STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIFVEN AF

PONTUS E. FAHLBECK

NITTONDE ÅRGÅNGEN

1916

LUND
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

LUND 1916
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

Uppsatser.

Litteratur.

motståndare, har gifvit utlandet en fingervisning, som det väl velat att dra nytta af för sin politik gent emot oss. Sverige är ett land, som man icke behöfver räkna med. Det omfattar neutraliteten à tout prix».

Detta onödiga proklamerande af vår neutralitet både bittida och sent har ingalunda minskats sedan dess. Tvärtom har det snarare tilltagit under hetsjakten på de s. k. aktivisterna, hvilka nu också anses vara nederslagna. Inser man då icke, att ett dylikt beteende måste af utlandet tolkas som ett beslut att hända hvad som hända vill icke draga svärdet? Detta säges ock ej sällan mer eller mindre tydligt. Så stod nyss att läsa i Socialdemokraten: »Det behöfs i denna situation bred front för svensk demokrati — — därest vårt folks stora flertals bestämda freds- och neutralitetsvilja skall väga med tillräcklig tyngd i alla situationer». Den, som i »alla situationer» förklarar sig skola förbli neutral, honom lär utlandet trampa på fötterna utan försyn. Lyckligtvis har statsministern vid olika tillfällen sagt ifrån, att på det viset äro vi ej neutrala. Men vänsterpressens dagliga idisslande af neutralitetsviljan måste ge utlandet föreställningen, att massan af vårt folk ämnar tåla allt hellre än att använda de försvarsmedel, hvarpå vi offra kraft och penningar. Neutralitetshysterien har gjort oss hundrafaldt mera skada än aktivismen. Denna visade åtminstone, att vi ej ryggade tillbaka för kriget och alltså måste vara en faktor att räkna med och ett folk, som icke kunde behandlas huru som helst.

Spörsmålet, huru vi skola värja vår rätt och våra legitima intressen, är nu det kinkiga problem, som regeringen har sig förelagt. Den utanför stående har ej lätt att här gifva råd eller uttala en bestämd mening. De fakta, som i senaste häfte af denna tidskrift (Dec. 1915) framhöllos, ge dock anvisningar om sätt och medel. Där erinrades sålunda i första hand om den makt vi äga öfver transitotrafiken mellan England och Ryssland. Häruti ha vi en trumf på hand af enastående värde, om ock spelet måste riktas mera mot Petersburg än mot London för att leda till önskadt resultat.

Vidare erinrades i sagda artikel om den handelspolitik, hvartill Englands förfarande tvungit oss. Regeringen har måst i många fall taga hand om både import och export. Realiseras emellertid

»der geschlossene Handelsstaat» fullständigt, så bör äfven det vara ett medel att bringa England till förnuft. Stänger detta land vår import, så böra vi afstänga utförseln af för England nödiga varor och i stället rikta den, och särskildt hvad vi kunna undvara af lifsmedel, till Tyskland. Det senare, som icke för oss innebär något obehag, korsar direkt uthungringsplanerna och skulle vara ett mycket verksamt påtryckningsmedel, om vi ägde större mängder af lifsmedel att afyttra, hvilket dock icke lär vara fallet. Det förra, inhiberandet af utförseln af pitprops och andra trävaror, järn och annat för England behöfligt torde kännas som ett kraftigare memento. Man märker det af den verkan, som det första allvarliga steget på denna väg, utförselförbudet å trämassa, efter allt att döma haft.

Man måste gå vidare på samma väg, äfven om detta är nog så kännbart, visserligen icke för landet i dess helhet, då den minskade införseln kräfver mindre betalningsmedel mot utlandet, men för de enskilde exportörerna af dessa varor, som däraf få lida. De enskilda intressena och de allmänna kollidera i detta fall som så ofta eljest, särskildt i denna tid, då stundligen så sker. Att vid en sådan konflikt de enskilda intressena måste vika för de allmänna, är själfklart. Man kan för öfrigt vara förvissad om, att regeringen med nödig varsamhet skall begagna sig af sin makt och icke fordra mera än hvad det afsedda ändamålet och rikets väl kräfva.

Som häraf synes, äga vi nog medel att upptaga den oss påtvungna kampen för frihet och själfbestämning genom en effektiv do-ut-des-politik. Det är blott att hoppas, att en sådan i tide och med fullt allvar användes. I motsatt fall förestår oss det öde, som drabbat de andra neutrala stater, som äro Tysklands grannar. Det engelska folket håller på att mista all sans och måtta. Men man må ej tro, att det hjälper att beskedligt foga sig efter dess vilja. Tvärtom, ju mer man ger efter, dess värre blir man behandlad. Det är erfarenheten för dagen.

Remissdebatten, som gått af stapeln, sedan ofvanstående skrefs gaf den trygga vissheten, att regeringen hädanefter som hittills

ämnar föra en fast, vår rätt och vår frihet värnande neutralitetspolitik. Bedröfligt att säga, lämnade den tillika bevis för, att de båda vänsterpartierna icke sätta pris på en fast politik. Man behöfver dock ej taga detta alltför allvarligt. Missljuden i riksdagen ha denna gång mindre genklang ute i landet, än dess upphofsmän inbilla sig.

Det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie.

Af

Fil. D:r **Hjalmar Haralds.**

GUNNAR REXIUS: *Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär.* Med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41.

Det ofvan anförda arbetet har framgått ur den »historiska» riktning, som på sistone varit förhärskande inom statsvetenskapen vid vårt mellansvenska universitet. Man anser sig uppenbarligen utan vidare trygg för allehanda vetenskapliga farligheter bara man håller sig inom den »historiska metodens» råmärken och skyr allt teoretiserande som pästen, isynnerhet all filosofi. Man observere, huru författaren med äkta »realpolitiskt» förakt går förbi de under representationsfrågans äldre skede isynnerhet ganska talrika försöken att förklara — d. v. s. uppvisa det idéella berättigandet af — ståndsrepresentationen ur »romantiska» idéer. Den filosofiskt intresserade känner sig nästan tacksam för denna afhållsamhet från vederbörandes sida, filosofien synes icke ligga för denna skola. T. o. m. när docenten Rexius i sin doktorsafhandling behandlar rättsfilosofen Stahl, kringskär han resolut ämnet till ett uteslutande historiskt och statsrättsligt. De kategorier, han därvid behöfver, lånas omisstänksamt utan kunskapskritisk siktning från skolans universalgeni, Jellinek. Därmed vare ingalunda förnekadt, att R:s Stahlstudie är ett både duktigt och i viss mån betydande arbete inom de själfpålagda begränsningarnes ram. [1]

[1] Jfr min uppsats i ämnet H. T. 1913.

Vill man ha ett typiskt exempel på den författningshistoriska Kleinkunst, som ett ensidigt fasthållande vid historiskt-filologisk metod inom statsvetenskapen medför, får man gå till R:s kollega, docenten Brusewitz i hans doktorsafhandling: »Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag». Med rent af raffinerad historisk metod, om ock med motsvarande valhändthet gentemot de filosofiska idéer, som på denna tid fyllde även »praktiska» politikers tänkande, framställes det politiska »system» i representationsfrågan, som en af konstitutionsutskottets ledamöter sammansatt åt sig utaf iakttagelser på utrikes resor och Lesefrüchte. Den ledande tanken i boken är helt enkelt författarens sträfvan att i görligaste mån vetenskapligt utnyttja ett »fynd» i det grefliga Mörnerska arkivet på Esplunda. »Endast i förbigående har ämnets sociala och ekonomiska sida samt dess sammanhang med privilegiestriden mellan standen blifvit vidrörd», bekänner författaren helt naivt. Sannerligen en synnerligen indirekt väg att nalkas statsvetenskapens stora problemer på.

Docenten Rexius' vetenskapliga kynne är af helt annat slag. Liksom han i sin Stahlmonografi behandlade en tänkare, hvars idéer ännu i dag trots hans onda rykte för reaktionära tendenser stå i den moderna statsrättsvetenskapens centrum, håller han sig i sin senast utkomna författningshistoriska afhandling till utvecklingens stora grundproblemer.

Den utveckling, det här är fråga om, bjuder visserligen ej på några stora idéer och några stora mått. Man får det bestämda intrycket, att det hela går på en slump, och att kontinuiteten representeras af tröghetslagen. Man håller oresonligt fast vid det bestående, tills man hastigt och lustigt ramlar ur detta läge och sedan traskar man lika envist i den nya fåra, man af en slump kommit in i. Men förhållandet är nog också, att representationsfrågan icke någonstädes trots det myckna buller den rörde upp var en fråga i allra första planet. De maktägandes sträfvanden gingo öfverallt i första rummet ut på att rädda den bestående samhällsordningen och dess symbol konungadömet till snart sagdt hvarje pris, och därvid blef folkrepresentationens organisation något relativt oväsentligt. Visserligen föredrog man å den konservativa sidan ståndsrepresentationen, men man försummade dennas utbildning, medan det ännu varit

möjligt före 1848, emedan man, där den fanns eller infördes, lade hufvudvikten på, att representationen icke skulle blifva såsom nationalrepresentation en med konungamakten konkurrerande statsmakt, utan hållas nere som en underordnad faktor genom att, såvidt möjligt, inskränkas till att representera lokala och partikulära intressen (provinsialständer i Preussen och Danmark) samt undanhållas en modern folkrepresentations rättigheter, rätt till periodicitet i sammanträden, modern budgetsrätt och lagstiftningsmakt, och i hufvudsak inskränkas till att vara rådgifvande. Genom dylikt kom nog ståndsprincipen i vanrykte äfven i Sverige, som intog en särställning gentemot den allmänt europeiska utvecklingen, i det att det jämte England ensamt hade en fullt utvecklad nationalrepresentation på ståndsprincipens grund. Sveriges fyra stånd företrädde nämligen icke som de kontinentala, ständernas genom privilegier afgränsade partikulära rättssfärer, utan bildade liksom Englands lorder och commons i sin samverkan representationen för en enhetlig nationalvilja.

Det kunde ju därför ha legat närmast till hands att modernisera den svenska representationen pa ståndsprincipens grund liksom England ännu i dag har kvar en betydligt radikaliserad representation i den uråldriga formen af världsliga och andliga lorder samt commons. Men i Sverige fanns betydligt olika historiska förutsättningar mot i England. Medan i Storbritannien utvecklingen efter Stuartarnes fall så småningom latit konungamakten absorberas af parlamentet, så att det sista personliga kungaregementet, Georg III:s, måste utöfvas genom af konungen korrumperade parlamentsmajoriteter, stod den svenska författningsutvecklingen ännu i tecknet af striden mellan konungamakt och adel, som 1789 med de ofrälse ståndens hjälp lösts till konungamaktens favör, hvilket aterigen framkallat en adlig revolution i reaktionär anda tjugo år senare. Så uppfattades den af det gustavianska partiet, hvilket kände sig kalladt att slå vakt kring den monarkiska restauration Gustaf III genomfört. Men genom den moderation, hvarmed 1809 ars revolution genomfördes pa grund af dyrköpta historiska erfarenheter och under förhållandenas tryck, som ej tillät radikala reformers genomförande, kom 1809 års konungadöme att

framstå som det gustavianskas arftagare endast beröfvadt dess mest utmanande attributer.

Adelns sociala ställning hade emellertid på grund af det svenska samhällets under frihetstiden skedda utveckling i merkantil riktning och på grund af de 1789 och 1809 skedda utjämningarna af privilegierna i afseende på jordbesittandet undergräfts. Det var väl i samband därmed som klassindelningen på riddarhuset icke återupplifvades och det nya kungadömet stod därför icke gentemot den gustavianska tidens högmögende jord- och industrimagnater, som då bildat kärnan i oppositionen, utan mot den byråkratiskt-militäriska »riddarhusdemokrati», med hvars tillhjälp 1772 års statskupp genomfördes. Alliansen förnyades inför en situation i någon mån liknande den af 1772, nämligen en mot både adel och kungadöme riktad opposition inom de ofrälse stånden. Genom konungamaktens under 1809 års R. F. tämligen fria utnämningsrätt till biskopsstolar och regala pastorat behärskades också prästeståndets ungefär i lika hög grad som adeln af kungamakten som magnatoppositionen på riddarhuset, representerad af män sådana som Carl Henrik Ankarsvärd, undertrycktes genom majoriteten af ämbetsmän, som »voterade för uniformen».

På detta sätt skapades åt konungamakten ett parlamentariskt inflytande likt det, som utöfvats i England före parlamentsreformen, hvarigenom under ledning af statsrådet af Nordin som »riksdagsminister» oppositionen neutraliserades vid 1828—30 års riksdag. Det sätt, hvarpå detta skedde, väckte skandal och inom adeln framträdde krafvet på tryggandet af dess oafhängighet såsom riksstånd genom att förlägga dess tyngdpunkt ifrån byråkratien till den besutna landtadeln, alltså samma tendenser som under frihetstiden å de äldre mössornas sida. Den reformlinie, som ur konservativ synpunkt låg närmast till hands, var att trygga riddarhusets ställning som en representation med ett underlag i en verkligt *social* aristokrati genom att på ena eller andra sättet binda representationsrätten vid jordegendom och måhända ytterligare konsolidera det genom att på ena eller andra sättet därmed associera den svenska gentryn, de ofrälse ståndspersonerna. Denna reform, som skulle ha konsoliderat ståndsrepresentationen i dess svaga punkt, riddarhusets sociala underlag, och därigenom gifvit stånds-

representationen en sådan styrka, att det skulle lönat sig att gå vidare i reformer på dess grund genom att reformera tungroddheten i dess arbetssätt, hvarpå mycket arbete nedlades, hade sina förespråkare liksom öfver hufvud taget alla tänkbara reformmöjligheter i denna mycket diskuterande och spekulativt lagda tid, men den nådde aldrig någon större aktualitet. Orsaken var, att konungamakten, adelns bundsförvant på den konservativa sidan, under påtaglig inverkan af erfarenheterna från Gustaf III:s tid fruktade en på detta sätt oberoende adlig representation.

Å andra sidan svärmade aristokrater med radikal fernissa, en Ankarsvärd t. ex., för ett jordadelns herravälde på allmänna valens grund efter engelskt föredöme.

Konungamaktens speciella reformlinie var tvåkammarsystem med en af densamma på grund af utnämningsrätten beroende pärskammare. Men denna linie, som frambars t. ex. af Björnstjerna under tiden efter 1834—35 års riksdag, stötte alltför mycket mot de nationella traditionerna. Enligt den gängse apologetiska teorien för pärskammarsystemet, som ännu på 1830-talet omfattades ganska långt till vänster ute i Europa, uppfattades det på det sättet, att öfverhuset verkligen var underhuset öfverordnadt, en revisionskammare, d. v. s. ett slags politisk kassationsdomstol, som återförvisade målen vid behof till den nedre afdelningen af representationen för förnyad behandling. Detta stred mot svenskt politiskt åskådningssätt, som uppfattade ridderskapet och adeln, den aristokratiska delen af representationen, såsom i princip likställd med de öfriga stånden.

Däremot frambars till ståndsrepresentationens försvar, att Sverige i sitt utskottsväsen med dess skiljedom mellan stånden i förstärkt utskott ägde ett slags revisionskammare, som genom sin lagstadgade utredning förhindrade förhastade beslut. Därifrån gick ju tanken lätt öfver till det *norska* tvåkammarsystemet med kamrar kemiskt fria från social åtskillnad. Detta hade de mera radikales sympatier, hvarvid den oundgängliga förutsättningen var representationens byggande på plutokratisk grundval, hög census, indirekt valrätt, graderad skala eller förmögenhetsklasser som i Ankarsvärd-Richertska förslaget. Detta var de plutokratiska underhusens tid ute i Europa, till sin ytterlighet i restaurationens Frankrike,

men i grund och botten äfven i England till Disrealis reform. Massans välde ansågs apriori uteslutet och dess förkastlighet skildrades äfven å framskridet håll med ett visst välbehag i breda drag. Rexius härleder denna förkärlek för förmögenheten som politisk garanti ur fysiokratiska källor. Man sätter gärna tro till detta påstående på grund af sakens inre sannolikhet och med kännedom om författarens goda encyklopediska kännedom om 1800-talets politiska teorier, manifesterad utom i de båda afhandlingarna i en betydande uppsats om den »historiska skolan» i Historische Zeitschrift.

Däremot skulle man önskat en mera bindande bevisning för en hypotes, hvarpå ytterst författarens vackra konstruktion af det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie hvilar, påståendet, att kännedomen om Tocquevilles la Démocratie en Amérique, som utkom i svensk öfversättning strax före 1840 års riksdag, åstadkommit tvåkammarsystemets genombrott i det politiska tänkandet. Genom detta skulle nämligen enligt Rexius man först fått närmare kännedom om ett tvåkammarsystem, hvars båda kamrar lika väl som det norska hvilade på samma sociala grundval, men dock i motsats mot detta uppvisade en verklig karaktärsskillnad mellan kamrarne. Vunnen af författarens bestickande fina konstruktion är man allt för böjd att tro honom på hans ord, när han säger sig kunnat »i detalj» fastställa Tocquevilles inflytande på tvåkammarsystemets genombrott i Sverige. Men man är icke absolut öfvertygad, att det *nödvändigtvis* gått för sig på detta sätt. Sedan författaren yttrat sig med sådan tvärsäkerhet på sidan 158, blir han försiktigare på nästa sida och begränsar sitt påstående till, att det »torde vara högst sannolikt, att man åtminstone delvis däri kan se en frukt af Tocquevilles inflytande». Det är, såsom vi skola se, icke första gången i detta arbete författaren liksom ger med den ena handen och tar igen med den andra, hvilket tyder på, att författarens ståndpunkt icke varit till fullo fixerad vid tryckningen.

Afgörande för representationsfrågans vidare utveckling var väl ända, att vid riksdagen 1840—41 konservatismens principiella fasthållande vid status quo bröts genom Hartmannsdorffs förslag om två kamrar båda valda af de fyra stånden tillökade med de orepresenterade som ett femte, hvilket senares inrättande han principiellt förkastat vid föregående riksdag. Det hela torde väl således ut-

göra en *taktisk* svängning, icke en utveckling af principiell art. Detta var väl det viktigaste, som skedde 1840—41.

Den amerikanska principen afböjdes ju dock af konstitutionsutskottet då. Att den sedermera medverkat vid utformningen af De Geers förslag är ju möjligt, men den svenska första kammaren af år 1866 hade dock en närmare förebild i den holländska med dess 9-årsperiod och val af en verklig provincialrepresentation, än den amerikanska senaten, såsom redan Naumann påpekat. Principen om tvänne kamrar på samma sociala grundval har ju just slagit igenom i Hartmannsdorffs uppslag, fastän sedermera ståndsskillnaden eliminerades i 1866 års reform. Själfva det Hartmannsdorffska tvåkammarsystemet förefaller ju närmast att vara en utbildning af tanken, att tvåkammarsystemet redan fanns in nuce inom fyrståndsrepresentationen. I så fall blir väl Tocquevilles bok tämligen öfverflödig som förklaringsgrund.

Månne man icke har att söka skälet till strömkantringen 1840—41 i den af oss förut antydda, att representationsfrågan spelade en sekundär roll gentemot konungamaktens garderande mot verkliga eller inbillade faror — så fattade ju ännu De Geer sin uppgift hela sin statsmannabana igenom såsom framgår af hans Minnen — och att ståndsrepresentationen således fick spela rollen af bonden i schackspelet, som offrades för att rädda spelets drottning, den af opinionsstormen hardt ansatta konungamakten. Konungens sanktion af departementalreformen skedde ju af dylika skäl och försöken att orientera ministären åt vänster (Richert, Trolle-Wachtmeister) voro ju ett led i samma ur ett verkligt eller inbilladt tvångsläge framgångna opportunistiska politik.

I stil med detta, som bekräftar uppfattningen om det slumpvisa i representationsfrågans utveckling, är hvad man vetat förut genom t. ex. Clasons framställning i Illustrerad Historia, om den vidare utvecklingen vid 1840—41 års riksdag, men som Rexius fylligare skildrar. Det är egentligen ett par radikala herrar, Gustaf Hierta och Wærn, som genom skickliga manövrer med propositioner o. d. fingo allmänna valens princip fastslagen i konstitutionsutskottet, som ju på den tiden kunde göra ett grundlagsändringsförslag hvilande, oaktadt de tre högre stånden förklarat sig för en reform på klassvalens grund. Spelet blef lättare, genom

att de moderate reformvännerna icke hade något emot att *demonstrera* sin reformvänlighet genom att stödja en reform, som gick längre än de egentligen ville, men som de trodde sig vara säkra att slippa se genomförd, ett icke enastaende fall inom 1800-talets svenska historia.

Ifrån detta stadium torde Rexius ha lyckats att fritt från invändning uppvisa kontinuiteten i utveckling ända till motiveringen för De Geers representationsförslag. Denna gar helt och hallet i samma riktning som 1840—41 års konstitutionsutskotts.

En pa *sociala* åtskillnader grundad karaktärsskillnad mellan kamrarne fördömes. Därvid torde man hufvudsakligen tänkt på *stånds*skillnad. Detta torde isynnerhet gälla om försvaret för det De Geerska förslaget pa riddarhuset, hvad man hade att kämpa emot, var ju önskan att bibehålla stånden i någon form, som till slut kristalliserade ut i det aldrig annat än reservationsvis framlagda Carl-Göran Mörnerska förslaget med dess inslag af ståndsrepresentation i första kammaren. Gripenstedt särskildt i sitt af R. anförda yttrande polemiserar uppenbarligen mot den aristokratiska principen som öfverhusets grundval. Hvad man pa den liberala sidan på den tiden kämpade för var att få bort representationsrätt pa grund af börd eller självskrifvenhet. Alldeles som Holland Rose i sin bok om demokratiens utveckling i England (»The rise of democracy», i Victorian æra series) ännu vid sista sekelskiftet förklarar, att demokrati i motsats till *aristokrati* är upphäfvandet af hvarje *bördens* rätt i det politiska lifvet, hvarvid han yttrar sig på ett sätt, som hvarken utesluter klassval, census eller graderad skala ifrån demokratiens möjliga former. Så sågo nog De Geers samtida saken med undantag af några enstaka radikaler, hvaraf författaren till de numera klassiska »Femton bref» om den nya representationen, S. A. Hedin, var en, men den idéutveckling, som dessa inaugurerade, var något som tilldrog sig efter genomförandet af De Geers reform.

Visserligen förefinnes äfven i De Geers apologi för sin representationsreform ett bestämdt afståndstagande från tanken på första kammarens byggande på den större förmögenheten, men detta kan nog vara riktadt närmast emot sådana företeelser som särskilda valklasser af de förmögnare, sådana som förekommit

t. ex. i det Rickert-Ankarsvärdska förslaget och äfven senare gått igen. De Geer och hans samtid ville undvika behofvet af att balancera klassintressen mot hvarandra i samhällsbevarande syfte genom att lägga maktens tyngdpunkt hos *medelklassen*[1]. Härvid må den konjekturen vedervågas, att 1860-talets svenskar, för hvilka aristokratien var en politisk realitet i adelns själfskrifna representationsrätt pa riddarhuset, lånat sitt medelklassbegrepp från engelsmannens »the middle classes» d. v. s. hvad som ligger mellan aristokratien och »folket», massorna. I alla händelser ansågo sig De Geer och hans män vara nog liberala eller radikala och demokratiska, om man så vill, genom att substituera de högre stånden med en första kammare på allmänna val med den från de ofrälse stånden graderade skalan. Han hade, som Rexius påvisar, äfven ämnat tillämpa denna till andra kammaren, men afhölls därifrån genom den demonstration till förmån för den lika rösträtten, som skedde, genom att Stockholm m. fl. städer antog den lika röstgrunden för sina nya valordningar till borgarståndet.

Men härigenom bröt De Geer oafsiktligt grundvalen för sitt system, den sociala likheten mellan kamrarna. Den utveckling, vid hvars slutpunkt det De Geerska representationsförslaget står, fick således *icke* gifva sin *karaktär* åt det tvåkammarsystem, som faktiskt blef gällande. Docenten Rexius borde således rätteligen ha gifvit sin afhandling titeln Det svenska tvåkammarsystemets uppkomst eller rättare Det De Geerska representationsförslagets uppkomst. Dess karaktär har han nämligen icke gifvit genom de i sig själf synnerligen välbetänkta och fyndiga anmärkningar, hvarmed han enligt sin vana gifver med den ena handen och tager med den andra, som uppfylla den senare delen af arbetet. Såsom undertiteln (med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41) tyder på, har författaren börjat med en undersökning ungefär af typen »Representationsfrågan vid 1840—41 års riksdag» och sedan förts vidare af de rikligt flödande källorna utan att riktigt fasthålla ett klart fattadt mål, däraf den inadekvata rubriken, som ju bekräftar, hvad vi yttrade i inledningen om den »historiska» skolans ovana vid systematiskt tänkande, men ju inga-

[1] Jfr Rexius s. 351.

lunda gör, hvad som presteras i författarens historiska undersökning, värdelöst.

Ville han framställa det svenska tvåkammarsystemets *karaktär*, hade han måst utsträcka sin historiska framställning öfver utvecklingen efter 1866 med dess på social klassmotsats grundade karaktärsskillnad mellan kamrarne, hvilken åter medvetet fastslogs genom 1909 års författningsreform. Gäller det det aktuella svenska tvåkammarsystemets karaktär, så ha 1907 års grundlagsstiftare vid den då företagna författningsrevisionen vitsord gentemot De Geer och ännu mer gentemot hans *intentioner* vid 1866 års reform, som han själf öfverkorsade i handling. Till det nuvarande tvåkammarsystemets karaktär hör alldeles otvifvelaktigt den karaktärskillnad mellan kamrarne, som betingas genom den graderade skala till den första, som förlägger dess tyngdpunkt hos andra samhällsklasser än i den andra. Gentemot detta karaktäristikum är det, som innebäres i de indirekta valen till första kammaren oväsentligt och praktiskt taget betydelselöst. De skulle kunna försvinna lika väl som förut de fakultativa indirekta valen till andra kammaren utan att väsentligt förändra vårt tvåkammarsystems karaktär.

Härmed må denna rent historiska granskning af det problem, docenten Rexius behandlat i sin afhandling, afslutas; den har ej haft att befatta sig med de praktiskt politiska slutsatser både professorer och andra sökt draga ur Rexius' påvisande af De Geers *afsikt* att skapa tvänne kamrar med samma sociala underlag. Dessa slutsatser har ju docenten R. på förhand afvisat genom påvisandet, att förutsättningen för De Geers kamrar med socialt lika underlag var medelklassens öfvervikt i bägge. Den, som vill hafva De Geer till auktoritet, måste då också acceptera denna förutsättning. Förstakammarreformen af 1909, som beskär den 100-gradiga (respektive 500-gradiga) skalan till en 40-gradig var således en reform i enlighet med de intentioner, som De Geer 1865 hade, men ej lyckades förverkliga, men skulle dessa förverkligats beträffande andra kammaren, hade man måst införa samma skala också till denna eller census bibehållits försiktigtvis reviderad uppåt. Detta sagdt som en rent akademisk anmärkning.

De Geers författningspolitiska liberalism var af det slag, som härskade i England efter den första parlamentsreformen under lorderna Palmerston och Russells egid. Först året efter det, då hans reform blef grundlag, inträdde den allmänna rösträttens æra, i det Disraeli förde England in på det sluttande plan, som hittills fört det allt närmare den allmänna rösträtten, till hvilken det dock ännu icke glidit ner. Samma år brakte en annan konservativ statsman, Bismarck, den allmänna rösträttens princip till seger inom Tysklands politiska lif genom att använda den som en diplomatisk trumf i kampen mot Österrike om hegemonien i Tyskland. Det är historiskt intressant, att Bismarck var det preussiska konungadömets målsman i kampen för dess imperialistiska enhetsgärning mot den på det plutokratiska treklassvalsystemets grund sitt otium cum dignitate njutande bourgeoisieliberalismen, Disraeli hade ifrån den litteräre förkämpen för en restauration af det personliga konungadömet utvecklats till Englands förste imperialistiske statsman i modern mening. Bådas föredöme vid den allmänna rösträttens genombrott var tvifvelsutan fransmännens kejsare Napoleon III, den cäsaristiska imperialismens teoretiker och praktiker i en person.

Allmänna rösträttens princip gjorde således sitt inträde i lifvet i helt andra tankesammanhang än den liberalism De Geer företrädde.

Primäruppgifterna i vår svenska befolkningsstatistik.

1749—1915.

Af

Amanuensen, fil. lic. **Hans Gahn.**

Gustav Sundbärg har uti ett af sina arbeten om vår äldre svenska befolkningsstatistik fällt det omdömet, att denna statistik redan från första början framträdde i ett skick, som måste väcka efterväldens lifligaste beundran. Planen var densamma, som — i utvidgadt skick — gäller ännu i dag och som ett flertal europeiska folk ännu i denna stund — *icke* hafva förmått höja sig till. Äfven om planen för vår äldsta riksstatistik åtminstone för sin tid var beundransvärdt god och vår nuvarande befolkningsstatistik alltjämt är byggd på den säkra grund, som lades vid 1700-talets midt, är det dock klart, att äfven vår svenska befolkningsstatistik under tidernas lopp undergått högst afsevärda förändringar. Den administrativa statistikens utveckling uti de stora kulturländerna under en tidrymd af öfver 160 år och den vetenskapliga statistikens framsteg under samma långa tid hafva naturligen utöfvat en stark påverkan äfven på vår egen befolkningsstatistik. Ja, man torde t. o. m. med visst fog kunna påstå, att vårt tabellverk i fortsättningen, dels till följd af detta inflytande utifrån, dels äfven på grund af en stundom allt för stark reformifver hos dess ledare, bär spår af ett »osäkert famlande», som enligt Sundbärg vid dess tillblifvande var för detsamma främmande. I följd häraf, och då endast ett fåtal berättelser från det första seklet af vårt tabellverks tillvaro föreligga i tryck, erbjuder det stundom för den enskilde forskaren synnerligen stora svårigheter att vinna klarhet om hvilka statistiska primäruppgifter, som förefinnas från en viss tidpunkt. Sporadiska notiser härom kunna visserligen spåras i litteraturen, men ingenstädes är dock ämnet uttömmande behandladt. I vissa punkter finnes helt enkelt ingen möjlighet att med tillhjälp af bearbetade framställningar utröna, huruvida en viss primäruppgift står att erhålla ur tabellverket eller ej. I dessa fall är man alltså absolut tvingad att gå direkt till primärmaterialet. För

att i görligaste mån söka afhjälpa denna olägenhet har jag i Statistiska centralbyråns arkiv genomgått samtliga tabellformulär alltifrån år 1749, eller året för vår officiella befolkningsstatistiks uppkomst, och intill år 1860 eller det år, då tabellerna ersattes med nominativa kyrkoboksutdrag. För tiden efter 1859 har jag på liknande sätt genomgått de till centralbyrån insända utdragen ur kyrkoböckerna. I det följande är det sålunda min afsikt, att, så utförligt som i en tidskriftsuppsats låter sig göra, redogöra för omfattningen af de af tabellkommissionen (sedermera Statistiska centralbyrån) infordrade primäruppgifterna. I en annan artikel hoppas jag få lämna en del upplysningar angående fullständigheten af de till ämbetsverket insända uppgifterna samt i hvilken utsträckning desamma blifvit bearbetade och publicerade.

Af de trenne olika tabeller, å hvilka prästerskapet anbefalldes att fr. o. m. år 1749 införa uppgifter angående våra kyrkosocknars befolkningsförhållanden, behandlade tvänne befolkningsrörelsen och den tredje befolkningstillståndet. Liksom rent historiskt sedt de kyrkliga längderna öfver döpta, vigda och begrafda äro af vida äldre datum än längderna öfver menighetens antal, blef år 1749 ett betydligt större utrymme anvisadt åt de statistiska uppgifterna öfver folkmängdens förändringar än öfver befolkningstillståndet.

De två hufvudtabellerna öfver befolkningsrörelsen, hvilka, ehuru något oegentligt, bruka sammanföras under benämningen mortalitetstabellen, utarbetades redan från första början för hvarje år. Uti hvarje svensk kyrkosocken — det svenska Pommern dock undantaget — uppgjorde kyrkoherden eller kappelanen i annexerna med kyrkoböckernas tillhjälp ett tabellsammandrag. Detta insändes i mediet af januari året efter redogörelseåret genom klockarens försorg till häradsprosten. Denne ålåg det att i sin tur göra ett sammandrag för prosteriet, hvilken tabell innan januari månads slut skulle öfversändas till konsistorium. Hvarje konsistorium skulle sedermera före februari månads utgång till öfverståthallaren (i Stockholm) eller landshöfdingen insända ett sammandrag öfver de församlingar och församlingsdelar, som höra till de olika länen. Före mars månads utgång skulle slutligen landshöfdingen till kanslikollegium (fr. o. m. år 1756 till tabellkommissionen) öfversända ett sammandrag för länet. (I Finland skulle landshöfdingen insända länssammandraget till generalguvernören, hvilken det ålåg att vidare befordra tabellerna till kollegium). Beträffande dessa bestämmelser infördes år 1774 den förändringen, att stiftssammandragen direkt skulle insändas till tabellkommissionen. Och år 1792 vidtogs den för tabelluppgifternas kontroll viktiga förbättringen, att prosteritabellerna utan föregående stiftssammandrag genom domkapitlets försorg skulle insändas till den centrala myndigheten: och sedan redan följande år den bestämmelsen utfärdats, att för hvarje länsdel af en socken eller ett prosteri, som låg i två eller flera län, olika tabeller skulle uppgöras, hade åter tabellkommissionen möjlighet att utarbeta sammandrag

för såväl de kyrkliga som de administrativa områdena. Af mera genomgripande betydelse är stadgandet af år 1802 att särskilda tabeller skulle uppgöras för landsbygden och särskilda tabeller för städerna. Först år 1860 skedde härefter någon förändring beträffande tabellernas insändande. Nämnda år ersattes som bekant de prästerliga sammandragen med afskrifter af de kyrkliga längderna, hvilka utdrag det åläg och alltjämt aligger kyrkoherdarna att för hvarje församling i riket direkt insända till Statistiska centralbyrån.

Vi skola nu öfvergå till en granskning af de uppgifter i formulären, som ligga till grund för statistiken öfver *befolkningsrörelsen*.

Hvad först *födelsestatistiken* beträffar, upptog 1749 års formulär en tabell rörande de döptes antal under hvar och en af årets månader efter kön samt äkta och oäkta börd. Redan uti denna sammanställning påträffa vi det felet, att man efterfrågade de *döpta* i stället för de födda (liksom uti en annan tabell de *begrafda* i stället för de döda). Förklaringen härtill är naturligen att söka uti inflytande från kyrkligt håll. Dopet (resp. begrafningen) och icke födelsen (resp. dödsfallet) är det, som den kyrkliga längden ursprungligen afsåg att annotera. Våra äldsta kyrkoböcker angifva sålunda endast dagen för barnets dop (resp. personens begrafning). Denna felaktighet uti tabellformuläret motverkas dock i någon mån utaf att ett flertal präster — afsiktligt eller oafsiktligt — instreckade de nyfödda å födelsemånaden i stället för å dopmånaden (resp. den aflidne å dödsmånaden i stället för å begrafningsmånaden) [1]. Uti 1750-talets dopböcker fanns nämligen i regel uppgift å såväl dagen för födelsen som dopet (och i dödböckerna uppgift å såväl dagen för dödsfallet som begrafningen). Redan vid den första omredigeringen af tabellformuläret år 1774 [2] ersattes dock rubriken döpte (resp. begrafne) med födde (resp. döde). Enligt anvisning å formuläret skulle äfven tvillingbörder medtagas i tabellen öfver de döpta. Å särskild plats skulle dock därjämte uppgifvas, »huru många äkta Hustrur, eller ock Qvinfolk, tillika födt 2 eller flere Barn, Söner eller Döttrar». Då tabellen efterfrågade antalet döpte, skulle de dödfödda naturligtvis ej medtagas i ifrågavarande sammanställning. Detta, liksom att de dödfödda ej heller skulle inräknas i tabellerna öfver de begrafda, finnes f. ö. uttryckligen angifvet bland anmärkningarna. Redan år 1774, vid den första omredigeringen af tabellformulären, undergick denna statistik en högst afsevärd förbättring. Då infördes nämligen en uppgift å barnaföderskornas ålder. I en särskild tabell skulle sålunda antecknas antalet kvinnor, som nedkommit med barn, i åldrarna 15/20 år, 20/25 år samt vidare i 5-års grupper upp till 45/50 år. En sista grupp upptog an-

[1] En specialundersökning, som af mig företagits på grundvalen af Bergslagens kyrkoböcker från åren 1751—56, har gifvit detta resultat.
[2] Formuläret fastställdes af Kungl. Maj:t år 1773.

talet mödrar öfver 50 år. Beklagligtvis nog är dock i denna sammanställning ingen åtskillnad gjord mellan gifta och ogifta mödrar. Samtidigt vidtogs beträffande flerbördsstatistiken den förändringen, att specificering skulle ske beträffande antalet barnaföderskor, som »Födt Tvillingar, Trillingar och De, som födt fyra Barn på en gång». — Först år 1802 påträffa vi härefter en mindre förändring af födelsestatistiken. Då infördes nämligen en uppgift å antalet kvinnor, som nedkommit med dödfödda barn. Tyvärr borttogs dock samtidigt uppgiften å antalet dödfödda. Emellertid inrycktes 1810 ånyo en uppgift härom, dock utan specificering på de båda könen. — Härefter vidtogs ingen förändring uti födelsestatistiken förrän år 1831. Då infördes en särskild tabell, uti hvilken uppgift skulle lämnas angående antalet födde af hvartdera könet inom 1) Ridderskapet och Adeln, 2) Preståndet, 3) Ståndspersoner, 4) Borgarståndet, 5) Bondeståndet och 6) Alle andre. Dessa uppgifter skulle redovisas månadsvis. Samma år inrycktes äfven i formuläret en sammanställning rörande de dödföddes fördelning under olika månader bland födelserna inom och utom äktenskapet (dock märkligt nog alltjämt utan specificering på kön) samt en tabell öfver barnaföderskornas »vilkor» (Goda, Bergliga och Knappa; fr. o. m. år 1841 äfven en fjärde kategori: Fattiga). Med dessa förändringar är gränsen nådd för födelsestatistikens utveckling allt intill år 1860.

Fr. o. m. sistnämnda år skulle till centralbyrån insändas uppgift å dag för födelsen samt de föddas namn, civilstånd, föräldrar, de senares civilstånd och hemvist samt föräldrarnas ålder. 1871 infördes en uppgift angående »hvilket barn i ordningen» (inom äktenskapet), inskrifningen afsåg. Som en reminiscens från fordom kan anföras, att särskild anteckning skulle göras i såväl födelse- som dödböcker, då en person tillhörde adeln, en uppgift som afskaffades först år 1895 i och med den nya kyrkobokföringsförordningens ikraftträdande. Sistnämnda år ersattes uppgiften å föräldrarnas ålder med den ur statistisk synpunkt vida värdefullare uppgiften å föräldrarnas födelseår, månad och dag. Beklagligtvis nog slopades dock samtidigt den för födelsestatistiken så värdefulla uppgiften angående barnets ordningsnummer. Efter 1895 har endast en enda förändring beträffande primäruppgifterna till vår födelsestatistik vidtagits eller den, att fr. o. m. år 1911 uppgift, jämlikt 1910 års kyrkobokföringsförordnings föreskrift, skall meddelas angående tidpunkten för föräldrarnas giftermål. Denna uppgift möjliggör bland annat en beräkning af antalet fall, då konception ägt rum före vigseln.

För *giftermålsstatistiken* innehöll 1749 års formulär endast en enda rubrik. Å tabellen skulle nämligen angifvas, dels antalet hjonelag, som upplösts genom döden, dels antalet under året vigda par. Uppgift lämnades sålunda hvarken om kontrahenternas ålder eller genom hvilkendera makens frånfälle, äktenskapet upplösts. Karaktäristiskt nog erhåller man dock uti tabellen kunskap om

antalet upplösta och nytillkomna äktenskap under de olika månaderna. Först år 1802 vidtogs en reformering af den dittills försummade giftermålsstatistiken. Då infördes nämligen dels en tabell, angifvande genom hvilkendera makens frånfälle, äktenskapet upplösts, dels en tabell, hvari hvarje kontrahents civilstånd skulle angifvas. Man frågade sålunda i förra fallet efter huruvida äktenskapet upplösts genom mannens, kvinnans eller bägges död samt i senare i huru många fall tvänne ogifta, en ogift och en änka, en änkling och en ogift samt en änkling och en änka ingatt äktenskap. I en anmärkning fanns antecknadt, att »Skillde personer genom Lagen anses här som enklingar och enkor». — Först år 1821 erhaller man kunskap om de vigdes ålder. Med specifikation å åldersgrupperna under 20 år, 20/30, 30/40, 40/50 samt öfver 50 ar skulle sålunda antecknas antalet ingångna äktenskap, där man och hustru voro vid lika ålder eller åldersskillnaden understeg 10 år. En annan sammanställning gjordes öfver de äktenskap, där mannen var öfver 10, öfver 20, öfver 30 eller öfver 40 år äldre eller yngre än hustrun. I båda fallen skulle hänsyn tagas till om *mannen* ingick sitt första, andra eller tredje äktenskap. En vida mer genomgripande reformering af denna statistik skedde dock år 1831. Då inryektes i formuläret dels en tabell öfver de vigdes ålder i kombination med de vigdes stånd (i samma tabell redovisades äfven antalet genom döden upplösta äktenskap, dock utan hänsynstagande till de aflidnes ålder), dels en tabell öfver de manlige kontrahenternas »äktenskap i ordningen» i kombination med stånd. Åldersgrupperna voro män under 25 år, mellan 25 och 35 år, mellan 35 och 50 år samt öfver 50 år i kombination med hustrur i samma åldrar. »Stånden» voro desamma som i födelsetabellerna. Någon kombination mellanståndsgrupperna inbördes förekom dock ej.

1860 års vigselboksutdrag innehöll uppgift å vigseldatum, de sammanvigdas namn, yrke, nationalitet, religionsbekännelse, hemvist och födelseår samt »äktenskap i ordningen». Fr. o. m. år 1880 finnes äfven i utdragen uppgift å kontrahenternas födelsemånad och dag. Med 1894 års kyrkobokföringsförordnings tillkomst skedde endast den förändringen, att formuläret utökades med en kolumn, där anteckning skulle göras om åldersdispens, samt en kolumn, där vigselförrättarens (eller den borgerliga myndighetens) namn skulle införas. Efter nämnda tidpunkt har utdraget bibehållits i oförändradt skick endast med undantag af att, till följd af lagen af den 6 november 1908 om äktenskaps afslutande inför borgerlig myndighet, uppgift numera skall lämnas å detsamma huruvida de borgerliga äktenskapen äro obligatoriska eller fakultativa, samt i förra fallet om anledningen härtill.

I motsats till den ringa uppmärksamhet, som 1749 års formulär skänkte giftermålsstatistiken, nedlades redan vid tabellverkets uppkomst mycken omsorg på utarbetandet af *mortalitetsstatistiken.* Flertalet af uppgifterna i tab. I samt hela tab. II äg-

nades däråt. De begrafne upptogos sålunda månadsvis efter kön i de tre kombinerade ålders- och civilståndsgrupperna 1) Barn under 10 år, 2) Ungdom och Ogift Folk samt 3) Gift Folk. Mot denna indelning kan naturligen med fog den anmärkningen göras, att tvekan måste uppstå, till hvilken grupp de f. d. gifta skulle hänföras. Mindre svåra invändningar kunna däremot riktas mot tab. II, som upptog »Döde Personer — — — efter visse Classer af Åldren, jämte the Sjukdomar och Tilfälligheter, hvarigenom the aflidit». Här redovisades de aflidne med angifvande af icke mindre än 33 »Sjukdomar och Tilfälligheter» som dödsorsaker efter kön och ålder, hvarvid ålders klasserna, 21 till antalet, voro valda efter statistiskt fullt tillfredsställande grund (0/1 år, 1/3, 3/5 och vidare i 5-årsgrupper upp till åldern 85/90 år; en sista grupp upptog de döda öfver 90 år). Som ett komplement till den sista gruppen tjänade en rubrik i tab. I, under hvilken »Åldren och Könet af the Döde öfver 90 år» skulle angifvas.

Bland dödsorsakerna påträffa vi de epidemiska sjukdomarna: Kåppor och Mässling, Kikhosta, Fläckfeber och Smittosam sjuka samt Pästen, vidare Rödsot, Gulsot, Tvinsot och Mjält-sjuka, Mage- och Buk-ref, Sten- och Njurpassion, Blodstörtning, Frässa, Vattensot, Rosen, Podager och Skörbjugg, Kallbrand och Kräfvetan, Ledvärk och Torrvärk, Slag, Stickfluss och Brådöd, Bröstsjuka och Lungsot, Håll och Styng samt Hetsig sjuka och Bräunsjuka. Bland rubrikerna finna vi vidare Barnsbörd samt de mindre bestämda dödsorsakerna Ålderdom och Bräcklighet samt Okänd Barnsjuka. Äfven åt specificeringen af de våldsamma dödsorsakerna var särskild omsorg nedlagd vid schemats uppgörande. Vi möta här rubrikerna: Qvafde af Ammor eller Mödrar, Barnemord, Mördade, (döde) Af hunger och otjenlig Spis, Drunknade, Omkomne under Isen, Frusne til Döds, Omkomne af Oos, Sjelf-mördare, (de) Som lidit Dödsstraff samt Döde af vådelige tilfällen. För sin tid kan rubriceringen sägas hafva varit fullt nöjaktig; endast i undantagsfall möter man sålunda i 1700-talets dödböcker andra dödsorsaker än de i tabellen medtagna. Ur statistisk synpunkt må endast den anmärkningen göras, att ingen särskild rubrik fanns medtagen för alla dem, som vid mera framskriden ålder aflidit i okänd sjukdom. Till fullständigande af uppgifterna i tab. II tjänade några punkter bland anmärkningarna i tab. I. Där skulle sålunda anteckning göras om »Besynnerliga händelsen af någons Vadeliga Död» samt om »Hvilka Sjukdomar och hvilka Årsens Tider, the mäst grasserat». — Genom 1774 års omredigering af tabellformuläret blef mortalitetsstatistiken ytterligare förbättrad. I kolumnhufvudet å tab. I utbyttes nu, som redan i det föregående är anfördt, ordet »Begrafne» mot »Döde» och i tab. II ökades ytterligare dödsorsakernas antal, hvilket nu uppgick till icke mindre än 41. Bland nyinförda rubriker må särskildt antecknas: Hals Fluss, Dragsjuka, Fallande sot, Fulsår samt Fistlar och Benröts-skador, Spetälska, Venerisk sjukdom, Stryp-sjuka, Scharlakans- och Nässel-feber. Som en afgjord förbättring

kan äfven anföras, att en af dessa rubriker upptog »Oangifven sjuka». Utom i den kombinerade alders- och civilstandstabellen, där samtliga våldsamma dödssätt sammanfördes under den något oegentliga rubriken »Olyckshändelser», skulle nu »vådeligheterna» efter kön specificeras i icke mindre än 16 olika dödssätt.

Först år 1802 skedde den härpå följande omarbetningen af dödlighetstabellerna. De döda skulle hädanefter enligt kön och dödsmånad uppdelas i de fyra grupperna: 0/10 år, 10/25, 25/50 samt öfver 50 år. Då vidare den samtidigt införda civilståndstabellen för hvartdera könet upptog grupperna Ogifta öfver 15 år, änklingar och änkor samt Oäkta barn födda inom året samt antalet döda i åldern 1/15 år kan hämtas ur tabellen öfver de dödas antal efter åldren och uppgift å antalet gifta finnes i tabellen rörande de äktenskap, som upplösts genom mannens, kvinnans eller bägges död, äga vi från och med nämnda tidpunkt en fullständig civilståndsstatistik öfver de döda. Samtidigt skedde en omarbetning af dödsorsaksformuläret, hvilken bestod uti, att dels en del rubriker affördes och en del nya dödsorsaker inrycktes — inalles upptog nu formuläret 35 rubriker —, dels aldersgruppernas antal inskränktes till 7 (0/1 år, 1/3, 3/5, 5/10, 10/25, 25/50 och öfver 50 år). Den senare reduceringen torde hafva förorsakats utaf, att man i formuläret äfven ville intaga en specificering af de i olika sjukdomar aflidne efter dödsmånaden. År 1802 infördes äfven en uppgift angående antalet »Döde fattige». Enligt anvisningarna för tabellens uppgörande menas med fattige »sådane, som i lifstiden haft knapp bärgning, vare sig af hvad Stånd och Titel som hälst». Såväl vid 1811 som 1821 års tryckning af ny tabellupplaga undergingo rubrikerna i dödsorsakstabellen en hel del förändringar. Antalet sjukdomar utgjorde i den förra upplagan 33, i den senare 34. 1821 infördes därjämte i formuläret ett »Alphabetiskt Register, Som visar under hvilken nummer nedannämnde mäst allmänna Döds-orsaker uti denne Tabell böra upptagas». Nomenklaturen upptog icke mindre än 57 sjukdomar. År 1821 började äfven uppgift å »Äkta barn födda inom året» samt »Ungdom mellan 1 och 15 år» att infordras. — 1831 års formulär medförde en afgjord försämring af dödlighetsstatistiken. Då afskaffades nämligen så godt som hela vår dödsorsaksstatistik. Endast för dem, som omkommit på våldsamt sätt eller aflidit i barnsbörd eller smittosam sjukdom skulle hädanefter dödsorsaken, samt åldern (0/1 år, 1/3, 3/5, 5/10, 10/25, 25/50 samt öfver 50 år) angifvas. De personer, som aflidit i barnsbörd eller farsoter, redovisades äfven månadsvis. Uppgifterna rörande flertalet af dem, som lidit en naturlig död, afskaffades sålunda fullständigt. Civilståndstabellen omändrades samtidigt till att för hvartdera könet omfatta grupperna 0/1 år (äkta och oäkta), 1/3 år (äkta och oäkta), Ungdom mellan 3/15 år, Ogifta öfver 15 år, Gifta samt Enklingar och Enkor. Som en ringa ersättning för all den reducering, som mortalitetsstatistiken undergick infördes en tabell, där

de döda inom de sedvanliga standsgrupperna skulle antecknas. I denna sammanställning togs t. o. m. hänsyn till månadsfördelningen af de döda! I en nyinförd tabell skulle vidare de dödas antal å Barnhus, Fattighus, Hospitaler, Lasaretter, Correktionshus samt å Fängelser och arrester inom 6 olika åldersgrupper (0 1 år — äkta och oäkta —, 1/3 — äkta och oäkta —, 3/10, 10/25, 25/50 samt öfver 50 år) införas. Äfven i denna tabell redovisades de döda månadsvis. — Dessa mortalitetstabeller voro sedan i oförändradt skick i bruk ända till år 1860.

Med tabellsammandragens ersättande af nominativa utdrag ur dödböckerna erhålla vi åter en mera tillfredsställande mortalitetsstatistik. Till centralbyrån lämnades nu uppgift å dödsdatum samt å de aflidnes släkt- och förnamn, yrke och stand, hemvist, nationalitet och religionsbekännelse samt, för minderåriga, å föräldrarnas namn, yrke och hemvist. Vidare skulle uppgift lämnas å ålder (antal år, månader och dagar) vid döden, civilstånd och dödsort samt huruvida den döde vårdats af läkare (eller barnmorska). I en särskild kolumn skulle för dem, som aflidit i städerna, fullständig anteckning rörande dödsorsaken göras, medan man för landsbygdens vidkommande alltjämt nöjde sig med att inhämta uppgift rörande dem, som aflidit af epidemisk sjukdom eller af våda. År 1895 ersattes uppgiften å ålder med uppgift å födelseår, månad och dag. Härefter vidtogs ingen förändring beträffande dödboksutdragen förrän fr. o. m. år 1911, då, efter ett uppehåll på jämnt 80 år, ånyo fullständig dödsorsaksstatistik började införskaffas. Numera skall nämligen i utdraget af pastor anteckning göras rörande dödsorsaken för samtliga döda. Dessa uppgifter underställas sedermera vederbörande tjänsteläkares granskning.

Uti 1749 års tabellformulär förekom, med undantag af de nu behandlade uppgifterna, som direkt kunna sägas falla inom nativitets-, vigsel- och mortalitetsstatistikens område, inga andra data öfver folkmängdens förändringar. Hela *omflyttningsstatistiken* var sålunda totalt förbisedd. Som förklaring härtill kan anföras, att bestämmelsen i 1686 års kyrkolag angående omflyttningslängds förande (uti kyrkoböckerna skall införas: Theras namn, som tid efter annan flytta in uti eller utur Församlingen, med efterrättelse, hvadan the komne äro, huru the sig förhållit, och hvart the fara)[1] långt in på 1700-talet i flertalet församlingar förblef en död bokstaf. — Fr. o. m. år 1775 äga vi dock en uppgift å antalet »På de fem sista åren til och från Stiften, Städerne, Socknarne och Prosterierne Inflyttade (resp. »Utflyttade) Främlingar». Denna sammanställning, i hvilken de in- resp. utfl. redovisades efter kön i följande grupper: ogifta under och öfver 15 år, gifta samt änklingar och änkor, återfinnes dock icke bland tabellerna öfver befolkningsrörelsen utan är inryckt i standstabellen. — Först i 1821

[1] Cap. 24 § 8 mom. 12.

års formulär finna vi i tabellerna öfver folkmängdens förändringar en uppgift rörande antalet under året in- och utflyttade I denna tabell, där hänsyn togs till de flyttandes kön, gjordes dock hvarken någon ålders- eller civilståndsuppdelning eller någon åtskillnad mellan den inrikes och den utrikes omflyttningen. I 1831 års formulär, som äfvenledes redovisade de in- och utflyttade, finna vi för första gången anteckning rörande befolkningsrörelsens resultat. I en sammanställning (»calcul) öfver Folkmängden vid årets Slut», meddelades nämligen, utom folkmängden af hvartdera könet vid föregående års slut och antalet under året födde, inflyttade, döde och utflyttade, äfven en uppgift å »Återstod till nästa tabell». — Vid 1860 års stora omläggning af sättet för de statistiska primäruppgifternas införskaffande, ersattes nämnda tabell med en summarisk redogörelse för folkmängden, hvilken det ålåg kyrkoherdarna att för hvarje församling i riket årligen insända till centralbyrån. Fr. o. m. år 1870 skulle å nämnda redogörelse äfven åtskillnad göras mellan den inrikes och utrikes omflyttningen. Uppgift skulle lämnas om emigranters och immigranters namn, civilstånd, yrke och födelseår samt det land, till (resp. från) hvilket flyttningen skett.

Enligt den år 1748 fastställda planen för tabellverket skulle uppgift rörande såväl folkmängdens antal som förändringar årligen utarbetas. Prästerskapets ovana vid tabellarbetets utförande och särskildt de svårigheter, som uppstodo vid utarbetandet af folkmängdstabellen — husförhörslängderna, som lågo till grund för denna statistik, äro af betydligt yngre datum i vår kyrkobokförings historia än längderna öfver folkmängdens förändringar — föranledde så godt som från allra första stund starka klagomål från uppgiftslämnarnas sida. Redan år 1752 resulterade dessa klagomål uti den bestämmelsen, att folkmängdstabellen hädanefter endast skulle insändas hvart tredje år. Denna princip följdes intill år 1775, da man beslöt inhämta uppgifter rörande befolkningstillståndet endast hvart femte år. Denna senare bestämmelse gällde sedermera under hela tabellkommissionens tillvaro. Enligt kungörelsen af den 5 november 1859, som alltjämt gäller, skall folkräkning anordnas hvart femte år. I kraft häraf insändes år 1860 nominativa utdrag ur husförhörslängderna till centralbyrån. År 1865 anhöll däremot ämbetsverket om räkningens inställande och därefter har för hvarje år, som slutar på 5, en liknande hemställan från centralbyrån blifvit af Kungl. Maj:t bifallen. Efter 1860 hafva vi sålunda realiter haft folkräkning endast hvart tionde år.

Vi skola nu öfvergå till en granskning af 1749 års *folkmängdstabell*. Liksom å mortalitetstabellen visar sig åldersstatistiken här vara väl tillgodosedd. Hela folkmängden redovisades sålunda efter kön i 21 åldersgrupper. Den lägsta upptog dem, som voro yngre än 1 år, nästa grupp omfattade åldern 1/3 år, den därpå följande 3/5 år och vidare i 5-årsgrupper upp till 90 år. En sista grupp upptog dem, som öfverskridit sistnämnda

ålder. Samma princip vid gruppindelningen är sålunda här tilllämpad som uti den kombinerade ålders- och dödsorsakstabellen. I civilståndstabellen öfver den stående befolkningen togs däremot föga hänsyn till åldern. Endast för den ogifta befolkningen skedde sålunda en uppdelning (under och öfver 15 år). Såväl gifta som änklingar och änkor redovisades däremot utan något som helst hänsynstagande till åldern. I likhet med hvad fallet var beträffande statistiken öfver folkmängdens förändringar, se vi sålunda, att äfven här civilståndsstatistiken var föga tillgodosedd.

Större omsorg nedlades däremot vid uppgörandet af tabellen öfver folkmängdens fördelning på stånd. Yrkesstatistiken, eller rättare ståndsstatistiken, tyckes nämligen i hög grad hafva intresserat äldre tiders statistici. Befolkningen skulle sålunda efter stånd fördelas på icke mindre än 32 olika hufvudgrupper. Åtskilliga af dessa voro sedermera i sin tur uppdelade i två eller flera underafdelningar, vid hvilken senare indelning hänsyn vanligen togs till personernas ålder (yngre eller äldre än 15 år, ungdom öfver 15 år etc.). Den första gruppen omfattade det främsta ståndet, ridderskapet och adeln. Så följde »Prästerskap, Academiæ- och Scholæ-Stater, Stånds-Personer och theras vederlikar» och »Kronobetjänter, Fogdar, Länsmän etc.» samt »Ståndens hederligare Betjänter» jämte »Laquajer och tjänstefolk». Härefter kommo »Magistrat i Städerne, Grosseurer, Krämare, Hökare och Småkrämare» samt »Bodsvenner» i en och samma hufvudgrupp samt »Fabriquerer» och »Ämbets- och Handtvärks-folk» med gesäller och lärgossar i de närmast följande. Sedan upptogos »Ringare Borgerskap, Försvars- och Fördels-Karlar» samt »Rätters, Staters, Kyrko- och Stads-Betjänter». Dessa grupper, med tillägg af några härpå följande, som redovisade »Friskt inhyses folk i Städerne» och »Dito Bräkligt, dock ej Hospitals-Hjon», samt borgerskapets och handtverkarnas barn och tjänstefolk, representerade hufvudsakligen stadsbefolkningen (med undantag dock af en del af de högre ståndens folkmängd). Efter kategorierna »Resande och Främlingar» samt »Skeppare och sjöfarit folk» möta vi nio grupper med så godt som uteslutande landsbygdsbefolkning. Bland härtill hörande påträffa vi sålunda exempelvis »större och mindre Seminanter på Landet», torpare med och utan utsäde, sockenhandtverkare, indelt manskap, handtverkare vid bergverken, bruksfolk och mjölnare. De sista nio grupperna utgjordes af f. d. yrkesutöfvare, sjuka och fattiga samt lifstidsfångar, »Lägrade Qvinfolk», «Rasp- och Spinhus-Folk» m. fl. samt, sist af alla, »Främmande Religions-Förvanter».

Utom de nu nämnda sammanställningarna öfver ålder, civilstånd och stånd upptog formuläret äfven en tabell, som bar öfverskriften »Omständigheter». Här lämnas uppgift å antalet: 1) Hushåll eller Matlag i Städerne, dock undantagne the Gemene af Krigsfolk, alla utfattige och eländige, 2) Caffehus i Städerne, 3) Källare i Städerne, 4) Krogar i Städerne, 5) Hushåll, Matlag eller Röktal på Landet, undantagne the Gemene af Krigsfolk, alla ut-

fattige och eländige, 6) Gästgifverier på Landet samt 7) Krogar på Landet. — Ehuru prästerskapets klagomål, som ofvan framhållits, hufvudsakligen riktats mot ståndstabellen, företogs vid omredigeringen år 1774 inga som helst inskränkningar uti formuläret. Tvärtom ökades uppgifterna i denna del, i det för hvarje grupp i ståndstabellen infördes specificering på ogifta under och öfver 15 år, gifta samt änklingar och änkor.

Genom 1802 års reformering af var befolkningsstatistik, i samband med införandet af särskilda sammandrag för rikets städer, genomgick äfven folkmängdsformuläret, hvilket första gången användes år 1805, en genomgripande omarbetning Af de gamla tabellerna bibehölls endast den öfver civilstånd i fullt oförändradt skick. Äfven alderstabellen förblef orörd med det enda undantaget, att folkmängden öfver 90 år skulle närmare specificeras. Uppställningen af ståndstabellen blef däremot afsevärdt förändrad. Åtskillnad gjordes nu för samtliga yrkeskategorier mellan *yrkesutöfvare* (inberäknadt f. d. yrkesutöfvare) och *familjemedlemmar*, bland hvilka senare dock medräknades hustrur och änkor, som sköta egen näring. I jämförelse med 1749 års ståndstabell upptager 1805 års formulär, hvilket var olika för landsbygd och städer, ett betydligt större antal yrkesrubriker. I flera fall (å landsbygdsformuläret beträffande personalen vid bruk, fabriker, gjuterier, grufvor, sliperier, sågverk, tjärbrännerier, kalkbruk, garfverier, kvarnar m. m. samt å stadsformuläret vid bruk, fabriker, kvarnar, sågverk, tryckerier m. m.) togs äfven hänsyn till ställningen inom yrket. Man skilde sålunda mellan patroner och ägare, kontorister, mästare, gesäller, gossar samt arbetare af båda könen. Äfven af familjemedlemmarne gjordes en uppdelning, i det man skilde mellan hustrur och änkor å den ena sidan samt omyndiga barn, boende i föräldrars hus, å den andra. Stadstabellen upptog dessutom en förteckning öfver »Konstnärer och handtvärkare» med ett 115-tal olika rubriker. I denna sammanställning var åtskillnad gjord mellan mästare, gesäller, gossar, »värkdrängar» och bodbetjänter. Jämte yrkesuppgifterna upptogo formulären äfven en kombinerad stånds- och civilståndstabell. För de sex kategorierna Ridderskap och Adel, Loroståndet, Borgare (på Landet och i Städerna), Ståndspersoner. Bondeståndet och Alle andre meddelades sålunda summan för hvartdera könet af ogifta under och öfver 15 år, gifta samt änklingar och änkor. Bland nya uppgifter i 1805 års folkmängdstabell må vidare anföras en sammanställning rörande hushållens antal och »sociala» karaktär. För »Förmögne, Behållne, Fattige och Utfattige» meddelades sålunda hushållstalet (2 personer, 2/5, 5/10, 10/15 samt öfver 15 personer). Bland nyheter i 1805 års folkmängdstabell må slutligen nämnas en uppgift rörande antalet sedan sista kvinkvennium in- och utflyttade samt en »specifikation» å antalet män och kvinnor under 15 år, mellan 15 och 60 år samt öfver 60 år.

Först år 1825 vidtogs härefter någon förändring beträffande folkmängdstabellen. Nämnda år intogos sålunda i densamma äfven uppgifter rörande antalet utländska undersåtar. Den år 1805 införda hushållstabellen erhöll samtidigt en något förändrad uppställning, i det grupperingen skedde allteftersom hushållen »1) af egna tillgångar äga mer än hvad till deras försörjande erfordras, 2) som kunna af egna tillgångar sig försörja, 3) som icke kunna försörja sig utan andras gåfvor och understöd», samt efter ett hushållstal af 2 personer, 3 5, 6 10, 11 15 samt öfver 15 personer. I 15 års tid eller till år 1840 bibehölls härefter tabellen i oförändradt skick. Sistnämnda år infördes den förbättringen, att äfven i tabellen rörande ställningen i yrket hänsyn skulle tagas till om personerna voro gifta eller ogifta, änklingar och änkor. Af ett visst intresse är vidare att annotera, att samtidigt äfven för ogifta kvinnor uppgift skulle lämnas angående oäkta barn, som vistades hos sina mödrar. Tabellen öfver hushallens ekonomiska karaktär, hvilken sammanställning datida statistici tyckas ha ägnat mycken omsorg, undergick äfven denna gång en omredigering, i det åtskillnad hädanefter skulle göras allteftersom personerna »1) af egna tillgångar äga mer, än hvad till deras uppehälle erfordras, 2) af egna medel eller arbete kunna äga sitt uppehälle, 3) af egna medel eller arbete äga en del af sitt uppehälle, 4) för bristande arbetsförmåga, och i saknad af egna tillgångar, helt och hållet försörjas genom allmänna eller enskilda gåfvor och understöd».

Med förändringarna i 1840 års formulär är gränsen nådd för befolkningstabellernas utvidgning. Alltintill år 1860 bibehöllos nämligen formulären i oförändradt skick.

Vår statistik öfver befolkningstillståndet stod vid 1800-talets midt, såväl om hänsyn tages till själfva formulärens uppställning som till omfattningen af de infordrade uppgifterna, pa höjdpunkten ej blott af sin tids statistiska vetande utan skulle äfven mycket väl ännu i denna dag kunna tjäna som mönster på högt utbildad statistisk konst. I detta sammanhang må dock, ehuru saken faller utom ramen för denna uppsats, uttryckligen betonas, att såväl noggrannheten vid formulärets ifyllande som själfva det statistiska utnyttjandet af dessa primäruppgifter lämnade mycket öfrigt att önska.

Ur teknisk synpunkt kan i följd häraf omläggningen år 1860 af vår befolkningsstatistik, i och med de prästerliga tabelluppgifternas ersättande med nominativa utdrag ur husförhörslängderna, enbart hälsas med tillfredsställelse. Om man sålunda å ena sidan kan fastslå, att vår statistik kvalitativt vunnit på 1860 års reform, reducerades å andra sidan uppgifterna i kvantitativt hänseende högst väsentligt genom densamma. Eller rättare, genom den ofullständiga bearbetning, det statistiska primärmaterialet i ämbetsverket fick undergå, blir vår kännedom om den stående befolkningens förhållanden mycket bristfällig. Detta gäller åtminstone för de första tre decennierna af centralbyråns tillvaro. Medan uppgifterna

intill år 1860 atminstone förelegat i tabellform, underlät man efter nämnda år att revidera och tabellera en hel del af uppgifterna i det material, som från denna tid hopats i centralbyrans arkiv. Genom tillkomsten af dessa utdrag har man dock alltid den möjligheten, att efteråt kunna godtgöra, hvad en gången tid försummat.

Vid 1860 års folkräkning skulle genom utdrag ur husförhörslängderna uppgift lämnas å den stående befolkningen i hvarje församling i riket. Af samtliga kyrkoherdar och församlingsföreståndare skulle sålunda å särskilda formulärblanketter antecknas antalet hushåll eller matlag, samtliga i församlingen kyrkoskrifna personers kön och namn, stand, ämbete och yrke samt nationalitet. Formuläret upptog vidare särskilda kolumner för personernas födelseår och födelseort, för civilstand (ogift, gift, änkling, änka, frånskild), för vissa lyten (svagsinta, blinda, döfstumma) samt för anteckning om personen haft naturliga eller skyddskoppor. — Den hvart tionde år återkommande folkräkningens uppgift å befolkningens antal kompletterades genom den årligen af prästerskapet uppgjorda s. k. summariska folkmängdsredogörelsen.

I stort sedt har folkräkningsformuläret föga ändrats under de fem decennier, som förflutit sedan år 1860. Det är hufvudsakligen endast beträffande omfattningen af den statistiska bearbetningen samt beträffande noggrannheten utaf de vid olika tidpunkt lämnade instruktionerna för formulärens ifyllande, som de olika folkräkningarna skilja sig ifrån hvarandra. År 1870 tillkom dock i utdraget en uppgift angående frånvaro från kyrkoskrifningsorten och år 1880 föreskrefs, att i utdragen skulle antecknas byars och lägenheters namn (kvarter eller rote i stad). Af mera anmärkningsvärda föreskrifter vid de tre senaste folkräkningarna må anföras, att år 1890 beträffande de sinnessjuka den distinktionen infördes, att de personer, hvilka förut ägt sitt förstånds fulla bruk, skulle betecknas såsom »sinnessjuka», medan åter sådana, som från barndomen varit mindre vetande och aldrig ägt fullt förstånd, skulle betecknas såsom »idioter». Vid 1900 års folkräkning förtydligades uppgifterna om dop och i 1910 års folkräkning slutligen tillades en uppgift om konfirmation och nattvardsgång.

I 1700-talets tabellverk var det, som i det föregående är påvisadt, födelse- och mortalitetsstatistiken, som utgjorde hufvudföremålet för tabellkommissionens intresse. Med stor omsorg sökte man sålunda införskaffa uppgifter ej blott om antalet födda och döda af hvartdera könet, utan äfven om de förras äkta eller oäkta börd och om de senares ålder. Man gick till och med så långt, att man inhämtade uppgift om månadsfördelningen af såväl födelser som dödsfall. Vida sämre ställdt var det med giftermålsstatistiken. Här gjorde man sig visserligen underrättad om såväl de ingångna som upplösta äktenskapens fördelning på årets olika månader, men frågade hvarken efter kontrahenternas ålder eller civilstånd. Civilståndsstatistiken öfver hufvud var förbisedd. I såväl

folkmängdstabellen som tabellen öfver de döda fördelade man befolkningen i ett 20-tal olika åldersgrupper, men underlät att införskaffa en fullständig civilståndsstatistik öfver de döda. Som ännu ett exempel på att man saknade blick för civilståndets betydelse, kan anföras, att man år 1774, då uppgift började inhämtas om barnaföderskornas ålder, underlät att efterfråga, huruvida de voro gifta eller ogifta, d. v. s. huruvida de nedkommit med äkta eller med oäkta barn. Vid sidan om åldersstatistiken var under 1700-talet dödsorsaksstatistiken bäst tillgodosedd. Det försök, som i folkmängdstabellen gjordes, att inhämta kännedom om yrkes- och ståndsfördelningen i riket, måste äfven väcka efterverldens beundran.

Vid 1800-talets början är det främst detta senare slag af statistik, som tyckes hafva fångat lejonparten af vederbörandes intresse. Den länge försummade giftermålsstatistiken börjar ändtligen blifva något mera beaktad, civilståndsstatistiken är dock alltjämt föga tillgodosedd. Att fördela de vigda efter ålder började man dock först med år 1821, och då gick man ändock icke ned till 5-årsklasser, utan nöjde sig med fem större grupper. Ett annat för denna tid karaktäristiskt drag är ett ytterligare hänsynstagande till de olika årstidernas inverkan på de demografiska faktorerna. De 21 åldersgrupperna i dödsorsakstabellen måste nu reduceras till 7 för att bereda plats för en tabell, som angifver antalet i respektive sjukdomar aflidna under årets olika månader. Vid 1800-talets början når slutligen standsstatistiken sin fulländning. Ej blott hela den stående befolkningen utan äfven födelser, vigslar och dödsfall, ja, t. o. m. de upplösta äktenskapen, redovisas med hänsyn till de olika stånden. — 1831 års tabellrevision medför, som ofvan framhållits, ett svårt afbräck i vår mortalitetsstatistik, i det att dödsorsaksuppgifterna praktiskt taget afskaffades. Tyngdpunkten är nu flyttad från mortalitetstabellen till ståndstabellen. Det största utrymmet reserverades härefter för inhämtande af uppgifter rörande befolkningens yrkesförhållanden. Ansatser till en kombinerad befolknings- och ekonomisk statistik göra sig äfven märkbara. Medan på 1700-talet folkökningsspörsmålet och försöken att nedbringa dödstalet voro skjutna i förgrunden, tyckas nu frågorna om befolkningens näringsförhållanden och om de olika ståndens storlek hafva utgjort hufvudföremålet för tabellkommissionens verksamhet.

Efter år 1860 börjar statistiken åter begränsa sig till de rent demografiska förhållandena. Uppgifterna om hushållens ekonomiska karaktär borttagas och yrkesstatistiken börjar försummas. De nominativa kyrkoboksutdragens införande möjliggjorde däremot ett bättre tillgodoseende af såväl ålders- som civilståndsstatistiken. År 1861 började man sålunda kombinera de vigdas ålder med deras förutvarande civilstånd, år 1868 började man göra sig underrättad om, huru många kvinnor i resp. åldersklasser, som nedkommit med äkta och huru många som födt oäkta barn och fr.

o. m. år 1870 började man göra reda för de dödas civilståndsfördelning i hvarje särskild åldersgrupp.

1900-talets svenska befolkningsstatistik börjar åter ägna ett ingående intresse åt befolkningens yrkesfördelning. Särskildt vid 1910 års folkräkning har stor möda blifvit nedlagd på förbättrandet af vår yrkesstatistik. Som en stor vinst för befolkningsstatistiken må slutligen återinförandet år 1911 af en hela riket omfattande fullständig dödsorsaksstatistik kunna räknas.

Studier öfver frihetstidens politiska idéer.

Af

Fil. lic. Erik Fahlbeck.

II.

Ständerenväldsläran. — Maktfördelningsteorierna.

I senaste häfte af denna tidskrift (dec. 1915) har redogjorts för de under frihetstiden allmänt rådande föreställningarna om samhällets och statens uppkomst, natur och ändamål. Här komma de olika åskådningarna om författningen och de konkreta maktförhållandena inom staten att framställas. Det är äfven härom, som frihetstidens politiska strider främst röra sig, och det är hufvudsakligen med dessa samhällslifvets realiteter, som de tre statsdoktrinära hufvudriktningarna, hvarom i föregående uppsats talats, syssla.

Först till tiden och ojämförligt mest dominerande är *ständerenväldsläran, frihetstidens republikanskt parlamentariska doktrin.* Skarpt markerad och lätt igenkännlig som den är, har denna doktrin blifvit mest uppmärksammad och behandlad, hvarför den här, utom å en punkt, blott i korthet beröres. Den republikanskt parlamentariska doktrinen blef frihetstidens officiella statsdogmatik och var en för det vid makten sittande partiet utbildad och synnerligen väl afpassad lära. Ständerenväldsläran bottnar helt och hållet i frihetstidens allmänt naturrättsliga grunduppfattning af statslifvet. Men den praktiska tillämpningen däraf gäller för denna riktning likaväl som för frihetstidens två andra de gamla svenska maktfaktorerna: konung, råd och ständer. Härvid framträder på ett typiskt sätt den i föregående uppsats påpekade egendomligheten hos frihetstidens politiska tänkande i gemen att betrakta ständerna dubbelt — som *Högsta makt* och som *organ.*

Som detta rör en kardinalpunkt i tidens statsrättsliga spekulation, har det synts lämpligt att vid behandlingen af denna del af ständerenväldsläran låta framställningen svälla ut något mera.

«Skadeliga och Riksförderfweliga willfarelser» hyser man, heter det i Mindre Secreta Deputationens Bet. om irriga begrepp,

1752 (tr. hos Malmström, Sveriges pol. historia 1899), «om någon wille säga, det Ständerna icke äga någon uppenbarelse, och altså icke kunna tilmäta sig någon ofelbarhet, samt att deras pluralitet kunde på ett eller annat sätt forméras, emedan sådant alt är lika förgripeligt emot Lagsticktande Magten, den hwar Ledamot af Samhället är plicktig, att hålla för ofelbar». »Lagstifftande mackten är uti hwart och ett samhälle den största och wigtigaste, samt måste wara erkiänd för infaillibel, eller den som ej kan fela och fara wilse». Här proklameras sålunda den lära om det lefvande folkets = ständernas ofelbarhet, hvilken tio år senare i Contrat Social skulle tjusa eller förfära världen [1]. «Den Högsta Magtens beslut är alltid för mig den lag, hwarifrån jag aldrig i minsta måtto afwiker», yttrade Ribbing i rådet [2]. M. Reuterholm anförde under samma sammanträde: «Warandes jag äfwen af den oförgripliga mening, om samtelige Riksens Ständers eller hwars Riks Stånds göromål för sig, när hela Landets wälfärd skall befordras, Rikets stadgade Lagar styrkas och rättwisa jämt delas emellan höga och låga, fattige och rike, de trycktes klagan åhöras och hjälpas, samt de wrångsinte och Laglöse ställas till behörigt answar, at då utöfwas i sjelfwa wärket den renaste och essentielaste Gudstjänst, hwilken uti sig sjelf helgar stället, der det sker, och dess höga ändamål meddelar tillräckelig glants af sit ädla wärde åt sjelfva rummet, ehwar det ock wara må».

Ständerna äro sakrosankta, ehvad de än besluta och göra — det är dogmen. Riksens råd göra sig det underdån. hopp i sitt underdån. yttrande till Hans Kongl. Maj:t 28/3 1769 «at Eder Kongl. Maj:t wid närmare nådigt eftersinnande icke lärer föreställa Sig att Riksens Ständer, såsom frie och magtägande, kunnat — — sådane betänkanden till Kongl. Maj:ts uplysning i något förekommande mål insända, som innefatta brott i Regerings-Lagarne». Ständerna äro ofelbara.

De äro också högsta magtägande. Hur långt sträcker sig då deras makt? «Så ostridigt det är», säger Pechlin [3], «at Riksens Ständer äro äfven Maktägande, at göra sådane Beslut, Stadgar och

---

[1] Lagerroth kallar i Frihetstidens författning s. 400 Browallius' ord «den idéen att ständer kunna fela är emot rikets fundamentallag» för en «bekant paradox», Ja, paradoxalt blir ett dylikt uttalande, om man utgår ifrån att frihetstiden uppfattade ständerna som statsorgan i modern mening. Men nu utgöra Browallius' och andra frihetstidspoliticis här nedan citerade yttranden en konsekvent och för tiden typisk utformning af läran om ständernas = det lefvande folkets rätt att suveränt förfoga öfver statens öden. Paradoxen ligger härvidlag inte i slutledningen, som i detta fall är fullt riktig, utan i de naturrättsliga premisserna. Dessas förefintlighet förnekas emellertid af L. Icke i dylika »allmäneuropeiska modedoktriner» utan i «nationella förutsättningar», s. 405, har, enl. L., Browallius' memorial och med det frihetstidens hela politiska tänkande, sin rot. Inför en sådan väl kraftigt tendentiös «Umwertung aller Werte» ligger epitetet paradoxal mera nära till hands.

[2] Prot. 17/1 1769.

[3] Mem. R. & A. 15/8 1769.

Förordningar om Sig och Riket, som de pröfwa tjenlige til det Allmänna bästa, samt deras Frihet, Säll- och Trygghet, så oförnekeligt är ock lika uttryckeligen stadgat, at Riksens Ständer äro ej allenast *Nu* utan ock N. B. framdeles Maktägande at göra dylike Författningar» — — och det står icke »i den Högsta Magtägandes wäld, at — hindra, hwad Högsta Magtägande i en eftertid beslutar och gör». I E. Lindstedts Mem. af 15 nov. 1769 heter det: »Hwad Ständerna uti Constitutionella ärender besluta, är lika heligt, antingen man kallar det underdånig *Skrifwelse*, *Förening*, *Stadga*, *Ordning*, *Riksdags-Beslut* eller *Act*, ty namnet imponerar ingen, aldraminst tillkommande Ständer, som icke lära anse sig mera bundne vid de Lagar nu göras, än dessa Ständer wid dem, som sidsta Riksdag emanerade». Och på samma sätt förklarar Frietzcky att riksens ständer äro» icke bundne wid existerande Lagar och Författningar, utan N. B. Maktägande at stadga om sig och Riket efter dess nödtorft» [1]. Grundlagarne från 1719 och 20 kunna ej heller anses för fullkomliga, »ty wid et hastigt och oförmodat ombyte ifrån et oinskränkt Enwälde till en Lagbunden Frihet, war det ej möjeligt at straxt stadga så oryggeliga Lagar, som för ewärdeliga tider kunde bewara den samma emot Monarchiske och Aristocratiske försök». Heldenhjelm yttrar i ett Ö. Mem. 15/11 1769 bl. a.: »Den Magt frie Ständer hade wid detta wälsignade Regerings-sättets början, hafwa de icke kunnat för sig ensamt behålla, eller i Grafwen medtaga; Den är i Regerings-sättets Natur förwarad för hemmawarande, då warande och efterkommande intil de sidsta tider». Allt vad ständerna besluta i frågor om regerings-sättet blir »altid en Grundlag, — och med sjelfva Regerings Formen lika gällande och kraftigt». »Således tyckes för hwar owäldug mans ögon lysa, den lika gällande kraft och bestånd, som Riksens Ständers vid 1756 och 1766 års Riksdag i Grundlagen gjorde förbättring äga bör, och den altid så jämkas, at ingen Ständers Magt den ena Riksdagen kan öfwerwäga den andra».

Enligt dessa citat af framstående tolkar för den rättrogna åsikten skulle ständerna vara helt enkelt allsmäktiga. Alla ständernas beslut äro lika heliga. Ständerna kunna ej fela. Alltså kunna de göra, hvad hälst de vilja, måste man sluta. Förlänade med Högsta maktens imponerande attribut blefvo riksens ständer en inkarnation af riket själft, en vördnadsbjudande och allt dominerande uppenbarelse af statens hela rika lif. De naturrättsliga konstruktionerna om ständerna som det lefvande folkets rättsliga enhet omhuldades och kanoniserades af det vid makten sittande partiet, som dymedelst sökte legalisera sitt envåldsregemente.

Mot detta proklamerande af ständernas omnipotens reser sig emellertid den sunda eftertanken hos flera. Det lefvande folkets rätt att efter behag styra om sitt, satte väl ingen i fråga. Att ständerna fritt skulle få göra detta, kunde alla dock icke förlika

[1] Ö. Mem. 2/11 1769.

sig med. För en hel del framstodo ständerna, alla teorier och logiken med till trots, som underordnade åtminstone »lagen»[1]. För många voro de emellertid äfven i yttersta hand beroende af «folket». Här framträder en — om ock svag och ingenstädes fullt klart utarbetad — föreställning om ständerna som *organ* för en högre makt. Denna sammanblandning af ständerna som Högsta makten = det lefvande folket samt ständerna som organ, är ofta fullständig, och alltid svår att riktigt klarlägga.

«Swea Fria Folk», yttrade Schauw i borgareståndet[2], «som för ewärdeliga tider och senaste efterkommande wille hafwa sin rätt och frihet förwarad, har öfwerlåtit sina Riksdagsmän, at den — Fundamental-lagen — wårda, bewara och omgärda; men icke at äfwentyra». «Hela Swenska Folket, Rikets Fyra Stånd, Adel, Presterskap, Borgare och Allmoge» kom vid Karl XII:s död åter i besittning af «den Magt och Rätt, som et Friboret och sielfständigt Folk tilhörer», heter det i Schauws den 22/11 1769 i borgarståndet inlämnade Mem. Svenska folket insåg emellertid «den obeqwämlighet, oreda och wåda, som åtfölja Democratie, eller en allmän Folk-Regering» samt uppdrog därför åt «befullmäktigade Medbröder» den «tilständiga rätt och magt», det ifrån början själf ägde. Af denna folkets ursprungliga rätt allena hafva nu riksens ständers beslut sin lagliga kraft. «Denna sats fordrar icke widlyftigt bewis», fortsätter S., «ty af sig sjelfwe ägde icke de sammankomne Riksdagsmän någon rätt, at föreställa hela Rikets Inbyggare eller om dem förordna, och at förordna annorlunda, än enligt de hemmawarandes i Fullmagten förklarade wilja, hade uppenbardt stridt emot den förbindelse, som förtroende och åtagande dem ålagt».

Här lefver tydligen den tjugo år tidigare utdömda «principalats»-läran upp, om ock i modifierad gestalt. Det från så många håll vid riksdagen 1769 framdragna skälet mot «Säkerhets-Actens» antagande, att den strede mot de fullmakter, man hade med sig hemifrån, eller att man icke enligt fullmakterna var berättigad att fatta beslut eller ens deliberera om en dylik säkerhetsakt, pekar ju också på en uppfattning af riksdagsmannaskapet, befryndad med «de sällsamma försök — til förringande af den oklandrade rättighet, at förordna om Riket, Riksens Ständer uti de påföljandes omdöme äga böra, och sjelfwa förnuftet samt R. F., nu och i forna tider, uttryckeligen medgifva, stadga och befästa», hvilka försök 1747 års ständer hade betecknat som «en förwänd och

[1] Redan det i Riksdagsordningen 1723 uppsatta Fullmäktigeformuläret faststår ju, att den valde riksdagsmannen ej må inlåta sig »uti något hemligt eller uppenbarligt rådslag til ändring uti det faststälte Regeringssättet, emot Kongl. försäkringen och Regeringsformen, mindre sig til något emot samma Regerings-sätt stridande slut begifwa efter som alt sådant ändå ogilt och kraftlöst nu och i framtiden wara skal». Riksdagsordningen 1723, tr. hos Modée, Publique Handl. 1742.

[2] Prot. 2/11 1769.

obetänksam uttydning uppå Rikets grundlagar» samt allvarligt varnat för[1]. Ett utslag — trots försäkringar om motsatsen — af «principalets-questionen» var ju äfven Ärlig Swensks utläggningar om de «wäljande» eller «hemmawarande» och de skiftande «walde Ständerna», samt betonandet af den de förre tillkommande «Sweamanna-Rätten»[2].

Ett appellerande till folket från ständerna gick emellertid alldeles emot den härskande åsikten. När man dock inte ville tillerkänna ständerna full frihet, tillgrep man utvägen att förklara dem bundna av grundlagarna. Pechlin förklarar samtidigt som han förfäktar den afvikande meningen (se ofvan): «Annat är Fundamental-Lagen, hwilken ingen äger rättighet at ändra. Annat är Lagens utöfning, om hwilken Magt-ägande Ständer olika kan förordna» [3]. Här blir fundamentallagen ensam orubblig, helig. «Lagens utöfning» kommer på ett lägre plan. Så blifva då ständerna bundna af lagen. «Magtägande men lagbundne Ständer» är formeln. Sedan kommer det endast an på, hur man tolkar «lagbundna». Ty tolkandet af grundlagarna blef ju hela konsten och hufvuduppgiften för de stridande parterna.

Hvarför äro nu ständerna bundna just af grundlagarna, kunde man fråga.

Grundlagarna äro heliga, ty de äro öfverensstämmande med Naturliga lagen. Detta är den allmänt gängse åsikten. Naturliga lagen åter står naturligtvis över människors göranden och låtanden, vore det så också en Högsta makts eller ständers vilja. Ty naturliga lagen är ett utflöde af Guds egen vilja. I sin egenskap af uttryck för eviga, vördnadsvärda, oföränderliga förnuftsprinciper blifva alltså fundamentallagarna oföränderliga samt bjudande äfven för ständerna. Så kunde Sundblad [4] jämställa R. F. med »Fader Wår». De eviga sanningar, som funnos uttryckte i R. F., äro inviolabla, de äro så heliga, »at derom icke en gång bör ventileras och än mindre under votering sättas»[5]. Ständerna kunna alls ej röra vid dessa höga saker «Det är en hufvudprincip i Swenska Jure Publico; det är en pelare, hwarpå hela Regeringssättet hwilar, nämligen att ingen Pluralitet, ehuru stor och talrik den wara må, gäller, eller äger någon kraft och wärkan, enär den är ståndande emot Rikets oryggeliga Grund-Lagar. I Widrigt fall skulle en olaglig Pluralitet kunna upphäfwa hela wårt Regerings-sätt. Saken är så klar, at den icke tål eller kan wara underkastad någon motsägelse[6]». Grundlagarna *få* sålunda aldrig ändras. Men *om* så skulle ske? «Möjeligheten at handla emot rätt och skäl, finner ej hos Högsta magten annan motwigt, än i Dess egen öf-

[1] Riksdags-Beslutet 1747 punkt 16.
[2] Ärl. Sw. s. 53 o. f.
[3] Fören. Utsk:s Prot. 5/10 1769.
[4] Fören. Utsk. Prot. 17/10 1769.
[5] Sundblad, Prot. i Borgarståndet 2/11 1769.
[6] v. Oelreich i Kommerskoll. Prot. 20/12 1768.

wertygelse, om den skada och förderf, som Högsta Magtens missbruk åtföljer, för närwarande och tillkommande tider», säger Pechlin, Ö. Mem. 15/8 1769. Ständerna kunna då trots allt tänkas göra orätt — ty orätt är det ju att violera R. F. enligt den gängse, äfven af Pechlin uttalade åsikten. Skulle nu ständerna begå den olagligheten, att kränka grundlagarna, så äger dock menigheten ingalunda rätt att göra något häremot. Ty af ständerna, Högsta makten, kan «answar och redogörande» blott utkräfvas af «den Allrådandes Högsta rättwisa». Öfverträder Högsta makten sina gränser «så blifver hon in för all verldenes domare, hwilken hon för sina gerningar allena är answarig, så mycket swårare ansedd, och har af honom, at befrukta så mycket strängare straff, som dess brott föda flera oskyldigas olycka, och som hon icke kan undergå någon människas ransakning, dom eller straff» [1]. Hafva emellertid ständerna en gång kränkt grundlagen, så må nästa ständer godtgöra det. Ty »det, som ifrån början warit olagligt, kan aldrig genom en långwarig besittning blifwa lagligt», och »det, som är olagligen förwärfwatt, det kan i alla tider och vid alle tillfällen lagligen återtagas».

Någon slutgiltig lösning af ständerproblemet lyckades frihetstidens statsrättsliga tänkande aldrig åvägabringa. Högsta maktens majestät förlikte sig föga med en organställning till vare sig »folket» eller »lagen». Ständernas subordinerade under »lagen» pekar emellertid hän mot en klarare uppfattning af högst desammas plats inom statslifvet, om också halten af deras lagbundenhet blef af tämligen tvifvelaktig natur under en tid, då partiernas förbittrade kamp sköt hänsynen till stat och rätt åt sidan.

Det är allas plikt att i allt lyda Högsta maktens bud och befallningar. Ständerna kunna emellertid icke ständigt vara tillsammans. Detta vore visserligen det ideala, men stöter på alltför stora svårigheter. De hafva därför sina fullmäktige, riksens råd, som skola se till, att deras beslut vederbörligen sättas i verket. Äro undersåtarna pliktiga att rätta sig efter ständernas beslut, så gäller detta i ännu högre grad om riksens råd. »Uti mål hwaröfwer riksens ständer deras tankar tydeligen yttrat, tror jag mig icke äga frihet åt arbitrera», bekände Horn i rådet (Prot. 17/1 1769). Riksrådet baron Ribbing uttalade sig i samma ämne sålunda (Prot. i rådet 28/2 1769): »jag — aktar altid min förnämsta skyldighet likmätigt, oryggeligen följa ej allenast en utstakad grundlag, hvarvid fullkomligaste åtlydnad aldrig hos någon rättsint undersåte kan blifwa twifvelaktig, utan och minsta anledning, Riksens Ständer gifwit, som bidragande till deras Bud

---

[1] Riksdagsmanna-Rätt, 1747, s. 66 och 11. Detta arbete är skrifvet med direkt syftning mot principalatsläran, och dess ypperliga kritik af dogmen om en «menigheten» tillkommande pouvoir constituant, hvarigenom Högsta makten vore undergifven en ännu högre jordisk makt, har i föregående uppsats återgifvits.

och befallningars efterkommande». — När i sekr. utskottet 1769 riksråden förebråddes för »en servil lydnad» mot t. o. m. ständernas projekt (Prot. 6/5), hoppades Frietzcky (ö. Mem. 23/5 1769), att en dylik »Servile lydnad — alltid måtte hos Riksens Råd igenfinnas, och at de altid måtte anse Ständernas uplysning som synonymt med Lag». Så äfven Kurck (ö. Mem. 23/5 1769). Ständernas blinde tjänare vill man hafva rådet till — och rådet självt var den förste, att ständigt framställa sin obrottsliga lydnad mot allt, hvad deras principaler förordnat [1].

Nu hade man allsmäktiga ständer och ett af dem valt exekutivutskott — vad fordrades mer? Egentligen intet. Men i verkligheten förhöll det sig dock så, att Sverige var ett land med urgamla monarkiska anor. Inte ens frihetstidens sälla regeringsskick hade kunnat utstryka konungen — han fanns där, som en sorts prydnad åtminstone. Enligt grundlagarna 1719 och 1720 var han till och med utrustad med vissa, af honom ensam utöfvade rättigheter. Dessa voro emellertid faktiskt försvunna i rök genom 1755 års förordningar. Icke så, att de direkt voro upphäfda. Men man hade kringgått dem och bragt författningen ett godt steg närmare idealet och teorien. *Namnstämpeln* borde brukas, när konungens »Egenhändiga underskrift uppå Rådets en eller tvenne gånger förut gjorde underdåniga föreställningar icke följer; Therigenom winnes en likhet med expeditionerne i thet stämpeln är lämpelig til alla så Fullmachter som andra, tå theremot Rådets underskrift tilförene allenast kunnat brukas wid vissa tillfällen, och andra åter måst lemnas oexpedierade». Riksens ständer hava haft »theruppå et ömt afseende, at Konungens Höga Namn gifwer befallningar och Expeditioner mera eftertryck, samt undersåtare then påminnelse, at the med sin Laglydnad wisa Konungen then rätta och uppriktigaste trohet» [2]. Under 1769 års riksdag yttrades härom bl. a. följande: [3] »På det Regeringsärendena måtte gå i sitt oavbrutna lopp; hafwa Riksens Ständer förordnat Stämpel med Konungens Höga namn. Aldrig at lägga Hans Maj:t något hinder i Sin Höga Rätt, at Sjelf få underteckna Besluten, utan i den händelsen Hans Maj:t intet Sjelf behagade i Rådslagen taga del, Dess Höghet för Nationen, likwäl måtte förwaras, Besluten winna desto fullkomligare myndighet, och det wördade Konunga-

---

[1] På många håll fasthålles ännu föreställningen om rådet som ämbetsmän, hvilken emellertid här icke kommer att närmare behandlas. Ett godt uttryck härför gifver v. Oelreich i sitt Ö. Mem. 23/5 1769, hvari han söker skydda möss-rådet för den hotande licentieringen: »den rättigheten, Fund. L. uti § 10 Swea Kon-Försäkran lämnat den minsta Ämbetsman i Riket, kan så mycket mindre nekas Rikets Högsta Ämbetsmän. Denna Lag stadgar at ingen utan föregången och vid laga Domstol anstäld ransakning, eller deras bepröfwande, som dertill efter Förordningarne rättighet äga, på någon tid afhålles från dess Ämbetes werkeliga förrättande, ej heller utan laga dom afsättes». — Jmfr. för öfrigt Ärlig Swensk, passim.

[2] Förordningen om Namnstämpeln, Riksdagstidningen 17/6 1756.

[3] L. C. Kröyer, Ö. Mem. 2/11 1769.

Namnet för Folket ej mätte saknas». För folket — ty annars funnos nog de, som mycket väl kunde undvara äfven konungatiteln. Den medförde en viss nytta i hvarje fall och därför fick den äfven plats i teorien.

Ja, konunga-ämbetet förklarades här oföränderligt och evigt. »Konungen kan icke nedlägga mer än sina Personliga Rättigheter; men det urgamla Swea- och Götha- Konungadöme, kan Konungen icke lägga neder, ej heller dess rättighet och anseende, ty det är Rikets och icke Konungens Personliga tillhörighet. Riksens Ständer, som äro Högste magtägande kunna icke nedlägga, förändra eller borttaga det urgamla Konunga-dömet, som ifrån hedenhös til warit, emedan det strider emot en beswuren oryggelig Grundlag. Wäl representerar Konungen detta Konunga-döme och bär derföre namn af Konung; han kan och nedlägga det representativa eller det Personliga Konunga-namnet, men icke sjelfva Konunga-dömet, hwilket han allenast representerar» [1].

Med argument, lånade från på kontinenten gängse doktriner, ytterst stammande från Althusius [2], fortsätter så bevisföringen. »Majestas est vel realis, vel personalis. Den förra kallas eljest Majestas Regni eller Rikets Maj:t, hwilket tilhörer Riksens Ständer och med det äga de alla Jura Majestatica realia. Och som Riksens Råd äro Ständernas Fullmäktige, så representera de i Rådet detta Majestet, eller Rikets Höghet, med alla de Jura Majestatica, som till Riksstyrelsens fullkomliga utöfwande för dem nödwändigt behöfwes. Majestas Personalis, som annars kallas Representativ, hörer Konungen till, hwilket Maj:t äfwen altid är närwarande uti Rådkammaren, med alt hwad der til reélement hörer och Riksstyrelsen oundwikligen fordrar, enär Konungen är frånvarande, men i synnerhet, när Konungen til en wiss tid afsagt sig Regeringen. Icke kan det såkallade Representativa Maj:t derigenom förswinna, at Konungen afsäger Sig Riksstyrelsen, det måste emellertid någonstädes existera, jo der residerar det, hvarest *Regeringen* uti dylikt fall, i stöd af Lagen, helt och hållet wårdas och skötes, det är uti Kongl.-Rådkammaren och således förenas med den förut i Riket existerande och åfwan före beskrefwne Majestas Realis» [3].

»En Konung kan dö, En Konung kan wara frånwarande; Men Konunga Makten är altid närwarande i Råd-Kammaren», ... yttrade Kalling under den kritiska situationen i rådkammaren den 15 dec. 1768, och två dagar senare utsände rådet sin »påmin-

---

[1] Tankar öfwer et Högmål uti Swenska Jure-Publico av v. Oelreich, 1769 s. 28.

[2] Se Gierke: Johannes Althusius. 1880 s. 164 o. f.

[3] Tankar öfwer et Högmål, s. 40. Orimligheten i Lagerroths redan 1909 i Statsv. Tidskrift s. 196 o. f., framställda åsikt, att äfven konungaämbetet af frihetstiden betraktades som ett statsorgan i modern mening, torde framgå af denna framställning, hvarförutom det klart uppvisats af prof. Boëthius i Statsv. Tidskrift 1911 s. 90, not.

nelse» till samtliga kollegier: »Sedan Kongl. Maj:t uti Dess Råd-Kammare gjordt sig underrättad» om kronprinsens tillkännagifvande till kollegierna af tronafsägelsen, heter det här, så »fordras» på grund af den allvarliga belägenhet, hvari riket råkat genom Hans Kongl. Maj:ts beslut att «Sig med Regerings-ärenden ej — befatta» — »nödwändigt,at icke några andra befallningar än de, som uti Kongl. Maj:ts Höga Namn ifrån Råd-Kammaren med Wederbörandes contrasignation emanera, böra lydas och wärkställas. Dragandes Kongl. Maj:t til Samtelige Rikets Ämbets-Män det förtroende, at de uti desse de brydsammaste och farligaste omständigheter för Frihet och Folk, sig således upföra, som de, enligt Regerings-Formen, inför Gud, Kongl. Maj:t och Riksens Ständer förswara kunna» [1]. Här försvinner sålunda konungens person helt och hållet [2]. De facto är han en öfverflödig lem i det hela. I Instruktion för Gouverneuren hos Svea Rikes Kron-Prints 1756 säges det, att den unge kronprinsen bör lära »at Konungen har all Magt och Myndighet at göra godt, och allena deraf hedern samt Inbyggarenas ärkänsla [3]. The King can do no wrong — men för att handla väl och rätt, bör han i allt följa sitt trogna råd. — När nu konungapersonen visar sig behöflig för »folket», hade man nog hälst önskat se den representeras af någon simpel »rättsint medborgare», fullt medveten om, att »ingen är född Träl efter Guds och Naturens Lag, och at Konungar födas menniskor, men icke Konungar» [4]. Arfkonungadömet gaf dock alltid en viss mystisk, för den upplyste »oförnuftig», glans åt monarken.

Den »förbindelse», ständerna med konungen ingått, tolkades som en öfverenskommelse från konungens sida blott *att* regera. Häri bestod hans »höghet», som sålunda alls ej sammanfaller med »Konungens Höghet». Somliga nämnde denna förbindelse kontrakt, andra — så Pechlin en gång åtminstone i de fören. utsk. $^{10}/_{10}$ 1769, — vidkändes ej ett dylikt. Detta är tydligen endast en strid om ord. Hufvudsaken blir, hvad man lägger in i öfverenskommelsen. Ett fördrag blir ju detta i hvarje fall, fastän härvidlag med minimalt materiellt innehåll för den kungliga partens räkning [5]. »En konungs Höghet består ju icke i dess mer eller mindre

---

[1] Prot. i rådet d. $^{17}/_{12}$ 1768.

[2] När konungen nedlagt regeringen, ansåg Ribbing rådet hava rätt, att utöfva alla konungens »rättigheter», ty det »blifwer Lagen och ej Herrar Riksens Råd», som då utöfva dessa (Rådsprot. $^{15}/_{12}$ 1768). Samma fras använder bl. a. Frietzcky och Kurck till försvar för rådet (ö. Mem. $^{23}/_{5}$ 1769). Ihåligheten af detta talesätt inses, när man betänker, att just den »lag», det är fråga om, själf sätter konungen som organ för vissa där afhandlade rättigheter.

[3] Tr. hos Modée, Publique Handlingar 1761.

[4] Instruction för Gouverneuren etc. »Uti fria Regeringar behöfves mindre en Konung än en Menniska på Thronen» heter det i samma aktstycke.

[5] I Mathematiskt Försök til Förswar för Svea Rikes Regeringsform, 1769, förkastas dock allt tal om kontrakt mellan ständer och regering. Regeringens verksamhetsfält är en »Lag, hwarigenom den — Regeringen —

inskränkta Magt och Wälde; ty då ägde Despoter företräde framför alla Regenter. En Konungs Höghet består deri, at han föreställer et sjelfständigt, mägtigt och wälmående Folk»[1]. Abbé Mably säger träffande i sin De l'etude de l'histoire, s. 249, om Sveriges konung: »En dernière analyse, le nom du roi fait tout; la personne du Roi ou sa volonté particulière ne fait rien. Il n'est rien qu'un homme privé quand d'il n'est pas *l'organe du sénat* dont la conduite est soumise à l'examen et au jugement de la diète».

En »konungslig höghet» finns och bör finnas men förlagd till rådet — det är doktrinens kärna[2]. »Konungens Rättighet är at til wärkställighet befordra Rådets Beslut»[3]. »Konungen med Riks Råde» hade kommit att betyda »Rådet i Konungens namn»[4]. Så blef då konungahögheten blott ett namn för de af en viss kår, rådet, rättsligt fattade besluten, hvilka på intet sätt fordrade sanktion af en personlig monark. Rådet står i sin tur helt under ständerna. Ständerna blefvo knutpunkten och axeln i hela statsmaskineriet; någon motvikt mot dem var otänkbar. Som de skötte hela lagstiftningen, så borde de äfven i yttersta hand vårda lagskipningen, hvarmed tiden menade både den förvaltande och den dömande myndigheten[5].

Man hade förut häfdat ständernas rätt att ordna om riket efter bästa behag utan inblandning af menigheten. Ständerna gjordes härmed ofelbara och ensamt maktägande *nedåt*. Så mycket mera måste de stå fullt självständiga *uppåt*, mot konung och råd. Så framträdde äfven här läran om ständernas allmakt. Ständerna

---

förbinder sig at styra Riket på sätt, som Lagstiftande Magten föreskrifwer, utan att twista om wilkoren, eller tillåta, at dess särskilta wilja (volonté du Corps, l'Esprit du Corps), då den stöter tillsammans med Lagstiftarens eller den allmänna viljan, blir härskande: Men på Lagstiftarens sida, et af honom betingat ombudsskap och i Lagskiparens vård nedlagd Förwaltning» . . . s. 19.

Här kan man inte undgå att finna den slående likheten med Rousseau's uppfattning af regeringen som en Corps intermédiaire établi entre les sujets et le souverain», hvilken corps »n'est absolument qu'une commission» beroende av suverainens, folkets »*decret*» (Contrat social, Livre III, Ch. I & Livre II Ch. VI).

[1] Pechlin, ö. Mem. 10/10 1769.

[2] Beskyllningen mot ständerenvåldsmännen för »aristocratiske» tendenser var som synes icke alldeles obefogad. Öppet vidgås dylika också af t. ex. Helsingius, hvilken i Matematiskt Försök anser, att den som »lastar Aristocratisk Regering i sin sanskyldiga bemärkelse, lastar i o. m. det samma *den* Regering som wår Form utstakat, och som, då den lagligen utöfwas, lärer af alla bli den bästa».

[3] Tankar öfwer et Högmål, 1769, s. 33.

[4] Partiers Ursprung och Wärkan i Swerige 1769, s. 19.

[5] Denna frihetstidens »monistiska» uppfattning påpekar Lagerroth i sin förut cit. afh. s. 436 och sammanställer den med Rousseau's och antikens uppfattning af staten som inbegreppet och utövaren af den högsta både politiska och andliga makten. Är detta samfundstillstånd då den sanna frihetens borg och värn? Och öfverensstämmer det med urgermanska och gamla svenska rättstankar? Eller med — modern statslära?

som organ eller under lagen skjutas härvidlag undan. När det gällde att mot någon sida freda Högsta makten för angrepp, glömmer man de lagbundna ständerna och dyrkar uteslutande de maktägande. Om »Konungens Höghet, Rådets myndighet, Ständernas Rätt och Frihet» kunde man med skäl säga, att de två första voro »casuelle,» den senare åter »originair och perpetuell».

Den republikanskt parlamentariska doktrinen betraktas i allmänhet och med rätta som den för frihetstiden typiska. Utgående från författningen tolkade och ombildade man denna i enlighet med den konsekventa folksuveränitetens krav. I sin mest tillspetsade form omfattades emellertid denna doktrin inte ens af alla dess officiella anhängare. Att största delen af Sveriges folk icke torde känt sig dragen till eller ens förstått denna det herrskande partiets statsdogmatik, skall längre fram visas.

* * *

I opposition mot doktrinen om ständernas obegränsade allmakt inom staten uppkom en lära, som särskilt vid 1769 års riksdag skulle spela en rätt betydande roll. Det var *läran om maktens delning i staten*. Den utgör den andra hufvudriktningen bland frihetstidens politiska doktriner. Framställd mera obestämt redan vid 1755 års riksdag, fick denna lära under 1760-talet allt flera anhängare. Mössorna häfdade den vid 1765—66 års riksdag, men sina skarpaste, mest typiska uttryck erhöll den af män från de förenade hatt- och hofpartierna vid riksdagen 1769. Ingen gång fick denna teori större praktiska följder. Hvad hofpartiet hoppats af densamma gaf den aldrig. Största resultatet af denna teori är utan tvifvel det »Betänkande om orsakerna till våra gode lagars elaka werkställighet» etc., som år 1766 af ständerna blef antaget. Längre var emellertid det härskande mösspartiet ej hågadt att gå; det satt redan fast vid makten, och maktfördelningsteorien passade det ej längre.

Hattarna och hofvet sökte 1769 omsätta maktfördelningstanken till verklighet genom den s. k »Säkerhets-acten»; när denna föll, uppgåfvos alla vidare försök i den vägen. Hattarna sutto nu i sin tur vid makten, och deras gamla ständerenvåldslära passade dem återigen bättre. Hofvet fick på så sätt aldrig hvad det hoppats af koalitionerna med det ena eller andra partiet. Maktfördelningstanken var för det också blott ett medel, hvarigenom det trodde sig kunna vinna sitt innersta mål: ökad makt åt konungen. Bärarna af läran om »makternas» delning utgjordes sålunda, oafsedt hofpartiet, successivt af de två stora parlamentariska partierna hattar och mössor — nämligen när de voro i minoritet. Detta hindrade icke, att inom hvartdera partiet funnos flere män, som voro fullt öfvertygade om nödvändigheten enligt »Naturliga lagen» af maktfördelning inom staten.

Läran om »makternas» delning torde rönt ganska stort inflytande utifrån, betydligt större än t. ex. doktrinen om ständernas allmakt, hvilken ju gaf sig mera direkt ur författningen och praxis. Locke och Montesquieu citeras ofta. »Maktfördelarne» — för att begagna detta uttryck — stå dock i allt på författningens grund, författningen af 1720 nämligen. Deras syfte är just att uppvisa de spår, R. F. bär af rätt maktfördelning samt att undanrödja alla de tendenser i motsatt riktning, som under tidens lopp motarbetat den anda, som antages genomgå R. F. i dess »simplicitet». Maktfördelningsläran var och förblef en oppositionsteori trots de korta glansdagarna 1766 och 1769. Dess bärare hyste dock i flera väsentliga punkter samma åsikter som ständerenväldslärans förkunnare. Så var hela den naturrättsliga grundåskådningen densamma. En och annan omfattade väl en afvikande mening t. ex. i fråga om kontraktet mellan konung och folk. De flesta stodo emellertid på samma ståndpunkt som frihetstidens öfriga teoretici i dessa frågor.

Det är hufvudsakligen i fråga om »makternas» förhållande till hvarandra inom statslifvet, som »balanceläran» sätter in med sin från den första hufvudåskådningen afvikande åsikt. Icke så som skulle den alldeles bryta med ständerenväldsläran; maktfördelarne stå ju helt på författningsenlig grund. Men nya synpunkter och tankar visa sig dock. För den ensidigt parlamentariska doktrinen utgjorde ju ständerna den allt dominerande faktorn inom staten. Att detta var enligt med naturliga lagen, ja i grunden det enda verkligen förnuftiga styrelsesättet, var man på den sidan öfvertygad om. Att tala om jämvikt och »ballance» mellan statsmakterna i dylikt fall kunde endast tjäna som en roande bild, en för den mekaniska statsåskådningen naturlig tankelek [1]. Helt annan betydelse får jämviktsläran hos den åskådning, som här behandlas. Innan det redogöres för denna, torde det vara på sin plats att med några ord belysa de »magter», mellan hvilka jämvikten bör etableras.

Dessa utgöras af de i grundlagen utstakade organen för statsviljan. Ordet »magt» användes i allmänhet blott i uttrycken lagskipande och lagstiftande makterna. Emellertid förekommer äfven benämningen makt på de tre »vikter», konung, råd och ständer man på sina häll antog balansera riksvågskålen. Den ena och andra maktens rättigheter finnas — anser man — beskrifna i grundlagarna. Det gäller blott att bortrensa den blandning af dessa eller det usur-

[1] Så bör man närmast uppfatta de antydningar om »ballance» inom statslifvet som påträffas hos somliga ständerenväldsförfäktare. Inflytande från maktfördelningsteorierna här hemma samt från främmande moderiktningar torde nog också gjort sig gällande. För ständerenväldsläran fanns i alla fall ingen »fullkomligare, eller med Fri- och Säkerheten, — enligare Ballance», än den, då »Lagstiftaren altid befaller, Lagskiparen alltid wärkställer,och Undersåten altid lyder» (Helsingius i Matematiskt Försök).

perande från någondera sidan af den andras rättigheter, som ägt rum. Statsmakten själf åter, tagen i högre bemärkelse, anser man, i enlighet med frihetstidens allmänt naturrättsliga uppfattning, hvila hos ständerna. De äga därmed en slags pouvoir constituant — den enda frihetststiden erkände. Mot ständerna må ingen våga att förgripa sig. »Regeringen och andra Collegier äga wäl en rättighet at göra föreställningar» till ständerna, säger Schönberg, en af de främste kämparne för maktfördelningsläran vid 1769 års riksdag, men »Längre kan Regeringen och andra lydande icke gå»[1].

I denna del stämma maktfördelarna öfverens med de af »frihetsmännen», som häfdade ständernas underordnande och beroende af åtminstone lagen. Maktfördelarna skilde sig emellertid skarpt äfven från dessa senare genom att framhålla vikten af ständernas ovillkorliga balanserande af de öfriga i författningen beskrifna makterna. Att statsviljans utöfning ej får eller utan våda kan ske på annat sätt än genom olika »magter» är vad denna åskådnings förfäktare vilja visa. Dessa makter blifva sålunda organ för den odelbara yttersta statsmakten, Högsta makten, ständerna. Ständernas dubbelställning äfven inom maktfördelningsteorien af Högsta makt och af organ åstadkommer på sina håll motsägelser.

»En särdeles ny lära i statskonsten, den han hwarken hört omtalas eller i någon Bok läst» ansåg Rappe[2] det vara att »ingen balance gafs uti Staten, at den wore onödig, farlig och icke at tala om», hvilket Pechlin ansett. »Twertom hade Herr Lands-Höfdingen utaf flere staters Historier och öden lärt at alla de hwilka stiftat Regeringar, warit i synnerhet angelägne at upfinna goda balancer; och ju bättre de träffat at dem inrätta efter Folkets lynne, ju större Mästare hafwa de räknats wara. I denna principe hafwer Solon, Lycorgus, Plato m. fl. namnkunnige Män, wid Lagars inrättande tillskapat sine planer». »Det ser man på all ting i hela Naturen, at *Måtta* och *Jämnwigt* bibehålla och stadga.» heter det i Den rätta och sanna Åhran (Odel. 1767, s. 89), »och det minsta som desse störas och rubbas, så stupar och faller det, hvilket i så måtto röres och vidkommes. Hela världsbyggnaden med alle otalige större och mindre solar, jordar och klot, dels stå, dels röra sig uti en så förunderlig ordning, endast genom en på nogaste sätt afmäten *Jämnwigt* och *Måtta*. Den minsta rubbning i detta ofanteliga Systeme, skulle kunna draga hela dess undergång med sig». »Som det förhåller sig i Physiske, så gjör det ock i Moraliske ting. Hvarföre hafva Samhällen, Lagar, Regeringar och Konunga-Välden uppkommit, om icke för *Jämnwigtens* och den där af flytande *Säkerhetens* skull, först människa och människa, sedan hushåll och hushåll, sist Samhälle och Sam-

---

[1] Förenade sekreta utskottet, justitie och sekreta deputationerna (17/10 1769).

[2] Fören. utsk:s prot. d. 10/10 1769.

hälle emillan». Hur skulle det hafva inträffat, att lagar och regeringssätt så ofta ombytts, att man gått »från Frihet till Träldom, från Träldom till Frihet igän och så immerfort, om icke derföre, at än har den eller de styrande fått förmyeket och de styrde förlitet och vice versa, hvarigenom *Jämnwigten* blifvit rubbad och hela Samhället omsider förgånget, samt delt emillan andre Samhällen, som åtminstone mera bibehållit Jämnwigt och Måtta, följackteligen mera *Säkerhet?*» Jämnvikt, balans inom statsmekanismen är sålunda lika nödvändig som ute i naturen och i världarnas system. Hvari skall då denna jämvikt bestå? Mellan vad och hvilka?

När balansläran först förfäktades — på 1750-talet — var det i hofvets och konungamaktens intresse. Modifierad frambars den som sagdt af mössorna ännu vid 1766 års riksdag för att i ändrad form och fylligare utbildas af hatt- och hofparti i förening vid 1769 års riksdag. Man kan därvid urskilja tre olika utformningar af denna åskådning. Hofpartiets balanslära under 1750-talet fick sitt uttryck bl. a. i ett memorial af C. W. Grönhagen uppläst 4 nov. 1755 å Riddarhuset [1]. Här heter det: »Friheten hade ej en, utan tvänne fiender att befara, nämligen Envälde och Sjelfsvåld; Rådets myndighet och Ständernas Rätt borde afhålla det förra, och emot Sjelfsvåldet borde Konungens Höghet blifva en fast och säker förmur. — Riksens Ständer hafva — jämte hela Majestätet, det är: Hela Rikets anseende och värdighet tillagt Svea Konung, Konung efter Konung, den verkeliga magt och myndighet, som vår edsvurne Regeringsform innehåller: — Kort sagdt: Riksfäderna hafva afstått till Svea Konung så stor magt och myndighet, som de funnit honom behöfva till att hägna och försvara friheten och att kufva sjelfsvåldet. — Den vid Regeringssättets första inrättning af Riksfäderna utsökta balance är själen i vår Regering och fordrar Riksens Högl. Ständers ömmaste vård och varsamhet, att den aldrig lutar hvarken åt ena eller andra sidan». Balansen i riksstyrelsen består tydligen enligt denna åskådning af jämnvikten mellan konungen å ena sidan — råd och ständer å den andra. — Konungen har ingått kontraktet — R. F. — med ständerna, konungen blir äfven därefter den ständerna uppvägande motvikten.

Dylika tankar påträffar man äfven senare. De framställdes — om ock uppblandade — vid 1766 års riksdag af Ridderstolpe och Hermelin och framlysa vid flera tillfällen 1769. Så framhåller Stierngranat i mem. 10/10 1769 starkt konungens makt, och de åtgärder ständerna vidtagit att balansera denna. Så som Grönhagen ansett R. F. utgöra ett kontrakt mellan ständerna och konungen, så förfäktas detsamma af kammarherre Bergenstråle i de förenade utskotten 1769 (Prot. 5/10). Genom grundlagar förekommes »det

---

[1] Efter Stavenow: De politiska doktrinernas uppkomst i Hist. Studier tillägnade C. G. Malmström, 1897.

ohyggeliga Enwäldet, både hos Regenter och Medborgare» säger B., »och begge desse slags enwälden, som i sig sjelfwa äro lika skadelige, äro med den Högstes bistånd en gång för alla afböjde i Swea Rike, genom den afhandling, som Ständer och Folk med deras Hulda och Nådiga Konung, och Han emot dem, på god tro, ära och redelighet ingått: — men medelst inbrott uti rättigheterne blifwer Konungen lidande, och skyldigheterna hos honom kunna ej igenfinnas, när Folket ej känner sin förbindelse, utan uphörer at gifwa Lagen sin tilbörliga acktning». Hvaraf slutligen följer »Statens totala undergång» [1].

Med Bergenstråle instämde äfven Fr. Horn, som »trodde bäst wara at lemna Konungen det honom tilhörer och oss det oss tillhörer, då alt kunde gå wäl och wi wara säkre om wälsignelse».

Balansen mellan konung och ständer (folk) framgår enligt Bergenstråle och Sparre bl. a. däraf att »Ständerna äga utnämna och Kongl. Maj:t til wäljande, antagande och befullmägtigande i underdånighet till riksråd föreslå trenne af infödde Swenske män och undersåtare», (Bergenstråle i de fören. utskotten $^{10}/_{10}$ 1769). »Förslagets uprättande af Riksens Ständer,» tyckte Herr General Majoren (Sparre $^{10}/_{10}$ 1769) »utmärka folkets rätt och innebära en motwigt emot Enwäldet; Konungens walrättighet af trenne föreslagne, synes wisa en jemwigt emot Democratien, icke endast för Konungens Höghet och Dess Person, utan för Folket samt dess nytta och wälfärd» [2]. Rådet försvinner här — om det ock flyktigt omnämnes — till ett i sin lilla mån konungen balanserande utskott af ständerna. Rådet som en kår af ämbetsmän allenast betonas äfven starkt af t. ex. Bergenstråle.

Detta placerande af konungen—ständerna, eller konung—råd och ständer som de två vikterna i riksvågskålen samt betonandet af R. F. som ett kontrakt mellan konung och folk skedde naturligtvis i syfte att höja konungens personliga makt och anseende. Man höll sig visserligen inom författningens ram, men hofpartiets sträfvanden syftade ju dock utanför denna. Att en — om ock motvilligt — sig inom författningen rörande balanslära ej kunde vara hofvet alldeles till behag är därför tydligt. Att en dylik lära icke heller hade djupare rot och utbredning bland konungamaktens speciella anhängare skall i en följande uppsats visas. Det är denna ofvan skildrade, visserligen till tiden men näppeligen till betydelsen första, gren af maktfördelningsläran, som af forskare gjorts till representant för balansläran hos oss *in toto*.

En åtminstone formell skillnad ligger mellan den nyss skildrade uppfattningen af balansen i regeringsskicket och den, som

---

[1] Om denna kontraktteoris gamla anor i svensk statsrättslig spekulation se föregående uppsats s. 343, noten.

[2] På samma sätt anser borgmästar Körning (de fören. utsk. $^{10}/_{10}$ 1769) att genom riksrådsvalen »Konungens wälbehag Contrabalancerar Ständernas förtroende, lika som Ständernas förtroende contrabalancerar Konungens wälbehag».

anser jämvikten ligga i ett rätt särskiljande och vårdande af »Konungens Höghet, Rådets Myndighet samt Ständernas Rätt och Frihet». Denna senare åskådning kunde kallas frihetstidens klassiska balanslära. Den var uttryckt — om också icke på så sätt uppfattad — i Regeringsformens ständigt och till leda citerade ord, det ändamålet med densammas upprättande vore, att »Kongl. Maj:t vid dess höghet måtte blifva oförkränkt, riksens råd uti tilhörlig myndighet understödde och ständerne vid deras rätt och frihet bibehållne.» (R. F. 1720 ingressen). Detta är »Hufwud-ändamålet med Regements-författningen», säges i R. Ständers Stora Dep. Betänkande 1766 § 10, detta utgör »Et tredubbelt stöd för det Lagbundna Svenska Folkets wälfärd, och de gyllende 3 Kronor i des uråldriga sköldemärke.» Adlermarck utvecklade i samma anda uti ständernas stora Dep:s större Utsk. 1766, »huru wårt lyckliga Regeringssätt ej hade uti sitt rätta begrep, hwarken Despotisk, Aristokratisk eller Demokratisk egenskap. Utan hade denne, vid determinerande af Konungens, Rådets och Folkets rättigheter, sin egen principe, uti en wäl afmätt jämwigt af alla desse tre Magter.» Hvad som genom senare förklaringar o. a. d. förvanskat »Reg.-Lagens enfaldiga och rena hufwudgrund» borde bortskaffas. Ty, säger Ridderstolpe, (Stora Dep. större Utsk. $^{2}/_{8}$ 1766) om någon af de tre »grundstenarne» »förswagades eller rycktes, blefwe en äfwentyrlig öfwerwigt, som sluteligen kunde föra hela Regements-Kroppen uppå obestånd och oersättelig förderf.»

Frihetstidens klassiska jämviktslära formulerades ganska tidigt och blef till en omtyckt fras, ett allmänt talesätt. Den häfdades för öfrigt af de mot rådet opinerande ämbetsverken 1768[1] och dyker upp äfven 1769. Jämvikten härvidlag var emellertid skäligen obestämd. Hvarje djupare eftertanke måste föra till andra lösningar. En verklig balans i regeringsskicket måste uppfattas antingen som en balans mellan konungen — ständer och råd, hvarvid rådet naturligtvis gick upp och försvann i sina principaler eller också — hvilket blir den *tredje och sista varianten af jämviktsläran* — som en balans mellan å ena sidan konung och råd såsom »*Lagskiparen*», å den andra ständerna såsom »*Lagstiftaren*». Det är denna sista typ, som är den förhärskande hos 1769 års maktfördelare. Enär denna sista balanslära är den, som nådde den ojämförligt största utarbetningen, kommer den att behandlas något mera ingående än de tvänne förut skildrade. Flera af denna teoris förfäktare höllo emellertid samtidigt på den äldre föreställningen om »treenigheten» i det svenska statsskicket, som man sökte förbinda med jämvikten mellan lagskipande och lagstiftande makterna.

Redan 1766 framhöll sålunda Adlermarck (jmfr. ofvan) i ett Votum (i lag-utsk. $^{20}/_{2}$ 1766), att det nu gäller att utstaka »de högst nö-

[1] Se t. ex. Protocoller hållne i Kongl. Krigs-, Kammar- och Bergs-Collegierna Dec. 1768.

dige gräntsor emellan Lagstiftning och lagskipning», ty »det minsta inbrott antingen af Konungen och Regeringen in på Ständernas gjöromål, eller Ständernas inbrott på Konungens och Regeringens lopp och styrsel, wänder alt i oreda, obestånd, wanmakt och undergång.» Man borde hålla »all noga skilnad emellan Lagstiftningen och Regerings-Styrselns öfwerseende å ena sidan; samt Lagskipningens och Konunga-Magtens befredande å andra sidan.» [1] I de fören. utsk. 1769 ansåg prof. Celsius (17/10 1769) de i Rappes, Ehrenswärds och Stierngranats mem. framställda tankarna om maktfördelning kunna sammanfattas i 3 punkter: »1) At en skillnad måste uprättas emellan Lagstiftning och Lagskipning i Riket; 2) At Reg.-wärket måtte återföras til dess primitiva inrättning; och 3) At en Säkerhets-Act måtte författas til winnande för framtiden. Uti det första tyckes grunden ligga til alt det öfriga. Är det wist at Lagstiftande och Lagskipande Magterne böra skiljas åt, så måste de 2:ne sednare omständigheter blifwa nödiga. Uti Lagstiftningen och Lagskipningen tilhopa finnes de 3:ne Grundpelare, hwaruppå Reg.-wärket hwilar; nemligen Konungens Höghet, Rådets Myndighet, Ständers Fri- och Rättigheter. Desse grundpelare äro för Reg.-wärket essentiele, och der igenfinnes den så nödige balancen, hwilken sål. icke är et blott ord och död bokstaf. — Om nu så

[1] Hos några af dessa maktfördelare från 1766 utbildas dock jämvikten mellan lagskipande och lagstiftande makterna t. o. m. skarpare än hvad fallet blef vid 1769 års riksdag.

I ett yttrande, troligen härrörande från Hermelin, heter det som bot mot lagarnas ständiga ombyte bl. a.: »Den utwäg synes kunna för framtiden widtagas, at Riksens Ständer förklarade wäl förbehålla sig nu som förr, därest framledes någon uttydning och förbättring wid R. F. behöfdes, sådant på en Allmän Riksdag at giöra; dock at nu såsom en oryggelig Lag derjemte antaga, det ej någon uttydning eller förbättring skal för god ärkännas och efterlefwas, innan Konungen dertil samtyckt och Rådet den tilstyrkt». Hofrättsrådet Adlermarck framhöll i ett Votum af d. 20/2 1766, hur ständerna hade öfverträdt både ed och instruktioner. Bot häremot kan endast sökas »uti Konunga-Magten, som wårt Hufwud och Försvar.» »När Ständerna i underdånighet få ärhindra sin Konung, om Han skulle wilja wika ifrån Rikets Lagar, wore ju fullkomlig reciprocité deremot, at Konungen älwen å sin sida förehölle Ständerna deras skyldighet, då de uppenbarligen weko ifrån deras Riksdagsgöromål.» — »Hans Kongl. Maj:t bör 'med Råds Råde' äga full magt at wid hwad tilfälle det wore göra Riksens Ständer ärindringar om R. F:s noga följande.» För att undvika, att ständerna befatta sig med alla möjliga mål bör regeringen få en afskrift af sekr. utsk:s instruktion och »Kongl. Maj:t, efter öfwerläggning och beslut med Råds Råde», hos Sekr. Utsk. anmärka, om någon emot instruktionen stridande expedition skulle förekomma. Finner sig ej Sekr. Utsk. i konungens och rådets anmärkningar, går saken till ständerna, hvilkas beslut, om de fyra stånden äro ense, blir bestämmande. I motsatt fall »ägde Hans Maj:t magt at förneka expeditionen» af Sekreta Utskottets beslut. Här tillägges sålunda regeringen en öfver gällande grundlagar gående myndighet — *regeringen*, ty det är *konungen i rådet* och beroende af dess pluralitet, som det talas om. Af intresse kan ju vara att märka, att det af alla maktfördelare var mössor, som sålunda ville verkligen utvidga konunga- eller rättare regeringsmakten — i full konsekvens med lärorna om faran af makternas blandning.

är at desse tre blifwa blandade tilhopa, så måste ju en oreda upkomma. Tog Kongl. Maj:t så mycken Magt för sig at Rådets Myndighet försvann och twertom, eller Riksens Ständer wille flytta wäsentelige delar af de förre inom sine Fri- och Rättigheter, så skulle ju en oreda uti Riks-Uhrwärcket förspörjas; Dess Wigter och Lod skulle icke emot hwarandra göra sin wärkan, och Uhrwärket skulle förloras och på lika sätt Reg.-sättet med Folket luta til undergång. — Det kan så mycket mindre wara ogrundat at påyrka en skillnad emellan Lagstiftande och Lagskipande Makterna, som, ehuru man med prejugeer må läsa R. F., lärer man dock icke kunna undgå at finna skillnaden derstädes tydeligen göras». Jämvikten mellan lagskipande och lagstiftande makterna blandas här med den traditionella mellan konung, råd och ständer[1].

Den tredje riktningen af jämviktsläran i sin renhet skiljer emellertid blott mellan lagstiftande och lagskipande makterna. Maktfördelarne af denna tredje typ omfattade naturligtvis samma naturrättsliga grundåskådning som frihetstiden i öfrigt. Äfven för dem hade ständerna ensamma stiftat R. F., och sedan träffat öfverenskommelse med någon »hög herre» att åtaga sig konungaämbetet. Härvidlag tilldelade de emellertid konungen större rättigheter och ständerna större förpliktelser, än exempelvis ständerenvåldslärans förfäktare. Den åsikt de framställa om kontraktet mellan konung och folk (= ständer) kan gälla som typisk för alla dem, som inte ville gå med på ständerenvåldsmännens tolkning af detta såsom blott ett löfte från monarkens sida *att* »regera», hvarvid de befogenheter, som lågo i regerandet alldeles ignorerades.

Schönberg säger i förenade utsk. bl. a. ($^{10}/_{10}$ 1769): »At et Contract skulle wara uprättat emellan Konung och Folk kan wäl intet uti dess stränga bemärkelse sägas; dock tyckes det lätteligen förstås inunder, i anseende til magtens fördelning emellan dem, hwilken blifwit aktad nödig til jemnwigtens bibehållande på alla sidor.» Ständerna, »Folket», sluter ett kontrakt med »en Regerande Herre», som »ju förut är i Statu Naturali i anseende» till folket, säger Den Politiske Aristarchus (s. 123). Detta kontrakt bör tolkas sålunda, att fursten tar emot regeringen på villkor att just regera så, som de grundlagar, han lofvar följa, utstaka. Någon ensidig, af ständerna företagen inskränkning af dessa rättigheter är icke tillåten. Det är icke blott fråga om att regera utan regera efter de grunder, de vid kontraktets ingående förefintliga reg.-lagarna föreskrifva.

Vill nu »Högsta Makten, som har myndigheten därtil i handom» bryta R. F. och inskränka contrapartens rättigheter, »så blifwer det wäl derwid, emedan ingen ting kan det hindra, fastän det ock skulle röra sådana delar, som ostridigt äro owilkorliga och oombyteliga. Men däraf följer icke — at en Lagstiftare kan

[1] Jmfr. äfven Secr. Utsk., Just. och Secr. Dep. Bet. ang. J. C. 1769 samt Politiske Aristarchus 1769.

någonsin bli berättigad de Jure, at göra alt hwad någonsin det wara må, utan afseende på Lag och den där utstakade orygge-lige Ordning; således då däremot handlas, blifwer det aldrig rätt och nyttigt, Lag och dess grunder blifwa ändock de samma», endast jämvikten i samhället förryckes, (sid. 127). R. F. var för dessa maktfördelare — i motsats till exempelvis Grönhagen 1755 o. de ofvan s. 45 citerade, men i likhet med ständerenväldsdoktrinen — ett verk af ständerna, folket, allena, på hvars bas fördraget med fursten ingicks. Man lade emellertid in i kontraktet en reciprocitet i fråga om förbindelser, som borde gifva konungen större rättigheter, än de, frihetsifrarne läto kontraktet bringa honom.

Icke dess mindre bekymrade man sig sedermera föga om konungen. Ja, man kunde tro, att maktfördelarne af denna tredje typ negligera konungen mera än t. o. m. någon annan riktning. Betonandet af jämvikten mellan lagskipande och lagstiftande makterna måste nämligen föra till att konungen i sin tur försvann. Lagskipande makten eller regeringen säger man ofta helt enkelt. Men regeringen enligt frihetstidens författning var ju dock eller rättare kunde vara, i hvarje viktigare mål, rådet. Det man ville ernå med denna sista balansteori var inte heller så mycket något ändradt maktförhållande mellan konung och råd som fastmer ett »renare», »enklare», mera självständigt förhållande mellan lagskipande och lagstiftande makterna. Tillbaka till R. F. i dess simplicitet, ty där får ej lagstiftaren blanda sig i alla lagskiparens göromål var lösen. Det är detta, som gifver sträfvandena vid 1769 års riksdag dess särprägel. Att det egentliga hofpartiet ej kunde väntas vara nöjdt med en dylik maktfördelning är tydligt.

Vördnaden för ständerna finnes som nämnts hos maktfördelarne af alla riktningar. Den har dock betydligt reducerats särskildt af den tredje gruppens anhängare. De uttryck, som här fällas om ständerna såsom ensamt utöfvande makten inom staten, måste komma alla rättrogna ständerenväldsmän att »rysa», och skulle af resp. maktfördelare själfva under deras partis glanstid stämplas som högförräderi. Sålunda framhåller Schönberg (fören. utsk. 17/10 1769) att i det afseendet kan väl lagstiftaren ej *fela*, att dess beslut fordra ovillkorlig lydnad. »Men det wore endast at säga en för allas ögon tydelig orimmelighet, om man i et annat afseende wille påstå, at Menniskjor, åt hwilka Lagstiftnings Magt är anförtrodd, icke skulle kunna som Menniskjor förfalla til alla de fel, hwartil Menniskjoförståndets och hjertats brister kunna leda Menniskjor; Och följakteligen är all Makt öfwer Menniskjors lif, ära och egendom farlig och wådelig för Medborgares frihet och säkerhet, då den är utan answar; Och således kan den icke af Lagstiftaren utöfwas. Huru ofta hafwa icke Riksens Ständer äfwen hos oss erkänt sig hafwa warit förledde per mala narrata». — — »Alla de lärde män», säger densamme i de fören. utsk. 10/10 1769, »hwilka handlat om Jure Publico, hafwa nogsamt beskrifwit nödwändigheten af — Balancer uti Stater»; »ibland de, hwilka

i senare tider derom nämna», anföres »den bekante Montesquieu uti flere des arbeten, och Herr Commerce-Rådet Nordencrantz».

»Balancen är intet den samma wid alla Regeringssätt, utan olika, men icke des mindre lika nödwändig, emedan annars Tyrannier af alla Reg.-sätt skulle upkomma. — Utan Balance skulle ingen magt i et samhälle wara Lagbunden — och det wore en förskräckelig magt, om jag såsom Riksdagsman skulle wara så myndig, at, då jag är utan answar, jag skulle få giöra alt hwad jag behagar. Min magt wore då farligare än en Enwålds-Konung, ty jag kunde gjöra det samma som Han, och kunde tillika hafwa många frestelser samt äga begär, dem en Enwåldskonung, altför högt upsatt öfwer sine Undersåtare, icke kjände. Alt detta förekommes i ett fritt Samhälle genom delning af Magt eller genom den Balance, som hindrar at ej Lagstiftaren må draga til sig hela Rikets magt och gjöromål, och således ej kan blifwa enwäldig.»

Nu var samhällets ändamål att säkra och trygga för människorna sällheten under en skälig frihets[1] åtnjutande. Men ingen säkerhet och frihet utan maktfördelning. »En onekelig Sanning» är det, säger Act om Personlig Säkerhet etc. 1769, att all säkerhet inom staten beror på »at Lagstiftning och Lagskipning ej blandas».

[1] *Friheten* definieras visst inte alltid under frihetstiden. Tvärtom är det ganska sällsynt, att någon närmare förklaring bjudes på hvad den trollformel innebär, man ständigt bär på läpparna. De definitioner på friheten, som gifvas, hafva ofta en stor likhet med Montesquieu's bekanta: »La liberté est le droit de faire tout ce que les lois permettent» (De l'esprit des Lois L. XI, CH. III).

Så »maktfördelarnes» frihetsbegrepp. »En sociable frihet känns igen därpå», säger Rappe (Mem. 10/10 1769), »at hwar och en är bunden til at gjöra alt hwad Lagen befaller, och får fritt göra alt hwad den intet förbjuder». Äfven motsidan tycks hysa samma åsikt. Den svenska friheten anser Ärlig Svensk bestå i att undersåtarne äro befriade ifrån enväldet och få lefva under lagar, som de själfva stifta (s. 14). Lagen är bommen för all själfsvåldig frihet. En undersåte är »fri från alt twång undantagandes hwad dessa nämnda Lagar honom pålägger; ty Friheten består icke uti at giöra emot dem, eller at handla emot ed och samvete, lefwa tygellöst, förakta alla goda seder, all ordning och all subordination» (s. 455). S. 626 heter det, att »Undersåtarena kunna med skäl fägna sig af Rikets Frihet, som i synnerhet består uti Lagarnes trogna wård». Friheten är lagbunden, och dess rätta utöfning består just i att inte »styras» af någon annan än lagen, lyder det från flera håll. — »Altså böra gränser sättas för oss, friheten bör mista sin skadeliga del, och det allenast blifwa öfrigt, at man efter yttersta wilja bör göra det rätt är, gagna andra och sig sjelf, men ingen skada» heter det i Tankar om Borgerliga Friheten, Forskål 1759.

»Den Naturliga Friheten» säger Helsingius i En Chinesisk Philosophs Tankar etc. 1771, »består ej så egenteligen deruti, at följa sin egen wilja, som icke mer, at ej wara underkastad en annans. Följakteligen består Borgerliga Friheten i en rättighet at göra alt hwad den allmänna wiljan (Lagen) tillåter utan at wara någons enskilta wilja undergifwen.»

Om definitionen på frihet här senast påminner om Montesquieu, erinrar däremot lagen = »allmänna wiljan» om Rousseaus volonté générale. En för den härskande ständerenvåldsdoktrinen mera afpassad formulering på friheten gifves onekligen i Browallii ryktbara betänkande 1752, där det lakoniskt heter:» — en Nations frihet består deruti att ständerna äga och öfwa den Lagstiftande magten».

»Denna blandning är just det, som utgör Despotisme och Souverainitet. Ty eho som kan stifta och skipa Lag tillika, den är i o. m. det samma öfver Lag, och genom ingen slags Lag bunden och inskränkt. — Då en sådan lagstiftare skipar Lag, så öfwar han begge dessa Embeten på en gång. Sjelfwa Lagskipningen blir Lagstiftning, och de kunna ej kiännas åtskilde. Utaf denna blandning af Lagstiftnings s. o. Lagskipnings Magterna härrörer alla de oredor, som Swea Rikets Inwånare skäligen kunna klaga öfwer. Des Regerings-Form skiljer dem ganska tydeligen åt: men utöfning af denna Lagen har åter blandat dem tilsammans.» (s. 6).

Säkerheten är basen för all frihet; utan en förnuftig delning af makterna i samhället, går så wäl den ena som den andra af dessa två »yppersta förmoner» förlorade. Hvem som därvid samlar hela makten i en hand betyder mindre. Dock missbrukas denna lättare, resonerar man helt hädiskt, af ständerna än af en enväldig monark.

»Hvad angår — den wederbörliga skilnad imellan den Lagstiftande och den Lagskipande Magten, så är denna skillnad icke något nytt, utan den är grundad i alla Fria Samhällens Natur och i wåra Regerings-Lagar», säger Mannerhjerta, ö. mem. R. o. A. $^{10}/_{11}$ 1769. Tanken på maktdelning kan aldrig utplånas hos oss. Ty hvad är det väl man skulle utplåna? »Är det de Grund-Sanningar om Säkerhetens nödwändighet för Friheten, om de swåra följder, som upkomma kunna af Lagskipning hos Högsta Magten, om faran at lemna Lagskipning i Menniskors hand utan answar, Sanningar på hwilka Borgerliga Samhällens inrättning och bestånd beror, så låta de aldrig utplåna sig ur förnuftiga menniskors sinnen och öfwertygelse.» [1]

Det var den lagstiftande maktens inkräktningar på den lagskipandes område, man ville förhindra, lika såväl som lagskiparens intrång hos lagstiftaren. Men mest dock det förra. Det låg ju i sakens natur. Särskildt lagstiftande maktens direkta befattning med dömandet blef föremål för maktfördelarnes kritik.

I Act om personlig säkerhet samt säkerhet om äganderätten, det förnämsta resultatet af maktfördelningssträfvandena vid 1769—70 års riksdag, fastslås först en del allmänna rättsprinciper, en slags liten »Habeas Corpus», hvarefter begränsningen af ständernas allmakt uppdrages. Ständerna skulle bl. a. ej få befatta sig med »wärkställigheten» af hvad de beslutat angående »Rikets Hushallning» o. d., med tjänstetillsättningar, utdelande af belöningar, slutande af kontrakter med »Private Personer» eller upptagande af »enskilta Personers besvär.» Hvad särskilt rättskipningen angår, borde ständerna i allmänhet ej själfva få döma men väl öfva »til-

[1] Och i samma anda gå en mängd uttalanden vid riksdagen 1769—70. Särskildt märkas Ehrensvärds, Rappes och Stierngranats till de förenade utskotten inlämnade memorialer, hvari faran af lagstiftarens envälde och nödvändigheten af de bägge makternas särskiljande framhålles i vältaliga ordalag.

syn öfver alla Lagskipande.» Ty »sådant strider mot den säkerhet Lagsökande böra äga att intet ha öfwer sig en Domare, som ej är något Jordiskt answar underkastad (s. 9).» Ständerne böra dock utöfva direkt domsrätt vid ett tillfälle En af punkterna i säkerhetsakten föreslår nämligen (s. 6) att »Nu på en gång och för ewiga tider» böra »wara afskaffade alla extra Domstolar, extra Hof-Rätter, Commissioner och Deputationer med Doms-Rätt, under hwad namn de wara måge, eller under hwad titel de framställas kunna. Och bör detta förstås och gälla, så wäl under som emellan Riksdagarne; Härifrån likwäl undantagit, hwad Riksdags-Ordningen stadgar, om Rådets answar för sine brott i Embetet, så wida ingen annan Domstol gjes, som slika brottmål pröfwa kan, än den som af Ständerne sjeltwa förordnas.» [1]

Det redan anförda kan gifva en föreställning om de tankar, som påträffas i en mängd memorialer och broschyrer samt kanske främst i debatterna i de förenade utskotten vid riksdagen 1769 (de senare tryckta 1769 under titeln »Handlingar rörande Wåra Lagars Wärkställighet.») Denna lära om balansen mellan »Lagskiparen» och »Lagstiftaren» är det främsta utslaget under frihetstiden af maktfördelningsteorin. De två andra balanslärorna, som man kan spåra, förlora alldeles i betydelse jämfördt med denna. Först och främst nådde de aldrig någon större själfständig utgestaltning.

Den klassiska »tremaktsteorien» och dess inre svaghet ligger för öppen dager. Hvad den andra balanstypen, jämvikten mellan konung och ständer (råd) beträffar, kan den ju mycket väl gå upp i den tredje, jämvikten mellan lagskipande och lagstiftande makterna. Det är i dylikt fall endast konungen som får byta plats med den mera omfångsrike »Lagskiparen». Syftet med dessa två balanstyper blir därmed äfven olika. Hofpartiets balanslära, konung—ständer och råd, gick främst ut på att tillförsäkra konungen större makt. Försäkringarna om maktfördelningens nödvändighet för allt sundt statsväsen torde från det hållet närmast tjänat som en — mer eller mindre allvarligt menad — allmän förnuftssats mot frihetsmännens ensidiga ständerkult. Maktfördelarne mot slutet af 1760-talet åter med sina ofta skarpt utformade uttalanden om nödvändigheten af de två makternas — lagskipningens och lagstiftningens — åtskiljande torde varit betydligt mera teoretiskt öfvertygade om sina principers ovillkorliga giltighet [2],

---

[1] Konsekventare än hvad härvidlag skett förfor en af maktfördelarne från 1766, hofrättsrådet Adlermarck, som i syfte att afklippa ständernas inblandning i rättskipningen, framkom med ett originellt förslag till en Högsta domstol (Votum d. 20/2 1766, tr. i Handlingar som visa, huru ledamöter af riksens högloft. ständer tillförne tänkt, etc. 1769).

[2] Lagerroth söker med all makt framställa Pechlin et consortes som glänsande förkunnare af läror, »som till fullo öfverensstämma med den moderna statsrättens» (Statsv. Tidskr. 1909, s. 199) gentemot maktfördelarne med deras »privaträttsliga uppfattning af statsmaktens natur». De förenade hof- och hattpartierna 1769 hylla den statsupplösande kontraktsteorien med deras »Montesquieuska maktfördelningslära», mot hvilken

äfven om de icke sträfvade utöfver frihetstidens författning. Riksfädernas verk var nämligen för dem lika heligt och inspireradt som för ständerenväldsmännen. Denna deras osjälfständiga ståndpunkt hindrade dem också från att draga konsekvenserna af sina läror. Ty hvad var det i grund och botten för en maktfördelning, där en erkändt högsta makt utom sina egna, vidsträckta prerogativer äfven hade att fordra räkenskap och — om så behöfdes — utkräfva ansvar af den andra makten.[1] Man förkastade öppet Englands statsskick med dess »trenne lika magtägande ständer», enligt dåtidens uppfattning. »Magna Charta, et document, hwilket tildelar alla innevånare i Engeland den största säkerhet för deras Egendom och Personer wördas i detta Rike så högt, at alla, ifrån Lorden til Dagakarlen, äga den största förnöjelse uti Landets Constitution», yttrade en af maktfördelarne, prosten Aurelius i de fören. utsk. 17/10 1769. »Denne är likwäl icke utan sina fel, hwaribland det tyckes wara ganska hufwudsakeligt, at konungen äger magt til at förklara krig, Nationen oåtspordt.» — Det är tydligt att maktfördelarne icke kunde med dylika åsikter blifva vapendragare för någon konungamaktens renässans.

Det har sagts, att 1772 års R. F. utgör det första officiella uttrycket af »den konstitutionella princip som växte upp ur hofpartiets politiska tankearbete», (L. Stavenow: De politiska doktrinernas uppkomst s. 49). Att den eller de, som utarbetade R. F. af den 21 augusti 1772, varit påverkade af maktfördelningsprinciper är möjligt. Att de erkänt dem som principiellt riktiga eller än mer oundgängliga för hvarje sundt statslif är tvifvelaktigt.

Pechlin och hans meningsfränder uttala »betänkligheter», som »delas till fullo af nutida lysande rättslärde», Frihetstidens förf., s. 628 o. 632.

Hur fullständigt förfäktarne af ständerenväldsläran stå på frihetstidens allmänna naturrättsliga grundval, hvilken de själfva befäst med flera af de mest pregnanta uttrycken, torde hafva framgått af föregående uppsats. Ständerenväldsläran och dess motsats maktfördelningsteorierna svara inom kontinentens stora naturrättsliga tänkande, den ena mot den strömning, hvars ryktbaraste målsmän äro Hobbes och Rousseau — hur olika deras systemer än i öfrigt voro — den andra mot den, som, gående öfver Locke och Montesquieu, fick en bestående utformning i Förenta Staternas författning af år 1789. Att ständerenväldsläran, vår svenska gengångare af den först nämnda strömningen, som ute i Europa frånsedt franska revolutionen vann föga genklang, hos oss fick ett ojämförligt öfvertag, berodde på inverkan från författningen, händelsernas faktiska förlopp samt den riktning, det politiska lifvet tog. Men för att en lära är suveränt härskande blir den dock inte i och för sig riktig eller än mindre — modern!

[1] Maktfördelarnes betonande af de *två makterna* inom staten har nog fått teoretiskt stöd bl. a. hos Locke, hvilken i sin »Two Treatises» ju later the Execcutif och the Federativ Power gå upp i en och samma gentemot the Legislative Power. Denna första makt kallas också i den 1726 i svensk öfversättning utgifna upplagan af verket för »Lagskipande Makten», i hvilken inbegripes den »Förbundgiörande». Äfven Montesquieu säger som bekant (De l'ésprit des lois, L. XI, Ch. VI) om »les trois sortes des pouvoirs», att af dessa trenne den ena, »la puissance de juger — devient, pour ainsi dire, invisible et nulle». »Il n'en reste que deux».

Deras verkliga ideal och förhoppningar torda pekat åt annat håll — fastän man 1772 icke vågade till fullo visa hvad man bar i skölden (se härom följ. uppsats). 1772 års R. F. var emellertid faktiskt en statsmaktens utformning af konstitutionell typ — må den sedan hafva framsprungit ur åskådningar om maktfördelning eller icke. Frihetstidens »maktfördelare» hyllade konstitutionella principer utan att vilja konsekvent omsätta dem i verkligheten. Gustaf III skapade vår första konstitutionella författning utan att väl i grunden vara teoretiskt öfvertygad om eller anhängare af maktfördelningens idé. Först 1809 års statsskick gaf häråt ett starkt, mera fulländadt uttryck. Dess stiftare voro ock bevisligen genomträngda af Montesquieu's och hans skolas läror. Hos riksfäderna af 1809 lefde en klar insikt om nödvändigheten af verklig »balance» inom statslifvet och de förstodo att gifva den djupt kända tanken om »Constitutionella Magters sorgfälligt wägda förhållanden» en bestående gestalt inom statslifvet.

Litteratur.

Sveriges grundlagar och konstitutionella stadgar m. m. Med kortfattade förklaringar utgifna af Konrad Hagman. 4:e uppl. Sthm (P. A. Norstedt & Söner) 1915.

Genom sina tre tidigare upplagor har förevarande grundlagsedition visat sig väl fylla en plats i vår juridiska litteratur. »Lilla Hagman», såsom arbetet gemenligen benämnes till skillnad från utgifvarens år 1902 publicerade vidlyftigare grundlagskommentar, har blifvit så godt som oumbärlig för alla dem, hvilka i ett eller annat afseende hafva att skaffa med vår konstitutionella rätt. Då under de sex år, som förflutit sedan den tredje upplagan utkom, icke oväsentliga ändringar i nämnda rätt vidtagits, lärer sålunda den nya upplagan hafva varit ganska efterlängtad och torde kunna vara viss om ett gynnsamt mottagande.

Utan tvifvel är ock arbetet i stort sedt värdt det förtroende, det tillvunnit sig. Det anseende för förtjänstfull utgifvareverksamhet, som D:r Hagman förvärfvat genom sin större grundlagskommentar och kanske än mer genom sin upplaga af Sveriges kommunallagar, häfdar han äfven i det mindre omfattande verk, som utgör föremålet för denna anmälan. På ett arbete af ifrågavarande art, afsedt att på en gång tjäna det praktiska rättslifvets behof och vara till hjälp vid det statsrättsliga studiet (jfr förordet till andra upplagan), är man emellertid berättigad att ställa synnerligen höga anspråk. Endast det bästa är godt nog. I förordet till den nya upplagan yttrar D:r H., att boken utgör ett statsrättsligt komplement till Sveriges rikes lag, utgifven af Hjalmar Westring. Den jämförelse, hvartill D:r H. sålunda själf ger anledning, kan ej utfalla till hans förmån. I säker pålitlighet, i samvetsgrant tillgodogörande af äfven den nyaste praxis står den Westringska lagboken såsom ett ouppnådt mönster.

Här skall nu göras vissa erinringar mot det sätt, hvarpå D:r H. fullgjort sin uppgift i föreliggande arbete — erinringar, hvilka torde kunna vara till gagn för en kommande upplaga. Listan blir tämligen lång; men redan från början må uttryckligen betonas

att anmärkningarna delvis äro af mindre betydelse och att de påpekade bristerna ju väga föga emot arbetets stora och obestridliga förtjänster. Anmärkningarna tagas i den ordningsföljd, hvari de framställa sig vid bokens genomläsning, oafsedt alltså huruvida de ifrågasätta riktigheten af förklaringarna till lagtexten eller blott vittna om att utg. ej alltid haft uppmärksamheten tillräckligt spänd vid det rent redaktionella bestyret. De äro ej att anse såsom uttömmande.

Vid § 5 RF säges att förbudet i sista punkten ej afser halfbröder. I »Stora Hagman» åberopas till stöd för detta påstående en not hos Naumann, del II s. 71, hvarjämte ock hänvisas till 1 kap. 6 § rättegångsbalken. Naumann uttalar sig emellertid ej angående tolkningen af ordet »bröder», och om rätta förståndet af det citerade lagrummet i rättegångsbalken har H. D. nyligen i ett lagförklaringsärende yttrat att dess bestämmelser tydligen afsåge ej mindre halfbröder än helbröder (H. 1914 s. 193). Erinras må ock att i det förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning, som af innevarande års riksdag antagits, det i giftermålsbalken nu förefintliga stadgandet att i fråga om äktenskapshinder skillnad ej är att göra mellan hel- och halfskylda blifvit såsom öfverflödigt utelämnadt.

Under § 6 RF uppräknas bl. a. vissa lagrum, tydligen ämnade att angifva de fall, då enligt TFO en viss självständig funktion tillkommer chefen för justitiedepartementet. Härvid kan anmärkas att då äfven § 1: 5:o st. 3 och § 5: 11:o medtagits, ehuru dessa lagrum ej afse någon åtgärd från departementschefens sida, det förbigångna § 1: 8:o desto hellre bort omnämnas.

Uppgiften under § 10 RF att, när föredraganden underskrifver remiss till ämbetsverk, »kontrasignation sker af chefen för vederbörande expedition» öfverensstämmer ej med praxis.

Vid § 17 mom. 2 RF förekommer en hänvisning till bihanget s. 137, hvilken hänvisning rätteligen skolat stå vid mom. 1 p. 3.

Före tillkomsten af 1894 års lag om förvärfvande och förlust af medborgarerätt rådde som bekant olika meningar angående frågan, huruvida 1858 års naturalisationsförordning vore tillämplig äfven med afseende å kvinna. Vi erinra exempelvis om Blombergs framställning i hans tidigare arbete rörande svenskt statsborgarskap och om Isbergs kritik däraf. Öfverraskande är däremot att utg. fortfarande tyckes anse sådan tillämpning utesluten. Han anmärker nämligen vid § 33 RF beträffande orden »utländsk man», att uttrycket »man» förklarats genom 1894 års lag därhän att naturalisation af utländsk man medför, om därvid ej annorlunda bestämts, svensk medborgarerätt äfven för hans hustru och omyndiga äkta barn. Då utg. tillika vid § 28 RF förklarar att i § 33 »afses manlig individ», synes annan tydning ej vara möjlig än att, enligt utg:s åsikt, självständig naturalisation af utländsk kvinna antingen ej är tillåten eller dock ej bunden af reglerna i 1858 års förordning. Båda alternativen är ju uppenbart oriktiga.

Någon rimlig anledning, hvarför § 74 RO citerats under § 72 RF (val af fullmäktige i riksbanken) men ej under § 66 (val af riksgäldsfullmäktige), torde ej stå att finna.

Under § 86 RF anmärkes att §:n afser hvarje svensk statsborgare »med undantag af den, som är afvita, minderårig eller för brott häktad». Lyckligare hade varit om sista ledet utbytts mot »eller afltjänar frihetsstraff». En hänvisning borde här ej saknas till den s. k. »lex Hinke» och dess förarbeten (lagen den 2 juni 1908, innefattande ändring i 7 § af lagen angående straffarbetes och fängelsestraffs verkställande i enrum den 22 juni 1906).

Angående lagar, som enligt grundlagsbestämmelser skola stiftas i den ordning § 87 RF stadgar, hänvisas under mom. 1 af sagda § till vissa lagrum. Då enumerationen af dessa uppenbarligen gör anspråk på fullständighet (man jämföre det omedelbart efterföljande angifvandet af fall, där lagrådet ej behöfver höras), är det icke riktigt att, såsom skett, utelämna §§ 21 och 30 RF. — Finge man taga utg. på orden, så skulle lagrådets granskningsplikt ställa sig olika allteftersom initiativet till ett lagförslag utgått från riksdagen eller från Konungen. Den skulle i förra fallet vara mindre vidtgående. Rörande detta fall yttras nämligen vid mom. 1 p. 4 att «lagrådets granskning behöfver ej inskränka sig endast till förslagets form», medan vid p. 7 säges i fråga om förslag, väckt af Konungen, att «lagrådet har att yttra sig öfver 'lagfrågan', således öfver förslagets både innehåll och form». Någon dylik skillnad existerar naturligtvis icke. — Vid nu förevarande § uppgifves vidare att pp. 5 och 6 i mom. 1 »tillämpas analogiskt i fråga om författningar, som fordra gemensamt beslut af Konung och riksdag men icke måste stiftas i den ordning § 87 mom. 1 stadgar». Huruvida sådan tillämpning är oeftergiflig, är ju dock ett omtvistadt spörsmål, på sin tid lifligt debatteradt beträffande de ändringar i kommunallagarna, som af 1907 års riksdag villkorligt antogos i samband med grundlagsändringarna i rösträttsfrågan. Se t. ex. en artikel af Kjellén i Stockholms Dagblad för den 6 februari 1909. Likaså är det en fråga för sig, huruvida ett af Konungen väckt och af riksdagen bifallet lagförslag (mom. 1 p. 7) ovillkorligen skall utfärdas före nästföljande riksdags öppnande. Lag i anledning af Sveriges anslutning till den internationella godstrafikkonventionen, hvilken lag tillhör det i § 87 mom. 1 angifna lagstiftningsområde, har utfärdats först den 22 november 1907, ehuru proposition i ämnet afläts till och antogs af 1906 års riksdag; men enligt förslagets lydelse förutsattes att för Sveriges del anslutning skett till konventionen, och sådan anslutning ägde rum först under år 1907. — I anmärkningen till mom. 1 p. 5 har vid trycket bortfallit numret på utskottsbetänkandet (= 31).

Hvad som åsyftas med den allmänt hållna anmärkningen vid § 88 RF att testamenten och gåfvobref förklaras af K. M:t i statsrådet är icke godt att säga. I hvilken ordning och med hvad verkan skulle sådan förklaring gifvas? Månne utg. afser ett

ärende sådant som den nyligen aktuella frågan rörande tillsättning af den bergianska professuren?

Det heter i § 107 RF att om konstitutionsutskottet skulle anmärka »att någon föredragande icke med oväld, nit, skicklighet och drift sitt förtroendeämbete utöfvat», så äger utskottet tillkännagifva det för riksdagen. De nyss citerade orden föranleda utg. till den reflexion att, därest «och» ej får läsas liktydigt med »eller», föredraganden måste hafva felat i alla fyra afseendena för att utskottet skall hafva skäl till anmärkning!

Vid § 6 mom. 1 RO påpekar utg. att val till FK för kortare tid än sex år kan äga rum jämlikt § 7 mom. 3—6. Mera värdt att nämnas synes det förhållande att, jämlikt § 7 mom. 3 och 6, val kan komma att gälla för *längre* tid än sex år.

§ 7 mom. 4 RO handlar om det fall att riksdagsman afgått före sexårsperiodens slut och platsen fortfarande skall tillhöra den valkrets, som utsett den afgångne. Vid sådan afgång skall ledigheten fyllas på sätt i vallagen sägs. Härtill knyter utg. den anmärkning att »afgången kan bl. a. bero på besvär öfver valet». Denna anmärkning är dock tydligen oriktig. Vallagen känner två sätt för ledighetens fyllande: fortsatt valförfarande — hvad utg. benämner ersättningsval, men vi hellre kalla fortsättningsval eller efterval (se denna tidskrift 1911 s. 62 f.) — och nytt val. Att besvär öfver valet aldrig kunna föranleda ett fortsättningsval är uppenbart. Kan regeringsrätten ej i besvärsmålet afgöra hvem som rätteligen är att anse såsom vald, måste nytt val ske; men detta nyval äger då rum på grund af regeringsrättens förordnande, ej med stöd af vallagens föreskrift i dess 16 §. — Beträffande afgång genom afsägelse vid valtillfälle hänvisar utg. till § 12 st. 3 RO. Denna hänvisning var god i föregående upplaga, men är det ej efter 1914 års grundlagsändring: det förutvarande tredje stycket är nu det fjärde. — Det vill synas som om, enligt utg:s förmenande, nytt val icke vore en utväg för ledighetens fyllande »på sätt i vallagen sägs». Ty vid de citerade orden ger utg. anvisning blott på 9 och 14 §§ vallagen, ej på 16 §.

En missvisande kvarlefva från föregående upplaga är hänvisningen under § 8 RO till anmärkning vid § 6 mom. 2. I föreliggande upplaga finnes ej någon dylik anmärkning. Hvarför åberopas blott landstingsförordningen till stöd för satsen att lika röst tillkommer hvarje röstande vid valen till FK? Valkorporationen är ju flerstädes stadsfullmäktige.

Beträffande FK-ledamots rätt till arfvode (§ 12 RO) framlägger utg. en åsikt, som, därest den i praktiken vunne efterföljd, säkerligen skulle väcka häpnad. Utg. håller nämligen före att den särskilda arfvodesregeln för det fall att Konungen upplöser riksdag, innan den varit fyra månader tillsammans, gäller allenast så framt förordnande om nya val gifves med afseende å bägge kamrarna eller den första. När riksdagen upplöstes den 5 mars 1914, innan den ännu varit samlad sju veckor, borde således

FK-ledamöterna, hvilkas mandat ej rubbades, hafva fått lyfta 1,200 kr. hvar, medan en AK-ledamot hade att nöja sig med mindre än halfva summan! Ett dylikt gynnande af FK-ledamöterna ägde nu lyckligtvis ej rum, utan samtliga riksdagsmän vid 1914 års A-riksdag fingo åtnjuta dagtraktamente efter 10 kr. För visso i bästa öfverensstämmelse med RO:s både ord och mening, ty utg:s starka urgerande af uttrycket »eljest afgår» måste stämplas såsom helt förfeladt.

Vid sistnämnda § påpekar utg. att förbehållet om 1,200 kr. såsom maximum för dagtraktamentet har afseende på hvart och ett af de i §:n uppräknade fyra undantagsfallen. I de två först nämnda fallen skall ju dock riksdagen icke hafva varit samlad så lång tid som fyra månader, hvadan nämnda maximum där ej kan öfverskridas.

I fråga om fullgjord skatteplikt såsom villkor för valrätt till AK framhåller utg. (§ 16 c RO) att uppbördsstämmor torde i regel ej hållas senare än i september månad samt att följaktligen, och då röstlängden ej skall afslutas förrän efter den 10 juni påföljande år, enhvar kommer att erhålla rundlig tid för utskyldernas erläggande. Detta är så godt som ordagrant hämtadt ur justitieministerns anförande till statsrådsprotokollet den 5 februari 1904 (se K. U. 1904 n:r 5 s. 41) och ägde då sin riktighet. Men enligt nu gällande uppbördsreglemente förrättas kronouppbörden, där ej Konungen undantagsvis annat medgifvit, under tiden från och med den 1 november till och med den 15 december.

Vallagens 62 § lärer böra utgå ur anmärkningen till § 17 mom. 3 RO. Sådant nytt val, som omtalas i förstnämnda lagrum, har ej att skaffa med riksdagsmans afgång under funktionstiden. — Samma fel i hänvisningen till § 12 RO, som ofvan påpekats beträffande § 7 mom. 4, återkommer under § 21. — Äfven 15 och 68 §§ i vallagen borde hafva citerats under § 32 mom. 1 RO. — Den gudstjänst, som föreskrifves i § 34 RO, hålles enligt utg. i Storkyrkan. Måhända har här föresväfvat honom något minne af § 26 i 1810 års RO med dess bud att »gudstjänsten, hvartill alla stånden böra enhälligt infinna sig, förrättas af en biskop i stadens storkyrka». Att gudstjänsten nu för tiden äger rum i slottskyrkan, vet hvarje stockholmspojke. — I första stycket af anmärkningen till § 71 RO står genom tryckfel § 72 i st. f. § 71. En viss brist på kongruens märkes mellan förklaringarna angående röstsedlarnas beskaffenhet vid §§ 60 och 75 RO. Anmärkningen under § 81 RO torde hafva tillkommit genom något förbiseende; antagligen har meningen varit att hänvisa till § 47 RF med anmärkningar. Under § 82 RO är årtalet 1909 att ändra till 1809.

Vidkommande TFO må till en början framhållas såsom önskligt att utg. mera uppmärksammat de nyare rättsfallen. Lämpligen hade vid § 1: 1:o st. 1 bort citeras H. 1914 s. 381, vid st. 2 H. 1914 s. 432; och i st. f. det ofullständiga angifvandet

under § 2. 4:o st. 1 af det senaste prejudikatet rörande kommunala handlingars offentlighet hade kunnat sättas H. 1914 s. 506.

Nyckfullt och förvillande är att utg. allenast under vissa stycken i § 2: 4:o utsatt det belopp i kronor, som motsvarar grundlagstextens i riksdaler (banko) angifna bötessumma. Oförklarligare är emellertid, huru utg. kan påstå att skrifter, som innehålla smädelser mot främmande nationer och deras regering och institutioner, ej falla under föreskriften i § 4: 11:o. Sådana smädelser äro ju stridande mot § 3: 9:o, hvilket mom. uttryckligen nämnes i § 4: 11:o.

Vid § 4: 13:o gör utg. sig skyldig till en betänklig feltolkning. Uttrycket »avdelning av krigsmakten, som ställes eller är ställd på krigsfot» är enligt utg. liktydigt med afdelning, som *för annat ändamål än öfning* ställes eller är ställd på krigsfot. Bestämmelserna i lagrummet skulle följaktligen endast afse sådan afdelning, som jämlikt 4 § i 1914 års strafflag för krigsmakten är att anse såsom mobiliserad. Det är sant, att en tolkning sådan som utg:ns legat till grund för Karl Staaffs m. fl:s reservation vid 1908 års K. U:s utlåtande öfver det kungliga förslaget om tillägg af ifrågavarande nya mom. Reservanterna ansågo »ett förtydligande nödvändigt, så att tvifvel ej må uppstå därom att lagrummet allenast afser mobilisering vid krigsfara och icke öfningsmobilisering». De yrkade därför att orden »för annat ändamål än öfning» skulle inskjutas i texten. Under debatten i A. K. förklarade Staaff, att reservanterna trott att K. M:ts af K. U. tillstyrkta förslag afsåge blott krigsmobilisering, ej rent fredliga mobiliseringar, men att de sedermera erfarit hurusom detta deras antagande skulle utgöra ett misstag. Och justitieministern yttrade: »Reservanterna anmärka att detta stadgande, såsom det är affattadt, kan afse — och äfven afser — försöksmobilisering. I detta gifver jag reservanterna rätt. Som stadgandet är skrifvet kan det nog icke tolkas på annat sätt än att det gäller äfven försöksmobilisering» (A. K:s prot. 1908 IV 59 s. 5 o. 9).

En hänvisning till 72 § i 1914 års strafflag för krigsmakten borde finnas under § 4: 14:o TFO.

Det plär sägas att en lag, som våra domstolar hafva att tillämpa, i själfva verket ej träder i kraft med mindre den intages i den Westringska lagboken. Den motvilja att gå till det officiella författningstrycket, hvarom detta talesätt vittnar, har spelat äfven utg. ett förargligt spratt. Han har nämligen gifvit 7 § kyrkomötesförordningen en lydelse, som han uppger hafva tillkommit år 1909, men som författningssamlingen alls icke kännes vid. Förhållandet är att under de arbeten, hvilka sammanhängde med frågan om inrättande af en regeringsrätt, förslag uppgjordes till sådan ändring i kyrkomötesförordningen, som utg. trott vara genomförd. Förslaget, åsyftande att från H. D. till regeringsrätten öfverflytta pröfningen af besvär öfver val till ombud vid kyrkomöte, undergick granskning i H. D., men blef aldrig fram-

lagdt till antagande för vare sig kyrkomöte eller riksdag. I K. Prop. 1909 n:r 11 s. 181 yttras härom att, enligt justitieministerns tanke, med den föreslagna ändringen, som vore af ytterst ringa praktisk betydelse, lämpligen kunde anstå till dess öfriga på pröfning beroende frågor om ändringar i kyrkomötesförordningen funnes böra upptagas till slutligt afgörande. Det är att hoppas att ej heller utg:s blunder må blifva af någon praktisk betydelse.

I sammanhang med hvad nu senast blifvit anmärkt må påpekas att omnämnandet af 7 § kyrkomötesförordningen i förklaringarna till § 11 RO bör slopas.

Beträffande den bevisskyldighet, som jämlikt 26 § vallagen åligger nyinflyttad, yttrar utg. att skyldigheten existerar icke blott första året efter inflyttningen utan ock det därpå följande, således två år i följd. Detta är icke sant annat än för något enstaka undantagsfall; se Carl Bergs utredning Om valnämndens och magistratens befattning med riksdagsmannaval ss. 8—10.

Egendomligt är att § 17 mom. 2 RO, men ej mom. 1 åberopats under 44 § vallagen.

För anmälaren kan det ej vara annat än glädjande att utg., under 48 § vallagen, citerar hans uppsats om stämplingen af valkuvert i denna tidskrift för år 1912. Men — och härmed må denna granskning sluta — en smula vemodigt är likväl att uppsatsen ej kunnat öfvertyga utg. därom, att hvad han, nu liksom i tredje upplagan, efter proportionalvalkommittén anger vara motivet till föreskriften om kuvertens stämpling icke med valens nuvarande anordning kan äga sådan betydelse.

B. W.

ROBERT HERMANSON, *Svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan.* Helsingfors, 1915. Söderström & C:o, Förlagsaktiebolag. 79 + XXV s. Fmk. 4.

Professor emeritus vid Helsingfors universitet Robert Hermanson, som redan under årtionden varit och fortfarande är den främsta statsrättsliga auktoriteten i Finland och särskildt gjort sig känd genom sina grundläggande arbeten i finsk stats- och förvaltningsrätt, i hvilka han med sällsynt sakkunskap behandlat äfven den äldre svenska offentliga rätten, har i föreliggande arbete, »med anledning af några under 1914 års meningskonflikter i Sverige förfäktade läror», ur statsrättslig synpunkt uttalat sig om de kardinalfrågor i svenskt statslif, som då voro och säkerligen ännu kunna blifva aktuella. Han har härvid omsorgsfullt beaktat såväl den svenska och utländska litteratur af mera allmän beskaffenhet, som varit ägnad att belysa ämnet, som den mängd af skrifter och uttalanden af rättsutredande eller polemisk karaktär, hvilken sett

dagen i följd af den s. k. konstitutionella konflikten för två år sedan. Framställningen utmärker sig genom den största objektivitet och en uppriktig önskan att tillbörligen beakta skäl och motskäl, i den mån de kunna göra anspråk på statsrättslig relevans.

Såsom arbetets titel angifver, omfattar detsamma i sakligt afseende trenne hufvudspörsmål: frågorna om svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan eller »folkviljans välde». Mest ingående och omfattande är gifvetvis behandlingen af den första af dessa frågor. Efter en kort framställning af *status causae et controversiae* behandlas frågan om grundlagsenligheten af konungens förfarande. Att detsamma icke står i strid med de stadganden i grundlag, som inverka på frågans bedömande (förf. åberopar §§ 1, 4, 7, 8, 9, 13, 15, 38, 63, 106 och 107 i 1809 års R. F. samt ansvarighetslagen af 1810), finner Hermanson gifvetvis vara uppenbart. »Inkonstitutionellt i den meningen, att det skulle varit stridande mot uttryckligt stadgande, har Konungens handlingssätt icke varit».

Till pröfning upptages därefter frågan, huruvida konungens förfarande möjligen, såsom å vissa håll gjorts gällande, står i strid med författningens »anda». »Härmed kan man», säger förf., »förstå antingen de *grundsatser,* på hvilka konstitutionen hvilar, eller *grunden* för vissa stadganden, i betydelsen af grunden, hvarför vissa stadganden i konstitutionen böra anses tillkomna, m. a. o. det *ändamål,* som bör anses vara af lagen med dessa stadganden åsyftadt». Den förstnämnda af dessa spörsmål ger förf. anledning att ganska utförligt behandla den inverkan och det inflytande den äldre rätten utöfvat på 1809 års R. F. Den belysande öfversikt han här meddelar af konungamakten enligt den äldre samhällsordningen, envåldstidens och frihetstidens statsskick och 1772 års R. F. är af betydande intresse. Hermansons undersökning utmynnar däri, att de statsrättsliga förändringar, som 1809 års R. F. införde, hufvudsakligen inneburo inskränkningar i konungens rätt att utöfva statsmakten efter egen pröfning, hvaremot de hvarken afsågo att upphäfva eller faktiskt upphäfde den gamla grundsatsen om svensk konungamakt och dess fulla självständighet. Detta inneligger enligt hans åsikt i § 1 R. F.: konungamakten skall äfven framgent vara »den högsta i riket samt följaktligen en fullt självständig makt», hvilken »icke får anses mera inskränkt än lag ger vid handen».

Förf. undersöker därefter, huruvida konungens handlingssätt möjligen varit stridande mot grunden för eller mot ändamålet med grundlagens stadganden om statsrådet. Han medgifver, att om konungen systematiskt drefve en politik, stridande mot den hans ansvarige rådgifvare tillstyrka, så vore detta stridande mot konstitutionens anda. Men icke heller den motsatta ytterligheten kan anses riktig. »Skall det verkligen» frågar förf., »så länge lagen uttryckligen gör konungen till den *i sista hand afgörande,* vara möjligt för en konung, som tar sitt kall på allvar, att i alla före-

kommande fall skjuta ifrån sig all egen pröfning, låtande allt gå så att säga på statsrådets ansvar? — Hermanson häfdar den uppfattningen, att »konstitutionens anda» icke hindrar konungen att bilda sig en egen öfvertygelse i en viss fråga, förrän ärendet förekommit till afgörande vid rådsbordet, samt att det vid sådant förhållande icke heller kan anses vara mot sagda »anda» stridande, om han »till sitt folk öppet uttalar hvad han anser nödvändigt samt i följd häraf till detsamma riktar en maning att verka för hvad han anser rikets bästa kräfva».

Det skulle föra alltför långt att här i detalj redogöra för Hermansons argumentering. Såväl i fråga om den svenska författningens bärande grundsatser som i fråga om grundlagens ändamål, finner han, att »lagen vill hafva grundsatserna om konungamakten upprätthållna» samt att det enligt »konstitutionens anda» kan gifvas »förhållanden, under hvilka det är hans konungsliga plikt att yttra sig oberoende af statsrådet».

Då författaren härefter kommer in på frågan om det parlamentariska styrelsesättet, så konstaterar han främst det välbekanta sakförhållandet, att en af doktrinär liberalism påverkad, men i statsrättsliga frågor föga inkommen uppfattning visar benägenhet att identifiera parlamentarism och konstitutionellt statsskick öfverhufvud, och vidare den vaga och tvetydiga form, i hvilken yrkandena på parlamentarisk regim enligt främmande förebilder ofta framträdt i Sverige, i det att ifrågavarande styrelsesätt än framställts såsom allaredan betingadt af det rådande statsskicket, än såsom ett mål, till hvilket utvecklingen borde leda. — I detta sammanhang underkastas K. Staaffs (Det konstitutionella styrelsesättet, 1914) argumentering till förmån för den satsen, att ministären »enligt ett fullt utbildadt konstitutionellt styrelsesätt» bör hafva det faktiska afgörandet, en ingående granskning och ett, såsom det förefaller, i hufvudsak väl motiveradt bemötande. Slutligen beröres frågan, huruvida senare uppkommen häfd möjligen derogerat R. F:s, på grundsatsen om konungamaktens självständighet baserade stadganden och skapat en rättslig grund för en typisk parlamentarism. Ett dylikt uppfattningssätt, som ju icke heller under polimiken i ämnet spelat någon egentlig roll, afvisas gifvetvis af Hermanson, som här ansluter sig till ett uttalande af justitierådet Trygger i första kammaren: »Det finnes ej någon sådan erkänd sedvanerätt, som inkräktar på grundlagens bestämmelser med afseende å konungamaktens befogenhet i förevarande afseende».

Ehuru Hermanson utgår ifrån och i sin undersökning tillämpar rent statsrättsliga och icke politiska synpunkter, har han likväl icke underlåtit att, visserligen *sine ira et studio*, framhålla det parlamentariska systemets skuggsidor. Faran af riksdagsenväldet för den medborgerliga friheten och rättssäkerheten, massväldets benägenhet att urarta till massförtryck samt den motvikt mot dylika tendenser, som en oberoende regeringsmakt kan erbjuda, framhållas med eftertryck.

I sista afdelningen af arbetet ger förf. en, på hans allmänna rättsvetenskapliga och rättsfilosofiska åskådning grundad utredning af hvad det rätta är och hvad det kräfver. Hermanson afvisar den läran, enligt hvilken med det rätta finge förstås uteslutande det, som genom lagstiftning eller häfd erkänts för rätt. Enligt hans definition är det rätta en med helgd beklädd ordning för mänskligt samlif, som utgör betingelse för att alla må kunna vara verksamma enligt sin bestämmelse. Rättvisa sker, då åt enhvar tilldelas hvad honom tillbör. Det är det rätta som bör vara rådande i staten. — För lagstiftaren gäller det att söka och finna det rätta och att handla därefter, men icke att spana efter folkviljan. Yrkandet, att folkets vilja bör vara den rådande, något som faktiskt innebär, att majoriteten bör råda, är ingalunda liktydigt med yrkandet, att det rätta skall i staten förverkligas. — »Rättvisan fordrar, att enhvar skall undfå hvad honom tillbör. Men att majoriteten skall få åtnjuta förmånen att bestämma hvad för nationen och kommande släktled skall gälla, det är icke något som rättvisan fordrar.»

Den mest beaktansvärda delen af Hermansons skrift utgöres otvifvelaktigt af hans uppfattning och tolkning af gällande författningsföreskrifter, författningens grundtankar och »anda». I fråga om slutsatserna och i väsentliga delar äfven i fråga om grunderna öfverensstämma hans åsikter med dem, som i Sverige uttalats af de främste sakkunnige i fråga om detta lands författning och författningslif och hvilka säkerligen icke kunna med statsrättsligt hållbara argument gendrifvas. Det värdefulla bidrag till utredandet och belysningen af viktiga konstitutionella principfrågor, som den fräjdade finske rättslärde (hvars sjuttiårsdag infaller den 2 februari d. å.) genom sin skrift lämnat, skall säkerligen äfven i Sverige kunna påräkna ett betydande och välförtjänt intresse inom rättsvetenskapligt och politiskt intresserade kretsar, och det med så mycket större skäl, som ju dessa frågor, i händelse af viktiga politiska afgöranden, kunna tänkas åter erhålla aktuell betydelse.

R. Erich.

Den australiska Monroedoktrinen.

Några bidrag till belysning af Englands koloniala fredsproblem.

Af

Docenten **P. O. Gränström.**

Hvilken utgång det nu pågående kriget än månde få, alltid skola pacifikationen och fredsslutet blifva förbundna med en mängd svårigheter af starkt påfrestande natur. På alla kanter framte sig intresseknutar och friktionsytor, som komma att ställa regeringarnas och diplomaternas reella esprit d'arrangement på prof till det yttersta. Enbart förlikandet af de korsande intressena på Balkan och i Levanten lämnar de hårdaste nötter att knäcka — vare sig »partiet Tyskland» blir det segrande eller »partiet England». På andra håll, långt ute i världens utkanter, kommer den blifvande pacifikationen att få syssla med invecklade problem af icke mindre intresse och betydelse för framtiden.

Brittiska rikets deltagande, *omnibus copiis*, i den stora kampen har mer än något annat bidragit till att gifva den karaktären af ett världskrig, ett krig om besittningar och intressen världen öfver; och just detta brittiska engagement på alla punkter skall äfven, särdeles under vissa omständigheter, komma att göra »världsfredens» problem till en hel labyrint af svårigheter.

Ingen statsförbindelse i världen är egendomligare och mera komplicerad än *British Empire*. Som helhet kan det ingalunda kallas en verklig stat, på sin höjd en stat i vardande. Man kan tala om »Frankrike och dess kolonier» såsom en stat med en allt öfverspännande centralmyndighet, men man kan knappast nu-

mera i samma bemärkelse tala om »England och dess kolonier». Ty det är endast vissa af de engelska kolonierna, de af lägre ordning, hvilka stå i ett sådant förhållande till moderlandet som de franska till Frankrike själft.

Subordinationsmomentet i det vanliga kolonibegreppet är numera icke tillämpligt på de delar af brittiska riket, som bruka betecknas såsom »de själfstyrande kolonierna» — *Dominion of Canada*, *Commonwealth of Australia*, *Union of South Africa*, *New Zealand* och *New Foundland*. Språkbruket i tal och skrift har också undergått en förändring i enlighet därmed. Ordet »koloni» i fråga om dessa riksdelar är föråldradt och undvikes med full afsikt såväl i officiella handlingar och politiska framställningar som i den vetenskapliga litteraturen. I konungens titel betecknas sedan 1901 hela kolonialväldet (Indien frånsedt) med uttrycket »the British Dominions beyond the seas» [1]; och »Dominions» säger och skrifver man numera allmänt, när det är fråga om de själfstyrande riksdelarna, omväxlande med mera dekorativa och sentimentala benämningar — »the grown-up sons», »daughter-states» eller »sister-nations».

Ehuru ingen vare sig i kolonierna eller moderlandet vill förneka, att parlamentet i London, »the Imperial Parliament», såsom det officiellt heter, i teorien är högsta lagstiftande myndighet hela riket öfver, så finns det dock ingen, som vill göra detta gällande i praktiken, hvad de själfstyrande kolonierna angår. Dessa »daughter-states» äro »free nations» inom riket likaväl som England självt; det gamla subordinationsförhållandet har efterträdts af en koordination »on like footing». Stora Britannien och Irland — »The United Kingdom» — samt »the daughter-states» bilda tillsammans ett slags union på frivillighetens grund och af lösare beskaffenhet i formellt hänseende än själfva den gamla unionen mellan Sverige och Norge. De enda synliga banden inom denna union af moderland och kolonier utgöras af »the common king» och »the common flag» — om hvilka band det likväl än i denna dag torde kunna sägas med Burke [2], att ehuru de äro »lätta som luft», äro de »starka som järn».

[1] Royal Titles Act af den 17 aug. 1901.

[2] I parlamentet 22 mars 1775.

Med självstyrelse mena engelsmännen parlamentarism eller hvad de själfva kalla »responsible government»; och den engelska parlamentarismen är öfverallt genomförd i dotterstaterna. Generalguvernörerna i de självstyrande kolonierna anses icke egentligen representera moderlandet såsom sådant utan konungen, de äro vice-konungar med samma ställning på sina respektive poster som konungen själf därhemma. Generalguvernören i Canada eller Australien representerar icke just konungen af England, utan så att säga den i London residerande konungen af Canada eller Australien. Dylika teoretiska distinktioner ligga icke för engelsmännen att göra eller predika, men praktiken står i öfverensstämmelse därmed. En fast maxim har hunnit fullt utbilda sig på området. Lika litet som den engelske konungen kan genomdrifva, hvad han icke kan få en regering att svara för, lika litet skall någon af de självstyrande koloniernas generalguvernörer få understöd hemma i England för en politik, som han icke kan få stöd för, d. v. s. majoritet för, ute i kolonien.

Detta system af »responsible government» i de engelska dotterstaterna innebär full autonomi i alla egna angelägenheter. De styra sig själfva under eget ansvar och på egen risk. Moderlandet afhåller sig från hvarje inblandning i deras styrelse och förvaltning. De ha själfva att sörja för den inre ordningen och, hvad den yttre säkerheten angår, för landtförsvarets närmaste uppgifter, genom den egna milisen. England håller inga garnisoner i de självstyrande kolonierna. »The grown-up sons» äro herrar i eget hus.

Men denna inbördes jämlikhet och självständighet inom det brittiska rikets union har äfven sina olägenheter och faror. Dotterstaterna, belägna i de mest skilda zoner och med de mest skilda förhållanden i natur och kultur, hafva ofta de mest olika intressen sinsemellan och med moderlandet — hvaraf följa en mängd divergerande politiska tendenser. Mest bekant torde vara, att koloniernas autonomi i kommersiellt hänseende lämnat rum för en skiljaktig politik. Kolonierna ha sålunda kunnat resa tullmurar icke blott emot främmande stater utan äfven gentemot hvarandra och moderlandet. Dessa tullar ha väl i hufvudsak varit rena finanstullar, oumbärliga för de unga staternas budgeter och sålunda utan aggressivt syfte, men de ha icke desto mindre väckt

bitterhet och varit ägnade att försvaga sammanhållningen inom riket. På senare åren har dotterstaternas fria självbestämningsrätt ledt till åtskilliga besvärande divergenser med moderlandet i afseende på immigrationspolitiken. Den australiska arbetaredemokratiens sträfvanden att utestänga färgade arbetare — polynesier, indier och japaneser — ha framkallat starka slitningar inom det australiska förbundet, mellan förbundsmyndigheterna och staten Queensland, hvars plantagekultur anses nödvändigt behöfva den färgade arbetskraften; och för England har denna politik varit till mycket bekymmer — med hänsyn till Indien och Japan. Immigrationsfrågan är en förbundsangelägenhet, och inom förbundsparlamentet liksom inom statsparlamenten, utom i Queensland och Victoria, har arbetarepartiet under senare tid ägt majoritet. Af fruktan för förbundets sprängning har man väl ännu icke vågat gå alltför ytterligt till väga. Men sedan genom 1915 års val arbetarepartiet vunnit majoritet äfven inom parlamentet i Queensland, torde man snart försöka gå vidare i immigrationsfrågan. [1]

Den australiska immigrationspolitiken lägger klart i dagen, hurusom dotterstaternas genom autonomien möjliggjorda självständiga handlande lätt kan inleda det brittiska riket i konflikter med främmande makter, ja med sådana, till hvilka det är af yttersta vikt, att det står i vänskapligt förhållande. Här se vi i självfva

---

[1] Den australiska immigrationslagstiftningen riktar sig äfven mot invandring af mindrevärdiga element från moderlandet — »sekunda vara», för att tala med The Edinburgh Review. I nämnda tidskrift för 1909 (vol. 209, s. 399) framhålles emellertid, att ehuru den australiska nationalismen ökats, motståndet mot immigrationen på senare tid aftagit. Australien behöfver folk.

Valen i Queensland den 22 maj 1915 reducerade den liberala majoriteten från 47 till 20, medan arbetarepartiet ökades från 24 till 48. Det var första gången, som *rösttvång* tillämpades. Utgången innebar en öfverraskning för båda partierna i afseende på valutslagets styrka — ett valskred! »White Australia policy» tyckes emellertid icke denna gång ha spelat hufvudrollen vid valet utan lifsmedelspolitiken.

Det lyckade resultatet af rösttvånget anses medföra, att arbetarepartiet nu kommer att genomdrifva detta system både för det existerande *referendum constitutionale* och för valen till förbundsparlamentet. Arbetarepartiet är nu herre i båda husen af förbundsparlamentet samt i alla statsparlamenten utom i Victoria. The Economist 1915 17/7 s. 99, 7/8 s. 233.

verket imperiets svagaste punkt. Framstående geopolitiker framhålla, att ett välde af den utsträckning och intresseförbistring, som utmärker British Empire, alltid är ägnadt att i mån af utvecklingens gång utbilda så att säga »sekundära medelpunkter» — självständiga kraftcentra, hvilka alltmera öka spänningen inom det hela och framkalla en inbördes dragkamp, farligare än något annat för sammanhållningen. Äfven om detta de lokala krafternas spel, hvilket ju visar sig inom hvarje stat af någon utsträckning, icke nödvändigt behöfver leda till sprängning af imperiet, så är det likväl mäktigt nog att sätta den primära medelpunkten i en viss gungning och därmed inverka på den politiska kurs, som därifrån sättes. Denna senare blir allt mindre självständig, i mån af »de sekundära medelpunkternas» ökade styrka, dess utvecklingslinje kommer att beteckna resultanten af de olika komponenternas kraftanspänning. Med andra ord: England måste i sin allmänna politik alltmer taga hänsyn till de självstyrande koloniernas särskilda lifsintressen och påverkas af deras lokalpatriotiska ambition. Men då moderlandet icke kan alltför mycket skatta åt de separata koloniala synpunkterna i frågor, där främmande makters intressen äro implicerade — makter med hvilka det kanske är i allians eller för tillfället intresseradt att lefva på vänskaplig fot — så kunna aggressiva tendenser från kolonialt håll lätt leda till oberäkneliga svårigheter och inbördes misstämning. Förr var faran mindre i sådana fall, ty kolonierna voro då små och svaga samt fingos därför lättare att gifva vika. Men nu äro flertalet sammanslutna till mäktiga och ambitiösa unioner — nu är ställningen sålunda en annan vid uppstående skism af antydt slag.

Den utåt vettande sidan af Englands kolonialpolitik har visst icke alltid blifvit skött till de självstyrande koloniernas belåtenhet. Man skådar i detta afseende samma brist på fasthet och kontinuitet, som så ofta vidlådit dess utrikespolitik öfver hufvud under den senare hälften af 1800-talet. De ledande därhemma voro ej alltid statsmän, och somliga af dem ha därtill visat sig löjligt okunniga om koloniala känslor, önskemål och fördomar. Mycket kan nog i den vägen skyllas på partiparlamentarismen, som mest absorberats af inrikes hemmafrågor och som redan i och för sig varit ägnad att verka till diskontinuitet i den politiska kursen,

både hvad de koloniala och utrikes affärerna beträffar. Det finnes mer än ett fall i de senare årtiondenas engelska utrikespolitik, där kolonierna känt sig besvikna på moderlandets statskonst och aktionsförmåga. Men särskildt i ett fall har den engelska regeringens självgoda underlåtenhet väckt en djup grämelse och bitterhet inom de kolonier, som i och för sina egna intressen därvid yrkat på omedelbar aktion.

Det kan vara skäl att erinra härom inför anblicken af den energiska uppslutning från koloniernas sida kring moderlandet, hvilken under det pågående kriget varit alla britter till en sådan stolthet och tröst. Denna uppslutning är så mycket mera anmärkningsvärd. som de självstyrande koloniernas deltagande i kriget är en rent frivillig sak. Ingen av dessa fria nationer är förpliktad att gå i krig för Englands skull; intet kan England af dem begära utöfver de årliga bidrag till sjöförsvaret, som de förut åtagit sig. Man frestas gärna att i deras visade offervillighet blott se ett uttryck af »common patriotism» och känslan af gemensamma intressen. Men detta utgör likvisst ej den hela och enda sanningen, i allt fall icke hvad somliga kolonier angår. När England nu för första gången på hundra år samlat sig till en energisk och målmedveten kraftpolitik i stort, så har denna sällsynta politik koloniernas fulla tillslutning; men det beror icke bara på känslan av samhörighet — äfven missnöjet har sin del däri, missnöjet med föregående tiders svaga och planlösa utrikespolitik, i affärer där koloniala intressen varit involverade. Denna politik, som djupare sedt kan betraktas såsom utslaget af den vanliga engelska metoden att taga »short wiews of things», har nämligen bl. a. ledt därtill, att åtskilliga kolonier kommit att bära på revanchetankar att realisera och anomalier att rätta. Orientera vi oss inom den engelska kolonialvärldens »aristokrati» (Kjellén) med anläggande af dessa synpunkter, så skola vi finna, att förhållandena ställa sig rätt olika för de olika dotterstaternas vidkommande.

* *

*

Hvad först *Canada* angår, så hvilar dess krigsentusiasm uteslutande på sentimental grund. När Sir Wilfrid Laurier, dåvarande premierministern i Canada, vid kolonialkonferensen i London 1902 gaf det sedermera bevingade ordet »When England is at war Canada is at war», så var det närmast ett stolt uttryck för samhörighet med riket; och hvad den nu sjudande krigsifvern och offervilligheten i Canada beträffar, så bör det betänkas, att en betydande del af denna stolta kolonis befolkning känner sig dubbelt manad att gå under fanan: franskkanadierna — Sir Wilfrids närmaste blodsförvanter — känna lika lifligt, att England kallar och att Frankrike kallar.

En af de mest kända personagerna i Canada Rev. John Petrie Gerrie, under flera år utgifvare af The Canadian Congregationalist, har nyss i American Review of Reviews skrifvit en längre artikel om »The War Spirit in Canada», utvecklande skälen till Canadas frivilliga deltagande i kriget. Han framhåller, att »intet legalt eller konstitutionellt skäl» kräfde Canadas indragande i fejden; och han citerar därvid Kiplings sköna dikt till Canada, »Lady of the Snows» (1897), däri det träffande heter om Canadas självständiga konstitutionella ställning: »Daughter am I in my Mother's house, but mistress in my own». Lika litet borde man föreställa sig, att någon fruktan för Tyskland framtvingat Canadas deltagande i kriget. Så länge den engelska flottan är herre på hafven, kan ingen invasion vara att vänta från det hållet. Vänskapliga förhållanden till Japan trygga mot faror från den pacifiska sidan — oberäknadt att den amerikanska Monroedoktrinen kännes såsom en garanti gentemot hvarje invasion från utomkontinentalt håll. Canada deltager därför, att det känner sig, med all sin autonomi, såsom en integrerande del i brittiska riket: »The ideals and institutions, the freedom and democracy are substantially one». Englands sak är Canadas sak, och »the daughter responds to the mother's need [1]».

Medan Canadas energiska deltagande i världskampen helt och hållet inspireras af ideella bevekelsegrunder, så ha åter Syd-

[1] Review of Reviews, aug. 1915, s. 136.

afrikanska Unionen, Australien och Nya Zeeland därjämte reala särintressen att kämpa för. Bakom de spontana yttringarna af lojalitet mot riket och ideell ambition står här fullt medveten prograinpolitik af lokal natur: till den allbrittiska nationalismen och »imperial feeling» knyter sig ingenting mindre än rena subnationella expansionsmål.

Redan hvad Sydafrikanska Unionen angår, är detta förhållande uppenbart, ehuru annars vissa omständigheter kanske kunnat undanskymma rätta innebörden af den gamle boergeneralen numera premierministern Louis Bothas eget lilla krig.

Att eröfra tyska Sydväst-Afrika blef vid krigets utbrott ett lika naturligt som kärkommet mål för *Union of South Africa*, icke blott därför, att den engelskfientliga oppositionen mot Bothas regering understöddes därifrån, utan äfven och framför allt därför, att den tyska kolonien utgjorde en nagel i ögat på Unionens statsmän, såsom en farlig konkurrent inom dess intressesfär [1]. Bothas lyckosamma fälttåg hälsades med en särskildt stor glädje öfver hela den brittiska världen, och det eröfrade landet har redan i pressen till hans ära fått namnet Bothaland. Man betonar starkt värdet af denna nya eröfring. Därigenom, menar man, har »a centre of intrigue and unrest whence mischief might have been done, not only in South Africa, but in all parts of the British and of the French colonial empires», blifvit utplånad. Hade kolonien fått vara i fred, skulle den snart ha uppvuxit till en starkt befolkad och till tänderna väpnad nation, in på dörrarna af Kapkolonien. Hela Sydafrika hade med tiden blifvit som ett väpnadt läger. Tyskland skulle ha hopat ofantliga förråd af vapen och ammunition, som i händelse af krig kommit att sättas i händerna antingen på tyska reservister från Sydamerika eller folk, infördt från annat håll — eller lämnats åt infödingarna i och för massaker på brittiska kolonister. Och slutligen säger man rent ut, att koloniens eröfring var en absolut nödvändighet och att ju längre man måst dröja därmed, dess mera hade företaget kostat [2].

---

[1] Bothas förslag i sydafrikanska parlamentet om afsändande af en expeditionskår på 20,000 man mot tyskarna i Sydvästafrika gillades med 92 röster mot 12. De 12 s. k. herzogisterna (general Herzogs anhängare) förklarade sig icke vilja hafva något med det brittiska rikets intressen att skaffa. Se Revue des deux mondes, dec. 1915, s. 645.

[2] Review of Reviews, aug. 1915, s. 137.

Bothas seger vid de allmänna valen den 20 sistlidne okt. kan i mycket tillskrifvas det faktum, att han genom sitt fälttåg tillfredsställt ett allmänt expansionsbegär inom Unionen och speciellt inom Kaplandet. Säkert släpper han icke godvilligt rofvet ifrån sig, och därmed upptornar sig en stor stötesten vid fredsslutet — eller efter detsamma. Ty äfven om Tyskland icke skulle kunna tilltvinga sig återlämnandet af kolonien, så återstår alltid den kvistiga frågan, huruvida England skall helt afstå från »kontrollen» öfver det nya förvärfvet till förmån för Union of South Africa. Den bekante Afrikakännaren och kolonialpolitikern Sir Harry Hamilton Johnston anser, såsom det synes på goda skäl, att så icke bör blifva fallet [1]. En konflikt på denna punkt mellan moderlandets rikspolitiska system och de subnationella anspråken i Sydafrika är mer än sannolik, så mycket mera som dessa anspråk nu fått en starkare resonnansbotten: man sväller därnere af lokalpatriotisk stolthet öfver en utförd bedrift, och man vet med sig, att den dragit stora kostnader [2].

Förflytta vi oss så till »The Pacific», så skola vi finna icke mindre reala grunder för därvarande dotterstaters ifriga understöd åt moderlandet i den ödesdigra kampen. Här har krigets utbrott väckt upp till nytt lif gamla sträfvanden och stridsfrågor, som en gång gjort mycket buller af sig, som på olika tider beredt England många svårigheter och stundom hotat att allvarligt brouillera förhållandet till de själfstyrande kolonierna i dessa världsändar. De geopolitiska problem, med hvika man härute har att laborera, sammanknyta sig med ett själfständigt kolonialt anspråk, som en och annan gång fått namn af »den australiska Monroedoktrinen». Saken kan i korthet uttryckas så, att *Australien* och *Nya Zeeland* göra anspråk på att Söderhafvet skall betraktas såsom deras intressesfär, inom hvilken de ej vilja tåla en främmande makt. Anspråket har i stort sedt icke under de sista trettio åren låtit

[1] Se Edinburgh Review, okt. 1914, vol. 220, s. 365—6.
[2] Intill den 1 juli 1915 hade fälttåget i Sydafrika kostat Unionen 425,000,000 francs. Revue des deux mondes, dec. 1915, s. 651.

tala om sig, men åtminstone en gång har det åtnjutit rangen af en brännande och hetsigt debatterad fråga.

* *

*

I början af 1880-talet uppstod i Australien en stark rörelse, som gick ut på att förebygga, det icke de delar af Nya Guinea, hvilka ännu voro »ingenmansland», skulle råka i händerna på främmande makter. Det gick envisa rykten, att Ryssland, Italien och framför allt Tyskland önskade få fotfäste därstädes; och dessa rykten verkade uppskrämmande på den australiska befolkningen. Upprättande i Australiens närhet af »stationer« och anläggande af kolonier, som kunde blifva fientliga, kändes instinktivt som en fara både för Australien själft och riket i dess helhet. Man yrkade därför med ifver på annekterande af Nya Guinea, så mycket mera som dess närbelägenhet till Australien, mindre än 100 engelska mil från halfön York vid Torres sund, ur geopolitisk synpunkt gjorde företaget berättigadt och naturligt[1].

Nya-Guinea-frågan var just icke någon ny fråga. Redan 1847 hade den engelska flaggan planterats på ön och tagit i anspråk, hvad som ej hörde under den holländska. Det stannade emellertid den gången vid blotta formaliteter utan verklig ockupation, och saken glömdes bort. En ny ansats gjordes 1873—76. Till att börja med var intresset för saken inom de australiska kolonierna rätt ringa, men småningom växte där upp en större insikt om dess betydelse, och stämningen för annektering ökades i jämnbredd därmed; 1874 föreslog regeringen i Nya Syd-Wales, att icke blott Nya Guinea utan äfven Nya Hebriderna måtte annekteras, och hade de australiska kolonierna varit redobogna att då realisera principen om solidaritet mellan rikets olika delar i frågor af denna art, skulle säkerligen den fungerande kolonialministern, lord Carnarvon, ha gått deras önskningar till mötes, hvad Nya Guinea beträffar. Men saken strandade åter, nu på frågan om kostnaderna. Kolonierna förklarade sig icke kunna deltaga i dessa, enär styrelsen öfver den nya besittningen skulle tillfalla moderlan-

[1] The Quaterly Review 1884, vol. 158, s. 153.

det, en undskyllan som likväl starkt kritiserades i den australiska pressen[1].

Snart inträffande guldupptäckter å Nya Guinea och därmed följande invandring af nybyggare kom frågan att redan 1878 återupptagas. Problemet om den tilltänkta besittningens förvaltning beredde emellertid svårigheter. Å ena sidan gjordes gällande, att den nya kolonien borde öfverlåtas åt Queensland såsom närmast intresseradt af företaget, men å andra sidan funno många det oriktigt att ställa brittiska medborgare under styrelse af en lokal regering, kontrollerad af ett lokalt parlament, hvari de icke voro representerade [2].

Intresset för den ifrågasatta annekteringen fick först riktig fart i början på 1880-talet, sedan ryktena om främmande makters tilltänkta planer i Söderhafvet börjat bli en daglig eggelse för folkstämningen. I Australien var det särskildt den tyska korvetten Carolas misstänkta kringfärder i Stilla Oceanen, som gaf stöten, medan hemma i England allmänna opinionen allarmerades af en artikel i »Allgemeine Zeitung» för den 27 nov. 1882, hvari den tyska regeringen direkt uppmanades att annektera och kolonisera Nya Guinea[3]. Redan den 9 följande dec. inhändigade den engelska regeringen (Gladstone) en första påstötning till aktion, nämligen från Royal Colonial Institute. Kolonialministern, lord Derby, gaf emellertid till svar, att man ingalunda vore sinnad att företaga någon annexion på Nya Guinea och att man icke hade något

[1] Sydney Mail, en ledande liberal tidning, gjorde sålunda gällande, att det vore »not only inconsistency, but meanness in the conduct of those who complain that England is relaxing her Imperial policy, and notshowing a due interest in ... her dependencies, and then claim that these dependencies shall be exempt from bearing any share in Imperial action ... because, as Imperial action, it would be beyond their control». H. E. Egerton, A Short History of British Colonial Policy, 1897, s. 398.

Redan då fick »den tyska faran» tjänstgöra som skrämma i agitationen. Den deputation från Royal Colonial Institute, som i och för sakens pådrifvande uppvaktade lord Carnarvon, androg bl. a., att »Germany was determined to be a great naval power, and would look to colonisation as the principal means to that end, and if she looked to New Guinea we may loose a very important colony.» Se Das Staatsarchiv, Sammlung der officiellen Actenstücke zur Geschichte der Gegenwart, 1885, bd 43, s. 116.

[2] Egerton, a. a. s. 399.

[3] Quaterly Review, a. st.; Staatsarchiv, bd 43, s. 115.

skäl till förmodan, det Tyskland ämnade följa uppmaningen i »Allgemeine Zeitung». Viktigare var den påstötning, som snart därpå (febr. 1883) följde från guvernören i Nya Syd-Wales, Augustus Loftus. Denne utvecklar omständligt och med stöd af sakkunniga utredningar, hurusom frågan nu låge väsentligen annorlunda än på midten af 1870-talet, redogör för främmande makters intressen och förmodade spekulationer i Stilla hafvet, de framtida farorna och olägenheterna för Australien af en eventuell tysk, rysk, italiensk eller fortskridande fransk kolonisation inom dess intressesfär, samt skildrar stämningen och agitationen i Australien för en omedelbar aktion i frågan[1].

Af de australiska kolonierna var naturligtvis Queensland i första hand intresseradt af Nya-Guineafrågans lyckliga lösning. Denna koloni hyste desto större bekymmer för tyska annexioner i sitt grannskap, som den inom sig ägde ett mycket stort antal medborgare af tysk nationalitet. Här hade också frågan ständigt hållits vid lif, och det var härifrån, som man nu »bragte stenen att rulla».

Ungefär samtidigt med den nämnda guvernörsrapporten från Nya Syd-Wales ingick från regeringen i Queensland ett kabeltelegram med yrkande på omedelbar annektering af återstående delar af Nya Guinea samt med erbjudande af att på riksregeringens auktorisation taga landet i formlig besittning och bestrida kostnaderna för dess styrelse. Kolonialministern svarade endast, att det här gällde en sak »af den största betydelse, angående hvilken afgörandet icke kunde träffas utan särdeles ingående och sorgfällig öfverläggning»[2].

Men »den tändande gnistan» skulle snart falla. Medan resultatet af det Gladstoneska kabinettets »ingående och sorgfälliga öfverläggning» afvaktas därute under en allt mera nervös stämning, ingår plötsligt underrättelsen, att den förut omnämnda tyska korvetten Carola, som en tid legat för ankar i Sydney, står

[1] Se Staatsarchiv, bd 43, s. 116—27. — Om tysk företagsamhet i Söderhafvet och yrkanden på effektivt skydd därför, se rapporterna från tyska konsulatet i Apia (Samoaöarnas hufvudstad) 1883—84 i Staatsarchiv, bd 43, s. 320—61.

[2] Egerton, a. a. s. 399.

i begrepp att gå ut på en ny expedition, med uppgift att företaga annekteringar; och man är så godt som säker på att det nu framför allt gäller Nya Guineas öde. Då brister tålamodet, och Queenslands regering besluter att handla på eget beväg, utan att invänta riksregeringens instruktioner[1]. Den 18 mars lämnar Carola Sydneys hamn, och den 20 får »the police magistrate» på den lilla Torsdagsön ute i Torres sund i uppdrag att i drottningens namn taga i besittning *hela* den del af Nya Guinea, som ej redan vore i Hollands ägo. Det skedde under öfliga former den följande 4 april[2]. Faktum blef i vederbörlig ordning inrapporteradt till riksregeringen med anhållan om kronans konfirmation därå. I den åtföljande motiveringen framhåller Queenslands premierminister, Thomas M'Ilwraith, att den koloniala regeringen handlat under bestämd öfvertygelse, att saken varit alltför brådskande, för att man skulle kunnat afvakta instruktioner från London. Den hade, i likhet med alla experter i ämnet, ansett faran öfverhängande, att främmande makter installerade sig på Nya Guinea, i hvilken händelse Australiens ekonomiska utveckling skulle hämmas, liksom dess fred och säkerhet i hög grad äfventyras[3].

Det sålunda af Queensland på egen risk tagna initiativet understöddes kraftigt af de australiska »Agents-General» i London.

---

[1] T. A. Coghlan, A statistical account of the seven Colonies of Australasia 1899—1900, Sydney 1900, s. 83.

[2] Proklamationen, som af australiska patrioter torde räknas bland »glorious documents» i Australiens historia, lyder som följer:

»I, Henry Majoribanks Chester resident magistrate at Thursday Island, in the Colony of Queensland, acting under instructions from the Government of the said colony, do hereby take possession of all that portion of New Guinea and the islands and isles adjacent thereto, lying between the 141st and 155th meridians of east longitude, in the name and on behalf of Her Most Gracious Majesty Queen Victoria, her heirs and successors. In token whereof I have hoisted and saluted the British flag at Port Moresby in New Guinea this fourth day of April, in the year of our Lord one thousand eight hundred and eighty-tree.

God save the Queen!
Henry M. Chester.»

Staatsarchiv, bd 43, s. 127.

[3] Regeringarna i Nya Syd-Wales, Victoria och Syd-Australien uttalade telegrafiter sin förhoppning om att annexionen måtte ratificeras. Staatsarchiv, bd 43, s. 127.

Vid en konferens med kolonialministern i juni s. å. framhöllo de dessutom med stor ifver nödvändigheten af att fortgå på den inslagna vägen i och genom annekterande eller protekterande af »the West Pacific Islands». Utom af skäl som redan anförts, påkallades en sådan politik däraf, att Frankrike sades stå i begrepp att till Stillahafsöarna i stort antal deportera förbrytare. I sådant fall skulle Nya Kaledonien nära Australiens östra kust samt Lojalitets- och Marquesasöarna komma att utgöra obehagliga centra för brott och anarki, hvarigenom Australiens trefnad och välfärd kunde hotas[1].

De australiska kolonierna voro synbarligen fullkomligt ense i afseende å den preventiva annexionspolitik, för hvilken Queensland så resolut trädt i breschen. Men Gladstones kabinett visade sig hysa en annan mening i dessa frågor. Det vägrade att stadfästa annexionen af Nya Guinea; och i den depesch[2], hvari kolonialministern i juli 1883 meddelade detta, förklarade han som sin mening, att besittningstagandet för Australiens räkning af de västra Stillahafsöarna hvarken vore nödvändigt eller försvarligt. För öfrigt yttrade han, att man nödgats vägra medverkan till annexionen, enär den involverade en mängd svårigheter samt ingalunda omfattades med intresse i öfriga delar af riket. Han tillät sig äfven framhålla, det en kolonial regering icke ägde makt att göra någon aktion utanför eget område, en princip, som det vore betänkligt att bryta.

Men därvid skulle saken ingalunda stanna. Lord Derby var icke nog oklok för att inskränka sig till ett blott snäft afvisande af en framställning från en självstyrande australisk koloni. Det kunde finnas någonting, som äfven för honom gjorde saken både riktig och nödvändig, nämligen om samtliga kolonier enigt och allvarligt insisterade på den. Han känner sig sålunda för. I det han förklarar sig icke fullt säker om de öfriga koloniernas mening i afseende å frågans detaljer, uttalar han den förhoppningen, att de australiska regeringarna inom en ej alltför aflägsen framtid skulle finna utvägar för gemensamt program och enigt uppträdande i angelägenheter, som berörde hela Australien; om en sam-

[1] Quaterly Review, a. st.
[2] Staatsarchiv, bd 43, s. 130—33.

fälld opinionsyttring i uppkommande frågor afgåfves, så skulle det alltid blifva lättare för moderlandets regering att efter pröfning af de eventuella förslagen åstadkomma ett tillfredsställande resultat[1].

Resultatet denna gång af kolonialt initiativ och imperialt afgörande hade emellertid blifvit allt annat än tillfredsställande. Detta kändes äfven i England, icke utan en viss oro. Snart försspordes också, att man i Australien ingalunda ämnade låta saken dö bort. På föranstaltande af Mr Service, premier i Victoria, sammankallades en »Inter-Colonial Convention» till Sydney i nov. 1883; och där antogos följande resolutioner, väl ägnade att belysa förevarande kolonialpolitiska frågor, liksom öfver hufvud innebörden af det program, som benämnts »den australiska Monroedoktrinen»:

»1:o) Vidare förvärf af främmande makt inom Stilla hafvet söder om ekvatorn skulle blifva till synnerligt förfång för de brittiska besittningarnas i Australien säkerhet och välfärd samt menligt för hela rikets intressen.

2:o) Konventionen afstår från att föreslå några aktionslinjer med afseende härå, i den förhoppning att riksregeringen kommer att i den gemensamma säkerhetens namn sörja därför.

3:o) Af Nya Guinea och de smärre öarna bör införlifvas med det brittiska riket allt, hvad den holländska regeringen icke äger anspråk på[2]. Detta af trenne grunder:

a) Nya Guineas geografiska position;
b) utvecklingen af handeln i Torres sund;
c) möjligheten af att vissa obesatta öar kunna blifva tillhåll för äfventyrare.

4:o) Englands fördrag med Frankrike angående Nya Hebriderna tages under förnyad pröfning[3].

[1] Beträffande »den tyska faran», så försäkrar lord Derby, att de undersökningar som gjorts gifvit »de starkaste skäl att tro», det ingen som helst främmande makt tilltänkte någon annexion på Nya Guinea. Den engelska regeringen hade verkligen gjort vissa förfrågningar i Berlin. Det svar, som finnes intaget i Staatsarchiv (bd 43, s. 129), synes dock icke ha bort gifva näring åt en så optimistisk syn på saken, som den lord Derby företrädde.

För öfrigt hade lorden den tvifvelaktiga glädjen att af Mr M'Ilwraith emottaga en nog så kraftig vederläggning punkt för punkt af sin motivering för riksregeringens hållning i frågan. Staatsarchiv, bd 43, s. 133—37.

[2] Holland hade 1881 förklarat landet väster om 141° östlig longitud för sitt.

[3] Fördraget af 1878 (se nedan) hindrade en önskad annexion.

5:o) De olika koloniernas regeringar åtaga sig att för sina respektive legislaturer framlägga förslag angående bestridandet af kostnaderna för protektionering och annektering — under tagen hänsyn till relationen mellan rikets och Australiens intressen.

6:o) Konventionen protesterar på det skarpaste mot Frankrikes uttalade afsikt att deportera en mängd förbrytare till Stillahafsöarna och uppmanar enträget Hennes Majestäts regering att begagna hvarje till buds stående medel till att förekomma detta.

7:o) Ingen som helst straffkoloni bör finnas i Stilla hafvet»[1].

Det var rent språk och klart besked, som lämnades på lord Derbys trefvande undersökning af stämningen. Många kännare af koloniala förhållanden, bl. a. lord Rosebery och lord Carnarvon framhöllo, att man icke finge underskatta denna stämning, som speciellt i fråga om den franska deportationsplanen var ytterligt upphetsad; hvilket snart än vidare utvisades af en allmän australisk protest emot densamma. Hvad kolonialministerns ställning till sakens vidare utveckling angår, så var han nu böjd för att slå in på annekteringspolitiken, för så vidt kolonierna bestredo utgifterna. Kolonierna hade emellertid gjort gällande, att kostnaderna borde bestridas proportionellt af dem och moderlandet — ett kraf som på många håll äfven i England betecknades såsom naturligt och skäligt, med hänsyn till bl. a. fördelarna för riket af den australiska handelns utveckling[2].

Man varnade regeringen för att nu behandla Australiens kraf på samma vis, som man förut behandlat Sydafrikas. Ty i så fall kunde det hända, att Australien toge saken i egna händer; och om det beslöte att »deklarera sin egen Monroe-doktrin» och att själft genomföra den, så funnes det ingen makt i Stilla hafvet, som kunde hindra det därifrån[3]. Det såg också ut, som om de australiska kolonierna ämnade taga lord Derby på orden äfven i afseende på samling och gemensamt uppträdande för framtiden. På konventionen i Sydney hade ett viktigt steg tagits till en framtida union emellan de australiska kolonierna; ett »Federal Coun-

[1] Quaterly Review, a. st.

[2] Intressanta uppgifter därom i Quaterly Review, a. st.

[3] Så den bekante statsmannen i Nya Syd-Wales Sir Henry Parkes i i en artikel i »Nine-teenth Century». Quaterly Review, a. st.; jfr äfven vol. 157, s. 275.

cil» hade skapats för att taga om hand sådana frågor, som det själft funne vara af den art, att de kräfde och möjliggjorde ett gemensamt uppträdande från koloniernas sida[1]; premierministrarna i Nya Syd-Wales, Nya Zeeland, Queensland, Syd-Australien, Tasmanien och Victoria konstituerades såsom ett ledande utskott på konventionen, och detta utskott fick sedermera i uppdrag att när och hvar så syntes lämpligt sammankalla en ny konvention.

Under de vidare förhandlingarna i annekteringsfrågan förklarade sig lord Derby för saken i så måtto, att han ville tillstyrka, det en guvernör (commissioner) utsåges för Nya Guineas östra del, under förutsättning, att kolonierna garanterade en årlig summa af 15,000 pd. för utgifterna. Annekterandet tillstyrktes äfven på det lifligaste af »the Royal Commission on the Western Pacific regulations», som yttrade bl. a.: »The time has arrived at which to do nothing is in fact to take the most momentous and responsible action[2].»

Spänningen denna gång emellan moderlandets regering och de australiska kolonierna aflägsnades emellertid, och det hastigare än man kunnat ana — samt på ett sätt som lade en ny blamage till den Gladstoneska utrikespolitikens lagrar och lämnade en djup grämelse kvar hos koloniernas folk. Det visade sig nämligen inom kort, att de missnöjda kolonierna haft rätt i sina farhågor och sett klarare i fråga om hvad rikets och deras egna intressen härvidlag kräfde än den »småengelska» riksregeringen.

Bismarcks jättegestalt skjuter plötsligt öfver horisonten. I aug. 1884 tillkännagifver han Tysklands afsikt att annektera nordsidan af Nya Guinea. Folkrättsligt sedt, kunde England icke hindra ett sådant företag, men med hänsyn till folkstämningen i Australien var saken ju ett surt äpple att bita i för den engelska regeringen. Utrikesministern lord Granvilles svar på den tyska noten är hållet i nog så betecknande ordalag. Han försäkrade, att »Hennes Majestäts regering icke hyste någon önskan att motsätta sig utsträckandet af tysk kolonisation i de delar af Stilla

[1] Bl. a. uppräknas just sådana frågor, som vidröras i ofvan anförda resolutioner. Se Quaterly Review, a. st., och J. Hatschek, Australien und Neu-Seeland, 1910, s. 4.

[2] Egerton, a. a. s. 400.

hafvets övärld, som ännu icke voro tagna i besittning af någon civiliserad stat». Men af hvad han härvid gaf med den ena handen tog han hälften tillbaka med den andra. Han tillade nämligen, att »utsträckandet af någon form af brittisk myndighet på Nya Guinea endast skulle omfatta den del af ön, som speciellt var af intresse för de australiska kolonierna, utan att man därmed ville prejudicera någon territoriell fråga utanför dessa gränser»[1].

Om lord Granville genom detta diplomatiska språk trodde sig ha tillfredsställt vare sig Tyskland eller Australien, så misstog han sig grundligt. Följande året yttrade sig Bismarck vid ett tillfälle med mycken bitterhet öfver den spärrpolitik, som tysk kolonisation öfverallt mötte, och tillade den beslöjade hotelsen, att Tyskland för den skull icke såge sig i tillfälle att såsom det hoppats främja brittiska intressen på närmare håll. Å andra sidan väckte underrättelsen om den tyska deklarationen beträffande Nya Guinea den största indignation och bestörtning i Australien; och den engelska regeringen såg sig tvungen att gå till omedelbar aktion och taga i anspråk en betydligt större del af den vidsträckta ön, än man ursprungligen haft i tanke. Redan den 10 okt. 1884 annekterade England sydsidan af Nya Guinea, och den 21 jan. 1885 följde besittningstagandet af ögruppen Louisiaderna sydost därom[2].

---

[1] Egerton, a. a. s. 401.

[2] Edinburgh Review 1902, vol. 196, s. 232. — Den tyska ockupationen ägde rum den 3 nov. 1884. Revue des deux mondes, dec. 1915, s. 665.

Queensland, Nya Syd-Wales och Victoria bidrogo med 5,000 pd. hvar till administrationskostnaden för »British New Guinea». Genom Papua Act af 1905 ställdes Nya Guinea under namn af Papua Territory direkt under The Commonwealth. Se Statesmans Yearbook 1915, s. 305.

Det kan ha sitt intresse, icke minst i dessa dagar, att höra hvad en engelsk författare på kolonialpolitikens område för snart tjugo år sedan yttrat om konflikten mellan England och Tyskland på denna punkt. Han skrifver:

»Hade de engelska ministrarna öppet erkänt, att huru värdefull Tysklands välvilja än vore, så vore våra egna kolonisters välvilja af ännu större värde, då skulle de åtminstone vunnit aktning. Men att ständigt uttrycka en välvillig sympati för tysk expansion, alltunder det man, ledd icke af hvad man vill utan af hvad som sker, faktiskt korsar den på alla håll, måste alstra förbittring. För all del, vi ha ingenting emot tysk kolonisation i och för sig — t. ex. åt nordpolen till! Men den bistra verkligheten står kvar, att de bästa bitarna af jorden för länge sedan ockuperats,

Så var Guineafrågan för tillfället ur världen, men dess lösning hade icke skett så, som kolonierna ursprungligen önskat. Det fruktade hade inträffat: man ägde en mäktig konkurrent inom sin intressesfär. Och den saken var inte lätt att glömma, så mycket mera som den ständigt gjorde sig påmint. Att malören till en mycket stor del kunde skyllas på kolonierna själfva, i följd af deras hållning 1876, insågs väl af en och annan, äfven ute i Australien, men gjorde saken icke mindre bitter för det[1].

Frågan om Nya Hebriderna fick äfven snart sin nödtorftiga lösning. Öarna hade enligt 1840 års författningsform för Nya Zeeland räknats till denna koloni, men vid en senare gränsreglering blefvo de alldeles »bortglömda»; 1878 träffades så den öfverenskommelsen mellan Frankrike och England, att ingendera makten skulle annektera dem utan låta dem förblifva oberoende. På

att angelsachsarna på det ena sättet eller det andra kommit i besittning af den större delen af de bästa bitarna och att de icke alls sentera i sitt grannskap närvaron af främmande kolonier, hvilka i händelse af ett europeiskt krig kunna utgöra en fara». Egerton, a. a. s. 401.

Rättvisligen torde emellertid de koloniala regeringarna och folken böra taga åt sig en del af dessa förebråelser mot den brittiska riksregeringen för kolonial spärrpolitik gentemot Tyskland. Så tyckte äfven Bismarck själf. Se hans tal i tyska riksdagens budgetkommission den 23 juni 1884 (ref. i Norddeutsche Allg. Zeitung).

I själfva verket befann sig England åren 1882—85 mellan två eldar i fråga om kolonialpolitiken. Å ena sidan pressade Australien och andra kolonier på, å den andra kunde man icke öppet rida spärr emot Tysklands kolonisationsplaner, bl. a. på grund af den ömtåliga ställningen i Egypten och farhågorna för en fransk-tysk entente. Jfr Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1915, n:r 5, s. 319.

Bismarcks utförliga och demonstrativa framhållande af Tysklands vänskapliga förbindelse med Frankrike i det stora programtal, som han höll öfver tysk kolonialpolitik i riksdagssessionen den 26 juni 1884 (Norddeutsche Allg. Zeitung), torde icke så litet ha medverkat till den välvilliga hållning England i aug. s. å. deklarerade i fråga om Tysklands ockupationsplaner i Sydvästafrika. Kapkolonien, som gjort svårigheter, tvangs att gifva vika. Se handlingarna i Staatsarchiv bd 43, s. 274—320.

[1] Äfven Fidjiöarnas annektering har, åtminstone delvis, skett på yrkanden från de australiska kolonierna. Den interkoloniala konferensen 1870 uttalade sig enhälligt därför. Ett argument var, att Förenta Staterna enligt förljudanden tänkte taga dem under sin protektion. Men när lord Carnarvon föreslog, att kolonierna skulle bidraga med 4,000 pd. årligen till kostnaderna, vägrade de. Egerton, a. a. s. 396.

grund af de franska deportationerna till Nya Kaledonien m. fl. öar däromkring, den vårdslösa bevakningen af de där internerade fångarna samt nya franska planer på att göra äfven Nya Hebriderna till en straffkoloni voro de australiska staterna, såsom vi sett, starkt uppretade öfver detta fördrag; speciellt Nya Zeeland, hvarifrån den bekante kolonialstatsmannen Sir George Grey redan så tidigt som 1848 fäst Londonregeringens uppmärksamhet på faran af främmande annexioner i Stilla hafvet och påvisat nödvändigheten af att i tid förebygga densamma. Äfven den frågan har i hög grad bidragit till uppställandet af en »Monroe doctrine for the Pacific», och sträfvanden i enlighet därmed ha sökt göra sig gällande i en icke alltid mot moderlandet just så vänlig anda. I trots af koloniernas hemställan konfirmerade den engelska regeringen 1883 fördraget af 1878. Förnyade klagomål öfver fransk inkränktning på Nya Hebriderna och öfver det usla och för grannarna vådliga tillståndet därstädes ledde slutligen 1887 till en ny traktat, enligt hvilken öarna ställdes under gemensamt »naval protectorate» af Frankrike och England. Denna traktat förnyades 1906. Styrelsen föres i enlighet härmed af en fransk-engelsk kommission. Anordningen, som långt ifrån visat sig tillfredsställande, kan ej anses annat än som provisorisk [1].

Att de sträfvanden, som knyta sig till den australiska Monroe-doktrinen, allt fortfarande äro faktorer att räkna med, det är uppenbart, liksom att den engelska politiken härvidlag laborerar med svårigheter, som icke äro lätta att aflägsna.

Det är icke omöjligt, skrifves i The Edinburgh Review för 1902, att under vissa omständigheter stämningen i de australiska

[1] Under förklaring, att franska nybyggare behöfde skydd, utsände Frankrike 1884 en expedition till Nya Hebriderna samt okuperade ön Mallicolo. Bismarck passade på och spelade England det spratlet att deklarera Tysklands absoluta désinteressement i fråga om Nya Hebridernas ockupation, hvarigenom Frankrike ytterligare eggades i sin aktion (dec. 1885). Det var en liten betalning för Englands hållning i Guineafrågan. Redan 1886 gick Frankrike vidare och besatte Port-Havanna och Port-Vila. England afgaf så en skarp protest, under påtryckning från de australiska kolonierna, som fruktade, att nya straffkolonier tillämnades i de af Frankrike ockuperade områdena. Egerton, a. a. s. 403. Dubois et Terrier, Les Colonies Françaises, 1902, s. 1022—24. Fördragen af 1887 ($^{16}/_{11}$) och 1906 ($^{20}/_{10}$) i Staatsarchiv, bd 48 och 75.

kolonierna kan blifva mycket fientlig mot Frankrike eller Tyskland, eller rättare mot de franska och tyska besittningarna i Stilla hafvet, allt under det stämmningen hemma och de europeiska intressena helt äro på fredens sida. Samtidigt refereras i tidskriften ett arbete af Archibald R. Colquhoun — »The Mastery of the Pacific» (London 1902) — hvari styrkan af förenämnda sträfvanden kraftigt framhålles. Colquhoun vill påstå, att om en Commonwealth of Australia tidigare kommit till stånd, hvarken Förenta Staterna skulle ha tillåtits att förvärfva sin ställning på Samoa-öarna eller Tyskland att skapa sig en sfär i Stilla hafvet; och hvad det anomala tillståndet på Nya Hebriderna angår, så skulle det i så fall förvisso ha bragts till ett hastigt slut.

Nya Hebriderna och Kaledonien ha — menar han — ingen strategisk betydelse, ty Fidjiöarna behärska dem ur den synpunkten. Men Nya Guinea är af strategisk vikt. Och änskönt Australien ännu icke absolut yrkat på tyskarnas fördrifvande därifrån, så skulle det likväl starkt reagera mot hvarje extensiv utveckling af Tysklands makt i Stilla hafvet, såsom skapandet af en flottbas därstädes eller förvärfvandet af någon af Hollands ostindiska öar. »Any such action would at once rouse Australasia to a man»[1]. »Den australiska Monroedoktrinen har icke ännu officiellt promulgerats eller inkorporerats i den nationella politiken, men dess anda är lefvande hos alla australier». Colquhonn anser därför, att den tid icke kan vara aflägsen, då England får att välja mellan sina kolonier och den ena eller andra af de europeiska makterna — speciellt Tyskland[2].

* * *

[1] Australasia är en gemensam benämning på Australkontinenten, Tasmanien och Nya Zeeland. Stundom inbegripes därunder äfven hela övärlden i Söderhafvet.

[2] Edinburgh Review 1902, vol. 196, s. 233. — Fransmännen ha för sin del med en viss irritation konstaterat de australiska aspirationerna. I det stora, förut anförda, arbetet öfver det franska kolonialväldet af Dubois et Terrier, fästes sålunda uppmärksamheten därpå, att tendensen »vers une sorte de doctrine de Monroë océanienne» hos det australiska förbundet tagit sig enstaka notabla uttryck i yrkanden på »l'entrée de Nouvelles-Hébrides dans cette fédération et l'éviction de la France de ces iles» (s.

Under boerkriget beklagade sig Canada öfver att icke hafva hållits underkunnigt om de förhandlingar, som föregingo krigets utbrott, så att dess regering bättre kunnat bedöma situationen: och som princip för framtiden härutinnan uttalade Sir Wilfrid i ett tal den 14 mars 1900: »Om ni behöfver vår hjälp, så tag oss till råds»[1]. Sedan dess har också frågan om de själfstyrande koloniernas delaktighet i ledningen af rikets storpolitik lifligt diskuterats och äfven allmänt behjärtats, under förutsättning af ökadt deltagande i försvarsbördorna. Till något resultat härutinnan har man ej kommit, men det är nog utom allt tvifvel, att kolonierna blifvit frågade till råds, innan England kastade sig in i världskriget. Att särskildt Australien och Nya Zeeland därvid haft anledning att tillstyrka är förut visadt. För dem har nog kriget synts såsom ett kärkommet tillfälle att skaffa sig revanche för lidna missräkningar och att kunna rätta geopolitiska anomalier, som enligt »den australiska Monroedoktrinen» förefunnos inom deras intressesfär i Stilla hafvet. De äre- och expansionlystna unga staterna skyndade ju också att sätta sig i besittning af Tysklands kolonier och stationer därute. Den särskilda australiska eskadern — en frukt af 1902 års öfverenskommelse[2] — fick tillfälle att visa, hvad den dugde till äfven i rent offensivt syfte. Och de eröfringar den gjort kännas i hela Australasia såsom rent nationella bedrifter, så mycket mer som dess fartyg delvis äro bemannade och delvis kommenderade af australier och nyzeeländare. Det var denna eskader, som gjorde brittiska riket den stora tjänsten att infånga kaparekryssaren Emden, ärorik i åminnelse; och öfverhufvud ha de australiska kolonierna gjort uppoffringar i kriget, som vida öfverstiga deras aktuella bärkraft. Detta kan så mycket mera sägas, som den statsfinansiella ställningen, särskilt inom Commonwealth, vid krigets utbrott var allt annat än lysande.

1025). Och ehuru de franska nybyggarna äro i majoritet på ögruppen, anser en senare fransk författare, att man kan skatta sig lycklig öfver att »le gouvernement britannique, poussé par la Conféderation australienne, n'ait pas reclamé l'annexion pure et simple de ces îles». Millet, Notre politique extérieure de 1898 à 1905, s. 172.

[1] Se Quaterly Review 1900, vol. 192, s. 267.

[2] Se Staatsarchiv, bd. 67, s. 203—7.

Krigsutgifterna för Commonwealth stego under finansåret 1914—15 (juli) till 14,792,960 pd. och äro för 1915—16 beräknade til 45,749,450 pd. [1] Förra statsregleringen visade ett deficit på 15,636,252 pd., hvilket i hufvudsak täcktes genom ett krigslån på 14,100,000 pd. ur den engelska statskassan. Den nya statsregleringen har att laborera med en brist af ej mindre än 50,503,104 pd. Till dess fyllande bidrager England med ett »förskott» af 10,400,000 pd. Det öfriga måste fyllas dels genom en utomordentlig inkomstskatt, beräknad att gifva 4,000,000 pd. dels på lånevägen. Då emellertid den engelska lånemarknaden förklarats icke nu kunna stå Australien till tjänst, har man här för första gången nödgats försöka sig med ett inhemskt lån, till att börja med 20,000,000 pd. till 4 ½ %; och som detta lån tyckes slå väl ut, torde man gå vidare på samma väg. Lånet var fastställdt att upptagas i fyra vändningar med 5,000,000 pd. åt gången; men redan första teckningen gaf ej mindre än 13,380,000 pd. [2].

Den nya krigsskatten i Australien anses vara den hårdaste, som något parlament i ett enda drag pålagt. Den börjar vid inkomst på 157 pd. och progredierar efter skalan: 3 d — 5 s; för brittiska eller australiska medborgare, som bo i England och draga sin mesta inkomst af penningplacering i Australien är den fördubblad.

I afseende på den militärstyrka, med hvilken Commonwealth deltager i kriget, meddelade premierministern i juli 1915, att sedan krigets början afsändts 74,576 man och att 16,921 voro under utbildning.

---

[1] Dessa och öfriga hithörande uppgifter äro hämtade ur Economist för 1915, 14/8, 28/8, 4/9, 11/9, 18/9, 2/10, 16/10 och 30/10.

[2] Den 31 aug. 1915, sista teckningsdagen, ställde sig de tecknade posternas antal och sammanlagda belopp på följande sätt för de olika staterna inom Commonwealth:

New South Wales	4,750	5,383,710 pd.
Victoria	8,072	5,137,560 »
Queensland	1,523	1,007,720 »
South Australia	1,347	844,120 »
Western Australia	456	206,560 »
Tasmania	599	352,740 »

Men då hade ej kunnat inräknas teckningar från platser på en postdags afstånd från respektive staters hufvudstäder.

Icke mindre energi och offervillighet har ådagalagts af Nya Zeeland, hvilken stat liksom moderlandet i anledning af kriget skapat sig en »national ministry». Landets affärer äro för tillfället bättre än vanligt. Dess krigsutgifter täckas med en tilläggsbevillning på 2,000,000 pd. och ett inrikes lån på samma belopp till 4 ½ %.

Alla dessa koloniala kraftansträngningar beteckna ju onekligen betydande insatser i det stora krigsföretaget. Men blott endels torde de, såsom ofvan anförts, böra betraktas som utslag af »common patriotism» — endels bottna de uti koloniernas entusiasm för egna patriotiska önskemål. Vid det kommande fredsslutet vänta dessa ansträngningar sin belöning och dessa önskningar sin uppfyllelse — kan det ej ske på Tysklands bekostnad, så måste det ske på Englands.

Känslan af att man nu så långt möjligt måste tillmötesgå de närmaste önskemål, som ligga inneslutna i »den australiska Monroedoktrinen», torde under krigets gång ha blifvit allmänt utbredd i England. »Australiens kraf på tyska Nya Guinea är ett af dem, som vi icke skulle kunna motstå, äfven om vi så önskade» — skrifver sir H. H. Johnston i Edinburgh Review (okt. 1914) samt antyder, att Nya Zeeland sannolikt förväntar att få sig tilldeladt det tyska Samoa. Däremot anser han lämpligt, att England självt öfvertager Bismarcksarkipelagen och nordliga Salomonsöarna m. m.; att England jämväl nödgas afstå detta byte åt Australien, synes han emellertid icke hålla för omöjligt. Den som lefver får se; men ett är säkert — »den australiska Monroedoktrinen» utmynnar »til syvende och sist» däruti, att äfven moderlandet självt bör så mycket som möjligt afstå från direkt delaktighet i »kontrollen» af det område i Stilla hafvet, som Australien räknar för sin intressesfär. Englands direkta hegemoni häruti skall alltmer ersättas af Australiens. Framtidsdrömmen är en »His Majesty's Commonwealth», omfattande allt vatten och land i det södra Pacific. Men för att den drömmen skall varda något annat än en vacker nationell dröm fordras det att sörja därför, att man icke blott får behålla, hvad som nu tagits i beslag från Tyskland utan att man jämväl kan lösa Frankrike och Förenta Staterna samt Holland ut ur intressesfären. Närmast efter Tyskland önskar

man Frankrike bort, och i samband med fredsslutet kanske vi få se förhandlingar upptagas om köp eller byten i och för uppnående af detta önskemål. Möjligheterna för en uppgörelse härutinnan äro naturligtvis i hög grad beroende af världskrigets utgång, men svårigheterna skola under alla förhållanden blifva stora nog.

Efter boerkriget klagades på sina håll öfver att de självstyrande kolonierna icke fingo vara med om att bestämma öfver freden och boernas öde. Nu har det flera gånger af ledande engelska statsmän uttalats, att kolonierna böra bli representerade på den kommande fredskongressen. Detta har sin rimlighet, icke minst på grund däraf, att såsom ofvan visats ömtåliga koloniala särintressen äro engagerade i det stora krigsföretaget. Det är väl ej heller något tvifvel om att icke kolonierna denna gång komma att företrädas vid fredsförhandlingarna, men säkert blifva icke Englands svårigheter under den stora uppgörelsen mindre för det.

Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst.

Genmäle till D:r Hj. Haralds.

Af

Docenten **Gunnar Rexius.**

I en uppsats i denna tidskrift »Det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinje» har d:r Hjalmar Haralds till kritisk granskning upptagit mitt under fjolåret utkomna arbete »Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär». De anmärkningar, som här riktats mot detta, ha gett anledning till nedanstående rader.

D:r Haralds har intagits af ett mäkta stort misshag mot hvad han kallar »den historiska riktning, som på sistone varit förhärskande inom statsvetenskapen vid vårt mellansvenska universitet», hvilken beskylles för en ensidigt historisk metod, och för att »sky allt teoretiserande som pästen, isynnerhet all filosofi». I mitt ifrågavarande arbete ser han ett utslag af denna »riktning», och detta har därför blifvit den yttre anledningen för honom att demonstrera sin misstämning.

Det är ingalunda min mening att upphäfva mig till »riktningens» försvarare gent emot dessa tillvitelser eller att ingå på en allmän principdiskussion rörande förhållandet mellan filosofisk och historisk metod inom statsvetenskapen. Jag begränsar mig till frågans tillämpning i det här närmast föreliggande fallet. Frågan blir då denna: på hvad sätt har min »historiska» och ofilosofiska metod hindrat mig att tillfredsställande lösa de vetenskapliga problem, som mitt ämne innesluter? Tydligen är det min kritikers mening, att jag ej tillräckligt gått in på de i representationsfrågan kämpande meningsriktningarnas filosofiska idégrund, utan »med äkta realpolitiskt förakt» förbigått dessa frågor.

Ett vetenskapligt arbetes metod måste tydligtvis bestämmas af de uppgifter, som det föresatt sig att lösa. Det är gifvet, att en undersökning af det ämne, min afhandling behandlar, *kunnat* sätta som sin uppgift en uttömmande och allsidig genomforskning af representationsfrågans historia ur alla synpunkter i dess relationer till alla förhållanden, hvilka på något sätt influerade på densamma: sociala, ekonomiska, kulturella, filosofiska, utrikespolitiska etc. Det hade blifvit ett arbete på volymer och samtidigt måst blifva en ingående framställning af stora partier af 1800-talets politiska, sociala, ekonomiska och kulturella historia. Här hade också representationsfrågans filosofi måst ingående analyseras.

Denna oerhördt omfattande uppgift var det icke min mening att lösa. I förhållande till ett arbete, som löste *denna* uppgift, — arbeten af denna art äro ytterst sällsynta — erkänner jag villigt, att mitt endast är ett förarbete eller rättare en specialundersökning, ehuru, som jag vågar tro, inriktad på centrala problem inom området.

Det speciella problem, som jag velat lösa, var frågan om tillblifvelsen af de principer för ett tvåkammarsystem, som kommo till uttryck i Louis de Geers representationsförslag. Det är det de Geerska tvåkammarsystemets *inre och yttre genesis*, som jag velat undersöka. Jag har velat tillse, *dels* hur systemets olika tankar (angående sättet för åstadkommande af karaktärsskillnad mellan kamrarna och angående dessas befogenheter och inbördes förhållande m. m.) vuxit fram under inflytande af inhemska förhållanden eller utländska impulser och småningom mognat; *dels* huru programmet framträdt i riksdagsstriderna och där förmått göra sig gällande, huru det trängt undan de konkurrerande programmen, och huru det kom sig, att läget omsider blef sådant, att just detta program blef det segrande. Jag vågar tro, att denna uppgift, ehuru speciell, varit af tämligen central natur i modern svensk statsvetenskap; min kritiker synes också erkänna detta, då han säger, att jag håller mig till »utvecklingens stora grundproblemer».

Har det nu varit nödvändigt för dessa uppgifters lösande att verkställa en djupgående analys af de olika meningsriktningarnas *filosofiska* idégrundval? Hvad som i synnerhet förskaffat mig äran att blifva skottafla för d:r Haralds' motvilja för den »historiska

riktningen» inom statsvetenskapen, är ögonskenligen min uraktlåtenhet att ingaende behandla den konservativa ståndsdoktrinen. »Man observere», utbrister min ärade kritiker, »huru förf. med äkta 'realpolitiskt' förakt gar förbi de under representationsfrågans äldre skede isynnerhet ganska talrika försöken att förklara — d. v. s. uppvisa det idéella berättigandet af — ståndsrepresentationen ur 'romantiska' idéer». Ja, på dessa spekulationer har jag med full afsikt uraktlåtit att närmare gå in, men hvarken på grund af »realpolitiskt förakt» eller af fruktan för »allehanda vetenskapliga farligheter», utan helt enkelt därför att det icke var behöfligt för lösandet af de uppgifter, som jag förelagt mig. Den konservativa ståndsdoktrinen kom icke att sätta någon prägel på representationsfrågans slutliga lösning. Endast mera indirekt kom den konservativa spekulationen att lämna bidrag till uppbyggandet af det de Geerska tvåkammarsystemet. Då det är det senares genesis jag velat skildra, så blir det tydligen hufvudsakligen *dessa bidrag, dessa moment* af den konservativa spekulationen, som blifva af betydelse att utreda. Men dessa bidrag bestå ej i intresserepresentationsidéns utbildning, utan i inlägg i en del andra frågor och särskildt rörande tvåkammarfrågan. Det har t. ex. varit af betydelse att ingående undersöka, hur de konservativa utifrån ståndsprincipen som gifven förutsättning betrakta och behandla tvåkammarproblemet. Men att närmare undersöka motiveringen för själfva ståndsprincipen har varit onödigt. Det torde icke kunna bevisas, att ett närmare ingående på detta problem skulle ha rubbat eller gifvit en annan färg åt de resultat angående det de Geerska tvåkammarsystemet, i hvilka min bok utmynnar och i hvilka hela den föregående framställningen ingår såsom historiskt bevismaterial. Och jag har ansett min uppgift i och för sig såpass omfattande, att det icke varit lämpligt att i högre grad belamra undersökningen med excursioner i frågor, hvilkas upptagande icke för den föreliggande uppgiften varit nödvändigt.

D:r Haralds' funderingar (s. 13) angående mitt arbetes tillblifvelse lämnar jag åt deras värde. Hans anmärkning, att jag ej fasthallit ett klart fattadt mål — hvarvid välvilligt nog tillfogas, att detta icke gjort min historiska undersökning värdelös — har jag delvis redan bemött och hänvisar i öfrigt till bokens förord,

där plan och uppgift angifvas. Där har jag också framlagt motiven för det breda utrymme, som ägnats åt 1840—41 års riksdag, hvilken omständighet synes utgöra den egentliga anledningen till nyssnämnda anmärkning.

Detta om de allmänna anmärkningarna, nu till de mera speciella. Jag skall noggrant upptaga dem hvar för sig.

Efter de olycksbådande inledningsanmärkningarna om metodens otillräcklighet väntar man, att d:r H. skall uppvisa, hurusom denna grundbrist ledt till felaktiga eller ensidiga resultat. Han har emellertid knappast anfäktat något af mina' hufvudresultat. En hufvudanmärkning framställes, genom hvilken han synbarligen tror sig ha riktat ett grundskott mot hela min »vackra konstruktion af det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie». Den hypotes, hvarpå hela min »konstruktion» enligt d:r H. skall hvila, hypotesen om *Tocquevilles* betydelse för tvåkammarprincipens genombrott i Sverige, vore obevisad och anses af hr H. tydligen oriktig.

Härvid må först genmälas, att hypotesen om Tocquevilles inflytande *icke* är af *väsentlig* betydelse för min »konstruktion». Hvad som är väsentligt är, att den »amerikanska» tvåkammarprincipen 1840 bryter igenom — oafsedt hvarifrån den kommer. Som jag torde tydligt ha framhållit, är sistnämnda term uteslutande en terminus tecnicus [1] för en viss art af tvåkammarsystem, system med kamrar utgående från *samma* sociala ursprung. I och för sig säger termen intet om, hvarifrån denna princip inkommit speciellt i den svenska diskussionen. Hufvudsaken är att denna tvåkammarprincip 1840—41 vinner starkt insteg bland den mera moderata liberalismens män, samt att den *speciella form* af typen, som sedan slog igenom 1866, nämligen F. K. vald af landsting, nu för första gången lanceras och tilldrager sig stor uppmärksamhet. Sålunda i stort sedt, att den tvåkammardoktrin grundlägges, som sedan bär upp de Geers system, eller att den utveckling inaugureras, som mynnar ut i detta.

---

[1] Termen är kanske ej den lyckligaste, men detta är i så fall en ordfråga utan betydelse för saken. Termen motiveras i mitt arbete s. 33.

Hvarpå detta genombrott sedan beror, blir en annan sak. Det har, som jag framhållit i min afhandling, sina praktiska och teoretiska förutsättningar i det förefintliga läget och den tidigare idéutvecklingen i Sverige. Men att i detta läge också Tocquevilles inflytande kommit till och spelat en roll såsom en faktor bland andra, har jag trott mig ha anledning att antaga därför, att jag funnit talrika hänvisningar till hans bok eller i allmänhet till Förenta Staternas tvåkammarsystem hos många bland dem, som medarbetat vid denna tvåkammarprincips utformning i Sverige ända från 1840 fram till 1860-talet. Men detta är en om också relativt viktig detalj, icke något, hvarmed hela min uppfattning af det svenska tvåkammarsystemets tillblifvelse står eller faller.

Det hade väl ändå varit lämpligt, att opponenten upptagit och vederlagt argumenten i min »bestickande fina konstruktion» (angående Tocquevilles roll), innan han afvisar denna. Detta har han emellertid alls icke aktat nödigt. I gengäld framställer han några motpåståenden. På dessas halt beror sålunda hela angreppets kraft. Låt oss undersöka dem. I det f. ö. skäligen osammanhängande resonemanget framträda tvenne påståenden såsom de hufvudsakliga.

1:o. Det *afgörande* i genombrottet 1840 var de *konservativas* öfvergång från status quo till en positiv reformståndpunkt; det hela var således en »taktisk svängning, icke en utveckling af principiell art». Jag förstår ej fullt, huru detta påstående kan vara ägnadt att vederlägga min ifrågavarande hypotes. Förvisso kan det diskuteras, hvilken af tilldragelserna 1840—41 som var mest »afgörande» för representationsfrågans vidare utveckling; om det var den, man må väl säga, slump vid utskottsvalen, som möjliggjorde framkomsten af ett liberalt utskottsförslag, eller om det var att det lyckades de radikala elementen att förhindra en kompromiss mellan de båda valsätten [1], eller om det var de konservativas

[1] Mot min uppfattning, att kompromisspolitiken eller öfverhufvud klassvalprincipen härigenom blef på ett för framtiden afgörande sätt undanskjuten, har en annan förf., prof. Edén i *Forum* $^{10}/_{4}$ 1915, invändt, att det dock bör märkas, att ännu 1851 ett klassvalförslag, det s. k. Lagerbjelkeska, genom förstärkta utskottets tillstyrkande blef hvilande. Härpå svarar jag, att detta förslags antagande såsom hvilande torde ha berott därpå, att det icke betraktades såsom en relativt definitiv lösning af representations-

taktiska svängning [1]. Förf. har alldeles missuppfattat min Tocqueville-hypotes, om han förmenar, att jag i den söker den afgörande förklaringen till den vändning, representationsfrågan tog 1840. Det afgörande i en politisk händelseutveckling är sällan af »principiell» art. Det är viljekrafter, icke teoretiska principer, som länka historiens gång. Och den principiella utvecklingen på det politiska området försiggår aldrig som en dialektisk tankeprocess, utan betingas och beror af de faktiska händelsekomplexen och de faktiska lägenas förändring. Med min Tocqueville-hypotes vill jag icke säga annat, än att då 1840 ett nytt och oväntadt *faktiskt läge* (de samfällda valens framträdande till aktualitet) tvingade speciellt de moderat-liberala till en ny orientering och till att söka andra garantier såsom ersättning för den ännu 1834—35 af de flesta af dem godtagna klassvalprincipen, sålunda *framdref en prin-*

---

frågan, utan egentligen endast som en provisorisk förbättring af ståndsrepresentationens arbetssätt (ungefär som de senare införda plena plenorum) — något annat innebar ju knappast heller förslaget — hvilken icke skulle kunna afbryta eller fördröja arbetet på den »verkliga» reformen. Däremot finner man från 1840-talet de liberala bestämdt motsätta sig en på (helt eller delvis) ståndsgrund hvilande reform *af den genomgripande karaktär*, att den kunde väntas blifva mer eller mindre definitiv och förhindra hvad man kallade den »verkliga» reformen. 1840 har kompromisstanken ännu ganska stora chancer inom det liberala partiet. Redan vid följande riksdag äro dessa ofantligt minskade, och en af orsakerna härtill ser jag däri, att det intensiva radikala motståndet 1841 lyckats förhindra en sammanjämkning och göra ett förslag på uteslutande samfällda val hvilande. Efter 1841 har det, så vidt jag kunnat se, vid intet tillfälle varit någon som helst utsikt att få de båda lägre ståndens bifall till en som definitiv uppfattad reform på grundval af kompromiss mellan valsätten. — Däremot anser jag det knappast sannolikt, att representationsfrågan verkligen skulle ha fått sin lösning på kompromissens grund 1841—44, om icke Waerns och Gustaf Hiertas m. fl:s agitation kommit emellan; de konservativa skulle säkerligen icke ha accepterat en lösning enligt t. ex. Troils eller Ödmans förslag, och hade kanske, såsom d:r Haralds antyder, ej ens velat vara med om att definitivt fastslå, hvad de 1840 preliminärt erbjödo.

[1] Den sistnämnda omständigheten kan jag icke tillmäta en fullt så stor betydelse för den senare utvecklingen som d:r H. De konservativas erkännande af reformbehofvet underlättade det visserligen för de liberala att hålla frågan vid lif under 1840-talet, men reformen genomfördes ju dock slutligen mot de förras motstånd och ej alls efter deras linjer samt hade antagligen genomdrifvits på samma sätt, äfven om de hela tiden bibehållit statusquo-ståndpunkten.

cipiell utveckling, så fingo de därutinnan stöd och ledning från Tocqueville. Den faktiska lägeförskjutningen må ha varit i stort sedt af större betydelse än den däraf betingade principiella utvecklingen. Men detta hindrar icke, att det är af vikt att studera även de mera teoretiska inflytelserna på den senare. Här har Tocquevilles inflytande sin plats såsom en faktor bland andra. Och det blir, om man antager min uppfattning om sambandet mellan 1840—41 års moderatliberala doktrin och de Geers förslag, af intresse för belysningen af detta senares idéinnehåll och inre genesis.

Skall d:r Haralds' anmärkning hafva någon mening, som verkligen träffar min framställning, så måste det vara den, att det icke alls är de liberala, d. v. s. de samfällda valens anhängare, utan tvärtom de konservativa, som vid sin svängning 1840 uppfunnit och grundlagt denna »amerikanska» tvåkammardoktrin, hvilken bildar utgångspunkten för den tankeutveckling, som leder fram till de Geers förslag. Och detta är, mirabile dictu, just hvad han synes vilja påstå. Han säger att »den amerikanska principen afböjdes ju dock af konstitutionsutskottet då». Men däremot »har principen om tvänne kamrar på samma sociala grundval slagit igenom i Hartmansdorffs uppslag, fastän sedermera ståndsskillnaden borteliminerades i 1866 års reform. Själfva det Hartmansdorffska tvåkammarsystemet förefaller ju närmast att vara en utbildning af tanken, att tvåkammarsystemet redan fanns in nuce inom fyrståndsrepresentationen. I så fall blir väl Tocquevilles bok tämligen öfverflödig som förklaringsgrund».

Sålunda: den de Geerska tvåkammarprincipens ursprungliga upphofsman är enligt d:r Haralds Hartmansdorff; det är egentligen dennes förslag, som de Geer upptager, endast att »ståndsskillnaden borteliminerades». Och Hartmansdorff har i sin tur härledt denna tvåkammarprincip ur den gamla ståndsrepresentationen. Det må erkännas, att förf:s och mina olika »metoder» här fört till alldeles olika resultat! Det är visserligen sant, att Hartmansdorff omfattar denna tvåkammarprincip, och jag har i min bok sökt att tillfullo värdesätta hans bidrag till tankens genomarbetning. Men först må märkas, att när Hartmansdorff första gången framlade ett dylikt förslag vid de gemensamma konferen-

serna sept.—okt. 1840, så hade principen redan med kraft framförts af de liberala[1] reservanterna i K. U., hvadan Hartmansdorff ingalunda är dess upphofsman. För det andra: i Hartmansdorffs förslag är principen svagt utvecklad, karaktärsskillnaden mellan kamrarna så godt som ingen, medan däremot en af de nyssnämnda reservanterna, Spens, framfört tanken just i dess för den senare utvecklingen speciellt betydelsefulla form, F. K. vald af landsting, hvilken tanke är alldeles främmande för Hartmansdorff. Att Spens' förslag för det de Geerska systemets utveckling har vida större betydelse än Hartmansdorffs, kan väl ingen, som på allvar studerat frågan, förneka.

Särdeles olyckligt är d:r Haralds' påstående, att Hartmansdorff »förefaller» att ha hämtat tvåkammaridén från ståndsrepresentationen. Hade min ärade kritiker bekvämat sig att anlita den föraktade »historiska» metoden och undersökt, huru Hartmansdorff själf framställer saken, i stället för att på fri hand fantisera öfver, huru det »förefaller», så hade han lätt funnit, att det förhåller sig precis tvärtom: Hartmansdorff betraktar tvåkammarfördelningen såsom (i förhållande till ståndsrepresentationen) en fullständig nyhet, hvilken skulle tjäna att afhjälpa en brist hos den gamla representationen, nämligen bristen på »instanser»[2].

2:o. D:r Haralds' andra argument är att »den svenska första kammaren af år 1866 hade dock en närmare förebild i den holländska med dess 9-årsperiod och val af en verklig provincialrepresentation än den amerikanska senaten, såsom redan Naumann påvisat». Tackar för upplysningen! Hade förf. något mindre flyktigt studerat mitt arbete, så hade han funnit, att jag just opponerar mot denna gamla och välbekanta, af många författare återgifna, men aldrig bevisade teori om Holland såsom närmaste mönster

---

[1] Härmed menas, såsom i min afhandling, de samfällda valens anhängare, sålunda t. ex. äfven C. G. Spens.

[2] Huru d:r H. kommit på denna egendomliga idé, som strider alldeles emot Hartmansdorffs egna uttalanden, är svårt att förstå Själf säger Hartmansdorff i sin bok »Förslag till svenska folkrepresentationens ombildning» 1851 (s. 67) om fyrståndsriksdagen, att »änskönt hon har flera hus än någon annan och i själfva verket för många, hörer hon dock till *enkammarsystemet*, emedan intetdera huset granskar hvad det andra tillgjort, utan samteliga besluta hvart för sig i sista hand öfver hvarje ärende».

för de Geer. Mitt hufvudargument mot denna är, att idén om F. K. vald af landsting vunnit insteg och stor principiell anslutning i Sverige redan flera år innan det holländska systemet 1848 såg dagen, och att det är från dessa svenska förslag, icke från Holland, som de Geer öfvertager idén [1]. Vill d:r Haralds häremot restaurera den »holländska» teorien, så må han anföra bevis. Ett naket påpekande af en allbekant teoris existens utgör intet argument i en vetenskaplig diskussion.

Slutligen anser sig d:r Haralds ha fått ett stöd gent emot min Tocqueville-hypotes i förmenta motsägelser i min framställning af denna fråga. Han har beslagit mig med att på sid. 158 med stor »tvärsäkerhet» påstå Tocquevilles inflytande kunna i detalj påvisas, men däremot redan på nästa sida begränsa mitt påstående till att det »torde vara högst sannolikt, att man åtminstone delvis däri kan se en frukt af Tocquevilles inflytande». Och förf. konstaterar hos mig, med dessa citat såsom enda belägg, brist på hållning och rent af vana att gifva med ena handen och taga med den andra. D:r H. har emellertid haft en synnerlig otur med detta enda belägg. I brådskan har han råkat förbise, att mina båda påståenden gälla två *helt olika saker*. Det förra, »tvärsäkra» påståendet gäller Tocquevilles inflytande med afseende på tvåkammarprincipens genombrott i Sverige *öfverhufvudtaget*, hvilken sak jag anser säker; det senare gäller hans betydelse för tvåkammaridéns *speciella utformning* och för inarbetandet i den svenska diskussionen af den typ, jag kallat »den amerikanska», en sak för hvilken jag endast anser mig ha förebragt sannolikhetsbevis. För den uppmärksamme läsaren torde det icke vara svårt att i min bok öfvertyga sig om detta förhållande [2]. Någon motsägelse

[1] Se t. ex. min afh. s. 325, n. 5. Före 1848 valdes i Holland den *nedre* kammaren, sålunda (då öfre kammaren utsågs af konungen) *hela* den *folkvalda* delen af riksdagen, af provinsrepresentationer, och detta mönster torde ha influerat på grefve Spens' *första* förslag, enkammarförslaget af 1834. *Någon* plats, ehuru obetydlig, i vårt tvåkammarsystems ursprungshistoria, tillerkänner jag således holländskt inflytande. Men tanken att göra detta valsätt till F. K:s särdrag kommer icke därifrån.

[2] Orden »i detalj», hvarpå hr Haralds hängt upp sig, förekomma i följande sammanhang: Tocquevilles inflytande på den *allmänna* politiska idéutvecklingen kan vara svårt att noga bestämma, men i en detalj kan det med större säkerhet fastställas, det har bidragit till tvåkammarprin-

mellan de båda påståendena föreligger sålunda alls icke. Men d:r Haralds är genast färdig att dekretera att »författarens ståndpunkt icke varit till fullo fixerad vid tryckningen» samt att uppställa sin nyssnämnda anmärkning om min bristande hållning, hvilken anmärkning, då den senare återkommer, icke anses behöfva ytterligare bestyrkas utan framföres som en bekant och bevisad sak. Sannerligen en lättvindig metod för kritiken af ett allvarligt vetenskapligt arbete!

Jag kan efter denna granskning icke finna annat än att, då d:r Haralds' anmärkningar genomgående äro framslungade alldeles på måfå utan skymt af bevisning, så kvarstår min Tocquevillehypotes — med det relativa värde jag tillmätt den — alldeles orubbad af hans kritik, precis lika mycket eller lika litet sannolik som före densamma.

I belysning af hans allmänna tillvägagångssätt såsom kritiker kan jag också med skäligt jämnmod bära hans försök att förringa värdet af min framställning af representationsfrågans gång vid 1840—41 års riksdag genom påståendet, att denna egentligen endast skulle vara en »fylligare» skildring af »hvad man vetat förut genom t. ex. Clasons framställning i Illustrerad Historia». Jag lämnar åt läsaren af mitt arbete att pröfva riktigheten af detta påstående.

I *en* enda punkt ger jag min opponent rätt, nämligen i hans anmärkning mot bokens titel. Det är riktigt att det mera är det de Geerska tvåkammarsystemets tillkomst och *afsedda* karaktär, som jag skildrat, än den karaktär som det sedan i verkligheten fick. Detta hade ju kunnat komma till uttryck i titeln.

Jag har nu gått igenom d:r Haralds' anmärkningar. Det kunde vara frestande att tillägga åtskilliga reflexioner öfver detta något egendomliga sätt att föra en vetenskaplig kritik. Men jag afstår därifrån och nöjer mig med att konstatera, att han trots de

cipens genombrott. Ordet afser sålunda endast att ställa tvåkammarsystemet *såsom sådant* såsom en detalj i motsats mot den allmänna politiska åskådningen, men säger alls intet om möjligheten att fastställa hans inflytande i fråga om principens speciella utformning, hvilken möjlighet bedömes först å följande sida.

stora åthäfvorna icke förmått i någon enda punkt eller i allra minsta mån rubba min »konstruktion». Att ytterligare *bevisa* mina resultats riktighet har naturligtvis ej varit min mening med dessa rader. Bevisen förefinnas i min afhandling. När bärkraftigare anmärkningar och mindre löst grundade motpåståenden föreligga, blir det min uppgift att söka bringa ytterligare bevisning. Hittills föreligger därtill ingen anledning.

Och så till slut ännu ett ord om min allmänna metod i anslutning till hvad jag redan sagt därom. En otillräcklig och bristfällig metod bör väl medföra, antingen att man ej får sikte på de centrala problemen eller att man ej lyckas lösa dem, utan kommer till ensidiga och oriktiga resultat. Det förra har d:r Haralds icke kunnat påstå, det senare icke på någon punkt bevisa. Faller icke därmed också hela det stolta angreppet mot metoden till marken?

Andra uppgifter inom statsvetenskapen kunna kräfva andra metoder. Jag har användt den, som anvisats af min uppgifts natur. Min uppgift har varit en författningshistorisk undersökning till belysning af ett modernt statsrättsinstitut. Sådana uppgifter måste lösas med öfvervägande historisk metod. Huru det kan gå, när i dylika frågor den historiska metoden åsidosättes, därpå erbjuda vissa af d:r Haralds' anmärkningar varnande exempel.

* *

*

Medan jag har pennan, vill jag begagna tillfället att förtydliga min uppfattning i en annan — af d:r Haralds icke berörd — fråga, där framställningen i min afhandling på grund af för stark koncentration ej blivit fullt klar. Det gäller den *gemensamma voteringens* ursprung. Jag har i allmänhet häfdat den uppfattningen, att vårt tvåkammarsystems grundprinciper mindre uteslutande ha sin rot i traditioner från ståndsrepresentationen än man tidigare ofta antagit. N. b. själfva grundprinciperna, F. K:s sammansättning (sättet för »karaktärsskillnadens» åstadkommande) samt likställigheten mellan kamrarna — detaljerna, sålunda det kvantitativt mesta ha däremot helt enkelt öfverflyttats från den gamla till den nya R. O. I fråga om den gemensamma voteringen har jag opponerat mot, att den *uteslutande* skulle ha sitt ursprung i ståndsriksdagens förstärkta utskott, och framhållit, att den *också* härrör från norskt

mönster. Jag framställde min uppfattning (s. 333) så, att sambandet med de förstärkta utskotten låge »i principen, att ett skiljedomsinstitut öfverhufvud borde finnas för afgörande af frågor, som icke kunna falla», men att idén om att härvid använda gemensam votering i stället för förstärkta utskott vore »en importartikel från Norge». Jag vidhåller denna uppfattning, men skulle vilja retouchera ordalagen till något starkare betonande af det förra sambandets betydelse.[1] Jag skulle vilja uttrycka saken så, att själfva *grundprincipen*, en enkamrig öfverbyggnad öfver den delade representationen, är ett arf från ståndsriksdagen, men att den nya *formen* för idéns tillämpning härrör från imitation af Norge. Icke så som skulle de Geer ha haft Norge i tankarna såsom mönster. Men de Geer har upptagit institutet från de äldre svenska förslagen. Går man nu igenom dessa för att se, hvarifrån institutet kommer, då det först vinner fast fot i den svenska diskussionen, så kommer man ovillkorligen till den af mig framställda teorien. Institutet kan sägas först framträda i Richert-Anckarsvärdska förslaget, där de båda nämnderna ha absolut veto mot hvarandra i lagfrågor, men rösta gemensamt i andra frågor. Detta förslag framlägges såsom ett enkammarförslag (i öfverensstämmelse med då gängse föreställningar om »aristokratisk» sammansättning såsom kriterium på en öfre kammare). Man skulle emellertid lika väl kunna kalla det ett tvåkammarsystem med ett enkammarinslag, gemensamma voteringen i vissa frågor. Det norska ursprunget är här uppenbart. Det afgörande är emellertid att undersöka den punkt, där institutet kommer in i verkliga tvåkammarförslag. Detta sker i och med Spens förslag 1840 samt 1841 års K. U:s. Från dessa öfvergår det

[1] Äfven i fråga om likställighetsprincipens ursprung har jag möjligen i afhandlingen användt ordalag, som förringa betydelsen af traditionen från ståndsriksdagen mer än jag egentligen velat. Min afsikt var hufvudsakligen att framhålla, att principen icke *uteslutande* har sin rot i anslutning till ståndsriksdagen, utan *också* i en medveten och af hvarjehanda doktriner samt principiella och praktiska motiver behärskad spekulation — sålunda framför allt att den icke inkommit genom en *oreflekterad* anslutning till gammal tradition utan grundligt öfvervägande af principens mening och nytta. Frågan om mer eller mindre i detta hänseende betraktar jag själf såsom en af de punkter i min afhandling, där en ytterligare diskussion är nödvändig för en fullt exakt afvägning af olika faktorers relativa betydelse. Jag får möjligen tillfälle att framdeles återkomma härtill.

till flertalet af de förslag under 1840-talet, som jag närmast betecknat som de Geers föregångsförslag, och sedan till de Geers. Det gäller då att fastställa, hvarifrån Spens och 1841 års K. U. fått idén. Man finner då, att bådas utgångspunkt var 1840 års i kammarfördelningsfrågan rent norska förslag. Detta uppdelade riksdagsfrågorna i två grupper efter en indelningsprincip, som var en kombination af den norska indelningen i lagfrågor och andra frågor och den svenska i frågor, som kunna, och sådana som icke kunna falla. Den förra gruppen låter utskottsförslaget kamrarna, »nämnderna», behandla hvar för sig men med gemensam omröstning som skiljedomsinstitut; den senare gruppen gå direkt till gemensam behandling. Spens' förslag i hans reservation ansluter sig nu tämligen nära till utskottets och utgör egentligen en omarbetning af detta. Han utbildar tvåkammar-*ansatsen* i utskottsförslaget till ett verkligt tvåkammarsystem, dels genom att skapa en verklig karaktärsskillnad mellan kamrarna, dels genom att stärka deras inbördes ställning. I det senare hänseendet går han i stort sedt så tillväga, att han ger kamrarna absolut veto mot hvarandra i de frågor, som utskottsförslaget lät behandlas särskildt af hvar kammare (före ev. gemensam votering), men behåller gemensam votering såsom skiljedomsinstitut efter föregående separatbehandling i de frågor, som utskottet hänvisade direkt till gemensam behandling. Sålunda: han har till utgångspunkt ett förslag af norsk typ och omarbetar det bl. a. genom att *begränsa* den gemensamma voteringens användning. Och liknande är förhållandet med institutets inträde i det reviderade utskottsförslaget 1841. Detta är, närmare utfördt, hvad jag menar, då jag (s. 333) kallat den gemensamma voteringen »ett stycke af det norska enkammarsystemet som behölls (i begränsad användning), då detta eljest — af Spens och 1841 års konstitutionsutskott — omarbetades till tvåkammarsystem».

Jag stärkes i denna uppfattning äfven af en annan omständighet. Då nu gemensam votering förekom i dessa förslag af 1840 och 1841, som utgåfvo sig för att åsyfta tvåkammarsystem, så mötte den motstånd, därför att den betraktades som ett afsteg från tvåkammarprincipen och såsom ett enkammarinslag. Spens förutser i sitt förslag denna invändning och anför, att gemensam

votering visserligen icke kunde hafva plats i ett på ståndsskillnad byggdt tvåkammarsystem, men väl i ett sådant som det af honom föreslagna, där skillnaden mellan kamrarna vore relativt liten. Bergfalk framlägger ungefär samma uppfattning (afh. s. 271). Dessa principiella betänkligheter, som man hyser eller söker afvärja, hade väl knappast framträdt, om man betraktat institutet närmast i analogi med de förstärkta utskotten. Betänkligheterna synas mig bero på, att man ansåg sig ha fått institutet från ett enkammarsystem och därför i början var en smula tveksam angående dess förenlighet med tvåkammarprincipen.

Härmed vare naturligtvis alls icke sagdt, att icke de svenska politikerna skulle ha kunnat på egen hand uppfinna idén. Utan endast att det *historiskt* och faktiskt är från Norge, som den först införes i vår representationsfråga.

Studier öfver frihetstidens politiska idéer.

Af

Fil. lic. Erik Fahlbeck.

III.

Författningens motståndare.

Vid sidan af och gentemot de tvenne i sista häftet af denna tidskrift behandlade riktningarna inom frihetstidens politiska tänkande uppträder en tredje, som skiljer sig från dem genom att mer eller mindre starkt betona nödvändigheten af själfva författningens ombildning.

Huru stora skiljaktigheter som än förefunnits mellan de två förutnämnda åskådningarna, ständerenväldsläran och maktfördelningsteorien, i den punkten stämde de dock öfverens, att de betraktade 1720 års R. F. som den bästa, blott den rätt tillämpades. Hvarje afvikelse från rikets besvurna fundamentallagar var för dem begge ett brott, ja det värsta af alla. Fredenstierna (Mem. ang. Financeverket o. Lagarnes värkställighet, tr. 1769) ville ej tro, att någon kunde vara »så innerst fördärfvad, ja ursinnig», att han sökte förgripa sig på vår oskattbara regeringsform, »som af Englar ej synes kunna bättre författas». Emellertid fanns en hel del folk, som trots allt inte var nöjdt med det »sälla regeringsskicket», antingen detta nu berodde på okunnighet om dess rätta innebörd, principiella meningsskiljaktigheter eller blott missnöje öfver lidna eller inbillade oförrätter, hvilka naturligtvis på intet vis behöfde stå i samband med styrelseformen. Dessa alla bildade aldrig något enhetligt parti, ehuruväl åsikterna om hvad som fordrades för att bättra författningen, gingo så tämligen i samma riktning: konungamaktens höjande [1]. 1750- och 60-talens hofparti var — utom den mera tillfälliga förstärkningen af respektive mössor och hattar —

---

[1] Äfven nu är det således främst författningens gestaltande i verkligheten, som meningsskiljaktigheten rör sig om. Att den allra största delen af de tysta eller öppna anhängarne af denna tredje hufvudriktning nämligen allmogen, ej stod på någon som helst genomtänkt teoretisk grund — vare sig naturrättslig eller annan — är ju klart.

sammansatt af konungaparets omgifning samt officerare, alltså till största delen af adel. Huru hofpartiet genom allianser med endera af de två stora parlamentariska partierna sökte vinna sitt mål, och hur det till följd af dessa allianser såg sig nödgat att acceptera skiftande balansläror på författningens grund, är skildrat i föregående uppsats. Därvid framhölls också, att konungapartiets innersta önskningar dock pekade åt annat håll, sträckte sig utöfver författningen af 1720.

Därjämte fortlefde emellertid ute bland den stora, kanske största, delen af Sveriges folk en mer eller mindre medveten, mer eller mindre varm känsla för konungens majestät, konungen själf, uppammad och närd sedan sekler tillbaka. Bönderna hade aldrig förgätit, att det var konungen, som frälst dem för herrarnes öfvermakt, och han framstod nu icke mindre än förr som en folkets, allmogens värnare mot adel och ämbetsmän. Så fort öfvergrepp af dessa väckte de djupt rotade minnena af »herrevälde» till lif, blossade kärleken till och tron på konungen åter upp. Detta är grunden till de oroligheter, som gång efter annan upptände själfva böndernas fullmäktige vid riksdagen. Bönderna blefvo också ansedda som opålitliga anhängare till den nya författningen. De öfriga stånden beklagade sig åter och åter öfver de »irrläror» och »villomeningar», som häftade vid såväl allmogen i bygderna som deras utskickade bland ständerna. Med sorg och »billig afsmak» finna de, huru allmogen eftertraktar att — som det heter i de trenneståndens svar på bondeståndets memorial vid riksdagen 1723[1] — »tillägga Konungen den mackt o. myndighet, som forna Sweriges Konungar efter Riksens gamla Lag och Stadgar hafwa ägt och öfwat». Bondeståndet betraktades som ännu så länge mindre upplyst, en yngre oförståndig broder Att äfven varma anhängare af regeringsskicket funnos bland allmogen, är klart. Dennas konungssinnade stämning kommer till utbrott blott när den känner trycket af hvad den anser vara »herremakten».

Men så är det också tvifvelaktigt, huruvida bönderna och den *stora massan* även af andra samhällsklasser någonsin fick ett riktigt begrepp om det essentiella i den nya ordningen. Allmogen »lefwer altid uti sin stilla oskyldighet, wet aldrig af Statsintriguer, utan skiöter sitt arbete, hwarmed hon är syslosatt» säger sant och riktigt Ärlig Swensk. Höga vederbörande torde också närmast varit ängsliga för att folket skulle få reda på för mycket. Detta framgår af enstaka uttalanden, som kasta ett bjärt ljus öfver denna sjuka punkt. Så yttrades i sekreta utskottet vid 1755—56 års riksdag betänkligheter mot att låta trycka rådets och ständernas läxa till konungen angående hans skyldigheter, »emedan Allmänheten kunde få *veta* att Konungen allenast dependerar af pluraliteten i Rådet, hvilket torde väcka missnöje». (Gust. Papp. Del II s. 42). Dagen efter Adolf Fredriks tronafsägelse yrkade

[1] Tr. hos Ärlig Svensk s. 176 f.

riksrådet baron Friesendorff, under rådets sammanträde, på eftergift mot konungens fordran, bl. a. emedan »Riksstyrelsen igenom Konungens afsägelse och personliga frånwaro ifrån Rådet, *i anseende till det begrep allmänheten sig derom gjorde*, ofelbart måste ganska mycket äfwentyra». (Prot. i rådet $^{16}/_{12}$ 1769)[1]. »Hwad wärkan och intryck skulle icke det gjort i alla landsorter», heter det på ett ställe till försvar för ämbetsverkens steg Dec. 1768[2] »om det skulle hafwa därwid förblifwit, at en den Mildaste Konung nedlagt regements-bördan, och Rådet satt sig i Riks-Styrelsen? Hwilken swarar för allt det buller och den resning sådant kunnat åstadkomma, särdeles hos en, öfwer tryckande swårigheter missnögd Nation, om icke kongl. Collegier och Embetsmän med sine gjorde declarationer tilfredstält menighetens upprörde sinnen».

I Swea Rikes Styrelse efter Grund-Lagarne, 1768, påpekar och berömmer förf. väl svenskarnas »naturliga drift, at i högsta grad älska sin konung och öfwerhet», hvilket hos dem är en »medfödd och Naturlig böjelse» (s. 203), men beklagar därefter, att många ägna konungen »en gudomelig wördnad» och hålla före det »hela Regeringen och styrelse-werket wore allena uti Konungens hand och borde uti hans dyra Person sökas och finnas alt hwad til undersåtelig rätt, frid och frälse lända måtte», »et felaktigt Begrep», »en lämning af Enwåldstiden», som »så smygt sig uppå Folket under smickran, at det än i dag icke aldeles wil låta rätta sig». Gustaf III kände till fullo och visste att begagna sig af folkets gamla tro på sin konung. »Bondeståndets vördnad för Gud och öfwerhet» låter det i hans tal vid riksdagens afslutning 9 sept. 1772, »har ock sig visat, sedan det, lemnadt till sig sjelf, ej rådfrågat annat, än den kärlek för fosterlandet, hvilken i alla tider varit Svenska Allmogens kännetecken»[3]. Och en annan gång, före revolutionen, da han beräknade möjligheterna för en erövring af Norge, skrev han, att han förlitade sig på svenska nationens »respekt för deras Konung, som hos dem är en religiös känsla». (Gust. Papp. Del I s. 233). Hos de breda lagren af folket, hos »Allmogen, som är enfaldig och går sine rätta wägar, samt wet af inga räfkrokar» (Hamilton, fören. utsk. prot. $^{14}/_{10}$ 1769) kvarlefde utan tvifvel minnen och föreställningar om Sveriges forna konungar och deras makt. Dessa sökte som naturligt hofpartiet att vidmakthålla och genom olika medel underblåsa. Något *parti* kunde dock af lättförklarliga skäl ej bildas av denna massa, utan gällde det att på lämpligt sätt — i tysthet för »Högsta magten» — komma folkets önskningar och känslor tillmötes.

---

[1] På samma sätt framhålles i Tankar öfwer et Högmål i Swenska Jure Publico (v. Oelreich) 1769, s. 14 o. 15, hurusom ständerna infört namnstämpeln, för att hvarje schism mellan konung och råd måtte blifva »för Allmänheten på det ömaste fördölgd».

[2] Undersökn. öfwer Den i en utkommande Vecko-skrift lofwade uplysn. för swenska Folket, 1769, s. 29.

[3] G. III:s Samlade skrifter, del I, s. 98.

Alla dessa, som höllo på en stark eller starkare konungamakt, voro sålunda utan någon stramare yttre sammanhållning. Grunden för de olika åskådningarna var också olikartad. Där var den stora massan, för hvilken konungens person stod som något upphöjt, vördnadsvärdt, omhvärfd af seklers helgd och mystik. Konungens rätt var för mängden ursprunglig och lika helig som någonsin »folkets» för frihetspartierna. Andra funnos emellertid, som fullt stodo på frihetstidens vanliga naturrättsliga grundåskådning, men hvilka af patriotiska hänsyn ansågo konungamaktens utvidgning nödvändig. Slutligen kan man urskilja begynnande föreställningar om »upplyst despotism», hvilka naturligtvis inte kunde trifvas samman med maktägande stånder, utgångne från folket och begåfvade med »originär och perpetuel rätt».

Uttryck för den första av dessa stämningar gifver bl. a. den 1756 utspridda, och som högst förgriplig ansedda skriften: Swea Rickes tilstånd uti et kort Begrepp sammandragit och förestäld, författad troligen af E. Wrangel. Landets utarmade och ömkliga tillstånd utmålas här till en början i bjärta färger. Ämbetsmännen husera efter eget välbehag utan att någon håller ett öga på dem (s. 8). Landet har måst genomkämpa ett nesligt krig, med »den Wärckan at Wij nu äro de sammas Åtlöje, som tilförne bäfwade för det Swenska Namnet» (s. 9). »Ehuru man skulle willja bemöda sig at undandölja rätta Sammanhanget, så stadnar likwel Skullden på våra myndiga Herrar, eller de så kallade Riksens Råder med alt Deras Anhang». »I mine läsare, som hällen före at I, under en fast och oryggelig Lag ägen Beskyd til Lif och Welfärd, låten nu rätta Eder! I hafwen ingen annan Lag än Herrarnes Willja och Godtycke, hwilcka utan Blygsell trampa de allra heligaste Stadgar under Fötterne, enär De intet wilja göra sig den Mödan att låta ändra dem, efter Omständigheterna».

»I som bidragen til ett Kongeligt Hofs anständiga Underhåll, låten intet förblinda Eder af den hugneliga Tanckan, at Eder milda och nådiga Konung, däremot kan draga öm Försorg om det Allmäna samt befordra sina älskade Undersåtares Förmån. Han önskar wäl ingenting högre; men Herrarne sättia Honom utur Stånd dertil, emedan Han äger intet mer än *Et Skien af Rikets Höghet*, Ricksens Råd äga Myndigheten, som deras af Ricksens Ständer gillade Skrifft af den tredje Nov. 1755 uttryckeligen förklarar. Med et Ord, i dess Ställe, at I borden wara frie Undersåtare, styrde af en Lagbunden Konung, så ären I Herrtienare sålde under främmande Wälde».

För att tysta dem, som genomskåda bedrägeriet, heter det vidare, tillgripas alla medel. Anhängare skaffar man sig genom maktspråk och mutor. Svårast har det varit att föra det ärbara bondeståndet bakom ljuset och endast motvilligt har det måst foga sig i herrarnes anordningar. Genom en usel skrift, »et afgrundsfoster» kallad »Ärlig Swensk», söka herrarne blanda bort korten för den godtrogna allmänheten. »Huru afmålar han —

Årl. Sw. — icke i grufweligaste Matto alla Enwäldets swåra Påfölgder; Men förtiger deremot de obeskrifweliga Olyckor, och det mangfaldiga Elände, som de Länder måste förfara, där högsta Myndigheten är uti några Enskylte Händer». »Huru yttrar han sig icke otillbörligen om Wåra yppersta Konungars Regering. Här måste jag fasa och Håren resa sig på Hufwudet, när jag eftersinnar, at de regenter, hwilcka warit menige Mans Hägn och Beskydd, De hwilckas Dygder sirat Tronen, och uppwäckt hela wärldens Förundran» nu afmålas som »grymma och sanslösa Menniskior» i en »allmän Swensk Skrifft». »Det var eij nog, at Lögnen skulle upphöja wåra Herrars Förwaltning, utan äfwen befläcka Wåra oförnekliga *Carlars, Konung Carl den Elloftes, och konung Carl den Tolftes Ärefulla Lefnader»* (s. 26). Liksom Christiern Tyrannen hafva herrarne »rifwit Riks Styrelsen til sig ifrån den som, genom Swenske Mäns fria Wal och Förtroende, är berättigad at regera», men »Ännu äger I en konung, hwars Ankomst uti Riket bewist, genom hugneliga Påfölgder, at Gud hade utset Honom til Sweriges räddande. En Konung af Wasa Blodet, som jemte alla andra höga Egenskaper äfwen besitter den, att utan Betänckande hålla sitt Lif ospard, för Undersåtarenas Wälfärd. Hans mun är tilsluten genom Herrarnes fogade Anstalter; men hans Hierta kallar Eder» — skynda derför I allmogemän öfver landet, medan tid ännu är, att uppfylla edra skyldigheter emot Konungen!

»Konungens Rättighet och Landets Uppkomst blifwer wårt Fälttecken.»

Så slutade denna uppviglande skrift, som i kraftiga ordalag gaf luft åt en mot allt rådsvälde afvog stämning och skickligt slog an de strängar, som mest kunde finna genljud hos allmogen. Frammanandet af herreväldets faror och Sveriges forna konungars godhet, kraft och omtanke för menige man, måste alltid verka på mängden. Det förhöll sig, som Tengberg med en bild träffande säger, att »under detta tidehvarf, som oförtjent bär frihetens namn, var det ytan af samhället som grumlats, medan floden på djupet gick frisk och klar» [1].

Mot slutet af frihetstiden kom konungskheten till synes ojämförligt mycket oftare och djärfvare än förut. Det var icke endast hos allmogen, tronen hade sitt starka fäste. Händelserna vid riksdagarne och de maktägandes hänsynslösa kamp bidrogo till att i allt vidare kretsar väcka eller stärka misstroendet mot den rådande regimen. Efter tryckfrihetens införande kunde känslorna äfven i tryck få friare lopp, och skrifter, som tio år förut skulle ansetts för högmålsbrott, började nu spridas. Särskilt efter konungens tronafsägelse 1768 och de därmed förknippade händelserna, framträdde konungskheten ohöljt. Det kommer som ett spontant utbrott från djupet, att man nu är trött på alla partistrider och kabaler och längtar efter

[1] Om frihetstiden, 1867, s. 117.

större trygghet på grundvalen af gammal svensk statsordning. Man läse exempelvis dikter af olika slag, tillägnade Adolf Fredrik, »landsens fader», från denna tid [1].

Adolf Fredriks steg i december 1768 prisas af alla.

»Då tydlig Lag ej fins, Han
Högsta Lagen följer;
Och Faders Hjertat syns
När Kunglighet sig döljer».

Han kom folket till mötes för att frälsa det

»Från Aristocratie
Samt wåld och Tyranni»,

ty för honom

»den högsta Grundlag är
Hvad Folkets välfärd högst begär».

»Falskhet egna herrar slår.
Skjulen Er, I afgrundsspöken»,

tillropas rådet,

»Men Svea! Hämta Dig!
Din konung står Dig bi!
Du landets Iglar bör ifrån Ditt Hjerta rifwa,
Blygs ej at wara sjelf Fullmyndig Swensk och Fri!»

Må ständerna godtgöra allt, hvad mot konungen förbrutits!

»Att Purpurn må från fläckar fredas
blir deras sysslors största mål,
Som Landets tilstånd mer ej tål
At längre utaf blinda ledas».

»Folket, folket måste höra,
Hur man talar om dess rätt;
Hit och dit på flera sätt.
Nog vet vi hvad vi skall göra!»

Gustaf III hyllas med entusiastiska kväden.

»Bland Gustaver, Hjeltars glans
Blif wår Kung den störste!
Winn högt längtad Segerkrans,
I sitt slag den förste!
Utländsk weklighet fördrif,
Gamla Svenska dygden gif
Ett förnyat lif!

[1] Finnas tryckta i Uppsala Universitets bibliotek uti samlingarna »Verser till och om svenska kungahuset 1752—1770» samt »Verser till o. om Kungliga Personer» 1746—65, 1766—71, 1772.

Hör med ömhet Folkets rop
Som sin brist uttrycker.
Fordra Rätt af Iglars hop
Som dess väl bortrycker!
Låt ej någras öfwerflöd
Slösa till en allmän nöd
Millioners bröd!»

Alla dessa hyllningar får man ej uppfatta som tomt smicker för kungligheten. Folk började verkligen allmänt känna behofvet af en stadgad styrelse, som ej växlade efter partiernas lidelser. Polens exempel citeras allt oftare. Korruptionen vid riksdagarna var ett känt faktum. »Det sälla regeringsskicket» började väcka leda.

Den mera omedelbara känslan för konungen och hans urgamla ämbete, som starkt tillväxte, allt efter som partistyrandet bar värre och värre frukter, möttes som nämnts af en mera reflekterad opinion, hvilken, stående i det hela kvar på den vanliga naturrättsliga grunden, önskade af rent praktiska skäl öka konungens makt. Denna strömning kom i sin helhet blott någon enstaka gång till uttryck, emedan dylika läror ju betraktades som grofva förbrytelser. Behofvet af en stärkt konungamakt antydes likväl på många håll som en underförstådd nödvändighet. Så heter det bl. a. på ett ställe (Undersökn. öfwer skriften uplysning för Svenska Folket etc. 1769 s. 2): »Du ädla, du oskattbara Frihet, huru blir icke ditt dyra namn vid alla tillfällen missbrukat? Hwaruti består vår Frihet? Ifrån hwilken sida har hon nu blifwit anfäktad? Det allena, at icke regeras af en Souverain Konung eller Enwålds-Herre, utgör icke all frihet. Om en Konung eller ock egne Medbröder råda öfwer oss efter behag och godtycke, så äro wi i bägge fallen wår Frihet qvitte. Och af de tu har i alla tider warit för farligare och odrägeligare ansedt at lämna nye Medbröder en laglös magt och myndighet». — »Den hälsosamma blandning av *Lagskränkt Envälde och Lagbunden Frihet,* som af uråldriga tider härskat i wårt Reg.-sätt, skulle utan twifwel gjort oss til det sällaste folk under solen, om man kunnat förebygga bägges inbördes bemödanden att inkräkta på hwars andras gränsor; men däri ligger swårigheten, och grunden til alla våra fördärf», (Partiers ursprung och Wärkan i Sverige, 1769, s. 4). Nu hafva partierna och ständerna inkräktat på konungens makt: »Hufwud-grunderne i wårt Regerings-sätt hafwa äfwen blifwit rubbade genom wissa förklaringar och förbättringar, som Ständer trott sig berättigade at göra» (s. 18). »Rådets styrelse i konungens namn» är ett hot mot »Frihetens Säkerhet». »Parti-agget och egennyttan hafwa nu stigit til den höjd, at man snarare skulle tro det tvenne krigande Nationer sammanträdde, til någon afhandling, i wåra Riksmöten, än at Folk af samma blod, under samma Spira och hägn, skulle hysa så fientelige lynnen, så stridande afsigter» (ibid.). — »Ingen, och aldraminst Rådet, får träda Majestätet för nära, eller dela med detsamma den minsta stråle»,

heter det i Echo och Återskall etc. (1769, Odel.): »Nog förskansade Ständerna sig 1719 och 1720 mot det Konungsliga Enwäldet, men månne i tanka at kasta sig under Rådets». »Jag påstår intet, att Konunga-Balken just war så fullkommelig eller skulle passa sig til wåre tider, mindre at han icke war missbrukelig, som ock tiden omsider wisade och aldraminst at icke wår nuwarande R. F. af 1719 och 1720 är et tämeligt Mästerstycke. Men det påstår jag, at om Gustafverna hade i sina Rådkamrar skolat warit föga betydelige, hade de ock aldrig kunnat gjöra de store Gjerningar de gjorde. Ingens Rätt hwarken wille eller kunde de kränka, men så wågade ock ingen at kränka deras» (s. 4 fr. slutet)[1].

»Somlige Undra», heter det i Tredje Understolen (Odel, 1769), »Om aldrig Souverainité kan åstundas, winnas och existera af och hos andra än konungar. Således och följagteligen: Om hwar och en som talar om Jämwigt, Konunga och Folk-Rätt, bör sägas tala mot Friheten och Grundlagen samt för Souverainiteten». »Somlige undra: Om den Ryttaren war nyckter, som då han skulle stiga till häst på den ena sidan, kastade sig så til wägs, at han damp i marken på den andra?» »Somlige undra: Huru Engelska Nationen kan wara så Fri och Mägtig, då likwäl Konungen äger tredjedelen af Högsta Makten». »Somliga undra: Hvad i wisse samhällen, när hwar tager sitt, då öfwerblifwer som Regale? Såsom i Polen til exempel». »Somlige undra: Om en Doge i Venedig är annat än en Skådepenning» etc.[2].

I nyss citerade skrifter ligger tanken om behovet af starkare konungamakt kanske mera förtäckt. Öppet uttalas den emellertid på några håll. Det mest uppmärksammade av dessa yrkanden var En Patriots Tankar, om Grundlagens nödwändiga Förbättring etc., 1769, författad af assessor Wirgin.

Fides Publica blir oupphörligen kränkt, heter det här. Högsta Magtens, ständernas solennaste löften och försäkringar brytas. »Högsta Magtens beslut kunna ju icke annorlunda anses, än som flycktiga skyar som komma och fara» (s. 67). »Månne wåre Lagstiftande Förfäder kunnat föreställa sig, at så grofwa brott mot henne (Fides Publica) skulle kunna begås. Nej, wisserligen icke,

---

[1] Dessa uttalanden i allmänna ordalag om nödvändigheten af en stärkt konungamakt hafva ett visst tycke med balans-lärorna och särskilt den, som kräfde jämvikt mellan konung och ständer (råd) — Odel hade också vältaligt skildrat balansens nödvändighet inom statslifvet. Men samtidigt kräfves mer el. mindre förtäckt en stärkt konungamakt — något som framställarna af ofvannämnda jämviktslära väl innerst önskade, men aktade sig att öppet fordra.

[2] I Tankar öfwer Rätta Högmålet uti Svenska Jure Publico, 1769, tadlas skarpt åtgärden att »göra Konungen med sina 2:ne vota så liten som en President uti et Riksens Collegium, och sålunda ställa hela Regerings-wäldet med Konungens uteslutande uti et Råds magt, äfwen som uti Venedig» (s. 17). Liknande tankar framfördes som bekant vid 1719 års riksdag af präste- och borgareständen för att bekämpa konungens beroende af pluraliteten i rådet (Tengberg a. a. s. 41 o. f.).

ty annars hade de sannerligen icke underlåtit, at äfwen sätta så starka bomar för detta stora sjelfswåldet, som för enwäldet. Vår constitution har fördenskul i denna del en ganska betydelig brist, som nödvändigt bör botas» (s. 60). Envålds-konungar, undantagandes »Tyranner och Wettwillingar» (s. 62) afhållas från att taga för landet skadliga mått och steg, hvartill de ju ostridigt hafva formell rätt, af »den oskiljacktighet de finna böra wara uti sin egen och sina undersatares wälfärd.» En dylik princip borde i ännu högre grad aktas af ständerna i en »fri Regering».

»Ingen fri Nation har uti utsökande af en fyllestgörande motwigt mot den Magt, som den äga kunnat, eller rättare sagt, mot dess missbruk, som deraf göras kan, warit så angelägen at i denna afsigt inskränka sin egen tilständiga Magt, som den Engelska», ty »detta sluga och om sin frihet nitfulla folkslaget» har till motvigt mot öfverhandtagande sjelfswåld hos »parlamenterne» och »enskilta intressens befordran» bland ledamöterna »icke allenast funnit den fastaste grund uti Konungens kärlek till sitt Folk, utan och dymedelst liksom welat leda honom till fullkomlig Kundskaps winnande om sitt Lands tilstånd, och om de bästa medlen til befordrande af allmänt wäl». Genom att »sluta från det större til det mindre» föreslår nu förf. riksens ständer att »i så måtto förbättra vår constitution, at deras beslut af följande Ständer icke må kunna ändras och häfwas, med mindre icke alla fyra Stånden derom enhälligt öfwerenskommit, utan ock wår Konung gifwer dertil sit Nådiga samtycke, sedan Han deröfver inhämtadt Rådets tankar och utlåtande, hvars pluralité dock ej bör betaga honom rättigheten, at låta sin egen nådiga tanka, styra och utgjöra beslutet» (s. 64). »Härifrån synes endast böra undantagas de Bewillningar och Pålagor, som Riksens Ständer sig sjelfwa åtaga» (s. 65). Endast på så sätt kan den stadga vinnas i styrelsens gång, som hitintills synts så föga av, till allmän skada för landet. Om någon gnista af kärlek för fäderneslandet ännu finnes kvar, »så kunna wi icke et ögnablick försumma at befria wårt Regerings-sätt från så stor swaghet och fel, som från den wanhedern, det oss hos alla förnuftiga Utlänningar ådrager».

Sådant är i hufvudsak innehållet i denna skrift, hvars förf. dömdes till 300 d. s. m. böter för »högst förgripelige uttalanden». I en liten försvarsskrift Reflexioner öfwer de Omdömen, som fälde blifwit om den nyligen utkomne Skriften rörande Grundlagens förbättrande 1769, framhärdar Wirgin i samma tankegång. Hvarför klandrar man den, som vill afhjälpa detta »sjelfswåldet», som »sluteligen föder av sig Mångväldet, hwilket då måste intaga det så länge fåfängt fructade Enwäldets rum». »Är det då platt omöjligt at det dageligen för våra ögon stående förskräckeliga Pohlens exempel kan hafwa någon wärkan på oss?» Och hvad fara vore väl med den föreslagna förändringen af R. F.? Konungen kan dock inte »hafva den minsta förmån af det föreslagna medlet til Sjelfswåldets hämmande, men wärkan deraf skulle lända Folket sjelf både till owär-

derlig heder och förmån». När alltså ingen kan bestrida de föreslagna ändringarnes nytta, hvarför kämpar man emot? »Detta förekommer mig äfwen som en, den där drages med fallandesjukan, hwilken någon tillbjuder sig bota, men som det alldeles afslår, fastän denne Brottfällingen under convulsionerna kan Kråssa både armar och ben, ja hufwudet och hjärnan spritter kring wäggarna. Men hwarföre wil han icke blifwa botad? Jo, under eländet får han både pengar och mat, med mer, det han fruktar sig förlora om hälsan återwants!»

Så tydligt som Wirgin uttalar sig väl ingen annan i denna fråga. Också väckte hans skrift en storm emot sig [1]. Bestämda uttalanden i samma riktning finnas dock. Så payrkas i Öfwerste Lieutenantens C. v. Quantens Tankar om Regerings-Sättet, 1769, samt i memorialer af C. Tersmeden (9/11 1769) och Fr. v. Köhler (15/11 1769) en stärkt konungamakt till värn för den af folkväldet hotade friheten.

Ofvan har skildrats den åskådning, som fasthöll vid gammalt svenskt konungadöme, i medveten eller omedveten opposition mot den gällande författningen, samt nu senast den, som — stående på naturrättens allmänna grunder — ansåg konungamakten behöfva stärkas för att motverka frihetens urartningar. Ännu en strömning fanns, — såsom förut anmärkts — en strömning, som syftade åt »ypplyst despotism». Denna åskådning vann emellertid sin egentliga styrka först under Gustaf III:s spira [2]. Den hade upp-

---

[1] Schönberg, den ifrige förkämpen för maktens delning vid riksdagen 1769, utgaf särskilda Anmärkningar wid en Ny Skrift kallad: En Patriots Tankar etc., 1769, i hvilken skrift han tydligt och klart visar klyftan mellan »det konstitutionella partiet», »maktfördelarne», och anhängarna af författningens ändring, det egentliga kungapartiet. S. säger sig vara »missnöjd öwer en hård skrifart på flere ställen, och öfwer talesätt, som syntes mig mindre wäl passande» i En Patriots tankar. Väl kunde det vara sant at Fides publica blifvit rubbad hos oss, men att till bot härför utvidga kon:s makt hade ådragit sig förf. uppmärksamhet »såsom något nytt och owanligt i anseende till Constitutionens beskaffenhet». Att gifva konungen »en nekande röst» har väl skett i »et Fritt Rike, nämligen i Ängeland, men det skulle fordra en widlyftig öfverläggning, huru wida det kunde förenas med espriten af wår Consitution, eller på hwad sätt beständighet på fullkomligare sätt wid wåra Förf. må kunna winnas. Imedlertid ogillar jag aldeles, då ingen fråga härom hos Lagstiftande Magten warit wäckt, at i en tryckt Skrift gifwa fram en så ny, oarbetad och opåtänkt idée inför allmänheten» etc. — Om Wirgins skrift yttrar sig kronprins Gustaf 1769 i koncept till en depesch till Creutz: (Gust. Papp I s. 97). »Emellertid hade i Augusti månad en skrift utkommit emot närvarande författning och som sönderslet den heliga slöja, hwarmed R. F. af 1720 blifvit omhöljd. Man hade öfverenskommit med Konungen och med Frankrike, att just ändra de delar af R. F., som i denna skrift anföllos. Men Hattarna gåfvo vika för motpartiet. Skriften blef actionerad i Hofrätten, förbuden och författaren sakfäld till högsta böter».

[2] Det bör kanske framhållas, att någon närmare redogörelse för planerna på förf.-ändring före revolutionen 1772 alls ej är afsedd. Förf. söker här, som i hela denna studie, uteslutande teckna det historiska idésammanhanget.

vuxit hos somliga mot frihetstidens slut, men slår först senare fullt ut. Med den första af de två förut nämnda riktningarna, den »folkliga», har denna åskådning gemensamt vördnaden och respekten för konungen och hans ämbete så att säga eo ipso. I motsats mot den andra kan den näppeligen sägas stå på naturrättens gängse grund. I hvarje fall är det en naturrätt af långt mera realistiskt slag än frihetstidens vanliga. Med bägge har den likheten att syfta ut öfver frihetstidens regeringsskick. Dessa åsikter komma delvis till uttryck i broschyren 'Redigt Begrep om Lagar, 1769.

Efter en kort skildring af samhällets uppkomst ur familjen och lagars nödvändighet i denna snöda värld säges här: »Om man ej af förnuftets ljus och Historiens biträde kunde oförgripeligen utreda, och så naturligt härleda Lagars ursprung och fullkomlighet ifrån sjelfwa nöden, som bäst leder til de utwägar hwarmed det tryckande onda kan botas och förekommas; så skulle man kunna tro, det Lagen wore en af ewighet upprättad billighets grund, som wore intryckt i Människans själ af des Skapare, och oskiljaktig därifrån». Lagarna äro väl stiftade en gång i tiden genom ett slags samtycke af alla. Men det är »en falsk sats at människor födas med fri wilja i borgerligt afseende; så snart man blir ledamot i något samhälle, blir man tillika skyldig at iagttaga de författningar som bidraga til des säkerhet och bestånd». Lagarnes »utöfning» har ofta våldförts af menigheten själf. Mångväldet är i allo förskräckligt. »Lyckeligt det Folk, som af ärfarenheten lärt känna de olägenheter, som äro oskiljaktige ifrån Mångwälde, och i tid funnit sig uti at godwilligt lämna lagarnas wärkställighet åt en wärdig Regent» (s. 5). En lagbunden monark är nämligen frihetens yppersta värn. Om ett sådant regeringssätts sällhet »wittnar Erfarenheten». »Wåra Gustawianska Grundlagar syfta i det närmaste därhän. Wi hafwa ej ännu glömt den undranswärda höjd af magt och anseende, som Swerige under deras styrelse hunnit. Wårt närwarande Reg.-sätt afwiker ej heller mycket därifrån, åtminstone i anseende til sitt syftemål. Genom den Högstes wälsignelse kunna wi hoppas, att ännu en gång få se wår sällhet byggas på goda grunder».

Denna ganska märkliga lilla skrift lägger ju i viss mån en annan grund för samhället i dess helhet än eviga gudomliga lagar, och underkänner därjämte folkets — som Högsta makt — förmåga af självstyrelse.

Det kan vara af intresse att jämföra och komplettera den tankegång, som återfinnes i sistnämnda skrift med liknande idéer, framställda i ett alster från 1789 [1] benämnt Medborgerliga Fri-

[1] Den politiska broschyrlitteraturen från Gustaf III:s tid är mycket sparsam. En del småskrifter angående tryckfriheten, ärftligt adelskaps berättigande etc. samt åtskilliga rena pamfletter äro egentligen allt. På statsrättsliga inlägg är det märkbar brist.

heten, Til sin Grund, Beskaffenhet och Gränsor. Författaren prisar friheten, den rätta, den lagbundna friheten, som så ofta missbrukas, och om hvars grund så många villomeningar hysas.

»Utom rättighet och magt at styra och skyldighet at lyda gifwes intet Samhälle. Et tilstånd, hwaruti en del lärda sätta Människorna i deras första början, der alla woro fria, jemngode och oberoende, der ingen ägde rättighet at befalla, ingen skyldighet at lyda, der en illa känd Naturslag war enda reglan för deras gärningar, enda gränsen för deras magt: Ett sådant tilstånd är inbilladt, dess wärklighet är stridande med sjelfwa begreppet af Samhälle. Föräldrar och barn hafwa utgjort utan gensägelse det naturligaste, det första Samhälle, men hwilka öma plikter, rättigheter och skyldigheter gifwas icke uti detta? Sökom då icke någon grund til Samfunds frihet uti et så diktat, men icke naturligt tilstånd» (s. 3). Några anse »Samfunds Friheten, Rikens Upkomst och Konungars Wälde» härstamma från »Folket eller myckenheten, som öfwerlåtit, säga de, sin gemensamma magt til utöfning uti en eller fleras händer, emot wissa rättigheter och förbindelser, genom hwilka den s. k. naturliga Frihet med någon inskränkning blifwit införd i Medborgerligt Stånd, under namn af Samfunds Frihet. Detta har Sanningens utseende, men saknar hennes Wäsende och kraft. Såsom en Grundsanning rådande i hela Naturen utan undantag är denna: At et Högre, et Wisare och Förnuftigare Wäsende är af Naturens Uphofsman ärnadt at råda och styra et inskränktare, et til Förstånd och Wishet swagare». — Gud rader öfver hela världen, människan i gemen öfver djuren.

»Naturens afsigt är då icke twetydig: Der hon nedlagt mästa Wishet och Förstånd, der har hon tilldanat Styresmän för dem som inskränktare äro. Större delen af Människor det ma wara af Natur eller tillfällighet, äro ock för mycket inskränkta til at styra sig sjelfwa: de behöfwa förmynderskap och förswar. Det är då känslan af egen Swaghet, men icke af egen Styrka, förenad med en medskapad drift till Sällhet, som öfwertygat dem om nödvändigheten at genom Uplystares styrelse och wisa förutseende föras til et mål, dit wäl Natursdrift och egen önskan fört dem, men från hwilket egen oförmögenhet och okunnighet utestängt dem». Folkväldet beror ej på själslig öfverlägsenhet, utan fysisk. Det är en »Colloss, som bereder sin egen undergång». Man strider om, hvilket regeringssätt, som är det yppersta. »Följom blott Naturen», som bjuder att den starkare, visare bör styra öfver de många och svaga. Dock bör ingen oinskränkt, Hobbesisk makt eftersträfvas. »Et på sunda Lagar grundadt Konungawälde är för Medborgerliga Friheten den naturligaste, säkraste och bästa af alla Regeringar, och hwarigenom et Samhälle närmast kan winna sitt Ansende, sitt Wälstånd och högsta Lycksalighet».

Idéer, som de här anförda, afvika från den vanliga naturrättsliga grunddoktrinen. Att de dock ej stå denna allt för

fjärran märkes bl. a. på betonandet af frihetens — den mer eller mindre abstrakta frihetens — nödvändighet samt på framhållandet af den tecknade styrelseformens absoluta karaktär och dess direkta härledande ur naturens lagar. Det var emellertid en åsikt, som förträffligt passade till teoretisk grundval för en stark furstemakt, och som sålunda gärna borde varit hörd af konungen och hans omgifning.[1]

Att Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas ideal var en stark och själfständig konungamakt, är väl kändt. Lovisa Ulrika, uppfostrad i det preussiska hofvet och med Frankrike ständigt för ögonen, måste känna sig föga tilltalad af den »Konungens höghet», som blifvit hennes make lämnad i Sverige. Sonen Gustaf var naturligtvis likaledes fylld af misstro mot de maktägande ständerna och deras fullmäktige. Han stärktes i dessa åsikter af insikten om den fara, för hvilken fosterlandet utsattes genom de ständiga partiväxlingarna, samt af beundran för Sveriges forna konungar. En stark patriotisk ström flöt alltid genom hans tänkesätt och bidrog till att bilda den egendomliga blandning af upplyst despotism och gammalsvenskt folkligt konungadöme, som utmärker Gustaf III:s uppfattning af sin monarkiska värdighet. C. Fr. Scheffer, kronprins Gustafs lärare, som utan tvifvel utöfvade ett bestämmande inflytande på sin lärjunge — han deltog ju bl. a. i utarbetandet af olika författningsprojekt före 1772 — utgaf 1770 en skrift, dedicerad till riksens råd, under titeln Bref till Herrar Riksens Råd. I denna märkliga afhandling visar sig författaren stå helt under inflytande af de franska fysiokraterna. Skriften torde utgöra — åtminstone från statsrättslig synpunkt — det första förkunnandet i Sverige af dessas på kontinenten sig då utbredande läror.

Inledningsvis prisar författaren den store man — Francois Quesnay — som upptäckt de eviga lagar, hvaraf människorna styras,

---

[1] Det kunde vara af stort intresse att undersöka omfånget af och källorna till den begynnande reaktionen hos oss mot naturrättens doktriner. Redan Nordencrantz stod ju så tämligen fri gentemot de heliga lärorna om samhällskontrakt o. s. v. De här anförda skrifterna, hvilkas författare ej äro kända — Bygdén upptager dem ej i Svenskt Anonym- och Pseudonymlexikon 1908—09, — kunna troligtvis kompletteras med andra uttalanden, särskildt från tiden efter 1772. — Den stormande revolutionären från 1780-talet, Thomas Thorild, hånar och gisslar i »Rätt, eller alla samhällens eviga lag» 1794, tidens ideal (men ej sina egna enl. A. Nilsson, Thomas Thorild, 1915) om »Frihet, Jämlikhet, Contract och Allmän Villie» (s. 11). Friheten är ett enda omätligt »Bländverk» (s 59 o. 71), »Friheten af alla rena Ord är det enda, som man icke får taga för hvad det betyder« (s. 62). A. Blanck kallar Thorild ej utan skäl »vår svenske Burke» och hans bok »det första tecknet till den allvarliga strömkantringen i svensk politisk åskådning under revolutionstiden» (Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur, 1911, s. 405).

Alla dessa mot den härskande naturrätten oppositionella tankar bilda förelöpare till *den historiska skolans statsåskådning* och förtjänade väl ett närmare studium.

lagar som ej ens den berömde Montesquieu till fullo kände. Den nya lära», för hvilken redogöres, »visar egenteligen att lagar, genom hvilka Menniskjor i Politiska Samhällen kunna gjöras lyckelige, icke äro arbitraire. Tvärt om har det högsta Väsendet sielf föreskrifvit desse lagar genom Menniskians Physiska beskaffenhet, den hon intet kan ändra, och den hon, framför alt, vid straf af undergång rådfråga måste». (s. 3). »Der gifves en väg, som *nödvändigt* bringar oss så när som möjeligit är, til ändamålet af Menniskiors förening i Politiske Samhällen. Der gifves altså jemväl en naturlig *Ordning*, allmän och väsendtelig, som innefattar Grundlagarne af alla Samhällen; — en *Ordning*, som man icke helt och hållen kan öfvergifva, utan att Samhälls-bandet aldeles skall sönderslitas, ja sjelfva Menniskjo-slägtet förödas.» (s. 7). Denna nyupptäckta ordning är det, som förf. härefter skildrar, i allt väsentligen följande fysiokraternas vanliga läror.

Jorden är all rikedoms moder, jordbrukarne alltså de verkligen nyttiga medlemmarne i samhället. Detta, hvars uppkomst endast i förbigående omnämnes, har till främsta uppgift att skydda jordbrukets bestånd, och jordbrukarenas — eller rättare »propietairernas» — åtnjutande af den *rena inkomsten*, d. ä. det som återstår af jordbrukets afkastning, sedan »Jordbrukarens undantag» afdragits, hvilket »undantag» är »nödigt til omkostningarne vid nästa års Jordbruk, samt til underhåll af det ständiga förlaget i Kreatur, redskap med mera, och hvilket undantag Naturen fördenskull äskar och bjuder, vid straff af Jordbrukets undergång.» (s. 11). Från denna rena inkomst — le produit net, — är det också, som de till samhällets bestånd nödiga medlen skola tagas. Högsta magten, som fått sig samhällets skydd anförtrodd, underhålles ur jordägarnes rena inkomst. Den del, som måste afdragas till samhällssysslornas jämna gång, böra jordägarne sjelfva bestämma. Genom att därjämte göra Högsta magten eller regenten till »*Co-proprietarie* uti Jordbrukets rena inkomst» vinner man, att regenten »kommer uti en fullkomlig gemensamhet af Interesse med hela Nationen». (s. 25).

»En Monark, som innehafver styrelsen med Arfs-Rätt, är den ende Regent, hvars alla enskilte Interessen äro altid och i alla afseenden i en nära, uppenbar och tydelig förening med Nationens Interesse, genom Co-Proprieteten i all den *rena inkomst*, som flyter af Jorden, hvilken är lagd under dess välde» (s. 28). Hvarken en demokrati, aristokrati eller valmonarki kunna ens tillnärmelsevis täfla med en ärftlig monarki i nytta för det hela. Denna styrelseform är helt enkelt bestämd af naturens egna lagar. Beskattningen tillhör folket, d. v. s. »proprietairerna». Alla andra statsfunktioner utöfvas af regenten och hans ämbetsmän, undantagandes lagskipandet, hvarmed här menas den dömande myndigheten. Emellertid böra aldrig regentens, Högsta maktens, åtgärder vara godtyckliga. »Den högste Magten är icke inrättad at gjöra Lagar, ty Lagarne äro redan gjorda af dens hand, som skapade rättig-

heter och skyldigheter. De samhälls-Lagar, som af det högsta Väsendet äro inrättade, föreskrifva endast bevarandet af proprietets-rättigheterna samt af friheten, som derifrån är oskiljaktig. Den Högsta Magtens Förordningar, som man kallar positiva lagar, böra intet vara annat än Handlingar, som till allas kundskap och efterlefnad påbjuda Samhälls-Ordningens väsenteliga Lagar». Det finnes endast »en naturlig och ojäfaktig Domare äfven öfver Högsta Magtens Förordningar; och denne Domare är tydeligheten af deras instämmande med, eller afvikande ifrån, Samhälls-Ordningens väsenteliga Lagar». (s. 14).

Detta är i korthet innehållet uti de statsrättsliga delarne af Scheffers skrift, hvars vidare tryckning han fann lämpligast afbryta på grund af de maktägandes missbehag.

Tankegången är såväl hvad ekonomiska som statsrättsliga spörsmål beträffar ett troget återljud af fysiokraternas doktriner, hvilka förf. gifver sitt uttryckliga gillande[1]. En åskådning mera ägnad att rättsligt motivera den »upplysta despotien» torde man få leta efter. Denna styrelseform framställes ju rent af som bildad enligt Guds egen anvisning. Att dylika åsikter skulle hos sina bärare befästa uppfattningen af en stark konungamagts nödvändighet i frihetstidens Sverige är uppenbart. Om, och i så fall hur mycket, den specifikt fysiokratiska uppfattningen af statslifvet vunnit insteg hos Gustaf III må lämnas därhän. Att den kunde tjäna till att moraliskt styrka hans steg både 1772 och 1789 är klart. — De senast anförda uttalandena med sitt konungaideal af upplyst envåldsherrskare hänföra sig till män, hvilka de sanna frihetsdyrkarne säkert kallade Camelots du Roi. Det var hofkretsen samt en del adliga officerare och en eller annan ofrälse ämbetsman, som kunde tänkas hylla dessa mer eller mindre absolutistiska åsikter[2].

---

[1] Jmfr B. Güntzberg: Die Gesellschafts- und Staatslehre der Physiokraten, 1907.

[2] Det är denna mera intima krets — hvars politiska åskådning här senast skisserats — som vi anse utgöra det verkligt typiska hofpartiet. Detta bestod utom af denna s. a. s. inre ring äfven af andra allt annat än absolutistiskt sinnade rojalister, »de moderata elementen af hofpartiet», såsom vår främste nu lefvande kännare af frihetstiden, prof. Stavenow, kallar dem i sitt utmärkta arbete Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, 2 uppl. 1907, s. 107. Desse, som lika väl kunde vara mera frigjorda anhängare af andra partier, omfattade säkerligen af sann öfvertygelse de balansteorier på författningens grund, som hofpartiet i sin helhet endast genom partiallianserna och för skens skull tvangs att acceptera. »De moderata elementen af hofpartiet» voro, som prof. S. säger, »enskilda andar», hos hvilka »den konstitutionella monarkiens tanke — började tränga fram till klarhet», (s. 102), och deras åskådningar äro på intet sätt representativa för hofpartiet som helhet. Det var på sin höjd de yttre partibanden, som förenade dem med hofvet. Åsikterna pekade åt skilda håll.

I denna studie, där grupperingen hufvudsakligen skett efter de politiska doktrinerna, hafva dessa hofpartiets ljumma anhängare, om man så får säga, helt och hållet förts öfver till maktfördelningsteoriernas område, medan hof- eller kungapartiet fått blifva hvad det faktiskt var: författningens mot-

Källorna till författningen af den 21 augusti 1772 hafva utan tvifvel varit flera. Gammalt svenskt konungadöme var, som konungen själf angifver, hufvudmodellen. I hvad mån dessutom »maktfördelarnes» tankar inspirerat författningens upphofsman eller -män, skall här ej beröras (se föreg. uppsats, slutet). Kanske kan man våga framkasta den förmodan — efter hvad förut sagts om stämningarna bland konungens närmaste omgifning — att R. F. 1772 i självfva verket ej är det rätta uttrycket för konungens och de med honom likatänkandes åskådningar. Författningsplanerna före 1772 syftade ibland längre än hvad R. F. 1772 gick. Man vågade emellertid icke alltför bjärt bryta med den gamla ordningen. 1789 kom det lägliga tillfället att taga steget fullt ut. 1772 års R. F. var blott en af det yttre läget betingad etapp på vägen.

I sitt »Tal till Landtmarskalken och de öfriga Talemännen den 28 nov. 1771» yttrade konungen bl. a.: »Jag vet, att Konungar hafva varit nog olycklige, att vara ansedde, ej som föräldrar, hvilka kunna hopsamla sina barn, utan såsom en främmande makt, med hvilken de måste dagtinga; men jag känner hos mig sådant uppriktigt nit för mitt fädernesland, så afskildt från enskilta afsikter, att jag vill sätta min vinning deri, att återställa på allt möjligt sätt det förtroende emellan Konung och undersåtare, som fordna tider, tyvärr! hafva bidragit att förlora.» (Gustaf III:s saml. skr., Del I s. 82). Denna känsla af konungen som en fader, hvilken frihetstidens monarker fingo uttrycka som en förpliktelse att ingen »högre myndighet» begära, »än vinna våre trogne undersåtares hjertan» (K. F. 1751 § 24), ville Gustaf III mera bokstafligt tillämpa. Hans höga gelikar sutto dock som envåldshärskare rundt om i Europa. 1789 års Förenings- och Säkerhetsakt var ett sannare uttryck för dylika sträfvanden än 1772 års R. F. Nu blef konungen herre och regent efter helt annan måttstock. § 5 af Förenings- och Säkerhetsakten lyder: »Som den rätta friheten består uti att fritt gifva till rikets underhåll hvad finnes nödigt, så äger svenska folket derom en ostridig rätt att med konungen rådslå, jämka, afslå och öfverenskomma.»

---

ståndare. Genom en dylik uppdelning af de i grunden disparata element, som gå under den gemensamma beteckningen hofparti, vinnes en klarare bild af verkligheten, som namnskylten förut skymt, samt större öfverskådlighet öfver idéernas kaos. Därjämte kastas i viss mån nytt ljus öfver den kommande utvecklingen. 1772 års R. F. blir icke, som prof. S. ser det, uttrycket för »en verklig konstitutionalism», »hofpartiets innersta tanke» (s. 108), utan snarare en kompromiss mellan å ena sidan maktfördelningstanken och å den andra det »äkta» hofpartiets verkliga sträfvanden efter möjligast starka konungamakt.

Prof. S.'s åsikt att kungapartiet saknade »anslutning i de djupa leden», (s. 93), hvaremot de stora parlamentariska partierna delade mellan sig ej blott »Sveriges ständer» utan äfven »Sveriges folk», kan förf. ej dela. Den föregående framställningen må anses lämna stödet härför.

Detta var det största medgifvandet i fråga om inskränkningar i konungens makt. Månne inte här den innersta tendensen hos det gamla hofpartiet lyser fram, den tendens, som man 1772 funnit sig nödgad jämka på och tillsvidare dölja. Kändt är sålunda, att Gustaf III särskildt mot slutet af sin regering umgicks med planer att ersätta riksdagen med en representation af mera lätthandterligt slag, närmast i stil med de forna utskottsmötena[1]. Konungen i upphöjt majestät med sin vilja styrande allt, en sann landets fader lyssnande till och rådslående med »folket» — det var ett afgörande steg mot det upplysta enväldet och fullt i öfverensstämmelse med fysiokraternas ideal. Frihetstidens oppositionsparti quand même, hofpartiet, vann slutligen seger öfver de till synes så mycket större frihetspartierna. Ty det fann fäste och stöd i folkets breda konungatrogna lager. Det högtidliga återupplifvandet af »den urgamla svenska friheten — samt Sveriges gamla lagar, som de före 1680 varit» (K. F. 1779) skänkte landet en känsla af trygghet och förtroende efter riksdagsväldets upprifvande och vådliga fejder. Storhetstidens landsfaderliga regemente med dess sväfvande och tänjbara rättsnormer lämnade dessutom skäligt rum för en senare epoks olikartade sträfvanden och en ung monarks vidtfamnande planer.

* *

*

Det har här försökts att i korthet gifva en teckning af de statsrättsliga strömningarna inom frihetstidens politiska tänkande, så som de samlade sig särskildt mot slutet af epoken. Det är endast hufvudproblemen som berörts. Många andra intressanta frågor förtjäna utan tvifvel att undersökas såsom frihetstidens uppfattning af ämbetsmännens ställning, det internationella rättstillståndet o. s. v. Äfven åsikterna om rådets statsrättsliga betydelse, om ständerna som Högsta makt och som »organ», om fundamentallagsbegreppet o. a. d. behöfde närmare utredas. Syftet har emellertid endast varit att gifva de stora dragen af frihetstidens uppfattning af staten samt redogöra för de tre divergerande åskådningarna om statsviljans gestaltning i verkligheten.

Af dessa tre hufvudströmningar är det egentligen blott ständerenväldsläran samt maktbalansteorin, som af samtiden liksom af senare forskare uppmärksammats, sistnämnda lära därtill summariskt affärdad utan iakttagande af de finare divergenserna inom densamma. Att likväl en och annan af då lefvande förmådde urskilja flera idériktningar, än blott de två främst kämpande, fram-

[1] Se E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, 1896, s. 522 o. f. samt A. Brusewitz, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, 1913, s. 9—19.

går bland annat af skriften Swea Rikes Styrelse efter Grundlagarne. Författaren beklagar sig här (sid. 151) öfver »sjelfswåldet, och fritänkeriet om wåra Lagar». »Den ena tror, efter sin inbillning, som skulle Riket wara lyckligare under Enwälde; En annan under en Regering, anten lika med den Ängelska, eller den Venediske, och at Grundlagen anten helt och hållet bör omkastas, eller med en s. k. uttydning och förbättring hjelpas; Wilfarelsen går så långt, at man ock wil sättja Lagbundne Ständer öfwer Reg.-Lagen, samt at deras förbehåll, at om sig och Riket göra sådane författningar, som de pröfwa tjenlige til det allmänna bästa, skulle gifwa fullkommen anledning därtill». Förf. själf, som väl närmast är att beteckna som en moderat anhängare af ständerenvåldsläran, har i dessa ord ganska tydligt karakteriserat de olika tankeriktningarna och deras bärare. Sålunda äro de sist omtalade, som vilja göra ständerna legibus soluti, tydligen de konsekventa ständerenvåldsförfäktarna, och de, hvilka önska att regeringen vore lika med »den Venediske», väl snarast mössrådet från Dec. 1768 och dess försvarare. Med ifrarna för det ängelska regeringssättet afses åter såväl maktfördelarne, hvilka ofta beskylldes härför, som den af desse ostentativt desavouerade Wirgin och hans meningsfränder. Hvar enväldets försvarare stå att finna, är lätt att förstå. Här äro således icke mindre än fyra åskådningar tecknade, af hvilka dock de två, den som yrkar på oinskränkt ständervälde, samt den som förordar Venediska regeringen, smälta ihop till en, nämligen frihetstidens officiella lära.[1]

I hvilken grad dessa olika åskådningar påverkats af strömningar utifrån, har jag ej sökt utreda. Särskildt under 1760-talet citeras ofta utländska auktoriteter, främst af balans-lärans förfäktare.

John Locke är otvifvelaktigt den, som starkast påverkat frihetstidens politiska tänkande. 1726 öfversattes hans Two treatises of Governement, senare delen, »i betraktande af den särdeles nytta, som Swea Rikes Innebyggare kunde hämta derutur» (öfversättarens företal). Montesquieu citeras som stor auktoritet under 1760-talet, isynnerhet af »maktfördelarne», medan Rousseau's namn, efter hvad jag kunnat finna, endast uppdyker enstaka gånger mot slutet af 1760 och början af 1770-talet, äfven då mera i förbi-

[1] Författaren, Isac Faggot, hör för öfrigt till de lätt räknade frihetstida teoretici, som utan märkbar tendens och utan försök att ensidigt framkonstruera förnuftsprinciper, rättfram och klart kommenterat grundlagarna. Man vore frestad att här skönja en *fjärde riktning* eller åtminstone *tendens* inom frihetstidens politiska tänkande: en tendens att utan partilidelse och afsiktligt pressande tolka författningen sådan den verkligen var. *Moderat eller monarkiskt parlamentarisk* skulle man kunna kalla denna, för öfrigt så i ett som annat i frihetstidens allmänt politiska grundsyn bottnande, tendens, hvilken säkerligen omfattades af flera de »tysta» i landet — goda patrioter och varma anhängare af friheten, för hvilka de upprifvande politiska striderna och det olojala fingrandet på författningen måste vara en styggelse.

gående[1]. H. Grotius, Sidney, Pufendorff, Wolff omnämnas ofta jämte Hume och — mot slutet af perioden — fysiokraterna Quesnay,

---

[1] *Lockes* betydelse för spekulationen hos oss är, som framhållits, mycket stor, men bör dock icke öfverskattas. Detta har i viss mån skett, synes det, när en forskare, G. Schauman, i sina intressanta Studier i Frihetstidens nationalekonomiska litteratur, 1718—1740, Helsingfors 1910, om Locke säger (s. 55 och 56): «Vare det nog sagdt, att på Lockes teori om den lagstiftande och den lagskipande maktens åtskiljande, hvarvid dock den senare borde vara den förra »undergifven», enligt min åsikt hvilar hela den under Frihetstiden härskande uppfattningen om statsmakten, såsom teori betraktad.»

Det är att märka, att Locke påverkat så väl »ständerenväldsmännen» som »maktfördelarne.» Bägge åberopa honom som auktoritet, särskildt i fråga om statens grundande af fria individer etc., de senare äfven för att bevisa nödvändigheten af maktens delning. Schauman tänker tydligen främst på »ständerenväldsmännen.» Att Locke påverkat deras uppfattning af statsmakterna, skall ej förnekas. Dock är att märka att hos oss läran om den lagstiftande maktens, ständernas, suprematі — så nedåt, mot väljarne, som uppåt — mot regeringen — drefs betydligt längre, än Locke hade gjort. Man får aldrig glömma den högst betydande verkan författningen och öfverhufvudtaget de egna förhållandena — exempelvis den svage, för landet främmande monarken — utöfvat på idéernas utveckling och riktning. Schauman visar, hur »nationalekonomien i Sverige af politiska orsaker, för statsskickets skull, i vissa afseenden måste taga afstånd från den tyska kameralistiken,» s. 88, nämligen då det i denna senare talas om »furstens» kassa och makt, som borde stärkas. I ännu högre grad gäller detta afståndstagande från utifrån kommande läror, som ej passade in på våra förhållanden, tydligtvis om de brännbara politiska doktrinerna, hvilka ju hos oss fingo en i många afseenden egenartad utformning.

Det vore utan tvifvel en stor och värdig uppgift för sig att söka teckna *Montesquieu's* och — Englands inflytande på svenskt statsrättsligt tänkande. M:s afgörande betydelse i allmänhet för det historiska och politiska betraktelsesättet under 1700-talets senare skede i Sverige är framhäfd främst af A. Blanck a. a. passim. I hvilken grad M. inspirerat särskildt maktfördelningsteorierna hos oss är omöjligt att utan djupare analys afgöra. Man måste dock också här gå försiktigt fram. Föreställningen om ett visst equilibrium, en nödig och väl afvägd jämvikt mellan »statsmakterna» var sedan gammalt rotfäst i Sverige. Redan i 1634 års Regeringsform (ingressen) framhålles hur »ett ordentligit regemente» beror af, att »konungen sin höghet, rådet sin myndighet och ständerne deres skälige rätt och frihet tillbörligen blefve behållen», medan 1600-talets begynnandeståndsstrider föda åsikten om en balans äfven mellan stånden, på det sociala området. Bägge dessa åskådningar upptog frihetstiden och utvecklade vidare. Jämvikten mellan konung, råd och ständer, frihetstidens »klassiska» balanslära, som beskrifvits i föreg. uppsats s. 46, står otvifvelaktigt helt på svensk botten. Den blef emellertid, som framhållits, utan vidare betydelse. Hofpartiets speciella balanslära, jämvikten mellan konung och ständer (råd), stöder sig väl också på inhemsk historisk tradition fastän därjämte påverkningar utifrån med säkerhet gjort sig gällande. Frågan blir, om brorslotten härvid bör tilldelas Locke eller M. Den tredje typen af maktfördelningsläran åter, balansen mellan »Lagstiftaren» och »Lagskiparen», står klart och tydligt i M:s tecken. Läran om statsmaktens uppdelning efter statens *funktioner* — den lagstiftande och lagskipande makten, hvilkas »blandning» ofelbart leder till despotism — angifver otvetydigt mästaren, äfven om man ej hade talrika direkta citat och hänvisningar att tillgå. Schönberg, fören. utsk. 17/10 1769, framhåller med stolthet och för att höja sina satsers värde, att M. är upphofvet till hans och likasinnades yrkanden

Mirabeau o. a. Den »faselige Hobbesius» ställes som en värdig lärjunge till Machiavelli[1].

Främmande staters författningar diskuteras inte så sällan. Utom de stående exemplen från antiken, hvars stora gestalter beundras och åberopas, anför man gärna drag från Englands statslif, från Venedig, Frankrike, Tyskland, Danmark, Ryssland, Kina, där »alla äro jämlike», samt från Polen. Det olyckliga Polen kastade sin slagskugga äfven öfver våra förhållanden, och beklagande eller fördömande uttryck möta från alla partier. Beskyllningen att eftersträfva en »polsk Anarchie» hade alltid kraftig verkan. Det skulle möjligen vara någon inbiten och oförbätterlig frihetsdyrkare, som fortfarande kunde taga Polens författning i försvar (så Fredenstierna i Svea hofrätt, prot. 19 dec. 1768). Man läste och studerade således ganska flitigt utländska förhållanden och tänkesätt. Sida vid sida med de främmande naturrättsliga konstruktionerna påträffar man emellertid helt fredligt gamla svenska rättstankar och åskådningar.

Man kunde väntat, att det rika politiska tänkandet under frihetstiden skulle gifvit uppslag och verkat fruktbringande på senare perioder i vår historia. Så torde dock i ringa mån vara fallet. Härtill bidrager utan tvifvel den dåliga klang frihetstiden fick hos alla det nya systemets män, och den slöja af förakt och spe, eftervärlden kastade öfver epokens politiska lif.

Gustaf III bannlyste partimotsatserna och minnena från den föregående tiden: att inte doktrinerna om och under det »sälla regeringsskicket» skulle finna nåd för honom är klart. De stolta

---

om maktfördelning, »dessa förnämsta grunder til så många millioner människors wälfärd». — En framstående frihetstida publicist, som rönt stark påverkan af M., var Nordencrantz, hvilken dock gaf maktfördelningstanken en egen, mot ämbetsmannakåren riktad, utformning genom sitt kraf på ett särskiljande af »Redofordrande och Redoskyldige Magterna.»

Rousseau torde ej hafva utöfvat något större inflytande — och behöfde ej heller, kan man tillägga, ty »ständerenväldsmännen» hade ju, där så lämpade sig, dragit samma konsekvenser, som han kom att göra. Den, som verkligen synes vara påverkad af Rousseau, är Helsingius. Som paradoxal omnämnes R. af Rappe. I Den Politiske Aristarchus tredje delen, 1769, s. 49, uppräknas R., »den mest Republicanske af alla Skribenter» bland förkämparne för — maktfördelning! I Wåra grundlagars förswar uti et Bref til Rousseau, 1771, utlägger en »ständerenväldsman» kvintissensen af våra grundlagar för R., »en af wår tids yppersta Philosoper», hvars »upplysta förstånd och goda hjerta» inspirerat »hans lyckliga penna» att kraftigt försvara »mänsklighetens värdighet och naturliga rättigheter.» Här som på ett par andra ställen anföres R. blott som en i största allmänhet varm och nitisk vän af friheten. För det politiska tänkandet i Sverige fick Rousseau ej ens tillnärmelsevis samma betydelse som för skönlitteraturen.

[1] Att Hobbes emellertid — säkert utan att de själfva märkte det — påverkat frihetstidens teoretici är sannolikt, särskildt hvad beträffar anhängarne af den i monistisk, absolutistisk riktning utvecklade ständerenväldsläran. Lagerroth har i sin afh. s. 378, vid undersökningen af Frondins Riksdagsmannarätt, 1747, fint påvisat, att F. i afgörande punkter tagit intryck af Hobbes.

lärorna fingo nu i sin tur föra en oppositionsdoktrins tillvaro. Den naturrättsliga grundåskadningen behöfde ju icke därmed — ens hos de styrande — försvinna. Tvärtom måste denna anses fortlefva. Gustaf III yttrade själf om 1772 års R. F., att den vore byggd på »Frihet, Säkerhet och Proprietet». (Saml. Skr. Del I, s. 213: yttrande i rådet ang. tryckfriheten 26 april 1774). Den allt mer tilltagande adelsoppositionen stod emellertid kvar på frihetstidens ståndpunkt så i ett som annat — steril och konservativ betecknar Stavenow den (Jacob v. Engeströms förslag i Hist. Studier tillägnade H. Hjärne 1908)[1]. Det kunde vara af stort intresse att se om, och i så fall i hvilken grad, undertryckta föreställningar och stämningar från det »sälla regeringsskickets» dagar förefunnits inom adels- och speciellt ämbetsmannaoppositionen under Gustaf IV Adolf.

Öfverhufvudtaget erbjuder 1700-talets politiska tankelif flera intressanta och ännu oupppredda problem så bakåt i tiden som framåt. En undersökning af å ena sidan de två föregående seklernas svenska och å den andra utlandets inflytande på 1700-talets politiska spekulation vore utan tvifvel ganska fruktbringande. Ännu mera af nöden vore kanske en ingående utredning af de politiska idéerna under tiden 1772 fram till 1809. Nyare undersökningar hafva gifvit vid handen, att 1809 års »grundlagsfäder» varit utsatta för impulser från flera och vidt skilda håll[2]. Fysiokratiskt inflytande visar sig i de flesta förslag till representationsförändring från 1700-talets slut liksom vid 1809—10 års riksdag[3]. Hafva fysiokraternas läror äfven i andra statsrättsliga frågor påverkat tiden? Hvilket inflytande har franska revolutionen, dess doktriner och öde, öfvat på den samtida generationen här hemma? Allt

[1] Som af prof. Stavenows uppsats framgår, hägrade för adelsoppositionen en styrelseform med kanske ännu oinskränktare ständervälde, än under frihetstiden. Att den rojalistiska adelsfalang, bestående af officerare o. a., som före 1772 önskade en ändring i frihetstidens statsskick, ej så uteslutande hyst ett oegennyttigt intresse för konung och fosterland, framgår bl. a. af J. M. Sprengportens anteckningar från denna tid, delvis tryckta i Gust. Papperen del 1, s. 167—183. Här säger S., sid. 177, på tal om »diskurser» om den tillkommande R. F.: »Jag hade gerna sett, att han — Gustaf III — velat antaga det Engelska Reg.-sättet, medelst inrättning af tvänne Parlamenter (Kamrar), nämligen visse fullmäktige af hvarje bänk hos Adeln, jemte Biskoparne, i det ena, samt Borgares och Bönders fullmäktige i det andra.» Att medelst en dylik inrättning, oafsedt kungamaktens utvidgning, adeln skulle fått ett betydligt tillskott af makt faller i ögonen. Som helt dominerande den öfre kammaren skulle adeln innehaft en tredjedel af statsmakten, enligt frihetstidens begrepp om Englands statsväsen. Också finner S., när han fått läsa konungens förslag till R. F., att »Herren temmeligen skansat omkring sig.»

[2] Se bl. a. Brusewitz, a. a., samt Höjer-Boëthius polemik ang. tillkomsten af 1809 års R. F. i Hist. Tidskr. 1910 och Statsv. Tidskr. 1911 o. 1912.

[3] Se Brusewitz a. a. samt Rexius, Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär, 1915.

frågor, hvilkas besvarande vore af intresse och vikt för en rätt förståelse af 1809 års författningsverk. Först med en ingående kännedom om *epokens efter frihetstiden* politiska tankearbete torde det vara möjligt att erhålla en slutgiltig öfverblick af och allsidigt kunna bedöma omhvälfningen 1809. — Oafsedt allt främmande långods företer frihetstidens politiska tankelif en märklig och betydande bild. Denna träder än skarpare fram, när man betänker att det är det lefvande lifvets män, som utarbetat doktrinerna och fört fram dem. Den lärda forskningen på statsrättens område stod tämligen lågt under vår frihetstid, detta kanske till en del äfven beroende på den censur, som af politikens män — kanslerer o. a. — utöfvades öfver denna vetenskapsgren. Någon vetenskapligt systematisk statslära kunde helt förklarligt under dylika förhållanden ej utbildas. Som en följd häraf framstå de motsägelser af mångfaldigt slag, som påträffas både inom de skilda lärorna och hos de enstaka politici själfva från en och samma tidpunkt.

Flera af tidens tankar ägde emellertid en syftning, som förebådade ett senare sekel.

Man förstår ock den stolthet som — för att taga ett exempel ur högen — talar ur den lilla skriften Wåra grundlagars försvar uti et Bref till Rousseau, 1771, där Rousseau på författarens anhållan att få se R:s utkast till lagar för Corsicanarne, svarar: »At en Swänsk har så stort exempel af fullkomlighet, i sitt Fosterlands Grundlagar, at han ej kunde finna något nytt i R:s författningsplan, hvilken, såvida samhällens olika beskaffenhet och omständighet tillåta, war fotad på samma princip». »Jag måste nästan blygas,» utbrister förf., »at af en utländsk man hämta den öfwertygelsen, at det kan wara lika så ärofullt at kallas Swänsk under vår Frihets- och Hushållningsperiod, som under de lysande tidehwarf, som utmärkas af wåra Förfäders segrar och eröfringar». Frihetstidens Sverige erbjöd ju den för 1700-talet enastående anblicken af en gammal monarkisk stat, hvars rättsgrund af den officiella läran återfördes till folkets suveränitet och hvars offentliga institutioner kommenterades efter naturrättsliga begrepp och schemata. Den svenska författningen torde också på många håll i Europa ha tilldragit sig uppmärksamhet [1]. Att grannarne Danmark, Preussen och Ryssland kände till och på sitt sätt uppskattade det sälla regeringsskicket är nogsamt bekant [2].

[1] Den hade äfven arga vedersakare. Så den tyske kameralisten Justi († 1771), hvars skarpa och nedgörande kritik af det sälla regeringsskicket och dess protagonister, främst Ärlig Swensk, framkallade censor librorum v. Oelrichs sjudande harm samt hade till följd ett strängt förbud från kanslikollegium mot införsel af J:s arbeten (O. Wieselgren, En samtida kritik af den svenska frihetstidens statsskick i Studier tillägnade Karl Warburg, 1912, s. 197 o. f.)

[2] I allianstraktaten mellan Ryssland och Preussen 11 April 1764, tredje hemliga artikeln, förbinda kontrahenterna sig att upprätthålla »l'équilibre du pouvoir partagé entre le Roi, le Sénat et les — Etats», författningens »parties les plus essentielles», (tr. hos Tengberg, Om kejsarinnan Chatarina II:s åsyftade Stora Nordiska alliance, 1863, som bil. A.).

Man har understundom beklagat det tvära slut, som frihetstiden fick, samt framhållit, huru därmed en högt utvecklad författningsorganisation och ett blomstrande politiskt tänkande afklipptes utan att få bära den frukt, det lofvade. Hvad frihetstidens framgångsrika arbete på författningslifvets område vidkommer, gick detta ju ej förloradt. I fråga om det politiska tankelifvet åter förbiser man lätt dettas karaktär: de vidlyftiga deduktionerna eller glänsande perspektiven tjänade huvudsakligen som täckmantel för högst reella intressen. Det var dessa intressen som i verkligheten dirigerade hela spelet på den politiska teatern. Doktrinerna voro, som framhållits i inledningen till denna studie, vapen, dem man brukade i kampen om gods, makt och ära.

Det är de politiska maktfaktorerna, de stridande intressena och de förbittradt kämpande partierna, man främst måste taga i beaktande vid besvarandet af frågan, huruvida frihetstiden fyllt sitt mått eller bar på en oanad, i förtid afbruten utveckling. Och med dessa ofrånkomliga verkligheter för ögonen torde domen — det sällsynt rika politiska tankelifvet till trots — ej blifva annan, än att epoken gick ett självförverkadt och för landet lyckligt öde tillmötes.

Litteratur.

G. Henriksson-Holmberg: Socialismen i Sverge 1770—1886. Sthm 1913. Axel Holmströms förlag. 280 s.
Ivar Vennerström: Svenska Utopister (första delen). Sthm 1913, Tidens förlag. 181 s.

Dessa samma år utkomna arbeten afse, hvartdera på sitt sätt, att visa, hurusom de socialistiska idéerna äfven i Sverige ha en historia, ett rikt förflutet väl värdt att räddas från glömskan. Man har i senare tid vanligen betraktat Nils Quiding som vår förste socialist och 1880-talet som socialismens genombrottstid i Sverige. De ofvan anförda förff. vilja korrigera en dylik allt för snäf uppfattning. De äro därjämte öfvertygade om, att såsom H.-H. i sitt företal framhåller: »historien om den äldre svenska socialismen bör vara den nuvarande svenska socialismen till utomordentligt gagn samt ägnad att stärka tron på och lifva hoppet om socialismens möjlighet och framtid».

Huruvida denna förhoppning är berättigad synes mer än tvifvelaktigt. Men erkännansvärdt är att ha riktat uppmärksamheten på denna föga beaktade sida af svenskt tankelif. Vi skola därför utförligare redogöra för innehållet i dessa arbeten, än de eljest kunnat göra anspråk på.

Henriksson-Holmbergs arbete sönderfaller i fyra fristående afdelningar. Den *första* beskrifver några svenska samhällsutopier från slutet af 1700- och början af 1800-talet. Som afslutning följer en kort värdesättning af utopiens betydelse i allmänhet för socialistiskt tänkande.

I den *andra afdelningen* med titel »politisk socialism», skildras den i Sverige vaknande kritiken af staten, patriotismen och den borgerliga samfundsordningen i gemen. Härvid konstateras, att samhällskritiken, som vid århundradets början var influerad af fransk upplysningsfilosofi och den stora revolutionens läror, på 1840-talet framträder i enstaka pressorgan med tydlig socialistisk ton.

Tredje afdelningen handlar om »ekonomisk socialism». Dennes första målsmän i Sverige voro på 1840- och 1850-talen verkande publicister och politici, såsom G. Swederus, P. Götrek, C. V. Bergman, G. Hierta och J. L. Almquist. De stå alla under inflytande af den franska socialismen och kommunismen, sådan denna i olika skiftningar utbildats af Saint-Simon, Fourier, Cabet och Proudhon. Deras kritik och reformförslag gälla främst den ojämna egendomsfördelningen, familjen och arfsinstitutionen. Vid sidan af dylika af bildningens män framförda läror, spridas socialistiska och kommunistiska idéer af utifrån hemkomna handt-

verksgesäller. Desse utgöras, inom parentes sagdt, till stor del af skräddare, hvilka genomgående synas vara radikala och socialistiska ljusbringare!

Fjärde och sista afdelningen är helt ägnad åt »vår enda socialistiska teoretiker och tänkare med eget system, Nils Herman Quiding». Quiding, f. 1808, † 1886, jurist och rådman i Malmö, ägnade större delen af sitt lif åt ett djupgående samhällsvetenskapligt studium. Resultatet häraf blef hans stora arbete »Slutliqvid med Sveriges lag», utgifvet under pseydonymen »Nils Nilsson, arbetskarl». Q. framträder här som socialistisk reformator af icke blott Sveriges utan Europas och hela världens samfundsordning. Q:s grunduppfattning af det nutida samhällslifvets uppkomst och väsen belyses bäst af följande tes: «Den starkare blef medveten om sin styrkas verkningar och slog den svagare till marken. Styrkans välde blef därmed proklamerad såsom lag för den mänskliga sammanlefnaden». De svagare tvungos att öfverlåta sin egendom till de starkare och arbeta för dessa. Till skydd för sina ägodelar utbildade de starkare (»öfverklassen»), ett med tiden alltmera inveckladt rättssystem, som tillades gudomlig helgd. Detta är emellertid i grunden intet annat än »våldet bragt i system och under lag». Så som jorden ursprungligen exploaterats af egendomsägarne, så exploateras på ett mera utveckladt stadium arbetet af kapitalisterna. Arbetarne beröfvas frukterna af sina händers verk. »Underklassens» fullständiga beroende af en fåtalig kapitalistkast är orsaken till allt elände inom samhället, alla brott och alla krig.

Räddningen ur detta tillstånd är maktens återgång till folket och privategendomens öfvergång till samhället i dess helhet. Denna samfundsomhvälfning bör helst ske på fredlig väg. Blir motståndet alltför stort, finnes dock intet annat medel än revolution, och en »massornas diktatur» kan i så fall visa sig nödvändig.

Det nya samhället ter sig för Q. som ett den fulla jämlikhetens rike med helt genomförd kommunism, så väl hvad beträffar produktions- som konsumtionsmedlen. I denna framtidens stat, som Q. äfven tecknat i en utopi »Platos stat i korrigerad bild», 1876, har den gamla borgerliga lagen, af Q. kallad *individrätten*, ersatts af *samhällsrätt*. Lika invecklade som alla de gamla på våld och öfvermakt hvilande lagarne voro, lika enkel och klar blir det nya samfundets lag. Män och kvinnor äro fullständigt jämställda. Det gamla tvångsäktenskapet är aflyst. Barnen äro hela samhällets barn. De uppfostras utan åtskillnad på samhällets bekostnad. Undervisningen är för dem alla lika, tills de vid fyllda 17 år få ägna sig åt fackutbildning. Alla yrken stå öppna för hvar och en. Som all egendom är gemensam, kan ingen vinst uppstå för någon enskild; och intet arbete skattas därför tungt eller tråkigt. Lagöfverträdelser böra tillrättavisas men ej straffas. Samhällsvådliga individer underkastas tvångsuppfostran; och asyler upprättas för de abnormt belastade. Det nu rådande

myntsystemet skall aflösas af pappersmynt, »representativer», för hvilka jorden skall utgöra realsäkerheten. Den ende ägaren af all fast och lös egendom är primärsamhället, kommunen eller kretsen, hvilken ensam reglerar förvaltningen af denna gemenskap samt fördelningen af arbetsprodukterna bland samhällsmedlemmarne. Kommunen är lägsta ledet i ett system, som genom allt större enheter — härad, land, rike — slutligen skall mynna ut i världsstaten. Liksom kommunerna skola alla de större enheterna styras af valda »råd» och »nämnder» samt förvaltas af hvar sin »höfding». Världen skall på så sätt organiseras på grundvalen af och med mönster från den lägsta enheten, kommunen. Nationer och nationalstater skola försvinna.

Sådant är i korthet Quidings framtidsprogram, som af Henriksson-Holmberg karakteriseras som »ett helt, in i de minsta detaljer genomtänkt, sammanhängande — fullständigt kommunistiskt system». Huruvida Q. stått i beroende af utländska socialister, är outredt. Själf förnekar han det. Förf. som i ett föregående arbete — En svensk utopist. Nils Herman Quiding, 1909 —, närmare behandlat samma sak anser honom dock stå inom den äldre franska socialismens idékrets. I öfrigt framhåller förf., att Q i flera afseenden kommit till samma resultat som andra den moderna socialismens förkämpar. Så förete Q:s åsikter på många punkter en slående likhet med Anton Mengers, såsom de framställas i hans bekanta bok »Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag» (1886). Quiding har fått lefva och verka helt och hållet obemärkt. Ej ens hans hemland har fäst sig vid hans egenartade, storslagna arbete, klagar H.-H. Dock är Q. »den svenska underklassens lärare och hittills ende historieskildrare». Från honom stamma äfven de träffande benämningarna »öfverklass» och underklass», som i Sverige tack vare Strindberg vunnit burskap och nu mer ingått äfven i den tyska socialpolitiska litteraturen så t. ex. hos Fr. Oppenheimer, »Staat und Gesellschaft», i det nya sammelverket »Handbuch der Politik», 1912. Liksom Quiding är Sveriges ende egentlige systembyggare, så är han ock dess förste verklige socialist. Med honom afslutas den epok, förf. velat skildra i sitt arbete: den svenska socialismens första öfvervägande teoretiska skede. Med socialdemokratiens genombrott på 1880-talet ingår för den svenska socialismen en ny tid, då den, organiserad till ett parti, börjar blifva en politisk makt i samhället. Quiding står sålunda på gränsen mellan två tidsskeden. Afslutande en äldre tid inleder han genom sin kritik af gällande rättsordning, den borgerliga rätten, en ny epok.

Så afslutar Holmberg sin bok, som utom det här refererade innehåller jämförelser och sammanställningar med utländske författare på nästan alla punkter.

Som af ofvan gifna referat framgår, utgöra de tre första afdelningarna snarast en litteraturhistorisk revy af de skrifter och enstaka yttranden af socialistisk eller radikal art, som under tids-

perioden förekommit. Möjligen kunde ett och annat hithörande — ty det är ej blott socialistiska utan ock borgerligt radikala författare och uttalanden som refereras — ha tillfogats, exempelvis E. G. Geijers »Fattigvårdsfrågan» 1839. Men i det hela förefaller redogörelsen att vara mycket fullständig. Förf. har i ljuset framdragit en massa skrifter och uttalanden af detta slag, hvilka längesedan sjunkit i förgätenhet. Hans arbete blir därigenom en encyklopedie i smått för socialismens historia i Sverige och andra därtill hörande företeelser.

Den fjärde och sista afdelningen innehåller äfven den en återuppväckelse, nämligen af den knappt under lifstiden kände och sedan dess helt förgätne radman Quiding och hans stora verk »Slutliqvid med Sveriges lag». Som förf. är entusiastisk beundrare af Quiding kan man icke af honom vänta någon kritik af eller ens opartiskt omdöme om denne underlige, men otvifvelaktigt begåfvade socialfilosof. Det ofvan gifna referatet karakteriserar honom som fullblodig anarkist trots hans kamp mot den nuvarande s. k. individrätten och för en s. k. samhällsrätt. Han negerar så godt som alla nu existerande inrättningar och seder samt bygger det nya samhället på en atomistisk samfundsordning med kommunen som grundform för organisationen. Såväl på grund häraf som i följd af hans ohistoriska godtköpsförklaring af kulturutvecklingen såsom ett verk allenast af våld och list tillhör han ett förgånget skede i det sociala tänkandet. Så mycket har dock Marx' förklaring af utvecklingen, trots dess ensidighet åt det andra hållet, åstadkommit, att »prästlisten» och det afsiktliga våldet icke längre räcka som världsförklaring. Den omständigheten, att Q:s kritik af det bestående framför allt gäller rätten och rör sig i rättens skema — en följd af hans juridiska skolning och juridiska kall som rådman vid Malmö rådsturätt — förslår icke för att bereda Q:s verk en framtid. Q. är ur utvecklingssynpunkt en död man och kan icke återuppväckas annat än som en märklig och intressant företeelse ibland de sociala ideologernas stora skara. Ur denna synpunkt är man herr Henriksson-Holmberg tack skyldig för att ha från glömskan räddat denne man liksom de sporadiska yttringar af socialistisk eller kommunistisk förkunnelse, som tidigare förekommit i Sverige

Detta är arbetets hufvudsakliga förtjänst. Som en betydande brist, särskilt i fråga om ett arbete af detta slag, må anmärkas, att boken saknar icke blott personregister utan ock innehållsförteckning. Man har äfven eljest svårt att orientera sig uti det hopade materialet så mycket mera nu. Slutligen må ock erinras, att språket är ganska vårdslösadt.

Medan H.-H.'s arbete närmast kan betraktas som en samling, på sina ställen tämligen oöfverskådlig, af gammalt och nytt, framträder Vennerströms bok som en rad porträttstudier öfver enskilda svenska utopister. Dessa äro samtliga omnämnda och del-

vis rätt utförligt behandlade i det förra arbetet. Herr V. gifver emellertid en fristående och individualiserad teckning af personerna i fråga, samt söker insätta dem i deras rätta sociala miljö. Hans arbete, hvaraf brottstycken varit publicerade i Tiden 1912 o. 1913, blir dymedelst ett värdefullt komplement till H.-H's aktsamling.

I första kapitlet *Patrioten och F. V. Lejonanker* lämnas inledningsvis en skildring af tryckfriheten vid 1700 talets slut samt det öde, som drabbade det radikala bladet »Patrioten» (1792—94), »Sveriges första tidning med socialistisk tendens.» Tidningens redaktör, läkaren L. M. Philipson, hotas till sist med fängelse och hospital, medan hans vän och medarbetare Thorild 1793 förvisas från landet. Ett af »Patriotens» första nummer innehåller en artikel »Tankar öfver franska revolutionen», 1792, hvars författare F. W. Lejonanker — troligen konteramiral L., † 1801 — visar sig vara »en trogen tidstyp för den utopiska socialismen.» Franska revolutionen kritiseras däri skarpt: i stället för att krossa de ekonomiska och sociala samhällsbojorna och trygga allas rätt till produktionsmedlen och arbetets fulla afkastning, skapar den borgarklassens på kapital grundade tyranni. — En jämförelse med Thorilds kritik af franska revolutionen, ådagalägger, hur mycket närmare den modärna socialismen L.'s, för sin tid ovanligt skarpsynta, uppfattning af denna stora rörelse står.

Med sympati tecknar förf. därefter *Gustaf Hierta och Tidningen Medborgaren.* Öfverstelöjtnanten Gustaf Hierta, bondeståndets sedan så bekante »skrifkunnige,» startade 1829, ursprungligen i kompanjonskap med Ankarswärd, tidningen Medborgaren. Redan i början af år 1831 anslår tidningen saint-simonistiska toner för att kort därpå klart bekänna färg. Hierta mötte emellertid farliga motståndare. Crusenstolpe nedgör i Fäderneslandet saint-simonismens »feberyrande pladder» och J. Johansson i Nya Argus bekämpar särskildt äganderättens afskaffande, hvarvid han enligt förf. först i Sverige lancerar ordet *proletär.* En närmare undersökning kräfver förf:s påstående, s 63, att den begynnande skandinavismen skulle rönt »betydande invärkan» af saint-simonismens i Medborgaren refererade fredsutopier.

Med *Anders Fredrik Rådberg*, † 1853 som komminister i Vänersborg, framträder på allvar en religiöst-romantiskt färgad socialism, i släkt med den som i Frankrike utbildades af Saint-Simons lärjunge Buchez, den kristliga socialismens grundläggare, och den beryktade katolske prästen och vältalaren Lamennais. R's revolutionära predikningar i Stockholm 1830, »de förvisso djärfvaste ord, som efter Mäster Olofs tid förkunnats från en predikstol i hufvudstaden», väckte en storm af ovilja särskildt från kyrkligt håll. I en hel del skrifter från 1820 och 30-talen framlägger R. sina idéer, som han dock ej vill hafva förblandade med Saint-Simons. R. drömmer om att upprätta en »kristuspanteismens orden» med tio grader i syfte att grunda »Guds rike på jorden.» Föga ekonomiskt men starkt religiöst begåfvad, vill han se samhällslifvets alla funk-

tioner genomsyrade af *humanitetens* anda. Endast på så sätt, genom en inre omvändelse, blir det möjligt att nå det ideal, R. tecknar i sin framtidsutopi Friedland, 1839. R. är, säger förf.,» en af den utopiska socialismens mest originella och själfständiga representanter i vårt land.»

Per Götrek, tidningsman, bokhandlare och stort original († 1888) får sannolikt sin socialistiskt-utopiska väckelse af Medborgaren och blir en varm anhängare af Saint-Simon — »Père Enfantin» kallar Claes Lundin honom. G. författade på 1830-talet en mängd broschyrer, hvari han ifrigt gjorde propaganda för mästaren och dennes lärjunge Bazard, samtidigt polemiserande mot Fouriers falangstärprojekt. — G.'s märkligaste skrift är »Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen», 1847, hvari G. i nära anslutning till Saint-Simon och Cabet uppdrager linjerna till det nya samhället. Därjämte skildrar G. den modärna industrialismens uppkomst och kännetecken — två skarpt skilda klasser, kapitalister och proletärer — med en skarpblick, som förf. finner påminna om 1848 års ryktbara Kommunistmanifest. Förf. kallar G.'s skrift »ett slags svenskt kommunistiskt manifest i miniatyr» och håller ej för uteslutet, att G. genom vandrande gesäller — närmast skräddaren Leufstedt — erhållit kunskap om Marx' och Engels läror. Sin grundsyn på samhället och samhällsevolutionen har G. dock från de äldre franska utopisterna. Öfverhufvudtaget kan man allestädes konstatera det dominerande inflytande, som franska tänkare utöfvat på radikala eller »socialistiska» sinnen i Sverige, ända från de första utopisterna på 1700-talet och ner till N. Quiding — ett förhållande, som gör de svenska eftersägarnes åskådningar så tämligen lika och monotona.

I det sista kapitlet, *C. D. Forsell kontra Nils Ignell*, bokens obetydligaste, skildras den kommunistiskt sinnade skräddaren Forsells polemik med komministern i Stockholm Ignell, 1847.

Ofvan har antydts den skilda arten hos de två arbeten, som här refererats. Gemensamt för dem bägge är benägenheten för ej alltid så lyckade paraleller med nutiden samt en viss vårdslöshet i ordval och satsbyggnad, som ofta synes afsiktlig. Hvad ofvan sagts om H.-H.'s skrifsätt, gäller om ock i mindre grad om W.'s. Huruvida en dylik publicistisk »frigjordhet» är på sin plats i arbeten, som äfven satt sig vetenskapliga mål före, synes minst sagdt tvifvelaktigt. Den publik, som böckerna väl närmast äro afsedda för, senterar kanske den »uppiggande» skrifarten. Särskildt i V.'s arbete påträffar man visserligen ock en hel del roliga och träffande omdömen om personer och förhållanden. I ett som allt förtjäna dock bägge författarne fullt erkännande för det nit och den entusiasm, hvarmed de gått till sitt verk. Man har all anledning att önska god fortsättning.

E. F.

———

Några principiella anmärkningar om Sveriges tullpolitik efter kriget, i anledning af professor Heckschers uttalanden i arbetet ”Världskrigets ekonomi”.

Af

Professor **Nils Wohlin.**

Den stora frågan om bevarandet af vår politiska och ekonomiska självständighet fyller, som naturligt är, under nuvarande krigstid allas sinnen och lämnar för de flesta föga tid öfver till aflägsnare framtidsbekymmer. Det måste ju också stå klart för alla att utgången af den strid, vi här föra för våra lifsintressen, blir bestämmande för vår ekonomiska rörelsefrihet äfven under fredstiden. Mycken mening låge icke i att nu öfverlägga om riktlinjerna för vår tullpolitik efter kriget om vi, när den dagen kommer, hafva låtit vår rätt och vår oafhängighet gå förlorade.

Mången har öfverhufvud en så stark känsla för sambandet mellan handelspolitiken och den allmänna politiken att han blott vill tillerkänna nationalekonomien en undanskjuten plats vid det gröna bord, där de stora handelspolitiska frågorna afgöras. Redan Adam Smith erkände, att försvarsintressen berättigade till undantag från den frihandelspolitik, som han eljest ansåg vara den riktiga. Så framhålles äfven i vår tid, att ingen teori för det internationella bytet äger giltighet utöfver den gräns, som skiljer materiella nyttigheter från andra samhällsvärden. Ekonomen har att utpeka den väg, på hvilken ett folk bör vandra för att vinna största möjliga materiella välstånd. Men det faller utanför hans fackområde att bedöma, om samma väg äfven leder till högsta blomstring af folkets nationella lif och bästa säkerställande af dess politiska frihet.

Nationalekonomen medgifver gärna, att de ekonomiska synpunkterna icke äro de allra högsta, och han är ingalunda förmäten tro sitt votum var mer än en af brickorna i det politiska spelet. Han erkänner äfven själf som en understundom framträdande svaghet hos de ekonomiska teoretikerna att icke nog beakta sina satsers endast relativa giltighet. Allt för ofta förledas de att utdöma en viss tidsålders ekonomiska politik som utslag af blindhet och okunnighet, ehuru densamma måhända för sin tid skapar de nyttiga och enda möjliga medlen till högre samhällsformers bildande. Särskildt vid bedömandet af handelspolitikens invecklade problem är teoretikern gärna böjd att underskatta många modifierande faktorer, som sammanhänga med de internationella förbindelsernas svårberäkneliga växlingar.

Därest emellertid nationalekonomiens representanter göra dessa medgifvanden hafva de välgrundade anspråk på ett vägande ord äfven vid de viktigaste afgörandena på det handelspolitiska och allmänna politiska området. Frågan om neutralitetspolitik och allianspolitik har alltid äfven en ekonomisk sida, hvars betydelse framför allt i vår tid är utomordentligt stor, och för sina inlägg på denna punkt hafva nationalekonomerna rätt att kräfva respekt. Går deras samlade mening inom ett land i sådan riktning, att en af politiska skäl ifrågasatt ekonomisk allians med annat land medför större ekonomiska fördelar än nackdelar, så kunna de ansvariga statsmännen icke underlåta att taga den största hänsyn härtill. Man behöfver i detta afseende blott som ett exempel anföra det stora utrymme, som bereddes åt de handelspolitiska synpunkterna i den af bulgariska regeringen i samma ögonblick denna träffade valet af allians med centralmakterna offentliggjorda kommunikén. Förhåller det sig å andra sidan så, att nationalekonomerna enstämmigt bestyrka de öfvervägande ekonomiska olägenheterna och riskerna af alliansen för det land, hvars intressen de företräda, så kunna de visserligen icke begära att denna mening skall vara utslagsgifvande men dock att det måste vara fullkomligt lifsafgörande politiska intressen som få öfverväga så starkt grundade betänkligheter. Det bör ju icke glömmas, att vår tid icke minst är den ekonomiska nationalismens tidsålder och att möjligheten till själfständig ekonomisk kraftutveckling är en oundgänglig be-

tingelse för att ett folk skall behålla tron på sig själft och sin framtid.

För Sveriges vidkommande måste nog efter förutsättningslös och allsidig pröfning sägas, att en handelspolitisk sammanslutning med hvilken som helst af de industriella stormakterna skulle strida mot våra vitalaste ekonomiska intressen. Här är icke platsen att närmare utveckla de skäl, hvarpå denna uppfattning grundar sig. Blott antydningsvis må i visst sammanhang med det följande erinras om hufvudmomenten. Sveriges geografiska läge med vatten i öster, söder och väster inbjuder, såsom äfven vår handelsstatistik visar, i synnerligt hög grad till allsidiga handelsförbindelser. Den vida öfvervägande delen af vårt exportgods utgöres af råvaror och halffabrikat, och det är ett lifsvillkor att vi äga tillträde för dessa till såväl den tyska som de vesteuropeiska marknaderna. Ifrågavarande exportvaror hafva sådan natur, att ingen preferensbehandling af desamma från Tysklands sida kunde uppväga förlusterna på ett handelskrig med England. De förädlade industrivaror, som vi räkna på för export, äro special- och kvalitetsartiklar, för vilka vi måste kunna beräkna afsättning öfver hela världsmarknaden. Det öfvervägande antalet oumbärliga råvaror, hvaraf våra egna tillgångar äro otillräckliga, hämtas från England med skyddsområden samt från Förenta Staterna och Sydamerika, och Centraleuropa skulle aldrig kunna garantera oss mot de förluster, vi komme att lida därest dessa importintressen äfventyrades. En handelspolitisk allians med en industriell stormakt som Tyskland i form af ömsesidig preferenstullbehandling eller längre gående koncessioner i ny traktat innebure slutligen de största vådor för en hel rad af de förädlingsindustrier, som vi med stöd af vårt protektionistiska system upparbetat.

För att meningsutbyten om vår handelspolitik efter kriget öfverhufvud skola äga något intresse fordras att man utgår från samma allmänna utrikespolitiska åskådning och från samma grunduppfattning om villkoren för vår ekonomiska kraftutveckling i framtiden. Föreliggande betraktelser hvila på antagandet och förhoppningen att det skall lyckas vår fasta neutralitetspolitik att stödd på medvetandet om vår rätt och våra maktmedel föra vart land med bibehållen själfständighet genom den återstående krigs-

tidens faror, så att våra händer förblifva fria att efter egna intressen ställa vår handelspolitiska kurs under freden. Det förutsättes vidare, att den ofvan understrukna uppfattningen om följderna för vårt land af en ekonomisk allians med Tyskland godkännes och efterföljes. Skulle den förstnämnda förhoppningen genom vårt indragande i kriget komma på skam eller skulle utomordentliga förhållanden, som falla utom nationalekonomens bedömande, efter kriget tvinga till den handelspolitiska neutralitetens uppgifvande, så blefve ju vårt läge totalt förändradt. Allierar sig ett litet land med en stormakt, därmed försvårande sina förbindelser med andra stormakter, blir först dess ekonomiska självförsörjningsfråga en helt annan. De faror af en minskning i vårt tullskydd gentemot Tyskland, hvilka nedan anföras bland skälen emot en allmän omläggning af vår tulltaxa i frihandelsvänlig riktning, måste vidare under en allians med Tyskland i form af preferenstullar eller nedsatta traktattullar räknas med som orubbliga fakta, och vi hade endast att söka göra det bästa möjliga af vårt bundna och försämrade ekonomiska läge. Det vore förvisso ett spörsmål att utreda, huru vi borde specialisera vår industri för att inom en centraleuropeisk tullkoalition vinna så pass stark ställning, som omständigheterna medgåfve, men med i denna artikel afhandlade frågor har detta problem föga gemensamt.

Det är skäl tro att nu angifna förutsättningar för härvarande reflexioner i hufvudsak öfverensstämma med dem som ligga till grund för professor Heckschers inlägg i frågan om vår framtida handelspolitik. Såväl för professor Heckscher som för denna artikels författare har det stått som en plikt att äfven för tysk publik framlägga skälen till att Sverige icke kan önska någon handelspolitisk sammanslutning med Tyskland [1]. Det synes med denna samstämmighet ifråga om de allmänna utgångspunkterna som om betingelser vore gifna för en fruktbärande diskussion; betingelser, som i motsatt fall alldeles skulle hafva saknats.

Emellertid stöter man äfven inom den angifna ramen för

---

[1] Jfr prof. Heckschers artikel »Die schwedische Volkswirtschaft in ihren auswärtigen Beziehungen» (Süddeutsche Monatsheften 1915) samt artikelförfattarens »Deutschland und Schweden, ihre wirtschaftlichen Beziehungen nach dem Kriege» (Deutsche Wirtschaftszeitung N:r 1, 1916).

diskussionen på vissa moment af så stor oberäknelighet, att olika antaganden och förmodanden på dessa punkter lätt föranleda divergenser i slutledningarna. Det är nämligen uppenbart, att ringa intresse ligger i att debattera vår framtida handelspolitik under bortseende från den öfriga världens handelspolitiska gestaltning efter kriget. Naturligtvis kan man pröfva de protektionistiska argumenten på det rent teoretiska planet och man kan äfven i sin kritik däraf göra hänvisningar till ett särskildt lands förhållanden. Men man kan icke begära, att sådana synpunkter skola få blifva utslagsgifvande. Det har alltid varit en berättigad anmärkning mot krafven på en revision af vår svenska tulltaxa, sådana de framförts i senare års riksdagsmotioner, att det där talats om tullarnas verkningar på vårt ekonomiska lif som vore vi i våra handelspolitiska åtgöranden oberoende af våra grannländer och som låge icke nära inpå oss två ekonomiska stormakter, kämpande om herraväldet på vår som på andra marknader. Gick det före kriget att på detta sätt sticka hufvudet i busken, så borde dock äfven den mest principiella frihandlare erkänna att det icke går numera och att världshändelserna kunna växa den bästa teoretiker öfver hufvudet.

Det är visserligen vanskligt att spå, men ringa förhoppning är väl dock att de nu kämpande stormakterna skola efter krigets slut räcka hvarandra handen i handelspolitisk frid och försoning. Vida sannolikare är, att frihandelstendenserna under det stundande tidsskedet skola få ringa inflytande. Att den hänsynslösa handelsbojkottens besinningslösa förkämpar i England och Frankrike komma att bestämma kursen är visserligen icke att befara, men att starka handelspolitiska motsättningar länge skola fortbestå mellan stormaktsgrupperna är dock högst antagligt. De sannolika och möjliga momenten i den kommande situationen hafva utvecklats pa annat ställe [1] och skola icke här närmare afhandlas. Endast bör nämnas, att en handelspolitisk sammanslutning i en eller annan form mellan Tyskland och dess allierade hör till nyordningens

---

[1] Jfr »Den europeiska handelspolitikens sannolika omgestaltning efter kriget och följderna däraf för Sverige». Föredrag vid Sveriges Industriförbunds årsmöte den 13 april 1916. (Meddelanden från Sveriges Industriförbund).

mera vissa sidor; att det är mycket osäkert, huruvida ententemakterna skola kunna å sin sida förverkliga motsvarande planer, åtminstone i form af en allians med större effektivitet; att det brittiska imperiets öfvergång till den slutna dörrens politik däremot är ganska sannolik; samt att åtminstone mellan Tyskland och England men kanske äfven mellan Tyskland och Frankrike de före kriget på klausulen om rätt som mest gynnad nation hvilande handelsförbindelserna komma att ersättas af en reciprocitetspolitik, förande mer eller mindre långt ut i det öppna tullkriget.

Utgår man från att den handelspolitiska situationen ungefärligen skall utveckla sig i denna riktning, synes för den protektionistiska uppfattningen tidpunkten särdeles illa vald att nedskrifva de svenska näringarnas tullskydd. En autonom tariff utbygges, som alla veta, ej blott i syfte att bereda den inhemska industrien ett visst skydd, men äfven för att skapa bytesmedel vid handelspolitiska uppgörelser, och ingen stat bör väl själf förringa värdet af sina kompensationer när den står inför nödvändigheten af sådana uppgörelser med öfverlägsna motparter; isynnerhet som den främst ifrågakommande af dessa själf har en specialiserad högskyddstariff som den ingalunda torde blifva sinnad att förminska. Blir det europeiska tullkriget en verklighet, så lärer detsamma, i likhet med det nuvarande blockadkriget, icke lämna de neutrala staterna helt oberörda, och äfven dessa stater kunna då väl behöfva den protektionistiska handels- och sjöfartspolitikens repressaliemedel. Att afstå från dessa vore ju att handelspolitiskt afväpna samtidigt med att stormakterna öka sina handelspolitiska rustningar. Äfven om tullkrig i egentlig mening mellan Tyskland och England skall kunna förebyggas, så blir den sannolikt på dubbelsidig protektionism etablerade konkurrensen dem emellan så hård, att samma nödvändighet af tullskydd för oss gör sig gällande. Man kan sammanfatta tankegången så, att just den handelspolitiska neutralitet, hvilken vi betrakta som villkoret för Sveriges själfständiga ekonomiska framtid, pålägger oss förpliktelsen att bibehålla vårt protektionistiska system, äfven om för den nu lefvande generationen af konsumenter vissa uppoffringar kunna vara härmed förknippade.

Det är emellertid mera sällan, som motståndarna mot den

moderna protektionismen böja sig för ifrågavarande argumentering. Hela tankegången hvilar, bruka de genmäla, på ett postulat, hvars riktighet bestrides, nämligen att det öfverhufvud taget ligger i den nationella ekonomiens intresse att upprätthålla en stor mängd näringsgrenar, hvilkas existens blott möjliggöres af tullskyddet. Stödda på Ricardos, Stuart Mills, Bastables, Edgeworths, Paretos och andras välkända teori för det internationella bytet och exemplifierande sin åskådning med vissa i tullskyddsländer förekommande missförhållanden förklara de den utveckling af näringslifvet felaktig, som tullskyddet eller åtminstone det solidariska tullskyddet främjar. De grenar af »oekonomisk produktion», som därigenom hållas uppe, lägga i betydande omfattning beslag på landets produktiva krafter och förhindra dessas användning i de »naturliga» produktionsgrenarna, till skada för de senares rentabilitet och för nationalinkomsten i dess helhet. Med denna uppfattning oroar man sig mindre om hemlandets marknad för sådana varor, hvilka, tullen frånräknad, kunna importeras till lägre priser än hvartill de kunna hemma produceras, öppnas för och eröfras af utländsk industri, och man ser i en sådan utveckling intet uppgifvande af den ekonomiska själfständigheten och icke någon egentlig fara för denna.

Professor Heckscher har visserligen icke i ett sammanhängande helt offentliggjort sin handelspolitiska uppfattning, men har dock flerstädes, särskildt i artikeln i sockerfrågan år 1913 och i den i fjol utkomna uppmärksammade boken »Världskrigets ekonomi», tydligt understrukit hufvudpunkterna i densamma [1]. Man torde icke hafva missuppfattat hans mening, om man anser denna i hufvudsak öfverensstämmande med den nyss återgifna. Sedan genom kriget frågan om den ekonomiska krigsberedskapen fått en framskjuten plats i diskussionen har professor Heckscher ytterligare utdragit konsekvenserna af sin allmänna grundåskådning därhän, att landets behof af för militären och civilbefolkningen oumbärliga varor i sådana fall bör tillgodoses genom lagring af importeradt gods och icke genom skyddstull för inhemsk produktion, då kostnaderna vid den förra metoden enligt gjord kalkyl

[1] »Tullpolitik och trustväsen» (Ekonomisk tidskrift 1913). — »Världskrigets ekonomi», Stockholm 1915, kap. 5, sid. 122—152.

ställa sig lägre än vid den senare. En specialiserad tulltariff som den svenska försämrar vidare, enligt hans uppfattning, krigsberedskapen, emedan den binder kapital och arbetskraft i för krigsberedskapen icke nödvändiga tillverkningsbranscher. Krigsberedskapen påkallar därför tariffens revision i sådan riktning, att blott skyddet för de egentliga krigsmaterialindustrierna bibehålles.

Då en från dessa åsikter i vissa hänseenden afvikande mening framställes från nationalekonomisk sida sker det naturligtvis med full kännedom om de sanningar, som inrymmas i frihandelsteorien för det internationella bytet, och med öppen blick för öfverdrifter, hvartill skyddsystemets förespråkare ej sällan göra sig skyldiga. För att göra de senare rättvisa torde man dock böra fritaga dem från en af de brister på genomtänkta tankegångar, hvaremot professor Heckscher polemiserar, nämligen att de skulle föreställa sig möjligheten af en prohibitiv handelspolitik eller ens ett ögonblick tro att vi i Sverige »kunna tänka på att ordna vår produktion öfver hela linjen så, att den gör oss oberoende af andra länders produkter». Ej ens bland de idéer om en själfförsörjande »sluten handelsstat», som på sin tid sysselsatte tyska tänkare, ingick föreställningen att ett världsimperium skulle kunna med fördel åvägabringa en dylik anordning. Fastmera står för protektionisten lika väl som för frihandlaren som självklart, att geografiens fakta och den internationella arbetsfördelningens hufvudlagar icke kunna upphäfvas, och att den svenska folkhushållningen allt fortfarande i betydande grad måste byggas på import af nödvändighetsvaror. Betalningsmedlen för dessa måste skaffas genom att af all makt främja våra exportindustrier, och inga möjliga risker för utrikeshandelns afskärande i krig få hämma dessa sträfvanden. De egendomliga föreställningarna att fredsproduktionen borde ordnas på likadant sätt som man får inrätta sig i ett blockeradt land kunna, därest någon hyser dem, åtminstone icke betraktas som urartade *protektionistiska* tankegångar.

Ett första skäl för bibehållande af skyddstariffen, hvilket icke rubbas af frihandelsteoretiska invändningar, är att tariffen bereder vidkommande land vissa medel att tillvarataga sina exportintressen. Äfven den som förmenar sig kunna underskrifva nämnda invänd-

ningar i öfrigt kan dock omöjligen lämna ur räkningen, att frihandelslandet står ganska maktlöst när andra länder genom tullskärpningar förbereda slag mot dess exportindustrier. Att man så ofta blundar för detta förhållande beror naturligtvis på att ifrågavarande moment alltid underskattats i frihandelslärans hemland. Emedan Englands handelsintressen på grund af dess industriella öfverlägsenhet länge nöjaktigt tillgodosetts genom rätten som mest gynnad nation hafva frihandelsvännerna i andra länder, hvilkas ställning dock är helt annorlunda, lefvat sig in i föreställningen att detta vore en handelspolitisk sats af mera universell giltighet. Ofta stödjes denna dessutom af påpekandet att ett land, hvars förnämsta exportgods utgöres af oumbärliga produkter, såsom lifsmedel och industriella råvaror, redan genom varornas ifrågavarande natur äger garantier för en ohämmad afsättning.

Äfven protektionisten vet naturligtvis att t. ex. Danmark och Holland på frihandelssystemets grundval kunnat utveckla en betydande lifsmedelsexport. Men t. o. m. här förspörjes en tilltagande oro för följderna af engelska tullskyddsplaner. Rysslands och Tysklands handelspolitiska mellanhafvanden hafva lämnat ypperliga bevis på hur äfven en storexportör af lifvets oumbärligaste vara måste göra betydande eftergifter för att t. o. m. på ganska oförmånliga villkor få tillträde till en för sig viktig afsättningsmarknad. När nu efter kriget stormakternas sträfvanden till självförsörjning alltmera träda i förgrunden, kan äfven ett exportland för svårumbärliga varor lätt utsättas för besvikelser. Äro vi i Sverige säkra på en öppen dörr för vår malmexport, så kunna vi icke vara alldeles lika säkra för vår trä- och cellulosaexport på den engelska marknaden, därest en engelsk-rysk handelsallians trots allt skulle komma till stånd, och Tysklands ställning gentemot oss kommer att ifråga om dessa varor något, om äfven obetydligt stärkas för den händelse att den centraleuropeiska tullföreningen blir en verklighet. För att vinna vissa förmåner för vår export af lefvande kreatur, grädde, sten m. m. måste vi vid den förra traktatuppgörelsen med Tyskland gifva icke så små kompensationer; och man kan ju fråga frihandlaren om han är säker på att Tyskland hade beviljat oss samma förmåner, därest det icke hade haft några handelspolitiska fördelar att vinna af

ett tillmötesgående från vår sida. Det lärer icke kunna invändas, att exempelvis Danmark och Spanien fingo bibehålla mest gynnad nations rätt i Tyskland, ehuru traktater med dem icke kunde utverkas, ty dels sammanfalla dessa länders exportartiklar på Tyskland icke öfver hela linjen med våra och dels kan ingen beräkna de växlande motiv och synpunkter, som göra sig gällande vid en traktatförhandlande makts skilda uppgörelser. Oafsedt för öfrigt hvad som kunde hafva uppnåtts vid de äldre uppgörelserna kan man intet veta om hur ställningen blir vid de stundande.

Det sagda är ingalunda uttryck för någon pessimistisk uppfattning om vårt lands förmåga att häfda sina handelsintressen efter kriget. I annat sammanhang har det tvärtom synts angeläget betona, att våra möjligheter för ett självständigt uppträdande och en framgångsrik uppgörelse icke äro så små [1]. Men denna förhoppningsfulla uppfattning hvilar på antagandet, att vi uppträda med en viss kraft, och härför är, såsom Europa nu en gång är gestaltadt, bibehållandet af vårt protektionistiska system en af grundförutsättningarna. Därmed har naturligtvis icke påståtts att vår nuvarande tulltaxa icke lämnar rum för anmärkningar, hvartill straxt återkommes.

Hvad härefter beträffar frihandelsteoretikernas hufvudsatser ifråga om riktlinjerna för den inhemska produktionen, så kan först vara skäl erinra om att den på satsen om de komperativa kostnaderna uppbyggda frihandelsteorien för det internationella bytet endast äger giltighet under vissa förutsättningar. Den viktigaste inskränkningen är att arbetsfördelningen mellan två folkhushåll, genomförd enligt denna teori, med säkerhet gagnar dem båda endast om de produktionsgrenar, hvarpå hvartdera folkhushållet specialiserar sig, lyda lagen om ökad afkastning per arbetsenhet vid ökad omfattning af produktionen. Äro åter de produktionsgrenar, hvari hvart och ett af folkhushållen efter specialiseringen måste investera alla sina produktiva krafter, underkastade »lagen om den aftagande afkastningen», så minskas, åtminstone i en stor mängd fall, totalmängden af de produkter, som de tillsammans framställa, och hvartdera folkhushållet lider

[1] Jfr. det i noten sid. 137 nämnda ställe.

förlust. Det vore lockande nog att ingå på dessa redan af äldre frihandelsteoretici vidrörda spörsmål, men ämnet faller utom ramen för denna artikel. Nyligen har en författare sökt ånyo behandla problemet, ehuru visserligen icke fullt tillfredsställande och, som det förefaller, i tron att hans satser innebära förut icke uppmärksammade sanningar [1].

Den praktiska konsekvensen af det anförda är att det ingalunda alltid gagnar vare sig världsproduktionen i dess helhet eller de särskilda folkhushållen, om hvart och ett af dessa börjar drifva endast de näringsgrenar, för hvilka detsamma enligt kostnadsberäkningar före specialiseringen äger de »naturligaste» förutsättningarna. Äro dessa sistnämnda näringsgrenar t. ex. råvaruindustrier, inom hvilka produktionskostnaderna i följd af svåråtkomligare tillgångar eller jordens aftagande afkastning alltmera stegras, ju mera de utvidgas utöfver gränsen för produktionen före specialiseringen, så kan hända att en dylik specialisering leder till folkhushållets skada. Länder, gynnade på naturliga rikedomar, men mindre framskridna i industriell organisation, hafva i regel lägre komparativa kostnader för råvaruframställning och äro därför också mestadels råvaruexporterande. När emellertid naturtillgångarna tagits i anspråk i sådan omfattning, att lagen om den aftagande afkastningen gör sig märkbar, är det en nationalekonomiskt fullt riktig politik att, om så behöfves med hjälp af skyddstullar, skapa en förädlingsindustri och till densamma leda en del af landets produktiva krafter. Den ekonomiska historien gifver ju också mångfaldiga exempel på en sådan utveckling.

Det är nu icke meningen söka afgöra de ifrågavarande anmärkningarnas betydelse med afseende å Sveriges nuvarande industriella förhållanden. Ett så kompliceradt problem utredes icke i en handvändning. Man måste ju å ena sidan erkänna, att somliga af våra »frihandelsindustrier» torde hafva ett stycke kvar till den gräns, där naturen framtvingar allt högre kostnader på produktionsmarginalen. I våra skogar lärer det finnas väldiga kvantiteter af virke, som blott af brist på arbetskraft förfares, vår cellulosaindustri är säkerligen ytterligare mäktig en betydande

[1] Eduard Kellenberger: »Zur Theorie von Freihandel und Schutzzoll» (Weltwirtschaftliches Archiv 1916 II. 1).

kvantitativ utveckling, utan att växande knapphet på massaved behöfver fruktas, våra norrländska malmtillgångar äro ofantliga, stenindustrien, lingonplockningen m. fl. af våra exportnäringar lida ej af brist på råvara. Någon olägenhet följer icke af att med alla krafter främja sådana industriers expansion. Men om man betänker, hvilken utomordentligt stor del af vår förädlingsindustri, som vid en starkare sänkning af våra industritullar skulle få läggas ned på grund af Tysklands och Englands billigare produktionskostnader, synes det ganska ovisst om därvid lediggjorda arbetskrafter och frigjordt kapital kunde investeras i »frihandelsindustrierna» utan att verkningarna af den aftagande afkastningens lag för allt flera af dessa skulle börja framträda. Ja, fråga är öfverhufvud om våra »naturliga» industrier, huru mycket de än forcerades, kunde absorbera mera än en viss del af dessa produktiva krafter. Vi skulle troligen snart nog erfara, att Bastables och Paretos ekvationer för det internationella bytet ledt oss på villovägar.

Härvid är hänsyn icke tagen till de förluster, som en dylik omläggning af nationalproduktionen skulle medföra under öfvergångstiden. Kriget har visserligen uppenbarat den mänskliga arbetskraftens öfverraskande anpassningsförmåga. Men hvad som går under ett krigs oerhörda tryck, då nöden tvingar och samhället befaller, torde icke gå lika lätt i fredstid. Om en rad af våra svenska tillverkningsindustrier nödgades inskränka driften, så är det ganska ovisst om alla de arbetslösa massorna kunde placeras som skogsarbetare i Norrland, i de nya järnverken och trämassefabrikerna etc. Allra mest tvifvelaktigt vore detta efter krigets slut, då efterfrågan på arbetskraft utomlands blir oerhördt stor och faran för utvandringen af svensk arbetskraft högeligen aktuell. Att genom dylika omläggningar af produktionen kapital blefve ledigt för andra produktiva uppgifter är riktigt, ty rörelsekapitalet frigöres och genom försäljning af varulager och fabrikstomter skola alltid penningar inflyta. Men det behöfver knappast sägas, hvilka oerhörda förluster som uppstode vid fabriksbyggnadernas och maskinkapitalets realisation. Frihandelsvännerna invända, att nedsättningen af industriskyddet skall ske successivt och så små-

ningom. Något annat förutsättes icke heller här, men utvandring och kapitalnedskrotning skulle ändock icke kunna undvikas.

Det är vidare icke riktigt, då man anser sig kunna bedöma hvilka produktionsgrenar som för ett land äro naturliga och icke naturliga på grundval af de komparativa kostnaderna i det närvarande, ty det är de komparativa kostnaderna *efter* men icke *före* specialiseringen, som böra vara bestämmande för arbetsfördelningen mellan folkhushållen. Ett närmare utförande häraf faller likaledes utom denna artikels ram, men satsen leder till en teoretisk rehabilitering af Lists just ur teoretisk synpunkt så ofta ringaktade lära om manufakturskyddet som uppfostringsmedel. Praktiskt sedt följer däraf först, att man alldeles icke på grund af de olika industribranschernas rentabilitet före en ifrågasatt öfvergang till tullskyddsystem kan bedöma hur skyddet bör fördelas. Denna sida af saken har nu ingen aktualitet för vårt lands vidkommande. När skyddet införts och man efter tillräckligt lång tids förlopp finner att vissa industrigrenar, huru modernt de än skötas, äro oekonomiska, så är därmed visadt att skyddet för dem var ett misstag. Men därest tullskydd för en viss industribransch består och någon industri af detta slag dock ännu icke försökts, så kan man icke förklara industrien ifråga nationalekonomiskt onaturlig därför att arbetskraft och kapital för närvarande skulle få mera lönande användning i andra inhemska industrier. Då i ett tullskyddadt land olika industriers egenskap att vara mer eller mindre lönande rätt väl mätes genom den grad, hvari de bero af tullskyddet, kan saken också uttryckas sålunda: äfven om en viss industri icke kan sättas i gång utan ett högre tullskydd, kan det vara nationalekonomiskt riktigare att investera produktiva krafter häri än att investera dem i industrier, som reda sig utan tullskydd. Det *är* långt ifrån alltid så, men det *kan* vara så. Emellertid bör tilläggas, att hvarje år som går utan att tullskyddet för en dylik industri med framtidsmöjligheter tillvaratages naturligtvis medför direkta nationalekonomiska förluster.

Det sagda saknar icke tillämpning på Sveriges tullpolitik i den närmaste framtiden. Sant är att tullskyddet hos oss bestått under ett fjärdedels sekel och obestridligt är äfven att åtskilliga af de höga tullsatser, som vi år 1910 införde, på grund af bristande

industriell företagsamhet ännu mest haft den verkan att de bringat oss förluster. Uppfostringsskyddet för vår industri har icke öfver hela linjen utnyttjats så, som önskligt varit. Å andra sidan får man icke glömma att vår företagareklass haft att kämpa med kapitalbrist och andra stora svårigheter. I hvarje fall är tydligt att vi *sedan några år tillbaka* befinna oss i en sjudande nydaningstid inom svensk industri, och för de industrier, som nu tillkomma, är uppfostringsskyddets tid förvisso icke tilländalupen. Hvilken vågar t. ex. påstå att nedläggandet af kapital i Oxelösunds järnverksaktiebolags anläggningar för framställning af kokstackjärn och i Bergslagets planerade valsverksindustri är nationalekonomiskt oriktigt, emedan valsverksindustrien kräfver att de nuvarande tullsatserna bibehållas, måhända ökas, och att detta kapital i stället borde hafva investerats i sågverk och linongbolag?

Hvad beträffar den af professor Heckscher väckta diskussionen om sättet att tillgodose den ekonomiska krigsberedskapen skall tilläggas följande. Ingen föreställer sig, som redan sagts, att detta kan ske endast genom egen produktion, och en välordnad organisation för uppläggande af varuförråd är för visso nödvändig. Det gäller spannmål, bomull, metaller etc., hvaraf vi hafva otillräckliga egna tillgångar eller sakna sådana. Men man förfar förhastadt, därest man vid valet mellan de båda vägarna egen produktion och lagring af importgods, då möjlighet till sådant val föreligger, låter sig bestämmas af en kalkyl öfver hvilken metod som enligt *nuvarande* produktionskostnader och importpriser kostar minst. Oafsedt de riskmoment, med hvilka importen måste räkna, är det icke blott de nuvarande men äfven de framtida förhållandena, hvartill hänsyn bör tagas. Det kan väl hända att nyskapandet eller utvidgningen af en egen produktion, möjliggjordt genom tullskydd, är att föredraga framför tullens borttagande och magasinering af importvaror, ehuru utgifterna för statsverket vid den förra metoden för närvarande blifva större. Är den produktionsgren, det gäller, underkastad lagen om tilltagande afkastning och finnas inom landet gynnsamma förutsättningar för dess bedrifvande, kan den inom tio eller tjugo år hafva så upparbetats att den utan stöd af tull erbjuder samma pris som utländsk konkurrent eller ännu lägre. Går man åter fram på frihandelsvägen, så kommer ingen

inhemsk industri till stånd och man blir för all framtid beroende af utländska offerter. Att alltså till jämförelse med kostnaden för hållande af förråd såsom »den nationalekonomiska kostnaden för en genom tullskydd skapad» produktion taga skillnaden mellan den summa, till hvilken varan nu kan importeras, och den summa, som den nu kostar att framställa, kan väl svårligen godtagas som ledning för vår handelspolitik.

Det hittills anförda utgör emellertid icke något försvar för det *solidariska* tullskyddet, mot hvilket professor Heckscher hufvudsakligen riktar sig. Inom den stora massan af förädlingsindustrier, hvilka, som det brukar antagas, i regel lyda lagen om minskade produktionskostnader vid utvidgad produktion, äro de komparativa kostnaderna lägre för somliga och högre för andra. Här vore det otvifvelaktigt, teoretiskt sedt, nationalekonomiskt riktigt att koncentrera våra produktiva krafter i branscher, hvilka såvidt man kan döma både nu och i framtiden hafva lägre sådana kostnader. Man kan icke påstå, att det solidariska tullskyddet gagnar en sådan omläggning. Tvärtom är vår nuvarande taxa, som bekant en af de mest specialiserade af alla moderna tulltaxor, ett typiskt uttryck för principen att tullbelägga alla möjliga specialartiklar, som någonstädes inom landet äro föremål för en aldrig så blygsam och aldrig så utvecklingssvag fabrikation.

Likaledes är det för hvar och en som studerar vårt näringslif tydligt att för *åtskilliga* af våra industrier den tid nalkas sitt slut, då uppfostringsskyddet i dess *hittillsvarande* höjd är nödvändigt. Tack vare skyddet har en storindustri kunnat utvecklas, där för ett par årtionden tillbaka blott fanns ett tynande handtverk, och den inhemska marknaden har kunnat eröfras af den inhemska industrien. Men inom tullbarikaden hafva också flerstädes sådana osunda företeelser kallats till lif, som kunna sammanfattas i orden: oekonomisk driftsplittring, öfverkapitalisering och öfverproduktion. Sträfvandena att genom förtrustning och andra medel åvägabringa en starkare utrensning af lifsodugliga företag och en större driftkoncentration hafva icke på alla områden haft tillräcklig framgång.

Då dessutom åtskilliga af ifrågavarande tullsatser äga ringare bytesvärde vid traktatförhandlingar bör nog en viss revision af vår tulltaxa erkännas som önskvärd. Hvarpå det emellertid kom-

mer än är den punkt, dit man i hvarje fall bör gå. Man får absolut icke utgå från frihandelsåskådningen att alla sådana industrigrenar äro oekonomiska, hvilka endast genom tullskyddet kunna hållas uppe. Tillämpades denna princip, innebure detta för ett land med Sveriges läge, arbetslöner och öfriga produktionskostnader att man prisgåfve förädlingsindustrien inom mycket vidsträckta områden af det nationella näringslifvet. Att man å andra sidan icke får låta sig vilseledas af bekymrade rop från smådriftens och de lifsodugliga industriernas representanter är själffallet.

Gifvet är vidare, att man vid revisionen icke får släppa den autonoma tariffens roll vid traktatförhandlingar ur sikte. Äfven andra omständigheter finnas, som visa på nödvändigheten af den största varsamhet. Det vore en villfarelse tro att den bristfälliga driftkoncentrationen och öfverkapitaliseringen inom den svenska industrien, där sådan förekommer, *uteslutande* är en följd af tullsystemet. Andra orsaker medverka äfven i rätt väsentlig mån till dessa missförhållanden, hvilket bäst framgår däraf att desamma äfven förekomma inom åtskilliga exportindustrier, för hvilka tullskyddet är utan nämnvärd betydelse[1]. Vidare bör uppmärksammas, att man icke får ställa samma fordringar på specialisering som på världsindustrier, då fråga är om sådana svenska förädlingsindustrier, som sakna möjligheter att blifva betydelsefullare exportindustrier. Ju mera produktionen kan specialiseras på masstillverkning af vissa kvalitéer, desto mer bör visserligen af kända orsaker produktionskostnaderna kunna nedbringas, och ofantligt mycket återstår i detta hänseende att göra i svensk industri. I fall en industri arbetar för en så liten hemmamarknad som den svenska, går det emellertid icke för sig att drifva denna fordran till sin spets. Den af professor Heckscher, som ofvan nämnts, förfäktade meningen, att krigsberedskapen endast kräfver bibehållande af tullsatserna på i krig oumbärliga kvalitéer, men fordrar borttagande af skyddet för de öfriga, har diskuterats med sakkunniga inom en del industrigrenar och af dem bemötts med invändningar. Ett svenskt väfveri lärer t. ex. icke kunna, i likhet med hvad i England är möjligt, basera sin ekonomi på tillverkning af endast något eller

[1] Artikelförfattaren tillåter sig hänvisa till sin skrift »Driftkoncentrationen i svensk fabriksindustri», Stockholm 1915.

några slag af grofl kläde. Fastmera måste textilfabriker, skofabriker etc. fördela affärsrisken på ett något större antal kvalitéer och måste för att kunna hålla sig uppe utnyttja alla vinstchanser, som konsumtionens mångsidighet och växlingar erbjuda. Fredsproduktionen, om man så får kalla den, kan därför under normala tider icke gärna lösgöras från krigsproduktionen, om man öfverhufvud vill upprätthålla industrien i vanlig mening och icke förvandla den till militäretablissement utan fri växt. Skulle tillverkningen genom tullrubbningar inskränkas till krigskvalitéerna, blefve vidare inom många branscher en betydande driftsnedläggning följden, hvilket i vissa fall kunde få ogynnsamt inflytande t. o. m. på krigsberedskapen, i det att fabrikernas råvarulager blefve mindre. Slutligen får satsen, att lyxindustriernas upprätthållande skadar krigsmaterialproduktionen, icke gifvas för stor räckvidd. Därest krigsmaterialindustrierna hafva en motsvarande expansionsförmåga är nog riktigt att de skulle främjas af det rikligare tillflödet på arbetskraft och kapital — en punkt, hvarom är svårt att yttra sig — men lyxens största skada i nationalekonomiskt hänseende är dock att minska kapitalbildningen och denna skada är lika stor när lyxvarorna importeras.

Öfverhufvud nödgas man vara ganska försiktig då man bedömer den verkan, som den ena näringsgrenens tullskydd kan hafva på andra näringsgrenar. I professor Heckschers intressanta påpekande, att tillbakasättandet genom tullsänkning af en viss näringsgren gör en annan näringsgren mera lönande och automatiskt verkar som en tull, måste nog hvarje teoretiker instämma. Men den automatiska utväxlingen kan störas af så stark friktion och tullsänkningens verkningar sprida sig åt så många håll, att den antagna sluteffekten blir ganska oberäknelig.

Till denna punkts belysning må dröjas vid den viktiga frågan om industritullarnas inverkan på jordbruket, där mekanismen i tullöfverflyttningen teoretiskt är relativt öfverskådlig. En sakkunnig på jordbruksekonomiens område[1] har till artikelförfattarens tjänst sökt verkställa en öfverslagsberäkning rörande den belastning, indu-

[1] Statskonsulenten fil. kand. Aug. Östergren i promemoria den 7 maj 1916.

stritullarna förorsaka vårt jordbruk, jämförd med den höjning i ekonomiskt utbyte, som spannmålstullen kan antagas medföra. För att vara på den säkra sidan räknar han att ända till 3/4 af de döda inventariernas sammanlagda värde faller på köpta inventarier, som fördyras af tullarna, och fördyringen uppskattas med utgangspunkt från tullsatserna å vältar, plogar, harfvar, sanings-, slåtter- och skördemaskiner etc. samt dessas katalogpriser före kriget till drygt räknadt 10 procent af värdet. Utgående vidare från tillgängliga beräkningar öfver värdet af de döda inventarierna per hektar samt under antagande af en så kort amorteringstid för dessa som åtta år får han för det mindre jordbruket (10—50 har odlad jord) en belastning af Kr. 1:25 och för det större jordbruket (öfver 50 har odlad jord) af Kr. 0:88 per har odlad jord. Med hög uppskattning af industritullarnas fördyrande inverkan å hushållsartiklar, textilvaror m. m. anslår han sammanlagda belastningen till Kr. 2:00 per har för de mindre och Kr. 1:38 per har för de större jordbruken. Räknande med vanligaste åkerindelning, skördeafkastning och saluförd del af skörden anslår han å andra sidan vinsten af spannmålstullen för det mindre jordbruket till Kr. 8:88 och för det större till Kr. 13:88 per har odlad jord. Vinsten af spannmålstullen blir alltså för det mindre jordbruket ungefär 4 1/2 ggr och för det större jordbruket ungefär 10 ggr så stor som den af industritullarna förorsakade ökade utgiften. Emellertid är hänsyn härvid icke tagen till industritullarnas inverkan på lönestegringen i jordbruket. Denna är alltid någon, men den är sannolikt ganska obetydlig. Man får icke glömma, att den på kläder, skodon och andra tullbelagda industrivaror fallande delen af en arbetarefamiljs årsutgifter är liten och att hemslöjden ännu i viss utsträckning kvarlefver på svenska landsbygden.

Mot öfverslagskalkyler som den ofvannämnda kunna alltid befogade invändningar göras. Det är icke heller här afsikten att bidraga till frågans utredning, lika litet som artikelförfattaren naturligtvis ledes af någon sträfvan att nagelfara ord och uttryckssätt i professor Heckschers framställning. Därtill innehåller denna alltför många sanna och träffande påpekanden och artikelförfattaren är ju, som redan framgått, enig med honom i åtskilligt. Då han emellertid yttrar att det nuvarande agrarskyddet i vårt land ej

kommer jordbrukarna till godo *tillnärmelsevis* i den utsträckning, som det skulle göra om industriskyddet vore lägre, så att en revision af industritullarna i och för sig skulle verka som *en stark premie* på jordbruksdriften, och då dessa uttalanden äro led i en bevisning för att vi efter vidtagen minskning i vårt industriskydd böra kunna också sänka agrarskyddet, så väcker detta hos anhängarna af artikelförfattarens tullpolitiska åskådning betänksamhet och en viss oro. Man kan visserligen aldrig säga att yttranden som de anförda äro oriktiga, ty till mätande af adjektivens och adverbens valör äger man ingen fast värdeskala. Men yttrandena kunna alltför lätt missförstås af dem, som utan att själfva bilda sig någon uppfattning gripa efter hvarje auktoritativt stöd för sträfvandena att nedrifva våra svenska näringars, enligt här företrädd mening, *i stort sedt* nödvändiga tullskydd. Hvad vårt agrarskyddsystem beträffar inser hvarje resonabel protektionist, likaväl som frihandlaren, att systemet har afvigsidor: att tullarna kapitaliseras i jordvärdet, att den inhemska marknadens modernisering försvåras och att konsumtionen pålägges offer. Men han har å andra sidan klart för sig att den skadliga stegringen i jordens handelsvärde utöfver realvärdet icke i främsta rummet beror på jordbrukstullarna utan på de uppdrifna virkespriserna, den ökade efterfrågan på smärre jordlägenheter m. m., hvilket bäst belyses af jordprisernas utomordentliga stegring äfven i frihandelsländer som t. ex. Schweiz. Ifråga om spannmålstullarnas tryck på konsumenterna kan han icke underlåta påpeka att de prisstegringar å lifsmedel, hvilka under skilda tider framför allt väckt bekymmer och dyrtidsdebatter, haft internationella orsaker. Han förutser vidare att om agrarskyddet, när krigstidens exceptionella förhållanden äro öfverståndna, förblefve borta, stora omhvälfningar i vår jordbruksstruktur måste inträffa som åtminstone icke gagnade brödsädesodlingen. Det är därför med tillfredsställelse, som han tager fasta på professor Heckschers medgifvande, att »en sänkning i det nuvarande effektiva tullskyddet för brödsäd vore betänklig», ehuru han icke delar professor Heckschers uppfattning att det först är krigets erfarenheter, som gifvit agrarskyddet ett sådant berättigande.

Föreliggande reflexioner kunna sammanfattas i önskemålen att vår tulltaxa underkastas en viss revision, i syfte att bättre

anpassa den till våra olika tillverkningsindustriers verkliga betydelse och framtidsutsikter, men att taxans grundstomme med hänsyn till de rådande tidsförhållandena icke måtte rubbas. Bland de förhoppningar, som artikelförfattaren tidigare knutit till revisionen, var äfven införandet af utförselbevis för spannmål i förening med en sådan minskning i den nominella tullen å hvete, råg och maltkorn, att det effektiva tullskyddet å dessa sädesslag förblefve oförändradt[1]. Professor Heckscher omnämner[2] detta förslag som en anordning, icke ändamålsenlig i sig själf, men syftande till att undanjämka svårigheter, som parti- och klassintressen ställa i vägen för agrartullfrågans rationella lösning. Detta har dock icke varit åtminstone förslagsställarens mening, ty denne trodde sig däri se en utväg att å ena sidan främja afsättningsförhållandenas modernisering och stärka jordbrukarna gentemot den väntade kvarntrusten, å andra sidan förebygga ett berättigadt bekymmer från konsumtionens sida öfver lefnadskostnadernas ytterligare stegring. Däremot må medgifvas, att det sedermera inträffade kriget bragt vissa nya moment in i diskussionen.

Med önskemålet om den protektionistiska tullpolitikens bibehållande förenar sig hos alla med den här företrädda allmänna synen på våra ekonomiska framtidsuppgifter en liflig förhoppning, att våra kommande traktatförhandlingar med Tyskland — och naturligtvis äfven England, därest detta land öfvergår till en ny handelspolitik — måtte föras från de förändrade utgångspunkter, som världskrigets erfarenheter och våra viktigaste industriella framtidsplaner kräfva. Vi hafva väl ingen anledning vara annat än ganska tillfredsställda med utgången af underhandlingarna med Tyskland 1906 och 1911, men det måste dock sägas att vi då bedömde våra industriers betydelse för oss själfva mera efter omfattningen af deras export för tillfället än efter deras utvecklingsmöjligheter i framtiden och deras vikt för vår ekonomiska själfständighet. Så kom det sig att vi fäste en hufvudvikt vid och beviljade rätt stora kompensationer till förmån för näringsgrenar, af hvilka åtminstone några numera icke kunna anses äga så stor nationaleko-

[1] »Spannmålstullarna» (Svensk tidskrift 1915).

[2] »Världskrigets ekonomi» sid. 151—152.

nomisk betydelse, som då antogs. Hufvuduppgifter för oss äro för närvarande att skapa en svensk industri, som kan tillgodose vårt behof af gröfre valsverksprodukter, en mera utvecklad svensk maskinindustri och en svensk kemisk storindustri. Dessa framtidsmål böra därför vid kommande traktatförhandlingar särskildt hållas i sikte. Som en allmän orsak till att snarast möjligt efter kriget från *svensk* sida begära en revision af den svensk-tyska handelstraktaten, därest traktaten icke uppsäges från tysk sida, tillkommer den tyska valutans depression relativt till den svenska, hvilken punkt under den senaste tiden ådragit sig liflig uppmärksamhet. Ledes man af öfvertygelsen, att vår nationella förädlingsindustri med all makt måste skyddas för stormakternas ekonomiska expansionsträfvanden efter kriget, så vill man ju icke att det effektiva tullskyddet automatiskt nedskrifves genom en dylik vid handelstraktatens afslutande oförutsedd företeelse.

Det romerska rikets undergång.

Olika meningar om dess orsaker.

Af

D:r **Herman Gummerus.**

Det är en gammal iakttagelse, att det sätt, hvarpå viktiga historiska problem behandlats och bedömts under olika tider, mer eller mindre varit ett uttryck för de rådande tidsströmningarna. Detta gäller i synnerhet den äldre historiska vetenskapen, för hvilken den s. k. pragmatiska forskningsmetoden var normgifvande. I våra dagar står denna metod, hvilken uppställer som sitt mål påvisandet af vissa bestämda linjer för den mänskliga utvecklingen, samtiden till lärdom och efterrättelse, tämligen lågt i kurs. I stället rekommenderas den «genetiska» metoden, som nöjer sig med att klarlägga det historiska kausalsammanhanget utan förutfattade meningar och utan tanke på att däraf draga «lärdomar». Men äfven den mest samvetsgranne, mest objektive historiker kan likväl ej undgå att låta sin framställning påverkas af sin egen personliga världsåskådning, hvilken bildats under inflytande af den miljö, hvari han lefver. Omedvetet eller medvetet låter han sin ställning till sin egen tids brännande politiska och sociala spörsmål inverka på bedömandet af de forntida händelser och förhållénden han undersöker. Ännu gäller i viss mån satsen, att den historiska litteraturen är en spegelbild af författarens egen tid.

Ju svårare, ju mera omstridt ett historiskt spörsmål är, ju större spelrum det finnes för olika hypoteser, desto mera kommer självfallet tidsmiljöns och tidsströmningarnas inflytelse på forskarnas uppfattning till synes. Ett världshistoriskt problem sådant

som frågan om orsakerna till det romerska rikets och därmed den antika kulturens undergång[1] — ett problem som i lika hög grad berör den politiska, ekonomiska, sociala och religiösa utvecklingen och som genom materialets sparsamhet blir så oändligt svårt att lösa — måste mer än de flesta bli en pröfvosten på forskarens världsuppfattning. En undersökning af alla de olika teorier, som under tidernas lopp uppställls för lösningen af detta problem, blir därför en generalmönstring af de olika världsåskådningar, som gjort sig gällande allt sedan den tid, då den mänskliga tanken började sysselsätta sig därmed.

Någon kritisk, i egentlig mening vetenskaplig behandling af ämnet kan det ej blifva tal om förrän på 1800-talet. De föregående århundradenas fackmän på området — filologerna — bekymrade sig ej mycket om sådana historiska problem. Under medeltiden visste man om den romerska kejsartidens historia föga mera än det lilla som stod att läsa i Orosius', Eutropius' och andra senklassiska författares kompendier, och äfven humanisterna, som dock genom upptäckten af Tacitus' skrifter fått göra bekantskap med en romersk författare med verklig historisk blick och själfständig, om än ensidig samhällsuppfattning, hade ringa intresse för den period som följde efter Ciceros och Livius tid. Öfver hufvud behandlades gamla tidens historia af humanisterna hufvudsakligen ur filologisk och antikvarisk synpunkt. Först i slutet af 1600-talet fick den vetenskapliga världen i Lenain de Tillemonts stora verk *Histoire des Empereurs* (Paris 1690) en sammanhängande, på omfattande källstudier byggd framställning af den romerska kejsartidens historia. Men detta arbete, som genom sin grundlighet och rikedom på citat ur de gamla författarna ännu är oumbärligt för hvar och en som sysslar med ämnet, är ej annat än en långrandig, strängt annalistisk sammanställning af fakta. Föga bättre är det beställdt med de talrika arbeten i Roms historia, som på 1700-talet utkommo i Tyskland, Frankrike och England.

[1] När jag här talar om det romerska rikets undergång, afser jag, följande en vedertagen terminologi, det var väströmerska rikets. Strängt taget är detta oegentligt, då ju det väströmerska riket äfven efter den definitiva delningen vid Theodosius den stores död fortfor att betraktas som en enhet.

Hvad fackmännen försummade, det bemödade sig tidens populärfilosofer och universalhistoriker att godtgöra. «Ueber keine Geschichte ist leichter zu philosophieren gewesen, als über die römische Geschichte», säger Herder. Faktiskt var det under 1700-talet på högsta modet att «filosofera» över Roms historia, vanligen med underlag af ett ganska torftigt mått af verkligt vetande. Hvarje dilettant, som läst sin Livius och sin Tacitus, ansåg sig kallad att deklamera öfver de romerska medborgardygderna och deras förfall. Dessa tomma stilöfningar hafva för oss mycket litet intresse och kunna saklöst lämnas åsido. Jag kan här inskränka mig till en resumé af hvad några af tidens mera betydande andar tänkte om det romerska väldet och orsakerna till dess fall.

1600-talets uppfattning af detta historiska spörsmål finner man bäst och fullständigast framställd i J.-B. Bossuets stora, mycket beundrade arbete: *Discours sur l'histoire universelle, jusqu' à l'empire de Charlemagne*, Paris 1681, tillägnadt hans lärjunge, Ludvig XIV:s son, Frankrikes Dauphin. Bossuet uppdrager här de stora linjerna från världens skapelse till Karl den store, hvari Greklands och Roms historia är införd som en länk i den utveckling, hvilken enligt Guds plan skulle leda till människosläktets frälsning. Tendensen är sålunda rent teologisk och teleologisk. Världsutvecklingen indelar Bossuet i sju världsåldrar med tolf epoker. Den sjunde och sista af dessa tager sin början med Kristi födelse och omfattar den tionde världsepoken (till Konstantin den store), den elfte (till Karl den store) och den tolfte (det nya riket). Grundandet af det romerska kejsardömet sker för att möjliggöra kristendomens framträdande. Det romerska kejsarriket, liksom därförinnan det babyloniska, det persiska och Alexander den stores rike, tjänar endast Guds afsikter. Det romerska riket föll i spillror — men Rom självt blef bestående såsom medelpunkt för det nya riket. «När tiden var kommen, då det romerska väldet måste falla — säger Bossuet — och då detta stora rike, som förmätet hade kallat sig evigt, måste undergå samma öde som de andra, bibehöll Rom, som dock blifvit barbarernas byte, genom religionen sitt forna majestät». Att Rom blef plundradt af barbarerna var en Guds straffdom för att det ännu hundra år efter Konstantin den store förblifvit en borg för hedendomen. Ur dess aska upp-

stod ett nytt, kristet Rom. «Och — säger Bossuet — det är först efter det barbarerna öfversvämmade romerska riket som Jesu Kristi seger öfver de romerska gudarna fullbordades».

Det ligger någonting storslaget öfver detta försök att förklara världsförloppet genom att inordna det under en enda stor gudomlig princip, ett försök som genomföres med oblidkelig logisk konsekvens. Råka någon gång de profana författarenas uppgifter i strid med Bibelns, ges naturligtvis företräde åt de senare. Med proportionerna i världsutvecklingen handskas Bossuet alldeles efter behag. De forna asiatiska rikenas existens motiveras endast af behofvet af yttre makter för att straffa, rädda eller beskydda Israel. Alla dessa stora riken ha med olika medel bidragit till religionens väl och Guds ära och deras fall var afsedt att mana människorna, ej minst konungarna, till eftertanke och ödmjukhet.

Men det märkliga med Bossuet är att han ej inskränker sig till denna rent teologiska världsförklaring. I tredje delen af sitt arbete, «Les empires», inlåter han sig på historiskt-filosofiska spekulationer rörande orsakerna till de stora världsrikenas undergång, spekulationer som ha mycket litet med teologi att göra. Det är i denna del han äfven berör orsaken till det romerska rikets storhet och fall. Roms storhet berodde på dess medborgares dygder, senatens klokhet och militärens disciplin. Men republiken bar i sitt sköte fröet till sin undergång: oenigheten mellan samhällsklasserna, som ledde till monarkiens införande. Monarkiens svaga sida var åter att den måste stödja sig på militären. Soldaterna funno sig snart vara de verkliga herrarna öfver de kejsare de tillsatt. «Häraf slappandet af manstukten; häraf upproren och inbördeskrigen; häraf slutligen arméns och därmed rikets undergång». Bossuet lägger således hufvudvikten vid denna rent militära svaghet. Såsom bidragande omständigheter räknar han upp skuldsättningen och fordringsägarnas girighet, den stora mängden af gladiatorer och slafvar, den äkt-romerska befolkningens uppblandande med främmande folkelement, hvilket hade till följd fosterlandskärlekens försvinnande, samt den tilltagande pauperismen, förorsakad af de rikes lyx och utsväfningar, och det lättjefulla lif som därigenom infördes.

Denna oförmedlade motsats mellan en rent världslig, veten-

skaplig tankegång och den tidigare refererade teologiska förklaringen var Bossuet knappast själf medveten om. Det hör ju till den katolska kyrkans taktik att uppdraga en skarp gräns mellan det andliga och det världsliga, mellan tro och vetande, utan att göra något försök att förena dessa svårförenliga motsatser. Å ena sidan fordrar hon obetingad underkastelse under dogmen och kyrkans lära, å andra sidan ger hon ganska stort spelrum åt rent rationalistiska spekulationer. Lyckas det blott att hindra yttre konflikt — och det lyckas vanligen utan svårighet — så bryr man sig föga om den inre motsägelsen.

Bossuets teologiska uppfattning af världshistorien och det romerska rikets ställning inom den blef normgifvande för hans ståndsbröder inom kyrkan för lång tid framåt; för vetenskapen blef den snart utan betydelse. När Montesquieu några årtionden senare tog frågan till tals i sin afhandling: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, lämnade han teologien helt och hållet åsido och återupptog i stället Bossuets försök att nå fram till en förklaring genom en analys af romarrikets inre byggnad. Mycket nytt innebär Montesquieus framställning inte. Liksom Bossuet lägger han hufvudvikten vid *la vertue*, den romerska medborgarandan, som i förening med visa lagar lade grunden till Roms storhet. Monarkiens införande betingades däraf, att dessa lagar ej mera lämpade sig för ett stort rike, samt af de gamla romardygdernas försvinnande. Sin uppfattning om det romerska rikets fall sammanfattar Montesquieu sålunda: «Romarne nådde sin härskareställning öfver alla folk ej blott genom sin krigskonst, utan äfven genom sin klokhet, sin försiktighet, sin ståndaktighet, sin kärlek till äran och fäderneslandet. När under kejsartiden alla dessa dygder försvunno, hade de dock krigskonsten kvar, och med dess tillhjälp lyckades de bibehålla hvad de eröfrat trots regenternas svaghet och tyranni; men då korruptionen fick insteg i själfva hären, blefvo de ett byte för alla grannfolk.» Såsom synes är tankegången tämligen öfverensstämmande med Bossuets. Ett nytt moment bringar Montesquieu i diskussionen genom att framhålla, att rikets tillgångar trots de ständigt ökade ruinerande skatterna ej räckte till för att tillfredsställa soldateskens växande anspråk, hvaraf blef följden att kejsarna tvungos

att taga i sin tjänst allt flere barbarer, hvilka slutligen öfversvämmade riket.

I Herders stort anlagda verk *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, utgifvet år 1787, i en del stycken en utvidgning af den tretton år tidigare skrifna uppsatsen *Auch eine Philosophie der Geschichte*, finna vi så att säga kvintessensen af upplysningstidehvarfvets universalhistoriska världsuppfattning. Människosläktets utveckling emot en allt högre *humanitet* och *rättvisa* i enlighet med vissa inneboende *naturlagar* och med *förnuftet* som drifvande kraft och ledstjärna — se där hvad Herder anser vara världshistoriens innebörd. Denna uppfattning stöder han på ett omfattande, men ganska ytligt och okritiskt historiskt vetande. Den i den tidigare uppsatsen skizzerade skematiska framställningen af de österländska patriarkernas tid såsom människosläktets barndom, den egyptiska och feniciska epoken som dess gosseålder, den grekiska som dess ynglingaålder och den romerska som dess mannaålder återfinner man väl ej i det större med mognare omdöme skrifna arbetet, men det finnes dock äfven där mycket kvar af denna rustkammare af analogier och lösa konstruktioner, med hvilken tiden älskade att operera. Vid sidan däraf finner man likväl mången snillrik tanke och månget välmåttadt hugg emot den rådande kammarlärdomens för det verkliga lifvet främmande moraliserande.

Herders framställning af det romerska väldets utveckling går ut på att bevisa, att orsakerna till dess fall lågo förborgade redan i dess upprinnelse. Han är visserligen uppfylld af djup beundran för de beprisade romardygderna, men opponerar sig lifligt emot föreställningen om Roms författning såsom den bästa möjliga. I likhet med Montesquieu framhåller han den ständiga motsatsen mellan senaten och nobiliteten å ena sidan, folket å den andra, en motsats som slutligen ledde till monarkiens införande. Han har äfven blick för den säkerligen ännu större svaghet, som låg däri, att Roms författning var en stadsförfattning, hvilken illa lämpade sig för ett världsbehärskande rike. Vidare påpekar han liksom Bossuet slafveriets fördärflighet samt lyxens onaturliga stegring inom den härskande klassen, hvilken enligt hans mening var orsaken till den allmänna nedgången i förmögenhetsförhållandena

och till befolkningens aftagande samt slutligen till soldateskens öfverhand tagande makt. Vid kejsartidens slut — säger han — var riket utmattadt, kraftlöst och sönderslitet i sitt inre, bebodt af försvagade människor, nedsjunket i yppighet, laster, oordningar, godtycke och krigisk förvildning. De utmärkta romerska lagarna kunde ej ersätta kraften, som försvunnit, återställa nerver som förlorat sin lifskraft, röra drifffjädrar som lågo nere». Så kommo från norden de nya friska folkkrafter, som slutligen togo arfvet af det döende gamla samhället.

Såsom synes förmadde icke heller Herder tränga djupare in i problemets verkliga väsen. Hvad han lyckades förklara var endast den romerska republikens fall och monarkiens införande, men men hvarför riket som sådant ej kunde bestå, förmådde han ej utgrunda. Han såg de viktigaste symptomen af dess fortsatta försvagande, men de inre orsakerna kunde han ej upptäcka. Därtill fattades honom verklig insikt i det romerska samhällets byggnad.

År 1802 utkom GIBBONS stora verk *The History of the decline and fall of the Roman empire*. Nu var det ej längre universalhistorikern eller populärfilosofen som hade ordet, utan en verklig fackman. Man öppnar Gibbons bok med stora förväntningar. Hvad som ej lyckades en Bossuet, en Montesquieu, en Herder, det borde väl lyckas denne snillrike engelske forskare, som kunde stödja sitt omdöme på självförvärvad, ingående kännedom af själfva källorna. Men resultatet af bekantskapen blir en besvikelse.

Gibbons uppfattning om orsakerna till det romerska rikets fall kan uttryckas i en enda kort sats: ett despotiskt styrdt folk måste förr eller senare gå sin undergång till mötes. En son af det fria själfstyrda England, såg han i individens ofrihet och samhällets passiva underkastelse under en härskares godtycke roten och och upphofvet till allt ondt.

Se här några belysande citat ur första bandet af Gibbons verk.

Efter en skildring af rikets lyckliga tillstånd under kejsardömets första tider fortsätter han: »Svårligen kunde en samtida iakttagare upptäcka de dolda orsakerna till förfall och korruption i den allmänna lyckan. Den långa freden och den enhetliga styrelsen införde ett smygande hemligt gift i samhällskroppen. Män-

niskornas sinnen hade småningom tryckts ned till samma nivå, geniets eld hade slocknat och själfva den krigiska andan hade förflyktigats. Europas folk voro tappra och kraftfulla. Spanien, Gallien, Britannien och Illyricum fyllde legionerna med utmärkta soldater och bildade monarkiens verkliga styrka. Deras personliga duglighet fanns kvar, men de ägde ej mera det mod och den allmänanda, som näres af frihetskärleken, känslan för nationell heder, närheten af fara och vanan att befalla. De mottogo lagar och styresmän af sin härskares vilja och litade för sitt försvar på legotrupper. Deras stoltaste höfdingars efterkommande voro nöjda med rangen af medborgare och undersåtar. De ärelystnaste drogos till kejsarens hof, och de öfvergifna provinserna, beröfvade all politisk styrka och enhet, sjönko omärkligt ned i privatlivets slappa likgiltighet.»

Under de fyra första seklen af Roms tillvaro — säger Gibbon i en återblick med anledning af tusenårsjubileet under Philippus Arabs — hade romarna i fattigdomens mödosamma skola förvärfvat sig de krigiska dygder och den förmåga att styra, som sedan förskaffade dem herraväldet öfver världen. »De tre sista århundradena hade förflutit under yttre prosperitet och inre förfall. Denna nation af krigare, ämbetsmän och lagstiftare. . . hade uppgått i den stora massan af rikets invånare och blandats med millioner servila provinsinbyggare, hvilka hade emottagit det romerska namnet utan att tillägna sig den romerska andan». Legohären var den enda del af samhället som bibehöll och — missbrukade sitt oberoende. Den tillsatte kejsarne och beklädde dem med despotisk makt öfver såväl de eröfrade länderna som Scipionernas eget land. Riket tycktes under Philippus ej vara mindre mäktigt än under Hadrianus eller Augustus. Formerna voro desamma, men den lifgifvande andan och kraften hade flytt. »Folkets handlingskraft hade försvagats och utmattats genom en lång period af förtryck. Legionernas disciplin, som efter försvinnandet af alla andra dygder ensam skyddade statens storhet, hade rubbats genom kejsarnas härsklystnad eller förslappats genom deras vekligbet.» Så blef riket slutligen ett byte för de öfver gränsen inbrytande barbarerna.

Gibbons framställning af orsakerna till det romerska kejsarrikets fall är typiskt för den gammalliberala historieuppfattningen

med dess öfverskattande af de politiska institutionernas betydelse, en uppfattning som äfven framträder i Grotes berömda arbete *History of Greece.* Någon föreställning därom, att den politiska författningen ej fritt väljes af nationen eller staten, utan i hög grad bestämmes af rådande kulturella ekonomiska och sociala förhållanden, hade Gibbon icke, och i det afseendet betecknar hans arbete ett baksteg i jämförelse med »upplysningsfilosofernas» i andra stycken så djupt underlägsna framställning.

1800-talets historiska forskning stod till öfvervägande del i materialsamlingens och den historiska detaljundersökningens tecken. Den nya metod Niebuhr införde för användningen af de antika källorna verkade till en början mera nedrifvande än uppbyggande. Med upptäckten af dessa källors stora otillförlitlighet, ja i många fall lögnaktighet, förlorade man den fasta grundval för forskningen, som man dittills trott sig äga. Summan af historiskt vetande, som man kunde hämta af de klassiska författarna, krympte betydligt tillsammans. En ersättning, och en mycket rik sådan, fick man genom tillkomsten af en massa nytt forskningsmaterial. Dechiffreringen af hieroglyf- och kilskriften öppnade vägen till utforskandet af Egyptens, Babyloniens och Assyriens gamla historia, hvarom man tidigare ej vetat mera än det lilla, som de grekiska historieskrifvarna hade att förtälja. Papyrusforskningen gaf en ytterst intressant inblick i Egyptens inre förhållanden under den ptolemeiska och romerska tiden och kastade nytt ljus öfver den hellenistiska kulturen. För Greklands och Roms historia åter blef samlandet och studiet af de tallösa steninskrifterna af epokgörande betydelse. Med hvart årtionde växte det historiska materialet, och i samma mån blef det allt svårare att öfverblicka och behärska det.

Att skrifva en utförlig »Gamla tidens historia» grundad på egen detaljforskning är numera en uppgift som öfverstiger en ensam forskares krafter. Ett arbete sådant som Fr. Chr. Schlossers *Universalhistorische Uebersicht der Geschichte der alten Welt und ihrer Kultur* (fyra band, Frankfurt a/M 1826—32) låter i våra dagar endast tänka sig som en populärvetenskaplig kompilation. L. v. Rankes mycket omdiskuterade *Weltgeschichte* (Leipzig 1881—1888), som ej nådde långt utöfver Gamla tiden, kan endast betecknas som ett djärft, men i hufvudsak misslyckadt försök. T. o. m.

en EDU. MEYERS mångsidiga vetande och fenomenala arbetsförmåga räcka synbarligen ej till för att fullborda hans stort anlagda *Geschichte des Altertums*, hvars hittills utkomna delar endast sträcka sig till Alexander den store. Specialiseringen har redan gått så långt, att en forskare af rang betänker sig flere gånger, innan han inlåter sig på att skriva en sammanfattande framställning ens af ett enda folks eller en enskild epoks historia.

Alldeles särskildt styfmoderligt behandlad i detta afseende har den romerska kejsartiden blifvit. I den dag som är äga vi intet nyare mera ingående sammanfattande arbete öfver denna så oändligt viktiga och intressanta epok. KARL HOECKS på sin tid mycket lästa och rätt förtjänstfulla *Römische Geschichte vom Verfall der Republik bis zur Vollendung der Monarchie unter Constantin* (Göttingen 1841 ff) är nu alldeles obrukbart. H. SCHILLERS *Geschichte der römischen Kaiserzeit* (Gotha 1883—87) är endast ett torrt skrifvet kompendium, som för öfrigt redan nu är föråldradt, då författaren blott i ringa mån utnyttjat det rika inskriftmaterialet. Mera lättlästa, men i stället föga vetenskapliga äro de sammanfattande bearbetningar, som flutit ur icke-tyska pennor. En oersättlig förlust för vetenskapen var det, att fjärde bandet af MOMMSENS *Römische Geschichte*, som skulle behandla Roms och Italiens historia under kejsartiden, blef oskrifvet. Det femte bandet ger endast ett antal monografier öfver de särskilda provinsernas kulturella och politiska utveckling i skydd af de romerska örnarna. En tröst, ehuru en ganska klen sådan, är det att det saknade fjärde bandet, om det verkligen hade blifvit skrifvet, helt säkert vid det här laget af den vetenskapliga kritiken skulle betecknas som — föråldradt.

Den som i den historiska facklitteraturen från det senast förflutna seklet söker svar på frågan om orsakerna till det romerska rikets undergång, har därför ingen annan råd än att vända sig till de talrika specialundersökningar, som särskildt under det senast förflutna halfseklet ägnats enskilda delar af kejsartidens historia eller enskilda företeelser i dess kulturlif — en rätt svår och arbetsdryg uppgift. Att problemet äfven under 1800-talet blifvit behandladt och allt fortfarande behandlas äfven af icke fackmän, säger sig själft Framför allt är det ett omtyckt föremål för

nationalekonomernas spekulationer. Marx, Robertus, Roscher, Schmoller, Bücher m. fl. ha sysselsatt sig därmed. Dock hafva deras utredningar merendels ett högst begränsadt värde, då de operera med alldeles otillräckliga historiska och filologiska kunskaper.

Normgifvande för behandlingen af problemet under 1800-talet var den af Niebuhr grundlagda och i L. v. Rankes *Weltgeschichte* utvecklade »universalhistoriska» uppfattningen af antiken. Gamla tidens historia bör enligt denna uppfattning betraktas i sammanhang med hela världsutvecklingen. De gamla folken stodo ju under inflytande af samma utvecklingslagar som den nya tidens folk. Hvarför då icke på de förras historia tillämpa samma historiska synpunkter och samma forskningsmetoder som på de senares? Den klassiska filologien, sådan den utvecklat sig främst i Tyskland, har länge begått felet att betrakta antiken såsom en isolerad värld för sig och antikens människor såsom ett alldeles särskildt species af människosläktet, såsom människor utrustade med andra och högre egenskaper än vi moderna och lefvande under helt andra yttre och inre betingelser än vi. Emot denna overkliga, abstrakta, blodlösa uppfattning af antiken hafva den klassiska filologiens bästa representanter börjande från Böckh alltid opponerat sig, men den håller dock envist i sig och kommer till synes i det sätt, hvarpå t. ex. Pauly-Wissowas *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* redigeras.

Nu kan emellertid antikens universalhistoriska betydelse uppfattas på två olika sätt. Antingen ser man i antiken hufvudsakligen endast en förberedelse till den moderna utvecklingen, eller betraktar man densamma såsom ett afslutadt helt för sig. Det senare åskådningssättet har funnit sin skickligaste förkämpe i Eduard Meyer. »Det kan ej nog energiskt betonas — säger han i sitt bekanta föredrag *Die wirtschaftlicke Entwickelung des Altertums* (Jena 1895) — att medelhafsfolkens utveckling tills nu har försiggått i två parallella perioder, att med antikens undergång utvecklingen börjar på nytt, att den därmed återvänder till ett primitivt tillstånd, som den en gång redan länge sedan öfvervunnit». De antika folken genomgingo enligt hans åsikt i stort sedt samma utveckling som den, hvilken de moderna folken nu hålla på att genomlefva. Analogier med utvecklingen under medeltiden och nyare

tiden ända in på nittonde århundradet möta oss i själfva verket på hvarje steg i grekernas och romarnas historia[1]. Under kejsartiden samlades hela den antika kulturen i en sista väldig kraftansträngning, för att sedan, då kraften var förbrukad och folken löpt linan ut, hastigt gå sin undergång till mötes. Denna uppfattning kan för närvarande anses som den förhärskande inom de klassiska filologernas och historikernas läger.

Annorlunda betraktas saken af den nationalekonomiska skolan. Byggande på axiomet om mänsklighetens kontinuerliga framåtskridande gentemot allt fullkomligare former för produktion och konsumtion och allt ändamålsenligare samhällsorganisation, söka nationalekonomerna påvisa, att de antika folken ekonomiskt och socialt aldrig nådde långt utöfver det primitiva tillståndet. Det antika samhället stod enligt Rodbertus', Büchers', Lexis' och andras åsikt ännu väsentligen på naturalhushållningens ståndpunkt med endast små ansatser till penningehushållning och alls inga till kredithushållning. Produktion och konsumtion stod ännu i hufvudsak på den ståndpunkt, som Rodbertus kallar »Oikenwirtschaft» och Bücher »hemhushållning» (geschlossene Hauswirtschaft). Just härom var det, som den celebra striden i slutet af 1890-talet stod mellan Eduard Meyer och Bücher och deras resp. vapendragare, en strid som slutade med att hvartdera partiet — mera dock det Bücherska — fick lof att något jämka med sina påståenden.

Det är klart att denna olikhet i uppfattningen af antikens kulturutveckling måste betinga en olika syn på dess afslutning. För den Meyerska uppfattningen måste romerska rikets fall te sig som en verklig katastrof, en allmän upplösning, ett nedstörtande i primitivt barbari. För den Bücherska uppfattningen innebär rikets undergång visserligen politiskt taget en katastrof, men ekonomiskt och socialt ingen skarpare brytning af den uppåtstigande utvecklingslinjen.

---

[1] I sin sträfvan att påvisa »moderna drag» i den antika kulturutvecklingen går Eduard Meyer väl långt. Så t. ex. uppställer han i sin bekanta skrift *Die Sklaverei im Altertum* (Jena 1897) den djärfva satsen, att slafvarna i den klassiska forntiden i ekonomiskt hänseende spelade samma roll som vår tids fabriksarbetare. Samma anmärkning kan riktas mot R. Pöhlmanns annars förtjänstfulla arbete *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus* (München 1893—1900).

Ett hafva dessa båda riktningar gemensamt, och det är den stora vikt hvardera lägger vid de ekonomiska och sociala faktorer, som samverkade med och i viss man äfven betingade de politiska orsakerna till romerska rikets dekadens. Tydligt visar sig här tidsströmningens starka inflytande på historieuppfattningen. Aldrig har den ekonomiska samhällsorganisationens inverkan på de politiska maktförhållandena framträdt klarare än i vår tid, industrialismens, kapitalismens, klasskampens och den socialistiska arbetarrörelsens tid. Man behöfver icke alls hylla den historiska materialismens teorier för att se och erkänna detta och för att spåra dessa faktorers verkningar äfven under tidigare epoker.

Att det romerska rikets militära svaghet i sista hand betingade dess undergång, därom kan väl ej mer än en mening råda. Lika tydligt är det, att den militära svagheten berodde dels på den krigiska andans sjunkande i de gamla kulturländerna, hvarigenom makten småningom öfverflyttades på de inträngande barbariska folkelementen, dels på att rikets ekonomiska tillgångar allt mera utsinade trots en hänsynslös beskattning af invånarne. Vidare kan det icke bestridas, att den krigiska andans sjunkande till stor del berodde på den politiska frihetens undergång och den allmänna likgiltighet för statens angelägenheter, som däraf blef följden. Den moderna forskningen har i denna punkt föga att tillägga till det som Gibbon för mer än hundra år sedan så vältaligt utlagt. Men den är dock benägen att fästa hufvudvikten vid den rent materiella svaghet, som låg i bristen på medel att underhålla de stora arméer, som försvaret mot de inträngande barbarerna kräfde. Problemet tillspetsas sålunda närmast i frågan: hvarpå berodde det att statens finanser under den senare kejsartiden allt mera försämrades?

För besvarandet af denna fråga har en finländsk forskare Johannes Sundvall i ett nyss utkommet arbete: *Weströmische Studien*, Berlin 1915 s. 150 ff, uppställt en ny teori. Han påvisar, att de stora förmögenheterna under västromerska rikets sista tider proportionsvis mindre togos i anspråk än de små. »Då regeringen — säger han — ej hade kraft att pålägga senatorsståndet den andel af skattebördan, som bort falla på densamma, blef den finansiella ruinen oundviklig». Det förefaller mig dock som om för-

fattaren öfverskattat betydelsen af denna disproportion mellan statens och de rika senatorsfamiljernas inkomster. En effektivare beskattning af dessa hade väl ökat statens inkomster med några miljoner, men hade knappast haft någon afgörande inverkan på statsbudgeten, som enligt Sundvalls approximativa beräkningar under Honorius' regering balanserade med en årsinkomst af c:a 330 miljoner francs.

Jag tror därför, att man har att söka orsaken till de dåliga finanserna ej så mycket i egendomens ojämna fördelning som fastmer däri, att summan af nationalförmögenheten under den senare kejsartiden oaflåtligt minskades. Att det är här själfva kärnpunkten ligger, därom är man väl för närvarande tämligen ense.

Men vår tid nöjer sig ej längre blott med att konstatera symptomen, utan sträfvar att upptäcka de inre orsaker, som betingat dem. Frågan blir alltså följande: huru kom det sig att den höga ekonomiska blomstring, som den grekisk-romerska världen uppnådde vid början af kejsartiden, så snart tog en ända för att under tredje århundradet förbytas i allmän fattigdom, mot hvilken några få stora magnaters rikedom så mycket skarpare kontrasterade? På yttre förhållanden kan det ej ha berott, ty aldrig har världen hvarken förr eller senare åtnjutit en mera ostörd fred än under kejsartidens två första århundraden. Ej heller på dålig förvaltning eller på de styrandes utprässningar, ty det romerska herraväldet öfver de underkufvade länderna utöfvades under kejsartiden med långt större mildhet och rättvisa än under republikens tid, och kejsarena gjorde sig all möda att hindra ståthållarna i provinserna att rikta sig på undersåtarnas bekostnad på det hutlösa sätt, som var så vanligt före monarkiens införande. Det är för öfrigt att märka, att kommunal själfstyrelse i vidaste utsträckning var genomförd i de flesta af rikets städer. Först när städernas ekonomi under andra och tredje århundradena allt mer rakade på förfall, ingrep den kejserliga regeringen genom att ställa deras förvaltning under sin kontroll.

Nej, orsaken till det ekonomiska förfallet måste sökas i själfva samhällsorganisationen. En mycket vanlig åsikt, särskildt bland nationalekonomer, är att *slafveriet* var upphofvet till det

onda. Slafveriet var enligt BÜCHERS asikt[1], som gjorde det möjligt för det antika samhället att trots relativt högt uppdrifna kulturbehof stå kvar på »hemhushållningens» primitiva ståndpunkt och som hindrade utvecklingen af modernare, mera arbetsbesparande produktionsformer. Afsaknaden af en lönarbetareklass hindrade den kapitalistiska utveckling, som är förutsättningen för nyare tidens »folkhushållning». Slafveriet var det äfven som höll arbetsintensiteten nere, förlamade förmågan af tekniska uppfinningar och alstrade detta förakt för kroppsarbetet, som enligt den gängse uppfattningen skulle ha utmärkt den fria befolkningen i antikens stater.

I en mycket intressant afhandling, *Die Sklavenwirtschaft im modernen Amerika und im europäischen Altertum*, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1896, har italienaren ACHILLE LORIA uppdragit paralleller mellan slafveriet i den klassiska forntiden och negerslafveriet i Nordamerikas sydstater. Här liksom i antikens stater hölls jordbruket nere på en ytterst primitiv ståndpunkt. I Rom verkade den öfverhandtagande slafhuskållningen som bekant i förening med andra omständigheter under republikens sista århundraden fullkomligt revolutionerande på jordegendomsförhållandena, i det att de små jordägarna, hvilka ej kunde bestå i konkurrensen med de stora och dessutom hårdt tricktes af den obligatoriska krigstjänsten, trängdes från gård och grund för att sedan föra en eländig tillvaro såsom slafuppsyningsmän och parasiter på storgodsen eller som arbetsodugliga dagdrifvare i städerna. Samma företeelse upprepades i slafstatern i Amerika. »En intelligent resande, som genomreser Syd-Karolina — säger en af Loria citerad författare (Olmstedt, Slave states s. 514 ff.) — han kan ej undgå att konstatera ett tillstånd, som fullkomligt liknar det som existerade i det gamla Rom. Slafägarna söka ej mera fria arbetare, och dessa ha trängts tillbaka till de fattigaste länderierna, där deras jordbruk inskränker sig till ett sa erbarmligt minimum, att det knappt längre förslår för deras uppehälle. Många arbeta öfverhufvud icke; många skaffa sig en osäker

[1] Närmare finner man den utvecklad i hans berömda arbete *Die Entstehung der Volkswirtschaft* och i afhandlingen *Die Diokletianische Taxordnung*, Zeitschr. f. die gesamte Staatswissenschaft 1894.

utkomst genom stöld eller jakt och fiske, stundom genom röfveri, ofta äfven på så sätt, att de drifva handel med tillhjälp af slafvar och förleda dem att stjäla för sin räkning.»

Allt detta har sin fulla riktighet och ingen historiker bestrider väl numera det länge sedan konstaterade faktum, att den utomordentligt rika tillgången på billig, ofri arbetskraft under andra och första århundradena f. Kr. bidrog till latifundiesystemets utbredning och den fria självägande bondeklassens undanträngande i Italien. De flesta äro väl äfven färdiga att underskrifva Plinius' aforism: *latifundia perdidere Italiam iam et provincias*[1]. Men de som drifva satsen längre och påstå, att slafveriet var orsaken ej blott till latifundieväsendet utan till den ekonomiska samhällsbyggnadens ruin öfverhufvud[2], de glömma, att det fria arbetet ej ens under slafveriets högsta utveckling undanträngdes af det ofria, hvarken på jordbrukets eller industriens område, och att just under kejsartiden den minskade tillgången på slafvar åstadkom en stark reaktion till förmån för det fria arbetet.

Detta faktum kan väl för närvarande anses som vetenskapligt bevisadt. Argumenten hafva med stor klarhet och skärpa, om än med någon öfverdrift, sammanställts af Edu. Meyer i hans ofvan citerade föredrag *Die Sklaverei im Altertum* samt utförligare af Ettore Ciccotti i hans arbete *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Turin 1899. Det romerska slafveriet stod pa sin höjdpunkt under första århundradet f. Kr, då de talrika krigen med kringboende barbarfolk bragte i de segrande romarnes händer hundratusentals krigsfångar, hvilka såldes at slafhandlarena till exceptionellt låga priser. Men i och med de stora eröfringskrigens upphörande under kejsartiden minskades tillförseln af nytt människomaterial till den grad, att den ej längre kunde fylla de luckor i den förefintliga slafstocken, som oaflåtligt uppstodo genom de talrika frigifningarna och genom den svaga nativiteten bland den ofria befolkningen. Prisen på slafvar stego betydligt, och i

[1] En populärt hållen, väl skrifven framställning af denna utveckling finner man i L. M. Hartmanns lilla skrift: *Der Untergang der antiken Welt*, Wien 1910.

[2] Se bl. a. Schmoller, *Zur Sozial- und Gewerbepolitik der Gegenwart*. Reden und Aufsätze 1890, s. 377 f., hvari den åsikten förfäktas, att slafveriet var det som »störtade den antika världen ned från dess kulturhöjd.»

samma man steg det fria arbetet i värde. De stora jordägarne funno det ej längre fördelaktigt att bruka sina gods uteslutande med slafvar, utan tillgrepo utvägen att utarrendera delar af jordarealen åt fria småbrukare. Äfven inom industrien började man i allt större utsträckning använda fria arbetare.

Om nu det oaktadt en fortskridande afmattning i det ekonomiska lifvet under den senare kejsartiden kan iakttagas, så kan det således ej tillskrifvas slafveriet, som var stadt i oaflåtligt aftagande. Teoretiskt sedt borde ju nu alla förutsättningar ha funnits för samhällets utveckling i modern riktning. Men denna utveckling uteblef. I stället vidtog socialt och ekonomiskt en tillbakagående rörelse, som återförde samhället till ett längesedan öfvervunnet stadium. Den blomstrande stadskulturen förföll allt mera och samhällets tyngdpunkt förflyttades till landsbygden. De stora latifundierna förvandlades småningom till ekonomiskt isolerade organismer, som lefde sitt lif för sig, mer eller mindre oberoende af städerna. En följd häraf var att varucirkulationen, som i början af kejsartiden nått ett betydande omfång, hastigt gick tillbaka. De ansatser till »folkhushållning», som redan förefunnits, försvunno och den redan till hälften öfvervunna »hemhushållningen», Rodbertus' »Oikenwirtschaft», blef åter den rådande. De fria arrendatorerna på storgodsen, kolonerna, kommo i allt större beroende af jordägarna, tills de genom lag fästes vid torfvan. Slafveriet ersattes sålunda af lifegenskapen. Hela samhället undergick en radikal förändring i retrograd riktning. Samhällsklasserna, som uppstått genom det forna ståndssamhällets upplösning, stelnade och förbenades genom ståndsärftlighetens af förhållandena framkallade och af lagstiftningen fastslagna införande. Med ett ord: det romerska rikets inre konstruktion hade redan i fjärde århundradet, långt före folkvandringen och barbarinvasionen, i hufvudsak antagit de former, som man i allmänhet anser känneteckna den tidigare medeltiden.

Huru förklara denna egendomliga företeelse? CICCOTTI anser den ha berott på bristen på kapital och uteblifvandet af tekniska framsteg i produktionen. »Om rikedomen under den romerska kejsartiden hade gått framåt, i stället för att gå tillbaka — säger han — om en kapitalhopning i stället för en kapitalförslösning hade

ägt rum, så skulle på ruinerna af slafhushållningen ha uppstått en industri, till hvilken ansatser skapats under den föregående perioden. Slafhushållningen föll oaflåtligt i sär. Men under det att den på jämförelsevis få händer förenade rikedomen och motsatsen mellan ägande och proletärer verkade till förmån för lönarbetet och uppdrog de första grundlinjerna för detsamma, drefs samhället af bristen på tillgängligt kapital tillbaka till en utvecklingsform, som var ännu mera primitiv än slafhushållningen, nämligen lifegenskapen med alla dess motsvarande företeelser. Om man hade kunnat tekniskt utnyttja naturkrafterna för att ersätta slafvarna ... så hade ännu en väg till framatskridande öppnat sig. Men utnyttjandet af naturkrafterna inskränkte sig till en af de mest primitiva former, användningen af vattenfallen för kvarnar. Fabrikerna förblefvo ett slags bihang till de jordbruksföretag, i hvilka de uppstått, främst för tillverkning af byggnadsmaterial, och följde jordbruket i dess förfall, i stället för att utvidgas och påtrycka industrien sin stämpel. Så inträdde till en början ett stillastående, därpå en tillbakagång, en ekonomisk återbildningsprocess, som på jordbrukets område kom till uttryck i lifegenskapssystemet, inom industriens åter i husflitens och åtföljande formers kvarstående och öfverhandtagande».

Den italienske forskaren har utan tvifvel ett riktigt grepp på på problemet, men han går dock ej till själfva kärnan af detsamma, då han underlåter att uppställa frågan, hvarpå det månde ha berott, att kapitalbildningen uteblef trots de gynnsamma yttre förhållandena. En af orsakerna har han mycket riktigt framhäft: teknikens stillastående och uppfinnarandans försvinnande. En annan viktig orsak har han glömt att papeka: den fruktansvärdt snabba folkminskningen, som medförde en kronisk brist på arbetskrafter. Redan i första århundradet efter Kristus hade folkminskningen gjort en stor del af det förr så folkrika Grekland till en ödemark och började göra sig kännbar äfven i Italien. Under de följande seklen spred sig det onda till flere af provinserna. De stora luckor, som krig och farsoter särskildt under senare hälften af andra och under tredje århundradet åstadkommo i folkstocken, blefvo aldrig fyllda. Jordbruket och industrien aftynade af brist på arbetare, och i samma man minskades deras skatteförmaga,

hvilken dock i allt högre grad togs i anspråk för det i sin säkerhet allt mera hotade rikets behof. Skatternas uteblifvande föranledde åter kejsarena till stränga åtgärder för att binda arbetarna vid jorden och vid verkstäderna, och så återverkade folkminskningen äfven på den förbeningsprocess i samhällsbyggnaden, som jag ofvan berört.

Men huru förklara den starka nedgången i befolkningsnumerären äfven under tiden af djupaste fred? Problemet sysselsatte redan antikens historieskrifvare, och de liksom vår tids nationalekonomer kommo till slutsatsen, att folkminskning och sjunkande nativitet beror på medvetet inskränkt barnalstring. »På min tid — säger Polybius (XXXVII 9, 2) — led hela Grekland af barnlöshet och folkbrist, hvarigenom städerna blefvo folktomma och landet blef obrukadt, ehuru vi hvarken träffats af långvariga krig eller af sjukdomar. Ty människorna hade hängifvit sig åt öfvermod, girighet och lättja; de ville icke mera gifta sig eller, när de det gjorde, ville de icke uppfostra alla sina barn, utan på sin höjd endast ett eller två, för att lämna dem efter sig i rikedom och uppfostra dem i öfverflöd. Så förstorades hastigt det onda. Ty om blott ett eller två barn funnos i familjen, kunde dessa lätt bli bortryckta genom krig eller sjukdom, och så kommo husen snart att stå tomma.»

Hvad Polybius säger om förhållandena i Grekland under andra århundradet f. Kr. har sin fulla tillämplighet på kejsartiden. Många skriftställare från denna tid klaga öfver »tvåbarnssystemets» öfverhandtagande.

Detta system hade under antiken, såsom i våra dagar sin grund i en sträfvan att hålla familjens förmögenhet tillsammans. Genom att inskränka barnens antal ville man då såsom nu tillförsäkra hvart och ett af dem en »ståndsmässig» uppfostran och en större andel i den ärfda förmögenheten. Teorien, att ett allmännare genomförande af detta system skulle bero på något slags »öfverkultur», håller ej streck, allra minst när det gäller romerska tiden. Vi känna numera tillräckligt om kulturförhållandena i romerska riket för att kunna påstå, att det var ganska klent beställdt med det som vi mena med folkbildning och yttre förfining. Läskunnigheten var väl, åtminstone i Italien och de mera roma-

niserade provinserna, rätt allmänt utbredd, men bland den stora massan af folket härskade djup okunnighet och råhet. Men folkets brist på bildning uteslöt alls icke förmågan af ekonomisk beräkning, och så kom det sig att tvåbarnssystemet snart från de högre samhällsklasserna trängde ner till de lägre och spridde sig ända till de ännu halft barbariska aflägsnare delarna af riket. Och det som gjorde detta systems verkningar än mera förhärjande var de dåliga hygieniska förhållandena, som gjorde dödlighetsprocenten oerhördt hög.

Det vore likväl ej riktigt att med Polybius ge namnet »girighet» åt den ekonomiska beräkning, som dref äfven mannen af folket att inskränka sina barns antal. Snarare kan man då tala om »hungerrädsla». Ty det råder intet tvifvel om att den stora massan af folket i romerska riket — de fria såväl som de ofria och de frigifna — lefde i förhållanden, som närmade sig existensminimum. Och likasa ligger det för öppen dag, att den sporre till ökad kraftansträngning, som arbetaren har i utsikten att genom eget arbete svinga sig upp ur fattigdom och beroende, under den romerska tiden i vida högre grad saknades än i vår tid. Stagnationen i det ekonomiska lifvet hade till följd, att utkomstmöjligheterna för den fattige voro mycket inskränkta och möjligheten att skapa sig en förmögenhet ännu mindre.

Ytterst berodde således folkminskningen till mycket stor del på den märkliga brist på företagsamhet och uppfinnaranda, som gjorde sig gällande under senantiken. Det gör ett beklämmande intryck att iakttaga, huru det sjudande lif, som under den första kejsartiden rådde ej minst på det ekonomiska området, snart domnade af för att ersättas af allmän tröghet och verksamhetsolust. Det blef slut med originaliteten, med den friska spekulationslusten. Man trampade vidare i de gamla spåren så länge man det förmådde, men på något nytt inlät man sig ogärna, vare sig det gällde konst, litteratur, vetenskap, teknik eller affärer. Endast på det religiösa området rådde en vaken, energisk verksamhet.

Hvilken var då orsaken till denna egendomliga andliga trötthet, denna kraftuttömning, denna aftagande lifsenergi hos de folk, som lydde under de romerska kejsarnas spira? Måste vi till slut ändå taga vår tillflykt till den gamla teorien om att hvarje folk

genomgår en viss serie af utvecklingsstadier jämförliga med individens, och att folket liksom individen är dömdt att åldras och dö, när dess tid är fullbordad? Jag tror det ej. I judarna ha vi ju ett exempel på ett urgammalt folk som ej »åldrats», utan förmått genom årtusenden bibehålla sin vitalitet. Men så mycket kan man dock säga, att den kulturella och politiska utveckling hvarje folk har att genomgå ofta framkallar vissa symptom, som ha stark likhet med ålderdomssvaghet.

Hela frågan om orsakerna till romerska rikets undergång gestaltar sig sålunda till ett folkpsykologiskt problem: hvilka voro de destruktiva krafter, som tärde på medelhafsfolkens lifskraft under senantiken?

O. Seeck har i sin bekanta *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* (Berlin 1897 ff.) uppställt den egendomliga teorien, att kraftuttömningen hos det romerska rikets folk skulle ha berott på hvad han kallar »die Ausrottung der Besten». Genom att ständigt och jämt de kraftigaste männen röjdes undan af inbördeskrigen och proskriptionerna under republikens sista tider samt genom kejsarnas tyranni och de blodigt undertryckta revolterna efter monarkiens införande, undergick rasen, påstår Seeck, en fortgående försämring. Från provinserna strömmade alla de kraftigare och mera begafvade elementen till Rom, där de snart drogos in i den dödsbringande hofatmosfären. »I hela riket fanns ingen folkklass, från den förnäme senatorn ned till den fattige provinsinbyggaren, som ej uppfostrades till bockning och svansviftning. Det är klart, att hvarje återstod af frihetsälskande mannamod, som ännu kunde finnas kvar, därigenom måste försvinna». I samma riktning verkade äfven den religiösa asketismen, som dref tusentals af de viljekraftigaste männen till celibat, samt förföljelserna mot de kristna, som bortryckte massor af de i andligt hänseende rörligaste folkelementen.

Denna teori är, såsom synes, egentligen endast en modern och, såsom jag ville påstå, ganska dålig omklädnad af Gibbons åsikter om det öfverhandtagande trälsinnet såsom orsaken till förfallet. Den åderlåtning af de kraftigare folkelementen, som Seeck talar om, var ingalunda så stark som han ville göra troligt, och var i hvarje fall ej starkare än den som många andra folk under-

gått utan att försvagas. Större betydelse hade då den århundraden långa uppfostran till passiv lydnad och osjälfständighet, som kejsar- och ämbetsmannaväldet medförde. Men man får akta sig att här förväxla orsak och verkan. Det kan frågas, om icke just den tilltagande förslappningen af folkens lifskraft betingade det politiska förslafvandet. För öfrigt är det att märka, att den politiska självverksamhetens tillbakagång ej i och för sig behöft atföljas af den ekonomiska företagsamhetens aftagande.

En mera primär orsak till förfallet, var då, tänker jag, den enastående starka rasblandning, som ägde rum i hela det romerska riket under inflytande af slafhandeln och den starka folkförflyttning, som provinsernas »romanisering» eller »gräcisering» medförde. Man behöfver endast studera samlingarna af romerska grafskrifter från kejsartiden, för att öfvertygas om den väldiga omfattning inflyttningen af främlingar särskildt till Italien måste hafva haft. Och namnen visa, att en mycket stor del, kanske största delen af de inflyttade utgjordes af orientaler. Nu kan det visserligen ej bestridas, att de inflyttande eller genom slafhandeln importerade orientalerna medförde ett stort tillskott af tekniska insikter och köpmansföretagsamhet. Men på samma gång inympades i det västerländska blodet den outrotliga orientaliska indolensen. Det förefaller också antagligt att denna rasblandning rent fysiskt framkallade en stark degeneration, som hastigt inverkade äfven på den intellektuella kapaciteten. Ett fysiskt krafttillskott medförde däremot invandringen af germaner i västra och norra delarna af riket. Men närmast hade likväl denna invandring till följd en nedsättning af den kulturella nivån och ett förråande af hela samhället.

Man måste klargöra för sig, att den kulturvärld, som skapats af det grekiska folket och som sedan utvidgades genom romarnas uppgående i den, till slut dock utgjorde endast en oas i öknen. Den omgafs på alla sidor af outvecklade, barbariska folk och äfven inom sig hade den att räkna med efterblifna folkelement och landsdelar De storartade ansträngningar, som först greker, sedan romare gjorde för att indraga de främmande elementen inom räckhåll för kulturen, kröntes till det yttre med framgång. Men det visade sig slutligen omöjligt att assimilera alla dessa miljoner barbarer. Krafterna räckte inte till. Många af de folk, som tvin-

gades in under de romerska örnarnas maktområde — kelter, germaner, iberer, mauretanier, numider och orientens oräknade stammar — befunno sig ännu i första början af sin kulturutveckling. De hade ännu sin »medeltid» framför sig; greker och romare hade länge sedan lämnat *sin* medeltid bakom sig. Det försök, som gjordes af romarna att med makten af den politiska organisationen påskynda utvecklingen, misslyckades, och i stället verkade de nya, outvecklade folkelementen tillbakaträngande på de gamla kulturländernas materiella, sociala, politiska och intellektuella förhållanden.

Naturligtvis spelade här in en mängd olika medverkande faktorer. Jag vill sålunda alls inte bestrida, att den politiska utvecklingen återverkade på de sociala förhållandena, och att dessa i sin tur verkade försvagande på de gamla kulturländernas kraft att emotstå det barbariska inflytandet. Det synes öfverhufvud omöjligt att i en enda formel sammanfatta hela detta komplex af hvarandra ömsesidigt betingande orsaker och verkningar. Men ser man problemet i stort, tror jag att såsom det bärande hufvudmomentet måste framstå just den oförenliga motsatsen mellan en långt framskriden kultur i själfva centrum och fullkomligt primitiva förhållanden vid periferien af det väldiga område, som omslöts af romarrikets *limes*.

Tredje århundradet e. Kr. betecknade det kritiska öfvergångsstadiet. I fjärde århundradet var den kulturform, som den grekisk-romerska »antiken» alstrat, redan död. Politiskt hade det romerska principatet, som var den sista utlöparen af de gamla fria författningsformerna, efterträdts af orientalisk despotism stödd på en nyskapad byråkrati. Ekonomiskt hade de ansatser till kapitalistisk folkhushållning, som tidigare framträdt, försvunnit, i det att produktion och konsumtion allt mera återgått till den primitiva hemhushållningens ståndpunkt. Socialt hade den begynnande klassbildningen på kapitalistisk grund upphört och ersatts af en återgående rörelse, som bragte till förnyad utveckling redan öfvervunna samhällsförhållanden. Det är den tidigare medeltidens ståndssamhälle som nu möter oss: jordägande magnater, lifegna bönder, svagt utvecklade städer. Det västromerska rikets fall och grundandet af nya germaniska konungadömen på dess ruiner be-

tydde i grunden ej en så genomgripande katastrof, som det ytligt sedt kunde förefalla, utan verkade endast såsom den yttre stöt, hvilken bragte länge sedan murkna politiska former att ramla. Under dessa gamla former hade redan det nya samhälle växt fram, hvilket sedan under medeltiden vidare utvecklades för att i vår tid gå långt ut öfver de gränser, som antikens samhälle aldrig lyckades öfverskrida.

Den tyska förbundsstatens uppkomst.

Historisk inledning till Tyska Rikets och Preussens statsförfattningar[1].

Af

D:r Hjalmar Haralds.

Tysklands utveckling till nationalstat har icke gått efter den vanliga typen, sammanslutning af mindre samfund i en högre enhet såsom i England och Spanien. Tyskland offrade under medeltiden sin inre konsolidering för världsmaktsplaner, det romerska kejsardömet. Den feodala söndersplittringen utmynnade i en till synes ohjälplig dualism genom nationens splittring mellan reformation och motreformation. Ett nationellt konungadöme hade haft samma chancer som de sachsiska och frankiska kejsarne före investiturstriden att grunda statsmaktens oberoende af feodalherrarne på kyrkans besittningar; och i den nationellt tyska lutherdomen hade ju en religiös drifkraft till nationell enhet kunnat vinnas. Men Karl V hade tyngdpunkten af sin maktställning förlagd till sitt fanatiskt katolska spanska rike och kunde därför ej, äfven om han velat, ställa sig i spetsen för en tysk nationell renässans på protestantisk grundval. Reformationen lämnade därför Tyskland splittradt i ett katolskt och ett protestantiskt läger, det förra med Österrike till medelpunkt, det senare utan någon ledande makt annat än till formen (Kursachsens direktorium för den evangeliska ständerkorporationen på riksdagen). Därför stod det protestantiska Tysklands själfständiga maktställning i fara, tills det räddades genom ingripande utifrån — Sverige — i trettioåriga kriget.

Genom kursachsiska dynastiens öfvergång till katolicismen och den svenska stormaktsställningens fall efter Karl XII:s död bereddes väg för Preussens uppkomst som protestantisk tysk stormakt. Genom Fredrik den stores eröfring af Schlesien från Österrike för-

---

[1] Ehuru förevarande uppsats är, som titeln säger »historisk», har Red. ej tvekat att införa densamma, då det Tyska Rikets egenartade författning kan rätt förstås endast genom beaktande af sättet för dess tillkomst och de därvid verksamma krafterna.

verkligades detta; och genom hans segrar öfver fransmännen under sjuariga kriget stod för första gangen Preussen såsom medelpunkt för Tysklands patriotiska känslor, rivaliserande med den habsburgska kejsarmakten i Wien. I själfva verket hade, utan att detta medvetet fattats i sikte, en förutsättning för Tysklands enande skapats genom uppkomsten af en stormakt med tyngdpunkten inom nationen, medan Österrikes allt mer försköt sig utanför åt Balkanhalfön och Italien. Ur denna rivalitet växer den historiska konflikten mellan Österrike och Preussen fram.

Redan under Fredrik II:s lifstid bryter denna ut, om den också ej tager någon afgörande vändning. Josef II:s försök att genom förvärfvandet af Bajern vinna en maktställning i Tyskland lik den Carl V besuttit efter Schmalkaldiska kriget och Fredinand II vid tiden för restitutionsediktets utfärdande, motas af Preussen först genom öppet krig, det s. k. bajerska arfföljskriget 1778—79 och sedan 1785 genom »Fursteförbundet» under Fredrik II:s ledning. Denna gång afvändes öppen konflikt, genom att den österrikiska politiken i gemenskap med den ryska sökte sin expansion på Turkiets bekostnad. Efter Fredrik II:s död trädde hans efterträdare Fredrik Vilhelm II, som till rådgifvare hade sin företrädares minister Herzberg, i skarp opposition mot Österrike samt intrigerade med de upproriske i Belgien och Ungern. Man afsåg att konsolidera Preussens maktställning genom att till det ansluta ett reformeradt Polen, som till ersättning för Preussens moraliska stöd skulle lämna Preussen Danzig och andra arronderingar och själf istället erhålla tillbaka Galizien af Österrike, som detta skulle få lämna i kompensation för sina eröfringar från turkarne. Till ernaendet af allt detta utöfvade Preussen genom militära demonstrationer en stark påtryckning i Österrikes rygg, men då man ej ville gå längre än till dylika, upplöstes efter Josef II:s död hela denna politik i intet genom hans efterträdare Leopold II:s kloka diplomati, som genom fördraget i Reichenbach 1790 afstod från att göra några eröfringar ifrån Turkiet utöfver obetydliga gränsregleringar. Genom att resignera ifrån Joseph II:s aggressiva politik i Tyska Riket beröfvade Leopold Fursteförbundet grunden för sin sammanhållning och lämnade rum för de tyska staternas försoning med Österrike.

Revolutionskrigen, som därefter inträffade, gjorde motsatsen mellan Preussen och Österrike fullständigt latent och först vid uppgörelsen efter Napoleons fall kom den upp vid kongressen i Wien. Det gällde Preussens anspråk på konungariket Sachsen såsom ersättning för, att det till förmån för Ryssland, hvars understöd vanns för detta pris, afstod från återvinnandet af en del af det vid Polens delningar förvärfvade området. Detta anspråk innebar således en stark konsolidering af Preussens maktställning genom att tillintetgöra den ena af de båda stater i Nordtyskland, som konkurrerat med Preussen om öfvermakten därstädes. Den andra, Hannover, som på grund af sin dåvarande personalunion med England ej

kunde tillintetgöras, skulle da hafva blifvit den enda nordtyska staten af betydenhet jämte Preussen. Österrike motsatte sig, som naturligt var, Sachsens tillintegörelse. Efter en diplomatisk strid, som söndrade hela Europa i tvänne läger och hotade med öppen brytning, astadkoms inför Napoleons aterkomst fran Elba en kompromiss, hvilken utmynnade i Sachsens delning mellan Preussen och dess gamla dynasti. Härigenom konsoliderades visserligen i betydande man den preussiska staten kring sitt centrum Brandenburg, men den preussiska politiken hade dock alltfort att räkna med en betydande sachsisk stat, som på grund af Preussens öfvermakt ständigt graviterade mot den österrikiska politiken.

Huset Habsburg afstod vid kongressen i Wien frivilligt från aterupplifvandet af den tyska kejsarvärdigheten, hvilket atminstone smästaterna önskade. Det afstod ytterligare fran återvinnandet af sina besittningar i Schwaben, det s. k. främre Österrike, just pa grund af de besvärliga försvarsuppgifter gentemot Frankrike, som dessa alagt det. Men härigenom skiljde det pa ett framträdande sätt sina intressen fran Tysklands, enkannerligen försvaret af dess Rhen-gräns, som hotades genom franskt revanchebegär för »1815 års fördrag». Tyngdpunkten af dess intressen var i själfva verket riktad på två andra linier, mot Italien och Balkanhalfön. Preussen däremot fick starkt betonad sin ställning som rent tysk stat genom att till förmån för Alexander I:s åstundan att samla i görligaste man hela Polen under sin spira afstå från atervinnandet af en god del af sina vid Polens delning vunna besittningar och i stället acceptera Rhenprovinsen, ett af de mäst förfranskade af de omraden, som lydt under Napoleons eller hans lydfurstars spira. Därmed ställdes det sa att säga i brêchen gentemot den franska revanchen.

Under sadana omständigheter var det i själfva verket otidsenligt, att Österrike, hvars intressen i så mycket lågo utanför Tyskland, och hvars öfvervägande befolkning icke var af tysk nationalitet, sasom en historisk fortsättning af kejsardömets traditioner erhöll presidiet inom det Tyska Förbundet, hvilket nu bildades som en ersättning för det gamla. Härigenom bands Österrike vid en ställning, som dess på historiska traditioner hvilande ambition tvang det att upprätthålla, medan i själfva verket dess politiska tyngdpunkt låg utanför Tyskland liksom dess utrikespolitiska uppgifter. Men detta presidium, som Österrike dock aldrig kunde utveckla till ett reellt centrum för tysk enhet, emedan sammansättningen af dess välde förhindrade förandet af en tysk nationalstats politik, ställde Österrike i vägen för Preussens i sakernas egen natur liggande sträfvan i riktning mot hegemonien i Tyskland.

Det Tyskland, som trädde in i Tyska Förbundets folkrättsliga form, var till en stor del indirekt Napoleons skapelse. Han hade, efter Ludvig XV:s föredöme, dragit in Sydtyskland och en stor del af det öfriga i ett Rhen-förbund med Frankrike. Under dettas inflytande skapades de moderna sydtyska medelstora staterna Bayern,

Würtemberg och Baden m. fl. De afrundades genom »mediatiseringar» af smärre områden till moderna territorialstater och fingo äfven i det inre en ny organisation genom ståndsförfattningens genombrytande medelst en modern centraliserad förvaltning. I medveten reaktion mot Frankrike och det förfranskade Tyskland reformerades åter Preussen af en Stein, Hardenberg m. fl. De uppbyggde den moderna staten på ståndsstatens grund med skonandet af dennas institutioner, där det lät sig göra, och i anslutning till germanska självförvaltningsprinciper under stark britisk påverkan, men framförallt under stark anslutning till traditionen från Fredrik Vilhelm I:s och Fredrik II:s tid, som kräfde alla stånds och korporationers underordnande under statsmakten, så långt det vore nödigt, men icke längre, alltså ingen centralisation för centralisationens egen skull i uniformerande systematiseringsdrift. Ett efter rhenförbundstyp moderniseradt område fanns likväl inom Preussen i Rhenprovinsen, där »Code Napoléon» härskade sedan den Napoleonska tiden. Motsatsen mellan detta område och det gamla Preussen spelade sedermera en stor roll i Preussens inre historia.

Vid uppgörelsen på kongressen i Wien bibehöllos i allmänhet rhenförbundsstaterna med undantag af de franska statsbildningarna på tysk mark, konungariket Västfalen och storhertigdömet Berg m. fl. Det tyska småstatsväsendet hade således af Napoleon stärkts och föryngrats, genom att de forna ständerna, strödda furstendömen, riksriddargods och städer koncentrerats till ett relativt fåtal suveräna stater med modern statsförvaltning. De sydtyska dynastierna hade dessutom afsevärdt stärkt sin statliga ställning genom införandet af representativa författningar efter 1814, hvilket betydligt höjde sydtyskarnes självkänsla gentemot det absolutiskt styrda Preussens efterblifvenhet och sålunda i sin mån gynnade partikularismen. I dessa suveräna stater, med dylikas självbevarelsedrift, hade sålunda skapats ett element motspänstigt mot den nationella enhetsidén om kejsare och rike, som icke hade hunnit dö på de nio åren sedan rikets upplösning. De allra minsta staterna, riksstäderna framförallt, hade däremot intet att förlora på den nationella enhetens genomförande, som ju sedermera mycket riktigt visade sig kunna garantera deras tillvaro, som ingalunda var höjd öfver faran från de medelstora staternas ärelystnad. I försvarssyfte måste de, som vi ofvan framhållit, lita till Preussen, som var den enda makt, som rimligtvis kunde ställa genomförandet af Tysklands enhet som mål för sin ärelystnad. Österrike kunde det, som nyss påvisats, inte och kom därför att bli de medelstora staternas bundsförvant i motståndet mot enhetens genomförande.

Det dröjde emellertid ganska länge innan enheten blef ett mål för preussisk politik. Tiden efter 1814 stod i restaurationens tecken både ideellt och i form af ett praktiskt administrativt och ekonomiskt uppryckningsarbete ur den tryckande fattigdom, som blifvit en följd af de krigiska omstörtningarna, allt sedan kriget mellan Preussen och Napoleon 1807. Dessutom kände Fredrik Vilhelm III

och hans samtid sig allt för tillfredsställda öfver att ha återställt Fredrik den stores stat för att vilja uppgifva dess egen individualitet, ens till förmån för Tysklands högre enhet. Denna känsla för bevarandet af Preussens historiska individualitet, var till det allra sista en hämmande faktor för Preussens ärelystnad i fråga om hegemonien i Tyskland.

*

Såsom en följd af Tyska Förbundets framväxande ur de tyska småstaternas anslutning till stormakternas allians och i samband med den allmänna obenägenheten att taga något steg framåt i riktning mot enhetsstaten, kom Förbundet att te sig som *ett förbund mellan suveräna stater,* liksom vanligt i dylika fall uteslutande *representerade af regeringar* och Förbundets centralorgan, Förbundsdagen, som en *sändebudskongress* med österrikiska sändebudet såsom ordförande, presidialgesandt. I öfverensstämmelse härmed blef det ock främmande för de nationella enhetssträfvandena och endast i kampen mot de med dem korresponderande liberala tendenserna kunde förbundet utveckla någon kraft i centripetal riktning. Här drog det sig ej för att låta centralmyndigheten ingripa i förbundsstaternas inre angelägenheter med partiskt ställningstagande för fursten mot ständerna vid tvister dem emellan, men detta var ej någon nationell enhetssträfvan, endast en interventionspolitik i stil med den, som stormaktskoncerten tillät sig i Spaniens och de italienska staternas inre strider, och inspirerad, ja framdrifven af dessa stormakter.

*

En företeelse, som till sina syften stod helt och hållet i denna restaurationstids tecken, men i sina verkningar pekade utöfver den i riktning mot Tysklands enhet, var den preussiska *tullföreningen.* Den utgick från den preussiska finansförvaltningens sträfvanden att på bästa sätt tillgodogöra sig tullinkomsterna för Preussens finansiella pånyttfödelse. Därvid ställde sig de många enklaverna, som bröto det preussiska områdets enhet och därigenom förhindrade samfärdseln å ena sidan, å den andra skapade gynnsamma tillfällen till smuggling, i vägen. Finansministern Motz utnämndes 1825 till sitt ämbete i syfte att råda bot på budgetens deficit. Man grep nu till stränga åtgärder mot enklavstaterna och spärrade dem inne med preussiska tullmurar. Resultatet blef, att de måste anhålla om inträde i det preussiska tullområdet, hvilket beviljades. De erhöllo en proportionell andel i de gemensamma tullinkomsterna, medan tullsystemet helt bestämdes af Preussen. Staternas suveränitet bevarades formellt genom rättigheten att utträda, hvilken det var dem praktiskt omöjligt att begagna sig af. De utgjorde således faktiskt en del af Preussens handelspolitiska område. En

ny typ för tysk federativ sammanslutning hade således skapats vid sidan af Tyska Förbundet, andra staters uppgående i Preussen i vissa afseenden.

Steg för steg utvidgades den preussiska tullunionen trots motståndet från de medelstora staterna, som försökte sammansluta sig i egna tullunioner, hvilka dock visade sig misslyckade, emedan Preussen förfogade öfver det största området och den största kuststräckan. Vid årsskiftet 1834 hade Preussen hela Tyskland samladt i »Tyska Tullföreningen». Endast Österrike stod utanför. Fiskaliska skäl hade icke tillåtit det att i tid modifiera sitt system af prohibitivt verkande tullar, och efterblifvenheten i handelpolitiskt tänkande inom ledande administrativa kretsar i Österrike hade gjort sitt till.

*

Efter 1830 framträder det »småtyska» programmet om *Tysklands sammanslutning under Preussens ledning*, icke utan samband med Julirevolutionen, som man, enär den i viss man var en reaktion mot Bourbonernas fredspolitik till förmån för de Napoleonska idealen, isynnerhet utom Frankrike uppfattade som inledningen till en ny eröfringspolitik. Då gjorde sig det ofvannämnda geopolitiska läget gällande, så att tankarna gingo hän till Preussen som Tysklands försvarare. I teorien har den småtyska uppfattningen först uttalats af icke-preussare, den hannoveranske professorn Dahlmann och würtembergaren Pfizer. Genom Dahlmann kom äfven ett annat element in i den tyska tankevärlden, idealet af den parlamentariskt-konstitutionella monarkien efter engelskt mönster såsom målet för en reform i stället för den sydtyska radikalismens allmänna folksuveränitetssvärmerier hos en Rotteck och Welcker.

Nästa steg framåt tog den tyska enhetsrörelsen 1840, när Frankrikes motsats mot de öfriga stormakterna i striden mellan Mehmed Ali af Egypten och hans öfverherre sultanen gjorde, att ett franskt angrepp mot Rhen väntades. I spetsen för denna rörelse trädde Fredrik Vilhelm IV af Preussen, som just då besteg tronen. I motsats till sin fader, som med de bistra erfarenheterna från kriget i minne var helt och hållet en restaurationens man, var han hängifven enhetstanken. Denna fattade han likväl på sitt eget sätt i den s. k. historiska skolans anda, som, i enlighet med hvad som sedan slagit igenom och blifvit den moderna tidens princip, häfdade den historiska utvecklingens princip för statslifvet och rättsförhållandena och till den ändan framhöll vikten af framstegsarbetets drifvande på det sätt, att kontinuiniteten bevarades. Denna riktiga princip föll i tillämpningen hos vissa af sina anhängare offer för en estetiserande tendens, som förälskade sig i vissa historiska former. Bland dessa var Fredrik Vilhelm IV en af de mest framträdande. Han hade förälskat sig i det gamla heliga romerska riket af tyska nationen och det österrikiska kejsardömet som dess spets,

medan denna samma form skulle i realiteten innesluta en Preussens militära ledning af Tyskland. Detta hänsynstagande till ett historiskt »rättsanspråk», som Österrike själf uppgifvit, var ju ett politiskt misstag. Genom den legitimistiska hänsynen till Österrikes historiska rätt prisgaf Fredrik Vilhelm sina planer åt intriger i obstruktionssyfte från Österrikes sida.

Blind för detta grep sig Fredrik Vilhelm IV an med sin politik. Början skulle göras med en reform af förbundets militärväsen, till hvilken ända hans likasinnade vän och förtrogne generalen Joseph Maria von Radowitz placerades som preussisk militärattaché vid beskickningen i Frankfurt. I det inre ville Fredrik Vilhelm mildra det hårda byrakrattvanget i självstyrelsens anda. Men denna självstyrelse tänkte han sig i den historiska skolans stil som korporationernas. Till den ändan mildrade han det hårda religionstvanget mot gammallutheranerna, som icke velat finna sig i den statskyrkliga unionen mellan lutheraner och reformerte. Öfverhufvud taget har den katolska kyrkan aldrig haft en sådan angenäm ställning i Preussen som under Fredrik Vilhelm IV:s regering. I politiskt afseende tänkte han sig ett på standskorporationer uppbyggt representativt tvåkammarsystem, som skulle steg för steg utbyggas. Detta djuptänkta program var naturligtvis ingalunda omöjligt att genomföra, men konungen lyckades icke få någon kontakt med tidsandan, som i det stora hela behärskades af västeuropeisk liberalism med sitt starkaste stöd i den »förfranskade» Rhenprovinsen, på grund hvaraf han misslyckades i att öfvertyga sitt folk, att han i själfva verket gick i samma riktning som det önskade, från byråkratism till självstyrelse, och i brist på dylik kontakt ägde han ej nödig beslutsamhet för att med tillhjälp af de väldiga maktmedel han förfogade öfver hålla tillbaka den folkliga rörelsen, när den störde hans cirklar. Härur framväxte 1848 års katastrof.

Denna var till sitt väsen en internationell kris, som berörde hela Europa, äfven om utkanterna icke berördes af själfva omstörtningen. Denna utgick från Frankrike och drabbade hela Mellaneuropa. Rörelsen hade i allmänhet en nationell sida jämte de frihetssträfvanden den inneslöt, konstitutionella, demokratiska eller republikanska, allt efter omständigheterna. I Frankrike var det andan från Napoleons och konventets tid, som reagerade mot, att Ludvig Filip svek förväntningarna från Julirevolutionen genom att fortsätta de äldre Bourbonernas utrikespolitik i samförstånd med det legitimistiska Europa, som störtat Napoleon. Därför framgick inom kort ur Februarirevolutionen Cäsarismen.

I Tyskland satte det beundrade revolutionslandet Frankrikes exempel revolutionen i gang, åsyftande i det konstitutionella Sydtyskland demokratisering af författningarna eller rent af republiken, i Preussen och Österrike konstitutionella författningar, som alltjämnt saknades där. Men parallellt härmed gick ropet på försvar mot yttre faror för Rhengränsen, som tvifvelsutan åtminstone i någon mån var hotad genom krigiska tendenser närmast till Po-

lens förmån hos det omstörtande partiet i Frankrike, och mot en påstådd rysk fara. I mycket var nog detta en skyddande förklädnad, hvarunder de revolutionära rörelserna sökte vinna proselyter bland de moderatare elementen. Men vid sidan häraf gick en medveten nationell rörelse riktad på Tysklands enhet såsom en parlamentarisk konstitutionell monarki ungefär i Dahlmanns anda. Från denna riktning utgick det s. k. *förparlamentet*, en samling framstående män, som på eget bevåg konstituerade sig och beslöto sammanträdandet af en tysk grundlagsstiftande »nationalförsamling» för riksenhetens genomförande, hvilken också sammanträdde den 18 maj 1848.

Jämnsides med denna rörelse arbetade Fredrik Vilhelm IV, hvilken inför de hotande händelserna ansåg sig tvungen att redan nu gripa till initiativet i den tyska frågan. Han hade i själfva verket fältet fritt. Småstaterna sågo förskrämda upp till Preussen efter hjälp; och Österrike, som såg sin ställning i Italien hotad genom den italienska revolutionen och Sardiniens anfall, visade sig synnerligen tillmötesgående mot konungens till Wien utskickade förtroendeman Radowitz. Därtill kom, att i Mars revolutionen nådde äfven Österrike, som nu kom fullständigt ur spelet. Då lät Fredrik Vilhelm genom sin bristande beslutsamhet allt gå sig ur händerna, när han inför den revolt, som vid underrättelsen om händelserna i Wien utbröt i Berlin, lät trupperna i stället för att fullfölja sin seger utrymma hufvudstaden, som anförtroddes åt borgerskapets vård. Därigenom kom den preussiska regeringen i massans våld och Preussen i revolutionära förhållanden. När Fredrik Vilhelm nu i ett högtidligt tåg genom Berlin förklarade sig ställa sig i spetsen för Tyskland, hvari Preussen skulle uppgå, väckte detta vanmaktens medgifvande endast förakt. Programmet om Preussens uppgående i Tyskland kom emellertid icke en tum närmare sitt realiserande. Redan den halft revolutionära preussiska nationalförsamling, som nu af regeringen sammankallades, visade sig vara en bärare af en preussisk självkänsla, som gjorde ett underordnande under nationalförsamlingen i Frankfurt omöjligt.

I Frankfurt hade den gamla Förbundsdagen afträdt och lämnat rum för en af nationalförsamlingen vald riksförestandare, den österrikiske ärkehertigen Johan, omgifven af en af honom utsedd riksministär. De legitima tyska regeringarna stodo således utanför det tyska författningsverket. Samtidigt gingo de reala maktförhållandena i en motsatt riktning. I den kamp, som det enade Tyskland började mot Danmark till förmån för den tyska nationaliteten i det danska rikslandet Slesvig och detta hertigdömes historiska rätt att vara förenadt med den tyska förbundsmedlemmen, det af danska kronan innehafda Holstein, tog Preussen både militäriskt och politiskt ledningen. Detta förhållande skärptes ytterligare genom revolutionens besegrande i Preussen liksom i Österrike. Gentemot de anarkiska förhållandena i respektive huvudstäder måste den den monarkiska makten ingripa med trupper, i Berlin genom ett enkelt besittningstagande utan motstånd och i Wien genom en

formlig belägring. Åtgärden genomfördes af särskildt bildade kampministärer under ledning af militärer och atföljdes af de konstituerande nationalförsamlingarnas förläggande till små landsortsstäder utom räckhåll för hufvudstadspöbeln. Preussen öfvergick vid samma tid definitivt till de konstitutionella staternas antal genom en af konungen den 5 December pa grund af den preussiska nationalförsamlingens bristande beslutmässighet oktrojerad författning, sammanfattande nationalförsamlingens arbete pa grundval af den *belgiska* författningen. Den oktrojerade författningen efterträddes, enligt konungens löfte vid dess utfärdande den 31 Januari 1850, af en utaf konungen och kamrarne i samband reviderad. Denna revision hade hufvudsakligen gatt i konservativ anda.

Pa så sätt var revolutionen ur spelet i bade Preussen och Österrike och monarkien i besittning af statsmakten, dock med den skillnad fran förut, att man a ömse sidor definitivt bundit sig vid en konstitutionell författningspolitik, hvars svårigheter upptogo de båda staternas inre lif under den närmaste tiden. Dock var Österrikes läge sa tillvida väsentligt olika Preussens, att revolutionen där väckt de *nationella* motsättningarna till lif. Österrike hade till långt in pa 1849 att bekämpa resningen i Ungern och med ett sardiniskt infall förenade resningen i Italien. Preussen hade saledes fältet fritt för eventuella planer i Tyskland.

Ur denna situation framväxte den följande utvecklingen. Nationalförsamlingen fullbordade till varen 1849 författningsverket, som skapade *en förbundsstat* efter smatyskt program *utan Österrike* och *med konungen af Preussen i spetsen sasom ärftlig kejsare* med suspensivt veto. Vid hans sida skulle stå en folkrepresentation, byggd pa allmänna rösträtten, hvad den nedre kammaren beträffar. Konungen af Preussen afböjde emellertid den honom pa detta sätt erbjudna kronan, tvifvelsutan påverkad af författningens demokratiska läggning. Afgörande var emellertid för hans legitimistiska läggning det af honom inför Frankfurterparlamentets deputation anförda skälet, att han endast af Tysklands *furstar* ville mottaga kejsarkronan. Dock uttalade han vid samma tillfälle, att erbjudandet gafve honom en företrädesrätt till den erbjudna kronan.

Härmed var i själfva verket nationalförsamlingens roll utspelad. Den var icke i besittning af någon verklig makt att tvinga Preussen och de andra tyska staterna. När den yttersta vänstern genom en revolutionär resning i Sydtyskland och Sachsen sökte genomföra den antagna riksförfattningen, ehuru tvifvelsutan andra radikalare mal, republiken och här och där kommunism, lågo bakom, nedslogs resningen med Preussens moraliska och militära stöd som hufvudfaktor. Det preussiska konungadömet stod i själfva verket som segerherre öfver hela den tyska revolutionen och med en faktisk hegemoni öfver de tyska furstarna, som hade Preussen att tacka för räddningen af sina troner. Ur detta läge framträdde Fredrik Vilhelm IV:s försök att lösa uppgiften att genomföra Tysklands enhet.

Grundvalen för denna politik var legitimitetsprincipen. Man ville beröfva enhetsrörelsen den revolutionära karaktär den haft hos Frankfurterparlamentet genom att låta Tysklands enhet i stället för folksuveränitetens verk blifva genomförd med furstarnas fria samtycke. Häri låg en inre svaghet för hela programmet, försåvidt som de medelstora staterna, framförallt Bayern, Sachsen, Hannover och Würtemberg icke alls ville offra något af sin suveränitet till förmån för enheten. En större villighet fanns hos de egentliga småstaterna, som i en starkare utveckling af förbundet sökte skydd gentemot medelstaternas annexionslystnad. I samma läge befann sig äfven Baden, som hotades af dylika planer från Bayerns sida, hvilket önskade genom förvärf af badiskt område förena Nedre Pfalz med monarkiens hufvudområde. Om alla staterna, framförallt de mindre, som i regel behärskades af liberala ministärer, stödda af demokratiska landtdagar, gällde det, att de af fruktan för den demokratiska rörelsen tills vidare icke vågade öppet motsätta sig Preussens planer.

En egenart för den preussiska politiken var dess inre splittring i en tysk nationell och en preussiskt partikularistisk riktning. Den nationella riktningen representerades af konungen själf och hans enskilde förtroendeman generalmajor von Radowitz. Båda svärmade för Tysklands enhet, båda stodo som hela den preussiska politiken på legitimistisk grund, men under det att denna hos konungen var så öfvervägande, att han i legitimismens intresse ville falla i Österrikes armar, så snart detta visade minsta tecken till tillmötesgående, i säker förhoppning, att den österrikiska politiken skulle besvara detta ädelmod genom att tillmötesgå Preussens berättigade kraf, hade Radowitz en på sätt och vis mera realpolitisk uppfattning. Utan att vilja drifva saken till sin spets — han tänkte sig i nödfall en europeisk kongress som skiljedomare — ville han begagna det påtryckningsmedel till förmån för Preussens enhetsplaner, som faktiskt den nationella rörelsen med sitt revolutionära inslag innebar gentemot medelstaternas partikularism. Likgiltig, i viss mån fiendtlig gentemot den nationella enhetsrörelsen, stod den s. k. kamarillan, konungens politiserande omgifning, hvartill hörde bröderna Gerlach, Leopold, generaladjutanten och Ludvig, öfverrättspresidenten. De afskydde all samverkan med den revolutionära enhetsrörelsen och ville i stället en dylik med Österrike — och Ryssland i viss mån — till bekämpandet af revolutionen. Preussens maktutvidgning voro de icke likgiltiga för, men ansågo, att den kunde nås på fredlig väg genom de skyddsbehöfvande nordtyska småstaternas indragande inom Preussens intressesfär i form af militärkonventioner o. d. En tredje grupp bildade den preussiska ministären, som, på grund af, att den hade att bära bördan att hålla statsmakten uppe i Preussen mot de ännu ej fullt öfvervunna revolutionära skakningarna, tog ställning från fall till fall mera opportunistiskt. Af dess ledande män hade ministerpresidenten grefve Brandenburg mera sinne för det nationella, under det hans när-

måste man inrikesministern Otto von Manteuffel stod mera på den rent preussiska status quo-standpunkten, dock utan kamarillans mystiskt-legitimistiska schwung.

Mot Preussen stod den österrikiska politiken, främst representerad af ministerpresidenten och utrikesminstern furst Schwarzenberg, en diplomat ur l'ancien régime med dess frivolitet och absolutistiska tendenser. Den österrikiska politikens svaghet var dess negativitet. Den hade intet att vinna pa den nationella enhetens genomförande, som endast kunde gagna Preussen, och den historiska traditionen fran kejsardömets dagar band det vid motståndet mot Preussens hegemoni pa grund af ovilja att lämna ifran sig sin nominella ledareställning. Det gällde för Österrike närmast att segra genom öfverlägsen manövreringsskicklighet allenast och göra obstruktion för att komma öfver den döda punkten, innan det aterfatt sin militära handlingsfrihet genom Ungerns underkufvande. Tills detta skett ställde man sig tillmötesgaende. Man afvisade icke fullständigt tanken pa förbundsledningens delning mellan Preussen och Österrike och ett trängre förbund under Preussens ledning inom det större, inom hvilket senare man dock önskade inträda med *hela* Österrikes område. Man förklarade sig gärna unna Preussen ökad makt genom de nordtyska smastaternas indragande inom sin intressesfär, men ville medgifva medelstaterna motsvarande förman gentemot sina småstatsgrannar, hvarigenom — detta var baktanken — den preussiska makten skulle motvägas och Österrike söndra och härska.

Den 26 Maj 1849 afslöts det s. k. trekonungaförbundet mellan Preussen, Hannover och Sachsen. Härigenom upprättades en tysk förbundsstat »Det Tyska Riket» af de stater, som därtill ville ansluta sig utom Österrike, till hvilken förbundsstaten skulle sta i ett *unionsförhållande* — alltså i viss mån ett föregripande af den *tysk-österrikiska alliansen* i statsrättslig form i stället för folkrättslig. Man hade fullständig uppgifvit tanken pa Preussens uppgaende i Tyskland genom att låta *konungen af Preussen* sta i spetsen för förbundsstaten i egenskap af riksförestandare. Den realitet, som lag bakom denna ideella vinst för den preussiska statskänslan var, att öfver den preussiske konungen icke som i Frankfurtparlamentets författning kom att sta en tysk kejsare, som särskildt statsrättsligt subjekt, lat vara att denne var ämnad att vara samme person. Härigenom hade man i själfva verket kommit fram till den rättsliga position för riksöfverhufvudet, som sedan skulle komma att blifva definitiv.

Vid sidan af riksförestandaren, som ensam utöfvade alla regentens rättigheter med veto i författningsfragor, stod med uteslutande lagstiftande myndighet ett fursteråd representerande de särskilda staterna, hvarvid dock endast Preussen och Bayern erhöllo hvar sin röst medan öfriga fyra röster fördelas hvar för sig på ett flertal stater. Detta var ett medgifvande åt den federativa tendensen,

som sedermera skulle komma att i ännu starkare form komma att gå igen.

Därjämte fanns som folkrepresentation en riksdag på två kamrar, ett *statshus*, hvars medlemmar efter mönster af Frankfurterparlamentets författning utsågos till hälften af regeringarna — utan instruktioner — till hälften af landtdagarna, och ett *folkhus* på grundvalen af det preussiska treklassvalsystemet.

Bayern hade, ehuru det deltagit i underhandlingarna, icke velat inga i trekonungaförbundet, och Sachsen och Hannover biträdde det endast med reservation till förmån för sin rätt att få på den kommande riksdagen söka göra sina afvikande åsikter i författningsfrågan, speciellt rörande frågan om riksföreståndareskapet, gällande.

Det preussiska försöket att lösa enhetsfrågan mötte genast både aktivt och passivt motstånd. Uppmuntrad af Österrike vägrade riksföreståndaren, ärkehertig Johan, att nedlägga sin myndighet i Preussens händer och Preussen måste i stället i September 1849 gå in på insättandet af en interimsmyndighet för Tyska Förbundet, utöfvad af representanter för Österrike och Preussen gemensamt. I Februari 1850 framlade Bayern ett af Österrike gilladt motprojekt till det preussiska, ett direktorium af 7 personer, hvaraf Preussen och Österrike skulle tillsätta hvardera en och öfriga stater resten. När den preussiska unionsstatens riksdag 20 Mars sammanträdde i Erfurt, utträdde Sachsen och Hannover ur förbundet och konungen af Preussen hade redan förlorat lusten för det hela, så att riksdagen trots sin goda vilja åtskiljdes, utan att förbundsförfattningen sattes i kraft. Däremot inkallade Österrike den gamla Förbundsdagen såsom Förbundets enda lagliga representation och denna tog, för att häfda sin principiella rätt, beredvilligt upp Danmarks vädjan att återställa dess konungs myndighet i Holstein.

Inför detta öppna motstånd reste sig den preussiska patriotismen våldsamt, och man rustade å ömse sidor, men konungen var af legitimistiska grunder besluten att icke låta det komma till öppen konflikt, hvilket måhända med hänsyn till det stöd Ryssland utlofvat Österrike var det enda möjliga, hans förtroendeman i enhetsfrågan general von Radowitz fick afgå som utrikesminister, och ministerpresidenten Otto von Manteuffel afslöt med Schwarzenberg i Olmütz en öfverenskommelse, hvarigenom Förbundsdagen accepterades, således en fullständig eftergift å Preussens sida, hvilken utom kamarillans legitimistiska krets djupt kändes som en sådan. Denna känsla af förödmjukelse bildar den grundstämning, hvarur Preussens framtida tyska politik framgick.

*

Under den närmaste tiden efteråt stod den emellertid i tecknet af reaktionen mot den revolutionära rörelsen, och man kan i det stora hela säga, att de politiska enhetssträfvandena lågo nere, at-

minstone från regeringens sida. Fredrik Vilhelm IV var en trött man, hvars sinnen så småningom omtöcknades på grund af mystiska grubblerier, motgångar och ohälsa.

Hans broder Vilhelms inträde som prins-regent 1857 betecknar på sätt och vis redan ett omslag. Denne var kanske lika konservativ som sin broder, men hans konservatism saknade broderns filosofiskt-mystiska inslag. Detta i förening med franvaron af broderns på snillets rätt stödda monarkiska självkänsla kom honom att ställa sig mera opportunistisk till den nya tiden, som han i själfva verket hvarken älskade eller förstod, så när som på en från minnet från deltagandet i frihetskampen 1815 härrörande hänförelse för Tyskland i all allmänhet, hvarmed var förenad en god portion pietet för Österrike. Han påverkades i liberal riktning af sin gemål, prinsessan Augusta, född och uppfödd i Goethes Weimar, hvilkens större andliga rörlighet han beundrade, men som egentligen ej kunde få något afgörande inflytande öfver hans fasta karaktär och stränga ansvarskänsla. Redan 1858, när han kände sig fast i sadeln, afskedade prins-regenten den byrakratkonservativa ministären Manteuffel och började »den nya aeran», som genom en liberal politik afsåg att göra moraliska landvinningar i Tyskland och således i nationalkänslan få stöd för Preussens inflytande. Prinsens främsta intresse var en reform af härordningen, på hvilket område han var en af sin tids främste sakkunnige. Reformen afsåg först och främst återställandet af den 3-åriga tjänstetiden, som ännu var lagstadgad, men hvilken man under arbetet på att hela de napoleonska krigens skador hade låtit sjunka ner till tvåårig af brist på anslag, hvarjämte det gällde att genom ökning af linietruppernas kadrer undvika det missförhållandet, att en god del af de värnpliktige utan fullständig öfning öfverfördes direkt till härens andra uppbåd, landtvärnet.

Tillfället ansågs vara inne vid utbrottet af det italienska kriget 1859. Österrikes italienska maktställning ansågs då liksom af Frankfurtsparlamentet 1848 var ett tyskt nationalintresse och icke minst prins-regenten delade denna mening. Han mobiliserade till den ändan hela sin armé gentemot Frankrike, och erbjöd sig att inskrida mot erhållandet af högsta befälet öfver de tyska förbundstrupperna, ett kraf i den preussiska hegemoniens intresse, som Österrike afvisade genom att i stället offra sin italienska hegemoni och halfva sitt italienska område genom den brådstörtade freden i Villa Franca. Under mobiliseringen hade man företagit de utvidgningar i härorganisationen man ville ernå och bibehöll dem sedan efter afmobiliseringen. Denna ståndpunkt var landtdagen icke ovillig att godkänna, men satte som villkor lagfästandet af den tvååriga tjänstetiden, en reform, som prinsregenten på grund af genom långvarig erfarenhet vunnen öfvertygelse icke kunde gå in på. Man bör komma i håg, att den allmänna värnplikten i Europa på den tiden i allmänhet hade formen af utskrifning, som bibehöll soldaterna i tjänst, tills de voro veteraner. Inför detta betraktades den

preussiska armén med sina tre års första tjänstgöring af utlandet som ett tvifvelaktigt milisexperiment.

På denna grundval utvecklade sig författningskonflikten, när landtdagens deputeradehus, sedan man en tid bortåt förhalat frågan genom kompromisser, vägrade medel till de nya kadrerna och regeringen, i enlighet med herrehusets beslut, bibehöll dem ändå, oaktadt de således ej beviljats af landtdagen i sin helhet. Den principiella bakgrunden för detta handlingssätt var det konservativt monarkiska åskådningssättet från Fredrik Vilhelm IV:s dagar, uttaladt af denne vid den förenade landtdagens öppnande 1846 och upprepadt efter revolutionen vid besvärjandet af den nya författningen, att intet skrifvet papper finge komma mellan konungen och hans folk. Förhållandet mellan konung och undersåtar hvilade enligt denna uppfattning helt enkelt på den gudomliga viljan, uttryckt i historiens skickelser, denna oskrifna författning hade aprioristisk giltighet gentemot hvarje skrifven konstitutionsurkund och hade vitsord gentemot denna vid bristande öfverensstämmelse. Inför denna teori var underhusets anslagsvägran gentemot en lifsviktig statsfunktion något otillåtligt, ett slags missbruk af korporationens, af konungen genom statsförfattningen medgifna privilegier, inför hvilket icke konungens riksvårdande statsverksamhet borde och kunde låta hindra sig.

Den prosaiske Vilhelm I passade ju icke lika bra till denna schwungfulla teori, som hans romantiske broder, afgörande för honom var hans plikt att upprätthålla Preussens militära ställning och f. ö. uppfattade han, däri styrkt af sin gemåls olycksprofetior, till fullo svårigheten i kampen mot tidsandan. Vid tiden för hans tronbestigning 1861 hade denna stämning hos honom stigit till en pessimism, som tenderade mot att genom abdikation lösa konflikten mellan sin öfvertygelse och aktningen för folkrepresentationens bebrefvade rätt, som genom hans enkla pliktmedvetandes sinne för löftenas hälgd icke kunde vara honom likgiltig. Den man, som visade honom den gangbara vägen och gaf honom kraft att följa den, var Otto von Bismarck, som 1862 utnämndes till preussisk ministerpresident. Det var dock med största svårighet konungen kunde förmå sig till detta steg.

Bismarck var icke alldeles med orätt känd såsom en af reaktionens ultras. Han hade vid unga år lämnat den civila ämbetsmannabanan för att öfvertaga skötseln af familjens ekonomiskt svårt belastade gods och under denna med framgång utvecklade verksamhet, förenad med ifrigt deltagande i ständernas lokala själfstyrelse, genom sitt kraftiga och folkligt aristokratiska väsen förvärfvat ett betydande inflytande bland Pommerns och närliggande delar af Brandenburgs konservativa, genom en »väckelse» starkt religiöst påverkade, adel och bönder. Under dessa samhällselements uppslutning kring konung Fredrik Vilhelm IV i 1848 års kris kom han i närmare personlig beröring med monarken, som insåg, att han var bestämd till stora ting. För att låta honom mogna till

dessa sände han honom 1852 som sändebud till Förbundsdagen i Frankfurt och anlitade honom ofta som rådgifvare i politiska ting. Hans inflytande hade Preussen till en stor del att tacka för, att konungen stod fast vid sin standpunkt att ej låta Preussen användas af västmakterna i deras intresse till påtryckning på Ryssland i Krimkriget, en hållning, som i det följande var en af grundbetingelserna för framgången af Preussens nationella politik. Den karaktärsvage och i följd däraf en smula intrigante monarken höll gärna möjligheten af Bismarcks tillkallande som ministerchef i bakhand som ett påtryckningsmedel mot den mera byrakratiskt opportunistiska ministären Manteuffel. Efter sändningen till Frankfurt hade Bismarck fått tillfälle att diplomatiskt träna sig såsom sändebud vid ryska hofvet och, när hans utnämning till ministerpresident redan var så godt som bestämd, fick han genom en förflyttning till Paris tillfälle att träda i beröring med den datida internationella politikens ledande personlighet, Napoleon III. Den, som genomdref Bismarcks utnämning till minister, var konung Vilhelms medhjälpare i härreformen, krigsministern Albrecht von Roon, som andligt och socialt tillhörde samma kretsar som Bismarck själf.

Det räddande greppet i Bismarcks politik var, att han grep sig an med lösningen af Preussens utrikespolitiska uppgift och författningskonflikten i ett. Han öfvertygade folkmeningen om härreformens nödvändighet genom att använda den omorganiserade armén. Det är icke så att förstå, att han grep till en utrikespolitisk aktion endast för att afleda den inre oron. En sådan politik innebär en politisk bankrutt, som sällan leder till det goda. Den yttre uppgiften fanns där, fastän de ledande kretsarna i Preussen af formalistisk legitism ej på allvar gripit sig an med den.

Österrikes formella hegemoni, som aldrig kunde blifva en verklig ledning af Tyskland, emedan Österrike vid Wienerkongressens landfördelning lagt sin tyngdpunkt utom Tyskland, låg som en död hand öfver detsamma och hindrade uppnåendet af den statliga enhet, som det tyska samhällslifvets moderna, småstatsgränser öfvergripande utveckling kräfde och som hittills fått sitt enda organ i tullföreningen.

Bismarck var i sin författningspolitiska åskådning obetingadt legitimist d. v. s. anhängare af det historiska konungadömet, men han aktade sig för det hos de preussiske konservativa gängse doktrinära felslutet, att Preussen häraf vore moraliskt bundet vid en anslutning till de öfriga »legitimistiska» makterna, Österrike och Ryssland äfven med uppoffrande af sina egna utrikespolitiska intressen. Bismarcks utrikespolitik hade sin förebild i Fredrik II:s, och han utbildade den i medveten motsats till Fredrik Vilhelm IV:s på frivilligheten byggda enhetssträfvanden och »den nya aerans» sträfvan efter den tyska enheten befrämjande »moraliska eröfringar». Blod och järn var för honom det afgörande medlet. Detta helt enkelt. emedan han insåg, att man icke frivilligt skulle medge Preussen hegemonien i Tyskland. Denna hegemoni var Bismarcks direkta

mal. Hans program stod i *direkt motsats mot Preussens uppgående i Tyskland*. Det låg äfven något af tysk idealitet i detta till synes krassa program, tysk patriotism på den tiden var dubbelsidig, riktad både på hemstaten och på den tyska nationen, ehuru den senare sidan af saken var för tidens människor mera ett ideal, den förra förpliktande med undersåtliga trohetsband. Da drog Bismarck den naturliga slutsatsen, att, när Preussen ända måste kläda skott för Tyskland, såsom det fått göra 1848 emot Danmark och makterna, och hade i utsikt att när som helst få göra gentemot Frankrikes revancheplaner, riktade mot 1815 års fördrag, borde det rimligtvis få ledningen af Tysklands politik och disponera öfver dess samlade maktresurser.

I den andan dref han lösningen af den närmaste politiska uppgiften, slesvigholsteinska frågan. I förening med Österrike och skjutande Tyska Förbundet i andra planet mötte Preussen det danska försöket att för andra gången genom en kupp afhugga den historiska förbindelsen mellan Slesvig och Holstein. Denna politik hade möjliggjorts, genom att Sverige hållits tillbaka af Ryssland, som ej älskade några skandinavistiska planer och på hvars tacksamhet Preussen kunde räkna sedan Krimkriget och på grund af det stöd man gifvit under den polska delningen 1863—64. England, som velat ingripa, kunde ej få Frankrike med sig, emedan Napoleon III var sårad af den britiska regringens afböjande af hans förslag om en kongress till världsfredens tryggande samt revidering af 1815 års fördrag. Sedermera kräfde Bismarck af den nya stat, som skulle upprättas af de eröfrade hertigdömena, militära och andra garantier för Preussens räkning i enlighet med sin uppfattning af ett för Preussen lämpligt förbundsprogram. Den nya staten, som för sitt skydd gentemot Danmark måste af geografiska skäl främst lita till Preussen, skulle ställa sig under dess militäriska hegemoni, och härunder inneslöt Preussen dispositionen af hamnen i Kiel för den sjömakt, det börjat upprätta.

Ur detta utvecklade sig efter en långvarig diplomatisk kamp en afgörande kris i den tyska frågan. Bismarck beredde sig till kampen genom en allians med det nybildade konungariket Italien och ett redan under hans Paristid förberedt närmande till Frankrike, hvilka bägge »revolutionära» makter legat helt och hållet utanför de preussiske konservatives diplomatiska synkrets. Därjämte väckte han vid Förbundsdagen förslag om en förbundsreform med en folkrepresentation, grundad på direkta val, ej genom de olika staternas landtdagar, med *allmän* rösträtt. Härigenom banade han en väg för det preussiska konungadömets kontakt med demokratien i Frankfurterparlamentets anda och minskade den inre spänningen i Preussen under kriget. När så Preussen under loppet af några månader under år 1866 slog Österrike till jorden och framtvang i freden i Nicolsburg, definitiv i Wien, atföljd af Österrikes utträdande ur tyska förbundet, bröts samtidigt allt motstånd i Tyskland, där endast några af de allra minsta staterna stått på Preussens sida.

Uppgörelsen skedde så raskt, att Bismarck kunde ställa så att säga en samlad tysk front mot Napoleon, när han kom och sökte skörda reella fördelar i form af gränsreglering vid Rhen på grund af Bismarcks förutgående hemliga förespeglingar.

Ur uppgörelsen 1866 framgick det moderna Tyskland. Preussen begagnade sig af eröfrarens folkrättsliga rätt att med sig införlifva Hannover, Hessen-Cassel och Kur-Hessen, hvarigenom dess östra och västra provinser förenades till ett slutet statsområde. De norr om floden Main liggande staterna, inklusive Hessen-Darmstadts där liggande afskilda del, sammanslötos under Preussens ledning till en förbundsstat, Nordtyska Förbundet.

I detta öfvertog den preussiska kronan presidiet, en annan form af Radowitz' riksföreståndareskap. Den gamla förbundsdagen upptogs i den nya författningen i form af *Förbundsrådet*, t. o. m. rösttförhallandena förblefvo oförändrade med undantag af att naturligtvis de österrikiska och sydtyska staternas bortföllo, hvaremot de eröfrades öfvergingo på Preussen. Ordförande i Förbundsrådet blef förbundets ende ansvarige minister, förbundskanslern. Förbundsrådets medlemmar bibehöllo den karaktär af instruerade ombud för sina regeringar, förbundsdagen haft. Vid sidan af Förbundsrådet ställdes som folkrepresentation *Riksdagen*, grundad på allmän och lika rösträtt. Vid sidan af denna organisation fick tullföreningen sin i ett tullparlament, som utgjordes af den nordtyska riksdagen, förstärkt med efter samma grunder valda folkrepresentanter för de sydtyska staterna. Öfverhufvudtaget betecknar 1867 års författningsverk genombrottet på det ekonomiska området af den liberala byråkratiens ekonomiska åskådning i Tyskland.

I uppgörelsen 1866 hade det ställts i utsikt ett sydtyskt förbund. Upprättandet af ett dylikt kom dock att gå om intet på grund af dessa staters inbördes afundsjuka och misstro. Dessutom önskade Baden, som låg mest utsatt för Frankrikes anfall, anslutning till nordtyska förbundet.

Emellertid hade de sydtyska staterna en och en genom hemliga fördrag i samband med själfva fredsslutet ingått off- och defensiv allians med Preussen, som i krigsfall ställde deras trupper under konungen af Preussens högsta befäl.

Efter 1866 var Preussens hufvudfiende icke Österrike, som var sysselsatt med sin uppgörelse med Ungern, utan Frankrike, som med den för fransmännen egenartade »chauvinistiska» uppfattningen, hvilken icke kunde tåla, att någon annan stat stod före den franska, ansågo Preussens seger öfver Österrike och därmed följande makttillväxt, som en utmaning mot Frankrike. I Frankrike smiddes planer till ett revanchekrig mot Preussen på grundvalen af en storslagen koalition mellan Frankrike, Italien och Österrike, men innan dessa planer hunnit sin mognad, tvangs Frankrike af Bismarcks öfverlägsna diplomati att isoleradt upptaga kampen med Tyskland. Dettas förenade arméer visade sig de franska öfver-

lägsna, och de afgörande nederlagen kommo så raskt, att Tysklands fiender förlorade lusten att ingripa.

Under trycket af den patriotiska stämningen måste äfven de i sitt inre motsträfviga sydtyska staterna nu gå in i den nordtyska förbundsstaten, som då antog namnet *Tyska Riket*, hvarvid konungen af Preussen såsom innehafvare af förbundspresidiet fick titeln *tysk kejsare*, genom hvilken titulatur i motsats till den af kejsare af Tyskland skulle betecknas, att han icke var någon monark öfver förbundsfurstarna och görande intrång i deras suveränitet, utan just bäraren af förbundsstatens ledande ämbete. Genom sydstaternas anslutning kom förbundsstaten att sammanfalla med tullföreningen (med få undantag, Luxemburg utom riket men inom tullförenigen och hansestäderna inom riket men utom tullföreningen till en början) och riksdagen blef äfven tullföreningens representation.

Såsom ett medgifvande åt de sydtyska staternas motsträfviga känslor (»partikularismen» = delarnes tendens att isolera sig från det hela) erhöllo de sydtyska staterna hvar för sig »reservaträttigheter» (störst för Bayern) i likhet med hvad vissa af de nordtyska förbundsstaterna erhållit. Bismarck förstod dock med mästerskap så arrangera dem, att dessa, ehuru i viss mån utgörande en tillfredsställelse för den partikularistiska ömtåligheten dock icke kunna sätta enheten i fara. En särställning inom riket erhöllo de från Frankrike återeröfrade provinserna Elsass och Lothringen. Dessa till ett förenade provinser voro icke en stat och såsom sådan medlem i förbundet, utan ett *riksland* direkt underordnadt detta genom dess af kejsare utöfvade presidium, således provins i romarnes mening. Elsass-Lothringen erhöll 1873 rätt att vara representeradt i Tyska Riksdagen och upphöjdes år 1911 till förbundsstat.

Litteratur.

Häusser: Geschichte des Zeitalters der Reformation.
Koser: König Friedrich der grosse.
Treitschke: Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert.
Sybel: Begründung des deutschen Reiches.
Petersdorff: König Friedrich Wilhelm der Vierte.
Hassel: Joseph Maria von Radowitz.
Meinecke: Radowitz und die deutsche Revolution (fortsättning af föregående).
Hohenlohe: Denkwürdigkeiten.

Strödda meddelanden.

Krigspensioner i Förenta Staterna. En gång förut har i denna tidskrift det egendomliga pensionsväsendet i Förenta Staterna berörts (Årg. VI, 1903, h. 5, s. 318).

Anledning att återkomma till detsamma ger senaste band (Mars 1916) af *The Annals of the American Academy of political and social science*, hvilket handlar om *Public Administration and Partisan Politics*. Där anföras många bevis på slöseri med statens medel och partibelöningar under den parlamentariska formen af *pork barrel* eller *log. rolling* d. v. s. »röstar du för mitt förslag, så röstar jag för ditt». Men intet går härvid upp emot pensionerna till de i det stora inbördeskriget (1861—65) sårade, deras änkor och barn m. fl.

Fem år efter kriget, eller 1870, var antalet pensionerade 198,000 personer, men 1915, femtio år efter detsamma, uppgick det till — 691,606. Förstnämnda år betalades af statskassan i pensioner 29 milj. dollars, det senare 166 milj., af hvilken summa dock någon mindre del synes vara understöd jämväl åt andra än f. d. krigare och deras efterlefvande. Totala beloppet af sedan 1865 utbetalade pensioner, hufvudsakligen af detta slag, uppgick till den enorma summan af nära 5 miljarder dollars.

I sanning ett talande vitnesbörd om, hvad partipolitik, när den får råda, kan leda till.

Om den centrala statsmedelskontrollens ordnande.

Af

Presidenten **Albert Petersson**.

I.

I det underdåniga utlåtande, som i januari 1913 afgafs af kommitterade för granskning af statens bokföring m. m. ha dessa för reformarbetet uppställt följande program (p. 4):

»1:o) Rikshufvudbokföringen skall innefatta kassakontroll och bör utan särskild bearbetning af primärräkenskaperna lämna direkt material till en budgetredovisning;

2:o) För att vinna kassakontroll öppnas i riksbanken en statsverkets gemensamma giroräkning, till hvilken samtliga hufvudförvaltningar äga tillgång för insättningar och uttag;

3:o) Den centrala bokföringen grundas på månatliga kassarapporter från samtliga medelsförvaltande ämbetsverk och myndigheter, hvilka kassarapporter böra vara uppställda fullkomligt enhetligt och specifikt upptaga endast sådana poster, som äro för den centrala bokföringen erforderliga;

Anm. De betänkanden, till hvilka i denna uppsats hänvisas, betecknas sålunda:

Rev. Bet. I = Betänkande med förslag till inrättande av ett riksrevisionsverk avgivet den 15 augusti 1913 av Chr. L. Tenow och Richard Vide;

Kam. Rns. Utl. I = Kammarrättens underdåniga utlåtande av den 24 november 1913 över förutnämnda betänkande;

Rev. Bet. II = Utlåtande i fråga om inrättande av ett riksrevisionsverk avgivet den 10 februari 1914 av inom Finansdepartementet tillkallade sakkunniga;

Kam. Rns. Utl. II = Kammarrättens underdåniga utlåtande av den 7 april 1914 över utlåtandet av den 10 februari 1914.

4:o) Den primära bokföringen ordnas med månatliga afslutningar, sålunda att de specificerade uppgifter, som skola inflyta i kassarapporterna, direkt och utan omgång därur framgå; den bör verkställas efter ett och samma system för hela statsförvaltningen och i öfrigt utmärkas af enkelhet och reda;

5:o) I statskontorets riksbokslutsbyrå uppläggen en hufvudbok eller liggare, i hvilken månad för månad införas de poster, hvarom de från ämbetsverken och myndigheterna inkommande kassarapporterna lämna upplysning. Denna liggare uppväxer månad för månad och bildar en rikshufvudbok, så att på densamma kan efter årets slut grundas en budgetredovisning. För hvarje riksstatens såväl inkomsttitel som utgiftsanslag bör i denna hufvudbok eller liggare återfinnas ett särskildt konto och af dessa konti skall man under hela årets lopp vinna en ständig öfversikt af samtliga inkomsttitlars och utgiftsanslags ställning.»

Detta program innefattar — efter hvad kommitterade vidare anföra (p. 5) — ett öfvergifvande af den princip, hvarå statsbokföringen dittills grundats, nämligen bokföring på grund af *anordningsbeslut,* och en öfvergång till en ny bokföringsprincip, nämligen bokföring efter *utbetalta kassaposter.* Med det nya systemet sammanhänger nära statsverkets giroräkning, som äfven tjänar att underlätta kassakontrollen. Den nya bokföringen kräfver äfven månatliga afslutningar af räkenskaperna och på dessa afslutningar grundade kassarapporter. Däremot ifrågasättes ingen ändring i det förhållandet, att ämbetsverken och myndigheterna alltjämt skola afgifva årsräkenskap. Detta kan så mycket mindre ifrågasättas — heter det — som ämbetsverk och myndigheter hafva att redovisa ej blott för sin andel af statsbudgeten utan äfven för andra utanför budgeten stående förhållanden afseende såväl statens som enskildas, kommuners och korporationers ekonomi, hvilka förhållanden hänföra sig till kalenderår, hvadan en för år afslutad räkenskap är oundgänglig (p. 6, jfr. äfven Rev. Bet. I p. 30). Då de månatliga kassarapporterna måste, för att underlätta den centrala bokföringen och möjliggöra dess snabba utförande, vara fullkomligt enhetligt uppställda, följer häraf att också räkenskaperna hos de olika ämbetsverken och myndigheterna skola uppställas efter enhetliga linier, och dessa räkenskaper böra i sin ord-

ning omedelbart och på ett ur kontrollsynpunkt tillfredsställande sätt vid hvarje månadsafslutning gifva vid handen de poster, som skola inflyta i kassarapporterna (ibid. p. 6).

Emot bokföringsreformens genomförande enligt dessa grundlinier synes mig icke vara något att invända. Afsevärda delar af våra offentliga räkenskaper äro ock numera omlagda enligt det nya systemet, och ingen lärer ifragasätta, att icke denna omläggning bör genomföras i den omfattning, som är möjlig. Visserligen har det visat sig, att den nya bokföringen ökar arbetet, så att de därmed sysselsatta arbetskrafterna måst på flera håll med ökad kostnad för statsverket förstärkas, men detta måste antagas hafva varit förutsedt. Ett enhetligt räkenskapssystem med däraf följande reda och öfverskådlighet på olika områden kan i alla händelser ej eftergifvas.

II.

Emellertid har under räkenskapsreformens fortgang ifragasatts att väsentligen utvidga programmet. Det har föreslagits att med räkenskapsreformen sammanbinda en genomgripande omorganisation af den centrala statsmedelskontrollen; att sammanföra till ett nytt verk ej blott den centrala bokföringen (rikshufvudboken och statsverkets giroräkning) utan äfven hela den kamerala revisionen och därutöfver jämväl afdömandet af anmärkningsmålen och vissa andra mål.

För ett bedömande af den sålunda föreslagna nya organisationens påräknade företräde framför den gamla lärer det till en början vara af nöden att närmare undersöka — ur principiell och praktisk synpunkt — förhållandet mellan statens centrala bokföring och den kamerala revisionen.

I Rev. Bet. I p. 51 lämnas en redogörelse för rikshufvudbokens och den kamerala revisionens olika innebörd och ändamål, sådana dessa faktiskt framträda. Och då därvid befinnes, att båda dessa anordningar syfta till kontroll å statsmedlens riktiga inflytande och användning, dragas häraf utan vidare den slutsatsen, att de äro »två olika sidor af samma uppgift». »Genom riksbokslutet sker en kontroll å riksstatens tillämpande så att säga i yttre hänseende — å utgifternas hållande inom anslagsramen och dylikt — medan

genom revisionen utföres kontroll å riksstatens tillämpande i inre hänseende, d. v. s. huruvida de i rikshufvudboken redovisade inkomsterna och utgifterna rätteligen tillkommit.» A p. 34 i samma betänkande uttalas, att rikshufvudbokföringen endast är en annan sida af den kamerala revisionen, och att budgetredovisning och kameral revision icke kunna från hvarandra skiljas, om de skola lämna ett tillfredsställande resultat. Häraf anses då följa, att båda ifrågavarande kontrollarbeten naturligen höra tillsamman och böra sammanföras till ett verk under gemensam ledning. På denna grund är därefter det nya organisationsförslaget uppbygdt.

Men denna grund är felaktig. Ty mellan *rikshufvudboken och budgetgranskningen*, å ena sidan, och *den kamerala revisionen* å den andra, förefinnes *en principiell skillnad* af så väsentlig art, att den måste beaktas äfven vid organisationen af de statsorgan, som hafva dessa arbeten at sig uppdragna.

Rikshufvudboken är ingen räkenskap i egentlig mening, ingen redovisning, som skall revideras och för hvilken en redogörare (verk eller tjänsteman) har att i sådan egenskap ansvara. Den är en statistisk sammanställning af de olika redogörarnas hvar för sig själfständiga räkenskaper samt tjänar att visa, huru den ekonomiska statsförvaltningen slagit ut i verkligheten jämförd med den uppgjorda budgeten. Materialet för rikshufvudboken är de olika statsräkenskaperna och genom lämplig sammanställning af dessa efter samma linier som budgeten framgår det *faktiska* förvaltningsresultatet vid sidan af det i budgeten *beräknade*. Särskildt af betydelse är en sådan sammanställning därutinnan, att af desamma omedelbart framgår, om ock i hvad mån anslagöfverskridande ägt rum. Någon granskning af verifikationerna ingår icke såsom integrerande del af riksbokslutet, ehuruväl tillgång till vissa af dem understundom kan vara önskvärd, då anledning föreligger antaga att formell felföring ägt rum, något som emellanåt inträffar särskildt i fråga om vissa inkomsttitlar. Om ock i den mån bokföringsreformen, sådan den här ofvan angifvits, kan med önskad effekt genomföras, kommer emellertid behofvet af dylika upplysningar för riksbokslutet att upphöra.

Den kamerala revisionen har en helt annan uppgift. Den skall specifikt genomgå de olika räkenskapsposterna och jämföra dem

med verifikationerna. Dess uppgift är att kontrollera, ej blott att hvarje post är behörigen verificerad, utan äfven att den är författningsenlig. Revisionen arbetar alltså i första hand med verifikationerna och dess väsentliga betydelse ligger i, att den skall öfvervaka, att de olika räkenskapsposterna äro sådana, som de ur såväl formell som materiell synpunkt enligt gällande författningar skola vara.

Den principiella skillnaden mellan dessa båda olika slag af statsmedelskontroll springer synnerligen skarpt i dagen i det fall att fel blifvit begånget.

Riksbokslutsbyrån kan vid sitt arbete handskas jämförelsevis fritt med räkenskapsmaterialet. Finner den en post vara felförd, så öfverföres den utan vidare till den plats, som byrån anser vara riktig (s. k. omslut). Räkenskapssiffrorna omgrupperas efter som det för vinnande af syftet med bokslutet finnes vara mest lämpligt, räkenskapsposter öfverföras från en titel till en annan eller från ett konto till ett annat o. s. v. — men väl att märka, utan att sådant har något som helst inflytande på redogörarens rättsliga ställning: redogöraren blir icke därigenom förpliktad gent emot statsverket. Om således, för att taga ett exempel, en utgiftspost öfverföres från ett riksstatsanslag till ett annat och detta senare därigenom skulle komma att befinnas vara öfverskridet, så har riksbokslutsbyråns åtgärd ingen betydelse i afseende på redogörarens eventuella återbetalningsskyldighet. Riksbokslutsbyrån har därför ej heller någon talerätt mot vederbörande redogörare — riksbokslutet är en statistisk öfversikt, intet vidare, och denna dess karaktär förändras icke däraf, att det tjänar ett viktigt kontrolländamål.

Helt annorlunda är förhållandet med den *kamerala revisionen*. Finner den en räkenskapspost vara oriktig, så har den att göra anmärkning. Anmärkningen pröfvas i administrativ domstolsväg och föranleder — om den befinnes befogad — i regel återbetalningsskyldighet för redogöraren. Om således, för att taga ett exempel motsvarande det ofvan angifna, en redogörare uppfört en viss utgiftspost på ett visst riksstatsanslag, men revisionen vid granskning af dithörande verifikation finner, att den rätteligen bort föras på ett annat anslag, så göres anmärkning. Skulle anmärkningen vid pröfning godkännas och postens öfverförande till detta senare

anslag verka, att detsamma befinnes vara öfverskridet, så dömes redogöraren (om anslaget är af beskaffenhet att ej få öfverskridas) att återbetala till statsverket det öfverskjutande beloppet. Exempel på dylika utslag äro i Kammarrätten ej sällsynta.

Med hänsyn till nu antydda artskillnad mellan budgetgranskning och kameral revision — en skillnad så djupgående, att den sträcker sig till de ifragavarande kontrollarbetenas såväl underlag som ändamål och därjämte till de åtgärder, som i anledning af upptäckta felaktigheter äro att vidtaga — är det otvifvelaktigt mest rationellt, att dessa arbeten fortfarande som hittills bedrifvas oberoende af hvarandra. För en god revision är det af vikt, att vederbörande revisor besitter en ingående författningskännedom på det förvaltningsområde, som de af honom granskade räkenskaperna afse. Detta vinnes icke, med mindre han under en mera afsevärd tidrymd får ägna sig åt samma eller närliggande räkenskaper. Så är ock revisionstjänstgöringen för närvarande ordnad i kammarrätten. I Rev. Bet. I p. 16 och 17 skisseras emellertid en helt annan arbetsordning. Enligt denna skulle, efter budgetgranskningens och den kamerala revisionens sammanförande till ett verk med gemensam personal, denna sysselsättas med än det ena än det andra af dessa arbeten, eftersom behofvet kräfde. Då riksbokslutet behöfde forceras, skulle arbetskraft från revisionen däri insättas, under andra tider skulle bokslutspersonalen anvisas revisionellt arbete. Hur intimt detta samarbete tänkes genomfördt framgår af p. 187 i samma betänkande, där de särskilda byråernas inom riksrevisionsverket arbetsuppgifter närmare utstakas. En ur revisionens synpunkt mera olämplig anordning af arbetet kan knappast påfinnas.

III.

Det lider intet tvifvel, att riksbokslutets vikt och betydelse blifvit i revisionsbetänkandena väsentligen öfverskattad. Tyngdpunkten i hela den centrala medelskontrollen är i dessa betänkanden lagd å riksbokslutet och den däri innefattade budgetredovisningen. »Kontrollen å budgetens utförande skall blifva riksrevisionsverkets hufvuduppgift» heter det i Rev. Bet. I p. 282. Ett utslag af denna åskådning är sträfvandet att anordna den centrala

medelskontrollen med direkt syfte att tjäna som underlag för den konstitutionella finanskontrollen och statsrevisionen, ett sträfvande som såsom en röd tråd genomgår betänkandena och satt sin prägel på många där föreslagna anordningar. En af dessa är särskilt typisk. I Rev. Bet. I p. 40 uppgifves, att riksrevisionsverket skall utarbeta en berättelse öfver budgetens tillämpning under det gångna finansåret innehållande budgetredovisning jämte specialutredningar angående anslagsöfverskridanden och felaktiga anslagsbelastningar, och denna skall tillhandahållas riksdagens utskott och statsrevisionen. Närmare redogörelse för hvad denna berättelse skall innehålla lämnas i samma betänkande p. 263. För att emellertid hvad sålunda ställes i utsikt skall kunna med något så när tillfredsställande resultat åstadkommas — fullt uttömmande kan det, såsom nedan skall visas, aldrig ske — måste uppenbarligen budgetredovisningen vara grundad på kameralt reviderade räkenskaper. Rev. Bet. I har äfven öppet öga härför och vill tillgodose detta kraf genom omläggning af det nuvarande systemet med central revision af *års*räkenskap till ett system med central revision af räkenskaperna, såvidt de afse budgetposter, *månad för månad.* (Rev. Bet. I p. 18, 20, 22, 32, 45, 46 m. fl.) »Därefter kan konstitutionsutskottet stödja sin granskning af statsrådsprotokollen på afslutade och reviderade budgeträkenskaper», hvilket (Rev. Bet. I p. 46) angifves som det nya systemets slutmål. Den kamerala revisionen skall alltså i detta system anpassas efter budgetredovisningen och blifva så att säga ett komplement till denna.

Till en början är härvid att anmärka, att en budgetredovisning *aldrig* kan komma att grundas på räkenskaper, som äro definitivt fastslagna som riktiga. Ty alltid måste det finnas en del revisionella anmärkningar, som ej äro slutligen pröfvade, då budgetredovisningen måste vara färdig, och ifråga om dessa måste alltid råda ovisshet. Dessutom är det ju så, att en räkenskap, som skall undergå revision, måste vara afslutad. I densamma kan därefter formellt taget ändring ej göras. Förekommer däri en oriktighet, så måste denna rättas, icke genom ändring i den afslutade räkenskapen, utan genom en senare bokföringsåtgärd i fortsättningen af samma räkenskap. Det är möjligt, att sålunda tillkommande senare rättelser skulle kunna i viss omfattning tillgodogöras vid riks-

bokslutet och budgetredovisningen men knappast antagligt, att så skulle kunna ske fullständigt. Riksbokslutet kan därför aldrig blifva en urkund, som definitivt och i alla detaljer visar, huru budgeten realiserats.

Erfarenheten gifver vid handen, att riksbokslutet äfven sådant det under nuvarande förhållanden, oberoende af den kamerala revisionen, uppgöres är för sitt kontrolländamal tillräckligt. De ändringar däri, som skulle kunna blifva följden af en förutgången kameral revision, i den mån sådan vore möjlig, kunna icke ur synpunkten af budgetredovisning vara af någon afsevärd betydelse. För budgetredovisningen blefve vinsten af den nya ordningen ringa eller ingen.

Budgetgranskningen sysslar, som förut är anmärkt, med den *formella* sidan af räkenskaperna. Hur angeläget det än må vara, att denna sida behörigen beaktas, så är dock räkenskapernas *reella* innehåll af än större vikt. Det reala är, att inkomsterna inflyta rätt och författningsenligt och att statsutgifterna äro behöriga och öfverensstämma med gällande stater och författningar. Kontrollen häröfver ligger hos den kamerala revisionen. Därför är denna revision hjärtpunkten i all statsmedelskontroll.

För den kamerala revisionen kan det nya systemet blifva ödesdigert. Revisionsbetänkandena hysa visserligen ingen betänklighet i detta hänseende, tvärtom skulle enligt deras uttalanden den kamerala revisionen genom omläggningen vinna i kraft och effektivitet. Men härutinnan är jag af olika mening; för mig står det klart, att det nya systemet sannolikt komme att leda till den kamerala revisionens försvagande. Och om denna mening står jag icke ensam. Den finnes uttalad i Kam. Rns. Utl. I p. 13. Den är ock med styrka framförd i en i Februari 1915 till Kungl. Maj:t ingifven inlaga, däri sexton af Kammarrättens revisorer uttala sina allvarsamma betänkligheter mot de i revisionsbetänkandena framlagda förslagen till revisionens ombildning. Hvad som grundlägger dessa farhågor är endels den underordnade och beroende ställning, hvari den kamerala revisionen skulle komma i förhållande till budgetgranskningen. Af än större vikt är emellertid omläggningen af årsrevisionen till månadsrevision. Denna omläggning är en nödvändig förutsättning för att de i revisionsbetänkandena utstakade riktlinjerna skola

kunna följas — utan dylik omläggning kan den kamerala revisionen aldrig få den betydelse för budgetredovisningen, som revisionsbetänkandena asyfta. Den måste därför betecknas sasom en af grundvalarna för det nya systemet.

I Kam. Rns. Utl. I pag. 8 och det yttrande af en af kammarrättens förste revisorer, hvartill där hänvisas, har spörsmålet om månadsrevision upptagits till undersökning. Därvid ha påvisats de hinder, som möta mot ett dylikt anordnande af det centrala revisionsarbetet, samt de allvarsamma svårigheter och olägenheter, som i olika hänseenden skulle däraf följa. Att dessa anmärkningar befunnits välgrundade torde framgå däraf, att i Rev. Bet. II denna fråga beröres med större betänksamhet. Krafvet på månadsrevision frånträdes icke — uppenbarligen kan så ej ske med hänsyn till den grundläggande betydelse, som omläggningen har för det nya systemet — men det skall så att säga ställas på framtiden. Frågan därom föreligger ej nu till afgörande, säges det i Rev. Bet. II pag. 100.

Emellertid är det nog så, att frågan om månadsrevision ej kan skjutas undan, då det gäller att inrätta statsmedelskontrollen efter helt nya linjer. Den är af alltför grundläggande betydelse för arbetets anordnande och bedrifvande för att ej kräfva ett afgörande i sammanhang med organisationen af arbetskrafterna. Skulle därvid befinnas, att de nya linjerna kräfva revisionsarbetets omläggning till månadsrevision, så måste organisatoriskt sörjas för, att den kamerala revisionens själfständighet och effektivitet varder tillfredsställande tryggad, så att den ej varder eftersatt till förmån för budgetgranskningen. Sker ej så, är den nya organisationen förfelad. Skulle det åter — såsom jag håller för antagligt — vid en verklig, ingående undersökning af förhållandena visa sig, att en omläggning af revisionsarbetet till månadsrevision till följd af praktiska hinder och olidliga konsekvenser icke kan genomföras, så förfaller det enda rimliga skälet för en sammankoppling af den kamerala revisionen med budgetgranskningen.

IV.

I afseende på en i revisionsbetänkandena ofta omnämnd företeelse — öfverskridande af anslag, som enligt riksstaten ej få öfver-

skridas — äro i samma betänkanden förhallandena så oklart och delvis oriktigt framställda, att ett klargörande af riksbokslutets och den kamerala revisionens ställning i denna punkt är högeligen af nöden.

Att ett anslag öfverskridits kommer i allmänhet till synes vid riksbokslutet. Då samtliga af ett visst anslag bestridda utgifter där sammanföras, framgår utan vidare af slutsiffran, om utgifterna öfverstigit det anslagna beloppet. Huruvida ett öfverskridande af anslaget kan läggas någon redogörare till last och eventuellt föranleda ersättningsskyldighet, kan i detta sammanhang ej blifva föremål för bedömande. Riksbokslutsbyrans sammanställning af räkenskapsmaterialet utgör, såsom ofvan påvisats, icke tillräckligt underlag för ett dylikt bedömande, och någon pröfningsrätt därutinnan är därför ej heller riksbokslutsbyrån tillagd. Men hvad som kan ske och i verkligheten äfven sker, det är, att anslagsöfverskridanden, som konstateras vid riksbokslutet, anmälas. Så anmäler Statskontoret hvarje år i september hos Kungl. Maj:t, hvilka anslagsöfverskridanden enligt riksbokslutet förekommit. Hvad angår 4:de och 5:te hufvudtitlarna så upptagas förekomna öfverskridanden i de tablåer, som dessa hufvudtitlars specialförvaltningar hvarje år aflåta till Kungl. Maj:t, så snart deras bokslut blifvit färdiga (jfr. Kam. Rns. Utl. II. Bil. B. p. 13).

Ett anslagsöfverskridande, som konstateras och anmäles på nu angifvet sätt, utgör *i och för sig* icke tillräckligt skäl för revisionellt ingripande i anmärkningsväg. Understundom äro dessa öfverskridanden af beskaffenhet att ej ens komma till synes vid den kamerala granskningen, såsom då anslaget disponerats af flera olika myndigheter utan att vara mellan dem fördeladt. Och det lärer icke kunna ifrågasättas att, om hvarje särskild redogörares redovisning vid revisionell granskning befinnes riktig och författningsenlig, anmärkning skall kunna framställas mot endera af dem eller dem alla allenast på den grund, att anslaget vid riksbokslutet befinnes vara öfverskridet. Det har inträffat, att af anslag, som icke haft naturen af förslagsanslag, anvisats utgifter, som skolat utgå efter grunder, hvilka äro i lag eller allmän författning fastslagna, och att till följd häraf anslaget, när det visat sig för ändamålet otillräckligt, *måst* öfverskridas. Uppenbarligen kan i dylikt fall an-

märkning mot öfverskridandet ej framställas. Den anmälan om anslagsöfverskridanden, som, enligt hvad förut är sagdt, göres med anledning af riksbokslutets utfall, har till ändamål att lämna Kungl. Maj:t tillfälle att taga i öfvervägande, huruvida andra åtgärder i anledning af öfverskridandet böra vidtagas, än dem, som till äfventyrs kunna föranledas af den kamerala revisionens granskning.

Det är alltså uppenbart att, då i Rev. Bet. II pag. 45 anföres såsom bevis på den kamerala revisionens bristfällighet, att anslagsöfverskridanden af den art, som ofvan omförmälts, ej blifvit inom Kammarrättens revision »upptäckta» och beifrade, detta måste grunda sig på obekantskap med eller missuppfattning af sakförhållandena. Det är riksbokslutsbyråns sak att, när sammanställningen af de olika räkenskaperna utvisar att anslagsöfverskridande skett, konstatera detta och vidtaga den åtgärd, som på byrån ankommer (anmälan). Det torde därför böra betecknas såsom en bristfällighet i budgetredovisningen, att anslagsöfverskridanden af *bestämda* anslag icke däri angifvas. Det är ju meningen, att budgetredovisningen skall klarlägga, huru statsverkets ekonomiska förvaltning slagit ut i verkligheten. Budgetredovisningen visar äfven för *förslagsanslagen*, i hvad mån dessa blifvit öfverskridna. Det förefaller då egendomligt, att samma upplysning ej skall stå att vinna af budgetredovisningen, då fråga är om öfverskridna *bestämda anslag eller reservationsanslag*. Siffrorna för dessa anslagsöfverskridanden äro vid riksbokslutets uppgörande väl kända (se exempelvis de i statsrevisorernas berättelse intagna tablåerna öfver 4:e och 5:te hufvudtitlarna, där dylika öfverskridanden upptagas under rubriken »öfverbetalning»), men vid riksbokslutet behandlas de som förskott och inga i balanserna bland en mängd andra poster. Af budgetredovisningen ser det alltså ut, som skulle ett bestämdt anslag aldrig vara öfverskridet, ehuru det är allbekant att så understundom sker (jfr. Kam. Rns. Utl. II bil. B p. 13).

Af helt annan art är den befattning, som Kammarrättens revision har att taga och äfven faktiskt tager med anslagsöfverskridanden. I denna revision undersökes med stöd af verifikationerna, huruvida de af ett visst anslag bestridda utgifterna utgöra en riktig och författningsenlig belastning af samma anslag. Finnes därvid, att öfverbetalning å ett bestämdt anslag ägt rum utan att laga skäl

därför visats, så anmärkes det öfverskjutande beloppet till betalning och vederbörande redogörare dömes att till statsverket återgälda detsamma. Vid denna kamerala revision händer det ej sällan, att öfverbetalning konstateras å anslag, som *enligt räkenskapen* icke skulle vara öfverskridet. Det kan nämligen inträffa, att öfverbetalningen af redogöraren bokförts som förskott och ingått som en tillgång i bokslutet, men att vid revisionen befinnes, att öfverbetalningen bör hänföras till vanlig utgift å anslaget. Då rättelse härutinnan på anmärkning göres, kan häraf följa, att anslaget befinnes vara öfverskridet, och redogöraren dömes till betalningsskyldighet. Det kan äfven inträffa, att redogöraren uppfört en utgiftspost på ett visst anslag, men att vid den revisionella granskningen befinnes, att samma utgiftspost rätteligen bort belasta ett annat af redogöraren disponeradt anslag. Om vid den rättelse, som i anledning häraf vidtages, sistnämnda anslag befinnes vara öfverskridet, göres anmärkning mot redogöraren, som dömes att utbetala det öfverskridande beloppet. Färska exempel på båda nu angifna fall finnas i Kammarrättens anmärkningsakter.

Den olika behandling, som vid budgetgranskningen och den kamerala revisionen sålunda ägnas anslagsöfverskridanden, är naturligtvis allenast en logisk följd af dessa granskningsarbetens ofvan angifna olika uppgift inom statsmedelskontrollen. Då, såsom förut är påvisadt, revisionsbetänkandena sakna förståelse för denna olikhet, är här att söka grunden till den oklarhet, hvaraf nämnda betänkanden i denna punkt lida, och de misstag, hvartill de härutinnan göra sig skyldiga och hvarå exemplen skulle kunna mångfaldigas.

Af så mycket större vikt måste det vara, att i blifvande instruktioner för de olika kontrollmyndigheterna klart utstakas den kamerala revisionens och budgetgranskningens olika uppgift och verksamhetsfält, befogenheter och åligganden. Särskildt synes det angeläget, att instruktionsvis fastslås budgetgranskningens skyldighet att tydligt angifva och göra anmälan om de anslags öfverskridanden, som vid riksbokslutet visat sig hafva uppkommit, vare sig dessa röra förslagsanslag, bestämda anslag eller reservationsanslag.

V.

Ett ganska viktigt led i kontrollen öfver statsmedlens behöriga användning är den så kallade *tekniska revisionen.* Den har till sin uppgift att granska, huruvida penningmedlen blifvit med omtanke och på ett med hänsyn till statens intresse ändamålsenligt sätt använda, om gjord utgift står i rätt förhållande till varans eller arbetets värde och gällande marknadsläge, att kontrollera persedelvården o. s. v. Den är alltså väsentligen ett statistiskt arbete till art och uppgift jämförligt med budgetgranskningen. Den tekniska revisionen har till underlag bland annat samma räkenskapsmaterial som den kamerala, ehuru den använder sig däraf på sitt sätt och för sitt speciella ändamål. Den är, äfven den, »en sida» af statsmedelskontrollen och kunde på samma skäl som annan revision dragits in under riksrevisionsverket. Så har emellertid ej skett och detta med fullt fog. Den har sin särskilda uppgift och kräfver sina särskilda organ.

Däremot har, såsom förut nämnts, i revisionsbetänkandena den *administrativa domstolsorganisationen och processen* indragits i nybildningsförslagen. Kammarrätten skall enligt dem upphöra att vara domstol i anmärknings- och därmed sammanhörande mål. Enligt Rev. Bet. I skulle riksrevisionsverket vara domstol i dessa mål. I Kam. Rns. Utl. I p. 26 och följ. anmärktes häremot, att revisionsverkets ledamöter skulle enligt förslaget bestå af personal fackutbildad i räkenskaps- och revisionsväsendet men utan den erfarenhet i domareväif, som vore till finnandes i Kammarrätten. Ur rättskipningssynpunkt måste därför en sådan domstol betecknas som synnerligen svag, så svag att åt densamma ej kunde utan allvarlig fara för rättssäkerheten öfverlämnas domsrätten i anmärkningsmålen. Därtill komme att ledamöterna i riksrevisionsverket skulle såsom domare deltaga i afgörandet af anmärkningar, som framställts af revisionsorgan, hvilka de själfva såsom afdelningsföreståndare inom verket haft att öfvervaka och dirigera.

Förslaget om riksrevisionsverkets domsrätt öfvergafs därefter i Rev. Bet. II, som i stället kom med ett helt nytt uppslag. Där föreslås en domstol, till sin sammansättning identisk med Kammarrätten, då den handlägger anmärkningsmål, men stående utom

Kammarrätten på det sätt, att den skulle sammansättas — med viss cirkulation mellan ledamöterna — af två, eventuellt tre kammarrättsråd och två ledamöter af riksrevisionsverket. Dessa skulle sammanträda såsom självständig domstol, men stå under något slags samfäldt inseende af Kammarrättens president och chefen för riksrevisionsverket. I sammanhang härmed skulle en fullständig omläggning ske i anmärkningsmålens behandling. Deras anhängiggörande skulle bero på chefens för riksrevisionsverket förgodtfinnande och revisorernas nuvarande självständighet i detta hänseende alltså upphöra. Sedan ett anmärkningsmål en gång hänskjutits till domstolen, skulle chefen för riksrevisionsverket, åtminstone i sista hand, representera åklagaremyndigheten. Utrymmet förbjuder att närmare redogöra för detta onekligen originella organisationsförslag och den kritik, hvartill detsamma gifvit anledning, men den, som önskar taga närmare kännedom därom, hänvisas till Rev. Bet. II p. 102 o. f. och Kam. Rns. Utl. II p. 7 o. f. samt 19 o. f.

Nu är det emellertid så, att intet som helst *behof* af ändring i den nuvarande administrativa domstolsorganisationen framträdt. Tvärtom utsäges i Rev. Bet. II p. 105 att »mot den dömande verksamhet, som Kammarrätten i anmärkningsmål utöfvat, har icke någon erinran framställts från revisionskommitterades sida.» Mot anmärkningsmålens nuvarande processuella behandling har ej heller någon anmärkning framställts. Den torde alltså böra lämnas orubbad. De mindre jämkningar, som tilläfventyrs kunna föranledas af lönemålens eventuella förläggande under administrativt afgörande kunna vidtagas utan rubbning af grunderna, liksom otvifvelaktigt en administrativ instansordning för lönemålen kräfver en, juridiskt taget, stark sammansättning af domstolen.

Den administrativa domstolsorganisationen och processordningen stå under alla omständigheter icke i något som helst organiskt sammanhang med vare sig budgetgranskningen eller den kamerala revisionen. De kunna och böra därför lämnas helt utanför det nu föreliggande spörsmålet om den centrala statsmedelskontrollens ordnande.

VI.

I fråga om de riktlinier, som böra följas vid den centrala statsmedelskontrollens ordnande, synes mig följande kunna uttalas:

Statsmedelskontrollen — fransedt den tekniska revisionen — bör fortfarande som hittills ordnas efter två linier: som budgetgranskning och som kameral revision.

Budgetgranskningen bör utmynna i rikshufvudbok — grundad på de medelsförvaltande verkens och myndigheternas formellt granskade räkenskaper — samt i riksbokslut — utvisande förvaltningens faktiska resultat i jämförelse med den fastställda statsbudgeten.

Den kamerala revisionen har till uppgift att granska statsräkenskaperna med hänsyn till verifikationerna samt kontrollera räkenskapernas materiella riktighet och författningsenlighet.

Budgetgranskningen och den kamerala revisionen böra bedrifvas på skilda linier och af särskild för hvartdera arbetet lämpad personal. Den förut angifna principiella olikheten mellan dessa kontrollarbeten gör det olämpligt att sammanföra dem till ett organ med gemensam personal. Det lider intet tvifvel, att ett sådant sammanförande skulle verka menligt synnerligast på den kamerala revisionen.

Visserligen *kunna* de särskilda kontrollorganen sammanföras till ett verk och organiseras såsom olika afdelningar inom detsamma. Men dessa afdelningars arbete och personal bör i alla händelser särskiljas, så att hvardera afdelningen gör sin tjänstegärning utan sammanblandning med den andras. Den förut omtalade i Rev. Bet. I p. 16 och 17 förordade arbetsordningen vore mycket olycklig. Kontrollorganen *kunna* emellertid lika väl och med större fördel äfven i yttre organisativt hänseende hållas åtskilda.

För närvarande utföras ifrågavarande arbeten, det ena af riksbokslutsbyrån förenad med Statskontoret, och det andra af Kammarrättens revisionsafdelning. Statskontoret behöfver ur andra synpunkter riksbokslutsbyrån. (Se Statskontorets utlåtande af den 6 Nov. 1913 p. 6.) Detta har ju äfven så tillvida erkänts af revisionssakkunnige, som enligt deras förslag statsverkets giroräkning skulle utbrytas ur riksbokslutsbyrån och bibehållas i Statskontoret. (Rev.

Bet. II p. 95). Kammarrätten å sin sida behöfver revisionsafdelningen (se Kam. Rns. Utl. I p. 23). Skulle nu trots detta en utbrytning af nämnda afdelningar från Statskontoret och Kammarrätten ske, så borde åtminstone synnerligen starka skäl därtill föreligga. Men sådana finnas, såsom förut uppvisats, icke.

Mera välbetänkt synes vara att bibehålla den nuvarande ordningen och således låta budgetgranskningen förblifva i riksbokslutsbyrån såsom en del af Statskontoret samt den kamerala revisionen hos Kammarrättens revisionsafdelning. Man kan då, säkerligen med vida mindre risk att misslyckas, inrikta sig på att inom nuvarande organisations ram åstadkomma nödiga ändringar och förbättringar och därigenom ernå den större effektivitet i statsmedelskontrollen, som ju får anses vara det nya organisationsförslagets syftemål.

Hvad som härvid i viss mån träder i förgrunden är det i revisionsbetänkandena framförda kravet på en ämbetsmyndighet, som har till åliggande att övervaka statens räkenskapsväsen, tillse att det ordentligt fungerar, sörja för att det följer med utvecklingen och i sådant syfte föreslå de författningsändringar eller andra åtgärder, som må finnas nödiga eller lämpliga. Det synes som borde Statskontoret med hänsyn till sin nuvarande uppgift och verksamhet vara väl ägnadt att omhändertaga denna funktion. Bland Statskontorets åligganden ingår redan nu att granska och efter samråd med vederbörande ämbetsverk föreslå formulär för de räkenskaper, hvilka skola ligga till grund för rikshufvudboken. Det vore allenast en naturlig utveckling, om detta åliggande utvidgades att omfatta en mera allmän tillsyn öfver att statens räkenskapsväsen städse motsvarar tidsförhållandenas kraf. Förutsättningarna härför äro förhanden, då Statskontoret kan genom riksbokslutsbyrån ständigt följa de olika verkens och redogörarnas räkenskaper. Vid den granskning och bearbetning af dessa, som måste försiggå vid rikshufvudbokens och riksbokslutets upprättande, böra tilläfventyrs befintliga brister i räkenskapsföringen liksom äfven möjliga och lämpliga förbättringar snart sagdt af sig själfva springa i dagen. Om och i den mån ifrågakommande ändringar kunna vara af betydelse för den kamerala revisionen kommer gifvetvis Kammarrätten och dess revision att däröfver höras, liksom det äfven ej bör

vara Kammarrätten och dess revision förment att taga initiativ i bokföringsfrågor, som beröra det revisionella arbetet.

Om denna uppgift genom uttrycklig bestämmelse i instruktionen för Statskontoret anförtros åt detta verk, torde möjligen särskild för uppgiften kvalificerad arbetskraft böra inom Statskontoret anställas vare sig å riksbokslutsbyrån eller annorledes. Med dylik förstärkning kan intet tvifvel råda om att ju icke uppgiften blefve väl tillgodosedd.

Såsom i det föregående anmärkts är det otvifvelaktigt af nöden, att förhållandet mellan budgetgranskningen och den kamerala revisionen i vederbörande instruktioner fullt klarlägges, och bör det därvid angifvas såsom ett riksbokslutsbyråns åliggande att, så snart riksbokslutet blifvit upprättadt, göra anmälan om de anslagsöfverskridanden, som enligt bokslutet förekommit. Och med anslagsöfverskridanden menas i detta sammanhang ej blott de, som under denna rubrik nu redovisas i rikshufvudboken, utan äfven sådana förskott, som i realiteten äro anslagsöfverskridanden. Äfvenså torde böra uttalas, att i händelse vid riksbokslutet yppas anledning till antagande, att fel, som bör föranleda revisionell anmärkning, förekommit, sådant skall anmälas hos revisionen. Af lämplighetsskäl bör jämväl instruktionsvis gifvas bestämmelser om tid och ordning, i hvilken de delar af räkenskaperna, hvaraf riksbokslutsbyrån för sitt arbete är i behof, skola tillhandahållas denna byrå.

Hvad angår Kammarrättens revision så kräfves oundgängligen en afsevärd förstärkning af de arbetskrafter, som omedelbart leda och öfvervaka revisionsarbetet. En uppdelning af räkenskapsgranskningen å tre kontor är af stort behof påkallad, liksom ock att förestandarne för dessa kontor befrias från det direkta granskningsarbetet och varda i tjänsteställning likställda med andra gradens tjänstemän. Den indragning af arbetsledare, som skedde vid senaste lönereglering för Kammarrätten, och kontorsförestandarnes då anvisade ställning voro förvisso icke något lyckligt grepp.

En mycket svårlöst organisationsfråga är den om den centrala revisionens förhållande till specialrevisionerna. Å ena sidan måste det betecknas som otillfredsställande, att den centrala revisionen för närvarande saknar inflytande på arbetets anordnande inom special-

revisionerna och att ingen samfäld planläggning af bådas arbete äger rum. Å andra sidan måste vid en ändring i detta förhållande noga beaktas, att icke specialrevisionerna komma i en så beroende ställning till den centrala revisionsmyndigheten, att deras arbete varder osjälfständigt och deras ansvarskänsla slappas. Förvisso löses icke detta problem på det lättvindiga sätt, som Rev. Bet. I anvisar, då det i § 5 af förslaget till instruktion för riksrevisionsverket tillägger detta verk ett direkt förmansskap för specialrevisionerna med rätt att gifva dessa allmänna eller speciella direktiv för deras arbete utan annan begränsning än den, att, om vederbörande ämbetsverk finner sig icke kunna följa de meddelade direktiven, frågan skall hänskjutas till Kungl. Maj:t. För en verklig lösning af spörsmålet erfordras otvifvelaktigt vida mera ingående undersökningar och utredningar än dem revisionskommitterade åstadkommit. Det sannolika synes mig vara, att frågan ej kan ordnas genom generella bestämmelser lika för samtliga specialrevisioner utan att den bör upptagas till ompröfning särskildt för hvarje sådan revision, därvid det möjligen kan befinnas nödigt att anlita åtminstone delvis olika anordningar.

Vid ett ordnande af den centrala statsmedelskontrollen efter ofvan skisserade riktlinier uppkomma gifvetvis en mängd detaljfrågor; men anledning saknas att för närvarande närmare ingå på dessa.

Något förslag till statsmedelskontrollens omdaning har hittills icke blifvit riksdagen förelagdt. Den i revisionsbetäkandena framförda utredningen synes mig, såsom af det föregående framgår, brista väsentligen i två afseenden: det ena, att ofvan angifna principiella synpunkter ej blifvit beaktade, det andra, att det ej ansetts nödigt ens undersöka, huruvida icke allt, som rimligen kan kräfvas af förbättringar i medelskontrollen, står att med större säkerhet och med mindre kostnader vinna genom förändrade anordningar inom den bestående organisationens ram. Vid frågans förnyade upptagande måste det vara af synnerlig vikt, att dessa brister i utredningen afhjälpas. Det är för att fästa uppmärksamheten härå, som denna uppsats nedskrifvits.

Statskunskapens objekt.

Af

Professor **Rudolf Kjellén**.[1]

»Det finnes i hvarje vetenskaps utveckling ett moment, hvari den stannar liksom för att hämta andan och besinna sig, hvari själfpröfningen inträder och en uppgörelse måste komma till stånd. I det ögonblicket kommer metoden upp i diskussionen». Med dessa ord har en finsk forskare nyligen börjat en undersökning af »etnologiens problemställning»[2].

Den framställning, med hvilken jag nu går att tillträda Sveriges främsta professur i den politiska vetenskapen, hvilar på en liknande förutsättning. Äfven statskunskapen höfves förvisso en självbesinningens stund, då eftertanken söker sig tillbaka till själfva problemställningen, till vetenskapens utgångspunkt och föremål. Och en bestämd aning säger oss, att denna stund är inne just nu, då den allmänna krisen inför all världen manifesterat en kursstegring på själfva statstanken gent emot den individuella intressesfären.

Praktisk-pedagogiska synpunkter inspela här vid sidan af den rent kunskapsteoretiska. Det är ett ofta hördt tal — för att icke säga en erkänd sanning — att politisk begåfning icke tillhör de dygder hvarmed en frikostig natur utrustat vårt folk. Vi behöfva icke blicka längre bort än till Öresunds andra strand för att kännas vid vår svaghet i detta stycke. Den är föröfrigt i släkt med den

---

[1] Föreläsning vid tillträdandet af den Skytteanska professuren i Uppsala 15 maj 1916, här något utvidgad. Denna framställning är afsedd att (i allt väsentligt) ingå som inledningskapitel i ett arbete över »staten som lifsform», som skall inom kort utgifvas af Hugo Geber i Stockholm (som Politiska handböcker, III) och Georg Hirzel i Leipzig — på grundval af en likanämnd föreläsningsserie vid Göteborgs högskola höstterminen 1908, där alla grundtankarna redan lågo klara.

[2] WIKMAN i *Nya Argus* 16/8 1916, s. 53.

bristande fallenhet för köpmannayrket, som man lika allmänt papekat hos oss: bakom bada ligger nämligen, som gemensam rot, ett föga utveckladt sinne för psykologiska realiteter. Var historia har alltsa varit rikare pa krigshjältar än pa statsmän; och äfven sedan de förres släkte dött ut af brist pa efterfragan, sa synes de senares icke hafva nämnvärdt förökats.

Är det en tillfällighet, att det politiska studiet också är sa tillbakasatt i var undervisning? Står icke detta i korrespondens, såsom bade verkan och orsak, med det antydda nationaldraget? I alla händelser är det ett pafallande faktum. Länge sag det ut, som om den specifikt medborgerliga kunskapen hos oss ansågs falla alldeles utom skolans verksamhetsfält, och ännu efter 1906 års Kung. angående studiet vid realskolan har den ingen annan plats än i en bakficka pa historieundervisningen. På universitetsstadiet är dess emancipation genomförd i organisationen, men knappast i rangen: då 1907 års Stadga om filosofisk ämbetsexamen inrättar en öfverklass af s. k. hufvudämnen, sa finna vid där historien jämte 6 sprak och 6 naturvetenskaper, men icke statskunskapen. Säkerligen skall det en gang framstå som ett bokstafligen klassiskt exempel på den mänskliga ofriheten gent emot traditionen, att man sålunda ännu på 1900-talet i vårt land — i samma ögonblick då man bereder sig att genom den allmänna rösträtten draga in hela folket i omedelbart ansvar för sina öden — ansett kännedomen om det afdöda *grekiska* språket viktigare för en svensk lärarebildning än kännedomen om den politiska värld, som lefver omkring oss, och om våra egna samhällsformer. Det är sa, som nationella svagheter konserveras i stället för att öfvervinnas.

Nu är tydligt, att vår vetenskaps tillbakaskjutna plats också sammanhänger med en viss misstro mot teorier om statslifvet, naturlig i en demokratisk tidsålder. Pa intet område är tiden så obenägen att erkänna den store fritänkarens ord och erfarenhet: tänka fritt är stort, tänka rätt är större! Det ligger nära till hands att hos vetenskapen misstänka anspråk pa att tänka rätt i ämnen, där tiden framför allt vill tänka och handla fritt.

Men om statskunskapen alltså icke kommit till sin fulla rätt vare sig som bildningselement i den allmänna folkuppfostran eller som led i den akademiska examensordningen, så ges därtill må-

hända ännu en anledning utanför de folk- och tidspsykologiska egenheterna. Denna anledning ser jag i den officiella uppfattningen af vetenskapens eget objekt och den därefter lämpade organisationen af denna undervisning.

Enligt denna uppfattning är staten primärt och principiellt ett *rättssubjekt:* hvad som konstituerar dess begrepp är författningen och intet vidare; kunskapen om staten blir följaktligen en ren och exklusiv författningskunskap. Nu är emellertid detta ämne redan akademiskt företrädt, inom den juridiska fakulteten, af statsrätten. Den humanistiska statskunskapen har sökt en boskillnad och velat markera en egenart genom att placera sitt perspektiv i den historiska utvecklingen eller de metafysiska begreppen; men därmed har den endast råkat in på tvänne andra vetenskapers legala domäner, historiens och (den praktiska) filosofiens. Som en hybrid mellan dessa tre, en ren mellan- och öfvergångsform, utan egen medelpunkt och utan naturliga gränser åt någondera sidan, har statskunskapen alltså frestat en vansklig tillvaro inom den vetenskapliga societeten. Är det då underligt, om den i den bildade opinionen icke lyckats tillvinna sig den uppmärksamhet, som med rätta förbehålles endast självständiga vetenskaper med ett eget föremål och egna metoder? En sådan statskunskap kan icke locka allmänheten och de studerande med hela kraften af det bildningsvärde som borde förväntas i dess stora objekt; den måste tvärtom genom sin abstrakta och formalistiska läggning direkt stöta ifrån sig ett folk, till hvars karaktär, enligt en kännare som G. Sundbärg, också hör en utpräglad motvilja mot rätthafveri och allt juristeri.

Det bör salunda konstateras, att den traditionella uppfattningen av vetenskapens eget föremål icke varit ägnad att här i landet ge statskunskapen hvad densamma tillhörer. Innan vi emellertid tillräkna vetenskapens egna inhemska förvaltare detta ansvar som egen skuld, böra vi icke förgäta, att de i detta fall endast representerat den allmänna uppfattningen äfven i de s. k. stora kulturländerna. Att staten är ett rättsligt faktum och kunskapen om staten följaktligen en rättsvetenskap, det har hört med bland dessa af hela tidsmedvetandet upptagna föreställningar, hvilka man

länge icke ens diskuterar därför att de förefalla självklara. Vi stå inför en universell — och icke bara nationell — fördom.

Sålunda se vid JELLINEK, tidens tongifvande auktoritet på området, år 1900 i sin »Allgemeine Staatslehre» beteckna uppfattningen af staten som primärt rättssubjekt såsom den »numera härskande»; och i sitt lika benämnda arbete af 1901 finna vi RICHARD SCHMIDT framställa det som en vinning redan att man börjat närmare beakta lagskipning och förvaltning i en vetenskap, som hittills allt för ensidigt sysslat med bara författningsrätt. Hela diskussionsämnet »Staat und Gesellschaft», öfver hvilket sådana massor af tysk trycksvärta flutit, hvilar ju på förutsättningen af ett motsatsförhållande där staten betecknar rättssamfundet *par préference*, hvadan dess innersta karaktär afspeglar sig i namnet och begreppet *rättsstat*. RUDOLF GNEIST'S klassiska undersökning af »Der Rechtstaat» 1879 är den klaraste exponenten af denna åskådning. Som en praktisk tillämpning däraf finna vi ock icke sällan »rätts- och statsvetenskaper» sammanförda i en och samma universitetsfakultet, så redan i Stockholm och Köpenhamn och alldeles särskildt i den österrikisk-ungerska akademiska organisationen [1].

Bakom denna grundåskådning åter igenkänna vi en af de mäktigaste traditioner som någonsin bestämt en vetenskaps utveckling, nämligen naturrättens med dess juristiska »fördragsteori»: och självfva kärnpunkten, identifieringen af stat och författning, kan spåras tillbaka genom MACCHIAVELLI och CICERO [2] ända till ARISTOTELES, vår vetenskaps fader. Det är således här frågan om ett betraktelsesätt med mera än 2000-åriga anor. Men att det just inemot våra egna dagar gjort sig särskildt starkt gällande, det finner en alldeles direkt förklaring i ett förhållande bortom den vetenskapliga traditionen, nämligen statslifvets faktiska gestaltning.

[1] Vid en flyktig blick i universitetskalendern *Minerva* har jag funnit denna uppdelning vid ej mindre än 10 högskolor inom den Habsburgska monarkien, nämligen Wien, Graz, Innsbruck, Klagenfurt, Czernovitz, Krakau, Budapest, Agram och de två i Prag. Detsamma är fallet vid Freiburgs, Münsters, Würzburgs och Strassburgs universiteter i Tyskland. München har en »staatswirthschaftliche» fakultet, och Tübingen har först år 1882 omdöpt en så benämnd till »staatswissenschaftliche», se GEORG VON MAYR, Geschichte und Gliederung der Staatswissenschaften, 1906, ss. 58 f., 119.

[2] Det klassiska stället i MACCHIAVELLI'S »Il principe» innehåller att »alla stater *äro* republiker eller furstendömen», accenten sålunda lagd på deras författningsform. Likaså har CICERO'S »status rei publicæ» — det terminologiska ursprunget till Macchiavelli's och nutidens »stat» — afseende primärt på det rättsliga tillståndet.

Huru gärna vi än vilja tänka oss vetenskapen i oberördt majestät ofvanom tidsströmningarna, så kunna vi nämligen ej sluta blickarna för dess faktiska beroende af dem. De krafter, som där bestämma, ligga i alla händelser för bredt och för djupt för att i afgörande man låta sig af vetenskapen dirigeras. Ur stånd att fylla generaldirektörens roll resignerar den politiska vetenskapen då gärna till registratorns. Sådan staten i samtiden är, sådan frestas därför statsvetenskapen att blifva: en apologi för det tillfälligt realiserade statsidealet snarare än en ren spegel af själfva statsidén. Men desto nödvändigare är det då, att den åtminstone icke stannar efter sitt eget föremål i dess utveckling.

Det är ett imponerande skådespel att se statsmaktens idé vandra genom tiderna, än bredande sig ut öfver den enskilda intressesfären, än dragande sig tillbaka för den, i en mäktig rytmik hvars böljeslag i det hela sammanfalla med den allmänna världshistoriens. Vi se den således svälla ut i den europeiska antikens starka statsmedvetande för att sedan tunnas af i medeltidens korporationsväsende, åter kulminera i den absoluta monarkiens tidsålder och åter deprimeras i den liberala individualismens, som satte sin prägel på det 19:e århundradet. *Hemligheten med vår officiella uppfattning af statskunskapen är nu den, att vi alltjämt bevara den teoretiska anpassningen till sistnämnda manifestation af statsidén.*

Ty den berömda »Manchesterskolan» — »the minimisers», med sina rötter hos Locke och Kant — ville verkligen i staten icke se stort mera än en »leverantör af rättsskydd» och en garanti af rättsordningen. Denna stats uppgift var uttömd i och med häfdandet af den formella rätten; sedan ankom det på individerna att vara bärare af den positiva utvecklingen. En sådan stat blir ju i verkligheten föga mera än ett juridiskt-administrativt faktum, en »butter och ohöflig herre bakom en lucka», enligt Anatole France's definition (i »Bergeret i Paris»).

Kan man förneka, att denna definition i viss mån träffar in äfven på vår svenska stat under det senare 1800-talet? Ett starkt och ödesdigert vittnesbörd i den riktningen ger Norrlands ekonomiska historia under denna tid, med sin statsomsorg om äganderätten äfven i dess missbruk; ett annat lämnar rekryteringen af

vara ämbetsverk såsom monopol för den juridiska fakulteten. Sammanhanget ligger i klar dag: när statens verksamhet i det stora hela inskränker sig till att efterse att allt går i god ordning efter gifna författningar, då blir ju utbildningen till statens tjänst ett författningsstudium och föga mer. Att tjäna staten, det är att tjäna rätten, och därmed punkt.

I denna statspraxis med dess ensidigt formaljuridiska syn på statsuppgifterna se vi nu den förnämsta, eller åtminstone närmast liggande, förklaringen till den statsvetenskapliga teoriens begränsning, då den i studieorganisationen gjorts analog med författningskunskap. Därför att vår stat i verkligheten haft sin verkningskrets så öfvervägande inriktad på rätten, därför blef vår statsvetenskap en rättsvetenskap. Vi se en kunskapsteoretisk frukt på samma träd, som på en annan gren burit latifundiebildningen i Norrland och på ännu en den så mycket öfverklagade formalismen i våra ämbetsverk.

Tilläfventyrs ägnar sig denna sammanställning — som af den förutsättningslösa eftertanken icke lär kunna jäfvas — att öppna ögonen för den praktiska vådan af ett sålunda begränsadt perspektiv. Medvetandet därom har också vaknat hos den praktiska politikens män och tagit sig uttryck i en allmän reaktion mot Manchesteridealet på statslifvets område; sålunda har hos oss staten genom ny Norrlandslagstiftning 1906 allvarligt inkräktat på det enskilda rättsområde som den förut varit så angelägen att skydda, och 1908 bragtes officiellt på dagordningen en reform i ämbetsmannautbildningen på bredare bas än den enbart juridiska (en »statsvetenskaplig examen»). Det är blott ett moment i samma allmänna tidsrörelse, om nu här skall fästas uppmärksamheten direkt på behofvet af en reformerad statsvetenskap: icke längre stängd inom Manchesters horisont, icke längre blickande tillbaka till ett gånget tidehvarf, medan den västerländska statsutvecklingen själf är i färd med att manifestera ett nytt och rikare innehåll.

Har man en gång fått detta sammanhang i sikte, då kan man icke heller undgå slutsatsen: vår traditionella statsvetenskap måste *slås ut,* liksom en ring som blifvit för trång för det finger den skall omfatta. Den måste detta för vetenskapens egen skull, för att icke blifva allt för grå en teori inför det lifvets gröna träd i hvars skugga

den sitter. Den måste det äfven för folkets skull, som i mera än vanlig grad och särskildt i denna tid är i behof af detta bildningselement — den allmänna rösträttens Sverige har icke längre råd att undvara en tidsenlig politisk uppfostran.

* *

*

Det följer nu att efterse, i hvilka riktningar vår vetenskap har att vidga sina cirklar. Detta sker bäst genom en direkt och skärpt observation på dess objekt ända från begynnelsen.

Undersökningsmetoden erbjuder sig här af sig själf. Ur metafysikens labyrint har man omsider räddat sig ut med den lärdom som Bornhak — visserligen själf ännu bunden vid det rättshistoriska perspektivet — 1896 i sin »Allgemeine Staatslehre» uttrycker så, att staten skall »icke förnuftsenligt konstrueras, utan empiriskt fattas». Det är klarhet öfver verkligheten, och inga logiska konstruktioner, som tiden begär af vår vetenskap. För detta ändamål ligger intet närmare än att rådfråga erfarenheten i det hvardagliga lifvet och de allmänna föreställningarna rundt omkring oss. Staten må själf genom sitt uppträdande vittna om sitt väsen.

Hvilken erfarenhet har alltså en medborgare af sin stat? Det första intrycket blir rent negativt: han har öfverhufvud ingen erfarenhet alls. Hans hvardagsarbete sker utan beröring med staten. Han ser den ej. Och dock är den ständigt närvarande som luften: han inandas den i rättsordningen, som hägnar hans fredliga gärning. Vill han alltså se staten, så finnes det ett säkert sätt, nämligen att göra ett ingrepp i rättsordningen; då träder staten fram liksom ur bakgrunden, där den legat dold, med bestämda organer och institutioner till hans näpst, polisväsen, domstolar, fängelser. Och det hjälper icke att spjärna emot, det endast förvärrar hans sak; staten har makt- och tvångsmedel, mot hvilka hans motstånd brytes som ett rö.

Detta är alltså den första skepnad, i hvilken staten visar sig för individen: en tvångsmakt, begränsande hans fulla frihet. Från andra sidan sedt betyder detta tillika ett skydd mot andra individers öfvergrepp. Men i bägge fallen vakar staten öfver en bestämd rättsordning ofvanför individernas tillfälliga behag. Icke direkt för individens skull, utan för denna rättsordnings skull, ingriper den

tvingande eller skyddande på individens frihetssfär. Objektivt sedt framstår den här uppenbart som en *vilja* och en *makt:* en vilja, som vet hvad den vill, och en makt, som kan hvad den vill — en vilja till rättsordningens bevarande, en makt därtill genom särskildt utrustade organer. Som en sådan stor och tyst och maktägande vilja finnes staten bakom den enskildes hvardagsgärning, kringgärdande densamma med en fast mur af rättsregler, i samfundsordningens och samhällsfridens namn.

Den första egenskap hos staten, som vi alltså på empirisk väg lära känna, är ägnad att styrka uppfattningen af densamma som ett rättssubjekt. Utan tvifvel vakar den öfver rättstillståndet och verkar i rättens form, med rättens medel. Vi konstatera detta och fortsätta kollationeringen med hvardagslifvets erfarenheter.

Det skall då snart visa sig, att staten icke alltid förhåller sig passiv gent emot den enskilde. Det ges tillfällen (af mer eller mindre periodisk art), då den själf, af eget uppsåt utan uppmaning från hans sida, uppsöker honom med fordringar och kraf. En gång om året kommer den sålunda till alla medborgare i besittande ställning och begär en del af deras välfångna egendom för sin räkning, i s. k. kronoskatt. En gång i lifvet (med tillhöriga recidiv) kommer den till allt välskapadt mankön och afbryter dess privata verksamhet med uppfordran till vapenöfningar. I rent extraordinära fall lägger den, som krigsherre, beslag på den vapenföres hela tillvaro ända till självfva lifvet. Vi återfinna här den målmedvetna viljan och makten, nu stegrad till herravälde öfver medborgarnas egendom, arbetstid och lif. Vi erfara tillika, att staten behöfver penningar och yttre försvarsmedel.

Härmed är dock ännu icke ramen sprängd kring rättskaraktären; ty dessa kraf kunna ju direkt deriveras ur vakten kring rättstillståndet mot yttre och inre fridstörare — polisapparaten och försvarsväsendet hafva uppenbarligen äfven en finansiell sida. Men vi skärpa nu iakttagelsen ytterligare. Och då faller vår uppmärksamhet på ett område, där den enskilde kan söka och finna stöd hos sin stat alldeles utanför rättssfären.

I själfva verket vimlar det omkring oss af fall, där staten går individen tillhanda med råd och dåd, ända till penninghjälp: vid bildande af egna hem, utdikning af mossar, anläggning af vägar,

yrkesutbildning genom resor, för att här taga några exempel på måfå ur den moderna statens dagordning. Det måste frappera, att staten här visar sig intresserad för individens gärning utan att något sammanhang längre kan påvisas med den formella rätten eller samfundsordningen. Och detta intresse stannar ingalunda vid individens materiella välgång. Genom att (helt eller delvis) öfvertaga folkuppfostran i alla instanser framträder staten med stora andliga kulturintressen. Hela kulturlifvet visar sig till sist falla inom dess horisont, långt bortom rättens gränser.

Vi hafva nu kommit därhän, att vi kunnat hos staten diagnosticera intresse för medborgarens välbefinnande och det nationella arbetet i hela dess vidd. Gifvetvis kan nu äfven detta intresse antaga besvärande former för den enskilde; staten kan t. ex. stänga honom vägen, så att han icke kan komma den förbi med sina planer utan att först ha inhämtat dess samtycke, i formen af s. k. koncession. Här gäller ånyo, att staten icke handlar blott för individens skull och på hans anfordran. Den fullföljer uppgifter ofvanför hans; den stöder honom endast i den mån hans verksamhet gagnar dessa högre uppgifter. Men på sitt eget plan visar den ett afgjordt intresse för all slags utveckling. Ju närmare vi komma våra egna dagar, desto mera faller detta drag af statsverksamheten i ögonen. Allt mera se vi staten själf gå i spetsen, med egna initiativ i handels- och annan närings-, ja öfver hufvud i all kulturpolitik. Allt mera gör den sig bred på det vidsträckta område som tyskarna kalla »soziale Fürsorge»: förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare har längesedan upphört att vara parternas ensak. Allt mera engagerar den sig tillika själf och direkt i ekonomiska företagareroller. Hela stora områden af det nationella arbetet hafva sålunda förlagts inom dess ordinarie verksamhet: den bedrifver en mer eller mindre monopoliserad förvaltning på så viktiga samfärdselfält som post och telegraf, den bygger järnvägar och sköter driften på dem, köper vattenfall och monterar dem. I denna tid af allmänt stegrad affärsverksamhet har staten själf i mångt och mycket iklädt sig en affärsmans skepelse.

Här är att märka, att staten af gammalt haft affärsuppgifter, försåvidt den med direkt äganderätt innehaft och brukat »domäner» af olika slag. Denna förvaltning har emellertid principiellt

haft en statsfinansiell natur liksom beskattningsrätten; den har tjänat som fast ekonomiskt underlag för den dominerande statsuppgiften att bevara rättstillståndet. Men den moderna statens jord- och skogs- och berg- och vattenpolitik går långt utanför sådana syften; dess synpunkt är den nationalekonomiska, dess synfält omfattar hela samhället och hela landet. Slutligen ha vi nu i kriget fått bevittna, hurusom staten slagit under sin reglering och kontroll så godt som alla sidor af det ekonomiska och sociala lifvet; och man lär mycket misstaga sig, om man tror att denna stegring upp emot patriarkaliskt förmynderskap skall alldeles försvinna med kriget.

Den bild af staten, som sålunda möter oss i den omgifvande verkligheten, är mycket olik den äldre liberalismens ideal af en stat som endast konserverade rätten, medan individerna skötte framsteget. Vår moderna stat är själf en progressistisk kraft, och af alla den ojämförligt största. Slutsatsen för vår undersökning ger sig nu omedelbart och utan jäf: *statskunskapen måste bereda rum för statens egenskap af social kraft bredvid dess egenskap af rättskraft.* Vi kunna icke längre stanna vid motsatsen mellan »Staat» och »Gesellschaft», sedan tiden och lifvet själft antikverat den; vi måste för statskunskapens räkning söka en utgangspunkt, från hvilken detta »Gesellschaft» framstår äfven som ett innehåll i staten, ett nytt element i dess väsen vid sidan af rätten. Detta är den första hufvudriktning, i hvilken vår vetenskap måste utvidgas.

Det torde omedelbart falla i ögonen, hvilket stort framsteg härmed är taget i förståendet af den politiska verkligheten. Det är som om staten själf växte och rundade sig för vår syn, i samma mån dess rättsskelett sålunda fylles med socialt kött och blod. Den materialiseras, blir mera konkret, och på samma gång äfven mera komplicerad: den visar sig ju icke längre lyda rättsbildande krafter allena, den måste stå under ekonomiska och sociala lagars inflytande tillika.

Detta betraktelsesätt kan numera sägas hafva slagit igenom i själfva Tyskland, den statliga spekulationens förlofvade land, där det juristiska betraktelsesättet — väl icke utan sammanhang med mångstateriet, som bjuder ett så rikt material till rättsliga distink-

tioner — haft sin härd. Visserligen häfdas de juridiska fiktionerna ännu i det sista af en auktoritet som LABAND, men det är snart ett halfsekel sedan denna lära fick sitt första allvarliga mothugg af GIERKE, då han satte den sociala samordningen i »Genossenschaft» som statens essentiale vid sidan af och framför den politiska underordningen i »Herrschaft». Att segern lutar åt det senare hållet, synes klart, om vi jämföra 1870-talets tongifvande statslära, BLUNTSCHLI'S med den 30 år yngre JELLINEK'S. För den förra är författningen statens kropp gent emot statsviljan som själ och statsämbetena som lemmar, medan de sociala företeelserna betraktas som statens yttre förutsättningar eller »grundvalar i människonaturen». För Jellinek är staten icke uteslutande ett rättsinstitut, utan »närmast en historisk-social bildning»; den »sociala bildningen» och den »rättsliga institutionen» äro tvänne skilda sidor i dess väsen, hvadan vetenskapen om staten sönderfaller i en »social statslära» och en »statsrättslära»[1]. Jellineks inflytande synes hafva varit afgörande för denna dualistiska statsläras genombrott; här må ytterligare endast hänvisas till GEORG VON MAYR'S åtskillnad 1906 mellan den sociologiska synpunkten, som sysslar med statens »materiella utvecklingslif», och den juristiska, som sysslar med statslifvets »formaliserade rättssekretioner», vidare till REHM'S framställning 1907 af staten som ej blott »natürliche» och »geistig-sittliche» utan äfven »gesellschaftliche Erscheinung», samt senast till MENZEL'S klara bestämning 1916, enligt hvilken statens konstruktion hvilar på tvänne faktorer, »genossenschaftliche und herrschaftliche Verbindung» — solidaritet jämte auktoritet[2].

Äfven i vårt land synes denna åskådning nu på väg att bryta igenom. PONTUS FAHLBECK i Lund, med sina rika sociala intressen, är här föregångsmannen, om också mera genom sin produktiva verksamhet än sin metodologiska. Som ett klart uttryck för den ändrade synen är att anteckna läroboksförfattaren NILS HÖJER'S ord 1907: »det tyckes mig gifvet, att tiden nu är mogen att så ut-

[1] Under den senare rubriken behandlar Jellinek sedan äfven de olika författningsformerna, hvilka af BLUNTSCHLI öfverhufvud icke granskas i »allgemeines Staatsrecht» utan i »allg. Staatslehre»; se Lehre vom modernen Staat, I, 1875, Bok 6, och JELLINEK'S Staatslehre 1905 (tredje upplagan af 1914 mig icke för tillfället tillgänglig), särskildt ss. 10, 216.

[2] MENZEL, Zur Psychologie des Staates, *Deutsche Revue* april 1916. I formuleringen skönjes tydligt inflytandet af GIERKE.

[illegible] den gamla statskunskapens begrepp, att den i sig innefattar äfven det ekonomiska samfundslifvet». En antydning i samma riktning se vi också i examensfordringarna vid Uppsala Universitet, där en del statistik kommit på statskunskapens räkning utan att statistik ingår i lärostolens rubrik. I själfva verket innebär vår uppfattning ingenting annat än en återgång till den ståndpunkt, som HANS JÄRTA på sin tid gjorde så starkt gällande mot den inbrytande liberalismen[1]. Vår framställning hittills innefattar alltså intet för den inhemska vetenskapen i egentlig mening nytt.

Här må nu särskildt observeras och starkt framhållas, att statskunskapens orientering åt det sociala hållet betecknar en begynnande emancipation från den rena juridiken. JELLINEK (s. 111) har härom sagt några förträffliga ord, som icke böra saknas i vår framställning.

»Den sociala synen på staten framställer sig som ett nödvändigt korrektiv på den juristiska. Rättsläran påstår, att den suveräna staten är öfverlägsen hvarje annan organiserad makt och underdånig ingen. Men de väldiga krafterna i samhällslifvet, ingalunda verksamma i en medveten viljas form, dem är härskaren själf underdånig. Må juristen därför akta sig att förväxla sin värld af normer, som skulle behärska statslifvet, med detta lif självt! Alla de formal-juridiska föreställningarna om statsallmakt, hvilka i hypotetisk form hafva sitt goda berättigande, försvinna så snart man blickar bort från de juristiska möjligheternas värld och in i samhällets verklighet. Där härska de historiska krafterna, hvilka skapa och förgöra detta statens väsen i sig, som består på andra sidan om all juristisk konstruktion. Om detta väsen gäller hvad HEGEL uttalat med sitt geniala ord: för statens födelse, lif och död ges intet annat forum än världshistorien, som är världsdomen. Och dess normer äro säkerligen icke juristernas».

Så till vida betyder vår vetenskaps närmare anpassning till verkligheten tillika ett led i dess självständighetsutveckling. Vid närmare efterseende skola vi emellertid finna, att denna vinning åt ena sidan omedelbart åtföljes af en ny risk åt den andra. Det sociala perspektivet räddar statskunskapen från att uppslukas af juridiken; men hurudan blir nu dess ställning till det sociala lifvets egen vetenskap, *sociologien*? Hvar går här den naturliga gräns, som skall hindra vetenskaperna att uppgå i hvarandra? Med ung-

---

[1] Se S. WALLENGREN, Hans Järta som politisk teoretiker, ss. 30—33.

domens djärfhet sträcker sociologien också redan ut sina händer för att hemföra statsbegreppet som välfånget byte till sig. Staten är i dess ögon, för att tala med Gustaf Steffen 1906, »uteslutande ett slags samhällslif, ett bland de sätt vi använda att själsligt påverka hvarandra» [1]. Vi se också, huru Höjer presenterar sitt vidare perspektiv under rubriken »samhällslära». Staten blir i denna tankegång ett underordnadt begrepp under samhället — en boning blott i samhällets större hus.

Med den tendens till exklusivitet, som gärna atföljer nya åskadningar, är det här fara värdt, att hela statskunskapen sålunda kastar sig ur rättsvetenskapens ensidighet till samhällsvetenskapens motsatta öfverdrift. Att faran verkligen existerar, därom vittnar Jellinek's intryck (Förordet) att blott sådana arbeten i statslära, som uppträda i socialpolitikens eller sociologiens modedräkt, nu för tiden kunna påräkna någon större uppmärksamhet. Det vill alltså synas, som om vi med denna utvidgning af horisonten endast kommit så att säga ur askan i elden: satt ett nytt och farligare vasallförhållande i stället för ett af de föregående, hvaraf vår vetenskap betungas i kunskapsteoretiskt hänseende.

Redan detta resultat visar, att vår undersökning ännu icke hunnit till målet. Vi kunna icke stanna vid den Gierke'ska och Jellinek'ska tvåfalden, så välgrundad i observationen den än är. Vi måste fortsätta vår ransakning af verkligheten för att efterse, om icke ur en ännu rikare och fullare mångfald en verklig enhet kan spira.

* *

*

Vi hafva hittills med vår undersökningsmetod stannat så att säga inomlands och betraktat det politiska lifvet därinne. Det återstår att rikta uppmärksamheten på politikens spel utanför, mellan länderna. Här ges tillfälle till en ny kollationering med verkligheten,

---

[1] Steffen, Sociala studier, III, 4. Genom att icke förneka statens karaktär af rättsordningens garant gör den nya vetenskapen sitt anbud än mera lockande. Staten är i denna framställning ett samhälle, ett territorium och en organisation (se kap. om »Statens väsen»). Jfr Steffen, Sociologi, IV, 1911, där statskunskap tydligt karaktäriseras som en speciell samhällsvetenskap, särsk. ss. 516, 549, 552. Se vidare Gumplowicz, Allg. Staatsrecht, 1897, och Grundriss der Soziologie, 1905, samt Anton Menger, Neue Staatslehre, 1904 (en socialistisk arbetsstat); jfr Stier-Somlo, Politik, 1907, ss. 21, 53, 59 f.

och som verklighetsvittne åberopa vi pressens uttryckssätt: där bör tidens allmänna föreställningssätt afspegla sig i trogen bild.

Här skall alltså företagas en direkt axplockning ur pressdiskussionen om ett utrikespolitiskt mellanhafvande: icke för de faktiska notisernas eller de politiska omdömenas skull, utan för att i ordens reflex lära känna tidehvarfvets allmänna uppfattning af de i spelet uppträdande parternas natur. Att diskussionen gäller den förflutna Balkankrisen af 1908, är ju oväsentligt för det pedagogiska syftet, da de allmänna föreställningarna icke lära ha ändrat sig sedan dess.

Det börjar med en dundrande salva i *Standard:* »Österrike», heter det, »står nu som den beväpnade despotismens champion, som folkrättens förklarade fiende: att Turkiet lockats i bakhåll, öfverfallits och rånats på öppen landsväg af en bland Europas mest civiliserade makter, det är en oförlåtlig skandal». På andra håll sekunderas med anklagelsen, att Österrike »narrat Bulgarien att springa i förväg med sina dumma tilltag»: att det »framskuffat Bulgarien för att självt få en förevändning», att det »drar sig att för att hänsynslöst öfverträda traktaterna och hota freden», hvarför det också självt »vidtager försiktighetsåtgärder» och är »beredt att ge vederlag». Man ser »Tysklands hand i sakernas vändning»: Tyskland »står bakom»; det har »af hämd isolerat England, det har vunnit Ryssland genom utsikten på Dardanellerna och Italien med löften» etc. På annat ställe åter heter det, att Tyskland »blänger ilsket på Bulgarien, medan man samtidigt blundar för och ursäktar Österrike-Ungerns kränkning». För Serbien »gäller det lif eller död»; det »såg med bekymmer Österrikes frammarsch mot hafvet»; nu är det »buttert och afundsamt», känner en »vanmäktig ilska»: det är »icke sinnadt att låta sig nöja». Äfven Italien tros vilja »framkomma med anspråk». England är »förargadt»; däremot synes man »ha velat skona Frankrikes känslor», ge det »upprättelse genom att fungera som medlare»; Frankrike vill också tillsammans med England och Ryssland »lägga sitt inflytande i vågskålen för freden». England och Frankrike »fordra en kongress», men Ryssland »anser icke en kongress nödvändig», ehuru »ordet utgått från Ryssland», och Tyskland »uppställer grundsatser» för densamma. Hufvudfrågan är, om Turkiet skall »stilla och undergifvet foga sig i Bulgariens uppträdande». Det ser knappt så ut: det »protesterar», det »fortsätter sina rustningar», det »arbetar af alla krafter», det har »begått fel som skola repareras». Enligt en annan version är det »missnöjdt men ej krigiskt», och där står illa till: »allt hvad Porten gör, bär prägeln af trötthet, missmod och starkt illamående, det är alltjämt den sjuke mannen». Men under allt detta buller »sitter Grekland lugnt och stilla och blickar förhoppningsfullt bort till Kreta».

Behöfver ransakningen fortsättas? Hvarje läsare igenkänner tonarten från dagens tidningar och har säkerligen införlifvat bilden med sin egen föreställningsvärld. Vi se ett antal konkreta gestalter, stora faktiska realiteter med mänskliga känslor och i alla slags förbindelser med hvarandra. Hvad är nu detta för väsenden? *Makter* kalla vi dem vanligast, särskildt i förbindelsen »främmande makter» — på andra språk likaledes »Mächte», »powers», »puissances», »potenza» — vi säga också länder, riken, nationer, folk; men på alla språk använda vi också ordet stat som synonym. Det inhemska språkbruk, som stannat för parallellen »stormakter» och »småstater» för olika grader af alldeles samma art, är tillräckligt bevis.

Här möter oss således en ny statsbild vid sidan af den som framstod inför den närmaste, inrikes erfarenheten. En språkhistorisk undersökning — som jag hoppas att snart kunna fullständigt publicera — har gett mig till resultat, att denna dubbla betydelse följt ordet ända från begynnelsen hos oss. Ordet finnes öfverhufvud icke i handlingarna angående den Skytteanska professurens tillkomst år 1622 och icke heller i 1626 års Kansliordning; det användes som svenskt veterligen första gången i STJERNHJELM's »Fägnesång» 1642 och då närmast i den yttre bemärkelsen (»Herre, Du som — — — beskyddat har *vårt land och stat*»); det finnes klart i 1661 års Kansliordning, och nu i bägge bemärkelserna. Själfva termen »stat» hör alltså hos oss med bland stormaktstidens eröfringar. Sedan dess har den småningom vunnit terräng och naturaliserats, och presenterar sig alltjämt för vår föreställning som en Janus med två ansikten, det ena vändt inåt och det andra utåt.

Nu fråga vi oss: under hvilken vetenskap sorterar detta statsbegrepp numro två? Svaret kräfver en ny analys, och därvid skall utan tvifvel en *geografisk* sida komma först till synes. Vi använda ju »land» och »rike» som lämpliga synonymer. Själfva namnen Tyskland, Frankrike o. d. tyda i samma riktning. Den territoriella synpunkten skärpes ytterligare genom det språkbruk — särskildt i Frankrike — som tillåter att sätta hufvudstadens namn eller t. o. m. adressen på dess utrikesdepartement som beteckning på det hela: Berlin talar till Paris, Wilhelmstrasse spinner ränker mot Quay d'Orsay! Det första, som kommer upp i vår fantasi vid tanken på en främmande makt, är utan tvifvel en kartbild.

Det förvanar därför icke nu att finna den moderna *geografien* göra anspråk på detta studieföremål som sitt arf och eget. Dess banérförande taleman här är Friedrich Ratzel, »antropogeografiens» skapare och den politiska geografiens reformator vid senaste sekelskiftet. Genom undersökningar af relationerna mellan staten och dess mark kom han till den uppfattningen, att förhållandet är helt annorlunda intimt än hittills stått klart. För honom äro staterna sålunda på alla stadier af utveckling att betrakta som naturorganismer, låt vara som sådana ofullkomliga och på högre stadier allt mera tenderande åt det andligt-sedliga. Primärt äro de politiska organisationer af själfva marken liksom af den där ingående människomassan. »Staten *är* ett stycke mänsklighet och ett stycke organiserad jord» — så lyder den slutliga diagnosen [1].

Som man ser, gör sig geografien härmed till förespråkare för ännu en pretendent till ämnet, nämligen *etnografien*. Ty om de stora historiska gestalterna framträda i territorial bild, så framträda de tillika som föreningar af människor. Detta blir analysens andra och omedelbart följande resultat, hvarom ock en mängd statnamn vittna (antingen i sammansättning med »land» som Tyskland eller ensamt för sig som Turkiet o. d.). Land och folk äro alltså det nya statsbegreppets elementära bestämningar. Ett genomgående försök att taga folket till utgångspunkt för hela det kunskapsteoretiska problemets lösning möta vi också i Kurt Riezler's »Prolegomena zu einer Theorie der Politik» 1913 [2]; men det står alldeles isoleradt, och det stannade vid själfva skemat, medan geograferna från sin utgångspunkt börjat praktisera. Så se vi nu en hel skola i Ratzels spår syssla med undersökningar af de historiskt gifna statsbilderna; som ett färskt och representativt exempel må här nämnas Alfred Hettner med hans senaste framställning af »Russland, eine Betrachtung von Volk, Staat und Kultur», 1916.

[1] Politische Geographie, andra uppl. 1903, s. 4, jfr. s. 5 och Förordet.

[2] Öfverrubriken på samma arbete lyder »Die Erforderlichkeit des Unmöglichen». Inom folket urskiljes fyra elementer, som ömsevis betinga och behöfva hvarandra i olösligt samband och tusenfaldiga förbindelser, hvart och ett verksamt i alla de öfriga; de äro rummet, rasen, staten och kulturen (språk, konst, etik och religion). — Som man ser, innebär denna bestämning ett verkligt försök att bota den kunskapsteoretiska luckan på området (nedan s. 231), det enda mig bekanta jämte de moderna geografernas och de gamla »statistikernas», se nedan s. 232. Riezler är samme man, som senare under pseudonymen Ruedorffer utgifvit det uppseendeväckande arbetet om »Grundzüge der Elemente der Weltpolitik», 1914.

Nu är att märka, att Ratzel själf (i Förordet till sin politiska geografi) erkänner statsvetenskapens företrädesrätt till detta material: »sollte man nicht glauben», säger han, »die Staatswissenschaft müsse diese Aufgabe übernehmen?». Men då statsvetenskapsmännen äro nöjda med att deras föremål »står i luften», så må enligt hans uppfattning geografien fylla vakansen.

En fortsatt analys skall emellertid nu för oss klart ådagalägga geografiens och etnografiens inkompetens att famna hela detta föremål. Man behöfver icke observera länge för att finna, att makternas väsen ingalunda uttömmes med bestämningarna land och folk. De äro de närmaste, men ingalunda de enda, i deras innehåll. Det är något vida mera, vida djupare, som innefattas under namnet Tyskland, Frankrike o. s. v. Utan allt tvifvel tänka vi oss därvid äfven samhälleliga och rättsliga drag; eller kan någon skilja ut den s. k. militarismen ur Tysklands eller den republikanska författningen ur det nuvarande Frankrikes ansikte? Kan någon tänka sig England utan den s. k. parlamentarismen? Sådana drag äro underkastade föränderligheten, liksom alla, men vid hvarje särskild tidpunkt ingå de oupplösligt i vederbörande makts väsen. Klarare än någonsin framstår detta sammanhang nu i kriget: det är ju icke med sina land- och folkmassor allena, som parterna där söka öfvervinna hvarandra, vi se dem till kampen uppbåda krafter äfven af ekonomiskt, socialt, rättsligt och allmänt kulturelt slag. Sålunda »samlar sig allt historiskt lif i staten», för att använda PAUL HERRE's prägnanta uttryck [1]. Ju mera man skärper blicken, desto mera oupplösligt ter sig detta sammanhang. Statens gata fotar i andliga djup, dit geografiens rumsperspektiv icke räcker. Detta har på sistone också blifvit erkändt af en geografisk vetenskapsman med PENCK's auktoritet, på samma gång han tillstår lockelsen för hans eget fack att plöja på denna obrukade åker [2].

Vi stå således inför en ren lucka i vår kunskapsorganisation. Ingen verklighet kan vara mera real och konkret än dessa makters, ingen heller af större praktisk betydelse för individerna: ty af deras öden bero till sist äfven individernas. Om bildning öfverhufvud

---

[1] HERRE, Weltpolitik und Weltkatastrophe, 1916 (i serien »Männer und Zeiten»), s. 11.

[2] PENCK, Der Krieg und das Studium der Geographie, *Zeitschr. der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 1916, nr IV, s. 238

betyder insikt i det världssammanhang som omger oss, så synes det vara ett bildningsbehof af allra högsta graden att lära närmare känna dessa stora fakta just i deras enhetliga väsen; men i vetenskapens hus synes ingen boning för detta studium, då geografien icke kan hysa det och statskunskapen icke vill.

Det var en tid då man tänkte sig placeringen på ett tredje håll, nämligen i *statistiken*. Det var i denna vetenskaps ungdomsdagar; härledningen från »statista», statsman, stod ännu klar, och man ville nu i den nya disciplinens lador församla så godt som omne scibile om de existerande staterna (»die Staatsmerkwürdigkeiten»). Achenwall från 1700-talets midt och Schlözer från samma århundrades slut äro de mest kända representanterna för denna s. k. Göttingerskola; föregången af Conring med sin »notitia rerum publicarum» 1660, efterföljd af Stein i »Handbuch der Geographie und Statistik» 1809 (forts. bl. a. af Wappäus). Men det faller i ögonen, att man här låter enheten i makternas väsen gå till spillo. Denna forskning gjorde lösa konglomerat af hvad som i verkligheten är organismer. Det är samma skillnad som mellan en Bädeker och en modern landsgeografi. Skolan är också sedan länge död, statistiken har slagit sig på de sociala massorna som sådana, och makterna stå alltjämt hemlösa i vetenskapen.

Vi måste nu skarpt ställa för oss den frågan, hvarför statskunskapen icke velat taga emot dem. Hvarför har den här icke tagit sin erkända förstfödslorätt i anspråk? Gifvetvis har den aldrig kunnat rent förbise det öppendaga faktum, att ett land och ett folk hänger vid hvarje statligt fenomen, och de mera vidsynta ha också länge haft ögat öppet för relationerna mellan dessa tillbehör och självfva författningslifvet. Men i det stora hela tyckes man ha uppfattat sammanhanget som ett rent yttre. Åtminstone territoriet har, trots spridda ansatser, framstått bara som en ram kring statens bild eller en piedestal åt hans staty eller helt enkelt en presenterbricka på hvilken den rätta statskunskapen serverats i sina juridiska skålar [1]. Blomberg (1904) uttrycker nog den härskande

[1] Seydel och Bornhak betrakta staten rent ut som subjekt till sitt land och sitt folk som objekt. Jellinek betecknar denna uppfattning som ett fall af det slags villoläror, som vilja göra staten identisk med ett af dess elementer (här öfverheten); för hans syn stå verkligen land och folk som de andra konstitutiva elementerna i statsbegreppet, alltså icke bara objekt utan moment ingående i statens subjekt; men subjektet själft fattas som en rent mänsklig förbandsenhet,

åskådningen inom facket, då han säger att det i staten är fråga om en sedlig organisation, ej om en företeelse ur det organiska lifvet [1].

Vid detta *antingen-eller* har man stannat. Nu måste historiens makter, i sin hänsynslösa intressekamp, te sig som organiska företeelser. Följaktligen har man förnekat dem. Den lefvande vilja och makt, som hemma sysslar med vakt kring rättsordningen och »soziale Fürsorge», erkänner sig icke i släkt med dessa otuktade viljor. Detta är svaret på frågan, hvarför statskunskapen icke velat ha något med makterna att göra: den har, trots namnet, icke igenkännt sitt objekt i deras villande färd.

Men om vi nu, med den senast vunna erfarenheten, direkt konfrontera de båda statsbegreppen med hvarandra, då skall det icke längre kunna undgå oss, att det är *samma stat* som möter i bägge fallen, endast från olika håll. Tyskland, Frankrike och alla makter, te de sig icke *inifrån* alldeles som Sverige i vår första analys? Och skall icke vårt eget Sverige *utifrån* också te sig som en »främmande makt», famlande och felande i historien som de andra, i den andra verklighetsanalysen?

Det faller som fjäll af våra ögon. Makterna i intressekampen stå hvar och en *inför sina egna* som rättsstaten, därför att de inåt hafva sin stora rättsvårdande uppgift: här vända de alltså rättssidan till, så att natursidan skymmes. Det kan nu väl hända, att intresset äfven i inrikesfrågor blir starkt nog att spränga rätten — ett typiskt exempel gafvo Sveriges statsmakter vid världskrigets utbrott, då de helt enkelt satte sig öfver budet i Regeringsformens § 72, att riksbanken skall vid anfordran inlösa sina sedlar med guld — men detta märkes icke så lätt af medborgaren, han är van att i sin stat ha en borgen på rätten, han skall alltså, när det gäller

under stark opposition mot föreställningen om staten som en naturlig bildning utanför människan. Andra tankeskiftningar representera REHM, då han fattar staten som ur en synpunkt ett naturväsen, med land och folk som naturliga grundvalar, och RICHARD SCHMIDT, då han framställer staten som föremål för naturvetenskaplig betraktelse såväl som rättsvetenskaplig. FRICKER, Gebiet und Gebietshoheit, 1901, är måhända den förste, som klart framställer territoriet som ett element i självfva statens väsen

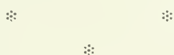
[1] BLOMBERG, Svensk Statsrätt I, 1901, s. 6. Märk äfven ELOF TEGNER'S bestämning af statskunskapens verksamhetsområde, i *Lunds Universitets Festskrift* 1897: »de bestående statssamfunden i deras utveckling och organisation, hvartill lämpligen kunde och borde sluta sig en skildring af *staternas yttre förutsättningar*, deras *land* och *folk*».

hans egen stat, fasthålla rättssynpunkten långt efter det att den för obundna ögon förflyktigat. Men när han riktar blicken *utåt* på andra stater, då försvinner detta intresse och denna erfarenhet, då ser han utan färgade glas; och då skall det snart falla honom i ögonen, att rättssidan icke är statens enda eller egentliga. Ty om någonsin gäller det i det internationella lifvet, att nöden icke har någon lag. När kampen om tillvaron och växten hardnar, da se vi staterna liksom med natursidan utåt, så att rättssidan i sin ordning understundom synes rent försvunnen.

Behöfva vi ens styrka diagnosen med världskrigets erfarenheter? Vi döma icke, vi endast iakttaga. Ingen erfarenhet i historien är klarare än denna, att rätten på land och haf betyder jämförelsevis ringa, när makterna känna lifsintressen i fara. Rätten må vara dem kär, men kärare är lifvet. Men vi förstå nu ock, att de själfva äro föga medvetna om sådana konflikter. Hvad de själfva göra, förefaller dem i det längsta som rätt; det är endast fienden, som synes dem kämpa för det nakna intresset. När den engelske statsmannen utropar sitt »right or wrong, my country», så är detta i grunden en paradoxal omskrifning för hans verkliga mening, som är att fosterlandet icke kan ha orätt; samma standpunkt, som vid ett annat tillfälle tog sig uttryck i det officiella engelska uttalandet, att en »order in council» måste presumeras såsom rätt. Vi stå inför en världsfamnande illusion, som i sin ordning har kunskapsteoretisk betydelse för vårt problem genom sitt vittnesbörd om staternas ringa själfmedvetande. Den är en klar reflex af det uppenbara förhållandet, att i statens väsen ingå *både* rätts- *och* maktelement, både sedlighet och organisk drift, såsom i allt jordiskt personlighetslif.

Det vill synas, som vore vi nu en praktisk grund till den juridiska statsuppfattningen på spåren, och vi se spåren leda till en ren illusion. Utan tvifvel har den varit medborgerligt nyttig; men för vetenskapen betecknar den en fördom och boja, som det är tid att afskaka, om vetenskapen skall fylla sin uppgift mot sanningen. Vi kunna dock icke laborera med två skilda statskunskaper: en om den egna staten såsom absolut rättsstat och ett förnuftigt väsen, en annan om andra stater som skröpliga intresseväsen allena! I vetenskapens eget namn måste vi kräfva den enhet i uppfattningen, som å sin sida följer med respekt för verkligheten.

Härmed är i ingen måtto förnekadt berättigande åt den speciella, filosofien tillhöriga forskning, som på staten lägger idealets mattstock och alltså där hyllar ett förnuftigt väsende: än mindre är förnekad den faktiska utveckingstendens, som vill öfvervinna statslifvets dualism i riktning mot rättens öfvervälde: och allra minst skall det bestridas, att denna utveckling är af godo. Vi endast konstatera det *faktum, att staterna, sådana vi i historien följa dem och i verkligheten ha att röra oss inom dem, äro sinligt-förnuftiga väsen* — som människorna.

Det är tydligt att vi nu nått fram till undersökningens afgörande punkt, och det ägnar sig väl att närmare fixera utsikten.

De historiskt gifna realiteter, som vi benämna stater, te sig olika för våra ögon allt eftersom vi anlägga perspektivet inifrån eller utifrån. I ena fallet är utsiktspunkten placerad inom statens egen medborgerliga sfär, individen träder ut ur sitt sammanhang med det hela och riktar blicken därpå; då ser han först ett rättsligt fenomen, därinnanför ett socialt och ekonomiskt, längst bort slutligen ett etniskt och ett geografiskt, men de sistnämnda synas honom icke störa intrycket af en dominerande juridisk uppenbarelse. Detta är Boström's »publika» statssamhälle, med de privata som nödvändig bakgrund. Det är den stat, hvars begrepp ingår i sammanställningarna statsskick, statsform, statsintresse, statskalender, statsjärnvägar; alltid sedt inifrån och nedifrån, i sin motsättning mot privata sammanslutningar och intressen. I andra fallet se vi samma realitet ställd — icke inför undersåtar utan — inför sina likar, i objektiv gestalt som en bland flere i en stor familj: då är det som en omvänd hand, då faller först i ögat den geografiska och den etniska bilden, längre bort den ekonomiska och samhälleliga, och i själfva bakgrunden gömmer sig nu rättsordningen. Det är den stat, som inträder i statsföreningar, som tillhör ett statssystem, som redovisas i »The statesman's Yearbook»; individen står ej mera som åskådare, han går in i det större sammanhanget, och vi se *statsskeppet* med alla medborgare ombord styra sin gång genom historien.

På detta olika perspektiv beror tankeskiftningen mellan »stater» och »makter». Men att det här i verkligheten är fråga om en identitet, det bevisas icke blott af synonymen stat för makt (ofvan s. 229); vi kunna styrka bevisningen äfven från andra sidan med det språkbruk som tillåter att säga makt för stat — t. ex. i vår R. F. § 86, där statens censur betecknas som af »den offentliga makten» lagda hinder. I termen stat faller accenten företrädesvis på rättstillståndet, i termen makt mera på den fysiska uppenbarelsen: men det är i grunden samma väsen, som här uppträder »liksom med två själar, en inre rättsligt bunden och en yttre fri», för att tala med PILOTY [1].

För att skarpt fixera begreppsskiftningen behöfva vi endast tänka på det »genus proximum» där vårt Sverige ingår som art: den första analysen ger till resultat *den konstitutionella statsformen*, den andra åter *det europeiska statssystemet*. Det är, som man ser, starkt skilda synpunkter. Men de utesluta icke hvarandra. Sverige tillhör faktiskt bägge genera, och framträder som stat i bägge. Det är alltså ett och samma objekt i bägge fallen, och olikheten beror endast på den olika belysningen.

Vi anmärka vidare, att de bägge begreppen icke äro likvärdiga till omfånget. Det inre inneslutes i det yttre. Författningen är en sida hos staten bland flere. Staten som makt är det vidare begreppet, som omfattar staten som rätt — icke tvärtom.

Språkets makt öfver tanken, här understödd af en praktisk illusion, har hittills, när vi uppdragit gränser för statskunskapen, i det hela utöfvats ensidigt till förmån för det trängre, rättsliga statsbegreppet, medan statistik och geografi sträckt händerna efter det vidare, faktiska begreppet. Tiden synes inne att på allvar häfda statskunskapens rätt till äfven det senare. *Vi ha af nöden en statskunskap, som syntetiskt höjer sig öfver den gamla statskunskapens tes och geografiens antites.* Vi kunna icke längre stanna vid ett antingen-eller i den fakti[illegible] statens rika väsen; vi tarfva ett *både-och*. Både den sedliga organisationen och den naturliga organismen. Icke längre statens rättssida, på sin höjd tillökt med

[1] PILOTY, Staaten als Mächte und Mächte als Staaten, i *Zeitschrift für Völkerrecht 1914*. Författaren betonar gifvetvis, att denna dualism bör öfvervinnas i en stigande rättens öfvervikt.

hushålls- och samhällssidan, utan *hela staten,* sådan den i det verkliga lifvet uppenbarar sig.

Redan hafva vi funnit vår vetenskap stadd i ett slags »rättning vänster», i det att samhället i dess sociala ej mindre än ekonomiska gestaltning befunnits ligga inom dess intressesfär. Den syntetiska uppfattningen innebär en fortsättning af denna orientering, ända ut öfver folk och land. Denna statskunskap omfattar icke bara husbonden och hustaflan och hushållet, utan äfven husfolket och huset. Först i denna omfattning kan vår vetenskap fylla sin uppgift att uttömma sitt föremål; och i den mån den därmed lyckas, blir också den stora luckan i vår kunskapsorganisation (ofvan s. 231) ändtligen fylld.

Det har på sista tiden framkommit åtminstone ett vittnesbörd, att insikten om behofvet af en sålunda reformerad statskunskap börjar bli allmännare. Sedan PENCK konstaterat geografiens begränsning i ifrågavarande fall (se ofvan s. 231), tänker han sig i framgeografiens begränsning i ifrågavarande fall, tänker han sig i framtiden en reformerad »Staatenkunde — welche den Staat nicht bloss als rechtliche Institution sondern als lebenden Organismus mit sehr verschiedenen Funktionen betrachtet»: icke en blott statistik af det gamla slaget, utan en »Erfassung des gesammten staatlichen Lebens» [1]. Detta är just det samma program, som här utvecklats.

Men huru går det nu med statskunskapens behof att häfda sig ett eget hem bland vetenskaperna? Detta var andra sidan af det problem som föreligger oss att lösa. Om redan utvidgningen öfver den samhälleliga sfären, som vi ofvan (s. 227) sågo, ökade konkurrensen på området, skall den icke bli rent öfvermäktig, därest ännu ett par ämnessfärer föras innanför cirkeln för vår vetenskap? Måhända skall det i begynnelsen synas så. I nästa ögonblick uppdaga vi, att just denna utsträckning af fronten, och först den, ger vår vetenskap dess hittills saknade enhet.

Denna enhet är *lifvets* och personlighetens. Den nya statskunskapen är djupt genomandad af öfvertygelsen, för hvilken redan

---

[1] Anf. st. s. 237—239. Denna »Staatenkunde» får sin naturliga plats emellan historien och geografien. — PENCK's uttalande har kommit till min kännedom först efter utarbetandet af ofvanstående framställning.

Ranke för 83 år sedan framträdde som målsman[1] — att det i dess objekt är frågan om öfverindividuella lif, lika verkliga som privatindividerna, endast ojämförligt större och mäktigare i sin utvecklingsgång. Det är i själfva verket omöjligt att undgå detta intryck af den härofvan senast anställda verklighetsanalysen (med utgångspunkten i pressuttalandena om Balkankrisen 1908, s. 228). Dessa stater tala ju och handla, sitta samman på kongresser eller kämpa på slagfält, afundas och hata eller sympatisera med hvarandra, locka och fly hvarandra, hjälpa och stjälpa hvarandra, som andra lefvande väsen i en samhällighet. Hvar och en uppträder som en individ för sig, med sin särskilda karaktär, sina särintressen, sitt handlingssätt, sin känslovärld: »ein mächtiges Lebewesen mit selbständigen Zielen», öfverordnade både de privata och samhälleliga sfärerna, som Menzel säger[2]. Hvilket intensivt personligt intryck de göra, det synes bäst på folkfantasiens villighet att individualisera dem ända till personnamn och mänsklig bild: man behöfver icke bläddra länge i *Review of reviews* för att få syn på »John Bull» eller »Uncle Sam», ständigt lika som typerna i ett maskspel. Regeringar växla, generationer skifta, men makterna synas i grunden förblifva sig lika, ändra sig åtminstone endast i sekulär rytm. Gent emot deras långa, vida och djupa traditioner förmå enskilde öfva blott ett begränsadt inflytande. De äro objektiva realiteter utanför och ofvanför individerna — på samma gång som *i* dem — och stå på sitt sätt äfven de under makten af lifvets grundlagar.

Sådana te sig staterna i statssystemet, och så te de sig ännu klarare i den förflutna historien, där dagens myckna sorl lagt sig till ro. Populära föreställningar hafva nu i sig själfva intet veten-

---

[1] Se Ranke, Die grossen Mächte, 1833. Om sammanhanget med Ranke se Meinecke å de i min bok »Världskrigets politiska problem» s. 8 n. citerade ställen samt därtill i *Die neue Rundschau*, juni 1916, s. 724: »Wir Historiker aus der Rankeschen Schule begrüssen freudig den Siegeszug dieser uns längst vertrauten Auffassungsweise auf dem Gebiete der Staatswissenschaften». Se vidare »L. v. Ranke und der Machtstaatsgedanke», af Max Fischer i *Das grössere Deutschland* 20/5 1916. — Bakom Ranke ligger den historiska skolan, hvars allmänna ståndpunkt får ett lefvande uttryck i Hans Järta's Odalmannen 1823—24. Vår uppfattning har alltså mäktiga inhemska anor; se Wallengren, anf. st., ss. 34, 41 ff., 53 f.

[2] Anf. st. s. 79. M. ställer denna konstruktion i medveten motsats mot dem, som i staten bara se en skyddsanstalt för medborgarne och en skiljedomare öfver deras stridigheter — således en fullständig öfverensstämmelse med här utvecklade synpunkter.

skapligt värde, men de få det, när de attestera och justera resultaten af en objektiv undersökning. Allt sedan Plato först såg staten i mänsklig gestalt, har ocksa fragan om statens personliga väsen icke lämnat filosofernas dagordning. Allt sedan Menenius Agrippa pa det »heliga berget» demonstrerade fabeln om magen och lemmarna, har uppfattningen af staten som organism icke heller öfvergifvit de praktiska statsmännen. Diskussionen pa dessa punkter urartar lätt till tvister om ord, i samma mån man pressar personlighetsbegreppet upp till det rena förnuftets höjder eller a andra sidan sänker organismbegreppet ned till det rent animala eller kanske vegetabila lifsförloppet[1]; men om det väsentliga hos en organism är detta, att den i kampen för tillvaron förmår af egen inre kraft utveckla sig, och om det väsentliga i personlighetsbegreppet är att denna utveckling går i riktning mot högre andlig bestämdhet — då maste diskussionen beträffande staternas karaktär betraktas som afslutad.

»Ur en viss synpunkt», sa yttrade jag 1905 i ett arbete om *Stormakterna*, »kan man icke undgå att i själfva stormakterna igenkänna äfven biologiska fakta. Af egen lifskraft och konjunkturers gunst, i ständig konkurrens med hvarandra, alltså i kamp för tillvaron och genom ett naturligt urval, ha äfven de framstatt pa jordens yta. Vi se dem där födas och växa, vi ha ock sett dem vissna och dö, som andra organismer. De äro sålunda former af lif; bland alla lifsformer pa denna jord de mest imposanta. Som sådana maste de kunna bli föremal äfven för ett så att säga biopolitiskt studium, som söker utforska lagar för deras utveckling». Hvad här yttrats om stormakter, gäller gifvetvis stater i allmänhet. Här ligger redan in nuce den statslära, som jag nu velat vetenskapligt motivera och närmare bestämma.

Man har en gang i Tyskland kallat den salunda inriktade forskningen »vergleichende Politik»[2]. I sa fall synes den vara pa rätt spar; åtminstone var det först genom den jämförande metoden,

---

[1] Vi imponeras således icke af den anmärkningen att staterna sakna fortplantningsorgan, eller hvad JELLINEK eljest har att anföra mot den organiska teorien, ss. 144—151; jämför STIER-SOMLO, ss. 73 ff., och BOËTHIUS, Om statslifvet, 1916, ss. 22—26.

[2] »Er hat ein ganz neues Gebiet der Wissenschaft in Angriff genommen: die vergleichende Politik», ERNST POSSELT i *Hamb Fremdenblatt* 31/12 1915 i recension af mitt arbete »Die Grossmächte der Gegenwart».

som geografien och språkvetenskapen inträdde i sitt stadium af modern vetenskap. Här öppna sig alltså liknande utsikter för statskunskapen, om den nämligen till grund för jämförelsen lägger de konkreta statslifven; specialdiscipliner gifvetvis obetaget att syssla med de formella rättsorganisationerna och de abstrakta statsidéerna. Endast som politisk vetenskap i prägnant mening — en vetenskap om »statsskeppen» snarare än om statsskicken, om *staterna* och icke bara om *staten* — finnes för statskunskapens räkning ett självständigt rum bland moderna forskningsområden.

Denna vetenskap blir tydligen närmast deskriptiv. Dess allmänna förutsättning är den empiriska observationen på de faktiskt bestående staterna, motsvarande etnografens på folken och till en viss grad zoologens på djursamhällena. Den betraktar dem därvid efter hvartannat som länder och folk och hushåll och samhällen och författningsskick, utan att stanna vid någon särskildt af dessa bestämningar, med en blick inför hvilken dessa endast blifva emanationer af ett och samma lif: fem elementer i samma kraft — fem fingrar på samma hand, som arbetar i fred, och som slår i krig!

Inför denna syn förlorar den formella rättsordningen tydligen ingalunda sin betydelse, lika litet som det någonsin är meningen att bestrida det berättigade i en arbetsfördelning som sysslar med den allena. Dess utveckling skall alltid utgöra ett starkt indicium på styrka eller svaghet hos vederbörande stat. Men vakten därom visar sig nu vara endast ett bland flere motiver i statens handlande. I stället skola vi lära känna ett hufvudmotiv, hvari äfven detta ingår som part. Detta är den *politiska ändamålsenligheten*, nyttan och nödvändigheten, flätad samman af synpunkter från alla fem elementerna i statslifvet. Här har staten sin moraliska princip. Här har vetenskapen om staten följaktligen också sitt särskilda perspektiv, som den icke delar med någon annan vetenskap — det sista inseglet på dess fulla själfständighet och jämbördighet i den vetenskapliga republiken.

Med denna nyckel i hand skall det nämligen nu också bli jämförelsevis lätt att urskilja naturliga gränser för vår vetenskap gent emot andra kunskapsområden. Dess högra flygel är icke statsrätt, utan författnings- och förvaltningspolitik eller — med en enda term,

i anslutning till ett af C. A. REUTERSKIÖLD återupplifvadt ord[1] — *regimentspolitik:* gränsen här är redan dragen af FAHLBECK, senast då han i *Finsk Tidskrift* febr. 1916 sätter sitt »typologisk-politiska» betraktelsesätt af en svensk författningsfråga gent emot HERMANSSON's »rent juridiska»[2]. Den vänstra flygeln är icke heller geografi utan *geopolitik:* dess föremål är icke landet, utan det af politisk organisation genomsyrade landet, d. v. s. riket. Och så åt alla håll: icke nationalekonomi utan *ekonomipolitik*, icke etnografi och sociologi utan *etno- och sociopolitik.* Termerna säga nu i och för sig icke mycket, och ingen må vänta några oöfverstigliga gränsmurar vid sådana skiften; men med stadigt fasthållande af vår utgångspunkt skola rågångarne i de flesta fall ge sig af sig själfva[3].

Alldeles särskildt märka vi här emancipationen från historien. Äfven som politisk har historien intet direkt intresse för dessa stora tillstånd, som vi kalla stater, annat än när de äro i rörelse. Hon är bunden vid tidsperspektivet, som »aktiv» vetenskap: medan statskunskapen har sitt rumsperspektiv i det närvarande och sin primärt deskriptiva metod. Å andra sidan frågar historien med uppmärksamhet äfven efter privatindividernas insatser i utvecklingen, och är alltså icke bunden vid de öfverindividuella personligheterna. För statskunskapen i vår mening blir detta en hjälpvetenskap — liksom vice versa — och som sådan nödvändig, men icke mera. Vi se ett förhållande af affinitet, men icke längre identitet.

Den förskjutning i perspektivet, hvarigenom det yttre och vidare statsbegreppet — staten som makt — ställes i förgrunden som statskunskapens objekt i stället för det inre, rättsliga, betyder således på en gång fyllandet af en stor vakans i vår bildningsorganisation och en själfständighetsanammelse för själfva statsvetenskapen. Det torde icke undgå någon, i hvilken grad ett sådant betraktelsesätt är ägnadt att på en gång förfriska och fördjupa det studium, som vi benämna statskunskap. I denna mening skall vår vetenskap säkerligen kunna göra sig mera räkning på allmänhetens uppmärk-

---

[1] Se REUTERSKIÖLD, Regementet i Sverige, i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1911, s. 297 ff.

[2] Jfr redan Sveriges förf. och den moderna parlamentarismen, 1901, s. 89 f., 92.

[3] Jag hoppas att under nästa år, i ett arbete om fäderneslaten, få tillfälle att i praktisk tillämpning presentera systemet helt.

samhet, än da den endast höll juridik och historia i kjolarne, och salunda vara bättre i stand att befrukta den allmänna meningen med sitt stora bildningsvärde — till mera omedelbar tjänst äfven at den praktiska politiken.

* *

*

De framställningar af statslifvets främste representanter, som jag gett i mina arbeten om stormakterna, ha i sin helhet afsett att utgöra praktiska experiment och belägg till den grundaskadning, som jag nu, vid detta för mig betydelsefulla tillfälle, sökt styrka med en teoretisk och kritisk undersökning.

Vi sammanfatta korteligen vara grundläggande anmärkningar. Statskunskapen har länge hos oss, efter särskildt tyska mönster, begränsat sitt domän till statsförfattningarne; därigenom har den icke kunnat bevara sig en själfständig plats bland vetenskaperna, har följaktligen stannat i växten, till skada äfven för folket som härmed fatt otillräcklig näring ur en kunskapskälla af eminent praktisk betydelse. Nu har staten själf jäfvat denna uppfattning sasom för trang, genom att uppenbart ikläda sig ekonomiska och sociala företagareuppgifter. Ett utatvändt perspektiv pa de faktiskt existerande stater uppdagar tillika, att geografiska och etnografiska elementer bestämma deras väsen med en hittills kanske icke fullt uppskattad intimitet. Det finnes redan i vårt språkbruk ett vidare statsbegrepp, inom hvilket accenten faller just på denna sida af deras väsen. När vi tala om staten, behöfva vi därför icke tänka pa statsmakten motsatt den enskilda sfären. Det finnes ett slags stat, som till sin form icke är ett blott aggregat af juridiska bokstäfver inom en ram af yttre matt, lika litet som till sitt syfte blott en assuransanstalt för rättstillstandet. Den är framför allt ett lif, med lifvets risk och lifvets kraf och lifvets rätt. Den är, som jag skrifvit i företalet till första upplagan af det nämnda arbetet om stormakterna, ett »sträfvande och handlande, med skiftande medel och mal, för olika tidpunkter och olika stater: att känna dessa medel och mal är säkerligen icke mindre viktigt för en verklig statskunskap, än att känna den ram af institutioner och rättsregler och matematiska dimensioner, inom hvilken de hand-

lande personerna ha att röra sig». Här möter först en uppgift af rent kvantitativt slag, att utvidga cirklarne för forskningen; det är nya land att kartlägga och införlifva med det gamla, nya grundämnen att analysera i den faktiska statföreteelsen, som man hittills mestadels uppfattat som ett enkelt, juridiskt ämne. Men under denna kvantitativa utsträckning må ständigt behållas i sikte den kvalitativa fördjupningens kraf, hvarigenom sammanhang och enhet bevaras under det politiska lifvets lag.

Jag vill här uttryckligen hafva betonadt, att dagens undersökning stannar vid det kunskapsteoretiska syftet. Den utgör — om man så vill — en vetenskaplig självdeklaration, ett försvar för en forskaregärning. Men den innehåller intet omedelbart lärareprogram. För forskareprogrammet må jag taga i anspråk den fria och förutsättningslösa tankens rätt; för lärareprogrammet åter gäller, särskildt i begynnelsen, en begränsningens lag, förestafvad icke blott af praktisk omöjlighet att öfverfara så stora vidder utan förflackning af metoden, utan äfven af hänsyn till detta universitets speciella organisation och traditioner, med däri liggande kraf på kontinuitet i undervisningen.

Å andra sidan tör det förtjäna påpekas, att äfven forskareprogrammet i sin vidaste ram icke saknar anknytning till den Skytteanska lärostolens traditioner. Jag sätter i fråga, om det icke står i intim kontakt med donators egna förutsättningar och syften; men jag tänker särskildt på min tredje företrädare, W. E. Svedelius — visserligen snarare den siste i en gammal («statistisk») skola än den förste i en ny. Sedan dess har lärostolens område i skilda riktningar fördjupats af Oscar Alin och Simon Boëthius; och jag är starkt medveten om, att den syntetiska uppfattning af dess innebörd, som här kommit till orda, icke får sökas utanför den analytiska grund på hvilken de inriktat sin forskning. Analys utan syntes är ofullgången vetenskap, men syntes utan analys är ingen vetenskap. I en fast analys ser äfven jag den omistliga förutsättningen för hvarje nytt försök att utbygga denna lärostol i riktning mot den »*politiska profession*», hvartill densamma af sin vidsynte stiftare och hans store konung för snart tre sekler sedan instituerades.

En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet.

Af

Fil. kand. **Artur Montgomery**.

Växelkurserna voro under 1700-talet äfven under normala förhållanden underkastade betydligt större fluktuationer än i senare tid. I främsta rummet berodde detta på de otillfredsställande myntförhållandena. Inte ens de stora girobanker, som under 1600-talet upprättats för att genom ett oföränderligt bankmynt bringa reda i penningväsendet och underlätta den internationella handeln, hade fullkomligt lyckats häri. Så t. ex. beräknades Hamburgerbankens valuta till förra delen af 1700-talet ha undergått en depreciering af circa 5 %[1]. Och under de närmaste årtiondena inträffade ytterligare fluktuationer på åtminstone 5 à 6 %.

Utom af rena myntförsämringar påverkades kurserna i hög grad af sedelemissioner. Redan girobankernas oinlösliga bankmynt, t. ex. Amsterdambankens och tidvis Hamburgerbankens, var i det hela att betrakta som pappersmynt. I stort sedt lyckades man dock ännu så länge hålla dess kredit vid makt. Motsatsen gäller däremot om de stora sedelemissioner, som under denna tid ägde rum på andra håll, t. ex. i Frankrike under Laws ledning och de skandinaviska bankernas emissioner. Äfven andra förhållanden medverkade till att göra kurserna mera ojämna. Tekniken kunde på grund af sin ringa utveckling ej tillförsäkra produktionen tillräcklig stabilitet, och de bristfälliga kommunikationerna försvårade ett utjämnande marknaderna emellan både i in- och utrikeshandeln. Särskildt gällde detta om glest befolkade länder som Sverige. Under normala förhållanden förhindrades dock uppkomsten af alltför betydande kursfluktuationer genom metallsändningar. Men man måste härvid ta hänsyn till den större risken och transportkostnaden, speciellt när som i Sverige utrikesförbindelserna under en del af året försvårades genom isförhållandena. Den rådande

---

[1] v. Halle: Die Hamburger Giro-Bank und ihr Ausgang, Berlin 1891, Anlage III.

merkantilistiska regimens motvilja mot export af ädla metaller lade äfven hinder i vägen härför.

Voro kursfluktuationerna större än i senare tid, voro de dock ursprungligen långt ifrån så täta. Allteftersom handeln tilltog i liflighet och börsväsendet vann ökad utveckling, ändrades dock dessa förhållanden [1]. De olika marknaderna bragtes genom arbitrageaffärer i närmare beroende af hvarandra, och ett allt mindre spelrum gafs härigenom för kursens fluktuationer, på samma gång som dess känslighet ökades. Den konservativa allmänna opinionen fäste sig emellertid hufvudsakligen vid systemets olägenheter och ansåg det hela som ett medel att dyrka upp kursen.

I ett aflägset och ekonomiskt jämförelsevis svagt utveckladt land som Sverige med dess starka beroende af de stora utländska börsplatserna måste kursförhållandena gestalta sig ogynnsammare än inom de ekonomiskt ledande makterna. Hvad som dessutom här komplicerade saken, var den omständigheten, att det gängse myntet under den tidigare frihetstiden, i hvilket kursen noterades, var kopparplåten [2]. Något fast pari mot kontinentens silfvervaluta var följaktligen ej tänkbart. Kursens ställning blef väsentligen ett uttryck för det växlande kopparpriset, som i det hela befann sig i sjunkande. Hvad som under sådana omständigheter afgjorde, om en silfverförsändelse till utlandet ställde sig lönande eller ej, var tydligen förhållandet mellan växelkursen och silfveragiot, d. v. s. kopparns pris uttryckt i växel och i inrikes silfvermynt. Kopparremissor kunde först i andra hand komma i fråga, då de dels ställde sig besvärliga — 1000 riksdaler i kopparplåtar vägde bortåt 3 ton [3] — och dessutom voro osäkra på grund af prisfluktuationer. Det är tydligt, att guldpunkternas läge under sådana förhållanden var utsatt för rätt betydande variationer. Hur stort deras genomsnittliga afstånd sinsemellan var, är det på grund af källmaterialets bristfälliga beskaffenhet ej möjligt att afgöra. Dock torde man kunna dra några slutsatser af förhållandena år 1740, det första år, för hvilket vi ha en fortlöpande serie kursnoteringar i behåll (fr. o. m. mars) och det sista år under denna period, då den svenska valutan befann sig i normalt skick. Skillnaden mellan den högsta och den lägsta noteringen uppgår här till circa 4 % [4].

---

[1] Ännu alltjämt fastställdes dock kurserna på åtskilliga håll vid slutet af de stora marknaderna och gällde till nästa marknad. König, Lärdomsöfningar, Sthlm 1745—52, IV s. 158.

[2] Plåtarna präglades i åtskilliga valörer med åsatt värde i daler silfvermynt. En daler silfvermynt delades i tre daler kopparmynt, hvar och en på fyra mark. En riksdaler räknades vid pari som tre daler silfverm.

[3] Malmström: Sveriges pol. hist. 1718—72 2:dra uppl. II s. 79.

[4] Skillnaden mellan metallpunkterna måste således minst ha uppgått till omkring 4 proc. Denna stora differens tyder på att arbitrageaffärerna voro relativt svagt utvecklade, något som också framgår af det följande.

Under sådana omständigheter hade den utländska betalningsbalansen och som den viktigaste faktorn däri handelsbalansen ett tämligen stort inflytande på kursen. Enligt den samtida uppfattningen befann sig landet i en betydande undervikt. När kursen steg öfver pari, trodde man, att det berodde på bristande tillgång på växlar, hvilket i sin ordning var ett tecken på passiv handelsbalans. Och kursen befann sig 1740 omkring 5 % öfver pari [1]. Äfven exporten af guld och silfver ansågs tala i denna riktning. Utan att för ögonblicket gå närmare in på frågan om handelsbalansen måste man dock invända, att den omöjligt kunde vara den *hufvudsakliga* anledningen till kursstegringen, så länge metallexporten var fri [2]. Och denna i sin ordning kunde ju utom på ogynnsam handelbalans också tänkas bero på att agiot på inhemska silfvermynt ej steg lika hastigt som silfverpriset utomlands.

Af samma skäl som handelsbalansen kan ej heller den ökade sedelutgifningen vara den väsentliga anledningen till kursstegringen. Att en ansats till inflation förefunnits, är ju mycket möjligt, men i alla händelser hade den inte ännu gjort sig gällande. Den gröfre ekonomiska organisationen medförde väl också, att konsekvenserna af förändringar på penningväsendets område ej gjorde sig så snabbt märkbara som i våra dagar. Men man måste också ta andra omständigheter i betraktande. Från 1736—1740 hade sedelcirculationen ökats från 2,941,000 till 5,208,000 daler silfverm. Men samtidigt hade bankens metalliska kassa stigit från 6,010,000 till 6,926,000, hvaraf väl en del indragits ur den allmänna rörelsen [3]. Vidare hade säkert den af staten uppmuntrade starka platexporten i slutet af 1730-talet i afsevärd grad kompenserat sedelemissionerna. Man har därför all rätt att betvifla, att dessa till sin hufvudsakliga del bildade ett tillskott till omloppsmedlen.

Någon hållpunkt för att tillnärmelsevis bestämma landets behof af circulationsmedel finns ej, men man kan med säkerhet anta, att det var relativt mycket större än nu. Inrikes växlar användes ej, checker och clearing voro naturligtvis okända, om man frånser

---

[1] Uppgifterna om pari äro ganska växlande. Enligt en 1770 tryckt tabell af E. Zettersten, som, så långt jag kunnat kontrollera, synes ganska tillförlitlig, ställde sig metallpari på följande sätt (uttryckt i mark):

Svensk Riksdaler	Riksdaler Hamburger banco	Riksdaler Holländsk kurant	Pund Sterling (i daler kopparmynt)
36	35 1/2	33 5/8	38 7/8

Emellertid gjorde en del omständigheter, att pari ej var konstant. Det holländska och hamburgska bankmyntets förhållande till kurantmyntet var ju som nämndt ej fast, och hvad kursen på England beträffar, bestämdes den väl åtminstone delvis af prisrelationen mellan koppar och guld i st. f. koppar och silfver. Se s. 248 not. 3.

[2] Handelsbalansens inflytande på kursen vid denna tid har i allmänhet underskattats. Äfven om den ej var hufvudfaktorn vid kursstegringen, utöfvade den dock ett relativt starkt inflytande.

[3] Sjöstrand: Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—64. Upsala 1908. Bihang I. Talen äro afrundade.

den lilla motsvarigheten härtill i bankens giroafdelning, daliga postförbindelser och franvaron af bankkontor tvingade vederbörande till afsevärd kassahållning. Dessa omständigheter torde ej heller ha kunnat uppvägas af den ännu, särskildt på landsbygden, vanliga naturalhushållningen. Men en följd af de daliga förbindelserna var också, att trots bankens sedelinlösning ett afsevärdt metallagio kunde uppstå i landsorten, särskildt i mera aflägsna trakter. Penningvärdet synes också i olika delar af landet ha växlat högst betydligt. Denna bristande enhetlighet inom penningväsendet torde ha varit en af orsakerna till att banken trots den följande utvecklingen så relativt länge kunde upprätthålla sedelinlösningen [1].

Hufvudorsaken till kursstegringen var sålunda att finna hvarken i ogynnsam handelsbalans eller svällande sedelomlopp, äfven om förhållandena tillförsäkrade dessa faktorer ett jämförelsevis stort spelrum. Den egentliga anledningen till den höga kursen synes ha legat i sjunkande kopparpris [2]. Man insag också ganska allmänt olägenheten af kopparen som värdemätare, och man hade t. o. m. förberedt en öfvergång till silfret som hufvudmynt. Försöket hade dock ej haft framgång, hvilket säkert i främsta rummet berott på att starka intressen förstått att hindra en devalvering af kopparmyntet. Men så länge detta ej skett, tenderade sannolikt silfverpriset att ställa sig lägre i Sverige än i utlandet och en införskrifning af silfver följaktligen förlustbringande. Om man sålunda tar hänsyn till det sjunkande kopparpriset, torde de svenska kursförhallandena under 1740 i det hela få anses normala, äfven om en sjunkande kopparvaluta medförde samma olägenheter som ett deprecieradt pappersmynt, fast naturligtvis i vida lägre grad. Följande år 1741 blefvo emellertid förhållandena i grund förändrade. Finansieringen af det då utbrytande kriget med Ryssland och dess följder skulle komma att visa sig i hög grad ödesdiger för den svenska valutan.

Redan på våren syntes kriget öfverhängande, men krigsförklaringen dröjde dock till d. 28 juli. Det är intressant att iaktta, hur dessa händelser afspeglade sig på den svenska valutamarknaden [3]. Förhallandena här ge intryck af en afgjord optimism. Under försommaren fr. o. m. maj märktes endast en obetydlig stegring

---

[1] Det är absolut nödvändigt att ta hänsyn till dessa omständigheter vid bedömandet af uppgifter om kopparagio från denna tid. Det var den bristande enhetligheten i det ekonomiska lifvet, som möjliggjorde en hel del af regeringens valutapolitiska åtgärder. Jmfr. Åmark: Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830, Sthlm 1915 s. 52.

[2] En undersökning af kopparprisets utveckling under denna period vore af stort intresse. Frågan är af fundamental betydelse för det svenska penningväsendets historia.

[3] Alla uppgifter om kursen äro hämtade ur Stockholms stads priskuranter. Kursen noterades till en början en gång i veckan men fr. o. m 1741 två gånger, tisdag och fredag.

af karolinagiot[1], som förmodligen härrörde från en svagt ökad efterfrågan af silfver för thesaureringsändamål[2]. Vid krigsutbrottet tyder intet på börspanik. Både de svenska köpmännen och deras utländska affärsförbindelser synas ha haft ett starkt förtroende för Sveriges utsikter i striden. Mot slutet af året ändrades dock dessa förhållanden. En kursstegring af omkring 10 % inträdde[3]. Krigsutsikterna hade väsentligt försämrats. Denna skarpa kursstegring vid ohämmad metallexport tyder på verklig panikstämning. Utländskt kapital drogs ur landet, och äfven en del inhemska kapitalister satte sina tillgångar i säkerhet utomlands[4]. Under den återstående delen af kriget voro kurserna starkt fluktuerande. Efter den första stegringen följde åter en kraftig sänkning och därefter ånyo en våldsam stegring, som kulminerade omkring d. 22 juni 1743, dagarna för dalupproret. Kursen nådde då 16 % öfver 1740 års medeltal.

Den svenska valutan var och förblef allvarligt rubbad. Det gäller då att närmare klargöra orsakerna därtill. Man får då först och främst komma ihåg, att kriget i betydlig mån skakade svenska statens kredit. Nederlaget var ett hårdt slag äfven för landets ekonomiska anseende, och detta torde åtminstone till någon del varit orsaken till de följande svårigheterna att erhålla ett utländskt lån. Men den viktigaste orsaken till valutans nedgång var dock att söka i själfva metoden för krigets finansiering. Denna skedde hufvudsakligen genom bankens medverkan[5]. Circa 7 mill. daler silfverm. fick banken lämna för detta ändamål, mest under form af lån, till

---

[1] Karolinmynten intogo en mellanställning mellan riksdalern och småmyntet i silfver.

[2] Att thesaurering vid denna tid förekom, intygas af samtida författare t. ex. SEFSTRÖM: Handelsbibliotek, Sthlm 1772—1777, I s. 56.

[3] Alla förändringar i kurs och agio äro angifna i procent af 1740 års noteringar. Detta har av flera skäl visat sig ändamålsenligare än att ange dem i procent af pari. Dels anges det i priskuranterna endast i ett par enstaka fall för hur långa växlar kursen noteras. Men om man inte tar hänsyn härtill, så bli beräkningarna otillförlitliga både i fråga om kurserna inbördes och det svenska silfveragiot, som säkert noterades à vista. Dels var ju också, som förut nämnts, pari ej konstant. Vidare göra de engelska myntförhållandena det möjligt, att pundkursen noterades för guld i stället för silfver, hvilket komplicerar saken en smula. Dessa svårigheter undvikas till stor del, om man till utgångspunkt tar de faktiska noteringarna, som väl skedde efter fastställda normer. Men naturligtvis ger inte heller detta något absolut tillförlitligt resultat, då man till utgångspunkt nödgas ta medeltalet för ett enda år. Källmaterialets beskaffenhet har ej heller medgifvit att afgöra, hur mycket af kursfluktuationerna, som betingades af förändringar i de utländska valutorna. Medelnoteringen 1740 var (i mark):

Svensk Riksdaler	Riksdaler Hamburger banco	Riksdaler Holländsk kurant	Pund Sterling (i daler kopparmynt)
37,8	37,1	35,6	39,2

[4] Handels- och Manufakturdeputationens protok. 17 febr. 1747. Förvaringsort för citerade arkivalier är, där annat ej uppges, Riksarkivet.

[5] Hänsyn har härvid ej tagits till de franska subsidierna.

någon del äfven som gåfva. För att åstadkomma detta belopp begagnade banken sig af två utvägar. Dels tillgrep den sin metalliska kassa, dels ökade den sedelutgifningen. Båda dessa vägar anlitades i ungefär samma utsträckning [1]. Det var således på intet vis någon typisk sedelfinansiering.

I själfva verket var banken vid detta tillfälle regeringens enda resurs. Ett försök att erhålla ett utländskt lån mot Frankrikes borgen strandade [2]. Ett inhemskt lån hade väl inte heller haft de ringaste utsikter till framgång. Att banken måste anlitas, var under sådana förhållanden gifvet. Och likaså var det naturligt, att det till väsentlig del gick ut öfver dess metalliska kassa. Kronan hade ju under krigsåren ett relativt stort behof af utländska betalningsmedel för leveranser till armén o. d., och det är väl troligt, att dessa skulder på grund af den höga kursen till en del honorerats i metall. För öfrigt reflekterade man väl knappast öfver den ena eller andra finansieringsformens fördelar och olägenheter.

Utom genom försträckningarna till kronan svällde circulationen mellan årssluten 1740—43 med circa 2 mill. dal. silfverm. genom ökade lån och minskade depositioner. I sin helhet tillväxte alltså circulationen under denna tid med omkring 9 mill. daler silfverm., hvaraf inte fullt hälften sedlar. Visserligen är det troligt, att en betydande del af ökningen i den metalliska circulationen neutraliserades af den höga kursen, som gjorde metallremissor lönande, men en högst afsevärd ansvällning af omloppsmedlen kvarstod dock. Härtill bidrog också de förbud mot metallexport, som regeringen utfärdade i april 1742 för silfver och guld och i jan. 1743 för kopparplåtar samt följande år äfven för omyntad koppar. Med all säkerhet kringgick man dock på många håll dessa förbud, då metallexporten under hög kurs och relativt lågt inhemskt agio måste ställa sig särdeles lönande. Men icke dess mindre voro förordningarna mycket betydelsefulla. Hade de strängt kunnat upprätthållas, hade det tydligen ej längre existerat någon öfre gräns för kursen. Och äfven om man tar hänsyn till att smugglerier under denna tids mer primitiva förhållanden voro lättare än nu, får man dock ej för mycket underskatta förbudens effektivitet.

Den svenska valutan hade således prisgifvits gent emot utlandet. Det var ganska naturligt, att man tillgrep denna åtgärd. Metallexporten hotade nämligen på det allvarligaste bankens försvagade kassa och skulle, om den ej stoppades, snabbt leda till att sedelinlösningen måste inställas. Att genom en ränteförhöjning påverka metallutflödet hade ej varit möjligt. En internationell diskontopolitik saknade alla förutsättningar under denna tid med dess ofullkomliga utbildning af den lokala och internationella krediten. Och ett inflöde af utländskt kapital på grund af en ränte-

[1] Tabeller hos Malmström a. a. III s. 272 och Sjöstrand a. a. Bihang I.

[2] Malmström a. a. III s. 62.

förhöjning var helt säkert under de rådande förhållandena otänkbart. I fortsättningen fann man emellertid äfven i detta fall på utvägar, och regeringens valutapolitik kom under lång tid att karaktäriseras af ett bemödande att direkt påverka den utländska valutan.

Inom landet kvarstod emellertid som sagdt sambandet mellan sedeln och myntet. Att banken trots den betydande inflationen alltjämt kunde upprätthålla sedelinlösningen, torde utom på exportförbuden främst ha berott på den förut påpekade bristande enhetligheten i det ekonomiska lifvet, som tog sig uttryck i att penningvärde och varupris voro så skiftande på olika orter. Förr eller senare måste dock banken råka i svårigheter, om ej valutan bragtes i normalt skick. Endast i ett fullt isoleradt land hade det varit möjligt att i obegränsad tid fortfara med inlösningen, då metallen undergått samma depreciering som sedeln. Äfven under sådana förhållanden hade dock metallens användning för tekniska ändamål komplicerat problemet. Men som det nu var, måste banken förr eller senare stå inför en katastrof, och enda räddningen var som sagdt, att penningväsendet snabbt bragtes i ordnadt skick.

Sedan exportförbuden förryckt den öfre gränsen för kursen, kunde den utländska betalningsbalansens inflytande i vida större utsträckning göra sig gällande. Den utan jämförelse viktigaste faktorn i betalningsbalansen i synnerhet för denna tid var handelsbalansen. Det kan då vara af intresse att ägna någon uppmärksamhet åt den officiella statistiken på detta område, som äfven innefattade sjöfarten. Uppgifterna äro naturligtvis behäftade med de oundvikliga svagheter, som särskildt under mer primitiva förhållanden göra sig gällande. Att de dock för dessa år ej i nämnvärd grad influerades af förutfattade meningar, framgår däraf att de utföllo så tvärt emot, hvad man hade tänkt sig [1]. Och äfven om siffrorna ej i och för sig kunna tas för goda, så torde de dock sinsemellan vara jämförbara, då de år från år synas ha uppgjorts efter samma principer.

---

[1] Statistiken visar nämligen gynnsam handelsbalans vid hög växelkurs, under det den härskande tron var, att den höga kursen berodde på underbalans i handeln.

Siffrorna äro i afrundade tusental daler silfverm.

	Export	Import	Handelsbalans
1740.........	6,521	6,730	— 209
1741.........	8,642	8,568	+ 74
1742.........	7,579	8,885	— 1,307
1743.........	8,200	8,984	— 784
1744.........	9,349	7,811	+ 1,538
1745.........	8,196	6,719	+ 1,477
1746.........	8,865	7,157	+ 1,708
1747.........	9,229	8,732	+ 497
1748.........	8,605	8,948	— 343
1749.........	9,193	11,228	— 2,035
1750.........	9,042	9,176	— 135
1751.........	9,847	10,072	— 225
1752.........	10,043	10,183	— 140
1753.........	11,251	10,998	+ 253
1754.........	10,163	11,009	— 846
1755 [1]	10,313	12,169	— 1,856

I kommerskollegii beräkningar ha sedan dessa siffror ytterligare korrigerats. Så har ostindiska handeln tillkommit, hvilket i allmänhet resulterade i ett plus, smugglerierna ha uppskattats, och hvad som är viktigast, kursens inflytande på summorna har beräknats. Kursen har emellertid bestämts på ett otillfredsställande sätt, till en början medeltal mellan maximum och minimum, sedan årligt genomsnitt. Men ett årligt medeltal, där ingen hänsyn kunnat tas till växelsumman vid hvarje notering, är ju i och för sig missvisande men blir det ännu mer, när man använder det för att korrigera import- och exportsiffrorna [2].

Hela den så beräknade kursstegringen tillades på importsumman. Däremot ansågs endast en mindre del af exportsumman böra höjas i samma proportion. Den öfriga delen af exporten drefs i kommission för utländsk räkning, trodde man. Och i detta fall läto de utländska firmorna sina svenska kommissionärer trassera på sig endast efter kurs, d. v. s. de ägde endast rätt att erhålla er-

[1] Siffrorna äro hämtade ur kommerskollegii berättelser öfver utrikeshandeln, serie III. För de två sista åren föreligger ej denna serie utarbetad. Uppgifterna ha därför hämtats ur Sefström a. a. II s. 9. Att siffrorna i handelsbalansen i ett par fall ej stämma med siffrorna för import och export, beror på att de förra beräknats efter de fullständiga uppgifterna. — Som förut sagts, måste emellertid dessa uppgifter behandlas med all kritik. Vid bedömandet af dem måste man utom till valutaförhållandena också ta hänsyn till de europeiska konjunkturerna och speciellt den svenska skörden.

[2] De flesta betalningar till utlandet skedde under senare delen af året, då kursen i allmänhet var högst. Finansdeputationens protok. 19 dec. 1747 bland S. U:s protok. och konc. (supplem.). Den verkliga medelkursen torde därför ha legat högre än den beräknade.

sättning i svenskt mynt, hvarmed de betalt uppköpen, hvilket betydde, att ju mer kursen steg, dess mindre blef deras ersättning, i utländskt räknadt[1]. Kursvinsten stannade alltså hos de utländska firmorna. Hur det nu verkligen förhöll sig med saken, kan ej bestämdt afgöras, äfven om det är säkert, att kommissionshandeln spelade en viss roll. Kommerskollegium beräknade, dock utan att göra anspråk på exakthet, att $^6/_7$ à $^3/_4$ af metallexporten och $^1/_2$ à $^1/_3$ af resten vid denna tid drefs för utländsk räkning. Denna fråga om det utländska kapitalets betydelse i Sverige under frihetstiden är naturligtvis af stor vikt för att få någon klarhet i betalningsbalansens ställning och dess samband med kursen. Flera omständigheter tala verkligen i den riktningen, att landets betalningsbalans ej var gynnsam. Säkert är, att utländskt kapital i ganska stor utsträckning var anbragt inom landet, särskildt i bergshandteringen. Speciellt torde engelsmän och kanske äfven holländare ha varit intresserade här[2]. Under sådana omständigheter hamnade gifvetvis en del af exportvinsten i utländska händer. Vidare är det ett ständigt återkommande klagomål, att svenskarna ej kunde göra sig gällande på den internationella marknaden. Särskildt klagas det öfver bristen på svenska afdelningskontor på de stora europeiska handelsplatserna[3]. Det förefaller därför sannolikt, att klagomålen öfver kommissionshandeln ej varit utan grund.

Kursen visar fr. o. m. hösten 1743, tidpunkten för den sista våldsamma stegringen (till bortåt 20 %), ett något lugnare förlopp. Silfveragiot håller sig, som naturligt är, på en åtskilligt lägre nivå, men är äfven det i stigande[4]. På plåtarna kunde, så länge banken uppehöll sin inlösning, något agio ej uppstå. Särskilt kopparexporten måste härigenom bli mycket lönande, allteftersom kopparns pris sjönk i förhållande till silfret och speciellt utlandets silfvervaluta.

Exportörerna arbetade under gynnsamma villkor. Utjämnandet mellan den in- och utländska prisnivån försiggick med all sannolikhet betydligt långsammare än i våra dagar. Handelsstati-

---

[1] Sefström a. a. IV 86 ff.

[2] Tidigt hördes klagomål häröfver. Bland andra uppträdde också Polhem häremot och fann det förkastligt, att »utlänningarna och deras anhöriga här i landet få förlägga våra svenska bergverk». Schauman: Frihetstidens nationalekonomiska litteratur, Helsingfors 1910, s. 15. Jmfr. också König a. a. V s. 193. Det är i detta sammanhang han framhåller, hur de yngre sönerna i de engelska adelssläkterna ofta ägna sig åt den merkantila banan, under det de »Swenska Cadets äro alt för ädelsinte, at slå sig til Handel».

[3] Bl. a. F. 357 i Allmänna handskriftssamlingen, Upsala universitetsbibliotek, med dess förslag att afhjälpa dessa olägenheter genom ett statsligt organiserande af hela utrikeshandeln.

[4] Det inhemska silfveragiot är väl i viss mån symptomatiskt för den allmänna prisstegringens fortgång. Dock har man anledning misstänka, att kopparinlösningen af sedlarna hade en pristryckande verkan äfven på silfret, då det ju är sannolikt, att en viss konservatism gjorde sig gällande vid värderingen af de olika myntsorterna.

stiken tyder också på en gynnad ställning för exporten. Emellertid måste man härvid äfven ta hänsyn till andra faktorer än valutans nedgang. Sålunda är ju den passiva handelbalansen under krigsaren en naturlig följd af kriget och Finlands occupering af fienden. De följande årens exportöfverskott kan ju också till en del anses vara en naturlig reaktion mot krigsårens ekonomiska stagnation. Och i varje fall bestämdes handelsbalansens ställning i hög grad af en sådan faktor som skörden [1]. Ett betydande exportöfverskott tenderade ju för öfrigt alltid att sänka kursen och därmed exportörernas vinst. Den största fördelen af valutaförhållandena hade väl de firmor, som i större utsträckning sysslade med växelhandel. Importörernas ställning torde däremot ha varit ganska svår. Hvad som här utom det allmänna prisläget spelade in, var den omständigheten, att den svenska importen så godt som uteslutande betalades i säljarens mynt, under det trassering pa Sverige knappast förekom [2]. Detta var en naturlig följd af landets ringa kredit och den deprecierade valutan. De osäkra kursförhållandena gåfvo hela handeln i viss mån en spekulativ karaktär, och så godt som öfverallt hördes klagomål öfver tillståndet.

Prisrörelsen var naturligtvis under denna tid med dess relativt outvecklade kommunikationer och produktionsteknik i stor utsträckning beroende på andra förhållanden än förändringar i penningväsendet. Det pågående europeiska kriget gjorde sig också påmint, bl. a. genom ökade frakter [3]. Det är under sådana omständigheter svårt att få klarhet i sambandet mellan prisrörelsen och penningväsendet. Emellertid föreligger för denna tid en intressant prisstatistisk undersökning i docent K. Åmarks afhandling (a. a.) tab. 11 s. 365. Tabellen upptar tre indextal, det första för spannmål, det andra för tre grupper, innefattande bl. a. bergsbruksprodukter och trävaror, och det tredje utgörande generalindex för dessa fyra grupper. Den första gruppen innefattar således landets dåvarande förnämsta importvara, under det de tre andra innefatta de mest betydande exportartiklarna. De båda indextalen ge också uttryck för den prisrörelse, som à priori förefaller sannolik, nämligen för perioden 1740—48 relativt höga importvarupris i förhallande till exportvaruprisen, och för åren 1748—56 det motsatta förhållandet. Dock torde man ej häraf kunna dra några bestämda slutsatser. För spannmålens vidkommande är ju nämligen skörderesultatet en faktor af så afgörande vikt.

---

[1] Jmfr. HELFFERICH: Aussenhandel und Valutaschwankungen, SCHMOLLERS Jahrbuch XXI, 2.

[2] Se t. ex. SEFSTRÖM a. a. I s. 57.

[3] Jämförelse emellan 1734 och 1745 årens Wäxel Cours (af Renhorn) bland S. U:s beredningsutskotts handlingar 1755—56.

Generalindextalen för denna tid visa en fortgående stegring.

1740	109	1744	108	1748	129	1752	149
—41	119	—45	119	—49	120	—53	143
—42	112	—46	124	—50	121	—54	150
—43	107	—47	124	—51	131	—55	139

Sedan genom fredsslutet 1743 lugnare förhållanden inträdt, kunde regeringen ägna större uppmärksamhet åt valutapolitiken. De åtgärder, som resulterade häraf, göra till en början intryck af en viss planlöshet. Detta var väl en följd af att man inte egentligen hade någon föreställning om, hvar hufvudanledningen till det onda var att söka. Det blef därför i viss mån en symptomatisk behandling. För att förstå regeringens standpunkt i denna fråga torde det vara nödvändigt att något beröra den härskande teorien på penningväsendets område. Som en typisk representant för denna åskådning kan den berömde nationalekonomen professor Berch i Upsala anses. Det kan därför vara af intresse att ta del af hans uppfattning af saken [1].

Hufvudorsaken till kursens variation är handelsbalansen, menar han [2]. Följden af en ogynnsam handelsbalans blir, att det finns fler remittenter än trassenter, och landets mynt sjunker således i värde gentemot utlandets på grund af disproportionen mellan tillgång och efterfrågan. Exportvarorna måste utomlands säljas med förlust, under det importvarorna bli dyrare. Kursen kan till en tid hållas nere genom konstmedel, speciellt genom ett utländskt lån, som indras med växel. Men förr eller senare måste dock skulden betalas, och då står man på samma punkt som förut. Det enda verkliga botemedlet är ökad export och minskad import.

Man måste skarpt skilja mellan Berchs uppfattning af det metalliska myntet och af banksedeln. I fråga om myntet är han närmast anhängare af en kvantitetsteori; han menar nämligen, att en allt för stor myntkvantitet skulle leda till en prisförhöjning, som gjorde exportvarorna osäljbara [3], ett antagande, som tydligen hvilar på den tvifvelaktiga förutsättningen, att en prisändring förr skulle göra sig gällande på varu- än på valutamarknaden. Det är självklart, att Berch inte kan ha menat, att hans sats skulle gälla äfven sedelmyntet, ty detta kan ju ej — bortsedt från undantagsfall, då nedre guldpunkten satts ur funktion — stå högre i värde utomlands än inom landet. Det vill synas, som om man vid denna tid i allmänhet dragit en lika skarp gräns mellan sedeln och myntet, som senare mellan sedeln och andra bankbetalningsmedel t. ex. checken (den Peel'ska bankakten) [4]. Sedlarnas värde menar Berch hufvud-

[1] I arbetet »Inledning til almänna hushålningen», tryckt 1747, för hvilket ständerna tillerkände honom en belöning af 1000 daler silfverm. Handels- och manufakturdeputationens protok. 4 dec. 1747.

[2] s. 343 ff.

[3] s. 340 ff.

[4] Se också landshöfding Hökerstedts uttalanden, Handels- och manufakturdeputationens protok. 28 jan. 17 febr. 7 mars 1747.

sakligen vara beroende af bankens kredit. Denna var säkrare, när alla eller de flesta voro angelägna om dess vidmakthallande, hvilket bättre skedde i »forma regiminis populari än uti monarchica»[1]. Den största hemlighetsfullhet var emellertid af nöden för att inte misstro skulle väckas. Penningväsendets inflytande pa kursen var alltsa pa sin höjd sekundärt: en för stor kvantitet metalliskt mynt hämmade exporten och ledde därigenom till kursstegring. Men att Sverige led af öfverflöd pa metalliskt mynt, ansag ingen, tvärtom. Underbalansen var alltsa den enda väsentliga orsaken till kursens höjd.

Regeringens åtgärder bestämdes också i det hela af hänsyn till handelsbalansen. Men detta hade till följd, att banken i allmänhet blef lidande. Man far emellertid inte misskänna svarigheterna i regeringens ställning. Dess första omsorg maste vara budgeten, och först i andra hand kunde den tänka pa banken och valutan. Och det maste medges, att de flesta utvägar härvidlag voro stängda. Sparsamhet och ökade skatter hade väl pa sin höjd kunnat täcka statsbristen; man maste ju också ta hänsyn till att budgeten uppgjordes i en deprecierad valuta[2]. Nagon betydande amortering af statens skuld till banken torde i alla händelser denna utväg ej omedelbart kunnat leda till, äfven om det var den, som man i sista hand hade att lita till.

Det lag da närmast tillhands att söka afhjälpa de ögonblickliga svarigheterna genom ett lan. Antingen kunde man försöka ett inhemskt obligationslan för att pa detta vis fondera sedelskulden eller också ett utländskt lan. Ett inhemskt lån i afsikt att höja sedelvärdet till normal höjd hade naturligtvis omedelbart ställt sig ganska dyrt för staten, som pa detta vis fatt återinlösa obligationerna till ett högre pris, än de emitterats. Men för att fullt kunna bedöma statens förlust härvidlag maste man ta kännedom om, till hvilket faktiskt värde staten ursprungligen kastat ut sedelmassorna i omloppet. Det torde då visa sig, att kursförlusten dittills hufvudsakligen drabbat den allmänna rörelsen, och att statens förlust vid inlösandet af obligationerna skulle bli mera skenbar. Denna utväg torde därför kunna sägas ha varit relativt billig och den, som främst bort komma i atanke, för sa vidt staten öfver hufvud hade för afsikt att betala sina skulder[3]. Att den nu inte kom till användning, torde i främsta rummet ha berott pa att de styrande sa helt behärskades af tron pa handelsbalansen, och därför koncentrerade sina ansträngningar pa ett utländskt lan.

De underhandlingar, som länge pagingo härom, ledde emellertid ej till nagot resultat. Den internationella lanemarknaden rönte helt naturligt intryck af det pågaende europeiska kriget, och Hol-

---

[1] Berch a. a. s. 397 ff.

[2] Det var stadgadt, att sedlarna vid uppbörden skulle mottas till pari.

[3] Ett lån på dessa vilkor hade ju också varit synnerligen lätt att uppdrifva, då det lofvade langifvaren en betydande kursvinst.

land sökte rentaf genom prohibitiva atgärder hindra kapitalexporten[1]. Sverige hörde för öfrigt jämte Danmark och Ryssland till en kategori af länder, för hvilka det beräknades en särskilt hög räntefot[2]. Banken atnjöt inte heller nagot förstklassigt anseende utomlands. Dess sedlar och obligationer synas ha godtagits som säkerhet, endast om de endosserats af en välkänd firma och atföljdes af notariell attest[3]. »Näppeligen hade ens 100,000 daler silfverm. kunnat erhallas pa sadan pant», säger kommerskollegium i sin riksdagsberättelse 1746.

Det medel att aterfa ordnade förhallanden i penningväsendet, som för staten ställt sig billigast, hade säkerligen varit en myntrealisation, d. v. s. en nedsättning af sedlarnas nominella värde till omkring kursvärdet, saledes en partiell statsbankrutt. En verklig statsbankrutt förutsätter för att med framgang kunna genomföras en rätt afsevärd finansiell styrka, da det kan förutses, att statens lanechanser under den närmast följande tiden komma att vara lika med noll. En myntrealisation däremot skulle mer drabba bankens än statens kredit[4]. Emellertid voro möjligheterna för en realisation utan ett metallan ganska mörka. Statens metod att finansiera kriget genom ett radikalt tömmande af bankens metallförråd visade nu sina menliga följder. Äfven om sedlarna i enlighet med agiot nedsatts till 3/4 af nominella värdet, hade banken knappt haft tillräcklig metallfond för inlösning[5]. Under sådana omständigheter måste det betecknas som ett missgrepp, att den starkt decimerade metallkassan sa länge hölls öppen för sedelinlösningen. Metallinlösning af en deprecierad valuta måste ju anses som ett osäkert och relativt långsamt verkande botemedel, i synnerhet när exportförbud på metall samtidigt förefinnes. Och när som här kassan är alltför obetydlig för att bringa förhållandena i normalt skick, stå medlets kostnad och effektivitet tydligen inte i någon proportion till hvarandra.

Banken hade utan verksamt bistånd af staten små möjligheter att bringa reda i penningväsendet. Det är naturligtvis svårt att döma om bankens verksamhet under denna tid utan att ha företagit en grundlig undersökning af materialet i riksbanksarkivet. Emellertid vill det synas, som om bankens ledning i flera afseenden varit ganska förtjänstfull. Man sökte med framgång nedbringa sedel-

[1] Sekreta propositionen i utrikes ärenden 1746.

[2] SEFSTRÖM a. a. I 59.

[3] S. U:s beredningsutskotts protok. 19 juni 1756.

[4] Dock får man ej förbise det slag mot hattpartiets prestige, den skulle ha inneburit.

[5] Äfven om man haft en tanke därpå, torde det ha varit synnerligen svårt att något så när beräkna behofvet af circulationsmedel. Innan realisationen kunnat ske, hade man väl på ett eller annat sätt måst söka stabilisera sedelvärdet. Men detta hade under den rådande ekonomiska organisationen säkert varit svårt att genomföra. Äfven efter skedd nedsättning af sedelvärdet kunde därför bankens metallkassa komma att tas i anspråk.

stocken, hvilket visserligen till en betydande del skedde genom ytterligare tömning af metallkassan. Att man ej kunde tillgripa några lånepolitiska radikalåtgärder, är förklarligt. Ett uppsägande af lån i större utsträckning hade sannolikt ledt till en kris inom näringslifvet, och betydelsen af en sådan åtgärd för sedelomloppet hade väl ändå inte varit så stor, då ju bankens utan jämförelse största gäldenär var kronan. Man torde också ha all rätt att betvifla, att lånepolitiken under denna tidigare period af hattväldet hade någon egentlig skuld i inflationen. En svaghet hos banken var, att depositionsafdelningen ej ville ta fart, och till stor del var detta ledningens eget fel [1]. Sammanräknas giro- och låneafdelningen, så sjönk under denna tid deras deposita. För utlåningen hade banken därför hufvudsakligen att tillgå sina ränteinkomster (bortåt 1 million dal. silfverm.?) [2], eventuella amorteringar, samt i sista hand sedelpressen. Man lyckades dock till slutet af 1745 nedbringa sedelomloppet med öfver 2 mill. daler silfverm. Men samtidigt minskades metallkassan med öfver 1 mill. Äfven om banken ej hade något mer aktivt understöd att hoppas af regeringen, kunde den dock vänta, att inga åtgärder skulle vidtas, som kunde stegra anspråken på dess metallkassa. Men i detta afseende togs det föga hänsyn, och det förefaller rent af troligt, att det var en af regeringens åtgärder, som var den omedelbara orsaken till att banken måste stängas för sedelinlösning.

Regeringen hade så godt som uteslutande koncentrerat sin uppmärksamhet på ett af symptomen af inflationen, nämligen kursstegringen. För att fullt förstå den följande utvecklingen i denna sak torde det därför vara lämpligt att något beröra växelhandelns organisation. Banken dref inga växelaffärer och hade i det hela ett mycket begränsadt inflytande på den korta krediten. Växelhandeln kom därför helt och hållet att ligga i händerna på enskilda affärsmän, särskildt de stora exporthusen, som disponerade öfver afsevärda utländska tillgodohafvanden. Det rådande systemet med ensidig trassering var också ägnadt att stärka deras ställning. I samma riktning verkade metallexportförbudet. Dessa fördelar kompenserades dock för tillfället i viss mån af det relativt låga silfveragiot. Hade det rått bristande efterfrågan på växlar kunde därför kursen ha fallit ganska djupt, innan det lönade sig att införskrifva silfver [3]. Emellertid kan man inte af kursens ställning i förhållande till nedre guldpunkten dra några afgörande slutsatser. Vid bristande efterfrågan på växlar kunde trassenterna låta sina utländska tillgodohafvanden innestå i förväntan på högre kurs. Importörernas ställning var naturligtvis svagare, och det är därför sannolikt, att en stegring i behofvet af växlar tog sig snabbare uttryck i kursen än en minskning. Som det nu var, kom växelhandeln att bli en viktig

[1] Sjöstrand a. a. s. 87.
[2] Jmfr Sjöstrand a. a. s. 133.
[3] Se tabellen (häft. 5).

och lönande del af de stora firmornas rörelse, och en samtida författare klagar öfver att de för denna specialitet understundom försummade varuhandeln [1]. Särskildt fördelaktig var gifvetvis deras ställning vid brist på betalningsmedel till utlandet. De fingo då träda emellan med sin utländska kredit. När kurserna blefvo mer och mer fluktuerande, började också de rena växelspekulanterna uppträda i större antal [2]. Det ser ut, som om äfven mäklarna i rätt stor utsträckning hängafvo sig åt spekulation. Ofta torde de dock endast ha handlat som agenter för en del stora handelshus [3]. Dock klagades det redan 1727 öfver att en del mäklare väl förstodo konsten att sko sig. En af dem kunde på ett år tjäna 6000 daler silfverm., hette det [4].

Att den rådande organisationen af växelhandeln medförde betydande olägenheter för kunderna, får väl anses säkert, och särskildt orsakade det väl en viss brist på elasticitet i växelmarknaden. Dock förhindrade väl konkurrensen mellan de olika firmorna uppkomsten af alltför abnorma prisförhållanden. För öfrigt får man ju komma ihåg, att klagomål öfver växelaffärerna vid denna tid hörde till ordningen för dagen äfven på kontinenten, och att de till en god del berodde på att allmänheten hade en viss svårighet att följa med den hastiga utvecklingen af börsväsendet [5].

Emellertid underkastade myndigheterna nu växelhandeln en närmare uppmärksamhet. Då utsikterna för uppbringandet af ett utländskt lån visade sig ogynnsamma, blef det nämligen hufvudsakligen tvänne andra förslag till reglering af valutan, som kommo att dryftas. Det var alternativen växelkontor och växelstadga, eventuellt kombinerade. Det förra afsåg att reglera kursen antingen genom ett växelmonopol eller en af staten ledd eller understödd konkurrens på växelmarknaden, det senare syftade mot ett fastställande af maximipris för kursen. Dessa åtgärder borde understödjas genom skärpta importförbud och tullsatser samt uppmuntrande af exporten. Ett fastställande af maximipris var ju onekligen den bekvämaste utvägen. Men det är tydligt, att denna åtgärd måste bli illusorisk, om inte samtidigt växelmarknaden braktes i ett sådant läge, att jämvikt inträdde vid det fastställda priset. Tillgången och efterfrågan efter utländska betalningsmedel måste alltså samtidigt påverkas. Detta kunde ske på två sätt. Antingen genom

---

[1] König a. a. IV s. 160.

[2] Finansdeputationen förklarade i sin promemoria af d. 19 okt. 1747 (bland rådets remisser i S. U:s handlingar), att spekulationen på senare tid florerat, till stor del bedrifven af folk utan kapital, men man hade sett, »at få warit, som på slutet kommit wäl therifrån».

[3] Kommerskollegii riksdagsberättelse 1746 (bland Handels- och Manufakturdeputationens handlingar).

[4] Riks. Ständers skrifvelse af d. 13 juni 1727 (Tryckta riksdagsakter 1719—1800 n:o 548). Beloppet utgjorde en riksrådslön. Malmström a. a IV s. 266.

[5] En rolig fast karrikerad skildring af förhållandena lämnar teaterstycket »Den lycklige banquerotièren» (1753).

en reduktion af den svenska circulationen — dess nuvarande utsvällning hade ju verkan af ökad efterfrågan — eller genom en stegrad kvantitet utländska betalningsmedel, som ledde till starkare utbud. Det förra var att bringa den svenska valutan i normalt skick, det senare att sätta den utländska i nivå med den svenska och var just uppgiften för ett växelkontor. Den största svarigheten för ett sådant var, att ett dylikt konstladt sänkande af kursen hotade att leda till en silfverimport, som kunde i hög grad försvara företaget.

Växelstadgan förutsatte ett växelkontor, som kunde fylla den brist på växlar, som måste uppstå genom prisnedsättningen. Men växelkontoret förutsatte i sin ordning ett tillgodohafvande utomlands att trassera på eller i hvarje fall en vidsträckt utländsk kredit [1]. Det strandade följaktligen på liknande svarigheter, som mött låneförhandlingarna. Under sådana omständigheter tedde sig växelstadgan alltmer som den enda utvägen, och när kursen i mars 1745 stod circa 25 % öfver medeltalet för 1740, skred också regeringen till denna åtgärd. En förordning utfärdades, som fastslog ett maximipris för kurs och agio 6 à 8 % öfver 1740 års medeltal. Denna åtgärd påskyndade med all sannolikhet katastrofen för banken. Den närmaste följden af förordningen var nämligen en allmän brist på växlar, och trots alla exportförbud vände sig remittenterna till banken efter metalliskt mynt. Men hvad som ytterligare försvarade ställningen var, att förordningen äfven fastlåste agiot på större svenska guld- och silfvermynt. Dessa försvunno följaktligen ur omloppet, och rörelsens behof af metall kom därför framför allt att koncentrera sig på bankens förråd af kopparplåtar.

Regeringens myntpolitik stod i förvirringens tecken. Stränga förordningar stadgade straff för dem, som togo agio mellan sedlar och plåtar [2]. Förmodligen gällde de i första hand landsorten, äfven om man kan misstänka, att bankens inlösning i realiteten ej längre var fullt obehindrad, och att således agiot börjat visa sig äfven i hufvudstaden. För de större guld- och silfvermynten stadgades ett visst agio, men för de mindre gjordes inga inskränkningar. Tre officiella värdesatser för mynten funnos alltså, och af dessa var kopparns förhållandevis billigast. Som ett exempel på de egendomliga prisförhållandena på valutamarknaden kan också nämnas, att från 1740 till mars 1745 hade växelkursen stigit 23 à 25 % och silfveragiot 13 à 14 %, under det samtidigt kopparagiot på grund af sedelinlösningen måste ha varit högst oväsentligt, om det ens existerat.

I oktober 1745 måste banken på grund af metallkassans oroande minskning inställa inlösningen af sina sedlar, en åtgärd, som

---

[1] Jmfr König a. a. IV s. 159 ff.
[2] Förordning 25 febr. 1745.

vid det dåvarande läget var absolut nödvändig[1]. Sedlarna inlöstes därefter hufvudsakligen i slantar och efter tillgång i småplåtar. Slantarna kunde vid dåvarande agio på grund af sitt ringa metallvärde — det var endast 0,6 af plåtarnas — ej utgöra underlaget för sedlarna; förhållandet borde egentligen ha varit det omvända. Icke dess mindre uppstod en stark efterfrågan efter slantar, något som en smula påminner om utväxlingen af silfver mot sedlar krisdagarna 1914 [2]. Sedlarnas värde berodde alltså intill nästa stora inflationsperiod ej på något förhållande till metallmyntet. Stadgandet att sedlarna skulle till parivärde mottagas vid uppbörden, hade väl under denna tid med dess utsträckta naturalhushållning ingen afgörande betydelse, och fråga är väl också, hur pass samvetsgrant det tillämpades. I det hela torde man därför kunna säga, att Sverige vid denna tid hade ett oinlösligt pappersmynt, som löpte med tvångskurs.

För handeln hade växelstadgan närmast till följd en kännbar brist på utländska betalningsmedel. Personer, som ville iaktta lagen, skickade sina växlar till inkassering och kunde sedan låta prägla metallen i smärre silfvermynt. Präglingen var fri, och agiot steg nu tämligen snart i nivå med kursen. Den som så ville, kringgick med lätthet förordningen. Man upptog exempelvis fingerade poster i räkningarna eller reglerade affären mellan fyra ögon[3].

Regeringen öfvertygade sig snart om att dess åtgärder mot kursen ej ledt till det åsyftade resultatet. Från alla håll hördes klagomål, och det blef alltmer tydligt, att man måste slå till reträtt[4]. Härigenom fick tanken på ett växelkontor ny aktualitet, och det blef också den slutliga lösningen på frågan. Ursprungligen menade man med växelkontor en institution, som under offentlig kontroll skötte statens utländska affärer, särskildt indragandet af subsidier. Det gaf staten förskott, upptog lån för dess räkning och tjänstgjorde på sätt och vis som statens bankir. Den första inrättning af detta slag, som är bekant, den af 1719, sorterade under statskontoret. 1727 förklarade S. U., att dess växlar hade anseende både in- och utrikes, och att det bidragit till att kursen vid subsidieindragningen ej sjunkit för lågt till kronans afbräck eller stigit så högt, som man kunnat vänta af den ogynnsamma handelbalansen. Staten lämnade först 1 ¹/₄, senare 1 % provision. De utländska kommissionärerna erhöllo ¹/₂ %[5].

---

[1] Äfven Köpenhamnsbanken måste 1745 tillsvidare befrias från inlösningsplikten. De finansiella svårigheterna detta år torde ha varit rätt allmänt kännbara. 1757 upphäfdes Köpenhamnsbankens sedelinlösning definitivt, en ekonomisk utveckling i flera afseenden parallell med den samtida i Sverige. Handw. d. Staatsw. 3:te Aufl. art. Banken XVI (Scharling).

[2] Jmfr Bankodeputationens protok. 6 nov. 1746 (Tryckt 1765 i S. U:s berättelse — — — af d. 17 april).

[3] Handels- och manufakturdeputationens protok 17 febr. 1747.

[4] Växelstadgan upphäfdes d. 28 april 1747.

[5] S. U:s skrifvelser af d. 13 febr. och 4 mars 1720 och 11 april 1727. (Tryckta riksdagsakter 1719—1800 n:o 54, 73 och 493).

Partiyra och utrikespolitik.

Af

Professor **Pontus Fahlbeck**.

Man erinrar sig i dessa dagar ovillkorligen det medeltida ordstäfvet: nu ligja lag i spjutstångs ända. Visserligen ha vi hittills lyckats undgå kriget själft, men ha dock utsatts för flera af dess hemsökelser. England har dragit oss in uti sin blockad af Tyskland för att om möjligt få oss med eller, om det ej lyckas, böja oss efter sin vilja. Och vi, urstånd att med makt försvara vår rätt, ha måst sända män att tala för och köpa vår solklara rätt att föra fritt gods på fri köl till eget land för eget behof.

Det tyckes väl, att svenska folket under dessa förhållanden skulle som en man stå bakom konung och regering i deras sträfvan icke blott att hålla oss utanför utan ock att häfda vår rätt och vår fria självbestämning. Men så är som bekant ej fallet. Med några få aktningsvärda undantag bland såväl socialister som s. k. frisinnade fortsätta dessa partier ett hetsigt guerillakrig emot regeringen och i synnerhet dess främste man samt fordra hans afgang. Huru förklara detta och öfverhufvud söndringen inom vårt folk i dessa pröfvande tider?

Det har från vänsterhåll sagts, att proportionalismen skulle vara orsak till det långt gångna partisplitet. Med fullgoda skäl har från andra sidan visats, att detta är en villfarelse. Långt innan proporz allvarligt kom på tal i vårt land, hade ett extremt partiväsen gjort sitt inträde i det politiska lifvet med socialdemokratien och arbetarepartiet. Detta förhållande måste genom en enkel reflexverkan tvinga de andra partierna in på samma väg. De till radikaler förvandlade liberalerna följde ocksa arbetarepartiet snart

i sparen. Och sist har högern för att ej vara sämre rustad nödgats taga det stränga partiväsendets tvångströja pa.

Men äfven denna förklaring förslar ej, allra minst i den fraga, som nu söndrar nationen, utrikespolitiken och dess problem för dagen, förhandlingarna med England. Den närmast till hands liggande tydningen vore da, att vänstern önskar, att vi skola öfvergifva den neutralitet, som Kungl. Maj:t hitills med kraft och skicklighet upprätthållit, samt öppet ställa oss på ena sidan med säker utsikt att råka i krig med den andra. Men det torde man dock kunna fritaga vänsterns män fran, huru mycket de än lofprisa Ententen, svärma för Ryssland och nedsvärta Tyskland. Det är otvifvelaktigt, att sinnesstämningen bland arbetare och annat smafolk under vänsterpressens dagliga bearbetning fått en sådan fran svensk synpunkt onaturlig riktning. Men därifrån och till öppet partitagande är steget langt och lär väl aldrig komma ifråga.

Äfven denna förklaring förslar således ej, eller förklarar blott endels den inre osämja, som råder i landet, och hvilken, om ock med någon öfverdrift, karaktäriserats som verklig partiförvildning. Grunden till den måste sökas uti partiväsendet själft och de mal, som ett eller flera partier för sig uppställt.

Bortser man fran sadana orsaker till partibildning som olikhet i ras och religion och jämväl i klasser, hvilka olikheter äro konstanta och omedelbart intet ha med statslifvet att göra, så skall man finna, att de egentligen politiska partierna kunna delas uti sådana mera tillfälliga, som afse en viss stor fråga af allmän och enskild betydelse *(sakpartier)*, och sadana mera fasta som närmast afse makten *(makt- och personpartier)*. Partier af det först nämnda slaget, sakpartier, äro ofrånkomliga i ett fritt statsväsen; och långt ifrån att skada detsamma, hålla de det tvärtom sundt och friskt. Hvarje stor fråga bedömes alltid olika, efter olika intressen och olika meningar om det allmänna bästa. Men ehuru medborgarne dela sig och än sa häftigt bekämpa hvarandra för en sådan fråga, kunna de ga samman i andra; och nästa stora fråga pa dagordningen bryter de föregaende partibildningarna och framkallar nya. Ett partiväsen af detta slag är till sin natur växlande och tillika godartadt trots den hetta, som äfven med det kan utveck-

las. Det är därför enligt Ostrogorskis mening (Les Partis politiques) idealet för ett partiväsen.

Maktpartierna åter ha till föremål icke en enstaka stor fråga och seger i den utan öfverhanden i alla frågar, både små och stora, och följaktligen herraväldet i stat och samhälle. Härigenom blifva dessa partier mera beständiga, men också gärna despotiska samt äro enligt sin natur i hög grad personliga. Ty makten utöfvas genom enskilda personer och eftersträfvas af sådana. Maktpartierna bära därför städse fröet inom sig till farliga söndringar, när de icke, såsom under parlamentarismens glansdagar i England, blott voro den yttre formen för, att en och samma samhällsklass mellan sig delade makten genom att turvis utöfva den. I sak skilde sig Tories och Whigs föga beträffande inrikes angelägenheter, aldrig i fråga om utrikes-politiken, hvilken alltid konstant fullföljde syftet att utvidga och stärka Englands merkantila öfvermakt.

I Sverige ha vi haft partier af båda slagen. Sakpartier voro landtmannapartiet och dess motståndare centern, protektionister och frihandlare samt nykterister, så länge de höllo sig för sig och ej allierade sig med socialister och andra. Maktpartier ha varit Hattar och Mössor under frihetstiden samt i våra dagar: teoretiskt socialisterna — eftersom proletariatet alltifrån Lassalles tid har eröfring af den politiska makten som sitt mål, ehuru det tillsvidare gömt på det — samt praktiskt den borgerliga vänstern, det s. k. frisinnade partiet. Anledning att detta parti, de forne liberalerna, blifvit ett maktparti är en olycklig illusion. De ville införa engelsk parlamentarism och till dess mekanism hör, som vi veta, kabinettsstyrelse och partiregering.

Men då detta icke är förenligt med Sveriges författning eller politiska sedvänjor, såsom jag på annat ställe utvecklat[1], och landets högerpartier icke vilja ha en partiregering, så är härmed orsaken till den svåra partisöndringen klar och tillika den personliga hätskhet, hvarmed den föres. Ty kampen om makten blir alltid hatfull och oförsonlig. Det är all historias erfarenhet — utom som nämndt i England med de säregna förhållanden, som där mildra

[1] Engelsk Parlamentarism contra svensk. Ett stycke nutidshistoria. Lund 1916.

densamma. Vår egen historia ger belägg nog härpå, först under frihetstiden och så nu.

Och vid denna strid om makten har ofta inträffat, att det slagna eller underlägsna partiet söker stöd äfven utifrån, när det icke på annat sätt kan störta den hatade regeringen och själf intaga dess plats. Så skedde under frihetstiden och så sker det nu. Icke sympatier allenast för västmakterna och Ryssland utan vrede öfver händelserna i febr. 1914 och hat mot den regering ofvanför partierna och mest dess främste man, som vågade motsätta sig de parlamentariska illusionerna och maktsträfvandet, är den djupare orsaken till fronderiet och försöken att motarbeta den Hammarskjöldska korrekta neutralitetspolitiken.

Det är den olycksaliga »engelska sjukan» i vårt politiska lif, svärmeriet för den engelska parlamentarismen och dess demokratiska afart det rena folkstyret, som gjort kampen om makten till vänsterpartiernas mål och syfte, och därigenom framkallat partiförvildningen och dess vedervärdiga följd, motarbetande af den egna regeringen på utländsk botten. Inser man emellertid detta, så kan man väl harmas däröfver, men tager också saken mera kallt — äfven om utlandet skulle däraf något missledas i sin uppfattning af den inre ställningen. Vår författning gifver regeringen fast mark under fötterna oberoende af partierna, hvarför den kan taga anfallen med lugn. Det är att hoppas, att den under de pågående förhandlingarna med England städse håller detta i minne. Det skall ock öppna ögonen på motparten, om så behöfs, och lära den förstå, att vänsterpartiernas vänliga miner intet betyda.

Men äfven bortsedt från den konstitutionella styrka, som den svenska regeringen trots partisplitet har, så sitter den i förevarande fall med flera trumf på hand — utom vår goda rätt, som borde vara nummer ett. Under närmaste åtta månader ha vi så godt som all förbindelse mellan England och Ryssland i vår hand; och — icke minst viktigt — vi kunna otvifvelaktigt försörja oss själfva genom ett noga beräknadt fördelningssystem beträffande de lifsmedel, som finnas. Vi behöfva således ej ge oss på nåd och onåd. Det är åtskilligt obehag förenadt härmed, men svenska folket har ej ondt af att nödgas dra in på sitt lefnadssätt. Må man blott till-

lämpa indragningen icke minst på restaurantlifvets lyxvanor och festätandet.

Sker detta, så reda vi oss nog för det närvarande. Och för framtiden är ej lönt att nu sörja. Minst af allt bör hotet om kommande repressalier skrämma. Våra råvaror och halffabrikat och åtskilligt annat ha hela världen till marknad, huru än de politiska motsatserna omsättas i ekonomiska murar. För framtiden ha vi intet att frukta, men visserligen ej heller — enligt min mening — mycket att hoppas. De utsikter om en storartad export af industrialster, hvarom nu drömmas så vackra drömmar, skola visa sig bedrägliga och det framför allt af — *brist på armar.*

Må alltså våra underhandlare i England ej låta sig af ekonomiska farhagor för eller förhoppningar om framtiden lockas att skänka efter en tum af hvad den närvarande och närmaste tiden kräfver för uppnående af en modus vivendi med bibehållande af sträng neutralitet och oförminskad nationell värdighet. Det är, hvad man har rätt att af dem hoppas och vänta.

Om järnvägs-, telegraf- och telefontaxornas statsrättsliga natur.

Af

Professor **Robert Malmgren.**

Bestämmandet af de afgifter, som skola erläggas för begagnande af statens järnvägar samt telegraf- och telefonanläggningar, har hittills skett genom den styrande makten, K. M:t i statsrådet eller vederbörande centrala ämbetsverk på K. M:ts bemyndigande. Inom riksdagen har detta prerogativ vid upprepade tillfällen framkallat opposition, ur såväl grundlagsenlighetens som lämplighetens synpunkt.

Första gången detta inträffade synes ha varit vid 1885 års riksdag, i samband med en attack mot konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. I en inom AK redan 1884 väckt och nu förnyad motion (n:r 121) påpekades vissa förmenta orättvisor angående fyr- och båkafgifterna m. m., och då det här rörde sig om »en djupt ingripande beskattningsfråga, uppgående årligen till över 1 $^{1}/_{2}$ mill. kronor, som utan riksdagens hörande påläggas svenska folket», hvilket förhållande motionären fann vara stridande mot RF §§ 57 och 60, jämförda med § 73, så föreslogs en sådan ändring af RF § 89, att ekonomisk lagstiftning, »framför allt den del däraf, som i någon mån inkräktar på svenska folkets självbeskattningsrätt», komme att behandlas enligt föreskrifterna i RF § 87. KU afstyrkte, men vid dess utlåtande fanns fogad en reservation af Hedin, som påpekade det konstitutionellt betänkliga uti, »att K. M:t allena bestämmer sådana allmänna afgifter som järnvägstrafikafgifter och telegrafporto m. m.», hvilka »till sin ekonomiska natur» vore »af alldeles enahanda art med postmedlen» (som ju enligt RF § 60

räknas till bevillningarna). Utskottets hemställan bifölls af båda kamrarna utan diskussion [1].

Påföljande år upptogs den af HEDIN uttalade tanken i form af en motion i AK (n:r 87) om ändring af RF § 60 därhän, att järnvägstrafik- och telegrafmedlen skulle hänföras till bevillningarna. KU afstyrkte (utl. n:r 6), men ledamöterna från AK ställde sig välvilliga och hemställde om ett nytt mom. till nämnda § af innehåll, att »särskilda afgifter för begagnande eller omedelbar förmån af statens inrättningar eller för påkallande af ämbetsåtgärd må af konungen inom af riksdagen bestämda gränser fastställas». Som motivering anfördes, att den beskattning, som i själfva verket under en eller annan form utöfvades af K. M:t med förment stöd af RF § 89, stode i mer eller mindre tydlig strid med svenska folkets urgamla själfbeskattningsrätt. FK biföll KU:s hemställan utan diskussion, hvaremot AK, som blef färdig med sitt beslut först sedan medkammarens blifvit kändt, lät vid utskottets hemställan bero under ogillande af de i dess betänkande uttalade åsikterna om riksdagens beskattningsrätt [2].

Vid 1887 års januaririksdag återkom samma motion (AK n:r 74), men dess behandling medhanns ej före riksdagsupplösningen. — Vid samma års vaderiksdag bragtes frågan om järnvägsmedlen på tal i form af en interpellation i AK, därvid interpellanten (SILJESTRÖM) erinrade om, hurusom inom KU i sammanhang med frågan om den ekonomiska lagstiftningen tvifvel yppats angående gagneligheten af »att riksdagen icke på något sätt medverkar vid bestämmandet af fraktafgifterna å statens järnvägar — riksdagen, som likväl afgör, huruvida portot för ett lokalbref skall vara 5 eller 6 öre, och som bestämmer den obetydligaste tullsats i tulltariffen». Det var dock icke egentligen detta spörsmål, som föranledt interpellationen, utan i stället betänkligheter, som yppats med anledning däraf att rätten att bestämma öfver trafikafgifterna utöfvats, ej af K. M:t, utan af trafikstyrelsen, och i sitt yttrande öfver civilministerns svar å interpellationen betonade interpellanten uttryckligen, att det ej varit hans mening, att riksdagen i fråga om järnvägstaxorna skulle äga

---

[1] 1885 KU utl. n:r 15; FK prot. III: 41, 29; AK prot. IV: 56, 49.
[2] 1886 FK prot. III: 31, 1; AK prot. IV: 44, 1.

samma befogenhet, som den ägde öfver tulltaxorna, något som icke heller från annat håll inom kammaren ifrågasattes [1].

Vid riksdagen 1889 motionerade L. O. Smith i FK (n:r 58) om upphäfvande af konungens ekonomiska lagstiftningsmakt, under framhållande bl. a. af K. M:ts »orimliga och inkonstitutionella makt» att bestämma järnvägs- och telegraftaxorna, fastän han ej kunde bestämma postportot. Något sakskäl för denna olikhet kunde motionären ej finna, och något formskäl så mycket mindre »som just analogien med postbevillningen, enligt 60 § RF, aldrig borde ha tillåtit minsta tvekan därom att det ankomme på riksdagen att besluta om de nya afgifterna». Motionen afstyrktes af KU utan meningsskiljaktighet och föll i FK med 104 röster mot 9, i AK utan både diskussion och votering [2].

Året därpå upptogs genom motion i AK (n:r 229) af A. V. Ljungman det förslag till ändring af RF § 60, som framställts af reservanterna inom 1886 års riksdags KU, men afstyrktes af KU och föll i båda kamrarna, i AK efter ett yttrande af motionären, däri denne sökte bestrida det ifrågavarande kungliga prerogativet genom åberopande af uttrycket »allmänna afgifter» i § 60 [3].

Vid riksdagen 1891 tillstyrkte AK:s tillfälliga utskott n:r 3 i anledning af väckta motioner en skrifvelse till K. M:t med anhållan att K. M:t ville föranstalta om en utredning angående införande af zontariff vid statens järnvägar »samt med ledning af denna utredning vidtaga de åtgärder, som kunna befinnas lämpliga». Den citerade formuleringen af utlåtandets kläm är så till vida anmärkningsvärd, som den ena af motionerna gått ut på att K. M:t skulle »för riksdagen framlägga de förslag», vartill utredningen kunde föranleda. Någon kritik af motionen i denna punkt förefinnes dock ej i utlåtandet. Under diskussionen i kammaren begagnade S. A. Hedin tillfället och gick till storms mot K. M:ts rätt öfver järnvägstaxorna. »Hur länge skall det fortgå så, att K. M:t skall äga uteslutande rätt att bestämma öfver de taxor, af hvilka en af statens största inkomster, nämligen trafikmedlen, beror». Grundlagstiftarne öfverläto för 80 år sedan åt riksdagen att

[1] 1887 B AK prot. I: 3, 17, 4, 1.
[2] 1889 KU utl. n:r 12; FK prot. III: 38, 18; AK prot. IV: 47, 3.
[3] 1890 KU utl. n:r 15; FK prot. III: 37, 15; AK prot. IV: 45, 30.

ensam bestämma postportot; järnvägsafgifterna vore en mycket viktigare inkomstkälla. K. M:t hade blott »tagit sig denna makt», under det att naturligtvis det rätta hade varit, att efter analogi med postbevillningen K. M:t åtminstone delat denna makt med riksdagen. Han påyrkade därför, att riksdagens begäran om utredning skulle formuleras så som i den nyss citerade motionen. Denna ståndpunkt blef emellertid afvisad af kammaren, som biföll utskottets hemställan utan votering. Något öfverensstämmande beslut af båda kamrarne kom dock ej till stånd, utan frågan förföll [1].

Vid riksdagen 1892 framhölls i en inom AK väckt motion (n:r 151) det oegentliga i att riksdagen, som enligt RF § 57 skulle »allena» reglera statens inkomster, saknade bestämmanderätt öfver så viktiga inkomstkällor som järnvägs-, telegraf- och telefonmedlen, och påyrkades dessas likställande med postmedlen genom en ändring i RF § 60. KU hemställde (utl. n:r 5) på anförda skäl, som dock ej berörde den rättsliga sidan av saken, att motionen ej måtte vinna riksdagens bifall, men nu liksom 1886 reserverade sig AK:s ledamöter i utskottet, och sju af dem påyrkade en sådan ändring af § 60, att järnvägstrafik-, telegraf- och telefonmedlen uppräknades bland bevillningarna. I motiveringen anfördes, att »såväl järnvägstrafik- som telegraf- och telefonmedlen obestridligen äro af samma statsekonomiska natur som postmedlen», att »följaktligen förstnämnda statsinkomster och skattetitlar otvifvelaktigt, ifall de inrättningar, som gifvit upphof till desamma, vid tiden för nu gällande RF:s antagande funnits till, i likhet med postmedlen såsom arter av bevillning blifvit upptagna under 60 § RF», samt att »fortfarande uraktlåtenhet att inordna merbemälda statsinkomster med deras växande betydelse under skyddet af nyssnämnda § och således deras fortsatta undandragande riksdagens maktsfär icke synes stå väl tillsammans med den 57 § RF». Reservationen vann AK:s bifall, hvaremot FK anslöt sig till utskottsmajoriteten [2].

I skrifvelse till K. M:t hemställde 1893 års riksdag om utredning rörande möjligheten af »nedsatta afgifter för persontra-

[1] 1891 Mot. AK n:r 123 och 152; TU:s utl. n:r 14; AK prot. II: 29, 43; FK prot. III: 37, 19.

[2] 1892 FK prot. I: 18, 46; AK prot. II: 22, 31.

fiken å statens järnvägar och införande av persontariff med fallande skala», samt att K. M:t måtte »med ledning af denna utredning vidtaga de åtgärder, som kunna finnas lämpliga». Detta beslut var i öfverensstämmelse såväl med den i ämnet väckta motionen som med tillfälliga utskottets utlatande, och den af Hedin vid 1891 års riksdag uttalade uppfattningen hade denna gång ingen förespråkare i kamrarna [1]. — Vid samma riksdag återkom A. V. Ljungman med sitt förslag om ändring af § 60, men denna gång så formuleradt, att afgifter för begagnande eller omedelbar förman af statens inrättningar eller för påkallande af åtgärd från statens ämbets- eller tjänsteman fastställas af riksdagen. Resultatet blef äfven nu afstyrkande från KU:s majoritet och kammarbeslut (så godt som utan diskussion) i enlighet härmed [2]. — Detta upprepades äfven 1895, då emellertid intresset för motionen tydligen var minimalt: motionären var ensam reservant i KU och ställde själf i »liktalet» i kammaren sitt förslag på framtiden [3].

1897 återkom i motionsform reservationen från 1892 om järnvägs-, telegraf- och telefonmedlens inrangerande bland bevillningarna, motiverad på ungefär enahanda sätt: då postmedlen hänförts till bevillningarna, hade grundlagstiftarna därigenom »en gång för alla principiellt fastslagit, hur andra samfärdsmedel under statens vård böra anses och behandlas». Denna gång föll motionen i båda kamrarna, i FK utan diskussion och votering, i AK med 110 röster mot 64 [4].

Den 7 april 1905 utfärdade K. M:t bestämmelser om zontariff för trafik å statens järnvägar. Detta uppkallade vid 1906 års riksdags remissdebatt Branting, som beklagade, »att f. n. hela detta viktiga statsfinansiella område är undandraget riksdagens närmare granskning». Det vore ett synnerligen stort missförhållande, att, när t. ex. riksdagen hade sitt ord med i afvseende

---

[1] 1893 Mot. i AK n:r 217; TU:s utl. n:r 20; FK prot. III: 35, 43; AK prot. III: 33, 38; Riksd. Skr. n:r 116.

[2] 1893 Mot. AK n:r 7; KU:s utl. n:r 13; FK prot. II: 20, 3; AK prot. III: 24, 7.

[3] 1895 Mot. AK n:r 166; KU:s utl. n:r 16; FK. prot. III: 29, 41, AK prot. IV: 37, 22.

[4] 1897 Mot. AK n:r 138; KU:s utl. n:r 4; FK prot. II: 17, 2; AK prot. III: 21, 57.

på hvarje liten förändring i postafgifterna, K. M:t kunde utan riksdagen genomföra en sådan revolution af trafikafgifterna som nu skett; man hade ej funnit det lämpligt att på något sätt underställa det färdiga förslaget riksdagens pröfning. Någon diskussion om åtgärdens grundlagsenlighet uppstod dock ej, och i dechargebetänkandet och debatten därom gjordes ingen anmärkning mot åtgärden i fråga [1].

Riksdagen 1912 antog ett i AK väckt och i tillfälligt utskott tillstyrkt förslag om skrifvelse till K. M:t med begäran, att K. M:t ville öfverväga, huruvida och på hvad sätt ändrade bestämmelser rörande telefonafgifter kunde vara af behofvet påkallade, »och för riksdagen framlägga det förslag, hvartill utredningen kunde gifva anledning». Riksdagens kamrar enades alltså härvid om den formulering af sin begäran, som af Hedin vid 1891 års riksdag påyrkats i AK, men som då af kammaren afböjts — en formulering, som brukar innebära, att riksdagen anser sig äga eller åtminstone önskar medbestämmanderätt i den fråga, om hvars utredande framställning göres. Det finns emellertid ingenting, vare sig i motion, utskottsbetänkande eller kammardebatt, som antyder, att beslutet fattats i medveten anslutning till den uppfattning, som Hedin vid nämnda tillfälle sökte göra gällande [2].

Det 1915 utfärdade nya telefonreglementet gaf anledning till spörsmålets upptagande vid innevarande års riksdag. Under remissdebatten i AK vände sig V. Rydén mot att sagda reglemente utfärdats i administrativ ordning, hvarigenom regeringen »alldeles otvetydigt» hade »trätt riksdagens rätt för när». I statsverkspropositionen till 1915 års riksdag hade K. M:t uttalat sin afsikt »att söka få till stånd genom riksdagens medverkan en omreglering af telefontaxan», dels för att utjämna telefonkostnaderna, men dels också för att tillföra statskassan en inkomstökning. Det var detta man nu gjort. »På administrativ väg har en beskattning härigenom, om man ser saken totaliter, blifvit pålagd svenska folket». Visserligen kunde regeringen åberopa sig på att zontariffen på sin tid genomfördes utan riksdagens medverkan, »men den beteckna-

[1] 1916 AK prot. I: 3, 15.

[2] 1912 Mot. AK n:r 28; 3:dje TU utl. n:r 6; AK prot. IV: 34, 29; FK prot. III: 34, 61.

des ock af den riksdag, som då satt, såsom ett öfvergrepp mot riksdagen af den maktfullkomliga regering, som då fanns»[1]. Jag har undersökt 1905 års lagtima riksdags protokoll för tiden efter zontarifftaxans utfärdande, men ej kunnat finna något ogillande uttalande af vare sig riksdagen i dess helhet eller någondera kammaren. Ej heller vid 1906 års riksdag framkom, såvidt jag kunnat finna, någon opinionsyttring utöfver det härofvan citerade yttrandet af BRANTING.

*

Såsom af det föregående framgår, har något bestridande från hela riksdagens sida af K. M:ts rätt att förfoga öfver järnvägs-, telegraf- och telefontaxorna ej förekommit. Det beslut, som 1912 års riksdag fattade, bör rimligtvis ej betraktas annat än som en uttalad *önskan* om medbestämmanderätt. — En undersökning af konstitutionsutskottets dechargebetänkanden ger äfvenledes vid handen, att någon ansvarsåtgärd från utskottets sida med anledning af nyssnämnda rätts praktiserande icke vidtagits eller ens reservationsvis blifvit ifrågasatt. — Av riksdagens kamrar har FK, bortsedt från beslutet vid 1912 års riksdag, genomgående ställt sig på K. M:ts sida. AK har däremot vid tvänne tillfällen intagit en motsatt ståndpunkt, nämligen 1886 och 1892. Från enskilda riksdagsmän har opposition upprepade gånger försports och i enstaka fall samlat betydande minoriteter såväl inom AK (1897) som KU (1886 och 1892) hvars majoritet undantagslöst anslutit sig till K. M:t.

De argument, som oppositionen begagnat sig af, äro i hufvudsak följande. Man har fäst uppmärksamheten på den slående likheten mellan postmedlen å ena sidan samt järnvägstrafik- och telegrafmedlen å den andra och framhållit, att, därest järnvägar och telegraf funnits vid tiden för RF:s tillkomst, sistnämnda medel otvifvelaktigt fått en plats bland de i § 60 uppräknade bevillningarna. Här synes det alltså vara en analogisk tillämpning af § 60, som påyrkas. Man har vidare sökt åt uttrycket »allmänna afgifter» i § 60 gifva en sådan tolkning, att däri skulle inbegripas alla afgifter för begagnande af statens inrättningar. Och man har slutligen helt allmänt velat göra gällande, att påläggande af dylika

[1] 1916 AK prot. I: 6,37.

afgifter är en beskattningsåtgärd och därför enligt § 57 beroende af riksdagens samtycke, alldeles oafsedt huruvida § 60 kan åberopas eller ej. — Understundom har argumenteringen allenast afsett att ådagalägga behöfligheten af en grundlagsändring, som för framtiden förhindrade en olämplig, ehuru ej direkt lagstridig praxis. I andra fall — och det är dessa, som här uteslutande intressera oss — har man velat säga, att denna praxis redan med nu gällande grundlagsbestämmelser är olaglig.

Hvad då till en början beträffar sammanställningen af järnvägstrafik- och telegrafmedlen med postmedlen och de därur dragna slutsatserna, må först i förbigående omnämnas, att det år 1886 väckta förslaget om ändring af § 60 i syfte att göra förstnämnda medel till bevillningar af KU bemöttes med ett påpekande af, »att postmedlen icke såsom öfriga särskildt uppräknade bevillningar (med undantag af vissa stämpelpappersmedel) äro skatter, utan särskilda afgifter, som erläggas för begagnande af en statens inrättning», och att man alltså fullt lika logiskt kunde påyrka dessa medels uteslutande från bevillningarna. Detta resonnemang kan äga sin riktighet de lege ferenda, men naturligtvis ej då det gäller att fastslå gällande rätt, hvilken odisputabelt bland bevillningar upptar postmedlen trots dessas egenskap att ej vara skatt, utan betalning för utfördt arbete. Lika litet kan man emellertid af likheten mellan postporto och telegramafgift draga den slutsatsen, att telegrafmedlen böra anses som bevillningar. Att tillämpa en grundlagsbestämmelse analogiskt är efter mitt förmenande visserligen icke i och för sig något otillåtligt, icke ens i betraktande af RF § 84 [1]. Men för det ifrågavarande fallet måste en sådan tillämpning anses utesluten, af det skälet att § 60 tydligen afser att göra en *fullständig uppräkning* af hvad som skall hänföras till bevillningarna.

Vida mera afseende förtjänar åberopandet af andra punkten i § 60: »Ej må några allmänna afgifter, af hvad namn och beskaffenhet som helst, utan riksdagens samtycke kunna förhöjas, tullen å inkommande och utgående spannmål allena undantagen». Uttrycket »allmänna afgifter» synes vid första påseende så pass omfattande, att äfven afgifter för begagnande af järnvägar, telegraf

[1] Jag delar här den uppfattning, som uttalats af ALEXANDERSON i Föreläsningar öfver tryckfrihetsprocessen, ss. 9 ff.

och telefon kunde anses inga däri, i synnerhet som otvifvelaktigt postportot måste betraktas som en dylik allmän afgift. När icke förty doktrinen städse varit af en motsatt uppfattning, har detta sin grund i det bekanta stadgandet i AnsvL. § 3 om »afgifter hvilkas föremål äro inrättningar till enskildas gemensamma nytta och bekvämlighet». Lagrummet stadgar straff af ämbetets förlust för statsrådsledamot, som tillstyrker konungen »att vidtaga sådant steg, hvilket uppenbarligen är stridande mot RF:s bokstafliga föreskrift uti 57 §, rörande rikets ständers beskattningsrätt, uti 60 §, till förhöjande af den bevillning rikets ständer sig åtagit, eller af sådana artiklar, hvilka i densamma till bevillning räknas, allt sådant till förökande af kronans inkomster», men gör omedelbart därpå följande undantag: »dock härunder icke begripna sådana, i denna 60 § ej omnämnda afgifter, hvilkas föremål äro inrättningar till enskildas gemensamma nytta och bekvämlighet, såsom båk-, bro-, färj- och andra afgifter af dylik beskaffenhet». Detta stadgande har genomgående fattats som en förklaring af § 60, vare sig man åberopat detsamma eller bestridt dess giltighet. Sa t. ex. framhöll LU vid 1840—41 års riksdag (utl. n:r 179), att bestämmelsen vore en förklaring af grundlag och som sådan ej på sin rätta plats i AnsvL. A. V. Ljungman i sin ofvannämnda motion vid riksdagen 1895 såg saken på följande sätt: Vid stiftandet af RF hade man åsyftat att göra riksdagens själfbeskattningsrätt så fullständig, att den omfattade icke blott bevillningsafgifter (skatter) och ersättningsafgifter (gebyr), utan äfven »vissa till staten, korporationer eller enskilda utgående afgifter för begagnandet eller omedelbar förmån af anstalter eller inrättningar till allmänhetens eller särskild närings nytta och bekvämlighet. Redan vid stiftandet af AnsvL. gjorde sig emellertid den uppfattningen gällande, att man vid fastställandet af riksdagens nämnda beskattningsmakt gått något för långt, och man vidtog i följd af denna uppfattning äfven den ur konstitutionell synpunkt förkastliga åtgärden att, i stället för en lagligen åvägabragt ändring eller förklaring af 60 § RF, inskränka tillämpningen af samma paragrafs bestämmelser om 'allmänna afgifter' genom att uti bemälda ansvarighetslags § 3 inskjuta följande märkliga ord» (här citeras den nämnda undantagsbestämmelsen). Samma resonnemang finner

man också inom doktrinen. RYDIN t. ex. framhåller, att konungens rätt att bestämma afgifter för begagnande af allmänna inrättningar »erkännes ock i AnsvL. § 3, som undantager från ansvar påbjudande eller förhöjning utan riksdagens samtycke af sådana afgifter» etc. (här citeras § 3)[1].

Detta är emellertid en något förhastad slutsats. Däraf att en handling ej blifvit kriminaliserad i AnsvL. följer alldeles icke, att den ej är grundlagsstridig. AnsvL. har nämligen ej stadgat straff för varje grundlagsstridig handling. Tvärtom talar dess 6 § om statsrådsledamots uraktlåtenhet »att de öfriga dem i grundlagen uttryckligen föreskrifna, men i denna AnsvL. icke särskildt uppräknade plikter och föreskrifter iakttaga och fullgöra» och lämnar för sådana fall riksdagen möjlighet att utkräfva ansvar i form af anmälan enligt RF § 107. I AnsvL. stadgas sålunda t. ex. intet särskildt straff för statsrådsledamot, som råder konungen att utan dom och rannsakning afsätta en domare eller att utan riksdagens medverkan upphäfva allmän civillag. Och när i § 3 påläggandet af båk-, bro-, färj- och dylika afgifter undantages från straff, så *behöfver* detta icke innebära annat än att åtgärder af denna art ej ansetts vara af den konstitutionella betydelse, att de tarfvat kriminalisering.

Det må i detta sammanhang anmärkas, att ifrågavarande undantagsstadgande ej fanns i det ursprungliga, den 6 november 1809 dagtecknade förslaget till AnsvL., hvilket allmänt betraktades som drakoniskt[2], utan infördes först i det på grund af återremiss omarbetade[3]. När förstnämnda förslag behandlades i prästeståndet[4], gjordes från flera talare anmärkning mot den öfverdrifna

[1] RYDIN, Sv. Riksdagen II: 1, s. 165. — Se ock SVEDELIUS, Om statsrådets ansv., s. 558; NAUMANN, Sv. Statsförf. rätt IV: 13; FAHLBECK, RF i historisk belysning, s. 154.

[2] G. AF WETTERSTEDT skref den 13 nov. 1809 till Adlersparre: »Constitutionsutskottet har utkläckt en drakonisk lag öfver statsrådens ansvarighet. Utom vatten och bröd, spö, trämärr och spanska violen brillera alla andra straff i denna författning. Prästeståndet har redan funnit den magstark, och i de öfriga stånden lära — — — starka oppositioner däremot göras». S. CLASON och C. AF PETERSENS, För hundra år sen II: 181.

[3] Se KU:s betänkanden vid riksd. 1809—10 (särsk. utg. Stockh. 1874).

[4] 1809 Prästest. prot. III: 491 ff. — Inom adeln och bondeståndet gjordes ingen anmärkning mot § 3. I borgareståndet framställda anmärkningar äro utan intresse för frågan.

strängheten hos § 3. Biskop Weidman framhöll, att den »öppnade en nog bred väg till döden för statsrådets ledamöter». Enligt RF §§ 57, 60 och 73 vore »beskattningsrätten förbehållen åt riksens ständer allena vid allmän riksdag, så att några allmänna afgifter, af hvad namn och beskaffenhet som helst, utan riksens ständers samtycke icke må kunna förhöjas, icke heller nya pålagor påbjudas, uppbäras eller fordras. Efter förutgången pröfning behöfver en ny bro någonstädes anläggas, en annan gammal repareras, och i anseende till ett förhöjdt varupris kunde fråga uppstå om en förhöjd allmän afgift under namn af bropänningar. Af enahanda beskaffenhet skulle en förhöjd frankering kunna anses.» Flera exempel kunde anföras, och det vore icke rimligt, att statsrådet i dylika fall skulle riskera hufvudet. Man ser, att denne talare, hvilken tydligen räknar bropänningar till allmänna afgifter och ett bestämmande af dessa utan riksdagen såsom grundlagsvidrigt lika väl som ett förhöjande af postportot, endast påyrkar en nedsättning af straffskalan. Likaså prosten Casparsson, som vände sig mot att »en mänsklig omission i hvad angår en tullminutie (60 § RF), något som kunde dragas till monopolium, eller afgift som förtyddes att vara allmän, skulle kosta lifvet». Professor Faxe fann likaledes det stadgade straffet för strängt och framhöll därvid särskildt den under den pågående riksdagen gjorda erfarenheten, »att alla ledamöter af riksens högloft. ständer icke tänkte lika om bokstafliga innehållet åtminstone af 60 § RF» [1], vid hvilket förhållande det ej vore rätt att döma statsråd att mista lifvet, »om somliga af dem hade olika begrepp om ordaförståndet i dessa stadganden».

Något positivt stöd för att AnsvL. § 3 varit afsedd att utgöra en förklaring af RF § 60 kan i hvarje fall icke framletas ur ståndens förhandlingar vid AnsvL:s tillkomst, och KU har ej låtit sitt nya

[1] Hvaruti denna försiktigt antydda meningsskiljaktighet bestått, får man ej upplysning om. Ett exempel därpå finner man dock i ett prot. utdrag, som från adeln öfversändts till prästeståndet och är intaget i dess protokoll för den 4 nov. (Prästest. prot. III: 356). Häri förklarar sig adeln anse mantalspängarna »icke kunna räknas bland bevillningarna, utan vara en sådan ränta, som inbegripes under de i 59 § nämnda ordinarie inkomster», hvarföre statsutskottet ej vore befogadt att föreslå höjning eller förminskning däraf.

förslag åtföljas af någon motivering, af hvilken man skulle kunna hämta ledning. Emellertid torde det nog förhålla sig så att grundlagstiftarna 1809 icke velat bestrida konungens rätt att ensam bestämma båk-, bro- och andra dylika afgifter. Före 1809 voro såväl posttaxans fastställande som bestämmandet af båk-, bro- och färjafgifter konungens ensak. När nu i § 60 postmedlen upptogos bland bevillningarna, medan de öfriga ej särskildt omnämndes, är man berättigad att sluta till att det kungliga prerogativet beträffande dessa lämnats orubbadt. Man kan också lätt förstå anledningen härtill. Rätten att bestämma öfver posttaxan kunde lätt användas »till förökande af kronans inkomster» (AnsvL. § 3) och ett däraf möjliggjordt undanskjutande af riksdagen [1]. Båk-, bro- och färjafgifter åter kunde svårligen tänkas komma att gifva något afsevärdt öfverskott [2]. Det saknas icke heller positiva uttryck för den uppfattningen, att det ifrågavarande prerogativet kvarstod. Från 1809 finnes visserligen intet fullt tydligt uttalande. I tvänne inom borgarståndet aflämnade memorial påpekades vissa missförhållanden inom lots- och fyrväsendet och påyrkades reformer. Memorialen, som först behandlades i EkU och därefter i sammansatt St- och EkU, föranledde en skrifvelse till K. M:t, i hvilken ständerna förklarade sig anse »följande nya stadganden i ämnet tjänliga» och därför i underdånighet anhöllo, »det täcktes E. K. M:t till dem dess nådiga bifall lämna», nämligen bl. a. att en viss angifven båkafgift måtte försvinna, och att »alla speciella detaljer rörande lots- och båkstyrelsen, såsom t. ex. föreslående af förändringar uti lotstaxan eller lots- och båkafgifter — — —, måga öfverlämnas till den blifvande direktionens befattning efter den instruktion, som E. K. M:t för densamma i nåder täcktes utfärda» [3]. Uttrycket »dess nådiga

[1] Jfr FAHLBECK, RF i historisk belysning, s. 154.

[2] I ett i borgarståndet (prot. 27/7 1809, s. 780) af BJUHR aflämnadt memorial rörande fyr- och båkväsendet framhölls just att detta ej kunde »nyttjas såsom medel till uppsamlandet af andra inkomster än som jämt erfordras till deras eget underhållande, enär hvarken i äldre eller nyare handlingar kunde visas, att här någonsin händt, hvad som t. ex. vid postverket inträffat, att nämligen efter vederbörandes eller ständernas med gifvande taxan fått tid efter annan höjas icke blott i mån af kostnaden till verkets underhåll, utan vida däröfver, i mening att för kronan någon fond till andra utgifters bestridande skulle blifva att tillgå».

[3] 1809 Borgarst. prot. I: 415, 780; III: 2, 578 ff.; V: 1, 871 ff.

bifall lämna» tyder ju visserligen på att bestämmanderätten förutsättes ligga hos K. M:t, men kan också innebära allenast ett erkännande af medbestämmanderätt. Vid 1815 års riksdag fattades däremot ett beslut, hvars innebörd torde vara fullt klar. Med anledning af ett inom bondeståndet väckt och af St- och BevU behandladt förslag hemställde ständerna, att K. M:t »måtte i nåder täckas låta öfverse och förbättra taxan för lots- och båkafgifter samt däruti fastställa en efter närvarande tids mynt- och pänningevärde lämpad förhöjning, till förmån för statsintraderna», en anhållan som får sin rätta belysning genom en samtidig skrifvelse angående tullafgifterna, i hvilken erinras om att ständerna vid 1812 års riksdag begärt en utredning »i och för den granskning af sjötullafgifterna och den vidare åtgärd därmed, som enligt 60 § RF dem tillkommer» [1]. — I betraktande häraf bör man i själfva verket kunna acceptera den allmänt vedertagna uppfattningen af AnsvL. § 3 såsom en förklaring af RF § 60: påläggandet af båk-, bro- och färjafgifter utan riksdagens samtycke blir straff-fritt, icke därför att handlingen, ehuru grundlagsbrott, är af mindre betydelse, utan därför att den icke är något grundlagsbrott.

Hvilket ljus kastar nu AnsvL. § 3 öfver begreppet »allmänna afgifter» i RF § 60? — I förbigående må anmärkas, att det naturligtvis ej är fråga om att åberopa förstnämnda lag såsom en *autentisk* förklaring af grundlag, något som vore stridande mot RF § 83, utan endast som *vetenskapligt bevismedel* för att komma underfund med hvad grundlagsstiftarne velat inlägga i ett mindre tydligt uttryck. — AnsvL räknar med två olika slag af afgifter: *å ena sidan* skatter, nämligen dels de i § 60 omnämnda bevillningarna, de särskilda bevillningarna (tull, post etc.) och allmänna bevillningen (»den bevillning rikets ständer sig åtagit»), och dels sådana skatter, som ej äga bevillnings natur (t. ex. grundskatter, mantalspängar); *å andra sidan* »afgifter, hvilkas föremål äro inrättningar till enskildas gemensamma nytta och bekvämlighet». De förra äro odisputabelt »allmänna afgifter»; § 60 stämplar ju också tullafgifterna såsom allmänna. De senare äro däremot till sin karaktär icke allmänna afgifter; just därför blir det icke grund-

[1] 1815 Bihang till riksst. prot. V: 3, s. 2167.

lagsstridigt, att K. M:t ensam bestämmer dem. Endast under en förutsättning få de karaktären af allmänna, nämligen om de undantagsvis äro i § 60 hänförda till bevillningarna. AnsvL. förutsätter nämligen, genom uttrycket »sådana i denna 60 § ej omnämnda afgifter», att det bland de i sistnämnda lagrum uppräknade afgifterna finnas sådana, som egentligen äro afgifter till inrättningar för enskildas nytta och bekvämlighet och endast formellt äro skatter. Närmast syftas väl därvid på postportot. Några andra allmänna afgifter än skatterna känner AnsvL. ej. Allmän afgift blir i dess ögon liktydigt med skatt, och när båk- och färjafgifternas bestämmande genom K. M:t ensam icke betraktas som grundlagsstridigt, beror detta på att dylika afgifter ej äro att anse som skatter.

Frågan, huruvida järnvägs-, telegraf- och telefonafgifterna äro allmänna afgifter blir alltså identisk med frågan, huruvida de äro att betrakta som skatter. Därmed äro vi inne på det sista af de argument, som anförts mot konungens rätt att bestämma förstnämnda afgifter, åberopandet af § 57.

Att postportot ej till sin reella karaktär betraktas såsom skatt, beror uppenbarligen därpå, att det erlägges såsom direkt betalning för en statens prestation, nämligen befordringen af det frankerade brefvet. När man däremot betalar stämpelafgift vid inköpandet af t. ex. en liter punsch, levererar staten icke någon mot afgiften svarande motprestation; afgiften ingår jämte andra inkomster till statskassan, från hvilken sedan allehanda utgifter bestridas. Detta är reell skatt. Däremot är det utan betydelse för en afgifts karaktär, huruvida den totala inkomsten från afgifter till en viss inrättning får disponeras uteslutande till fromma för denna inrättning eller får sammanföras med andra inkomster och användas till bestridande af statsutgifter i allmänhet [1]. Det afgörande är, huruvida den afgift, som *i ett enskildt fall* erlägges, är betalning för en statens *samtidiga* prestation eller endast är ett bidrag till statens utgifter i allmänhet.

---

[1] I det utl. (n:r 13), som AK:s tillf. utskott vid 1883 års riksdag afgaf med anledning af en motion om fyr- och båkmedlens öfverförande till bevillningarna, framskymtar en motsatt uppfattning.

Att med denna distinktion järnvägs-, telegraf- och telefonafgifterna ej äro skatter, synes obehöfligt att påvisa. De äro ju uppenbarligen betalning för en statens prestation. Att sedan dessa afgifter förskaffa staten inkomster, som betydligt öfverstiga utgifterna för vederbörande inrättning, kan icke i och för sig göra någon förändring häri. Eljest skulle man komma till den besynnerliga ståndpunkten, att om de af K. M:t pålagda afgifterna tillföra staten en nettoinkomst, så har K. M:t beskattat folket (»om man ser saken totaliter», för att tala med V. RYDÉN) och sålunda kränkt grundlagen, men om afgifterna ej täcka utgifterna, så har K. M:t hållit sig inom lagens råmärken. Det vill m. a. o. säga, att man först a posteriori, sedan resultatet föreligger, skulle kunna bedöma, huruvida den pålagda afgiften varit en skatt eller en afgift till en inrättning för enskildas nytta och bekvämlighet. K. M:t skulle icke i det ögonblick, då afgiften pålägges, kunna veta, om K. M:t handlar lagligt eller olagligt, ty afgiftens statsrättsliga natur blefve beroende af resultatet. — En annan sak är, att, när grundlagstiftarna förde postportot till bevillningarna, men lämnade konungen frihet att ensam bestämma båk-, färj- o. d. afgifter, detta hade sin grund i att de förra, men icke de senare troddes kunna tillföra kronan ökade inkomster, och att, därest statens inkomstsida 1809 upptagit järnvägstrafik- och telegrafmedel och det till samma betydliga öfverskott som nu, det torde vara mer än sannolikt, att listan på bevillningar i § 60 kommit att ökas med sistnämnda medel. Faktiskt finnas de ej upptagna bland bevillningarna, och de sakna de reella skatternas karaktärsdrag.

Emellertid måste ännu en sak beröras, innan vi kunna anse oss färdiga med frågan om tillämpligheten af § 57 på föreliggande spörsmål. Vid riksdagen 1909 hemställdes i en inom AK väckt motion (n:r 272) om skrifvelse till K. M:t rörande skatt på telefoner. Skulle man ej kunna tänka sig, att K. M:t stadgade så höga abonnemangafgifter för telefoner, att de ej längre kunde betraktas blott som betalning, utan tillika som ett slags skatt? Naturligtvis vore ett dylikt tillvägagångssätt, därest det åsyftade att skaffa kronan ökade inkomster — och något annat syfte kunde väl ej tänkas — synnerligen misslyckadt. Spörsmålet är därför i hög grad opraktiskt, och bör väl kunna vara tillfredsställande be-

svaradt med en hänvisning på de oöfverstigliga svårigheterna att bestämt fixera gränslinjen mellan skälig betalning och skatt. Riksdagens medbestämmanderätt skulle i hvarje fall ej inträda förr än denna gräns blifvit uppnådd.

*

Doktrinen har genomgående ställt sig på K. M:ts sida i fråga om rätten att bestämma öfver järnvägs-, telegraf- och telefontaxorna — med ett enda undantag beträffande järnvägstaxorna. »Tidskrift utg. af juridiska föreningen i Finland» innehåller i årg. 50 (1914) en af juris doktor N. Söderqvist författad, innehållsrik och intressant, afhandling om »Konungens i Sverige rätt att förfoga öfver statens tillgångar», hvari den meningen uttalas (s. 267), att då statens järnvägar äro fast egendom, bör riksdagen på grund af RF § 77 tillerkännas rätt att fastställa trafiktaxorna. Detta hittills icke berörda grundlagsstadgande föreskrifver som bekant, att »kungsgårdar och kungsladugårdar med därtill lydande hemman och lägenheter, kronoskogar, parker och djurgårdar, krono- och stallängar samt laxfisken och andra kronans fisken samt kronans öfriga lägenheter — — — skola förvaltas efter de grunder, riksdagen därom föreskrifver — — —». Söderqvists ståndpunkt är nu den, att järnvägsdriften är förvaltning af kronans lägenheter. Att järnvägsområdet med därtill hörande byggnader böra innefattas under det i § 77 använda uttrycket »kronans öfriga lägenheter», är otvifvelaktigt. Därmed är emellertid icke sagt, att järnvägsdriften är ett *förvaltande* af sådana lägenheter. Ty icke hvarje användande af en fastighet blir liktydigt med ett förvaltande. Söderqvist påpekar själf detta (s. 259) och anmärker träffande, att i annat fall § 77 skulle så godt som utplåna RF:s öfriga paragrafer, då det mesta af statsverksamheten försiggår i kronan tillhörig fast egendom och alltså kan sägas vara ett användande af denna. Därför har det heller aldrig påståtts, att riksdagen skulle äga *med stöd af § 77* bestämma telegraf- och telefontaxorna. Att telegrafering, utväxling af telefonsamtal o. d. försiggår från ett rum i en byggnad är naturligtvis lika litet att betrakta som förvaltning af denna byggnad, som de afhandlingar en professor skrifver på sitt arbetsrum är ett förvaltande af den fastighet, i hvilken arbetsrummet är beläget. Det som § 77 förstår med förvaltning måste

vara ett utnyttjande af den fasta egendomens förmögenhetsvärde[1]. Telegraf- och telefonverkets byggnader ha tydligtvis också ett sådant värde och kunna följaktligen »förvaltas» enligt § 77, men den förvaltningen består i dels byggnadernas vidmakthållande, dels deras *upplåtande* till telegraf- och telefonverksamheten, hvaremot själfva denna verksamhet visserligen afser — åtminstone i viss man — att tillföra staten inkomster, men icke med fastigheten som inkomstkälla. Byggnadernas ekonomiska resurser äro utnyttjade i och med deras upplåtande till telegrafverkets begagnande, likasom en privatbyggnad med hyreslägenheter är ekonomiskt utnyttjad i och med lägenheternas uthyrande. — Något annorlunda kunde frågan sägas ligga beträffande järnvägarna. Det kan ju icke bestridas, att järnvägsdriften innefattar icke blott, såsom telegraf- och telefonverksamheten, ett *användande* af fast egendom, utan också ett utnyttjande af dess ekonomiska resurser. Det är emellertid ej nog med att ett dylikt utnyttjande ingår som ett moment i verksamheten: utnyttjandet måste vara det hufvudsakliga momentet, det som ger verksamheten dess karaktär. Verksamheten måste *bestå i* utnyttjandet af fastighetens ekonomiska resurser, och därtill fordras att fastigheten skall vara verksamhetsgrenens väsentliga inkomstkälla eller i hvarje fall afsedd att vara detta. Och det kan man väl svårligen påstå om järnvägsdriften. Järnvägslinje och stationsbyggnader äro — låt vara mycket viktiga och oundgängligen nödvändiga — medel för driftens upprätthållande och alltså för att inkomster skola tillflyta staten, men den hufvudsakliga inkomstkällan ligger dock ej här, lika litet som landsvägar och garage äro den hufvudsakliga inkomstkällan för den som mot betalning uppehåller automobilförbindelse mellan två orter.

Nu har emellertid SÖDERQVIST sökt visa, att icke blott järnvägslinje och byggnader, utan äfven den rullande materielen hör med till järnvägsfastigheten, vid hvilket förhållande det skulle vara odisputabelt, att järnvägsförvaltningen vore ren fastighetsförvaltning. Han erinrar nämligen om, att K. F. d. 15/10 1880 ang. lag-

[1] Jfr SÖDERQVIST, a. st., s. 259 f., samt 1851 års KU:s af honom citerade betänkande n:r 6, s. 19, där den meningen uttalas, att § 77 har tillämpning blott på sådana lägenheter, som kunna medföra »inkomst eller annan fiskalisk fördel för kronan».

fart, inteckning och utmätning af järnväg m. m. ej blott räknar järnvägslinje och stationsbyggnader som fast egendom, utan också lokomotiv, vagnar etc. som tillbehör. Emellertid säger nämnda förordning i § 1, att »med järnväg förstås i denna förordning sådan *enskild* järnväg, för hvars anläggning konungen medgifvit rätt till förvärfvande af erforderlig mark enligt gällande författningar om jords eller lägenhets afstående för allmänt behof, och hvilken, i följd af konungens vid järnvägens anläggning eller eljest medde lade beslut, är att såsom enskild järnväg anse». SÖDERQVIST menar visserligen (s. 268 n. 1), att trots detta »definitionen af begreppet fast egendom gifvetvis är tillämplig äfven å statens järnvägar», men detta måste bestämdt bestridas. Det kan nämligen för stadgandet om den rullande materielen som tillbehör till järnvägen påvisas alldeles bestämda skäl, som icke föreligga, när det gäller statens järnvägar. Lagen i dess helhet föranleddes (enl. yttrande af justitierådet OLIVECRONA i Högsta domstolen) af omtanke om såväl ägarnas rättighet till de af dem anlagda järnvägarna och fordringsägarnas anspråk på betalning därur för lämnad försträckning som ock statens intresse af att den allmänna trafiken blefve uppehållen. Om den rullande materielen t. ex. kunde bli föremål för utmätning särskildt, så kunde därigenom hela trafiken löpa fara att stoppas. Den ifrågavarande definitionen är sålunda tillkommen i alldeles samma rent praktiska syfte som lagen i dess helhet och är lika väl som denna ett uteslutande för enskilda järnvägar afsedt specialstadgande, som icke får extenderas, allra minst till att inverka på konstitutionella förhållanden.

Ledningen af statens affärsverksamhet, hvartill järnvägs-, telegraf- och telefonväsendet räknas, är i eminent mening ett utöfvande af den styrande makten. Regeringsformen utgår ifrån, att denna bör ligga hos K. M:t. Den, som vill göra gällande en inskränkning i K. M:ts maktbefogenheter på detta område, måste kunna peka på ett bestämdt grundlagsbud, som innefattar den påstådda inskränkningen. Efter mitt förmenande kan något stöd för påståendet, att hittills följd praxis i afseende på järnvägs-, telegraf- och telefonafgifters påläggande varit grundlagsstridig, ej hämtas ur något af de åberopade lagrummen, vare sig §§ 57 och 60 eller § 77.

Problemet "Mellaneuropa".

Några anteckningar.

Af

Docenten **Gunnar Rexius**[1].

Tanken på en ekonomisk sammanslutning mellan Tyskland och Österrike—Ungern är numera snart tre kvarts sekel gammal. Dess första framträdande i klart och målmedvetet fattad form är knutet till den österrikiske handelsministern frih. von Brucks namn, som 1850 på sin regerings uppdrag utarbetade en »Denkschrift» i frågan, hvari han lifligt påyrkade Österrikes upptagande i den tyska »Zollverein». Förslaget öfverlämnades till preussiska

---

[1] Använd förkortning: Ö.-U. = Österrike-Ungern. (ö.-u. = österrikisk-ungersk.

Litteratur:

Die wirtschaftliche Annäherung zwischen den Deutschen Reiche und seinen Verbündeten, hrsg. von H. Herkner (Schriften des Vereins für Sozialpolitik 155: 1—2) 1916 [cit. SVS I—II]; K. Diehl, Zur Frage eines zollbündnisses zwischen Deutschland und Ö.-U. 1915; G. Gothein, Europäische Zollunion als Siegespreis?, »Die Hilfe» 29/10 1914; J. Jastrow, Die Mitteleuropäische Zollannäherung und die Meistbegünstigung. (Zwischen Krieg und Frieden 26) 1915; K. Kautsky, Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, 1916; F. V. Liszt, Ein europäischer Staatenverband. (Zwischen Krieg und Frieden 2), 1914; H. Losch, Die mitteleuropäische Wirtschaftsblock und das Schicksal Belgiens (Zwischen Krieg und Frieden 13), 1915; G. Lukács, Die handelspolitische Interessengemeinschaft zwischen dem deutschen Reiche und Ö.-U., 1913; Fr. Naumann, Mitteleuropa, 1915; E. Palyi, Deutschland und Ungarn. (Zwischen Krieg und Frieden 19). 1915; Eugen v. Philippovich, Ein Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. (Zwischen Krieg und Frieden 14); E. Pistor, Die Volkswirtschaft Österreich-Ungarns und die Verständigung mit Deutschland. 1915; K. Renner (pseudonym för R. Springer), Oesterreichs Erneuerung, 1916; Karl Freiherr v. Stengel, Zur Frage der wirtschaftlichen und zollpolitischen Einigung von Deutschland und Österreich-Ungarn, 1915; Sartorius Freiherr von Waltershausen, Der Paragraph Elf des Frankfurter Friedens, 1915; Julius Wolf, Ein deutsch-österreich-ungarischer Zollverband. 1915; —»—, Österreich-Ungarns Schicksalstunde, 1915; —»— Politisch-wirtschaftliche Zukunft Deutschlands und Österreich-Ungarns nach dem Kriege, 1915; m. fl. Därjämte en mängd tidnings- och tidskriftsartiklar, hvaribland Eulenburg, rec. af en del af de ofvannämnda arbetena i Weltwirtschaftliches Archiv (cit. WWA) VII, 2 (april 1916) s. 379 ff. Se dessutom litteraturredogörelsen hos R. Kjellén, Världskrigets politiska problem s. 142. Jfr äfven N. Wohlin, Den europeiska handelspolitikens sannolika omgestaltning efter kriget etc., 1916.

regeringen, men denna ställde sig afvisande och saken strandade. Frågan stod i samband med det aktuella större problemet om ordnandet af Tysklands och Österrikes inbördes ställning, och det var politiska motiv, som behärskade dess behandling. Sedan dess har tanken då och då dykt upp såväl före 1866 års uppgörelse som efter densamma och i synnerhet efter förbundsfördragets afslutande 1879 [1].

I Österrike har det af lätt insedda skäl varit de tyska elementen, som hufvudsakligen fört fram frågan och hållit den vid lif. För Tyskland blef saken af större intresse, först när Tyskland började orientera sin politik åt sydost. Österrike blef därmed »bryggan till orienten», den nödvändiga mellanlänken i programmet Hamburg—Bagdad.

Emellertid var det först efter krigsutbrottet 1914, som tanken mera på allvar blef aktuell [2]. Den stämning, som det politiska bundsförvantskapet affödde, erbjöd den en gynnsam jordmån, och fiendernas antydningar om ett ekonomiskt »krig efter kriget», hvarvid centralmakterna skulle komma att i större eller mindre mån utestängas från hittillsvarande främmande marknader, gaf frågan praktisk betydelse i högre grad än förr. Dylika fientliga planer kunde man bäst möta genom en sammanslutning sinsemellan och med bundsförvanterna, Turkiet och (sedermera) Bulgarien, till en stor ekonomisk enhet, som skulle kunna i stor utsträckning stå på egna ben, och från hvilken man i den mån det fanns lämpligt kunde i sin tur utestänga främmande konkurrens.

Frågan tillhör de centrala icke blott i tysk politik, utan i den samtida världspolitiken öfverhufvud. Den innebär spörsmålet, om Tyskland, som förr merendels ansett det ligga i sitt intresse att häfda den »öppna dörrens» politik, nu skall inställa sig i den moderna »nymerkantilistiska» tendensen, beträda de »slutna intressesfärernas» väg, den imperialistiska handelspolitik, där det engelska världsväldet, Förenta Staterna m. fl. af nutidens stormakter börjat gå före.

Den litteratur, som sedan krigsutbrottet behandlat denna fråga i Tyskland och Österrike, är redan synnerligen omfattande och delvis mycket betydande. Förutom en nästan oöfverskådlig mängd tidnings- och tidskriftsartiklar har spörsmålet framkallat ett stort antal broschyrer samt ett och annat större arbete. Till de intressantaste bland de sistnämnda hör Friedrich Naumanns »Mitteleuropa» (1915), där den kände politikern med allt det patos, hvaraf han är mäktig, propagerar för ett icke blott ekonomiskt, utan äfven statsrättsligt och kulturellt sammanslutet »Mellaneuropa». Bland de allra tyngst vägande inläggen står ett af den tyska »Verein für Sozialpolitik» utgifvet sammelverk »Die wirtschaft-

[1] Historik hos Philippovich, s. 7 ff.

[2] Då det skulle blifva för långt att här ingå på frågans förhistoria, hänvisas rörande denna en gång för alla till Kjellén, Stormakterna, kapp. om Tyskland och Österrike-Ungern.

liche Annäherung zwischen dem deutschen Reiche und seinen Verbündeten» (1916), där problemets olika sidor från rent ekonomiska synpunkter med ingående sakkunskap behandlas af olika fackmän. Dessutom har frågan dryftats af en mängd handelskamrar, industriföreningar, arbetare- och konsumtionsföreningar samt andra korporationer af ekonomisk art.

Diskussionen erbjuder isynnerhet under det första krigsåret en rätt brokig bild. Till krigets första tid, de stora framgångarnas och de högt spända förhoppningarnas tid, höra de mera fantastiska projekten, sådana som tanken om en sammanslutning från Nordkap till Bagdad eller om ett allmänt kontinentaleuropeiskt tullförbund, som skulle innesluta äfven Frankrike och Italien o. s. v. Någon roll i ansvariga kretsar ha dylika projekt aldrig spelat, och nu torde de ha fullständigt försvunnit. Numera synes det endast vara tal om det mera nyktra programmet: sammanslutning med bundsförvanterna. Men härvid gå meningarna i sär i flera hänseenden. Medan somliga vilja i tullförbundet intaga äfven Turkiet och Bulgarien, vilja andra begränsa det till Tyskland och Ö.-U., och medan de flesta endast tänka på en ekonomisk sammanslutning (i förening med politisk allians), plädera andra, främst bland dem Naumann, äfven för ett statsrättsligt förenadt »Mitteleuropa». Emellertid är man i allmänhet ense därom, att den nu aktuella frågan kan begränsas till spörsmålet om det ekonomiska närmandet mellan Tyskland och Ö.-U., medan frågorna såväl om de öfriga bundsförvanternas anslutning som om sammanslutningens utsträckning utöfver det ekonomiska gebitet komma i andra hand. Först när en lämplig form är funnen för den tysk-österrikiska ekonomiska sammanslutningen, hvilken redan i och för sig erbjuder stora svårigheter, blir det tid att tänka på andra makters anslutning.

Frågan om förhållandet mellan Tyskland och Ö.-U har därför blifvit den dominerande, och det är till denna, vi här vilja begränsa vår undersökning. Redan den är emellertid ytterst omfattande, och det kan inom en tidskriftsartikels ram gifvetvis endast blifva fråga om en orientering i frågans viktigaste moment.

De allra flesta bland dem, som hittills deltagit i diskussionen, ha uttalat sympatier för sammanslutningsplanen. Dock ha helt afvisande röster äfven framträdt och det från olika håll. Somliga österrikiska industrier ha ställt sig skeptiska eller afböjande af fruktan för öfvermäktig tysk konkurrens [1]. Enstaka tyska industrier ha intagit samma hållning. Å andra sidan har en bestämd opposition framträdt från tyskt socialdemokratiskt håll. K. Kautsky (Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, 1916) bannlyser projektet såsom en kapitalistisk och imperialistisk tanke, som vore agressiv till sin tendens och skulle efter kriget underhålla en fortsatt spänning

[1] Se SVS II, s. 129 ff.

samt leda till nya krig. Långt ifrån att betyda ett närmande till den internationella sammanslutning, som vore socialdemokratiens framtidsideal, innebure förbundet ett fjärmande därifrån. Andra socialdemokrater ha däremot uppträdt som lifliga förespråkare för tullförbundet [1], och partiet synes vara starkt splittradt i denna fråga, både i Tyskland och i Ö.-U. [2]. Slutligen ha nationalekonomer såsom DIEHL och framförallt GOTHEIN och EULENBURG ur ekonomiska synpunkter ställt sig tviflande eller afvisande [3]. Särskildt tungt vägande synas de invändningar vara, som den sistnämnde har att rikta mot planen i det ofvan omnämnda sammelverket, där han behandlar en så viktig sida af frågan som dess betydelse för den tyska industrien. I den stora skaran av tillstyrkande röster utgöra emellertid opponenterna en försvinnande minoritet. Möjligt är, att, såsom EULENBURG förmodar [4], deras antal skulle varit större, om icke »borgfreden» och ömsesidig hänsyn i båda länderna till bundsförvanten föranledt mången att inhibera sin kritik. I Österrike synes det hittills hufvudsakligen ha varit de tyska elementen, som tagit till orda i frågan. Tvifvelsutan är det bland Österrikes tyskar, som planen har sina varmaste anhängare; här spela gifvetvis kultur- och etnopolitiska synpunkter starkt in.

Emellertid synes det bland de mera tongifvande knappast vara någon, som tänker sig en fullständig tullunion med alldeles fritt varuutbyte mellan de båda länderna, åtminstone icke en sådan genomförd nu på en gång. Den ö.-u. industrien fordrar oeftergifligen skydd mot öfvermäktig konkurrens från den tyska, enligt de mera optimistiskas mening dock endast under en tid, tills den

---

[1] Så ledamoten af österrikiska riksrådet RUDOLF SPRINGER (pseudonym D:r K. RENNER), Oesterreichs Erneuerung (1916).

[2] Se härom företrädesvis protokollen från den socialdemokratiska konferensen i Berlin i jan. 1916, med titel »Die Bestrebungen für eine wirtschaftliche Annäherung Deutschlands und Ö.-U:s. Protokoll der Verhandlungen, der am 9. Januar 1916 zwischen der sozialdemokratischen Fraktion des deutschen Reichstages, dem sozialdemokratischen Parteivorstand und Parteiausschuss, der Generalkommission und den Vorstanden der deutschen Gewerkschaften, einer Vertretung des Zentralverbandes deutschen Konsumvereine und einer Vertretung der sozialdemokratischen Partei Österreichs und der österreichischen Gewerkschaften in Berlin über die wirtschaftliche Annäherung Deutschlands und Ö.-U:s stattfanden. Hrsg. vom Vorstande der sozialdemokratischen Partei Deutschlands».

Bland de betänkligheter, som där gjordes gällande af opponenter (Ledebour, Hoch m. fl.) var den, att förbundet skulle draga med sig höjning af den yttre tullgränsen. För detta fall yrkade t. ex. Ledebour bestämdt afslag. Samma betänkligheter från frihandelsvänligt håll och från konsumentsynpunkt komma även till synes här och hvar i broschyrlitteraturen.

[3] GOTHEIN dock blott mot fullständig tullunion, men ej absolut mot ett förbund med preferenstullar, blott detta kan bringas »in ein unanfechtbares staatsrechtliches Verhältnis, ohne dass wir auf die Vorteile der Meistbegünstigungsklausel dritten Ländern gegenüber zu verzichten brauchen». Men detta är just den svåra frågan.

[4] WWA VII: 2, s. 382.

ö.-u. industrien hunnit växa sig nog stark att kunna uthärda den tyska konkurrensen. Hvad frågan i praktiken gäller, är således införandet af ett system med *preferenstullar* mellan Tyskland och Ö.-U. Detta kan sedan tänkas ordnadt på olika sätt. Man kan tänka sig en gemensam yttre tullgräns, d. v. s. en gemensamt fastställd »Aussentariff» (till hvilken hvartdera landet emellertid skulle få efter sina speciella behof göra tillägg inom en viss gräns), följaktligen gemensamt uppträdande vid afslutandet af handelsfördrag utåt; men därjämte en »Zwischenzollinie», en inre tullgräns mellan kontrahenterna, som gifvetvis skulle vara betydligt lägre än den yttre och så låg som möjligt. Eller också kunde det ordnas så, att kontrahenterna fastställde sina tulltariffer själfständigt hvar för sig, men genom inbördes öfverenskommelse medgåfve tullnedsättningar sinsemellan. Detta vore tydligtvis en lösare form af sammanslutning, men utgjorde dock ett verkligt tullförbund, icke blott ett handelsfördrag, så länge man blott fasthölle principen, att de företräden, som beviljades förbundsbrodern, icke finge medgifvas någon annan främmande stat.

Mot de olika handelspolitiska alternativen korrespondera, såsom synes, olika alternativ med avseende på förbundets statsrättsliga organisation. Vill man af staterna göra en handelspolitisk enhet med gemensam yttre tullgräns, så blir man så godt som tvungen att tillskapa gemensamma myndigheter, ett gemensamt »Zollparlament» eller åtminstone en gemensam kommission. Nöjer man sig med »Vorzugsbehandlung», skulle dylika möjligen kunna undvaras. Det är, som NAUMANN påpekar, »die alte Frage von Bundsstaat oder Staatenbund aufs Handelspolitische übertragen» [1]. Den lösare enheten vore lättare att åvägabringa, emedan den fordrade färre statsrättsliga nydaningar, men den fastare vore enligt N. att föredraga, emedan »sie allein ermöglicht eine reichsdeutsche Fürsorge auch für die ö.-u. Wirtschaftszukunft» [2].

De fördelar, som skulle kunna ernås genom tullförbundet, ligga delvis i öppen dag, så till vida som de utgöras af de allmänna fördelar, som dispositionen af ett stort, ekonomiskt slutet produktions- och konsumtionsområde alltid skänker. Det stora området erbjuder en stor tryggad inre marknad och på samma gång underlättad tillgång på råvaror. Följden af bådadera blir ökad produktion, hvarmed i sin tur följer större möjlighet till rationell arbetsfördelning och specialisering, ökad intensitet i produktionen, nedbringning af produkternas priser och därmed ökad konsumtion och höjdt välstånd [3]. Dessutom skulle sammanslut-

---

[1] A. a. s. 219: »Die Technische Grundfrage aber ist, ob die zwei oder drei Handelsstaaten eine gemeinsame Handelspolitik mit Zwischengrenze oder zwei Handelspolitiken mit Gemeinsamkeitseinrichtungen haben wollen und können».

[2] S. 222. Jfr i öfrigt angående de olika möjligheterna J. WOLF, Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband; EULENBURG SVS II, s. 7 ff., STOLPER, ibid. s. 153 ff. och andra uppsatser i samma verk; WOHLIN, a. a.

[3] Det är, som synes, till stor del samma fördelar, som plägat tillskrifvas frihandeln.

ningen ge förbundet ökad betydelse på världsmarknaden. En ekonomisk enhet på 120 mill. invånare[1] skulle (under förutsättning af gemensam handelspolitik utåt) där blifva en mäktig faktor och kunna tilltvinga sig bättre villkor, än hvardera staten ensam kunde göra. Ville man icke ätas ut från världsmarknaden af de ekonomiska stormakterna England, Amerika och Ryssland, vore en sammanslutning nödvändig, där man kunde i största möjliga mån vinna den »autarki», som dessa ägde. Ytterst skulle därmed centralmakternas politiska makt stegras, och detta framträder alltid som den ekonomiska förbundstankens hufvudsyfte.

När det talas om »autarkien» såsom en af sammanslutningens väntade resultat, så förutsätter man tydligtvis antingen Turkiets (och möjligen andra Balkanstaters) inträde i förbundet eller också tvåmaktsförbundets herravälde öfver den turkisk-levantinska marknaden. Ty ensamma förmå icke Tyskland och Ö.-U. komplettera hvarandra. Därtill äro de allt för lika i ekonomisk struktur. Tyskland är numera en utpräglad industristat med stort importbehof af landtbruksprodukter. Men Ö.-U har icke mycket af sådana att undvara, ty det ungerska öfverskottet kompenseras fullständigt af österrikiskt importbehof. I sin helhet är Ö.-U. icke längre såsom för några årtionden sedan en agrarstat, utan står på öfvergången till industristatens typ. Tyskland och Ö.-U. förhålla sig, såsom Naumann säger, ekonomiskt till hvarandra mera som två bröder än som man och kvinna. De komplettera hvarandra icke, utan de konkurrera. Detta läge komplicerar förbundsproblemet, såsom vi senare skola finna.

Men hvad Tyskland behöfver och icke kan få från Ö.-U., det finnes i rikt mått i Turkiet och Balkan. Detta gör, att sammanslutningen mellan Tyskland och Ö.-U. tillskrifves utomordentligt stor betydelse för ordnandet af Ö.-U:s ekonomiska och därmed också politiska förhållande till grannländerna i söder och sydost. Det spända förhållande, som sedan länge rådt till dessa och som blef den yttre anledningen till världskriget, beror nämligen icke blott på panslavism och rasmotsatser, utan lika mycket på handelspolitiska intressekonflikter. Balkanstaterna äro utpräglade agrarstater; deras hufvudsakliga ekonomiska intresse är gynnsamma exportvillkor för deras jordbruksprodukter. Men Ö.-U. har intet behof af dessa och har under inflytande af ungerska agrarintressen rest höga tullmurar till skydd för sitt inhemska jordbruk. Detta har väckt mycken afvoghet i de angränsande Balkanstaterna Rumänien och Serbien, i synnerhet i det sistnämnda, som på samma gång af Österrike hindrades att komma fram till hafvet och hvars ekonomiska lif därigenom blef insnördt i en trång tvångströja. Detta har gjort, att förhållandet både till Rumänien och Serbien under långa tider närmast kunnat betecknas som ett handelskrig, hvilket naturligtvis äfven vållat politisk spänning.

[1] Om Turkiet och Bulgarien tillkomme vida större.

Här anses det, att en sammanslutning af de båda centralmakterna skulle kunna i grund förändra förhallandena. Tyskland har användning för Balkans jordbruksprodukter, och ett med Tyskland förenadt Ö.-U. kan därför medge Balkanstaterna de gynnsamma importvillkor för deras export, som de åstunda. Ingen åtgärd skulle, anse österrikiska författare, vara mera än denna ägnad att förbättra Ö.-U:s politiska förhållande till Balkanstaterna och att om möjligt draga några af dem öfver från Ryssland på Ö.-U:s sida, i all synnerhet som det självt spannmålsexporterande Ryssland i ekonomiskt hänseende icke har några förmåner att bjuda dem. Att detta är ett intresse äfven för Tyskland, ligger i öppen dag.

Men äfven ekonomiskt skulle det härigenom förbättrade förhallandet till Balkan blifva till stort gagn för de båda centralmakterna. I gengäld för tillmötesgaendet mot Balkanstaternas spannmålsexportintressen skulle både den tyska och den ö.-u. industrien vinna goda importvillkor därstädes. För båda vore detta viktigt. Ö.-U:s industri har där sin närmast liggande och naturligaste marknad, och äfven för den tyska skulle Balkan, anse tullförbundets vänner, blifva en viktig afsättningsplats, i synnerhet om en hel del andra marknader stängdes.

Från tyskt håll invändes stundom, att Tysklands handel med Balkan lika väl och t. o. m. billigare kan föras sjövägen (öfver Hamburg-Gibraltar) och att förbundet med Ö.-U. ur denna synpunkt vore öfverflödigt. Denna tanke afvisas emellertid af österrikiska författare med en viss indignation som ett slag i ansiktet på Ö.-U.[1].

* *
*

Dessa äro, i stora drag tecknade, de *allmänna* fördelar af förbundet, hvilka skulle komma båda kontrahenterna i lika hög grad eller förbundet såsom helhet till del. Frågan måste emellertid också skärskådas ur synpunkten af hvardera partens speciella intressen. Det är nämligen tydligt, då det gäller ett förbund mellan tvenne själfständiga stater, att det icke är nog med att bådas sammanlagda styrka ökas, utan man måste också se till, att hvardera parten blir belåten med anordningen. Ty i annat fall — om t. ex. den svagare staten nedtryckes till ställning af råvaruproducerande koloni åt den starkare — skulle förbundet lätt kunna blifva en söndrande faktor i stället för en enande, en ständig källa till missnöje för den part, som ansåg sina intressen uppoffrade till förbundsbroderns fördel. Och då vore förbundets syfte ju i grund förfeladt.

Vi ha därför nu att betrakta problemet dels ur ö.-u., dels ur tysk specialsynpunkt och därvid särskildt med hänsyn till de båda stora hufvudnäringarna jordbruk och industri[2]; därvid

[1] Så t. ex. Spiethoff, SVS I, s. 30.
[2] Se härom närmare de ingående utredningarna i SVS.

emellertid ihågkommande, att specialintressena ofta tillika — ej blott indirekt i nyss anförda mening, utan äfven direkt — äro det helas intressen.

Österrike-Ungerns ekonomiska struktur kan betecknas så, att det står på väg att från agrarstat öfvergå till att blifva industristat och att denna utveckling nu fortskridit så långt, att dess export af landtbruksprodukter ej längre öfverstiger dess import däraf[1]. Detta öfvergångsläge har i förening med andra omständigheter gjort handelsbalansen sedan 1908 i tilltagande grad passiv[2]; råvarorna ha behöfts i landet, medan å andra sidan industrien ännu icke nått den utveckling, att dess export kunnat hjälpa upp balansen.

Den ojämförligt främsta platsen såväl i Ö.-U:s import som dess export intager Tyskland. Handeln med Tyskland utgör omkring 40 % af totalomsättningen[3]. Handelsbalansen med Tyskland följer i stort sedt samma kurva som den allmänna handelsbalansen: aktiv till och med 1907, sedan i stigande grad passiv[4]. Här beror emellertid omslaget 1907—08 icke blott på de nyssnämnda inre ekonomiska förhållandena i Ö.-U., utan också på ett par andra omständigheter. Nämligen dels på den allmänna starka utvecklingen af Tysklands ekonomiska kraft, som medfört en starkt ökad tysk export *åt alla håll*, dels på handelsfördraget 1906, hvarigenom Ö.-U. nedsatte tullskyddet på en del industrivaror i förhoppning om att såsom ersättning vinna ökad export af landtbruksprodukter, en förhoppning som emellertid icke gått i uppfyllelse. — Exporten till Tyskland bestod 1912—13 till 28,9 % af lifsmedel, 49,5 % af industriella råvaror och halffabrikat samt 21,4 % af helfabrikat. Motsvarande siffror för importen från Tyskland utgjorde resp. 3,8, 46,0 samt 50,1 %[5].

Mot bakgrunden af dessa siffror förstår man lätt de betänkligheter, som från ö.-u. håll kunna hysas mot tullförbundet. För landtbruket bör visserligen förbundet erbjuda så godt som uteslutande fördelar, i synnerhet som dess afkastning genom stegrad intensitet och modernare metoder anses böra kunna högst afsevärdt ökas utöfver de nuvarande måtten, hvilka hållas nere genom extensivt brukningssätt och i många afseenden efterblifna förhållanden. Men för industrien står saken helt annorlunda.

---

[1] Se statistiken t. ex. hos Pistor.

[2] $\frac{\text{Import}}{\text{Export}}$ i millioner österrikiska Kronen:
1903 $\frac{1936}{2236}$, 1907 $\frac{2587}{2658}$, 1913 $\frac{3509}{2988}$ (efter Pistor s. 120).

[3] 1913 $\frac{\text{Imp. från Tyskland 1366}}{\text{Exp. till Tyskland 1110}}$ af total $\frac{3509}{2988}$ mill. Kr.

[4] $\frac{\text{Imp. från Tyskland}}{\text{Exp. till Tyskland}}$: 1903 $\frac{706}{1021}$, 1907 $\frac{993}{1085}$, 1913 $\frac{1397}{1143}$.

[5] Se Eulenburgs tabeller, SVS II s. 126. Jfr. de specificerade hos Pistor s. 126.

Österrike har under de senare årtiondena skaffat sig en i och för sig icke obetydlig industri, och äfven Ungern har på sista tiden sökt uppamma en sådan inom sig. Vissa grenar anses stå på hög teknisk nivå, men i det hela taget utmärkes den ö.-u. industrien af den brist på energi och företagsamhet, som ofta plägar tillvitas hela den ö.-u. kulturen. Den har vuxit upp under högt tullskydd och delvis statssubvention. Den har slagit sig till ro inom sina tullmurar och begagnat sitt monopol på den inhemska marknaden till att hålla priserna höga i stället för att genom förbättrad organisation och däraf möjliggjorda lägre priser öka afsättningen. I vissa fall betingas de höga priserna också af höga produktionskostnader, beroende på brist inom landet på nödvändiga råvaror (framförallt stenkol och koks), på de höga lifsmedelspriserna o. s. v. Men industrialstrens dyrhet begränsa i sin tur afsättningen. Och så har industrien råkat in i en »Sackgasse», där den lider af innestängdhet och trånga vyer. Genom anslutningen till Tysklands rörligare ekonomiska lif och genom den större marknad, som tullförbundet skulle erbjuda, vänta förbundstankens vänner friskare vindar inom den ö.-u. industrien samt en utveckling af dess energi, som skulle sätta den i stånd att genast uthärda någon tullsänkning gent emot Tyskland och efterhand enligt de mest optimistiskas förhoppningar ett fullständigt borttagande af tullgränsen. Emellertid synas alla österrikiska författare vara ense om, att Ö.-U:s industri tillsvidare ovillkorligen måste beredas skydd gent emot den tyska, dels i form af mellantullar, dels genom kartellbildning, hvarigenom exempelvis uppdelning af marknaden skulle kunna företagas och den ö.-u. industrien garanteras ett visst afsättningsområde. Problemet blir emellertid här att anbringa dessa skyddsanordningar så, att de icke för Tyskland neutralisera de fördelar, som detta skulle ha af förbundet. Härom närmare i det följande.

En besvärlig hake utgör den ungerska industriens specialintressen. Dess tillkomst är ett led i Ungerns själfständighetspolitik under de senare årtiondena. Utan starkare stöd i landets naturliga förutsättningar, med markerad brist på viktiga råvaror, har Ungern på artificiell väg (genom statssubventioner o. d.) uppdrifvit en egen industri [2], och till dennas skydd gjort anspråk på tullgräns gent emot Österrike. Detta har länge varit en af de på dagordningen stående unionella tvistefrågorna, [3] 1898 var det bl. a. detta anspråk, som förhindrade förnyelsen af »Ausgleich» och sedan ställt unionen utan sådan; 1907 afslöts i stället ett handelsfördrag på 10 år.

---

[1] Jfr. de ingående undersökningarna i SVS I om »Die österreichische Landwirtschaft» af Ballod och om »Die Landwirtschaft Ungarns» af Feller.

[2] Ett undantag utgöra gifvetvis de industrigrenar, som bearbeta jord- och skogsbruksprodukter. Dessa hvila på fast naturlig grund och stå högt. Så kvarn-, socker-, brännvins-, trävaru-, pappers- och läderindustrierna.

[3] Närmare härom Kjellén, Stormakterna, I, s. 119 ff.

Om Ungern vidhåller detta kraf vid ett tullförbund med Tyskland, skulle man sålunda få två inre tullgränser. Österrikiska och tyska författare synas frukta en sådan hållning från Ungerns sida, och auktoritativa representanter för de ungerska näringarna ha vid de under kriget förda diskussionerna ställt den i utsikt [1]. Tydligen skulle detta väsentligt komplicera frågan, och de förra författarne, i synnerhet de österrikiska, afvisa anspråket kategoriskt och med en viss förtrytelse. Utan omsvep förklara de, att detta betydde hela sammanslutningstankens undergång, och söka enträget förmå ungrarna att göra denna uppoffring för den gemensamma saken, så mycket mer som den låge i deras eget intresse genom det uppsving, förbundet skulle bereda Ungerns hufvudnäring, jordbruket och de på denna stödda industrierna. Till lockelserna fogas hotelser: ungerska industritullar komma att besvaras af österrikiska jordbrukstullar, hvilket skulle betyda en förlust för Ungerns jordbruk, som vida öfverstege de möjliga vinsterna för dess industri. Man besvärjer ungrarna att icke genom sin separatpolitik bringa hela den stora mellaneuropeiska förbundsidén på fall, att icke låta »dieses kümmerliche, blutlehre Kunsterzeugnis ohne Lebenskraft und Wachstumsenergie,» som den ungerska industrien utgjorde, få företrädet »vor der Teilnahme an einem zukunftvollen, reich gegliederten Weltunternehmen» [2].

Mycket beror tydligtvis här på i hvad mån kriget skall hafva svetsat Ungern närmare samman med Österrike och gjort slut på dess separatpolitik. Möjligen får man i detta hänseende icke hysa allt för stora förväntningar. Och i så fall kan den berörda frågan blifva en af de svåraste stötestenarna vid den »mellaneuropeiska» planens förverkligande.

För *Tyskland* ligger frågan afsevärdt annorlunda än för Ö.-U., både hvad fördelar och olägenheter beträffar.

Detta faller omedelbart i ögonen när man af statistiken finner, att medan handeln med Tyskland utgjorde 40 % af Ö.-U:s totalomsättning, så har Ö.-U. en vida mindre betydande plats i Tysklands handel: Ö.-U. är endast representeradt med 8 % af Tysklands import, 11 % af dess export [3]. Slutsatsen är tydlig: för Tyskland har förbundet icke på långt när så stor direkt ekonomisk betydelse som för Ö.-U., därför att Ö.-U. endast är en af Tysklands många marknader och icke en marknad af afgörande betydelse. Men därmed sammanhänger, att de invändningar, som i Ö.-U. kunna göras mot förbundet, icke komma i fråga i Tyskland. Konkurrensen från Ö.-U. kan den starkare förbundsbrodern taga med lugn. Vissa specialintressen kunna kanske ha olägenhet däraf, men i det stora hela torde den blifva ofarlig. Den tyske

---

[1] Se SVS I, s. 43 äfvensom PALYI, Deutschland und Ungarn (rec. af EULENBURG i WWA VII: 2, s. 398 f.).
[2] SPIETHOFF, SVS I, s. 46, jfr. s. 44 f.; PISTOR s. 163 ff.
[3] SVS I, 23.

nationalekonom, ESSLEN, som i det förutnämnda sammelverket behandlar frågans betydelse för det tyska jordbruket [1], kommer till det resultatet, att förbundet för detta icke skulle hafva någon större betydelse, vare sig till fördel eller till nackdel. Den friare importen skulle icke skada det tyska jordbruket, alldenstund Ö.-U:s exportkraft vore mycket begränsad [2]. Men å andra sidan skulle sammanslutningen icke förmå trygga Tysklands spannmålsbehof under dåliga skördeår, enär det visade sig, att de dåliga åren i Tyskland och i Ö.-U. vanligen sammanfölle. Detta syfte skulle nås endast genom Bulgariens och i synnerhet Rumäniens anslutning. Här får Ö.-U. sålunda för Tyskland mindre betydelse i och för sig, och sin egentliga betydelse såsom brygga till Balkan.

De tyska agrarintressena äro därför nu i allmänhet för förbundet på grund af dettas för dem ofarliga karaktär. Emellertid bör beaktas, att den af förbundets vänner väntade intensiveringen af Österrikes och speciellt Ungerns jordbruk kan komma att stärka dettas exportkraft väsentligt öfver nuvarande mått, och att i så fall friktioner med det tyska jordbruket icke synas uteslutna. I fråga om den tyska industrien råder en enstämmig uppfattning, att denna i stort sedt föga skulle beröras af den ö.-u. konkurrensen, äfven om ett fåtal brancher möjligen komme att erfara några rubbningar.

Den stora hufvudinvändningen ligger här på en helt annan punkt. Den ligger i farhågan för att förbundet skulle kunna skada Tysklands förbindelser med andra marknader och där vålla Tyskland förluster, som övervägde vinsterna af den inre marknadens utvidgning. Här skymtar man, hvad som för Tyskland är frågans kärnpunkt. Det *kontinentala* och det *oceaniska* programmet [3], som sedan länge varit i viss mån konkurrerande, men icke varit oförenliga utan kunnat samtidigt fullföljas, träda i öppen konflikt. Det gäller ett steg på den kontinentala linjen, som kan verka hämmande på den oceaniska utvecklingen. GOTHEIN angaf här tonen för oppositionen: »Oesterreichs Aufgabe und Zukunft liegt an der Donau und auf den Balkan, die unsere auf dem Wasser» [4].

Huru skulle nu sammanslutningen med Ö.-U. kunna skada Tysklands ekonomiska expansion på andra marknader? Jo, på tvenne sätt. För det första skulle Tyskland vid ingående af handelsfördrag blifva bundet vid Österrikes medverkan. Visserligen kunde formellt sedt ett förbund tänkas, som förenade hvardera partens fullständiga handlingsfrihet utåt. Men med ett sådant förbund vore (äfven med preferenstullar) just icke mycket vunnet, enär hvardera kontrahenten då kunde genom fördrag med andra

---

[1] SVS, I, s. 191 ff.
[2] DIEHL har emellertid en motsatt uppfattning i denna fråga.
[3] Jfr. KJELLÉN, Världskrigets pol. problem, s. 138 ff.
[4] Die Hilfe 29/10 1914.

stater bevilja dem förmåner, som i det närmaste neutraliserade de fördelar, som förbundsbrodern erhållit. Hur än gemensamheten formellt organiserades, vore en reell samverkan vid handelsfördrags afslutande med utlandet enligt de flestas mening oundgänglig. Men här kunde det tänkas, att Ö.-U. blefve Tyskland en black om foten. Ö.-U. skulle kunna skjuta sina specialintressen i vägen för Tysklands världspolitiska intressen.

Ännu viktigare är en annan sak. Då Tyskland gåfve Ö.-U. en särställning framför de många andra nationer, som hittills hört till kategorien »mest gynnade», så skulle dessa i sin tur svara med att vägra Tyskland villkoren som mest gynnad nation, hvarigenom Tysklands förbindelser skulle i högsta grad försvåras. Då det af de flesta anses ligga i förbundets väsen, att Tyskland icke finge ställa någon stat i paritet med Ö.-U., så blefve det nästan omöjligt att organisera förbundet så, att de icke framkallade repressalieåtgärder från andra håll [1].

Detta är opponenternas hufvudinvändning och synbarligen ett tungt vägande argument, hvartill ingen kan undgå att taga allvarlig hänsyn.

Förbundets apologeter bemöta ofta invändningen så, att Tyskland efter kriget *i alla händelser* komme att blifva mindre väl bemött på de stora världsmarknader, som behärskades af ententemakterna och deras vasaller, och att förbundet därför i förhållande till dem snarare finge defensiv än offensiv karaktär [2]. Hvarpå opponenterna invända, att den nuvarande politiska konstellationen vore helt tillfällig, att flera bland Tysklands nuvarande fiender om några år kunde vara dess vänner, att det därför vore oklokt att låsa fast sin handelspolitik för lång tid framåt; hvarjämte sammanslutningen också skulle bidraga att förhindra ett förbättradt förhållande till de nuvarande fienderna [3]. Å andra sidan göra förbundstankens anhängare gällande, att den yttre marknaden för Tyskland endast spelade rollen af »ausgleichender Hilfsmittel» till den inre. På den inre hvilade det tyska näringslifvet. Dennas förstärkande och utvidgning ersatte därför mer än fullständigt den eventuella förlusten af vissa yttre marknader [4]. I rak strid häremot häfda opponenterna sydostlinjens relativt underordnade betydelse.

Ytterst måste naturligtvis svaret på dessa frågor blifva beroende af en ingående undersökning af de fördelar, som stå att vinna genom förbundet, och deras omfattning i förhållande till de eventuella nackdelarna. Frågan blir, om förbundet, trots det speciella skydd som Ö.-U. måste betinga sig, erbjuder Tyskland fördelar tillräckligt stora för att uppväga de eventuella förlusterna pa vissa yttre marknader.

---

[1] Jfr. Gotheins anf. uttal. Närmare om detta problem Wohlin, a. a.
[2] Så Spiethoff SVS I, s. 55 f.
[3] Så särkildt Eulenburg i SVS II och i den anf. rec. i WWA.
[4] Spiethoff a. a.

Då det tyska jordbruket, som vi sett, ställer sig i stort sedt neutralt till förbundsfrågan, kommer den afgörande tonvikten att ligga på dess betydelse för den tyska industrien. Den mest ingående undersökningen häraf har verkställts i det omnämnda sammelverket af en af opponenterna, EULENBURG (prof. i Leipzig), som kommer till det resultatet att helt och hållet afstyrka förbundet. Då hans inlägg säkerligen är det på oppositionssidan mest betydande, torde det vara af intresse att fästa uppmärksamheten på några af dess hufvudargument.

Då en fullständig tullunion måste anses utesluten, tänker sig förf. praktiskt sedt två olika möjligheter för utgestaltningen af ett preferenstullsystem. Den ena, att Ö.-U. behölle sina hittillsvarande tullsatser mot Tyskland i hufvudsak oförändrade, men höjde den yttre tullgränsen; den andra, att preferenstullarna samtidigt innebure verklig nedsättning af hittillsvarande tariffer. Den förra anordningen betydde, att den tyska industrien skulle vinna sin ökade afsättning i Ö.-U. genom undanträngande af främmande konkurrens, den senare, att förmånerna skulle vinnas dels i konkurrens med den ö.-u. industrien och dels på grundval af ökad konsumtion i Ö.-U.

För att undersöka det förra alternativets praktiska verkningar uppställer förf. en tabell öfver Tysklands andel i Ö.-U:s import af industriartiklar i genomsnitt under åren 1912—13. Tabellen har följande utseende: [1]

	Einfuhr (in Millionen Kronen)		
	überhaupt	aus Deutschland	in Prozent
I. Elektrotechnik	37,4	34,2	92,4
Literatur und Kunst	63,6	57,4	90,2
Brennstoffe	278,9	223,2	80,0
Papierindustrie	53,4	40,3	75,5
Eisenindustrie	85,0	63,4	74,6
Keramische Industrie	33,0	23,3	70,6
Maschinen und Apparate	215,9	144,0	66,8
Leder- und Kautschukindustrie	188,9	123,7	65.6
II. Chemische Industrie	117,1	70,0	59,8
Holz- und Schnitzstoffe	67,8	35,7	52,6
Metallverarbeitung	166,9	85,3	51,0
Edelmetalle	60,1	29,0	48,3
Nahrungsmittelgewerbe	62 6	19,9	31,8
Mineralien	86,3	24,7	28,6
Textilindustrie	905,5	255,9	28,3
Öle und Harze	61,5	16,2	26.3

[1] SVS II. s. 78.

Den förra gruppen omfattar, som synes, de grenar, där Ö.-U. redan nu hämtar mer än två tredjedelar af hela sin import från Tyskland, nämligen sammanlagdt 711 mill. Kr. af 956. Den import från annat håll, som skulle kunna utträngas, representerar sålunda endast omkring 1/4 milliard Kr. och är alltså ej särdeles afsevärd. Endast under de två sista rubrikerna inom denna grupp — maskiner och apparater samt läder- och kautschukindustri — förefinnes en någorlunda betydande främmande import, 72 resp. 65 mill. kr. Men denna import består, såsom förf. påvisar, antingen av råvaror, som Tyskland icke frambringar, eller af specialartiklar, som tillverkas under gynnsammare naturliga betingelser på annat håll och som Tyskland därför själft importerar (så t. ex. vissa slags maskiner från England och Förenta Staterna). Inom hela denna grupp finnes sålunda icke mycket att vinna.

Väsentligt annorlunda ligger tydligtvis saken i fråga om den andra gruppen. Här representerar totalimporten ett värde af 1,528 mill. Kr., hvaraf endast 537 komma från Tyskland, men återstoden, c:a 1 milliard, från andra håll. Äfven här består emellertid den främmande importen till mycket stor del antingen af råvaror, som Tyskland icke äger, eller af specialartiklar, som det icke lönar sig att producera i Tyskland, alldenstund de tillverkas annorstädes under gynnsammare naturliga villkor. Så t. ex. i den ojämförligt största importposten, textilindustrien, utgöres icke mindre än 87 % af råvaror till stor del från Indien och Amerika. 216 mill. Kr. af Ö. U:s totalimport kom från brittiska Indien (särskildt material för bomulls- och linneindustrien samt oljor och harts), ett säkert tecken till att det här var fråga om varor, som Tyskland ej kan lämna. Lika litet kan Tyskland ersätta t. ex. bomulls- eller mineralimporten från Förenta staterna eller järnmalmimporten från Sverige.

Allt som allt anser förf., att mycket litet skulle kunna vinnas på denna väg, d. v. s. genom utträngande af främmande konkurrens. Skulle, såsom sannolikt är, förbundet framkalla repressalieåtgärder i andra länder, så att Tysklands afsättningsmöjligheter där försämrades, komme Tyskland icke att finna någon ersättning därför i den ö.-u. marknaden. Förbundet betydde en ren förlust och vore, om det organiserades på detta sätt, alldeles oantagligt för Tyskland. Men just på detta sätt var det som man önskade se det tillämpadt inom de starka protektionistiska kretsarna i Ö.-U., där man redan länge varit missnöjd med de tullnedsättningar, som i 1906 års handelstraktat medgifvits Tyskland.

Återstår den andra möjligheten: att preferenstullarna betydde en verklig nedsättning af nuvarande tullsatser, såsom man i Tyskland i allmänhet tänkte sig saken. I detta fall berodde emellertid allt på, hur pass höga tullar gent emot Tyskland Ö.-U. fordrade att få behålla. Men här blefve det antagligen mycket svårt att sammanjämka intressena. Ty det är ju just den tyska industrien, som är den ö.-u:s farligaste konkurrent, och det är främst

emot denna, som den behöfver skyddas. Förf. har icke stora förhoppningar på Ö.-U:s villighet att uppoffra sina intressen. Och om Ö.-U. vill ensidigt häfda dessa, om det t. ex. vill gent emot Tyskland ha låga tullar på råvaror och halffabrikat, men höga på helfabrikat, så kränkas Tysklands mest vitala intressen. Tyskland skulle genom råvaruexport bidraga att göra den ö.-u. konkurrenten stark, men se sina egna fabrikat utestängda.

Antag emellertid ömsesidigt tillmötesgående och likformig nedsättning af tullsatserna efter hela linjen. Ej ens i detta fall väntar emellertid förf. några afsevärda fördelar för Tyskland. Visserligen skulle då importen från Tyskland af vissa industriprodukter säkerligen afsevärdt ökas, men merendels icke på grund af ökad köpkraft hos befolkningen, utan på bekostnad af den ö.-u. industrien. Detta skulle leda till, att vissa ö.-u. industrigrenar kväfdes, och detta skulle i sin tur ha till följd, att importen från Tyskland i vissa andra grenar hämmades. Så t. ex. utgöres den tyska exporten af maskiner, kemiska artiklar och vissa järnvaror till stor del af artiklar, som användas af den ö.-u. industrien. Skulle vissa grenar af den senare kväfvas, så skulle därmed äfven den nyssnämnda tyska exporten reduceras. Hvad man vann med ena handen, kunde man lätt förlora med den andra. En verklig fördel finge man af tullförbundet, endast om ökningen af den tyska exporten kunde grunda sig på ökad köpkraft hos Ö.-U:s befolkning. Den centrala hufvuduppgiften vore därför att stärka Ö.-U:s ekonomiska kraft.

Det är den ledande grundtanken i förf:s hela utredning, att Tysklands exportmöjligheter icke berodde uteslutande eller ens i första hand på tullsatserna, d. v. s. på tillgången till marknaden, utan framför allt på marknadens egen »Aufnahmefähigkeit». Och denna stärktes icke genom förbundet i och för sig. Befolkningens köpkraft höjdes icke genom tillhandahållandet af tyska industrivaror[1], som vore billigare än de inhemska, ty de höga priserna på lifsmedel, bostäder och andra nödvändighetsartiklar förblefve oberörda däraf, och det vore genom dem som folkets ekonomiska kraft nedsattes. Utan hvad det gällde var att höja landets produktionskraft. Hvarje handelsförhållande är ju dubbelsidigt. »Es kommt ja nicht nur auf das Abnehmen, sondern auch auf das Bezahlen an». Ö.-U:s möjlighet att upptaga en ökad tysk export berodde därför ytterst på dess förmåga att själf i ökad utsträckning framställa och exportera »Gegenwerte». Endast ett ekonomiskt starkt Ö.-U. kan vara af värde såsom bundsförvant för Tysklands industri. Allt beror därför ytterst på Ö.-U:s egna ekonomiska utvecklingsmöjligheter.

Och på dessa har förf. en myckst pessimistisk syn. Ö.-U. är af naturen de starkt begränsade möjligheternas land. Det saknar inom sig tillräckliga mängder af viktiga råvaror: så de båda

[1] Detta är en sats, hvaremot andra tyska förf. opponerat.

grundpelarna för all större industri, kol och järn, vidare koppar och mineralsalter. Dess läge är ogynnsamt, med kort kust och svåra transportförhållanden. Den etnografiska förbistringen, de olika folkslagens olika grad af naturlig begåfning, utgör också ett afsevärdt hinder. — Till dessa naturliga förhållanden komma andra af kulturell och politisk art. Förvaltningen är i mycket efterblifven och fattig på initiativ. Men å andra sidan har det enskilda initiativet slappats genom vana vid statligt förmynderskap. Statens ingripande i det ekonomiska lifvet har varit betydligt starkare än i västra Europa. Stora lager af folket äro kulturellt efterblifna: i Österrike är $^1/_6$ af befolkningen analfabeter; i Ungern $^1/_3$. En svår olägenhet är kapitalbristen: nationalförmögenheten uppgår till 107 milliarder Kr., d. v. s. 2,100 pr inv., medan motsvarande siffror för Tyskland äro 300 och 4,100. Den sociala utvecklingen är vida mindre framskriden än i Tyskland, hvilket afspeglas bl. a. af städernas långsamma utveckling: i Ö.-U. bor endast $^1/_{16}$ af folkmängden i storstäder (9 till antalet) och $^1/_9$ i städer öfverhufvud med minst 50 t. inv., medan i Tyskland motsvarande siffror äro $^1/_5$ (i 48 storstäder) och $^1/_4$.

Dessa förhållanden ändras icke på en dag. Det är, säger förf., »jene historisch-natürlichen Bedingungen, die die volkswirtschaftliche Struktur bestimmen und damit auch dem internationalen Güteraustausch das Gepräge geben» i vida högre grad än tullpolitiken. »Die Zollpolitik kann sich immer nur innerhalb eng bestimmter Grenzen entwickeln, in die die anderen Entwicklungsmöglichkeiten eingestellt sind»[1]. Tullförbundet i och för sig skulle icke eller föga kunna bidraga till Ö.-U:s ekonomiska stärkande. Man talar om den rationella arbetsfördelningen, som skulle stärka båda kontrahenterna. Ö.-U. skulle kunna specialisera sig på de industrigrenar, för hvilka det har de bästa naturliga förutsättningarna, och inom dem draga fördel af den utvidgade marknaden. Men detta är en illusion, ty de industrigrenar, där Ö.-U. står starkast, äro merendels mera periferiska (glas, porslin, modevaror o. d.) och icke utslagsgifvande för ett folks hushållning. Det kan dock icke alldeles lämna de viktiga grundindustrierna: järnindustri, kemisk industri o. s. v. Arbetsfördelningen blefve här blott relativ. Ej heller kan det uppväga Tysklands industriexport genom egen råvaruexport. Af arbetsfördelningens och specialiseringens fördelar får man därför ej vänta för mycket.

Nej, för Ö.-U:s ekonomiska stärkande vore framförallt inre reformer i Ö.-U. nödvändiga — den tullpolitiska frågan komme i andra rummet. Så t. ex. jordbrukets höjande till större intensitet. Härför fordrades reformer i agrarförfattningen och kolonisationsförhållanden (storgodsens styckning, hvarigenom den starka emigrationen skulle hejdas). Vidare behöfdes reformer i kreditväsendet, transportförhållandena och många andra administrations-

[1] A. a. s. 76.

grenar, öfverhufvud en ny och friskare anda i förvaltningen. Och framför allt behöfdes kapital. Här kunde Tyskland träda stödjande vid sidan. Tyska banker kunde slå sig ned i Ö.-U. och befrukta marknaden med tyskt kapital. Tysk teknik och industri kunde medverka vid jordbrukets upphjälpande. Vidare kunde man underlätta det ömsesidiga varuutbytet genom fraktpolitik och förbättrande af kommunikationerna etc. äfvensom genom tariffördrag, som *icke* ginge ut på preferenstullar, men hvilade på ömsesidigt tillmötesgående vid uppgörandet af de allmänna tarifferna. På detta sätt skulle man kunna främja förbindelserna lika mycket som genom preferenstullar, men utan att därvid ha företagit något, som kunde utmana utlandet och ådraga centralmakterna ovänlig behandling på främmande marknader. Men tullförbundet borde man undvika, därför att det skulle leda till slitningar mellan de båda förbundna, söndra i stället för att ena, och därför att det icke erbjöde några fördelar (hvarken i form af autarki, rationell arbetsfördelning eller ökad afsättningsmöjlighet för den tyska industrien), som tillnärmelsevis kunde uppväga de sannolika olägenheter, som därigenom skulle vållas Tysklands handel på de större, yttre marknaderna.

Man skulle kanske kunna anmärka mot Eulenburgs undersökning, att han tager för liten hänsyn till de möjligheter, som Turkiets och eventuellt vissa Balkanstaters anslutning skulle erbjuda, eller till de fördelar, som sammanslutningen med Ö.-U. skulle skänka med afseende på förbindelserna med Balkan och lilla Orienten. Här ligger dock, såsom redan framhållits, en af frågans kärnpunkter. Att sammanslutningen med Ö.-U. ensamt icke i och för sig skulle i särskildt hög grad öka Tysklands möjligheter till autarki, ej heller stärka dess industris afsättningsmöjligheter i den grad, att eventuella förluster af andra marknader täcktes, faller ju ganska snart i ögonen för enhvar, som betraktar Ö-U:s nuvarande ekonomiska fysionomi. Först Balkan och Orienten gifva väldet dess naturliga afrundning — vare sig införlifvade i samma handelspolitiska enhet eller ekonomiskt penetrerade utan formligt tullförbund. Först i de utpräglade agrarstaterna på Balkan och Orienten, men icke i det halft industrialiserade Ö.-U., finner den utpräglade industristaten Tyskland sitt komplement, som kan upptaga dess industriprodukter mot riklig gengäld af råvaror af olika slag. Såsom brygga till Orienten får Ö.-U. för Tyskland kanske sin hufvudsakliga betydelse.

Eulenburg förbiser emellertid icke dessa synpunkter. Men han behandlar dem helt kort, varnar för att vänta för mycket af handeln med Balkan och Orienten. Det är små folk, med låga invånarantal och framför allt låg kulturnivå och svag köpkraft, som man där möter [1]. I Tysklands totalhandel representera de endast en låg procent. Som en ren chimär betecknar han den bl. a. af PALYI förfäktade meningen, att Tyskland på denna mark-

[1] A. a. s. 99 f. och s. 119.

nad skulle få ersättning för hvad det förlorade i väster. Hvartill komme, att Balkan kan nås sjövägen, hvadan tullförbundet med Ö.-U. ur denna synpunkt icke vore en nödvändighet.

Jag har här åt argumenten *mot* tullförbundet ägnat en något större uppmärksamhet än den af deras kvantitativa andel i diskussionen betingade. Detta icke därför att de synas vara afgörande, om också, de förefalla tungt vägande, utan hufvudsakligen därför, att fördelarna till stor del ligga i öppen dag, medan opponenternas kritik är instruktiv såsom gifvande en uppfattning af problem och svårigheter, som ofta icke genast falla i ögonen. Härmed sammanhänger också, att en stor del af den litteratur, som propagerat för sammanslutningen, inskränkt sig att anföra allmänna politiska synpunkter, men åsidosatt de ekonomiska detaljspörsmålen. Ofta nog får man ge Eulenburg rätt däri, att agitationen för förbundet uppbäres mera af politisk stämning än af grundliga ekonomiska beräkningar;[1] om också alla torde vara ense därom, att ett grundligt hänsynstagande äfven till de ekonomiska detaljspörsmålen är nödvändigt, emedan man annars riskerar att förbundets politiska effekt kan blifva rakt motsatt den önskade. Att förbundstankens realisering är förbunden med stora svårigheter, erkännes äfven af dess mest entusiastiska anhängare sådana som Naumann o. a. Som en hufvudsvårighet betraktar man allmänt, liksom Eulenburg, Ö.-U:s efterblifvenhet, och som ett centralt problem ter sig för alla Ö.-U:s inre reorganisation med tysk hjälp. Eulenburgs hufvudsynpunkt, att förbundets värde just till god del beror på Ö.-U:s inre utvecklingsmöjligheter, torde också biträdas af de flesta. Men i fråga om uppskattningen af dessa divergera meningarna starkt. Eulenburgs pessimism i detta afseende är afgörande för hans negativa ståndpunkt i tullförbundsfrågan. Förbundsvännerna däremot, i all synnerhet ö.-u. författare (Pistor, Philippovich, Spiethoff m. fl.) anstränga sig däremot att framlägga skäl för en ljusare syn på Ö.-U:s framtid.

I viss mån sväfvar hela diskussionen ännu i luften, så länge krigets utgång ännu icke är afgjord. Skulle t. ex. denna blifva ogynnsam för Tyskland och leda till att dettas sydöstliga förbindelser afstängdes,[2] så förlorar också sammanslutningen med Ö.-U. en god del af sin betydelse. Men äfven i motsatt fall kommer frågans läge tydligtvis att i hög grad bli influeradt af de förändringar af territoriell och annan art, som kriget kan komma att medföra, och hvilka bl. a. kunna blifva af betydelse för frågan om sydostlinjens relativa vikt i förhållande till Tysklands öfriga marknader.[3]

---

[1] Särskildt rec. i WWA VII: 2.

[2] En möjlighet, som visserligen numera synes blifva allt mera osannolik.

[3] Sedan denna uppsats insändts till tryckning (okt. 1916), har ytterligare utkommit framför allt en tredje del af Verein für Sozialpolitik's sammelverk, hvarjämte tidskriftsinläggen fortfarande flöda ymnigt.

Staten i svenskt språkbruk.

Terminologiska anteckningar.

Af

Professor **Rudolf Kjellén.**

I min nyligen i denna tidskrift publicerade uppsats om »statskunskapens objekt» hänvisar jag på ett ställe (s. 229) till en af mig utförd språkhistorisk undersökning af själfva termen *stat*, och uttalar därvid förhoppningen att snart kunna publicera densamma. Det är denna förhoppning, som jag nu är i tillfälle att realisera.

Hvad jag här har att bjuda, är endast några anteckningar, och detta alldeles öfvervägande ur officiella författnings- och förvaltningsakter allena. Jag är icke blind för begränsningen i detta material, men håller dock före att det just i detta fall måste betraktas som någorlunda representativt. Statsakterna bilda väl just den litteratur där man speciellt bör vänta sig statens namn anlitadt, sedan det en gång naturaliserats i språket; det vill åtminstone synas som skulle man där ha det största behofvet af ordet.

Gifvetvis hade det varit af stort värde, om jag vid denna lilla undersökning haft fullständig tillgång till samlingarne för Svenska Akademiens Ordboksarbete. Tyvärr har detta tillfälle i det hela varit mig förmenadt, endast på en punkt har jag genom lektor Hjelmqvist's välvilja kunnat begagna mig däraf — men detta också på en af de allra viktigaste (nedan s. 306).

Som anteckningarne nu publiceras, utgöra de i allt väsentligt ett brottstycke af en föreläsning vid Göteborgs Högskola, hållen 20/10 1908 såsom nummer 2 i serien »Staten som lifsform». Endast ett och annat tillägg är nu bifogadt.

* * *

Som bekant var det först Macchiavelli 1514, i själfva inledningen till sin bok om »Il principe», som gjorde termen stat till ett gångbart mynt i den andliga samfärdseln. Termen framstod här som lösningen på ett språkligt problem: att finna en beteckning, nog neutral och vid att täcka såväl motsatsen mellan

fristater (reppublica) och monarkier (regno) som motsatsen mellan medeltidens landstater (terra) och dess liksom antikens stadstater (citta, civitas, πόλις)[1].

Redan vid århundradets slut höres ordet i England[2] och Frankrike. I Tyskland skulle det ännu länge få vänta på hemortsrätten; och när det på 1700-talet börjar allmännare höras, så har det ännu icke stannat på hela riket utan snarare på dess mera provinsiella elementer, så att man talar om riket som »Staaten». Då kejsar Frans II år 1804 resignerade till Österrikes kejsarkrona, så talar han alltså om sina oafhängiga »Königreiche und Staaten», liksom om «den vereinigten Oesterreichischen Staaten-Körper», liknande pluraler användas 1806 om Würtemberg och 1820 om Baden, och själfva Preussens Författningssamling upphörde först på nyårsdagen 1907 att rubriceras som »Gesetz-Sammlung für die Königl. Preussischen Staaten»[3].

Denna beteckning är icke alldeles okänd äfven i Sverige; sålunda höra vi ett arbete i svensk statskunskap 1731 omtalas som behandlande »svenska staterna»[4]. I vårt land har den terminologiska utvecklingen emellertid gått andra och tidigare vägar. Vi öfvergå nu till en betraktelse häraf, hvarvid undersökningen må vidgas ut öfver ordets alla betydelser.

Det visar sig nämligen, att ordet täcker en hel del olika tankeskiftningar hos oss. Det etymologiska sambandet med latinarnes »status», eller tillstånd i allmänhet utan särskild bimening, är i det hela för vårt språköra försvunnet; det dröjer kvar endast i osmält form hos diplomaternas »*status quo*» och läkarnas »*status præsens*», eller ock i sammansättningar som mekanikernas *statik* och siffermännens *statistik*, för att icke tala om *statisterna* på teatern. Det vill dock synas, som om ordet en gång varit på väg att naturaliseras i denna neutrala mening. När vi i 1626 års kansliordning se omtaladt behofvet att »i vårt arkivo må finnas rättelse icke allenast öfver vår egen *stat*, utan ock *främmandes*, enkannerligen våre *nabors*», så synes denna genitiv utmärka ordet såsom betydande tillstånd och intet därutöfver. Säkerligen

---

[1] Se JELLINEK, Allg. Staatslehre, 1914 s. 131 f., och REHM, Allg. Staatslehre 1907, s. 14 f. — Det klassiska stället hos Macchiavelli lyder: »Tutti gli *stati*, tutti i dominii, che hanno avuto ed hanno imperio sopra gli uomini, sono *stati* e sono o reppubliche o principati». Sammanhanget visar, att hans synpunkt på själfva staten är den från Aristoteles nedärfda: författningsgemenskapen

[2] I det bekanta Hamlet-stället »something is rotten in the *state* of Denmark» har man velat bortförklara ordet »state» såsom endast afseende tillstånd (hos prinsen af D.), se ARNE VON KOCH i *Moderna språk*, juni 1915, ss. 157 ff.; jfr ibm okt. 1915, ss. 199 ff. Stället är icke det enda där Shakespeare använder termen, se JELLINEK s. 133 n. 1.

[3] Det var föröfrigt först den preussiska »Allgem. Landrecht» af 1794, som bröt med bruket att i titlar använda det franska État i st. för Staat; se REHM, s. 17, jfr JELLINEK s. 133 f.

[4] ANNERSTEDT, Uppsala Universitets Historia, III, del 2, s. 358, jfr nedan.

afses icke heller något mera i 1634 års RF., då det på ett ställe heter, att »fäderneslrikets» lyckliga utveckling mera är att tillräkna Guds barmhertighet än en god »*riksens stat*», och på ett annat talas om förhållanden som »vändt upp och ned på *staten*».

Vid denna tid hade ordet emellertid redan börjat användas i en specifik mening, som skulle visa sig mera lifskraftig. I instruktionen för Kammarkollegium 1618 — öfverhufvud den första statsakt, där jag mött ordet — förekommer det i sammanställningen som »*riksens stat och förmögenhet*» samt »hvad staten kan tåla». Sammanhanget gör icke tvifvelaktigt att det nu afser ett särskildt slag af tillstånd, nämligen det finansiella: rikets budget eller delar däraf. Denna terminologi synes redan på 1600-talet ha ingått i det allmänna medvetandet, därom vittnar *statskontorets* namn med dess *statskommissarie* sedan 1680, och då frihetstidens grundlagar fastslogo »*1696 års stat*» som normalstat, så afsågo de som bekant ingenting mera än Karl XI:s stora ordinarie hushållningsplan.

Denna betydelse är rent af dominerande för ordets användning i vår ännu gällande RF. af 1809; den finnes i uttrycken »rikets stat», statens reglerande, statsverket; när § 59 talar om »hvad staten kan tarfva utöfver de ordinarie inkomsterna» eller § 60 direkt om »statens inkomster», så är äfven detta i själfva verket samma mening, afser alltså hushållningsplanen, icke den hvars hushåll det är frågan om. Samma vittnesbörd bär en så framstående institution som *statsutskottet* sedan 1809.

Med denna mening i ordet stat äro vi också alltjämt mycket förtrogna, vare sig vi tala om vår beklagligt stora årliga *riksstat* eller, i öfverförd bemärkelse, om vissa landarbetares beklagligt fattiga *stat* från herrgården. Men på detta statsbegrepp kunna vi icke bygga någon statskunskap. Föra vi tilläfventyrs en »*stor stat*», så hysa vi nog icke därför några stormaktsdrömmar, och om någon skulle nödgas »*ge upp sin stat*», så behöfver han visserligen icke fördenskull förtvifla om fäderneslandet. Skulle statskunskapen anpassas efter denna bemärkelse i ordet, då blefve den magrare än någonsin: en kameralkunskap allena.

Icke heller kunna vi afse de *stater och kårer*, som katalogiseras i *statskalendern* — ecklesiastikstaten, landsstaten o. s. v. — änskönt bekantskapen med dem liksom med riksstaten icke synes oss likgiltig för vårt större statsbegrepp. Här framstår ordet i en ny skiftning, men med afseende å olika delar inom statsstyrelsen. Dessa statstjänare äro organer blott, liksom riksstaten är hushållningsplanen, för ett stort allmänväsen — romarnes »res publica» grekernas »τό κοινόν» — som vi också i dess helhet beteckna med ordet stat. Att vår statskunskap har afseende på detta väsen är a priori klart. Men en noggrannare eftertanke skall nu uppenbara, att äfven härinom i själfva verket gömma sig olika begrepp.

* * *

Ett af dem står i öfverensstämmelse med den etymologi, som föranledde Macchiavelli att starta ordet. Stat är det rättsliga tillståndet, författningsformen, mer och mer fortskridet att beteckna bäraren af detta tillstånd eller statsmakten gent emot alla partikulära företeelser inom samhället. Perspektivet är här anlagdt subjektivt, från en utsiktspunkt inom statens medborgerliga sfär. Det är så att säga ett inrikes begrepp. Denna stat aftecknar sig alltså emot individerna som en motsats; likaså mot samhälle, kyrka, land och folk, kommun, parti o. s. v. Det är den stat som i vårt land gjorde upp affären med malm- och sockertrusterna. När vi tala därom, faller accenten genast på kollektivum såsom något annat än enskilda intressen. Det är Boströms »publika» samhälle, med de privata som nödvändig bakgrund. Detta är den stat, som vi möta i begreppen statsmakt, statskyrka, statsegendom, statsjärnvägar, statsintresse, alltjämt sedd inifrån och nedifrån, i motsats mot privata sammanslutningar och privata förhållanden. Med allt detta står denna stat inför vår föreställning som ett *abstraktum*. Vi kunna se dess organer, ämbetena; vi kunna känna dess funktioner, lagstiftning, beskattning, rättskipning; vi kunna följa den på företagarestråt, se den fullfölja sociala och ekonomiska sträfvanden — men vi kunna icke så att säga se dess ansikte, vi göra oss ingen personlig föreställning därom. Den är en juridisk person liksom ett bolag eller ett sterbhus, ej mer. Själfve konungen, där en sådan finnes, är blott en yttre symbol för detta stora, abstrakta väsen.

Staten i denna meningsdistinktion är nu ett ganska sent »begrepp i vår historia», för att anlita Geijers ord om människan själf. Det heter länge *riket* (»meniga riket») eller *regementet*, *kronan* eller rent af *fäderneslandet*. Ännu i 1809 års RF. är riket den normala termen, äfven i sammanhang där ingen som hälst territorial mening synes häfta vid tanken (»rikets tjänst» i §§ 35, 47, 102; »rikets allmänna hushållning» § 89; »rikets domstol» eller »riksrätten», motsvarande tyskarnes Staatsgerichtshof, i §§ 101, 102). Vår grundlags »magna charta», § 16, som drar upp gränslinjerna emellan statsmakt och enskild frihet, nämner icke statens namn, utan gömmer dess begrepp inom konungens: den individuella rätten framställes som en inskränkning i konungens handlingsfrihet eller styrande makt. En annan frihetsparagraf är § 86, som värnar tryckfriheten mot offentlig censur, och vi ha ett vittnesmål från en af de främste grundlagsstiftarne[1] att man här tänkt på icke den verkställande eller lagstiftande eller dömande makten för sig, utan »kollektivt hela den allmänna myndighet, hvaraf dessa tre blott äro delar»; men icke heller här använder lagstiftaren ordet stat, som för oss genast erbjuder sig, utan säger »den offentliga makten».

[1] A. G. Silfverstolpe i Konstitutionsutskottet 10/1 1810, se dess tryckta handlingar s. 439.

Det är öfverhufvud endast vid två tillfällen som var gällande främsta författningsurkund använder statens namn klart i här ifrågavarande betydelse, nämligen i sammansättningarne *statsförfattning* och *statsråd* med åtföljande *statsministrar*. Vi erinra oss nu, att ämbetstiteln statsråd här icke är alldeles ny i vår historia, utan i själfva verket återupptogs efter ett sekels vakans; den unge Karl XII hade nämligen år 1697 inkallat sina statssekreterare Polus och Piper i rådet och gett dem titeln statsråd, men den bortföll med den enes död 1708 och den andres fångenskap 1709. *Statssekreterare*-namnet leder oss ännu längre tillbaka, nämligen till 1634 års RF, artt. 12 och 42, där det dock endast förekommer i den latinska dräkten »secretarius status», samt till 1661 års kansliordning, där det äfven är försvenskadt (första och andra »sekreteraren af staten»). Alldenstund dessa ämbetsmän icke voro instängda inom den finansiella förvaltningen utan tillhörde kansliet, hvilket 1626 betecknas »uti ett regemente som själ uti en kropp» och 1661 som »dess lif eller så till sägandes själfva hjärtat», så måste ordet stat i denna förbindelse afse vårt allmänna abstrakta statsbegrepp; och är detta det äldsta spår däraf jag kunnat finna. På den tiden buro de högste rådgifvarne, tidens allmänna terminologi likmätigt, titeln *riksråd*; i dess definitiva aflösning mot statsråd 1809 afspeglar sig följaktligen det förändrade språkbruk, som efterhand skulle göra statens namn härskande som beteckning för den offentliga makten i riket, medan ordet rike stiger ned till en mera geografisk betoning — där det ej kvarlefver från gammalt såsom i *riksstaten* och i själfva *riksdagen*.

Som vi se, är vårt nuvarande allmännaste statsbegrepp en jämförelsevis sen eröfring af språket. Det vore visserligen mycket förhastadt att döma språkbruket endast efter de offentliga handlingar, till hvilka jag vid denna undersökning varit väsentligen hänvisad. Att begreppet varit välkändt för 1809 års män, det visar sig t. ex. redan vid en flyktig blick i HANS JÄRTAS skrifter; det framstår också pregnant i Konstitutionsutskottets första memorial, då där användes den välbekanta formeln »status in statu», en stat i staten. Men redan det faktum, att de icke funnit mera användning för detsamma i grundlagsredaktionen, och än mindre föregående lagstiftare före dem, torde icke kunna frånkännas betydelse i fråga om språkbrukets allmännelighet och klara genombrott.

Ännu i dag, då detta statsbegrepp vuxit fast i vårt medvetande, saknas icke synonymer. Af de gamla har *kronan* hållit sig längst; vi finna den i kronoskogar, kronoskatt, kronofogde o. s. v. Äfven *regering*, modernisering af det gamla regemente, användes i vissa tankeförbindelser med fördel, liksom pregnant *statsmakten*, den *lagstiftande makten*. Nyare synonymer äro *samhälle*, *folk* eller *nation* och *land* (fäderneslandet) eller just de af mig påvisade nya elementerna i begreppet; men de visa sin nyhet i en mera begränsad användningsmöjlighet.

* * *

Vi ha fixerat en betydelse af ordet stat, som föremål för en verklig statskunskap. Är språktrafiken med ordet nu verkligen slut? Vi gå ännu en gång på upptäcktsfärd bland våra gamla handlingar för att få visshet därom, och vi skola ej behöfva söka länge. Det skall visa sig, att språkbruket redan tidigare har fullt bemäktigat sig staten i ännu en bemärkelse, som alltjämt lefver kvar i full friskhet, och som i detta sammanhang är förtjänt af den yttersta uppmärksamhet.

Under Svenska Akademiens ordboksarbete har, enligt benäget meddelande af lektor Hjelmqvist, ordet stat i meningen allmänväsen första gången anmärkts hos Stiernhielm i »Fägnesången» 1642, där skalden sjunger: »Nu Herre, tu som i tin arms kraft, underlig, beskyddat har *vårt land och stat*; vi bedje tig tu värdes än titt folk beskärma!»

I samma skalds »Lycksalighetens ärepraktl», skrifven 1650, heter det vidare: »Thenne är then, som förmedelst sämja och endräktighet ... styrker, stöder, uppehåller och evigt bevarar *stater och republiker*» [1].

På senare stället betecknas ordet medelst antika som jämförelsevis främmande. Det skulle emellertid ej dröja länge förrän det i denna bemärkelse presenterades som fullständigt naturaliseradt och till sin mening oförtydbart. Detta är i 1661 års kansliordning, utfärdad af en regering som stod midt i tidens storpolitik och stormaktssocietet, med intima utländska relationer. Där talas om svenska och främmande »*statsaffärer*», om »statsärender som härhemma eller utanom *Sveriges stat* kunna förelöpa», om »främmande potentater, prinser och *stater*», om »republiken Venedig och *andra stater* i Italien», om »*suveräna stater*», om »andra stater och svenska ministrar, som uti *andra stater* residera» [2]. Vid jämförelse med förra kansliordningen af 1626, där de utländska kontrahenterna ännu rubriceras efter sitt styrelsesystem (»främmande konungar, furstar, republiker, städer, herrar», art. 3, 6, jämför 1634 års RF, art 63, 64, »främmande herrar, republiker och städer») [3] utan att ordet stat någon gång nämnes, betecknar detta utan tvifvel en nyhet i språkbruket, som emellertid redan synes ha slagit igenom, ett bevis på behofvet däraf. Man behöfde en generel term för de politiska enheterna i statssystemet, och termen blef äfven här stat, liksom då Macchiavelli sökte ett genus proximum ofvanför monarkien och republiken.

Ännu i Frihetstidens begynnelse förspörjes dock en viss osäkerhet i denna användning, såsom när Martin Kammecker rubri-

---

[1] Se Valda skrifter af Stiernhielm, utg. af Fr. Tamm, ss. 28 och 30.

[2] Se Styffe, Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen, ss. 344, 346, 347, 332, 331, 337, 331, 339.

[3] Den långa rubriceringen förekommer äfven i 1661 års Kansliordning. Se vidare 1660 års Additament, art. 16, samt 1719 och 1720 års Konungaförsäkran § 3 (»främmande potentater och republiker»).

cerar sitt »Collegium öfver Sveriges *rikes stat*» 1731 (detsamma som omtalas såsom gällande »svenska staterna», ofvan s. 303); man skulle a priori vilja tolka ordet i denna sammanställning som afseende tillstånd i allmänhet, men på kapitelrubriceringen — icke blott statsförvaltningen och landregeringen, utan äfven riksgränserna och »intresset gent emot andre potentater» — ser man att det verkligen har afssende på Sverige i statssystemet [1]

I 1720 års RF (§ 28) startas synonymen »främmande *makter*», som sedan täflar med staten i denna bemärkelse [2]. Detta är det stående uttrycket i 1809 års RF, på de få ställen där anledning ges (§§ 12, 32, 35); men de begge termernas fullkomliga öfverensstämmelse framlyser ur grundlagsstiftarnes andra verk. Sålunda talar 1810 års Tryckfrihetsförordning (öfverensstämmande med 1812 års) i § 3, mom. 9 om »till osämja med *främmande makter* syftande omdömen — om *samtida nationer eller stater*» [3] och i samma paragraf mom. 10 om »*statens* å färde varande underhandlingar med *främmande makter*». Successionsordningen § 8 begagnar direkt uttrycket »regerande furste af *utländsk stat*», och Ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter § 7 uttrycker sig »förbund mellan *riket* och *annan stat*». I detta sammanhang må slutligen också påpekas Riksakten af 1815 § 4, där Sverige och Norge tillsammans, som folkrättslig enhet, betecknas som *staten* i motsats mot hvartdera riket, när konungen skall besluta om krigsförklaring eller ej [4].

Det statsbegrepp, som sålunda arbetat sig fram, är numera fast invuxet i vår föreställning. Vi skola icke undgå att finna det vara ett nytt, eller åtminstone annorlunda inriktadt begrepp än det förra. Detta är staten i folkrättslig mening, vänd utåt mot andra stater, icke inåt mot sina undersåtar. Vi se den icke från vår subjektiva synvinkel, motsatt oss själfva; vi se den i objektiv gestalt som en bland många i ett statssystem. Den presenterar sig icke längre som en abstrakt myndighet, utan i en fullt konkret bild. Ur denna synpunkt blir det *europeiska statssystemet* alltså genus proximum för svenska staten, medan den *konstitutionella monarkien* var det ur den förra. Accenten på statsbegreppet

---

[1] Se ANNERSTEDT, anf. st., s. 357. År 1749 föreläste VOLTEMATS öfver »europeiska staterna», men redan 1742 hade han utgifvit »Anvisning till hela statskunskapen». Detta är första gången jag sett vår vetenskaps namn i denna form; jfr OLOF CELSIUS' »Utkast till föreläsningar öfver statskunskapen» 1747. Ibm s. 358.

[2] Se t. ex. 1766 års Tryckfrihetsstatut: »samtida regerande makter».

[3] I de förberedande förslagen stod »nationer och stater», se KU:s handl. 1809—10, ss. 216, 378.

[4] Konungen äger »fatta och utföra det beslut, han anser för *staten* gagneligast». I denna formulering kan man visserligen spåra inflytande från Norges Grundlov § 26, med hvilken paragrafen här öfverensstämmer; men det är bevisligt, att ordalagen undergingo en särskild uppmärksamhet innan de öfverflyttades till riksakten, se KJELLÉN, Unionen III, 6. I norska Grundloven är termen stat vanligare än i den svenska Regeringsformen.

är flyttad från de inrikes motsatserna till enheten utåt; bakgrunden är icke längre privata intressen utan andra stater; perspektivet har förskjutit sig från grodans nedifrån, där alla olikheter och ojämnheter falla i ögonen, till fogelns uppifrån, där de försvinna i ett större helt. Det är den stat, som ingår i tankeföreställningarna statsförbund och statssystem, statsskepp, statskonst, statsman.

Den allmännaste synonymen är alltjämt *makt*. Detta är diplomaternas officiella term vid folkrättsliga aftal; det heter »de höga kontraherande makterna» (eller »les Hautes *Parties* contractantes»). — Macht, puissance, potenza, power. Synnerligen vanliga i det allmänna språkbruket äro här också *nation* och *folk*. Vi hörde nationens namn som synonym i vår Tryckfrihetsordning, och vi finna det kanske redan i den gamla kansliordningen 1661, där svenska nationen omtalas [1]. Vi igenkänna det i den af Bentham lancerade termen »internationell rätt» för rättsförhållanden emellan stater. Klar är synonymen folk ur samma synpunkt i ordet folkrätt (jus gentium), som tydligen vunnit burskap därför att ordet stat var upptaget i den abstrakta inrikesbemärkelsen (jämför folkrätt med statsrätt). Likaså »*nationalekonomisk*» synpunkt mot »*statsfinansiell*»; där betyder nation det vidare och stat det trängre statsbegreppet. Norrmännen säga ännu »*statsekonomi*», och detsamma sade biskop Agardh i sin »statsekonomiska statistik öfver Sverige» 1852. Men vi tala ock direkt om staterna i världshistorien såsom nationer eller folk. Likaledes är det vanligt — i själfva verket det vanligaste af allt i dagligt tal — att benämna dem efter det namn de som land eller rike äga på den politiska kartan.

I denna uppfattning af staten träda således de längst åt vänster stående elementen, land och folk, rent af i förgrunden, så vidt vi våga döma af språktrafiken som exponent af de allmänna föreställningarna. Samhället försvinner långt i bakgrunden; vi föreställa oss knappast samhällena i sådan enhet, att de kunna tänkas uppbära roller i historien. Däremot är icke tanken på författningen alldeles främmande; åtminstone brukas äfven här regeringen eller själfva statschefen som liktydig med staten, och man kan äfven i vissa fall antyda statsskicket i samma mening, såsom då man talar om den Habsburgska monarkien, Donaumonarkien eller den franska republiken som uppträdande i historien.

Sålunda se vi bägge statsbegreppen hvart för sig omgifvet af ett drabantfölje af synonymer, icke alldeles sammanfallande, men dock i mångt och mycket gemensamt. Redan denna gemenskap ger vid handen, att begreppen icke fiendtligt utesluta hvarandra. I samma mån vi skärpa blicken för de etniska och geografiska elementerna i den abstrakta staten inför inrikesperspektivet, i samma mån närmar sig detta begrepp till omfånget det andra. Plötsligt

[1] Styffe, anf. st., ss. 331, 311; synes här närmast afse infödingskap.

faller det som fjäll af ögonen, och vi se att det är frågan om samma företeelse i bägge fallen. Det är samma statsmakt, ena gången verksam utåt mot andra statsmakter, andra gången verksam inåt mot undersåtar. Det är blott den skillnaden att vi, själfva undersåtar, när det gäller vår egen stat a priori äro benägna att uppfatta den från den sida, där den skiljer sig från vår egen intressesäfr. Denna klyfta ligger oss nära och synes därför väsentlig. Det är först på afstånd, utifrån och uppifrån, som klyftan försvinner i en större helhet, då kasta vi om perspektivet, så att äfven privatsfärerna inneslutas i detta hela — liksom aktieägare och styrelse tillika i bolagets, barn och husfader i fadershemmets enhet.

Vår terminologiska vedermöda har således lämnat till vinning det resultatet; att vårt språk sedan sekler opererar med tvänne relativt skilda statsbegrepp, ett inre och ett yttre, men att denna skillnad endast är den mellan tvänne sidor af samma medalj. Från annan synpunkt betraktadt, kunna de skjutas in i hvarandra, så att det yttre begreppet blir ett öfverbegrepp, ej tvärtom.

Statskunskapen har hittills i allmänhet fattats i underbegreppets begränsning. Det är tid att efterse, om icke en anpassning till öfverbegreppet skall gifva vår vetenskap hvad den hittills i väsentlig mån har saknat: en egen enhet i en egen mångfald.

En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet.

Af

Kand. **Artur Montgomery.**

(Forts.)

När tanken på ett växelkontor under 1740-talet blef alltmer aktuell, var det egentligen under tvänne olika former projektet uppträdde. På det ena hållet ville man, att staten skulle starta ett växelkontor, på det andra ansåg man det bättre, att saken öfverlämnades åt de mer betydande köpmännen i Stockholm. Likaså voro meningarna delade om sättet för kontorets verksamhet. Å ena sidan tänkte man sig, att växelhandeln skulle kunna behärskas genom statsmonopol [1], något som ju i det hela kom på ett ut med maximipris, å andra tänkte man sig kunna nå målet genom af staten stödt undersäljande [2]. För den händelse saken anförtroddes åt regeringens ledning, tänkte man sig, att statskontoret eller banken skulle leda affären.

I banken diskuterades förslaget [3]. Det skulle väl förmodligen ha tagit formen af ett försäljande af växlar på utlandet till gradvis sjunkande kurs. Det synes också ha varit afsikten, att banken skulle erhålla en monopolartad ställning på växelmarknaden. Men detta förslag väckte inom banken föga anklang, och det skulle också ha inneburit en fullkomlig brytning med det dåvarande systemet för bankens verksamhet, som ej inbegrep handel med utländska valutor. Som det nu var, dref banken inte utländska affärer och hade följaktligen inga utländska tillgångar. Ett växelmonopol måste därför ha haft till följd, att banken öfversvämmats af remittenter utan att erhålla motsvarande tillgång på utländsk valuta. Ett underbjudande i växelhandeln utan monopol skulle väl med bankens svaga tillgångar och bristande kredit utomlands

---

[1] Riksrådet Åkerhielms mening. Hemliga rådsprotokoll rörande växelkursen 1744—45.

[2] Riksrådet Tessins åsikt.

[3] Bankodeputationens protok. 22 juni 1747. (Tryckt 1765 i S. U:s berättelse — — af d. 17 april).

ej haft större effekt men under alla omständigheter dragit betydande kostnader. Detsamma som gällde banken, gällde i ännu högre grad statskontoret. Det var utländska tillgångar som fattades [1].

Genom traktaten med Frankrike af d. 28 maj 1747 bragtes emellertid frågan i ett nytt läge. Sverige tillförsäkrades härigenom ett årligt subsidiebelopp af 300,000 riksdaler, hvilket var ungefär en tiondel af den årliga trasseringssumman på Stockholms börs [2]. Särskildt från regerings- och ämbetsmannahåll synes man ha ansett, att indragandet af detta tillgodohafvande skulle, om det sköttes väl, vara i stånd att bringa kursen i ett betydligt gynnsammare läge. Äfven S. U. tog saken om hand och öfverlämnade åt sin finansdeputation att utreda frågan och inkomma med förslag. I deputationens instruktion ingick, att den skulle höra »redelige män, som äga insigt i sådana saker» [3]. Det framgår också af dess utredning, att man rådgjort i frågan med köpmän, och det synes väsentligen ha varit deras åsikter, som kommit till uttryck i deputationens aktionsplan [4]. Betänkandet börjar med en teoretisk utredning. Det fastslås, att växelkursen regleras af tillgång och efterfrågan. Denna sats är väl också i sin allmänhet tämligen oangriplig. Men man måste då också ta hänsyn till att ett ökande af de svenska omloppsmedlen under eljest oförändrade omständigheter måste leda till ökad efterfrågan. Deputationen däremot uppmärksammade endast den prisförskjutning, som hade sin grund i försämrad handelsbalans. Denna ledde till stigande pris, hvilket vederbörande tolkade som ett symptom af »växelbrist» och ett bevis för att handelsbalansen var ogynnsam. Växelns »verkliga» värde däremot sammanföll med det gamla metallpari. Äfven en annan faktor ansågs emellertid ha medverkat till att höja kursen, nämligen spekulationen. Att sådan förekom, är också otvifvelaktigt, äfven om dess betydelse för kursen var mera tillfällig och i alla händelser ej räckte till att framkalla en oafbruten stegring. Ett »så gammalt som mycken riktig grund ägande» ordspråk sade emellertid, att konst kan med konst mötas, förklarade deputationen. Detta skulle kunna ske genom upprättandet af ett växelkontor under ledning af framstående köpmän och verksamt understödt af kronan och banken. Bankens medverkan motiverades därmed, att det genom kursens fallande skulle bli omöjligt att

[1] Det vimlade vid denna tid af olikartade projekt att bringa landets finanser i ordning. Ett af de mer originella var att skaffa staten en inkomstkälla genom en sorts folkförsäkring. Förslaget, som härrörde från en engelsk-tysk projektmakare Hoppman, behandlades dock afgjordt kritiskt och affärdades med bl. a. den motiveringen, att beräkningen uppgjorts efter Londonförhållanden (Halley), under det mortaliteten i Sverige var vida lägre, och statens vinst följaktligen skulle bli ytterst problematisk. S. U:s bref i utrikes ärenden 1746—47, s. 261 ff.

[2] Se s. 319 not 1.

[3] S. U:s protok. 30 maj 1747.

[4] Bland rådets remisser i S. U:s handlingar 1746—47.

exportera kopparplåtar ur riket, och banken alltså med mera trygghet kunde utvidga »roullancen» och penninglånen. Det väsentliga för circulationen ansåg man alltså vara, att ett visst kvantum af densamma utgjordes af metall.

Regeringen förordade emellertid för sin del en annan lösning af frågan. D. v. s. i själfva principen var man fullt ense med deputationen. Men man ansåg, att växeltransaktionerna borde anförtros statskontoret under regeringens öfverinseende. Faran af att öfverlåta saken åt enskilda växelhandlare underströks. Vidare framhölls fördelen af att trasseringen och rikets utgifter voro i en och samma hand, så att man kunde lämpa det ena efter det andra, »som Rikets tienst kräfwer». Slutligen skulle det hela på detta vis ställa sig billigare. Principen för statskontorets operationsplan kan man sammanfatta i ordet sparsamhet, men det kan ej förnekas, att man öfverskattade både möjligheterna härför och betydelsen häraf för växeltransaktionerna[1].

Hvad som bestämde ärendets vidare utveckling, synes till stor del ha varit riksdagsintriger och merkantila intressen. Någon egentligen »partiskiljande» fråga har det ej varit[2]. Motsättningen var mellan rådet och statskontoret å den ena sidan och köpmannaintressen å den andra. Och äfven här var meningsskiljaktigheten ej principiell utan rörde endast ledningen af företaget. Rådet, som visade en ganska tydlig jalousi mot S. U., såg naturligtvis helst att det hela ställdes under dess ledning, och det var därför, som det lancerade den tanken, att växeltransaktionerna borde uppdras at statskontoret. Det var väl denna plan, som brakte köpmännen till ingripande. Det är knappast troligt och vill heller inte framgå af handlingarna, att de stora exporthusen i hufvudstaden från början haft någon entusiasm för idén om ett växelkontor. Men genom planen att öfverlämna det hela åt statskontoret braktes de självklart att uppträda som konkurrenter. Här hotade ju onekligen en fara för deras handel, så mycket större, om som troligt är, statskontoret med sina små resurser endast lyckats åstadkomma oberäkneliga och temporära rubbningar af kursen. Det var då naturligt, att de hellre sökte få saken under sin ledning. Allt eftersom den insikten spred sig, att subsidierna ensamma ej räckte till, utan att äfven utländsk kredit måste tas i anspråk, ökades köpmännens anhängare, då man efter de senaste låneförhandlingarna visste, hur litet staten och banken härvidlag hade att komma med. Statskontorets försiktiga och obeslutsamma hållning vid de afgörande underhandlingarna afgjorde så saken till köpmännens fördel. S. U. intog från början ingen deciderad standpunkt, och äfven inom

---

[1] Hufvudkällan för ärendets behandling är rådets remisser i S. U:s handlingar 1746—47. För detaljerna jmfr SJÖSTRAND a. a. s. 96 ff.

[2] Presidenten i statskontoret C. Bielke var emellertid liksom åtskilliga inom ämbetsmannakåren mössa. STAVENOW: Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—47, Upsala 1890, s. 41 not 1.

finansdeputationen voro meningarna in i det sista delade. En af de deputerade[1] förklarade rent ut, »at i framtiden en swår eftertragan däröfwer kunde blifwa». Man antog köpmännens anbud i den öfvertygelsen, att ingen bättre möjlighet för tillfället fanns, sedan alla regeringens valutapolitiska åtgärder gjort fiasko[2]. Nöden växte dagligen, sades det, och om inte kursen fälldes, kunde inte banken räddas, så vida den inte infordrade sina lån, hvilket skulle leda till mångas ruin. Och landtmarskalken befarade rent af, att om ej åtgärder vidtogos, »inbyggarna i landet på slutet ej skulle kunna i handel och wandel komma ifrån hwarannan på annat sätt, än att byta wahra mot wahra». Inte heller rådet motsatte sig längre finansdeputationens plan, och så vann den då två dar före riksdagens slut S. U:s bifall.[3]

Vid räfsten 1765 uppgafs det, att borgmästare Plomgren varit den drifvande kraften i köpmännens aktion[4]. Det förefaller ju onekligen öfverraskande, att en så försiktig affärsman som Plomgren haft någon större lust för denna farliga spekulationsaffär, men uppgiften har dock åtskilligt, som talar för den. Visserligen höll han sig i det längsta i bakgrunden[5], men det är dock anmärkningsvärdt, att vid de betydelsefulla novemberförhandlingarna i bankodeputationen trenne af de senare bolagsmännen i växelkontoret genom en sorts öfverrumpling lyckades vinna deputationen för fullmäktiges yttrande, som härrörde från Plomgrens hand och betecknade nederlag för rådet[6]. För öfrigt måste det ju stämplas som en oformlighet, att flera af de senare bolagsmännen i växelkontoret som ledamöter af S. U. och bankodeputationen hade full kännedom om hur långt finansdeputerade hade rätt att gå i sina medgifvanden. På detta vis blefvo förhandlingarna en ren formsak, och det var tydligt, att bolagsmännen skulle veta att tilltvinga sig största möjliga förmåner[7]. Äfven en annan omständighet bi-

[1] T. Ankarcrona. S. U:s prot. 12 dec. 1747.

[2] Ett starkt intryck gjorde säkert köpmannen Grills uppträdande på grund af hans erfarenhet i saken. Han hade varit delägare i det gamla växelkontoret och ville visserligen ej på nytt engagera sig, då han ännu ej fått décharge, men förklarade sig vara af den meningen, att det i öfverensstämmelse med deputationens projekt var möjligt att sänka kursen. Konceptprotok. bland rådets remisser till S. U. 1746—47.

[3] S. U:s prot. 12 dec. 1747.

[4] S. U:s berättelse — — — af d. 17 apr. 1765. (Tryckt) s. 3. Här misstydes väl dock hans förhållande till de öfriga bolagsmännen.

[5] Finansdeputationens prot. 19 dec. 1747 bland S. U:s prot. och konc. (supplem.).

[6] Bankodeputationens prot. 9 och 30 nov. 1747. (Tryckta 1765 i S. U:s berättelse — — af d. 17 april).

[7] Alla dessa förhandlingar insveptes i största hemlighetsfullhet. S. U:s senare skrifvelser i frågan äro försvunna. Ursprungligen tycks finansdeputationen ha haft för afsikt att hemlighålla detaljerna i öfverenskommelsen t. o. m. för regeringen. Därhän gick det dock ej. Finansdeputationens prot. 19 dec. 1747, hemligt rådsprotokoll rörande växelkursen 30 dec. 1747 och expeditionen till bankofullmäktige med underrättelse om kontraktet (i koncept bland S. U:s prot. och konc. supplem.).

drog i hög grad till att vid underhandlingarna ställa köpmännen i en stark position. Just vid denna tid inträffade nämligen i utlandet ett par stora bankrutter af firmor med betydande svenska förbindelser. Följden var att en mängd växlar återsändes till Sverige protesterade[1]. En tillfällig åtstramning i acceptfirmornas kredit gjorde sig gällande. Trots att vid denna tid det sista kvartalet af subsidierna indrogs och följaktligen en ovanligt stor summa trasserades, steg kursen vid midten af december 1747 omkring 28 % öfver 1740 års medeltal, och hågkomster från Karl XII:s tid väcktes till lif.

Kontraktet slöts således under för staten så ogynnsamma omständigheter som möjligt. I trots häraf förefalla knappast villkoren hårda i förhållande till den stora risken, som man väl emellertid ej hade fullt klar för sig i hela dess vidd[2]. Hvad det gällde, var ju att neutralisera inflationen af den svenska valutan genom en konstlad inflation af den utländska, eller att bringa tillgång och efterfrågan efter utländsk valuta i en fördelaktigare inbördes proportion, endast genom att påverka tillgången. Svårigheten härvid var att stegra sedelvärdet ej blott mot utlandets silfvervaluta utan äfven mot det inhemska silfret. Skedde ej detta, kunde kurssänkningen betydligt försvaras genom metallinflöde från utlandet, hvilket ej skulle afstanna förrän ungefärlig jämvikt inträdt mellan den utländska silfvervalutan och det inhemska silfverpriset[3]. Att stegra sedelvärdet mot det inhemska silfret kunde eljest endast ske genom att bringa den svenska valutan i normalt skick. De omständigheter, som förhindrade sådana åtgärder, ha redan berörts. En konstlad sänkning af kursen måste därför ha till följd, att till en början nästan hela växelbehofvet fick tillfredsställas af kontoret, under det trassenterna skickade sina växlar till inkassering. Detta åter hotade att leda till att kontoret stupade på omöjligheten att uppdrifva en tillräcklig utländsk kredit. En nödvändig förutsättning för kontorets verksamhet synes därför ha varit, att myntpräglingen spärrats. Om detta skett eller växelkontoret lyckats motstå den första påfrestningen, borde utvecklingen gestalta sig på följande vis. Sedlarnas värde stegrades mot den utländska valutan, under det deras köpkraft inom landet var oförändrad. Svenska produkter måste därför ställa sig dyrare än utländska, kurssänkningen verkade som en premie på importen och en beskattning af exporten. Landets betalningsbalans på utlandet måste därför år

[1] Nettelbladhs inlaga, S. U:s prot. 12 dec. 1747.

[2] Ej utan skäl påpekade också Plomgren svårigheterna vid »afhandlingar» med staten.. Så hade 1727 års växelkontor ännu ej erhållit décharge, och själf hade han nära tre år måst vänta därpå, sedan han under ryska kriget indragit de franska subsidierna. S. U:s prot. 12 dec. 1747. Dessa tidigare växelkontor hade för öfrigt bland allmänheten ett dåligt rykte. S. U:s prot. 20 okt. 1747.

[3] Detsamma gäller naturligtvis guld och koppar. Om varuhandeln längre ner.

från år ställa sig sämre och kontoret dra ständigt ökade kostnader, tills den oundvikliga kraschen inträdde. Skillnaden i utvecklingen, om präglingen spärrats eller ej, hade, bortsedt från den allra första tiden, ej varit väsentlig. I förra fallet hade silfveragiot kvarstått, i det senare hade silfret drabbats af samma prissänkning som den utländska valutan, men i öfrigt hade sedlarnas inhemska köpkraft varit oförändrad.

I verkligheten tenderade också utvecklingen åt detta håll, äfven om en del omständigheter bidrogo till att göra den mindre markerad[1]. Först och främst måste man ta hänsyn till att arbitrageaffärerna voro så relativt outvecklade. Detta möjliggjorde afsevärda differenser mellan de utländska kurserna inbördes och i förhållande till det svenska silfveragiot och fördröjde utjämnandet mellan den in- och utländska prisnivån. Ett par omständigheter tillkommo också, som utöfvade ett icke oväsentligt inflytande på sedelvärdet. Främst de stigande allmäneuropeiska konjunkturer, som gjorde sig gällande snart efter fredslutet 1748. Behofvet af omsättningsmedel ökades, och samtidigt steg priset på särskildt den förnämsta svenska exportvaran järnet. Sedan fr. o. m. 1743 och 1745 smärre sedelvalörer börjat utsläppas i rörelsen, tenderade väl också penninghushållningen att vinna ökad utbredning på naturalhushållningens bekostnad, och härigenom absorberades en del af den alltjämt växande sedelcirculationen. Men trots alla genom dessa faktorer orsakade afvikelser tenderade dock utvecklingen i den riktning, nyss skildrats, hvilket framgår af handelsstatistiken[2] och följande tabell öfver kursen.

---

[1] Silfvermyntningen visade, som man kunnat vänta, då präglingen, bortsedt från proberarafgiften, var fri (Förordning 7 juli 1731, jmfr emellertid Sefström a. a. I s. 12), under de följande åren ett kraftigt uppsving. Men denna ökning torde till största delen härröra från bankens silfverinköp — genom växelkontoret — i utlandet. Den enskilda präglingen torde, om den öfver hufvud förekommit, ha varit relativt obetydlig. Statistik öfver präglingen i bil. 4 till Myntdirektörens berättelse 1912 (af Wallroth). Af största intresse skulle det vara, om man kunde få någon klarhet öfver agiot mellan sedlarna och deras ursprungliga metalliska underlag, kopparplåten, under den följande tiden. Källmaterialets otillräcklighet torde dock här vara ett afgörande hinder.

[2] Se s. 151 i föreg. häfte af denna tidskrift. Jmfr äfven prisstatistik s. 254.

Medelkursen för december:

	Pund Sterling	Riksdaler Holländsk kurant	Riksdaler Hamburger banco	Svensk riksdaler
1740.........	99,5	100,4	100,2	99,9
1741.........	107,2	109,4	108,1	101,5
1742.........	100,4	101,3	102,3	101,9
1743.........	117,5	118,6	118,9	109,5
1744.........	119,7	122,9	122,4	111,1
1745.........				
1746.........				
1747.........	128,8	128,9	126,3	123
1748.........	122	118,1	119,5	123
1749.........	116,2	115,2	117,3	123
1750.........	108,4	107,4	109,4	112,4
1751.........	107,8	106	107,7	115,1
1752.........	101,2	101,1	103,1	107,1
1753.........	102	101,1	104,1	109,8
1754.........	103,1	101,1	104,5	109,1
1755.........	109,1	107	107,5	109,8

100 = medelkursen för 1740.

Åren 1745 och 46 rådde tvångskurs, och noteringarna äro alltså ej tillförlitliga. De äro också för dessa båda år mycket sparsamma. Beträffande arbitrageaffärerna jmfr s. 245 (om guldpunkternas läge).

Kontorets verksamhet kunna vi i öfrigt endast jämförelsevis ytligt bedöma, då dess böcker och räkenskaper ej finnas i behåll [1]. Hvad som väl bidrog till den hemlighetsfullhet, hvari kontoret insvepte sig, var, att en del personer voro intresserade i företaget, som bestämdt önskade förbli okända [2]. Man kan naturligtvis ha en del misstankar, inom hvilka kretsar dessa anonyma bolagsmän voro att söka, men det torde dock vara omöjligt att här nå till annat än blotta antaganden. För öfrigt måste man medge, att

[1] Man måste också försöka få en föreställning om, hur transaktionerna kunna ha tett sig från de utländska acceptfirmornas synpunkt, och hur långt de kunde bevilja kredit utan att den inom rimlig tid täcktes af verkliga tillgodohafvanden. Det vill synas, som om skulderna på den ena platsen ofta betalats genom rembourseríng från en annan, och att på detta sätt en öfverflyttning af krediten ägt rum. S. U:s skrifvelse 10 apr. 1761 (Tryckt 1765 i »Frågepunkter — — —» bland stora deputationens handlingar s. 47). Dock torde väl, om man bortser från Amsterdam, kreditmöjligheterna ej varit så stora att metoden kunnat komma till generell användning. I så fall drefs väl det hela från acceptfirmornas sida som en visserligen ej riskfri men vinstgifvande låneaffär mot sekunda säkerheter som depositionsbevis i banken o. d. Det torde vara ansenliga belopp i ränta, provision o. d., som gått till dessa firmor, enligt S. U:s nyss citerade skrifvelse 10 à 12 proc. årligen.

[2] Finansdeputationens prot. 19 dec. 1747 (bland S. U:s prot. och konc. suppl.).

äfven andra omständigheter gjorde hemlighetsfullhet af nöden. Om kontorets operationsplan blifvit närmare bekant, hade med all sannolikhet en hel del spekulanter vid den då rådande höga kursen skaffat sig så stor utländsk trasseringskredit som möjligt för att, sedan kursen sänkts, återbetala sin skuld[1]. Detta kunde ha ledt till betydande svårigheter för kontoret. Växelkontorets ordinarie understöd från staten uppgick till åtminstone 200 à 250,000 daler silfverm. årligen[2]. Emellertid lämnade kontraktet möjligheten öppen för ytterligare betydande understöd från statens sida[3]. Och hvad som kanske var viktigast, det »vällofliga» växelkontoret ansågs utomlands nära nog som en publik institution, som staten vid eventuella svårigheter ej kunde lämna i sticket[4].

Kontoret förband sig att under 1748 sänka kursen på Amsterdam till circa 18 %, för 1749 till 15,2 och för 1750 och de följande åren till 12,4 % öfver 1740 års medeltal. Då kontraktet endast gällde Amsterdamvalutan, torde kontoret hufvudsakligen ha trasserat på Amsterdam och till största delen lämnat de öfriga kurserna åt arbitrageörerna. Detta framgår af tabellen s. 317[5], där man kan följa trycket på Amsterdamvalutan, under det de öfriga kurserna och speciellt det svenska silfveragiot endast långsamt tendera att adjustera sig härefter[6]. För öfrigt lade en klausul i kontraktet det direkt i kontorets intresse att hålla kursskillnaden mellan Hamburg och Amsterdam så hög som möjligt[7]. Kontorets viktigaste inkomst torde därför ha varit af rent spekulativ art: att förtjäna på kursskillnaden och fördela kursförlusten på så många händer som möjligt. Kontorets verksamhet undandrar sig naturligtvis i detta afseende all beräkning. Den största faran för kontoret var möjligheten af en allmän affärskris, som skulle leda till en skarp åtstramning i acceptfirmornas kreditgifning och ökadt behof af utländska betalningsmedel, som gifvetvis i första hand skulle rikta sig mot kontoret. Man måste därför anse det hela som

---

[1] Jmfr. S. U:s beredningsutskotts prot. 19 juni 1756.

[2] Summan kunde ej på förhand bestämdt fixeras (räntefria lån o. d.). 1765 uppgjordes beräkningar häröfver.

[3] Särskildt kom i det följande bankens kopparexport kontoret till godo.

[4] Jmfr Fersens yttrande i S. U:s beredningsutskotts prot. 20 jan. 1756.

[5] Se också not 1 på nästa sida.

[6] Kontoret erhöll ej växelmonopol, hvilket väl i främsta rummet berodde på de nedslående erfarenheterna från växelförordningens tid. — Att kursen fr. o. m. 1750 sjönk under den kontrakterade summan, kan väl till någon del tänkas bero på att allmänheten fick klarhet öfver kontorets verksamhet och väntade en fortgående årlig kurssänkning. Detta kan misstänkas ha ledt till thesaurering af sedlar. (Jmfr förhållandena 1766. STAVENOW: Frihetstiden, i Sveriges hist. intill tjug. seklet s. 318). I hvarje fall hade det varit märkvärdigt, om ingen spekulation i stegring af sedelvärdet förekommit. Men en sådan måste ju leda till en nedsättning af penningens circulationshastighet.

[7] Kontoret ersatte nämligen kronan subsidierna i Hamburger banco till den kurs, det höll Holländsk kurant.

en spekulationsaffär med visserligen tillfälliga vinstmöjligheter men i längden säker förlust, så vida inte staten trädde emellan.

Rörande omfånget af växelkontorets operationer uppgjordes vid räfsten 1765 beräkningar med stöd af mäklarnas uppgifter. Dessa visa en afsevärd stegring af växelsumman. Visserligen har första året (1747, året före operationernas början) genom feltryck uppsatts mer än 50 % för lågt och jämförelsen därigenom förryckts, men äfven sedan detta korrigerats, föreligger en afsevärd ökning[1].

Något som betydligt stärkte kontorets ställning, var det samtidiga inrättandet af järnkontoret. Detta afsåg att genom organisation af exporten pressa upp priset på Sveriges förnämsta exportartikel, järnet. Hvarje organisation af utrikeshandeln i syfte att, så långt landets ställning medger det, jämka priserna måste naturligtvis ha ett visst inflytande på kursen. Men en större vinst kan ju blott uppstå i fråga om de varor, beträffande hvilka landet antingen som producent eller konsument intar en monopolartad ställning. Detta om man bortser från importförbud o. d. för »öfverflödsvaror». Hvad som ökade järnkontorets betydelse för växelkontoret, var att de båda stodo under delvis samma ledning[2].

---

[1] Växelsumman uppges till 1,781,045 riksdaler i stället för 2,781,045. Denna felaktiga uppgift har gått igen i den senare litteraturen t. ex. SJÖSTRAND a. a. s. 117. Att det är tryckfel, framgår af jämförelse med de öfriga kolumnerna i tabellerna. Trasseringssummorna i de viktigaste myntslagen äro enligt denna källa (S. U:s protokollsutdrag d. 20 sept. 1765, bil. 1; tryckt) i afrundade tusental.

	Pund	Hamburger banco	Holländsk kurant
1747	58	1,256	1,345
1748	70	1,304	1,429
1749	104	1,598	1,957
1750	110	1,500	1,736
1751	77	1,512	1,274
1752	71	1,730	1,601
1753	84	1,311	1,465
1754	103	1,519	2,062
1755	106	1,802	2,995

[2] Den stegring af järnpriset, som följde, berodde väl emellertid främst på de stigande konjunkturerna. Sveriges ställning på den internationella järnmarknaden var ju visserligen stark men ingalunda obestridd. Se HECKSCHER: Produktplakatet (i Hist. stud. tillägn. H. Hjärne 1908) s. 728. Jmfr också SEFSTRÖM a. a. I s. 65. I den 1761 tryckta skriften »Saga om Merkurius och Minerva I» uppges järnpriset i London ha varit pr ton:

1748	13 à 14 1/2	pund		1752	17 1/2 à 17	pund
—49	14 1/2 à 15	»		—53	16 1/2 à 16 7/8	»
—50	16 3/4 à 17 3/8	»		—54	16 1/2 à 17	»
—51	17 à 17 1/2	»		—55	16 1/4 à 18	»

1754 började förkänningarna af en katastrof. D. 12 juli detta år uppgick enligt dess egna uppgifter växelkontorets skuld i Hamburg till 28,924 riksdaler och d. 31 dec. till 156,169. För Amsterdam voro samma siffror 178,772 och 468,146. D. 31 dec. 1755 hade visserligen skulden i Hamburg sjunkit till 70,691 [1] men samtidigt hade den i Amsterdam stigit till 722,320. Kontorets trassering visar under 1755 en stegring af mellan 75 och 100 %, så vidt man kan döma af de tillgängliga siffrorna [2]. Krigsutbrottet mellan Frankrike och England 1755 samt de äfven i öfrigt hotande utsikterna tycks ha ledt till en allmän åtstramning i den utländska krediten. Kontoret öfversvämmades af kunder. Svårigheten att utomlands få kredit voro så stora, att t. o. m. ostindiska kompaniet fick afslag [3]. Äfven Hamburgerbanken befann sig i ett kritiskt läge [4]

Detta års internationella kris ledde till den svenska valutapolitikens bankrutt. Äfven om växelkontoret ännu några år under skiftande former frestade tillvaron, så var dock dess öde afgjordt, så mycket mer som en ytterligare kraftig inflation af valutan inträdde, dels genom ohejdad bankkredit, dels genom pommerska kriget. Detta grandiosa försök att bli kvitt sina skulder utan att vare sig betala dem eller göra bankrutt hade strandat.

Emellertid måste man komma ihåg, att saken för frihetstidens politici tedde sig helt annorlunda. Om man i likhet med denna tid bland de faktorer, som konstituera växelkursen, lägger en så öfvervägande vikt vid tillgången, så är det ju också konsekvent, att man i första hand söker påverka denna. Men man inskränkte sig ej till växeltransaktionerna. Genom prohibitiva tullsatser, förbud mot öfverflödsvaror, inrättandet af järnkontoret och understöd af industrien trodde man sig ha sörjt för att handelbalansen hastigt skulle bringas i ett gynnsamt skick. Härigenom skulle den utländska växelskulden af sig själf afvecklas och kursen återgå till en höjd, som gjorde växelkontoret öfverflödigt. Att nu själfva idén till ett af privata köpmän ledt växelkontor låg så nära tillhands, berodde väl på flera orsaker. Först och främst måste man komma ihåg, att affärerna på utlandet helt och hållet lågo i händerna på privata firmor, som i flera hänseenden ersatte våra modärna banker. Vidare hade systemet med kreditväxlar redan vunnit stor utbredning. Man trasserade vid hög kurs på kredit och sålde växeln dyrt, i hopp att kursen vid betalningstiden skulle ha sjunkit. Det var dock endast kända firmor med goda utländska förbindelser, som kunde ha någon större framgång häri. Just denna koncentrering af växelhandeln till några få firmor, som åt-

---

[1] Lånemöjligheterna i Hamburg voro alltid begränsade. v. HALLE a. a. s. 11 not 16.
[2] S. U:s beredningsutskotts handlingar 1755—56.
[3] » » prot. 21 jan. 1756.
[4] Banken stängdes genom senatsdekret »für alle Herausnahmen». v. HALLE a. a. s. 5.

minstone till en del grundade densamma på en ganska otillförlitlig utländsk kredit, gynnade uppkomsten af ett växelkontor. »Vi lefva på utländsk kredit genom att taga vexlar på kredit och betala dem genom eviga omsättningar från en ort till en annan», klagade redan i början på 1730-talet Dalins Argus[1].

Om den svenska valutapolitiken under förra delen af 1740-talet gör ett starkt intryck af brist på planmässighet och af famlande, kan man ej säga detta om de följande åren. Den politik, som tog sig uttryck i växelkontoret, är i sitt slag konsekvent och genomförd. Grundfelet är misstaget rörande sedelns funktion och betydelse för penningväsendet. Men detta misstag delades vid denna tid af de flesta både teoretici och practici, äfven om undantag finnas[2]. Sedelpolitiken befann sig ju ännu i det hela på experimentets stadium. Det är ur den synpunkten man har att betrakta den svenska valutapolitiken under denna tid, och domen måste då gestalta sig afgjordt mildare, än den de segrande mössorna vid räfsten 1765 en smula som prophetæ ex eventu afkunnade.

---

[1] Cit. efter ARNBERG: Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi I 1868 s. 74. Om utländska förebilder till växelkontoren funnits, är mig obekant. SEFSTRÖM a. a. I s. 57, anser, att de voro något i alla andra »wälbeställte» länder okändt. Samme förf. förklarar s. 53, att »få Handlande äro i Swerige, som då Utlänningen påminner om Gäldens betalande, icke måste nyttja det usla expedient, at på en och samma Summa tillika remittera och trassera, på det Utlänningen igenom winsten af provisioner förmedelst Capitalets så ofta omsättjande må hållas wid godt humeur — —».

[2] Jmfr. också förhållandena under inflationsperioden i början af 1800-talet, som erbjuder flera beröringspunkter med den nu skildrade, t. ex. Karl Johans försök att reglera växelkursen genom undersäljande af växlar. BRISMAN: Realisationsfrågan 1808—34, Göteborg 1908, s. 101.

Litteratur.

S. J. Boëthius: *Om statslifvet.* Stockholm 1916. P. A. Norstedt & Söners förlag. I o. II.

Det område af statsvetenskapen, som professor B. i föreliggande arbete framställt, plägar med nutida terminologi kallas »allmän statslära». Denna vetenskap vill till skillnad från den rent deskriptiva statskunskapen belysa, säger förf. i förordet, »hvad statslifvet i och för sig är, i hvilket förhållande det står till andra mänskliga lifsområden och hvad däraf följer i metodologiskt hänseende, för att sedan på grundvalen af de vunna resultaten söka utreda innebörden i och själfva meningen med de statliga företeelser, om hvilkas yttre gestaltning statskunskapen i inskränkt bemärkelse ger kunskap».

Den allmänna statsläran söker sig sålunda på djupet, under och bakom de skiftande företeelser, som bära verklighetens namn. En inre frändskap med filosofien röjer sig häruti; många tankens stormän hafva också brottats med problemen om statens väsen och ändamål, om individens förhållande till det starka mänskliga förband, som omsluter honom, och om statens rätt och plikt härvid. Statsteoriernas historia är ett stort, kanske det största och lärorikaste kapitlet inom allmänna statsläran.

I Sverige har alltför länge saknats en vetenskaplig framställning af denna betydelsefulla del af statsvetenskapen. Mer än femtio år hava förflutit sedan J. A. Nyblæus först utgaf sin utmärkta afhandling Om statsmaktens grund och väsende. Detta arbete är dock mera en skarpsinnig vidräkning med särskildt naturrättens läror utifrån författarens boströmianska ståndpunkt, än en allsidig eller objektivt hållen statsteoriernas historia. I senare tid har bl. a. Reuterskiöld (Grunddragen af den allmänna rätts- och samhällsläran) i största knapphet vidrört samma ämne.

Det är för att fylla en lucka i vår politiska litteratur, som prof. Boëthius' verk sett dagen.

Redan från början af sin verksamhet som professor skytteanus har B. ägnat den allmänna statsläran sitt synnerliga intresse, såsom framgår af åtskilliga smärre skrifter och artiklar, i hvilka B. framträder som en öfvertygad anhängare af den moderna (tyska) statsdoktrinen. Prof. B:s föreläsningar i allmän statslära

hafva efterlämnat ett varaktigt intryck hos alla dem, som i likhet med anmälaren haft förmånen bevista desamma. Dessa föreläsningar utgöra den plan och grundriktning, efter hvilken boken Om statslifvet uppbyggts. Arbetets syfte har dock låtit framställningen växa till mångdubbla proportioner; vissa partier äro omarbetade och den vetenskapliga apparaten ojämförligt mycket vidlyftigare, än det muntliga föredraget från katedern kunde tillåta. En kort öfverblick af arbetets innehåll, såsom det själft är uppställdt, torde här vara på sin plats.

Främst bland de arbetet inledande *grundläggande undersökningarna* uppställes spörsmålet, huruvida vetenskapen om statslifvet bör hafva en öfvervägande ideologisk eller empirisk prägel. Med fullt erkännande af nödvändigheten af de båda hvarannan kompletterande forskningsmetoderna, analys och syntes, konstaterar förf. rättmätigheten i att »kräfva empiri af den forskning, som har att söka förklara en så konkret verklighet som statslifvets företeelser». Statsvetenskapens empiriska metod blir emellertid en annan än naturvetenskapernas. Statslifsforskningen, säger förf., »kan aldrig nöja sig med att blott konstatera, att något är eller ens hur det så blifvit, utan drifves oemotståndligt till värdeomdömen».

De lagar för statslifvet, man ansett sig kunna påvisa, få ej heller jämställas med de orubbliga naturlagarna. Tvärtom varnar förf. kraftigt mot att tillägga absolut betydelse åt de »lagar», han tager i skärskådande, såsom lagen för typbildning (samma statsinstitutioner vid samma kulturstadier hos hvarje folk), miljöns lag, de ekonomiska, statistiska och geopolitiska lagarna. Statslifvets af många vetenskapsmän urgerade »organiska lagbundenhet» ger förf. åter anledning framhålla den grundväsentliga skillnaden mellan en naturlig organism, hvars omedvetna celler lyda fasta naturlagar, och staten, där primärdelarna utgöras af viljebegåfvade, själfständiga individer.

Efter denna allmänt orienterande inledning, tager förf. till behandling det invecklade problemet om »stat och samhälle». Under tillbakavisande af sociologiens alltför vidtomfattande definition af samhälle, framställd i Sverge af G. Steffen, preciserar B. sin uppfattning af »samhälle i vidsträcktaste bemärkelse, till en sammanslutning mellan människor, som i någon mån är organiserad för realiserandet af ett eller flera bestämda ändamål och som är afsedd att ha en viss konstans». Under detta vidsträckta samhällsbegrepp faller såväl den flyktiga associationen, hvars existens helt är beroende af deltagarnas tillfälliga intresse, som de »samhällsbildningar af fastare struktur», korporationer af olika slag, hvilka kunna kallas »samhällen i inskränkt bemärkelse». Bland dessa intager staten främsta rummet som det publika samhället i motsats till de andra som privata samhällen.

Det för staten konstitutiva är dess af hvarje yttre faktor oberoende härskarmakt, medan de privata samhällena endast af sta-

ten kunna få sig tilldelade rättslig tvångsmakt. Statsbegreppets formaldefinition blir därför »ett samhälle med ursprunglig rättslig härskarmakt.»

»Att lefva statslif är en nödvändig disposition hos människonaturen», säger förf. Potentiellt har människan alltid varit statsvarelse, fastän staten är produkten af en lång utveckling. Ur matriarkatets eller hordens och patriarkatets eller familjens samhällsbildande stadier framväxte det gentiliska samhället. De indoeuropeiska folken befunno sig omedelbart före sitt inträde i historien på släktsamhällets stadium.

På dessa grundläggande och preliminära undersökningar om samhället och staten följer en *öfversikt af statsteoriernas historia.* Härmed äro vi inne på arbetets kvantitativt och — vare det sagdt utan förringande af det öfriga — kvalitativt mest vägande del, där författarens djupa historiska vetande kommer till sin fulla rätt.

Allt teoretiserande om staten har till förutsättning en viss grad af kulturutveckling. Den första statsteorien, den teokratiska, har uppvuxit, där kulturens vagga stått, i Babylon, Egypten och Kina. Ur religionens och kultens famntag lösgjorde sig en verklig statsvetenskaplig spekulation först i Grekland. Romarnas praktiska statsmannasinne försmådde sysslandet med mera ingående statsrättsliga spörsmål. Dock är det till ej ringa del genom den grekiskt bildade Cicero, som antiken påverkat senare tider.

Medeltidens teokratiska statsteorier stamma dels ur asketiskt-hierarkiska åskådningar om påfven som den rättmätige härskaren öfver alla folk och stater i hans egenskap af Guds representant på jorden, dels ur den gammaltestamentliga uppfattningen af regeringsmakten som en omedelbar förläning af Gud.

Medeltidens statsrättsliga spekulation uppväcktes främst af striden mellan påfvemakt och kejsarmakt i deras ömsesidiga anspråk på universalväldet, medan de dock hvar för sig tillsattes genom val. Under inflytande af det på 1100-talet uppblomstrande studiet af den romerska rätten uppkom, påverkad af lex regia-begreppet, läran om härskarfördraget, som så småningom trängde de teokratiska teorierna i bakgrunden. Folksuveränitetens tanke växer fram.

Renässansens stora protest mot medeltidens asketiska lifsåskådning har å statsvetenskapens område kommit till uttryck hos Machiavelli. Reformationens män instämma i domen öfver medeltidens teokratiska statsuppfattning, men vända sig lika afgjordt emot Machiavellis etiska nihilism. Bland de skotska presbyterianerna (Buchanan) och Frankrikes förtryckta hugenotter (Frans Hotman och Junius Brutus) utbildas på grundval af det medeltida härskarfördraget och folksuveränitetsläran en åsikt om rätt till motstånd mot världsligt förtryck (»tyrannmord»).

Mot dessa monarkomakernas religiöst färgade antimonarkiska läror och till försvar för det af inbördesstrider hårdt ansatta franska

nationella konungadömet uppträder nu Jean Bodin med sina »Six livres de la république» 1577. Som den siste bland reformationens statsvetenskapliga tänkare kan man räkna Bodins store motståndare, den i Nederländerna verkande tyske rättslärde Johannes Althusius († 1638).

Boëthius har genom den bredt lagda skildringen af den senare medeltidens och reformationstidens stattsrättsliga spekulation låtit dessa perioder framstå i deras rätta storhet. Utan de föregående seklernas tankearbete hade 16- och 1700-talens statsrättsliga system aldrig sett dagen. Ur medeltidens — och medelbart antikens — läror om jus naturale, härskarfördraget och folksuveräniteten framväxte *naturrätten*, alla tiders glansfullaste politiska spekulation, hvars makt öfver sinnena ännu är oerhördt stor.

Den naturrättsliga skolans åskådning var från grunden individualistisk. Människan betraktades som en till själfva sin natur statslös varelse. De under naturtillståndet gentemot hvarandra suveräna individerna lydde en i förnuftet sig manifesterande, öfverallt och för alla lika naturrätt, hvars innehåll jämställdes med positiva rättsregler — skolans stora logiska misstag. Samhällsfördraget blef utgångspunkten för all statlig utveckling. Därur deducerade Hobbes fram sin obevekliga härskarsuveränitet och Rousseau en lika otyglad folksuveränitet, bägge utmynnande i statsdespotism. Den andra naturrättsliga hufvudriktningen öfver Locke och Montesquieu bevisade från samma premisser statsmaktens skyldighet att respektera hvarjehanda »naturliga» individuella rättigheter.

I ett särskildt kapitel påvisar förf. hur naturrätten trots sin allt statslif upplösande individualistisk-atomistiska grundåskådning dock skänkt vetenskap och lif resultat af beståndande värde. Tanken om en öfver den positiva rätten hägrande »naturlig rätt» har varit och är alltfort en drifvande kraft i de flesta reformer af de olika rättsordningarna. Dogmen om folkets suveränitet har så inrängt i västerländskt medvetande, att hvarje försök att ånyo proklamera en privaträttslig härskarsuveränitet i längden misslyckats. Det var vidare naturrättsliga åskådningar som gåfvo upphof till tanken att på statsrättslig väg söka betrygga den personliga friheten.

Franska revolutionen och Napoleons framfart åstadkommo en reaktion mot naturrätten och det på två linjer: *restaurationen (reaktionen)* representerad af de Maistre, Bonald, v. Haller och praktiskt af heliga alliansens politik; samt *den historiska skolan*, hvars upphofsmän äro Edmund Burke, Adam v. Müller och v. Savigny. Dennes skrift »Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft», 1814, med dess mot naturrättens abstraktrationalistiska samhällslära riktade åskådning af staten som en organisk enhet af det g[illegible]nom tiderna fortlefvande folket blef utgångspunkten för historisk[illegible] skolan i Tyskland. I Sverige upptogs den historiska skolans statsbegrepp af Hans Järta och E. G. Geijer

och i Frankrike framträdde en närbesläktad riktning, de s. k. doktrinärerna, representerad af Royer-Collard och Guizot. Den historiska skolans främsta insats är dess folkbegrepp, hvilket öfvertagits af den moderna statsvetenskapen. En viss böjelse hos flera af skolans anhängare för härskarsuveränitet samt ett doktrinärt fasthållande vid gamla och redan föråldrade institutioner gaf näring åt den idériktning, som under namn af *liberalismen* blef en yngre och modererad form af naturrätten.

Liberalismens naturrättsligt individualistiska statsuppfattning yppade sig i förkärleken för ett folkvälde utöfvadt genom parlamentarism eller demokratisk republik. Benjamin Constant i Frankrike, Welcker och Rotteck i Tyskland blefvo kontinentens främsta liberala banérförare. I England fick liberalismen en pregnant form i Benthams teori om lyckan som individens och statens högsta lifsprincip, »utilitarismen», samt i Adam Smiths epokgörande lära om arbetets frihet, hvarur frihandelsteorien och manchesterliberalismen vuxit fram. Liberalismen — 1800-talets teoretiserande klassiska liberalism, som ej bör förväxlas med våra dagars praktiskt politiska partiliberalism — betraktade staten endast såsom en inom så snäfva linier som möjligt begränsad rättsstat. Reaktion mot denna åskådning kom med socialismen, hvars utveckling och läror förf. skildrar i den historiska öfversiktens sista, kanske väl flyktigt skisserade kapitel.

I sin öfversikt af statsteoriens historia har prof. B. gifvit en lika öfverskådlig som lärd och djupgående teckning af de försök som under tidernas lopp gjorts att förklara staten och lösa statslifvets problem. Tankeriktningarna äro insatta i den historiska miljö, som förklarar deras framträdande, en objektiv och förstående kritisk värdesättning sluter sig till redogörelsen för hvarje skola eller framstående tänkare. Det politiska statsteoretiserandet i Sverige beröres jämsides med kontinentens idéströmningar, hvilka ju i väsentlig grad påverkat utvecklingen här hemma. Prof. B. har fört sin historik fram till förra hälften af 1800-talet.

Efter vunnen insikt i de äldre statsteorierna, föras vi i arbetets sista afdelning, *utkast till allmän statslära*, in på den moderna statsdoktrinens område. På grundval af historiska skolans folkbegrepp har denna »fasta statsdoktrin» vid medlet af 1800-talet utbildats af tyska rättslärde, främst v. Gerber och Gierke.

Staten är ett samhälle med ursprunglig härskarmakt. Subjekt för denna är det genom tiderna fortlefvande statsfolket »folket såsom en organisk enhet af forntid, nutid och framtid». Denna sig genom generationerna sträckande folkorganism kan med fog kallas statens suverän, hvarigenom naturrättens vid hvarje tidpunkt fritt själfbestämmande folk — den falska folksuveräniteten — blir blott en mandatarie åt honom. Den fullständiga definitionen på en *modern* stat sammanfattar B., i anslutning till Jellinek, sålunda: »ett folk rättsligt organiseradt såsom

fortlefvande enhet genom en rättsordning, i kraft hvaraf det har ursprunglig härskarmakt öfver sina medlemmar och inom sitt område».

Statens ändamål har alltid varit föremål för skilda teorier. En dylik anser statens verksamhet böra helt inriktas på främjandet af mänsklighetens religiösa och sedliga fullkomning. Montesquieu — och från sin säregna filosofiska ståndpunkt Hegel — ansåg hvarje nation hafva sin särskilda uppgift att fylla. Locke definierade statsändamålet med skydd för den personliga friheten, Kant och liberalismen med individuell rättssäkerhet. Den moderna statsläran förkastar åsikten om ett staten tillkommande särskildt ändamål och utvidgar detta till att omfatta »möjliggörandet af statsfolkets kultur såsom något fortbestående och sig utvecklande». Den moderna rättsstaten kan ej stanna vid ett blott garanterande af rättsskydd — visserligen det oundgängligaste af alla statsändamål — utan måste äfven gripa sig an med positiva kulturuppgifter. I hvilken grad detta sedermera bör ske, huruvida vissa kulturuppgifter främjas bäst af staten ensam, eller af enskilda, beror på olika tidsförhållanden. B. uppehåller sig särskildt vid den svårlösta frågan om förhållandet mellan stat och kyrka. Han uppvisar huru den medeltida och kalvinska kyrkohegemonien, det protestantiska statskyrkoväsendet och senare tiders frikyrkosystem var för sig utgöra försök — på grund af problemets natur mer eller mindre kompromissartade — till reglering af den ständiga antimonien: kristlig religiös frihet och statlig tvångsmakt.

I kapitlet »Rätten i vidsträckt mening» gifver förf. en kort och koncis öfversikt af rättens begrepp, uppkomst, betingelser och indelning — en rättsencyklopedie i fickformat, om man så får säga — som speciellt för statskunskaps studerande uti den humanistiska fakulteten bör komma väl till pass.

Läran om *statsorganen* är den moderna statsdoktrinens förnämsta själfständiga insats i den vetenskapliga diskussionen. På grundvalen af den historiska skolans utbildade folkbegrepp har man lyckats klarlägga väsendet hos utöfvarna af statens viktigaste funktioner, statsorganen. Äldre tiders identifiering af staten med dess organ, härskaren eller folket kan härmed, hvad vetenskapen beträffar, anses definitivt öfvervunnen.

Statsformerna indelar B., och den moderna tyska statsvetenskapen, efter Aristoteles gamla schema, men med uteslutande af aristokratien, uti monarki och republik. Författaren följer härutinnan strängt den moderna tyska doktrinen (Jellinek). Denna öfverväqande juridiskt färgade statsdoktrin, som i läran om statsorganen firat en ovedersäglig triumf, har stannat vid en mindre lycklig lösning beträffande indelningen af statsformerna. Monarkiens särmärke angifves bl. a vara, att det högsta statsorganets bestämmanderätt utöfvas af en fysisk individuell vilja. I Preussen eller Österrike kunde en dylik definition af monarki tänkas, men är det icke väl formalistiskt att tvinga in Englands kabinettstyrelse under samma

schema? I republiken utgör regeringsorganet en juridisk kollektiv vilja, anser man. Vilket »kollegium» bildar regeringsviljan i Förenta Staterna? Förebilden till presidenten i Förenta Staterna var veterligt Englands konstitutionelle monark. Också erkänner man en stark frändskap mellan presidentrepubliken och den konstitutionella monarkien. Skillnaden dem emellan angifves med en frågan om statsskickets grundkaraktär så ovidkommande anmärkning som att presidenten, i motsats till monarken, är ansvarig och tillsatt för begränsad tid.

Efter ett kapitel om fasta förbindelser mellan stater (statsförbund, förbundsstat o. s. v.), afslutas arbetet med en exkurs »Om staten såsom person», hvari förf. närmare utför sin i den moderna statsläran grundade åsikt om staten »såsom *ett verkligt väsen* med en egen tillvaro, upphöjd öfver sina medlemmar och därför etiskt förpliktande dem».

Föregående summariska referat har endast velat visa den allmänna tankegången uti Prof. Boëthius' arbete Om statslifvet. Rikedomen af fakta, den vidsynta historiska blicken, som gifver systembyggnadernas virrvarr bakgrund och sammanhang, den lugnt vetenskapliga polemiken i text och noter, må enhvar läsare i arbetet själft taga kännedom om. Talrika litteraturhänvisningar stå den intresserade till buds för specialforskningar. Ett fullständigt personregister underlättar i hög grad studiet. Den välgörande objektivitet, som hvilar öfver framställningen, skyddar förf. för särskildt statsvetenskapsmannens stora fara: att à tout prix och till förfång för kompositionen i dess helhet, häfda en egen särmening i stort som smått.

Prof. B:s arbete vänder sig, som han själf framhåller, i främsta rummet till de studerande vid universiteten. Hela den politiskt intresserade och bildningssökande svenska allmänheten må emellertid hänvisas till denna allsidiga, tankeväckande och samtidigt så lättlästa utredning af statslifvets mångfaldiga problem. Det pulserande politiska lifvets mer eller mindre grumliga sträfvanden och idéer bli först rätt begripliga i ljuset af gångna tiders förberedande tankearbete. Boken Om statslifvet är ägnad att blifva en ypperlig vägledare genom tidens växlande och svårlösta frågeställningar. Därför äro vi professor Boëthius all tack skyldiga för det betydelsefulla verk, hvarmed han sålunda riktat vår fattiga statsvetenskapliga litteratur. Samtidigt må det vara tillåtet att uttala förhoppningen om fortsatt vetenskapligt skapande. Men skulle emot mångas förväntningar och hopp den högtvärderade författaren föredraga sitt välförtjänta otium cum dignitate, och blefve »Om statslifvet» professor Boëthius' sista större arbete, så är därmed rest en värdig minnessten öfver en sällsynt arbetsrik och fruktbringande vetenskapsgärning.

Erik Fahlbeck.

TILL LÄRAN OM

FOLKRÄTTSLIGA RÄTTSÄRENDEN OCH FÖRDRAG

AF

DR. **R. ERICH**
PROFESSOR VID HELSINGFORS' UNIVERSITET

LUND
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

LUND 1916
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

I.

De mellanfolkliga rättsförhållanden äro icke bundna vid vissa typiska former och kunna icke indelas på grund af bestämda yttre kännetecken. Däremot kunna å de folkrättsligt relevanta fakta tillämpas samma allmänna indelningsgrunder, som gälla på andra rättsområden.

Först och främst kunna alltså rent fysiska fakta utöva en konstitutiv, rättsförändrande och rättsupphäfvande verkan på mellanfolkliga förhållanden. En fråga, beträffande hvilken åsikterna divergera, är den, huruvida tiden, tidsförloppet, bör anses hafva en dylik verkan. Härom kan i största korthet sägas, att denna faktor icke besitter den akkvisitiva och extinktiva verkan hvilken i den inom staten gällande rätten framträder dels såsom häfd dels såsom preskription. I förening med andra omständigheter kan tidsförloppet däremot vara af synnerligen stor betydelse. Ehuru t. ex. förvärfvet af ett territorium, rättare sagdt af statsmakten på ett visst område, icke är beroende af någon *usucapio*, kan likväl förloppet af en viss tid vara af betydelse för frågan, huruvida den stat, som gör anspråk på området, verkligen förvärfvat en bestående makt på detsamma. Om tvenne stater tvista om ett område, hvilket tidigare varit *res nullius* och hvilket bägge påstå sig hafva ockuperat och om de därvid kunna grunda sina anspråk på fakta, hvilka ådagalägga, att ett besittningstagande verkligen ägt rum, så kan den stat, hvilken tidigare företagit ockupationshandlingar, åberopa en *jus primi occupantis*. I de fall, då fråga kan uppstå därom huruvida en stat erkänt en viss faktisk förändring eller upphört att göra ett anspråk gällande, kan längden af den tid, som förflutit efter förändringens inträde, gifvetvis vara af stor betydelse. Skulle en stat utkräfva skadeersättning eller annan godt-

görelse, på grund af en rättskränkning, som en annan stat för länge sedan tillfogat densamma, så kan i många fall ett dylikt anspråk med skäl tillbakavisas såsom preskriberadt. Sin största betydelse såsom rättsförändrande faktor synes tidsförloppet likväl hafva i det fall, då innehållet af ett statsfördrag icke verkställts eller tillämpats, ehuru anledning därtill förelegat; fortbeståndet af ett dylikt tillstånd kan ådagalägga en verklig *desvetudo,* resp. utvisa att ett rättsanspråk uppgifvits.

Den allmännaste och mest betydande kategorin af folkrättsligt relevanta fakta utgöres af r ä t t s ä r e n d e n. Förutsättningen för att ett folkrättsligt rättsärende må komma till stånd, är naturligtvis rättsförmåga (egenskapen af folkrättsligt subjekt) samt handlingsförmåga i det gifna fallet, likaså att viljeförklaringen afgifves af därtill behörigt statsorgan. En allmän befogenhet att företräda staten tillkommer i regel monarken samt enligt de flesta republikanska statsförfattningar organet för den högsta exekutiva makten i staten. I hvilken stat som helst kan emellertid statsöfverhufvudets behörighet att genom sina viljeförklaringar förplikta staten vara genom statsförfattningen inskränkt. Dylika inskränkningar, hvilka hänföra sig till det ifrågakommande statsorganets *legitimation,* äro jämväl af folkrättslig relevans. Äfven under sin vistelse i främmande land, t. o. m. i krigsfångenskap kan ett statsöfverhufvud afgifva en staten förpliktande viljeförklaring, såframt icke ett dylikt läge enligt statens författning beröfvar honom denna kompetens. Frågan om den folkrättsligt relevanta legitimationens förhållande till den statsrättsliga giltigheten af normer, fastslagna genom ett statsfördrag, skall i annat sammanhang behandlas.

I de fall, då en folkrättslig viljeförklaring är rättsligt relevant endast under förutsättning att den stat, till hvilken viljeförklaringen är riktad, mottager densamma, bör förklaringen naturligtvis afgifvas till denna stats legitimerade representant.

Förrän frågan om olika slag af folkrättsliga rättsärenden upptages till pröfning, må här i korthet hänvisas därtill, att äfven på folkrättens område rättskränkningar, delikt, äro ägnade att medföra rättsverkningar. Och på samma sätt som man i privaträtten talar om *obligationes quasi ex contractu,* så kunna analoga fall påvisas äfven i folkrätten, t. ex. då en stat uppträdt såsom *negotio-*

rum gestor för en annan stat och därigenom förvärfvat sig ett ersättningsanspråk. Likaså är det tillåtet att här tillämpa begreppet *obligatio quasi ex delictu;* ett sådant fall föreligger, då under ett krig kombattanter, som inträngt på neutralt område, af den neutrala staten afväpnats och internerats, i följd hvaraf denna stat förvärfvat ett anspråk på ersättning för de kostnader, som därigenom åsamkats densamma.

För att sedan återgå till frågan om folkrättsliga rättsärenden, så äro desamma självfallet i regel *negotia inter vivos;* ett *negotium mortis causa* är emellertid möjligt. Ett sådant föreligger i det, praktiskt icke betydelselösa fallet, att en stat, genom fördrag eller ensidig viljeförklaring, uttalar sin vilja att uppgå i en annan stat.

Någon allmän form för folkrättsliga viljeförklaringar gifves det icke. Rättsärenden i rent muntlig form äro sällsynta, men å andra sidan är det ett välbekant sakförhållande, att vid sidan af uttryckliga viljeförklaringar förekomma konkludenta. Äfven ett stillatigande kan stundom ersätta en uttrycklig viljeförklaring. I folkrätten är det icke sällsynt, att statens vilja framgår af dess uppträdande, det sätt, på hvilket densamma förhåller sig till en viss angelägenhet, utan att densamma afgifver någon uttrycklig viljeförklaring. Frågan om *tacite* afgifna viljeförklaringars betydelse framträder speciellt, då en i ett folkrättsligt förhållande inträffad förändring berör, om än icke omedelbart, en tredje stats intressen; detta gäller hufvudsakligen i fråga om erkännandet *(reconnaissance)*, hvarom senare skall talas.

En folkrättslig viljeförklaring kan vara *villkorlig.* Villkoret kan vara suspensivt eller resolutivt. Af det konkreta fallets beskaffenhet och kontrahenternas afsikt beror, huruvida uppfyllelsen af ett resolutivt, resp. icke uppfyllelsen af ett suspensivt villkor, har den betydelsen, att den villkorligen gjorda viljeförklaringen *ipso jure* förlorar sin rättsverkan, eller om vederbörande stat fastmer bör därom göra invändning. Det senare alternativet torde böra anses motsvara kontrahenternas afsikt, såframt en motsatt afsikt icke kan härledas ur rättsärendet. Såsom exempel på villkorliga viljeförklaringar kan nämnas det fall, att en stat gör beviljandet af en viss fördel (t. ex. sitt samtycke till upphäfvandet

af en främmande stats rätt till konsularjurisdiktion) beroende däraf, att öfriga stater å sin sida samtycka därtill.

Om en folkrättslig viljeförklaring föranledts af ett misstag beträffande någon väsentlig punkt eller om den, som afgifvit densamma, handlat under ett omedelbart tvång, kan den återkallas. Om åter staten själf befinner sig i ett tvångsläge, t. ex. i följd af ett olyckligt krig, och vederbörande organ, utan att personligen vara tvång underkastadt, å statens vägnar gör ett medgifvande eller ingår en förbindelse, kan denna icke återkallas; en annan sak är, att förändrade omständigheter kunna rättfärdiga en ensidig uppsägning under åberopande af den s. k. *clausula rebus sic stantibus.*

Oberoende af det å statens vägnar handlande organets allmänna behörighet är en folkrättslig viljeförklaring i och för sig ogiltig, i händelse staten genom densamma öfverskridit sin rättsförmåga, alltså icke *kunnat* åvägabringa den ifrågavarande viljeförklaringen. Om alltså en till en förbundsstat hörande delstat med en främmande stat afslöte ett fördrag, hvars ingående icke låge inom dess, utan inom förbundsstatens kompetens, eller om den förklarade en främmande stat krig, så förelåge intet rättsärende, utan endast skenet af ett sådant. Då emellertid den faktiska makten och maktutöfningen ofta är af stor verkan och betydelse i internationella förhållanden, så kan en dylik, i och för sig ogiltig handling, medföra rättsligt relevanta verkningar. För att anföra ett exempel, så vore det mellan England och Egypten ingångna s. k. Sudanfördraget af 1899 egentligen att anse såsom juridiskt ogiltigt, eftersom Egypten saknat rättsförmåga att ingå ett dylikt fördrag utan sin »öfverstats», Turkiets, medverkan och samtycke. Det oaktadt har fördraget faktiskt förmått åstadkomma samma praktiskt-politiska verkningar som ett i folkrättsligt afseende fullt giltigt fördrag och besitter utan tvifvel rättslig relevans. Såsom kändt företog äfven Bulgarien såsom turkisk vasallstat åtskilliga gånger handlingar, hvilka icke föllo inom dess kompetens. Sålunda kunna de faktiska maktförhållandena spränga rättsliga skrankor, så att en handling, som saknat de nödiga rättsliga förutsättningarna och förty vore ogiltig, likväl medför rättsligt betydelsefulla verkningar. — — Om åter en viss förpliktelse endast är af beskaffenhet att folkrättsligt, alltså fördragsmässigt, inskränka

statens handlingsförmåga, då är en statsakt, som strider mot denna förpliktelse, trots sin rättsvidrighet, icke någon nullitet. Om en stat tillförsäkrat en annan en viss fördel, t. ex. »förköpsrätten» till ett visst område, d. v. s. rättigheten att framom andra förvärfva den offentliga makten på området, för den händelse den förra staten önskade afhända sig detsamma, och om den därefter gentemot en tredje stat ikläder sig en liknande, alltså med den förra oförenlig förpliktelse, så är det senare fördraget icke rättsligt ogiltigt, ehuru dess afslutande inneburit en kränkning af den tidigare medkontrahentens rätt.

Den allmänna indelningen i ensidiga och tvåsidiga rättsärenden äger sin tillämpning äfven på folkrättens gebit. Härvid är den yttre formen icke allena afgörande. Ett *negotium unilaterale* kan till det yttre utgöra en beståndsdel af ett folkrättsligt fördrag; det är icke alldeles ovanligt, att aftalets form användes, oaktadt det materiellt är fråga om en ensidig viljeförklaring.

Såsom ensidiga folkrättsliga rättsärenden kunna nämnas ockupation af ett herrelöst område, krigsförklaring, protest, erkännande och uppgifvande af ett anspråk (Verzicht). De bägge sistnämnda, hvilka i verkligheten ofta nog stå hvarandra så nära, att det kan synas tvifvelaktigt när det ena och när det andra föreligger, skola här något närmare beröras. Just beträffande dessa slags viljeförklaringar är det att beakta, att folksrättsliga viljeförklaringar icke i hvarje fall afgifvas uttryckligen, utan äfven kunna ske genom konkludenta handlingar eller ock stillatigande, *tacite*. Att juridiskt värdesätta dylika handlingar måste själffallet ofta vara förbundet med vanskligheter, och svårigheterna ökas, då det gäller att bedöma betydelsen af ett stillatigande. Viljan att erkänna ett förhållande, resp. afsikten att uppgifva ett anspråk, måste tydligt framgå af omständigheterna och presumeras icke; häraf härflyta afsevärda svårigheter. Hvad nu särskildt erkännandet beträffar, så erfordras det gifvetvis, för att underlåtenheten att afgifva en uttrycklig viljeförklaring må kunna uppfattas såsom ett erkännande, att staten därom erhållit kännedom samt tillfälle att tillkännagifva en motsatt vilja. Det måste emellertid frågas, huruvida detta i hvarje fall är tillräckligt, huruvida icke en inträffad förändring kan beröra en utomstående stats intressen så aflägset,

att denna icke har anledning att taga ställning till den inträffade förändringen, förrän möjligen efter förloppet af en längre tid. I själfva verket göra en del författare gällande, att stillatigandet i vissa fall bör betraktas såsom erkännandets motsats, såsom en »stillatigande protest», och det måste medges, att det i vissa fall vore godtyckligt att uppfatta underlåtenheten att inom skälig tid uttala sig såsom ett erkännande. Men i regel måste detta förhållande anses innebära ett samtycke eller ett erkännande, detta framför allt i händelse den stat, som åstadkommit en folkrättsligt relevant förändring, genom notifikation bragt detta till andra staters kännedom. Den missnöjda staten bör då inlägga gensaga, såframt den önskar bevara sitt anspråk. Inom hvilken tid detta bör ske, kan icke genom någon allmän regel fastslås; ju längre tid förflyter, desto tydligare framstår det, att den ifrågavarande staten erkänt förändringen, resp. samtyckt därtill, och desto mera omotiverad vore då en protest. F. ö. beror verkan af gensagan af omständigheterna. Det är möjligt, att det nya sakläget redan därförinnan antagit karaktären af ett *rättstillstånd.* En gensaga kan vara i och för sig berättigad, men det oaktadt förblifva verkningslös, näml. om den stat, mot hvilken protesten riktas, icke fäster afseende vid densamma och den protesterande saknar möjlighet att genomdrifva sitt anspråk. En dylik konflikt är emellertid icke alltid af rättslig beskaffenhet, utan kan äfven hänföra sig till rena intressefrågor, hvilka ju på det mellanfolkliga området i verkligheten ofta äro af vida större betydelse än rättsfrågor. Då t. ex. Österrike-Ungerns monark år 1908 förklarade sig »utsträcka sina suveränitetsrättigheter» till Bosnien-Herzegovina, så kunde Turkiet stöda sin protest på en rättslig grund, hvaremot Serbien endast kunde hänvisa till sina nationella intressen. Och då Serbien sedermera återtog sina anspråk, så innebar detta, att det fann sig i det nya sakläget, men icke, att detta land skulle hafva förpliktat sig att obetingadt och under alla förhållanden afhålla sig från att göra liknande anspråk gällande.

II.

Ett statsfördrag är tvenne eller flere staters gemensamma viljeförklaring, hvarigenom ett rättsärende ingås eller förpliktade rättsnormer fastställas. — De rättsskapade statsfördragen ersätta, såsom bekant, på folkrättens område en öfverstatlig lagstiftning, d. v. s. genom öfverenskommelser mellan staterna kunna nya mellanfolkliga normer fastställas eller tidigare på grund af häfd gällande rättsregler preciseras och utbildas. Fördragsformen kommer alltså till användning, vare sig att därigenom ett mellanfolkligt rättsärende företages eller vissa allmänna normer till efterrättelse fastställas. Den åtskillnad, som på grund häraf uppställts, mellan rättsskapande öfverenskommelser, *Vereinbarungen*, å ena sidan och fördrag i inskränktare mening, i betydelsen af rättsärende, å den andra, är i själfva verket af konstitutiv betydelse. De teorier, som af en del folkrättslärde uppställts i syfte att eliminera denna åtskillnad, måste betecknas såsom misslyckade, ehuru det visserligen icke kan bestridas, att det särskildt beträffande fördrag med blott *tvenne* kontrahenter stundom kan vara vanskligt att afgöra, huruvida dessa afsluta ett rättsärende eller uppställa en rättsregel; samma fördrag kan självfallet innehålla bestämmelser af hvartdera slaget. De rättsskapande öfverenskommelserna äro i de flesta fall kollektivfördrag, gemensamma för ett betydande antal stater eller t. o. m., åtminstone i princip, afsedda att vara gemensamma för alla till det mellanfolkliga samfundet hörande stater. De normer, som genom ett statsfördrag uppställas, behöfva självfallet icke i och för sig hänföra sig till folkrättsliga förhållanden, utan kunna tillhöra t. ex. den internationella privaträttens område. Om åter genom fördraget ett rättsärende kommer till stånd, så behöfver detta icke med nödvändighet vara ett *folkrättsligt* rättsärende, utan kan, ehuruväl detta är mindre vanligt, materiellt vara af privaträttslig natur. Om en stat försträcker en annan stat ett lån, beviljar den en koncession, upplåter en tomt för uppförande af ett legationshotell o. s. v., så föreligger ett privaträttsligt rättsärende, åt hvilket emellertid kan gifvas och stundom gifves folkrättslig form.

Det folkrättsliga fördragets form kan emellertid, på samma sätt som *lagformen* i den inom staten gällande rätten, användas äfven i fall, då hvarken ett rättsärende eller en rättsskapande viljeförklaring föreligger[1]. Ett uttalande utan rättsligt förpliktande karaktär, fastställandet af ett sakförhållande, en allmän försäkran om vänskapliga förhållanden, ett önskningsmål (t. ex. att ett förfarande, som kontrahenterna icke velat föreskrifva som obligatoriskt, måtte af dem frivilligt iakttagas) o. a. d. uttalanden kunna intagas i ett fördrag. Hvad särskildt sådana fördragsbestämmelser beträffar, hvilka hafva formen af en ensidig försäkran eller utfästelse från en kontrahents sida, kan det stundom vara svårt att afgöra, huruvida därmed afses att gentemot medkontrahenterna konstituera en rättslig förpliktelse, hvars uppfyllande dessa kunna påyrka, eller om det fastmer skall vara den ifrågavarande staten obetaget att ensidigt frånträda en dylik bestämmelse. Det diplomatiska uttryckssättet *prendre acte*, som ofta användes af de stater, till hvilka en sådan förklaring riktas, innebär i och för sig icke tillräckligt bevis om resp. staters afsikt och uppfattning[2]. — Någon gång tjänar en fördragsbestämmelse endast

[1] Att ett ensidigt rättsärende stundom iklädes formen af ett fördrag, har ofvan framhållits.

[2] På dylika, ofta ganska obestämda fall kunde en mängd exempel anföras. Man läse 1. artikeln i Wienkongressens slutakt, hänförande sig till Polen och speciellt hvad däri stadgas om den ryske kejsarens förhållande till härtigdömet Warschau. Huruvida ifrågavarande åtaganden afsågo att konstituera en rättslig bundenhet gentemot medkontrahenterna, framstår i hvarje fall såsom tvifvel underkastadt: säkert är att de ej förmått hindra resp. stater att behandla sina polska besittningar på ett sätt, som stått i strid med fördragsmakternas intentioner, och att de framställningar Västmakterna vid vissa tillfällen gjort, icke åstadkommit någon verkan (se härom speciellt Milovanovitsch, Les traités de garantie au XIXe siècle, s. 121 ff.) — Ytterligare må hänvisas till art. 9 i Parisföredraget af 1856, hvari Turkiet underrättar sina medkontrahenter om religionsfrihetens införande i riket och dessa å sin sida förklara, att detta icke berättigar dem till något slags intervention i Turkiets inre angelägenheter. Genom art. 7 i Berlinkongressens slutakt förpliktade sig Turkiet att genomföra (s'engage à réaliser) reformer i Armenien samt förklarade sig ämna upprätthålla religionsfrihetens princip; medkontrahenterna åter »prennent acte de cette déclaration spontanée». Af dessa och flera fall framgår, att dylika förklaringar ofta äro obestämda och lätt kunna bli föremål för olika tolkningar.

till att fastslå något, som på annan grund är gällande, t. ex. att fördragets verkningar inskränka sig till kontrahenterna och icke förplikta utomstående stater, ett stadgande som ju endast återger innehållet af en allmän folkrättslig sats.

Här skall icke uppställas någon systematisk indelning af olika slags statsfördrag med hänsyn till deras innehall; dylika indelningar kunna självfallet ske enligt olika grunder och äro vanligen mer eller mindre godtyckliga samt sakna i allmänhet rättslig relevans. I stället skola några speciella kategorier af fördrag här beröras. Ett konstitutivt eller organisatoriskt fördrag afser att grundlägga ett bestående rättstillstånd; såsom exempel må anföras fredsfördrag, fördrag, hvarigenom ett område afträdes, ett statsförbund eller en realunion grundlägges eller en stat förklaras för evigt neutral. Stundom förutsättes en senare reglering genom ett nytt fördrag. Sålunda föreskrifves i art. 94 af den vid andra fredskongressen 1907 antagna första konventionen, att de förutsättningar, under hvilka de stater, som icke kallats att i kongressen deltaga, må ansluta sig till fördraget, senare skola fastställas af fördragsmakterna. Icke sällan ansluter sig ett fördrag såsom en osjälfständig, men nödvändig verkställighetsåtgärd till ett hufvudfördrag. I detta afseende är i främsta rummet att beakta den »kompromiss» eller skiljeaftal, hvarigenom en viss tvistefråga, jämlikt ett mellan resp. stater bestående allmänt skiljedomsfördrag, bringas under skiljedomstols pröfning och underkastas dess afgörande. Till ett hufvudfördrag ansluter sig stundom ett eller ett antal bifördrag eller tillägg, hvarvid i det förra vanligen stadgas, att bifördragen skola äga samma kraft och verkan som hufvudfördraget. Detta förfarande kommer stundom till användning äfven i sådana fall, då kontrahenterna vid tilläggsfördraget äro till antalet färre (och möjligen delvis andra) än vid hufvudfördraget. Betydelsen af ifrågavarande klausul är då självfallet den, att hvarje stat, som undertecknat och ratificerat hufvudfördraget, s. a. s. på en omväg inträder i det rättsförhållande, som genom tilläggsfördraget uppkommit. Sålunda omfattar det s. k. Ålandsfördraget af d. 30 mars 1856 såsom fördragsstater icke allenast England, Frankrike och Ryssland, utan, på grund af art. 33 i Parisfördraget, samtliga makter, hvilka undertecknat sistnämnda fördrag.

Statsfördrag ingas självfallet mellan stater. Dock förekommer det stundom, att en stam, hvilken icke kan anses såsom bärare af en statsmakt, af en civiliserad behandlas såsom en formellt likställd kontrahent, med hvilken fördrag ingas. — Vidare är att märka, att det mellanfolkliga fördragets form stundom användes, oaktadt någondera kontrahenten icke är en stat eller t. o. m. ingendera af dem är det. Sålunda hafva familjefördrag eller arfföreningar mellan tvenne regerande hus, i öfverensstämmelse med en äldre privaträttslig uppfattning, ofta ingatts i form af statsfördrag, ehuru de icke berört resp. *staters* förhållanden. Ett rättsärende, som af en regering ingås med en privatperson eller ett samfund, iklädes stundom ifrågavarande form. År 1867 afslöt Preussen genom ett formellt statsfördrag en öfverenskommelse med det mediatiserade furstehuset Thun und Taxis. Före 1870 kunde påfven i sin egenskap af statsöfverhufvud afsluta verkliga statsfördrag, icke allenast konkordat i egenskap af den katolska kyrkans öfverhufvud: numera kommer självfallet endast den sistnämnda kategorin af öfverenskommelser i fråga. Att konkordaten icke äro några statsfördrag, ehuru de förete betydande likhet med sådan, är åter med hänsyn till påfvestolens rättsliga ställning uppenbart. Ett intressant historiskt aktstycke är det mellan Österrike, Preussen och Ryssland å ena sidan samt kejsar Napoleon I personligen å den andra ingångna fördraget af den 27 april 1814, hvarigenom den sistnämndas tronafsägelse högtidligen bekräftades. Med bolag, som drifvit själfständig kolonialpolitik (t. ex. Ostindiska kompaniet) och t. o. m. med privatpersoner [1]) hafva en del stater ingått öfverenskommelser, som varit iklädda formen af ett statsfördrag och vanligen gått ut på afträdande af ett område. Huruvida man i dylika fall velat åstadkomma rättsverkningar, hvilka i saknad af nämnda form icke skulle tillkommit det ifrågavarande rättsärendet, är en fråga, som här icke skall till närmare pröfning upptagas.

---

[1] T. ex. med en person, som förvärfvat något slags rättstitel till ett område i Afrika och på grund däraf behandlats såsom innehafvare af den offentliga makten på detsamma.

III.

De rättsnormer, som i folkrätten bestämma afslutandet af fördrag, äro dels likartade med motsvarande normer i den inom staten gällande rätten, dels af skiljaktigt innehåll. Det organ, som å statens vägnar afsluter fördraget, är i regel statsöfverhufvudet[1], men i länder, i hvilka ett kollegium — såsom i Schweiz förbundsrådet — utgör den högsta verkställande myndigheten, är det detta, som framstår såsom afslutande fördraget. För öfrigt kunna naturligtvis afvikelser i en eller annan riktning förekomma. Salunda är det i Tyska riket icke det organ, hvilket »uppbär suveräniteten», nämligen förbundsrådet, utan kejsaren, som, ehuru han icke är rikets monark, äger afsluta statsfördrag.

I de underhandlingar, hvilka föregå afslutandet af ett statsfördrag, deltaga vederbörande statsöfverhufvud vanligen icke personligen, utan bemyndigas därtill någon funktionär. Omfånget af dennes befogenhet angifves naturligtvis af hans fullmakt, men i förhållande till sin regering är han bunden af de instruktioner, som meddelats honom.

De förberedande åtgärderna vidtagas vanligen i vederbörande ministerier, åtminstone uti sista hand i utrikesministerierna. Vanligen försiggå förberedande öfverläggningar mellan den ena statens utrikesminister och den andras där ackrediterade diplomatiska representant. I erforderliga fall kan en gemensam kommission tillsättas med uppdrag att utreda faktiska omständigheter, tekniska spörsmål eller t. o. m. rättsfrågor.

Ifall saken icke är af så enkel beskaffenhet, att den kan ordnas genom utbyte af s. k. noter, sammanträffa ombuden vanligen för att öfverlägga. Kollektivfördrag komma vanligen till stånd vid allmänna konferenser, som för ändamålet sammankallats. — — Ett muntligt fördrag kan nu för tiden knappast tänkas annorlunda än såsom en alldeles exceptionell och därjämte vanligen interimistisk form för en öfverenskommelse. Ett stillatigande samtycke kan

[1] Strängt taget kan visserligen endast en monark statsrättsligt betecknas såsom statsöfverhufvud, men enligt vedertaget språkbruk, som här skall följas, plägar samma benämning användas om presidenten i en republik.

visserligen icke grundlägga ett fördragsförhållande, men det kan undantagsvis tjäna till att vidmakthålla ett tidigare uppkommet sådant. Detta inträffar, då fördraget ingåtts på viss tid, hvilken redan gått till ända, men fördragets innehåll det oaktadt fortfarande tillämpas, likaså i det fall att en ny stat kvarstår i ett fördragsförhållande, som af dess »företrädare» ingåtts.

I fråga om det språk på hvilket fördraget skall affattas, hafva kontrahenterna gifvetvis full bestämmanderätt. I Wienkongressens slutakt, hvilken själf är skrifven på franska, förbehalla sig fördragsmakterna rätt att begagna det språk, som de i det enskilda fallet finna lämpligast. Nu för tiden affattas fördragen vanligen särskildt på hvardera kontrahentens språk; stundom därjämte på ett tredje språk (vanligen franska eller engelska), hvilket i händelse af meningsskiljaktigheter skall anses återgifva den autentiska texten. Kollektivfördragen affattas vanligen på franska såsom autentiskt grundspråk.

I den ingress, som föregår självfva fördragstexten, nämnas vanligen såväl kontrahenternas som de befullmäktigade ombudens namn, ofta äfven de skäl, som föranledt fördragets afslutande. Såsom fördragsparter framställas vanligen resp. staters öfverhufvud, någon gång regeringarna *(gouvernements)* eller staterna såsom sådana, undantagsvis de bemyndigade ombudens personer. Dessa olikheter äro själffallet af enbart formell betydelse.

I regel utskrifves fördraget i det antal exemplar, som motsvarar antalet kontrahenter. Dessa undertecknas af samtliga befullmäktigade ombud, hvarvid hvarje ombud å sitt exemplar först tecknar sin stats och sitt eget namn (s. k. alternat). Kollektiva fördrag utfärdas nu för tiden ofta i ett enda grundexemplar, som undertecknas af de delegerade enligt bokstafsordningen på staternas namn och hvilket förvaras i den stats arkiv, på hvars område kongressen eller konferensen i fråga ägt rum.

Fördragets innehåll är fastslaget, så snart de delegerade undertecknat detsamma. Datum är den dag, då undertecknandet skedde och alltså icke ratifikationsdagen, hvilket ju ock i många fall vore af praktiska skäl omöjligt. Fördrag, som antagits vid kongresser eller konferenser, erhålla stundom samma datum som slutakten. — Med ratifikation menas den stadfästelse, som statens högsta

representativa organ tilldelar ett af statens bemyndigade ombud afslutadt fördrag. På grund af häfdvunnen rättsuppfattning och praxis gäller det på folkrättens område icke såsom tillräckligt, att ett behörigen befullmäktigadt ombud på sin hufvudmans vägnar afslutat ett fördrag, utan därutöfver erfordras en särskild viljeförklaring af den sistnämnda. Behöfligheten af ratifikation framhålles vanligen därigenom, att i slutet af fördraget införes en s. k. ratifikationsklausul.

Ratifikationsåtgärden bortfaller självfallet i de sällsynta fall, då resp. statsöfverhufvud personligen afsluta ett fördrag. I krig har öfverbefälhafvaren vanligen makt att afsluta vissa krigföringen berörande fördrag, hvilka då träda i kraft utan ratifikation. I fråga om vissa fördrag af mindre betydelse förklaras ratifikation stundom obehöflig; detta särskildt då afslutandet af ett fördrag i viss mening innefattar en verkställighetsåtgärd på grund af ett annat, tidigare ingånget fördrag; då endast noter växlas, kommer någon ratifikation ej i fråga.

Frågan, huruvida och under hvilka förutsättningar ratifikaaf ett fördrag, som undertecknats af statens befullmäktigade ombud, kan vägras, har tidigare varit föremål för olika åsikter. F. n. omfattas allmänt den principiellt riktiga och med ratifikationens väsen fullkomligt öfverenssstämmande uppfattningen, att staten. d. v. s. dess vederbörande organ, må, t. o. m. utan att uppgifva någon anledning, vägra att ratificera ett fördrag. En mängd omständigheter, förändringar i statens politiska och ekonomiska förhållanden, svårigheter att erhålla folkrepresentationens samtycke till fördraget eller en dess innehåll motsvarande lag o. s. v. kunna motivera en ratifikationsvägran. — I hvarje fall är dylik vägran ganska sällsynt i fråga om fördrag med tvenne kontrahenter, hvaremot kollektiva fördrag (t. ex. de vid fredskonferenserna i Haag antagna) ofta nog blifvit ratificerade endast af en större eller mindre del af de stater, å hvilkas vägnar konventionen undertecknats. Nämnvärda olägenheter uppkomma härigenom icke, alldenstund fördraget, så framt ej annorlunda öfverenskommits eller uppenbarligen afsetts, icke helt och hållet förfaller, utan träder i kraft mellan de stater, hvilka ratificerat detsamma. — En uttrycklig ratifikationsvägran måste anses vara oåterkallelig i den mening,

att medkontrahenterna å sin sida därefter icke längre äro på något sätt bundna gentemot förstnämnda stat; om denna alltså senare önskade ändra sitt beslut och ratificera fördraget, kan dess i sådant syfte afgifna viljeförklaring mötas med afslag.

Stundom finnes i fördraget en viss tid, vanligen ett år, fastställd, inom hvilken det bör ratificeras, men i de flesta fall förklaras det, att ratifikationen skall äga rum, »så snart som möjligt». Ett mycket långt dröjsmål med ratifikationsförklaringen kan alltså i vissa fall uppfattas såsom ratifikationsvägran. Stundom är det föreskrifvet, att tillämpningen af fördraget skall vidtaga en viss dag eller en viss tid efter ratifikationen. I annat fall träder fördraget i kraft så snart det af bägge kontrahenterna ratificerats och ratifikationsurkunderna utväxlats. Om fördragsmakterna äro flera till antalet och dessa afgifva sina ratifikationsförklaringar på olika tider, inträda fördragets verkningar beträffande dem vid olika tidpunkter, såframt icke annorlunda aftalats. Det är äfven i detta fall uppenbart, att en stat, som ännu icke ratificerat, icke kan på fördraget grunda några anspråk gentemot en kontrahent, som ratificerat. — Att tillägga fördraget eller någon enskild bestämmelse däri förbindande kraft före ratifikationen innebär uppenbarligen en motsägelse, eftersom ratifikationen just skall utgöra slutakten i fördragets tillkomst. Undantag ifrån denna regel, betingade af praktiska hänsyn, äro emellertid icke uteslutna; i sådant afseende må hänvisas till art. XXXVIII i Kongofördraget af 1885, i hvilket signatärmakterna förplikta sig att redan före ratifikationen afhålla sig från vissa, med fördragets innehåll oförenliga åtgärder.

Är ratifikationen i hvarje fall en uttrycklig viljeförklaring eller kan den ske på ett konkludent sätt? Strängt taget måste den förra delen af frågan besvaras jakande, den senare alltså nekande. Ratifikationen är en formalakt, som icke kan ersättas genom konkludenta handlingar. Detta utesluter emellertid icke, att ett fördrag som icke ratificerats, alltså ett ofullbordadt fördrag, likväl bringas till verkställighet, resp. tillämpas. Verkställigheten *(l'execution)* af ett fördrag, säger Rivier (Principes du droit des gens II, s. 76), »är en stillatigande ratifikation, men tillika den bästa möjliga ratifikation». Detta påstående kan dock anses vara riktigt endast beträffande fördrag, hvilkas verkställighet icke sker genom ett fort-

satt handlande, utan genom ett enda fullgörande, resp. genom vissa bestämda och begränsade verkställighetsåtgärder. I annat fall kan man icke däraf, att stater, hvilka undertecknat, men icke ratificerat ett fördrag, iakttaga ett därmed öfverensstämmande handlingssätt, utan vidare sluta, att själfva fördraget (hvars ratifikation uteblifvit) erkännes såsom förpliktande, fastmer måste frågan härom pröfvas *in casu*.

I fråga om kollektiva konventioner förekommer det i vår tid icke sällan, att en stat icke vill i alla stycken omfatta ett fördrag, utan, genom att uppställa ett förbehåll, för sitt vidkommande utesluter tillämpningen af någon eller några fördragsbestämmelser. Sålunda hafva åtskilliga stater, hvilka ratificerat de vid andra fredskonferensen antagna konventionerna, gjort detta med förbehåll i fråga om en eller annan punkt, som icke skall gälla med afseende å den ifrågavarande staten, ett förfarande, som i hög grad invecklat dessa fördragsförhållanden och gjort dem i viss mån oöfverskådliga. Frankrike har uppställt förbehåll med afseende å en del bestämmelser i det i Bryssel 1890 ingångna antislafverifördraget. Om dylika förbehåll göras, förrän fördraget undertecknats, eller då detta sker, så hafva medkontrahenterna på förhand erhållit kännedom om reservationen och samtyckt till dess intagande. Göres densamma däremot först vid ratifikationen, så innebär detta egentligen en ändring af fördragets innehåll, men medgifves ganska allmänt vid kollektiva fördrag, oaktadt någon rätt till ratifikation med förbehåll icke omnämnes i själfva fördraget. En kontrahent, som ratificerar fördraget med förbehåll, måste vid sådant förhållande finna sig i att en annan stat, hvilken tidigare meddelat sin ratifikation utan motsvarande förbehåll, uppfattar den förras ratifikationsförklaring såsom ratifikationsvägran. I vissa fördrag, t. ex. i Londondeklarationen af 1909, är ett dylikt uteslutande af vissa fördragsbestämmelser på förhand förklaradt otillåtet. Af säregen beskaffenhet äro förbehåll, som hänföra sig till den allmänna tolkningen af ett fördrag; såsom exempel må anföras Förenta Staternas bekanta förklaring vid andra fredskongressen, hänförande sig till konventionen rörande fredligt biläggande af mellanfolkliga tvister och förestafvad af viljan att häfda Monroe-doktrinens grundsatser. — En inskränkning af ratifikationens verkningar kan ske äfven därigenom, att

fördraget förklaras icke tillämpligt inom vissa delar af statens område, t. ex. i dess kolonier. Å andra sidan förutsättes i flere konventioner, att fördragets innehåll kan genom en särskild viljeförklaring utsträckas att omfatta sådana delar af statsområdet, hvilka tidigare varit undantagna. Sålunda stadgas i den år 1886 antagna och år 1908 reviderade konventionen om litterär äganderätt, att fördragsmakterna äga biträda densamma med afseende å sina kolonier, antingen genom en allmän förklaring eller med begränsning till, resp. med undantagande af vissa kolonier.

Ratifikationen är en viljeförklaring, som förutsätter mottagande från kontrahentens sida *(empfangsbedürftige Willenerklärung)*. Därför utväxlas ratifikationsurkunderna mellan kontrahenterna, vanligen på den ort, där fördraget ingåtts. I kollektiva fördrag föreskrifves ofta, att ratifikationen skall meddelas en viss stat, som därom underrättar öfriga fördragsmakter.

De kollektiva fördragen äro ofta »öppna» *(conventions ouvertes)*, d. v. s. de stater, som icke inträdt i den ursprungliga fördragsgemenskapen, förklaras berättigade att genom s. k. adhesion efteråt biträda fördraget, i hvilket afseende adherenten därom anmäler hos en bestämd stat (vanligen den stat, i hvilken fördraget uppgjorts). Tillfälle till adhesion beredes vanligen såväl de stater, hvilka visserligen varit med om fördragets utarbetande, men icke undertecknat detsamma som de stater, hvilka icke deltagit i den konferens eller kongress, där konventionen tillkommit. — Till sin rättsliga betydelse motsvarar adhesionen såväl undertecknandet som ratifikationen, hvarvid dock det förra momentet träder tillbaka eller s. a. s. uppgår i det senare, så att adhesionsakten egentligen kommer att framstå såsom en form af ratifikation. Dock är det möjligt, ehuru sällsynt, att adhesionen endast har betydelsen af undertecknande, icke af ratifikation; i sådant fall är konventionen afsedd att senare ratificeras af signatärmakterna, såväl de ursprungliga som de genom adhesion tillkomna. I en del fördrag stadgas uttryckligen, att adherenterna med afseende å rättigheter och förpliktelser äro likställda med öfriga fördragsstater, men äfven utan uttrycklig bestämmelse måste samma grundsats anses vara gällande, såframt icke annorlunda öfverenskommits. Numera gör man i allmänhet icke någon skillnad mellan adhesion och s. k.

accession; stundom användas hvardera benämningen i samma fördrag i fullkomligt samma betydelse. — Vill man bibehålla en principiell åtskillnad mellan dem, så synes såsom accession lämpligast böra betecknas det speciella fall, då en utom fördragsförhållandet stående stat däri intages, oaktadt någon rätt att biträda fördraget icke i detsamma förutsetts. — Rätten till adhesion kan vara förbunden med olika modaliteter. Den kan vara beroende af vissa villkor eller tillerkänd endast vissa stater, den kan vara begränsad med afseende å tiden, dess verkan kan göras beroende däraf, att gensaga däremot icke inom viss tid inlägges af någon af de ursprungliga kontrahenterna o. s. v.

Ett statsfördrag grundlägger folkrättsliga rättigheter och förpliktelser. Det kan ej såsom sådant förändra den inom staten rådande rättsordningen eller tillföra densamma några nya rättsnormer. Det beror i hvarje stat af dess statsförfattning, hvilket eller hvilka statsorgan, som kunna genom fördrag förplikta densamma, ehuruväl denna fråga är i hufvudsak likformigt ordnad i olika stater, och i än högre grad är det en författningsrättslig fråga, huru innehållet af ett fördrag skall kunna i statsrättsligt afseende vinna gällande kraft. Det är, såsom ofvan framhallits, ur folkrättslig synpunkt likgiltigt, huruvida rättigheten att afsluta fördrag i en viss stat tillkommer statsöfverhufvudet eller något annat organ, resp. är delad mellan olika statsorgan. Ett fördrag, som ingåtts af det organ, hvilket i kraft af statens författning är därtill behörigt, förpliktar staten t. o. m. i det fall, att organet ifråga i statsrättsligt hänseende öfverskridit sin befogenhet, för så vidt icke i fördraget annorlunda bestämts. I åtskilliga fördrag föreskrifves nämligen såsom förutsättning för ratifikationens meddelande, att resp. folkrepresentationer därförinnan samtyckt till fördraget, resp. antagit dess innehåll att gälla såsom lag; och det är självfallet, att en dylik bestämmelse är af folkrättslig relevans, så att en i strid därmed afgifven ratifikationsförklaring saknar all rättslig giltighet. Har någon dylik bestämmelse icke intagits i fördraget och är detta till sitt innehåll sådant, att det inom den ena eller andra fördragsstaten icke kan erhålla förpliktande kraft och verkan, icke bringas till utförande utan folkrepresentationens medverkan och samtycke, så måste frågan, huruvida en staten folkrättsligt förpliktande rati-

fikationsförklaring kan afgifvas, ehuru detta samtycke icke inhämtats, uteslutande bero därpå, huruvida statsöfverhufvudet varit legitimeradt att afsluta detta fördrag, eller om hans befogenhet att i ifrågavarande afseende företräda staten tvärtom är inskränkt. I det förra fallet har ett förpliktande fördrag kommit till stånd, t. o. m. om medkontrahenten haft sig bekant, att den andres legitimation icke motsvaras af en befogenhet att allena påbjuda fördragets innehåll till efterrättelse inom staten. — Vissa statsförfattningar behandla dessa frågor i så pass obestämda ordalag, att tolkningssvårigheter uppstå beträffande frågan, huruvida statsöfverhufvudets befogenhet att företräda staten gentemot främmande makter är inskränkt, eller om han endast saknar befogenhet att allena fastställa föreskrifter statens myndigheter och medborgare till efterrättelse; stundom synes lagstiftaren själf icke hafva varit fullt på det klara med saken. Huru förhållandet skall betraktas, kommer då vanligen att bero på tolkning och praxis. I andra länder däremot framstår det såsom uppenbart, å ena sidan att författningen ej afser att inskränka regeringens legitimation, å andra sidan att innehållet af vissa slag af fördrag icke kan erhålla kraft af lag inom staten, med mindre folkrepresentationen därtill samtyckt [1]. Om nu fördraget ratificeras utan att denna förutsättning uppfyllts, så är och förblir staten folkrättsligt förpliktad gentemot sin medkontrahent, men fördragets innehåll kan icke bringas till verkställighet inom staten, förrän folkrepresentationen samtyckt till fördraget, resp. antagit en därmed öfverensstämmande lag, i följd hvaraf fördraget verkligen kan uppfyllas. Detta uttryckes ofta, ehuru icke fullt exakt sålunda, att ett fördrag kan vara folkrättsligt giltigt, men sakna statsrättslig giltighet.

Möjligheten af en dylik motsättning kan icke bestridas. Emel-

[1] Det formella förfarandet är något olika i olika länder. I några stater föreläggas själfva fördraget, i andra ett lagförslag av motsvarande innehåll till parlamentets antagande; äfven ett bemyndigande kan komma ifråga. Regeringen kan vara författningsenligt förpliktad att *före* ratifikationen tillse, att fördragets innehåll statsrättsligt erhållit förpliktande kraft (utan att dock ratifikationens rättsverkan gjorts beroende av att så skett). Enligt andra författningar förfar regeringen icke inkonstitutionellt, även om den först efter ratifikationen inhämtar representationens samtycke, ehuruväl möjligheten af en konflikt då föreligger.

lertid gifves det en del folkrättslärde, hvilka förklara densamma vara olöslig, logiskt otänkbar och följaktligen snarare skenbar än verklig. Att staten kunde vara förpliktad gentemot en annan stat och samtidigt rättsligen urståndsatt att fullgöra fördraget, på den grund att dettas innehåll icke vunnit statsrättslig giltighet, betecknas såsom något orimligt, eftersom statens vilja är en och odelbar, så att staten icke kan på samma gång vilja och icke vilja något. Nu kan det icke komma i fråga att i strid med en statsförfattnings klara och tydliga stadganden därom, i hvilken ordning statens myndigheter och de enskilde förpliktande påbud skola tillkomma, tillägga legitimationen att afsluta fördrag obetingad och allsidig rättsverkan, sålunda att uti en stat, där regeringens legitimation att afsluta fördrag icke är inskränkt, ratifikationen obetingadt och alltså t. o. m. oberoende af folkrepresentationens medverkan, borde upphöja fördragets innehåll till lag. Det återstår alltså för anhängarne af denna teori intet annat än att göra äfven den folkrättsligt förpliktande verkan af hvarje sådant fördrag, hvilket icke kan inom staten bringas till verkställighet, förrän det, resp. en dess innehåll motsvarande lag, af folkrepresentationen antagits, beroende däraf, att sistnämnda förutsättning uppfyllts, och förty låta statens rättsliga bundenhet först därmed inträda. Oaktadt alltså en viss författning helt enkelt förklarar statsöfverhufvudet berättigadt att genom fördrag med främmande makter ikläda staten förpliktelser, så skulle detta, i fråga om nämnda rättsområden, intet betyda. I trots af denna allmänna legitimation vore ett fördrag, i händelse de statsrättsliga förutsättningarna för dess verkställighet saknades, folkrättsligt irrelevant eller innebure i bästa fall endast en villkorlig förpliktelse, oaktadt fördraget själft intet nämner om folkrepresentationens samtycke såsom förutsättning för ratifikationen. Och i öfverensstämmelse härmed vore äfven den olikhet, som förefinnes mellan skilda statsförfattningars stadganden beträffande behörigheten att afsluta statsfördrag, i hufvudsak betydelselös. En sådan teori är gifvetvis orimlig.

Under erkännande af att statsöfverhufvudets ratifikationsförklaring kan för staten konstituera en rättslig bundenhet, oaktadt folkrepresentationens samtycke enligt författningen skulle varit nödigt, men detsamma icke tillkommit, har Anzilotti (Corso di

diritto internazionale I, s. 131 ff., 213 ff.) velat söka förklaringen härtill uti statsöfverhufvudets ansvarighet. Det föreligger, säger han, en presumtion för att befogenheten att uttala statsviljan tillkommer statsöfverhufvudet, såvida motsatsen icke konstaterats på ett folkrättsligt relevant sätt. I själfva verket tillerkänna alla konstitutioner statsöfverhufvudet befogenheten att afsluta fördrag och sålunda gifva uttryck åt statsviljan, äfven då ett annat organ är i besittning af kompetensen att skapa eller bilda denna vilja. Alltså gäller statsöfverhufvudets viljeförklaring, som går ut på fördragets afslutande, folkrättsligt såsom själfva statens viljeförklaring, äfven om den tillkännagifna viljan faktiskt icke vore statens vilja: statens folkrättsliga bundenhet har sin grund i viljan, i händelse den uttalade viljeförklaringen verkligen var det behöriga organets och alltså statens vilja, men i andra fall utgör den en följd af statsöfverhufvudets ansvarighet *(responsabilità)*, hvilken ersätter den bristande viljan och gifver rättslig verkan åt en akt, som annars vore ogiltig, i följd af att viljan att förplikta sig saknats. — Att här låta den bristande viljan ersättas af ansvarigheten synes icke ägnadt att förklara saken. Hvarför uppkommer väl en ansvarighet för staten i följd af ett organs viljeförklaring, om icke därför, att enligt statens rättsordning denna skall gälla såsom uttryck för statens egen vilja. Genom att statsförfattningen bekläder detta organ med befogenheten att konstituera en rättslig bundenhet för staten gentemot främmande stater, har ju staten förklarat sig vilja det, som utgör innehållet af det representativa organets blifvande viljeförklaringar. Äfven om man med Anzilotti vill erkänna tillvaron af en *folkrättslig* sats, i kraft af hvilken statsöfverhufvudets vilja gäller såsom statens vilja (såframt icke motsatsen på ett folkrättsligt relevant sätt tillkännagifvits), så kan det med skäl frågas, huruvida icke denna rättssats själf sist och slutligen gäller i kraft af staternas vilja: dessa hafva själfva velat, att det ifrågavarande organets vilja skall gälla såsom statens vilja. Anzilottis argumentering är ytterligare behäftad med den svagheten, att enligt densamma statsöfverhufvudets legitimation strängt taget så godt som aldrig vore underkastad någon folkrättslig relevant inskränkning. Han säger själf, att alla statsförfattningar tillerkänna statsöfverhufvudet befogenheten att vid afslutandet af fördrag uttala

statsviljan, och af andra satser framgår såsom hans uppfattning, att statsöfverhufvudets legitimation ej kan med folkrättslig relevans inskränkas på annat sätt än genom en föreskrift, i kraft af hvilken *ratifikationen* icke ankommer å honom, resp. icke å honom allena. Alltså: den som äger afgifva själfva ratifikationsförklaringen, är enligt denna teori obetingadt behörig att förplikta staten, äfven om af statsförfattningens stadganden uttryckligen framginge, att statsöfverhufvudet saknar legitimation att ratificera vissa slags fördrag, förrän folkrepresentationens samtycke inhämtats. Endast genom att sistnämnda organ förklarades berättigadt att deltaga i själfva ratifikationsförklaringen kunde alltsa statsöfverhufvudets legitimation med folkrättslig verkan inskränkas; inskränkningen af annat innehåll vore i detta afseende betydelselösa. En sådan uppfattning kan gifvetvis icke biträdas.

Påståendet, att statsviljans enhetlighet upphäfdes, om den folkrättsliga bundenheten göres oberoende af den statsrättsliga giltigheten, skjuter öfver målet. Om en gång af statens författning framgår, att staten i förhållande till sin medkontrahent förpliktas genom en förklaring af regeringen, oaktadt det därförinnan icke dragits försorg om, att fördragets innehåll kan bringas till verkställighet inom staten, så har författningen, såsom uttryck för statens vilja, själf inrymt möjligheten af en dylik kontrovers. Häraf kan uppkomma ett abnormt mellantillstånd — som visserligen i hvarje fall kommer att vara af öfvergående art — men äfven detta har ytterst sin grund i statens egen vilja: det har icke ansetts nödigt att genom författningsföreskrifter en gång för alla betrygga en fullständig kongruens mellan de folkrättsliga förpliktelserna och statens inre rättsordning. Med rätt säger Laband (Deutsches Reichsstaatsrecht, VI uppl., s. 172—73): »Dass das Gesetz immer beides zugleich wollen müsse, dass es mit sich selbst in Widerspruch treten würde, wenn es für die völkerrechtliche Gültigkeit der Verträge andere Voraussetzungen aufstellen würde als für ihre staatsrechtliche Vollziehbarkeit, ist unrichtig. Die Legitimation zur Vertretung betrifft ein ganz anderes Rechtsverhältnis, wie die Befugnis, Untertanen und Behörden rechtsgültige Befehle erteilen zu dürfen». Och i själfva verket gifves det ovedersägligen fall, då en kontrovers uppkommer mellan skilda statliga viljeförklaringar. För att nu icke

tala om det fall, då en stat ingått tvenne, med hvarandra materiellt oförenliga fördrag (t. ex. åt tvenne stater inrymt vissa förmåner under förpliktelse att icke bevilja någon annan stat samma förmåner), så är det icke alldeles sällsynt, att en stats lagstiftning i något afseende står i strid med en allmän folkrättslig grundsats, i hvilket fall staten icke kan gentemot en annan stat urskulda sig därmed, att den i följd af sin inre rättsordning är urståndsatt att uppfylla en folkrättslig förpliktelse. En universell mellanfolklig norm är ju ett uttryck äfven för denna stats vilja i dess förhållande till andra stater, men å andra sidan hafva de personer, som äro dess statsmakt underkastade, att ställa sig den därmed oförenliga lagen till efterrättelse. Eller man tänke sig slutligen det fall, att en stat bundit sig genom en konvention, hvars innehåll berör den inom staten gällande rättsordningen, samt i god ordning bragt denna i öfverensstämmelse med fördraget, men att senare, måhända i följd af ett förbiseende, en lagstiftningsåtgärd vidtagits, som i något afseende står i strid med de förpliktelser fördraget grundlagt, hvem kan väl då bortförklara den inkongruens, som ligger däri, att dessa förpliktelser kvarstå oförminskade, medan å andra sidan den nya lagens statsrättsliga giltighet är höjd öfver alla tvifvel?

Vidhålles trots allt detta, att det ligger något principvidrigt, något mot statens eget väsen stridande, däri, att en dylik motsats skall kunna bestå mellan den folkrättsliga bundenheten och den inom staten gällande rätten, enligt hvilken fördragets innehåll ej kan bringas till verkställighet, så må man blott hänvisa därtill, att mången författning samt mellanfolklig praxis icke desto mindre själf räknar med en sådan motsats. Då det stundom stadgas i ett statsfördrag, att regeringarna skola ratificera fördraget, så snart resp. folkrepresentationer gifvit sitt samtycke till detsamma, så kan man däraf *e contrario* sluta, att om ett dylikt förbehåll *icke* gjorts, ett fördrag kan ratificeras och fördragsstaterna blifva gentemot hvarandra bundna, oberoende däraf, om de bragt sina lagar i öfverensstämmelse med konventionen eller ej. Eller man jämföre tvenne statsförfattningar, af hvilka den ena innehåller, att statsöfverhufvudet saknar legitimation, d. v. s. rättsförmåga, att afsluta vissa slags fördrag, så framt icke folkrepresentationens samtycke därförinnan

inhämtats, medan det af den andra författningen endast framgår, att han väl kan afsluta ett sådant fördrag, men handlar inkonstitutionellt, om han gör det utan folkrepresentationens samtycke. Utgöra icke dessa realiteter en bekräftelse af den satsen, att det, alla invändningar af principiell art till trots, i verkligheten är möjligt, att den folkrättsliga bundenheten på grund af ett fördrag och dettas statsrättsliga giltighet icke sammanfalla?

IV.

Verkningarna af ett folkrättsligt fördrag hänföra sig endast till de stater, hvilka ursprungligen undertecknat och ratificerat eller efteråt biträdt detsamma. Dock är det icke heller på det mellanfolkliga området omöjligt, att ett fördrag ingås »till förmån för tredje man», i den mening, att en utomstående stat erhåller ett själfständigt rättsanspråk, hvilket ej kan utan dess eget samtycke upphäfvas. Dylika fall äro emellertid mycket sällsynta; presumtionen är alltid emot en sådan tolkning af fördraget. Om t. ex. tvenne stater garanterat en tredje stats territoriella integritet, utan att denna deltagit i fördraget, så är kontrahenternas afsikt så godt som undantagslöst den, att sagda stat icke skall kunna i kraft af fördraget göra något själfständigt anspråk gällande. — Utan att någon mera ingående behandling af frågan om *pacta in favorem tertii* här kan komma i fråga, må dock följande omständigheter särskildt framhållas.

Det kan af ett fördrag framgå, att *tertius* skall erhålla ett själfständigt anspråk på fördragets uppfyllande. Sålunda kan det väl knappast betviflas, att då Stor-Britannien år 1863, genom ett mellan detsamma och öfriga stormakter ingånget fördrag, afstod från sina rättigheter till Joniska öarna, hvilka skulle med Grekland förenas, så förvärfvade sistnämnda stat ett själfständigt anspråk, i kraft af hvilket det kunde påyrka fördragets uppfyllande. Detta var däremot icke förhållandet med Danmark på grund af det bekanta stadgandet i Pragfördraget af 1866 rörande Nordschlesvigs eventuella öfverlämnande till detta land. — Ett konstitutivt fördrag mellan ett större eller mindre antal stater kan, historiskt sedt, hafva skapat en ny stat och alltså faktiskt ligga till grund för dess existens och

statliga organisation, och dock är det uppenbart. att de stater, som ingått fördraget icke hafva någon rätt att, genom att upphäfva detsamma, omintetgöra sin egen skapelse och upphäfva dess statliga existens, hvilken icke längre är på något sätt beroende af fördragets bestånd. »Die Praxis der Staaten kennt Rechtsverhältnisse, die zwar durch Vertrag entstehen, aber nicht in und mit dem Vertrag bestehen oder untergehen». (*Clauss*, Staatsdienstbarkeiten, s. 173) Slutligen må det framhållas, att äfven om ett mellan tvenne stater inganget fördrag länder, och måhända är afsedt att lända, en tredje stat till förmån, dock utan att denna därigenom tillförsäkras något själfständigt rättsanspråk, så kan för honom likvisst uppkomma ett rättsligt relevant intresse, hvilket på det mellanfolkliga området icke så sällan får ersätta ett rättsanspråk. Om t. ex. tvenne eller flere stater öfverenskommit om en sådan inskränkning i en kontrahents gebitshöghet, att ett denna stat tillhörande område icke får befästas, och om denna anordning uppenbarligen innebär ett skydd och en förmån för en utom fördraget stående stat, så har denna, så länge fördraget är i kraft, icke enbart ett faktiskt, utan ett rättsligt betydelsefullt eget intresse af att detsamma af den ifrågavarande staten efterlefves. Detta intresse är icke detsamma som ett själfständigt rättsanspråk; ännu mindre följer häraf, att denna utom fördragsförhållandet stående stat förmådde förhindra de makter, som ingått fördraget, att upphäfva den sålunda etablerade inskränkningen. Men det är ett obestridligt faktum, att i mellanfolkliga förhållanden ett politiskt intresse kan hafva t. o. m. lika stor reell betydelse som ett rättsanspråk, och ett sådant intresse vinner självfallet ökad betydelse, om det utgör så att säga en reflex af ett mellan andra stater bestående rättsförhållande.

Såframt kontrahenterna icke annorlunda öfverenskommit, kan innehållet af ett fördrag förändras endast med samtliga kontrahenters bifall. De flesta kollektiva fördrag ingås på vissa år, och stundom förutsättes en revision af fördraget efter förloppet af en viss tid. Om bland de ursprungliga kontrahenterna finnes någon eller några, hvilka icke antaga förändringarna, så förblir det ursprungliga fördraget i kraft med afseende å dem och länder alltså äfven till efterrättelse i förhållandet mellan dessa å ena sidan och de stater, som ratificerat det reviderade fördraget, å den andra.

I ett fördrag kan föreskrifvas, att vissa, af detsamma oberoende förändringar skola i visst afseende påverka fördragets innehåll. Det speciellt i handelsfördrag ofta förekommande förbehållet om den mest gynnade nationen *(clause du traitement de la nation la plus favorisée, Meistbegünstigungsklausel)* är det vanligaste och mest typiska fallet af dylika, s. a. s. automatiskt skeende förändringar.

I fråga om verkställigheten gifves det fördrag af den beskaffenhet, att något yttre fullgörande faktiskt icke äger rum, emedan ett sådant fall, som däri förutsättes, alls icke inträffar, t. ex. ett alliansfördrag, som aldrig kommer att realiseras, emedan *casus foederis* alls icke inträder, ett skiljedomsfördrag, som icke behöfver tillämpas, emedan någon tvist af det slag, som i fördraget förutsättes, icke uppkommer, ett fördrag rörande »förköpsrätt» till en koloni, i händelse den förutsatta »försäljningen» af området alls icke äger rum o. s. v. Andra fördrag däremot, såsom tull- och handelsfördrag, konventioner rörande främmande undersåtars rättsliga ställning, utlevereringsfördrag o. a., komma med fullkomlig säkerhet eller åtminstone med den största grad af sannolikhet att gång efter annan tillämpas, och denna tillämpning fortgår, så länge fördraget är gällande. Ett konstitutivt fördrag kan gå ut på ett enkelt fullgörande, sålunda att fördragets verkan i och med dess verkställighet är konsumerad. Detta är fallet t. ex. med fredsfördrag [1], fördrag, hvarigenom ett område öfverlåtes, en stat uppgår i en annan, gränsregleringsfördrag o. s. v. Ett till denna kategori hörande fördrag kan emellertid medföra vissa rättsverkningar, äfven sedan det afsedda rättstillståndet åvägabragts, så är förhållandet med fördrag, hvarigenom en stat förklaras för ständigt neutral eller hvarigenom en realunion skapas.

Medan frågan om verkställandet af folkrättsliga fördrag i det stora hela är af relativt föga invecklad art, uppkomma så mycket mera betydande problem i fråga om deras upplösning och upp-

[1] Därför är det i sak icke oriktigt då ett fredsfördrag ingås för »evärdeliga tider». Däri ligger nämligen den riktiga tanken, att fördraget gör ett slut på krigstillståndet och grundlägger ett nytt freds- och rättstillstånd; äfven om samma orsaker, hvilka föranledde det tidigare kriget, skulle vålla ett nytt, så föreligger dock i rättslig mening en ny tvist.

hörande. Ehuruväl många till den allmänna rättsläran hörande grundsatser därå äga sin tillämpning, inverka därjämte vissa för folkrätten egendomliga omständigheter på saken. Gränserna mellan de olika fall, som här förekomma, äro icke i alla afseende tydliga; främst komma emellertid följande upplösningsgrunder i betraktande:

a. Fullgörande *(solutio)*, hvarom ofvan varit fråga och som har sin främsta betydelse vid fördrag, hvilka förutsätta en enkel prestation, resp. vissa bestämda verkställighetshandlingar, med hvilkas fullbordan fördragets innehåll uppenbarligen är uttömdt. Däremot kan det t. ex. vid alliansfördrag vara tvifvel underkastadt, huruvida inträdet af *casus foederis* och uppfyllandet af den skyldighet, som fördraget förutsätter, innebär, att själfva fördraget genom fullgörande upplösts eller skall anses vara fortfarande gällande vid eventuella fall af samma beskaffenhet.

Med hänsyn härtill är det riktigast, att fördraget formellt upplöses eller ock uttryckligen förnyas.

b. Ömsesidig öfverenskommelse att frånträda fördraget *(mutuus dissensus)*. Vid kollektiva fördrag erfordras, såframt icke annorlunda aftalats, samtliga kontrahenters samtycke, för att en kontrahent öfverhufvud må kunna utträda ur fördragsgemenskapen, resp. utträda på andra villkor, än fördraget själft medgifver. — Såvida rättighet till utträde icke inrymts i fördraget eller genom särskildt beslut af kontrahenterna medgifves, får ett ensidigt upplösande af fördragsförhållandet äga rum endast i de undantagsfall, som senare komma att beröras.

c. Utgången af den tid, för hvilken fördraget ingåtts. Huruvida något fullgörande eller någon verkställighet därförinnan ägt rum, är härvid utan betydelse. Äfven då ett fördrag ingås på viss tid, göres dess upphörande ofta beroende af uppsägning, så att detsamma förblir i kraft under en ny period af samma längd, såframt det icke inom en viss fastställd tid uppsäges. Ett fördrag, hvars giltighetstid utgått och hvilket ej förnyats, kan emellertid af resp. stater fortfarande tillämpas och alltså stillatigande behandlas såsom gällande, hvardera parten likväl obetaget att ensidigt afstå från att tillämpa dess innehåll, såframt detta icke — hvilket i hvarje fall

är sällsynt och icke får presumeras — antagit karaktären af partikulär sedvanerätt.

d. *Desvetudo* eller fortsatt underlåtenhet att bringa ett fördrag till verkställighet eller tillämpa detsamma, ehuru anledning därtill förefunnits. Liksom innehållet af ett fördrag, som formellt upphört att vara gällande, likväl faktiskt kan tillämpas, så kan å andra sidan en underlåtenhet af antydd beskaffenhet utgöra bevis om en i förhållande till fördragets innehåll *contraria voluntas* hos kontrahenterna. Huruvida ett fall af *desuetudo* bör anses föreligga, måste *in casu* pröfvas. Frågan härom står för öfrigt i nära sammanhang med läran om *clausula rebus sic stantibus.*

e. Uppfyllelsen af ett resolutivt villkor i de sällsynta fall, då ett fördrag ingåtts med ett sådant villkor.

f. Statens undergång, i följd hvaraf dess fördragsförhållanden, med däraf härflytande rättigheter och förpliktelser, självfallet upphöra. I större eller mindre omfång kan inträdet i en statsförbindelse medföra samma påföljd, detta särskildt om därmed är förbunden en *capitis deminutio,* såsom fallet är vid inträdet i en förbundsstat. Frågan om succession i mellanfolkliga rättsförhållanden skall i detta sammanhang icke upptagas till behandling. — Hvad kollektiva fördrag beträffar, så inverkar en fördragsstats undergång i allmänhet icke på förhållandet mellan de öfriga, till fördragsgemenskapen hörande staterna. Dock gifves det fall, då den bortfallnes delaktighet var af den betydelse, att i följd af sagda förändring och beroende på omständigheterna i det enskilda fallet, antingen rättsförhållandet i sin helhet måste anses hafva gått i sär eller rätt till ensidigt utträde, i betraktande af de förändrade förhållandena, måste medgifvas de kvarstående staterna.

g. Omöjlighet att fullgöra fördragets innehåll. Olikartade fall äro härvid tänkbara. Fördragsobjektet eller fördragets *causa* kan hafva helt och hållet bortfallit. Det kan blifva för en stat omöjligt att fullgöra en åtagen förpliktelse. Då t. ex. i ett alliansförhållande *casus foederis* inträdt, kan den ena kontrahenten af någon anledning befinna sig i ett sådant tvångsläge, att den är urståndsatt att uppfylla sin fördragsplikt. På det folkrättsliga området kan skillnaden mellan faktisk och rättslig omöjlighet ofta vara ganska ringa och svår att fastställa. Det är t. ex. tänkbart, att ett område, hvil-

ket en stat förbundit att afstå till en annan, därförinnan eröfras af en tredje stat eller att områdets invånare lyckas omintetgöra inkorporationen. Omöjligheten att fullgöra eller tillämpa fördraget medför ingalunda alltid dess upphörande. Om exempelvis en stat, i följd af att den befinner sig i krigstillstånd, icke kan uppfylla ett mellan densamma och en neutral stat bestående handelsfördrag — ett fall af öfvergående omöjlighet — så får fördraget icke utan vidare behandlas såsom upplöst.

h. Fördragsvidrigt handlingssätt från medkontrahentens sida. Delvis i motsats till privaträttsliga grundsatser medgifver folkrätten, att en stat, hvars medkontrahent underlåter att uppfylla fördraget, må kunna anse sig vara befriad från detsamma. Att utan tvingande orsak underlåta att uppfylla en fördragsplikt innebär självfallet en kränkning af medkontrahentens rätt, i följd hvaraf denna kan anlita folkrättsligt tillåtna tvångsmedel. Men det står densamma fritt att reagera endast sålunda, att den å sin sida behandlar fördraget såsom upplöst, resp. förklarar sig frånträda detsamma. Denna grundsats äger så godt som uteslutande sin tillämpning på fördrag, hvilka materiellt hafva karaktären af rättsärenden. — Om den stat, som underlåtit att uppfylla fördraget, befunnit sig i ett verkligt tvångsläge, torde medkontrahenten i allmänhet böra tillerkännas rätt att frånträda fördraget, ehuru utöfningen af denna rätt kan innebära en obillighet, men några tvångsmedel få i detta fall icke användas. Dock torde rättigheten att frånträda fördraget knappast kunna medgifvas medkontrahenten, i fall det fördrag, hvilket den i ett tvångsläge varande staten underlåtit att uppfylla, förutsätter fortgående verkställighet och underlåtenheten att uppfylla fördraget varit af öfvergående beskaffenhet eller hänfört sig till bestämmelser af underordnad betydelse. — Äfven i andra fall är det så mycket större skäl att iakttaga försiktighet och måttfullhet, som det lätt kan uppstå meningsskiljaktigheter rörande den rätta tolkningen af ett fördrag och följaktligen äfven därom, huruvida det i alla delar iakttagits eller ej. I vissa fördrag är den viktiga grundsatsen uttryckligen uttalad, att ett åsidosättande af enskilda fördragsbestämmelser ej får uppfattas såsom ett brytande af hela fördraget. Men äfven oberoende af en sådan klausul *kunna* bestämmelserna i ett fördrag vara så oaf-

hängiga af hvarandra och hänföra sig till så olika förhallanden, att om en enskild fördragsmakt handlar i strid med en viss punkt i detsamma, medkontrahenterna icke få anse sig, i sitt förhållande till sagda stat, fritagna från alla dess öfriga bestämmelser. Det är ju i självfva verket något tillfälligt, huruvida bestämmelser, hänförande sig till olika förhållanden, intagits i *ett* fördrag eller flere; denna formella omständighet kan därför icke allena vara af afgörande betydelse. — A andra sidan kunna gifvetvis tvenne skilda fördrag, som behandla samma ämnen, stå i ett sådant sakligt samband med hvarandra, att de uti ifrågavarande afseende måste anses utgöra ett sammanhängande helt. — — *Bona fides* i mellanfolkliga förhållanden kräfver, att en stat, hvilken finner sin medkontrahent hafva handlat i strid med fördraget, så snart som möjligt tillkännagifver sin uppfattning och gör sina anspråk gällande.

i. En väsentlig förändring i de förhållanden, hvilkas fortbestånd förutsättes vid fördragets tillkomst. Teorin om den s. k. *clausula rebus sic stantibus* har uppkommit inom privaträtten, men har sedermera uppfattats och kommit att gälla såsom en för den folkrättsliga kontraktsrätten säregen grundsats. Dock kan dess betydelse med afseende å den allmänna rättsläran icke förnekas. — Då man nu plägar säga, att folkrättsliga fördrag eller åtminstone vissa slag af dem ingås med det underförstådda förbehållet »rebus sic stantibus», så afses därmed, att om de förhållanden, som förelågo vid fördragets afslutande och utöfvade en afgörande inverkan på detsamma, undergått en väsentlig förändring, så är den stat, som finner fördraget hafva blifvit med sina intressen oförenligt, berättigad att ensidigt uppsäga detsamma. Så godt som alla folkrättslärde, hvilka på ett mera ingående sätt behandlat denna fråga, intaga en något olika ställning till densamma, ehuruväl hos de flesta samma grundtankar återfinnas. Dess speciellt folkrättsliga betydelse har sin grund i den mellanfolkliga rättsordningens säregna beskaffenhet samt i den nära förbindelse, som råder mellan den och de politiska maktförhållandena. Dock vore det ett misstag att tro, att det här vore fråga om en rent politisk grundsats, för hvilken själfva folkrätten stode främmande, och lika oriktigt, som det vore att uppfatta den såsom en ur den mellanfolkliga rättens synpunkt indifferent, likaså oriktigt vore det att stämpla

den såsom en mot denna rätt stridande princip. Genom att ensidigt urgera densamma och gifva den en mycket vidsträckt omfattning, kommer man visserligen till resultat, hvilka stå i strid såväl med *bona fides* och fördragshälgden som med vissa folkrättsliga grundprinciper, men å andra sidan betingar folkrättens eget väsen dess erkännande inom vissa gränser. Den måste inrymmas i folkrätten, ehuruväl dess bärvidd är svår att angifva och ehuru om den i viss man kan sägas detsamma som — självfallet i mycket högre grad — gäller om kriget, nämligen att därigenom en s. a. s. irrationell faktor införes i rätten.

Icke sällan förväxlas äfven i rent vetenskapliga framställningar teorin om *clausula rebus sic stantibus* med läran om nödtillstånd och nödvärn i folkrätten. Det oriktiga häruti torde framgå af följande omständigheter: Den stat, som åberopar ifrågavarande clausul, *uppsäger,* rättare sagdt förklarar sig upplösa ett fördrag, visserligen utan att vara därtill berättigad på grund af fördragets eget innehåll och alltså i strid med detsamma. Här är fråga om en rätt att ensidigt uppsäga ett aftal, icke att utan vidare anse sig frikallad från densamma och handla, som om detta vore förhållandet. En stat, som befinner sig i ett nödtillstånd, handlar vanligen omedelbart och utan något dylikt tillkännagifvande på ett mot fördraget stridande sätt. För det andra föreligger i de fall, då *clausula rebus sic stantibus* åberopas, i regeln icke ett sådant trångmål som vid nödtillstånd. Och för det tredje — något, som ofta förbises — då en stat befinner sig i ett tvångsläge, så kan den genom en objektiv rättsvidrig, men subjektivt ursäktlig handling åsidosätta lika väl en fördragsmässigt fastställd som en på grund af häfd gällande rättsnorm. Däremot innebär *rebus sic stantibus*-teorin, *per definitionem,* att en stat ensidigt uppsäger ett fördrag, helt och hållet eller i vissa delar. — Teoretiskt sedt är alltså åtskillnaden mellan de bägge fallen uppenbar, men i praktiken är gränsen mellan sistnämnda fall och ett nödtillstånd ingalunda alltid tydlig. I fråga om följderna må slutligen den olikheten framhållas, att en handling, företagen i nödtillstånd, i öfverensstämmelse med de grundsatser, som gälla enligt den inom staten rådande rätten, ådrager staten ersättningsskyldighet, hvaremot en

sådan skyldighet, åtminstone i regel, icke kan aläggas den stat, som på grund af *clausula rebus sic stantibus* uppsäger ett fördrag.

Äfven i fråga därom, huruvida oftanämnda förbehåll kan göras gällande beträffande alla slags fördrag, gå meningarna åtskiljs. Några folkrättslärde företräda den åsikten, att någon begränsning i detta afseende icke kan uppställas. Det torde emellertid få anses såsom afgjordt, att klausulen icke äger sin tillämpning å fördrag, hvika icke reglera rättsförhållanden mellan stater, utan innehålla t. ex. normer hörande till den internationella privaträtten. Äfven i öfrigt kommer det ytterst sällan i fråga, att ett fördrag innehållande *rättssatser* kunde på rättsgiltiga grunder ensidigt uppsägas i följd af förändrade förhållanden. Mången vill helt och hållet utesluta denna möjlighet och alltså inskränka klausulens tillämplighet till fördrag, som innefatta ett rättsärende. Ett sådant generellt uteslutande af de rättsskapande fördragen kan visserligen icke anses riktigt, men i hvarje fall måste ifrågavarande klausul med afseende å dem tillämpas med största varsamhet, något som följer redan af det allbekanta sakförhållandet, att ett rättsområde, hvilket tidigare behärskats af normer, gällande med häfdens hälgd, kan göras till föremål för reglering genom noggranna fördragsbestämmelser. Om nu *clausula rebus sic stantibus* på det förra stadiet icke har någon tillämpning, så må det med fullt skäl frågas, hvarför den omständigheten, att samma förhållanden gjorts till föremål för ett fördrag, borde i motsvarande mån verka försvagande på de mellanfolkliga förpliktelserna och nedsätta rättssäkerheten.

Sin hufvudsakliga betydelse har *clausula rebus sic stantibus* vid politiska fördrag, särskildt vid sådana, som pålägga en stat en tung förpliktelse eller på ett kännbart sätt inskränka dess handlingsfrihet. I andra fall hafva staternas maktförhållanden kunnat väsentligen förskjutas; en inskränkning har kunnat blifva oförenlig med statens lifsintressen, en förändring af statsformen i en stat kan i fråga om vissa fördragsförhållanden berättiga medkontrahenten att frånträda fördraget. Det mellanfolkliga rättslifvet känner till en mängd fall, då en stat gjort anspråk på att erkännas såsom befriad från vissa på fördrag grundade förpliktelser under åberopande af en förändring i de faktiska eller rättsliga förhållan-

den, med hänsyn till hvilka fördraget blifvit ingånget. Dylika yrkanden hafva i regel framkallat gensaga från den stats sida, hvars intresse i följd häraf kommit att blifva lidande, men det kan icke påstås, att det berättigade uti själfva läran om *clausula rebus sic stantibus* därigenom principiellt förnekats. De mest kända *clausula*fallen hafva, såsom kändt, varit det, då Ryssland år 1870 uppsade 11 artikeln i Parisfördraget af 1856, samt det, hvarigenom Österrike-Ungern 1908 inkorporerade Bosnien och Herzegovina i dubbelmonarkin, en åtgärd, hvilken åtminstone i någon mån kunde motiveras och försvaras därmed, att här förelåg ett faktiskt tillstånd af rättslig relevans, åt hvilket blott kräfdes formellt juridiskt erkännande. Med bättre rätt kunde vid samma tidpunkt Montenegro proklamera upphäfvandet af den inskränkning, som i kraft af 29 artikeln i Berlinfördraget af 1878 bundit dess folkrättsliga handlingsförmåga, detta med så mycket större skäl, som Montenegro icke självt varit med om att antaga ifrågavarande fördrag, utan fått sig denna inskränkning pålagd af främmande makter. En synnerligen beaktansvärd omständighet är, att i dessa fall den eller de stater, mot hvilka en dylik rättsupphäfvande viljeförklaring varit riktad, sedermera förmåtts att gifva sitt samtycke till den ensidigt proklamerade förändringen, hvadan den ensidiga uppsägningen af fördraget icke kommit att utgöra den definitiva akten uti fördragsförhållandets upplösningsprocess. Häraf framgår för det första, att en stat, som sträfvar att blifva befriad från en dess handlingsfrihet inskränkande eller hindrande fördragsbestämmelse, i många fall kan finna det lättare och fördelaktigare att själf säga sig fri från fördraget i tanke att de stater, som däraf beröras, i sinom tid skola samtycka till hvad som skett, än att försöka medels underhandlingar förmå dem att i vanlig ordning upphäfva fördraget, och för det andra att man likafullt tvekar att tillmäta ensidiga viljeförklaringar rättsupphäfvande betydelse; man har, om än af hufvudsakligen formella skäl, behof af den sanktion, som ligger i en ömsesidig uppgörelse eller åtminstone i ett efterföljande uttryckligt erkännande af en ensidig upplösning såsom rättsgiltig.

Enligt en uppfattning skulle den grundsats, som går under namnet *clausula rebus sic stantibus,* icke vara något annat än en

regel, som tillämpas vid tolkning af fördrag. Viljan att förplikta sig genom ett fördrag, har man sagt, kan mycket väl vara gjord beroende af förefintligheten af vissa förutsättningar af faktisk och rättslig natur, sålunda att då dessa bortfalla, jämväl viljan att vara förpliktad och därmed den rättsliga bundenheten bortfaller. Att bestämma, huruvida detta är förhållandet, är en sakfråga, men om det framgår, att viljan att förplikta sig uttalats under den tysta förutsättningen, att vissa bestämda förhallanden komme att förefinnas och fortbestå, så är det säkert, att med deras upphörande äfven själfva förpliktelsen bortfaller. — Denna förklaring kan icke frånkännas ett visst berättigande, men då det gäller att *in casu* afgöra, huruvida *clausula rebus sic stantibus* med skäl kan aberopas, synes den gifva mycket ringa vägledning. Först och främst kan det icke vara af afgörande betydelse, hvad den ena fördragsparten afsett och hvilka gränser han för sin del velat uppdraga för sin bundenhet, utan hvad i detta fall kan och bör anses såsom innehållet af kontrahenternas öfverensstämmande vilja. Vidare ma det framhållas, att de förhållanden, som efter fördragets ingaende kunna inträda och utöfva inverkan på den ena eller den andra kontrahentens vilja att vidhålla, resp. frånträda fördraget, kunna vara så oberäkneliga, att de s. a. s. icke ens potentiellt kunnat ingå i fördragsparternas medvetande och alltsa omöjligt kunnat vid fördragets ingående beaktas. — Det är alltsa icke sa mycket tolkning af parternas fördragsvilja och därmed själfva fördraget, som frågan här gäller, utan fastmer ett bedömande af den betydelse de inträffade förändringarna rent objektivt sedt måste anses besitta.

j. Ett mellan fördragsstaterna uppkommet krigtillstånd. I hvad mån detta verkar upplösande på de fördrag, de fientliga staterna tidigare med hvarandra ingatt, tillhör sedan gammalt de inom den folkrättsliga doktrinen mest omtvistade fragorna. Själfva krigstillståndet är väl enligt nutida rättsuppfattning icke principiellt oförenligt med fortbeståndet af olikartade fördragsförhallanden mellan dessa stater, och det gifves ju fördrag, hvilka ingatts just med hänsyn till eventuella krig och hvilka alltsa just i detta fall komma att utöfva sina verkningar. Allt detta förmår emellertid icke förändra det sakförhållandet, att fredstillståndet redan af

praktiska skäl i allmänhet är en naturlig förutsättning för verkställigheten och den normala tillämpningen af de flesta internationella fördrag. Man plägar visserligen ofta säga, att kriget lämnar alla de fördrag oberörda, hvilka icke, med hänsyn till sin egen natur och sitt syfte, förutsätta vänskapliga förhallanden, eller hvilka icke själfva föranledt kriget. Men nu är förhallandet det, att de allra flesta fördrag just förutsätta normala, d. v. s. fredliga förhallanden mellan kontrahenterna, och äfven om man bortser härifrån, så uttrycker den anförda satsen snarare ett postulat än en erkänd rättsregel. Detta förhållande kommer äfven däri till uttryck, att uti de flesta fredsfördrag ingår en bestämmelse därom, att de fördrag, som genom kriget upplösts, ater försättas i kraft. Det är för öfrigt uppenbart, att fragan därom, hvilka fördrag af kriget beröras och hvilka icke, ej kan afgöras genom doktrinärt resonemang, icke ens pa grund af »sakens natur», utan måste lösas med ledning af den uppfattning, som bestämt krigförande staters handlingssätt under senaste tider. I detta handlingssätt kommer nämligen en viss häfd eller atminstone en nagorlunda stadgad praxis till synes, och det ma genast tilläggas, att denna faktiskt utsträcker krigets fördragsupplösande verkningar betydligt längre än krigets väsen och ändamal oundgängligen skulle påkalla. Endast i mycket ringa grad har detta ämne berörts uti allmänna konventioner.

Tidigare har man ofta gjort gällande, att fördrag, som innehålla rättsregler, bibehålla sin kraft och verkan, hvaremot fördrag, som till sin natur äro rättsärenden, upplösas. Detta påstående är emellertid helt säkert alltför kategoriskt; äfven bland de förra gifves det i stor utsträckning sådana, hvilka i följd af kriget icke tillämpas och ofta icke ens kunna tillämpas. På samma sätt som det gifves allmänna, med häfdens hälgd gällande folkrättsliga normer, hvilka under pågående krig faktiskt icke efterlefvas, och af hvilka många verkligen äro absolut oförenliga med krigets lagar, så är det äfven fallet med en mängd kollektiva fördrag, innehållande universella eller atminstone »relativt universella» rättsnormer, att deras tillämpning i följd af kriget faktiskt afbrytes, men efter fredsslutet ater vidtager, äfven om någon uttrycklig föreskrift därom vid fredsslutet icke antagits. Pa detta område, såsom på

många andra, gäller det nämligen, att hälgden och giltigheten af en folkrättslig norm icke får anses hafva försvagats i följd däraf, att den, från att hafva varit gällande på grund af häfd, omsatts i ett uttryckligen formuleradt stadgande[1]. Och i själfva verket råder det ju intet tvifvel därom, att den under fredstillstånd gällande allmänna folkrättens normer *eo ipso* återinträda i sin fulla kraft i förhållandet mellan tvenne stater, så snart det krigstillstånd, som varit rådande mellan dem, icke längre består. — Beträffande ifrågavarande arter af fördrag kan det alltså sägas vara det normala, att de *suspenderas* för den tid kriget varar, för så vidt de icke äro afsedda att förverkligas just under krig eller — något som visserligen är ganska sällsynt — praktiskt sedt kunna, om än med vissa inskränkningar och afvikelser, tillämpas i trots af krigstillståndet[2]. Men om alltså i fråga om fördrag, hvilka innehålla rättssatser, den allmänna regeln är eller rättare sagdt borde vara den, att fördragets verkningar endast suspenderas, utan att självfva fördraget upplöses, måste det likvisst medgifvas, att det inom denna kategori gifves äfven sådana, hvilka i följd af kriget förlora sin giltighet, såvida icke denna vid och genom fredsslutet återställes.

Hvad sedan beträffar speciella slag af fördrag, så torde något tvifvel icke råda därom, att handelsfördrag icke blott upphöra att vara under kriget tillämpliga, utan fullständigt förlora sin kraft och giltighet; detsamma måste anses gälla i fråga om tull- och sjöfartsfördrag samt utlevereringstraktater. — I fråga om de synnerligen betydelsefulla konventioner, som omedelbart beröra enskilda personers rättsliga och ekonomiska intressen, borde självfallet gälla, att detsamma, såvidt möjligt, skola upprätthållas och tillämpas äfven under krig. Hvad särskildt beträffar konventioner angående s. k. litterär och artistisk äganderätt, borde någon omöjlighet att i väsentliga delar tillämpa dem i allmänhet icke föreligga. Dock har, såsom kändt, världskriget ådagalagt, i huru ringa grad man i själfva verket beaktat enskilda fientliga undersåtars berättigade intressen äfven i sådana fall, då någon egentlig svarighet att till-

---

[1] Jfr hvad härom ofvan yttrats i fråga om *clausula rebus sic stantibus*.

[2] Att krigförande stater faktiskt ofta åsidosätta äfven fördrag af den beskaffenhet, att de icke borde röna någon inverkan af krigstillståndet, har ofvan framhållits.

lämpa ett fördrag icke kan sägas vara förhanden. Den omständigheten, att en eller en del af de krigförande staterna i detta afseende föregått med dåligt exempel, har helt naturligt varit ägnad att förmå de stater, som annars måhända skulle varit benägna att i högre grad iakttaga med rättvisa och billighet öfverensstämmande grundsatser, att å sin sida insla ett liknande förfarande. Äfven på detta område har det alltså visat sig, att ett i folkrättsligt hänseende oriktigt eller åtminstone mycket betänkligt och i ingen händelse af krigets ändamål betingadt tillvägagående, hvartill *en* krigförande stat gjort sig skyldig, ofta föranleder dess motståndare att, vare sig i repressaliesyfte eller af opportunitetshänsyn, göra sig skyldig till liknande missbruk. Sådant kan inträffa t. o. m. i fråga om fördragsnormer, som uttryckligen afse fientliga undersåtars ställning just under krigstid. Särskildt har den praktiskt betydelsefulla kontrovers, hvartill tolkningen af art. 23 punkt h uti IV Haagkonventionen af 1907 rörande landtkrigets lagar och sedvänjor redan före kriget gifvit anledning, under världskriget framkallat ödesdigra verkningar. Det däri ingående förbudet att upphäfva eller suspendera fientliga undersåtars rättsanspråk eller beröfva dem deras exigibilitet har den engelska doktrinen velat uppfatta såsom en till en fientlig ockupationsarmé riktad föreskrift, icke såsom en allmän norm, hvilken statsmakten i en krigförande stat är skyldig iakttaga med afseende å alla fientliga undersåtar, gentemot hvilka denna makt har möjlighet att göra sig gällande. I öfverensstämmelse härmed har England vidhållit sin traditionella uppfattning rörande krigets verkningar i fråga om enskilda personers rättsförhållanden: fientliga undersåtar tillkommande fordringsrättigheter anses såsom suspenderade, hvadan någon prestation icke kan påyrkas och något anspråk icke göras gällande inför domstol; om fullgörande af ett aftal kommer i fråga endast under kriget, betraktas själfva anspråket såsom förfallet. Fientliga undersåtar kunna endast i det fall erlägga lifförsäkringspremier till ett engelskt bolag, att detta i det ifrågavarande landet anställt en generalagent, berättigad att uppbära betalning; det nödtvungna upphörandet med premiernas erläggande har åter till påföljd, att anspråket på lifförsäkringsbeloppet går förloradt och endast det matematiska värdet sedermera utbetalas till rättsinnehafvaren. Då

nu England (och en del andra krigförande stater) under kriget tillämpat dylika, med konventionen uppenbarligen oförenliga grundsatser, har följden varit den, att de i krig med England varande makterna inslagit ett liknande förfarande. Bl. a. emanerade i Tyskland i juli 1915 en »Bundesratsverordnung», som gjorde ett betydande intrång i fientliga undersåtars rätt till patent, varumärken o. a. Dylika rättigheter kunna upphäfvas, inskränkas och öfverlåtas åt andra. Häraf kan visserligen dragas den slutsatsen, att fortbeståndet af ifrågavarande rättigheter principiellt erkännes, försåvidt icke genom särskild åtgärd deras utöfning inskränkes, resp. en rättighet h. o. h. upphäfves, men själfva rättigheten har ju härmed förvandlats till ett *precarium*. — I England torde ända sedan krigets början, i öfverensstämmelse med den i detta land rådande allmänna uppfattningen, jämväl rättigheter af sistnämnd beskaffenhet allmänt hafva ansetts såsom upphäfda och kraftlösa. — I följd af allt detta har den teoretiskt fullkomligt riktiga principen, att kriget borde få beröra enskildas rättigheter endast i den mån detta af dess ändamål obetingadt påkallas, i mycket hög grad och på ett ödesdigert sätt åsidosatts. Den gamla grundsatsen, att krigsutbrottet i allmänhet verkar upphäfvande på de fördrag resp. stater därförinnan ingått, synes, alla folkrättsliga framsteg till trots, under världskriget hafva kommit till tillämpning i lika hög grad som någonsin tillförene. Sannolikt komma de krigförande staterna äfven nu, då fred ändtligen slutes, att antaga generella stadganden därom, att tidigare ingångna fördrag, resp. att vissa slag af dessa återställas i sin förra kraft. Det återstår sedan att se, huruvida medlemmarna af det mellanfolkliga samfundet i framtiden kunna öfverenskomma om några allmänna rättsregler beträffande krigets verkan på tidigare ingångna fördrag, samt huruvida dylika regler verkligen komma att tillämpas under eventuella krig. Åtminstone i det fall, att en generalkodifikation af gällande universella folkrättsliga normer i framtiden kommer till utförande, skall gifvetvis äfven detta område blifva föremål för reglering.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIFVEN AF

PONTUS E. FAHLBECK

TJUGONDE ÅRGÅNGEN

1917

LUND
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

Uppsatser.

Litteratur.

Strödda meddelanden.

Remissdebatten 1917.

Af

Professor **Pontus Fahlbeck.**

Den icke utan en viss spänning motsedda remissdebatten erbjöd onekligen en del intressanta sidor, men mera som objekt för allmänna betraktelser än som en politisk Haupt- und Staatsaction.

Man fick åter från statsrådets främste man höra såsom förr, att regeringen icke stöder sig på något visst parti, och alltså står öfver partierna, såsom en regering i Sverige bör göra. Naturligtvis var det som salt i surt öga på dem, som tråna efter att just som partimän få vara med i en partiregering. Att sådan trånad finnes, är ej så underligt, ty makten är alla politiska sträfvares mål. Men sällsynt är, att den framträder så obehärskadt som vid detta tillfälle hos herr Rydén och andra socialdemokratiska framtidsmän in spe. Förvånansvärdt är äfven, att den skyler sig bakom så ovederhäftiga påståenden, som att denna regering utom och ofvan partierna skulle vara ett hinder för den enighet, som i dessa tider mer än eljest behöfs. Kan någon utom herr Rydén tro, att en socialdemokratisk eller hvilken annan partiregering som helst skulle kunna skapa större enighet? Partiregering hvilar enligt själfva sitt väsen på partisöndring och måste därför framför hvarje annan leda just till oenighet. Men herr Rydén menar, kanske liksom Ludvig XIV om staten, *le peuple c'est moi*? Det svenska folket är jag och mina vänner. De andre och deras meningar räknas icke.

Ett yttre bevis på, att den nuvarande regeringen icke är en partiregering, gafs därutinnan, att den eller rättare vissa delar af dess åtgärder skarpt kritiserades af alla partier, en åtgärd af ett, en

annan af ett annat och på en punkt — beträffande budgeten — lika mycket af alla. Detta stämmer med gammal svensk tradition och riksdagens uppgift vida mer än det klafbundna bifall från det egna partiet och den självklara opposition från andra, som partiregering för med sig, och hvaraf vi fingo en försmak under Karl Staaffs statsrådstid.

En annan betraktelse, hvartill denna remissdebatt ger anledning, rör den finanspolitik och den statshushållning, som under krigstiden ägt rum. Här stodo partierna emot hvarandra, representerande hvar sin sida af ekonomien, det ena konsumtionen, det andra produktionen. Den förra hade uti socialdemokraterna och andra vänstermän sina gifna förespråkare. Den har ock, isynnerhet i början af kristiden, så godt som uteslutande bestämt regeringens politik på dessa områden. Att minska dyrtiden och lätta bördorna för de små var länge det hufvudsakliga rättesnöret, utan att man dock därmed kunde tillfredsställa anspråken härpå. Denna populära politik synes äfven stödjas af en sats från den klassiska ekonomien, den nämligen att den ekonomiska verksamhetens enda mål är konsumtionen, hvilken därför bör vara bestämmande jämväl för all ekonomisk politik.

Så riktig den förra delen af denna sats är, lika oriktig är emellertid den senare. För att klargöra det, behöfver man blott erinra om, att det ingen konst är att konsumera. Det kan hvar och en göra och vanligen med största nöje. Återigen att producera det, som skall konsumeras, är icke hvars mans sak och sker icke utan stor möda och ansträngning. Därför måste den första uppgiften för en ekonomisk politik — hvilken icke är detsamma som ekonomisk verksamhet — vara att tänka på produktionen, främja och stödja den. Konsumtionen reder sig nog själf eller kan med lätthet regleras. Det senare har ock i stor utsträckning skett genom maximipris och direkt hjälp af olika slag samt stark beskattning af kapitalet. Men länge kan man icke hålla på härmed, om ej samtidigt den andra sidan uti den ekonomiska processen, produktionen, får sin fulla rätt. Socialisterna, som vänta allt af en annan fördelning, ha intet öga härför. Men produktionens ledare, som mest äro att finna på högersidan, veta, hvad denna betyder. Därför förnummos i debatten varnande och

manande röster härom från denna sida. De torde nu vinna mera resonnans, sedan det börjar bli klart för hvar man, att Sveriges välfärd hänger på, att vi kunna förskaffa oss, alltså på ett eller annat sätt producera, hvad vi oundgängligen behöfva. Härvid fick man ock höra sådana för privatekonomien främmande ord, som att jordbrukarne, då de sköta sin jord och göra sin gärning, utföra en samfundsuppgift.

Sådant är självklara ting för en djupare uppfattning af enskild och allmän ekonomi. Det har behöfts denna tids svårigheter och faror för att därom upplysa dem, som låta sig upplysas. Den stora mängden lär aldrig förstå den inre samhörigheten mellan de skilda intressena och grupperna inom ett folk.

Slutligen kan ock anmärkas, att den sak, som är eller atminstone borde vara i allas tankar — utrikespolitiken och Ålandsfrågan — helt lämnades orörd. Icke minst härigenom bevisar sig en svensk remissdebatt vara något annat än en engelsk svarsdebatt, hvarmed den stundom ehuru utan skäl jämförts. Ty svenska parlamentariska vanor äro icke och skola icke vara en kopia af engelska. Den svenska remissdebatten är intet svar på tal och kunde därför lämna trontalets ord om utrikespolitiken obeaktade. Blott den allmänna försäkran om fullständig neutralitet och kraftigt häfdande af Sveriges rätt och okränkta självbestämning fick gensvar, och visserligen från alla partier, om ock med åtskilligt olika betoning. Hvad som i öfrigt uraktläts i detta stycke vid remissdebatten, kan förhända under riksdagens lopp komma fram. Ty knappast kan man föreställa sig att uteslutande tystnad om Sveriges lifsintressen är rätta sättet att tillvaratagа dem — förutsatt naturligtvis att ingen dissonans bryter fram, när det talas. Ty i så fall är för visso tiga bättre än tala.

Om agrartullarne.

Af

Docent Fritz H:son Brock.

Såsom redan i föregående uppsats antydt, bli de tvänne frågor vi här hufvudsakligen ha att sysselsätta oss med.

1:o huruvida det västeuropeiska, enkannerligen vårt eget jordbruk, trots ett afskrifvande af agrartullarne, ändå för det närvarande skulle kunna tänkas hålla sig uppe på den relativt höga intensitetsgrad, det redan uppnått, eller om det icke i stället skulle vid dylik eventualitet på grund af den utländska konkurrensen utsättas för en kris, hvilken komme att medföra ej endast ruin för en del af de mera skuldsatta och oskickliga landtbrukarne, utan äfven en tillbakagång af själfva jordbruket, samt

2:o huruvida, för den händelse detta senare blefve fallet, den nya ordning, som efter nyssnämnda kris komme att etablera sig, kunde tänkas bli af mera stadigvarande natur, eller man icke fast hellre skulle se sig nödsakad att inom en ganska kort tidrymd åter ta under intensivare bearbetning de försummade åkerfälten. Äfven om man nämligen medgåfve, att — trots de skadliga verkningar af social och hygienisk natur, en öfverdrifven industrialism kunde befaras skola medföra, — en omläggning af näringslifvet i den riktning, som vore för tillfället mest gifvande, borde i enlighet med de allmänna frihandelsprinciperna föredragas, därest sannolikheten efter moget öfvervägande gåfve vid handen, att den nya ordningen skulle bli beståndande, kan man dock knappast anse klokt eller ens rimligt att med berådt mod framkalla en stor social och ekonomisk kris inom jordbruket, därest de resultat, man hoppades uppnå och hvilkas förverkligande man måste köpa med denna kris, i bästa fall kunde tänkas bli af endast ringa varaktig-

het. Ty äfven om återgången till de äldre förhållandena i tidens fullbordan icke med nödvändighet i sin tur behöfde tänkas föregången af en ny kris — en fråga, som varit föremål för ganska mycken tvist, men som vi ej i denna uppsats anse oss närmare behöfva ta ställning till — kunde dock ett tillspillogifvande af jordbruket ej under sådana förhållanden försvaras, icke ens om — såsom ofta påstås — arbetarebefolkningen därigenom under någon kortare tid finge det bättre — ett påstående, hvars riktighet föröfrigt med fog torde kunna betviflas.

Den första af ofvanstående frågor, huruvida det västeuropeiska jordbruket, om det beröfvades sitt tullskydd, skulle underkastas en kris, genom hvilken det måste tryckas ned på en lägre nivå, besvaras väl så godt som enhälligt jakande af agrarskyddets vänner, medan meningarne i denna sak bland frihandlarne torde vara ganska delade. De argument, som under striderna om agrartullarne i Tyskland i början på århundradet anfördes såsom stöd för meningen, att jordbruket som sådant ej komme att bli lidande, om agrartullarne föllo bort, äga sitt stora intresse äfven för oss, enär man äfven här hemma understundom får höra dem anföras i syfte att övertyga oss om, att ett borttagande af våra agrartullar vore en ganska ofarlig ting. Vi skola därför också här något närmare sysselsätta oss med dem [1].

---

[1] Den mera vetenskapliga diskussionen af frågan i Tyskland kan sägas inledd af Oldenberg redan 1897 med hans föredrag: Deutschland als Industriestaat (Göttingen 1897), hvari han visar hän på de enligt hans mening stora faror, en mera ensidig industriell utveckling inneburе. Svaret på detta varningsrop kom med Dietzels föredrag år 1900 öfver Weltwirtschaft und Volkswirtschaft (Dresden 1900, Jahrbuch der Gehe-Stiftung Bd V) och sedan utspann sig under 1900-talets första år ett lifligt meningsutbyte mellan anhängarne och motståndarne af höjda agrartullar. Bland försvararne af ett högre agrariskt tullskydd märktes framför allt Adolf Wagner, som sammanfattat det väsentliga af sina i skilda publikationer uttalade åsikter i frågan i arbetet: Agrar- und Industriestaat (II Aufl. Jena 1902) och L. Pohle med sin i många hänseenden förtjänstfulla skrift: Deutschland am Scheidewege (Leipzig 1902). Från motsidan publicerades åter af Dietzel med beundransvärd energi en hel rad af skarpsinniga arbeten (Die Theorie von den drei Weltreichen, Berlin 1900, Kornzoll und Sozialreform, Berlin 1901, Socialpolitik und Handelspolitik, Berlin 1902, Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit Jena 1903, Vergeltungszölle Berlin 1904) och vid hans sida stodo flera af Tysklands mera kända eko-

Först och främst har det påståtts, att endast en del af våra jordbrukare skulle ha någon nytta af agrartullarne, nämligen endast de större jordbrukarne, hvilka i vidsträcktare mån odla säd till afsalu. Men som dessa endast utgöra en minoritet af alla landtmän och dessutom till stor del utgöras af personer i goda ekonomiska villkor, skulle ingen större olycka inträffa, om de finge finna sig i en inskränkning i sina jordränteinkomster. Ja, de som gå längst i sin ifver att bevisa ofarligheten af agrartullarnes afskaffande, påstå till och med att det stora jordbruket på tid och längd blir lidande af spannmålstullarne, och motivera denna sin mening därmed, att spannmålstullarne skulle i sådan grad hejda den industriella utvecklingen, att jordräntan efter någon tid komme att stå lägre än den utan agrariskt tullskydd skulle ha gjort [1]. Ett höjande af det agrariska tullskyddet — hvarom det ju närmast var frågan i Tyskland vid tillfället för nyssnämnda debatt — skulle därför icke alls bringa jordbruket någon varaktig hjälp, utan i den mån man måste erkänna, att jordbruket lede under betryck och borde hjälpas, finge detta ske med anlitande af andra medel: det offentliga borde t. ex. tillse att lättare tillfällen till en mot missbruk garanterad kredit gåfves och jordbrukarne själfva borde läras mera utnyttja de kooperativa möjligheter, som gåfves, för att hjälpa upp sin ställning.

Riktigheten af det sagda har man från skyddstullvänligt håll dragit i tvifvelsmål. Att jordbrukarne äfven på annat sätt än genom tullskydd kunna erhålla hjälp af det allmänna och att de äfven genom kooperativ själfhjälp i betydlig mån kunna förbättra sin ställning, bestrides visserligen knappast, men dylika hjälpmedel göra ej tillfyllest [2]. För hvarje fall torde det vara en stor öfver-

---

nomer af skilda riktningar såsom SCHÄFFLE (Ein Votum gegen den neuesten Zolltarifentwurf, Tübingen 1901) BRENTANO (Das Freihandelsargument, Berlin 1900, Die Schrecken des überwiegenden Industriestaats, Berlin 1901, Die Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte, Berlin 1903) HELFFERICH (Handelspolitik, Leipzig 1901) m. fl. — Från senare år är särskildt att fästa uppmärksamheten på GERHARD HILDEBRANDS intressanta arbete: Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus (Jena 1910), hvilket, om än ej utgifvet direkt i något tullpolitiskt syfte, dock behandlar med agrartullfrågan nära sammanhängande spörsmål.

[1] Så t. ex. SCHÄFFLE: Ein Votum pp. 56 och 148.

[2] Se t. ex. WAGNER a. a. p. 125.

drift att påstå, att det bestående agrarskyddet — hvilket ju närmast har intresse för oss — icke vore till någon nytta för jordbrukarne.

Då man påstått, att de större sädesproducerande jordbrukarne icke på längden kunna ha någon nytta af spannmålstullarne, torde öfverdriften i detta påstående vara så uppenbar, att det knappt tarfvar att gendrifvas [1]. Bättre grundad är då utan tvifvel den meningen, att de små jordbrukarne ej kunna ha något gagn af agrartullarne.

Att de, om och i den mån de ej själfva sälja spannmål, utan i stället kanske måste köpa sådan, skulle ha något gagn af spannmålstullar och därmed följande högre spannmålspriser, kan ju också synas ganska tvifvelaktigt. Emellertid har man påstått och nog icke utan allt fog, att om spannmålstullarne toges bort och spannmålsprisen sjönke, skulle de stora odlarne mera än hittills slå sig på kreatursskötsel och sådana kulturer, hvilka nu hufvudsakligen förbehållas det mindre jordbruket. Resultatet af spannmålstullarnes afskaffande skulle därför betyda ett relativt öfverflöd af och ett pristryck på sådana produkter, som nu företrädesvis framställas af det mindre jordbruket. På ett så att säga indirekt vis skulle därför enligt denna mening spannmålstullarne äfven komma sådana smärre jordbrukare till godo, hvilka ej producera säd till afsalu [2].

Emot detta sätt att resonera kan emellertid invändas, att om spannmålstullarne borttoges, komme reallönerna att stiga. Befolkningens breda lager komme därför att öka sin efterfrågan af kött, ägg, mjölk och grädde, grönsaker, frukt m. m. d. v. s. marknaden, för det mindre jordbrukets alster komme att vidgas. Men om marknaden för nyssnämnda saker växte, vore ju ingen skada skedd, äfven om de större jordbrukarne något utvidgade sin produktion däraf.

---

[1] Att öfverdrifvet höga tullar, som helt hindra utländsk import, kunna vara till skada äfven för sädesodlarne, är visserligen sant, ty om man nödgas bedrifva en så utsträckt odling, att landets brödsädsbehof äfven under dåliga år skall kunna täckas af den inhemska produktionen, måste ju prisen under år med goda skördar sjunka under de marginella produktionskostnaderna. (Se t. ex. Levy: Die Not der englischen Landwirte zur Zeit der hohen Getreidezölle, Stuttgart 1902 eller Brentano: Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte.) Men vid mera moderata tullar såsom t. ex. våra, hvilka tillstädja en regelbunden import, föreligger ej denna fara.

[2] Se t. ex. Wagner a. a. p. 116.

För att denna invändning skulle kunna tillmätas någon större betydelse, måste man emellertid kunna påvisa, att marknaden för det lilla jordbrukets alster komme att ökas i minst så hög grad, som påfordrades för att ej den nytillträdande konkurrensen från storbrukarnes sida skulle trycka prisen — ett bevis, som à priori torde vara omöjligt att prestera. Hvad som gör, att vi ställa oss tveksamma gent emot värdet af denna invändning, är dock framför allt att enligt vårt förmenande själfva utgångspunkten för invändningen, att lönerna vid sjunkande spannmålspriser skulle stiga, är skäligen problematisk.

Visserligen får ej detta yttrande tolkas så, som om vi ville ansluta oss till den s. k. parallellteorien (i motsats till konträrteorien), enligt hvilken lönehöjden i det stora hela skulle stiga med stigande tullar och spannmålspris och falla vid motsatt situation [1]. Tvärtom anse vi denna teori sakna en fastare vetenskaplig grundval. Men vi ha redan i föregående uppsats sökt göra troligt, att ett upphäfvande af spannmålstullarne skulle betyda en forcerad invandring till städer och industridistrikt samt att den härigenom stegrade tomträntan skulle i det stora hela för åtminstone långa tider framåt beröfva arbetaremassorna fördelen af det billigare brödet. Men blefve detta händelsen, komme ju ett upphäfvande af spannmålstullarne näppeligen att medföra en afsevärdt vidgad marknad för det smärre jordbrukets produkter, utan endast den för småbrukarne skadliga följden af denna åtgärd, en starkare konkurrens från storbrukets sida, kunde väntas bli följden.

Skulle man emellertid än med något skäl kunna mena, att *spannmål*stullarne endast äro till fromma för de större jordbrukarne, synes det dock under alla omständigheter som en ren öfverdrift, när man vill påstå, att de mindre jordbrukarne ej ha något intresse af agrartullarne öfver hufvud taget, att de således skulle sakna intresse af t. ex. smörtullen, kött- och fläsktullen m. m. [2] Den omständigheten, att vi exportera stora massor af både kött och smör till England och Tyskland, synes nämligen ej kunna anföras

---

[1] För ett försök att begrunda denna teori se Karl Diehl: Kornzoll und Sozialreform (Jena 1901), som polemiserar mot Dietzels likbenämnda arbete, förfäktande konträrteorien.

[2] Detta tyckes vara t. ex. Schäffles och äfven Helfferichs mening.

till bevis härför. Det är i allmänhet endast kvalitetsvaror vi förmå afsätta. Hvad köttet beträffar, levereras det, hvad billigare kvalitéer angår, till för oss okonkurrerbara priser af de brittiska kolonierna och Argentina och hvad smöret beträffar, flödar en ständigt växande ström af billigt Sibiriskt smör ut öfver världen. För den något enklare varan äro därför våra jordbrukare hänvisade hufvudsakligen till hemmarknaden för afsättning, och om de på densamma oskyddade skulle möta den ryska smörkonkurrensen och den transoceana köttkonkurrensen, är fara för handen, att de skulle stå sig slätt.

Att man i Danmark kunnat reda sig utan sådana tullar, utgör ej heller något bevis för, att det vore tillrådligt för oss att följa danskarnes exempel. Det danska jordbruket är nämligen en förädlingsindustri afsedd för export i en helt annan utsträckning, än vårt eget landtbruk är eller på grund af naturförhållandena och vårt läge till världsmarknaden synes på åtminstone mycket länge än, om ens någonsin, kunna utvecklas till. Att producenter, som hufvudsakligen tillverka kvalitetsvaror för export och själfva konsumera importerad secunda vara, kunna reda sig utan skyddstullar, utgör emellertid intet bevis för, att våra smärre jordbrukare, för hvilka hemmarknaden dock ännu alltjämt har en mycket stor betydelse, skulle utan allvarlig skada kunna undvara tullskyddet[1]. Vi kunna därför ej komma till annat resultat,

[1] Se vi t. ex. till smörtillverkningen, där ofvan antydda tendens framträder starkast, kunna följande siffror anföras: År 1905 beräknades den i Danmark producerade mjölkmängden till 2875 mill. kg. »Andels og Fællesmejerierna» hade däraf mottagit ej mindre än 2600 mill. kg. och af denna kvantitet tillverkat, bl. annat, 95 mill. kg. smör, hvaraf 80 mill. kg. exporterades. Endast 15 mill. kg. af detta smör konsumerades således inom landet. För öfrigt hade man för hemförbrukning att tillgå högst en mill. kg. herrgårdssmör, 6 mill. kg. importeradt smör och 26 mill. kg. margarin (Warming: Danmarks Statistik, Köpenhamn 1913 pp. 162 o. 163). Till jämförelse kan nämnas, att hos oss, där en mycket mindre del af mjölken går till mejerierna, produktionen under 1913 af mejerismör uppgick till c:a 32 mill. kg., hvaraf endast c:a 19 mill. kg. exporterades. Att den inhemska smörmarknaden skall ha relativt mycket större betydelse för våra smörproducenter och deras leverantörer än för de danska, synes därför redan af dessa siffror uppenbart. Därtill kommer emellertid än vidare, att medan väl så godt som ingen produktion af bondsmör numera förekommer i Danmark, torde detta vara händelsen i ganska

än att det måste betecknas som en betydande öfverdrift, när man menar, att det agrariska tullskyddet skulle vara utan allt gagn för de smärre jordbrukarna.

En del frihandlare tyckas emellertid anse, att äfven om man medgåfve, att ett afskaffande af tullarne komme att ruinera en stor del af våra landtmän, borde detta dock ej få utgöra något hinder för en afskrifning af agrartullarne. Jordbruket som sådant komme nämligen enligt deras förmenande ej att af en sådan åtgärd taga skada, ty om endast fastighetsvärdena nedsattes, skulle de nya besittarne af jorden kunna drifva ett lika intensivt jordbruk som hittills utan skydd. Det som gör det västeuropeiska jordbruket så orentabelt, så konkurrensodugligt gent emot det osteuropeiska eller det transmarina, är nämligen de höga jordprisen i Europa. Tar man därför bort tullarna, så att spannmålsprisen och därmed jordpriset sjunker, har man ju röjt undan den orsak, hvarpå det västeuropeiska jordbrukets underlägsenhet är beroende, och detta jordbruk kan då stå sig i hvilken konkurrens som hälst.

Äfven tills vidare bortsedt ifrån, huruvida detta resonnemang kan vara riktigt, blir man verkligen inför ett dylikt projekt att hjälpa jordbruket i dess betryck, frestad att med Adolf Wagner fråga, om verkligen »ein besonnener Theoretiker, ein vernünftiger Staatsmann, ein guter Patriot» på allvar kan ifrågasätta ett dylikt botemedel [1].

Skall denna kur likvisst försökas, må vi emellertid hoppas, att man för hvarje fall går fram med ytterlig långsamhet och försiktighet [2]. Hvilka ödesdigra följder, ett mera bryskt tillvägagångssätt kunde komma att få för våra jordbrukande klasser, är nämligen lätt nog att förutse, när man vet, att den intecknade

---

stor utsträckning hos oss framför allt väl i de norra länen med dess vid mejerierna ringa smörtillverkning (Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands län) men äfven t. ex. i Småland. Se Mejerihanteringen 1913.

[1] a. a. p. 117.

[2] Det sjunkande penningvärdet innebär för öfrigt redan det en sakta afskrifning af tullarna. Kommer krigsprisnivån ej att sjunka högst betydligt efter kriget, kan emellertid starkt ifrågasättas, om denna automatiska tullafskrifning ej gått alltför hastigt för sig, åtminstone om andra länder med agrartullar skulle revidera sina tullsatser med anledning af den nya prisnivån.

gälden i bevillningsskyldig fast egendom på landet för 1912 beräknats till 51,7 % af taxeringsvärdet, och den i jordbruksfastigheten intecknade gälden väl därför torde kunna anslås till bortåt två femtedelar af jordbruksfastigheternas saluvärden [1].

Att för öfrigt ej heller jorden skulle komma helskinnad undan den kris, ett mera forceradt afskrifvande af agrartullarne skulle framkalla, torde vara uppenbart. De med allt sämre och sämre affärer laborerande landtmännen skulle naturligen under sina förtviflade försök att så länge som möjligt hålla det gående, utsuga sina gårdar till det yttersta, innan de gåfvo tappt: [2] och den nya uppsättningen af förment lyckliga landtmän, som komme efter, skulle bli nödsakade att till en början lägga ned stora kostnader för att åter få gårdarna i bättre skick. Vinsten för dem på affären skulle nog därför i många fall visa sig skäligen tvifvelaktig, då ju, som bekant, vid öfverenskommelse om priset på en gård sällan tillbörlig hänsyn tages till det skick, hvari denna befinner sig [3].

Anta vi emellertid än, att krisen väl vore lyckligen öfverstånden och att jorden, utan att ha tagit allt för mycken skada, till billigt pris kommit öfver på nya händer, vore det dock felaktigt att föreställa sig, att jordbruket efter tullarnes afskrifning skulle trifvas lika väl som tillförne. Åkrarne komme nog mangenstädes i våra kargare bygder (t. ex. i Småland) att besås med skog, och på andra håll, särskildt västerut, där nederbördsförhållandena kunna antagas skola gynna ett sådant förfarande, komme de helt visst att i stället förvandlas till ängsmark.

Men äfven beträffande de rikare spannmålsodlande trakterna

---

[1] Att dels det anförda procenttalet torde vara något för högt beräknadt dels jordbruksfastighet något mindre intecknad än annan fastighet å landsbygden, se WOHLIN: Bondeklassens undergräfvande, Sthm 1910 pp. 67 o. 68. Dessutom får ej förglömmas, att jordbruksfastigheternas taxeringsvärden torde ligga ett par tiotal procent under försäljningsvärdena. — För öfrigt kan det väl hända, att bönderna använt sista tidens krigsvinster till att i större eller mindre mån göra hemmanen gravationsfria och att nu rådande låga penningvärde blir beständigt, hvilket ju skulle medföra ett automatiskt sänkande af skuldgränsen.

[2] Jfr citatet efter BUCHENBERGER hos POHLE a. a. p. 160.

[3] Jfr PEDERSEN: Landbrugets Rentabilitet 1916 p. 291. »Det er dyrt at bringe en Gaard i Orden — ja 2 à 3 Gange dyrere, end man i Almindelighed regner med. I den Henseende ser man imidlertid Købere begaa de frygteligste Fejlgreb; thi en Gaard koster nu snart lige meget, hvad enten den er i Orden eller ej».

af vårt land vore det felaktigt att föreställa sig, att jordbruket där skulle trifvas lika väl som tillförne, om med detta uttryck får menas, att jorden skulle komma att bära lika stora skördar som innan tullarne afskrefvos.

Att landtbrukarne i de trakter, där ett jordbruk öfverhufvud fortfarande skulle visa sig lönande, skulle hos oss kunna trifvas lika bra som i Ryssland eller Amerika, är väl sant. Men det jordbruk, de komme att bedrifva, blefve antagligen åtskilligt olika det, vi för närvarande känna till här hemma. Gårdarne komme förmodligen att på sina håll växa betydligt till omfång, men befolkningen på dem att i förhållande till hektarantalet minskas, eftersom vid billigare jordpriser en extensivare drift med relativt ringare såväl arbetskraft som dragkraft pr. hektar komme att visa sig mest lönande. Äfven om icke åkern krympte samman, komme därför rikets produktion af brödsäd att efter tullarnes afskrifning gå tillbaka, enär afkastningen pr. hektar komme att sjunka ansenligt och mera närma sig det transoceana jordbrukets betydligt lägre siffror [1].

Men, säger man, äfven om så blefve fallet, vore väl därmed ingen skada skedd; och man måste utan tvifvel i viss mening ge Wicksell rätt, när han menar, att det »dock är människornas välgång och icke — tunnlandens, som det gäller att befordra» [2]. Men om människornas välstånd under alla omständigheter endast för en kortare tid skulle kunna befordras på tunnlandens bekostnad genom en »affolkning» af landsbygden såsom följd af agrartullarnes afskrifvande, och sedan tunnlanden åter snart nog skulle fordra ett intensivare brukande och flera armar — naturligen för människornas välfärds skull — bör man ha grundad anledning ställa sig tveksam till frågan, huruvida det verkligen vore så synnerligen klokt att med berådt mod vidta en åtgärd, som kunde förutses i stor utsträckning skola drifva befolkningen från jordbruket och in till industridistrikten och städerna. Ty såsom t. ex. Max Weber, bland många andra, anmärker: »ein

[1] Enligt Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1913 (p. 20*) uppgick hveteskörden i Sverige 1911 till 22, rågskörden till 15,4 deciton per hektar. I Förenta Staterna voro siffrorna för samma år 8,4 resp. 9,8 och i Ryssland 4,7 resp. 6,6 (Samma årsbok 1912 p. 20*).

[2] Tiden 1912 p. 134.

städtisches Proletariat ist zu landwirtschaftlichen Arbeiten weder geneigt noch brauchbar» [1]. Låta emellertid ej de engång urbaniserade jordarbetarne ånyo acclimatisera sig på landet, synas de vid ett eventuellt omslag af världskonjunkturerna, med allt jämt sjunkande industrivärden men stigande värden å jordbrukets alster, snarast dömda till en långsam och säker undergång.

Men — kunna optimisterna möjligen till sist mena — hvem medger att agrartullarnes afskaffande någonsin skulle medföra en »affolkning» af landsbygden? Vid sjunkande spannmålspriser på grund af tullarnes upphäfvande komme ju befolkningens lefnadsstandard att höjas, förutsatt att ingen forcerad invandring till städerna ägde rum. Och hvarför skulle en sådan i själfva verket inträffa. Med en höjd lefnadsstandard ökas, såsom förut påpekats, behofvet af mejeriprodukter, kött, fläsk, frukt, grönsaker, fogel m. m., och eftersom dessa ting ej äro så lätt transportabla som säden, komme de, äfven om införseln lämnas fri, knappast alls, eller för hvarje fall i betydligt mindre grad än säden, att falla i pris. Det inhemska jordbruket skulle därför till stor del öfvergå från sädesproduktion till kreatursskötsel för framställande af mejeriprodukter och kött samt odling af grönsaker och frukt. Men såsom särskildt Levy i sina studier öfver det engelska jordbruket [2] visat, kan — medan sädesodlingen bedrifves rationellast och mest rentabelt i det stora jordbruket — det mindre jordbruket på det hela taget anses öfverlägset, när det gäller framställandet af nyssnämnda ting, beroende detta framför allt på det intresse och den omsorg för att ej säga ömhet, småbrukaren lägger ned i sitt arbete, och hvilket gör, att djuren och de mera ömtåliga plantor, det här är fråga om, trifvas bättre hos honom än på de större gårdarne, där det utförande arbetet måste bedrifvas med lejd arbetskraft. Som emellertid naturligen alltid den driftform, som under gifna afsättningsförhållanden visar sig mest lönande, kommer att gripa kring sig, är vid fri handel att förvänta, att en del smärre jordbruk komme att uppstå på de större gårdarnes bekostnad. De jordarbetare, som därför pa grund af den exten-

---

[1] Römische Agrargeschichte Stuttgart 1891 p. 238.

[2] Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England. Berlin 1904. Se särsk. pp. 168—208.

sivare driften på storgodsen blefvo lediga, behöfde således aldrig söka sig till industrien, utan kunde stanna på landsbygden som småbrukare.

Att tro på ett dylikt sakernas förlopps vore nog emellertid att skatta åt en öfverdrifven optimism. Äfven om vi till en början bortse från möjligheten af utländsk konkurrens beträffande småbrukets produkter och således antaga, att det endast vore fråga om spannmålstullarnes afskaffande, skulle säkerligen ej utvecklingen till småbruk kunna försiggå så hastigt, att därigenom en forcerad invandring till städerna blefve förhindrad. De stora gårdarna hållas af de dyrbara byggnader, som vid deras styckning skulle bli så godt som värdelösa, samman — såsom Birck säger — liksom af ett tunnband, och förrän i yttersta nöd, sedan jorden vore utsugen och man ej längre kunde hålla sig, skulle de därför ej säljas till de olika jordstyckenas afkastningsvärden. Det är ju också en allmänt känd och vittnad sak, att jord för parcellering i allmänhet ställer sig relativt dyr. Man har således att räkna med, att jorden måste köpas dyrt af småbrukarna, och så komma ju kostnaderna för byggnader, hvilka för hektar räknadt i allmänhet gå till afsevärdt högre belopp än för de större gårdarna. Men under dylika omständigheter är det — som antydt — näppeligen sannolikt, att bildandet af småbruk skulle, äfven om ingen utländsk konkurrens vore att befara, gå så synnerligen snabbt. En forcerad invandring till städerna från brödsädsdistrikten skulle därför antagligen bli åtminstone den första följden af spannmålstullarnas afskaffande. Men i samma mån som detta komme att äga rum, vore ju, såsom vi förut utredt, fara för handen att någon stegring af arbetslönerna ej blefve följden. Någon vidgad marknad för småbrukarnes artiklar, som kunde motivera ett ökande af deras antal, skulle då heller aldrig öppnas.

Vore således redan vid ett afskaffande af endast spannmålstullarne en utveckling af jordbruket i den riktning, som ofvan framhållits, skäligen tvifvelaktig, åtminstone om man ej räknar med mycket långa tidrum, blefve detta emellertid helt säkert än mer händelsen, om man läte samtliga agrartullar falla. Med årens lopp ha nämligen den ryska och transoceana exporten af billigt smör och kött tack vare en allt mer fullkomnad kylteknik

och förbättrade transportlägenheter tagit ett allt större uppsving. Med hvilken snabb takt Ryssland under senare årtionden utbildat sig till smörexportör i stort framgår af följande siffror, utvisande årsmedeltalen af dess smörexport:

År	Ryska pud (= 16,38 kg.)
1861—70	137,152
1871—80	178,892
1881—90	303,088
1891—1900	502,660
1901—1908	2,693,000
1909	3,478,742

I D:r Mannelins afhandling om Finlands smörexport, ur hvilken ofvanstående siffror hämtats [1], upplyses äfven, att största delen af detta smör härstammar från Sibirien; att det under senare år till kvaliteten märkbart förbättrats; samt att för att möjliggöra en snabb utveckling af mejerihandteringen hundratals danska mejerister engagerats, hvaraf följden blifvit att hela västra Sibirien numera eröfrats för en rationell mjölkhushållning. Medan mejeriernas antal där ännu 1898 uppgafs till endast 140, uppgick siffran för 1902 till 2,035 st. Att den sibiriska smörexporten ännu helt säkert kan ökas »i det oberäkneliga», tager han dessutom för gifvet [2]. Ryssland är emellertid icke det enda land, som exporterar billigt smör, och i den mån konkurrensen från andra länder (Danmark, Australien m. fl.) gör afsättningen på den engelska marknaden svårare, skulle man nog ej, vid ett borttagande av vår smörtull, underlåta att söka afsätta så stora kvantiteter som möjligt äfven hos oss. Men blefve på det viset grunderna för vår mjölkhushållning och mejerihandtering rubbade, måste detta väl komma att inverka menligt äfven på vår fläskproduktion [3].

Hvad åter den transoceana köttkonkurrensen beträffar, står Argentina numera i främsta rummet. Medan man i äldre tider

---

[1] Helsingfors 1912 kap. 3 p. 88.

[2] Ibidem p. 93.

[3] Beträffande mejerihandteringens och fläskeproduktionens intima samband upplyser Chr. Sonne, att i Danmark »mejeriaffaldet er Hovedgrundlaget for Landets meget betydende Flæskeproduktion». Nationalokonomisk Tidsskrift 1910 p. 520).

på grund af det långa afståndet till den europeiska marknaden endast i ringa mån kunde tillgodogöra sig de å prärierna betande stora boskapshjordarnes afkastning genom att exportera hudar och talg samt senare äfven saltadt och torkadt kött, har åter med frys- och kylteknikens införande i början på 1880-talet resp. 1900-talet, boskapsskötseln visat sig mera lönande [1]. Man har därför också på senare tider från England införskrifvit mängder af ädlare djur (särskildt nöt och får) för att därmed förbättra de inhemska hjordarnes kött [2], och resultatet har blifvit en storartad utveckling af den argentinska köttproduktionen och köttexporten.

Hvad den första angår, må man jämföra resultatet af de båda kreatursräkningarna 1895 och 1908 [3].

	Nöt	Får	Hästar	Svin
	1000 st.			
1895	21,702	74,379	4,446	653
1908	29,117	67,211	7,531	1,404

På denna jämförelsevis korta tid har således nötkreatursstammen till antalet ökats med 34,16 % och till afkastningen helt säkert ännu mycket mer, enär den allt mer förädlade stocken ger mera kött och af finare kvalité. Hvad fårhjordarne beträffar, ha de visserligen, som synes, till antalet reducerats med c:a 9,64 %, men med hänsyn till djurens förädling både hvad angår ull och kött, torde dock fårhjordarne i värde näppligen ha gått tillbaka. Reduceringen i antalet, som väl hufvudsakligen är att tillskrifva fårafvelns tillbakaträngande i de mera centrala och för åkerbruk tjänliga delarna af landet (särskildt provinsen Buenos Aires), torde för öfrigt endast vara öfvergående. I de sydliga nationalterri-

[1] Se härom närmare t. ex. SCHMIDT och GROTEWOLD: Argentinien, Hannover 1912 p. 263 o. följ.

[2] Af nöt är det hufvudsakligen Shorthorn och af får sådana af Lincolnras, som införts och befunnits lämpliga för kroasering med de inhemska sorterna. För antalet af olika arter ädlare djur, som för hvart år importerats fr. och med år 1900, se tvänne tabeller i HERMES: Zur Kenntnis der argentinischen Landwirtschaft, Berlin 1913 pp. 169 o. 183.

[3] Ibidem p. 125.

torierna finnas ännu väldiga vidder, som väl ägna sig för fårafvel och som lofva åt denna näringsgren en storartad framtida utveckling [1].

Hvad exporten af djur beträffar, har Argentina också, som nämndt, på senare år ryckt fram i första ledet. Utförseln af ox- och fårkött från de viktigaste exportländerna uppgick under nedanstående år till följande kvantiteter [2]:

	1910	1908	1906
	Afkylt oxkött (kvarts djur)		
Argentina	2,710,747	1,267,400	750,000
Förenta Staterna	477,147	1,432,142	2,426,644
Kanada	8,672	18,040	8,410

	1910	1908	1906
	Fruset oxkött (kvarts djur)		
Argentina	1,336.757	1,447,365	1,298,438
Australien	537,442	75.800	13.112
New Zeeland	344.048	179,002	121,858
Uruguay	148,084	85,992	16,265

	1910	1908	1906
	Fruset fårkött (hela djur)		
Argentina	2,454,401	2,943,360	2,648,198
Australien	2,723,148	625,067	558,432
New Zeeland	1.991,115	1,690,407	1,761,459
Uruguay o. Chile	384,313	319,726	150,972

	1910	1908	1906
	Fruset lammkött (hela djur)		
Argentina	352,501	244,334	104,728
Australien	1,496,660	1,266,179	1,173,896
New Zeeland	3,416,359	2,543,751	2,386,829
Uruguay o. Chile	162,547	78,594	15,378

[1] Schmidt och Grotewold a. a p. 183.

[2] Se E. Pfannenschmidt: Die landwirtschaftlichen Produktionsverhältnisse Argentiniens. 1913 p. 86.

Det är ej heller antagligt, att landet med förestående siffror ännu på långa vägar uppnått sin högsta exportkapacitet. Det är nämligen endast de med utländskt blod mer eller mindre förbättrade djuren, hvilka anses värdiga att exporteras i fruset tillstånd. Men enligt uppgift lär endast 29 % af nötboskapen och 67 % af fåren ännu i högre man ha undergått förädling [1]; och äfven fränsedt sannolikheten af en framtida stark tillväxt af själfva kreatursstocken, kan man därför taga för gifvet, att Argentina endast genom en fortsatt rasförädling skall utan större svårighet kunna fördubbla sin export.

Af den nyss anförda tabellen se vi emellertid, att ej endast Argentina, utan äfven Australien och Nya Seland numera utföra stora, alltjämt stigande kvantiteter fårkött; och att köttproduktionen äfven i dessa länder torde vara i stånd till en kraftig utveckling, är höjdt öfver hvarje tvifvel.

När man emellertid vet, huru detta utländska kött under årtiondenas lopp prässat ned köttpriserna på den engelska marknaden och fortfarande, trots den redan inträffade starka prisreduktionen, kan utbjudas till betydligt lägre priser än inhemskt kött [2], vore det väl märkvärdigt, om man ändå skulle vilja påstå, att kreatursskötseln ej i andra länder t. ex. vårt eget, skulle ha något gagn alls af köttullen. Det synes oss också, som om man numera knappast — utom mot bättre vetande — skulle kunna vidhålla den åsikten — som utan tvifvel tidigare, före den modärna kylteknikens införande, med mera fog kunde urgeras — att ett afskaffande af agrartullarne skulle framtrolla en stor och solid småbrukarkolonisation.

Se vi något närmare till, huru förhållandena inom det engelska jordbruket utvecklat sig under det ohindrade trycket af den utländska konkurrensen, är den bild, som ter sig för oss, just ej heller manande till efterföljd.

I början på 1870-talet, då den transoceana konkurrensen först

---

[1] Schmidt & Grotewold a. a. p. 172.

[2] Se härangående en intressant karta (Karte XVI) i Hermes nyss anförda arbete, utvisande genomsnittsprisen för en följd af år på The Smithfield Market (Londons centrala köttmarknad). Jfr för öfrigt uppgifter i det följande.

på allvar satte in, bodde ännu på de brittiska öarne halfva invånarantalet på landet. Vid folkräkningen år 1911 hade åter landtbefolkningen reducerats till 26.5 %. Den i jordbruket sysselsatta manliga befolkningen, hvilken — såsom den engelska agrarhistorien lär oss — redan tidigare blifvit starkt decimerad, har äfven under senare årtionden fortsatt att i snabb takt sjunka. År 1871 uppgick den ännu till 2.52 mill. själar, men föll 1901 till 2.11 mill. och utgjorde 1911 endast 1.84 mill. Äfven de självständiga jordbrukarnes antal har sedan 1870-talet befunnit sig i en ständig tillbakagång, utgörande 1871 c:a 730 tusen och 1911 c:a 563 tusen[1].

I samband med denna flykt från jordbruket har äfven en omläggning af detsamma måst äga rum. Karaktären af denna förändring belyses väl af följande tabell, utvisande storleken af åker och äng under tiden 1871—1910 (i 1000 har och %).

		England	Wales	Skottland	Irland
Åker ...	1871/75	5554 (57.3 %)	433 (40.4 %)	1407 (76.2 %)	1670 (27 %)
	1891/95	4781 (47.4 %)	352 (30.4 %)	1435 (72.3 %)	1671 (32.2 %)
	1906/10	4333 (43.1 %)	306 (26.1 %)	1373 (69.8 %)	1933 (33.2 %)
Äng......	1871/75	4135 (42.7 %)	640 (59.6 %)	439 (23.8 %)	4521 (73 %)
	1891/95	5315 (52.6 %)	806 (69.6 %)	549 (27.7 %)	4524 (67.8 %)
	1906/10	5614 (56.9 %)	821 (73.9 %)	595 (30.2 %)	4015 (66.8 %)

Af förestående tal framgår utan vidare den starka minskningen i åkerarealen[2], och Skalweit[3], efter hvilken vi anföra denna tabell, upplyser, att ökningen af ängsmarken endast är att hänföra till de naturliga ängarne.

Utvecklingen af landets boskapsskötsel har också ej förmått hålla jämna steg med behofstillväxten af köttvaror och kan icke på långt när sägas uppväga åkerbrukets tillbakagång. Under det tidrum, tabellen omspänner, kan ökningen af kreatursstammen

[1] Under senaste årtionde har dock decimeringen af de självständiga jordbrukarnes antal varit ganska ringa på grund af de statsliga åtgärder, som vidtagits för att förskaffa småbrukare jord. I detta hänseende har särskildt »The small holdings act» af 1908 visat sig verksam, hvarom se t. ex. SKALWEIT: Die englische Landwirtschaft, Berlin 1915 p. 236 och följ.

[2] SKALWEIT framhåller (a. a. p. 254) att åkerjordens tillväxt på Irland är endast skenbar och beroende på omgrupperingar i statistiken.

[3] Ibidem p. 253.

högst anslås till 18 %, medan fårhjordarne minskats med 7 % och svinbeståndet under hela tiden förblifvit nästan oförändradt[1]. När emellertid befolkningen under samma tid tillväxt med närmare 50 % och köttkonsumtionen ökats med öfver 10 kg. pr. individ[2], är det tydligt, att landet mer och mer skall för sin köttillförsel — liksom tidigare för sitt förseende med bröd — bli beroende af utlandet. Ännu på 1870-talet producerade England halfva sitt behof af brödsäd och importen af kött var skäligen minimal. Numera kan utlandet anses leverera bortåt 4/5 af brödsädsbehofvet och 45 % af den årligen förbrukade köttkvantiteten.

Frågar man slutligen efter orsakerna till denna för jordbruket så ogynnsamma utveckling, hör man visserligen äfven flera sådana af mera sekundär art anföras: landets olyckliga jordfördelning, landtmännens själfständighetsbegär, som gör, att de ha svårt att sammansluta sig till kooperativ samverkan, jordprisernas bristande öfverensstämmelse med jordens afkastningsvärde, beroende på grosshandlarnes och industribaronernas önskan att på grund af det anseende, jordbesittandet medför, till hvarje pris bli godsägare[3] m. fl. De få ju också gälla för hvad de kunna. Men betviflas kan dock knappast, att den afgörande anledningen varit den starka transoceanska konkurrens, för hvilken det engelska jordbruket utsatts. Man betänke blott, att hvetet från början på 1870-talet till början af innevarande århundrade, då priset stod som lägst, sjunkit ungefär till hälften, medan samtidigt nötkött af olika kvaliteer sjunkit 30 à 40 % och fårkött 20 à 50 %[4].

För att förtaga det beklämmande intrycket af detta »empiriska bevis» på den transoceana konkurrensens skadliga inverkan på det oskyddade jordbruket, plägar man emellertid gärna i stället visa hän på, huru förhållandena utvecklat sig i Danmark. Som bekant var nämligen Danmark liksom England ett af de få väst-

---

[1] Ibidem p. 259.

[2] Ibidem p. 517.

[3] Se härom bl. andra, t. ex. HEINRICH PUDOR: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Grossbritannien und Irland. (CONRADS Jahrbuch III Folge Bd. 31 p. 761 o. följ.)

[4] SKALWEIT: a. a. p. 180. Det stigande penningvärdet under dessa år förslår ej att förklara denna prissänkning, åtminstone ej för de billigare kvaliteterna, hvilka sjunkit mest.

europeiska länder, som ej af de starkt fallande spannmalsprisen på 1870- och 80-talen lät förmå sig att införa agrartullar, och likvisst gifves det väl knappast något land med ett så blomstrande jordbruk som Danmark.

Visserligen gaf sig äfven här agrarkrisen i någon man tillkänna. Genomsnittspriset pr tunna Hartkorn föll från c:a 6500 kr. i slutet af 1870 och början af 1880-talet till c:a 5200 kr. under senare hälften af 1890-talet [1], och utan tvifvel medförde agrarkrisen äfven i viss mån en affolkning af landsbygden. Mellan 1880 och 1890 sjunker den jordbrukande befolkningen i Danmark från c:a 889 till 882 tusen personer, utgörande vid förstnämnda tillfälle 51.1, vid det senare 45.9 % af hela folkmängden [2]. Men på det hela taget har dock det danska jordbruket på ett lysande sätt bestått profvet. I intet land i Europa breder sig åkern ut öfver så stora delar af jordytan som i Danmark [3] och stegringen i såväl jordens afkastning som kreatursstammens tillväxt måste betecknas som storartad. Men det är så långt ifran säkert, att det knappast synes antagligt, att den utveckling, Danmark under trycket af den utländska konkurrensen genomlupit, hade kunnat göras efter af andra länder.

På grund af den klokhet och vidsynthet, hvarmed landboreformerna på sin tid genomfördes, fanns i Danmark vid tiden för agrarkrisen knappast någon egentlig jordarbetareklass, utan jordarbetarne voro »husmän» med en 3 à 4 tunnor jord, hvilka de, om de än ej voro ägare till dem, dock efter husmansreformen 1848 besutto såsom självständiga arrendatorer [4]. Denna omständighet torde delvis kunna förklara, att flykten fran landet ej blef så stark, som den antagligen skulle blifvit i ett land med en annan agrarförfattning. Den höga bildningsniva, som Danmarks bönder redan pa 1870-talet intogo till stor del tack vare folkhögskolornas arbete, gjorde också, att de lättare, än förmodligen pa

[1] WARMING: Danmarks Statistik 1913 p. 183.

[2] GERLACH: Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft. Jena 1911 p. 25.

[3] Ibidem p. 6.

[4] Se härom Gerlach a. a. p. 22 och följ. samt Hollmann: Die Entwicklung der dänischen Landwirtschaft, Berlin 1904, pp. 38 och 65.

annat håll skulle varit möjligt, förmådde anpassa sig efter förändrade världskonjunkturer [1], så att landet från att ha varit ett starkt sädesexporterande land med England som hufvudmarknad, redan under förra halfdelen af 1880-talet förvandlades till ett sädesimporterande land, hvars utförsel nu hufvudsakligen utgöres af smör, bacon och ägg. Den viktigaste omständighet, som gjort, att det danska jordbruket så lätt, som skett, kunnat öfvervinna agrarkrisen, har emellertid helt säkert varit, att Danmark legat så att säga rakt utanför portarna på världens förnämsta marknad för jordbrukets kvalitéprodukter och att det hann inarbeta sina exportartiklar såsom prima vara, innan den ökade transportabiliteten af mejeri- och köttprodukter från Ryssland och de transoceana länderna hunnit försämra marknadens läge.

Föröfrigt är det väl ganska gifvet, att om andra länder i större utsträckning kunnat och velat slå in på samma väg som Danmark och producerat hufvudsakligen kvalitetsvaror för det engelska folkhushållet, hade priserna å dessa varor där sjunkit. Att danskarna faktiskt kunnat klara sig så bra öfver agrarkrisen, som skett, synes oss därför ej utgöra något säkert bevis för, att den väg, de beträdt, varit framkomlig, om den mera allmänt skulle försökts — icke ens, om de länder, som pröfvat den, i öfrigt varit utrustade med samma förutsättningar som danskarne.

Men för öfrigt — är verkligen det danska jordbrukets nuvarande situation så lysande, som allmänt antages och af föregående skildring tyckes framgå? Är verkligen den engelska smörmark naden ett säkert fundament, på hvilket det danska jordbrukets framtid med trygghet kan byggas? Och är de många småbrukarnes lott så afundsvärd, att vi i vårt eget land böra sträfva att nå fram till en liknande jordfördelning? Att närmare ingå på dessa frågor, är här icke meningen, men i förbigående kan dock nämnas att D:r Mannelin anser »att exporten enbart från Irland och Ryssland med tiden kan anta oberäkneliga proportioner och att deras framtida herravälde på den engelska marknaden närmast beror på, huruvida framstegen i varans kvalitet gå hand i hand

---

[1] Om folkhögskolans betydelse för det danska jordbruket och särskildt för andelsrörelsens lyckliga utveckling se Theodor Brinkmann: Die dänische Landwirtschaft, Jena 1908 pp. 42 till 51.

med produktionens tillväxt»[1] samt att N. P. Jensen i sitt arbete »Dansk Landbrug ved Overgangen til det 20:de Aarhundrede» kommer till det resultat, att husmännen i allmänhet få köpa sin relativt behagliga och oberoende ställning med ekonomiska offer[2].

Summera vi samman det föregående, synes oss således, som om största sannolikheten talade för, att ett upphäfvande af agrartullarne skulle medföra en »affolkning» i ganska stor stil af landsbygden. Den höga jordräntan i städerna skulle därför antagligen också för åtminstone lång tid framåt göra fördelen af det billigare brödet skäligen illusorisk. Men äfven om vi i bästa fall finge tänka oss, att slutresultatet af agrartullarnes afskaffande blefve, att befolkningen stannade ute i bygderna som småbrukare, skulle dock äfven en sådan förändring sluka stora kapital. Å de gamla egendomar, som delades, blefve ju byggnaderna till stor del värdelösa, och de nya småbrukskolonierna skulle för sitt grundande fordra utgifter för skiften och byggnader, som kanske ej synnerligen skulle understiga de kostnader, hvilka förorsakats, om befolkningen i stället vandrat in till städer och industrisamhällen. Vare sig resultatet af agrartullarnes afskaffande blefve det ena eller det andra, kunde dock naturligen alltid denna åtgärd låta försvara sig, om det endast — såsom förut antydt — vore att förutse, att den nya ordningen blefve af mera varaktig natur. Det borde då aldrig kunna bli tal om att söka förhindra densamma, utan hade man blott att tillse, att den endast genomfördes så småningom d. v. s. så smärtfritt som möjligt. Är det åter i stället så, att vi ha

---

[1] Finlands smörexport p. 117.

[2] Köpenhamn 1902 häft 1 p. 171. Huruvida det resultat, Jensen i denna punkt kommer till, kan vara riktigt, drager Warming i sin kritik af boken (Nat. økonomisk Tidsskrift 1903 p. 503 o. följ.) starkt i tvifvelsmål. W. har dock för författaren samtalsvis i höst meddelat, att han nu är mera benägen att ge Jensen rätt. — Enligt nyligen af Mackeprang företagna undersökningar (Hvordan forrenter det danske Landbrug sig? Särtryck ur tidskriften Dansk Land 1914 p. 19 o. följ.) tyckes det, som om äfven de minsta egendomarne gåfve något öfverskott utöfver ränta och arbetslön, således någon »Bestyrerløn» — detta dock under förutsättning att man beräknar landtmannens lön för eget arbete till endast 700 kr. Sätter man åter lönen till 1,000 kr. — den summa, som en icke facklärd arbetare i industrien i genomsnitt förtjänar (se t. ex. Statistisk Aarbog 1913 p. 128) — får nog Jensen allt fortfarande rätt.

grundad anledning antaga, att landet inom en ej allt för aflägsen framtid måste ånyo till väsentlig del söka brödföda sig självt, må man verkligen anse ett afskaffande för det närvarande af det agrariska tullskyddet såsom en darskap. Äfven om resultatet häraf ej blefve, det vi mest frukta, att befolkningen vandrade in till städerna och industrien, utan stannade ute i bygderna som småbrukare, måste dock utvecklingen med ändrade marknadsförhållanden göras om. Är det nämligen så, att då brödsäden blir billig, det lilla jordbruket blir mera lönande och griper kring sig, är det naturligen också så, att då spannmålen blir dyrare, storbruket ånyo blir mest lönande. Det blir då åter ett sammanslående af småbruken och ett nedrifvande eller öfvergifvande af deras byggnader, sådant vi känna till från särskildt den engelska agrarhistorien.

Det andra stora spörsmålet, vi ha att vända oss till, om vi vilja ta ställning till frågan om agrartullarnes berättigande, blir därför — såsom förut nämndt — i hvad mån det kan anses sannolikt, att vi, därest vi nu prisgifva vårt jordbruk, inom en ej alltför aflägsen framtid skulle bli nödsakade att ånyo i samma utsträckning som för närvarande själfva producera vår säd. Dietzels resonnemang, att äfven om man med säkerhet kunde förutse, att vi inom en relativt snar framtid åter skulle nödgas härtill, denna omständighet ej borde förmå oss att upprätthålla agrarskyddet, synes nämligen alldeles förfeladt. Att han missuppfattat situationen, blir också klart, när man ser honom belysa sin mening på följande vis: »Wenn man dem Individuum sagen würde: heute und für gewisse Zeit noch kannst du 3,000 Mark, vielleicht auch mehr, verdienen; künftig aber wirst du nur noch 2,000 Mark verdienen. Wähle nun — willst du die 3,000 Mark weiter haben, solange es geht; oder willst du jetzt schon dein Einkommen verringert sehen auf 2,000? Das Individuum, wenn es nicht ein ganz sonderbarer Kauz ist, wird sich für Ersteres entscheiden. Warum sollte eine Nation, ein Industriestaat der Gegenwart, sich anders entscheiden» [1].

---

[1] Weltwirtschaft und Volkswirtschaft 1900 p. 58.

Han bortser ju i detta resonnemang helt och hållet från arbetets och kapitalets bristande mobilitet. Tar man emellertid hänsyn härtill, äfvensom till att tullskyddet redan är etableradt, måste åter frågan ställas helt annorlunda. Den måste lyda ungefär så här: Vill du utbyta ditt nuvarande yrke med dess inkomst på 2,000 kr. mot ett nytt sådant, som ger dig 3,000 kr. så var så god. Men kom i håg, att förr eller senare måste du återgå till ditt gamla yrke med dess smärre inkomster, och att du ej under mellantiden får den ökade inkomsten gratis, kan du lita på. Du måste nämligen betala för densamma med värdeförluster å den egendom, med hvars hjälp du hittills förtjänat dina 2,000 kr. och du måste binda stora kapital i ditt nya yrke, hvilka du näppeligen helt kunna frigöra, och å hvilka du därför måste vidkännas ytterligare förluster, när du omsider nödgas återvända till ditt tidigare näringsfång.

Ställer man erbjudandet på detta sätt, får det väl emellertid medgifvas, att individen i fråga ej behöfver vara en sa »ganz sonderbarer Kauz», om han refuserar detsamma, därest nämligen utsikter till betydande kapitalförluster förefinnas och dessutom sannolikheten för, att han en längre tid skall få arbete i det nya mer gifvande facket, ej är synnerligen stor.

Motståndarne till ett agrariskt tullskydd synas därför också samt och synnerliga — Dietzel inklusive — vara öfvertygade om, att därest agrartullarna afskaffades och jordbruket ginge tillbaka, skulle man aldrig eller för hvarje fall ej förrän i en mycket aflägsen framtid behöfva tänka på att ånyo ta jorden under intensivare bearbetning. Det blir därför också frågan om det berättigade i denna mening, som vi nu i det följande vilja skärskåda något närmare.

När man menar, att de västeuropeiska industriländerna snart nog skola bli tvungna att i vidsträcktare mån självva producera sitt brödsädsbehof, plägar man till stöd härför anföra tvänne skäl: 1:o) de stora industriella utvecklingsmöjligheter, ett flertal af de nuvarande agrarländerna obestridligen besitta, och 2:o) den relativa knapphet på fruktbar och ännu jungfrulig jord, tjänlig till sädesbruk, som man förutser, inom kort skall göra sig kännbar.

Af dessa båda omständigheter är utan tvifvel den senare af största vikt, ty äfven om vissa af de nuvarande agrarländerna skulle inom en relativt snar framtid kunna öfvergå till att i stället bli industriexporterande och sädesimporterande länder, behöfde ej denna omständighet i och för sig — såsom utvecklingen hittills visat — utgöra något hot för de gamla industristaterna. Liksom England allt hitintills kunnat finna lönande marknader för sina industriprodukter, oaktadt den ena nya industristaten tillkommit efter den andra, på den grund att ständigt nya bondeländer öppnats för världssamfärdseln, skulle naturligen allt jämt nya industristater kunna sälla sig till de gamla, utan att detta skulle för dem medföra någon fara, om man endast allt jämt kunde förvänta en fortsatt kolonisation af nya sträckor fruktbar och billig jord, från hvilka brödsädsbehofvet för de nya industrisamhällena utan förhöjda kostnader kunde anskaffas. Man skulle då också immerfort kunna få iakttaga det hugnesamma fenomen, som varit agrartullarnas motståndare till sådan hjälp, vid öfvervinnandet af »die Schrecken des überwiegenden Industriestaats», att nämligen industristaterna äro hvarandras bästa kunder. Den stegrade rikedom, som under gjorda förutsättningar kunde väntas bli följden, skulle medföra ett stegradt behof af kvalitetsvaror, mäktiga af stor variation, och hvarje industriland skulle i öfvervägande grad slå sig på produktionen af sådana specialiteter, för hvilka det hade särskilda förutsättningar. Resultatet skulle därför bli ett ständigt ökadt utbyte industristaterna emellan af högvärdiga industrispecialiteter. Intet synes för öfrigt hindra, att stater utbildades, hvilka t. o. m. ej alls drefvo någon exporthandel på de marknader, hvarifrån de hämtade sitt behof af födoämnen och råvaror, utan hvilka hufvudsakligen lefde af att exportera lyxartiklar till industristaterna och för därigenom erhållna medel betalade sin sädesimport.

Helt annorlunda komma emellertid förhållandena att gestalta sig, om tillgången till god och billig jord börjar bli knapp. Nya industriländer kunna då ej längre kompletteras af nya bondeländer d. v. s. nya marknader. Ett ökadt utbud af industrivaror medför då i stället en sänkning i stort sedt af deras värde i förhållande till jordbrukets alster, och en intensivare bearbetning af jorden

blir mera lönande. Förutsatt att den bästa och billigaste åkerjorden snart nog är lagd under plog, synas således utsikterna till, att de nuvarande industristaterna inom kort måste tänka på att ånyo i vidsträcktare mån själfva fylla sitt näringsbehof, bli större i samma mån som de naturliga förutsättningarne i agrarländerna ligga gynnsamma för en industriell utveckling. Det bör därför också under denna förutsättning ge anledning till eftertanke vid behandlingen af frågan om agrartullarne, när man hör, att i många af agrarländerna kolet och järnet, de viktigaste hittillsvarande naturbetingelserna för en industriell utveckling, förefinnas i rikt mått. Så lär — äfven bortsedt från Förenta Staterna, hvars industrikonkurrens för det närvarande torde vara mest fruktad — vara förhållandet i länder som t. ex. Kina [1], Australien [2], och väl äfven Ryssland [3]; och om än Kanadas kolförråd skulle visa sig otillräckliga för storindustriella behof, kunna säkerligen dess väldiga vattenkrafter, nyligen uppskattade till 25,5 mill. hästkrafter [4], lämna riklig ersättning för den bristande koltillgången.

Något svaga verka också de argument, som Dietzel anför för att bagatellisera den fara för de nuvarande industristaterna, som denna omständighet i sig innebär. När han t. ex. säger, att »selbst wenn, was das »Brot der Industrie» (kolet och järnet) anlangt, die Territorien des Erdballs sich glichen wie ein Ei dem anderen so würde ihre Fabrikation durchaus nicht gleiche Bahnen wandeln. Denn nicht jene *Hilfsstoffe*, so wichtig sie auch sind, entscheiden über die industrielle Physiognomie, sondern die *Rohstoffe*, die der

---

[1] Se t. ex. v. Kries: Entwicklungstendenzen in der chinesischen Volkswirtschaft (Weltwirtschaftliches Archiv III p. 159). Järnmalmsförekomsterna äro kanske — säger dock prof. Nyström i sin bok om Kina (1914 II p. 167) — i det hela taget ej så lofvande, men han medger, att förhållandena ej äro tillräckligt undersökta.

[2] Kurt Hassert: Landeskunde und Wirtschaftsgeographie des Festlandes Australien, Leipzig 1907 p. 104 och följ.

[3] Att man i äldre tider betydligt öfverskattat Rysslands koltillgångar, se dock t. ex. Ballod i det av Sering utgifna arbetet: Russlands Kultur und Volkswirtschaft 1913 p. 110. Dess väldiga petroleumtillgangar komma emellertid helt säkert äfven att tagas i anspråk som drifkraft för industrien. Jmfr. Hildebrand a. a. p. 109.

[4] Se Fleck: Kanada, Jena 1912 p. 173.

Verarbeitung sich darbieten» [1], så har man verkligen svårt att i detta yttrande finna någon tröst. För det första innebär det nämligen endast en mycket half sanning, eftersom järnet ju ingår som råämne i så många och stora industrier; och för det andra, i den mån det är sant, häntyder det egentligen endast på en ytterligare fara för den västeuropeiska industrisuprematien, ty icke är det just i Västeuropa, vi i allmänhet finna de råvaror, våra industrier företrädesvis bearbeta. Se vi t. ex. till textilindustrierna, så är det väl just denna omständighet, som gör, att Västeuropa knappast på längden törs hoppas kunna upprätthålla sitt privilegium att förse halfva världen med kläder. Hvad ylleindustrien angår, kommer helt visst den dag, då Australien och Argentina börja på allvar förädla sin ull, och beträffande bomullsindustrien, är den ju redan under stark uppblomstring i Nordamerika, Indien, Kina, Ryssland, Japan o. s. v.

Något mera kan det då synas ligga i påståendet, att det ej kan gå i en hast att utveckla nya industriländer, enär härtill fordras kapital och skolad arbetskraft. Det är ju emellertid ej nödvändigt, att denna utveckling skall försiggå »von heute auf morgen», för att den skall göra en omgestaltning af våra agrariska förhållanden till en dålig affär. Härtill förslår alldeles, om utvecklingen ej tar mer än några årtionden i anspråk.

Att emellertid, där de naturliga förutsättningarna för stora vinster förefinnas, kapitalen »qui ne connaissent ni roi ni patrie» — för att med Dietzel citera Quesnay — skulle på längden fattas, är knappast troligt; och föröfrigt, kanske med knappheten på jord och det stegrade priset på jordbruksprodukter kapitalet ej ens behöfver begå landsförräderi för att ställa sig i de nuvarande agrarstaternas tjänst. »Der Kapitalreichtum der alten Industriestaaten» — säger Hildebrand — »hervorgegangen zum guten Teil aus der wirtschaftlichen Erschliessung des ganzen Erdenrunds, erwirkt ihnen einstweilen noch wachsende Rententribute zahlreicher Länder. Ein grosser Teil unseres Wohlstandes, unserer äusseren Kultur baut sich auf diesen ausländischen Tributleistungen auf. *Der Rückfluss muss einsetzen, sobald die internationale Bauerngrundlage im*

---

[1] Weltwirtschaft und Volkswirtschaft p. 81.

Vergleich zum industriellen Überbau immer knapper wird und die Preise für alle Arten von Agrarprodukten langsam aber sicher in die Höhe gehen[1].

Det tillbakaströmmande af kapital från industristaterna till agrarländerna, som kan väntas bli följden af stigande agrarpriser, kommer emellertid att på mer än ett vis bli af ödesdiger inverkan på industriländernas exportmöjligheter. Ej nog med att agrarländernas industriella utveckling därigenom påskyndas, utan i den mån deras kapitalrikedom växer och de således äfven förmå befria sig från skyldigheten till räntetributer till de gamla industristaterna, tvingas ju dessa för att fortfarande få medel att betala sin födoämnesimport att äfven af denna grund på allt sämre och sämre villkor exportera sina industrialster. Men i den mån så rikedomarna och därmed behofven i de gamla industristaterna gå tillbaka, krymper väl också deras inbördes marknader, hvilka ju enligt Dietzel och hans meningsfränder skulle utgöra en garanti för att den »hypertrofiska» industristatsutvecklingen ej i sig innebure någon fara. Tar man alla förenämnda omständigheter i öfvervägande, förefaller det därför ej ens helt otroligt, att omslaget, när det kommer, kan gå för sig så pass hastigt, att det i viss mån antar en katastrofartad karaktär.

Ej heller den invändningen, att det tar tid att upplära en skolad arbetarestam, verkar mycket lugnande, ty äfven om denna omständighet får tillmätas en viss vikt, när det gäller finare fabriksspecialiteter, är den säkert af föga betydelse, när det endast kommer an på framställandet af enklare massfabrikat. Erfarenheten t. ex. från Ryssland och Japan, i hvilka länder industrien på senare tider gjort hastiga framsteg[2], har ju också redan delvis bekräftat detta, och det ej endast hvad angår bomullsindustrien, utan äfven beträffande andra industrigrenar; t. o. m. i Kina bedrifvas de stora bergverken vid Hanjang, hvilka till stor del förse landet med dess behof af järnvägsräler, liksom de i närheten liggande stora maskin-

---

[1] a. a. p. 5.

[2] Beträffande industrien i Ryssland se t. ex, GOEBELS uppsats i SERINGS: Russlands Kultur und Volkswirtschaft. För Japans del må t. ex. hänvisas till PORTER: The full recognition of Japan. 1911 ch. XVII.

fabrikerna i Yangtse — frånsedt befälet — uteslutande med kinesisk arbetskraft [1].

För såvidt vi ej vilja utgå från förutsättningen, att ännu obegränsade arealer af god och billig jord stå till mänsklighetens förfogande, kunna vi därför ej se annat, än att den uppspirande industrien i mer eller mindre exotiska länder rundt om i världen måste innebära en allvarsam fara för de nuvarande industristaternas exportmarknader.

Hvad vårt eget land angår, kan det kanske sägas med hänsyn till framtida exportmöjligheter i viss mån bättre situeradt än åtskilliga af de stora industriländerna. Vår export består till stor del af råvaror. Med tillhjälp af vårt trä, som ju utgör ett ganska sällsynt och dyrbart råmaterial, kan man dessutom möjligen hoppas uppamma stora och blomstrande förädlingsindustrier; och vår järntillverkning är till icke ringa del baserad på framställandet af kvalitetsprodukter, hvilka väl minst, eller för hvarje fall sist, torde bli föremål för de unga industriländernas konkurrens.

Skäl synas dock ej föreligga att allt för mycket lita på dessa gynnsamma omständigheter. Kommer järnförädlingen på grund af bristande efterfrågan från de exotiska marknadernas sida att stagnera i de stora industriländerna, blir väl ej heller vår järnmalm för dem längre så begärlig. Och äfven om de nya länderna vid utvecklandet af sin järnindustri naturligen börja med enklare fabrikat, komma förmodligen de gamla industristaterna, för att i det längsta uppehålla sin tillverkning, att mer och mer slå sig på kvalitetsproduktion. Men om vår kvalitativa öfverlägsenhet inom järnhandteringen komme att försvinna, vore detta — såsom prof. Heckscher säger — en olycka för hela vårt land [2]. Hvad slutligen angår träindustrien och därmed sammanhängande näringar, så är det ju så godt som säkert, att afverkningen af våra skogar med nuvarande skogsvård drifvits för långt. Det är väl att hoppas, att med förbättrad skogsvård exporten i någon mån än ytterligare skall kunna stegras, men en längre drifven förädling af trävarorna t. ex. till papper eller möbler torde näppeligen åtminstone under

[1] HILDEBRAND a. a. p. 194.

[2] De allmänna ekon. förutsättningarna för en utveckling af den svenska järnindustriens afsättningsmöjligheter. 1912 p. 46.

nu rundt om i världen härskande protektionistiska system vara att förvänta. Mera förhoppning ställer man då till vissa kemiska industrier, som skulle tillgodogöra sig vid trävaruhandteringen uppkomna affallsprodukter, men dessa kemiska industrier befinna sig dock ännu mest på projektets stadium; och äfven om de skulle uppfylla de högst spända förväntningar, som fästats vid dem, torde de näppeligen kunna tänkas från oss skola afvärja det öde, som i öfrigt väntar de västeuropeiska industriländerna, då agrarstaterna börja industrialiseras och åkerjorden bli knapp.

Den sista fråga, vi här ha att uppta till behandling: i hvad mån nya sträckor god och billig åkerjord ännu vänta på plog, blir därför, såsom af det föregående framgår, i viss mån den viktigaste, den på hvilken vår ställning till spörsmålet om agrartullarnes afskrifvande ytterst kommer att bero. Intar man nämligen med hänsyn till denna fråga en starkt optimistisk ståndpunkt och anser — såsom agrartullarnes motståndare i allmänhet tyckas göra — att hardt när obegränsade arealer god och billig åkerjord ännu finnas för nyodling, synes det vara god logik att yrka på agrarskyddets omedelbara, om ock successiva häfvande. Är man åter af den meningen, att nya åkervidder snart ej längre stå till disposition, utan med ett allt jämt växande människotal näringsmedeln inom kort måste stiga i pris (relativt till industrivarorna), synes det lika berättigadt att anse, att ett upphäfvande eller sänkande *för det närvarande* af det effektiva agrartullskyddet vore en dumhet. Med denna åtgärd bör man då vänta, till dess priset på jordbrukets alster stigit så pass, att odlingen i dess nuvarande omfattning ej komme att äfventyras.

Tyvärr måste vi emellertid bekänna, att det ej står i vår förmåga att å förestående fråga ge ett fullt tillfredsställande svar. Såsom Wicksell vid tillfälle framhållit, skulle besvarandet af denna fråga erfordra en omfattande enquête[1]; att en enskild författare skulle utan tillgängligt statistiskt material kunna på ett uttömmande sätt besvara den, vore otänkbart. På enquêten i fråga vänta vi emellertid, såvidt veterligt, ännu förgäfves, men eftersom agrartullarnes afskrifvande är en praktisk fråga, hvilken man nödgas ta ställning till med detsamma, blir det ingen annan råd, än att vi med de

[1] Ekon. Tidskrift 1903 p. 121.

ofullständiga uppgifter, som stå oss till buds, söka i alla fall bilda oss en mening om tillgången på till åker användbar jord.

Att härvid emellertid sätta för mycken tillit till frihandlarnes utläggningar, är ej tillrådligt. Hela deras optimism synes nämligen bottna i en lycklig obekantskap med hit hörande förhållanden. Någon slags utredning prästera de heller aldrig, om ej uppräknandet af namnen på världsdelarna eller en del stora tunnt befolkade länder skall föreställa något dylikt. Deras förtröstan synes också ofta hvila på den något naiva tron, att alla jordens länder äro ungefär lika fruktbara som de tätare befolkade europeiska staterna.

Att så emellertid ingalunda är förhållandet, torde dock vara säkert. I brist på en allmän egogradering (en bonitering) af jordytan, är det naturligen omöjligt att i detalj yttra sig om tillgången på åkerjord. Som emellertid temperatur och nederbördsförhållanden äro ganska väl kända, kan man dock med kunskap om dessa förhållanden afsöndra åtminstone stora delar af jordytan såsom otjänliga för åkerbruk. Personer, hvilka mera ingående sysslat med hithörande förhållanden, komma också till betydligt mera nedslående resultat än män som Dietzel eller Brentano.

I sin mycket uppmärksammade »presidential address to the British Association» 1898 öfver »the wheat problem» förkunnar t. ex. den berömde kemisten sir William Crookes, »that under present conditions af heedless culture, a scarcity of wheat is within appreciable distance; that wheat-growing land all over the world is becoming exhausted, and that at some future time — in my opinion not far distant — no available wheat land will be left». Han uttalar därför också sin fruktan för, att »a permanently higher price for wheat is a calamity that ere long must be faced».[1]

Att i detalj följa Crookes i hans bevisföring för sina åsikter, skulle vara att referera det mesta af föredraget, något som naturligen ej kan komma i fråga. Men skäl kan dock vara — på grund af den noggrannhet, hvarmed han synes ha förfarit[2] — att anföra

---

[1] The wheat problem. Second edition London 1905 p. 7.

[2] I have done my best to get trustworthy facts and figures... In doubtful cases I have applied to the highest authorities in each country, and in the case of conflicting accounts have taken data the least favourable

några af hans uttalanden dels om Förenta Staterna — »the dominant factor in the foreign supply of wheat»[1] — dels ock om Kanada, Argentina, Sibirien och Ryssland, de länder, från hvilka man väl i allmänhet i Västeuropa företrädesvis hoppas en framtida stor sädesexport.

Hvad det förstnämnda landet beträffar, menar Crookes, att »there practically remains no uncultivated prairieland suitable for wheat-growing»[2] — en mening, hvari han föröfrigt biträdes af John Hyde, Chief Statistician to the Agricultural Department of the United States[3] — och enligt hans uppskattning kunna Kanadas och Argentinas framtida hvetearealer på sin höjd anslås till 12 resp. 30 mill. acres d. v. s. 4,83 resp. 12,15 mill. hektar, arealer, hvilka ju ej äro allt för öfverväldigande, om man besinnar, att i Tyska Riket de med råg och hvete besådda ägovidderna under 1912 upptogo mer än 8 mill. hektar[4].

Hvad åter Sibirien angår, citerar Crookes med gillande ett af kommunationsministern furst Hilkoff år 1896 fälldt yttrande, att Sibirien aldrig har producerat och aldrig kan komma att pro-

---

to sensational or panicengendering statements... The maximum probable error would make no appreciable difference in my argument. (p. 31).

[1] Sin plats som »dominant factor» har Förenta Staterna numera måst uppge, enär den i det stora hela ej stegrade produktionen på grund af befolkningstillväxt och stegradt välstånd mer och mer går åt för hemförbrukningen. (Se t. ex. Statistical Abstract of the United States 1913 p. 508). Im Jahre 1909 hatte sich Argentinien zum erstenmal mit seiner Weizenausfuhr an die Spitze aller Exportländer emporgearbeitet, ist dann aber aus dem obenerwähnten Grunde (långvarig torka) im Jahre 1909—1910 wieder auf den dritten Platz, nach Russland und den Vereinigten Staaten, zurückgegangen. (Hermes a. a. p. 115).

[2] Ibidem p. 17.

[3] I en artikel America and the wheat problem (North American Review Febr 1899) skrifver HYDE: The great fact that underlies the enormous productive capacity of the United States to-day is, of course, the transfer from government ownerships to individual proprietors, within a single generation, of a body of land hundreds of millions of acres in extent, and for the most part of extraordinary fertility... That for general agricultural purposes the public domain is practically exhausted, and that, consequently, there can be no further considerable addition to the farm area of the country, is too wellestablished a fact to be the subject of controversy.

[4] Se Statistiches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1913 p. 40.

ducera nog hvete och råg för att föda den inhemska befolkningen [1] och beträffande slutligen Ryssland, medger han visserligen, att dess svarta mylla kan i en framtid tänkas afkasta mycket mera än för närvarande, men han erinrar samtidigt om, att »the yearly consumption of wheat per head during the last ten years has declined 14 per cent» och att »the consumption of bread is quite 30 per cent less than is required to keep the population in health» [2] Äfven om man därför med t. ex. Hildebrand får hoppas, att agrarreformens genomförande skall medföra en kraftig utveckling af Rysslands jordbruk, [3] är det ingalunda säkert, att exporten af brödsäd kommer att synnerligen stegras, enär med ökadt välstånd den hastigt växande befolkningen förmodligen i stället kommer att i betydlig mån stegra sin egen brödsädskonsumtion.

Hufvudkontentan af sin undersökning kan Crookes anses sammanfatta i följande ord: Under present conditions of low-acre yield, wheat cannot long retain its dominant position among the food-stuffs of the civilised world. The details of the impending catastrophe no one can predict, but its general direction is obvious enough. Should all the wheat-growing countries add to their area to the utmost capacity, on the most careful calculation the yield would give us only an addition of some 100,000,000 acres, supplying at the average world yield of 12,7 bushels to the acre, 1,270,000,000 bushels, just enough to supply the increase of population among bread-eaters till the year 1931 [4].

Det allvarsamma i denna förutsägelse mildras ej synnerligen däraf, att undersökningen hufvudsakligen endast berört »the wheat problem», ty blir hvetet knappt och stiger i pris, blir förhållandet beträffande rågen naturligen detsamma; och äfven om man kunde

[1] a. a. p. 23, hvarest äfven omtalas, att »a year later, Prince Krapotkin backed the statement as substantially correct». Endast ett relativt smalt bälte på i stort sedt 100 till 200 kilometers bredd på hvardera sidan om den stora sibiriska järnvägen är i det hela taget ägnadt för jordbruk. GOEBEL skrifver också: In der Ernährung der sibirischen Bevölkerung und im Innenhandel stehen Getreide und Mehl im Vordergrund, für die Ausfuhr ist in Gegenwart und Zukunft die Viehzucht am wichtigsten. (Sibirien. Weltwirtschaftliches Archiv IV p. 115).

[2] a. a. p. 19.

[3] a. a. p. 74.

[4] a. a. p. 32.

vara böjd för att anta, att Crookes vid uppskattningen af de olika ländernas produktionsförmåga sett allting för pessimistiskt, måste man dock tillerkänna hans förutsägelser en stor betydelse, när man hör, att prof. Julius Wolf, som ägnat hithörande frågor ett omsorgsfullt studium, i det stora hela kommit till samma resultat som Crookes I sitt 1901 hållna föredrag: Die Aussichten der Landwirtschaft im 19. Jahrhundert, menar han nämligen — tydligen alldeles oberoende af Crookes, som han aldrig omnämner — att tidpunkten för stigande agrarpriser kan väntas inom kort, tidigast dock om tio à femton år[1].

Äfven Ballod har helt nyligen publicerat siffror, som synas oss ägnade att afslöja grundlösheten i tron på de ändlösa, jungfruliga åkermarker, hvilka ännu skulle stå mänskligheten till förfogande. I sin uppsats i Schmollers Jahrbuch för 1912: Wieviel Menschen kann die Erde ernähren? kommer han nämligen till det resultat, att »die anbaufähige Fläche» i den tempererade zonen kan anslås till c:a 25,3 mill. kvkm. med en befolkning om c:a 1130 mill. själar[2], d. v. s. med en befolkning om i genomsnitt närmare 45 personer pr kvkm.

Hvad detta åter vill säga, kan man bilda sig en föreställning om, när man vet, att i Tyska Riket på 1 kvkm »anbaufähige Fläche» kommer 120 personer[3], att Tyska Riket importerar bortåt en fjärdedel af sitt lifsmedelsbehov[4] och att de stora sädesexporterande ländernas jordbruk kan anses afkasta, högt räknadt, pr hektar ungefär hälften af det tyska. Det betyder, att om den tempererade zonen för tillfredsställande af sitt lifsmedelsbehof vore hänvisad uteslutande till sig själf och om dess befolkning i genomsnitt konsumerade lika mycket som tyskarne, skulle med det extensiva jordbruk, hvars kostnader nu till stor del bestämma världsprisen, så godt som hela den odlingsbara marken redan behöfva tagas i anspråk för att föda den nu lefvande befolkningen.

---

[1] Wolf: Das Deutsche Reich und der Weltmarkt 1901 p. 72. Pohle ansåg 1902 att sagda tidpunkt skulle inträffa om en mansålder. (a. a. p. 147).

[2] p. 609.

[3] Ibidem p. 611.

[4] Ballod anser, att man kan anta, »dass von der zurzeit etwa 66,3 Millionen zählenden Bevölkerung Deutschlands rund 50 Millionen von dem Ertrage der Ackerfrüchte der eigenen Scholle leben». (p. 613).

Att så ej är förhållandet, är därför beroende på, att största delen af de 1130 millionerna (särskildt kineserna) nöjas med åtskilligt mindre än tyskarne [1], att vissa länder på grund af tullskydd eller bristande kommunikationer drifva ett intensivare jordbruk samt slutligen därpå, att den tempererade zonens folk i någon mån anlita tropikerna för sina lifsmedelsbehof.

Det påpekade förhållandet synes oss dock belysande nog, för att man bör kunna inse, att tiden för de billiga sädespriserna — därest intet oförutsedt skulle inträffa — snart med nuvarande befolkningstillväxt nalkas sitt slut, synnerligast ju stora arealer af den som odlingsduglig upptagna marken måste fordra en dyrbar konstgjord bevattning för att komma i kultur. [2] —

Det ofvan sagda får dock emellertid ej missförstås så, som om vi velat påstå, att det funnes endast en trång marginal för vidare folkökning. Vid intensivare bearbetning kan jorden naturligen afvinnas rikare skördar; och äfven om det synes oss klokast att tillsvidare åtminstone inta en reserverad hållning gentemot Berthelots löfte, att kemien skall göra jordbruket öfverflödigt [3], kunna vi dock med tämligen stor säkerhet förvänta, att den i framtiden skall förhjälpa oss till bättre skörderesultat, tack vare den rikedom på billiga gödningsämnen, den ställer till vårt förfogande. Föröfrigt kunna förmodligen äfven tropikerna vid behof utnyttjas på helt annat vis, än hittills skett. Visserligen torde det vara mer än tvifvelaktigt, om någonsin den hvite mannen där skall kunna finna ett varaktigt hem, och odlingen af brödsäd lär ej heller slå väl till under samma himmelsstreck, under hvilka bananen mognar, men blir det knappt om åkerjord i

---

[1] De anglosaxiska folken ha dock i allmänhet större anspråk på lifvet än tyskarne.

[2] Prof. Gunnar Andersson, hvars bok vårt dagliga bröd just kommer författaren tillhanda, då detta korrektur läses, skrifver också (p. 100): Vi närma oss uppenbarligen inom ganska få årtionden den punkt, då icke mera några mycket stora jordarealer stå att vinna för sädesproduktion i de tempererade delarne af jorden. Då kommer framförallt säd ej att kunna erhållas till samma priser, jämförda med dem för andra förnödenheter, som i våra dagar.

[3] Le problème de l'existence par la culture du sol aura été supprimé par la chimie! (cit. efter Leroy-Beaulieu: La Question de la Population 1913 p. 72 noten.)

den tempererade zonens länder, kunna stora arealer af sådan jord frigöras därigenom, att man mer, än som hittills skett, tillgodoser sitt behof af kläder, socker, tobak, foderämnen m. m. från tropikerna. Uteslutet är väl ej heller, att de, om så skulle påfordras, skulle i rikligt mått kunna lämna oss surrogat för brödsäd [1].

Det är således ej den öfverhängande faran af en för stor absolut befolkning, vi med det föregående velat framhålla, utan hvad vi velat visa, är endast att den tid för billiga agrarprodukter, som för Västeuropas del satte in på 1870 talet, snart nog kan väntas tilländalupen, och att det därför vore en dårskap att nu i tionde eller elfte timman beröfva vårt jordbruk dess tullskydd.

---

[1] To mention one plant alone, Humbolt — from what precise statistics I know not — computed that, acre for acre, the foodproduktiveness of the banana is 133 times that of wheat — the unripe banana, before its starch is converted into sugar, is said to make excellent bread. (Crookes a. a. p. 49). Att Humbolts uppgift om bananens bördighet dock torde vara något fantastisk, se Andersson a. a. p. 131.

Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifts innehåll enligt 1812 års TF[1].

Af

Fil Mag. **Robert Eldh.**

I.

I om möjligt högre grad än de öfriga grundlagarna är 1810 års TF ett helt och fullt uttryck för tidens politiska idéer och en typisk, om ock omogen frukt af det stora revolutionsåret: man kastar af sig den föregående tidens förtryck — ej minst kännbart på tryckfrihetens område — och man solar sig belåtet i sin nyvunna frihet. I sitt vördsamma memorial till Riksens Högloff. Ständer af den 28 nov. 1809[2] uttalar Constitutionsutskottet sin vissa tro, att tryckfriheten, »*lämnad till en fri och obehindrad verkning*, vinner egenskap af en lifgifvande värme, men hämmad, förr eller sednare utbryter i en förödande eld», och det är nog med uppriktigt beklagande Utskottet i samma memorial uttalar sin fruktan, att de föreslagna stadgandena mot tryckfrihetens missbruk kanske ej alltid kan »anses förenliga med den liberalitet, som utmärker tidehvarfvet».

---

[1] Såsom utgångspunkt och ledning för följande framställning har tjänat prof. C. A. Reuterskiölds uppsats i Statsv. Tidskrift årg. 1897—99 Om åtalsrätt och svarandeplikt i tryckfrihetsmål. Dessutom hänvisas i tillämpliga delar framför allt till H. L. Rydin: Om yttrandefrihet och tryckfrihet. Ups. 1859 och J. Ask: Om ansvarighet för tryckfrihetsbrott. Lund 1890.

[2] Riksens Högloff. Ständers Constitutions-Utskotts memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagen i Stockholm 1809—1810. Sthlm 1864, sid. 361.

»I Turkiet och Marocko finnes ingen yttrandefrihet. Där finnes ock ingen säkerhet, hvarken för Regenter eller Undersåter». Med detta fasansfulla perspektiv till bakgrund framställer Utskottet såsom lämplig utgångspunkt den fundamentalsatsen, att »Tryckfriheten, tagen i sammanhang med Rikets nuvarande Stats-Författning, af sin egenskap att vara en af de säkraste grundpelare får en alldeles egen vikt, en alldeles afgjord oumbärlighet». Förr i tiden — säger Utskottet — har det funnits svenska regenter, som med sina »under medelmåttan inskränkta och ej sällan förvända grundsatser» hindrat oppositionen och därmed äfven sanningen att göra sig hörd genom att alldeles förkväfva tryckfriheten. Men nu vill man icke endast frigifva oppositionens röst, man vill dessutom foga in den såsom en integrerande del i själfva författningssystemet: man vill dana »en rectifierad opinion, berättigad och skicklig att offentligen granska och bedöma Nationens stora angelägenheter, Regeringens viktiga föremål, Lagars och Författningars verkan, Embetsmäns förhallande». Utskottet tillämnar m. a. o. det tryckta ordet ett slags i grundlag erkänd kontrollerande ställning gent emot statsverksamhetens utövare; pressen tänkes såsom en garanti bland alla de öfriga garantierna vid »den gräns, som, en gang öfverträdd, lämnar ett gränslöst fält öppet».

Såsom regel har ju en tryckfrihetslag dock ej endast att garantera tryckfrihetens fria bruk — dess andra och ej mindre betydande uppgift är att stäfja och straffa tryckfrihetens missbruk. Sedt i belysningen af nyss citerade utskottsmemorial är emellertid det förhållandet begripligt, att i 1810 års TF den förstnämnda af dessa uppgifter blir den allt dominerande. Man afskaffar all censur och inför en tryckfrihet, som endast mycket otillräckligt inskränkes af något slags rättsligt ansvar för innehållet. Och detta ansvars utkräfvande försvaras dessutom genom ett mycket långt gående anonymitetsskydd: samtidigt som man befriar boktryckaren från den honom åliggande ovillkorliga ansvarsskyldigheten och istället lägger denna å författaren, söker man så mycket som möjligt skydda författarens rätt att vara okänd — framför allt genom bestämmelsen, att namnsedeln först efter målets öfverlämnande till hofrätt och efter inhämtande af Tryckfrihetskommitterades yttrande kunde affordras boktryckaren, och detta endast då fråga

var om mål af urbota beskaffenhet, eller då boktryckaren saknade medel till böternas erläggande.

1810 års ansvarsregler äro således i första hand ej affattade ur den synpunkten, att »den offentliga makten» med deras tillhjälp skall kunna framskaffa och bestraffa eventuella lagbrytare — dessa regler söka tvärtom så långt som möjligt skydda t. o. m. den brottslige utöfvaren af tryckfriheten.

Då Biskop Nordin i det yttrande, som är vidfogadt Constitutionsutskottets ofvannämnda memorial af den 27 nov. 1809, säger sig trots »Högloft. Utskottets upplysta omdöme» ej kunna underlåta att befara »missbruk af en så litet inskränkt tryckfrihet», kunde han näppeligen ana, hur snart hans farhågor skulle besannas. 1810 års TF visade sig vara till den grad »förenlig med den liberalitet, som utmärkte tidehvarfvet», att reaktionen blef så godt som ögonblicklig. Redan vid 1810 års urtima riksdag är Constitutionsutskottet sysselsatt med att granska och ändra TF[1], och »Utskottet vill ej fördölja, att tidens omständigheter och en redan vunnen obehaglig erfarenhet, det Författare icke alltid rätt förstått bruka den frihet Lagarna dem förunna», orsaka dessa åtgärder. Och bl. a. papekar Utskottet redan nu svårigheten att vid rättegången i tryckfrihetsmål finna en part, som till straffet kunde bindas.

Vid 1812 års riksdag kulminerar så krafvet på ändring i TF med Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Rikets Ständer af den 26 maj 1812[2], hvars röda tråd är K. Maj:ts önskan att »väpna lagens urgamla myndighet mot den nya frihetens utbrott». Med mycken skärpa vänder sig K. Maj:t mot 1810 års vidsträckta anonymitetsskydd: »vinningslystnaden, hämnden och anarkien» få fritt spelrum, och under allt detta »skyddas lagbrytaren i sitt mörker». Men — framhåller K. Maj:t — »en förolämpad må äga rätt att känna sin förolämpare» och »en brottslig mot Tryckfrihets Lagen, lika litet som en brottslig mot hvar och en annan af Samhällslagarna, kan fordra och njuta anonymitet, då han af domaren framhålles att ansvara för sitt brott». *Framför skyddandet af för-*

---

[1] Constitutions-Utskottets memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagarna 1810, 1812 och 1815, Sthlm 1902, sid. 53.

[2] CU:s mem. a. a. sid. 288.

fattarens anonymitet sätter K. Maj:t alltså den brottsliges framskaffande och föreslår såsom bot mot de papekade missförhållandena dels indragningsmaktens införande, dels att »sedan nödvändigheten af en svarande part i tryckfrihetsmål är funnen, denna svarande part må bli den brottslige, uppgifven genom den i tryckfrihetslagen föreskrifna namnsedel, hvilken vid rättegångens början således öppnas, och i afseende på dagblad och periodiska skrifter, deras därtill med tillståndsbevis försedde utgifvare».

Det är detta K. Maj:ts bestämda ingripande på tryckfrihetslagstiftningens område, som sätter sin prägel på TF:s nya affattning, och den betydande väsensskillnaden mellan K. Maj:ts och 1809—10 års Ständers uppfattning af TF:s principiella innebörd skulle kunna anses såsom tillräckligt motiv för att betrakta den nya redaktionen såsom en helt och hållet ny TF — äfven om 1810 års stadganden i mångt och mycket bibehållits oförändrade. Det är af synnerlig vikt att hålla fast vid detta, ty de af K. Maj:t i Dess proposition framförda skälen blifva bestämmande ej blott för Constitutionsutskottets utlåtande — i sitt memorial af den 26 juni 1812, hvilket atföljde det nya förslaget, hänvisar Utskottet beträffande skälen till de föreslagna ändringarna helt kort och godt till sitt vid föregående riksdag afgifna betänkande och Konungens nådiga proposition — utan äfven för riksståndens beslut, låt vara att sakskälen här fingo stå tillbaka för K. Maj:ts önskan om ett skyndsamt afgörande och att hotet om Kronprinsens afgång ytterligare nedtystade oppositionen.

Med denna inledande öfversikt af en del detaljer ur TF:s tillkomsthistoria har jag velat vända mig mot den beträffande TF:s ansvarsbestämmelser gängse uppfattningen, som bland annat och för att ta det närmast till hands liggande exemplet tagit sig uttryck i 1912 års förslag till ny TF.[1] Outtröttligt framhäfva här kommitterade den dominerande betydelse, som beredandet af ett effektivt anonymitetsskydd »åt författare, meddelare till pressen och andra andliga medarbetare vid en tryckt skrifts tillkomst» haft för 1812 års lagstiftare: »anonymitetsrätten har för lagstiftarna framstått såsom ett af hela tryckfrihetens väsentligaste moment».

[1] Betänkande med förslag till Tryckfrihetsordning afgifvet den 20 dec. 1912. Sthlm 1912, sid. 48, 61 m. fl.

och framför allt har denna princip »på ett afgörande sätt inverkat på det s. k. ansvarighetssystemet». »Detta förhållande framgår med stor tydlighet af TF:s tillkomsthistoria», påstå kommitterade. Jag vågar visserligen icke yttra mig med samma käcka bestämdhet, men jag tror mig med min föregående framställning ha visat, att förefintligheten af en helt annan princip såsom den bestämmande åtminstone ej är osannolik: denna princip om nödvändigheten af en svarande parts framskaffande, som framför allt urgeras af K. Maj:t i Dess meromnämnda proposition af 1812, och som ocksa Ständerna genom sitt antagande af det slutliga förslaget få anses ha gillat — denna 1812 års princip står i bjärt motsats till 1810 års »sköna theoretiska dröm» om en så godt som oinskränkt frihet under anonymitetens skydd.

I och för ernåendet af den rätta förståelsen för anonymitetsrättens framträdande roll i TF:s ansvarighetsregler rekommendera 1912 års kommitterade till slut »ett uppmärksamt studium af förordningens egna stadganden, framför allt af § 1: mom. 6 och 8, jämförda med hvarandra och sammanställda med § 1: mom. 7 och § 4: mom. 7». Försiktigtvis tillägges dock, att »detta grundläggande syfte icke med den klarhet, som lagstiftaren afsett, kommit till uttryck i lagbuden». Oafsedt lagstiftarens afsikt, för hvars innebörd jag ofvan sökt redogöra och hvilken ganska klart kommit till uttryck i nämnda lagbud, oafsedt detta, måste det nästan betraktas såsom en tvångsföreställning, om man efter »ett uppmärksamt studium» af ifrågavarande stadganden klart ser anonymitetsskyddet såsom den ledande grundtanken.

Det är väl framför allt själfva förekomsten af namnsedelsinstitutet, som skänkt det viktigaste stödet åt ofvan relaterade föreställning. Institutets beskaffenhet enligt 1810 års TF med dess förut angifna bestämmelser om namnsedelns öppnande motivera nog en dylik uppfattning, men dess beskaffenhet enligt 1812 års TF gör det *icke*. Detta framgår med all önskvärd tydlighet bl. a. af Constitutionsutskottets memorial af den 27 april 1810, i hvilket Utskottet efter att ha påpekat, det boktryckarens skyldighet att skaffa namnsedel är *ovillkorlig* och ej blott afser det fall, att författaren vill vara okänd, anger namnsedelns uppgift sålunda: »den skall vid alla tillfällen för Boktryckaren utgöra den egentliga säker-

heten till befrielse att själf ansvara för en skrifts innehåll». Namnsedeln är således till för boktryckarens skull, ej för författarens, och kan alltså ej vara afsedd att skydda den senares anonymitet.

I § 1: mom. 6 bestämmes vidare, att författaren ej är skyldig att å tryckt skrift utsätta sitt namn och att boktryckare, som utan laga skäl röjer författarens namn, ådrager sig bötesansvar, och i § 1: mom. 8 slutligen, att brytande af namnsedeln i otrångdt mål medför bötespåföljd äfven för åklagaren. Men lika klart som det är, att dessa bestämmelser tillkommit i syfte att respektera en författares önskan att få vara okänd — lika klart borde det utan vidare vara, att de *ur ansvarssynpunkt* sakna all betydelse!

Men det är framför allt, när fråga blir om ansvaret för *periodisk* skrift, som anonymitetsskyddet ansetts ha sin största betydelse: man anser, att utgifvare af dylik skrift blir ensamt ansvarig, endast emedan TF vill skydda medarbetarnas anonymitet. Jag förbigår här — för att längre fram återkomma därtill — frågan, *hvarför* utgifvaren af periodisk skrift ansvarar, och nöjer mig med att konstatera, att detta förklaringsförsök måste anses sakna hvarje grund i lagen. Blott konsekvenserna däraf måste för öfrigt afskräcka: så t. ex. skulle den mest brottslige tidningsskribent befrias från allt ansvar *endast och allenast* af det skälet, att lagen vill skydda hans anonymitet — men detta betraktelsesätt är stridande lika mycket mot allmänt rättsmedvetande som mot lagstiftarens afsikt att endast i obrottsliga fall respektera anonymiteten.

Rent principiellt sedt torde kunna sättas ifråga, huruvida något anonymitetsskydd i sträng mening förefinnes i nu gällande TF. 1810 gafs ett verkligt anonymitetsskydd, ty då skyddades äfven den *brottslige* utöfvaren af tryckfriheten så långt som möjligt. Men i K. Maj:ts proposition af 1812 markeras skarpt, att K. Maj:t endast i obrottsliga fall vill se anonymiteten bevarad, och enligt 1812 års TF skyddas också blott den laglydige författarens anonymitet. Men om endast dylika icke brottsliga författare skyddas, då är ju anonymitetsrätten af ett skäligen enkelt slag, och då kan det väl inte heller bli tal om, att den på något sätt skall kunna inverka på ansvarsfrågan.

II.

I den följande framställningen utgår jag alltså ifrån, att vårt svenska ansvarighetssystems ledande princip icke är skydd för anonymitetsrätten utan istället lagstiftarens afsikt att bestämma, hvem som bör stå ansvaret för brottslig skrifts innehåll. *Hvem skall ansvara för tryckt skrift?* — det är den frågan, som dikterat vår nuvarande TF:s ansvarsbestämmelser, och det är den, jag nu öfvergår till att söka besvara.

Rydin[1] besvarar principiellt frågan så, att ansvaret för tryckt skrifts innehåll »tillkommer den, som med vetskap om detta innehåll för att gifva offentlighet åt de tankar, som i skriften fått sitt uttryck, utgifver eller låter utgifva densamma i tryck för att bland allmänheten spridas». Utgår man från denna definition, är alltså först att märka, det blotta *författandet* af en brottslig skrift naturligtvis ej hemfaller under TF:s ansvarsbestämmelser — tryckfrihetsbrottet ligger i själfva *offentliggörandet* af den tryckta skriften. Principiellt bör alltså den, som offentliggör, d. v. s. låter trycka skriften, med ett ord *utgifvaren*, bli den ansvarige, och på denna princip bygger äfven vår svenska tryckfrihetslagstiftning på detta område.

RF § 86, som ju innehåller den svenska tryckfrihetens grundval, bestämmer tryckfriheten såsom hvarje svensk mans rätt att *utgifva* (ej författa!) skrifter och att — i egenskap af dylik utgifvare — endast inför laglig domstol kunna tilltalas för utgifven skrifts innehåll. Här möter alltså endast utgifvaren såsom eventuell ansvarig. Men vänder man sig till själfva TF tycks förhållandet vara ett helt annat: här talas endast om »författareansvar», »ansvar såsom författare», »lika straff och ansvar som författare». Men ett närmare skärskådande af dessa stadganden torde dock öfvertyga om, att äfven här afsikten är att träffa *utgifvaren*.

Enligt TF § 1: mom. 6 är nu författaren skyldig att på boktryckarens begäran till denne utgifva i rätt ordning utfärdad namnsedel, och enligt TF § 1: mom. 8 blir det sedan den i denna namnsedel angifne författaren, som skall stå ansvaret. Men nu är att lägga märke till, att författaren bär detta ansvar *endast i sin egen-*

[1] Reform af den sv. tryckfrihetslagst. i Ny sv. tidskr. 1887, sid. 215.

skap af utgifvare. Detta framgår ganska klart vid en jämförelse med de undantag från detta »författareansvar», som göras i TF § 1: mom. 7. Hvad först och främst periodisk skrift beträffar, går här författaren alltid fri, och utgifvaren blir ensam ansvarig. Men vidare äger enligt detta moment den, som utger »utländsk mans arbete, eller öfversättning däraf, eller inländsk mans, som sitt namn ej angifvit», enahanda ansvar som författare. Bestämningen »som sitt namn ej angifvit» torde böra fattas så, som om författaren ej å *namnsedeln* angifvit sitt namn — om författarenamnet finnes angifvet å *det tryckta arbetet* eller inte, är ju ur TF:s synpunkt och enligt dess nuvarande affattning fullständigt likgiltigt [1]. Ty just det förhållandet, att författaren angifvit sitt namn i namnsedeln, innebär, att han vill bli betraktad såsom och också är *utgifvare* — har han ej angifvit sitt namn, måste det alltså anses visa, att författaren såsom sådan icke har något med utgifningen att skaffa, utan att annan utgifvare trädt i hans ställe.

Af TF § 1: mom. 7 får således anses framgå, att om författaren själf icke vill ange sig såsom utgifvare enligt TF § 1: mom. 6, han i så fall kan öfverflytta utgifvaransvaret på en särskild utgifvare, hvilken i sin tur har att på boktryckarens begäran utfärda vederbörlig namnsedel, ty som utgifvare äger han ju enahanda plikter som författare enligt TF § 1 : mom. 6, alltså äfven att afgifva namnsedel.

Slutligen stadgas i TF § 1: mom. 7, att äfven utgifvaren af utländsk mans arbete eller öfversättning däraf skall ansvara för dylik skrifts innehåll: att *utgifvare* af öfversättningsarbete står ansvaret därför, kan ju betraktas såsom ett särskildt stöd för ofvan utvecklade teori om ett utgifvar-ansvar, ty ett genomfördt författaransvar skulle här tydligen ha fordrat *öfversättaren* såsom rätt ansvarig.

Men — frågar man sig — hvaraf kommer då denna differens mellan lagens uttryck och lagens anda: den talar om författaransvar men skulle mena utgifvaransvar? Formuleras frågan så, blir det ju på sätt och vis en fråga rörande själfva affattningen, och förklaringen måste alltså sökas i förhållandena vid TF:s tillkomst. Genomgår man Constitutionsutskottets memorialer och

[1] Jfr dock Hagman: Sveriges grundlagar. Sthlm 1902, sid. 534.

öfriga expeditioner från denna tid, kan man dock svårligen få någon klar och tydlig bild af Utskottets egen uppfattning af ansvarsfrågan. Tar jag såsom exempel uttalanden af Utskottet vid 1809—10 års riksdag, tycks ju den satsen i dess memorial af den 10 jan., att »författaren ansvarar icke för sin tanke, men för sin skrift, *icke som arbetare, men som utgifvare*», vara ett utmärkt bevis för att Utskottet skulle stått på utgifvaransvarets standpunkt, men å andra sidan kan t. ex. ur dess memorial af den 27 april anföras Utskottets uppfattning, att utgifvare af utländsk mans arbete »måste väl vara ansvarig därföre, *då författaren ehuru känd och bevislig ej kan tilltalas*», hvilken motivering tvärt emot tycks ange Utskottet såsom anhängare af författaransvaret.

Men nu får observeras, att Constitutionsutskottet väl aldrig känt sig stå inför något val mellan författaransvar och utgifvaransvar, och det är ingen beskyllning mot Högloflig Utskottet att påstå, att detsamma på det hela taget inte så noga skiljde mellan utgifvare och författare. Utskottet utgår ju inte i allmänhet från några rent principiella funderingar utan bygger desto mera på de förefintliga förhållandena, och praktiskt taget hade skillnaden mellan författare och utgifvare en nog så liten betydelse — utom i ett fall: i fråga om periodisk skrift. Och här är det ägnadt att i hög grad frappera, att lagstiftaren helt och fullt ställt sig på utgifvaransvarets ståndpunkt. Vid 1812 års riksdag koncentrerades nämligen lagstiftarens hela intresse på de periodiska skrifterna, men då med afseende på dessa ett uteslutande utgifvaransvar stipulerades, torde därför kunna sättas ifråga, huruvida ej lagstiftaren i princip kan betraktas såsom anhängare af utgifvaransvaret.

Men i så fall återstår dock ett närmare svar på frågan, hvarför lagstiftaren, om han nu skall anses stå på utgifvaransvarets standpunkt, trots detta bara talar om »författaransvar». Svaret ger sig nästan själft: den nuvarande oöfverensstämmelsen mellan lagens anda och bokstaf måste dels anses bero på den mindre omsorgsfulla redaktionen, dels på att förhållandena förändrats en smula sedan TF:s tillkomst för mer än ett sekel tillbaka.

Att 1812 års TF i mångt och mycket bär spår af att vara det hastverk, den i själfva verket är — det är en gammal visa, och faktiskt nästan vimlar den ju af mindre adekvata uttryck och

tydliga motsägningar. Dessutom var ju TF, åtminstone i början af sin tillvaro, ett af de mest omtyckta föremålen för riksdagsmännens nitälskande ändringsförslag och Constitutionsutskottets grundlagsvårdande verksamhet: i ett yttrande i borgarståndet af den 9 juni 1812 påpekar assessor Arosenius, hurusom 1810 års TF under de 7 första månaderna efter sin tillkomst blef föremål för ändringsförslag på 46 ställen ensamt af Constitutionsutskottet, endast 15 af dess moment lämnades under samma tid utan anmärkning. Men någon egentlig omarbetning kom ju aldrig till stånd, allra minst 1812: var uppställningen och den formella behandlingen af 1810 års TF rätt så bristfällig, så innebär 1812 års dock en afsevärd försämring i detta afseende. Det borde därför vara klart, att man ifråga om TF ingalunda kan göra anspråk på att alltid få tolka den efter dess rent bokstafliga lydelse.

Men oafsedt detta måste också tillbörlig hänsyn tagas till förhållandena vid lagens tillkomst, hvilka ingalunda motsvaras af de nuvarande: lagstiftaren utgår från det såsom för denna tid normala förhållandet, att en författare merendels själf utger sina arbeten, och lagens bestämmelser om författaransvar bidrogo därför icke att i någon mån förrycka dess teoretiska kvarstående på utgifvaransvarets ståndpunkt. TF har alltså, när den talar om »författare» och »författaransvar», endast velat angifva det ojämförligt vanligaste slaget af utgifvarskap! Men under 1800-talets lopp — delvis in fraudem legis — har det så småningom blifvit allt vanligare, att författaren icke själf utger sitt arbete — och i och med det är splittringen mellan anda och bokstaf ett utbildadt faktum.

I detta sammanhang återstår att närmare definiera begreppet »utgifvare»: *hvem* är egentligen utgifvare? Ansvaret åligger ju den, som i tryck offentliggör viss skrift, d. v. s. den, som med boktryckaren ingår aftalet om skriftens tryckning. Och för att omöjliggöra användandet af mellanhänder och bulvaner bör alltså såsom utgifvare betraktas den person, hvilken vis à vis boktryckaren står det ekonomiska ansvaret för skriftens offentliggörande.

Nu kan man — och ögonskenligen med rätta — mot min föregående framställning af TF:s ansvarighetsprinciper rikta den anmärkningen, att om lagen asyftat, det en på angifvet sätt beskaffad utgifvare skall bära ansvaret, så hänga därmed lagens bestämmel-

ser om namnsedeln i fria luften. Att i namnsedeln ange den person, som ingått — direkt eller indirekt — aftalet om utgifningen med boktryckaren, det vore ju nästan en absurditet. Ty att säga, det utgifvarens användande af namnsedeln afser det fall, att han vill vara okänd för boktryckaren — det är dels att underkänna namnsedelns ovillkorlighet, dels att tillerkänna utgifvaren en anonymitetsrätt, som denne gifvetvis under inga förhållanden bör kunna göra anspråk på. Namnsedelns mission är ju istället, att legaliter fastslå den i namnsedeln uppgifne såsom ansvarig utan att någon sorts bevisning angående uppgiftens riktighet tillåtes, men en dylik legalpresumtion kan ju beträffande utgifvare — ordet taget i ofvan nämnd mening — anses vara lika onödig som missriktad. Men just därför drabbar nog anmärkningen icke så mycket mitt resonemang som fastmer själfva TF — ty den förmenta motsättningen ligger i dess egna bestämmelser. Liksom den hos chefen för justitiedepartementet uppgifne utgifvaren af periodisk skrift utan vidare presumeras såsom den brottslige, så presumeras ock den i namnsedeln angifne på samma sätt. Lämpligheten af denna presumtion, som ju bygger på de mera enkla och outvecklade förhållandena vid förra seklets början, kan visserligen sättas ifråga beträffande de nuvarande förhållandena — ur TF:s synpunkt innebär det dock gifvetvis ingen motsättning att genom namnsedeln presumera viss person såsom utgifvare.

III.

Sedan jag ofvan sökt visa, dels att den ledande principen i TF:s ansvarsbestämmelser är att få någon, som kan stå för ansvaret — *icke* att skydda vissa statsborgares anonymitet — dels att detta ansvar såsom regel åligger utgifvaren — *icke* författaren — öfvergår jag till en kortfattad redogörelse för dessa ansvarsbestämmelser och deras principiella innebörd.

Lagen skiljer som bekant mellan periodisk och icke-periodisk skrift. Principiellt äro ansvarsbestämmelserna för dessa båda slag af skrifter desamma, men behofvet af särskilda bestämmelser för periodisk skrift har orsakat en viss differentiering mellan de båda grupperna.

Vända vi oss först till de icke-periodiska skrifterna, så ligger det i sakens natur, att boktryckaren måste instämmas såsom den primäre *svaranden,* men det primära och uteslutande *ansvaret* åligger den med boktryckarens hjälp framskaffade utgifvaren. Men den gifna förutsättningen för detta framskaffande är, att boktryckaren med alla honom till buds stående medel får bevisa, hvem som med honom ingått aftalet om den brottsliga skriftens utgifvande. Och *kan* boktryckaren icke framskaffa utgifvaren, måste gifvetvis han själf presumeras vara utgifvare och alltså subsidärt bära dennes ansvar. Detta bör vara förhållandet, principiellt sedt: TF har ju istället den med det nuvarande tillståndet ej längre öfverensstämmande bestämmelsen, att *namnsedeln* är det *enda* medlet för boktryckaren att ange utgifvaren såvida denne icke »sig för domaren själfmant tillkännagifver» (TF § 1: mom. 8). Namnsedeln har dessutom med sig den stora olägenheten, att den inför ytterligare en subsidär svarandepart, nämligen namnsedelsvittnena, hvilka dock torde få anses såsom en tvungen konsekvens af namnsedelns förekomst. Befinnas nämligen namnsedelns uppgifter, hvilka af dessa vittnen intygats såsom »riktiga», d. v. s. innehållande rätt utgifvares namn, oriktigt uppgifna, stå vittnena själfva ansvaret, och detta drabbar dem t. o. m., om uppgiften visserligen är riktig, men rätter utgifvare utan laga förfall från svaromålet uteblifver.

Men i ett fall kan icke boktryckaren instämmas såsom den primäre svaranden, nämligen då intet boktryckarenamn finnes skriften åsatt. Då måste man tydligen instämma skriftens *utspridare.* TF § 1: mom. 12, som innehåller stadgandet härom, talar visserligen endast om *föryttraren,* men då TF här liksom i fråga om »författar-ansvaret» endast nämner det — vid tiden för TF:s tillkomst — vanligaste fallet af utspridande, torde denna utvidgning av begreppet vara fullt befogad. Utspridaren har nu att ange det boktryckeri, hvarifrån han mottagit skriften till spridning, eller genom eventuella mellanhänder leda fram till detta — TF ger honom t. o. m. rätt att fria sig genom att omedelbart ange »författaren», om han det kan. Då TF här icke har några begränsande stadganden, hvarigenom någon legalitet presumeras såsom brottslig, står det oss således fritt att antaga, det utspridaren *på hvilket sätt han gitter* äger ange föregående utspridare, boktryckare eller

utgifvare. Kan han *ej* detta, presumeras gifvetvis hans brottslighet och han får själf bära ansvaret.

I fråga om periodisk skrift möta oss samma ansvarsbestämmelser — det är endast den primäre svaranden som här är en annan. Da utgifvare af periodisk skrift genom den för dem stadgade anmälningsplikten äro kända och därför kunna af domstolen direkt instämmas, befrias här boktryckaren fran den primära svarandeskyldigheten. Enligt TF blir nu endast *den af chefen för justitiedepartementet uppgifne utgifvaren* bade svarande och ansvarig. Men har nagon utgifvare *icke* anmälts för chefen för justitiedepartementet, fordrar ju konsekvensen och sakens natur, att *boktryckaren* instämmes, och denne har så att på hvad sätt han förmar ange rätt utgifvare. Men då för öfrigt enligt TF § 4: mom. 2 äfven själfva utgifvandet omedelbart skall inställas, och då blotta *afsikten* att vara periodisk ej får anses vara konstitutiv, kan dylik skrift icke alls räknas sasom periodisk. (Man ma f. ö. anse t. ex. oanmält dagblad vara periodisk skrift eller icke, nagot skäl hvarför boktryckaren skulle atnjuta ansvarsfrihet, lär väl dock näppeligen kunna uppletas.) Kan boktryckaren ej ange någon utgifvare, eller saknar periodisk skrift boktryckarens namn, och alltsa utspridare instämmes, böra saledes i dylika fall samma regler som ifraga om icke-periodisk skrift gälla.

Hvad utrikes ifran kommande skrifter slutligen beträffar, sa skiljer TF mellan sadana pa svenska och främmande sprak. Då med afseende pa dessa skrifter hvarken utgifvare eller boktryckare äro af lagen atkomliga, maste alltsa ansvaret här drabba utspridaren. TF:s bestämmelse i § 4: mom. 10 med afseende på utifrån införda, pa *svenskt* sprak affattade skrifter ger visserligen endast ett indirekt stöd at detta antagande, men allt talar ju för, att här ge utspridaren samma ställning, som han intar vid kringspridande af skrift, som saknar boktryckarnamn. Dock maste medges, att presumtionen ej här pa samma sätt ligger för hans brottslighet: här kan ju förbiseende och oaktsamhet langt mera spela in; denna kringspridarens »Fahrlässigkeit» bör visserligen adraga honom ansvar, men detta behöfver ju inte precis vara lika med utgifvaransvaret.

Beträffande ansvaret för införd skrift, affattad på *främmande* sprak, saknar lagen (TF § 4: mom. 11) någon bestämmelse härom.

Istället stadgas skyldighet för bokhandlare — till hvilka väl äfven öfriga kringspridare borde räknas — att till chefen för justitiedepartementet inge förteckning å inkomna utländska skrifter, men då brytande mot denna bestämmelse ej heller enligt lagen medför något ansvar, går utspridaren här under alla förhallanden fri. Det är emellertid af en viss betydelse att fasthalla, det lagens uttryck »bokhandlare» endast är att betrakta sasom det af lagstiftaren valda typexemplet för utspridare: eljest skulle ju annan person än bokhandlare ostraffadt kunna kringsprida »utländsk» skrift af det mest brottsliga innehåll, utan att ens kvarstad enligt lagens bokstaf kunde därå läggas. F. ö. torde kunna ifrågasättas, huruvida icke äfven här utgifvaransvar skulle kunna tänkas på samma sätt som ifråga om utrikes tryckt svensk skrift. Utgifvaransvar bör väl exempelvis drabba utspridare af en i Norge på norska tryckt skrift, som t. ex. innehåller uppmaning till mobiliseringsvägran vid ett eventuellt svensk krig mot Norge.

Till denna schematiska redogörelse för TF:s ansvarsbestämmelser återstår blott att foga en hänvisning till RF § 108:s antikverade stadgande angående Tryckfrihetskommitterades eventuella ansvarsplikt — en bestämmelse, som såväl praktiskt som teoretiskt saknar all betydelse.

Detta svenska ansvarssystem ståtar vanligen med epiteten »successivt» och »exklusivt», och det bär dem väl med en viss rätt. *Successivt* är ju utgifvar-ansvaret såtillvida, att det — men endast i undantagsfall — kan öfvergå till boktryckare och utspridare, och äfven *exklusivt* i den mening, att boktryckare och utspridare befrias från allt ansvar, om utgifvare anträffas. Men om man med exklusivt ansvar menar, att lagen afsett, det endast *en* af eventuellt flera gärningsmän skulle drabbas af ansvar men de öfriga gå fria — då kan frågan åtminstone ställas under debatt. Det får väl anses som ett vattenklart axiom, att ett lagstadgande principiellt aldrig kan afse att befria någon, som är brottslig — att det dock stundom kan *se ut* så, beror af att lagen istället förutsätter, att brottsligheten så att säga samlas på en hand. Anträffas alltså utgifvare, har enligt lagen boktryckare och utspridare ingen delaktighet i ett eventuellt tryckfrihetsbrott: då boktryckaren känner utgifvaren och utspridaren boktryckaren, äro de i sin goda tro vid

utöfvandet af sina respektive yrken. Men så snart boktryckaren ej kan ange utgifvaren (resp. utspridaren ej boktryckaren), da presumeras — och i de allra flesta fall med rätta — i och med detta boktryckarens (resp. utspridarens) uteslutande brottslighet. Fran detta i angifven mening exklusiva ansvar har TF endast *ett* undantag, som för öfrigt blott bekräftar den ofvan gjorda framställningen: enligt TF § 1: mom. 5 är boktryckaren, om boktryckeriet icke är behörigen anmäldt, »jämte författare underkastad lika straff och ansvar för skriftens innehall och skrifart». Stadgandet, hvilket som bekant afser att träffa s. k. hemliga tryckerier, presumerar här brottslighet både hos utgifvare och boktryckare och bestämmer därför at bada samma ansvar.

Inom det omrade, som TF afser att reglera och som alltsa omfattar de förhallanden, hvilka anga själfva *utgifvandet* af en skrift, inom detta omrade kan saledes, enligt hvad jag nyss utvecklat, egentligen ej bli tal om befrielse för delaktighet i ett tryckfrihetsbrott pa *en endas* bekostnad. Rent förstandsmässigt sedt förefaller det därför nagot underligt, om TF skulle betraktas sasom normgifvande äfven för de förhållanden, som ligga *utom* kretsen af dess omfattning, och än underligare blir det, när ur TF:s tystnad beträffande straff för annan än den, som stå utgifvar-ansvaret, drages den slutsatsen, att denna tystnad innebär ett absolut förbud mot hvarje annan i brottet invecklad persons åtalande och bestraffning. Men TF afser endast att reglera tryckfrihetsbrott och vill bara ha fatt i utgifvaren; hvad som inte hör hit, det befattar sig TF inte med utan öfverlämnar det åt allmän lag att af den afgöras. Detta klingar ju axiomatiskt, men långvarig praxis och härskande åskådning hylla dock med rörande enighet en rakt motsatt uppfattning. Och denna uppfattning grundar sig så godt som uteslutande på TF § 1: mom. 1:s bekanta stadgande: »Ej må någon i annan ordning eller i annat fall, än denna lag stadgar, kunna för tryckt skrifts innehåll tilltalas eller straffas». Först bör då kanske påpekas, att detta stadgande är af ganska sent datum: vid 1876 års riksdag uttogos bestämmelserna om litterär äganderätt ur TF, och i samband härmed ändrades äfven TF § 1: mom. 1 till sin nuvarande lydelse i enlighet med KU:s förslag af 1871 till ny TF. Men denna 1876 års ändring var säkerligen icke alls afsedd att rubba TF § 1: mom.

1:s ursprungliga innebörd angående dess ställning till ansvarsfrågan — äfven om den fördunklades! 1812 löd nämligen ifrågavarande bestämmelse: »skolande dessa (d. v. s. »Böcker, Skrifter och Tidningar») ej kunna åtalas annorlunda, än denna Tryckfrihets-Lag bjuder». Men detta är ju något helt annat än den vanliga tolkningen af TF § 1: mom. 1:s nuvarande lydelse: i enlighet med 1812 års formulering kan endast *skriften såsom sådan* enligt TF åtalas och alltså den, som ombestyrt dess utgifvande, därför straffas, under det att öfriga arter af medverkan till skriftens innehåll ej beröras, da de ej falla inom TF:s befogenhetsområde — men det är ju ingen anledning, hvarför de skola bli obestraffade!

IV.

En tryckfrihetslag skall ej blott ensidigt tillvarataga pressens intresse, den måste ock i lika hög grad tillgodose statsintresset — den skall »bevara allmänt lugn utan att återhålla allmän upplysning». Å ena sidan får alltså märkas, att den s. k. tryckfriheten aldrig kan vara absolut: tryckfrihet betyder icke frihet att trycka hvad som helst utan några inskränkande rättssatser — med detta uttryck afses endast frihet från godtyckliga ingripanden från statsmaktens sida. Å andra sidan måste äfven statsintressets tillgodoseende i viss mån afgränsas genom inskränkande rättssatser, men här som eljest gäller dock, att om ett befogadt statsintresse kolliderar med statsborgarnas enskilda intressen, det förra måste segra.

Nu för tiden är det icke bara en fras att kalla pressen den tredje statsmakten. Men denna det tryckta ordets maktställning har till följd, att pressen ej längre i samma grad som förr kan göra anspråk på något privilegieradt rättsskydd från statens sida: tryckfrihetsidén har vuxit sig stark nog att stå på egna ben. TF:s uteslutande ändamål bör därför ej vara att skydda pressen för öfvergrepp från statsorganens sida — dess syfte måste istället mera inriktas på att skydda staten och statsborgaren för pressens egna excesser. Flera förslag till reformering af 1812 års TF ha också gått i denna riktning: så t. ex. är 1887 års förslag framkalladt af »det fräcka relegionshånet och den naturalistiskt pornografiska osedlighetslitteraturen i förening med personliga skandalartiklar».

Här kan emellertid påpekas vissa tendenser, hvilka gå ut på att låta pressen själf bestämma utvecklingen: då t. ex. 1872 års förslag förkastades af Andra Kammaren, framfördes såsom hufvudinvändning mot förslaget, att det egentligen inte var någon brådska med tryckfrihetsreformen: man ansåg, att den »hederliga» pressen inte skulle begagna sig af lagens bristfälligheter för att bryta mot dess bestämmelser, och för resten hoppades man förmodligen på detta goda exempels makt. Men det behöfver väl icke sägas, att TF:s ansvarsbestämmelser inte äro till för denna »hederliga» press' skull: det finns tyvärr äfven andra pressorgan, som då och då göra sig påminta om sin tillvaro, och det är dem lagen med sina bestämmelser afser att träffa.

I detta sammanhang kan för öfrigt noteras den anmärkningsvärda ifver, hvarmed tidningspressen bekämpar hvarje försök att få TF:s bestämmelser tillräckliga och effektiva, och dess representanter tyckas vida föredraga den nuvarande mera oordnade frihet, som hittills möjliggjorts af TF:s bristfälliga stadganden, framför en i lagen klart och tydligt angifven. Men detta betraktelsesätt kan bli farligast för pressen själf: andra tider kunna komma, då istället statsmaktens utöfvare kan utnyttja TF:s bristfälligheter till att öfverhöfvan inskränka och kringskära tryckfriheten; då först stiger kanske pressens reformrop mot skyn — men till döfva gudar.

Man bör kunna ena sig om, att den reform af TF, som alltsedan 1828—30 års riksdag varit en »tidsfråga», ej längre kan uppskjutas. Hvad framför allt ansvarighetsreglerna beträffar, böra de tydligen reformeras i riktning mot en bestämdare utformning och en skärpt effektivitet.

Jag har i det föregående sökt ge en principiell utredning af 1812 års ansvarighetsgrundsatser, och jag har i allmänhet ej vidrört de många och stora afvikelser från dessa grundsatser, som gjorts af sekellång praxis. Skälet till detta abstraherande från vedertaget bruk å tryckfrihetsrättens område torde kanske framgå vid en jämförelse mellan 1812 års ansvarighetsprinciper och den absoluta brist på dylika, som utmärker vår tid. Praxis har icke blott omgestaltat förhållandena af 1812 — den har ställt dem på hufvudet, och det är fara värdt, att det blir den naturliga ställningen! Icke desto mindre ha de olika reformförslagen alltför

mycket påverkats af för den rena svenska tryckfrihetsrätten främmande principer: man har traskat på i en vilsegangen praxis' fotspår, man har försökt — men aldrig lyckats! — att förekomma alla både möjliga och omöjliga missbruk, men man har aldrig letat sig tillbaka till svensk tryckfrihets innersta principer!

— —

Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar.

Några ord om motiveringen.

Af

Docenten P. O. Gränström.

Den parlamentariska afspärrningen i 1809—10 års grundlagsstiftning gentemot den styrande maktens högsta organ — statsministrar, statsråd, justitieråd etc. skulle icke hafva tillträde till stånden i annat fall, än för så vidt de där voro riksdagsmän — synes ingalunda hafva med Montesquieu eller någon annan teoretiker något att skaffa. Den torde bottna helt och hållet i rent svenska förhållanden och uppfattningssätt; och de försök som yppade sig till att drifva afspärrningen ännu längre — genom borttagande för ifrågavarande ämbetsmän af själfva riksdagsmannarätten — torde bottna tillika därsammastädes.

Riksdagsförhandlingarna 1809 kring vederbörande grundlagsrum (RO § 41) visa, att där icke stått någon verkligt medveten kamp mellan å ena sidan hvad vi kalla parlamentarism — ordet var då ej ännu gängse, om ens uppfunnet, och begreppet däraf oklart — och å den andra sidan »la séparation des pouvoirs» (antiparlamentarism) såsom konstitutionell princip.

Hvad vi behaga kalla frihetstidens parlamentarism, men som hellre torde böra kallas kongressionalism, det var för 1809 års män det: att ständerna tillsatte konungens statsråd, såsom »en i hans styrelse deltagande kår», hvilket »söndrade enheten och kraften» i den styrande maktens verksamhet; att ständerna själfva ryckte till sig en stor del af denna verksamhets uppgifter, hvilket

dels i och för sig, dels genom partiförbistringen ännu mer måste söndra enheten och kraften i rikets styrelse, från ofvan till nedan, och slutligen bringa hela spelet öfverända. Detta system af sidoregerande riksdag — man må nu kalla det parlamentarism eller konstitutionell monism eller hvad annat som helst som det icke var — detta system ville man icke veta af.

Att man icke heller ville veta af någonting sådant, som hvad vi med rätta kalla parlamentarism eller ännu rättare kanske ministerialism, d. v. s. ett regeringssystem, där parlamentets ledare, vordne konungens ministrar, leda icke blott konungen utan äfven parlamentet i enlighet med ett visst partiprogram, så länge ministär, partimajoritet och valmanskår kunna hålla samman — att man icke heller ville veta af ett sådant system, är ju lika tydligt och visst. Men om ett sådant system hade man 1809 ännu ej någon erfarenhet, liksom ej heller något klart begrepp — det visar sig allt för väl vid de tillfällen, då man före eller vid denna tid talar om det engelska statslifvet.

Den samtida epoken i den engelska författningens utveckling till 1800-talets typiska kabinettsparlamentarism var just ej heller ägnad att så särdeles starkt afslöja själfva kärnan i systemet. I alla händelser är det först *efter* 1809, som man i Sverige börjar få mera klart för sig, hvad den engelska parlamentarismen innebär, och använda ordet samt på sina håll smått sträfva efter systemets attrapperande — och på andra håll kämpa emot en sådan utveckling af vårt konstitutionella lif.

De som 1809 kämpade emot statsrådens och de med dem sedan gammalt i samma kategori ställdes riksdagsmannarätt — ett tillträde ex officio till riksståndens förhandlingar var i allmänhet ännu lika främmande för svenskt betraktelsesätt som för engelskt — voro icke besjälade af det medvetandet, att de just därigenom stängde vägen för det engelska systemet, att de just därigenom skapade ett hinder för riksdagens inflytande på regementet. Men de voro öfvertygade därom, att de därigenom skulle trygga riksdagens behöriga själfständighet, afspärra möjligheten för regeringen att söka inverka på dess fria utöfning af sin makt, särskildt ifråga om kontrollernas system. Och det är icke härvid Montesquieu och konsorter som skänkt inspirationen. Det är den svenska

folkandens juridiska läggning, särskildt tränad under 1700-talet, som här gifvit ett karakteristiskt utslag; »antiparlamentarismen» på denna punkt är ett symptom af det öfverdrifna juridiska betraktelsesätt, hvartill man i den svenska politiken, fordom och då och än i dag, har så lätt att förfalla.

Gustaf III:s taktik — att till riddarhuset »nedskicka» riksråd för att »imponera» i öfverläggningen[1] — sågs på sin tid ingalunda med blida ögon[2]; och det sätt på hvilket dessa herrar uppträdde samt Schröderheims, Armfelts och andra regeringsagenters oblyga framfart vid riksdagarna på den gustavianska tiden, i och utanför ståndsplena — särskildt kanske Tolls oparlamentariska uppträdande i bondeståndet vid 1800 års riksmöte — hade också skärpt blicken, icke minst hos de ofrälse stånden, för nödvändigheten att på allt sätt gardera sig mot regeringens och närstående ämbetsmäns möjligheter att obehörigen »imponera».

Å andra sidan tänkte sig ingalunda de som 1809 kämpade för statsrådens och med dem likställdes riksdagsmannarätt, att de därmed kämpade för eller beredde väg för något slags parlamentarism, ehuru exemplet af Englands praktik anfördes såsom ett argument bland många andra. En blick på diskussionerna i denna fråga skall gifva tillräcklig kunskap angående både det ena och andra, som här berörts.

Den 12 juni 1809 öfverraskades riddarhuset med följande memorial:

»Undertecknade, som af Kungl. Maj:t nådigst blifvit utnämnde till ledamöter uti dess statsråd, hafva icke vågat anse denna deras egenskap och den ansvarighet, som regeringsformen fästat vid deras framdeles befattning, vara förenlige med deras hittills utöfvade riksdagsmannarätt. De hafva trott densamma under deras tjänstgöring i statsrådet kunna betraktas såsom hvilande; i följe hvaraf de äfven ansett såsom en skyldighet att afsäga sig de rum uti konstitutions-, stats- och hemliga utskotten, hvartill åtskillige bland

[1] Odner, Sveriges politiska historia under Gustaf III:s regering, II s. 442. Jfr. adelsprot. 1834—35: 15: 76.

[2] Den gustavianske oppositionsmannen Jakob von Engeströms bekanta projekt till regeringsform har ej heller ett i riksdagsförhandlingarna deltagande statsråd — hvilka nu orsakerna i öfrigt kunnat vara.

underteeknade af högloft. ridderskapet och adelns förtroende och välvilja varit kallade. Uti samma bevagna tänkesätt å högloft. ridderskapet och adelns sida anhålla de vördsamt att äfven under utöfningen af det dem nu anförtrodde kall alltid få vara inneslutne. Stockholm den 12 juni 1809.

Lars von Engeström.

Gustaf Lagerbjelke. M. Rosenblad. B. v. Platen.

G. Adlerbeth. Georg Adlersparre.

Landtmarskalken förmälde härvid, att hans excellens frih. H. H. v. Essen, som icke vore i staden, otvifvelaktigt äfven vore sinnad att underskrifva det anförda memorialet, hvilket så utan vidare lades ad acta.

Såsom redan framgår af memorialets ordalag, var det icke några teoretiskt-statsrättsliga grunder, som bestämt dess afgifvare till detta steg, utan rent juridiska, traditionsmässiga och praktiskt-politiska. Man tyckte såsom folk gjorde mest, att det vore en juridisk orimlighet, att de som vore ansvariga inför en korporation, själfva ägde säte och stämma inom samma korporation. Först och främst var det sålunda naturligt, att statsråden måste afsäga sig sina utskottsplatser; men för att desto kraftigare demonstrera att man icke ämnade upptaga gustavianska praktiker vid riksmötena, ha statsråden så gått vidare och afsagt sig själfva riksdagsmannarätten.

En särskild händelse torde emellertid ha gifvit det närmaste incitamentet till afsägelsen. Några dagar förut (den 9 juni), då hofkansleren Gustaf Lagerbjelke blef insatt i hemliga utskottet, hade nämligen en något elak anmärkning gjorts emot detta vals riktighet ur allmän juridisk jäfssynpunkt [1].

Gå vi så till konstitutionsutskottets memorial af den 5 aug. 1809, finna vi, att utskottet beröfvat statsråden deras riksdagsmannarätt men beträffande justitieråden hänskjutit saken till ständernas eget bedömande.

Protokollet upplyser härutinnan, att det inom utskottet funnits män, t. ex. biskop Rosenstein, som icke heller velat utestänga statsråden från riksdagsförhandlingarna, men att dock beslutet här-

[1] Adelsprot. 1809: I: 618—19; 657—58.

om haft »en afgjord pluralitet». Ifråga om justitieråden hade två stånd stannat emot två, hvarvid det bör märkas, att bönder och borgare röstat enhälligt för uteslängandet. medan adel och präster stått splittrade: den verkliga ställningen inom utskottet i denna fråga var 9 röster för spärren och 5 emot.

För utskottsmajoriteten framstodo tydligen såsom afgörande dels de juridiska jäfs- och ansvarighetssynpunkterna, dels fruktan för att friheten skulle undergräfvas och riksens ständers beslut egenmäktigt ledas och förestafvas af betydande ämbetsmän», hvilka alltid skulle hafva möjligheter till att utöfva »verksam inflytelse till bibehallande af ett till äfventyrs oförtjänt förtroende». Anledningar till denna farhaga hämtades från föregående riksdagar.

Minoriteten stod åter på den ståndpunkten, att rena praktiska skäl, med fästadt afseende på riksdagsarbetet, talade för statsrådens såväl som justitierådens bibehållande vid deras riksdagsmannarätt. Man borde icke, yttrade Rosenstein. med hvilken A. G. Silfverstolpe och Nordin konformerade sig, »af en oriktig försiktighet» söka omgifva friheten »med svaga, för kloka beslut hinderlige och följaktligen i själfva verket skadliga och förstörande förmurar»: hvarjämte han anförde exemplet af England, där man icke fruktade sina ämbetsmäns inflytelse.

I utskottets motivering, som vacklade mellan dessa båda ståndpunkter, yttrades bl. a., att då justitieråden såsom oafsättliga vore mera oberoende af den styrande makten än statsråden. så syntes *deras* deltagande i ståndens förhandlingar vara mindre olämpligt och åtminstone ej af skadlig inflytelse».

Minoritetsståndpunkten vann alldeles öfvervägande anslutning i de två högre stånden, såväl i fråga om statsrådens som justitierådens riksdagsmannarätt.

»Englands frihet. folkets rätt har i så långliga tider af deras ministrars närvaro i parlamentet ej blifvit skakad», yttrade hufvudtalaren för saken i prästeståndet, ordensbiskopen Murray; »af dessa ämbetsmän äro tvärtom de viktigaste och oumbärligaste upplysningar ofta att vänta.... Månne det icke blir oförsiktigt, månne det icke blir äfventyrligt att utestänga dem ifrån riksens ständers öfverläggningar. där erfarenheten är så väsentlig och ofta bör vara

mera afgörande än alla eljest samlade kunskaper?» Efter att ha kritiserat jäfs- och redovisningsstandpunkten söker Murray rent af göra gällande, att det nya statsskicket konsekvent fordrade statsrådens tillträde till riksdagens plena och utskott. »Anledningen till dessa högre ämbetsmäns uteslutande från riksdagen» — sade han — »hämtades förmodligen från våra forna lagar om herrar riksens råds afhållande från riddarehuset. Men huru stor är icke olikheten uti dessa ämbeten? Riksens råd voro uti beständig utöfning af konungamakten, som till vida drygare del var lagd uti deras än uti konungens händer. De borde nödvändigt vara skilde ifrån den lagstiftande makten, då den verkställande var dem uppdragen. Men med nu varande ledamöter i konungens konselj förhåller det sig alldeles annorlunda. De hafva alldeles ingen del i besluten, hvilka bero af konungen. De äro blott rådgifvare, och de gifva sina råd mera uti egenskap af ständernas än konungens ombud. De äro dit förordnade för att gå den verkställande makten tillhanda genom upplysningar om lagens fordringar uti hvarje mål och meddelande af sina underdåniga tankar rörande lagens tilllämpning, hvilken deras befattning, dem ålagd uti regeringsformen, icke bör eller kan annorlunda anses än såsom ett bevakande af lagstiftande maktens rättigheter».[1]

Redan innan utskottsförslaget hann till behandling på riddarhuset, hade ifrågavarande spörsmål tagits upp därstädes, uti ett den 24 aug. af Pehr Tham ingifvet memorial, hvari betygas »den saknad som ridderskapet och adeln vidkännes» i anledning däraf, att stats- och justitieråden aldeles afhålla sig från ståndets plena — »af en ömhet för gammal häfd eller af en tanke, som skulle en slags ansvarighet göra denna vår och det allmännas förlust till en anständig nödvändighet». Motionären liknade deras osjälfviska uteblifvande från riddarhuset vid Regulus' bekanta uppträdande i den romerska senaten 251 f. Kr. och menade, att adeln väl skulle förstå att värdera en sådan oegennytta men att man icke desto mindre borde genast besluta att »återkalla våra på det anförda sättet bortmista ledamöter»; ty »deras råd och upplysning vore den mest förmånliga åtskillnad emellan vår nuvarande och den forna regeringsformen, då jag bekänner, att riksråden voro skilda från

[1] Präst. prot. 1809—10: II: 364—68.

riddarhuset». I öfverhuset i England toge ministrar, domare och biskopar del i alla rådplägningar. »Aldrig har man någonsin satt i fråga att utesluta de redogörande. Jag begriper icke huru redan fordom man kunnat ett enda ögonblick sätt ett så trångt tänkesätt i fråga.» Memorialet bordlades nu men fick senare att följa riddarhusets anmärkningar vid riksdagsordningen till konstitutionsutskottet den 29 aug. Vid behandlingen på riddarhuset af förslaget till RO § 41, den 28 aug. och den 21 okt. 1809, påpekades först och främst, »att den princip icke alltid kan följas, att de för riksens ständer redovisande personer skola uteslutas från riksens ständers öfverläggningar» (Rothlieb). Den vore ej heller rätt öfverensstämmande med »espriten af vår organisation», som innefattade hela stånd af bara ämbetsmän (Tham).[1] Grefve Jacob de la Gardie, som ansåg ifrågavarande ämbetsmäns deltagande i öfverläggningarna »långt ifrån skadeligt», utan till »en väsentelig nytta», föreslog, att de skulle medgifvas tillträde, men endast som capita och utan rätt att sitta i utskott. Och dessa synpunkter framhöllos från olika håll i den följande debatten.

Af särskildt intresse äro naturligtvis uttalandena af grefve A. D. Mörner och frih. Mannerheim. De redogjorde för utskottets tankegång. Den förre androg, att då ifrågavarande ämbetsmän voro underkastade ansvarighet, så hade utskottet fruktat, att deras närvaro i plena skulle vid ansvarighetsfrågors uppkommande »vara för dem oangenämt och ståndens ledamöter i plena däraf vara generade». Vidare hade det varit »utskottets tanke att närmare bestämma skillnaden mellan den makt i staten som stiftar lagar och den som dem allenast verkställer». Grefve Mörner hade emellertid »ingenting att invända» emot att »rummet bland nationens representanter» återlämnades åt vederbörande, »i synnerhet nu, sedan de inför stånden af enskilda personer kunna anklagas»; och han sökte under förhandlingarnas gång jämka samman de stridiga meningarna angående formuleringen af RO § 41, hvarvid han jämväl gendref en del gamla argument mot den öppna dörrens politik i förevarande afseende.

[1] I konstitutionsutskottet hade professor Wijkman tvärtom ansett, att »espriten af själfva konstitutionen» fordrade de för ständerna ansvarige ämbetsmännens uteslutande.

För frih. Mannerheim synes hufvudsynpunkten ha varit den, att tillfällen gåfves, då statsråden hade att utöfva den konungsliga makten såsom interimsregering. »Om dessa ledamöter då skulle äga rätt att deltaga i ständernas öfverläggningar, utöfvade de på tvenne sidor den lagstiftande makten». Själf hade han inskränkt sig till att endast vilja utestänga statsråden, och nu förklarade han sig ytterligare nedsätta sina anspråk, till deras utestängande blott när de voro interimsregenter. Utskottet hade öfver hufvud funnit det »naturligt, att samma personer ej böra kunna vara deltagande både i styrelsen och i den lagstiftande makten».

För öfrigt förekommo från dem som talade för en uteslutning — i större eller mindre utsträckning — de vanliga argumenten af allmänt juridisk karaktär, af hänvisning till äldre lag och praxis och af farhågor för riksdagens själfständighet. Som »alla regeringsmål nära rörde statsråden», yttrade grefve Löwenhjelm, så komme statsråden att i riksdagen »förfäkta sin egen sak»! Somliga förbehöllo sig, att statsråden icke skulle få deltaga i besluten (frih. Stjernstedt) eller öfvervara voteringarna (Wahrenhoff). Andra fruktade, att konungen skulle utnämna någon af de representationsberättigade statsråden till landtmarskalk (frih. Staël von Holstein).[1]

Slutet blef den kompromiss, som RO 1810 § 41 utvisade, i sin ursprungliga form lydande: »Tjänstgörande statsministrar, statsråd, justitieråd, hofkansler, justitiekansler, justitieombudsman[2] samt statssekreterare kunna ej säte och stämma i sitt stånds plena förnekas, enär de, enligt hvad hvarje stånds särskilda ordningar stadga, därtill berättigade äro; dock för statsrådets ledamöter de särskilda fall undantagna, då dem, enligt regeringsformen, uppdraget är att med konungslig makt och rätt styra. I utskott eller val till utskottsledamöter må icke någon af förenämnda personer deltaga. Ej må någon, af hvilken riksens ständer kunna fordra redo och ansvar, inväljas i utskott, där redovisning för hans egna göromål och ämbetsåtgärder kan förekomma; börande för öfrigt och i allmänhet iakttagas, att i mål, som personligen röra en ledamot af något

[1] Adelsprot. 1809—10: II: 1337—40; III: 2: 1507—21.

[2] Quid Saulus inter prophetas? — Att JO här kommit med, visar icke minst, i huru hög grad jäfssynpunkten spelat in.

riksstånd, må han väl i plena eller utskott öfverläggningarne, men ej besluten, öfvervara.»

I borgare- och bondestånden ansåg man saken närmast röra adeln och beslöt afvakta utfallet af dess definitiva beslut. Hos bönderna förklarade bl. a. Anders Danielsson sin anslutning till professor Wijkmans ståndpunkt. Hos borgarna voro meningarna något delade. Det särskilda jämkningsutskott, som man efter äldre mönster tillsatte för att förlika ståndens skiljaktiga meningar i fråga om riksdagsordningens olika paragrafer [1], anslöt sig emellertid till de högre ståndens beslut, hvarefter detta utan vidare biträddes af borgare- och bondestånden [2].

Icke blott RO § 41 själf, hvars rötter i vissa punkter för resten gå tillbaka till RO 1723 § 14, utan äfven debatten kring densamma är typisk för det juridiska uppfattningssätt, som så gärna i allt möjligt ville komma till synes uti den gamla ståndsriksdagen med des otaliga jurister, sockenstämmoordförander och nämndemän. Karakteristiskt är jämväl, att man ännu tydligen hade svårt för att i statsråden se något annat och artskildt än t. ex. justitieråden — att man ännu betraktade statsråden endast och allenast såsom ämbetsmän, icke såsom därtill eller framför allt politiker.

---

[1] Se förf:s afhandling: Om formerna för behandling af skiljaktiga beslut. Till belysning af samarbetet inom den svenska riksdagen. I. Om sammanjänkning (1910), s. 11, 22.

[2] Borg. prot. 1809—10: II: 576, 595; III: 516. Bond. prot. II: 501; IV: 235; V: 295.

Till frågan om yttranderätten inom riksdagen.

Af

Jur. D:r **C. Gustaf Melander.**

Öfverallt i den statsrättsliga litteraturen, särskildt den utländska, finner man uttalanden därhän, att själfva den moderna representationens begrepp medför en allmän yttranderätt för dess enskilda medlemmar. Och denna rätt anses omfatta rätt till kritik af statsförvaltningen till alla dess grenar, ja i väsentlig mån vara gifven för att möjliggöra en dylik. Sistnämnda rättighet tänker man sig då merendels såsom ett korollarium af representationens allmänna kontrollbefogenhet. Hvad man härvidlag inom lagstiftning och doktrin sysselsatt sig med har alltså ej varit frågan om existensen af sagda allmänna yttranderätt, utan det har endast gällt att finna garantier mot dess möjliga, eventuellt ända till klar kriminalitet gående missbruk — utan att likväl inkräkta på den privilegierade ställning, som anses böra tillkomma representationen, såsom garanti för fyllandet af dess uppgifter. Det är detta, som gifvit de egentliga problemen [1].

---

[1] Jfr t. ex. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, om »den parlamentariska kritiken» (den offentliga rättens garantier: 3 uppl. s. 788 ff); Nöllner, *Die Garantien der deutschen Ständekammern für die Unabhängigkeit ihrer Wirksamkeit* i Deutsche Vierteljahrs-Schrift 1865 h. 3, s. 12: »Bei dem Volksvertreter besteht aber die *Pflicht* der offensten Kritik aller öffentlichen Zustände und Regierungshandlungen ...» (jfr s. 9); Seidler i Zeitschrift für Politik 1909 (rec. af Laband's festskrift), s. 295 om representationens »allgemeine Kontroll- und Rügerecht» (jfr samme förf:s arbete *Die Immunität der Mitglieder der Vertretungskörper* etc. 1891); Hubrich, *Die parlamentarische Redefreiheit und Disciplin* (1899), särskildt s. 322 ff. (s. 339: »Gemäss der Bestimmung des Volksvertretungskörpers namentlich, als Controlorgan für die Wahrung von Recht und Gesetz im staatlichen Gemeinwesen zu wirken, ist der einzelne Volksvertreter zu rügenden und beschwerdeführenden

Att man likväl för den svenska rättens del kunnat bestrida tillvaron af rättigheten ifråga [1] beror väsentligen dels på tillvaron af en paragraf, den 90:de, i vår regeringsform, som visserligen måste medgifvas vara, åtminstone vid första ögonkastet, ej fullt så tydlig som önskvärdt vore, men som dock kan till full evidens bevisas angå något helt annat än den här föreliggande frågan. Dels beror det ock på en oriktig formulering af en viss allmän grundsats, hvarom vidare nedan.

R. F. § 90 lyder som bekant:

Under riksdagens, dess kamrars eller utskotts öfverläggningar och pröfning må icke uti något annat fall eller på något annat sätt, än grundlagarne bokstafligen föreskrifva, komma frågor om ämbets- och tjänstemäns till- och afsättande, regerings- och domaremakternas beslut, resolutioner och utslag, enskilda medborgares och korporationers förhållanden, eller verkställigheten af någon lag, författning eller inrättning.

Den verkliga innebörden av detta grundlagsrum är i korthet, att riksdagen som regel förbjudes att *fatta beslut* om hvad här

Aeusserungen in Ansehung der Organe der Regierung ermächtigt, die im Munde des Privatmannes den Charakter des nach dem gemeinen Recht Strafbaren annehmen würden»); v MURALT, *Die parlamentarische Immunität in Deutschland und der Schweiz* etc. (1902) s. 59; WEIGEL, *Die Lehre von der partamentarischen Disziplin in rechtsvergleichender Darstellung* (1909) s. 104: »Das Streben nach Verfeinerung des parlamentarischen Tones hindert bei der bestehenden absoluten Redefreiheit nicht daran, vorhandene Misstände im öffentlichen Leben in schärfster Weise zu kritisieren und zu rügen. Denn das Recht auf Kritik ist ein gutes Recht des Parlaments. Ist doch das Parlament vor allen Dingen berufen, als Kontrollorgan gegenüber den Massnahmen der Regierungen zu dienen»; BEKERMAN, *Die wichtigsten Mittel der parlamentarischen Kontrolle* etc. (1910), särskildt ss. 11 ff., 17, 57 f.; SÖDERHOLM, *Landtdagsmans personliga rättsställning* (Festskrift till Prof. Hermanson 1916) s. 320; ASCHEHOUG, *Den nordiske Statsret*, s. 435: »Den Kontrol, Nationalrepræsentationen fører med Statsstyrelsen, er i alle tre Riger dels politisk, dels juridisk. Den første virker blot gjennem Meningsudtalelser, være sig som Ytringer under en Diskussion eller i Form av Beslutninger ...» (jfr s. 446: »den almindelige Ytringsfrihed, som tillkommer enhver Forsamling»); KJELLÉN, *Grundlag eller arbetsordning?* (Politiska essayer III, s. 87) om interpellationsrätten: »Det är den moderna kontrollen ... Den innebor i den parlamentariska yttrandefriheten själf och bär inga andra regler än dess ...»

[1] Jfr REUTERSKIÖLD, *Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt*, I, s. 195 ff.

uppräknas [1]. Grundlagstiftaren har här velat gifva ett principiellt uttalande om den reala gränsen mellan statens maktfaktorer. Emellertid har redan från regeringsformens första dagar framträdt äfven en annan åsikt om stället, hvars innebörd är, att därigenom ett förbud blifvit gifvet emot att inom riksdagen *debattera* alla sadana ämnen, som falla inom paragrafens kategorier. Denna åsikt har uppkommit genom en serie missförstånd rörande dess tolkning och sammanhang med åtskilliga andra grundlagsbud och har, trots att ingen verklig bevisning någonsin blifvit förebragt för densamma, med en förvånande ihärdighet bibehållit sig ända in i senaste tid. Dessa båda tolkningar kan man, som ofta skett, lämpligen beteckna såsom den »milda», resp. »den stränga».

Härmed afsedda problemställning är den enda möjliga, om man ej vill på förhand kapitulera inför den tolkning, som här förfäktas såsom den rätta. Det kan ej med framgång göras gällande, som verkligen blifvit försökt, att enär riksdagen ej vore någon diskussionsklubb, utan diskussion därstädes endast finge förekomma i och för beslut, det vore oriktigt att öfver hufvud taget tänka sig den möjligheten, att § 90 skulle vilja på något sätt tala om en dylik allmän ovillkorlig diskussionsrätt. Ty oafsedt att, som nedan skall visas, sagda grundsats i denna form ingalunda kan antagas vara riktig, och oafsedt att man vid ett lagrums behandling måste taga hänsyn till historiskt gifna tolkningar af detsamma, så blir i själfva verket, om grundsatsen fattas så naket som den nyss återgifvits, just den stränga tolkningen af § 90 *a priori* omöjlig. Ty om man ej alls erkänner något fall, då riksdagen får debattera utan därmed afsedt beslut om själfva debattens objekt, så är ju genast den möjligheten utesluten, att § 90 kunde innebära ett förbud mot dylik debatt om hvad därstädes uppräknas. Det allmänna förbudet skulle då fullständigt uppsluka och onödiggöra det speciella. Saken kan äfven uttryckas så: ett tänkt förbud måste hafva ett objekt, som det kan afse, något medgifvande hvari det vill göra inskränkning. Eljest skulle det ju hänga i luften.

[1] Och som en följd häraf: att debattera i och för dylikt beslut, d. v. s. i egentlig mening »öfverlägga»; jfr nedan.

Fristående diskussioner, som icke utmynna i några som helst beslut, måste visserligen i princip sägas ligga utanför representationens egentliga verksamhetsram. Ty den är ju såsom stats*organ* i främsta rummet handlande. Men dylika debatter måste dock verkligen äfven enligt svensk statsrätt i vissa fall anses tillåtna. Och det må här antecipationsvis sägas, att dessa undantag från satsen »hvarje debatt måste utmynna i ett beslut» äro så många, att man vid den närmare undersökningen av yttranderätten inom riksdagen väsentligen måste operera med en helt och hållet ny princip, nämligen denna: *debatt får ej förekomma utan giltig anledning.*

Därför att man häfdar, att § 90 ej förbjuder (beslut icke afseende) debatter om där uppräknade ting, behöfver man ej medgifva existensen af en fullständigt godtycklig debatträtt. Och frågeställningen vid § 90 förblir alltså: förbjuder den angående sina kategorier beslut och *eo ipso* debatt i och för beslutet? Eller inskränker den, i fråga om talerättens möjliga objekt, riksdagens rätt att utan beslut debattera, i de fall där en sådan debatträtt verkligen finnes?

Om man använder termen »öfverläggning» såsom afseende en diskussion öfver hufvud taget — oafsedt syftet — och låter den så ingå i problemställningen, så kan man ju visserligen genom denna sägas hafva »skilt mellan rätten till öfverläggning och rätten till beslut». Men äfven i så fall vore det gjordt endast för frågans klargörande och kunde ingalunda, som i öfrigt framgår af det föregående, sägas innebära något påstående om befintligheten af en godtycklig »öfverläggnings»-rätt. Om man emellertid, i enlighet med grundlagens otvifvelaktiga mening, fattar »öfverläggning» såsom *debatt afseende beslut* så har man redan i definitionen uttryckt det nödvändiga sammanhanget.

Innan jag går vidare är det nödvändigt att angifva själfva innebörden af den stränga tolkningen, det *motiv*, som denna tänker sig ligga bakom det påstådda förbudet Afsikten med stadgandet skulle i korthet vara följande: inom riksdagen får man som regel ej kritisera [1] statsregementets utöfning *in casu.* I uttrycket »öfver-

[1] Man undvike det tvetydiga »inblanda sig i», som ofta låter afsiktligt.

läggningar» i § 90 inlägges då den nyssnämnda betydelsen af alla slags riksdagsdebatter, som öfver hufvud taget kunna såsom tillåtna tänkas förekomma. Och äfven i detta speciella sammanhang må erinras, att om man anser, att grundlagarne ej känna andra »öfverläggningar» inom riksdagen än sådana, som skola utmynna i ett beslut, och att § 90 följaktligen ej kan handla om andra än dylika, så har man därmed ej blott förnekat själfva möjligheten af, att § 90 tolkas såsom innehållande ett förbud, längre gående än ett förbud mot beslut om där uppräknade frågor (och därmed mot öfverläggning i och för dylikt beslut), utan man har äfven — det må här tilläggas — i realiteten kommit öfver till just denna »milda» åsikt om lagrummet. Men, väl att märka, till en så att säga ofullständig version däraf. Resultatet blefve nämligen, att riksdagen i och med förbudet mot debatt för beslut om vissa saker just vore förhindrad att fatta dylika beslut. Men antag, att debatt före ett beslut faktiskt ej förekommer eller ock, hvarpå det finnes exempel, är förbjuden! Hvar finge man då söka det förbud mot beslut om kategorierna i § 90, som dock är absolut nödvändigt?

Här kan det inom parentes påpekas, att för den, som vill lägga motivet »ingen kritik!» bakom § 90, måste det te sig såsom önskvärdt, att ställets affattning mera direkt hade angifvit detta. Nu fordrar lydelsen och konsekvensen, att ej blott klander, utan äfven beröm räknas såsom belagdt med förbud! Tanken blir då: grundlagen är i förevarande fall så mån om att förekomma kritik, att den öfver hufvud förbjuder hvarje slags debatt. Men om man sålunda går öfver denna lilla olägenhet, så möta dock redan i själfva lydelsen ännu större svårigheter. Jag får nedan tillfälle att återkomma därtill. Här må endast helt allmänt sägas ifrån, att om man menar stället vara dunkelt affattadt redan för den milda åsiktens del, så blir det att betrakta såsom absolut otillfredsställande, i fall man vill häfda den stränga. Det borde då åtminstone hafva lydt ungefär så: »Under riksdagens . . . öfverläggningar [1] må icke . . . bokstafligen tillåta, komma ämbets- och tjänstemäns . . .» Och, hvad som är ännu viktigare, det blir un-

[1] Om det i paragrafen befintliga ordet »pröfning» se nedan.

der samma förutsättning alldeles omöjligt att få in någon logik i den gjorda uppräkningen. Den saken är så ögonskenlig, att jag åtminstone inom den trånga ramen af denna uppsats ej behöfver gå närmare in därpå.

Man har sett sig tvungen att förklara förbudet mot kritik ej innefatta ett förbud mot enkelt omnämnande, »utan bedömande», af tilldragelser och handlingar beträffande statsregementet såsom rena fakta. Men därmed kommer man endast in i nya svårigheter. Ty uppenbart är dels, att redan ett omnämnande kan genom det sammanhang, hvari det göres, innefatta bedömande, kritik. Och dels, att man ej kan skilja en tillåtelse till omnämnande från en tillåtelse till debatt [1]. —

Innan jag nu öfvergår till den direkta bevisningen för den milda åsikten om § 90, att nämligen detta lagrum innehåller en reell befogenhetsgräns mellan statens maktfaktorer, hvilken bevisning ju i betraktande af den objektiva lagtolkningsprincipen måste bli det hufvudsakliga, må i förbigående nämnas, att detta resultat fullständigt öfverensstämmer med de slutsatser rörande grundlagstiftarnes afsikt, som kunna dragas dels af de faktiska missbruken i förevarande hänseenden under tiden före 1809, dels af åtskilliga uttalanden, som man har från tiden för regeringsformens tillkomst eller närmast därefter [2].

Själfva lydelsen af § 90 äfvensom dess förhållande till åtskilliga liknande grundlagsbud har tillförene gjorts till föremål för en ingående undersökning. Här behöfva därför endast de viktigaste punkterna medtagas, och äfven därom kan jag fatta mig relativt kort.

Redan ofvan har jag betecknat såsom den rätta åsikten om grundlagens term »öfverläggning», att därmed åsyftas sådan de-

---

[1] Antag, att en medlem av regeringen självmant bringar en regeringshandling på tal i kammaren!

[2] T. ex. ett yttrande af paragrafens förslagsställare A. G. SILFVERSTOLPE: *K. U:s memorialer etc. 1809—10*, s. 78. — Förhållandet har naturligtvis redan tidigare blifvit observeradt. Se t. ex. RYDIN, *Svenska riksdagen* II: 1, 45 f.; KJELLÉN, *Om den svenska grundlagens anda* s. 11, jämförd med samme förf:s undersökning af *Den nationella karakteren i 1809 års grundlagstiftning* (Historisk Tidskrift 1893) s. 21; FAHLBECK, *Regeringsformen i historisk belysning*, s. 223 f.

batt, som afser ett blifvande beslut om debattens föremål. Litet hvarstädes i grundlagarna finner man ordet sammanställdt med sådana uttryck som »beslut», »afgörande», »omröstning», hvilket tydligt utvisar tankegången. Detta stämmer ju också utmärkt med förut berörda faktum, att riksdagens debatter i allmänhet afse beslut. Fall saknas nu visserligen ej alldeles, där man *ex paritate rationis* måste utvidga ett stadgande om »öfverläggning» till att afse äfven de fall, där en debatt kan förekomma utan beslut. Men detta ändrar ej resultatet. Vidare må påpekas sammanställning med termer som »mål», »ärende» — äfvensom med ordet »fråga», hvars förekomst just i § 90 kräfver ett särskildt litet kapitel. Ser man slutligen på det sammanhang, hvari § 90 står, så bekräftar även detta den milda tolkningen: alla kringliggande §§ handla nämligen om olika riksdagens beslutsbefogenheter.

Ställets fullständiga uttryck »öfverläggningar och pröfning» stödjer resultatet ännu mer: äfven ordet »pröfning» [1] afser ett beslut, enligt såväl det allmänna språkbruket som grundlagens eget [2].

Jag nämnde ordet »fråga». Dess förekomst i § 90 är i själfva verket ett af de bästa bevisen för den milda tolkningen. Termen användes nämligen ingenstädes i grundlagarne i den »abstrakta» betydelsen af *ämne* öfver hufvud taget, utan tanke på ett blifvande beslut. Öfverallt tänker grundlagen på en faktiskt föreliggande fråga, som tarfvar ett afgörande — något, som på många ställen framgår redan af sammanhanget med uttryck som »väcka», »afgöra» etc. Jfr härvidlag särskildt det § 90 närmast föregående

[1] I särskildt klar dager framstå de båda uttrycken i slutet af R. O. § 63 mom. 3: »... målet till ny öfverläggning företaga samt äger att ... ärendet dit ånyo öfverlämna till förnyad ompröfning». — Om R. F. § 104 jfr nedan.

[2] Det vore så mycket oriktigare att på denna punkt omskrifva § 90 med »underkastas pröfning eller bedömande genom kritisk belysning», som man rent af kan ifrågasätta, om ej termen »pröfning» betecknar själfva beslutsförfarandet såsom sådant. Detta torde dock kanske vara att gå för långt. I begreppet *pröfning* ingår nämligen den beslutet föregående deliberationen såsom ett väsentligt moment, för att ej säga det öfvervägande. Språkkänslan tilldelar ordet närmast betydelsen: uppsökande och granskning af de olika motiven för ett blifvande beslut. Och om faktiskt ingen öfverläggning föregår beslutet, så träder tanken på den inre psykiska akten i stället. Emellertid blir i sistnämnda fall — det måste tydligtvis

lagrum. Någon annan betydelse är för öfrigt, som lätt inses, nästan omöjlig att inpassa i ordet på den plats, hvarom här är fråga. Ja, man kunde af grundlagstiftaren rent af kräfva dess utelämnande för att den stränga tolkningen skulle blifva möjlig. Jfr ofvan s. 69.

Af särskild vikt för tolkningen af § 90 är följande passus i *§ 107* i samma grundlag: »*Under riksdagens öfverläggningar därom* (: statsrådsansvarigheten) *skola icke konungens beslut uti mål, som röra enskilda personers eller korporationers rättigheter och ange lägenheter, kunna ens nämnas, ännu mindre någon riksdagens pröfning underställas*». Själfva tillvaron af detta stadgande, som gifver ett förbud mot att vid vissa tillfällen *nämna* och som följd häraf *debattera* regeringsmaktens åtgärder i vissa slags mål [1], är ett så starkt bevis, som en grundlagstolkning öfver hufvud taget kan uppnå, för att det tidigare stadgandet (§ 90) ej innehåller ett förbud af samma kvalitet, befriadt från alla de begränsningar, hvarmed det här blifvit omgifvet.

Det är i själfva verket alldeles omöjligt för den stränga åsikten att komma till rätta med förevarande lagrum. Och den, som till äfventyrs anser, att det enligt sagda åsikt i § 90 nedlagda förbudet mot kritik öfver alla slags Kungl. Maj:ts *beslut* ej lider något undantag genom bestämmelserna om statsrådsansvarigheten [2], utan att ett undantag från § 90 genom dem kommer till synes endast i så måtto, att uttrycklig rätt där är gifven att ställa statsrådens verksamhet under debatt och kritisk belysning — något, som den stränga tolkningen förmenar likaledes vara förbjudet genom § 90 — måste stå spörjande inför det i § 107 inryckta förbudet. Ty hvad blefve för honom det egentliga motivet bakom detta hinder mot att vid konstitutionella ansvarsfrågors behandling i riksdagen anföra konkreta fall af statsregementets utöfning

---

medgifvas — pröfningsbegreppets juridiskt gripbara del själfva beslutet enbart, så att man alltså då kan säga, att kammaren pröfvar genom att fatta beslut.

[1] En närmare undersökning gifver vid handen, att syftet därmed är att säkerställa dechargedebatterna från en obehörig påverkan af privata intressen, som kunde medföra risk för beslutens objektivitet.

[2] För den milda tolkningen blir det tydligen de här innehållna *besluts*möjligheter, som statuera undantag från § 90.

i förhållande till bestämda privatsubjekt såsom bevis för eller mot ansvarsbefrielsens riktighet eller oriktighet? Ett enkelt omnämnande skulle ju ej innefatta möjlighet till debatt, kritik, och kunde sålunda ej medföra någon fara för objektiviteten i öfverläggning och beslut. Och äfven om man frånträdde nyssnämnda sats — under samtidigt antagande af den oriktiga tolkningen »underställa pröfning» = »underkasta kritik» äfvensom med ignorerande af grundlagens tydliga framhäfvande af skillnaden mellan »nämna» och »underställa riksdagens pröfning» — så vore ingen utväg funnen, ty hur kunde grundlagen antagas här i fråga om *vissa* Kungl. Maj:ts beslut vilja särskildt inskärpa ett kritikförbud, som ändå skulle gälla i fråga om *alla*? En önskan att söka förekomma en eventuell tanke hos grundlagens tillämpare på undantag från § 90 äfven i detta afseende måste åtminstone sträcka sig till alla.

Ett annat lagrum, som i förevarande sammanhang måste anföras, är R. F. § 104: »*Ej må riksdagen ingå i någon särskild pröfning af högsta domstolens eller regeringsrättens beslut, eller någon allmän öfverläggning därom uti nämnden förefalla*».

Detta stadgande, som tydligtvis blott afser ett enda, genom förutgående paragraf angifvet tillfälle [1], har äfven det sin betydelse för tolkningen af § 90, ehuru det företer en klar inadvertens af grundlagstiftaren med afseende å användningen af termerna »öfverläggning» och »pröfning». Dessa ord användas nämligen här såsom afseende debatt utan efterföljande beslut om dennas objekt, ty det kan ju lika litet inom kammare som nämnd blifva fråga om beslut angående högsta domstolens eller regeringsrättens domar. De beslut, som skola fattas, angå endast justitieråds och regeringsråds personer, och endast en debatt om dessa borde alltså rubriceras såsom »öfverläggning» eller »pröfning».

Den milda åsiktens tankegång i fråga om § 104 är likartad med den ofvan vid § 107 angifna: stället innehåller ett förbud af annan art än det i § 90 och har därigenom sitt existensberättigande. Att däremot, under vidhållande af den stränga tolkningen af § 90, förklara § 104 såsom en delvis upprepning däraf för att förebygga, det § 103 uppfattades såsom gifvande ett un-

---

[1] Jfr F. K. 1916 prot. 18: 5, 8; A. K. 20: 31 ff.!

dantag från § 90, skulle kräfva en formulering i stil med R. O. § 39 mom. 2: »Ej må dock, emot föreskriften i 90 § regeringsformen ...» Och i alla händelser stode ett dylikt försök illa tillsammans med åsikten, att inom riksdagen debatt endast får förekomma i och för beslut. Eftersom beslutsobjektet i detta fall, som redan påpekats, är justitieråds eller regeringsråds personer, så visar själfva tillvaron af förbudet i § 104, att grundlagen mycket väl tänker sig debatt om annat än själfva beslutets föremål såsom möjlig och tillåten [1].

Äfven *R. O. § 39* drar i sitt *mom.* 2 ett strå till bevisstacken. Det heter här i fråga om statsutskottets finanskontroll, att utskottet har »att efterse och granska, huruvida gjorda eller förordnade utbetalningar af statsmedlen icke öfverstigit beloppet af de hufvudtitlar, hvilka ... blifvit fastställda, och huruvida utbetalningarne äro grundade på behörigen upprättade stater eller konungens med vederbörlig kontrasignation utfärdade anordningar» etc. »Skulle», säges det vidare, »mot riksdagens beslut, de till någon hufvudtitel anslagna summor befinnas dragna till andra ändamål än dem, som under samma hufvudtitel höra, eller något af riksdagen fastställdt anslag befinnas öfverskridet, skall utskottet hos kamrarna göra anmälan emot den ämbetsman, som en sådan anordning kontrasignerat, hvarefter förfares enligt 106 och 107 §§ i regeringsformen. *Ej må dock, emot föreskriften i 90 § regeringsformen, utskottet i något klander af konungens gjorda anordningar ingå; — —»*

Frågan blir, hvad detta sista på § 90 uttryckligen sig stödjande förbud innebär. Och en undersökning af stadgandet i sin helhet — samt dess förhållande till § 90, tolkad på vare sig ena eller andra sättet — äfvensom dess tillkomsthistoria ger då vid handen, att förbudet vill hindra utskottet från att i utlåtandet angående finansgranskningen formulera sina anmärkningar mot statsmedlens handhafvande så, att desamma erhålla karaktär af

---

[1] Vidare utvisar den del af förbudet, som handlar om nämnden, att debatt inom denna före omröstningen betraktas såsom i allmänhet medgifven. Någon uttrycklig grund för att beträffande nämnden statuera undantag från den allmänna i sakens natur liggande regeln om rätt att före ett beslut öfverlägga finnes för öfrigt ej här.

direktiv för styrelsen, och därmed hindra det från att bryta mot den i § 90 enligt den milda tolkningen nedlagda grundsatsen om regeringens principiella allenarådande öfver den egentliga förvaltningen. Om man däremot tolkar »klander» = kritik, så rent af omöjliggör man antingen själfva granskningen eller framläggandet af dennas resultat på det ena eller andra sättet. Hvad angår anmälan af anmärkningsanledning mot kontrasignanten af en förment felaktig anordning, så innebär naturligtvis redan det till konstitutionsutskottet skeende, mer eller mindre motiverade bestridandet af ifrågavarande anordnings *formella* riktighet en kritik däraf.

Hvad beträffar pröfningen af anordningarnas *materiella* riktighet, d. v. s. frågan om bästa sättet för de gifna anslagens användning, så har en dylik pröfning blifvit statsutskottet [1] förmenad: för att ej den nyss angifna eventualiteten skall inträda. Men tillräcklig kompetens härtill har utskottet visserligen (jfr paragrafens mom. 1), något som ju erkännes af grundlagen själf genom förbudets tillvaro. Man jämföre för öfrigt erfarenheten [2]! —

Man ser sålunda, hur omöjlig den stränga åsikten om § 90 är ur ren tolkningssynpunkt. Men ännu mer orimlig blir den, om man besinnar de i praktiken omöjliga konsekvenser, som den skulle föra med sig. Ett debattförbud af den art, som åsikten ifråga tänker sig, måste, om det verkligen funnes, sägas vara en den mest dödfödda bokstaf! »Under representationens öfverläggningar måste nämligen enskilda Kungl. Maj:ts beslut etc. komma att beröras och eventuellt mera ingående behandlas — om svenska riksdagen öfver hufvud taget vill vara hvad den i vår statsrätt är ämnad till» [3]. En följd häraf har naturligtvis blifvit, att paragrafen i praxis vanligen tolkats mildt. —

---

[1] Likaväl som statsrevisorerna, hvilkas berättelse kommit att utgöra den väsentligaste delen af statsutskottets undersökningsmaterial.

[2] I alla händelser skulle en tillgång till statsrådens föreställningar till protokollet om hvad riksdagen förordnat (R. F. § 65) lämna ett klent bidrag till ifrågavarande kompetens. Det faktum, att först K. U. har denna tillgång, är alltså irrelevant för undersökningen af förbudets innebörd.

[3] Lundelius, *Interpellationsinstitutet* (Statsvet. Tidskr. 1912) s. 129. Jfr redan Wærn, *Bör det hvilande representationsförslaget antagas eller ej?* (1850) I, s. 67.

Ett stadgande, som ibland blifvit åberopadt i sammanhang med § 90, är *R. O. § 52*, särskildt första punkten: »*Vid kammares sammanträde eger hvarje dess ledamot rätt att till protokollet fritt tala och utlåta sig i alla frågor, som under öfverläggning komma, och om lagligheten af allt, som inom kammaren sig tilldrager*». Man må emellertid noga akta sig för att gifva detta ställe alltför stor betydelse för de frågor, som här äro å bane. Paragrafen kommer närmast efter den, som handlar om talmannen, och dess uttalande om riksdagens yttrande*frihet* riktar väsentligen sin udd mot honom och den honom gifna ordningsmakt. Man jämföre lagrummets fortsättning, som meddelar vissa ordningsregler för ordets begagnande, hvilkas öfverträdelse verkligen kan leda till ingrepp i yttrandefriheten från talmannens sida.

Stället inskränker sig till att omfatta *dels* verkliga öfverläggningar, d. v. s. debatter i och för *frågors* afgörande, *dels* debatter om lagligheten af hvad inom kammaren sig tilldrager[1]. Tillägget i fråga om det förra: »som under öfverläggning komma» kan anses syfta dels på realgränserna i § 90, dels ock på det fall, att en fråga måste afgöras utan föregående öfverläggning.

Rätten att yttra sig fritt bör naturligtvis täcka yttranderättens hela område, och anledningen till, att grundsatsen här uttalas för vissa fall, får sökas däri, att dessa fall ansetts vara särskildt ömmande. I ena fallet gäller det möjligheten att påverka kammarens beslut, i andra fallet gäller det rätten att reagera mot exempelvis skedda ingrepp just i den förra rättigheten. Men stadgandet vill ej heller, om möjligt ännu mindre, uttömmande angifva de fall, då öfver hufvud taget yttranderätt är för handen. Det omfattar ej de fall, då en sådan rätt finnes utan att den giltiga anledningen är ett blifvande beslut. Alltså icke yttrandemöjligheter efter beslutet i ett ärende, ej heller[2] sådana fall, då ett yttrande, resp. hel debatt, får förekomma utan något som helst samband med ett kammarens beslut. Det vore sålunda oriktigt att i § 52 söka ett stöd för den ofvan omnämnda stränga grund-

---

[1] = tilldrag*it*. Sålunda kunde här ej afses t. ex. en debatt om lagligheten af en interpellation före dennas tillåtande, om sådan debatt vore medgifven.

[2] Bortsedt från tal om lagligheten etc.

satsen: riksdagen debatterar endast för att besluta — hvars enda undantag då vore till finnandes i *en här gifven rätt* att tala om lagligheten af hvad inom kammaren sig tilldrager.

Lika litet får § 52 tagas till intäkt för den stränga tolkningen af § 90 genom en tankegång som denna: här ser man alltså, att det finnes *ämnen*, hvarom man ej får tala inom riksdagen! Paragrafen afser ej ens antydningsvis — jag upprepar det — yttranderättens omfång, lika litet som den vill gifva denna rätt såsom sådan: den endast förutsätter densamma.

Jag ledes här tillbaka till utgångspunkten.

En allmän yttranderätt ligger i den nutida representationens begrepp. Men därmed är ingalunda sagdt, att den får vara alldeles förutsättningslös och godtycklig. Det verkliga kriteriet är redan angifvet: en giltig anledning måste i det särskilda fallet föreligga. Detta är grundlagens allmänna förutsättning. Och hvad angår den uppräkning, som nedan kommer att ske, må uttryckligen framhäfvas, att den ej gör anspråk på att vara fullständig. Den endast vill angifva de viktigaste fallen, hvarest grundsatsen lyser fram.

Den viktigaste debattanledningen är naturligtvis ett blifvande beslut om debattens föremål. Har riksdagen (kammaren) i ett visst fall beslutanderätt, så har den som regel öfverläggningsrätt och alltså den enskilde riksdagsmannen yttranderätt. Härvidlag medräknar jag remissdebatter i den mån man därvid håller sig till ämnet: R. O. § 58. I förbigående må då påpekas, att detta ställe ej afser att *gifva* rätten att yttra sig vid remiss, utan det vill endast erinra därom, af särskild orsak (jfr G. R. O. § 49 mom 1; G. R. F. § 81).

Men under en debatt i och för beslut kunna äfven andra ting än själfva beslutsobjektet såväl anföras som debatteras, blott de ha något sammanhang med eller inverkan på beslutet [1]. Detta

[1] Här må erinras om de ofta långt utspunna principdebatter, som pläga uppstå vid föredragningen af utskottsbetänkanden af olika slag, hvarvid ofta redan från början är tydligt, att någon inverkan på beslutet ej ens afses. Ibland är redan själfva sammanhanget med ämnet minimalt, t. ex. då det för någon enskild riksdagsman gällt att få komma fram med ett »principuttalande».

kommer praktiskt att bero af talmannens fria skön. Själfva möjligheten af dylik motivdebatt erkännes af ett par ofvan berörda lagrum: R. F. §§ 104 och 107. Och har något sådant blifvit omnämndt och åberopadt i motiveringen till en motion — hvarvid själfva omnämnandet enligt sakens natur vanligen just innebär ett bedömande — så måste det i samma mån kunna framkalla debatt i kammaren och därvid underkastas kritik [1].

En annan debattanledning är ett inom kammaren redan fattadt beslut, hvarvid rätten hänför sig dels till tiden omedelbart efter beslutets fattande, dels till senare tillfällen, om nämligen det skedda af särskild anledning så att säga på nytt blir aktuellt. För det förra innehåller R. O. § 60 dubbelt bevis (jfr G. R. O. § 53) [2]. På det senare har man exempel i beslutsjustering och ankomsten af protokollsutdrag från medkammaren — med eller utan »skiljaktig mening» enligt R. O. § 62. Vidare är att erinra om ankomsten från utskott och nämnder af memorial eller protokollsutdrag i de fall, där dessa riksdagens delegationer äga självständig beslutanderätt [3]. Vill man kalla ett läggande till handlingarna för beslut, så kan ett dylikt beslut åtminstone ej enligt tankegången bakom grundsatsen »riksdagen diskuterar för att besluta» rättfärdiga debatten.

För att nu särskildt taga sikte på ett par fall, där den tillåtna debatten kan komma att medföra *kritik* af statsregementet, så har man — bortsedt från debatter i anledning af statsråds-

---

[1] Antag t. ex. en motion om visst lagrums förtydligande. Den bästa motiveringen härför blir referatet af ett rättsfall, som visar den faktiska förekomsten af en lagtolkning, ledande till ett rättskänslan stötande resultat. Härvid är självklart å ena sidan, att ett rättsfall aldrig kan anföras som något bevis för en tolknings oriktighet, men å andra sidan äfven, att själfva domen ej kan sägas vara riktig om lagtolkningen är oriktig, ty de rättsligt relevanta fakta kunna ju ej ensamma göra domen riktig! Och det kan blifva nödvändigt att äfven i debatten referera dessa senare — för en undersökning af, huruvida rättsfallet i sin helhet blifvit af motionären rätt uppfattadt. Detta bör åtminstone ej anses mera förgripligt än att företaga en verklig kritik af den till synes komna lagtolkningen, ty det är dock denna senare, som innehåller domaremaktens reella uttryck.

[2] Jfr äfven rätten att tala om lagligheten etc.: R. O. § 52 — hvilken rätt f. ö., enligt hvad redan blifvit sagdt, får anföras som ett självständigt hithörande fall.

[3] Vidare exempelvis anmälan om, att ett ärende förfallit.

ansvaret — framför allt att tänka på öfverläggningar om framställda förslag, särskildt naturligtvis regeringens egna [1]. Vidare må erinras om remissdebatten par préférence, som anses bereda möjlighet till en utom det egentliga ämnet gående, allmän kritik af regeringssystemet. Och, sist men icke minst, debatter med anledning af framställda och besvarade interpellationer [2] — hvarvid debattens behörighet i och för sig ej påverkas däraf, att hos oss intet formellt beslut kan följa: interpellationssvaret är tillräcklig anledning [3].

Till slut må påpekas, att det ej finnes något skäl för att gifva domstolarna en företrädesställning framför andra statsmyndigheter i fråga om en rätt att undgå kritik. R. F. § 90 ställer »regeringsmakten» och »domaremakten» på samma plan. Rättegångsbalkens förbud mot »domkval» är oanvändbart: ordet betecknar *smädelse*, ej kritik. Man jämföre »hädelse»-begreppet. Och hvad särskildt angår högsta domstolens beslut, så kan § 104 ej åberopas såsom något allmänt specialskydd för dessa, enär stället, som ofvan antydt, endast angår opinionsnämnden och hvad vid föredragningen i kamrarne af dennas protokoll kan förekomma.

I själfva verket äro de faktiska möjligheterna för »domaremakten» att få sina beslut indragna i riksdagsdebatterna nästan lika mångfaldiga som för »regeringsmakten». Förutom redan

---

[1] Jfr de Geers bekanta yttrande i kamrarne den 23 januari för 50 år sedan: »Det kan härmed icke vara min mening att på något sätt vilja förmena kammarens ledamöter att under öfverläggningen om en föredragen fråga framställa de anmärkningar mot regeringens förslag eller åtgärder, till hvilka de kunna finna sig befogade ...»

[2] Att här gå in på själfva interpellationsrättens begrundning skulle leda för långt. Ang. institutet i allmänhet hänvisas till *Lundelius*' ofvan citerade artikel.

[3] Just den omständigheten, att intet beslut följer, och att alltså debatt med anledning af svaret hos oss egentligen ej kan räknas till interpellationen såsom rättsligt institut, häfver den betänkligheten, att riksdagen skulle vara förhindrad att framdeles göra anmärkning mot en åtgärd, hvartill regeringen möjligen blifvit föranledd genom hvad som förekommit under debatten.

nämnda möjlighet i fråga om motionsmotivering[1] har man att erinra sig justitieombudsmannens ämbetsberättelser och deras granskning. Obestridlig är J. O:s rätt att i dem referera och kritisera de domstolarnas utslag, som beröra hans verksamhet[2]. Sker det har lagutskottet och dess reservanter rätt att orda därom i utlåtandet öfver ämbetsförvaltningen, och då få kamrarne laga anledning att debattera dessa domar. Att göra någon skillnad mellan sådana delar af ett utskottsbetänkande, som skulle få, och sådana, som ej skulle få komma under debatt i kamrarne, är omöjligt och saknar hvarje stöd i grundlag.

Dessutom kan erinras om möjligheten af interpellationer, baserade på speciella rättegångsfall[3].

I anknytning till hvad jag inledningsvis sade om de verkliga problemen för diskussionen utomlands i hithörande ämnen må som afslutning framhållas, att därvid angifna syn på tingen delas äfven af vår grundlag. Det är ej kritiken såsom sådan i hofsamma former, utan dess missbruk, som grundlagstiftaren velat förekomma. Jfr orden »personligen förolämpande uttryck» i R. O. § 52. Och den svenska grundlagens garantier finner man väsentligen i talmannens allmänna ordningsmakt och kammarens rätt att, om den förra trotsas, enligt nyssnämnda grundlagsrum jämfördt med R. F. § 110 besluta formlig varning eller sakens öfverlämnande till domstols behandling.

---

[1] Hvad särskildt beträffar grundlagsändring så ledde förra årets debatt om lagutskottets utlåtande ang. J. O. tanken på möjligheten af ändring i R. F. § 101 (i syfte att erhålla åtalsmöjlighet för alla fall af orätt dom) med stöd af kritik öfver visst domslut af högsta domstolen.

[2] I fråga om högsta domstolens utslag fördes kring midten af förra århundradet vidlyftiga debatter i förevarande hänseende. Man förmenade dessa domar böra vara särskildt fridlysta för J.O:s klander. — Om riksrättsdom se t. ex. ämbetsberättelsen för 1854, s. 13.

[3] Exempel härpå har man i en interpellation 1913 med anledning af »fallet Martin» (A. K. prot. 27: 94 f.); jfr interp. med anl. af målet Staaff-Mittag-Leffler i A. K. 1/3 1917, förut s. d. vägrad i F. K.

Efterskrift. Vid s. 67 jfr numera F. K. 1917 prot. 14: 37, 45; Gränström, *Adresser och adressdebatter*, s. 16 m. fl. st.; N. D. A. 12/3.

En ny statslära.

Af

D:r **Hjalmar Wallgren.**

RUDOLF KJELLÉN. Politiska handböcker. III. *Staten som lifsform.* Stockholm. Hugo Gebers förlag 1916.

Det är ännu ej tre år sedan Rudolf Kjelléns böcker började öfversättas. Och redan har på grundvalen af de tre arbeten, hvilka utgifvits på tyska språket, hans namn ej blott i Tyskland, utan äfven i Österrike, Holland och Schweiz nått ett anseende och en berömmelse, som näppeligen öfverträffas af *någon* nu lefvande statsvetenskapsman eller politisk skriftställare. Här hemma har han i snart tre *decennier* med slösande hand strött omkring sig en rikedom af böcker och uppsatser öfver olika föremål inom det vidsträckta området för hans verksamhet som lärare och politiker, alla präglade af den geniala skarpblick för verkligheten och den enastående förmåga att systematisera och under de enklaste kategorier inordna och förklara äfven de mest komplicerade och svårtydda företeelser, som är denne vår äktsvenske forskare egen, utan att ännu på långt när hafva vunnit det erkännande och den förståelse, som han förtjänar.

Uteslutande torde detta emellertid icke hafva berott på »profetians» vanliga brist på erkännande i det egna fäderneslandet. Utan säkerligen har därvid spelat in Kjelléns intensiva verksamhet såsom politiker, hvilken medfört svårigheter för hans tillbörliga objektiva uppskattande icke blott från motståndarnes sida, utan äfven af vissa kolleger inom vetenskapen, hvilka i högre grad än han låtit sig angeläget vara att äfven på den lefvande tidspolitiken uteslutande anlägga det vetenskapliga åskådandets kalla och »neu-

trala synpunkter. Men äfven en annan omständighet har nog i sin mån medverkat att fördröja den rättvisa uppskattningen här hemma af Kjelléns eminenta förtjänster såsom vetenskapsman, nämligen just den hittillsvarande saknaden inom hans författarskap af det centrala systemfundament, som han nu sökt lägga genom boken om »Staten som lifsform».

Det gäller visserligen om de allra flesta forskare inom statsvetenskaperna, att de, långt ifrån att producera någon allmän statslära, gemenligen i ganska obetydlig omfattning sysselsatt sig med till densamma specifikt hörande frågor, utan att detta haft något menligt inflytande på deras tillbörliga uppskattning såsom vetenskapsmän. Med Rudolf Kjellén måste förhållandet därvidlag blifva ett annat än det vanliga på grund af den exceptionella mångsidigheten i hans statskunskapliga författaregärning och den skarpt utpräglade systematisering, som på hvarje område för sig utmärker densamma. Alla dessa formellt ofta helt fristående och »autonoma» partialsystem hafva för att vinna full plausibilitet med nödvändighet kräft ett sammanförande i och grundande på *ett* gemensamt universalsystem, en i ordets egentliga mening *allmän statslära.* Och om också konturerna af författarens efterhand utbildade och fördjupade centrala åskådning allt tydligare börjat framskymta ur hans skrifter, i de senaste af dem så pass tydligt, att redan däri en förklaring torde gifvas till hans snabbt vunna berömmelse hos den sydgermanska vetenskapsvärlden, så kan den fasta, allmängiltigt vetenskapliga grunden för densamma gifvetvis endast uppvisas genom en utförd central undersökning och en *enhetligt genomarbetad grundsystematik.* Och det är, som sagdt, en sådan som författaren öfverlämnat åt allmänheten i sin ofvannämnda, nu utgifna bok.

Han benämner också i förordet denna som sitt »hufvudarbete, som ger sammanhang åt mitt splittrade verk på skilda områden af teoretisk och praktisk politik» inom »enheten af en gemensam, fast genomförd statsåskådning». I själfva verket är en formellt så universell systematiskhet, som författaren här lyckats skapa åt sitt ämne, knappast nådd af *någon* annan statsvetenskapsman. Icke nog med att samtliga det konkreta statsväsendets olika, vid första påseendet ganska disparata »sidor», alltifrån den rent yttre geo-

grafiska och till den rent inre personliga här ställts under gemensam vetenskaplig belysning, såsom naturliga uttryck eller tillvarelseformer för ett och samma »sinligt förnuftiga väsen», utan äfven det vetenskapligt så utomordentligt svaröfvervinneliga yttre statslifvet inom det internationella området ansluter sig hos Kjellén i så vidt jag känner högre grad än hos någon annan författare på dessa områden såsom ett vetenskapligen verkligen inorganiseradt moment till statsbilden i det hela.

I en universalitet af det sistnämnda slaget kan knappt någon annan täfla med Kj. än vår store svenske tänkare *Boström*, till hvilken han ju i fråga om arten af vetenskaplighet i öfrigt står i ett nästan polariskt motsatsförhållande.

Boström är den »absolute» *idealisten* och *rationalisten*, för hvilken staten är det rena rättväsendet, och inom hvars »personligheternas system», ett till väsendet verkligt om också i vår fenomenvärld föga aktualiseradt öfverstatligt universalsamhälle åt det mellanstatliga (rätts)livet bereder» den lefvande personligt förnuftiga bestämningsgrund, det för samtliga »publika samhällen» gemensamma säkra vetenskapliga grundfäste, till hvars systematiska enhetlighet i det teoretiska fundamenterandet af det yttre och inre statslifvet intet annat filosofiskt systems vetenskapliga hjälpmedel visat sig till fullo räcka, och efter hvilket folkrättsvetenskapen i dess hittills ingalunda fullständigt lyckade sträfvanden att enhetsvetenskapligt förbinda det oinskränkta häfdandet af den partikularistiska statssuveräniteten med den internationella rättsordningens positivitet alltfort förgäfves synes leta.

Kjellén återigen är raka motsatsen, han är i sin metod och sina forskningsregulativ en lika »absolut» *empirist*, och en empirist af det slaget, som utan vidare sätter föremålen sådana de i sin fenomenella utgestaltning te sig för oss, som reella väsen i sig. Det är i själfva verket just detta, som mer än något annat hjälper honom öfver vissa eljest oundvikliga svårigheter och till den åtrådda universaliteten. Hela den fråga om statens och öfriga samhälleliga kollektivenheters väsensbestämdhet såsom substantiella verkligheter, organismer af ett eller annat slag, eller såsom endast af oss konstruerade och alltså fiktiva »juridiska» personligheter, hvilken på olika sätt fortfarande skapar sådant hufvudbry inom

den i allmänhet mer eller mindre filosofiskt orienterade allmänna stats- och samhällsläran, bekymrar honom uppenbarligen alls icke *såsom fråga.* Han förnimmer utan vidare staterna såsom klart och tydligt gifna lifsformer, som vid den analys, han underkastar deras konkreta gestaltningar och lifsyttringar, befinnas utrustade med sådana egenskaper, att deras karaktär af sinligt förnuftiga väsen och personligheter, hvilkas verklighet i *sig* det patagligen ej ett ögonblick faller förf. in att betvifla, därigenom med vetenskaplig oemotståndlighet för honom träder i öppen dag. Och genom ett syntetiskt-intuitivt förfarande med de analytiskt vunna fakta-resultaten, vinner han därefter den allsidigt-enhetliga belysning af dessa statsväsen, som är den allmänna statslärans uppgift att åstadkomma.

* *
*

Hans bok börjar med en inledning om »*Statskunskapens självbesinning*», innehållande en skarp polemik emot den hittillsvarande ensidiga uppfattningen af staten såsom *rättssubjekt* och af statskunskapen såsom mer eller mindre ren *författningskunskap*, bakom hvilken författaren igenkänner en af de mäktigaste traditioner, som någonsin bestämt en vetenskap, nämligen »naturrättens med dess juristiska fördragsteori», och som i identifieringen af stat och författning kan spåras tillbaka ända till Aristoteles, liksom den, om ock i andra gestaltningar, allt fortfarande bevarar sin härskande ställning inom statsvetenskapen. Medvetandet om den »praktiska vådan af ett sålunda begränsadt perspektiv», hvilket inom det ekonomiska lifvet bl. a. tagit sig ett uttryck i den berömda Manchesterskolans reducerande af staten till en »leverantör af rättsskydd» åt det obundna ekonomiska lifvet, har emellertid vaknat hos den praktiska politikens män genom en allmän reaktion emot Manchesteridealet på statslifvets område. Och det är »blott ett moment i samma allmänna tidsrörelse, om nu här skall fästas uppmärksamheten direkt på behofvet af en reformerad statsvetenskap», som icke längre »blickar tillbaka på ett gånget tidehvarf, medan den västerländska statsutvecklingen själf är i färd med att manifestera ett nytt och rikare innehåll». En »bestämd aning säger oss» att denna »självbesinningens stund» är inne för statsvetenskapen just nu, då den stora allmänna krisen inför all världen manifesterat en kursstegring på självfva statstanken gent emot den individuella intressesfären». Och därför måste »vår traditionella statsvetenskap *slås ut*», liksom en för trång blifven ring, »för att icke blifva alltför grå en teori inför det lifvets gröna träd, i hvars skugga den sitter».

Det är denna allmänna utslagningsprocedur, som äger rum i bokens första kapitel med dess lära om »*Statens allmänna väsen*». Här proklameras omedelbart den oinskränkta empiriska undersökningen, som den enda riktiga forskningsmetoden, därvid »erfarenheten i det hvardagliga lifvet och de allmänna föreställningarna rundt omkring oss» närmast böra rådfrågas.

Enligt denna erfarenhet utgöres »den första skepnad, i hvilken staten visar sig för individen», verkligen dock af »en bestämd rättsordning ofvanför individernas tillfälliga behof»; staten framträder såsom en *vilja* och en *makt* att skydda sina medlemmar inom denna rättsordning. Men det visar sig snart, att staten icke håller sig inom skrankorna för en dylik passivitet. Den uppsöker äfven sina medlemmar med direkta fordringar och kraf, såsom då den upptager skatter eller uppfordrar till vapenöfningar m. m. Och den träder långt bortom rättens gränser, med egna initiativ ledande och ordnande samt äfven direkt ingripande i spetsen för allt hvad närings- och kulturpolitik heter, framträder på ett allt mera konkret och kompliceradt sätt såsom »*social och ekonomisk kraft bredvid dess egenskap af rättskraft*». Detta förhållande har också sedan några årtionden inom den kontinentala och äfven den svenska statsvetenskapen verkligen i viss mån gjort sig i stigande grad gällande såsom ett de sociala och ekonomiska synpunkternas allt kraftigare korrektiv på den juristiska, hvarigenom emellertid statskunskapen råkat i fara att uppslukas af tvenne andra vetenskaper, nämligen å ena sidan *sociologien*, å andra sidan *nationalekonomien*, hvilka båda, hvar på sitt sätt, sträcka ut sina händer efter »statsbegreppet som välfånget byte».

Än mera vidgas emellertid utsikten genom uppmärksamhetens riktande »på politikens spel utanför, mellan länderna». För en granskning af utrikespolitiska mellanhafvanden framträda med påtaglig verklighet »ett antal konkreta gestalter, stora faktiska realiteter med mänskliga känslor och i alla slags förbindelser med hvarandra». Vi kalla dem vanligast »*makter*», vi säga också »länder, riken, nationer, folk; men på alla språk använda vi också ordet stat som synonym». Här möter oss således, framhåller förf., »en ny statsbild vid sidan af den, som framstod inför den närmaste inrikes erfarenheten», hvilken dubbla betydelse, enligt hvad särskildt uppvisas, här i Sverige följt ordet stat ända från begynnelsen.

Förf. kallar detta utåt riktade maktbegrepp för ett »*statsbegrepp numro två*», och påpekar hurusom den med afseende på detsamma starkt framträdande territoriella synpunkten föranledt den moderna *geografien*, att särskildt i dess *Ratzelska* gestaltande till en »antropogeografi» göra anspråk på vårt studieföremål såsom *sitt* arf och eget, därvid staten helt enkelt framträder såsom en politisk organisation af själfva marken och af den där ingående människomassan. Denna sistnämnda synpunkt har i sin ordning framkallat försök att i en *etnografisk* statslära »taga folket till ut-

gangspunkt för hela det kunskapsteoretiska (statsläre)problemets lösning». Båda dessa »pretendenter» till platsen såsom grundläggande vetenskap om det yttre statsbegreppet underkännas emellertid omedelbart genom påvisande af att makternas väsen ingalunda uttömmes genom bestämningarna land och folk, utan bottnar »i andliga djup, dit geografiens rumsperspektiv icke räcker». Samma underkännande drabbar den på sin tid tilltänkta »placeringen på ett tredje håll, nämligen i *statistiken*», hvilken »forskning gjorde lösa konglomerat af hvad som i verkligheten är organismer». Och så har förhållandet blifvit, att »makterna stå alltjämt hemlösa i vetenskapen», ty den traditionella, i rättens idé uppgående statskunskapen, har »icke velat ha något med makterna att göra». »Den lefvande vilja och makt, som hemma sysslar med vakt kring rättsordningen och 'Soziale Fürsorge', erkänner sig icke i släkt med dessa otuktade viljor», i deras »hänsynslösa intressekamp». Och dock är det ovedersägligen »*samma stat*, som möter i båda fallen, endast från olika håll», »makterna i intressekampen stå hvar och en *inför sina egna* som rättsstater, därför att de inåt hafva sin stora rättsvårdande uppgift». Men när man riktar blicken *utåt*, på andra stater, då försvinner detta intresse och då skall »det snart falla i ögonen, att rättsidén icke är statens enda och egentliga», ty »när kampen om tillvaron och växten hårdnar», då är det allbekant, att »rätten på land och haf betyder jämförelsevis ringa», då bryter sig såsom en paradoxal sanning fram, att »fosterlandet icke kan ha orätt», då visar sig den juridiska statsuppfattningen leda till »en ren illusion», då framträder, äfven med tillbörlig tribut åt idealet och det förnuftiga rättsutvecklingskrafvet, det ovedersägliga »*faktum, att staterna, sådana vi i historien följa dem och i verkligheten ha att röra oss inom dem, äro sinligt-förnuftiga väsen — liksom människorna*».

Vi hafva här »nått fram till undersökningens afgörande punkt». »De historiskt gifna realiteter, som vi benämna stater, te sig olika för våra ögon, alltefter som vi anlägga perspektivet inifrån eller utifrån.» På »detta olika perspektiv beror tankeskiftningen mellan 'stater' och 'makter'». »I termen stat faller accenten företrädesvis på rättstillståndet, i termen makt mera på den fysiska uppenbarelsen; men det är i grunden samma väsen, som här uppträder liksom med två själar», därvid likväl »staten som makt är det vidare begreppet — icke tvärtom.» Och i denna utvidgning af statsbegreppet måste statskunskapen såsom vetenskap följa med. »Redan hafva vi funnit vår vetenskap stadd i en slags 'rättning vänster', i det att samhället i dess sociala ej mindre än ekonomiska gestaltning befunnits ligga inom dess intressesfär». Nu gäller det »en fortsättning af denna orientering ända ut öfver land och folk» genom »*en statskunskap, som syntetiskt höjer sig öfver den gamla statskunskapens tes och geografiens antites*», och som låter det maktmoment i staten, som förut »blifvit alltför mycket undanskymdt», vederbörligen framträda. »Just denna utsträck-

ning af fronten och först den ger vår vetenskap dess hittills saknade enhet.»

Och »denna enhet är lifvets och personlighetens». Den nya statskunskapen är djupt genomandad af den öfvertygelsen», att »det i dess objekt är frågan om äfven individuella lif, lika verkliga som privatindividerna, endast ojämförligt större och mäktigare i sin utvecklingsgång». »Dessa stater tala ju och handla, sitta samman på kongresser eller kämpa på slagfält, afundas och hata eller sympatisera med hvarandra, hjälpa och stjälpa hvarandra, som andra lefvande väsen i en samhällelighet. Hvar och en uppträder som en individ för sig, med sin särskilda karaktär, sina särintressen, sitt handlingssätt, sin känsloväriId.» Och »om det väsentliga hos en organisation är detta, att den i kampen för tillvaron förmår af egen inre kraft utveckla sig, och om det väsentliga i personlighetsbegreppet är att denna utveckling går i riktning mot högre andlig bestämdhet — då måste diskussionen beträffande staternas karaktär betraktas som afslutad». Staterna eller makterna äro sålunda »former af lif», hvilka »i kamp för tillvaron och genom ett naturligt urval äfven de framstått på jordens yta». Och studiet af dessa »biologiska fakta» får gifvetvis en i vidsträckt mening biologisk eller »så att säga biopolitisk» karaktär. Därför förlorar icke den formella rättsordningen sin karaktär såsom i sin utveckling »ett starkt indicium på styrka eller svaghet hos vederbörande stat». Men »vakten därom visar sig nu vara endast ett bland flera motiver i statens handlande». Hufvudmotivet för detta är »den *politiska ändamålsenligheten*, nyttan och nödvändigheten. Här har staten sin moraliska princip. Här har vetenskapen om staten den enhet i mångfalden, som den gamla statistiken saknade, och följaktligen också sitt särskilda perspektiv, som den icke delar med någon annan vetenskap — det sista inseglet på dess fulla själfständighet och jämbördighet i den vetenskapliga republiken. Och »den förskjutning i perspektivet, hvarigenom det vidsträcktare folkrättsliga statsbegreppet — staten som makt — ställes i förgrunden i stället för det statsrättsliga — staten som rättssubjekt — betyder således på en gång fyllandet af en stor vakans i vår bildningsorganisation och själfva statsvetenskapens själfständighetsanammelse», samt är ägnad att på en gång »förfriska och fördjupa det studium, som vi benämna statskunskap».

I den sålunda utvidgade statskunskapen inordnas nu, enhetligt och systematiskt, de olika, i verkligheten dit hörande kunskapsområden, hvilka, såsom ofvan nämnts, gifvit anledning till försök från olika vetenskapers sida att i sig inrama statskunskapen i dess helhet. »I själfva centrum» af den nya statsläran »sitter läran om den politiskt organiserade folkmassa, som uppbär statens handlande, eller folket: icke etnografi, utan *etnopolitik*.» Dess »vänstra flygel är icke geografi, utan *geopolitik*, dess föremål är icke landet, utan alltid och allenast det af politisk organisation genomsyrade landet, d. v. s. riket», mellan dessa båda »möter läran

om folket i dess näringslif eller staten som hushall, icke nationalekonomi, utan *ekonomipolitik*». Dess »högra flygel är icke heller statsrätt och ännu mindre författningshistoria, utan författnings- och förvaltningspolitik, eller med en enda term *regementspolitik*», mellan hvilken disciplin och det etnopolitiska centrum slutligen »ligger läran om folket i dess naturligt och kulturellt utbildade afdelningar, d. v. s. staten som samhälle i specifik mening: icke sociologi, utan *sociopolitik*». »I de angifna fem riktningarna uttömmer sig hvarje stats väsen under en oaflåtlig cirkulation, där de olika elementen ömsevis betinga hvarandra, så att hvart och ett verkar dels för sig och dels i de öfriga.»

Geopolitikens och etnopolitikens föremal, *riket* och *folket*, hvilka i sin objektiva nödvändighet sasom en »ram *kring den statliga viljans frihet*» kunna betraktas sasom statens speciella *natursida* gent emot hushall, samhälle och »regemente sasom dess af den skapande och fria viljan mera influerade *kultursida*, »bilda därför kärnpunkten i en framställning af staten som lifsform» samt utgöra därför också de hufvudsakliga föremalen för ett »kartläggande af de nya land, som visat sig ligga under statsvetenskapens ägo». För de öfriga underdisciplinernas del ges här endast »en belysning af de inre förbindelsevägar, genom hvilka naturfaktorerna komma till inflytande äfven pa dem».

I sitt kapitel om »*Staten som rike*» redogör nu Kj. närmare för statsväsendet ur *geopolitisk* synpunkt. Det grundläggande för denna är, att hvarje stat med nödvändighet förutsätter ett land: »utan land blir det samhällelig existens men ej mera». Och detta land är ingalunda en yttre ram för statens verksamhet, utan riket är i verklig *organisk* mening *statens kropp*. Staten *är* »fran en sida sedt en utvecklad jordyta». Riket är icke statens objekt, utan ingår som ett integrerande moment i dess subjekt, staten star till detsamma i *ett personrättsligt*, icke i ett sakrättsligt, förhallande, hvilken organiska riksuppfattning af förf. dokumenteras genom påvisande af »den klarhet, som därifran stralar ut öfver en mängd af statslifvets företeelser». Han pavisar bl. a., hurusom den utomordentliga känslighet, som den moderna staten visar för statsgebitets integritet, jämnställer förlusten af en del af detsamma »icke med ägodelars förlust, utan med en operation», hvilken möjligen kan godtgöras genom inre kraftutveckling enligt »konvalescensens lag», hurusom äfven statskropparna, t. ex. i hufvudstäderna och samfärdselns stora pulsådror, ha sina »vitala delar», huru särskildt under kriget detta i eminent mening kommer till synes såväl i fråga om anfall som försvar, hurusom genom materiell kultur, administration, samfärdselsystem m. m. folket »växer alltjämt in» i sitt land, hurusom staterna oaflåtligen sträfva efter att såväl genom en självständig utprägling och afgränsning emot hvarandra som genom »organiskt inre» territoriellt sammanhang blifva verkligt organiska områden eller i ordets fullständiga mening »geografiska individer». Invändningen att den ifrågavarande analogien

skulle göra statens »kropp» än mindre förgänglig än dess »själ», bemöter förf. med att »hvad som är dödt och odödligt är endast den s. a. s. raa marken». Bearbetad af ett folk i en stats hägn, får den något af folkets och statens förgänglighet. Det är i verkligheten icke samma land nu i Guadalqvivirs dal eller kring Eufrat, »som det var under den gamla moriska och babyloniska jordkulturens tid».

Frågan om statens förhållande till sitt territorium drifver förf. att till en viss grad taga ståndpunkt till frågan om den privata jordäganderätten, och han förklarar det ur organisk synpunkt »alldeles klart», att »äganderätten endast är att betrakta såsom delegerad från staten», med rätt för staten till »reduktion vid vanhäfd», samt reserverar sig emot de principiellt socialistiska konsekvenser, hvilka däraf skulle kunna dragas, med att »den frågan kan öfver hufvud icke lösas med vetenskapens metoder». Han kommer äfven in på kapitlet om små eller stora stater, och konstaterar därvid en »det stora rummets tendens att öka sig själft liksom storkapitalet», men finner i buffertpolitiken en viss »lifförsäkring för småstater».

I kapitlet om »*Staten som folk*» äro vi inne på den allmänna statslärans *etnopolitiska* område. Folket kan, särskildt vid den primära statsbildningen, vara äldre än staten, och »utan folk kunna vi ännu mindre tänka oss staten än utan land», ehuru som sagdt icke heller utan det senare, ty »ett folk som lämnar sitt land dödar sin stat». Folket utgöres ingalunda endast af den nu lefvande samtidiga människomassan, utan det »sträcker sig genom alla tider, likt en flod, som är densamma fast vattenpartiklarna växla», det utgör »den upphöjda gemenskapen af en lång rad förgångna, nu lefvande och efteråt kommande generationer, som alla sammanhänga i ett stort, innerligt förbund på lif och död», en uppfattning, som »skär emot demokratiens enkla lösning af folkviljeproblemet» och väl »motiverar institutioner till värn för minoriteter och kommande släkten». Den naturliga solidariteten inom denna oupplösliga lifs- och ansvarsgemenskap betecknar författaren »som *lojalitet* i teknisk mening».

Denna lojalitet möter emellertid »på etnopolitikens domän en motståndare, hvars reaktion däremot hör till det moderna statslifvets mest karaktäristiska och djupast ingripande företeelser», nämligen *nationaliteten*. »Den människomassa, som sammanhålles af lojaliteten allena inom en stat, kalla vi *folk* i teknisk mening. Den massa, som sammanhålles af nationaliteten, benämna vi lika prägnant *nation*. Förhållandet dem emellan är etnopolitikens stora problem, dominerande inom denna disciplin liksom förhållandet mellan stat och rike inom geopolitiken.» I undersökningen rörande nationalitetens väsen påvisas ovederhäftigheten af den *genealogiska* lösningen, särskildt genom en öfverblick öfver de rasblandningar, af hvilka de olika folken bestå, och på grundvalen af den historiska erfarenheten, att »i nationernas lif blodet knappast är

tjockare än vattnet». Och den specifikt *lingvistiska* lösningen hvilar i mycket på en genom den jämförande språkvetenskapens lysande resultat skapad »öfvertro». Erfarenheten visar, att nationer fullständigt och grundligt kunna byta språk, och »det lär vara omöjligt att räkna negrerna i Amerika som engelsmän». Språket är emellertid »ett skarpt vittnesbörd om en genomförd och afslutad nationsbildning». Det är »nationalitetens spegel» och »intensivaste verktyg». Och lika litet som i ras eller språk kan man söka nationalitetens väsen i gemensamheten »i seder och bruk, i historia och i rättsordning jämte religion». Äfven den »rent subjektiva» och »*psykologiska*» lösningen, hvilken vill grunda nationaliteten »på medvetandet om gemensamma offer för samlifvet och beslutet att äfven framdeles lefva så samman», underkännes af förf. såsom förläggande »hela nationens väsen till suggestionens område».

Han afhugger den gordiska knuten genom att utan någon vidare utredning finna lösningen i den »biologiska synpunkten, att nationen är en *människoart*», ställd »mellan individen och mänskligheten», en »etnisk individ» eller »makroanthropos», med »bestämda både fysiska och psykiska karaktärsdrag». De senare konstituera i sin enhet »det mycket förkättrade och dock djupt verkliga begreppet *folksjälen*». Denna är i grunden »en ren naturdrift, 'Jenseits von Gut und Böse', och förblir detta äfven på höga kulturstadier». Men nationerna »kunna icke anses som personligheter i den höga meningen, att deras handlingssätt är helt eller ens öfvervägande förnuftsbestämdt. De äro att betrakta som organismer i biologisk mening. Det enda fasta hos dem är intressena, fördomarna och drifterna, driften till självbevarelse och växt, viljan till lifvet och viljan till makt», och deras altruistiska böjelser göra sig med större regelbundenhet gällande »endast där de icke klart strida mot de egoistiska». Det första i »en sund nations begrepp» är »själfhäfdelsen». Nationerna »som sådana äro i grunden rena naturväsen, som i historien vilja icke objektiv sanning och rätt, utan *sig och sitt*». Förf. söker styrka sin ifrågavarande lära genom en undersökning rörande de historiska nationernas uppkomst, hvilken med sina assimilations- och acklimatiseringsprocesser ger en påtaglig bild af »sammansmältningens och anpassningens rent biologiska processer», och äfven därutinnan »är lik artbildningen inom den lägre organiska världen, att den icke synes vara en permanent stadigt pågående rörelse, utan med förkärlek fäst vid vissa brytningstider» (exempel ett skede i den äldre medeltiden), så att den skett »liksom språngvis», för att sedan synas, visserligen med en långsam förvandling, relativt »stå fast».

Denna nationsbildningsprocess kan objektivt anses afslutad genom det visserligen icke på alla nationaliteter passande kännemärket, när »folkgruppen i fråga utbildat ett gemensamt och eget *språk*», och subjektivt vid den tidpunkt, när den »liksom människobarnen länge om sin tillvaro omedvetna 'nationaliteten' blir *medveten om sin egenart*, 'sin samhörighet inåt och afskildhet

utat». Da »*förvandlas processen till politisk*». Den myndiga nationen »kräfver sin konfirmation i gestalten af *stat*», hvarigenom »naturkraften har inträdt i det högre stadium af medvetande, som följer med en förnuftig form», och »nationen erhåller det högre andliga innehall, som den i sig själf saknar». Detta är innehallet i *nationalitetsprincipen*, »en af de största idéer, som någonsin dominerat ett tidehvarf». Den blef verkligt aktuell först sasom en reaktion emot »den fosterlandslöse korsikanen» Napoleon Bonapartes förverkligande af »individens jätteförsök att forma världen i eget namn utan någon idé inom sig» och har icke spelat nagon roll vid statsbildningen före midten af 1800-talet. Nationalitetsprincipen är hvarken mer eller mindre än »*personlighetsprincipen* i dess användning pa de nationala personligheterna». Sin »verkliga och bestandande garanti» har den »icke af egen kraft allena, utan däraf att den möter och förmäler sig med en annan kraft af icke mindre värde och vikt», nämligen med »*statens längtan efter ett lefvande sinligt innehall*». Liksom nationen »vill idealisera sin nationalitet till lojalitet», vill »lojaliteten (mot staten) materialisera sig till nationalitet». Bada rörelserna »bära till samma mal: *nationaliteten*, där folk och nation falla samman pa samma rum i samma statliga hägn». Nationen »söker en ande» och staten »söker en *själ*». I »förmälningen mellan nationens naturväsen och statens förnuftssträfvan ligger djupast den moderna statens idé». Det är »icke ren drift, icke heller abstrakt rätt, utan en syntes af bada. Rättens rena ljus har att bryta sig i ett nationellt temperament liksom i en atmosfär, och kommer endast i denna brytning till sin rätt i historien.» »*Absoluta* sträfvanden är det emellertid vid nationalitetsstatens bildande ju icke fraga om. Naturen har icke gränser i lagom proportion», och nationerna ligga icke heller tillräckligt »söndrade och fasta». De äro »till en viss grad elastiska kroppar». Hänsyn maste tagas till statssystemets fordringar samt till geopolitiska och andra nödvändigheter, liksom a andra sidan »nationalitetsprincipen icke hindrar en politisk sammanslutning i högre ringar, sasom madjarernas i Habsburgska monarkien eller tyskarnas i ett Mitteleuropa».

Nationalitetsprincipen är »en politisk upptäckt större än nagon, sedan kristendomens upptäckt af individen: det finnes ännu en personlighet i historien, och denna person är nationen», men »nationalstaten tänkes icke som historiens sista ord». Vid fragan om en utveckling af statstanken därutöfver faller osökt tanken bl. a. pa de stora öfvernationella *raserna* sasom dess eventuella bärare, och man kan »icke förneka möjligheten», att rastanken (man kan tänka pa panslavismen, pangermanismen o. d.), »i framtiden skall fa vitsord vid en utvidgning af själfva rikstyperna». Men »denna tid är i hvarje fall icke inne. Var tid star i nationalitetens tecken. Hvad däröfver är pa den etniska släktskapens omrade, det befinner sig ännu pa den rena drömmens eller pa sin höjd nebulosans formlösa stadium.»

I nästföljande kapitel, om »Staten som hushåll, samhälle och regemente», behandlas i ett sammanhang de tre öfriga hufvudsynpunkterna för statsbegreppets fullständiga fattande. Af dessa har författaren förut innefattat *ekonomipolitiken* inom sociopolitiken, men ägnar patagligen under ett visst inflytande af vissa vid kritiken af hans närmast föregaende arbete gällandegjorda synpunkter nu därat en särskild afdelning, liksom nationalekonomi och sociologi framträda som »skilda vetenskaper, sedan de länge tagits i ett». Efter att hafva kastat en öfverblick öfver de pa produktionens och kapitalets vandringar mellan staterna väsentligen beroende olika ekonomiska statstyperna sasom »borgenärsstaten» och »gäldenärsstaten», pa »rentierstatens» (England exemplet) »öfverkulturtyp», i jämförelse med den pa det primära näringsbehofvet inriktade af exempelvis det ryska systemet illustrerade, väsentligen agrariska »kolonitypen», af hvilken äfven den förra »till sist bär till ett beroende af utlandet, som i grunden är föga mera tillfredsställande än koloniens omogna och efterblifna tillstand», finner förf. lösningen pa det allmänna hushallsproblemet i *avtarkien*. Därmed betecknas »ekonomisk själftillräcklighet», ett »relativt afskildt, inom sig slutet produktions- och konsumtionsomrade», där »ett högt utveckladt folks skilda lifsbehof kunna komma till sin rätt inom egen hank och stör», sasom exempel hvarpa förf. hänvisar pa den »geschlossene Handelsstaat», till hvilken det pagaende världskriget tvungit centralmakterna att hart när förvandla sig. Ett steg i ifragavarande riktning togs genom den »reaktion emot 1800-talets industrialistiska typ», som kom till synes i det protektionistiska systemet under arhundradets senare del. Men »den avtarkiska principen nöjer sig icke med att stabilisera de nationella hushållen bak tullstängsel. Den vidgar sig till ett klart system, de 'slutna intressesfärernas', i stället för den öppna dörrens». Och »i samma man hushållen vinna sin avtarkiska självständighet, maste de starka varianterna i öfverkultur och kolonialtyp utjämnas till förman för ett system, som byter ravara mot ravara och industrivara mot annan industrivara», liksom det fran den avtarkiska principen »faller ljus öfver det viktiga kapitel inom ekonomipolitiken, som handlar om hushållens internationella orientering eller handelns 'territoriella differentiering'».

Med den *ekonomiska solidaritet* inom en stats näringslif (»i paritet med lojalitet och nationalitet»), som den avtarkiska utvecklingen innebär, stå vi direkt pa tröskeln till *sociopolitikens* omrade, till staten sasom »Gesellschaft», sasom »sammanfattningen af alla de naturliga intressesfärer, som efter kulturens kraf och arbetsfördelningens lag binda medborgarna samman i smärre grupper inom en och samma statliga ram», sasom »en real mangfald af stridiga intressen, medan det nationella folket är en naturlig enhet af likartade individer». Efter ekonomipolitikens afskiljande kan sociopolitiken väsentligen begränsas till läran om självva

samhällsklasserna. Förf. följer ur denna synpunkt »samhället» från *ättesamhället* genom *bysamhället* och *ståndssamhället* till nutidens »*medborgaresamhälle*», hvilket emellertid icke kan göra anspråk på arfvet efter de förra, då det »icke gömmer den enskilde i solidariska sammanslutningar», utan i öfverensstämmelse med naturrättens och liberalismens atomistiska uppfattning grundar staten direkt på individerna, och »därmed negerar samhällets egen princip». »Med ens står det klart för oss, att vi lefva i ett genomgångsstadium, sådant som alltid måste förekomma vid de stora typernas skifte». »Rundt omkring oss sjuder det och brusar af ett ungt lif, som vill tränga fram. Organiskt och fritt, som plantor i naturens vår, skjuta upp sociala bildningar af en typ, för hvilken liberalismens ideal minst af allt passar.» »Detta är föreningsväsendet eller associationen. Det pekar uppenbart hän mot en ny samhällstyp, direkt utsprungen ur arbetsfördelningens princip, som aldrig varit mera bjudande än i våra dagar, men på jämlikhetens och den nationella samlingens grund, som vinning från den liberala öfvergångsåldern. Det är de moderna klassernas vaknande medvetande, som här inom staterna korresponderar med nationernas vaknande medvetande inom statssystemet.» »Sambandet med *kamrater* stiger upp till ledande social princip, sedan banden med likar, med grannar, med fränder slappnat. Resultatet, som sålunda hägrar i vår tids förgrund, är en kvartär samhällstyp, associationen eller *facksamhället*, växande ut från kroppsarbetares sammanslutning till arbetsgifvares och literata yrkens af alla grader, och sträfvande till ett mål, där samhällets naturliga intressegrupper alla fått organisation och vederbörlig plats i kulturarbetet.» Såsom ett komplement till naturgebietet, nationen och det avtarkiska hushållet på de öfriga områdena söker staten här sig till underlag ett naturligt samhälle, ett harmoniskt socialt underlag, inom hvilket »genom medborgarskapets idé klasserna koordinerats med hvarandra i stället för ståndssamhällets subordination och på samma gång famnat hela folket i stället för ståndssamhällets privilegieväsen». Känslan af denna harmoni kallar förf. *socialitet*. »Man ser genast analogien med nationaliteten, som betyder solidaritet inom folket, liksom med lojaliteten, som är solidaritet under lagen.»

»Statens femte och innersta element är *regementet*», och »regementspolitiken är en annan vetenskap än statsrätten», hvilken studerar sitt objekt »i hvila och i konstituerande akter», under det att »regementspolitiken ser i staten alltjämt en aktiv vilja och gör sig reda för det sätt, hvarpå den i verkligheten konstitueras (författning), såväl som för de former, i hvilken den faktiskt verkar (förvaltning)». Äfven här »är statens verkliga princip den politiska ändamålsenligheten och icke rätten», och staten realiserar rätten, »därför att den insett dess ändamålsenlighet» och såsom »det andliga krönet på statens hela personlighet». Det rättsligt genomsyrade regementet kan uppfattas som det renaste uttrycket

för statens *ande*. Först påvisas det djupa sammanhang, som härvidlag »binder staten vid de lägre sidorna och därmed hindrar honom att göra sin förnuftiga fria vilja absolut gällande», huru redan landets beskaffenhet gör sig gällande i statsskicket och giftvetvis än mera den specifika samhällsbestämdheten i nyss antydd bemärkelse.

Det nya medborgarsamhället har lancerat den *allmänna rösträtten* i individens namn såsom ett den moderna statens personlighetskraf, och det sträfvar efter ett associations- eller facksamhälle i närmaste samband med den social- eller *samhällsrepresentation*, som är den naturliga efterträdaren till den ensidiga nationalitetsrepresentation, i hvilken den allmänna rösträtten och de samfällda valen resulterat. De sistnämnda voro tvenne murbräckor emot tronen och dess priviliegierade medhjälpare, men när absolutismen efterträdts af ett konstitutionellt regemente, »då måste den i nationalrepresentationens idé öfverspända folkviljan likaledes modereras i gestalten af en organisk samhällsrepresentation». De samfällda valen tillhöra »medborgarsamhällets interregnum». På »det nya naturliga samhället» måste grundas »en intresserepresentation, där det moderna samhällets stora faktiska arbetssfärer träda inför staten med hvar sina förtroendemän till språkrör och med den tyngd allena, som motsvarar deras resp. värde för det allmänna — detta är lösningen på representationens stora problem». Allt detta på grunden af den sant uppfattade nationella medborgartanke, på hvilken »framtidens representation alltjämt skall hvila», och hvilken de moderna klasserna icke skola klyfva »ända ned till bottnen, som de forna standen gjorde», utan ur hvilken de skola stiga upp »som bergshöjder ur en gemensam sockel». Liksom förut i den organiska förbindelsen mellan gruppsamhället och det avtarkiska hushållet samt det harmoniska naturgebitet, så igenkänna vi nu i det förstnämndas sträfvan efter ett politiskt uttryck i intresserepresentationen på nationell grund »en och samma lag arbetande i statslifvets alla elementer och på dess olika sidor. Allt hänger samman i samma stora utveckling.»

»Men om intresserepresentationen är framtidens nödvändiga uttryck för folkviljan, då skall icke heller den politiska demokratien vara historiens sista ord.» »Under makten af revolutionsidéerna har 1800-talet sträfvat till en lika monistisk statsform som 1700-talet, fast i den motsatta riktningen.» »Tronen som det fann före sig i egenmäktighet har det grusat (republik) eller åtminstone degenererat (parlamentarisk monarki).» Nu måste vi vänta »en ny syntes i stort, en förstärkning af den specifika statsmakten på demokratiens egen grund, ett tillgodoseende alltså af ordning och frihet, tillika genom en monarkisk renässans (konstitutionell monarki) eller cäsaristisk koncentration (principat). Förf. har på erfarenheten om öfverdrifters benägenhet att framkalla motsatta dylika, »kalkerat ett naturligt system för statsformerna, där den nedgående linjen från absolutism via konstitutionalism till demo-

krati (parlamentarism) tänkes aflöst af en uppstigande linje via principat till ny absolutism (cäsarism). Senaste århundradet har bevittnat den förra serien i dess oemotståndliga gång öfver Europa.» På grund af erfarenheter från andra tidehvarf kunna vi »ana att Europa en gång skall hafva löpt demokratiens lina ut, och att då förestår ett återvändande på den andra linjen, likt sommarmonsunens aflösning af vintermonsunen i lagbundet skifte». Trots all skenbar frihet är världen »fången i bojorna af långa och stora processer under själfva lifvets lag», och »det faller främst på regeringens ansvar att vaksamt afpassa statsskicket efter tidehvarfvets stora lag». Härvid hjälpa inga idealförfattningar, »hvad det kommer an på, är det lefvande innehållet», och därmed i främsta rummet på *nationalandan.* Ett folk skall självt lefva sig till sin författning, så att den sitter som »huden på en kropp». Och lifvet häfdar sitt primat öfver alla yttre former. »Godt är för ett folk att hafva ett tidsenligt och i allo välordnadt regemente, men ännu bättre är en sund och stark själ. Gustaf Adolfs tidehvarf i Sveriges historia med dess skröpliga lagstiftning är ett exempel för alla tider, att *staten är större än sin författning.*»

Den sista afdelningen af Kjelléns bok bär titeln »*Staten under lifvets lag*», och är åtföljd af en kort »afslutning» »*om statens ändamål*». Förf. sysselsätter sig här först med frågan om statens födelse och död. Hvad det förra beträffar, tar han med hänsyn till den primära statsbildningen bestämdt afstånd såväl från läran om statens gudomliga ursprung, som från hvarje naturrättslig fördragsteori. Statens egen vilja är dess rättsgrund, och dess skapelseakt ligger utanför rättens område. Hvad den *sekundära* statsbildningen, nya staters framträdande inom det redan bestående statssystemet, beträffar, måste, på grund af det därvid oundvikliga genombrytandet af dettas rättsförhållanden, från den internationella rättens och moralens synpunkt, hvarje nyfödd stat »i folkrättens husförhörsbok» antecknas som »oäkta», tills den i folkrättslig fördragsform vinner ett rättsligt erkännande. I framtiden torde, enligt förf:s mening, »ingen ny stat komma till utan denna lefvande personlighet», som konstitueras genom *nationaliteten:* och »hvad historien först och sist fordrar af en nation, som skall anses värdig dess högsta rang, den suveräna statens, det är vilja och kraft och beslutsamhet att i handling till hvarje pris häfda sin personliga rätt».

Vid nya staters tillkomst på den rätta nationalitetsgrunden, såsom vid Italiens och Tysklands enande till nationella storstater, måste ju i sammanhang därmed vissa mindre stater »dö»; men en *sådan* död är blott att »uppgå i ett högre lif», som »bryter dödens udd och betager dödsriket dess seger». Och denna form för staternas förgänglighet leder hän mot den med våra innersta föreställningar öfverensstämmande tanken, »att mänskligheten en gång skall realisera sin enhet äfven i politisk form», i en »universalstat», där »de statliga lifven rinna ut som floder i hafvet, låt

vara att deras skilda faror alltjämt skola kunna urskiljas (i föderalismens tecken)»; en bekräftelse ända till slutet af den biologiska analogien »utan kränkning af vart odödlighetshopp». Hvad den allmänna fragan om staternas dödlighet beträffar, sa har man med denna »natt till vetandets gränser», där »vetenskapens väg är slut och *trons* begynner». En stats försvinnande fran kartan synes ej nödvändigt behöfva betyda dess död för all framtid, ty finnes *nationen* kvar, finnes, äfven om »nationaliteten» synes försvunnen, hopp om »reinkarnation». Men är själfva nationen sasom sadan borta, da är döden »lekamlig och evig», da »försvinner äfven staten ovillkorligt och utan atervändo». Af historien synes det, som om den mest i ögonen trädande formen för detta nationens lekamliga bortdöende vore att söka i den »tvabarnssystemets» *nationella paralysi*, som »i själfviska beräkningar offrar hvarje tanke pa släktet». Och *ett* resultat hafva blickarna i det nämnda ovetbara dock skänkt, »och detta af omätlig betydelse saväl i praktiskt som i teoretiskt hänseende», nämligen »att det i afgörande man beror pa individerna själfva, om deras stat skall fa länge lefva pa *jorden*».

Vid aterblicken pa den bana, han nu »vandrat till slutet», erinrar förf., att han med flit i öfvervägande grad betonat statens natursida, för att genom »en belysning ocksa fran vänster komplettera den traditionellt öfvervägande belysningen fran höger» fran statens kultursida, och han anser sig kunna konstatera, att »bakom denna belysningseffekt ligger ocksa ett nytt utslag i själfva balansen mellan nödvändigheten och friheten: en förskjutning till den förras förman». Den »fran början till slut efter lefvande modell» gjorda undersökningen har nämligen resulterat i »att staten är primärt en intresse- och maktsfär och icke en rättsfär, ett sinligt förnuftigt väsen, med accenten pa den sinliga sidan», detta sa starkt att det, äfven om »farliga hemligheter» därigenom yppas, blir nödvändigt att »reducera staten fran filosofernas rättstat och förnuftiga väsen till ett i själfviskhet bundet, under lifsnödvändigheter famlande väsen af lägre förnuftsutveckling, än den, till hvilken individen kan höja sig». Den obetingade lydnadsplikten emot detta väsen kan saledes icke härledas ur det högres auktoritet *såsom sådan*. Förf. söker lösa den frågan genom »en enkel hänvisning till fjärde budet». Och hvarför skall du »*hedra din fader och din moder*» i staten? »Därför att *dig* ma väl ga», därför att det är sitt eget *nationella* väsens lag, individen underordnar sig, da han lyder staten. Och sedan »i framatskridandets namn» det förflutna arhundradets rationalism »vädrats ut ur var statslära och statspraxis», skall man, menar förf., i den af honom gifna statsförklaringen »finna ett ökadt stöd för förtroendet mellan stat och medborgare», da »ett personligt förhallande lättare uppstar gent emot en annan personlighet pa godt och ondt än mot ett abstraktum».

Enligt förf:s mening bevisar hans »organiska uppfattning äfven därutinnan sin högre sanning, att den aterger staten ett eget

mal». Detta mål är närmast hvarken »största möjliga lycka at största möjliga mängd af individer» eller rättsordningens hägn, utan helt enkelt den *nations välgång*, vid hvilken staten oupplösligen är bunden. En blick på de moderna statsväsendenas sträfvanden ger just icke någon vidare ideell bild af det därvid eftersträfvade. »Den (antika) stat, som Coulauges (måhända något öfverdrifvet) fann absorberad af kult och offertjänst, har alltså genom medeltidens romantik hårdnat till en typ absorberad af arbete och näringsbekymmer, utan tid till bön och utan lust till offer.» Men, frågar förf., är detta dock icke »en naturlig växt från barndom genom ungdom till hård och kämpande mandom»?

»Midt i denna tid af öfverströmmande Martha-omsorger», fortsätter han, »släppa vi emellertid icke hoppet om en stat», med äfven annat än materiella sträfvanden. »Äfven nationerna lefva dock till sist icke af bröd allena.» Inser statsmannen »meningen med sin stat» och därefter ställer rodret, utan att väja undan för svårigheter, hinder, kanske stora lidanden, »så beredes hans nation möjligheten att vinna det enda, som för folk som för enskilda» i grunden betalar lifvets pris, nämligen *personlighetens förbättring* till allt större fullkomlighet». »Att *fullkomna folkanlaget* blir sålunda till sist statens mål — sedan må det gå med lyckan som det vill, eller rättare, sedan kommer den verkliga lyckan af sig själf.» »Vi tro på en högre statstyp, som klarare skönjer och säkrare vandrar mot ett förnuftigt mål.»

*   *

*

Rudolf Kjelléns bok om »Staten såsom lifsform» innehåller som synes ingen i detaljer utförd lära om staten med dess olika former, funktioner och organer, i dess inre och yttre organisation, sådan man är van att finna i de gängse handböckerna i allmän statslära. Sannolikt är det en dylik, mera detaljerad lärobyggnad, vi ha att motse i den »närmare utbyggnad af systemet», som i förordet utlofvas. Det nu utkomna arbetet sysselsätter sig så godt som uteslutande med det centrala statsbegreppet i dess allmänhet, med dettas orienterande i olika verklighetsområden och belysande från olika »sidor». Och icke ens detta i någon abstrakt eller schematisk läroboksframställning. Man kan knappt säga, att i hela denna »handbok» förekommer en distinkt formulerad definition på dess föremål staten. Utan insikten om hvad staten och staten som lifsform är och på olika områden har till uppgift, påtvingas läsaren i en alltigenom konkret framställning, i sina detaljer och

sin helhetsgestaltning, afgjordt mera erinrande om en färdig konstskapelse än om de traditionella lärosystemformerna. Denna framställningsform torde så till vida äfven inom vetenskapen få betraktas såsom den högsta, som själfva systemet först därigenom kan framträda såsom konkret verkande enhet i och af mångfald, hvilket gifvetvis är »idealet» för ett sådant. Äfven därutinnan bevarar sig det intryck af konstverk, som den Kjellénska boken skänker, att den öfverrikedom af väckande nya tankar och lefvande bilder, den innehåller, alltigenom klädts i en i ordets egentliga mening stilistiskt »skön» form, mästerligt utarbetad i detaljerna och harmoniskt afvägd i proportionerna.

Inför dessa förhållanden har anmälaren fallit för frestelsen att åt själfva redogörelsen för arbetets innehåll ägna ett vida större utrymme, än det i dylika fall vanliga, därvid han bemödat sig att i möjligaste mån låta detta innehåll framträda i den stilistiska dräkt, förf. själft gifvit detsamma, liksom han omsorgsfullt undvikit den visserligen på många ställen framträdande frestelsen att grumla det afsedda harmoniska helhetsintrycket genom inskjutande af egna anmärkningar. Han hoppas emellertid, att denna vidlyftighet äfven skall vinna sitt försvar i det anmälda arbetets egen betydenhet. Det utgör nämligen utan gensägelse *qvinta essentia* af allt, som förf. skänkt åt sin vetenskap under sin långa och rika skriftställarebana, samt ger en koncentrerad och allsidig framställning åt ett system, som efter alla tecken att döma kommer att bilda skola inom statsvetenskapen, och detta knappast blott inom den svenska.

Men just af sistnämnda anledning är det också så mycket viktigare att söka vinna en riktig insikt i den nya statslärans verkliga vetenskapliga bärvidd. En närmare undersökning torde nämligen ge vid handen, att den frejdade författaren i det hänseendet i någon mån öfverskattat sitt verk. Ur sina träffande analogier och sinnrika grepp på den förhandenvarande »verkligheten», hvilka för visso utgöra bland de mest betydelsefulla och belysande bidrag, som någonsin lämnats till statens *fenomenologi,* drar han nämligen vissa slutsatser i fråga om statens *väsen,* som icke blott äro alltför »djärfva», utan som näppeligen låta sig häfdas inför den principiellt förutsättningsfria vetenskapens domstol. Denna anmärk-

ning afser ingalunda ett underkännande af den genomgående *empiriska* metod, förf. använder såsom sådan. Undertecknad bekänner sig visserligen, om ock på en efter förmåga utpräglad *kriticistisk* grundval, till den »rationalism», som Kj. låter sig så angeläget vara att »utvädra» ur statsvetenskapen. Att här upptaga något meningsutbyte rörande *den* principolikheten skulle emellertid föra allt för långt utom den naturliga ramen och expansionsmöjligheten för detta lilla inlägg. Granskningen gäller alltså endast förf:s slutsatser och undersökningsresultat skärskådade från den af *honom själf* proklamerade exklusivt empiristiska ståndpunkten, och såsom vunna genom en rent empirisk forskningsmetod.

Och det skall då visa sig, att dessa forskningsresultat, särskildt i hvad de röra statens väsensbestämdhet *icke* alltigenom låta sig upprätthållas från den principiellt förutsättningsfria empirismens ståndpunkt. Blott däraf att staterna framträda såsom ekonomiskt, socialt och rättsligt ordnande och verkande viljor inåt och såsom med hvarandra täflande och kämpande makter utåt samt af att de därvid i språkbruk och föreställningssätt behandlas »*som om*» de vore driftsmässigt eller medvetet handlande personer, kan man icke med kritiskt bindande kraft kunskapsteoretiskt sluta till att de i sig *äro* själfbestående väsen af en viss bestämd dignitet, och ännu mindre naturorganismer med ett territorium till »kropp», en nationalitet till »själ», och möjligen en förnuftig rättsordning till »ande» e. d. En dylik »introjektion» af från de sinligt förnimbara naturväsendena lånade karaktärer i såsom dylika väsen ickesinligt förnimbara *samhällen,* måste en principiellt förutsättningslös empirisk forskning obönhörligt stämpla såsom en naturalistisk eller biologisk *dogmatism.*

Den *konsekvent förutsättningsfria* empiriska samhällsundersökningen har primärt ingen rätt att om staten eller något annat samhälle utsäga något annat väsenspredikat än deras »*samhällighet*» såsom rätt och slätt en mångfaldsenhet utan vidare och hvad ur denna enhet såsom sådan följer. Och den måste konsekvent utgå från en allmän, icke aktuellt organiserad sådan samhällighet eller obestämdt enhetsförnummen mångfald, primärt af en lika universell som oorganiserad natur, d. v. s. när det gäller de mänskliga förhållandena — från den rent primitiva, af alla män-

niskor bestående samhälligheten. Denna utgör den primära gestaltningen af det under senare tider till sitt begrepp så omstridda »Gesellschaft» (på svenska samhälle i vidsträcktaste bemärkelse eller rättare allmän *samhällighet*), hvilket i självva verket icke är något annat än den diffusa af en tallös massa kombinationer och stridiga eller »kooperativa» sträfvanden och samhälleliga »potentialiteter» regellöst genomväfda samhällighet, inom hvilken och ur hvilken de olika distinkta samhällena genom *organisation* framträda. Och om man på detta sätt med noggrannast möjliga iakttagande af det kritiskt principiella förutsättningsfrihetskrafvet, och utan dogmatiskt inläggande i dess väsen af vissa yttre »fakticiteter» söker tränga in i denna företeelse, så skall man finna hurusom icke blott från »rationalistisk» utgångspunkt, utan i utpräglad motsats till den Kjellénska uppfattningen äfven från dennas *rent* empiriska ståndpunkt och med dess metod, *rätten*, just rätten, kvarstår såsom det konstitutiva för och det *väsentliga* i samhället och i särskild mening i staten, att det är rättsmakten och icke naturmakten som är det där dominerande *väsenselementet*.

Samhällighet rent och utan vidare förnummen *är såsom sådan* äfven i sina primitivaste former intet annat än *den gryende rättsaktualisationen*. Den *är* samhällighet uteslutande genom att *flera* lefva i en viss gemenskap samt bejaka denna gemenskap såsom sådan, d. v. s. hvarandras tillvaro inom densamma, d. v. s. att hvar och en i någon form eller till någon grad gör häfdandet eller åtminstone, låt vara under allehanda inbördes slitningar och intressekonflikter, fördragandet af de öfrigas tillvaro och dennas gällandegörande inom den gemensamma samhälligheten till en sin bestämningsgrund. Utan detta reciproka respekterande af »samhällsmedlemmarnas» tillvaro *är icke* samhälligheten. Dess fullständiga åsidosättande är identiskt med individuell isolation, och dess »positiva negerande» kommer till synes i individens »naturliga» drift att i sig helt absorbera »de andra», helt enkelt »äta upp dem», en företeelse, som bekant icke helt och hållet okänd inom den mänskliga sammanlefnaden.

Men detta inbördes tillvarohäfdande eller tillvarosfördragande, som *är* lika med det rent förnumna *samhället*, det är också just identiskt med hvad vi kalla *rätt*, i detta ords allmännaste bemär-

kelse. Och därför är äfven för den kritiskt renade empirismen *rätten*, och intet annat än denna, samhällets *väsen*, i den mening man från denna standpunkt öfver hufvud kan tala om ett sådant begrepp som det sistnämnda. Det skall ej kunna uppletas en enda samhällstyp eller samhällighet, där icke rätten i denna mening utgör det för dess *samhällsbestämdhet* konstituerande elementet, huru invefvad densamma än månde vara i allehanda andra företeelser och omsorger, och huru praktiskt kränkt eller negerad den »verkliga» rätten därvidlag än kan te sig. Icke ens en *absolut despoti* af ett eller annat slag utgör något undantag härvidlag; ty alldeles oafsedt »despotens» viljebeskaffenhet måste han dock, åtminstone i den mån han ej kan bokstafligen »uppsluka» och »smälta» dem, i dessa sina »undersåtars» tillvaro och till en viss grad omvårdnad se ett ändamål, som i sig sluter en viss grad af rättsaktualitet, hvilket för öfrigt äfven kan verifieras i de gifvetvis sammanlagdt starkare »andras» ur det senterade samhälls- h. e. rättsskyddet allena förklarliga fördragande af förtrycket. Till den rena nollpunkten kan rättsaktualiteten aldrig sjunka i någon samhällighet, ty i och med detsamma har denna upphört att vara en sådan.

Ur den allmänna samhällighet eller ur det *potentiella* rättsväsen, som här ofvan skildrats, »utkristalliserar» sig nu ett nät af olika, mer eller mindre inom sig slutna samhällsenheter eller organisationer, med mer eller mindre allmänna eller speciella, obestämda eller distinkta uppgifter. När något af dessa »samhällen» framträder med sådan inre universalitet och sådan makt, att det enhetligt inordnar och lagbinder hela den inom dess omfång befintliga, mer eller mindre diffusa samhälligheten, med densamma tillhöriga individer och materiella underlag samt inom densamma framträdande uppgifter, sträfvanden och samhällsbildningar, under sitt oemotståndliga och inappelabla, inåt »suveräna» välde, då benämna vi ett sådant samhälle för *stat*. Något annat och mera torde från *kriticistisk*-empirisk ståndpunkt knappt kunna utsägas om statsbegreppet, än att staten, statsorganisationen just *består* uti, att dess »väsen» utgöres af denna rättens enhetliga, inom statens område genomförda, låt vara i en mängd momenter ofullkomliga aktualitet i gestalten af en allom bjudande samfundsvilja. Att

utrusta detta statsväsen med vissa ur den yttre verkligheten hämtade attribut, såsom en territoriell »kropp», en nationell »själ» o. s. v., såsom dess *väsensegenskaper*, måste ofrånkomligen faststås såsom historistisk eller naturalistisk dogmatism. Och att, såsom Kj. gör, bestrida dess konstitutivt dominerande rättsliga karaktär, det är helt enkelt att bestrida den egenskap hos staten, som allena gör den till samhälle, *till stat*. Att staten också är engagerad i en mängd materiella eller ideella kulturuppgifter, framträder såsom »geopolitiskt», ekonomipolitiskt eller sociopolitiskt orienterad samhällsvilja, utgör intet som helst bevis häremot, utan detta är endast ett uttryck för, ett representativt gestaltande af den *samfälldhet* i af rätten i dess förefintliga aktualitetsgrad alltigenom integreradt handlande, som är ett naturligt utslag af *samhällsenheten*, detta i en just efter rättens aktualitet afpassad, med den verkliga rättens aktualisering harmoniskt stigande grad.

Och lika litet motsäges statens konstitutiva rättskaraktär af den omständigheten, att staterna i det internationella lifvet framträda som med en nästan vilddjursmässig egoisminstinkt *mot hvarandra* stridande, de ideella folkrättsbanden vid första »behof» ogeneradt sönderslitande »makter». Detta förhållande kan på sin höjd utgöra en instans *emot* läran om staten såsom en *själfbestående personlighet*, ty vore den detta och samtidigt rätten utgjorde denna personlighets väsen, då skulle, det är ovedersägligt, denna staternas internationella framfärd förefalla som en contradictio in adjecto, oförtydbart hänvisa på ett annat handlande subjekt, än det den inre rätten ordnande och häfdande statsväsendet. Helt annorlunda ställer det sig gifvetvis, om staten endast betraktas såsom en i en härskande maktgestaltning manifesterad rätts*ordning*, såsom *gränsen* för rättsordningens aktuella (d. v. s. *fenomenellt tryggade)* genomförande inom den primära och diffusa universella samhälligheten. Då är det alls icke oförklarligt, att samma samfällda vilja, som *inom* denna gräns var rättsligt organiserad och rättsligt tyglad, *utom* densamma, där rättsordningen *icke* är aktuell i nyssnämnda mening, mer eller mindre låter sig ledas af de egoistiska sträfvanden, som inom det förutnämnda primära samhällighetskaos göra sig gällande vid sidan af de sporadiska rättsaktualitetsmomenten. Redan Aristoteles hade som bekant vunnit den

insikten, att människan som, »om hon funnit sin fulländning i staten är den bästa af alla skapade varelser, frigjord från lag och rätt är den allra däligaste af dem», samt att »beväpnad orätt är den farligaste», och ansåg sig af förhållandena kunna draga den slutsatsen, att »rättfärdigheten (motsatsen till denna farliga orätt) är bunden vid staten: ty rätten är intet annat än den statliga gemenskapens ordning».

Denna redan af »den allmänna statslärans fader» insedda sanning, är också i alldeles särskild mening ägnad att sprida ljus öfver statstankens ställning till de *mellanstatliga förhållandena.* Ty är staten till sitt förnimbara väsen den öfverhetligt organiserade, sanktionerade och tryggade, i en genom en eller annan representant eller representation framträdande *samfälld mångfaldsvilja* integrerade, *rättsaktualiteten,* så är det evident, att det internationella tillstånd, på hvilken förf. framför allt grundar sin maktteori, beror på att staterna i förhållande till hvarandra fortfarande lefva inom ett mer eller mindre diffust »Gesellschaft», där denna rättsaktualitet ännu icke har vunnit en dylik fast organisation och öfverhetlig representation, och hvars immanenta samhällsuppgift således är att framföda en sådan.

Historien är i det hänseendet en god läromästare. Den vittnar oförtydbart om hurusom — vid sidan af talrika vanligen i monarkisk gestalt framträdande i de diffusa »Gesellschafts»-förhållandena bottnande och af den, vare sig individuella eller »samfälda» egoismen dominerade, mer eller mindre storartade och väldiga, till en oorganisk universalitet naturligt sträfvande vrångbilder af den sanna statsordningen — denna själf efter hand utvecklas fran den antika stadsstatstypen och till nutidens germanoromanska nationsstat, ett successivt inordnande af allt mera omfattande sfärer i den aktuella rättsordningens tryggande och främjande hägn, som oförtydbart pekar på en »universalstat», hvilken under en eller annan form måste framträda som den statliga utvecklingens och expansionens slutmål.

I fråga om denna statstankens af den förutsättningsfria forskningen betingade, å ena sidan begränsning, å andra sidan utvidgning, hafva filosofer och statslärare oftast i förunderlig grad visat sig som barn af sin tid. För Plato var sålunda uppenbarligen staten

äfven i väsendet typiserad i den helleniska *stadsstaten*, under det att Boström (särskildt otvetydigt framträdande hos hans intime lärjunge Claëson) liksom Hegel alldeles patagligt anser sig finna statsproblemets lösning inom nations- eller folkstatens ram, öfver hvilken den förre dock fastslår högre publika rättssamhällen i statssystemet och statssystemernas system eller mänskligheten, under det att den sistnämnde — i strid för öfrigt med de konsekvenser, till hvilka hans allmänna ståndpunkt borde ledt — definitivt synes öfverlämna de internationella förhallandena at den »Weltgeist», hvilken i »Weltgeschichte als Weltgericht» utöfvar sin oinskränkta domsrätt öfver »das höchst bewegte Spiel der innern Besonderheit der Leidenschaften, Interessen, Zwecke, der Talente und Tugenden, der Gewalt, des Unrechts und der Laster», hvilket utmärker de med nödvändighet »beschränkte» besondere »Volksgeister» i deras inbördes samlif, en skickelsediger lära, hvilken dock ingalunda kommit denne store tänkare att ett ögonblick betvifla, om han ocksa icke aktat nödigt att vetenskapligt demonstrera, identiteten emellan rättsstaten och »makterna».

Kjellén har i detta afseende dokumenterat sig sasom en empiristisk naturalistisk »Hegelian». Han har visserligen, och därvidlag ur viss synpunkt sasom »god förste», lyckats organiskt förbinda vetenskapen om de yttre och om de inre statsförhallandena till ett enhetligt system. Men hvad han därvid lär om »makternas» säregna förhållanden och internationella lif bär alltigenom den — låt vara historiskt orienterade — rena *naturvetenskapens* prägel, är af samma slags vetenskapliga karaktär och värde som exempelvis biologens forskningar inom djur- eller växtvärlden och later dessa förhållanden väsentligen dirigeras af den, visserligen sasom »Weltgeschichte» framträdande, biologistiska naturdriften.

På samma gång har han ju ingalunda varit blind för statstankens evolutionistiskt universella innebörd, och han har äfven iakttagit en äkta vetenskaplig hållning gent emot frågan om ett dylikt öfvernationellt eller eventuellt universellt statssamhälles gestaltning i vår värld, i det han, om ock med vissa flyktiga antydningar åt ras- och föderativhåll, lämnat dettas närmare bestämdhet å sido, en kriticistisk självbesinning, som onekligen står i ett visst kontrastförhållande till hans eljest så »definitiva» nationsstats-

teori. Om ett dylikt »världsrike» kan från här af mig häfdade statsuppfattningssynpunkt gifvetvis med vetenskaplig säkerhet intet mera utsägas, än *att* det måste vara en organisativt tryggad själfständig rättsordning, med faktisk makt att obönhörligen häfda den universella samhällighetsviljan med hänsyn till allt och alla inom sitt omfång. En så omfattande rättsordning, med förutvarande utåt liksom inåt suveräna samhällen såsom närmaste »undersåter» visar emellertid oförtydbart hän emot en statsform af helt annan typ än de hittillsvarande staternas eller statliga sammanslutningarnas. För denna »världsrikestyp» har man sålunda förvisso ingen som helst teoretisk befogenhet att a priori fastställa några vare sig efter »rasbestämdhet» eller efter »federativa» statsbildningar afpassade former. Man kan endast »konstatera», att den enhet, som med tillräcklig effektivitet skall kunna häfda sitt välde öfver sådana »selfgovernmentsorgan» som det här blefve fråga om, gent emot desamma måste besitta en än mera själfständig och i dess egen natur själfgrundad yttre eller inre maktställning än den som exempelvis tillkommer den nationsstatliga (äfven monarkiska) öfverheten inom dess område. Historien förvarar verkligen åtminstone ett omisskänligt, efter en säregen, i viss mån de nyssnämnda förutsättningarna fyllande typ gestaltadt, sträfvande i sådan riktning, nämligen det som representeras af medeltidens kyrka, hvilken emellertid, i den ur föreliggande synpunkt förkrympta gestalt, hvari den germanromanska suveränitetsstaten lämnat densamma, torde vara föga ägnad att upptaga de stolta världsrikestraditionerna från Gregorius' och Innocentius dagar. Den gällande folkrätten återigen söker som bekant förverkliga den universella rättsordningen uteslutande på grundvalen af de »underlydandes» fria aktualiserande genom dem själfva såsom sådana af den öfverordnade rätts- och samhällsbestämdheten. Och om dess utsikter att på sådana grundvalar kunna utvecklas till en effektiv rättsordning torde åtminstone de senaste årens erfarenheter knappt hafva afgifvit något mera lofvande vittnesbörd.

Det är påtagligt att för ofvannämnda, i dess allra allmännaste konturer här antydda samhällsuppfattning, *statens ändamål* måste formuleras rätt annorlunda än Kjellén i sin slutafdelning gjort. Det låter sig för all del äfven med fog påstås, att statens mål är

att »fullkomna folkanlaget», särskildt genom »personlighetens förbättring till allt större fullkomlighet». Men dessa uttryck säga i sin tämligen vaga allmännelighet på en gång för mycket och för litet för att ge ett prägnant uttryck åt statens specifika ändamål. Och då förf., utan vidare anger »ändamålsenligheten och nyttan» som statens allt dominerande och dirigerande »moraliska princip» så är därmed trots alla antydningar om rättens »ändamålsenlighet», dörren öppnad för en utilism, hvilken för hans öfvervägande naturalistiska biologism kan leda till oberäkneliga allt annat än rättsbestämda konsekvenser i »maktfilosofisk» riktning. Nej statens lifsuppgift är att i tryggande former *aktualisera rätten* inom det primära samhällighetskaos till olika samhällsbildningar och i allt vidare kretsar, med den universella rättsordningen såsom slutmål, men icke rätten såsom den »buttre och ohöflige herre bakom en lucka», om hvilken förf. talar, utan rätten såsom det renaste uttrycket för samhällets egen *essentia*, rätten, såsom den lifgifvande, ledande och »härskande» *idékraft*, som befruktande utlöser alla högre samhälleligheta- och samfäldhetsmöjligheter, sträfvanden och »idéer» samt skyddande positivt leder öfver dem till ett i inre och yttre mening universellt kulturlif.

Denna allmänna statsåskådning lämnar en omedelbar och naturlig förklaring — och vederläggning — af de historiska hufvudriktningarna inom den allmänna statsläran. Statens dominerande rättskaraktär utgör gifvetvis den ypperligaste jordmån för framväxande af den ju också i ordets egentliga mening uråldriga teorien om statens grundande på ett rättsligt statsfördrag. Och å andra sidan utgör den historiska erfarenheten om samhällsväsendets spontant framträngande makt en verksam läromästare för insikten om den ifrågavarande fördragsteoriens uteslutande fiktionsvärde samt ett naturligt fundament för den ännu inom den modernaste statsvetenskapen kraftigt sig gällandegörande uppfattningen af staten och rätten såsom en vare sig af Gudi eller af patrimonialförhållanden eller helt simpelt ur »den starkares rätt» stammande maktteoretisk fakticitet. Och för en mera djupgående, lifvet och grunden sökande undersökning, ligger steget öfver båda de nämnda åsikterna utomordentligt nära till en *organisk* uppfattning, som bakom samhällets särskildt statens spontana fram-

trädande samt ordnande och ledande verksamhet sparar högre eller mera omfattande kollektivistiskt gestaltade personligheters ingripande i vår värld. Där denna åskadning helt idealistiskt och utan nagra naturalistiska eller historistiska formdogmer fattar staten såsom en högre etisk-andlig rättspersonlighet, är densamma ägnad att verka utomordentligt befruktande och lifvande pa den enligt här häfdade mening sanna stats- och rättsuppfattningen, samt kan ofta endast genom en hårfin distinktion särskiljas från en verkligt kriticistisk uppfattning.

I samma mån ater igen, som den ifrågavarande organiska eller personliga statsuppfattningen bemänges med naturalistisk eller historistisk dogmatism, grumlas den för personlighets- och kulturutvecklingen riktningsgifvande rena statsidén till förmån för en i denna dogmatism fundamenterad »maktfilosofi». Kjelléns biologistiska statslära lutar, liksom flera af dess berömda föregangare, ovedersägligen i rätt betänklig grad åt det senare hållet.

Stick i stäf emot den idealistiska identifieringen af lif och själfmedvetande, enligt hvilken det endast i det inre och andliga helt aktuella lifvet försvagas och »altereras», i samma mån det framträder i yttre och »naturalistiska» gestaltningar, lägger Kj. lifvets och det biologiska statselementets hufvudfaktor i det yttre, i naturen, som med sin blinda driftegoistiska maktvilja med järnhård nödvändighet ingriper i staternas öden. Den kritiska punkten därvidlag ligger i hans ofvannämnda lära om *nationen* såsom ett *naturväsende,* hvilket i sin blinda driftsbestämdhet har en hufvudsaklig andel i statsbildandet, samt såsom statens naturbestämda »själ» spelar en i det mesta afgörande roll i »makternas» lif, utveckling och strider. Vi äro här inne på den utomordentligt svåra frågan om förhallandet mellan »kultur» och »natur» och dennas ur viss synpunkt bestämmande inflytande pa uppfattningen af staten. Hvar gar i själfva verket gränsen mellan kultur och natur? En konsekvent determinist kan mycket väl häfda den standpunkten, att *allt* är »natur», såsom undantagslöst lagbestämdt, medan å andra sidan en lika konsekvent »vitalist» svarligen torde kunna frankännas en viss befogenhet att fran sin standpunkt spåra »subjekternas» mer eller mindre själfständiga inverkan, och därmed äfven »kulturens» rötter redan inom själfva den organiska artbildningen, och således

djupt nere i hvad som allmänt erkännes tillhöra naturens rike. Kjellén låter å ena sidan kulturen sträcka sig ganska langt »nedåt», då han ju påvisar själfva *jordens* hart nära substantiella förvandling under inflytande af olika kulturer. Men å andra sidan utsträcker han enligt min mening naturens välde alldeles för langt uppåt genom sin lära om nationen såsom ett utpräglad naturväsen, en veritabel »människoart» emellan individen och mänskligheten.

Utan att härvidlag på något sätt vilja gå till sådana subjektivistiska eller psykologiska, i den moderna statsvetenskapen rätt allmänt gängse öfverdrifter, som i nationaliteten se föga mera än »ett dag för dag fortsatt plebiscit», måste jag dock på det bestämdaste betona den Kjellénska lärans öfverdrift i motsatta riktningen. Stammen eller rasen, dessa etniska enheter, kunna ju, om ock kanske äfven de med en viss modifikation, betraktas såsom naturenheter i egentlig mening. Men nationerna, de utgöra ingalunda några af sina medlemmar fullt oberoende fasta enheter, utan äro tvärtom produkter af en mängd sammanträffande förhållanden, i hvilka individerna ingripit och fortfarande ingripa på alla möjliga sätt. Nationens såväl inre sammanhörighet som dess afskiljande från andra nationer har uppstått ur samt i och med den totalitet af den sinligt förnuftiga människans konkreta handlande, som vi benämna *kulturutvecklingen*. Nationen är en — helt naturligt i främsta rummet, ehuru icke undantagslöst genom ett gemensamt språk kännetecknad — kuturgemenskapstotalitet, som konstitueras, icke genom gemensam naturbestämdhet, utan genom gemensam *historia*, den är icke ett naturväsen, utan ett *kulturväsen*. Den blir då icke i sin innersta grund den själfbestående, naturdriftsledda »själ» åt staten, som erfordras för genomförande af Kjelléns naturalistiskt biologistiska nationsstatliga »makt»-teori, men den blir i stället just därigenom i de flesta fall i än högre grad alldeles speciellt ägnad att blifva ett relativt afslutadt *material* för staten. Den blir ett *godt* material, i stället för ett af stats- och kulturbehofven oberoende naturbestämdt *nödvändigt* material.

Det är tydligt att härigenom äfven för en i andra hänseenden mer eller mindre dogmatiskt orienterad »kunskapsteori» den från naturmakts- eller naturnödvändighetssynpunkten härrörande sva-

righeten för en friare, af kultur- och rättsbegreppen alltigenom buren åskådning af staten väsentligen bortfaller, så att *rätten* såsom samhällets verkliga väsen, utan någon »collega major» eller ens »collega par» i *naturkraften*, tydligt framträder såsom den makt, hvilken genom alla svårigheter och intresseslitningar avtonomt leder samhället och staten framåt och uppåt. Hvad detta betyder för den systematiska uppfattningen af statens inre lif, torde ligga i öppen dag. Men äfven för det vetenskapliga behärskandet af statens yttre lif och af de mellanstatliga förhållandena är, såsom förut påvisats, den här häfdade läran om rätten den enda verkligt gifvande, i det den vindicerar möjligheten att genom rättens successiva, organiska och systematiska aktualisation inom den universella samhällighetssfären, utan dogmatiskt fastslående af vissa »naturbestämda» typer, inordna de mellanstatliga och inomstatliga förhållandena under en gemensam princip och i en alltigenom enhetlig vetenskap.

Man får väl då också finna sig uti att, såsom förut är påvisadt, »makterna» inför en *kriticistisk* åskådning förlora den »kunskapsteoretiska» *vetbarhets*karaktär såsom personliga eller organiska självbestående lefvande väsen, hvilken Kj. efter berömda mönster inom den organiska statsläran tillägger dem. Hvad tron eller »sannolikhetskalkylen» därvidlag möjligen anser sig kunna sluta ur vissa yttre framträdanden eller analogier, är en sak för sig. Inför vetenskapens verkligt kritiska självbesinning, kan läran om statens personlighet, åtminstone från empiristisk ståndpunkt, den enda som här göres gällande, på sin höjd stå sig som en för vetenskapen och lifvet gifvande *hypotes* eller rättare *fiktion*.

Äfven härvidlag, liksom i allmänhet då det gäller sträng vetenskaplighet, är det fader *Kant*, som är läromästaren. Enligt honom var nämligen samhällsorganismen till sitt *vetenskapliga* väsen blott en »*Maxime der Beurtheilung*», ett den reflekterande omdömeskraftens *regulativa* begrepp och sålunda minst af allt något teoretiskt fastställbart »noumenon» eller »Ding an sich». Att den »stora» efterkantiska filosofien i detta som i så många andra hänseenden sprungit öfver målet och genom metafyeiserande och »konstitutiviserande» af de kriticistiska »regulativen» återigen skattat åt den kunskapsteoretiska »dogmatiken», har, vid sidan af det

därigenom indirekt stimulerade framträdandet med förnyad kraft äfven af den *naturalistiskt-materialistiska* dogmatismen, varit den *negativt* verkande förnämsta historiska drifkraften till den såsom reaktion emot denna *efter*kantiska idealistiska och realistiska dogmatism framträdande kriticistiska »själfbesinning», som för närvarande åtminstone i sträfvandets form börjat i allt vidare kretsar göra sig gällande inom vetenskapens värld. För den empiriskt fundamenterade statsvetenskapen betyder denna själfbesinning som sagdt, att vi icke kunna med visshet *veta* statens personlighet, lika litet som vi om dess *väsen* kunna predicera några territoriella eller nationella attribut, om vi också i den vetenskapliga systemutvecklingens och i statslifvets och samhälls- och kulturutvecklingens välförstådda »intresse» hafva full rätt att behandla och utnyttja staten »som om» han vore en personlighet, ett så eller så beskaffadt själfbestående organiskt väsen. Det är endast i ett hänseende, som statspersonligheten utan tvekan och utan vidare kan tillerkännas en verklig vetbarhet, och det är såsom »juridisk person», därför nämligen, att detta inom samhällslifvet gängse begrepp till *sitt* »väsen» *är* af fiktionell natur.

Denna begränsning af den statliga personlighetslärans kunskapsteoretiska bärvidd innebär ingalunda någon minskning i den empiriskt vetenskapliga fruktbarheten hos den fiktionsartade eller »hevristiska» principinnebörd, till hvilken den sålunda blifvit reducerad. Den betyder endast, att den empiriskt fundamenterade, principiellt förutsättningsfria statsvetenskapen måste med afstående från alla metafysiska pretentioner begränsa sig till att alltigenom vara en *pragmatisk vetenskap*. Och för den här omhandlade bokens värde betyder det icke heller någon som helst annan vetenskaplig värdeminskning, än den som möjligen kan följa ur sistnämnda begränsning.

Det med hänsyn till den af utgifvaren godhetsfullt meddelade »licensen» i alla händelser allt för hårdt anlitade utrymmet nödgar mig att afsluta granskningen af det högintressanta Kjellénska arbetet med dessa allmänna och principiella anmärkningar, ehuru dess på hvarje sida svällande rikedom af betydelsefulla tankar och synpunkter för visso på många ställen äfven gifvit väckelser för en ingående detaljgranskning. Kjellén har omsorgsfullt, från under-

tecknads standpunkt alltför omsorgsfullt, »vädrat ut» allt hvad »rationalism» heter ur sin undersökning. Men har i grundläggande punkter därvid glömt att medtaga den kunskapsteoretiska *dogmatism*, som för empirismens oantastbara vetenskaplighet är om möjligt ännu farligare än för rationalismen. Om han i den utlofvade »slutliga affattningen af systemet» fullföljer samma utvädring äfven på sistnämnda område och helt omgifver sin »statliga lifsform» med den äkta kriticismens kanske litet tunnare och kyligare, men från »föromdömenas» smygande mikrober renade luft, samt, med naturalismens »förande utanför portarna», ur sitt system *tar bort* den »skärningslinje mellan materialism och idealism», som på en bakväg återinför den dualism, han i andra hänseenden så framgångsrikt vetat motarbeta, så skall hans nya statslära, i gestalten af *allsidig pragmatisk vetenskap om staten* för visso »varaktigare än kopparn» häfda sin plats bland vetenskapens monumentala minnesverk.

Den internationella sjöfartsstatistiken.

Några kritiska synpunkter.

Af

Bo Montgomery.

De uppgifter, som föreläggas den moderna sjöfartsstatistiken, äro af mycket växlande natur och bearbetas i olika länder enligt ganska skiljaktiga metoder. Följaktligen är det förenadt med ej ringa svårighet att erhålla fullt jämförbara värden för upprättandet af en internationell sjöfartsstatistik. Skiljaktigheterna framträda icke allenast inom själfva skeppsmätningen utan äfven beträffande statistikens begränsning med afseende på fartygens storlek och användning. Fordran på jämförbarhet synes icke kunna tillgodoses utan ett för alla länder gemensamt system, och för att kunna nå fram till ett sådant torde det vara nödvändigt att något närmare skärskåda de viktigare nu rådande systemen.

Sjöfartsstatistiken grundar sig på vissa måttenheter, uttryckande t. ex. fartygens kubikinnehåll, deplacement, d. v. s. vikten af den af fartyget undanträngda vattenmassan, lastförmåga, uttryckt genom maximilastens vikt o. s. v. I England infördes genom Merchant Shipping Act 1854 Moorsom's skeppsmätningssystem, hvilket grundar sig på en uppmätning af fartygens kubikinnehåll. Måttenheten är ton, en beteckning, som härleder sig ur uttrycket »tonne à vin» och ursprungligen angav det antal vinfat, som kunde tagas ombord på ett fartyg. Detta tonbegrepp, som till skillnad från andra förut befintliga sådana, benämnes registerton, emedan de officiella fartygsregistren baseras på detsamma, motsvarar 100 engelska kubikfot eller 2,8316 kubikmeter. Enligt Moorsom's system skiljer man på brutto- och nettotonnage, hvilka omfatta, det förra i hufvudsak allt utrymme under däck samt fasta byggnader ofvan däck, det senare med vissa undantag alla lastutrymmen och utrymmen för passagerare, men däremot ej för maskiner, navigering, betjäning o. s. v. Numera tillämpas på samtliga större handelsflottor den brittiska regeln för bruttoutrymmet och på de flesta äfven regeln för nettoutrymmet. Denna senare uppdelar fartygen i tvenne kategorier dels sådana för hvilka bruttotonnaget utgöres till mer än 13 men mindre än 20 % av maskiner och ångpannor, dels öfriga fartyg. För de förra erhålles

nettotonnaget genom en minskning med 32 % af bruttotonnaget (denna minskning benämnes nettoafdrag), för de senare sättes nettoafdraget lika med volymen af maskinrum och ångpannor ökat med 75 % häraf, hvilka procent äro afsedda att motsvara volymen af kolboxar, vågtunnlar m. m. Afdraget får dock i intet fall öfverskrida 55 % af bruttotonnaget efter afdrag för manskapsrum m. m.

Utom den brittiska regeln för nettoafdrag förekomma äfven Donau- eller Suezkanalregeln samt tyska regeln. Den förra innebär i stort sett detsamma som andra delen af den brittiska regeln, den enda skillnaden är, utom att regeln gäller alla fartyg, att gränsen för nettoafdraget sättes till 50 %. Den senare går ut på, att endast den verkliga volymen af maskinrum och ångpannor samt kolboxar, som stå i direkt förbindelse med dessa, afdrages från bruttotonnaget, hvarvid dock detta afdrag ej får öfverstiga hälften af bruttotonnaget utom vid bogser- och bärgningsångare. Som ofvan nämnts är det den engelska regeln, som allmännast vunnit tillämpning. Den tyska regeln torde dock vara den, som lämnar det mest exakta värdet på nettotonnaget, då ju detsamma verkligen uppmätes. Emellertid tillämpas denna regel numera endast i Sverige och Belgien, under det att Tyskland självt har öfvergått till den brittiska.

Det material, som närmast står oss till buds vid behandlingen af internationell sjöfartsstatistik, utgöres af de internationella statistiska tabellerna. Dessa publiceras väsentligen från tvänne statistiska centraler, i Paris och i London, hvarjämte en del norska tabeller i ämnet sett dagen.

År 1828 grundades i Paris Bureau Veritas, som sedan 1873 årligen utgiver en internationell fartygsstatistik som bilaga till sin »Répertoire Général de la Marine Marchande». Denna statistik innehåller särskilda tabeller för ång- och segelfartyg med uppgifter angående antal och tonnage för samtliga handelsfartyg, som uppgå, ångfartyg till 100 och segelfartyg till 50 registerton. Till och med 1890 angifves här fartygens bruttotonnage, sedermera däremot deras nettotonnage. Statistiken före 1890 och den efter nämnda år blifva härigenom ej fullt jämförbara. Äfven i andra afseenden är emellertid den franska statistiken bristfällig. Fartygens tonnage angifves efter i vederbörande land antaget skeppsmätningssystem, och blifva följaktligen siffrorna endast för länder med ett och samma system jämförbara. För de flesta större nationers handelsflottor tillämpas visserligen nominellt den brittiska regeln, hvilket emellertid icke hindrat att godtyckliga jämkningar ofta företagits. Ytterligare en brist i Veritas' statistik är, att ångare, som trafikera floder och insjöar, ej medtagas. Undantag härifrån göres dock beträffande ångare på de amerikanska insjöarna, såframt de äfven användas i oceanfarten.

Bureau Veritas insamlar sina uppgifter genom experter i de olika länderna. I större stater finnas flera sådana, hvilka lämna

sina uppgifter till en filialbyrå i vederbörande land, och sammanställer denna i sin tur materialet i tabeller, hvilka öfversändas till Veritas' centralbyrå i Paris. Experterna få i allmänhet ej tillgång till själfva primärmaterialet utan måste nöja sig med att bearbeta och så vidt möjligt fullständiga de för hvarje land publicerade officiella statistiska uppgifterna, som finnas tillgängliga i form af skeppslistor, årsberättelser el. dyl. Emellertid har Veritas' statistik ofta visat sig mindre tillförlitlig, så att stundom i tabellerna förekomma stora fartyg, som för länge sedan varit förolyckade eller kondemnerade. Sitt största värde har denna statistik därigenom, att den omspänner så stor tidrymd.

Sedan 1890 publicerar engelska Lloyd årligen som bilaga till sitt internationella skeppsregister en fartygsstatistik öfver samtliga handelsflottor. Denna anger för sjögående ångfartyg om mer än 100 tons bruttotonnage antal, byggnadsmaterial, brutto- och nettotonnage samt för sådana om mer än 100 tons nettotonnage motsvarande uppgifter med undantag af bruttotonnage. Liksom i Veritas' tabeller angifvas i allmänhet fartygens tonnage enligt för hvarje land gällande skeppsmätningssystem, dock att icke brittiska skepp, som tillhöra ett land med från den brittiska afvikande skeppsmätning och som likväl upptagas i statistiken enligt det brittiska skeppsmätningssystemet, tonnaget sättes med kursiverad stil. Härutinnan göres dock egendomligt nog ett undantag för Sverige, alldenstund de svenska rederierna sedan 1895 lämna sina uppgifter till Lloyd's statistik enligt brittiskt skeppsmätningssystem, ehuru ju Sverige som bekant för sin del begagnar det tyska systemet. Sverige har naturligtvis härigenom en betydligt högre nettoprocentsats (nettotonnaget uttryckt i procent af bruttotonnaget) än t. ex. England. Enligt Veritas' tabeller för 1909—1910 var nettoprocentsatsen för Sverige 71,10 och för England 61,78 Emellertid får man med användande av Lloyds' tabeller den felaktiga föreställningen, att Sveriges handelsflotta, trots beräkning efter tyska regeln, till och med har en nettoprocentsats, som med 2 % understiger Englands. För insamlande af uppgifter har äfven Lloyd i de olika länderna sina experter (surveyors), hvilka dock äro färre än Veritas'. Men under det att mer än tre fjärdedelar af dessa senare jämväl äro anställda på annat håll, stå de förra till större delen uteslutande i Lloyds' tjänst. Härigenom ha ju dessa tillfälle att ägna mer tid åt materialets pröfning, hvarför Lloyds' uppgifter i allmänhet blifva tillförlitligare än Veritas'. En omständighet, som äfven i hög grad bidrager härtill är den, att surveyors utom rapporter angående eget distrikt äfven skola lämna uppgifter, som kommit till deras kännedom beträffande förändringar inom landets handelsflotta i öfrigt. På så sätt erhålles ju en ganska effektiv kontroll af de olika experternas uppgifter. Såsom grundval för dessa tjäna resp. länders officiella sjöfartsstatistik, under det att uppgifterna angående nybyggda fartyg inhämtas från varven och uttryckas i deplacement i stället för i

rymdmatt. De nybyggda fartygen intagas först i Lloyds' offentliga statistik när de äro fullständigt utrustade och insatta i trafik, detta en olikhet mot de andra internationella statistiska tabellerna.

Lloyd anlitar icke privata fartygsregister, utan erhallas i allmänhet nödiga upplysningar genom vederbörande länders regeringar. Surveyors sammanställa själfva ej några tabeller, utan insända materialet och uppgifter angående förändringar direkt till Lloyds centralbyrå i London. Här bearbetas materialet och härifrån afsändas för fullständigande af vissa uppgifter förfrågningar till surveyors eller direkt till redarne. Hvart tredje år tillsändas samtliga redare utdrag ur statistiken beträffande deras fartyg med anmodan att fullständiga och återsända desamma. Statistiken avslutas årligen den 30 juni och publiceras omkring fyra veckor härefter.

Den internationella statistiska kongressen i Haag 1869 uppdrog åt norska statistiska centralbyran att utarbeta en internationell sjöfartsstatistik. En sådan publicerades äfven under loppet af åren 1876—1894 i fem band under uppsikt af centralbyrans chef A. N. Kiaer. Denna statistik omfattar skeppsmätning samt fartygs- och trafikstatistik för samtliga länder. Tabellerna utarbetades på grundval af respektive länders officiella sjöfartsstatistik. För att densamma skulle blifva jämförbar för de olika länderna, valde man såsom måttenhet registerton och gjorde nettoafdrag enligt den tyska regeln. För att sedan öfverföra de nationella talen till internationella (tonneaux internationaux) multiplicerades de med för hvarje system uträknade faktorer, olika för ång- och segelfartyg. I några af sina tabeller har Kiaer infört begreppet »tonnage calculé» för att kunna jämföra ång- och segelfartyg efter en gemensam måttstock. Ett ton för ångfartyg sättes lika med tre ton för segelfartyg. Detta begrepp infördes som bekant äfven i den svenska statistiken och benämnes ju här förmedladt ton. I fjärde bandet lämnas en utförlig redogörelse för skillnaden mellan de faktorer, som användas i fartygsstatistiken för öfverförande af de nationella systemen till internationella, och dem som användas inom trafikstatistiken. På grund af de vetenskapliga principer, som tillämpas inom Kiaers statistik, har denna trots sin ålder fortfarande ganska stort värde.

I öfrigt märkes bland publikationer i internationell sjöfartsstatistik t. ex. den årligen af »British Board of Trade» i en af dess blå böcker införda sjöfartsstatistiken under rubrik »Tables showing the Progress of Merchant Shipping in the United Kingdom and the Principal Maritime Countries». Denna, som grundar sig på respektive länders statistik, har den bristen, att den icke angifver någon bestämd minimigräns för de medtagna fartygen. Vidare förekomma tabeller i ämnet såväl i den amerikanska »Annual Report of the Commissioner of Navigation» som i »Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich».

Efter denna redogörelse för organisationen af den internationella

sjöfartsstatistiken och dess allmänna grunder, öfvergå vi till *fartygs statistiken*. Ändamålet med densamma är att fastställa utvecklingen a ett lands handelsflotta, under förloppet af en viss tidrymd, i jäm förelse med andra länders. Närmast torde lämpligen betrakta den nuvarande statistiken på området och dess möjligheter at fylla sin uppgift. Jämförbarhet såväl *mellan* systemen som *inon* desamma äro tydligen oeftergifliga villkor. I bägge dessa afseende framträda stora brister inom den nuvarande statistiken.

Till en början kunna vi betrakta bristerna i fråga om jäm förbarhet mellan systemen. Dessa framträda, som redan inled ningsvis påpekats, såväl beträffande skeppsmätningen som ock då det gäller begränsningen af statistiken med hänsyn till fartygen storlek och användning. I fråga om skeppsmätningen råder son ofvan nämnts i de flesta större stater engelska systemet, men de är först på senare tid, som det engelska systemet slagit igenom hvarför statistiken före och efter denna tid icke är jämförba Naturligtvis kan man som Kiaer genom multiplikation med viss faktorer öfverföra de olika systemen till ett internationellt, me blir resultatet härvidlag alltid mindre noggrannt och genomföran det förenadt med mycket stora svårigheter. Förhållandet mella brutto- och nettotonnaget kan omöjligen fastställas med någo större noggrannhet, då nettoprocentsatsen, hvilken, som förut nämnts är nettotonnaget uttryckt i procent af bruttotonnaget, befinner si i ett ständigt sjunkande. Men hvad som ytterligare försvåra beräkningarna är, att detta sjunkande är olika i olika lände Sålunda hade under perioden 1890—1910 nettoprocentsatsen England sjunkit från 63.48 till 61.78, i Sverige från 73.62 till 71.1 samt i Tyskland från 70.51 till 61.47, hvilken senare sänknin naturligtvis hufvudsakligen är en följd af öfvergången till de brittiska systemet. Man skulle tydligen vara nödsakad att fö hvarje särskild stat uträkna en speciell reduktionsfaktor, me skulle detta alltid medföra mera arbete och kostnader än hva ett öfverförande till det ofullständiga brittiska systemet är värd Däremot kunde en öfvergång till bruttotonnage vara tänkba Emellertid saknas uppgifter angående bruttotonnage i vissa lände helt och hållet, i andra åter ha dessa upptagits först på senar tid. Sålunda skulle en statistik grundad på bruttotonnaget endas kunna utarbetas för de senare åren. Den blefve emellertid allti tillförlitligare än nettostatistiken och ur denna synpunkt att före draga.

Med hänsyn till fartygens storlek sättes ju gränsen för in förande i den officiella statistiken väsentligen olika i olika lände För Tyskland, England, Frankrike, Danmark och Norge är gränse satt till 50 registerton. I en del andra stater ha först på senar tid denna gräns införts. I Nederländerna är ingen bestämd grän utsatt, men den officiella statistiken medtager endast fartyg, so erhållit ett s. k. Seepass, en legitimation för sjögående fartyg Enligt Kiaer omfattade den holländska statistiken härigenom endas

fartyg om 50 registerton netto och däröfver. Sverige har som bekant 20 tons gränsen. I Ryssland angifves endast antalet, ej tonnaget af fartyg under 50 ton. Hvad som gör förhållandet till minimigränsen ännu mer kompliceradt är, att somliga länder här använda netto- under det andra använda bruttoberäkning. Sålunda har Sverige, Frankrike, Danmark, Norge, Tyskland till 1896 och England till 1886 nettoberäkning, under det att Tyskland och England för närvarande samt Förenta Staterna tillämpa bruttoberäkning. Minimigränsen för dessa senare ligger följaktligen mellan 30 och 40 registerton netto. Äfven här är naturligtvis bruttoberäkningen den mera tillförlitliga.

Skiljaktigheterna med afseende på fartygens användning röra egentligen endast statistiken för fiskarfartyg. Dessa medtagas icke i den holländska eller ryska statistiken för sjögående fartyg, under det att Storbrittanien och Tyskland icke allenast införa dem i den allmänna fartygsstatistiken utan jämväl föra en särskild statistik för desamma. I dansk och finsk sjöfartsstatistik inordnas fiskarfartygen utan någon särskild åtskillnad i den allmänna fartygsstatistiken, under det att redan år 1902 en särskild statistik öfver fiskarflottans bestånd infördes i Sverige. Med afseende på användningen kunna vi särskilja flera andra stora grupper, såsom bogserångare, kabelutläggare, bärgningsångare m. fl. Dessa fartygsgrupper upptagas dock i allmänhet ej i särskilda tabeller, ehuru de ofta omfatta ett stort antal fartyg.

Vi skola nu öfvergå till frågan om jämförbarhet *inom* systemen. Gå vi tillbaka till ändamålet med statistiken, nämligen att fastställa utvecklingen af ett lands handelsflotta under ett visst skede, finna vi, att denna icke hufvudsakligen framgår af fartygens tonnage utan fastmer af deras lastförmåga och hastighet. En jämförelse måste därför tydligen grunda sig på just dessa faktorer. Då Kiaer införde begreppet »tonnage calculé» för att utjämna förhållandet mellan ång- och segelfartyg, ansåg han sig tydligen taga ett steg i denna riktning. I stället har han emellertid genom att nominellt taga hänsyn blott till storlek uppmätt i ton vid en jämförelse, som i realiteten är beroende af förutnämnda tvänne faktorer, gjort densamma missvisande. Oafsedt att användningen af förmedlade ton genom segelflottans ringa betydelse blifvit synnerligen begränsad grunda dessa sig på ett förhållande, som snarast är att anse som irrelevant, enär tydligen för den absoluta värdesättningen fartygets i och för sig lastförmåga och hastighet böra vara normerande.

Nu synes det lämpligt att sammanföra dessa tvänne utslagsgifvande faktorer under beteckningen »prestationsförmåga» för att härpå grunda ett nytt system. Beträffande lastförmågan gifver ju själfva ordet i viss mån vid handen vad begreppet innebär, men torde det dock vara ändamålsenligt att något närmare precisera detsamma. I varven bestämmas fartygens deplacement såväl, då de äro olastade, som då de äro lastade, i hvilket senare

fall fartygen för att vara sjödugliga ej få sjunka under en viss linje. Skillnaden mellan deplacementen för fartyg i lastadt och olastadt tillstånd, d. v. s. den tillåtna vikten af lasten, är just lastförmågan. Nu kan äfven prestationsförmågan definieras, och är denna lika med hastigheten uttryckt i knop, »k», gånger lastförmågan uttryckt i ton[1], »t». Inför man en enhet tonknop = t × k som måttstock för statistiken, måste denna uppenbarligen blifva betydligt mera belysande och användbar än en sådan, som grundar sig på enbart rymdmått eller enbart deplacement, där jämförbarheten aldrig kan blifva annat än partiell.

Stora svårigheter möta dock att genomföra ett tonknopssystem. Nästan all hittills förd sjöfartsstatistik blir tydligen obrukbar, då den grundar sig på andra system, som beträffande lastförmågan endast ungefärligen kunna öfverföras till det nya systemet och i fråga om hastigheten ej alls, till följd af bristande uppgifter. Vidare komma väl sannolikt primäruppgifterna beträffande de nuvarande fartygens lastförmåga att i början blifva relativt osäkra, under det att desamma i fråga om nybyggda fartyg kunna lämnas fullt tillförlitliga från varven. Men, kan man fråga sig, hvad är det för lastförmåga och hvad är det för hastighet som bör användas, är det bruttolastförmågan eller nettolastförmågan, är det maximihastigheten eller medelhastigheten? Bruttolastförmågan (the Cargo carrying capacity) är lastförmågan hos fartyget sådant det levereras från varvet, d. v. s. med maskiner och ångpannor men utan kolförråd, dricksvatten, utrustning och besättning; nettolastförmågan däremot är den ytterligare lastförmågan sedan kolförråd etc. äro förda ombord. Enligt beräkning för den tyska handelsflottan åren 1890—1910 skulle nettolastförmågan vara i stort sett 10 % lägre än bruttolastförmågan. Skulle man lägga nettolastförmågan till grund för statistiska beräkningar uppstode väl sannolikt samma svårigheter som beträffande nettotonnaget, d. v. s. att man icke kunde enas om, hvad som verkligen hörde dit. Bruttolastförmågan däremot är ju ett fixeradt begrepp och ger väl med hänsyn till prestationsförmågan ett egentligare värde. Tänka vi oss tvänne fartyg med samma bruttolastförmåga och samma hastighet men med olika nettolastförmåga, måste de ju alltid vara ganska likvärdiga: är det enas nettolastförmåga större, äro ju istället det andras utrymmen för kol m. m. större. Här kompensera tydligen den genom det större kolutrymmet möjliggjorda ökningen af aktionsradien och den större nettolastförmågan hvarandra. Jämföra vi åter två fartyg med samma nettolastförmåga och samma hastighet men med olika bruttolastförmåga, måste de vara olikvärdiga: det med större bruttolastförmåga är mervärdigt, eftersom det har sig tillgodo större utrymmen för kol m. m. och följaktligen besitter möjlighet till större aktionsradie. Någon denna kompenserande faktor hos det andra fartyget

[1] 1000 kg.

finnes ju i detta fall icke. När det så gäller att välja mellan maximihastighet och medelhastighet måste man för att erhålla exakta värden på ångfartygens prestationsförmåga välja maximihastigheten, då ju denna anger hela måttet af möjlig prestation, men medelhastigheten endast genomsnittshastigheten på under året fullbordade resor. För segelfartygen använder man medelhastigheten, enär saken här ställer sig annorlunda. Därest man med tillämpning på ett segelfartyg af för ångfartyg gällande beräkningsgrunder komme till det resultat, att segelfartyget framstode som i besittning af låt vara jämnstor prestationsförmåga med den hos ett visst ångfartyg, skulle detta vara faktiskt missvisande, enär man vid segelfartyget försummat taga hänsyn till dels de osäkrare trafikförhållandena, dels den mindre sjödugligheten. Användandet af medelhastigheten afser just en korrektion i det förra afseendet, då ju själfva dess begrepp innefattar sådan hänsyn, och bristen i det senare afseendet elimineras så att säga rent automatiskt genom bestämmandet af vattenlinjen vid maximilast.

Den fullständiga definitionen på prestationsförmågan blir slutligen: bruttolastförmågan uttryckt i ton multiplicerad med maximihastigheten uttryckt i knop (för segelfartyg medelhastigheten per år.)

Återstår att behandla *trafikstatistiken*. Ändamålet med densamma är i hufvudsak att fastställa storleken af trafiken. Till grund för trafikstatistiken ligger vederbörande lands nationella sjöfartsstatistik. Denna blir naturligtvis internationell så till vida, att den upptager andra länders sjöfart på nationens egna hamnar. Men svårigheterna härutinnan äro ju uppenbara. Här om någonstädes fordras jämförbarhet.[1]

Det ligger naturligtvis i hvar och en nations eget intresse att kunna undgå svårigheterna, som medfölja olika skeppsmätning. Länder med samma skeppsmätning pläga ingå öfverenskommelse att ömsesidigt erkänna hvarandras skeppsmätningsbref. Beträffande länder med olika system är det tydligt, att fartyg från dem med litet nettoafdrag, t. ex. sådant efter tyska regeln, alltid i hamnafgifter måste betala oproportionerligt höga summor vid angörandet av t. ex. en engelsk eller tysk hamn, där den engelska regeln tillämpas. Detta kan ju undvikas genom att låta myndighet i

[1] Frankrike hade ännu 1901 ej antagit engelska skeppsmätningsregeln. Detta år ansåg sig Hamburg-Amerikalinjen böra förse sina fyra expressångare, som på bort- och återresorna anlöpte Cherbourg, med franska skeppsmätningscertifikat, för att de skulle kunna åtnjuta fördelarna af den lägre nettoberäkningen. Då ångarna under år 1901 anlöpte Cherbourg i medeltal 16 gånger, uppgick deras sammanlagda sjöfart på denna hamn enligt tysk mätning till omkring 250,000 R. T. netto, enligt fransk däremot blott till 106,000. Hade nu i statistiken öfver Cherbourgs sjöfart den förstnämnda siffran upptagits, skulle stadens sammanlagda sjöfart till synes ökats med en större summa än Cherbourgs hela sjöfart på öfriga franska hamnar. Denna enorma differens skulle tydligen endast bero på olika mätning af fyra tyska fartyg.

vederbörande andra land efter uppskattning eller mätning utfärda ett mätcertifikat för fartyget, hvarefter detta beviljas vissa procentuella afdrag från hamnafgifterna. I allmänhet tar denna procedur lång tid i anspråk och medför stora kostnader, hvarför redarne ofta i stället betala de drygare afgifterna. På grund af att alltså många fartyg underlåta att anskaffa mätbref, komma de att upptagas i statistiken för vederbörande hamn enligt deras egen högre nettoberäkning, hvarför i allmänhet i länder med låg nettoberäkning uppgifterna angående utländska fartygs del i sjöfarten på det egna landets hamnar angifvas alldeles för höga. För fartyg tillhörande nation med större nettoafdrag än de i vederbörande hamn gällande är det ofvan antydda förvärfvandet af skeppsmätningscertifikat obligatoriskt.

Trafikstatistiken indelas för de flesta länder i dels »kustfart» eller »inrikes sjöfart» dels »utländsk sjöfart». För närvararande är det förknippadt med svårigheter att införa kustfarten i en internationell statistik, då den ej kan fylla några som helst anspråk på jämförbarhet, på grund af de många olika sätten att statistiskt behandla kustfarten, som användas inom skilda länder. Svårigheterna ligga i allmänhet uti att afgränsa kustfarten från den öfriga inrikes farten och stundom t. o. m. från den utrikes farten.

Vi börja med att betrakta Englands kustfart. Till kustfarten räknas i England endast registrerade fartyg, som uteslutande trafikera hamnarna i själfva moderlandet (United Kingdom included the Isle of Man), och detta genom fart begränsad till kusten, sålunda flod- och insjöfart utesluten. Före år 1911 upptogs denna senare fart i en särskild statistik, men från och med detta år upptages den endast på så sätt, att den inräknas i totaluppgifterna för rikets hela sjöfart. Vi skola nu anföra ett exempel på huru svårigheten att skilja den utrikes sjöfarten från kustfarten löses i praktiken. Ett engelskt fartyg afgår från Hull med Plymouth som destinationshamn, men anlöper under vägen en utländsk hamn, Calais. Nu är frågan den, skall fartyget endast räknas som användt i kustfart på resa mellan Hull och Plymouth, eller skall resan uppdelas i tvänne resor, en till och en från utlandet? Har registrering skett i Hull och Plymouth öfver afgång till respektive ankomst från Calais skall fartyget anses såsom afgånget i utländsk fart till Calais och sedermera ankommet till Plymouth med Calais som afgångsort. Har ingen registrering ägt rum, på grund af att fartyget hvarken lossat eller lastat i Calais, räknas det som användt i kustfart mellan Hull och Plymouth.

I Frankrike räknas till kustfarten trafiken mellan franska hamnar i Europa, sålunda äfven hamnar på Corsica inräknade. Enligt legala bestämmelser angående kustfarten är denna reserverad för franska fartyg. Ett undantag föreligger dock därutinnan att, i kraft af en s. k. pacte de famille af år 1761, förnyad i konvention 1814, spanska fartyg tillerkänts samma rätt till kustfart i Frankrike som de franska (och vice versa). Kustfarten

(Cabotage) uppdelas i »petit cabotage» d. v. s. trafiken mellan hamnar vid samma haf och »grand cabotage», trafiken mellan hamnar vid Medelhafvet och vid Atlanten. I detta sammanhang bör påpekas, att den franska sjöfartsstatistiken, om ett fartyg under samma resa verkställer både kustfart (cabotage) och fart på utlandet (intercourse), redovisar detsamma å skilda tabeller allt efter arten af dess verksamhet. Om sålunda ett franskt fartyg börjat sin resa t. ex. i Bordeaux med Hamburg som destinationsort och på vägen anlöper La Rochelle, Le Havre, Boulogne och Dunkerque, registreras det endast i den första hamnen Bordeaux, och detta såsom fartyg i utländsk fart med Tyskland som destinationsland. I hvar och en af de öfriga franska hamnarna registreras det emellertid som fartyg i kustfart, i La Rochelle som ankommande från Bordeaux, i Le Havre som ankommande från La Rochelle o. s. v. Omvändt registreras från Hamburg ankommande fartyg i första franska hamn, som anlöpes, såsom fartyg i utländsk fart med Tyskland som afgångsland. I öfriga hamnar registreras det som fartyg i kustfart. Den franska statistiken skiljer mellan statistik för fartyg och statistik för last. Genom tullmyndigheterna angifves vikten af den last, som lossats i de olika hamnarna, och denna uppdelas i några få stora varugrupper, som uppföras i ankomsthamnens register under afgångshamnens rubrik.

I Sverige lämnas uppgift från samtliga hamnar, som äga af Kungl. Maj:t fastställda hamnafgifter, angående dels alla fartyg öfver 10 ton, (utom dem som endast användas i den lokala hamntrafiken) som lossat respektive lastat i sådan hamn; dels ock utländska fartygs andel i den svenska kustfarten, detta till skillnad från i Frankrike där ju kustfarten är monopoliserad.

Den officiella tyska statistiken intager en särställning. Den uppdelar icke trafikstatistiken i ut- och inrikes sjöfart utan i de tre grupperna: »Die deutsche Flagge in den ausserdeutschen Häfen; Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen; Seereisen deutscher Schiffe.» Ehuru det icke hör till den inrikes sjöfarten, må dock i detta sammanhang nämnas, att i den första gruppen angifves Tysklands andel i olika länders sjöfart i jämförelse med Englands, eller i vissa fall äfven andra nationers andel i densamma. Inom de två senare grupperna ordnas sjöfartsstatistiken efter vissa områden, s. k. Küstenstrecke. Till sjöfarten inom ett sådant område räknas alla fartyg, som anträda respektive avsluta sin resa i någon hamn tillhörande området, såväl som alla fartyg, hvilka anlöpa hamn inom detsamma. Därest flera hamnar anlöpas inom ett område af ett och samma fartyg, upptages detta endast en gång som in- och en som utganget, respektive i och ur området. Sjöfarten för samtliga Küstenstrecke sammanslås sedermera till trenne grupper, »Schiffsverkehr des Preussischen Staates, des Ostsee- und des Nordseegebietes.» Här göres ingen skillnad på kustfart och

öfrig inrikes fart, utan flodfarten i Rhenländerna och Westfahlen räknas in under Nordsjöfarten.

Som vi sett, skulle det vara ganska omöjligt att uppställa en internationell statistik öfver kustfarten. En statistik öfver den totala inrikes sjöfarten i de olika länderna kunde ju åter vara möjlig, men måste betyda någonting helt olika för olika länder och är naturligtvis till sin storlek beroende af landets läge och kusternas utsträckning. Sålunda kan man ju på förhand säga att Förenta Staterna måste hafva en enorm inrikes sjöfart, under det att exempelvis ett land som Tyskland måste hafva en relativt mycket mindre. Som objekt för jämförelse olika länder emellan synes följaktligen den inrikes sjöfarten knappast erbjuda något af intresse.

Om den inrikes sjöfarten till sin karaktär icke är jämförbar för olika länder så är detta däremot fallet med den utrikes sjöfarten. Här är det uteslutande själfva de statistiska begreppen, som icke äro jämförbara för skilda länder. Dessa begrepp äro »lastadt fartyg», »ankomsthamn» och »afgångshamn». Begreppet »lastadt fartyg» ligger i viss mån till grund för de öfriga.

I Tyskland anses ett fartyg som lastadt om lasten uppgår till en fjärdedel af den största tillåtna. Detta medför att man ur fartygens antal och tonnage ej kan sluta sig till den ungefärliga varumängden. I England finna vi en annan tydning af begreppet: Fartyg, som endast medföra passagerare med deras bagage, eller i utrikes fart endast last af krita eller chiffer, eller i kustfarten last för hvilken ingen frakt betalas och som endast medtages för fartygens sjövärdighet, räknas ej som lastade; öfriga fartyg räknas som lastade. I allmänhet är det icke enligt engelsk lag tillåtet att lasta fartyg ofvan däck. Emellertid gives det undantag; så t. ex. få engelska fartyg i Östersjön gå med däckslast af timmer, och vidare få fartyg under trafik på Rhen lastas ofvan däck. Fartyg med endast däckslast anses ej som lastadt. Vi se att bestämmelserna i England angående hvilka fartyg, som skola räknas såsom lastade, äro lämpade efter speciellt engelska förhållanden. Före år 1913 upptogs i den svenska officiella statistiken fartyg såsom lastadt, då lasten uppgick till en tiondel af fartygets afgiftspliktiga dräktighet, men detta år infördes på förslag af statistiska kommittén en ny och naturligare definition af begreppet »lastadt fartyg» nu kalladt »lastförande fartyg». Såsom sådant räknas dels fartyg, som gör reguljära turer, dels ock, oberoende häraf, fartyg, som förer annan last än barlast, hvarmed menas sand, sten, vatten etc. för bevarande af fartygens sjövärdighet.

Hvad åter angår begreppen ankomst- och afgångshamn, så äro i England bestämmelserna därom följande: För fartyg, som medföra last till det förenade kungariket från mer än en utländsk hamn, räknas som afgångshamn den, där den första lasten till England intagits under »förevarande resa», hvarmed just afses resan mellan afgångs- och ankomsthamn. Såsom ankomsthamn

för fartyg, som i England intagit last afsedd för mer än en utländsk hamn, räknas den sista hamn, till hvilken någon del af denna last är destinerad under förevarande resa. För olastade fartyg i utländsk fart räknas som afgångshamn den sista utländska hamn, de angjort före ankomsten till England. Omvändt räknas som ankomsthamn den första utländska hamn, som skall angöras. Skepp, som blott befordra resande, räknas som barlastskepp i hvarje hamn, där de in- eller utskeppa resande.

Den tyska statistiken är synnerligen otillfredsställande och till och med olika uppställd för Hamburg och det öfriga riket. Före 1907 gällde såsom ankomst- (Bestimmungs-) respektive afgångshamn (Herkunftshafen) de platser, där fartygen enligt skeppspapperen lossat respektive intagit största delen af lasten. Dessa föreskrifter gälla fortfarande i Hamburg, under det att, enligt de nya bestämmelserna för det öfriga riket, ankomst- respektive avgångshamn i utlandet är den plats, som ligger »längst bort» från utklareringsorten respektive inklareringsorten. Vi skola se hvarthän en sådan liten skiljaktighet i bestämmelserna kan leda: Enligt Hamburgerstatistiken (= Riksstatistiken till 1908) ankommo under ett år från Italien till Hamburg 122 fartyg om 145,000 ton, men enligt uppgift ur riksstatistiken var det i stället 50 fartyg om 61,000 ton, d. v. s. icke på långt när hälften. Orsaken härtill är först och främst att söka i riksstatistikens preciserande af begreppet »längst aflägsna hamnar». Hit räknas icke enligt riksstatistiken den hamn, som fågelvägen eller direktaste vattenvägen är längst aflägsen, utan för fartyg på utgående den, till hvilken lasten skall tillryggalägga den längsta vägen. Om, såsom det ofta sker för fartyg, som besöka flera hamnar på samma resa, samtidigt lossas och ilastas, så gäller som ankomsthamn den, där den sista delen af den för utresan medförda lasten lossas och som afgångshamn den, där första lasten för hemresan ilastas. För att öfvergå till exemplet från italienska sjöfarten på Hamburg, räknas som ankommande från Italien enligt Hamburgerstatistiken alla fartyg, som i nämnda land intagit hufvudlasten. Nu bruka emellertid Sloman-ångarna ofta redan på utresan anlöpa spanska och portugisiska hamnar och där, samtidigt som de aflämna last, intaga ny sådan för hemresan för att icke behöfva anlöpa samma hamnar två gånger. Enligt riksstatistiken gälla därför Spanien respektive Portugal som afgångsland. Ingen hänsyn tages till huru långt fartyget redan rest med hufvuddelen af lasten. För år 1907 fördes som bekant ännu riksstatistiken enligt det gamla systemet, och var tonnaget för från Italien till Hamburg ankommande fartyg omkring en och en half gånger större än tonnaget för de från Spanien ankommande. Följande år var förhållandet till den grad omkastadt på grund af införandet af det nya systemet, att tonnaget för från Italien ankommande fartyg icke uppgick till hälften af tonnaget för de från Spanien ankommande. Bristerna i den nya statistiken ligga i öppen dag. Den gamla

statistiken är otvifvelaktigt den säkrare, ehuru det ofta kunde vara nog så svårt att bestämma hufvuddelen af lasten. Det nya systemet medför just på grund af sin stora noggrannhet, som tyvärr endast är skenbar, en del svåra begreppsförvirringar. Salunda måste ju Sloman-ångarna, enligt det nya systemets definition på afgångshamn, räknas som afgångna från Spanien eller Portugal dels på utresa till Hamburg, dels på hemresa till Italien, innan de ännu framkommit till ankomsthamnen. Detta innebär tydligen att som afgångsland för fartyg destinerade till Hamburg räknas Spanien respektive Portugal, ehuru dessa i självfva verket äro afgångsland för fartyg på hemresa till Italien. Sålunda har begreppet afgångsland sammanblandats för tvänne olika resor.

I Frankrike räknas, som nämnts, för fartyg kommande från utlandet, såsom ankomsthamn den första franska hamn, som fartyget anlöper och som afgångsland den, där första lasten för utlandet intages. Hvad beträffar afgångs- och ankomsthamn i utlandet upptages i den officiella statistiken endast landet utan angivande af hamnen. Sålunda är afgångsland respektive ankomstland för ett franskt fartyg det från Frankrike rent geografiskt längst aflägsna land från, respektive till, hvilket fartyget har afgått. I Sverige upptages som bekant sedan 1913 som ankomst- respektive afgångshamn, då ett fartyg under samma resa anlöpt flera inrikes hamnar, första inklareringsorten och sista utklareringsorten, och då fartyget skall anlöpa eller har anlöpt flera utrikes hamnar, första lossningsorten och sista ilastningsorten i utlandet.

Som häraf synes, äro alla de konstitutiva begreppen för sjöfartsstatistiken mer och mindre olika uti de länder, vi här behandlat. För att åstadkomma en exakt internationell sjöfartsstatistik måste därför likformighet uti dessa begrepp åvägabringas. Tills detta kan ske, må man försöka att åtminstone beträffande *trafikstatistiken*, som är den ojämförligt viktigaste delen af all sjöfartsstatistik, få jämförbara siffror. Detta låter sig äfven göra, i det man bestämmer intensiteten af ett lands årliga trafik på utlandet genom att för hvart och ett fartyg, som däri nyttjats, multiplicera vikten af lasten uttryckt i ton med medelhastigheten per resa uttryckt i knop [1], hvilken produkt, angifven i reducerade tonknop [2], multipliceras med antalet kombinerade ut- och hemresor, som fullbordats under året, hvarefter de sålunda för de olika fartygen uträknade produkterna summeras. Härigenom uppstår möjligheten att fastställa, huru stor del af handelsflottans

[1] Lastens vikt bör efter detta system registreras dels, på utresa, i sista lastningsorten i hemlandet och dels, på hemresa, i första lossningsorten i hemlandet. Den beräknade medelhastigheten i knop för enhvar af dessa resor registreras vid sistnämnda tillfälle.

[2] Till skillnad från det förut använda begreppet tonknop, har här bruttolastförmågan utbytts mot verkliga lastens vikt och maximihastigheten (resp. medelhastigheten per år) mot medelhastigheten per resa.

prestationsförmåga, som årligen omsatts i trafik på utlandet. Den enligt fartygsstatistiken för hvarje lands handelsflotta i tonknop beräknade prestationsförmågan sättes i relation till den enligt trafikstatistiken fastställda intensiteten af landets trafik på främmande länder, angifven i reducerade tonknop. Det så erhållna relationstalet är tydligen fullt jämförbart för olika länder och anger i hvilken grad hvarje land utnyttjat handelsflottans prestationsförmåga till förmån för sin utrikes sjöfart.

Litteratur.

Chr. Reventlow: *Krigen og vi. Kritik og Orientering.* 84 s. G. E. C. Gads Forlag. København 1916.

»Det er jo en ren Fiktion, at vi er holdt udenfor Krigen. Vi er, som andre nevtrale Stater, i Virkeligheden inddragne i den» säger förf. på ett ställe i sin ofvan anförda bok.

Världskrigets oerhörda storm har i mindre eller högre grad upprört äfven de lugnaste neutrala hörnen i Europa. Brist och nöd och rättsöfvergrepp af mångfaldiga slag gifva oss dagligen en bister påminnelse om, att ingen längre är »udenfor». Kampen vid fronterna och på hafven följes af en intensiv och efter växlande metoder förd bearbetning af de neutrala folkens politiska position och tänkesätt.

I Danmark var ju redan före kriget opinionen vis à vis utlandet så tämligen klar sedan en mansålder tillbaka. Världskampen har endast ytterligare framhäft grundtonen däri — hatet till Tyskland. Reventlows bok går till stor del ut på att visa oresonligheten och det skefva i detta blinda hat till den nation, som för det lilla öriket dock synes som skapad att vara ett fast ryggstöd. En ärlig vilja att opartiskt värdesätta de kämpande maktgruppernas pro et contra, särskildt beaktansvärd hos en dansk man, samt en fördomsfri och skarp utrikespolitisk syn, bereder »Krigen og vi» en plats för sig bland nordisk krigslitteratur.

Reventlow vänder sig i främsta rummet mot några mycket lästa danska krigsböcker. I 20 upplagor har Johannes Jørgensens starkt antityska »Klokke Roland» gått ut. R. uppvisar, hur Jørgensens indignation öfver Tysklands traktatsbrott mot Belgien mister sin udd sedd mot auktoritativa engelska uttalanden om traktaters värde i allmänhet och denna belgiska »papperslapps» i synnerhet. De ofta hysteriskt förvridna och fullkomligt okontrollerbara relationerna om tyska grymheter äro utslag af hvad en uppjagad fantasi vill se och ej hvad ett oförvilladt öga sett.

Professor Kr. Nyrop finner i »Er Krig Kultur» skillnaden mellan franskt och tyskt väsen bäst uttryckt i en Guy de Maupassant's flammande utbrott mot kriget å ena sidan och Moltkes berömda ord om kriget som en länk i Guds världsordning å den andra. Alldeles bortsedt från den ohistoriskt tendentiösa metoden att sammanställa en enstaka starkt subjektiv diktare med en skeptiskt kylig krigare och historiker, hvilken senares tanke för öfrigt möter hos alla folk i alla tider, är det grundfalskt att låta Tyskland framstå som oroshärden och provokatören gentemot Frankrike, »dette Krigenes och Gloirens Land par excellence».

Frankrikes omfattande härreformer alltsedan slutet af förra

seklet, sedda i samband med det växande samförståndet med Ryssland, Englands under Edward VII fullt målmedvetna inringningspolitik mot en alltmer fruktad konkurrent på industriens och handelns områden — se där några af de faktorer, som låta de belgiska gesandterna i Berlin och Paris uttrycka sin oro för Europas och särskildt Belgiens framtid i de intressanta rapporter från olika tider före kriget, som förf. citerar. De mest i ögonen fallande orsakerna till världskriget sammanfattar R. sålunda: »Tysk imperialistisk Ekspansionstrang og engelsk imperialistisk Omringningspolitik. Russisk imperialistisk Ekspansion og Østrig-ungarsk Selvopholdelsedrift. Til disse to Hovedfaktorer kom den stigende franske Revanchechauvinisme».

Dessa formler angifva dock endast konturerna till mängden af invecklade politiska, historiska, ekonomiska, ja rasbiologiska problem, hvarur den nuvarande krisen framgått. Förf. pekar på några andra mindre uppmärksammade krigsincitament och uppehåller sig särskildt vid suggestionens makt och verkningar. Hvad man vill tro, det tror man, och det tvingar man med det skrifna och talade ordets hjälp folken att tro. Ett suggestivt slagord, hvars makt öfver millioner bildade sinnen för eftervärlden kommer att stå som ett slående exempel på masshypnos, är det välbekanta »civilisation contra barbari». Det icke minst anmärkningsvärda härvidlag är, hur engelska författare kunna utpeka tyskarne som hunner och barbarer, samtidigt med att de framhålla Tysklands öfverlägsenhet på så godt som alla odlingens områden öfver det loja, efterblifna engelska folket. En annan sådan »tändande» fras, som tagits till intäkt för Tysklands materialistiskt krigsgenomsyrade kultur, är Bismarcks kända ord om nationens tillblifvelse genom »Eisen und Blut». Det är en lätt och tacksam uppgift för förf. att visa, hurusom alla Europas nationer fått sin varelse och sitt dop genom svärdet, och hur Bismarks ord funnit förespråkare både tidigare och senare icke minst inom ententeländerna.

Belysande äro fredsförespråkaren Lord Greys ord från 1899 med särskild hänsyftning på England: »Det är absolut nödvändigt, att en hvar, som gör kraf på första platsen, utvecklar hela sin styrka för att bevisa sin rätt. Detta är hvad som moraliskt rättfärdigar kamp och krig folken emellan». — — För hvarje lifsduglig stat måste dess egen existens och välfärd vara rätt — oafsedt hvad sedan »rätten» må säga. I och för sig är intet heller naturligare än att af kämpande hvardera parten glorifierar sig själf och nedsvärtar motståndaren.

Det är de utomståendes, hoc est sina landsmäns, lidelsefulla partitagande, förf. gisslar, och att han därvidlag tager sig an Tysklans sak är uteslutande dikteradt af »en nevtral Mands Retfærdighedsfølelse». Förf. har, som dansk helt naturligt, blicken öppen för tyska folkets svagheter, för dess brist på »psykologisk sans — overfor fremmede Folkeelementer» och främmande opinioner öfverhufvudtaget. När R. i bokens sista kapitel »Vor egen Stilling» går att undersöka Danmarks läge och utsikter under

världskriget, sker det också utan några känslobetonade hänsyn för grannarne i söder.

Efter några reflektioner öfver partilifvets och börsspekulationernas obejdade utsväfningar, som skymma blicken för branden ute i världen — reflektioner, som äro väl motiverade äfven på denna sidan Sundet — konstaterar förf. med de ord, som inleda dessa rader, att vi neutrala äfven äro med i hvirveln, neutraliteten är »Tidens løjerligste Graaspurv». Belgien, Portugal och Grekland hafva under olika förevändningar handgripligt bragts till underkastelse. Le Journal anser Greklands knäsättande rättfärdiggöras med fraser som: »Det finns sjuka, som måste räddas med våld». Genom världshafvens indragande inom krigsområdet äro emellertid alla Europas neutrala folk satta under förmynderskap. För Danmarks del har detta fått en särskild karaktär på grund af Englands isolerande af Island, hvars förbindelser med moderlandet helt regleras af den engelske konsuln å orten.

Amerika har genom sina ofantliga ammunitionsleveranser till ententen uppgifvit sin annars själfskrifna roll »at være en Fører for de nevtrale i deres Krav om Ret og Retfærdighed». Hvad de skandinaviska länderna beträffar, ser förf. enda möjligheten för ett framgångsrikt häfdande af deras fulla själfständighet i en »stadig naermere Forbindelse» mellan rikena. Därmed skulle ententens planer på en »Salonikiexpedition» norrifrån vara stäckta, och det uppkomme en samlad maktfaktor att räkna med vid blifvande uppgörelser stormakterna emellan. I en dylik förbindelse mellan de tre nordiska staterna gifver R. Sverige platsen som »primus inter pares». »Skal end de tre Stater være at betrakte som lige i et saadant Forhold», säger han, »maa den ene» d. ä. den starkaste, Sverige, »anerkendes som den naturlige Præses».

Detta oförbehållsamma medgivande från dansk sida om Sveriges ledareställning i Norden vittnar om förf:s klara och obundna blick på verkligheten. Det är den genomgående säkra känslan för de realpolitiska värdena, som gör »Krigen og vi» till ett märkligt och betydelsefullt inlägg i nordisk krigslitteratur. Det gör godt, att i tider, då man understundom tycker sig gripen af krigets fruktansvärda meningslöshet, få klarlagda de djupt verkande krafter, som ledde och trots allt fortfarande leda vapnen. Hur kampen än må sluta, är dock framtidens utrikespolitiska lif helt betingadt af samtidens sträfvanden och mål, och det gäller att fatta dessa kallt utan att låta sig påverkas af nyckfulla känslostämningar. Förf:s ord om Danmark kunna sålunda med fullt fog äfven riktas till oss, att det »for vort Lands Fremtids Skyld maa haabes, at kan Krigen ikke det, saa vil den kommende Fred formaa at rive os ud af Isolationen og Snæversynet, saa der fremtvinges større Maal for vort Folks samlede Stræben og skabes en videre Horisont for dets Tanke end den der ligger indenfor overfladiske Stemningsopfattelser, en flad Aestetik og Journalistik, et rent øjeblikkeligt materielt Velvære og et smaatskaaret, partipolitisk Pindehuggeris Grænser». *Erik Fahlbeck.*

Kriget och kapitalismen.

Af

Professor **Pontus Fahlbeck.**

I maj 1911 utgafs i Paris en liten skrift *La Guerre qui vient* (Det kommande kriget), som med skäl förtjänar namnet af profetia [1]. Författaren Francis Delaisi förutsäger här med en förbluffande säkerhet det kommande kriget och vissa sidor af dess förlopp — Englands blockad af de tyska hamnarna, invasionen i Belgien och striden om Antwerpen. Märkligast är hans framställning af de allmänna orsaker, som måste leda till krig mellan England och Tyskland, och det händelseförlopp, som, när förf. skref, var i full färd därmed. Dessa orsaker voro Englands handelsafund och fruktan för den konkurrens om världsmarknaden, som Tysklands utveckling uppväckt; de närliggande anledningarna åter Delcassés och Edvard VII:s mot Tyskland riktade politik, åsyftande dess militära och ekonomiska *encerclement*, inringande.

Delaisi, som tydligen vill fritaga det franska folket från beskyllningen att ha varit med om denna politik, trots Delcassés stora andel däri, skyller allt på kapitalismen eller rättare storkapitalisterna, de stora finansiererna och de stora industrimännen. Han bagatelliserar sålunda den franska revanchetanken och nämner ej alls panslavismen och den ryska drömmen om Konstantinopel. Detta är ju uppenbar ensidighet. För den gemensamma aktionen mot Tyskland funnos särskilda motiv hos hvar och en af de tre sammansvurne. Utan dessa särskilda rent nationella motiv hade säkerligen hvarken Frankrike eller Ryssland förmåtts följa den

[1] Skriften uppköptes genast af regeringen och hela upplagan makulerades. Ett eller annat exemplar undgick emellertid förstörelsen och möjliggjorde ett omtryck i Schweiz.

engelska kallelsen. Nu kommo de till och gjorde spelet lätt för den mäktigaste aktören i detta fruktansvärda drama, den engelska kapitalismen.

Efter 1870 var Englands merkantila öfverlägsenhet öfver hvarje europeisk makt, som det syntes, för alltid tryggad. Frankrike, dess forne medtäflare, låg slaget till marken och kunde icke för framtiden ge anledning till farhågor vid eventuella intressekonflikter, såsom det äfven visade sig i Fashodaaffären (1898). England var obestridt världens främsta handels- och industrimakt — målet för dess sträfvan sedan tre århundraden tillbaka — och skulle säkerligen så förblifvit, hade ej det enade Tyskland emot förmodan snart uppträdt som en ny medtäflare, värre än alla föregående. Till en början betraktades den tyska handeln och industrien med den öfverlägsnes nedlåtenhet. *Made in Germany* var att börja med ett uttryck för ringaktning, senare, då de tyska varorna tillvunnit sig respekt, ett medel att brännmärka och utestänga dem. Likaså mottogos för en tid tyskar i mängd på kontoren i London såsom flitiga och samvetsgranna biträden, ehuru af lägre sort. Snart ändrades likväl uppfattningen om dem icke blott bland de engelska clerks, som de undanträngde, utan ock hos principalerna själfva. De tyska männen och de tyska varorna blefvo allt besvärligare för Englands handel och industri både hemma och ännu mer ute på världsmarknaden. Öfverallt, där England hittills varit ensam på platsen, möttes det af en tysk konkurrens, hvilken gick den engelska köpmannen allt mer på lifvet. Häraf uppstod en bitter stämning inom brittiska affärskretsar, såsom ett på sin tid mycket bemärkt yttrande i en engelsk tidskrift nogsamt visade [1].

Samtidigt hade den tyska industrien, handeln och sjöfarten tagit ett uppsving, som väckte förargelse på andra sidan kanalen. De statistiska siffrorna häröfver eller rättare en felaktig uppfattning af deras betydelse har härvidlag vållat mycket ondt. Man

---

[1] »Handelsafunden skall af dessa små rifningar en gång framkalla det största krig som världen skådat. Om Tyskland i dag blefve med all sin handel bragt ur världen, så vore i morgon hvarje engelsman lika mycket rikare. Folk ha under åratal kämpat om en stad eller en tronföljd. Huru skulle de ej då vilja föra krig om en årlig handel på 250 milj. £?» (*Saturday Review,* 1897).

fäste sig allenast vid de relativa talen, hvilka gifvetvis visade en större tillväxt för Tyskland än för England, eftersom utgångspunkten för jämförelsen låg så mycket lägre för det förra landet än för det senare. Däraf drogs emellertid den felaktiga slutsatsen, att England höll på att öfverflyglas af den nye konkurrenten. De absoluta talen borde dock ha lugnat farhågorna. Ty de lärde, att Englands handel och industri samtidigt gingo ofantligt framat. Tysklands frammarsch åtföljdes icke af Englands tillbakagång. Detta bevisade, att världsmarknaden hade utrymme för båda ländernas merkantila utvidgning. De voro rivaler om densamma, men någon fara för att England skulle uttrangas därifrån eller absolut taget sjunka, fanns ej. Endast allenaväldet var hotadt. Men visserligen redan det väckte oro och ovilja hos de engelska kapitalisterna och deras medhjälpare af olika slag. När därför Tyskland äfven började bygga en krigsflotta till skydd för handel och kolonier, stegrades oron till skräck och oviljan till hat, och så började den politiska aktion, som slutade med inringningen och kriget.

Denna aktion inleddes med korsande af Tysklands planer på utomeuropeisk expansion, hvarhelst sådana yppade sig. Med surmulen min hade England funnit sig uti det af Bismarck utförda besittningstagandet utaf åtskilliga af andra försmådda och mestadels illa belägna landsträckor, medan det intet hade att invända mot den jättelika utvidgningen af Frankrikes kolonialvälde öfver rika och väl belägna länder och folk (Tunis, Madagaskar, Bortre Indien m. fl.) Med större energi motarbetades Tysklands bemödanden att vinna ekonomiskt inflytande rundt om i världen och särskildt i Turkiet med dess besittningar. Bagdadbanan och Marockoaffären gäfvo anledning till de afgörande steg, under hvilka England fann sina vänner i kampen mot Tyskland. Nu knöts en *entente cordiale* april 1904, som snart under Delcassés skickliga händer och Edvard VII:s ifriga medverkan blef en *entente militaire* genom öfverenskommelsen af 1906, vidare befäst 1912 samt da utsträckt jämväl till Ryssland. Syftena voro härvid delvis olika, såsom ofvan påpekats. Medan Frankrike och Ryssland hvar för sig önskade Tysklands militära nederlag, hade England sannolikt varit tillfreds med dess ekonomiska krossande, men om det senare icke

kunde ske utan det förra, så skydde det icke kriget, som det för öfrigt trodde, att bundsförvandterna skulle i hufvudsak ensamma föra. Handelsafunden hade fört England in uti en politisk aktion, som tvang det, till en början säkerligen blott motvilligt, men sedan på fullt allvar att finna sig uti bundsförvandternas eröfringsplaner. På så vis kom inringningen till stånd, af hvilken kriget måste följa. Dess djupaste grund var en ekonomisk konkurrens, som England ville nedslå. Världskriget är i grunden ett handelskrig och de engelska och franska kapitalisterna dess verkliga upphofsmän. Däruti har Delaisi otvifvelaktigt rätt.

Denna uppfattning motsäges ej af den anklagelse mot diplomaterna såsom skuld till kriget, som en anonym engelsk författare framställer i boken »Huru diplomater framkalla krig»[1]. Samme förf. omtalar också, huru Frankrikes hela aktion mot Marocko, från den hemliga traktaten med Spanien 1904 om dess delning till besättandet af Fez 1911, dikterades mest av hänsyn till spekulanter och koncessionsinnehafvare. Boerkriget är en annan aktion af samma slag blott ännu bedröfligare. Englands krig ha för det mesta varit handelskrig; och alltid har dess diplomati stått uti handelsintressenas tjänst. Icke minst var så fallet nu under Sir Edward Greys affärsvana ledning. Diplomaterna ha varit kapitalismens verktyg och handtlangare, äfven då de syntes smida ränker af egen drift och efter gammal vana.

Men detta djupare liggande skäl till kriget har visserligen aldrig förts öppet fram. Medan Frankrike icke stuckit under stol med, att det ville ha revanche för 1870 samt återtaga Elsass-Lothringen, och Ryssland öppet angifvit Österrikes undanträngande från Balkan och Konstantinopels eröfring som sitt mål, har England försiktigt hållit inne med sina särskilda skäl till deltagande i kriget. Man skulle illa känna den moderna storkapitalismens metoder och vägar, om man trodde, att den uppenbarade sina verkliga bevekelsegrunder och syften, då de gälla egen vinning eller »profit». Fastmer bemödar den sig om att omsorgsfullt dölja dessa syften, som skulle ta sig illa ut och mötas med ovilja af den stora allmänheten. Andra syften och skäl måste därför

---

[1] Svensk öfvers. Sthlm 1917. Det engelska originalet bär titeln: *How diplomates make war. By a British Statesman. New-York* 1915.

uppfinnas, ty förklaring och skäl fordras. Och händelserna vid själfva krigsutbrottet gåfvo ett ypperligt sådant i och med Tyskarnes inmarsch i Belgien.

Visserligen var detta nyfunna skäl ett uppenbart svepskäl från Englands sida, hvars statsmän själfva tidigare utvisat detta land som skådeplatsen för afräkningen med den hatade rivalen. Det kom därtill som jästen efter brödet i ugnen. Ty kriget, längesedan förutsett och planlagdt, var icke blott beslutadt å de förbundnes sida utan i sak äfven förklaradt — i England genom parlamentsbeslutet af 2 aug. om hjälp till Frankrike — och, hvad Serbien och Ryssland beträffar, redan påbörjadt, när öfverfallet på Belgien skedde d. 4 aug. Men inför den stora okritiska massan, som ej närmare kände händelsernas förlopp och ännu mindre de sedan länge verksamma krafterna, var det verkligen ett skäl, som kunde vinna tilltro och gillande. Och äfven om man vet detta skäls haltlöshet och desslikes måste erkänna, att kriget var det inringade Tyskland påtvingadt och alltså för det ett försvarskrig, så måste man dock djupt beklaga öfverfallet på Belgien. Bethman-Hollweg erkände äfven ärligt, att det var ett våld. Och ehuru slikt enligt äldre tiders folk- och krigsrätt var vanligt och ännu på 1880-talet i England diskuterades såsom en ej osannolik möjlighet just beträffande Belgien vid en eventuell konflikt mellan Tyskland och Frankrike, så hade man dock hoppats, att sådant ej skulle förekomma i våra dagar. Det blir ock alltid ett öppet spörsmål, om den strategiska vinsten af detta företag uppväger den politiska skada, som det otvifvelaktigt har gjort Tyskland. Det är ej första gången som de strategiska synpunkterna i Tyskland fått råda öfver de politiska. Om sådant är till nytta för detsamma måste en utanför stående tviflande spörja, äfven om i detta fall risken af, att motståndarne eljest gjort samma sak, var stor. Huru som helst blef anfallet på Belgien för England det yppersta försvar för dess eget kraftiga ingripande liksom sedan ett stående tema i dess påstådda rol af de små nationernas beskyddare och rättens målsman.

Men andra skäl för kriget behöfdes, äfven för Englands del. Icke minst måste sådana uppfinnas för att förklara och försvara krigets fortsättande den dag i dag är, och sedan Tyskland i dec. förra året inbjudit till fredsförhandlingar. Sådana skäl och för-

klaringar ha ock från ententehåll i mängd bjudits Flera af dem äro ytterst ovederhäftiga, bärande lögnens prägel.

Lögnen är sedan gammalt ett ofta användt vapen i politikens rustkammare. Diplomatien har i alla tider gjort bruk däraf under den eviga intressekonflikten mellan folk och folk, och för öfrigt äfven för att inför det egna folket dölja sina förehafvanden. Den ofvan nämnda engelska boken är en enda stor anklagelse mot den egna diplomatien för denna sak. Men icke blott uti utrikespolitiken synes lögnen vara ett növdvändigt ondt. Sedan ett politiskt lif uppstått inom staterna med starka partimotsättningar, har lögnen blifvit ett oundgängligt maktmedel. Den går härvid mindre ut på att fördölja verkligheten än att nedsätta och svärta en motståndare uti allmänhetens, eventuellt väljarkårens ögon. Ju större denna är och alltså ju mera okunnighet, som rymmes inom densamma, dess mer blir lögnen ett medel att leda den efter partisyftena. I demokratien är lögnen en hufvudfaktor för politisk framgång, främst naturligen hos de partier, som ej innehafva makten utan sträfva efter att få den. Härvid blir pressen, som arbetar i partiernas tjänst, i politiska ting mindre ett organ för upplysning än för vilseledande. Lögnen är sålunda icke en främling uti kulturfolkens lif. Men aldrig sedan världens begynnelse har det ljugits och ljuges så som under detta krig. Dock, det måste genast sägas, detta gäller förnämligast ententens folk och deras vänner bland de neutrala. Inom centralmakterna märker man föga däraf, kanske emedan de alltjämt varit öfverlägsna och därför icke behöft lögnen, men säkerligen också af andra, bättre skäl.

Lögnen har bjudits i form af ren dikt, såsom då tyskarne i krigets början beskylldes för att roa sig med att spetsa belgiska barn och nu senast anklagades för att extrahera fett ur fallna fienders lik. Ett annat mindre stötande men ej mindre verksamt sätt att sprida lögnen består som bekant uti att vid framställningen af en sak förtiga en del eller hälften däraf. Ett typiskt exempel härpå erbjöd herr Brantings skildring af krigets ohyggligheter i Auditorium senaste 27 mars. Han utlade därvid vidlyftigt allt, som kunde läggas tyskarna till last, men nämnde icke ett ord — enligt tidningarnas referat att döma — om ryssarnas framfart i Ostpreussen och våldförande på och internering af de många

hundratusenden tyska kolonister, som sedan gammalt bo inom ryska riket, eller Englands hungerblockad, som utsätter icke blott Tysklands samtliga invånare utan också de neutrala ländernas för svåra umbäranden, eller ententens våld och svältkampanj mot det värnlösa Grekland. Det är så man ljuger utan att dikta osanningar. Men på den okunnige och okritiske åhöraren eller läsaren har detta sätt lika väl som den rena dikten den åsyftade verkan att leda opinion och sympatier åt önskadt håll. Ty det är uppgiften för alla dessa lögner, som spridas omkring de kämpande folken, isynnerhet det tyska. Man tystar därmed ned kritiska varningar inom det egna folket och sporrar det till nya ansträngningar och offer samt hoppas vinna sympatier bland de utanförstående neutrala liksom nu senast hos den stora fredligt sinnade delen af det ryska folket.

Denna lögntrafik är för alla de ledande inom ententens folk en lifssak. Deras egen ställning hänger därpå. Men för ingen är det så mer än för de engelska kapitalister, som ytterst framkallat kriget, och deras amerikanska bröder, som underhållit det och slutligen äfven lockat den stora amerikanska nationen att gå med däri. De framför andra behöfva dölja sin andel uti tragedien — ty såge människorna den, så vore det slut med bländverket och krigslusten. Därför måste allt insättas på att afleda uppmärksamheten och rikta massuggestionen åt annat håll. Naturligen har det härvid icke i längden räckt till med sådana dikter, som de ofvan nämnda. Lögnerna om omänsklig grymhet kunde i krigets början gå uti folk. Nu duga de endast för de enfaldigaste eller hysteriska kvinnor. Icke heller dikten om försvar för de små nationerna förslår, sedan Grekland så misshandlats. Det har behöfts andra lögner med allmännare innebörd och afseende all världens massor. Sådana ha ock uppfunnits och göra alljämt tjänst. Vi skola skärskåda några.

Den första lögnen gällde, som lätt inses, krigets upphof. Här kunde man peka på dess förmenta början genom tyskarnas inmarsch i Belgien. Därmed faststlogs, att Tyskland, som förklarades ha börjat kriget, äfven bär skulden till detsamma. Att Ryssland tidigare mobiliserat (från 25 juli) och satt sina trupper i rörelse mot Galizien, liksom att Serberna redan d. 27 infallit på öster-

rikiskt område, var icke lika lätt att konstatera och förtegs. Vidare förtegs, att krigets början och krigets upphof äro skilda ting. Sir Edvard Grey är själf ett bevis härför. Han ville icke vara med om början, när den hotande stod för dörren de sista dagarna i juli; men han hade stor andel i upphofvet, och tvangs däraf in uti kriget. Det gör ett bedröfligt intryck att se uti de publicerade böckerna om depeschväxlingarna under nämnda olycksdagar, huru denne kalle och beräknande statsman nu sökte undgå de fallgropar, som den engelska diplomatien under inringningen af Tyskland allt sedan 1904 varit med om att gräfva, men huru han själf föll däri samt af Sassonow och Cambon pressades in i kriget. De makter, som under två årtionden arbetat på kriget och som hade bestämda eröfringsplaner, ekonomiska och politiska, förblifva inför historien dess upphofsmän, hvem som än slog det första slaget. Det är icke självförsvarets nödvärn utan det länge planlagda dådet, som äfven inför civil domstol fälles saker. De under kriget af ententemakterna framställda krigsmålen, afseende Tysklands ekonomiska ruin nu och för all framtid samt annexioner af skilda slag, torde småningom ha röjt denna lögn. Men alltjämnt får den göra tjänst inför de andligen närsynta och hålles därför i lif om ock med minskad kredit.

Andra lögner, som uppfunnits, gå ut på att för massan dölja de verkliga krigsmålen samt försvara krigets fortsättande. Sålunda heter det: »den preussiska militarismen» är en kräfta i Europa, som måste bekämpas och förstöras. Förrän så skett, får världen aldrig fred eller ro. Likväl har denna samma militarism under 44 år hållit Tyskland utanför alla krigiska förvecklingar, medan alla dess motståndare under denna tid fört en mängd krig. Men detta förtiges och likaså, att både Frankrike och Ryssland ha en ännu större krigsmaskin, äfven om den ej i allt är lika väl organiserad. I båda länderna hade införts 3 års värnplikt, medan Tyskland alltjämnt stannat vid 2 års. Militarismen, som väl närmast måste afse folkets förvandling till här, var sålunda större i dessa länder än i Tyskland. Och i England herskade »marinismen» med en enastående krigsmaskin till sjös. Den sistnämnda ursäktas och försvaras med, att Englands värlsvälde behöfver den. Men

detsamma måste Tyskland säga om sin härsmakt. Den är ännu mera nödvändig för rikets bestånd, inklämdt som det är mellan osäkra och fientliga grannar i öster och väster. Äfven Lloyd George har oförbehållsamt erkänt detta (Daily Cronicle 1 jan. 1914). Sedan emellertid England och snart, som det tyckes, äfven Förenta Staterna ha påbjudit allmän värnplikt och sålunda efterapat »preusseriet» har det också blifvit svårare att få menige man med om denna dikt. De äro själfva midt upp uti samma system och hoppas däraf seger. Äfven lögnen om den preussiska militarismen som roten till allt ondt och om dess bekämpande har därigenom mist mycket af sin folkförledande kraft. Det behöfdes nya dikter som skäl till Tysklands krossande och som försvar för krigets fortsättande. De ha kommit och föras nu fram under buller och bång.

»Tyskland är imperialismens och autokratiens förkämpe, en fiende till folkfrihet och demokrati,» sjunges sålunda i alla tonarter världen rundt. Så länge tsarismen var ententemakternas säkra stöd och hopp, kunde den lögnen icke med större kraft föras till torgs. Men sedan tsarväldet störtats, går den som en lösen bland Tysklands alla motståndare. Här tror man sig ändtligen ha funnit det rätta ordet, som kan ge skäl för krigets fortsättande samt hålla krigsentusiasmen uppe. Europa skall befrias från den tyska imperialismen och den hohenzollerska autokratien. Slikt tal borde ju vinna anklang i vår demokratiska tid. Fråga är dock, om den lögnen kan hålla sig bättre än de andra — åtminstone i Europa. Imperialismen är nämligen en företeelse, som är mera hemma annorstädes än just i Tyskland. Både ord och sak äro i nyaste tid anglosachsiska. England är hemlandet för den världsbeherskande imperialismen i våra dagar, och Förenta Staterna därnäst. Tysklands blygsamma försök att grunda ett kolonialvälde kunna omöjligen stämplas som imperialism. Det har ock aldrig gjort anspråk därpå, såsom England gjort och gör.

Större sannolikhet att hålla sig uppe och göra vapentjänst har då den andra beskyllningen — för autokrati och folkfiendtlighet. Den beskyllningen har så till vida skenet för sig, som i Tyskland statsmakten är stark och kronan icke öfverflyglats af riksdagen såsom i länderna med engelsk eller fransk parlamen-

tarism. En annan sak är, om monarkien detta oaktadt i Tyskland är en folkförtryckare och folkfiende, såsom tsarismen faktiskt var i Ryssland. Man borde ej behöfva spilla ett ord härpå. Men så stor är den begreppsförvirring, som behärskar folkmassorna icke minst i vårt land rörande dessa ting och så flitig lögntrafiken därom, att en kort utredning är nödvändig för att afslöja äfven den.

Den inre samhällsutvecklingen i Europa har sedan något mer än ett århundrade försiggått efter två olika linjer, den ena politisk afseende författning och statslif, den andra ekonomisk-social afseende det s. k. fämte ståndets, kroppsarbetarnes lifsvillkor och sociala ställning. Den förra utvecklingslinjen, som är den äldre, bildade en fortsättning af tredje ståndets emancipationskamp och kapitalismens seger. Den ledde till författningar öfverallt, där sådana ej förut funnos (ss. i England och Sverige) samt gick vidare från censusförfattningar till allmän rösträtt och vidgadt inflytande för folkrepresentationen. Denna utveckling tjänade länge blott det tredje ståndet och kapitalismen, som nu, oberoende af alla tidigare band i fråga om marknad och näringsfång, kunde fritt utveckla sina krafter. Senare ha arbetarne genom rösträttens utsträckning kommit med och fått föra fram sina intressen. Men till dato ha dessa endast mycket litet på den vägen nått till några resultat. Sådana ha kommit, oberoende af den politiska utvecklingen och från helt annat håll.

Bortsedt från den skyddslagstiftning mot oerhörda missbruk af barns och kvinnors arbetskraft, som enskilde för arbetarnes nöd ömmande män lyckades aftvinga det engelska parlamentet under 1800-talets förra hälft, togs intet större steg på denna andra väg förrän efter 1881, då den tyska arbetarlagstiftningen såg dagen. Den ekonomisk-sociala utvecklingslinjen, som hufvudsakligen gäller arbetarne, har i stor stil öppnats först af den tyska riksregeringen, hvilken öfriga stater småningom följt efter. Men alltjämt går Tyskland i spetsen på denna väg. Den tyska monarkien har gifvit arbetarnes emancipationssträfvanden det starkaste bistånd, som från något håll kommit dem till del; och likväl stämplas den nu som folkfiendtlig. Huru kan sådant sägas och tros ej blott af ententeländernas och Förenta Staternas arbetare,

som ha sina nationella anledningar till hat mot Tyskland, utan ock af Sveriges?

Förklaringen till detta folkpsykologiska fenomen är en synvilla, som kapitalismen bibragt massorna. Kapitalismen, som af begynnelsen var tvilling med liberalismen, utförde sin politiska gärning i frihetens namn. Den politiska friheten åtföljdes äfven utaf upplösning af många tryckande band för menige man och hälsades därför med jubel. Någon verklig förbättring för arbetarne utöfver fri själfbestämning (borgerlig frihet) medförde den dock ej; tvärtom blev nöden bland dem nu först riktigt stor under industrialismens uppblomstring. Då inbillade sig arbetarne och stöddes häri af kapitalismen, att man blott skulle gå vidare på samma väg för att bli kvitt det otroliga elände, som följde i frihetens spår. Och så uppstod tron på den politiska linjens och konstitutionalismens omätliga vikt och värde. Rösträtten kom härigenom att betraktas som det högsta af allt, medan ett allvarligt steg på den andra vägen, en kraftig arbetarelagstiftning samt goda ekonomiska vilkor, i realiteten har mångdubbelt större värde än den allmänna rösträtten. Denna öfvertro på den politiska utvecklingslinjen, helt naturlig å arbetarnas sida, innan de förstått den andra, underhölls emellertid af den liberala kapitalismen. Denna var af naturen fiendtlig mot en stark statsmakt. Staten skulle blott upprätthålla ordningen och tillse, att ingen störde förvärfvet och rikedomssamlandet. På arbetarnas knot svarade den därför ej ogärna med politiska reformer och rösträttens utvidgning. Härpå höll den ej mycket, blott den kunde undgå arbetarlagstiftning och den ekonomisk-sociala linjen, för hvilken den helt naturligt inga sympatier har. Att underhålla illusionen om den politiska utvecklingens och demokratiens välsignelse var länge ett sätt att undgå denna linje. Och samma illusion har nu tillgripits för att elda massorna i det krig mot Tyskland, som våra dagars storkapitalism uppväckt.

Tyskland utmålas som själfherradöme och folkfrihetens fiende, oaktadt det tyska riket haft »allmän» rösträtt före alla andra stora stater. Men Preussen har icke ännu den »lika» rösträtten och har därigenom, och med det hela Tyskland, undgått det de undermåligas inflytande eller rent af herravälde under demagogiska

ledare, som är den lika rösträttens följd och all demokratis olycka. Emellertid lär den nog komma äfven där, under trycket af statens behof att söka allas stöd och tack vare samma villa bland de tyska arbetarne, ty den villan är universell. Men därvid fästes intet afseende inom ententens länder. Hos massorna måste denna lögn vidmakthållas, för att den angelsachsiska kapitalismen må nå sitt syfte, den hatade konkurrentens krossande och världens ekonomiska eröfring. Ty detta visar sig allt mer ohöljdt vara världskrigets mål och alltså också dess grund, ju längre det lider.

En märklig yttring av dessa syften är för öfrigt förslaget, att äfven efter kriget fortsätta den ekonomiska blockad, som under detsamma ägt rum, blott i andra fredliga former. På konferensen i Paris 1916 uppgjordes sålunda planer på att för framtiden utestänga Tyskland från de förbundna staterna och deras kolonier, d. v. s. från större delen af världsmarknaden. Därmed skulle Edvard VII:s dröm om Tysklands inringande och ekonomiska tillintetgörelse förverkligas, äfven utan att tillgripa den af *Financial News* förordade utvägen att demolera de stora tyska verkstäderna. Huru man i öfrigt tänkt sig att realisera dessa planer, genom preferenstullar och navigationsakter m. m., är icke nogsamt kändt. Insiktsfulla män inom ententeländerna ha emellertid ej underlåtit att påvisa det orimliga och skadliga äfven för dessa länder själfva uti en dylik fortsatt inringning. Men dessa planer röja blott allt för tydligt de makter, som innerst äro engagerade i den stora världstriden. Den är en kamp om världsmarknaden och det ekonomiska öfverväldet.

Om någon förut tviflat därpå, så bör sist och slutligen Amerikas inträde i kriget ha skingrat hvarje tvifvel. Tyskland hade haft skäl att förklara Förenta Staterna krig. Ty med vapen och penningar ha de understödt dess fiender i ofantlig utsträckning. Förenta Staterna åter hade en skäligen klen anledning därtill. Att en eller annan amerikan, som på trots gifvit sig in på området för de tyska u-båtarnas aktion, strök med, eller att Tyskland öfverhufvud utstakade ett visst område som farligt, voro obetydliga kränkningar i jämförelse med Förenta Staternas hjälp åt motparten. Ty utan denna hjälp hade kriget

helt visst längesedan varit slut. Och för öfrigt lärer u-båtskriget mot handelsfartyg, utan Förenta Staternas stillatigande godkännande af den engelska hungerblockaden, aldrig ha kommit till stånd. Därom lämna de underhandlingar, som fördes angående nämnda blockad, fullgiltigt bevis. För Förenta Staternas del är det omöjligt att utfinna någon annan orsak till dess deltagande i kriget än rent kapitalistiska intressen. Storfinansierer och storindustriella ha försträckt ententen hundratals miljoner dollars. Dessa kunna riskeras, om ententens makter ligga under i striden. De ha vidare förtjänat miljarder på att förse dem med krigsmateriel, och skola nu förtjäna nya sådana i eget land. »Krigshets är den största och bästa affären i två världsdelar», säger ofvan anförda engelske förf.[1]. Och för öfrigt se samme män intet hellre, än att Tysklands industri och handel i grund förstöras. Äfven för Förenta Staterna är Tyskland en obekväm och svår konkurrent på världsmarknaden, hvars lamslående för lång tid eller för alltid skulle bringa de amerikanska företagens aktier oerhördt i höjden. För Amerika är deltagandet i kriget ett affärsföretag i stor stil, just efter dess smak, alldeles såsom det var för England, när det först gick med. Nu är insatsen i spelet där naturligen större, men äfven den bottnar i samma tanke och vilja, som är — Englands kommersiella världsherravälde.

Emellertid, dessa kapitalistiska syften måste på det omsorgsfullaste döljas. Äfven i det äro yankees mästare. Ingenstädes är lögnen mera tolererad och flitigare använd än i dollarns land. Den har där bytt namn, heter »bluff» och betraktas under den masken som ett skämtsamt upptåg blott. Ett bland de löjligaste utslagen af bluff i förevarande fall är benämningen »frihetslånet», som åtföljer listorna öfver teckningen på krigslånet. Att de ryska revolutionsmännen döpt de penningar de begära af allmänheten för ordningens uppprätthållande m. m. till »frihetslånet», finner man helt naturligt. Men när yankees göra detsamma för sina kapitalistiska syften, då gå skrymtaktigheten och bluffen splitter nakna. Men pressen, kapitalismens tusentungade språkrör, sörjer

---

[1] anf. arb. s. 148.

för, att ingen ser nakenheten, utan alla finna saken fullt riktig. Uti intet land härskar kapitalismen så fullständigt och leder äfven rättänkande män och idealister så efter sina önskningar som i Amerikas Förenta Stater. President Wilsons förvandling från ifrig fredsvän till krigsentusiast är ett af de märkligaste exemplen härpå. Nu trodde sig Amerikas finansmän se sin rikliga fördel uti att stödja ententen icke blott med lån och vapensändningar utan ock genom öppet krig. Och så fick stora trumman gå — för friheten och alla mänskliga rättigheter, däruti inbegripet att befria Tyskland och världen från huset Hohenzollern och den preussiska monarkien. Mot den bluffen höll allmänna opinionen ej stånd. Den lydde penningmännens bud. Och så började kriget, just när hela världen utanför de stridande och många ibland dem också hoppades och väntade på fred.

Äfven häruti röjer sig krigets kapitalistiska karaktär. Det får ej sluta, innan konkurrenten på världsmarknaden är i grund krossad. Tyskland har förklarat sig villigt till fred, som det tyckes utan anspråk på annexioner af någon betydelse, åtminstone ej i Europa, eller på krigsskadestånd. Ententemakterna svarade med fordran på Tysklands fullständiga underkastelse och ruin, politiskt och ekonomiskt. Häruti igenkänner man den angelsachsiska kapitalismen. Nyligen har Ribot formulerat de franska fredsvillkoren som återtagande af Elsass-Lothringen och krigskadestånd. De villkoren löpa ut uti detsamma och stämma förträffligt med kapitalismens önskningar. Dessa synas ej härvid men gå dock i uppfyllelse. Den fruktade rivalen vore därmed för lång tid slagen till jorden. Med en sådan fred åter, som den Tyskland synes bjuda, vore hela ändamålet med kriget å kapitalismens sida förfeladt. Tyskland skulle stå upprätt och alltjämt vara den svåre medtäflaren om världsmarknaden, nu blott ännu mera farlig, sedan det under kriget lärt sig mångt och mycket, som kommer att öka dess krafter i konkurrenskampen. Därför måste kriget fortsättas, skulle ock allmän hungersnöd bli följden. »Vi kunna icke», yttrades det i senaten i Washington vid tal om de neutrala folkens svårigheter, »fästa oss vid, att kvinnor och barn få hungra i Europa». Ett ord, som ställer sig värdigt vid sidan om de uttalanden rörande

arbetarnes nöd, som ej sällan fälldes i kapitalismens ungdomstid i England.

En underlig sak härvid är, att socialisterna, som bruka både i tid och otid spåra kapitalism i allehanda företag, nu tiga därmed och till och med villigt lystra dess order. Men förklaringen är beträffande de franska och belgiska socialisterna, att de under kriget och i fäderneslandets nöd mera lyssna till blodets röst än till de socialistiska grundsatserna. Det hedrar dem, och är därom intet att säga. I England åter ha arbetarna låtit inbilla sig, att den tyska konkurrensen hotar dem. Flertalet ibland dem har därför äfven af ekonomiska skäl ställt sig på sina arbetsgifvares och kapitalismens sida. Och öfverhufvud kan man förstå, att i de krigförande länderna det kapitalistiska underlaget i det fruktansvärda dramat skulle förbli obemärkt. Men att detsamma kunnat ske i de neutrala länderna eller hufvudsakligen Sverige — ty i Danmark tyckas socialisterna se klarare — det synes ofattligt. Eller rättare, det gifver ett bedröfligt vittnesbörd om de svenska socialisternas och öfverhufvud de svenska arbetarnes brist på själfständigt omdöme. De ha låtit suggerera sig af en mans, herr Brantings, rent abnorma tyskhat och för den skull, med förgätande af Tysklands initiativ till den nutida arbetarlagstiftningen och med förbiseende af den social-ekonomiska utvecklingens långt större betydelse för arbetarne än den politiska, med sina sympatier spänt sig för den anglosachsiska kapitalismens krigsvagn. Det låter otroligt, men är dock sannt: Sveriges socialister och arbetare svärma för främmande kapitalism och krigets fortsättande — ty detta är tydligen ledarens, herr Brantings, önskan — oaktadt hvarje dag, med hvilken det förlänges, bringar dem och oss alla närmare hungersnöden. Det är en omyndighetsförklaring i andlig mognad utan like, som Sveriges arbetare härmed åt sig utställt för samtid och framtid. Skola de framhärda häri och stödja krigshetsen, ända tills hungern kommer oss på lifvet?

Och samma fråga kan ställas till de många socialister från andra både neutrala och stridande länder, som i dessa dagar samlas i Stockholm. Se de ej heller klarare i denna för freden kardinala fråga, så må man säga, att saltet mist sin sälta och utsikterna för snar fred äro små. Ty endast om masken ryckes bort

från krigshetsarne, och krigets kapitalistiska grund blir allmänt insedd, kan man hoppas, att opinionen äfven inom de stridande folken blir stark nog att böja de mäktiga intressen, som ligga därunder och som senast fört Förenta Staterna in i kriget och tänka hålla det ännu länge igång. Endast en sådan demaskering kan göra slut på det omänskliga mördandet och snabbt framtvinga freden och med den räddningen undan allmän hungersnöd.

Kampen mot arbetslösheten.

En profföreläsning

af

Docent **Fritz H:son Brock.**

Arbetslösheten är ju, som bekant, en af de största sociala olägenheter, med hvilka vår tid har att dragas och utgör en af fattigdomens förnämsta orsaker. Egendomligt kan det därför synas, att samhället hittills gjort så litet, som det i själfva verket gjort, för att motarbeta detta onda. Ända in på allra senaste tid har man som regel slagit sig till ro med att låta sådana medellösa personer, hvilka voro nog olyckliga att ej finna arbete, falla tillbaka på den allmänna, på afskräckningsprincipen byggda, fattigvården; och endast där man visat sig som mest förstående för de oförskyldt arbetslösas lott, har man i tider af stor arbetsbrist inrättat s. k. nödhjälpsarbeten. Så skedde t. ex. under de svåra åren i början på 90-talet i en del tyska stadskommuner liksom i Stockholm och en del af våra öfriga större städer.

Anordnandet af nödhjälpsarbete är emellertid en föga tillfredsställande åtgärd för motarbetande af arbetslösheten. All förnuftig socialpolitik bör nämligen först och främst syfta till ett förebyggande af det onda, det gäller att bekämpa. Men nödhjälpsarbetena sättas ju sällan i gång förrän arbetslösheten redan är synnerligen utbredd och svår, så att kommunalmyndigheterna rent af tvingas af den offentliga meningen att vidtaga någon åtgärd för lindrande af den värsta nöden. Redan af denna grund kunna således dessa arbeten ej anses såsom utslag af en vidsynt socialpolitik. Men därtill kommer, att de i förhållande till det resultat, som uppnås, äro synnerligen kostsamma och opraktiska.

De arbetslösas skara rekryteras ju under depressionstider från hvarjehanda yrken. Att anvisa hvarje arbetslös ett arbete, som passar honom, vid hvilket han således kan tillgodogöra sig sin förvärfvade yrkesskicklighet, är emellertid en olöslig uppgift. Man måste därför sätta i gång något enkelt arbete, för hvilket alla antas ha så att säga »naturliga anlag». Det ojämförligt vanligaste man därvid tillgriper är stenknackning. Men det är ju gifvet, att ett dylikt arbete såsom nödhjälpsarbete måste ställa sig synneligen dyrbart i förhållande till det resultat, det lämnar. Stenknackning sker nämligen i modärn tid hufvudsakligen genom stenkross, hvilken endast betjänas af ett par man. Men skall man kunna sysselsätta en stor skara arbetslösa med detta arbete, måste det naturligen ske för hand. Det blir emellertid ej endast dyrt, utan det verkar äfven demoraliserande på arbetaren. Han får en känsla af, att det arbete, man satt honom att utföra, mera är ett spegelfäkteri, och någon synnerlig energi kan man därför knappast begära, att han skall lägga ned i detsamma. Ett sådant arbete är därför ej ägnadt att uppehålla hans arbetseffektivitet. För att nödhjälpsarbetet ej skall ställa sig alldeles för dyrbart, ser man sig också nödsakad reducera hans lön, något som i sin tur måste verka deprimerande. Och slutligen är detta arbete ägnadt — i den mån det bedrifves af yrkeslärda arbetare — och ej endast af grofarbetare eller handtlangare — att förstöra deras dyrbaraste egendom: deras yrkesskicklighet, ty för t. ex. en filare eller annan mekaniskt finarbetare är det väl närmast — man kan gärna säga — ett ekonomiskt själfmord att ställa sig vecka ut och vecka in att hugga sten.

Det otillfredsställande i detta sätt att behandla arbetslöshetens problem har man nu emellertid — glädjande nog — mer och mer börjat komma till insikt om. För att kunna ta upp frågan till mera rationell behandling fordras dock först och främst, att man har en något så när ingående kännedom om arbetsmarknaden, ty därförutan trefvar man ju i blindo. En väl utvecklad arbetsanvisning, som spänner sitt nät öfver hela landet och sträcker sina tentakler in äfven i de minsta vrår, utgör därför den första förutsättningen för, att vi skola på ett lyckosamt sätt kunna ta upp kampen mot arbetslösheten. Denna förutsättning börjar

emellertid hos oss redan bli realiserad på ett vis, som inger de bästa förhoppningar för framtiden.

Anno 1902 grundades vårt första kommunala arbetsanvisningskontor i Hälsingborg, och exemplet från Hälsingborg följdes samma år af Göteborg. Därpå förgingo några år, innan ytterligare kommunala anstalter grundades, men vid utgången af 1907, det år då staten genom Kommerskollegium (sedan Socialstyrelsen) började öfverta den högsta ledningen och öfverinseendet öfver den offentliga arbetsförmedlingen i riket, funnos tio kommunala anstalter i verksamhet. Sedan har grundandet af nya arbetsförmedlingsanstalter skett slag i slag öfver hela riket. De nya anstalterna ha emellertid till största delen haft en annan karaktär än de första tio. Medan dessa, som antydt, voro kommunala, i första hand afsedda att tjäna de lokala intressena, ha de senare tillkomna hufvudsakligen varit länsanstalter, underhållna af landsting eller hushållningssällskap och afsedda att i första hand tjäna hela länets intressen. Dessa anstalter ha, förutom hufvudkontor i residensstaden, filialkontor i bygderna.

Hvilken storartad utveckling, vår arbetsförmedling varit mäktig, kan man förstå däraf, att vid utgången af 1916 funnos i riket ej mindre än 117 offentliga arbetsförmedlingskontor, hvarförutom några anstalter hade ett flertal ombud på viktigare orter i resp. län. I samband med denna utbredning av anstalterna har naturligen äfven själfva förmedlingsverksamheten tagit allt större dimensioner. Medan ännu 1911 genom anstalternas bemedling ej tillsattes mer än c:a 85 tusen och 1912 c:a 105 tusen platser, var siffran för 1916 c:a 182 tusen platser.

Denna snabba utveckling vittnar också om det allt jämnt växande förtroende, hvarmed anstalterna omfattas, ett förtroende, hvilket är desto mera glädjande, som det utgör en nödvändig förutsättning för, att de skola kunna fylla det med dem afsedda syftet att ge en verklig öfverblick öfver arbetsmarknaden.

Det växande förtroende från allmänhetens sida, åt hvilket den offentliga arbetsförmedlingen haft att glädja sig, är nog till stor del beroende på, att arbetsförmedlingsanstalternas styrelser äro paritetiskt sammansatta, d. v. s. bestå till lika delar af arbetsgifvare och arbetstagare under en opartisk ordförande. Därigenom

få nämligen dessa anstalter en neutral prägel, som inger båda parterna förtroende och förhindrar att dessa söka inrätta egna arbetsanvisningsanstalter. En bidragande och synnerligen viktig orsak till den offentliga arbetsförmedlingens framgång har naturligen äfven varit, att den haft till sitt förfogande en i det stora hela skicklig och intresserad personal. Med hänsyn till denna omständighets betydelse för ett framgångsrikt arbete kan emellertid ett forceradt upprättande af filialkontor anses innebära en fara.

Vid upprättandet af filialkontor med mera själfständig förmedlingsverksamhet på en massa småplatser, där de ekonomiska resurserna äro knappt tillmätta, kan man nämligen lätt få nöja sig med undermålig arbetskraft, något som både hos arbetsgifvare och arbetssökande kan sätta förmedlingsverksamheten i misskredit. Det torde därför för arbetsförmedlingens effektivitet vara af mindre vikt — såsom Socialstyrelsen framhåller — att ha många hvarandra närliggande kontor, än att de redan existerande äro så väl utrustade, att de förmå motsvara kundkretsens berättigade anspråk. I många fall på smärre platser torde därför ombudssystemet vara att föredraga framför filialsystemet.

Att en förvaltningsgren, som är så ung som den offentliga arbetsförmedlingen och hvilken utvecklat sig med så stor snabbhet, redan skulle ha utexperimenterat fulländade metoder, är emellertid knappast att begära. I det inre organisationsarbetet återstår nog ännu en hel del att göra, innan förmedlingen kan anses ha nått sitt ideal: en — som Socialstyrelsen säger — fullt börsmässig organisation af arbetsmarknaden.

I första ledet bland de närmaste framtidskrafven står anordnandet af en bättre och snabbare interlokal samverkan de olika anstalterna emellan, gående ut på, bland annat, en öfversiktligare och mera detaljerad uppställning och snabbare expedition af den s. k. riksvakanslistan, etablerandet af samarbete mellan arbetsförmedlingen skolmyndigheterna arbetsgifvareorganisationerna och föräldrarna i och för val af yrke för de barn, som stå i begrepp att lämna skolan, samt upprättandet af speciella fackafdelningar för yrkeslärda arbetare vid anstalterna i våra större städer. Det sistnämnda krafvet har upprepade gånger framställts från både arbetsgifvare- och arbetareorganisationernas sida såsom villkor för

deras anslutning till den offentliga arbetsförmedlingen, och torde därför ej låta sig afvisa. Det är emellertid knappast att befara, att med det stora intresse och förstående, som från det offentligas sida visas arbetsförmedlingen, de förenämnda krafven länge skola bli ouppfyllda.

Kunde vi emellertid än utbilda vår arbetsanvisning till den högsta fullkomning, kunde vi dock ej vänta att endast därigenom få bukt med all arbetslöshet, men vi skulle därmed i alla fall ha förskaffat oss den förvaltningstekniska grundstomme, hvilken med lämpliga påbyggnader kunde låta oss hoppas, att vi till sist äfven skulle kunna mästra detta, det kanske svåraste förvaltningstekniska och socialpolitiska problem, hvilket ännu återstår det moderna samhället att lösa.

Huru härvid skulle tillgå, därom kunna vi emellertid i frågans nuvarande outredda läge knappast bilda oss en fullt detaljerad föreställning, men i stora drag torde vi dock redan nu kunna skymta lösningen.

Så snart man ägnar arbetslöshetsfrågan äfven den flyktigaste uppmärksamhet, blir man genast varse, att arbetslösheten är att föra tillbaka på ett flertal orsaker. För att kunna med framgång angripa detta onda måste man därför först söka konstatera dessa olika orsaker och sammanföra de i social mening arbetslösa, d. v. s. de arbete saknande arbetsvilliga och arbetskapabla personerna, i grupper, hvilka lämpligen kunna göras till föremål för hvar sin behandlingsmetod.

Förfara vi nu i enlighet härmed, kunna vi särskilja hufvudsakligen fyra grupper.

Under den första hänföra vi sådana personer, hvilka blifvit arbetslösa af en hel del smärre, mera tillfälliga omständigheter, såsom en arbetsgifvares död eller iråkade konkurs eller förändringar inom produktionen eller konsumtionen, hvilka medföra tillbakagång i efterfrågan efter arbetskraft inom vissa yrken såsom f. n. bland t. ex. handskomakare och hästskötare.

För denna grupp af arbetslösa kan man utan tvifvel anse, att en väl organiserad arbetsanvisning, hvilken tillåter en öfverblick öfver hela den nationella arbetsmarknaden, bjuder högst

värdefulla tjänster. En plågsam och orolig väntetid i sökande efter plats kan ju med dess hjälp i många fall helt undvikas. Men äfven i de fall, då de förändrade konjunkturerna göra, att arbetsförmedlingen ej kan anvisa en arbetsvillig en ny plats i hans gamla yrke, gör den honom dock en stor tjänst genom att hastigt underrätta honom om de dåliga utsikterna inom detsamma och råda honom att öfvergå till ett nytt. Arbetsförmedlingen bör ju också vara i stånd att säga honom, hvilket, han lämpligast bör slå sig på, då den ju genom hela sin verksamhet bör vara väl informerad angående, inom hvilka fack hans arbetskraft är mest efterfrågad.

Som det ju emellertid ej utan vidare går att byta yrke, enär en inom visst fack förvärfvad skicklighet icke i allmänhet kan tillgodogöras inom annat, måste till arbetsanvisningen, för att denna skall kunna fungera tillfredsställande, yrkesskolor på ett eller annat vis vara anknutna, i hvilka en person vid behof kan få lära sig ett nytt fack. På frågan, huru dessa skolor böra vara inrättade och hvem, som vid brist på egna medel skall underhålla den arbetslöse under hans utbildningstid, därpå kunna vi emellertid ej här inlåta oss [1].

Vända vi oss nu till den andra gruppen af arbetslösa, innefattar densamma sådana daglönare, hvilka hufvudsakligen lefva af tillfälligt jobb, och hvilka därför knappast någonsin för längre tidrum ha full sysselsättning. För denna ganska stora grupp äro arbetarne i de större hamnarna typiska representanter. Orsaken till att arbetslösheten bland dem är en kronisk företeelse, hvilken knappast någonsin äfven under högsta högkonjunktur ger helt med sig, torde bestå däri, att arbetsgifvarne ha en benägenhet att samla hvar sin speciella reserv av arbetskraft, stor nog att tillfredsställa deras maximibehof af arbetare. Det mest bekanta exemplet på denna företeelse är ju Londons dockarbetare, hvilka

---

[1] Hur man för vissa fall löser denna fråga i England, se: National Insurance Act 1911 § 100. För förslag till en radikalare lösning se the Minority Report of the Commission on the poor laws 1909 p. 666 och följ.: Maintenance under training och p. 682 och följ.: The maintenance and training division.

— såsom vi från t. ex. Jack Londons skildringar känna till — stå dagarna i ända utanför portarna till de olika dockorna i tålig väntan att bli inkallade och få några timmars arbete. Men samma fenomen upprepar sig, om än ej så ostentativt, äfven på andra håll. Hvarje fabriksidkare, hvarje förman, hvar och en som lämnar ut hemarbete, önskar att vara säker om att alltid kunna disponera den arbetskraft, han behöfver, och anser det därför endast som en tillbörlig säkerhetsåtgärd, att alltid en trupp af tillfällighetsarbetare hålles i beredskap att kunna inkallas, äfven om han endast sällan tar densamma i anspråk och i öfrigt låter den svälta sig fram, bäst den kan. Han blir därför misslynt, om han vid något tillfälle behöfver sitt folk och finner detta upptaget på annat håll; och repressalier utkräfvas på sådant sätt ,att han vid kommande tillfälle, då arbetstillgången är mindre, underlåter att inkalla dem, som stundom låta engagera sig af andra och på hvilka han således ej anser sig kunna lita. Detta medför emellertid att de tillfälliga arbetarne, äfven om de skulle vilja, icke våga, genom att anta arbete på flera håll, söka skaffa sig full sysselsättning. Men viljan härtill upphör också så småningom för många bland dem, då naturligen vanan vid endast kort, af långa arbetslöshetsperioder afbrutet arbete förtar dem förmågan till ett ihållande och regelbundet sådant. Man gör därför den ganska öfverraskande erfarenheten, att många af dessa tillfälliga arbetare i självfva verket äro helt belåtna med sin lott. Som det emellertid är tydligt, att detta oregelbundna arbete är i det hela synnerligen skadligt för såväl deras egen som deras familjers hela lifsföring, är det naturligen af högsta vikt, att ett reformarbete sätter in på denna punkt.

Att helt kunna förebygga, att en reservarmé af arbetare existerar, hvilken endast kallas in under fanorna vid tillfällen, då näringslifvet har sitt maximibehof af arbetskraft, låter sig kanske ej göra, men en stor fördel, som förvisso skulle betydligt reducera det nu påpekade onda, vore, om arbetsgifvarne kunde förmås att hålla en gemensam reserv af arbetskraft i stället för hvar sin »stagnant pool of labour». Eftersom ju icke alla arbetsgifvare vid samma tidpunkt ha sitt maximibehof af tillfällig hjälp, är det nämligen uppenbart, att arbetslösheten vid hållandet af en gemen-

sam reserv ej behöfde bli så stor, utan antagligen mycket mindre, än som under nu skildrade förhållanden blir fallet.

Den, som har förtjänsten af att först — åtminstone med full tydlighet — ha framhållit nu påpekade orsak till arbetslösheten, är Beveridge i hans med rätta prisade arbete: Unemployment (London 1909). Den engelska fattiglagskommissionens minoritetsbetänkande har sedermera tillägnat sig hans synpunkter, hvilka äfven starkt influerat Kungl. Socialstyrelsen. På tal särskildt om hamnarbetarne och deras arbetslöshet skrifver styrelsen: »Genom att för hamnarbetet anordna en fackarbetsanvisning inom den offentliga arbetsförmedlingen skulle den stora reserv, som hamnarbetet kräfver, vid behof kunna utgöras af de arbetssökande inom andra fack, i den mån de lämpa sig för detta arbete... Samtidigt skulle man genom den offentliga arbetsförmedlingen kunna vid behof erbjuda de extra hamnarbetarne arbete inom andra grofarbetarfack... Dymedelst skulle man motverka uppkomsten på samma ort af en afstängd arbetsmarknad för hvarje yrke, hvilken belastades med hvar sin reserv av arbetskraft, medan de arbetslösa inom t. ex. blott hamnen skulle kunna förslå för hela ortens behof af tillfällig arbetskraft. Här träda fördelarne af arbetsmarknadens organisation genom den offentliga arbetsförmedlingen klart i dagen»[1].

Af det citerade yttrandet finna vi — som nämndt — att Beveridges synpunkter funnit genklang hos Socialstyrelsen. Om man emellertid verkligen skulle kunna förmå hvarje arbetsgifvare eller hvarje yrke att afstå från vanan att hålla hvar sin »stagnant pool» och i stället öfvergå till systemet med gemensam arbetsreserv endast genom att för hamnarbetarne anordna en fackanvisning, torde dock vara något osäkert.

Rationellast vore nog därför, att såsom också Beveridge föreslår och med honom — fast till synes med någon tvekan — the Minority Report, göra anlitandet af den offentliga arbetsförmedlingen obligatorisk för alla näringsidkare, som önska tillfällig arbetskraft. Genom att möjligheten att privat anställa en man vid fabriksporten eller från gatan vid straffhot förbjöds, skulle ju all efter-

[1] Utlåtande ang. Sveriges officiella arbetsförmedlings fortsatta utveckling. 1916, p. 51.

frågan efter sådant arbete koncentreras hos arbetsförmedlingen, och en nödvändig konsekvens häraf blefve naturligen, att äfven allt utbud af arbetskraft samlades där, d. v. s. att arbetsförmedlingen komme att bilda en gemensam reservoir för alla tillfällighetsarbetare. Något svårare intrång i näringsfriheten kunde en sådan bestämmelse knappast heller anses innebära, därest man — och annat har aldrig ifrågasatts — läte arbetsgifvarne själfva genom förmedlingen välja ut de lediga män, de önskade.

För de båda hittills behandlade grupperna af arbetslösa är det, af hvad ofvan sagts, uppenbart, att en god arbetsförmedling utan vidare skulle medföra betydande fördelar till förebyggande af arbetslösheten. För de återstående båda grupperna, hvilka vi nu gå att behandla, och inom hvilka arbetslösheten mindre har sin grund i en bristande organisation af arbetsmarknaden, än däri, att arbetstillfällen öfver hufvud taget saknas, är det gifvet, att arbetsanvisningen kan — åtminstone direkt — uträtta betydligt mycket mindre. De fall, vi här åsyfta, äro dels depressionstidernas arbetslöshet, dels säsongarbetslösheten.

Hvad den förstnämnda beträffar, med hvilken vi först skola sysselsätta oss, då den åtminstone för vårt lands del torde vara den minst betydelsefulla, så är det ju gifvet, att alla medel, hvilka direkt åsyfta ett reglerande af konjunkturerna äfven verka till ett stabiliserande af arbetsmarknaden. Att t. ex. — och kanske framför allt — en omsiktlig diskontopolitik här skulle verka välgörande, är emellertid så väl kändt och så ofta afhandladt, att vi ej nu skola uppehålla oss därvid. Jag anmärker endast i förbigående, att äfven om man — abstrakt sedt — genom en riktig diskontopolitik skulle kunna utjämna konjunkturvågen, så kan man dock ej hoppas att med detta medel helt förhindra dess framfart i ett litet land som vårt, därest de stora länder, hvilka motta vår export, fortfarande äro utsatta för starka fluktuationer. Ty på efterfrågan efter våra stora stapelartiklar kunna vi nog med vår diskontopolitik föga influera, och vi kunna därför ej heller förhindra, att med baissetidens inträde arbetstillgången inom våra exportindustrier krymper samman, och att den härigenom minskade köpkraften inom landet fortplantar sig till andra grenar af näringslifvet.

En tanke, som ofta framkastats, är den, att under dylika tider skulle man i stället kunna arbeta på lager och arbetslösheten härigenom förekommas eller åtminstone mildras. Till en viss grad är nog äfven denna tanke realisabel, och ett i någon man verksamt medel till att förmå företagarna att realisera densamma, vore väl, om man vid införandet af obligatorisk arbetslöshetsförsäkring med bidragsplikt för arbetsgifvarne på ett eller annat vis stipulerade befrielse eller lindring i sådan plikt i den mån, de äfven under baissetider sysselsätta sitt folk — en tanke, hvilken kommit till praktiskt uttryck i den engelska Insurance Act of 1911 [1]. Det är emellertid ganska tydligt, att det endast kunde vara inom vissa industrier, som en utsträcktare lagerproduktion läte sig genomföra; och mer än ovisst är, om våra stora skrymmande stapelartiklar, såsom järn och trä, äro att hänföra till dessa [2].

Det verksammaste medlet, som står oss till buds för att reglera arbetstillgången med hänsyn till konjunkturernas växlingar, blir nog därför, att staten och kommunerna ordna sin utgiftsstat så, att endast oundgängligen nödvändiga utgifter för nybyggnader, reparationer och materialanskaffning företages under goda tider, då det privata affärslifvet står i sitt fulla flor, och att öfriga beslutade arbeten reserveras för tider af tryckta konjunkturer och flau arbetsmarknad.

Att ett dylikt ordnande af det offentliga arbetet ej länge sedan blifvit vidtaget i mera utsträckt grad, är i själfva verket ägnadt att väcka förvåning, efter som ju under depressionstider alla förutsättningar för att arbetet skulle kunna utföras billigt, äro för handen. Det förnämsta hindret för en dylik politiks införande har man kanske att söka på budgetsrättens område, men en reform här, som möjliggjorde för resp. myndigheter att mera smidigt anpassa sina utgifter efter arbetsmarknadens kraf, vore väl ganska lätt att genomföra. Om det allmänna (staten event. kommunerna) kanske i en snar framtid kommer att direkt intressera sig i arbetslöshetsfrågan genom att förplikta sig till understöd åt arbetslöshetsförsäkringen i en eller annan form, kommer väl också en sådan reform att tvinga sig fram af sig själf.

---

[1] Se §§ 94 och 96.

[2] Angående denna punkt se t. ex. Pigou: Unemployment 1913 p. 101.

Frågan gäller då, i hvad mån kan man tänka sig, att en dylik finanspolitik från statens och kommunernas sida skulle kunna förhindra eller mildra den nu behandlade arten af arbetslöshet. För att härpå kunna lämna ett något så när exakt svar hade fordrats en mängd uppgifter, öfver hvilka jag tyvärr ej förfogar. Inom Socialstyrelsen ligger emellertid f. n. under utredning frågan, i hvad mån staten och kommunerna genom en lämplig fördelning af sina utgifter böra kunna inverka till mildrande af såväl säsongarbetslösheten som baissetidernas arbetslöshet. Ett mera exakt svar på vår fråga ha vi därför kanske att inom ej allt för länge förvänta. Men äfven dessförinnan torde vi näppeligen säga för mycket, om vi våga påstå, att åtminstone *baissetidernas* arbetslöshet genom åtgärder af nu antydd art skulle i väsentlig mån kunna mildras. Endast städerna och köpingarne ha t. ex. under femårsperioden 1909—1913 gifvit ut i genomsnitt mellan 17 och 18 mill. kronor för diverse byggnader jämte inventarier — gatuarbeten och hamnbyggnadsarbete m. m. att förtiga; och kronan har ju årligen stora beställningar och arbeten för hären och flottan, järnvägarne, posten, telegrafen o. s. v., hvilka väl ej alla äro af alltför pressande natur, utan af hvilka somliga — kanske upp emot 10 % — mycket väl skulle kunna koncentreras på de c:a 2 à 3 år, hvilka under, i rundt tal, hvar tioårsperiod bruka betecknas som baisseår. Intressant i detta sammanhang — om än naturligen ej för oss direkt vägledande — är för öfrigt det vittnesmål, den bekante Londonstatistikern prof. Bowley afgaf inför the Royal Commission on the poor laws, och i hvilket han uttalar den åsikten, att den engelska kronan genom att under goda tider minska sina beställningar och arbeten med endast 3 à 4 % och reservera dem för baissetider, skulle kunna förhindra denna art af arbetslöshet [1].

Det bistånd, arbetsförmedlingen på denna punkt skulle kunna lämna i kampen mot arbetslösheten, komme väl i hufvudsak att inskränka sig till, att den i god tid kunde lämna meddelande om, när efterfrågan efter arbetskraft började mera markeradt falla af och när således de uppskjutna arbetena borde sättas i gång. Men äfven denna uppgift är synnerligen betydelsefull, ty det ligger

[1] Evidence before the Commission; Q. 88192.

naturligen stor vikt uppå, att de ifrågavarande arbetena sättas i gång i så god tid, att ej entledigande af arbetare redan i större utsträckning ägt rum. Just, bl. annat, genom möjligheten av ett kontinuerligt sysselsättande af arbetarne är det nämligen, som den nu föreslagna metoden för arbetslöshetens bekämpande på ett så fördelaktigt vis skiljer sig från förut omtalade nödhjälpsarbeten, men dess företräden framträda också på många andra sätt: vid denna metod förlorar arbetet helt och hållet den karaktär af fattigunderstöd, som — trots allt — vidhäftar allt nödhjälpsarbete, arbetarne behöfva ej heller byta yrke och sysselsättas med för dem otjänligt arbete liksom betalningen ej kommer att afvika från den på arbetsmarknaden i allmänhet rådande.

Det är därför ett fåvitskt tal, man stundom hör, att dessa uppskjutna arbeten i själfva verket ej skulle vara något annat än vanliga nödhjälpsarbeten. Genom de förstnämnda slagen af arbete skyddas nämligen arbetaren från arbetslöshetens följder på ett helt annat sätt än vid nödhjälpsarbetena, och från fiskalisk synpunkt böra de, rätt bedrifna, snarast kunna medföra besparingar, medan nödhjälpsarbetet i vanlig mening alltid, som förut nämndt, betyder ett ödslande med allmänna medel —.

Beträffande arbetslösheten inom de tre nu behandlade grupperna synas inga skäl vara för handen för ett antagande, att icke vi i vårt land skulle ha lika goda förutsättningar som något annat land att lyckosamt bekämpa densamma. Hvad åter angår den återstående gruppen af arbetslösa, de säsongarbetslösa, ställer sig saken nog tyvärr helt annorlunda. Säsongarbetslösheten sammanhänger nämligen på det intimaste med väderleksförhållandena, speciellt temperaturförhållandena; och för ett land som vårt, där arbetsmöjligheterna så att säga frysa till för långa tider på året, måste därför ett effektivt bekämpande af denna art af arbetslöshet te sig mycket svårare än för länder under blidare luftstreck.

Ganska belysande för den vikt, man under olika isotermer tillmäter denna arbetslöshet, är det olika sätt, hvarpå den betraktas i the Minority Report of the poor law commission och i den stora tyska utredningen: Die bestehenden Einrichtungen zur Versiche-

rung gegen die Folgen der Arbeitslosigkeit im Ausland und im Deutschen Reich (Berlin 1906).

I den förstnämnda publikationen, som ju sysslar med förhållandena i det brittiska öriket med dess i det stora hela blida vintrar, synes man ej uppskatta de svårigheter, denna art af arbetslöshet skulle erbjuda, synnerligen högt[1]. Man visar hän på vissa af Board of Trade företagna statistiska utredningar, enligt hvilka tyckes framgå, att det ej finnes någon årets månad, under hvilken icke någon näring har sin högsäsong, liksom ej heller någon månad, under hvilken ej ett eller annat yrke har sin dödaste tid; och man menar på fullt allvar, att säsongarbetslösheten endast genom en mer fulländad organisation af arbetsanvisningen skulle i det väsentliga kunna afskaffas, i det arbetskrafterna från de i lågkonjunktur befintliga näringarne skulle kunna föras öfver till yrken, hvilka för tillfället hade sin högsäsong. Bekämpandet af säsongarbetslösheten blefve därför till sin natur likartad kampen mot arbetslösheten bland tillfällighetsarbetarne. Liksom det vid denna senare gällde att dränera »the stagnant pool of labour», hvarje arbetsgifvare har en tendens att bilda kring sig, skulle det här komma an på att samla »the stagnant pool», hvarje säsongyrke bildar, till en enda för dem alla gemensam reservoir.

I Tyskland med dess hårdare fastlandsklimat ser man, som vi nämnde, ej så optimistiskt på förhållandena. »Jämförd med den klimatologiska säsongarbetslösheten» — heter det i nyssnämnda betänkande — »träder i det hela konjunktur-arbetslösheten såväl till omfattning som intensitet betydligt tillbaka, naturligtvis i växlande grad allteſter olika näringsgrenar».

Det tyska citatet äger helt säkert — såsom också aktuarien Järte påpekar i sin intressanta utredning öfver säsongarbetslösheten hos oss — »sin fulla giltighet äfven för vårt lands vidkommande, blott med den skillnaden, att Sveriges nordligare läge afsevärdt skärper den klimatologiska säsongarbetslösheten»[2].

De yrken, inom hvilka denna art af arbetslöshet starkast

---

[1] Se p. 641 och följ. The labour exchange and the seasonal trades.

[2] p. 52. Utredningen är intagen i Fjärde Försvarsberedningens yttrande (1914).

framträder, äro naturligen först och främst jordbruket och de olika grenarne af byggnadsfacket, innefattande jämväl väg- och vattenbyggnadsarbetare. Men det är ju gifvet, att då isarne lägga sig, måste äfven sjöfarten och arbetet i våra hamnar, på våra insjöar, floder och kanaler till stor del upphöra och därmed inträder äfven en död tid för våra stora exportindustrier såsom sågverk och hyflerier m. fl.

Det kan således ej vara tal om, att arbetstillfällena hos oss fördela sig någorlunda jämnt på årets olika månader och att vi därför i likhet med engelsmännen skulle kunna hänge oss åt den förhoppningen, att vi endast genom en bättre organisation af arbetsmarknaden skulle i väsentlig grad kunna få bukt med säsongarbetslösheten.

Visserligen gifves det äfven hos oss näringar, hvilka ha sin högsäsong under vintern, såsom framför allt skogshandteringen i de norra länen och råsockerfabrikationen i de södra. Men de äro dock för små för att i afsevärdare mån kunna bereda arbetstillfällen åt de skaror, hvilka med vinterns inbrott förlora sina platser i andra yrken.

Utaf den undersökning, som inom Socialstyrelsen helt nyligen blifvit verkställd angående skogsarbetarnes lefnads- och arbetsförhållanden i vissa län (1916), framgår föröfrigt, att det hufvudsakligen är den bofasta bondebefolkningen i orterna, som drar fördel af vinterns arbetstillfällen i skogen. Hemmansägaren själf med sina hästar deltar i drifningsarbetet under vintern och vänder med vårens annalkande hem för att sköta gården, medan sönerna, hvilka under vintern hufvudsakligen utfört timmerhuggningen, efter islossningen låta engagera sig som flottningsmanskap. Endast i ganska ringa mån utgöres huggnings- och flottningsmanskapet äfven af lediga sågverksarbetare och daglönare.

Om det än naturligen i det stora hela får anses förmånligt, att åt den ortsfasta befolkningen på detta sätt kan beredas arbete under den eljest lediga tiden, klagas det dock allmänt öfver, att skogsförtjänsterna visat sig inverka menligt på jordbrukets utveckling, i det bondebefolkningen i de trakter, där stora afverkningar regelbundet pågå, mera litar på arbetsförtjänsten i skogen och därför mindre bekymrar sig om jordbruket och dess afkastning.

Härmed må nu förhålla sig huru som hälst, säkert är under alla omständigheter, att såväl arbetena i skogen som flottningsarbetena endast äro af lokal betydelse för vinterarbetslöshetens bekämpande.

I ännu högre grad gäller utan tvifvel det sist sagda de arbetstillfällen, råsockerfabrikationen erbjuder. Denna fabrikation bedrifves, som vi väl veta, i flera af de sydligare länen, men i de flesta finnes ju endast en eller annan fabrik, så inom dem kan väl denna näring knappast anses vara af större betydelse i här afhandlade hänseende. I Malmöhus län åter, där 13 af rikets 21 råsockerbruk (och saftstationer) äro belägna, och där arbetspersonalen under betkampanjen uppgår till 4,000 man och däröfver, ställer sig saken naturligen i viss mån annorlunda. Men det är dock att märka, att den egentliga kampanjen varar endast 2 à 3 månader, från oktober till fram emot jul, och att äfven för den betydligt reducerade arbetsstyrka, som sysselsättes jämväl under den 3 à 4 veckor därpå följande efterkampanjen, arbetet vid bruken näppeligen kan anses helt fylla ut den lediga tiden.

Vi se således att de näringsgrenar, som ha sin högsäsong under vinterhalfåret, ej äro allt för betydande och naturligen endast i ringa mån förslå att absorbera den arbetskraft, som sommarsäsongyrkena (jordbruket, byggnadsfacket m. fl.) lämna fria under den kalla årstiden [1]. Endast jordbruket sysselsätter ju c:a hälften af landets arbetskraft, och byggnadsfacket i vidsträckt mening c:a 70,000. personer. d., v. s. ungefär en åttondel af alla inom bergverk, industri, handel och samfärdsel sysselsatta arbetare.

Den arbetslöshet i socialpolitisk mening, som vintern medför, är dock ej så kolossal, som man af nu anförda siffror skulle vara böjd för att anta. Det är nämligen icke så, att den med jordbruk sysselsatta befolkningen uteslutande består af lösa daglönare. Tvärtom utgöres ju det svenska jordbruket till alldeles öfvervägande grad af smärre brukningsdelar, hvilka skötas af innehafvaren själf med tillhjälp af familjen. Men för hemmansägare och

[1] En industri, hvilken äfven i sin mån verkat utjämnande på arbetstillgången, har bränneriindustrien varit. Brännerikampanjen börjar ju först i oktober och slutar först i maj, så en person, hvilken kombinerade jordbruks- och bränneriarbete, borde ju härigenom kunna erhålla så godt som stadig sysselsättning året rundt. Äfven under för näringen mera normala förhållanden har den emellertid aldrig sysselsatt mer än högst c:a 900 arbetare, och hela industrien går väl nu en ganska oviss framtid till mötes.

brukare liksom för torpare och statare innebär ju vinterarbetslösheten som regel inga större sociala vådor. Annat gäller däremot för de båda stora i statistiken upptagna yrkesgrupperna »öfriga jordbruksarbetare» (uppgående 1910 till c:a 105 tusen personer) och »lägenhetsinnehafvare och backstugusittare» (uppgående till c:a 29 tusen personer.)

Hvad de senare beträffar, äro de ju visserligen i den lyckliga situationen, att de under alla omständigheter äfven under vintern ha tak öfver hufvudet, men de flesta af dem äro dock för sin försörjning hänvisade till mera tillfälligt arbete hos andra, och den långa vinterarbetslösheten måste därför i många fall äfven för dem medföra svåra lidanden.

Hvad åter gruppen öfriga jordbruksarbetare angår, består densamma naturligen till en hel del af mera fast anställda arbetare, hvilka liksom statarna i regel ha sin försörjning året om garanterad. Men under trycket af den industriella konkurrensen om arbetskraften och ej allt för lysande villkor ha, som bekant, jordbrukarne sedan några årtionden tillbaka börjat mer och mer söka reda sig med minsta möjliga antal fast anställda arbetare och under sommararbetet, särskildt högsäsongen (augusti, september) hjälpa sig fram med för tillfället engageradt folk.

Resultatet häraf har åter blifvit, att den i socialpolitisk mening relevanta vinterarbetslösheten inom jordbruket redan nu torde antagit ganska betänkliga dimensioner och har utsikt att anta ännu större, om ej något åtgöres för att råda bot på detta onda. Då det emellertid är gitvet att de halfva året eller mer arbetslösa jordarbetarne så vidt möjligt överge jordbruket och dra in till städerna, är det ju i ingen mån förvånande, att den döda tidens arbetslöshet motsvaras af en bristande tillgång på arbetare under högsäsongen, och att en allmän klagan från landtmännens sida höres öfver bristande arbetskraft inom jordbruket. Det torde därför vara ett vitalt intresse för jordbruket och borde vara en af hushållningssällskapens viktigaste uppgifter att söka på landsbygden inplantera nya näringar — olika för de olika länen — hvarmed de under vintern lediga arbetarne kunde sysselsättas. Skedde detta, skulle nog ej arbetslösheten bli så svår och därmed skulle det kanske snart visa sig, att äfven arbetsbristen gåfve med sig.

Hvad man i detta sammanhang väl närmast har att tänka på, är olika slag af hemslöjd. Om denna organiserades i smärre verkstäder, så att arbetet kunde bedrifvas mera rationelt och tidsbesparande, kunde den kanske på sina håll ta upp konkurrensen med stordriften och Kropotkins tilltalande ideer i hans Fields, factories and workshops om ett kombineradt arbete komme ju därmed i vidsträckt mån att realiseras. Fara är dock naturligen alltid förhanden, att hemslöjden, äfven på detta sätt bedrifven och understödd af kooperationen i olika former, skulle, privatekonomiskt sedt, ställa sig för dyr, synnerligast ju verkstäderna under den bråda tiden i jordbruket komme att stå tomma. Om det emellertid verkligen från nationalekonomisk synpunkt sedt skulle ställa sig dyrare att låta verkstäderna stå lediga 4 à 5 manader på året än att låta arbetskraften gå ledig och förfaras under den återstående tiden, kan väl starkt ifrågasättas. Det vore därför en kanske ej endast från social utan jämväl från ekonomisk synpunkt fullt försvarbar politik, om det allmänna — i första hand hushållningssällskapen — lämnade hjälp till inrättandet af dylika verkstäder — naturligen i hvarje särskilt fall efter noggrann pröfning af utsikterna för desamma.

Hvad här framhållits, är kanske aflägsna framtidsvyer. Men säkert är detta dock ej. Statsmakterna ha redan sin uppmärksamhet inriktad på betydelsen af hemslöjdens höjande och en kommitté, som sedan någon tid arbetat på frågans utredande, torde, efter hvad jag försport, i den närmaste framtiden afge betänkande och förslag i ämnet Huru vida de åtgärder, som komma att föreslås, skola visa sig tillräckliga. återstår emellertid att se. Att det är kraftiga och hastigt verkande medel, som kräfvas, är uppenbart. Om nämligen en arbetslöshetsförsäkring i en eller annan form skall införas — och den kan ej gärna länge låta vänta på sig — skall det alltid — åtminstone till en början — ställa sig synnerligen svårt, både ur finansiell och kontrollsynpunkt, att indra jordarbetarne därunder. Men att införa en sådan försäkring för arbetarne inom industrien, medan man lämnade arbetsförhållandena på landsbygden åt sitt öde, vore en ur många synpunkter oklok politik, hvilken väl bland annat skulle få till följd en forcerad invandring till städerna. Det är därför tyd-

ligt, att en socialförsäkring mot arbetslösheten skulle — om man åtminstone till en början tvekade att utsträcka den jämväl till jordbruket eller, för den händelse den gjordes frivillig, antog, att landtarbetarne skulle göra föga bruk af densamma — fordra som komplement åtgärder af här antydd art.

Om liknande åtgärder i mera vidsträckt mån jämväl skulle kunna vidtagas till förmån för städernas säsongarbetslösa, får däremot anses tvifvelaktigt. För dem liksom för de arbetslösa inom öfriga grupper, hvilka skulle bli kvar, sedan alla ofvan skildrade åtgärder för arbetslöshetens förebyggande vidtagits, återstode då försäkringen; och frågan, hur denna borde ordnas, skola vi nu till sist med några ord beröra.

Praktiskt sedt ha vi väl valet endast mellan den variant af Gent-systemet, som sedan 1907 praktiserats i Danmark och en obligatorisk arbetslöshetsförsäkring, sådan den i England genom The insurance act 1911 (Part II) införts för vissa yrken och kombinerats med statsunderstöd åt den frivilliga försäkringen.

Mot planen, att nöja sig med att genom offentligt understöd uppmuntra den frivilliga försäkringen, kan emellertid med skäl invändas — och har ofta invändts — att därigenom bli ej de fattigaste och mest behöfvande arbetarne skyddade, liksom sannolikt ej heller de, hvilka arbeta i yrken, där arbetslöshetsrisken är särskildt stor. Vidare har också mot de beräkningsgrunder, efter hvilka det allmännas bidrag till den frivilliga försäkringen hittills lämnats — i det de utgått i proportion antingen till lämnadt understöd eller till inbetalda premier — den invändning göras, att hjälpen lämnas i omvänd proportion till behofvet, enär naturligen de bättre ställda af de försäkrade arbetarne få högre arbetslöshetsunderstöd ock lämna större tillskott än de sämre.

Såsom emellertid Pigou anmärker, kunde man dock lätt undgå den senare anmärkningen genom att till arbetslöshetskassa lämnades endast ett visst fixt belopp för hvarje försäkrad. Om man än härigenom ej komme att — hvilket kanske vore mest önskvärdt — lämna understöd i proprotion till behofvet, undgick man för hvarje fall att ge det i omvändt förhållande därtill.

Den första af de ofvan framförda invändningarne mot den frivilliga försäkringen kan man däremot ej på något sätt komma ifrån. Det kan därför knappast anses, att vi — med hänsyn till förhållandena i vårt land, och här rådande långa vinterarbetslöshet — ens på ett något så när tillfredsställande sätt ordnat vår arbetslöshetsförsäkringsfråga, om vi nöjde oss med den statsunderstödda frivilliga försäkringen.

Men att åter med det samma ta steget fullt ut och införa obligatorisk arbetslöshetsförsäkring för alla våra arbetare och med dem ekonomiskt likställda, vore väl ej heller tillrådligt,

En medelväg, som synes framkombar och icke allt för äfventyrlig, vore däremot, om vi till en frivillig försäkring efter i hufvudsak danskt mönster fogade en obligatorisk sådan efter engelskt för yrken (såsom t. ex. byggnadsarbetarnes och hamnarbetarnes), inom hvilka säsongarbetslösheten framträder särskildt stark. De svårigheter, man ansett vidlåda den obligatoriska försäkringen (att t. ex. konstatera arbetslösheten i försäkringsteknisk mening eller hvad slags erbjudet arbete, en understödd är skyldig mottaga) och hvilka gjort, att man i allmänhet ställt sig afvisande mot densamma, ha ju i England tack vare den där starkt utvecklade arbetsanvisningen kunnat på ett i det hela lyckosamt sätt övervinnas; och då, såsom vi förut nämnt, äfven vår arbetsförmedling redan nått ett ganska högt utvecklingsstadium, borde ej heller vi af fruktan för att misslyckas behöfva väja tillbaka för dessa svårigheter [1].

---

[1] En bestämmelse i den nya danska lagen af 1914, som särskildt är att taga fasta på, är den om en »Krisefond», hvilken endast får tillgripas i kritiska tider. Medan kommunala bidrag till arbetslöshetskassorna i allmänhet äro frivilliga, äro de obligatoriska till kassor med dylika fonder. — En bestämmelse i den engelska lagen, som också är väl värd att ta vara på, är stadgandet, att en arbetare, hvilken betalt 500 veckoafgifter och uppnått 60 år, skall ha rätt återbekomma med ränta på ränta så stor del af sin inbetalning, som han ej själf förbrukat. Äfven om vi nämligen — till skiltnad från hvad man gjort i England — inrättade den obligatoriska försäkringen som fackförsäkring, skulle ju arbetslöshetsrisken för t. ex. byggnadsarbetare i Malmö, Stockholm och Luleå vara högst olika, och en arbetslöshetsförsäkring, som utan vidare läto dem betala lika, kunde därför lätt bli till en stor orättvisa mot Malmöarbetarna.

Anteckningar om praxis i fråga om gemensam votering efter 1900.

I. Statsregleringsfrågor (i inskränkt mening).

Af

Docenten **Gunnar Rexius.**

Bland de många vetenskapligt oplöjda tegarna i vår nyare svenska författningspraxis är *gemensamma voteringen* otvifvelaktigt en bland de betydelsefullare. Mångfaldiga gånger har inom riksdagen framhållits önskvärdheten af en fullständig registrering och bearbetning af den numera femtioåriga riksdagspraxis i detta hänseende, närmast ur synpunkten af en sådan undersöknings praktiska nytta till ledning för utskott och kamrar i brydsamma fall. Ur vetenskaplig synpunkt vore en dylik bearbetning af ett af vårt statsskicks mest säregna institut icke mindre önskvärd. För tiden till omkring 1900 föreligger som bekant ett beaktansvärdt förarbete i Törnebladhs uppsatser i denna tidskrift, årg. 1897—1900. Dessa uppsatser utgöra delvis ett sammandrag af tidningsartiklar af samme förf., publicerade i olika årgångar af Stockholms Dagblad under slutet af 1890-talet och bekvämast tillgängliga i en Riksdagens bibliotek tillhörig urklippssamling. Dessutom äga Konstitutionsutskottet och Statsutskottet hvar sin »liggare» öfver hithörande frågors behandling 1867—94, innehållande en redogörelse för fallen, försedd med ett register, men utan någon pröfning eller klassificering däraf. Efter 1894 har registreringen, så vidt jag vet, icke fortsatts. Efter de Törnebladhska artiklarnas slutpunkt 1900 gapar en lucka, och då denna nu hunnit vidga ut sig öfver nära två decennier, har det synts mig kunna vara af

intresse att samla och framlägga några af de mera anmärkningsvärda dragen i denna nyaste praxis (riksdagarna 1901 t. o. m. 1916).

Vi skola för denna gång begränsa oss till statsregleringsärendena i inskränkt mening, d. v. s. frågor som handläggas af Statsutskottet[1] — ensamt eller sammansatt med annat utskott.

När man går igenom de hithörande frågornas behandling i riksdagen, faller det först i ögonen, att de omtvistade fallen äro proportionsvis afgjort *färre* efter 1900 än tidigare[2]. Härmed menar jag de fall, då meningsskiljaktighet — om ärendets natur att falla under gv[3] eller ej — kommer till synes antingen i form af reservationer till utskottsbetänkande eller af diskussion i kamrarna (två företeelser som i regeln följas åt) eller skarpast däri att en kammare eller båda ogilla utskottets standpunkt. Har utskottet föreslagit gv, tager ogillandet sig uttryck däri, att kammare afslår vtpr; efter 1900 har detta i nu ifrågavarande grupp af ärenden skett endast *tre* gånger, nämligen i ett fall af båda kamrarna (1904: 49[4]), i ett fall af endast FK (1912: 13) och i ett fall af endast AK (1909: 82). Har vederbörande utskott åter förklarat en fråga fallen, kan kammare enligt en tidigt fastslagen praxis icke på eget initiativ besluta gv — under 1800-talet hände detta i enstaka undantagsfall, men efter 1900 har det icke förekommit. Kammares medel att framkalla gv är återremissen. Intet fall af dylik har förekommit efter 1900. Däremot har AK i två fall (1910: 106 och 1911: 31) nedlagt protest mot utskottets standpunkt i den mera platoniska formen af utskottsbetänkandets läggande med ogillande till handlingarna. De fall, då diskussion och eventuellt äfven votering ägt rum i kammare utan att leda till ett beslut om ogillande af utskottets handlingssätt (återremiss, vtprs förkastande), äro också lätt räknade; de äro endast fyra, nämligen 1903: 85 (diskussion och votering i AK), 1906: 82 (diskussion i FK), 1911: 85 (anförande

[1] I undantagsfall af Särskildt utskott.

[2] En statistik öfver de omtvistade fallen före 1900 torde böra uppskjutas till ett annat sammanhang.

[3] gv = gemensam votering; vtpr = voteringsproposition; SU = statsutskottet; FK = Första Kammaren; AK = Andra Kammaren.

[4] Betecknar Statsutskottets memorial n:o 49 vid 1904 års riksdag.

i AK), och 1915: 116 (anförande i AK)[1]. Gifvetvis kan dessutom i många fall *inom utskottet* ha förekommit meningsdivergenser, som icke ledt till reservationer; men dessa debatter undandraga kan ha sipprat ut genom riksdagsanföranden eller genom pressen.
kan ha sipprat ut genom riksdagsanföranden eller genm pressen.

Denna statistik öfver omdebatterade fall inom den nu ifrågavarande gruppen af ärenden framkallar, oafsedt hvilka resultat den motsvarande undersökningen af de öfriga grupperna kan komma att gifva, otvifvelaktigt det intrycket, att man småningom fått ökad vana och säkerhet vid institutets handhafvande och att detta numera arbetar med något mindre friktion än förr. En mera exakt uppfattning i detta hänseende vinnes emellertid gifvetvis icke på denna yttre statistiska väg, utan därför erfordras en inre pröfning af utskotts och kamrars handlingssätt i de många enskilda fallen, en undersökning af de principer, som följts, och den större eller mindre konsekvens, som därvid kommer till synes. Ur dessa synpunkter gå vi nu att granska några hufvudgrupper af hithörande frågor.

Den både mest omfattande och mest svarlösta frågan är den om vid anslag knutna *villkor* och *ändamålsbestämmelser*. Såsom allmän grundsats gäller härvid, att riksdagen har obestridlig rätt att vid hvarje anslagsbeslut fastställa anslagets ändamål och användning samt föreskrifva sådana villkor, som ha afseende på anslagets användning; och häraf följer också, att dylika bestämmelser och villkor, i den mån de sålunda utgöra ingredienser i anslagsbeslut, böra vid meningsskiljaktighet mellan kamrarna komma under gv. Men villkoren måste stå i organiskt samband med anslagsfrågan; annorlunda beskaffade villkor falla under förbudet mot »tacking bills» i RO § 55; det tillkommer talman att genom propositionsvägran förhindra deras sammankopplande med en anslagsfråga i ett under samma klubbslag fattadt beslut, och

[1] Här ha endast upptagits de fall, då diskussionen rört frågan om gv eller icke; sålunda icke de diskussioner, som rört sig exempelvis om frågan, huruvida utskott icke bort föreslå sammanjämkning i stället för gv, hvilken fråga hör till behandlingen af sammanjämkningsinstitutet; icke heller de f. ö. mycket sällsynta diskussionerna om detaljer i vtpr o. d.

har detta försummats, så blir det utskottets uppgift att tillse, att de illegitima villkoren icke komma under gv. Men svårigheten är att uppdraga gränsen mellan lofliga och olofliga villkor, och någon generell princip härför har man aldrig lyckats framkonstruera. Vidare kunna ändamålsbestämmelserna innesluta organisatoriska förändringar af den betydelse, att de i själfva verket blifva hufvudsaken, medan anslagsfrågan blir en vidhängd bisak och hela ärendet icke längre kan rubriceras såsom fråga om en statsutgift. Man kommer här till en gräns för gemensamma voteringens gebit, men gränslinjen har aldrig kunnat exakt fixeras.

Ett specialfall inom denna grupp af problem utgöra de s. k. *skrifvelseförslagen*, d. v. s. förslag som gå ut på att riksdagen skall hos Kungl. Maj:t anhålla eller petitionera om en viss åtgärd. Såsom Törnebladhs utredningar visa, har det före 1900 varit regel — dock icke undantagslös — att sådana förslag icke blifvit föremål för gv. För principfrågans klargörande skulle man härvid lämpligen kunna särskilja två fall. Det ena är, att skrifvelsen är beslutets hufvudsak och anslagsfrågan en sekundär följdfråga; riksdagen beslutar t. ex. att i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, att en kommitté måtte tillsättas för utredning af visst ärende, och ställer för de därmed förenade kostnadernas bestridande visst anslag till Kungl. Maj:ts disposition. Här har tydligen det hela naturen af en petition och bör såsom sådan behandlas, d. v. s. för riksdagsbeslut bör erfordras båda kamrarnas samstämmiga beslut, ernås icke detta, bör hela saken falla[1]. Gv bör här vara alldeles utesluten — nämligen så vida kamrarnas meningsskiljaktighet rör själfva petitionen; skulle kamrarna däremot vara ense om dennas innehåll, men oense om anslagets storlek, torde väl gv kunna och böra företagas. — Det andra fallet är, att anslagsbeslutet framträder såsom hufvudsaken och skrifvelsen såsom ett appendix eller ett villkor. Men här blir frågan, om verkligen en skrifvelse någonsin kan betraktas såsom ett i ett anslagsbeslut ingredierande villkor. Redan den betydelse, som i vanligt språkbruk tillkommer

---

[1] Rätteligen borde skrifvelsefrågor handläggas af tillfälliga utskott, men praxis har som bekant blifvit den att de ofta hänvisas till de ständiga, och därvid till Statsutskottet, om de förknippats med ett anslag. Se Heckscher, Tillfälliga utskott. Statsvet. Tidskr. 1902.

ordet »villkor», synes förhindra detta. Ett villkor plägar vara förpliktande. Om ett anslag förknippas med ett villkor, betyder detta, att anslaget endast får användas, ifall villkoret uppfylles. »Skrifvelsens» natur är däremot just att *icke* vara förpliktande. Skrifvelse såsom villkor vid anslagsbeslut förefaller därför som en contradictio in adjecto. Vill man logiskt hyfsa kammarbeslut af detta slag, så torde man komma till att antingen få betrakta skrifvelsen såsom hufvudsak och anslaget såsom sekundär ingrediens däri eller att skilja skrifvelse och anslagsbeslut från hvarandra och förklara dem för två olika beslut. Detta a priori sedt; i praktiken kunna gifvetvis en mängd olika varianter förekomma och gifva upphof till tvistiga fall. Men i regeln synas utskotten före 1900 i förra fallet ha vid meningsskiljaktighet mellan kamrarna om skrifvelsen eller dess innehåll förklarat det hela förfallet: i andra fallet blef det, efter någon vacklan i början, praxis att utskotten »stympa» kammarbeslut genom utrensning af sådant, som icke bör komma under gv, det vill i detta fall säga, af skrifvelsen [1].

Samma praxis har i stort sedt följts äfven under det nya århundradet. Utskotts befogenhet att på nyssnämnda sätt »stympa» kammarbeslut har icke dragits i tvifvelsmål. Såsom belysande för förfaringssättet må anföras några fall, då skrifvelser eller dylikt utrensats vid vtprs uppsättande. Sedan FK beviljat ett af Kungl. Maj:t äskadt anslag, men AK med afslag därå beslutat skrifvelse med begäran om utredning, föreslår SU 1905: 61, mom. 4 gv, mellan bifall och afslag å anslaget, men förklarar den af AK beslutade skrifvelsen fallen. SU 1908: 148 innehåller tvenne förslag till voteringspropositioner, där skrifvelseförslag uteslutits. Det ena gällde den på sin tid mycket uppmärksammade frågan om kronofogdeinstitutionen, till hvilken vi nedan skola återkomma i annat sammanhang. Ett annat fall förekom 1915. FK hade bifallit ett af Kungl. Maj:t begärdt anslag till aflöning åt exekutionsbetjäningen i Stockholm, men AK hade afslagit detsamma med ett principuttalande, att dessa tjänstemäns aflöning icke ålåge staten utan Stockholms stad. SU föreslog gv (mem. 90) mellan bifall och

---

[1] Om utskotts befogenhet att »stympa» kamrarnas beslut se TÖRNEBLADH a. a., och P. O. GRÄNSTRÖM, Om voteringspropositionen vid gemensam votering. Statsvet. Tidskr. 1912.

afslag å anslagsyrkandet, men förklarade AK:s uttalande fallet. Det kan därvid anmärkas, att det senares upphofsman i AK uttryckligen angett sin afsikt vara, att uttalandet skulle blifva antaget genom gv.

Från regeln att skrifvelse ej får dragas under gv har jag (efter 1900) funnit två undantag. 1907: 47 föreslår SU följande vtpr: »Den som, i likhet med Första Kammaren, vill, att Riksdagen i anledning af herr Palmes motion n:o 107 beslutar ej mindre att i skrifvelse anhålla, att Kungl. Maj:t behagade dels låta verkställa en fullständig och allsidig teknisk, ekonomisk och militär utredning beträffande en ny förbindelseled mellan Baggensfjärden och den inre Stockholmsskärgården, dels därefter till Riksdagen inkomma med de förslag, som af utredningen kunna föranledas, än äfven att för sagda utrednings verkställande till Kungl. Maj:ts förfogande ställa ett anslag af 15,000 kronor, röstar ja», etc. nej-propositionen innehåller att nyssnämnda motion ej skall föranleda någon riksdagens åtgärd. I kamrarna höjdes ingen gensaga mot denna vtpr, och voteringen ägde rum. Men tvifvelsutan måste denna gv anses ha berott på en ren lapsus, ty fallet skiljer sig på intet sätt från mångfaldiga analoga, därvid utskott alltid förklarat gv ej kunna förekomma.

På samma sätt förhåller det sig med ett annat fall, 1909: 26, 2. AK hade beviljat ett anslag å 25,000 kr. till Föreningen för kustvård åt skrofulösa barn; FK hade endast gått med på att besluta skrifvelse med anhållan om utredning angående lämpligheten och beloppet af samt villkoren för ett sådant statsanslag och om Kungl. proposition i frågan på grund af utredningens resultat. Enligt vanlig praxis synes gv ha bort äga rum mellan bifall och afslag å anslaget, men med uteslutande af skrifvelsen (jfr ofvan 1905: 61). Men SU uppställde vtpr mellan skrifvelse och anslag, och denna godkändes af kamrarna utan debatt.

Det ringa antalet efter 1900 af fall, då skrifvelse eller dylikt bortamputerats från kammarbeslut vid vtprs uppställande, beror hufvudsakligen därpå, att kamrarna lärt sig att formulera sina villkor så, att deras egenskap af villkor klart och tydligt framgår[1]. Ty äfven om det med fog kan göras gällande, att det är villkorens innehåll, icke deras affattning som bör vara afgörande, så utesluter detta icke, att formen har spelat och kan spela en mycket stor roll. Ett illegitimt villkor blir visserligen icke legitimt genom att det affattas i den för villkorsbestämmelser vanliga formen; men däremot får man understundom särskilt i fall under 1800-talet det

[1] Jfr TÖRNEBLADH, a. a.

intrycket, att en skrifvelse t. d., som måst bortskäras från vtpr, hade endast genom att formuleras på annat sätt kunnat blifva ett fullt legitimt villkor och komma med i vtpr. Man hade endast i stället för två hufvudsatser eller två moment, förenade genom »samt», behöft göra en satsfogning af en hufvudsats med därtill anknuten bisats. Därigenom vore visserligen också den sakliga ändringen gjord, att hvad som i förra fallet i skrifvelse framställes endast som en önskan, blir i senare fallet ett förbindande villkor, utan hvars fullgörande Kungl. Maj:t ej får använda anslaget. I vissa fall kan därför skrifvelseformen bli nödvändig af det skäl, att riksdagen t. ex. anser ett visst önskemål icke tillräckligt utredt för att vilja direkt uppställa det såsom villkor. Men i andra fall har skrifvelse helt enkelt varit ett olyckligt formuleradt villkor, och med större formuleringsskicklighet i detta hänseende har gv:s rayon ökats.

Äfven i sådana fall, där skrifvelsen varit hufvudsak och hela frågan därför fallit vid kamrarnas meningsskiljaktighet, hade man ofta med lätthet kunnat formulera beslutet så, att gv ej kunnat vägras. I stället för att besluta att i skrifvelse anhålla om en viss åtgärd, vanligen en utredning, och därtill ansla en summa, kan man helt enkelt besluta ansla en summa för verkställande af åtgärden eller utredningen [1] (så t. ex. gv om ett i denna form beviljadt anslag till en undersökning i och för järnvägsanläggning 1904: 117). Någon saklig ändring innebär detta icke, ty Kungl. Maj:t är lika litet i senare som i förra fallet förpliktad att verkställa riksdagens begäran. I båda fallen är riksdagsbeslutet de facto en petition.

Ett exempel från senare tid på ett illa (visserligen icke i skrifvelseform) formuleradt villkor må anföras. Kungl. Maj:t hade i statsverkspropositionen 1912 begärt ett förslagsanslag å 70.000 kr. till bestridande af kostnaderna för svensk författningssamling. I motion i AK föreslog hr Hagberg, att riksdagen ville besluta att i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, att författningssamlingen måtte kostnadsfritt tillställas riksdagens medlemmar samt, om så skulle befinnas nödigt till bestridande af kostnaderna härför, höja

[1] Enligt RYDINS bekanta mening skulle gv ej heller med denna formulering kunna komma ifråga, men hans teori har, som kändt är, icke slagit igenom.

anslaget med erforderligt belopp. SU afstyrkte motionen och föreslog ett anslag å 70,000 kr., men i reservation af hr Ekman m. fl. yrkades, att riksdagen måtte besluta, att svensk författningssamling från och med år 1913 skall afgiftsfritt tillställas de af Riksdagens ledamöter som därom göra anhållan» samt bestämma anslaget till 72,000 kr. FK biföll utskottets förslag, AK antog reservationen: SU föreslog gv mellan de båda besluten (mem. 13: 3). Ja-propositionen innehöll två moment: a) att hr Hagbergs motion icke må bifallas, b) uppförande af anslag å 70,000 kr.; nej-propositionen likaledes två moment: a) beslut om författningssamlingens afgiftsfria utdelande till riksdagsmän, b) uppförande af anslag å 72,000 kr. Utskottsmemorialet atföljdes af reservation in blanco från tre förstakammarledamöter, och FK afslog vtpr med 72 röster mot 55 företrädesvis på den grund att hufvudsaken ansågs vara beslutet om utdelningen till riksdagsmän, medan anslagsfrågan vore sekundär [1]. Hade ena ledet af vtpr formulerats så, att anslagets höjning beslutats under villkor af utdelningen till riksdagsmännen — hvilken här icke inneburit någon saklig ändring —, så hade väl knappast gv kunnat nekas [2].

Detta för oss öfver till behandlingen af *villkor och ändamålsbestämmelser, som icke ha karaktär af skrifvelser.* Detta problem är i sina många utgreningar och varianter synnerligen vidtomfattande, och vi få därför här nöja oss med att söka belysa några af de viktigaste dragen.

Härvid är först att märka, att gv om villkor och ändamål numera enligt en allt fastare praxis icke hindras däraf, att kamrarna äro ense om anslagsbeloppets storlek. Före 1900 var praxis i detta hänseende vacklande. Numera finnas många prejudikat på dylik gv. Så 1903: 34 gv mellan FK:s beslut att ansla 5,000 kr. »till svinafvelns befrämjande» och AK:s att ansla samma summa »till anställande af en statskonsulent i svinafvel». 1906: 155 ha båda kamrarna beviljat samma anslag till uppförande af byggnader för armén, men man voterar gemensamt om ett af AK en-

[1] FK 10, 20 ff.

[2] Ett annat exempel på olyckligt formuleradt villkor erbjuder 1907: 171. Båda kamrarna hade samstämmigt beslutat bevilja ett anslag för anordnande af seminarieundervisning i Luleå, men AK hade därjämte beslutat, att denna skulle vara samundervisning. SU förklarar den sistnämnda frågan fallen. Hade AK gjort samundervisningen till direkt villkor för anslagets användning, så synes det väl åtminstone kunna ifrågasättas, om icke detta villkor varit fullt legitimt och måst komma under gv, äfven om saken ej är fullt klar.

sam vidhängt villkor, att Kungl. Maj:t skall för hvarje arméfördelning utse en kommission af civila och militära att utreda frågan om lämpligaste förläggningsort. Man voterar vid lönereglcringar gemensamt om vederbörande ämbetsmäns skyldigheter (1910: 103), arbetstid etc., om tidpunkten för pensionsålderns inträdande o. d., äfven om alla lönesiffror och anslagsbelopp äro lika. Den teori, som man understundom sökt lancera, att gv icke bör äga rum, när meningsskiljaktigheten mellan kamrarna gäller icke statsutgiften, icke anslagssumman, utan det organisatoriska, har sålunda icke lyckats slå igenom. I ett dylikt fall gjordes i AK försök att få en af SU föreslagen vtpr förkastad. Det gällde frågan om statsunderstöd åt flick- och samskolor vid 1906 års riksdag. Kamrarnas beslut öfverensstämde utom i en punkt af villkoren. FK hade beslutat, att inspektionen skulle ombesörjas af eforalstyrelsen, AK att inspektor skulle utses af läroverksöfverstyrelsen. SU föreslog gv (mem. 82). I AK (39, 1) yrkade hr Pehrson i Törneryd afslag å vtpr, enär meningsskiljaktigheten gällde organisationen, ej anslagsbeloppet. Han bemöttes af hr Hammarlund, som anförde flera prejudikat på gv, när kamrarna varit ense om beloppet. Vtpr godkändes därpå utan votering.

Den kan sålunda anses som stadgad praxis, att lika anslagsbelopp i och för sig ej hindrar gv [1]. Däremot bör gv — oberoende af om siffran är lika eller olika — icke ske, dels om villkor, som ej höra organiskt samman med anslagsfrågan, dels i frågor, där det organisatoriska träder i förgrunden och blir hufvudsaken, så att det hela ej längre får karaktär af statsregleringsfråga. Såsom typ för illegitima villkor står AK:s gamla beslut att göra latinundervisningens begränsning till villkor för läroverkens lönereglering.

[1] Understundom torde man emellertid kunna konstatera, att kammare i dylika fall för att vara säker om att få sitt beslut under gv lagat så, att äfven dess anslagssumma skilt sig från den af medkammaren beviljade. I den nyssberörda frågan hade FK utsträckt statsunderstödet äfven till viss kategori af samskolor, som enligt AK:s beslut ej skulle erhålla sådant, och i samband därmed höjt anslaget med 5,000 kr. (se 1906: 82). I AK framhöll hr Hammarlund (39, 4), att denna höjning endast var en skenåtgärd för att trygga gv om själfva sakfrågan; ty utsträcktes statsunderstödet i enlighet med FK:s beslut, så måste anslaget framdeles göras minst tio gånger större.

Några försök af denna art kunna knappast påvisas efter 1900; åtminstone har ingen gång sådant villkor utrensats eller fråga på denna grund förklarats fallen, hvilket ju emellertid *kan* bero på att man tillämpat en liberalare uppfattning i fråga om villkors tillåtlighet. Däremot finnes ett rikt material för studiet af praxis i senare hänseendet, d. v. s. beträffande spörsmålet om gv i fall där det kan bli tvekan, om organisations- eller statsregleringsfrågan är hufvudsak.

Såsom obestridd grundsats gäller, att lag eller grundlag ej få ändras genom gv. Men i öfrigt är det omöjligt att fixera någon generell gräns, intill hvilken organisationsförändringar få genomföras genom gv. Gränsen, där en utgiftsfråga öfvergår till att blifva i så hög grad organisationsfråga, att gv ej får ske, måste i hvarje konkret fall bestämmas efter de föreliggande omständigheterna. Sedan Rydins försök att finna en generell norm i skillnaden mellan kungl. propositioner och riksdagsinitiativ, trots sin teoretiska styrka och konsekvens, icke lyckats tränga igenom i praxis, kan man icke tala om något nytt försök af betydenhet att uppställa och söka genomföra någon allmän princip. Man har nöjt sig med att experimentera sig fram från fall till fall.

Ett visst intresse har härvid den *form*, under hvilken dylika *kombinerade organisations- och anslagsfrågor* af Kungl. Maj:t framläggas för riksdagen [1]; och frågan blir, hvilken betydelse denna form har för spörsmålet om gv eller icke.

Man kan i detta hänseende uppställa *två* typer, hvartill kanske kan läggas en tredje, som ligger emellan de båda hufvudtyperna och betecknar en kompromiss mellan dessa. Den första är den, då de framläggas såsom *rena anslagsfrågor*. Detta är den vanliga formen t. o. m. vid så genomgripande organisatoriska förändringar som nyinrättande eller omorganisation af centrala ämbetsverk. Såsom exempel härpå må anföras den kungl. propositionen till 1912 års riksdag (n:o 108) om Socialstyrelsens inrättande. Under åberopande af bilagdt utdrag af statsrådsprotokoll föreslår Kungl. Maj:t riksdagen »att från och med år 1913 med godkännande af de i samma protokoll intagna förslag till aflöningsstat samt till

[1] Vi fästa oss här endast vid frågor, som bringas å bana genom kungl. proposition, hvilket ju är regel i dylika ärenden.

allmänna villkor och bestämmelser för aflöningsförmånernas åtnjutande i riksstaten under sjätte hufvudtiteln uppföra ett ordinarie anslag till ett centralt ämbetsverk för sociala ärenden, socialstyrelsen, å 138,200 kr.». Hela frågan framlägges såsom en löneregleringsfråga. Kungl. Maj:t begär icke af riksdagen något beslut om själfva inrättandet af det nya ämbetsverket, icke heller något direkt godkännande af grunderna för dess sammansättning, arbetssätt och uppgifter; endast ett godkännande af en lönestat samt beviljande af ett anslag. Detta framkallade, såsom man torde erinra sig, vid remissen i AK opposition från högerhåll [1]. Hr Hildebrand framhöll, att då organisationsfrågan tydligen här vore hufvudsaken, anslaget en följd af omorganisationen, så hade Kungl. Maj:t bort skilja de båda frågorna åt och framlägga äfven den förra direkt till riksdagens pröfning och beslut. Han förmenade, att regeringen valt den motsatta formen för att få frågan under gv. Från vänsterhåll försvarade man propositionen, hufvudsakligen genom att bagatellisera omorganisationens betydelse; man framhöll, att det ej gällde att skapa ett nytt verk, utan blott att dela ett gammalt; socialstyrelsen vore icke annat än kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik under nytt namn och på ordinarie stat. Särskilda utskottet (n:o 2) följde i sitt utlåtande (n:o 1) Kungl. Maj:ts uppställning. Utskottet föreslog nämligen riksdagen att i anledning af Kungl. Maj:ts proposition 1) godkänna följande stat för ett nytt centralt ämbetsverk benämndt socialstyrelsen; 2) antaga följande villkor och bestämmelser för aflöningsförmånernas åtnjutande, och 3) i riksstaten under 6:te hufvudtiteln uppföra ett ordinarie anslag å 123,900 kr. I kamrarna gjordes därefter ingen opposition mot detta behandlingssätt. — Året därpå återkom samma historia vid folkskoleöfverstyrelsens inrättande. Den kungl. propositionen (n:o 204) begär endast, att riksdagen skall godkänna en lönestat med därtill hörande villkor och bestämmelser för löneförmånernas åtnjutande samt ställa medel till disposition. Vid remissen framställdes anmärkningar häremot i båda kamrarna. I FK (25, 7) fäste hr Hjärne uppmärksamheten på att en så genomgripande omvandling framlades såsom en anslagsfråga och sålunda i nödfall skulle kunna genomdrifvas genom gv, dock utan att rikta

[1] AK 26, 19.

nagot direkt klander mot detta förhallande. I AK (35, 3) erkände hr Nyström Kungl. Maj:ts obestridliga rätt att själf afgöra organisationsfragan och endast underställa anslagsfrågan riksdagens pröfning, men förmenade, att förfaringssättet strede mot praxis och därför faktiskt betydde ett kringskärande af den maktställning, som riksdagen smaningom tillkämpat sig och som tidigare regeringar respekterat. Hittills hade liberalismen, sade han, alltid sträfvat efter att begränsa Konungens administrativa lagstiftningsmakt så mycket som möjligt. Nu föreslog en liberal regering, att Konungen skulle utöfva denna rätt till dess yttersta gräns. Anmärkningarna ledde emellertid icke till nagon páföljd. SU följde mem. 130) den kungl. propositionens uppställning[1]. Bada kamarna fattade samma beslut, hvadan gv här lika litet som i det nyssberörda fallet kom ifraga.

Att Kungl. Maj:t har juridisk *rätt* att framlägga en organisationsfraga, hvari ej lagändring direkt ingår, i den form som här skedde, torde af ingen ha bestridts. Undersöker man vidare praxis, så finner man, att denna varit vacklande, men att denna form, d. v. s. framläggandet som anslags- och löneregleringsfråga, långt från att vara undantag, snarare kan anses ha varit regel, äfven vid sadana genomgripande organisatoriska reformer som tillskapande af nya centrala ämbetsverk eller omorganisation af förenintliga sådana. Utan att åsyfta en fullständig uppräkning, har jag under denna typ antecknat följande fall under senare årtionden: väg- och vattenbyggnadsstyrelsens inrättande 1882, landtbruksstyrelsens 1889, kommerskollegii omorganisation 1891, inrättandet af patent- och registreringsverket 1898, riksförsäkringsanstalten 1902, försäkringsinspektionen 1903, socialstyrelsen 1912, folkskoleöfverstyrelsen och pensionsstyrelsen 1913 samt omorganisationen af patent- och registreringsverket s. a. När fragan icke gäller ett centralt verk, utan en mera partiell eller periferisk organisation eller förändringar i en förvaltningsgrens personal, kan anslagsformen i ännu högre grad betecknas som den normala. Sasom

[1] SU:s förslag afvek från Kungl. Maj:ts, så till vida som Kungl. Maj:t förordat läroverksöfverstyrelsens utvidgning till gemensam öfverstyrelse för läroverken och folkskolorna, medan SU däremot förordade två fristående styrelser. Riksdagen antog SU:s förslag.

exempel på mera betydande fall af denna art må anföras propositionerna om fögderiförvaltningens omorganisation 1909 och om kommunala mellanskolans inrättande s. a. I senare fallet skapas den nya skoltypen helt enkelt genom en villkorsklausul i en proposition, hvars kläm endast utgör ett anslagsäskande.

Såsom en *mellantyp* skulle man kunna beteckna den propositionsform, där klämmen visserligen består i ett anslagsyrkande, men där dock ett direkt godkännande äfven af organisationsförändringen, om också endast parentetiskt, begäres. Såsom exempel må anföras förslagen om arméförvaltningens omorganisation 1898 och 1899 och om vattenfallsstyrelsens inrättande 1908. I förra fallen föreslår Kungl. Maj:t riksdagen att dels med godkännande af de i bilagdt statsrådsprotokoll angifna grunderna för förändrad organisation af arméns centrala styrelse samt de därtill fogade nya lönestaterna och villkoren för löneförmånernas åtnjutande, i riksstaten uppföra visst anslag, dels utesluta anslaget till arméförvaltningen. I senare fallet yrkar Kungl. Maj:t (1908 prop. n:o 159) att riksdagen — med förklarande att styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk skall upphöra att fungera, och att en vattenfallsstyrelse skall inrättas med den sammansättning och de åligganden, som angifvas i bilagdt statsrådsprotokoll, och med godkännande af förslaget till stat för densamma — skall för upprätthållande af denna styrelses verksamhet anvisa ett anslag. SU:s tillstyrkande (mem. 150) är formuleradt på liknande sätt. Utskottet föreslår riksdagen, att, med förklaring att Trollhättestyrelsen skall upphöra att fungera och att en vattenfallsstyrelse skall inrättas etc., godkänna lönestater och villkor.

Då emellertid här äfven organisationsfrågan direkt hänskjutes under riksdagens medbeslutanderätt, så skiljer sig denna mellantyp endast stilistiskt men knappast i sak från den *andra hufvudtypen*, som kännetecknas af att *organisations- och anslagsfrågan klart skiljas åt* och riksdagens godkännande i båda fallen begäres. Vid centrala verks om- eller nydaning har denna form användts t. ex. i förslagen om inrättande af läroverksöfverstyrelsen 1904, vattenfallskommissionen 1907 och kasernbyggnadsnämnden s. a. Så t. ex. föreslog Kungl. Maj:t i fråga om vattenfallskommissionen (1907, prop. 1, 9:de hufvudtiteln, s. 224) riksdagen *dels* att be-

skula. att en sådan kommission skall inrättas, att den skall vara sammansatt så och så, och att den skall ha de och de åliggandena; *dels* ock att, vid bifall till hvad sålunda föreslagits, till den föreslagits. till den föreslagna organisationens genomförande bevilja visst anslag.

Någon rationell princip i fråga om den ena eller andra propositionsformens användande i dessa fall är det omöjligt att skönja. Man får närmast det intrycket, att det avgjorts af slumpen. Det är t. ex. omöjligt att påstå, att det varit vid mera genomgripande om- och nydaningar som riksdagens godkännande äfven af organisationen begärts, medan däremot mindre genomgripande sådana framlagts såsom anslagsfrågor. De försök som i de ofvanberörda remissdebatterna 1912 och 1913 gjordes att lancera en sådan princip, kunna vara såsom framtidsprogram nog så välgrundade, men ha icke stöd i hittillsvarande praxis [1].

Det bör emellertid erinras om, att dessa olikheter i affattningen af proposition och riksdagsbeslut icke på långt när ha så stor *reell* betydelse för förhållandet mellan konungamaktens och riksdagens roll vid dylika organisationsreformer, som den formella kan synas vara. Ty äfven vid sådana frågors behandling som rena anslagsfrågor kunna de organisatoriska grunderna ända in i detalj komma

---

[1] Ur förvaltningshistorisk synpunkt kan det möjligen vara af intresse att påpeka, att vid inrättande af nya ämbetsverk har frågans betydelse ofta åtminstone skenbart något reducerats därigenom, att det nya verket antingen är en utbruten afdelning af ett gammalt (så t. ex. socialstyrelsen och patent- och registreringsverket af kommerskollegium) eller förut existerat såsom en tillfällig, år från år på extra stat uppförd institution, en kommission eller dylikt, hvilken nu göres fast och uppföres på ordinarie stat. På dessa båda sätt ha många, kanske flertalet af de under senare tid nyskapade ämbetsverken tillkommit. Såsom exempel på det senare tillkomstsättet kan nämnas väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. 1840—41 års riksdag ställda till Kungl. Maj:ts disposition ett anslag å 8000 Rdr b:o årligen under fyra år för att användas till arvoden åt dem, som med allmänna arbeten få befattning, dock under uttrycklig förklaring, att något nytt ämbetsverk ej må för ändamålet inrättas. Detta anslag förnyas vid hvarje följande riksdag; faktiskt blir det upprättade institutet permanent och börjar snart gå under benämningen »styrelsen för allmänna väg- och vattenbyggnader». 1882 lyckas Kungl. Maj:t efter tvenne tidigare misslyckade försök förmå riksdagen att i strid mot sina ursprungliga intentioner uppföra den nya styrelsen på ordinarie stat.

under riksdagens pröfning i form av villkor och dylikt, som lagligen får vidhängas ett anslagsbeslut. I den ofvanberörda remissdebatten i fråga om folkskoleöfverstyrelsen (1913) klandrade hr Nyström bl. a. att genom propositionens formulering pröfningen af den nya organisationens detaljer undandroges riksdagen. Detta medförde enligt tal:s mening den olägenheten, att man icke kunde — såsom man kunnat om propositionen direkt framlagt organisationens grunder till riksdagens beslutande — motionera om ändring i enstaka punkter; den enda utväg, som man nu hade att ogilla detaljer, vore att vägra anslaget, d. v. s. afslå det hela. Anmärkningens riktighet i det föreliggande speciella fallet behöfver här ej pröfvas; endast må framhållas, att om förhållandet i detta fall var sådant, som det af tal. skildrades, så beror detta knappast på att propositionens kläm formulerats som ett anslagsäskande och intet annat, utan därpå att villkoren icke varit så detaljerade eller öfverhufvud icke innehållit det, som man däri önskat se; men i så fall förelåg väl intet hinder för riksdagen att införa nya klausuler eller mera speciella bestämmelser i dessa villkor, och sålunda bifalla propositionen i det hela men med ändringar i detaljerna.

Hvilken betydelse ha då dessa olikheter i affattningen för frågan om gv eller icke? Vid de berörda remissdebatterna 1912 och 1913 sköts från regeringshåll denna fråga undan. Kungl. Maj:t hade, förklarade statsrådet Berg 1913, icke velat diktera något som det behandlingssätt, som skulle användas i fall af skiljaktiga beslut mellan kamrarna; — detta vore en senare fråga, hvars lösning han synes anse icke vara på något sätt förutbestämd genom propositionens form.

Det synes vara klart, att gv icke kan ifrågakomma, därest en organisationsfråga framlagts i den andra af de ofvan omnämnda formerna, — d. v. s. skilts från anslagsfrågan och båda direkt underställts riksdagens pröfning — och kamrarna i organisationsfrågan stannat i olika beslut. Så t. ex. förklarades (1907: 50, 3) det på detta sätt framlagda förslaget om vattenfallskommission fallet. 1904 föll på samma sätt en kungl. proposition om omorganisation af arméns musikpersonal (1904: 74, 1). Propositionen framlades såsom ren organisationsfråga t. o. m. utan upptagande af bestämda löneposter och ett fixeradt anslagsäskande. Hade den

bragts å bane i den vanliga löneregleringsformen, hvarför ur saklig synpunkt intet hinder torde ha legat i vägen, hade den med all säkerhet kommit under gv. i all synnerhet som det just var den ekonomiska sidan som var omstridd (AK beslöt att med afslag å propositionen i skrifvelse begära ett billigare förslag). Här visade formen för förslagets affattning tydligt sin betydelse.

Däremot visar praxis, att framläggandet såsom anslagsfråga alls icke är afgörande *för* gv. Så t. ex. afslog AK 1891 vtpr beträffande kommerskollegii omorganisation och 1909 beträffande fögderiförvaltningens omreglering, ehuru båda frågorna framlagts såsom anslagsfrågor.

Inom den stora mängden af de i denna form framlagda organisationsförslagen blir det salunda frågornas inre natur, som blir afgörande för deras behandling. 1890-talet gaf två stora prejudikat på att genomgripande organisationsförändringar icke böra genomdrifvas på den gemensamma voteringens väg: frågorna om kommerskollegium 1891 och om arméförvaltningen 1898 (den senare visserligen icke framlagd som ren anslagsfråga). Har tendensen efter 1900 gått i riktning mot utvidgning eller inskränkning af gv:s sfär? I allmänhet kan det nog sägas, att man under senare tid ej varit rädd för gv i sådana frågor. Den uppfattningen synes alltmer ha trängt igenom, att löneregleringar och allt hvad därtill hör bör komma under gv. Hit höra frågorna om ämbetens och tjänsters antal och benämning, pensionsvillkor, ämbetsmäns tjänstgöring, semester, skyldighet att taga afsked o. s. v. Det är tydligt, att sådana löneregleringar kunna innesluta genomgripande förändringar i själfva ämbets*verkets* organisation och sätt att fungera. Och man synes i sådana frågor snarast ha varit benägen att utvigda området för gv. Såsom exempel på de betydande omorganisationer, som under de senare åren genomförts genom gv, må anföras patent- och registreringsverkets lönereglering 1913. Därigenom inrättades icke blott en mängd nya befattningar inom verket, hvarigenom anslaget för detsamma betydligt höjdes, utan dess sätt att fungera ändrades också, nya afdelningar inom detsamma tillskapades och förhållandet mellan dess olika afdelningar omreglerades. FK hade antagit den kungl. propositionen härom, AK däremot afslagit den och beslutat bibehållande af verkets gamla organisa-

tion. Till grund för meningsskiljaktigheten lågo bl. a. olika uppfattningar om det sätt, hvarpå verket lämpligast borde fullgöra sina granskningsfunktioner, om det s. k. förpröfningssystemet eller det s. k. anmälningsförfarandet vore att föredraga. I ena fallet behöfdes den föreslagna utvidgningen af verket, i det andra icke. Och denna sak sammanhängde delvis med den lagstiftning angående patentväsendet, hvilken just höll på att beredas af en kommitté. Här synes mig organisationsfrågan synnerligen starkt ha trädt i förgrunden. Men det oaktadt föreslog SU gv, och ingen röst höjdes däremot i kamrarna.

Ett annat anmärkningsvärdt fall var lönereglеringen för tjänstemännen vid statens vattenfallsverk 1911. Dittills hade denna kår haft sina löneförmåner provisoriskt ordnade på extra stat. Inför 1911 års riksdag framlades en kungl. proposition (n:o 94) om verkets uppförande på ordinarie stat med väsentlig ökning i antalet tjänstemän. Löneregleringen gällde närmast Trollhätteverken, men skulle tillämpas äfven på de nya verk af detta slag, som framdeles komme att tillskapas. SU (mem. 52) tillstyrkte propositionen och FK biföll densamma, men AK, som fann både tjänsternas antal och lönerna alltför högt tilltagna, afslog den och uttalade sig för status quo tills vidare. SU föreslog (mem. 85) gv — det uppges, att detta skall ha skett först efter mycken tvekan och diskussion både i SU och i talmanskonferensen [1]. Vtpr antogs af båda kamrarna, i AK efter ett anförande af hr Rydén, däri han sökte göra gällande, att fallet betydde ett prejudikat i riktning mot gv-institutets utvidgning. Han anförde härför följande argument: För det första är det fråga om inrättande af en helt och hållet ny organisation. AK har afslagit frågan om organisationen i dess helhet, under det att FK bifallit organisationen. För det andra gällde det nu att på ordinarie stat uppföra ett verk, som hittills varit uppfördt på extra stat, en fråga, beträffande hvilken det rådt stor tveksamhet, huruvida den borde göras till föremål för gv eller icke. Den föreslagna vtpr företer vidare den egendomligheten, att den afser en gemensam omröstning om ett helt aflöningsreglemente, som AK i hvarenda paragraf afslagit, medan FK, likaledes

[1] Enligt uppgift af hr Rydén i AK 1912: 26, s. 23.

i hvarenda paragraf, bifallit densamma. Slutligen är det fråga om att votera om pensionsbestämmelser för ett helt verk, hvras inrättande FK gifvit sitt bifall till, men AK afslagit. Af dessa argument synes det näst sista vara minst bärkraftigt. Om divergensen mellan kamrarna är total eller blott partiell, torde väl knappast i och för sig ha så stor betydelse, så länge blott frågan behåller sin karaktär af öfvervägande löneregleringsfråga. Hufvudfrågan synes mig vara den, huru man skall betrakta en sådan åtgärd som ett verks öfverförande från extra till ordinarie stat. Skapar man därigenom ett nytt verk, eller är det endast en lönereglering för ett bestående? Tvifvelsutan kunna mycket goda skäl förebringas för den förra uppfattningen — uppförande på ordinarie stat kan nog med större fog än dess första inrättande såsom extra och tillfällig institution betraktas som ett ämbetsverks födelsestund. Och i så fall kan nog — ehuru praxis varit alltför vacklande för att tillåta några kategoriska påståenden — den anförde talaren ha rätt i att tvekan om gv kunde uppstå och att fallet betydde ett steg mot utvidgning af gv:s räckvidd. Själf bekänner tal. sig principiellt som vän af en dylik utvidgning, så långt grundlagen tilläte den, och yrkar därför bifall till vtpr. Liknande deklarationer ha vid andra tillfällen afgifvits af andra talare ur det socialdemokratiska partiet; det synes, af dylika uttalanden att döma, redan före gv-majoritetens öfvergång till vänstern 1911 ha varit en viss tendens från vänsterhåll att utvidga gv, antagligen i förhoppning på att en sådan utvidgning i längden skulle komma AK till gagn.

Rätt egendomligt ter sig mot bakgrunden af denna tendens ett fall, där AK, just på tillskyndan af det socialdemokratiska partiets chef, vägrade gv i en dylik organisationsfråga. Jag syftar på frågan om kronofogdeinstitutionen 1909. Läget var, som man torde erinra sig, följande. Kungl. Maj:t hade för 1908 års riksdag föreslagit en lönereglering för landtstaterna i länen, hvari kronofogdarnas antal nedsattes från 118 till 108, men åtskilliga löneposter höjdes. SU tillstyrkte propositionen (mem. 90) med en del prutningar, och FK antog dess förslag. Men AK, som ville afskaffa hela kronofogdeinstitutionen och befarade att denna skulle fastlåsas genom det kungl. förslaget, afslog det sistnämnda och beslöt status quo i fråga om kronofogdarnas antal, distriktsindelningen

och lönerna, blott med tillfällig på extra stat uppförd löneförbättring; samt fogade därtill en skrifvelse med begäran, att Kungl. Maj:t täcktes taga frågan om kronofogdetjänsternas indragning under förnyad ompröfning och därefter framlägga förslag i denna riktning för en följande riksdag. SU förklarar (mem. 148) skrifvelsen fallen [1], men föreslår för öfrigt gv mellan besluten, hvilken ocksa äger rum och utfaller med seger för AK. — Följande år återkom Kungl. Maj:t med sin begäran om lönereglering för landtstaterna, men såsom eftergift åt AK föreslogs kronofogdetjänsternas ytterligare reduktion till 84 genom sammanslagning af en del fögderier. Kamrarna fattade ungefär enahanda beslut som 1908; FK biföll propositionen, AK afslog med förnyande af sitt skrifvelsebeslut. SU (mem. 82) föreslog gv i samma utsträckning som 1908. I AK (40 s. 2 ff.) uppträdde emellertid hr Branting och motsatte sig gv. Han hade intet yrkande, sade han (måhända af fruktan för talmans propositionsvägran å förslag om vtprs förkastande?), men ansåg att gv ej borde äga rum. Visserligen hade äfven i fjol i samma ärende organisations- och lönefråga varit sammankopplade, men då var omorganisationen obetydlig, endast en minskning från 118 till 108 kronofogdar. Nu hade ett större steg tagits. Visserligen erkände tal., att olikheten mot förra året formellt sedt endast var kvantitativ (indragning af flera kronofogdetjänster) och att det kunde vara en vansklig sak att afgöra, när den blir så stor, att den blir kvalitativ, d. v. s. att organisationsfrågan toge försteget framför löneregleringsfrågan. För sin del ansåg emellertid tal., att så nu skett, och åberopade gammal praxis, häfdad framför allt af Adolf Hedin, att i sådana fall vägra gv. — Men därtill komme som en tungt vägande omständighet, att omorganisationen skulle draga med sig vissa lagändringar angående vissa funktioners öfverflyttning från kronofogdarna till lägre tjänstemän. Civilministern hade i propositionen förebådat sådana. Förslag härom hade ännu ej framlagts för riksdagen. Men de hade det oaktadt af civilministern betecknats som förutsättningar för organisationsreformen och hade bort framläggas i samband med denna. Hade så skett,

[1] Ehuru den var sammanförd med AK:s öfriga beslut, och det hela beslutats under ett klubbslag — sålunda ett exempel på »stympning» af kammares beslut (jfr ofvan).

så hade antagligen det hela kommit till sammansatt Stats- och Lagutskott, och det föreföll talaren orimligt, att sådant utskott skulle ha föreslagit gv. — AK följde anvisningen och afslog vtpr.

Argumenten mot gv voro sålunda här tvenne: saken vore mera organisations- än anslags- och lönefråga: och den förutsatte lagändring. Hvad den senare saken angår, så är det visserligen sant, att om lagändringarna hade sammankopplats med anslagsfrågan såsom förutsättning och villkor för denna, så torde gv ha varit utesluten. Ärendet torde då, såsom hr Branting framhöll, sannolikt ha kommit att behandlas af sammansatt stats- och lagutskott, och jag har icke under 1900-talet funnit detta sammansatta utskott någon enda gång föreslå gv — under 1890-talet föreslog det ett par gånger sådan i den ryktbara frågan om folkskollärarnas kofoder, men FK afslog då vtpr[1]. Men nu var icke lagändringen intagen i den föreliggande propositionen. Om det var ett fel af regeringen, att så ej skett, eller ej, beror på huru pass intimt och nödvändigt sambandet var mellan lagändringen och organisationsfrågan. Man torde finna många exempel på att mindre viktiga lagändringar, som föranledas af en administrativ omorganisation, icke framlagts i samband med denna, utan först senare, efter organisationsreformens antagande af riksdagen. Så var t. ex. förhållandet med de ofvan omnämnda propositionerna om socialstyrelsen 1912 och om folkskoleöfverstyrelsen 1913, hvilket också från högerhåll anfördes såsom ett argument i kritiken mot dessa förslags framläggande såsom blotta anslagsfrågor. Gifvetvis måste det anses mycket olämpligt af en regering att såsom anslagsfråga framlägga en administrativ reform, som är till sitt genomförande så absolut beroende af lagändring, att det uppstår kaos och orimliga förhållanden i den berörda förvaltningsgrenen, om icke lagändringen kommer till stånd. Regeringen bör, om den framlägger organisationsfrågan i denna form, vara medveten om, att den kan taga risken af, att organisationsreformen bifalles genom gv, men lagändringen därpå afslås. Frågan om gv eller icke torde väl

[1] I en debatt vid 1911 års riksdag om ett med »kofodersfrågan» närbesläktadt ärende påstods från vänsterhåll, att FK under 1890-talet konsekvent sträfvat att draga vissa slags frågor under sammansatt Stats- och Lagutskott för att sedan med stöd af detta förhållande kunna vägra gv (hr Jacob Larsson i FK 1911: 17, s. 17, hr Rydén i AK 1911: 23 s. 83).

emellertid böra afgöras med hänsyn till hvad som står i de föreliggande kammarbesluten, icke till de ytterligare problem, som däraf kunna föranledas. Möjligen skulle man kunna tänka sig fall, där sambandet mellan en organisationsreform och en icke samtidigt föreslagen, utan blott i utsikt ställd lagändring är så intimt, att den senare rent af kan sägas realiter, ehuru icke formellt, innehållas i den förra, och där sålunda organisationsreformen indirekt innebär en lagändring. I sådana fall skulle gv böra vägras enligt grundsatsen, att lag ej får ändras genom gv. Om däremot lagändringen icke är ett logiskt nödvändigt korollarium, utan endast ett högeligen lämpligt och nyttigt komplement till organisationsreformen, så synes mig riksdagen svårligen kunna anses befogad att pa denna grund vägra gv.

I det föreliggande fallet gällde lagändringen den paragraf i utsökningslagen, att kronofogde är utmätningsman å landet och bär ansvaret för exekutionsväsendet därstädes. Denna stadga skulle ändras så, att exekutionsväsendet med vissa undantag öfverflyttades på länsmännen under eget ansvar[1]; hvilken reduktion af kronofogdarnas uppgifter af civilministern betecknades som en förutsättning för minskningen i deras antal. I själfva propositionen antydes emellertid detta icke pa annat sätt än genom en allmän klausul, att innehafvare af kronofogde-, häradsskrifvare- och länsmansbefattning skulle vara underkastad den vidsträcktare tjänstgöringsskyldighet och jämkning i åligganden, som kan varda föreskrifven. Och vidare är att märka, att enligt den gällande utsökningslagen ägde dels kronofogde att för bestämdt fall till utmätningsman i sitt ställe sätta länsman eller viss annan man, dock med bibehållande af ansvaret hos kronofogden — faktiskt hade, uppger civilministern, under år 1907 de allra flesta utmätningar å landet förrättats af länsmännen —; dels ägde konungens befallningshafvande att förordna länsman eller annan lämplig man att vara utmätningsman på eget ansvar i kronofogdens ställe. Antag nu, att organisationsreformen bifallits af riksdagen, men lagändringen afsloges. I sådant fall kunde ju den förändring, som lagreformen åsyftat att generellt genomföra, åvägabringas lika

[1] Se Kungl. prop. n:o 37, s. 32 f.

effektivt från fall till fall genom K. Befhdes nyssnämnda rätt att förordna annan utmätningsman. Alldeles oumbärlig för organisationsreformens genomförande var lagändringen sålunda icke. Den nya organisationen hade alls icke blifvit en orimlighet, om också lagreformen fallit. Att vägra gv på grund af ett samband, som icke var fastare, förefaller högst oegentligt.

Återstår det andra argumentet: organisationsmomentets dominerande öfver anslagsmomentet. Låt oss här se, hvad den meningsskiljaktighet gällde, som skulle lösas genom gv. Den gällde alls icke, såsom någon gång sedermera inom riksdagen påståtts, frågan om hela kronofogdeinstitutionens afskaffande eller icke. Ty AK:s skrifvelsebeslut i denna riktning hade ju bortamputerats i öfverensstämmelse med gängse praxis. Hvad som stod kvar, var FK:s beslut om löneförhöjning åt kronofogdarna i samband med minskning af deras antal gent emot AK:s om såväl antalets som lönernas behållande vid oförändrade siffror endast med tillfällig löneförbättring. Då meningsskiljaktigheten om lönerna var en gv-fråga af obestridligaste slag, så återstår divergensen beträffande fögderiernas antal. Blef nu hela organisationen till sin karaktär så förändrad genom dessa sammanslagningar af en del fögderier, att gv här blef mindre på sin plats än i de många liknande organisationsfrågor, där den under senare tid förekommit? Riksdagen har genom gv många gånger både skapat nya platser och indragit gamla, sammanslagit och delat förvaltningsdistrikt, och, som det synes mig, genom gv genomfört lika betydande förändringar som denna nedsättning af kronofogdeantalet från 118 till 84, hvilken nedsättning väl dock knappast på något genomgripande sätt förändrade själfva institutionens natur. Åtminstone sticker AK:s beslut i denna fråga ganska bjärt af mot den benägenhet för gv:s utvidgning, som vid andra tillfällen från socialdemokratiskt håll flera gånger deklarerats [1].

[1] Hr Branting antydde också i slutet af sitt anförande, att många i AK principiellt arbetade för utvidgning af gv:s område äfven med uppoffring af AK:s tillfälliga intresse, och synes i viss mån varna för en sådan politik, alldenstund det, när en gång AK skulle komma därhän att kunna inkassera fördelarna däraf, det icke vore säkert att FK skulle böja sig för den praxis, som utvecklats.

I fråga om *ändring af villkoren för användningen af tidigare beviljade anslag* samt i fråga om användning af *besparingar* hade praxis före 1900, om också ingalunda fast, gått i den riktningen, att gv i sådana fall ansetts icke böra äga rum. Efter 1900 har praxis fortsatt att vara vacklande, men visar tendens att börja tillåta gv. Några exempel. Kungl. Maj:t hade 1904 föreslagit vissa ändringar i bestämmelserna om provinsialläkares rätt till pension och skyldighet att afgå; förslaget biföllls af FK, afslogs af AK och förklarades fallen (1904: 110, 1). Samma öde rönte en kungl. proposition, att ur biskopslöneregleringsfonden måtte få tagas medel till pensioner för biskopar efter uppnådda 70 år (1904: 110, 2). Likaså 1907 en proposition om rätt för läroverkslärare att för rätt till pension tillgodoräkna sig tjänstgöring vid enskildt läroverk intill tio år (1907: 172, 1). I andra fall har däremot gv ägt rum. Så t. ex. 1908: 60, 3. Kungl. Maj:t hade föreslagit ändring i de i kungl. kungörelse af $^{10}/_{5}$ 1904 fastställda grunderna för beviljande af understöd ur förslagsanslaget till uppfostringsanstalter för sinnesslöa barn, så att viss kategori af dylika anstalter skulle erhålla ett understöd af högst 125 kr. för hvarje barn i stället för tidigare 50. AK biföll förslaget, men FK nedprutade siffran till 100 kr., och gv ägde rum mellan dessa siffror. Att gv här företogs, berodde kanske i viss mån därpå, att kamrarna voro ense om *att* ändringen skulle företagas, endast oense om dess storlek, äfvensom därpå att ändringen betydde en påtaglig ökad utgift för staten. Men äfven de förutnämnda fallen, där gv vägrades, gällde ökning af statsutgifter, och det var i det sistnämnda fallet lika litet som i de föregående fråga om att öka själfva den summa, som af riksdagen ställts till Kungl. Maj:ts disposition, utan endast om ändrade grunder för dess användning. — Ett i viss mån liknande fall var 1909: 80, 3, beträffande löneförhöjning åt skolläkare. Kungl. Maj:t föreslog, att medel till denna skulle tagas ur hvarje läroverks ljus- och vedkassa, så att läkare skulle ur denna erhålla 2 kr. per lärjunge i stället för tidigare 1 kr. FK antog förslaget, men AK ville i stället bekosta löneförhöjningen ur statsmedel och anvisade därtill ett belopp af 20,000 kr. Gv ägde rum, ehuru saken ju gällde dispositionen af läroverkens medel och riktigheten af gv därför kan dragas i tvifvelsmål.

Anmärkningsvärdt är också fallet 1915: 116. Kungl. Maj:t hade begärt riksdagens medgifvande till att kostnaderna för änkedrottning Sofias och änkehertiginnans af Dalarna begrafningar finge bestridas af de medel, som anslagits under första hufvudtiteln till dessa personers underhåll. FK biföll, men AK afslog. SU föreslog gv med reservation från tre socialdemokrater. I AK uppträdde en af reservanterna, hr Rydén, och påpekade under hänvisning till Törnebladhs utredningar, att fallet innebure ett prejudikat i riktning mot utvidgning af gv-institutet, enär det hittills varit regel, att gv ej ägt rum i fråga om ändrad användning af redan anslagna medel. Då han emellertid i princip vore för gv:s utsträckning, hade han intet att invända mot vtpr, utan hade endast velat fästa uppmärksamheten på fallet. Vtpr antogs därpå utan vidare diskussion. Mot hans resonnemang kan invändas, att det nya ändamål, hvartill anslaget skulle användas, låg det ursprungliga ändamålet så nära, att det kan ifrågasättas, om det verkligen var ett nytt ändamål. Emellertid hade ju Kungl. Maj:t i viss mån erkänt detta genom att begära riksdagens samtycke till användningen, och det synes mig därför ej kunna bestridas, att fallet formellt hör till den af hr Rydén åberopade kategorien.

Uppenbart inkonsekvent är SU:s handläggning af ett par frågor, som voro fullständigt likartade, men där utskottet icke desto mindre i ena fallet föreslog gv, i andra förklarade frågan fallen. 1909 (SU mem. 83) voterade man gemensamt om en kungl. proposition angående anläggande af en landsväg i Dorotea socken uteslutande på statens bekostnad, d. v. s. med suspenderande af den för användningen af statens vägbyggnadsfond generellt fastställda principen, att de väghållningsskyldiga skola bidraga med två tredjedelar vid allmänna vägars anläggande. Året därpå framkom en helt analog fråga. Riksdagen har under en följd af år ställt en viss årlig klumpsumma till Kungl. Maj:ts disposition för understödjande af bro- och hamnbyggnader o. d. under iakttagande af vissa bestämmelser och villkor. Ett bland villkoren är, (liksom beträffande vägbyggnadsfonden), att den anslagssökande (kommun l. d.) skall själf betala en tredjedel af kostnaderna. Nu begärde Kungl. Maj:t i ett speciellt fall ett efterskänkande af detta villkor: en flottled mellan Storvindeln och Gautsträsk skulle med hänsyn

till dessa trakters fattigdom fa anläggas uteslutande pa statens bekostnad. AK antog propositionen härom, men FK afslog den. SU förklarade (mem. 106) fragan fallen, men med flera reservationer fran medlemmar af olika partier. I båda kamrarna uppstod diskussion[1]. Utskottsstandpunktens försvarare i FK, hr O. Björklund, gjorde gällande, att frågan rörde ändring af villkoren för förut beviljadt anslag och salunda enligt praxis icke borde komma under gv. Hvaremot fran andra sidan genmältes, att denna äldre praxis, som dock vore oviss, brutits genom det klara och fullt analoga precendensfallet från fjolåret. I AK lades SU:s memorial med ogillande till handlingarna — att aterremiss icke begärdes, berodde väl pa att det var riksdagens elfte timma.

I fråga om användning af *besparingar* möter man samma osäkra och vacklande praxis, men sannolikt med tendens i riktning mot utvidgning af gv äfven i detta fall. 1906: 59 finner man en fraga af denna art af SU förklaras fallen: och fallet är anmärkningsvärdt sa till vida, som SU här gör en ansats till motivering af sin ståndpunkt, hvilket eljest aldrig brukar förekomma. Det gällde en kungl. proposition om inlösen för statens räkning af vissa, olika officerskarer tillhöriga byggnader, hvartill medel skulle tagas ur fjärde hufvudtitelns allmänna besparingar. FK biföll, AK afslog och SU förklarar frågan fallen. »Då denna fråga», heter det i utskottsmemorialet »om inlösen för statsverkets räkning af förenämnda byggnader, hvarför köpeskillingarna enligt Kungl. Maj:ts förslag skulle gäldas af fjärde hufvudtitelns allmänna besparingar, icke torde vara af beskaffenhet att böra genom gv afgöras» etc. — Fran senare år har man emellertid prejudikat i motsatt riktning. Så t. ex. voterar man 1915 (SU mem. 118) gemensamt om anslag till landstormsföreningarna ur fjärde hufvudtitelns besparingar.

Man synes sålunda kunna konstatera en viss, ännu dock ganska vag tendens att medge gv i fraga om ändrad användning af förut beviljade anslag samt om användning af besparingar. Apriori skulle man vilja inom denna kategori särskilja olika typer af fall. Sålunda synes det vara en viss olikhet mellan fall, som

[1] FK 38, s. 8 f.; AK 65, s. 6 f.

gälla en *varaktig* ändring af förut fastställda grunder och sådana som endast gälla en *tillfällig dispens* därifrån. Af förra slaget voro t. ex. de ofvan berörda fallen 1904: 110 och 1907: 172, af senare slaget fallen 1909: 83 och 1910: 106. I praxis märker man emellertid ingen skillnad i behandlingen af dessa båda grupper: synpunkten har öfverhufvud taget icke varit aktuell. — I öfrigt må härvid endast påpekas, att riksdagen ej sällan beslutat gv i frågor om dispens till *förmån för viss enskild person* från gällande grunder för statsmedels användning: så t. ex. från gällande pensionsreglemente, föreskrifter om lönetursberäkning o. d. Exempel: 1907: 81, 1 gv om rätt för viss namngifven ämbetsman att för ålderstillägg tillgodoräkna sig den tid, han tjänstgjort å konstitutorial. Det kan frågas, om det verkligen är fullt konsekvent att i sådana fall medge gv, men vägra dylik i fråga om likartad dispens (från generella bestämmelser) till förmån för kommun eller viss grupp af medborgare, såsom i fallet 1910: 106 (om flottleden).

En ändring i användningen af förut anslagna medel sammanfaller understundom med *ändring af en författning*, eftersom grunderna för ett mera permanent anslags användning ofta införas i en kungl. förordning eller kungörelse, hvilken i vissa fall kan antaga karaktären af hvad som brukas kallas författning. Det har ansetts, att gv öfver hufvud taget ej bör kunna ifrågakomma om ändring i en författning, »såvida», tillfogar Törnebladh, »man icke utsträcker författningsbegreppet så långt, att det skulle omfatta organisationsfrågor». Fixerandet af begreppet »författning» är emellertid ett inveckladt problem och vårt till tiden efter 1900 begränsade material ger oss icke anledning att taga upp denna fråga i hela dess vidd till behandling; vi inskränka oss till att redovisa det enda fall efter 1900, då tvist uppstått om gv i dylik fråga.

Det gällde ett spörsmål med gamla anor i vår riksdagshistoria, nämligen frågan om statens och kommunernas andel i folkskollärarnas aflöning. AK har under artionden arbetat för denna bördas öfverflyttning från kommunen till staten, men FK har motsatt sig detta, enär den ansett folkskolan böra förblifva en kommunal institution. 1875 och 1886 löstes tvisten genom gv, men sedermera har gv konsekvent vägrats, än af vederbörande utskott, som förklarat frågan fallen — så 1891, 1896 och 1899 — än af FK, som

afslagit vtpr — så 1892, 1893 och 1898 —, hvilket sammanhängt med att frågan under 1890-talet merendels bereddes af sammansatt Stats- och Lagutskott. 1911 kom frågan åter upp. Med bifall till en motion beslöt AK, att staten skulle bidraga till folk- och småskollärarnas aflöning med 90 % i stället för 66 $^{2}/_{3}$ % af fastställda minimilöner, och beviljade för detta ändamål en ökning i vederbörande statsanslag. FK afslog motionen. SU (denna gång behandlades ärendet ej af sammansatt utskott) förklarade (mem. 31) frågan fallen. Egendomligt nog åtföljdes utskottsmemorialet icke af några reservationer, men i båda kamrarna blef det föremål för skarpa angrepp från vänstern (hr Jacob Larsson i FK, hr Rydén i AK), hvilka i AK resulterade i memorialets läggande med ogillande till handlingarna. Diskussionerna erbjuda föga af intresse, beroende väl hufvudsakligen därpå, att frågan blifvit utdebatterad under 1890-talet, så att intet nytt fanns att tillägga. Utskottstandpunktens försvarare i FK, hr Billing, nöjde sig hufvudsakligen med en hänvisning till den praxis, som stadgat sig under 1890-talet. Från vänsterhåll anfördes, att denna vore en FK:s, icke en riksdagens praxis; att FK upprepade ganger afslagit vtpr, innebure icke något för riksdagen i dess helhet bindande prejudikat. Hvaremot från andra sidan genmältes, att utskott flera gånger förklarat frågan fallen och att *båda* kamrarna godkänt dess förfaringssätt. Högerns sakliga hufvudargument var, att den stadga, som fastställde proportionen mellan statens och kommunernas bidrag till skollärarnas aflöning var av kommunallags natur — den ingrep i den kommunala beskattningen — och sålunda icke kunde ändras genom gv; det var med orätt, som gv företagits 1875 och 1886. Hr Rydén åter förmenade, att ifrågavarande stadga endast vore en administrativ författning, som utfärdats af Kungl. Maj:t till verkställande af riksdagens beslut. — Enär emellertid denna frågas tyngdpunkt som nämndt faller inom 1890-talet, då de principiella ståndpunkterna å ömse sidor blefvo grundligt utredda, så ligger den utom den kronologiska ramen för denna undersökning, och vi kunna därför här nöja oss med att endast i korthet påpeka fallet.

I fråga om *upplåtelse af statsjord* har man i allmänhet vidhållit den praxis, som redan under förra århundradet stadgat sig.

att gv i sådana fall icke bör äga rum. Äfven här möta emellertid enstaka undantag och inkonsekvenser i fall, där jordupplåtelsen varit förknippad med ett anslag och detta senare betraktats som hufvudsaken. Så t. ex. 1909: 34 gv om beviljande af ett anslag till uppförande af en byggnad för vissa kontor inom järnvägsstyrelsen samt (i samma beslut) medgifvande att till byggnadsplats upplåta viss kronan tillhörig och dittills af Karlbergs krigsskola disponerad jord. Ett fullt likartadt fall är 1909: 45. Däremot förkastades vtpr af båda kamrarna i ett dylikt fall 1904. Kungl. Maj:t hade föreslagit riksdagen att dels bevilja ett anslag till uppförande af en gymnastikbyggnad för Upsala studenter, dels medgifva, att till byggnadsplats upplåtes ett stycke staten tillhörig jord. FK biföll, AK afslog motionen. SU (mem. 49) föreslog gv, med reservation af Törnebladh, som ansåg att frågan borde falla, enär det vore praxis, att gv icke ägde rum i fråga om upplåtelse af statsjord. Egendomligt var, att reservationerna icke voro flera: i utskottet hade enligt upplysningar, som sedan lämnades i kamrarna, frågan afgjorts med 14 röster mot 10. Båda kamrarna beslöto emellertid efter diskussion, men utan votering att förkasta vtpr. I FK (29, 3 f.) redogjorde hr Törnebladh för tidigare praxis. Ett precedensfall af gv i dylik fråga funnes visserligen, nämligen 1887, beträffande jordupplåtelse på Helgeandsholmen för nya riksdagshuset. Men detta vore ett enstaka undantag från en eljest fast praxis, — undantaget, som tvifvelsutan vore en oriktighet, berodde möjligen delvis på att man ansett saken röra riksbankens och riksgäldskontorets förvaltning. Det vore farligt att rubba praxis; allra minst borde FK medverka till g:s utvidgning. »Den gemensamma voteringens väg är en undantagsväg och undantagsvägar böra i allmänhet varsamt befaras», framhöll tal. med åberopande af ett vid dylika tillfällen ofta citeradt principuttalande i samma riktning af Gustaf Lagerbjelke i FK $^{1}/_{5}$ 1880 [1]. — Utskottsmajoritetens talan

[1] Denna princip om gv-bestämmelsernas restriktiva tolkning har många gånger utvecklats i kamrarna; den förste, som där framlade den, var måhända själfve upphofsmannen till institutet. Under debatt om en vtpr i FK $^{27}/_{4}$ 1867 fällde nämligen Louis de Geer följande yttrande om gv-institutet: »Detta stadgande är ett undantag från grundlagens allmänna regel, att hvarje fråga, om hvilken Kamrarna ej blifvit ense, skall anses hafva förfallit; och äfven om grundlagen icke skulle efter ordalydelsen tolkas,

fördes af hr Billing, som föreslog följande metod för afgörandet af dylika tvistefrågor. Man borde fråga sig: hvarom äro kamrarna oense? Äro de oense om en sak, som ej hör under gv, så bör ingen sådan ske. I föreliggande fråga har deras oenighet tydligen icke gällt den obetydliga jordupplåtelsen, utan anslagsfrågan. Alltså borde gv äga rum. Detta resonnemang stämmer emellertid ej alls öfverens med praxis. Enligt den rekommenderade principen skulle t. ex. gv icke äga rum, när kamrarna äro ense om ett anslags belopp, men oense om villkor och användning — hvilken konsekvens, såsom vi ofvan sett, absolut strider mot gängse praxis. — Ett starkare argument för gv anfördes af hr Trygger: om kamrarna äro ense om, att jordupplåtelsen är bisak och bagatell, bör gv äga rum; anser däremot någon kammare motsatsen, så är den i sin goda rätt att vägra gv.

Man har understundom sökt göra gällande, att anslagsfrågor, som *ej ha inflytande på statsregleringen* för det finansår, hvars stat det närmast gäller att uppgöra, icke böra komma under gv. Inom detta fall finnas flera varianter. Kamrarna kunna t. ex. ha beviljat ett anslag till olika belopp, men äro öfverens om den del däraf, som anvisas på närmaste årets stat. Så t. ex. i det — ur andra synpunkter — ryktbara fallet 1900: 45. För stärkande af landets fasta försvar hade FK anslagit 4,853,100 kr. och däraf anvisat 2,147,500 kr. att utgå under år 1901: AK däremot hade i allt anslagit endast 2,147,500 kr. men anvisat hela detta belopp på 1901 års stat; hvadan alltså öfverensstämmelse rådde beträffande det belopp, som skulle uppföras på det närmaste finansårets stat. Emellertid voro kamrarna oense äfven beträffande ändamålet. FK ville bevilja medlen till »stärkande af landets fasta försvar», AK till »stärkande af landets *nuvarande* fasta försvar», och denna oöfverensstämmelse var naturligtvis tillräcklig för att betinga gv. Man fick sålunda icke något prejudikat på, hur det skulle ha gått, om divergensen mellan kamrarna inskränkt sig till den nyssnämnda i fråga om anslagssummorna och alltså alls icke berört det närmaste årets budget vare sig med afseende på siffra eller ändamåls-

---

vore det öfverensstämmande med riktiga lagtillämpningsregler att inskränka dessa undantag från den allmänna regeln så mycket som möjligt.» Den restriktiva tillämpningsprincipen har således auktoritativt stöd.

bestämning. Det må endast påpekas, att öfverensstämmelsen mellan kamrarna i fråga om det närmaste årets anslagsbelopp icke åberopades såsom skäl mot gv, — det var andra argument, som här framskötos[1]. Icke heller efter 1900 har jag påträffat något renodladt fall af denna typ, d. v. s. där kamrarna varit ense om närmaste årets anslag och divergerat *endast* däri, att ena kammaren velat dessutom bevilja medel för de följande åren.

En annan variant är det fall, att *hela* utgiften först inträffar i framtiden och lämnar årets statsreglering alldeles oberörd. Praxis har tenderat att här medge gv. Ett dylikt fall föranledde en rätt liflig debatt i AK 1903. FK hade bifallit, men AK afslagit en af SU tillstyrkt motion om pension att utgå från riksgäldskontoret åt v. häradshöfding J. M. Stuart efter fyllda 65 år. SU föreslog (mem. 85) gv. Nu var emellertid saken den, att hr Stuart först om några år skulle uppnå den stipulerade pensionsåldern, och detta föranledde hr Hedin att i AK med skärpa motsätta sig gv. Gv:s raison d' être vore, framhöll han, att det funnes fall, då det vore antingen nödvändigt eller åtminstone i högsta grad angeläget, att en fråga blir definitivt afgjord och ej genom kamrarnas olika beslut förefaller. Endast för sådana trängande frågor vore gv inrättad, ej för utgiftsfrågor öfver lag. Därför vore det orimligt att anställa gv om en sak, hvilken såsom den föreliggande komme att beröra vår budget först efter fem à sex år. Andra talare ansågo sig emellertid kunna påvisa tidigare prejudikat af gv i fullt likartade pensionsfrågor, och slutet blef, att vtpr godkändes (med 123 röster mot 82).

Argumentet mot gv i båda de sistberörda fallen är det nyss refererade, att gv vore afsedd endast för frågor, som icke kunna falla, och att ärenden, som utan ringaste olägenhet för staten kunna uppskjutas, ej böra bli föremål för gv. Om detta resonnemang måste emellertid sägas, att det väl kan stå öfverens med institutets anda och ursprungliga syfte, men att det saknar hvarje stöd i grundlagens bokstaf, hvilken ju dock har vitsord. Enligt Louis de Geers meddelande i AK $^{3}/_{5}$ 1884 (37: 2 f.) innehöllo det af honom

---

[1] Se om hela denna märkliga fråga TÖRNEBLADH, Statsvet. Tidskr. 1900, s. 261 ff.

till Karl XV först öfverlämnade grunderna till RO uttrycket »fråga af egenskap att ej kunna förfalla» såsom definition på gv:s objekt. På konungens önskan specificerades emellertid denna allmänna klausul och ersattes med de bestämmelser, som föreligga i RO. Påkalla dessa bestämmelser i ett visst fall gv, så är det irrelevant, om frågan »kan falla» eller ej. Gv användes sålunda, och måste enligt grundlagens ordalydelse användas, icke blott för att tillförsäkra staten dess oumbärliga årliga budget — hvilket väl var institutets ursprungliga syfte — utan äfven för att afgöra en mängd anslagsfrågor, hvilka utan olägenhet kunna uppskjutas. — Ett afgjordt starkare argument mot gv i här ifrågavarande fall skulle man kuna finna i orden »statens reglerande» RF § 69, hvilka ord rimligen skulle kunna anses åsyfta endast det närmaste årets statsreglering, hvarvid, på grund af RF:s primat i förhållande till öfriga grundlagar, RO:s allmännare uttryck »statsutgifter» gifvetvis finge tolkas på samma restringerande sätt. Praxis har emellertid, som sagdt, gått i annan riktning.

Vi torde härmed inom ramen af statsregleringsfrågor i inskränkt mening ha redovisat för de mera intressanta fallen efter 1900 och för åtminstone vissa grunddrag af den praxis, som följts under det nya århundradet. Jag har härvid påpekat vacklan och inkonsekvenser i denna praxis; däremot har jag på grund af undersökningens begränsade kronologiska ram i allmänhet icke ansett lämpligt att här anställa en mera ingående pröfning af denna praxis i och för sig, d. v. s. dess öfverenstämmelse med grundlagsbuden, den inre logiska samstämmigheten mellan dess olika moment o. s. v. En sådan pröfning torde lämpligen kunna ske endast på grundval af en undersökning af praxis under hela den tid, som institutet fungerat.

Härmed sammanhänger, att jag i allmänhet föga gått in på de teorier af hvarjehanda slag, som framkommit under riksdagsdebatter. Jag har i regeln berört dem endast i den mån de haft direkt inflytande på utgestaltningen af praxis. En fullständig registrering och kritik af dessa teorier skulle här ha verkat förvillande och försvårat öfversikten af praxis, samt f. ö. icke varit af större intresse. De antydningar, som ofvan gifvits om vissa riksdags-

debatter, få därför ingalunda betraktas såsom referat af dessa. Mycket af hvad som sagts i dessa debatter har varit synnerligen löst gods; därjämte finnes visserligen däri åtskilligt af värde, men pröfningen däraf bör lämpligast ske i samband med den institutets hela lifstid omfattande principiella analysen af gv-institutet.

Litteratur.

Racehygiene av D:r Jon Alfred Mjoen. Kristiania 1915

Allt för länge har man inom kulturfolken försummat att taga vård om människorna ur biologisk synpunkt. Medan växter och djur, som stå i vår tjänst, ha studerats och förädlats efter de riktningar, som passa oss, har människan själf intill senaste tid icke gjorts till föremål för undersökningar och åtgärder av liknande slag. Människan har dock en natursida som allt lefvande, hvilken kan och bör betraktas och behandlas ur biologisk synpunkt. Detta får ej ske på sådant sätt, att hennes högre andliga väsen i ringaste man kränkes eller misshandlas därvid. Man må ej försöka förädla människor genom afvel, såsom vi förädla växter och djur. Så vidt vi nu veta, skulle ej heller sådant lyckas, om det försöktes. Däremot kan mycket göras för att förhindra förekomsten och fortplantningen af dåliga anlag och egenskaper.

Ett folk består icke af likvärdiga individer. Naturen känner ingen jämlikhet. En mängd individer äro undermåliga, fysiskt eller psykiskt eller både det ena och det andra. Dessa utgöra på mångfaldigt sätt en börda för de folk och samhällen de tillhöra och ofta äfven för sig själfva. Kunde man förhindra uppkomsten af sådana folkelement eller oskadliggöra deras dåliga inflytande, skulle mänskligheten vinna ofantligt därpå. Hittills har föga eller intet gjorts i sådant syfte. Tvärtom har utvecklingen af kultur och politiskt lif snarare arbetat i motsatt riktning. Genom allmän och enskild hygien samt omsorgsfull vård räddas många fysiskt mindervärdiga lif, som tidigare naturen själf utgallrade. Och genom de fria författningarna och allmän rösträtt får den stora massan af psykiskt undermåliga ett inflytande, som är allt annat än gagneligt för det helas väl. Den förstnämnda tendensen böra vi emellertid ej motsätta oss. Det förbjuder den kristliga kärleken. Mot den senare stå vi åter maktlösa för närvarande. Problemet måste angripas på annat vis.

Det är det, som försökes, uti ofvanstående arbete liksom uti många andra af samma slag En hel litteratur har redan uppstått omkring nämnda problem eller, som det heter, om rashygien. Bland den stora mängd arbeten, som publicerats härom, intager d:r Mjøens ett mycket framstående rum, icke blott inom

den fåtaliga nordiska litteraturen af detta slag utan ock inom världslitteraturen.

Arbetet behandlar det svåra och ömtåliga ämnet under tre hufvudrubriker: Generationen — Degeneration — Regeneration. Uti den första afdelningen framställes fortplantningens mysterium samt ärftligheten enligt Mendels grundläggande upptäckter. Förf. delar därvid den bland biologer och rashygieniker vanliga uppfattningen, att alla egenskaper, fysiska och psykiska, dåliga och goda i lika grad ärfvas bland människorna som bland djuren. Anmälaren kan icke instämma häri, hvad beträffar de högvärdiga psykiska egenskaperna. Historiens vittnesbörd talar emot ett sådant antagande. Och bland de några och sextio både fysiska och psykiska egenskaper hos människan, hvilkas ärftlighet kunnat konstateras, äro de flesta om ej alla brister och abnormiteter. Det tyckes vara framför allt sådana, som gå i arf. Trots teorierna är det också endast mot dem, som rashygienen numer vänder sig. De fantastiska tankar om människoförädling i likhet med djurförädling, som af Galton och hans lärjungar först framställdes, ha senare öfvergifvits och komma ej heller fram uti D:r Mjøens bok. Den befattar sig, som riktigt är, endast med de dåliga egenskapernas och elementens hämmande och oskadliggörande.

Själfva dessa dåliga anlag behandlas uti afdelningen om degeneration, uti hvilken i särskilda kapitel klart och öfvertygande redogöres för: »De lavværdige raceelementers formering», »De hoiværdige raceelementers tilbakegang», samt »Hvad koster de lavværdige raceelementer stat og kommune?» Därvid utdömas sådana moderna företeelser som ett- och tvåbarnssystem samt humanitetens öfverdrifter särskildt ifråga om personlig frihet för undermåliga att gifta sig och sätta barn i världen.

Den sista afdelningen uti D:r Mjøens bok handlar om de åtgärder, som af stat och enskilde böra vidtagas för att oskadliggöra och för framtiden förhindra uppkomsten af höggradigt undermåliga och abnorma folkelement. Som direkt åtgärd i sådant syfte förordas främst »segregation», d. v. s. vederbörandes frivilliga eller tvungna afhållsamhet från äktenskap och könsumgänge. Äfven »sterilisation» nämnes som en i Förenta Staterna och Schweiz med ifver omfattad utväg emot förbrytare af visst slag. Ännu är den allmänna meningen ej allestädes mogen för en så ingripande åtgärd. Men den tid torde nog komma, då det blir fallet. De båda sista kapitlen handla om »positiv rashygien» och »profylaktisk rashygien», hvarmed förstås allehanda socialpolitiska anordningar ss. undervisning i hithörande ting, moderskapsförsäkring, sundhetsbevis för ingående af äktenskap m. m.

Särskild uppmärksamhet egnar förf. alkoholfrågan, hvarvid han synes intaga en medlande standpunkt. Han påpekar, att äfven om alkohol är ett gift, innebär detta ej, att det under alla förhållanden är skadligt. Framför allt kan ej bevisas, att alkohol

har någon inverkan på afkomman, om föräldrarna äro starka och friska. I fråga om detta gift som flera andra beror allt på styrkan och procenthalten. Många ämnen, som i koncentrerad mängd verka som gifter, äro i utspädd form nyttiga och nödvändiga för organismen. Vi skulle vilja tillägga att om alkohol äfven i små doser kan vara ett gift för barn och yngre personer, detsamma tvärtom för gammalt folk som oftast torde vara högst gagneligt.

Detta korta referat återgifver blott ofullständigt bokens rika innehåll, hvartill hör, jämte meddelanden om litteraturen på området, talrika diagram öfver befruktning och ärftlighet. Framställningen är klar och öfvertygande samt uppbäres alltigenom af författarens lefvande intresse för den sak, han behandlar. Det är att hoppas, att boken må få en vidsträckt läsekrets och bli allmänt känd äfven hos oss. Den förtjänar det såväl för sin egen skull som för det stora och för kulturfolken högviktiga problem, som den ställer fram, samt, sist och slutligen, för den okunnighet, som allmänt råder om dessa ting, och som bör ju förr dess hellre skingras.

P. F.

Fredsfrågor.

Af

Prof. **R. Erich.**

I.

Lika litet som det ännu är möjligt att med någon större grad af visshet förutsäga tidpunkten för världskrigets slut och krigets utgång, lika litet kan man än så länge med bestämdhet uttala något rörande de former, som vid uppgörelsen skola komma till användning. Frågån om separatfred eller allmän fred har ju redan länge utgjort ett omtyckt diskussionstema och tidtals har det, i trots af ententemakternas öfverenskommelser att endast gemensamt sluta fred, förefallit som om det stora fredsslutet komme att åtminstone inledas med en särfred mellan enskilda krigförande makter, hvarvid det ofta antagits, att en dylik separatuppgörelse kunde utgöra början till det allmänna fredsverket. I själfva verket synes det sannolikt, att om en försoning komme till stånd mellan tvänne betydande motståndare — t. ex. Tyskland och Ryssland — så kunde kriget mellan de återstående parterna knappast blifva långvarigt.

Tidigare antogs det ganska allmänt och antagligen på goda grunder, att centralmakterna och främst Tyskland komme att ställa sig afvisande gentemot tanken på en gemensam uppgörelse. Emellertid har det redan af centralmakternas fredsanbud af den 12 december 1916 och särskildt äfven af Tysklands och Österrike-Ungerns svarsnoter till presidenten Wilson, dagtecknade den 26 i samma månad, med all tydlighet framgått, att man på sagda håll icke längre förhåller sig afvisande mot åtgärder, som afse en mer eller mindre gemensam uppgörelse. Det torde f. ö. knappast kunna bestridas, att ju längre kriget varar, och särskildt om hvarken den

ena eller andra maktgruppen kommer att kunna uppvisa en afgörande seger, desto större sannolikhet föreligger för att fredsverket skall framgå ur en samverkan mellan samtliga parter [1], hvaremot en obetingad segerherre komme att hafva det lättare att föreskrifva hvarje enskild motståndare sina villkor.

Det är f. ö. mycket möjligt, att en särfred mellan tvenne krigförande makter faktiskt komme att erhålla karaktären af en preliminärfred, i det att den föregående öfverenskommelsen blefve indragen i den allmänna uppgörelsen mellan samtliga makter. Det är också naturligt, att mellanhafvandena mellan resp. stater kunna vara i den grad invecklade och beroende af hvarandra, att en samfäld utredning ej kan undvikas och att eventuellt tidigare ingångna tvåstatsfördrag måste i viss mån upprifvas. En viss stat kan se sig tvungen att bevaka sina intressen icke blott gentemot sina motståndare, utan ock — måhända i lika hög grad — gentemot sina förbundna. — — — En föregående särfred kan sålunda tänkas sist och slutligen antaga karaktären af en preliminärfred, som icke förblir i alla delar beståndande, på samma sätt som freden i San Stefano undergick en slutlig revision genom Berlinkongressens beslut.

Då man räknar med möjligheten, att fredsverket skall utmynna i en samfäld uppgörelse, måste man gifvetvis å andra sidan betänka, att många frågor uteslutande hänföra sig till förhållandet mellan tvänne eller ett fåtal stater, hvaremot andra beröra gemensamma eller allmänna intressen. I många fall åter hafva tvänne stater, tillhörande motsatta maktgrupper, inga direkta inbördes mellanhafvanden, utan framstå såsom hvarandras motståndare endast i följd af sina alliansförbindelser. Huru en utredning skall äga rum i alla dessa olika fall, undandrager sig gifvetvis f. n. en mera ingående pröfning. I hvarje fall är det säkert, att, äfven om fredsförhandlingarna komma att bedrifvas i största möjliga utsträckning gemensamt, så komma dock en hel del angelägenheter att ordnas genom speciella uppgörelser mellan de stater, hvilkas intressen frågan gäller. Det är icke uteslutet, att dylika säraftal senare föreläggas en eventuell allmän kongress, som äger fastställa

[1] I samma riktning verka de demokratiska strömningar, som f. n. göra sig gällande i många länder.

dem eller åtminstone besluta om deras intagande i det gemensamma fredsinstrumentet. Den bekanta formeln, att vissa bifördrag skola hafva samma kraft och verkan som om de blifvit intagna i hufvudfördraget, kan här tänkas komma till användning.

Dylika anordningar äro gifvetvis bäst förenliga med ett sådant tillvägagående, att fredsunderhandlingarna mellan de olika staterna ske samtidigt och om möjligt på samma ort.

Såsom angelägenheter, hvilka redan nu kunna betecknas såsom gemensamma åtminstone för en större grupp af stater, må här antydas de svårlösta kolonialproblemen, som faktiskt torde komma att föranleda betydande förändringar i tidigare makt- och besittningsförhållanden, den polska frågan samt det komplex af frågor, som pläga sammanfattas under benämningen Balkanfrågan.

II.

Det senast berörda ämnet, d. v. s. frågan om de politiska förhållandena på Balkanhalfön, är i många afseenden af säregen beskaffenhet. Balkanfolkens och -staternas förhållanden ha städse betraktats såsom i viss mån sammanhängande med hvarandra, något som ju också Paris- och Berlinfördragens bestämmelser ådagalägga. I nära samband härmed står den omständigheten, att ifrågavarande länder i viss mån behandlats närmast såsom objekt för främmande makters — de närmast intresserade stormakternas — öfverenskommelser, icke såsom fullmyndiga internationella rättssubjekt, hvilkas rättsförhållanden ej kunna afgöras utan deras eget samtycke. Undantagsnormer af denna art ha på dem i viss mån tillämpats äfven efter det de *de jure* erkänts såsom suveräna stater. Man behöfver endast genomgå ifrågavarande traktaters bestämmelser för att finna, att dessa stater i mer än ett fall behandlats såsom i viss mån omyndiga, och i de fall, då den europeiska storpolitiken under senaste årtionden utöfvat en interventionsrätt inom Europas egna gränser, har den riktat sig mot ifrågavarande länder. En återklang kan skönjas uti den befogenhet att afgöra Albaniens och de egeiska öarnas öde, som genom fördraget i London af den 30 maj 1913 tillerkändes stormaktsregeringarna.

I alla händelser ha emellertid äfven de små Balkanstaterna i den stora världskampen uppträdt som krigförande makter, formellt likställda med resp. stormakter. Att med hänsyn till den i viss mån exceptionella ställning de i mellanfolkligt afseende tidigare intagit behandla dem såsom *rättsligt* diskvalificerade, kan icke gärna komma i fråga. Häraf följer själffallet icke, att de politiskt kunde spela närmelsevis samma roll som deras mäktiga motståndare eller bundsförvandter.

Med hänsyn till vissa stater tillkommer emellertid en svårighet af säregen beskaffenhet. Frågan om förhållandet mellan eröfring, *debellatio* och krigiskt besättande, *occupatio*, har under kriget erhållit aktuell praktisk betydelse. Med eröfring i ifrågavarande bemärkelse afses, såsom bekant, ett sådant krigiskt afgörande, som leder till en krigförande stats slutliga undergång. Motståndaren har intagit dess område och förintat dess statsmakt. Det kan alltså icke heller komma i fråga, att den stat, som redan därförinnan gått under, vidare förmådde vid ett fredsslut uppträda såsom bärare af en statsmakt; endast ett erkännande af det som allaredan skett är i detta fall möjligt. Emellertid måste det vara en *quaestio facti*, när en statsmakt verkligen upphört att existera.

Det är knappast riktigt att uppställa den allmänna satsen, att en *debellatio* föreligger, så snart hela statsområdet blifvit af fienden besatt, hvaremot intagandet t. o. m. af största delen af statens område alltid borde anses grundlägga ett öfvergående herravälde, en *occupatibo ellica* i egentlig mening [2]. Den omständigheten, att en, om än så ringa del af statsområdet förblifvit utanför det af fienden intagna området, behöfver ej innebära, att statsmakten verkligen förmår göra sig gällande på detta återstående område. Endast en alltför mekanisk uppfattning kan vidhålla, att en stat tillintetgöres först då, men äfven obetingadt då, när den sista tums-

---

[1] Genom fredsslutet i Pretoria den 31 maj 1902 förbundo sig några af sydafrikanska republikens och Oranjestatens härförare i egenskap af ett slags tillfällig regering att uppgifva allt vidare motstånd och erkänna den engelske konungens suveränitet. I sak var detta ett kapitulationsfördrag, ehuru förbundet med mera omfattande verkningar än sådana fördrag i regel äro.

[2] Sålunda vill STRUPP, Das internationale Landkriegsrecht, s. 97, bestämma åtskillnaden mellan dessa fall.

bredden af dess jord intagits af fienden. Det är nämligen å andra sidan klart, att äfven om hela statsområdet besatts af fienden, så följer däraf icke, att de för statsmaktens utöfning nödiga organen och än mindre att dess förmåga af statlig organisation bortfallit. Då en del af en stats område intagits af fienden, så fortbestår, såsom bekant, den tidigare statsmakten *quoad jus*, ehuruväl dess utöfning »hvilar». Då alltså i detta fall den offentliga makten endast interimistiskt öfvertagits af fienden, ockupanten, så kan man med skäl fråga, huruvida icke samma förhållande kan inträda äfven i det fall, att en stats område blifvit i hela sin utsträckning besatt. Det är att märka, att en sådan åtgärd kan vara af öfvergående, rent militärisk och strategisk betydelse, utan att hos ockupanten alls behöfver föreligga den *politiska* afsikten att med afseende å framtiden behandla hela landet såsom eröfradt i detta ords egentliga folkrättsliga bemärkelse och att alltså tillintetgöra motståndarens statsmakt. Om nu en dylik afsikt icke föreligger, så kan det icke inses, hvarför ett besättande af den fientliga statens hela statsgebit med nödvändighet borde medföra ifrågavarande verkan. Man måste fastmer hålla före, att det äfven i detta fall kan vara fråga om ett interimistiskt tillstånd, som ej behöfver leda till ett slutligt införlifvande.

Vidhåller man det oaktadt den teorien, att i och med intagandet af en fientlig stats hela område jämväl dess statsmakt måste upphöra att existera, så uppkomma svårlösta spörsmål, af hvilka några må här antydningsvis beröras. — Skall i fråga om en stat, som besitter kolonier, ett besättande af moderlandets hela område uppfattas såsom militärisk ockupation eller såsom eröfring, i händelse dess statsmakt fortfarande genom underordnade statsorgan utöfvas i kolonierna? Och om ett folk, äfven efter det den stats område, till hvilken det hör, af fienden intagits, fortfar att utanför detta område göra motstånd, så uppkommer frågan, huru ett sådant förhållande skall bedömas. Ingen vill väl dock påstå, att de belgiska soldaterna skulle upphöra att vara lagliga kombattanter i den stund, då den sista återstoden af den belgiska statens område blefve intaget af fienden.

Om det redan i ett krig mellan tvenne stater är tänkbart, att det fullständiga besättandet af en stats område icke behöfver

medföra dennas »död» i mellanfolklig bemärkelse, så vinner denna möjlighet så mycket större betydelse i händelse af ett allmänt krig, ett krig mellan maktgrupper. Äfven efter det en enskild stat, tillhörande det ena partiet, förlorat all sin motståndskraft och dess område intagits af fienden, kan kampen gifvetvis fortsättas af dess bundsförvandter. Då de förbundna staterna åtminstone i viss mån sammanhållas af ett gemensamt intresse, så ökas möjligheten af att en fullständig ockupation af en fientlig stats område icke behöfver vara liktydig med en slutlig eröfring eller antaga karaktären af en sådan. Särskildt i detta fall har man äfven att räkna med möjligheten, att delar af en ockuperad stats armé fortfarande deltaga i den gemensamma kampen samt att dess på främmande statsterritorium befintliga organ fortfara att utöfva ett slags statsmakt, hvilken visserligen icke är af samma omedelbara och aktuella art som den de under normala förhållanden utöfva på den egna statens område.

Om under senast antydda förhållanden en hel stat besatts af fienden, så skola väl dess bundsförvandter vid fredsslutet låta sig angeläget vara att utverka, att densamma icke må betraktas såsom död och tillintetgjord i sin egenskap af stat, att allt det, som tidigare behärskats af dess statsmakt, icke må behandlas enbart såsom en lifiös kvarlåtenskap. — Den som afgjordt håller på satsen, att ett fullständigt intagande af en fientlig stats område innebär ett tillintetgörande af dess statsmakt, kan naturligtvis tillgripa den förklaringen, att då en i detta läge befintlig stat återupprättas, så skulle detta betyda, att i stället för den allaredan »aflifvade» statsmakten en alldeles ny upprättas. Förutom att en sådan förklaring både i politiskt och folkpsykologiskt afseende i flertalet fall måste förefalla rätt konstlad, synes den i fråga om succession i statliga rättigheter och förpliktelser leda till ohållbara konsekvenser, som emellertid här icke skola närmare beröras.

Dessa spörsmål komma utan tvifvel att vid den stundande uppgörelsen efter kriget vara af betydelse med hänsyn till de i världskriget invecklade stater, hvilkas område fullständigt eller till största delen intagits och besatts af motståndarne. Att deras politiska läge sannolikt komme att vara ganska svagt och att de måhända måste finna sig i en reglering, som föga motsvarar åt-

minstone de officiella krafven, är en sak för sig, men frågan gäller här närmast, huruvida dem skall tillerkännas folkrättslig handlingsförmåga och *caput standi* vid den stora uppgörelsen. Skola de därvid behandlas såsom rättssubjekt eller blott såsom föremål för andra makters åtgöranden och beslut? Skall t. ex. staten Montenegro figurera såsom en af kongress-, resp. signatärmakterna, eller skall blott det montenegrinska folket beredas tillfälle att genom något slags halfofficiell representation framlägga sina anspråk och önskningsmål, medan dess intressen på ett mera autoritativt sätt bevakas af de stora ententemakterna? — — Lösningen af dessa och liknande frågor beror naturligtvis af många omständigheter, icke minst däraf, hvilken grad af sammanhållning och solidaritet som kommer att råda inom de skilda maktgrupperna.

III.

Medan det i det närmast föregående utlagts, att olika åsikter kunna göra sig gällande därom, huruvida och när en viss stat skall anses ha upphört att existera såsom stat, resp. förlorat sina anspråk på att behandlas såsom fullgiltigt mellanfolkligt rättssubjekt, skall det i det följande bli fråga om de svårigheter, som kunna föranledas däraf, att den statliga organisationen i ett land kan befinna sig i ett sådant ofullgånget eller t. o. m. anarkiskt tillstånd, att tvifvel kunna uppkomma därom, huruvida det verkligen besitter ett organ, behörigt att å dess vägnar företaga mellanfolkliga rättsärenden, särskildt af den stora rättsliga betydelse som ett fredsfördrag. Denna fråga har i all synnerhet diskuterats med hänsyn till Ryssland efter revolutionens genombrott och i betraktande af de oöfverskådliga möjligheter, som genom densamma öppnat sig. Det har t. o. m. uttalats åsikter af den innebörd, att Ryssland borde anses urståndsatt att afsluta fred, förr än den i utsikt ställda konstituerande nationalförsamlingen sammanträdt och bemyndigat ett organ att föra regeringen och utöfva statsmakten.

Ett rike, som befinner sig i full anarki, saknar uppenbarligen den faktiska förmågan att med en främmande makt ingå en öfverenskommelse af här förutsatt beskaffenhet. Det måste finnas ett organ, som åtminstone för tillfället framstår såsom stats-

maktens rättmätige innehafvare. Men om de statliga förhållandena endast äro sväfvande och i viss mån interimistiska, ligger däri i och för sig intet hinder emot att en främmande stat kontraherar med den regering, som för tillfället oomtvistligen innehar makten. Särskildt gäller det efter en revolution, å ena sidan att icke hvilken usurpator som hälst, som haft en tillfällig framgång i sina sträfvanden, får af en främmande makt behandlas såsom legitim maktinnehafvare, behörig att företräda statsmakten, å andra sidan att det icke kan kräfvas några särskilda garantier för att en regering som — äfven om dess upphof är revolutionärt — faktiskt och folkpsykologiskt framstår såsom en erkänd och oomtvistlig myndighet, verkligen företräder en bestående makt.

Tänker man på de förhållanden, som f. n. råda i Ryssland, så kan ju det faktum, att den nuvarande regerigen själf uttryckligen betecknar sig såsom provisorisk och förklarat sig skola nedlägga all sin maktfullkomlighet hos den konstituerande nationalförsamlingen samt att varaktigheten af dess makt äfven därförinnan är ytterst problematisk, möjligen vara ägnadt att ingifva främmande regeringar betänkligheter med afseende å möjligheten och lämpligheten att sluta fred med ifrågavarande myndighet. Då emellertid ett rike, som icke befinner sig i anarki, utan uppvisar en normal statlig struktur, måste besitta ett representationsorgan, behörigt att å statens vägnar afgifva bindande viljeförklaringar af mellanfolklig betydelse, så kunna, såframt dess kompetens i detta afseende är författningsrättsligt klar och erkänd, tvifvel om dess befogenhet att med folkrättsligt bindande verkan afsluta ett fredsfördrag knappast göras gällande. Äfven om den för tillfället varande ryska regeringen uppfattade sin ställning sålunda, att den icke ville föregripa den stundande nationalförsamlingens slutliga afgöranderätt, så står det väl utom all fråga, att dess kompetens i hvarje fall sträcker sig till afslutandet af en preliminärfred, som sedermera kan underkastas det nya med oinskränkt myndighet utrustade representationsorganets pröfning. Ville man däremot göra gällande, att en stat i det läge, hvari Ryssland f. n. befinner sig, vore rättsligen urståndsatt att öfverhufvud på bindande sätt ingå ett fredsföredrag, så skulle det leda till fullkomligt ohållbara konsekvenser.

En annan sak är, att det i politiskt afseende kan synas en främmande stat vanskligt att ingå ett sådant aftal med en regering, hvars åtgöranden möjligen icke komme att erkännas af senare maktinnehafvare, som icke vilja gälla såsom dennas efterträdare i rättslig bemärkelse.

IV.

Det har i det föregående framhållits, att tvifvel kunna uppkomma därom, huruvida en viss stat i följd af krigshändelserna upphört att existera och alltså vid uppgörelsen efter kriget icke längre skall kunna komma i betraktande såsom självständigt och självbestående mellanfolkligt rättssubjekt. Ett motstycke härtill erbjuder den möjligheten, att kriget och i samband därmed stående förhallanden skapat en ny stat eller åtminstone ett statsembryo, en stat i vardande. Man behöfver blott beakta den säregna ställning Polen i detta nu intager, det mellantillstånd mellan statligt vara och icke-vara, hvari detsamma befinner sig, för att inse, att frågor af denna art skola uppkomma. Liknande fall ha ju äfven tidigare förekommit. Balkanstaterna hafva vid sin uppkomst fått sin internationella ställning reglerad och sina gränser fastställda icke genom öfverenskommelser, till hvilka de själfva medverkat, utan genom beslut af stormakterna, och först därefter hafva de intagit sin plats i staternas samfund. Annorlunda gestaltade sig i formellt afseende förfarandet vid erkännandet af Belgien såsom själfständig stat, i det att fördragen af den 26 juni 1831 och den 15 november 1831 upptaga äfven Belgien såsom signatärmakt. Materiellt var det ju stormakterna, som afgjorde frågan om Belgiens ställning.

Med hänsyn till den här berörda frågan är det gifvetvis af stor betydelse, huruvida och i hvilket omfång en nytillkommen stat redan före fredsuppgörelsen erkänts af främmande makter. Uppkomsten af en ny stat är en faktisk tilldragelse och dess erkännande (reconnaissance) från utomstående staters sida är icke ett moment af konstitutiv betydelse för statens uppkomst. Då å andra sidan erkännandets betydelse stundom angifves sålunda, att detsamma är en förutsättning för att en ny stat må kunna gälla såsom medlem af det mellanfolkliga samfundet, så är detta

icke fullt riktigt. Det förhåller sig ej, såsom t. ex. v. LISZT (Das Völkerrecht, 10 uppl., s. 52) säger, sålunda, att en ny stat måste söka »inträde i staternas samfund» och att det tillkomme de äldre medlemmarna af detta samfund att pröfva, huruvida den är förtjänt af denna förmån. Ty om inom kulturfolkens krets en ny suverän stat konstitueras, så kan den icke undgå att blifva delaktig af de allmänna folkrättsliga rättigheterna och plikterna. Det riktigaste är därför att säga, att en ny stat, som uppkommer inom de civiliserade staternas krets, genast vid sin »födelse» erhåller internationell rättssubjektivitet eller hvad tyskarna benämna »Völkerrechtsfähigkeit». Det är sedan en annan sak, att det ofta kan vara svårt att afgöra, vid hvilket moment en ny stat verkligen tillkommit. En självständighetsförklaring utgör i och för sig icke något osvikligt bevis på att detta verkligen är fallet [1]; det är möjligt, att förklaringen afges i förtid och självständighetsrörelsen innebär en ren parodi eller ock kväfves i sin linda. Å andra sidan kan den omständigheten, att en provins eller ett folk, som förklarat sig oberoende, måste fortsätta kampen för sin självständighet, icke i och för sig obetingadt ådagalägga, att någon ny stat ännu icke uppkommit; man må i detta afseende erinra sig Belgiens frihetskamp.

Med hänsyn till allt detta är det naturligt, att hvarje främmande stat för sitt eget vidkommande måste pröfva och afgöra frågan, huruvida en ny statsindivid uppkommit och huruvida dess struktur företer den för statsmaktens nödtorftiga utöfning väsentliga organisationen, fastheten och rättssäkerheten. Om svaret utfaller jakande, tillkommer det den utomstående staten att uttryckligen eller genom konkludenta handlingar afgifva sitt erkännande, hvilket alltså har endast deklaratorisk, icke konstitutiv betydelse.

Såsom kändt kunna främmande stater afgifva sitt erkännande antingen hvar för sig eller ock samfäldt, t. ex. i högtidlig form vid en internationell kongress. Om nu, såsom sannolikt är, en eller annan ny stat uppkommer i följd af världskriget, så synes det

---

[1] Om t. ex. i en sydamerikansk republik en provins under inre oroligheter finner för godt att proklamera sin självständighet, så kan detta innebära en sådan efemär och fiktiv statsbildning, att den icke kan tagas på allvar af utomstående makter.

säkert, att den icke före det allmänna fredsslutet blifvit erkänd af alla europeiska stater, utan i bästa fall blott af några af dessa. Vid sådant förhållande är det föga sannolikt, att densamma skall hafva stora utsikter att redan vid denna tidpunkt behandlas såsom likvärdigt mellanfolkligt rättssubjekt; snarare kan det antagas, att den kommer att blifva föremål för främmande staters ensidiga åtgöranden samt att den icke kommer att af dem erkännas, förrän den godtagit den ställning dess »faddrar» anvisat densamma. Alltså kan det antagas, att det nya Polen kommer att få sina definitiva gränser fastställda och måhända äfven vissa inre förhallanden ordnade genom beslut af främmande makter.

Äfven om det sålunda framstår såsom sannolikt, att uppkommande nya stater närmast skola behandlas såsom objekt för uppgörelser mellan främmande stater, torde det kunna förutsättas, att ett större mått af rätt till medverkan och självbestämmelse kommer att tillerkännas dem än hvad förhållandet varit i tidigare, mer eller mindre analoga fall Särskildt kan det äfven framhållas, att om ett statsväsen, som tidigare åtnjutit vidsträckt autonomi med orubbliga statliga rättigheter, upphöjes till och erkännes såsom suverän stat eller annars blir föremål för en internationell reglering, så få inskränkningar af de rättigheter, som tidigare tillkommit densamma, icke mot dess vilja statueras.

Det kan emellertid med största sannolikhet antagas, att anspråk komma att göras gällande i syfte att bereda icke blott nya stater af ofvan antydd typ, utan också vissa, i etnografiskt, territoriellt eller administrativt hänseende mer eller mindre individualiserade icke statliga enheter tillfälle att framställa sina yrkanden. I hvilken utsträckning en blifvande fredskongress i följd häraf möjligen i någon mån kan komma att antaga karaktären af ett slags nationalitetskongress, är ännu omöjligt att förutsäga. I hvarje fall måste det betraktas såsom en gifven sak, att åtminstone i detta fall representanter för resp. folk eller samhällen blott komma att få framlägga sina åsikter, utan någon rättslig möjlighet att själfva direkt inverka på de beslut, som fattas rörande deras eget rättsläge.

Berlinkongressen 1878 företer vissa analogier, som icke utan allt berättigande kunna i förevarande afseende åberopas. Representanter för Grekland, som vid ifrågavarande tidpunkt var en su-

verän stat, men dock i vissa afseenden behandlades såsom en i internationellt afseende omyndig sådan, fingo inför kongressen göra gällande sin regerings önskningsmål. Rumänien, som då ännu var ett under turkisk öfverhöghet stående furstendöme (som visserligen just vid ifrågavarande kongress förklarades oberoende) erhöll likaså rätt att på samma villkor och på samma sätt som Grekland inför kongressen framställa sina nationella synpunkter; Serbien och Montenegro, som i Ryssland hade en hängifven och mäktig förespråkare, torde icke ens ha framställt anspråk på att blifva hörda.

Äfven från senare tider gifves det exempel på att ett samhälle, som ännu icke uppnått suveränitet eller ens statlig karaktär, erhållit tillfälle att inför ett internationellt forum framlägga sina kraf och önskningsmål. Sålunda inlämnade icke blott vissa stammar och fraktioner i Albanien, utan äfven klostersamhällena på Athosberget skriftliga framställningar till ambassadörkonferensen i London 1913. — Åtminstone i det fall, att världskriget, såsom sannolikt är, leder till en uppgörelse af mera allmän omfattning, kan det antagas såsom säkert, att sträfvanden af här berörd art komma att göra sig gällande på mer än ett håll.

Af säregen beskaffenhet är frågan, huruvida Stor-Britanniens själfstyrande *dominions* skola vid blifvande fredsunderhandlingar påyrka och erhålla en rätt till ett slags egen, om än endast konsultativ representation, något som betecknas såsom möjligt särskildt i betraktande däraf, att de i vissa koloniala frågor kunna uppbära särintressen, som icke helt sammangå med moderlandets [1].

V.

Af stor praktisk bärvidd är slutligen den frågan, i hvad mån *neutrala stater* skola kunna påräkna tillfälle att taga sig talan vid den stora uppgörelsen. Här kunna uppenbarligen tvänne olika kategorier af sådana stater komma i betraktande. Det är för det första möjligt, att någon eller några af de nu krigförande staterna hunnit sluta särfred med sina motståndare, hvaremot kampen för öfrigt ännu fortgår, och att den eller de förstnämnda staterna

---

[1] Se härom bl. a. KEITH, Imperial unity and the Dominions, 1916, s. 363 ff.

alltså vid slutuppgörelsen framstå såsom neutrala. Kommer en allmän sådan till stånd, är det emellertid sannolikt, att eventuella tidigare separatfredsfördrag skola gälla blott såsom preliminära. De stater, som därförinnan utträdt ur kampen, blifva antagligen med eller mot sin vilja indragna i den samfällda sluluppgörelsen.

Här skall endast de i egentlig bemärkelse neutrala staternas ställning beröras, d. v. s. de staters, hvilka förblifvit neutrala under hela krigets lopp. Om dessa torde man kunna säga, att deras medverkan och graden af densamma främst beror däraf, huruvida kriget slutar med en allmän uppgörelse, i hvilket fall ifrågavarande stater hafva betydligt större utsikter att förmå göra sig gällande, än om kriget afslutas genom separata fredsfördrag.

Vidare är det att märka, att man icke kan i ifrågavarande hänseende jämställa alla neutrala stater. Det kan visserligen knappast sägas, att någon af de neutrala på grund af sin storlek och allmänna maktställning utan vidare vore kallad att intaga säte och stämma vid de fredsslutande makternas rådsbord; f. ö. vågar man måhända hoppas, att den stormaktsareopag, som onekligen visat sig oförmögen att upprätthålla ordningen och en naturlig maktbalans inom staternas samfund, skall komma att tillhöra det förgångna. Det afgörande härvid måste fastmer vara vissa neutrala makters rättsligt relevanta intresse att få deltaga i någon eller några af de uppgörelser, som komma till stånd i följd af kriget. I det ena fallet är detta intresse gifvetvis mera omedelbart, i det andra mera aflägset, och det är omöjligt att genom en allmän formel afgöra, hvilken grad däraf skall anses vara tillfyllest, för att en stat må kunna med framgång göra anspråk på att få medverka. I hvarje fall äger ju hvarje utomstående makt fordra, att dess rätt icke åsidosättes genom af andra stater ingångna aftal. Det är emellertid, såsom kändt, på det mellanfolkliga området icke så lätt att skilja mellan ett själfständigt rättsanspråk och ett i och för sig legitimt intresse, som icke grundar sig på ett dylikt anspråk. Äfven om man måste medgifva, att ett intresse af en viss rättslig relevans ofta får ersätta ett egentligt rättsanspråk, så måste det å andra sidan kräfvas, att detta intresse skall vara af konkret beskaffenhet och s. a. s. individualiseradt, alltså icke af den allmänna karaktär som t. ex. intresset af att den politiska jäm-

vikten» icke måtte rubbas. — Det är äfven självfallet, att en neutral stat, som har ett särskildt anspråk på eller intresse af att få medverka vid regleringen af en viss angelägenhet, icke på denna grund kan fordra att få deltaga i behandlingen och lösningen af sådana speciella frågor, som icke komma densamma vid. En motsvarande begränsning har ju ofvan betecknats såsom nödvändig äfven med hänsyn till de stater, som själfva deltagit i kriget. Det kan emellertid vara af stor betydelse, att en neutral stat, som har för afsikt att vid uppgörelsen efter kriget framställa ett betydelsefullt anspråk, redan därförinnan med eftertryck häfdat detsamma och sålunda förbehållit sig sin rätt, som, om den göres gällande först vid fredsslutet, lätteligen utsättes för faran att lämnas obeaktad. — — I de fall, då en neutral stat icke kan uppvisa ett eget intresse af här antydd art, kunde det i vissa fall befinnas lämpligt att tillerkänna densamma en rätt till rådgifvande medverkan; ett konsultativt inhämtande af främmande staters åsikter och önskningsmål kunde säkerligen vara af en viss betydelse vid den stora fredsuppgörelsen.

Äfven ur andra synpunkter kan frågan om de neutralas deltagande i fredsverket betraktas. — Uti en »Denkschrift über die Grundlagen eines dauerhaften Friedensvertrages», som 1915 utgifvits af en schweizisk komité, yttras bl. a.: »Äfven om man vid det blifvande fredsslutet inskränker sig till det allra nödvändigaste, äro många af dess uppgifter af det slag, att de kunna lösas endast af en allmän kongress. Vid sidan af den högre politiken skola världshushållningen och samfärdseln komma med sina kraf, och då de neutrala staterna i lika hög grad som de krigförande beröras af den lösning dessa frågor erhålla, skall deras medverkan vid fredsfördraget framstå såsom en självfallen nödvändighet, detta med så mycket större skäl som äfven de neutrala i mycket hög grad blifvit lidande i följd af kriget. Kriget har af dem kräft offer, som ingen kunnat förutse. Det är ingalunda blott mobiliseringskostnaderna, som bragt ekonomiska och finansiella lidanden öfver de neutrala. Man måste med hänsyn härtill utan vidare medgifva, att de neutrala redan på dessa grunder förvärfvat en rätt att vid fredsuppgörelsen hafva ett ord med i laget, äfven om man bortser ifrån att därvid äfven måste regleras vissa förhållan-

den, i hvilka de själfva äro omedelbart delaktiga». — Därefter framhalles, att strängt taget hela mänskligheten borde kunna göra anspråk på att få medverka vid gestaltningen af framtiden samt att inkallandet af en allmän fredskongress och de neutralas medverkan är ett grundvillkor för ett världsfördrag, som skall betrygga en bestående fred.

Det inses utan vidare, att i det här anförda uttalandet olikartade synpunkter i viss mån åtskillnadslöst sammanförts. Hvad först beträffar de rent ekonomiska och finansiella förluster, som drabbat de neutrala, så är det för det första att märka, att verkliga rättskränkningar, för hvilka en neutral stat från en krigförande stats sida utsatts, gifvetvis berättiga den förra att kräfva skadeersättning. Uti Haagkonventionen af 1907 rörande landtkrigets lagar och sedvänjor erkännes skadeståndsrätten och -plikten i förhållandet mellan krigförande stater, då någon af dem åsidosatt det till konventionen fogade reglementets bestämmelser; *a fortiori* kan man sluta, att neutrala stater hafva ett sådant anspråk, då deras rätt åsidosatts, något som ju äfven följer af allmänna folkrättsliga grundsatser. Och medan stadgandet om krigförande staters plikter att gifva hvarandra godtgörelse för tillfogade rättskränkningar, som kunna uppskattas i pengar, i det stora hela är af hufvudsakligen deklaratorisk betydelse och knappast kan bringas till noggrann tillämpning, kan det mycket väl tänkas, att en neutral stat med framgång gör gällande sina ersättningsanspråk. Sådant har ju faktiskt äfven tidigare förekommit.

Emellertid komme äfven i ifrågavarande afseende ytterligt stora svårigheter att göra sig gällande. Det behöfver ju icke ens framhållas, att världskriget kastat mer än en af »krigets lagar» öfverända och att nya krigföringsmetoder, särskildt inom sjökriget, föranledt en del viktiga spörsmål, som icke kunna lösas enbart med ledning af tidigare tillämpade rättsregler. Hvilka af de skador och förluster, som drabbat de neutrala, skola betraktas såsom rättskränkningar, som medföra anspråk på skadestånd, hvilka åter skola gälla såsom oundvikliga verkningar af en legitim krigföring? De krigförande å sin sida skola säkerligen med allt eftertryck vägra att erkänna de senare såsom grundläggande ersättningsanspråk, äfven om det icke är osannolikt, att mången neutral stat,

i den mån tillfälle därtill erbjuder sig, skall göra gällande en mera omfattande rätt till skadestånd. Afgörandet af dylika spörsmål förutsätter, att vissa andra frågor af allmännare bärvidd därförinnan upptagits till pröfning och blifvit lösta. Det kan vidare frågas, huruvida endast de omedelbara förlusterna eller i vissa fall äfven sådana af mera indirekt beskaffenhet skola beaktas och särskildt huruvida i vissa fall uppkommen krigsvinst skall afdragas från det skadestånd, som tillkommer en neutral stat o. s. v. — I hvarje fall kan det sägas, att neutrala stater rättmätigt kunna fordra att få anspråk af denna art upptagna till mellanfolklig pröfning, något som ju emellertid icke behöfver och knappast kan stå i *omedelbart* sammanhang med själfva fredsslutet. Särskildt kan det tänkas, att de i många och t. o. m. i de flesta fall äro ägnade att afgöras genom skiljedom, hvilket dock icke utesluter, utan fastmer påkallar ett föregående fördragsmässigt fastställande af vissa allmänna grunder, enligt hvilka skadestånd o. a. godtgörelse borde utmätas.

Oberoende af sist berörda omständigheter spela här in andra af mycket olikartad beskaffenhet. Man kunde kanske lämpligen åtskilja ideella, rättsskapande och politiska uppgifter, såsom beståndsdelar af det organisationsarbete, som efter kriget förestår. De rent ideella riktlinjerna skulle leda till upprättandet af ett mondialt fredsförbund, en ny världsorganisation, som förutsatte en väsentlig omläggning af flere af folkrättens grundprinciper. Ett sådant program kunde gifvetvis ej förverkligas utan alla på en relativt hög kulturståndpunkt varande staters eller rättare sagdt nationers medverkan. Möjligheten af och förutsättningarna för en dylik radikal världsomgestaltning skola här icke närmare afhandlas.

Däremot kan det med säkerhet antagas, att åtskilliga folkrättsliga spörsmål, sådana som frågan om *friheten på hafvet*, om upphäfvandet af rätten till krigsbyte under sjökrig, om utvecklingen af de folkrättsliga rättsmedlen o. s. v. måste upptagas till behandling och afgörande. Uppenbarligen kunna dylika praktiskt betydelsefulla frågor icke lösas utan alla de staters medverkan, som f. n. äro att anse såsom medlemmar af det mellanfolkliga samfundet. I uttalanden, som sett dagen i de krigförande länderna, speciellt i Tyskland, har lösningen af dylika uppgifter ofta beteck-

nats såsom en cura posterior, en angelägenhet, som ej borde sammanblandas med själfva fredsslutet. Emellertid förefaller det sannolikt, att de rena rättsreformerna icke kunna i praktiken åtskiljas från vissa stora organisationsfrågor, som direkt beröra de yttre maktförhållandena. Såsom frågor af denna art har man speciellt att beakta erkännandet af de nya stater, som efter kriget skola slutligen organiseras, vissa koloniala angelägenheter, eventuella öfverenskommelser rörande nedsättning af krigsrustningarna, frågor om internationalisering af vissa områden samt om de mellanfolkliga garantier, som möjligen befinnas erforderliga för betryggandet af vissa rättsförhållanden o. s. v. Organisatoriska spörsmål af denna art stå uppenbarligen i mycket nära samband med de politiska maktförhållandena, och just på denna väg kunna och böra de neutrala staterna erhålla tillfälle att medverka vid eller åtminstone i någon mån inverka på lösningen af åtskilliga viktiga frågor, som efter ett krig af mindre dimensioner än det nu pågående med fullt skäl hade förbehållits de fredsslutande makterna allena. Ofta betonas ju de neutrala folkens betydelsefulla uppgift att efter fredstillståndets inträde förmedla återupprättandet af den materiella och kulturella samhörigheten mellan de stater, som nyligen stått såsom hvarandras oförsonliga motståndare. Man har emellertid allt skäl att hoppas och att påyrka, att uppgiften att värna om den internationella solidariteten måtte kunna af dem fullföljas redan vid själfva den stora uppgörelsen, icke först efter densamma. De organisatoriska uppgifterna få icke lämnas obeaktade eller ofullbordade därför, att de fientliga maktgrupperna af ömsesidig animositet möjligen befinnas obenägna för en samverkan utöfver det allra oundgängligaste; just i detta afseende måste vissa intressen af allmän bärvidd bevakas af de neutrala staterna.

Om och i den mån en medling från neutrala staters sida kommer i fråga, kan man förutsätta, att de stater, som öfvertaga detta värf, i följd däraf kunna utöfva ett särskildt inflytande, ehuruväl medlaren i och för sig icke har någon befogenhet att på ett auktoritativt sätt inblanda sig i de tvistande parternas mellanhafvanden.

Det torde vara självfallet, att då världskriget dock i främsta rummet är ett europeiskt krig, hvars verkningar särskildt drabbat de neutrala staterna i Europa, just dessa stater i främsta rummet komma i betraktande såsom befogade och kallade att i större eller mindre utsträckning deltaga i fredsarbetet; därtill kommer att de ju på ett alldeles annat sätt än neutrala stater utom Europa besitta de allmänna förutsättningarna därför. De nordiska staterna, och bland dem främst Sverige, Holland och Schweiz samt äfven Spanien hafva mahända inom en nära framtid ytterst betydelsefulla uppgifter att fullfölja, en gärning, som icke får uteblifva på den grund att den målmedvetna och opartiska samverkan för tillvaratagande af egna och allmänna intressen, hvilken ofta med rätta framhålles såsom nyttig och önskvärd, tillförene, d. v. s. under själfva kriget, icke kommit till stånd.

Ett svenskt-norskt Spetsbergen.

Af

Lage Staël von Holstein.

Vi ha länge haft en teoretisk Spetsbergsfråga. Den är snart ett halft sekel gammal. I och med att genom de svenska forskarbragderna det blifvit ådagalagt, att Spetsbergen var en af världens främsta koltillgångar, att det dessutom ägde en rikedom på fosfater, marmor och mineralier, som det kunde kallas ett nationellt intresse att bevara för vår räkning, har vetenskapsmannen appellerat till diplomaten, och det har småningom framskapats en folkrättslig Spetsbergsdoktrin af så säregen gestaltning, att den kunde synas redan länge ha varit värd en rättslig ventilation. För den svenska allmänheten har likvisst talet om terra nullius och den internationella regim, som detta begrepp inkarnerar, varit ett problem, vars verkliga kärna man haft svårt att skönja. Man har förstått, att det gällt att värna en trakt, där svenska forskare skänkt fosterlandet ära och där måhända den nationella förmögenheten haft mycket att vänta. Men till den litteratur, som i Norge, Tyskland, Frankrike, England och Finland växt upp för det internationella problemets analys [1], ha vi ej — kanske till följd af att den folkrättsliga disciplinen än ej synts värdig en jämbördig ställning vid våra jurid. fakulteter — haft någon som helst mot-

---

[1] Balck, Arctic and Antarctic Regions and the Law of nations 1910; Hagerup, Der Vorentwurf einer int. Konvention betr. Spitsbergen, 1913; Idman, Förslag till Spetsbergens framtida organisation, 1915; Roestad, Norges Høihedsret over Spidsbergen i ældre tid, 1912; Pohl, Die Spitzbergenfrage in ihrer völkerrechtlicher Entwicklung 1914; Piccioni, L'organisation du Spitsberg, 1907; Scott, Arctic exploration and International Law; Salomon, L'occupation des territoires sans maître, 1889; Waultrin, La question de la souveraineté des terres arctiques, 1908 etc.

svarighet. Utöfver pressens kommentarer har ingen granskning från den svenska jurisprudenens sida kommit de rättsliga Spetsbergsspörsmålen till del.

Vi ha emellertid pa sistone fått äfven ett stort praktiskt intresse av de arktiska problemens lösning. Ett svenskt Spetsbergsbolag arbetar i denna stund pa att tillgodogöra oss ett af de tre utomordentligt rika fält, som för svensk räkning inmutats, och planer att lata den svenska folkhushallningen stärkas genom ett energiskt utnyttjande af äfven de öfriga ännu till buds stående fälten äro aktivt å bane [2]. Det gäller mer än någonsin att skarpt se den rättsliga situation i ögonen, som utgör förutsättningen för dessa företags lyckliga utveckling eller — bankrutt.

Härtill sällar sig ett rent politiskt tema. Det kan för ingen vara likgiltigt, om den europeiska konstellationen nu liksom 1856 och 1871 lämnas outnyttjad för att tillvinna oss den trygghet i ultima Tule, som ett slutgiltigt ordnande af förhållandena vid Isfjorden och Belsund samt å Björnön måste innebära. Vi anteckna redan 1764 en rysk militär ockupation vid Belsund, vi ha gång efter annan sett olika stormakter trakta efter en suprematі å denna utpost till den nordiska arkipelagen. Nu under världskriget har äfven Ishafvet blifvit en skådeplats för de hvarandra blockerande makternas taktik, och vi ha utsatts för ett godtycke, som i hög grad försvårar våra pioniärers företagsamhet. Oeftergifligt framställer sig frågan, om ej den samförståndsfred, som må blifva världskrigets rationella vinning, för oss kunde erbjuda möjligheten af en utväg ur de irrgångar, där vi hittills förgäfves letat efter en betryggande lösning af ett fosterländskt spörsmål.

Man må ej heller sticka under stol med, att den orientering, vi nu må eftersträfva, icke kan stå i det tecken af undfallenhet gent emot vår norska granne, som hittills präglat våra Spetsbergsförhandlingar. Öppet under 15- och 1600-talen, i smyg 1871, trefvande 1906 och nu åter ostentatift söker Norge distansera oss för att tillvinna sig en suverän rätt, som ej kan förlikas med vårt intresse. Vare sig denna norska aktion, efter förljudande, af England

---

[2] Ett förslag af undertecknad om ett företag i stort å Pyramidberget vid Isfjorden har vunnit liflig anslutning bl. a af byråchefen Fürst, som å Finansdepartementets vägnar undersökt dess förutsättningar.

ses med blidt öga eller ej, är det vår ofrånkomliga skyldighet att se upp med hvad som förehafves, så att ej den försvarsfråga, som Spetsbergsfrågan uppenbarligen i sig innebär, försummas till vår nackdel. Lika visst som vi ha att se till, att Åland icke blifver ett Gibraltar, i hvilken stormakts hand det vara må, som stäcker vår frihet i Bottenhafvet och hotar vår hufvudstad, lika visst må vi också söka garantier för, att ej den stabilitet rubbas i Ishafvet, hvarförutan vår trygghet och ekonomiska expansion kring polcirkeln kunde äfventyras.

Det är emellertid gifvet, att den lösning, som framställer sig som eftersträfvansvärd i första rummet, icke kan försmå vinsten af ett enigt samgående med vår norske granne, som af naturen gifvits en än lättare tillgänglig nyckel till problemets lösning. Förutsättningen för ett gifvande samarbete mellan de nordiska kabinetten är dock, att man i Kristiania rentvår sig från den misstanke för illojal konkurrens, som så många föregående skeden af Spetsbergsförhandlingar indicerat. Det förefaller ej vara ur vägen att i denna fråga nu föra rent språk, att öppet tillstå det intresse för gemensam vakt utåt, som situationen ger vid handen, samt att ärligt och nyktert söka nå fram till en lösning, som i lika mån säkrar det skandinaviska försvaret som de nordiska finanssyerna.

Ser man frågan historiskt, bjuder den bilden af en svensknorsk rivalitet, som från att ha varit oförtäckt så småningom invärft sig i den internationella diskussionens mantel. Efter 1914 års konferens kan det emellertid knappt längre vara tal om, att Spetsbergsfrågan kunde lösas under universell egid. Vi äro hänvisade till att utbyta terra nullius-formen mot ett svenskt-norskt kondominat. Förvisso äro vi villiga att bibehålla Spetsbergen under fullt neutral regim, vore det än under internationell garanti, men vi kunna ej längre blunda för nödvändigheten att till skydd för de stora och allt snabbare växande intressen, som ögruppen för oss erbjuder, påfordra de svenska företagens skydd af de nordiska hemlandens egna rättsväsen. För tillfället äger ingen stormakt utom Ryssland några claims af betydenhet vid Isfjorden. Äfven detta stärker utsikterna för en renodlad svensk-norsk samstyrelse.

Insikten om det läge, mot hvars bakgrund denna politik är att se, torde dock, just med anledning af vårt bristande historiska

material, i allmänhet vara skäligen löslig. Måhända kan det därför vara till något gagn att här i korthet rekapitulera utvecklingskedjan och peka på några af de faser, som skarpast indicera den väg, vi nu ha att välja, om den också skulle synas vågsam.

Norge har genom Nansen, Storm och otaliga eftersägare i in- och utlandet (Waultrin, Convey), England genom Bruce, Tyskland genom Lerner (!), Frankrike genom Rabot, Ryssland genom Agafelow, Amerikas Förenta stater genom Lodge, men Sverige aldrig genom någon hittills påstått sig äga historiskt grundade företrädesrättigheter att åberopa i täflan om Spetsbergen. När det gäller öarnas första skede, hvalfångstperioden, ter sig väl denna diskussion uteslutande akademisk. Den kunde svårligen åberopas för en juridisk rätt enligt modern uppfattning. Men då denna debatt lika fullt gång på gång tas till intäkt för hegemonianspråk, kan det dock löna sig att granska fakta och konstatera Sveriges jämbördiga ställning äfven i denna konkurrens.

Nord i Taakaheimen, en gammal norsk saga, anspelar på ön Svalbard som norskt gebit. Man har räknat ut att denna ö upptäcktes 1114 och att den var identisk med Spetsbergen. Däraf mycken nationell stolthet i den kolintresserade norska allmänhetens organ. Nu har väl Carlheim-Gyllenskiöld bevisat, att med Svalbard menades det nordöstra Grönland. Och 1910—11 kunde det löje, som den svenska pressen spred öfver de nämnda norska funderingarna att identifiera det gamla Norges samhörighet med Svalbard med de moderna claimsexploatörernas anspråk å Spetsbergen ha tyckts böra betaga den norska nitälskan lusten till namnet. Förra året sökte man likväl bilda ett nytt norskt kolbolag med 5 miljoners kapital med den klingande titeln Svalbard och man förstod, hvad som låg under denna benämning.

Ryssarna kalla Spetsbergen för Grumant. Spidsbergen är holländska. Svalbard är kanske norska, men indicerar säkerligen ej den ringaste rätt. Här i Sverige har forskningen alltid användt namnet Spetsbergen och därför vilja vi motsätta oss en ändring af detta liksom af alla andra af svenskar använda namn, hvilka norrmännen nu göra sitt bästa för att bringa i glömska. På norska kartor återfinner man få af de svenska namn — såsom Nordenskiölds,

Dicksons, Kung Oscars, de Geers m. fl:s — hvilka vi sedan gammalt hålla i ära. Må man häri se ett memento att tillbakavisa kanske ej så alldeles oväsentliga försök att utplåna svenska spår!

Under 16- och 1700-talen täflade engelsmän, holländare, fransmän och Hansemän med norrmänen om hvalfångsternas rika byte i Norra Ishafvet. Spetsbergen besöktes under åren 1669—1778 af cirka 1500 fartyg, hvilka hemförde en beräknad vinst af 65 miljoner kronor. Under 1600-talet fångades cirka 60,000 hvalar. Pa 1750-talet räknade staden Smeerenburg ända till 15 à 20,000 invånare. Skedet var gifvetvis rikt på tvister mellan alla dessa krämare-rivaler, och vederbörande kronor försummade ej tillfället att göra deras tvister till lika många suveränitetsproblem. Här är en grufva för de förfäktare af ett norskt höghetsanspråk, hvilka helt förglömmande Norges ställning som danskt lydland under perioden, ur kungl. ukaser vilja advocera fram en norsk öfverhöghetsrätt. Äfven i England ha liknande metoder begagnats.

Engelsmännen bruka anföra, att Willoughby år 1553 först upptäckte Spetsbergen. Holländaren Barendzs resa 1596 räknas likväl som den vetenskapligt sett första i sitt slag. För öfrigt må man minnas, att geografien först vid slutet af 1700-talet lärde sig inse, att Spetsbergen ej blott var en del af Grönland, hvilket man dittills trott och stödt sina teorier på. Å Davity's kartor af 1637, 1654 och 1660 samt i Homanns atlas af 1747 anges Spetsbergen som hörande till Danmark-Norge. Upptäckareskälen voro vid den tiden ej högt i kurs. Men det fanns så många fler andra suveränitetsgrunder att åberopa.

Kristian IV skref en mångfald noter till främmande hof för att häfda den danska kronans rätt att suveränt bestämma öfver Spetsbergens öde. Han förnekade, att dess vatten vore mare liberum, och han uppnådde verkligen triumfen att drottning Elisabeth af England sedan 1583 betalade honom en årlig tribut af 100 rosenobler för de engelska undersåtarnas seglationsrätt vid Spetsbergen. Kristian VI sände några krigsfartyg till Isfjorden för att häfda samma påstådda suveränitet. När den ryska kejsarinnan Katarina II år 1764 sände amiral Tschitschagow till Belsund, var det åter helt enkelt till skydd dock för en del stackars kolonister. Men de danska konungarna hade sina vedersakare. Jacob I skref 1617,

att nästan alla andra furstar i kristenheten utom den danska erkände Storbrittaniens rätt öfver Spetsbergen med hänsyn till den folkrättsliga regeln, att herrelöst land tillfaller den förste besittningstagaren. Redan dessförinnan, 1614, hade engelska kronan gifvit rätt åt The Muscovy Company att annektera King James' New Lands, och den har enligt en ej sällan sedd tolkning därefter ej helt uppgifvit ön, oaktadt äfven Danmark på sin tid gjort anspråk, hvilka det för sin del dock afstod från, då man kom på det klara med att Spetsbergen som sagdt ej var en del af Grönland. Bruce har i Engelska Geografiska sällskapet applåderats, därför att han af nämnda skäl framställdt King Jame's Land som brittiskt, hvilket det bara återstode att ta i besittning.

Rådet i Hamburg gjorde 1675 mera nyktert gällande, att det alls ej kunde erkänna, att dess borgare genom sin hvalfångst gjorde intrång i någon höghetsrätt; de ansågo sig tvärtom från gammalt berättigade till sådan fångst lika med andra nationer i kraft af hafvens och skeppsfartens frihet.

Idman skrifver, att Norges höghetsrätt öfver Spetsbergen aldrig lämnats obestridd af någon makt utom af Sverige. Men ej ens detta är sant. Något erkännande af en sådan rätt har från svensk sida aldrig gifvits. Hvalfångsten var man tämligen likgiltig för här i landet. Endast 1677 besökte två svenska hvalfångare Spetsbergen Gustaf III var med om starten af ett Grönlandskompani i Göteborg 1750. Men man stannade härvid, hvarför några speciella svenska påståenden aldrig kommo på tal. Som ett svenskt erkännande af sagda natur kunde man omöjligen peka på freden i Stettin 1570 efter det nordiska 7-årskriget. Sverige erkände då blott helt allmänt en dansk-norsk öfverhöghet i Ishavet. I freden i Knäred 1613 efter det skånska kriget afsade sig Karl IX å andra sidan blott anspråk på jus, höghet och dominium maris beträffande sjölapparna mellan Titisfjord och Varanger. Ej ett ord om Spetsbergen! Man har slutligen andragit freden i Lund 1679. I denna traktat heter det dock endast, att gamla rättigheter och pretentioner, som Hans Majestät av Danmark hafver på Grönland och hosliggande sjöar och kuster blifva uti deras fulla kraft, så att honom härutinnan ingalunda skall ske för när. Dock skall detta icke förhindra, att de svenska undersåtare ju må förunnas

och tillåtas fritt fiskeri vid förbehålta land. Det är ju absurdt, att som Raestad och Pohl häraf sluta till att Sverige genom denna formulering in optima forma erkände den norska kronans höghetskraf öfver Spetsbergen. Ty därom var det av rent praktiska skäl alls ej tal.

Vid slutet af 1700-talet var hvaljakten avblåst å Spetsbergen. Den lönade sig ej mer efter främlingarnas oerhörda rovfångst. Därmed förföll också hela debatten om höghetsrätten å ögruppen och alla mer eller mindre ovederhäftiga anspråk fingo i ro preskriberas. Den nämnda norska Spetsbergsspecialisten skrifver emellertid: »Det skulle vara ganska ogrundadt att påstå, att den norska regeringen vid utgången af det 18:e århundradet stillatigande hade uppgifvit det gamla krafvet på höghetsrätt öfver Spetsbergen. Ogrundadt vore det också att antaga Spetsbergen efter den allmänna europeiska uppfattningen vid denna tid vara ansedt som terra nullius. Spetsbergen var upptäckt och taget i besittning» (av Norge?). Detta yttrande har funnit en god press i författarens hemland. Betecknande nog upptages det emellertid ej af Hagerup, som tvärtom förklarar, att Spetsbergen betraktades som terra nullius vid Kielerfreden 1814. Följden af Raestads tes vore ju nämligen, att Spetsbergen tillika med Norge övergick till Sverige i denna fred, där som bekant endast Grönland, Island och Färöarna förbehöllos Danmark. Och vidare kunde man sluta till att Sverige vore i orubbad besittning af denna höghetsrätt, eftersom konventionen i Karlstad 1905 lika litet nämnde någonting om Spetsbergen som om Grisbådarna. Ett norskt erkännande af, att Spetsbergen tillkommer Sverige, kunde man å andra sidan se i den stora Finnmarkskommissionens uttalande 1824, att såväl Spetsbergen som Björnön voro nödvändiga appendix till Finnmarken. Man saknade dem, därför att man ansåg sig 1814 ha förlorat dem till Sverige.

Detta må vara nog om den rätt, som för Sverige kommer i betraktande vad angår Spetsbergens första skede. Vi anse den gärna här å alla håll vara preskriberad. Påstår någon sig äga prerogativ ifrån denna tid, så är emellertid ej en diskussion härom till vår nackdel.

Det är å andra sidan af ett visst intresse, att Spetsbergskonferensen var bildad med hänsyn till respektive makters deltagande uti äfven den första epokens tilldragelser.

Spetsbergens andra period står som bekant i den vetenskapliga forskningens och kolbrytningens tecken. Sveriges prioritet ur forskningssynpunkt bestrides ofta af norsk illvilja (senast Tommesen) men erkännes af de få sakkunnige Norge äger, så som Brögger, Kiaer och Nansen. Detta företräde är också alldeles påtagligt. 1908 kunde den svenska Spetsbergsforskningen fira sitt 150-årsjubileum, dateradt efter Martins resa. Endast mellan åren 1837—1908 ha 25 expeditioner utsändts härifrån. Omkring 400 svenska böcker och 60 kartor ha utgifvits om Spetsbergen. Torells banbrytande färd 1861, Nordenskiölds expeditioner 1868 och 1870, Nathorsts, Anderssons och de Geers äro universellt erkända. Nathorst har (bl. a. i Stockholms Dagblad och tyska tidningar 1906) med fog kunnat påvisa, att det i främsta rummet är genom svenska expeditioner, som Spetsbergen blifvit utforskadt och kändt. »Det har af oss kartlagts och undersökts såväl geologiskt som botaniskt, zoologiskt, fysiskt, meteorologiskt, hydrografiskt o. s. v. Hvad man vet om Spetsbergen, grundar sig framför allt på svenska arbeten». Särskildt att minnas äro de under Jäderins ledning slutförda gradmätningsarbetena. Kostnaderna för dessa arbeten äro betydliga. De uppgå till omkring 1 $^1/_2$ miljoner kronor, hvaraf svenska staten bidragit med 520,000 kronor. Vid den internationella geologkongressen i Stockholm 1910 uttalades också, att ingen vore mer kallad än Sverige att se till, att Spetsbergen allt fortfarande finge bli ett fält för det internationella vetenskapliga arbetet. Året förut hade Bernardini i Questions diplomatiques erkänt, att svenskarna gjort större offer och ansträngningar för öns vetenskapliga utforskande än något annat folk. Norrmännen åter få allmänt det betyget, att de vetenskapligt beträffande Spetsbergen stå efter sina grannar. René Puaux kallade dem i L'Opinion 1908 för »les plus nuisibles explorateurs du Spitsbergen.» Den första norska vetenskapsmannen, som besökte Spetsbergen, var professor Keilhau 1827, och denne efterföljdes först 1878 af professorerna Mohn och Sars, 1908 af Adolf Hoell, 1910—11 af Isachsen och Staxrud. Ingen af dessa ha något upptäckarnamn att berömma

sig af. Och än mindre fångstexpeditionerna 1859, 1872, etc. Den norska staten har skänkt sitt stöd så godt som uteslutande åt merkantila företag. Roffångst, pirateri och hänsynslöshet af alla slag ha de norska gästerna gjort sig kända för.

Tar man de diplomatiska ansträngningarna i betraktande, stå de emellertid å svenskt håll knappast å nivå med de vetenskapliga. Man har i Stockholm äflats om att lägga i dagen en försynthet, som tyvärr näppeligen varit på sin plats. I Kristiania har man nämligen profiterat häraf för att såväl förtäckt som öppet verka för en norsk suveränitet med uteslutande av svensk, och man har där framdrifvit de internationella konferensförhandlingarna, af hvilka man väl ej själf känt sig i någon högre mån rättsligt eller moraliskt bunden, men som onekligen på indirekt väg gagnat det eftertrådda syftet: norsk öfverhöghet. Allt eller intet, som Konow yttrade i stortinget 1910 vid de förberedande förhandlingarnas begynnelse.

Det är ganska lärorikt att kritiskt granska dessa förhandlingars via dolorosa.

1871 framställde friherre Nordenskiöld förslag om upprättandet af en svensk koloni å Spetsbergen, hvilken borde ställas under den svensk-norska konungens beskydd. Ungefär samtidigt bildades A. B. Isfjorden, som skulle hafva till ändamål att anlägga en koloni på Spetsbergen dels för att bearbeta därstädes möjligen befintliga mineraltillgångar, dels för att befordra vetenskapliga forskningar i polartrakterna. Denna första ansats att ställa Spetsbergen under svensk eller i hvarje fall nordisk öfverhöghet strandade på norskt motstånd, sekunderadt af ryskt. Man ville å svenskt håll undvika ett kondominium, hvari Norge kunde ge prof på sina under hela unionstiden kända trakasserier. Den metod, som från början användes, var dock ej vidare lycklig. I sammansatt statsråd framhöll till en början utrikesminister Wachtmeister, att det riktigaste vore, att öarna lades under Norges territorialhöghet, och en förfrågan ställdes till Kristiania, om ej Spetsbergen närmast vore att anse som norsk egendom. Var det meningen att provocera en norsk afsägelse, misslyckades i hvarje fall denna välmening. Norge svarade på ett sätt, som man ej synes ha tänkt sig, nämligen att det knappast vore af särskildt intresse

för Norge att se det nuvarande tillståndet, enligt hvilket Spetsbergen vore herrelösa (?), förändras; men att det å andra sidan ej vore förenligt med Norges intressen att ögruppen ockuperades af en annan stat. Den svenska pretentionen afvisades således samtidigt med att man lancerade den begrafda terra nulliusteorien. Detta senare skedde, vill det synas, för att frammana Ryssland.

Den 10 april 1872 ingaf det svenska bolaget en ansökan till Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t täcktes till främmande makters kännedom meddela det koloniseringsföretag å Spetsbergen, för hvilket bolaget stiftats, samt att utverka att ett härför erforderligt område blefve ställdt under den internationella rättens skydd. Om denna ansökan hördes den norska regeringen, hvilken *afstyrkte* densamma. Lika fullt erhöllo kabinetten i Berlin, Petersburg, Brüssel, Haag, Köpenhamn, Paris och London underrättelse om bolagets bildande och ändamål, hvarvid förhoppningen uttalades, att bolaget hos de civiliserade nationerna erhölle det skydd, som dess fredliga aspirationer borde tillförsäkra detsamma *och som den internationella rätten icke kunde förvägra bolaget.* Utrikesdepartementet meddelade bolaget i skrifvelse den 1 juli 1872, att svaren i hufvudsak inskränkt sig till erkännande af skrifvelsens mottagande. Denna skriftväxling utgör ett första diplomatiskt erkännandet af en verklig rätt till områden, som ockuperats af svenskt bolag.

I detta sammanhang må också nämnas, att bolaget 1872 på Kap Thordsen lät uppföra ett boningshus, som 1882—85 kompletterades för andra vetenskapliga ändamål. 1872—73 etablerades en station vid Mossel Bay genom en af staten understödd expedition; och 1899—1901 upprättades en annan af den likaledes af svenska staten understödda övervintringsexpeditionen i Treurenberg. Stärbhusen Dickson och Nordenskiöld överlämnade sin andel i Kap Thordsens hus till bolaget, som i sin tur genom bref till Konungen den 29 februari 1909 öfverlämnade samtliga nämnda stationer till svenska staten såsom dess egendom. Denna åtgärd föranleddes närmast af intresset att trygga den svenska forskningens kontinuitet. Men statens äganderätt är ej dess mindre uppenbar. Det är då ganska förvånansvärdt, att hvarken utrikesdepartementet

eller kammarkollegium protesterat mot den vandalism, dessa hus undergått från norsk sida och att ej vid Kristianiaförhandlingarna förklarats, att dessa af svenska staten ägda hus med områden stode utom all diskussion. Det är utan vidare svenska statens plikt att här skydda sin äganderätt mot hvarje slags inkräktning. — I det nuvarande bolagets berättelse för 1912 heter det konsekvent: »För att betona att bolagets ändamål och verksamhet ej vore att betrakta såsom nytillskapade utan en fortsättning ej blott av föregående årens expeditioner utan äfven av det företag, som framsynta svenska män under år 1872 åvägabragt, har styrelsen gått i förfogande om förvärfvande af det nedlagda A. B. Isfjordens rättigheter å Spetsbergen innefattande bland annat det område, hvarå den svenska staten tillhöriga stationen vid Kap Thordsen är belägen».

För att återgå till det Nordenskiöldska förslaget om en svensk annexion af Spetsbergen, föranledde detta en cirkulärförfrågan hos Belgien, Danmark, England, Frankrike, Holland (ej Italien, såsom uppgifvits) och Tyskland. Samtliga dessa makter godkände projektet, likvisst under förbehåll, att deras undersåtar skulle fritt få utöfva näring å Spetsbergen och å angränsande haf, en klausul, som Frankrike gaf upphof till efter inrådan af en af sina konsuler i Norge. Som en blixt från en klar himmel kom däremot veto från Rysslands sida. Svenske ministern i Petersburg, general Björnstierna synes ej ha anat detta mothugg, som man måste misstänka bero på norsk inspiration. Som bulvan framskickades en herr Osidoroff, hvilken för ett obskyrt »Société d'encouragement à l'industrie et au commerce russe» gjorde alldeles oförklarliga anspråk på vidsträckta områden af Spetsbergen. Hagerup förefaller i sin artikel ej känna till denna aktion utan förklarar Rysslands uppträdande med hänvisning till att ryssar under 1700-talet drifvit jakt och fiske å Spetsbergen samt användt det som utgångspunkter för polarexpeditioner. Såsom redan antydts, hade nog också en del munkar och krämare förr i världen drifvit jakt å Spetsbergen. Några husruiner bära ännu vittne därom. På 1820-talet utsändes också en misslyckad expedition. Rabots och Carlheim-Gyllenskölds studier lämna detaljer härom.

Excellensen Gortschakoffs not är af den 15 maj 1871 och

är offentliggjord af ryska utrikesdepartementet, hvilket i motsats till det svenska kabinettet alltjämt ställer sina Spetsbergshandlingar till intresserades förfogande. Det heter däri bland annat: »För närvarande är hvarje stat berättigad att grunda sådana kolonier å Spetsbergen, som den svenska regeringen föreslagit, men detta tillstånd skulle väsentligen förändras, ifall Spetsbergen skulle komma att tillhöra en enskild makt». För att emellertid tillfredsställa behofvet af en viss säkerhet i förhållandena under bibehållande af den rådande jämlikheten, föreslog ryska regeringen, att samtliga makter skulle förbinda sig att respektera dylika kolonier. Som synes är svaret i sin första del rätt analogt med det norska. Terra nullius-principen tas fram för att undanrödja den svenska planen utan att dock någon anmärkning förebringas mot de öfriga makternas försonliga och erkännsamma hållning. Petersburg är dock så tillvida mer tillmötesgående än Kristiania, att det utan vidare erkänner den svenska koloniens rättsliga giltighet och bestånd.

Betecknande nog för Karl XV:s svaga politik föll man i Stockholm genast till föga inför denna anvisning från Petersburg. Ej ett försök att med stöd af den utaf makternas pluralitet uttryckta meningen få till stånd en lösning, som kunde motsvara den snillrike förslagsställarens önskemål. Grefve Wachtmeisters svarsnot af den 16 juni 1872 meddelade helt lakoniskt, att den svensk-norska regeringen afstått från annekteringsplanen, hvarjämte den framhåller, att regeringen aldrig haft för afsikt att hindra andra makter att grunda kolonier å Spetsbergen. Den senare förklaringen kom sannerligen post festum; framförd i rätt tid hade den måhända kunnat förekomma den ryska inblandningen. Som denna sak nu faktiskt fördes, lände den blott till att Rysslands misstänksamhet i otid väcktes, och att det internationella systemet vann burskap inom Spetsbergsdiplomatien. Det kunde åter upprepas: inspirationen förefaller norsk.

Som en vinst är emellertid att anteckna kommunikéns innehåll, att svenska regeringen äfven stadfäst stadgarna för bolaget Isfjorden, som ämnade grundlägga en koloni på ett område af ungefär 4,000 kv.-km. på östra sidan af ögruppen. Bolaget fullföljde ej blott vetenskapliga ändamål, utan hade äfven för afsikt

att tillgodogöra sig mineralrikedomarna på ön (närmast fosfater)[1]. Svenska regeringen uttalade förhoppningen, att företaget, så länge det existerade, kunde räkna på att få åtnjuta skydd från samtliga regeringars sida och i synnerhet den ryska regeringens. Det svenska bolaget, hvars samtliga rättigheter innehafvas af det nu existerande, erhöll på detta vis ett uttryckligt erkännande ifrån statsmakternas sida, som veterligen intet annat i världen kan göra anspråk på. Å andra sidan, skrifver Idman, avstår Sverige-Norge i denna skrivelse i uttrycklig form från sina annexionsplaner på Spetsbergen, och den bildar grunden för alla framtida öfverenskommelser. Ser man denna tolkning i dess rätta historiska belysning, kan den dock sägas långt mer ge uttryck för en norsk än en svensk bundenhet, så tillvida som den svenska viljeförklaringen långt ifrån hvilade på en frivillig öfvertygelses grund.

Som var att vänta, fingo norrmännen snart själfva pröfva på tänderna av den björn de väckt. Den 21 september 1896 fick ryska envoyén Sinovjeff i Stockholm i uppdrag af sin regering att förhöra sig om Norges afsikt att annektera Spetsbergen, en åtgärd, som framställts vara framkallad af de allt betydelsefullare norska intressena på Spetsbergen och af frånvaron af hvarje styrelse på ön. Sändebudet meddelade i svar till sin regering i St. Petersburg, att man efter Nansens expedition i Norge ansett, att Norge även framdeles borde stå i spetsen för alla företag, hvilka afsåge att utforska polarländerna (sic!). För att tjäna som utgångspunkt för dessa företag hade man velat grunda en station på Spetsbergen. Man stack sålunda ej under stol med den norska annexionstanken. Den svenske utrikesministern greve Douglas hänvisade emellertid nu beskt nog på, att han på anhållan af norske statsministern till denne lämnat upplysningar beträffande brefväxlingen mellan den ryska och den svenska regeringen åren 1871—72. Sinovjeff underrättade då å sin sida grefve Douglas om, att det var ryska regeringens afsikt att vidhålla sin forna ståndpunkt i Spetsbergsfrågan. Tack vare denna parad med norrmännens egen värja afstyrdes denna gång deras suveränitetsplaner.

---

[1] Det åsyftade företaget blev illa förberedt och misslyckades. Dokumenten i Vetenskapsakademiens Bibliotek innehålla en del även rättsligt intressanta dokument.

Efter denna läxa synas norrmännen insett, att de voro fångna i sin egen snara. De sökte likväl utnyttja den tanke, de själfva så oförsiktigt frammanat 1871. Civilministern Quam hemställde nämligen 1899 till den svenske utrikesministern om sammankallandet af en internationell konferens för Spetsbergsfrågans lösande. Dess program skulle utgå från grundsatsen, att Spetsbergen borde vara neutralt och öppet för alla land. Den svenska regeringen var dock tillräckligt medveten om den undermening, som låg bakom, och *nekade* sin medverkan till det farliga projektet.

Unionsbrottet gaf Norge fria händer att föra hvilken utrikespolitik det behagade. Masken kastades också snart. Pressen larmade öfver den »pakt man förpestades i», d. v. s. beroendet af Sverige i Spetsbergsfrågan, och yrkade på att Norge utan vidare skulle realisera sin s. k. historiska rätt. Som anledning framhölls också olidliga arbetarförhållanden, som kommit skaror att lämna sitt arbete där uppe. Alltnog, man förberedde en ny kupp. Den klumpiga föresatsen föranledde dock genast rysk intervention. Öfver hufvud har Ryssland alltid under förhandlingarna visat sig som en trogen väktare af den internationella politik, Norge så oförsiktigt provocerat.

Ryska sändebudet Krupenskij meddelade i not af den 24 maj 1906 till sin regering, att han enligt gifna instruktioner förfrågat sig hos herr Lövland om Norges verkliga intentioner å Spetsbergen. Denne hade då, tydligen nödd och tvungen, försäkrat, att den norska regeringen ej hyste några baktankar utan fasthöll vid öfverenskommelsen af 1872. Samtidigt hade han näsvisheten att anhålla om upplysningar om den förda brefväxlingen mellan Stockholm och Petersburg, d. v. s. han satte i fråga uppriktigheten af de af grefve Douglas lämnade upplysningarna. Han gjorde äfven ett intressant tillägg. »Vid strängt fasthållande af vår öfverenskommelse äro vi dock beslutna att på samma sätt som under de föregående åren under sommarsäsongen, då turisterna besöka öarna, föra posten med de af våra fartyg, hvilka förmedla förbindelsen mellan Norge och Spetsbergen. På denna öfverföring af bref och paket kan Norge naturligtvis ej grunda någon som helst rätt eller något privilegium». Krupenskij genmälde, att detta från rysk sida ej kunde röna motstånd

under förutsättning, att all post äfven i framtiden så att säga privatim öfverlämnades åt Norge för vidare befordran, och att inga speciella Spetsbergsfrimärken (sådana hade en tid utgifvits af Västeraalens Dampskibsselskab) finge införas, emedan dessa kunde ge ett uttryck för Norges suveränitet öfver ögruppen. I ett postskriptum nämner ministern slutligen, att han af Lövland erhållit skriftlig förbindelse, att den norska regeringen utan några som helst förbehåll erkände giltigheten af öfverenskommelsen af 1871—72, hvad Norge beträffade. Denna debatt om postföringen är af vikt så till vida, som Norge faktiskt synes ha velat skaffa sig ett monopol på post- och telegrafväsendet för att därur härleda en suveränitetsrätt. 1911 förklarade norska regeringen, att postkontoret å Spetsbergen tillhörde världspostunionen i kraft af art. 33 i tilläggskonventionen, Rom 1906. När Norge detta år beslöt upprätta en trådlös telegrafstation, för hvilket ändamål stortinget med nationell begeistring beviljade 250,000 kronor, framgick det också, att linjen Green Harbour-Hammerfest i norska ögon markerade en i viss mån suverän åtgärd. Novoje Vremja påpekade åtgärden som ett led i en politik att gradvis upprätta norsk myndighet på ön och alltså omdana den från res nullius till norsk egendom.

Samtidigt med att nämnda förklaringar afgåfvos, fortsatte emellertid den Michelsenska regeringen sin aktion. I viss mån syntes också ögonblicket gynnsamt. Excellensen Isvolsky lär ha blivit en vän af tanken på åtminstone en norsk administration. England för sin del förhöll sig passift. Norge hade som sagts alltid motsatt sig den från svenskt håll föreslagna notificeringen af ockupationer. Vid en interpellation i underhuset den 30 november 1906 gaf sir Edvard Grey mr White svaret, att den brittiska regeringen ej kände till några territoriella koncessioner å Spetsbergen. Efter de bekanta Buscham-episoderna (se härom utförligt Waultrin) svarade å andra sidan Grey, att om ej så lång tid förflutit därefter skulle regeringen sändt örlogsskepp till platsen, men att för närvarande hvarje engelsman handlade på egen risk däruppe. Den Campbell-Bannermanska ministären afgaf på så vis nära nog ett »protocole de desintéressement». Den cirkulärnot man utsände från Kristiania innehöll tvenne alternativa förslag,

nämligen dels internationell administration och dels ett uppdragsgifvande åt Norge att som samtliga makters mandatarie administrera ön genom norska ämbetsmän och enligt norsk lag. Det må påpekas, att det senare alternativet omedelbart afböjdes. I noten af den 13 febr. heter det, att då det rättslösa tillståndet på Spetsbergen hade gifvit upphof till klagomål både från norrmäns och utlänningars sida, toge sig den norska regeringen friheten att vända sig till de öfriga regeringarna med en förfrågan, huruvida det vore möjligt att genom öfverenskommelse mellan de intresserade makterna få en förbättring till stånd. Det framhölls uttryckligen, att norska regeringen ej hade för afsikt att förändra det existerande läget, som tillförsäkrade hvarje stats undersåtar rätt att i lika stor grad tillgodogöra sig Spetsbergens rikedomar. Betecknande är emellertid, att ungefär samtidigt man från norsk sida inspirerade sådana artiklar som Waultrins och Piccionis i Revue Generale de droit international public. «Förgäfves», säger den förre författaren, »bestrida svenskarna norrmännen deras rätt och förebrå de dem deras medelmåttiga deltagande i Spetsbergens historiska utveckling; att förneka deras rättigheter vore i strid med sakens natur och att efterlikna dem, som vilja beröfva Frankrike kontrollen öfver gränsen mellan Algeriet och Marocko».

Förhandlingarna kommo emellertid i gång. Länge hade dock ej stormaktskoncerten haft Spetsbergsfrågan på sitt program, förrän ett nytt initiativ gjordes från norskt håll. Man ville förskaffa, om ej enbart Norge så dock detta land i förening med Sverige och Ryssland en viss ledande ställning i den arktiska politiken. I detta syfte sammankallades sommaren 1910 i Kristiania delegerade för norska, ryska och svenska regeringarna. Som resultat framkom ett förslag, hvars kärna gick ut på upprättandet af en internationell kommission af de tre makterna, en fredsdomare samt en administrativ regim, som tycktes ha utsikt att så småningom bli helt norsk. De främmande regeringarna hade hufvudsakligen att satsa penningar till ett norskt företag. Därmed vare dock ej sagt, att ej förslaget innehöll en serie rätt förståndiga rättsliga moment.

1910 års förslag underställdes de övriga regeringarna. Dessa framställde en del anmärkningar och för att tillmötesgå dessa liksom för att i övrigt närmare granska projektet, samman-

kallades en ny tremaktskonferens i Kristiania 1912. Resultatet sammanfattades nu i ett konventionsförslag, hvilket utgafs af norska utrikesdepartementet. Ett helt kort påpekande offentliggjordes också i det svenska utrikesdepartementets årsbok 1912; oaktadt en kommuniké bebådade motsatsen, har däremot ej förslaget i Sverige öfversatts. Ja, det påstås fortfarande här vara af hemlig natur! I Jahrbuch des Völkerrechts publicerade Hagerup förslaget med en del intressanta kommentarer.

Det är ej här tillfälle att ingå på resultaten af den nya konferens mellan de nordiska länderna och stormakterna, som 1914 sökte omredigera 1912 års förslag. Förhandlingarna ägde afseende å ögruppens internationella ställning, kolonisternas personliga status, upprättandet af en internationell Spetsbergskommission, polisväsendets ordnande, den civila rättsordningen, den straffrättsliga myndigheten, fullgörandet af domar, utslag och rättsliga afgöranden, den internationella civil- och straffprocessen, fastighetsväsendet, arbetarförhållanden, jakt och fiske m. m. Det utkast i 77 artiklar som antagits 1912 reducerades 1914 högst väsentligt. Blott ett tjugotal vunno erkännande.

Man må emellertid stryka under å tvenne väsentliga punkter. Neutraliseringen först och främst. Det heter att Spetsbergen skall förblifva terra nullius, det skall varken helt eller delvis kunna annekteras av någon stat eller under någon som helst form kunna läggas under någon makts suveränitet. I händelse af krig skall Spetsbergen alltid betraktas som neutralt område. Hvarje handling i strid mot neutraliteten skall där vara förbjuden. Man kan, som flera granskare framhållit, ställa sig ytterst tveksam till ett sådant stadgandes effektivitet eller rent af tillmäta det en viss vansklighet för de smärre makterna. Gällde det exempelvis att upprätthålla 24-timmars regeln, hvem skulle då ingripa som exekutor? Alla eller ingen, eller de närmast liggande såsom mandatarier för konserten? Den kollektiva garantien vore, har man sagt en *plikt* för alla de kontraherande makterna men den individuella en *rättighet*. Men den kollektiva garantien torde få föga värde, då ju neutraliteten knappt kunde kränkas af någon annan än en signatärmakt; den individuella garantien tolkad som blott en fakultativ rätt blefve lätteligen alltför illusorisk.

Fastighetsspörsmålet är det andra väsentliga temat. Enligt ett förslag borde en verklig äganderätt genom inskrifning i fastighetsägarens eget hemlands jordregister kunna konstitueras. Enligt en annan åsikt skulle däremot blott en ockupations- eller nyttjanderätt till jorden kunna medgifvas. Det var detta senare förslag som segrade. Å ett markområde, som ej kontinuerligt och permanent utnyttjats under en tid af sex år, skulle intet som helst rättsanspråk längre kunna framställas. I och för sig måste detta senare projekt anses skäligt så till vida, som ju annars spekulanter med lätthet kunde omöjliggöra för den allvarligt sinnade exploatören att åtkomma naturtillgångarna. Emellertid må man betänka, att tanken segrade tack vare de ryska delegerades obstruktion mot erkännandet af en bestående äganderätt. Det gäller att undvika, heter det i en rysk instruktion af den 1 juli 1910, att de värdefullaste områdena öfverföras i främmande ägo, innan ryska undersåtar hunne tillägna sig dem! I denna baktanke ligger en af de största vanskligheterna för godtagandet af det nu hvilande konferensprojektet. Det må vidare märkas, att för Sveriges räkning för närvarande äro inmutade områden, som omöjligen kunna tänkas inom så kort tidrymd som några få år blifva varken effektivt eller kontinuerligt utnyttjade, men att å andra sidan utan tillgång till dessa områden insatsen af större kapital ej gärna kunde ifrågakomma från svenskt håll. Må man också märka, att vårt nuvarande Spetsbergsbolag anser sig med äganderätt förfoga öfver de för dess räkning inmutade fyra fälten. Kort sagt, äganderättsbegreppets erkännande är för oss ett oundgängligt villkor.

Innebär å andra sidan ett kondominat möjligheten för äganderättsprincipens upprätthållande? Systemet Torrens, sådant det tilllämpas å Nya Hebriderna, ger en viss hemul för detta påstående. Liksom man hvad beträffar grundsatserna för den statsliga ockupationens värde har att utgå från de principer, som äro nedlagda i Berlinakten 1885, utslaget rörande Carolinerna, folkrättsinstitutets uttalande af 1888 samt de motiv, som gjordes gällande under Grisebådarprocessen 1909, så har man, vad äganderättsspörsmålet angår, otvifvelaktigt att söka sin ledning af nämnda fransk-engelska föredöme.

Den utveckling händelserna tagit under denna sommar göra de problem, som sålunda antydts, dubbelt brännande. Vi ha sett ett svenskt företag nödgas utverka lejd från både tyskt och engelskt håll för att våga anträda färden. Oroligheter, provocerade eller ej, ha föranlett Norge att till ögruppen sända krigsfartyg och trupper — rena suveränitetsåtgärder, som synas äga ett lätt genomskinligt syfte. Å andra sidan har det svenska bolaget anhållit om Kungl. Maj:ts koncession å en radiotelegrafanläggning: en första anmodan om en suverän åtgärd äfven från svensk sida. Det ytterst betryckta läge, i hvilket expeditionen råkat genom Englands vägran att släppa den från Tromsö i tid, har än mer framhäft vådan af det rådande osäkerhetstillståndet. Vi stå inför en fas af aktiv diplomati, som onekligen förtjänar ett synnerligt intresse såväl ur nationell som juridisk synpunkt.

Till sist några ord äfven om Björnön. Denna ö är ganska rik. Af dess 100 millioner ton kol från kolperioden torde ungefär hälften löna sig för exploatering. Jakten och fisket äro likaledes rikliga. Som ett konkurrensmoment tillkommer dessutom öns strategiska värde. Först 1899 erhöllo emellertid konflikterna någon skarpare karaktär. En tysk, något vetenskapligt utrustad äfventyrare, hr Lerner, afreste då dit med sitt fartyg »Terschelling» och företog en rad annexioner af kolbärande områden. Han reste taflor och uppförde kummel till tecken på sin äganderätt och medgaf andra intresserade endast en viss trafikrätt öfver sina domäner. Emellertid började han gent emot främlingar att uppträda hotfullt och pockande samt påstod sig till skydd för sin rätt kunna åberopa själfva den tyske rikskansleren. Denne självgjorde kejsar Lebaudy öfver det nordiska Sahara-Klondyke skulle emellertid snart desavoueras. Telegrammen om hans aktion väckte nämligen oro på kontinenten. Man pekade på ett nytt Marocko. Själfva den svenska regeringen såg sig föranlåten att sända Svensksund till farvattnen. Ryssland lät i juli månad kryssaren Svetlana kasta ankar i Olgaviken. I Stockholm enades grefve Douglas och den ryske ministern om, att Björnön borde betraktas som res nullius, allt under det fiske- och andra kommersiella företag erkändes som internationellt fria. I Berlin hade redan dessförinnan Wilhelmstrasse förklarat herr Lerner alldeles oberättigad att hissa tyska

flaggan i kejsarrikets namn. Berlin och Petersburg öfverenskommo snart nog att ömsesidigt respektera de besittningar, hvarpå deras undersåtar gjort anspråk. En status alltså, som mycket liknade Spetsbergens.

Från norsk sida har emellertid senare statsligt understödda expeditioner utgått till Björnön. Äganderätten till fastighet därstädes har i visst fall genom norsk domstol blifvit stadfästad. Waultrin kunde med ledning af kända fakta skrifva 1908: »Ingenstädes möter man den norska statens öppna aktion, men öfverallt ger den sig tillkänna indirekt genom officiösa institutioners mellanhand. Kristianiaregeringens kontroll utöfvas indirekt men säkert». Denna sträfvan ha de internationella förhandlingarna ej lagt någon hämsko på, men man torde ej ha varit alldeles blind för risken att alltför mycket utmana Ryssland. Efter inrättandet af sin krigshamn Port Catherine vid Alexandrovsk å Murmankusten har ryska regeringen äfven insett betydelsen af en militär station å Björnön till skydd för sin trafik på Arkangelsk. Lerners tragikomiska öde torde ej minst ha föranletts af Rysslands farhåga för tyska planer i denna nordiska arkipelag. Redan under Krimkriget befarade Ryssland på goda grunder en attack norrifrån. Tanken på en framtida kraftmätning med England torde också vara en anledning för Petersburg att antingen militärt utnyttja eller effektivt neutralisera Björnön.

Från svensk sida har hittills så godt som intet gjorts för att praktiskt utnyttja Björnön. Ej heller af andra makter ha några ockupationer företagits utom från norsk sida, såsom antydts. Ett norskt bolag anser sig f. n. ha äganderätt till hela ön. Vetenskapligt däremot ha svenskarna å Björnön lagt ett ärorikt kapitel till de öfriga inom polarforskningens gebit. Må det vara nog att erinra om 1868, 1898 och 1899 års expeditioner under en Nordenskiölds, Nathorsts och J. G. Anderssons ledning. Den senare skrifver i Ymer (1901 h. 1): »Nästan hvarje drag af Beeren Islands nu rätt väl kända naturhistoria är utvunnet af svenska män.» Sådana fakta förplikta för ett folk, som ej i kulturell öfvermättnad ägnar sin vetenskap åt mänskligheten med åsidosättande af det egna landets väl.

Från svenskt forskarhåll har som pendant till den norska föreslagits en svensk trådlös telegrafstation å Björnön. Än viktigare är gifvetvis att förebygga öns annektering af främmande makt eller en regim, som lamsloge ett framtida mer beredvilligt initiativ från svenskt håll.

Exakta dödlighetstabeller.

Af

Docenten S. D. Wicksell.

Den svenska befolkningsstatistiken anses höra till samtidens bäst organiserade. Som bekant utgöres primärmaterialet hufvudsakligen af utdrag ur kyrkoböckerna, som af prästerskapet hvarje år insändas till Statistiska Centralbyrån. I Statistiska Centralbyrån undergår detta material en omfattande och genomgripande bearbetning, hvars hufvudsakliga resultat bringas till allmänhetens kännedom i periodiska publikationer. Intill år 1910 utgåfvos dessa under titeln *Bidrag till Sveriges officiella Statistik. A. Befolkningsstatistik* och utgjordes, dels af årliga redogörelser för folkmängden och dess förändringar, dels af redogörelse för de hvart tionde år återkommande folkräkningarna samt af tioårsöfversikter. Sedan 1910 har publikationssättet afsevärdt förändrats, i det under den gemensamma titeln *Sveriges officiella Statistik. Folkmängden och dess förändringar* flera serier utgifvas, af hvilka bland hittills utkomna delar kan nämnas: *Folkräkningen 1910* del I och II; *Dödlighets- och Lifslängdstabeller* för årtiondet 1901—1910; *Befolkningsrörelsen*, Öfversikt för åren 1901—1910; *Befolkningsrörelsen* år 1911, 1912 och 1913; *Dödsorsaker* år 1911 och 1912 samt *Ut- och invandringen* 1911, 1912, 1913, 1914, 1915 och 1916.

Hvad speciellt statistiken öfver dödligheten beträffar, utgöres denna — om vi bortse från statistik för särskilda yrken samt öfver dödsorsakerna —, förutom af folkräkningsresultaten och det årliga antalet af födda af hvarje kön, framför allt af de olika kalenderårens antal döda, uppdelade efter län (särskildt för landsbygd och städer) samt efter kön, ålder och civilstånd. Dessutom

meddelas en tabell öfver folkmängden för hela riket efter kön, ålder och civilstånd vid hvarje kalenderårs slut, hvilken tabell erhålles genom beräkning (Fortschreibung) på grundval av senaste folkräkningsresultat jämte statistiken öfver döda, öfver vandringarna samt (sedan 1911) öfver den i böckerna för obefintliga upptagna delen af befolkningen. För denna beräkning av befolkningens åldersfördelning användes emellertid sedan 1895 en statistik öfver de döda uppdelade efter födelseår, hvilken statistik icke meddelas i de tryckta publikationerna.

Med användning af detta material företages nu för hvarje decennium en beräkning af dödlighets- och lifslängdstabeller för hela riket, samt, på grundval af approximativa beräkningar af vederbörande folkmängds åldersfördelning, äfven särskildt för landsbygden och städerna. Dessutom meddelas på särskild statistik grundade tabeller för Stockholm och Göteborg. Det är emellertid härvid att märka, att beräkningarna af dödlighetstabellerna hvila på approximativa räkneformler. De kunna ej heller, så som denna detalj af dödlighetsstatistiken för närvarande är ordnad utföras på annat sätt. Det årliga antalet döda i olika åldersår är nämligen ej direkt jämförbart med motsvarande åldersklass' lefvande vid föregående års slut, och ej heller tioårsperiodens antal döda med medelfolkmängden för decenniet i sin helhet.

För att något förenkla saken skola vi i det följande hålla oss till dödligheten årsvis. De därvid gjorda anmärkningarna gälla emellertid — mutatis mutandis — äfven för de tioåriga siffrorna.

Vid uppställandet af dödlighetstabeller gäller det framför allt att beräkna vissa sannolikhetstal, de s. k. dödsriskerna, hvilka utgöra ett mått på sannolikheten för en person, som just inträdt i ett visst åldersår, att dö, innan han hinner bli ett år äldre. Den väsentliga egenskapen hos sådana sannolikhetskvantiteter är, att de utgöras af bråk, hvilka i nämnaren innehålla ett antal lefvande och i täljaren dessa lefvandes årstribut till de döda. Täljaren skall alltså alltid i sin helhet vara inbegripen i nämnaren. Detta är emellertid icke fallet om man ställer ett kalenderårs antal döda i en viss åldersklass i relation till samma åldersklass' antal lefvande vid föregående års slut, enär de döda här uppenbarligen delvis

rekryteras äfven ur närmast lägre åldersklass vid föregående års slut. Häraf kommer det sig, att kvoten mellan de i våra statistiska publikationer uppgifna massorna af döda och lefvande icke utgöra sannolikhetskvantiteter. För att erhålla sådana är man därför tvungen taga sin tillflykt till approximativa formler.

Sådana approximativa formler användas också i Statistiska Centralbyrån, och, ehuru de i publikationerna erhållit en ur flera synpunkter onöjaktig motivering, äro de dock, åtminstone då tilllämpningen gäller befolkningen utan afseende på civilståndet, i allt väsentligt tillfredsställande. De hvila nämligen matematiskt sedt på de relationer, som äga rum mellan de s. k. centrala dödlighetskoefficienterna och dödsriskerna. Det är ej heller på denna punkt vi ha för afsikt att göra några anmärkningar. Tvärtom synes den svenska officiella statistiken i afseende på dessa arbeten vara värd allt erkännande.

Afsikten med föreliggande artikel är i stället att visa, hur den svenska statistiken *utan någon som helst ökning i arbete och nästan utan ökning i kostnader* skulle kunna så disponeras, och i sådan form publiceras, att hvarje slag af approximativa dödlighetsberäkningar blefve helt och hållet öfverflödiga. Att vi härvidlag ej föreslå några egentliga nyheter utan i stort sedt hålla oss på den gängse formella befolkningsteoriens gebit, är uppenbart för hvar och en som känner de senaste fyrtio årens befolkningsteoretiska litteratur. En öfversikt af här tillämpbara delar är att finna i CZUBERS lärobok: *Wahrscheinlichkeitsrechnung Bd II. Zweiter Abschnitt: Sterblichkeitsmessung* eller BLASCHKE: *Vorlesungen über mathematische Statistik*.

För att få en fullt tillfredsställande och *exakt* dödlighetsstatistik är det tillräckligt, om man förutom folkräkningsresultaten har tillgång till s. k. elementarmassor (Elementargesamtheiten) af döda. Elementarmassor af döda äro sådana kvantiteter, som ange antalet döda begränsadt till ett födelseår, ett åldersår och ett observationsår. (De döda efter åldersår och dödsår hänföra sig till tvenne födelseår.) Sådana elementarmassor af döda äro redan nu tillfinnandes i Statistiska Centralbyråns opublicerade »pricknings-listor» och »sammandrag». För att förstå detta är det nödvändigt

att man gör sig reda för för det förberedande arbetet med dödboksutdragen, hvilket numera företages å Statistiska Centralbyrån.

I utdragen ur död- och begrafningsboken, hvilka för hvarje år af prästerskapet insändas till Centralbyrån, anges bland annat de dödas såväl födelse- som dödsdag. Sedan dessa utdrag underkastats den behandling, som tekniskt benämnes »slagning», och som har till ändamål att afföra eventuellt dubbelförda individer, företages en s. k. detaljgranskning. Under denna detaljgranskning *understrykes* födelseårtalet för de individer som dött *före* sin födelsedag det år utdraget afser. Om sålunda en person uppgifves vara afliden den 26/3 1915 och född den 15/5 1888 understrykes siffran 88 i födelseårtalet, medan sådan understrykning ej sker för en individ som exempelvis dött den 26/3 1915 och var född den 12/2 1888. Sedan dödsboksutdragen behandlats på detta sätt »afprickas» de döda på särskilda »prickningslistor» för hvarje län och för hvart kön och civilstånd. Därvid inprickas för hvarje födelseår de understrukna för sig och de icke understrukna för sig. Sammandrag göres sedan för hela riket och för landsbygden och städerna. Adderar man nu i sammandragen ihop de icke understrukna döda hörande till ett födelseår med de understrukna döda hörande till närmast föregående födelseår, erhåller man de döda fördelade efter åldersår. Det är dessa siffror, som sedan publiceras. Adderar man däremot ihop de understrukna och icke understrukna döda hörande till *samma* födelseår, erhålles fördelningen efter födelseår. Dessa siffror användas i Centralbyrån vid beräkningen af folkmängdens åldersfördelning för slutet af de år, då folkräkning ej äger rum. Dessa antal »understrukna» och »icke understrukna» döda är nu just elementarmassorna. På dem skulle hvarje dödlighetskalkyl grundas, ty därvid erhåller man, som sedan skall visas, en från hvarje slag af approximativa beräkningar fri, exakt dödlighets-statistik. Det vore synnerligen lyckligt, om Statistiska Centralbyrån ville publicera dessa i manuskript för hvarje år färdiga elementarmassor [1], samt eventuellt äfven på dem grunda sina beräkningar af tioårs-

---

[1] Så sker t. ex. sedan 1910 för alla de tyska förbundsstaterna. I vissa av dem, såsom Württemberg, har elementarmassor publicerats sedan 40 år tillbaka.

periodernas dödlighets- och lifslängdstabeller. I synnerhet som, med den höga nivå som den svenska befolkningsstatistiken intar, ett visst »richesse oblige» borde bjuda, att man ej låter någon underlåtenhet i detta afseende komma sig till last.

Vi skola nu uppvisa, hur exakta dödsrisker kunna vinnas med tillhjälp af elementarmassorna. Vi skola därvid först angifva, hur man kan beräkna desamma för tiden närmast omkring ett folkräkningsår, för att sedan gifva ett utkast till behandling af öfriga år och af tioåriga perioder.

Härofvan ha vi omtalat hur man genom lämplig kombinering af ett års elementarmassor erhåller de dödas, dels åldersfördelning, dels födelseårsfördelning. Har man observationer från tvenne angränsande år är en tredje kombination möjlig. Vi beteckna som förut med en generations understrukna döda dem, som under ett visst kalenderår dött före sin födelsedag det året, och med generationens icke understrukna döda dem, som dött efter sin födelsedag under dödsåret. Adderar man nu samman de icke understrukna döda för ett kalenderår med de till vederbörande födelseår hörande understrukna döda för nästföljande kalenderår, erhåller man det antal döda, som, födda ett visst år, aflidit under ett bestämdt åldersår.

Äro nu de två angränsande kalenderåren så valda, att en folkräkning är utförd den 31 december det första året, så erhåller man, om vi för ögonblicket bortse från vandringarna, genom att till de vid folkräkningen lefvande, som äro födda ett visst år, d. v. s. inneha ett visst åldersår, lägga de samma födelseår tillhörande icke understrukna döda för det folkräkningen föregående kalenderåret, ett tal, som anger, hur många af vederbörande årskull, som under detta år upplefva sin födelsedag d. v. s. fylla det åldersår, till hvilka de ofvan beräknade döda höra [1]. Kvoten mellan de båda sålunda funna massorna af döda och lefvande utgör ett *exakt* mått på sannolikheten för en person, som just fyllt ett

[1] Gäller det dem, som ingå i första lefnadsåret bör man direkt använda antalet under året födda. Detta emedan folkräkningen i regel ger en dålig bestämning af de i första lefnadsåret lefvande.

visst åldersår, att dö innan han fyllt det nästa. Beteckna vi med d_y^t och d_y^t respektive icke understrukna och understrukna döda, som, födda år t, äro observerade under kalenderåret y, samt med L_y^t det vid folkräkningen vid slutet av år y funna antalet öfverlefvande af t års kull, så ha vi för dödsriskerna formeln:

$$q_x = \frac{d_y^t + d_{y+1}^t}{L_y^t + d_y^t},$$

där åldern x erhålles ur formeln

$$x = y - t.$$

Den sålunda erhållna dödlighetsformeln är väl känd. Den tillskrifves i regel Becker.

Det återstår nu, i detta sammanhang, endast att taga hänsyn till de modifikationer i ofvanstående formel, som eventuellt kunna vara nödvändiga på grund af *vandringarna*. Vid Statistiska Centralbyråns beräkningar öfver tioårsdödligheten tages som bekant ingen som hälst hänsyn till vandringarna. Att vi ansett oss böra göra det här beror ej på, att vi på något sätt mena detta vara ett fel hos Centralbyrån, som tvärtom kan ange fullt acceptabla skäl därför. Förhållandet är nämligen det, att Centralbyråns beräkningar grunda sig på *medelfolkmängden*. Ett eventuellt störande inflytande på siffrorna kunna vandringarna härvid utöfva hufvudsakligen endast i den mån de olika åldersklassernas emigration och immigration fördelar sig ojämnt på årets olika delar, samt på grund af den omständigheten, att de under utvandringsåret i främmande länder döda emigranterna ej ingå i de observerade dödstalen. Det torde kunna anses fullt berättigadt att bortse från dessa mera subtila differenser. Då man, som vi här velat göra, grundar beräkningarna på antalet individer, tillhörande vederbörande årskullar, som uppnå sina respektive födelsedagar, ligger saken emellertid ej fullt så lyckligt till ehuru, som det efterföljande skall visa, äfven här vandringarna i regel kunna negligeras.

Då man vill taga full hänsyn till vandringarnas inflytande kan man utgå från flera väsentligen olika grundprinciper alltefter

som man vill utröna dödligheten hos den mera stabila, bofasta befolkningen eller hos den befolkning, som öfverhufvud under någon del af observationstiden är bosatt i landet. För min del har jag efter något betänkande ansett mig böra lägga det antal personer, som, medan de äro bosatta i riket, uppnå sina respektive födelsedagar, till grund för beräkningarna. Utgående från denna princip skulle man då ha att till nämnaren i ofvanstående dödlighets-formel lägga de emigranter, som, tillhörande de under år t födda, utvandrat efter sin födelsedag det år som föregår folkräkningen, samt vidare därifrån subtrahera motsvarande antal immigranter. Till täljaren i bråket skulle man så ha att dels addera de emigranter, som, födda å t och utvandrade i åldern x till $x + 1$ år, dött i utlandet innan uppnående af sin $x + 1$:sta födelsedag, dels att därifrån subtrahera motsvarande antal inom landet döda immigranter.

För att fullt exakt kunna genomföra detta skulle man alltså behöfva känna dels elementarmassorna af de vandrande, dels deras dödlighet. Den svenska statistiken öfver ut- och invandring ger emellertid ingen kunskap om dessa tal. Det material som ligger till grund för statistiken öfver vandringarna anger nämligen icke vederbörandes födelsedatum utan endast deras födelseår. I de officiella publikationerna förekomma visserligen, egendomligt nog, de olika kategorierna af ut- och invandrade tabulerade efter åldersår, men de tal som gifvas gälla faktiskt fördelningen efter födelseår [1]. Sålunda ange t. ex. de antal som i tabellerna för 1911 uppges ha vandrat i åldern 0—1 år, 1—2 år, 2—3 år etc. i själfva verket dem som äro födda år 1911, 1910, 1909, etc.

För att man på ett tillfredsställande sätt skall kunna ta hänsyn till vandringarnas inflytande på dödligheten äro dock dessa uppgifter mer än tillräckliga. Detta inflytande kan ju a priori förmodas vara helt obetydligt. Då det gäller att beräkna en *obetydlig* korrektion är det emellertid tillåtet, äfven då man gör anspråk på att använda exakta metoder, att göra detta på grundval af plau-

[1] Därigenom blifva t. ex. de, som anges ha vandrat i åldern 0—1 år, icke jämförbara med dem som anges ha vandrat i högre ålder. Förstnämnda kategori är nämligen i genomsnitt blott hälften så lång tid utsatt för möjligheten att vandra.

sibla antaganden. De differenser som återstå äro hvad man kallar små af högre ordning. För öfrigt är den svenska statistiken öfver ut- och invandrade i sig själv, ej mera tillförlitlig än att det vore en absurditet att försöka gå mera rigoröst tillväga.

För att komma tillrätta med saken skola vi göra följande antaganden: (i allt väsentligt öfverensstämmande med dem, som ligga till grund för Statistiska Centralbyråns ståndpunkt)

1:o. Att såväl de ut- som invandrade, hvilka äro födda ett visst år, under det åldersår de vandra i genomsnitt befinna sig ett halft år inom landet, samt att hälften af dem ut- respektive invandra efter sin födelsedag under observationsåret.

2:o. Att de vandrades dödlighet är densamma som de hemmavarandes.

Betecknas antalet under år y utvandrade, som äro födda år t med u_y^t, samt motsvarande antal invandrade med v_y^t, har man alltså, i enlighet med hvad som ofvan yttrats och på grundval af de nyss gjorda antagandena, att till nämnaren i dödlighetsformeln lägga $^1/_2\ (u_y^t - v_y^t)$ samt att till täljaren lägga $^1/_2\ (u_y^t + u_{y+1}^t - v_y^t - v_{y+1}^t)$ multipliceradt med halfva dödlighetskoefficienten. Man kommer sålunda till formeln

$$q_x = \frac{d_y^t + d_{y+1}^t + \frac{1}{4}\, q_x\,(u_y^t + u_{y+1}^t - v_y^t - v_{y+1}^t)}{l_y^t + d_y^t + \frac{1}{2}\,(u_y^t - v_y^t)}$$

Denna formel är emellertid, som en enkel algebraisk räkning visar, likbetydande med den följande:

$$q_x = \frac{d_y^t + d_{y+1}^t}{l_y^t + d_y^t + \frac{1}{4}\ (u_y^t - u_{y+1}^t) - \frac{1}{4}\ (v_y^t - v_{y+1}^t)}$$

Man ser alltså, att vandringarna bli på tillfredsställande sätt beaktade om man till nämnaren i dödlighetsbråket lägger en fjärdedel af differensen mellan utvandringssiffrorna för de år t födda, hvilka utvandrat under de två på hvarandra följande kalenderåren, samt drar motsvarande fjärdedel af invandringsdifferensen ifrån. Om man undantar åldrarna närmast omkring värnpliktsåldern äro dessa tal i regel relativt små. I de högre åldrarna

äro de därtill ungefär lika stora, samt i de flesta andra åldrar kompenseras i hvarje fall utvandringskorrektionen något af invandringskorrektionen. Man kan alltså säga att korrektionstermen till nämnaren i de allra flesta åldrar är i dubbel måtto liten. Undantagas åldrarna 20—30 år torde den i regel helt kunna negligeras. Som det emellertid förorsakar endast helt obetydligt besvär, kan man ju göra sig till regel att ta korrektionstermen med öfverallt.

Ännu en omständighet återstår emellertid att nämna. När en uppdelning sker efter civilstånd inträffar nämligen i sak samma svårigheter som vid vandringarna. Frågan är, hur man skall behandla de under observationstiden nygifta samt dem, som under sagda år blifvit änklingar respektive änkor eller frånskilda. Man kunde härvid gå till väga på samma sätt som ofvan. Gäller beräkningarna ogifta betraktas de nygifta som utvandrade, gäller det de gifta betraktas de som invandrade, medan under året upplösta äktenskap betraktas som utvandringar. Därvid får man då dödligheten bland dem som vid sin födelsedag voro ogifta resp. gifta. Uppenbarligen bli här, åtminstone för de yngre giftasvuxna åldrarna, korrektionerna märkbara.

Den i det föregående beskrifna metoden hänför sig till det fall, att man vill beräkna dödligheten hos dem, som under ett år upplefva sina respektive födelsedagar. För att finna antalet av dessa erfordras, såsom framgår af det föregående, dels folkmängdens åldersfördelning för slutet av året, dels årets icke understrukna döda. Strängt taget känner man i Sverige folkmängdens åldersfördelning endast vid folkräkningarna, hvilka som bekant äga rum hvart tionde år. Det möter emellertid, åtminstone för vårt lands vidkommande, intet hinder att använda metoden äfven på de mellanliggande åren. Elementarmassorna af döda föreligga ju, som vi påpekat, i manuskript för hvarje år, och folkmängdens åldersfördelning låter sig med stor tillförlitlighet beräkna för de mellan folkräkningarna fallande årssluten. En sådan »framskrifning» af folkmängden utföres, i hvad angår hela riket, och särskildt för hvarje kön och civilstånd, af Statistiska Centralbyrån för hvarje årsslut. Hvad beträffar framskrivningen för de olika könen utan afseende på civilstånd, tillgår denna sålunda, att man från de vid ett visst års

slut av en viss årsgeneration kvarlefvande (d. v. s. i en viss ålders-klass lefvande) subtraherar samma årsgenerations under påföljande år döda och emigrerade samt därtill adderar motsvarande antal immigrerade. Från och med år 1911 beaktas äfven de i böckerna öfver obefintliga upptagna, fördelade efter födelseår. Därvid erhåller man tydligen de lefvande fördelade efter åldersår vid nästa års slut, dock så, att ur de lefvande i en viss åldersklass vid det ena årets slut genom räkningen erhålles de lefvande i närmast högre åldersklass vid det påföljande årets slut. Antalet lefvande som ännu ej fyllt ett år erhålles alltså ej på detta sätt. Uppenbarligen får man detta antal genom att från de under året födda subtrahera dem af dessa, som under året dött eller utvandrat samt därtill lägga motsvarande mängd invandrade.

Hvad sedan angår uppdelningen på olika civilstånd, skola vi här ej närmare uppehålla oss därvid. Först från och med år 1911 torde denna kunna anses fullt tillfredsställande.

Beträffande hela folkmängden, oafsedt ålder och civilstånd, finnas för hvarje årsslut direkta uppgifter. På grund af oundvikliga fel i bokföringen erhåller man emellertid, då man summerar ned ofvanbeskrifna beräknade folkmängd öfver alla åldrar, ej full öfverensstämmelse med de direkta talen. För att erhålla sådan utportionerar man differensen på de beräknade resultaten för åldersklasserna öfver 15 år. Öfverstiger beräkningen den direkt funna summan, sker detta i proportion till utvandringssiffrorna för motsvarande åldrar, dock med utbytande af korrektionerna för första värnpliktsåret och det detta föregående åldersåret mot hvarandra. I motsatt fall utportioneras i proportion till invandringssiffrorna.

Utgående från ett folkräkningsår bestämmas dessa siffror successive för hvarje årsslut intill nästa folkräkning och publiceras uti vederbörande årsredogörelse för *Befolkningsrörelsen*. Sådana de föreligga i publikationerna äro dessa siffror, åtminstone för åren före 1910, ej särdeles väl ägnade att lägga till grund för exakta dödlighetsberäkningar. Trots den kontroll, som erhålles genom ofvannämnda korrigering till öfverensstämmelse med de direkta folkmängdssummorna, finner man nämligen, att, då man till sist beräknar åldersfördelningen för det år, då nästa folkräkning äger

rum, full öfverensstämmelse med denna ej erhålles inom de olika åldersklasserna. Förnämligast torde detta vara att tillskrifva bristfälligheter i ofvannämnda utproportioneringsmetoder. Det mest ändamålsenliga sättet att komma till rätta med dessa differenser vore måhända, att, innan siffrorna användas till beräkning af dödlighetstabeller, företaga en »tillbakaskrifning» af befolkningen med utgång från den sista folkräkningen, och sedan för hvar åldersklass och hvarje årsslut taga vägda medeltal af resultaten af både fram- och tillbakaskrifningen. Företages tillbakaskrifningen enligt samma principer som framskrifningen och, framför allt, bringas slutsummorna till öfverensstämmelse medelst samma utproportioneringsmetod, så kunde medeltalen lämpligen beräknas enligt en formel, som hvilar på det antagandet, att felen akumulera sig likformigt från år till år allt efter som beräkningen fortskrider. För r:te året räknat från första folkräkningen kunde man beräkna folkmängden l i åldersklassen $x/x+1$ ur formeln

$$l_r^x = \frac{(10-r)\ A_r^x + r\ R_r^x}{10},$$

där A_r^x och R_r^x äro de vid respektive fram- och tillbakaskrifningen funna resultaten beträffande de x-åriga [1].

Ett så detaljeradt tillvägagångssätt vore emellertid måhända allt för besvärligt, i synnerhet som man borde kunna erhålla acceptabla resultat med vida enklare metoder. Man kunde nämligen helt enkelt företaga en ny utproportionering, denna gång af de vid sista folkräkningen inom de olika åldrarna kvarstående differenserna. Låtom oss t. ex. antaga, att det gällde, att på de i årsredogörelserna för 1901 till och med 1909 införda, beräknade åldersfördelningarna, i vad de gälla befolkningen utan avseende på civilståndsfördelningen, utproportionera de vid 1910 års folkräkning funna differenserna, hvilka föreligga publicerade i tabell *B.* av *Sveriges officiella statistik. Folkräkningen den 31 Dec. 1910, II.* Följande allmänna hufvudprincip för utproportioneringen vore då möjligen användbar: Först skiljes på den del af befolkningen, som är född före år 1901, och på den del, som är född under perioden

[1] Är x mindre än r tillämpas en på nära till hands liggande sätt modifierad formel.

1901—1910, d. v. s. på de i slutet af 1910 kvarlefvande i ålder öfver och under 10 år. Differenserna för en hvar åldersklass utproportioneras så på de vid de olika årssluten 1901—1909 kvarlefvande af samma årskull. För den förra kategorien sker utproportioneringen sålunda, att af differensen $^9/_{10}$ tillägges 1909 års siffra för närmast lägre åldersklass; $^8/_{10}$ tillägges 1908 års siffra för den därpå närmast lägre åldersklassen o. s. v. tills man kommer till år 1901 där blott $^1/_{10}$ af differensen anbringas. För den senare kategorien förfares på liknande sätt, dock med den skillnaden att man har att taga hänsyn till, att de här förekommande årskullarna ej äro med i räkningen under alla 10 åren. Sålunda har man här att utproportionera differensen för de 5—6 åriga på de vid årssluten 1905-1909 kvarlefvande af de år 1905 födda så, att $^9/_{11}$ tillägges siffran för 1909; $^7/_{11}$ siffran för 1908 o. s. v. samt slutligen $^1/_{11}$ tillägges siffran för 1905.

Denna metod har bl. a. den egenskapen, att den, för det fall att den föregående årliga utproportioneringen med ändamål att uppnå öfverensstämmelse med de summariska folkmängdssiffrorna, icke hade ägt rum, skulle ge alldeles samma resultat, som de vägda medierna mellan fram- och tillbakaskrifningssiffrorna. Men den har också tillika med denna senare metod den olägenheten, att förutsätta, att felen i framskrifningen af en årsgeneration akumuleras likformigt från år till år. Detta antagande är emellertid sannolikt tämligen godtyckligt. I själfva verket torde felen akumulera sig olika starkt eftersom generationen i fråga tilltar i ålder.

Vill man taga hänsyn till denna olikformighet i felens tilltagande, ställer sig problemet vida svårare. Det kan till och med sättas i fråga, huruvida någon fullt tillfredsställande lösning öfver hufvud taget är möjlig. Ett sätt vore emellertid följande, som hvilar på antagandet, att det fel, som uppstår vid framskrifningen af de x-åriga vid ett årsslut till $x+1$ åriga vid nästa årsslut, är ett och samma, hvilket år inom tioårsperioden framskrifningen än gäller. Det fel som vidlåder det beräknade antalet x åriga vid slutet af år $1900+r$ är nämligen summan af de fel, som uppstå vid framskrifvning av: $x—1$ åriga till x åriga; de $x—2$ åriga till $x—1$ åriga; de $x—3$ åriga till $x—2$ åriga etc., intill felet vid framskrifningen af de $x—r$ åriga till $x—r+1$ åriga. Enligt det ofvan gjorda

antagandet erhålles nu denna summa genom att på lämpligt sätt kombinera slutdifferenserna af år 1910. Beteckna vi t. ex. slutdifferenserna för de n-åriga med δ_n, så fås korrektionen för de n-åriga vid slutet af år $1900 + r$ genom beräkning af kvantiteten $\delta_n + \delta_{n-10} + \delta_{n-20} + \ldots - \delta_{n-r} - \delta_{n-r-10} - \delta_{n-r-20} - \ldots$ Bäst belyses innebörden af detta förfarande genom ett exempel. Låt δ'_x beteckna felet som begås vid framskrifning af de x-åriga vid ett årsslut till $x + 1$ åriga vid nästa års slut. Låt vidare Δ^r_x beteckna den sökta korrektionen till de x-åriga vid $1900 + r$ års slut. Vi ha då, exempelvis för de 25-åriga vid slutet af år 1906,

$$\Delta^6_{25} = \delta'_{24} + \delta'_{23} + \delta'_{22} + \delta'_{21} + \delta'_{20} + \delta'_{19}.$$

Men vi ha också

$$\delta_{25} = \delta'_{24} + \delta'_{23} + \delta'_{22} + \delta'_{21} + \delta'_{20} + \delta'_{19} + \delta'_{18} + \delta'_{17} + \delta'_{16} + \delta'_{15},$$
$$\delta_{19} = \delta'_{18} + \delta'_{17} + \delta'_{16} + \delta'_{15} + \delta'_{14} + \delta'_{13} + \delta'_{12} + \delta'_{11} + \delta'_{10} + \delta'_{9},$$
$$\delta_{15} = \delta'_{14} + \delta'_{13} + \delta'_{12} + \delta'_{11} + \delta'_{10} + \delta'_{9} + \delta'_{8} + \delta'_{7} + \delta'_{6} + \delta'_{5},$$
$$\delta_{9} = \delta'_{8} + \delta'_{7} + \delta'_{6} + \delta'_{5} + \delta'_{4} + \delta'_{3} + \delta'_{2} + \delta'_{1} + \delta'_{0},$$
$$\delta_{5} = \delta'_{4} + \delta'_{3} + \delta'_{2} + \delta'_{1} + \delta'_{0},$$

hvaraf lätt inses, att

$$\delta_{25} - \delta_{19} + \delta_{15} - \delta_{9} + \delta_{5} = \delta'_{24} + \delta'_{23} + \delta'_{22} + \delta'_{21} + \delta'_{20} + \delta'_{19},$$

hvadan alltså

$$\Delta^6_{25} = \delta_{25} + \delta_{15} + \delta_{5} - \delta_{19} - \delta_{9}.$$

Denna metod, som af allt att döma torde vara den bästa möjliga under nuvarande förhållanden, har därjämte den fördelen att vara den enklaste af de här diskuterade[1]. Som ofvan nämnts hvilar den endast på det antagandet, att felet vid framskrifning af en åldersklass är ungefärligen detsamma under alla 10 framskrifningarna. Detta å andra sidan förutsätter, att felkällorna på det hela taget äro konstanta, samt att folkmängden i en och samma åldersklass ej alltför mycket förändrar sig. Vad den första förutsättningen beträffar torde den väl, åtminstone för tiden 1901—1910,

[1] Metoden innebär bl. a., att Centralbyråns värden på *medelfolkmängden* under en tioårsperiod, för ex.-vis åldern n/n + 1 år, skall korrigeras genom addering av kvantiteten

$$\delta_n + \delta_{n-10} + \delta_{n-20} + \ldots - {}^1/_{10}\sum_{x=0}^{n}\delta_x,$$

hvilken kvantitet erhålles genom rent aritmetiska operationer med slutdifferenserna.

kunna anses tillnärmelsevis giltig. Den andra förutsättningen är uppfylld med fullt tillräcklig noggrannhet [1].

Det ofvan sagda har tillämpning på det fall, att man ville, med tillhjälp av Centralbyråns manuskript, beräkna exakta dödlighetstabeller för hvart och ett af åren 1901—1910. Hvad framtiden beträffar, alltså närmast tidsperioden 1911—1920, ställer sig saken ännu bekvämare. Det förhåller sig nämligen så, att, främst tack vare förbättrad statistik öfver de s. k. obefintliga, framskrifningen af folkmängden från och med år 1911 i högst betydlig mån vunnit i noggrannhet, och det är sannolikt, att den beräknade åldersfördelningen vid 1920 års slut skall komma att uppvisa högst obetydliga differenser från den kommande folkräkningens resultat. Under sådana förhållanden torde man kunna använda de beräknade åldersfördelningarna utan vidare.

Det vore därför af synnerligen stort värde, om Statistiska Centralbyrån för framtiden ville publicera statistiken öfver de döda i sådan form, att elementarmassorna för hvarje år vore tillgängliga. För den vetenskapliga forskningen skulle värdet af den officiella dödlighetsstatistiken härigenom högst afsevärdt ökas. Ännu värdefullare vore det, om Centralbyrån därjämte, förutom sina sedvanliga tioårsöfversikter, ville låta beräkna dödlighetstabeller för hvarje år, med användande af den exakta metoden [2]. Den statistiska vetenskapen har nämligen för länge sedan passerat den tid då forskningen hufvudsakligen riktade sig på historiska och interna-

[1] Ett ytterligare villkor är naturligtvis att folkräkningens resultat i alla åldrar verkligen ger antalet i vederbörande ålder levande. På grund af skäl, som angifvas af Centralbyrån, torde detta icke vara fallet för åldern 0—1 år. Kvantiteten δ_0, hvilken anger differensen mellan folkräkning och framskrifning för de 0—1 åriga, är alltså icke beroende blott af fel i framskrifning af de sista året födda till sista årets slut, utan den innehåller också felet i själfva folkräkningen för de 0—1 åriga. Detta innebär att innan metoden användes skall kvantiteten δ_0 på lämpligt sätt befrias från detta senare fel. Samma är förhållandet med differensen δ_{10}, hvilken innehåller jämväl felet i den *första* folkräkningens resultat för första lefnadsåret. Häraf härflytande korrektion till framskrifningsresultaten för den under första folkräkningsåret födda generationen samt motsvarande reduktion af δ_{10} är en sak för sig, som tarfvar särskild behandling.

[2] Besväret och kostnaderna behöfde härvid ej bli stora. Undertecknad har själf ensam uträknat efterföljande tabeller för 1910 på betydligt kortare tid än en vecka.

tionella jämförelser. Tioåriga genomsnittstal äro därför ej längre tillräckliga, (ehuru naturligtvis i och för sig af stort värde) utan det största intresset knyter sig till studiet af de årliga fluktuationerna under kortare tidsperioder. Den enskilde forskaren är därför tvungen att själf underkasta sig det i hvarje fall tidsödande besväret att beräkna årliga dödlighetstabeller. Ville Centralbyrån alltså utföra och publicera sådana beräkningar, komme den del af dess mission, som består i att tillrättalägga det statistiska materialet för den vetenskapliga forskningen, att uppfyllas på ett sätt, som komme att göra den svenska dödlighetsstatistiken till en guldgrufva för så väl in- som utländska forskare.

För att än ytterligare framhäva detta skola vi i förbigående omnämna ett par af de viktiga problem, hvilkas lösning tarfvar tillgång till årliga och hälst exakta dödlighetstabeller. Ett sådant är t. ex. frågan om den naturliga selektionen, d. v. s. främst spädbarnsdödlighetens eventuella egenskap af utränsare af mindervärda liv. Denna fråga är för närvarande mycket diskuterad i utlandet och skulle förmodligen kunna bringas ett godt stycke närmare sin lösning, om man hade, i lämplig form, tillgång till ett så värdefullt material som det svenska. Andra problem af stor räckvidd gå tillbaka på studiet af korrelation mellan dödlighetsfluktuationerna i olika åldrar och för olika år, hvarigenom man bland annat kunde utreda kontinuitets och periodicitetsförhållandena hos dödlighetens oscillationer kring de sekulära regressionskurvorna, ett område på hvilket, främst på grund af bristande bearbetad statistik, så godt som intet ännu är uträttadt.

De ofvanbeskrifna exakta dödlighetstabellerna hänföra sig till dödligheten hos dem som fylla år under ett kalenderår. Självfva dödsfallen fördela sig emellertid på tvenne kalenderår. Har man en hel serie sådana dödlighetstabeller foga dessa sig dock tillsammans utan luckor och utan att någonstädes öfverskjuta hvarandra, så att alla dödsfall äro beaktade och intet är medtaget i mer än en dödlighetstabell. I afseende på dödsfallen foga de sig dock icke tillsammans med raka begränsningslinjer (tidslinjer) t. ex. såsom bräderna i en vägg, utan i stället »trappstegsvis» såsom tegelstenarna i en mur. Jämförda med hvarje annat slag af dödlighetstabeller ha de den stora fördelen, att, om de fortsättas under ett tillräckligt långt tids-

rum, exakt återge dödsriskerna inom olika åldrar hos de olika generationerna på vägen mellan vaggan och grafven. Enahanda är förhållandet med tabellerna öfver de absoluta dödlighetssiffrorna. Äro dessa uppställda så, att de ge elementarmassor, kan man därur till sist få en bild af hvarje generations successiva avdöende.

Slutligen möter det inga som helst hinder att beräkna genomsnittliga tioårstabeller efter den exakta metoden. Enligt den hittills gängse metoden för tioårsberäkningen ställer man de olika kalenderårens genomsnittliga antal döda åldersvis i relation till motsvarande medelfolkmängd ökad med halfva detta genomsnittliga antal döda. Därigenom erhåller man approximativa genomsnittssiffror för dödsrisken i olika åldrar på grundval af antalet dödsfall under tioårsperioden ifråga. Enligt den exakta metoden skulle man finna dödsrisken för dem som upplefva sina successiva födelsedagar under tioårsperioden, och blir förfarandet härvid följande: Betecknom med y_0 och y_{10} tvenne folkräkningsår och med y_r ett däremellan fallande år; med $l^t_{y_r}$ det antal öfverlefvande af t års generation, som beräknats eller direkt iakttagits vid slutet af år y_r; med $\mathfrak{d}^t_{y_r}$ dem af samma generation, som under året dött efter sin födelsedag (alltså efter fyllda $r—t$ år) samt med $d^t_{y_r}$ dem som dött före födelsedagen. Summan

$$\mathfrak{d}^{y_1-x}_{y_1} + d^{y_1-x}_{y_2} + \mathfrak{d}^{y_2-x}_{y_2} + d^{y_2-x}_{y_3} + \ldots + \mathfrak{d}^{y_{10}-x}_{y_{10}} + d^{y_{10}-x}_{y_{11}}$$

ger då antalet af dem, som under perioden $y_1—y_{10}$ uppnått sin x-te födelsedag, och sedan dött innan uppnåendet af den $x+1$:sta. Å andra sidan ger summan

$$l^{y_1-x}_{y_1} + l^{y_2-x}_{y_2} + l^{y_3-x}_{y_3} + \ldots + l^{y_{10}-x}_{y_{10}} + \mathfrak{d}^{y_1-x}_{y_1} + \mathfrak{d}^{y_2-x}_{y_2} + \mathfrak{d}^{y_3-x}_{y_3} + \ldots + \mathfrak{d}^{y_{10}-x}_{y_{10}}$$

antalet af dem, som under tiden $y_1—y_{10}$ upplefva sin x:te födelsedag [1]. Kvoten mellan dessa tvenne summor ger genomsnittssannolikheten för en person, som under tiden $y_1—y_{10}$ fyller x år, att dö innan han hinner bli $x+1$ år gammal.

---

[1] Är $x = o$ bör man direkt räkna med antalet födda under tioårsperioden.

Beteckna vi med $D^x_{y_1-y_{10}}$ de under tioårsperioden i åldern x till $x+1$ år avlidna; med $L^x_{y_1-y_{10}}$ summan av de vid årsluten y_1 till y_{10} i åldern i fråga levande, samt med $\mathfrak{d}^x_{y_1-y_{10}}$ summan av ålderårets icke understrukna döda för hela tioårsperioden, så blir dödlighetsformeln:

$$q_x = \frac{D^x_{y_1-y_{10}} - d^{y_0-x}_{y_1} + d^{y_{10}-x}_{y_{11}}}{L^x_{y_1-y_{10}} + \mathfrak{d}^x_{y_1-y_{10}}}$$

En korrektion för vandringarna kan också här införas på liknande sätt som i formeln för ettariga tabeller.

Enligt denna metod skulle man alltså strängt taget behöfva medtaga en elementarmassa af döda (samt i approximativt mått af vandrade) för det år, som följer på senaste folkräkningsåret. Till gengäld måste motsvarande elementarmassa för året efter den första folkräkningen utelämnas. Inga som helst svårigheter föreligga emellertid att medtaga den förra, enär dödlighetsberäkningen ändå ej utföres förrän statistiken för detta år redan föreligger färdig (för perioden 1901—1910 publicerades tabellerna först 1916). Om man vill, kan man dock slippa ifrån detta. Ett sätt vore att insätta det senaste folkräkningsårets motsvarande elementarmassa i stället för det påföljande årets. Felet härvid blir, som lätt inses, jämfördt med hvad fallet skulle vara, om det vore fråga om ettåriga tabeller, tio gånger förminskadt. Någon skulle måhända likväl vilja invända, att det är en olägenhet, att den första folkräkningens siffror ej direkt komma med i räkningen. Häremot kan man då anmärka, att den första folkräkningen har alldeles tillräckligt inflytande ändå, enär den utgör utgångsvärdet för beräkning af nio af de tio använda folkmängderna.

För min del är jag böjd att anse ofvanstående metod som den mest ändamålsenliga för ett land, där statistiken är så detaljerad och så tillförlitlig som i Sverige. Det kan också omnämnas att denna metod användes i Norge[1], dock med den skillnaden, att elementarmassorna af döda där ej direkt funnits tillgängliga, utan

[1] Norges officielle Statistik. Tredie Række N:s 68, 304 och Fjärde Række N:o 118 Livs- og Dödstabeller for det Norske Folk efter erfaringer fra Tiaaret 1871—1880, 1881—1890 og 1891—1900.

approximativ uppdelning af de döda på elementarmassor måst företagas. Att man i Norge ansett sig böra göra sig detta ej obetydliga besvär, visar bäst, hvilka fördelar man väntar sig af metoden. Så mycket mer borde då densamma lämpa sig för Sverige, där man ej behöfver underkasta sig detta arbete, utan har elementarmassorna direkt observerade till hands.

Skulle det emellertid pröfvas lämpligare, att i Sverige grunda tioårstabellerna på de dödsfall, som falla helt inom tioårsperioden, kunde man likväl utnyttja den fördel som ligger i tillgången på elementarmassor. De som under tioårsperioden dö i åldern $x/x+1$ år rekryteras nämligen dels af dem som vid första folkräkningsåret voro lefvande i åldern $x/x+1$ år, dels af dem som under hela tioårsperioden fyllt x år. Den första kategorien bidrar emellertid endast med ungefär half effektivitet till dödligheten inom åldersåret ifråga, enär den redan i genomsnitt ett halft år befunnit sig inom detta åldersår och således endast under i genomsnitt ett halft år äro utsatt för risken att dö i den dubbla egenskapen af $x/x+1$-årig och fallande inom tioårsperioden. Hos den andra kategorien är förhållandet liknande ifråga om dem, som under sista året i tioårsperioden fylla x år. En del af dem äro ännu vid sista folkräkningen i åldern $x/x+1$ år, och de dödsfall, som bland dem sedan eventuellt inträffa innan de bli $x+1$ år gamla, inräknas icke bland de under tioårsperioden döda. Man borde alltså för att få ett lämpligt jämförelsetal för de döda frändraga hälften af de vid de två folkräkningarna lefvande i åldern $x/x+1$ år. Innebörden af detta framgår kanske tydligare, om vi utgå från den förut nämnda exakta formeln. Sätta vi i täljaren i stället för den där förekommande summan af döda, de under tioårsperioden i åldern $x/x+1$ år döda, så är detta detsamma som att ändra den förstnämnda täljaren genom att tillägga den understrukna elementarmassan för det första året inom tioårsperioden, samt frändraga motsvarande elementarmassa för det år som följer närmast efter tioårsperioden. Det är uppenbart, att detta måste kompenseras genom ändringar af nämnaren. Då nu den första elementarmassan ifråga rekryteras af de vid första folkräkningen i åldern $x/x+1$ år lefvande, samt den andra af motsvarande antal lefvande vid den sista folkräkningen, och då dessa

äro utsatta för risken att bidraga till dessa elementarmassor endast under i genomsnitt ett halft år, så är det uppenbart, att nämnaren bör ändras genom att man tillfogar halfva skillnaden mellan de två folkräkningsresultaten. Därigenom uppstår emellertid precis samma nämnare som genom den förut beskrifna proceduren. Användes samma beteckningar som i det föregående, komma vi alltså till formeln

$$q_x = \frac{D^x_{y_1-y_{10}}}{{}^1/_2\, l^{y_0-x}_{y_0} + l^{y_1-x}_{y_1} + l^{y_2-x}_{y_2} + \ldots + l^{y_9-x}_{y_9} + {}^1/_2\, l^{y_{10}-x}_{y_{10}} + d^{y_1-x}_{y_1} + d^{y_2-x}_{y_2} + \ldots + d^{y}_{y}}$$

Beteckna vi nu med $M^x_{y_1-y_{10}}$ medelfolkmängden i åldern $x/x+1$ år under tidsperioden y_1-y_{10}, *sådan som den beräknas af Statistiska Centralbyrån*, få vi alltså formeln

$$q_x = \frac{{}^1/_{10}\, D^x_{y_1-y_{10}}}{M^x_{y_1-y_{10}} + {}^1/_{10}\, d^x_{y_1-y_{10}}},$$

hvilket är samma formel, som förut användts i vårt land, *med den viktiga skillnaden,* att i nämnaren till medelfolkmängden lagts medeltalet af åldersårets icke understrukna döda för hela tidsperioden i stället för halfva den i täljaren stående kvantiteten [1].

Denna sista formel är också formellt densamma som användes för beräkningen af de tyska dödlighetstabellerna. I realiteten kan den dock i Sverige tillämpas långt bekvämare och med än mera tillfredsställande resultat än i Tyskland, beroende därpå att här medelfolkmängden direkt kan beräknas, medan detta ej låter sig göra i Tyskland, där man därför härleder nämnaren på ett väsentligen annat och vida besvärligare sätt. Alltså äfven här stå vi i förhållande till utlandet i den tänkbarast gynnsamma position.

Summa summarum kunna vi alltså utsäga, att, hvilken af de två föreslagna formlerna än kan komma att befinnas lämpligare, *en* af dem bör användas för beräkningen af tioårstabellerna

---

[1] För $x = 0$ användes en på nära till hands liggande sätt modifierad formel.

i Sverige, så sant man bör utnyttja sina fördelar och så sant materialets utmärkta beskaffenhet förpliktar.

Som en illustration till det föregående skola vi nu utföra beräkningen af de exakta dödlighetstabellerna för år 1910. Beräkningen omfattar dels mankönet och kvinnkönet hvart för sig, dels hela befolkningen. I tabell I meddelas alla hufvuddata för mankönet, jämte schema för beräkningen af täljaren och nämnaren i dödlighetsformeln. I tabell II meddelas detsamma för kvinnkönet. För befolkningen i sin helhet, utan afseende på kön, erhålles dödlighetsformelns täljare och nämnare genom sammanslagning af de båda könens täljare, respektive nämnare. Tabell III ger till sist själfva dödsriskerna.

För tillgången till tabeller öfver elementarmassorna af de döda har jag att tacka Statistiska Centralbyråns älskvärda tillmötesgående.

Tabellerna I och II upptaga sålunda:

I kolumn 1. Befolkningen uppdelad efter ålder (i. e. födelseår) enligt folkräkningen den 31 Dec. 1910.
» » 2. Antalet af vederbörande årskullar som dött efter sin födelsedag år 1910.
» » 3. Antalet af vederbörande årskullar som dött före sin födelsedag år 1911.
» » 4. Summan af kolumnerna 1 och 2.

I kolumn 5. Fjärdedelen af skillnaden mellan vederbörande årskullars ut- och invandrade under 1910 minus fjärdedelen af samma skillnad för samma årskullar 1911.
» » 6. Summan af kolumnerna 4 och 5. Detta blir nämnaren i dödlighetsformeln.
» » 7. Summan af kolumnerna 2 och 3. Detta blir täljaren i dödlighetsformeln.

En jämförelse af kolumnerna 4 och 5 ger ett tydligt begrepp om effekten af korrektionen för ut- och invandring. Af jämförelsen framgår följande: För mankönet påverkar vandringskorrektionen sista medtagna decimalen i dödsriskerna endast inom åldrarna 20—21 år och 24—28 år. För kvinnkönet är inverkan ingenstädes märkbar.

För att erhålla ett begrepp om storleken af de afvikelser, som de approximativa dödsriskerna uppvisa vid jämförelse med de exakta, ha vi, för vissa grupper af aldersklasser, beräknat de förra enligt den af statistiska Centralbyrån använda metoden. I enlighet med denna metod ha vi sålunda satt de år 1910 döda aldersvis i relation till medeltalet af respektive aldersklassers lefvande vid slutet af åren 1909 och 1910 ökadt med halfva vederbörande antal döda. För åldern 0—1 år användes en särskild af Centralbyrån

gifven formel. Härvid bör man emellertid uppmärksamma en omständighet, som på sina ställen i någon mån tenderar att öka afvikelserna från de exakta talen. Den använda åldersfördelningen för år 1909 är som bekant beräknad. Vid framskrifning af desamma till 1910 uppvisar den betydande differenser med folkräkningens åldersfördelning. Dessa differenser äro publicerade i tabell *B.* af folkräkningsredogörelsens andra del. Huru stora dessa differenser än äro, framgår det likväl, vid närmare granskning, att, äfven om de i sin helhet utportionerades på 1909 års åldersfördelning, så blefve effekten på de approximativa dödsriskerna ej större, än att den nätt och jämnt vore märkbar. På de funna afvikelserna från de exakta dödsriskerna har denna omständighet sålunda ingen afsevärd inverkan.

Resultaten af jämförelsen framgår af tabell IV. För bägge könen äro differenserna tydligt *systematiska*. För mankönet äro de i åldrarna 0—60 år så godt som öfverallt negativa, hvadan man alltså här med den approximativa metoden genomgående får för små tal. För kvinnkönet synes de vara negativa endast i åldern omkring 5—40 år och måhända ännu ett stycke längre, medan några systematiska differenser ej kunna iakttagas i åldrarna under 5 år. I de höga åldrarna äro differenserna för båda könen genomsnittligt positiva. I absolut mått äro de störst i de högre åldrarna, samt för mankönet i första lefnadsåret. Relativt till dödsriskerna äro differenserna emellertid i genomsnitt störst i åldrarna 5—20 år. Särskildt framträdande är detta hos mankönet, där man har ett fel på ända till 8 % i genomsnitt på åldersåren 5—10 år.

Det är nu att märka, att dessa fel hufvudsakligen uppstå genom skiljaktigheter i täljarena i de två dödlighetsformlerna. Då dessa skiljaktigheter utgöras af differensen mellan de *före sin födelsedag döda* under 1910 och 1911, hvilka i medeltal äro ungefär lika gamla, så är det tydligt, att felen ej bero så mycket på föränderligheten i dödligheten åldersvis, utan hufvudsakligen på de förändringar, som den absoluta dödligheten i hvar särskild ålder undergår från år till år. Otillräckligheten i de antaganden, som ligga till grund för Statistiska Centralbyråns formler, ligger därför ej så mycket på den punkt, där man antar, att för hvarje åldersklass medelfolkmängden ökad med halfva årliga antalet döda utgör ett mått på antalet, som under året lefvande ingå i åldersåret, utan fastmera på den punkt, där man förutsätter, att årets antal döda i åldersklassen ifråga ger ett mått på det antal af de i åldersåret ingångna, som sedan dö innan de passerat ut ur åldersåret.

Till sist några ord om en eventuell utjämning af dödsriskerna. Såsom framgår af tabell III uppvisa siffrorna för år 1910 rätt betydande ojämnheter. Särskildt framträdande är detta i de högre åldersklasserna, där ju också folkmängden är minst. Liknande ojämnheter, ehuru, naturligen på grund af materialets större ut-

sträckning, betydligt mindre framträdande, iakttagas också i Statistiska Centralbyrans tabeller för tioårsperioden 1901—1910. Centralbyrån yttrar härom följande: »I dylika serier pläga, särskildt när de afse mindre områden, framträda vissa oregelbundenheter och språng, hvilka dels påtagligen, dels med större eller mindre sannolikhet kunna betraktas som tillfälligheter, framkallade antingen af mera öfvergående förhållanden, eller ock däraf, att observationsmaterialet för vissa alders- och civilståndsgrupper är af alltför obetydlig omfattning. För undvikande af dylika oegentligheter brukar man låta de observerade mortalitetskoefficienterna undergå en aritmetisk *utjämning*». Sådana utjämningar företagas också af Centralbyrån för vissa åldrar.

Beträffande årliga dödlighetstabeller är det nu frågan, om dylika utjämningar äro fullt så väl på sin plats. Det gäller här nämligen, att oregelbundenheterna knappast kunna anses vare sig som tillfälliga eller som snart öfvergående. Därtill kommer också, att den af Statistiska Centralbyrån använda mekaniska utjämningsmetoden här ej skulle komma att verka kraftigt nog.

För vetenskapliga ändamål äro de outjämnade tabellerna alltid de mest värdefulla. Som redan nämndt, är det här just fluktuationerna, som äro af det största intresset. För praktiska ändamål däremot äro fluktuationerna närmast besvärande. När det till exempel gäller att beräkna dekrementtabeller (Absterbeordnung) och lifslängdstabeller, eller när det gäller beräkning af lifräntetabeller, hvilka äro af intresse för lifförsäkringsaktuarierna, äro utjämnade siffror ur flera synpunkter att föredraga. Det vore därför af värde om man kunde, jämte de observerade dödsriskerna, publicera äfven utjämnade.

För årligen publicerade tabeller är det emellertid föga lönt att företaga utjämningar hvarje gång. För att ej helt tappa bort den egenskap hos de exakta tabellerna, som består däri, att de efter tillräckligt lång tid ge dödlighetsförhållandena generationsvis, vore det nämligen af värde, att vid utjämningen taga hänsyn, icke blott till ojämnheterna i gången af dödligheten för ett visst kalenderår, utan äfven söka känning med de omkringliggande årens dödsrisker. Det vore därför måhända lämpligare, att uppställa de årliga tabellerna bredvid hvarandra, t. ex. tioårsvis, och företaga en *utjämning i två dimensioner*, d. v. s. söka utjämna den *yta*, som de olika årliga ålderskurvorna generera alltefter som tiden skrider fram. En sådan utjämning kunde naturligtvis också företagas enligt aritmetiska metoder. Följande förfaringssätt vore då måhända lämpligt. Man multiplicerar dödsrisken för ett visst år i en viss ålder med 3 samt adderar därtill, dels dödsriskerna för samma år i närmast högre och närmast lägre åldersklass, dels dödsriskerna för samma generation under närmast föregående och närmast påföljande kalenderår, dels slutligen dödsriskerna i samma ålder för det föregående och det efterföljande kalenderåret, samt dividerar det hela med 9. Detta vore detsamma, som att göra en tredubbel

utjämning, dels åldersvis för ett kalenderår, dels åldersvis för en generation och dels årsvis för en ålder, samt taga medeltal af de tre sålunda utjämnade siffrorna för samma åldersklass. Förfarandet fick sedan upprepas så många ganger att en jämn yta uppstode. Det kan emellertid ifrågasättas, om ej arbetet härmed blefve så stort, att det kunde vara lika bekvämt företaga utjämningen med tillhjälp af någon interpolationsformel. En mycket välbekant och på dödlighetsutjämningar ofta använd sådan interpolationsmetod härstammar från WOOLHOUSE[1]. På ett synnerligen förtjänstfullt sätt har denna metod senare kompletterats af KARUP[2], hvarigenom utjämningen blir hvad man kallar osculerande. I den form hvari metoden på senaste tid utvecklats af G. KING[3] lämnar den i afseende på enkelhet i tillämpningen intet öfrigt att önska. Utan tvifvel kan denna metod med lätthet utvecklas till utjämning i två dimensioner.

[1] London Journal of the Institute of Actuaries 15, 1870 och 21, 1878.
[2] Transactions of the second International Actuar. Congr. London 1898.
[3] Gutachten, Denkschriften und Verhandlungen des VI. intern. Kongr. f. Versich. Wissenschaft. Wien 1909.

TABELL I.

Mankön.

Födelse-år	Ålder	1	2	3	4	5	6	7
		l_{10}	d_{10}	d_{11}	$l_{10} + d_{10}$	Vandrings-korrektion	Nämnaren	$d_{10} + d_{11}$ Täljaren
1910	0—1	—	4157	1704	—	—	70114[1]	5861
09	1—2	65094	773	491	65867	+ 12	65879	1264
08	2—3	63214	280	277	63494	+ 10	63504	557
07	3—4	62041	180	201	62221	+ 12	62233	381
06	4—5	61217	149	145	61366	+ 15	61381	294
05	5—6	59802	118	110	59920	+ 21	59941	228
04	6—7	59674	93	113	59767	+ 14	59781	206
03	7—8	58329	116	104	58445	+ 8	58453	220
02	8—9	58775	81	87	58856	+ 11	58867	168
01	9—10	58757	77	87	58834	+ 10	58844	164
1900	10—11	57793	84	87	57877	+ 17	57894	171
99	11—12	55166	87	68	55253	+ 2	55255	155
98	12—13	56367	61	66	56428	+ 3	56431	127
97	13—14	55447	73	76	55520	+ 12	55532	149
96	14—15	54729	59	87	54788	— 4	54784	146
95	15—16	55008	65	92	55073	— 24	55049	157
94	16—17	53189	87	122	53276	— 39	53237	209
93	17—18	52839	93	123	52932	— 46	52886	216
92	18—19	49853	125	119	49978	— 3	49975	244
91	19—20	49532	132	146	49664	+ 14	49678	278
1890	20—21	45911	125	162	46036	+ 614	46650	287
89	21—22	45144	128	156	45272	— 26	45246	284
88	22—23	46591	132	161	46723	— 18	46705	293
87	23—24	45856	152	136	46008	+ 13	46021	288
86	24—25	43839	131	144	43970	+ 109	44079	275
85	25—26	42305	131	107	42436	+ 97	42533	238
84	26—27	41517	100	115	41617	+ 102	41719	215
83	27—28	38719	114	119	38833	+ 60	38893	233
82	28—29	38107	127	109	38134	+ 46	38180	236
81	29—30	37698	107	115	37805	+ 45	37850	222
1880	30—31	36810	127	98	36937	+ 27	36964	225
79	31—32	37380	102	103	37482	+ 32	37514	205
78	32—33	35454	93	93	35547	+ 11	35558	186
77	33—34	36160	117	116	36277	+ 54	36331	233
76	34—35	34196	108	97	34304	+ 30	34334	205
75	35—36	33743	106	107	33849	+ 21	33870	213
74	36—37	31662	98	103	31760	+ 22	31782	201
73	37—38	30875	81	105	30956	+ 17	30973	186
72	38—39	29568	108	103	29676	+ 11	29687	211
71	39—40	29839	98	98	29937	+ 16	29953	196

[1] Antal födda af mankön 1910.

TABELL I (forts.).

Födelse-år	Ålder	1 l_{10}	2 d_{10}	3 d_{11}	4 $l_{10}+d_{10}$	5 Vandrings-korrektion	6 Nämnaren	7 $d_{10}-d_{11}$ Täljaren
1870	40—41	27562	100	79	27662	+ 9	27671	179
69	41—42	26256	93	87	26349	+12	26361	180
68	42—43	23149	87	91	23236	+ 1	23237	178
67	43—44	25956	88	108	26044	+ 9	26053	196
66	44—45	28546	104	114	28650	+ 7	28657	218
65	45—46	27697	116	120	27813	+ 4	27817	236
64	46—47	27806	108	133	27914	+ 6	27920	241
63	47—48	27424	132	144	27556	+ 8	27564	276
62	48—49	26239	123	130	26362	— 1	26361	253
61	49—50	24557	136	124	24693	+ 3	24696	260
1860	50—51	25700	124	124	25824	+ 2	25826	248
59	51—52	26015	152	155	26167	— 1	26166	307
58	52—53	25307	151	154	25458	+ 2	25460	305
57	53—54	22822	151	168	22973	+ 1	22974	319
56	54—55	21839	153	154	21992	+ 4	21996	307
55	55—56	21762	183	164	21945	+ 2	21947	347
54	56—57	22861	167	201	23028	+ 1	23029	368
53	57—58	20550	157	186	20707	0	20707	343
52	58—59	18912	171	149	19083	+ 3	19086	320
51	59—60	19832	176	200	20008	+ 2	20010	376
1850	60—61	19360	192	198	19552	0	19552	390
49	61—62	19608	221	236	19829	+ 4	19833	457
48	62—63	17626	200	216	17826	+ 1	17827	416
47	63—64	16685	196	197	16881	+ 3	16884	393
46	64—65	15790	201	246	15991	+ 3	15994	447
45	65—66	16143	240	249	16383	0	16383	489
44	66—67	16692	285	275	16977	— 1	16976	560
43	67—68	15162	247	274	15409	— 1	15408	521
42	68—69	14702	294	285	14996	+ 2	.14998	579
41	69—70	13497	291	294	13788	+ 4	13792	585
1840	70—71	13658	· 279	346	13937	— 1	13936	625
39	71—72	11760	301	291	12061	+ 2	12063	592
38	72—73	10836	302	314	11138	— 1	11137	616
37	73—74	10792	302	344	11094	+ 1	11095	646
36	74—75	10328	358	359	10686	+ 3	10689	717
35	75—76	10088	385	342	10473	— 1	10472	727
34	76—77	9516	397	396	9913	0	9913	793
33	77—78	8594	385	375	8979	0	8979	760
32	78—79	7245	349	390	7594	+ 1	7595	739
31	79—80	5934	303	336	6237	+ 1	6238	639
1830	80—81	5668	347	356	6015	0	6015	703
29	81—82	5019	389	302	5408	0	5408	691
28	82—83	4114	286	328	4400	— 1	4399	614
27	83—84	3361	249	292	3610	0	3610	541
26	84—85	3068	285	269	3353	0	3353	554

TABELL I (forts.).

Födelseår	Ålder	1 l_{10}	2 d_{10}	3 d_{11}	4 $l_{10}+d_{10}$	5 Vandringskorrektion	6 Nämnaren	7 $d_{10}+d_{11}$ Täljaren
1825	85—86	2539	245	251	2784	—	2784	496
24	86—87	1901	224	217	2125	—	2125	441
23	87—88	1608	182	195	1790	—	1790	377
22	88—89	1202	161	150	1363	—	1363	311
21	89—90	878	132	119	1010	—	1010	251

TABELL II.

Kvinnkön.

Födelseår	Ålder	1 l_{10}	2 d_{10}	3 d_{11}	4 $l_{10}+d_{10}$	5 Vandringskorrektion	6 Nämnaren	7 $d_{10}+d_{11}$ Täljaren
1910	0—1	—	2998	1336	—	—	65511 [1]	4334
09	1—2	62218	707	458	62925	+ 17	62942	1165
08	2—3	60762	243	236	61005	+ 11	61016	479
07	3—4	59604	166	158	59770	+ 13	59783	324
06	4—5	58840	137	146	58977	+ 10	58987	283
05	5—6	58400	121	103	58521	+ 10	58531	224
04	6—7	57052	106	106	57158	+ 12	57170	212
03	7—8	56511	90	93	56601	+ 8	56609	183
02	8—9	57553	74	84	57627	+ 6	57633	158
01	9—10	56723	82	89	56805	+ 8	56813	171
1900	10—11	56431	74	70	56505	+ 7	56512	144
99	11—12	53529	77	75	53606	+ 5	53611	152
98	12—13	54386	68	67	54454	— 3	54451	135
97	13—14	53087	68	82	53155	— 6	53149	150
96	14—15	53128	95	86	53223	— 14	53209	181
95	15—16	52992	101	103	53093	— 34	53059	204
94	16—17	51342	89	109	51431	— 20	51411	198
93	17—18	50332	117	103	50449	— 1	50448	220
92	18—19	48424	122	114	48546	+ 17	48563	236
91	19—20	48922	111	111	49033	+ 56	49089	222
1890	20—21	47390	116	119	47506	+ 36	47542	235
89	21—22	45660	114	113	45774	+ 36	45810	227
88	22—23	46129	122	137	46251	+ 43	46294	259
87	23—24	46302	121	104	46423	+ 25	46448	225
86	24—25	44714	113	103	44827	+ 30	44857	216
85	25—26	43381	115	143	43496	+ 23	43519	258
84	26—27	42855	117	108	42972	+ 28	43000	225
83	27—28	40637	101	122	40738	+ 20	40758	223
82	28—29	39659	111	108	39770	+ 17	39787	219
81	29—30	38701	113	96	38814	+ 1	38815	209

[1] Antal födda av kvinnkön 1910.

TABELL II (forts.).

Födelse-år	Ålder	1 l_{10}	2 d_{10}	3 d_{11}	4 $l_{10}+d_{10}$	5 Vandrings-korrektion	6 Nämnaren	7 $d_{10}+d_{11}$ Täljaren
1880	30—31	38493	115	113	38608	+ 9	38617	228
79	31—32	39207	106	120	39313	+ 11	39324	226
78	32—33	37268	89	104	37357	+ 13	37370	193
77	33—34	37530	136	105	37666	+ 10	37676	241
76	34—35	35681	93	112	35774	+ 1	35775	205
75	35—36	35089	113	102	35202	+ 11	35213	215
74	36—37	33677	97	97	33774	+ 5	33779	194
73	37—38	32868	90	118	32958	— 4	32954	208
72	38—39	31665	107	105	31772	+ 3	31775	212
71	39—40	32059	105	95	32164	+ 7	32171	200
1870	40—41	29830	102	116	29932	+ 5	29937	218
69	41—42	28942	90	113	29032	+ 9	29041	203
68	42—43	26526	71	98	26597	0	26597	169
67	43—44	29149	93	113	29242	+ 6	29248	206
66	44—45	31582	132	124	31714	0	31714	256
65	45—46	31153	115	98	31268	0	31268	213
64	46—47	31621	110	105	31731	+ 5	31736	215
63	47—48	30835	138	132	30973	0	30973	270
62	48—49	29943	122	126	30065	— 1	30064	248
61	49—50	28142	105	118	28247	+ 2	28249	223
1860	50—51	29837	123	134	29960	+ 3	29963	257
59	51—52	29903	152	139	30055	— 2	30053	291
58	52—53	28984	136	164	29120	— 1	29119	300
57	53—54	26535	129	137	26664	0	26664	266
56	54—55	25225	144	161	25369	0	25369	305
55	55—56	24839	148	141	24987	0	24987	289
54	56—57	26281	150	148	26431	— 1	26430	298
53	57—58	23655	176	149	23831	+ 2	23833	325
52	58—59	21987	166	162	22153	+ 3	22156	328
51	59—60	22585	163	139	22748	+ 2	22750	302
1850	60—61	22549	205	195	22754	— 1	22753	400
49	61—62	23048	198	203	23246	+ 6	23252	401
48	62—63	21201	181	229	21382	+ 3	21385	410
47	63—64	19574	190	222	19764	+ 2	19766	412
46	64—65	18617	175	219	18792	+ 1	18793	394
45	65—66	19495	259	251	19754	+ 2	19756	510
44	66—67	19741	280	251	20021	0	20021	531
43	67—68	18276	257	282	18533	— 1	18532	539
42	68—69	18199	292	302	18491	+ 1	18492	594
41	69—70	16549	305	285	16854	0	16854	590
1840	70—71	16580	324	311	16904	+ 2	16906	635
39	71—72	14822	287	334	15109	+ 2	15111	621
38	72—73	13617	355	331	13972	0	13972	686
37	73—74	13325	356	371	13681	0	13681	727
36	74—75	13323	378	390	13701	— 1	13700	768

TABELL II (forts.).

Födelse-år	Ålder	1	2	3	4	5	6	7
		l_{10}	d_{10}	d_{11}	$l_{10}+d_{10}$	Vandrings-korrektion	Nämnaren	$d_{10}+d_{11}$ Täljaren
1835	75—76	12887	419	428	13306	+ 2	13308	847
34	76—77	12074	425	482	12499	+ 2	12501	907
33	77—78	10974	390	487	11364	— 1	11363	877
32	78—79	9032	344	431	9376	— 1	9375	775
31	79—80	7787	379	397	8166	— 1	8165	776
1830	80—81	7608	387	438	7995	— 1	7994	825
29	81—82	6691	412	395	7103	— 1	7102	807
28	82—83	5672	351	427	6023	0	6023	778
27	83—84	4541	337	376	4878	0	4878	713
26	84—85	4292	317	366	4609	0	4609	683
25	85—86	3689	268	360	3957	0	3957	628
24	86—87	2795	303	272	3098	—	3098	575
23	87—88	2485	275	288	2760	—	2760	563
22	88—89	1798	224	233	2022	—	2022	457
1821	89—90	1297	176	158	1473	—	1473	334

TABELL III.

Exakta dödsrisker för 1910.

Ålder	Mankön	Kvinnkön	Båda könen	Ålder	Mankön	Kvinnkön	Båda könen
0	83,59	66,16	75,17	45	8,48	6,81	7,60
1	19,18	18,51	18,85	46	8,63	6,78	7,64
2	8,77	7,85	8,32	47	10,01	8,72	9,33
3	6,12	5,42	5,77	48	9,60	8,25	8,88
4	4,79	4,80	4,79	49	10,53	7,89	9,12
5	3,80	3,83	3,82	50	9,60	8,58	9,05
6	3,45	3,71	3,57	51	11,73	9,68	10,64
7	3,76	3,23	3.50	52	11,98	10,30	11,08
8	2,85	2,74	2,80	53	13,89	9,98	11,79
9	2,79	3,01	2,90	54	13,96	12,02	12,92
10	2,95	2,55	2,75	55	15,81	11,57	13,55
11	2,81	2,84	2,82	56	15,98	11,28	13,47
12	2,25	2,48	2,36	57	16,56	13,64	15,00
13	2,68	2,82	2,75	58	16,77	14,80	15,71
14	2,67	3,40	3,03	59	18,79	13,27	15,86
15	2,85	3,84	3,34	60	19,95	17,58	18,67
16	3,93	3,85	3,89	61	23,04	17,24	19,91
17	4,08	4,36	4,22	62	23,34	19,17	21,07
18	4,88	4,86	4,87	63	23,28	20,84	21,96
19	5,60	4,52	5,06	64	27,95	20,96	24,18
20	6,15	4,94	5,54	65	29,85	25,81	27,64
21	6,28	4,96	5,61	66	32,99	26,52	29,49
22	6,27	5,59	5.94	67	33,81	29,08	31,23
23	6,26	4,84	5,55	68	38,61	32,12	35,03
24	6,24	4,82	5,52	69	42,42	35,01	38,34
25	5,60	5,93	5,76	70	44,85	37,56	40,85
26	5,15	5,23	5,19	71	49,08	41,10	44,64
27	5,99	5,47	5,73	72	55,31	49,10	51,85
28	6,18	5,50	5,84	73	58,22	53,14	55,42
29	5,87	5,38	5,62	74	67,08	56,06	60,88
30	6,09	5,90	5,99	75	69,42	63,65	66,19
31	5,46	5,75	5,61	76	80,00	72,55	75,85
32	5,23	5,16	5,20	77	84,64	77,18	80,47
33	6,41	6,40	6,40	78	97,30	82,67	89,22
34	5,97	5,73	5,85	79	102,44	95,04	98,24
35	6,29	6,11	6,20	80	116,87	103,20	109,07
36	6,32	5,74	6,02	81	127,77	113,63	119,74
37	6,01	6,31	6,16	82	139,58	129,17	133,56
38	7,11	6,67	6,88	83	149,86	146,17	147.74
39	6,54	6.22	6,37	84	165,23	148,19	155,36
40	6,47	7,28	6,89	85	178,16	158,71	166,74
41	6,83	6,99	6,91	86	207,53	185,60	194,52
42	7,66	6.35	6,96	87	210,61	203,99	206,59
43	7,52	7,04	7,27	88	228,17	224,53	226,88
44	7,61	8,07	7,55	89	248,51	226,75	235,60

TABELL IV.

Jämförelse mellan dödsriskerna beräknade enligt den exakta och den approximativa metoden.

	Män			Kvinnor		
Ålder	Approx. q_x	Exakt q_x	Differens	Approx. q_x	Exakt q_x	Differens
0	82,49	83,59	— 1,10	66,20	66,16	+ 0,04
1	19,99	19,18	+ 0,81	18,77	18,51	+ 0,26
2	8,71	8,77	— 0,06	7,59	7,85	— 0,26
3	5,68	6,12	— 0,44	5,98	5,42	+ 0,56
4	4,79	4,79	0,00	4,68	4,80	— 0,12
Medium	—	—	— 0,17	—	—	+ 0,06
5	3,44	3,80	— 0,36	4,00	3,83	+ 0,17
6	3,42	3,45	— 0,03	3,42	3,71	— 0,29
7	3,40	3,76	— 0,36	2,87	3,23	— 0,36
8	2,45	2,85	— 0,40	2,58	2,74	— 0,16
9	2,64	2,79	— 0,15	2,65	3,01	— 0,36
Medium	—	—	— 0,26	—	—	— 0,20
15	2,80	2,85	— 0,05	3,94	3,84	+ 0,10
16	3,24	3,93	— 0,69	3,92	3,85	+ 0,07
17	4,02	4,08	— 0,06	3,95	4,36	— 0,41
18	4,87	4,78	+ 0,09	4,65	4,86	— 0,21
19	5,39	5,60	— 0,21	4,69	4,52	+ 0,17
Medium	—	—	— 0,18	—	—	— 0,06
35	6,14	6,29	— 0,15	6,34	6,11	+ 0,23
36	6,41	6,32	+ 0,09	5,50	5,74	— 0,24
37	5,95	6,01	— 0,06	5,74	6,31	— 0,57
38	6,94	7,11	— 0,17	6,62	6,67	— 0,05
39	6,31	6,54	— 0,23	5,82	6,22	— 0,40
Medium	—	—	— 0,10	—	—	— 0,21
55	15,52	15,81	— 0,29	12,07	11,57	+ 0,50
56	14,89	15,98	— 1,09	12,14	11,28	+ 0,86
57	15,63	16,56	— 0,93	13,66	13,64	+ 0,02
58	18,18	16,77	+ 1,41	14,46	14,89	— 0,34
59	17,76	18,79	— 1,03	14,21	13,27	+ 0,94
Medium	—	—	— 0,39	—	—	+ 0,40
80	117,17	116,87	+ 0,30	108,26	103,26	+ 5,00
81	141,83	127,77	+ 14,06	123,52	113,63	+ 9,89
82	137,35	139,58	— 2,23	126,30	129,17	— 2,87
83	147,27	149,86	— 2,59	146,31	146,17	+ 0,14
84	171,85	165,23	+ 6,62	151,07	149,19	+ 2,88
Medium	—	—	+ 3,23	—		+ 3,01

Litteratur.

D:r Herman Harris Aall, *Nordens Skjæbne.* Kristiania 1917.

I junihäftet af denna tidskr. omtalades en dansk bok (Chr. Reventlow: Krigen og vi), som dristat ge en opartisk skildring af världskrigets motsatser emot den partiska opinionen därom i eget land. Nu ha vi nöjet att med några ord fästa våra läsares uppmärksamhet på en norsk bok, som, likaså i strid med sitt lands allmänna mening, utmäter skuld och ansvar uti det fruktansvärda drama, som pågår. Men Aall inskränker sig icke till ett blott bemötande af landsmäns villfarelser och lögner. Han ser och bedömer tingen jämväl från allmännare synpunkter, politiska, ekonomiska och framför allt rättsliga, men städse med Norges och Nordens ställning för ögonen.

Utgående från det förhållandet, att det kan gifvas och faktiskt intill detta krig gifvits folkrättsliga despotier lika väl som statsrättsliga, papekar han, att kriget ytterst är en följd af sådana makters inneboende tendens att städse utvidga sig och ej tåla någon jämnbördig medtäflare. Både England och Ryssland voro folkrättsliga despotier eller med andra ord eröfrarstater, det senare därtill statsrättsligt envälde. Deras hela yttre historia sedan tre århundraden är ett enda belägg härpå. Dessa två förbundo sig nu jämte Frankrike med dess särskilda nationella syften för att slå ned de makter, som stodo hindrande i vägen för ofvannämnda tendens, Tyskland och Österrike-Ungern. Rysslands längtan mot fritt haf och närmast Konstantinopel samt Englands sträfvan efter ekonomiskt världsvälde äro krigets drifvande krafter.

Huru viktiga dessa synpunkter än må vara, är det dock icke de utan den rent rättsliga, som beherrskar framställningen. Förf. är jurist och betonar därför starkast krigets rättsliga sida, d. v. s. dess förhållande till folkrätt och allmänna rättsgrundsatser.

Krigets humanisering sedan tre århundraden tillbaka har tagit sig uttryck förnämligast uti två folkrättsliga grundsatser. Den ena af dessa är, att kriget föres icke mot den civila befolkningen, såvida den ej själf griper till vapen. Den andra, att privategendom till lands eller till sjöss är okränkbar eller får endast mot full ersättning beslagläggas, bortsedt naturligen från allmänt erkända krigskontraband. Båda dessa grundsatser, hvilka dock på alla den senare tidens folkrättsliga kongresser fastslagits, ha under detta krig i oanad grad kränkts. Början gjordes — bortsedt från Ryssarnes våldsgerningar i Ostpreussen och Galizien — då Eng-

land genom Nordsjöspärrningen af 2/11 1914 förklarade sig vilja uthungra det tyska folket. Denna uthungringspolitik, som uteslutande träffat den civila befolkningen, icke tjänstbara män samt kvinnor och barn, bröt med den första grundsatsen för krigets humanisering, tillämpad redan af Gustaf Adolf. Tysklands svar härpå blef u-båtskriget, först lindrigt genom beslutet af 4/2 1915, sedan, efter fruktlösa försök att vinna en öfverenskommelse, från 1/2 1917 hänsynslöst inom spärrzonen omkring England. I yttre åthäfvor ser detta värre ut än uthungringen, men är icke mindre fördärfligt än det. Rättsligen är det ena ej bättre och ej sämre än det andra, men u-båtskriget har sitt försvar uti det föregående uthungringskriget. Aall finner u-båtskriget vara ett av förhållandena betingadt nödvärn, hvilket i den allmänna nödvärnsrätten har sin naturliga rättsgrund.

Den andra grundsatsen, om privategendoms okränkbarhet, trampades under fötterna redan från krigets första dagar. Och återigen var det England, som gick i spetsen och alltjämt står främst häri. All motståndarnes egendom beslagtogs icke blott i England utan hvarhelst den påträffades, tvärtemot Pariserkonventionens af 1856 bestämmelse, att neutral flagga skyddar enskild egendom. Engelska gäldenärer befriades från skyldighet att betala sina skulder till dem, äfven efter kriget o. s. v. Kränkningarna inskränkte sig emellertid ej till fienden och hans egendom, utan träffade äfven de neutrala på kändt vis. Slutligen hotas de neutrala folken, under Förenta Staternas benägna medverkan, att sättas på svältkur liksom centralmakterna, om de ej vilja inställa all handel med dessa. Åtskilligt af detta är nytt, men det väsentligaste, kaperierna och handelskriget, är Englands gamla vapen. Fordran på fritt haf och på fri handel för de neutrala har sedan slutet af 1700-talet varit ett stående tema vid alla förhandlingar om folkrätt i krigstid. Pariserkongressen af 1856 och senast Haagkonferenserna 1899 och 1907 uppställde och godkände denna fordran, visserligen utan Englands samtycke. England har aldrig velat vara med om den för krigets humanisering så nödvändiga principen om privategendomens okränkbarhet, ty den kunde hota den engelska öfvermakten till sjös och därmed Englands folkrättsliga despoti.

Sådana äro de folkrättsliga förbrytelserna i detta olycksaliga krig. Genom dem ha så godt som hela den mödosamt uppförda byggnaden af rättsregler för kriget brutits ned. Denna byggnad ligger faktiskt i spillror; en folkrätt finnes ej mer. Men icke borde väl däraf själfva rättsmedvetandet ha tagit skada? Man måste dock befara det, säger förf., när man ser och hör, huru hans landsmän och andra neutrala tala därom såsom en naturlig sak, hvarefter man blott har att på bästa vis inrätta sig. Och här bryter harmen fram och förbyter den eljest så behärskade framställningen till bittra anklagelser och sträng dom.

För snöd vinnings skull ha Norges redare, press och regering blundat för och stillatigande godkänt dessa rättskränkningar.

»Man forstod ikke, at verdenskampen gjaldt frigørelse fra det folkeretslige despoti, at kampen føres for retsideer som privateiendomens ukrænkelighet tilsjøs likesaa vel som tillands, at vort folk hadde om mulig endnu større interesse av denne rettens hævdelse än Centralmagterne» (s. 262). Och förklaringen till, att Norges redare och köpmän kommit i det nesliga förmyndarskapet under England och utan knot finna sig däri, söker förf. närmast uti oklarheten i utrikespolitik. »Vi har forraadt vore retsidealer. Og vor praktiske politik søkte *to* faste holdepunkter i stedet for et av dem: Baade i forholdet til Sverige og til England. Sverige inbød os til at optræ sammen med det for at hævde nøitraliteten. Det hadde været vor lykke at følge opfordringen. Men vi avslog av hensyn til England, det »faste punkt» der ogsaa. Men derved spildte vi vor chanse for at hævde os overfor England. Sverige var det bedste værn for vor frihet» (s. 266). Men den djupare grunden till den allmänna meningens slapphet och villfarelser bland sina landsmän ser förf. uti ekonomisk opportunism samt svag rätts- och frihetskänsla. De ekonomiska synpunkterna ha dominerat, de ideala rättssynpunkterna fått stå tillbaka. Men utan idealitet, säger förf. till sist, kan intet folk och aldra minst ett litet bestå. Ty för folken som för de enskilde är i längden det att handla rätt tillika att handla klokt.

Huru denna förf:s tankegång, som blott i stenstil återgifvits, kan direkt tillämpas på vår svenska vänster och dess förare, Hr Branting och andra! Allt hvad han förebrår det norska folket kan sägas om dessa. Utan att ägna ett ord af erkännande åt Hr Hammarskjölds manliga häfdande af rätten, hvilket gaf Sverige en särställning bland de neutrala, erkänd äfven af de kämpande, klandras han utan återvändo för förmenta underlåtenhetssynder i afseende på vår utrikeshandel. Intet verkligt bevis härpå kan anföras, blott allmänna beskyllningar. Men ännu mer karaktäristiskt är, att endast ekonomiska synpunkter härvid anläggas. Rättens ideala fordringar, som aldrig få uppgifvas, huru mycket de än för tillfället åsidosättas, äro för denna vänster, som vore de luft. Åtminstone äro de sorgfälligt gömda under de egyptiska köttgrytor, som förespeglas de okritiska väljarmassorna.

Aalls bok bjuder utom på de nu berörda många andra märkliga tankar. Redan dess titel »Nordens Skjæbne» skvallrar därom. Det är glädjande att se, hurusom insikten om de skandinaviska folkens gemensamhet i utrikespolitiskt läge och i utrikespolitiska intressen sedan 1905 mognat i Norge. Utrymmet förbjuder oss att nu gå in härpå, men vi hoppas, att en annan gång och i annat sammanhang få återkomma till denna sida af författarens framställning. Vi hänvisa emellertid våra läsare till arbetet självt. Det är väl dokumenteradt och uppbäres på en gång af en strängt juridisk tankegång och af klar idealitet.

P. F.

Förstakammarfrågan och kommunalrösträtten.

af

Professor juris **C. A. Reuterskiöld.**

Årets valrörelse har fört frågan om första kammarens organisation och vara eller icke-vara upp på dagordningen, om än icke på sådant sätt, att frågan hunnit blifva brännande. Det är dock af vikt, att den i tid tages under öfvervägande och förberedelse, då utvecklingen går hastigt nog i våra dagar och en hvar vän af ett ordnadt samhällsskick på det beståendes grund måste vara beredd att när som helst taga ståndpunkt också i denna för en lugn utveckling synnerligen viktiga fråga.

Den 40-gradiga kommunala rösträtt, af hvilken landstingens och stadsfullmäktiges sammansättning för närvarande beror, har hittills gifvit en viss garanti för första kammarens bildande med behörig hänsyn till de kulturelt ledande klassernas i samhället politiska inflytande. Men denna garanti börjar mer och mer förlora sin kraft och betydelse, i det att röstskalans anordning möjliggör ett förhållandevis större inflytande från de lägre beskattades sida än som med beskattningen som norm för rösträtten borde vara fallet. Och i samma mån som penningvärdet sjunker och inkomsterna allmänt stegras, utan att skalan förändras, ökas detta de lägre beskattades inflytande likasom de högre beskattades i motsvarande mån minskas. I själfva verket har därför den 40-gradiga skalan genomsnittligt förvandlats, kan man säga, till en 3-gradig. Därmed har ock grundvalen för första kammarens bildande med hänsyn till större inflytande för den större inkomsten försvunnit. Första kammaren svälvar nästan i luften och behöfver, om den skall fortbestå, ett nytt och säkrare fotfäste.

För att vinna ett sådant kunna olika vägar väljas. En utväg vore, att man helt lösgjorde första kammaren från val genom landsting och stadsfullmäktige och skapade särskilda valnämnder eller begagnade sig af direkta allmänna val efter särskilda rösträtts- och valkretsbestämmelser. En annan utväg vore, att man sökte organisera första kammaren såsom en representation för de olika sociala grupperna eller klasserna inom samhället och läte dessa välja hvar sin del af kammaren. Den förra utvägen skulle medföra, att första kammaren förvandlades till en slags senat med bromsareställning och utan ens formell likställdhet med andra kammaren. Vill man försöka lösa förstakammarfrågan utan rubbning af kammarens konstitutionella ställning, hvilket utan tvifvel är det enda riktiga, kan därför denna utväg ej väljas. Mot den andra utvägen finnes icke någon dylik invändning att göra, men här möter i stället samma svårighet, som hittills alltid rest sig mot sträfvandena att bygga andra kammaren, med de samfälda valens uppgifvande, på grupp- eller klassvalens grund, nämligen den, att det moderna samhället ännu ej hunnit tillräckligt långt i sin grupp- och klassdifferentiering för att fasta gränser mellan grupper och klasser skulle kunna påvisas. Och äfven om denna svårighet kan öfvervinnas, så kvarstår alltid det faktum, att det är på denna grund, som en gång med all sannolikhet andra kammaren kommer att bildas [1]. Proportionalismen är härtill inkörsporten — hos oss visserligen tillika en bakport och omväg som man emellertid redan föredragit framför att fortgå på den väg, som eljes kunnat leda direkt öfver till gruppvalen.

Under sådana förhållanden bör undersökas, om ej någon tredje väg finnes — förutom dem, som på annat sätt än den första leda till kammarens förvandling till senat. Härvid kan till en början framhållas, att faran för den 40-gradiga skalans ineffektivitet som garanti vid val genom landsting och stadsfullmäktige högst väsentligt försvinner, och det antal riksdagsmän, hvarje sådan valkorporation har att utse, minskas och fixeras exempelvis till två. Den politiska karaktären hos landstings- och stadsfullmäktigeval beror hufvudsakligen däraf, att det för hvarje parti är af största

---

[1] jfr min skrift 1902 »Utkast till ett rösträttsförslag».

intresse att erhålla så många platser inom valkorporationen, att ett större antal riksdagsmän kan falla på partiets lott, hvarvid ofta en enda röst kan blifva afgörande. Detta intresse försvinner i flertalet fall, om endast 2 riksdagsmän skola väljas och proportionelt valsätt begagnas, i ty att inom landsting och stadsfullmäktige partigrupperingen blifvit sådan, att, om två representanter skola väljas, högern får den ena och venstern den andra — sällan torde någotdera partiet vara af så ringa numerär, att det ej uppgår till $^1/_3$ af hela valkorporationen. Naturligtvis kunna ju andra partibildningar än höger och venster tänkas, men dessa äro i så fall icke af politisk utan af annan natur och därmed äfven utan generell betydelse.

Bibehållas landsting och stadsfullmäktige i städer, som ej i landsting deltaga, som valkorporationer, så vinnes den dubbla fördelen, att man bygger på den grund, som redan finnes, och bevarar det kommunala inslag, som här varit af verklig betydelse; intet skäl finnes att släppa ifrån sig den tradition och erfarenhet, som hittills vunnits genom landstingen och stadsfullmäktige som väljare till första kammaren, helst kammaren härigenom kommer att hvila på en så bred demokratisk basis som någonsin möjligt, men utan den därmed eljes förenade risken. Att föreskrifterna om stads utträde ur landsting, med denna förändring af valrätten, böra modifieras, är tydligt; lämpligen kunde ett visst befolkningstal återinföras, t. ex. så att stad med minst 50,000 invånare skulle upphöra att deltaga i landsting: alltför låg bör siffran ej vara, om man vill undvika tätare rubbningar i organisationen, särdeles som första kammarens ledamotsantal knappast kan, med denna anordning, bibehållas vid det fixa talet 150, äfven om det kan och bör hållas omkring denna siffra.

Vid sidan af landsting och stadsfullmäktige, som, efter antydda grunder, endast skulle komma att f. n. välja 60 representanter af cirka 150, måste uppenbarligen ställas också andra valkorporationer. Rimligast och lämpligast synes då vara att fullt godkänna principen om första kammaren som en *på korporativ grund* bygd del af folkrepresentationen. Att vi i vårt land härför verkligen äga tillräckligt många och bärkraftiga korporativa bildningar, lider heller intet tvifvel.

Minskas landstingens representantantal till 2 för hvarje, synes det föreligga goda skäl att som valkorporationer upptaga äfven hushållningssällskapen och gifva hvart och ett af dem en representant, hvilket f. n. gör 26 platser. Valrätten borde då för dem utöfvas af en särskildt bildad valkorporation, exempelvis bestående af sällskapets förvaltningsutskott jämte en eller ett par delegerade för hvarje lokal afdelning däraf med egen organisation. Hushållningssällskapen hafva i senare tid erhållit allt flere betydelsefulla uppgifter inom samhället och utgöra i realiteten viktiga komplement till landstingen. Väl kunde därför ifrågasättas om ej antalet riksdagsmän borde vara detsamma för landsting och för hushållningssällskap, men då de förra äro allmänt kommunala, de senare väsenligt jordbruksrepresentationer synes det riktigare att stanna vid två för de förra och en för de senare. Att folkmängd eller medlemstal icke bör spela någon roll vid platsfördelningen vare sig i fråga om landsting eller hushållningssällskap, följer af den allmänna principen om korporativ representation.

Ett tredje slag af valkorporationer kunna med fördel bildas af handels- och industrikamrarna, hvilka numera blifvit en fast institution inom svenskt samhällslif. Att antalet af dessa kamrar (12) efter hand kommer att växa, torde vara tämligen antagligt, men i och för första kammarens bildande måste räknas med ett fixt antal representanter. Om man därför beräknar 15 dylika kamrar inom riket — att handelskamrar utom riket sådana som t. ex. svenska handelskammaren i England ej kunna komma i betraktande som valkorporationer, ligger i öppen dag — torde man träffa det för en afsevärd tid praktiskt taget riktiga. Skulle kamrarnas antal vara mindre än 15, bör hvarje handels- och industrikammare utse 1 representant och resten väljas af delegerade från samtliga; skulle antalet blifva öfver 15, lärer knappast något hinder möta att låta några välja gemensamt genom därtill utsedda delegerade, hvarvid sammanslagningen får bero af dels grannskap dels det större eller mindre verksamhetsområdet såväl sakligt som lokalt.

Jämte handels- och industrikamrarna, hvilka utgöra korporativa organ för handel och industri, torde vara billigt, att de redan nu faktiskt, om än icke rättsligt, korporativa organ för industriarbetarne, hvilka föreligga i fackförbunden, erhålla representations

rätt. Antalet representanter bör blifva lika med handels- och industrikamrarnas, alltså 15. Och valet borde skäligen förrättas kretsvis, hvarvid samtliga fackförbund inom kretsen hade att utse delegerade. Valkretsarna kunde härvid sammanfalla med de n. v. yrkesinspektions- och bergmästardistrikten, af hvilka de förra utgöra 9 och de senare 6, inalles 15. Rösträtt vid val af delegerade skulle naturligen tillkomma fackförbundens medlemmar efter eljes för rösträtt därinom gällande regler; och inom valkorporationerna af de sålunda utsedda delegerade skulle en hvar delegerad hafva en röst. Huruvida hvarje fackförbund borde utse en eller ett par delegerade, kan vara ovisst, men med hänsyn till de olika meningar, som politiskt kunna göra sig inom förbunden gällande, lära två delegerade böra förordas. Därjämte måste uppställas vissa kraf på registrering efter lagbestämda grunder af de fackförbund, som sålunda skulle erhålla representationsrätt, så att icke något godtyckligt uteslängande af personer, hvilka borde äga tillträde till förbunden, finge äga rum.

I samband med den representationsrätt, som på detta sätt skulle komma handels- och industrikorporationerna till del, kunde äfven gifvas representationsrätt dels åt järnkontoret, hvilket är en gammal korporativ institution och hvars valrätt borde utöfvas af brukssocieteten vid dess möten, dels åt de båda moderna institutionerna järnvägsrådet och det sociala rådet, hvilka hvart för sig kunde in pleno, liksom järnkontoret, få utse en representant, hvarigenom alltså ytterligare 3 platser blefve besatta. Såväl järnvägsrådet som det sociala rådet äro organ för synnerligen viktiga samhällsintressen och gifva genom sättet för sitt bildande en nog så god garanti för duglighet som valkorporationer. Om och i den mån andra liknande råd bildas, kunde äfven de erhålla hvar sin representant. Men gifvetvis måste fasthållas, att icke hvarje rådsinstitution inom förvaltningen härvid får komma i fråga, sålunda exempelvis hvarken kontrollrådet eller medicinalstyrelsens vetenskapliga råd, hvilka hafva mera tekniska uppgifter.

Representationsrätt synes vidare böra och lämpligen äfven kunna tilläggas vissa sammanslutningar med en om ej alldeles afgjord, så dock tämligen tydlig korporativ natur, nämligen städernas fastighetsägareföreningar och handtverksföreningar. Af dessa hafva de

förra spontant uppstått — de senare åter föranledts af gällande näringsfrihetsförordning. Då emellertid ingen af dessa organisationer kommit till mera allmän stadga, synes det riktigaste vara, att de få utse delegerade till valkorporationer för hela riket, så att hvarje dylik sammanslutning för viss ort valde en delegerad och de sålunda utsedda delegerade vid gemensamt sammanträde två representanter. Härigenom erhölle fastighetsägareorganisationerna 2 och handtverksorganissationerna 2 representanter, hvilket knappast kan anses oskäligt, då det gäller dessa organisationer inom riket i dess helhet.

Valkorporationer borde slutligen finnas äfven för den högre bildningen, särdeles som korporationsutvecklingen här varit rätt så stark. Först och främst kunde hvartdera af rikets båda fullständiga universitet erhålla två representanter eller inalles 4. Valrätt borde då tillkomma de s. k. akademiska församlingarna. Representationsrätt, om än blott med en representant för hvar, borde likaledes tillkomma dels Karolinska institutet, med hvilket det farmaceutiska institutet skäligen kunde förenas, dels hvardera af Stockholms och Göteborgs högskolors lärareråd. Äfven de tekniska högskolorna, handelshögskolan och öfriga såsom högskolor betecknade anstalter skulle kunna utrustas med representationsrätt, dock endast så att de ägde hvar för sig utse visst lika antal delegerade, hvilka sedermera hade att gemensamt välja en eller två — kanske riktigast två — representanter: dessa högskolor sakna den själfständiga korporativa karaktär, som utmärker de förut nämda, och framstå endast samfäldt som ett verkligt organ för högre teknisk bildning.

Däremot hafva sedan gammalt fullt korporativ ställning vissa af våra akademier och lärda eller vittra samfund. Sålunda torde med fog representationsrätt kunna tilläggas, med en representant för hvarje, svenska akademien, vetenskapsakademien, vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, landtbruksakademien, krigsvetenskapsakademien, konstakademien, musikaliska akademien och örlogsmannasällskapet. På detta sätt finge de militära korporationerna behörigt beaktande liksom de mera allmänt vetenskapliga, hvaremot lokala vetenskapliga samfund liksom mindre fasta vetenskapliga korporationer uteslötos. Valrätten skulle utöfvas å

akademiernas resp. sammanträden af därvid närvarande röstberättigade ledamöter. På detta sätt vunne första kammaren 8 ledamöter.

Såsom representanter för bildningen torde emellertid äfven böra medtagas såväl läroverkslärare som folkskollärare. De förra äro korporativt organiserade i läroverkskollegierna och de senare hafva i Sveriges allmänna folkskollärarförening en korporativ medelpunkt, som gör en representation möjlig. De förra borde utse en eller ett par delegerade för hvart kollegium, de senare en eller ett par för hvarje krets, och de sålunda valda delegerade bilda hvar sin valkorporation med exempelvis tre representanter i kammaren, hvarigenom alltså 6 platser blefve besatta. Den betydelse, de allmänna läroverken — med hvilka de kommunala mellanskolorna skäligen kunde sammanställas — och folkskolorna hafva för vår tids samhälle, är så stor, att den fullt motiverar en särrepresentation inom första kammaren, när denna bildas på korporativ grund. Det enda, som synes tvifvelaktigt, är antalet representanter, och att detta här satts till 3 för hvardera, beror uteslutande däraf, att med denna siffra första kammarens antal valda ledamöter skulle, efter n. v. förhållanden och ofvan antydda fördelning, blifva 146. Högre bör antalet knappast ställas, då det kan ökas automatiskt genom stads utträde ur landsting eller nytt landstings eller hushållningssällskaps bildande, men näppeligen bör mycket öfverstiga det n. v. antalet 150.

Härtill kommer ännu en omständighet. Det vill nämligen synas, som borde inom första kammaren äfven finnas representanter för vissa andra korporativa bildningar utan att val kunde komma i fråga. Sålunda torde Svea hofrätts president i sin egenskap af riksrättens ordförande med fullt skäl böra vara självskrifven ledamot af första kammaren. Det samma gäller om erkebiskopen såsom kyrkans representant, helst kyrkan såsom korporation bör äga representationsrätt men, enär kyrkomötet finnes, icke har anspråk på någon större antal platser eller ens någon vald representation. Utom dessa torde äfven hvarje tjänstgörande och förutvarande svensk statsminister, hvilken ej på grund af val redan tillhör andra kammaren, böra tillerkännas självskrifvenhet inom första kammaren. Man kan med goda skäl påstå, att

statsministrarna i våra dagar personifiera de politiska organisationer som allt mera fått korporationens fasta karakter. Och ingen lärer kunna förneka, att sådana personer mer än några andra äro på sin rätta plats inom folkrepresentationen, vare sig dess ena eller dess andra kammare, äfven om under den första tiden en dylik självskrifvenhet skulle tämligen oförskyldt tillfalla en eller annan äldre innehafvare af ämbetet, som varit detta under helt andra förutsättningar än numera är fallet.

Med denna sammansättning skulle första kammaren vinna i fasthet och representativ styrka. Huruvida den blefve öfvervägande höger eller vänster, lärer vara omöjligt förutsäga. Men för att den skulle kunna i någon mån med säkerhet representera den större stabiliteten, såsom sig bör, lärer blifva nödvändigt stadga, att dess ledamöter icke skola erhålla arfvoden af statsmedel, vissa valkorporationer dock obetaget att lämna sådana efter de för andra kammaren gällande grunder. De korporationer, som skulle kunna af egna tillskott gifva arfvoden, borde vara allenast handels- och industrikamrar, fackförbunden, järnkontoret, fastighetsägare- och handtverksföreningar samt läroverkens och folkskolans lärarkorporationer.

Valperioden för första kammarens valda ledamöter torde böra sättas till 8 år eller dubbelt mot hvad för andra kammaren enligt hvilande förslag är afsedt. I följd häraf skulle valkorporationerna delas i 8 grupper och en grupp välja hvart år. Till hvarje grupp skulle höra, efter liknande fördelningsgrunder som nu, 3 à 4 landsting eller städer, lika många hushållningssällskap, 1 à 2 handels- och industrikamrar liksom 1 à 2 fackförbundskretsar, 1 af de åtta akademierna samt 1 af öfriga bildningskorporationer; öfriga valkorporationer skulle tilldelas ena eller andra gruppen till utjämning af antalet valda ledamöter. Vid nyval under löpande period skulle valet blott gälla till periodens slut. Proportionella val borde ega rum, så snart flera än en representant skulle utses, och i dessa fall ersättare under perioden utses genom ny sammanräkning i stället för nytt val. Beträffande valbarheten slutligen borde fordras, dels 35 års ålder, dels inom de korporationer, som finge gifva arfvoden, att vara röstberättigad vid korporationsvalet af riksdagsman, dels inom öfriga att hafva viss inkomst, exempelvis

vara taxerad för inkomst och förmögenhet till minst 8,000 à 10,000 kr. Inkomsten är visserligen icke i och för sig någon god gradmätare på lämpligheten för riksdagsmannauppdrag, men den ger dock en viss objektiv garanti för oberoende och kan, då den redan finnes, med visst fog bibehållas, ehuru minimibeloppet gifvetvis måste, med n. v. hastigt sjunkande penningvärde, väsentligt höjas.

Att, vid landstingens bibehållande som valkorporationer, den kommunala rösträttens anordning icke är betydelselös, ligger i klar dag, ehuru bibehållandet af den 40-gradiga skalan blir likgiltigt. Utan tvifvel vore det heller ingen vinst om det kommunala och politiska skulle alldeles hållas åtskildt, helst i de politiska programmen de kommunala angelägenheterna spela en nog så stor roll. Den reform af den kommunala rösträtten, som är oundviklig, bör därför ske med fäst afseende äfven å landstingens bildande.

Om man härvid utgår från principen om en röst för hvarje röstberättigad, som ej är på visst sätt särskildt kvalificerad, så kunna, utan brytande af denna princip, tilläggsröster införas för olika kategorier. En tilläggsröst kunde med skäl beräknas på grund af uppnådd viss ålder, t. ex. 30 år och ställning som familjeförsörjare (för hustru och äkta barn) eller eljes 40 år. Likaså kunde en tilläggsröst gifvas på grund af vitsordad högre bildning eller erfarenhet i offentliga värf — den belgiska rätten ger härför möjligen tjänliga uppslag. Och slutligen borde en tilläggsröst erhållas på grund af viss större skattskyldighet, hvarvid gränsen måste bero af sättet för skattskyldighetens anordnande. Fyra röster eller en grundröst och tre tilläggsröster skulle sålunda blifva maximum, hvarvid emellertid måhända borde tagas under öfvervägande, huruvida ej skattskyldigheten ensam skulle kunna medföra efter viss skala samma maximum, i hvilket fall konkurrens af olika grunder för tilläggsröster blefve utan verkan. En liknande anordning vore möjlig äfven ifråga om tilläggsröster på grund af olika bildningsgrad, om än svårare att behörigen genomföras.

Emellertid torde, beträffande den kommunala rösträttsreformen, ännu en omständighet böra tagas i betraktande, nämligen den, att, liksom vid utsträckningen af vår politiska rösträtt, ålders-

gränsen af det skäl höjdes, att man ansåg några års privaträttsliga myndighet böra förflyta innan äfven offentligrättslig myndighet inträdde, så gäller alldeles samma skäl också till förmån för en höjning af den kommunala rösträttsåldern från 21 till fyllda 24 år. Så länge andra garantier finnas mot alltför ungdomliga svängningar och beslut, är åldersfrågan tämligen likgiltig, men i samma mån som dessa garantier försvagas och inflytandet för den stora massan ökas, blir det af synnerlig vigt, att rösträtt ej må utöfvas utan åtminstone några års erfarenhet som myndig man. I själfva verket synes det vara en ganska stor orimlighet, att talan i samhällets angelägenheter skulle ernås, innan ännu ens tillfälle funnits till någon insats af eget arbete för samhället. Och att därvid den redan i politiskt rösträttsafseende bestämda åldersgränsen upptages, är både ur enhetlighetens och grundens synpunkt särdeles lämpligt.

Lika välbefogadt är anspråket på fullgjord skattepligt för rätt att utöfva rösträtten. Väl må möjligen kommunal rösträtt medgifvas äfven åt dem, som icke äro kommunalt skattskyldiga, ehuru principiella skäl tala starkt däremot, då kommunen väsentligen är ett ekonomiskt samhällsförband, men, om sådan skattskyldighet föreligger, bör likaväl som för politisk rösträtt kräfvas, att den blifvit fullgjord och detta såväl för löpande året som för de senast förflutna. För bevarande af principen om skattskyldighet som villkor för kommunal rösträtt kunde för öfrigt, huru än den kommunala beskattningen ordnas, af hvarje till myndig ålder kommen kommunalmedlem upptagas en mindre personlig grundafgift oberoende af inkomst och förmögenhet, dock ej af dem, som åtnjuta fattigvård och som för den skull äfven borde vara från rösträtt uteslutna.

Förstakammarfrågans lösning i ofvan angifna riktning vore för visso möjlig utan samband med en kommunal rösträttsreform. Men lika litet som det kan anses önskvärdt eller praktiskt klokt att taga hvardera frågan för sig, lika litet vore det önskvärdt eller klokt att från dessa båda frågor afskilja den tredje eller frågan om begränsningar i de kommunala organens självbeskattningsrätt, enkannerligen för »nya ändamål och behof», hvilket ytterst vaga begrepp — såsom regeringsrättens vacklande och föga ledning

gifvande praxis visar — tarfvar en noggrannare bestämning och utvidgning. Det gäller att utan tvekan fasthålla dessa tre frågors nära inbördes sammanhang såsom utgörande allenast olika sidor af ett och samma stora problem — problemet om bevarande af ett afgörande inflytande åt det demokratiserade samhällets dock alltid kulturelt ledande mindretal, hvars betydelse ur samhällssynpunkt mer än väl uppväger massans flertal. Att allt, som skäligen kan göras till förbättring af detta flertals förhållanden, också bör göras, det ligger i sakens natur. Men det ges för alla sådana åtgärder två gränser, hvilka ej utan allvarlig fara kunna öfverskridas: den ena är en hvar individs självförsörjningsplikt — den andra är det högre bildade mindretalets bibehållande vid de sociala och ekonomiska förutsättningar, utan hvilka det skulle förlora förmågan att förblifva kulturelt ledande och ansvarigt.

Ett fritt Finland.

Fem bref till en svensk politiker [1].

Af

Ferdinand Tönnies.

Professor i statskunskap vid universitetet i Kiel.

FÖRSTA BREFVET.

Ärade vän!

Ni vet, att mitt intresse för Finlands folk icke daterar sig från i går. Sedan tjugo år har jag följt tingens utveckling med spänning, ehuru också, det måste jag erkänna, med små förhoppningar. Isynnerhet syntes mig tsardömets restauration i form af Rysslands öfvergång till en konstitutionell stat ödesdiger för Finland — denna restauration, som ledde till den allra starkaste reaktion. Och den hade säkert blifvit det, om ententen uppnått sitt mål att besegra Tyskland och krossa Österrike-Ungern. Den från och med den tredje duman endast svagt maskerade moskovitiska despotins förstärkande var Englands och Frankrikes verk, i särskildt hög grad Englands, hvilket år 1907 med denna despoti de-

---

[1] Efterföljande artikel berör, under den fingerade formen af bref, den äfven för Sverige högst betydelsefulla frågan om Finlands framtida ställning. Författaren, Prof. Tönnies, känd som en framstående forskare inom sociologien och på gränsområdet mellan filosofi och statsvetenskaperna, har under senaste år upprepade gånger besökt Norden och därvid särskildt studerat den finska frågan såväl i dess tidigare som i dess senaste skede. Hans utläggningar och tankar förtjäna därför i hög grad beaktande, men stå naturligen helt och hållet för hans räkning. Statsvet. Tidskr. är i detta fall som eljest icke solidarisk med respektive författares alla uttalanden.

lade det strypta Persien som ett gemensamt rof. Såsom Belgiens chargé d'affaires riktigt anmärkte i den sekreta skrifvelse, hvilken föll i den tyska regeringens händer, var man i Petersburg redan före den 30 juli 1914 fast öfvertygad, ja, man hade t. o. m. fått mottaga försäkran därom, att England skulle bistå Frankrike. »Detta bistånd», tillfogar han, »är af utomordentlig vikt, och har icke litet bidragit till att giva krigspartiet (i Ryssland) öfverhand». Under de första krigsmånaderna kunde man faktisk icke höra något ljudligare (ehuru förhastadt) triumfrop över den ryska ångvälten (russian steamroller) och dess humana verkningar i Ostpreussen än det, som höjdes i den engelska, af Lord Northcliffe dirigerade pressen. Hade dessa verkningar sträckt sig ända till Berlin, som meningen var, skulle detta ha betydt det tsaristiska systemets säkerställande; och därigenom hade äfven Finlands öde afgjorts — finis Finlandiae. De ryska härarnas nederlag utgöra orsaken till tsarismens fall, liksom deras seger hade medfört dess förevigande.

Genom den ryska statsomhvälfningen har Finland kommit i ett mycket egendomligt läge. För sju år sedan underkastades förhållandet mellan Ryssland och Finland en ingående pröfning af en internationell konferens, som sammanträdde i London från den 26 februari till den 1 mars 1910. De lärde, hvilka här öfverlade, voro två tyska, två engelska och två franska professorer samt en holländsk och en belgisk. De författade ett betänkande, hvilket de enhälligt godkände. De kommo till den slutsatsen, att enligt urkunderna — särskildt enligt den vid Borgå Lantdag 1809 träffade öfverenskommelsen — Finland måste anses vara en särskild stat, som med Ryssland har gemensamt endast det monarkiska öfverhufvudet och just därför utrikespolitiken, hvilken af honom skall ledas enligt båda staternas intressen. Med andra ord: mellan dessa stater rådde en förening, hvars rättsliga väsen man kan uttrycka genom begreppet »realunion», så som den allmänna statsrättens nyare teori fattar detta begrepp, hvarvid emellertid den omständigheten är afgörande, att denna »realunion» hade sin grund endast i monarkens identitet, alltså i en »personalunion». När Ryssland försökte att utbilda begreppet »en rysk helhetsstat», hvilken skulle omfatta Finland som en underordnad del, så betydde

detta ett försök till en rättsstridig statskupp, hvars faktiska konsekvens icke kunde vara någon annan än Finlands uppsugande i det lika väldiga som omättliga ryska riket. Stolypins lagförslag 1909 utgjorde det första steget i denna riktning. Den finländska lantdagens författningskamp mot det ryska författningsbrottet bevara vi ännu i lifligt minne.

Efter dessa händelser blir frågan, huru den finländska staten skall förhålla sig till den ryska statsomhvälfningen, så mycket betydelsefullare. Ni vet, att jag icke fördristar mig till att undervisa Finlands folk om, hvad som kunde lända till dess väl; att jag alltså icke har för afsikt att gifva några politiska råd. Jag vill endast söka göra klart för mig själf — och därigenom måhända äfven för några andra vänner till Finland — hvilka de olika möjligheterna äro, och hvart de logiska konsekvenserna synas leda, hvarvid jag icke förbiser, att dessa ingalunda alltid kunna betraktas som de verkliga följderna af hvad som faktiskt inträffat. Jag vill endast förutskicka den anmärkningen, att det fria Finland, den självständiga finländska staten, enligt min uppfattning, står säkrare på den grund fakta och förnuftet synes lägga, än på den, som kan byggas på urkunderna, af hvilket slag dessa än må vara.

ANDRA BREFVET.

Ni säger, ärade vän, att den förändring af Finlands konstitution, som den ryska statsomhvälfningen synes framkalla, främst är en fråga af positiv statsrättslig natur. Det är kändt, och inses utan vidare, att detta fall icke har varit förutsedt, att det icke finnes någon i en statsakt uttryckt regel om, hvilken form storfurstendömet Finlands suveränitet skall antaga, för den händelse den ryske tsaren skulle upphöra att existera såsom sådan eller den ryska staten antoge en annan författning än den monarkiska. År 1809 kunde ett dylikt fall icke betraktas såsom ens en aflägsen möjlighet. Fast står endast, att tsaren utöfvade sina monarkiska befogenheter i Finland icke såsom själfhärskare öfver Ryssland, utan såsom storfurste af Finland, och att hans suveräna makt inskränktes af den finländska landtdagens kompetens. I

Ryssland utöfvade han samma befogenhet intill år 1906 såsom själfhärskare, från 1906 till 1917 i grundlagsenligt samarbete med det ryska riksrådet och den ryska riksduman. Det är uppenbart, att storfurstens af Finland befogenheter icke kunde förändras genom den ryska statsomhvälfningen, det vill säga genom Rysslands inträde i de konstitutionella staternas krets. De öfvergingo icke och kunde icke öfvergå på de nya innehafvarne af den högsta makten i Ryssland, d. v. s. tsaren plus de båda ryska kamrarne. Ty dessa båda kamrar voro och äro en rysk statsinstitution, d. v. s. en för den finländska staten främmande institution. Den finländska staten har att göra endast med den ryska kronan, hvars innehafvare äfven bär denna stats krona. Frågan om hvem, som bör träda i stället för bäraren af denna krona, sedan densamma upphört att finnas till, kan icke besvaras av den positiva statsrätten, utan endast af den filosofiska eller allmänna statsrätten, d. v. s. med ledning af förnuftsprinciper.

Jag vet väl, att de nuvarande innehafvarne af den ryska statsmakten tänka annorlunda i dessa frågor. Det kan icke förnekas, att deras teoretiker, äfven sådana som tidigare, då de tillhörde oppositionen, bestämt uppträdde till försvar för Finlands »autonomi», nu som förut betrakta den finländska staten såsom en integrerande del af det ryska riket, d. v. s. anse det ryska riket vara en helhetsstat, af hvilken Finland endast utgör en obetydlig del. Det väcker dock min förvåning, då jag hör, att det också gifves finländske lärde, som synas anse det vara sin plikt att göra gällande denna åsikt såsom fastslagen af den egentliga rätten. Jag uppskattar den juridiska samvetsgrannheten, äfven då den uppträder som pedanteri, men jag fordrar af det juridiska, liksom af allt vetenskapligt tänkande först och främst konsekvens. Denna uppfattning grundar sig emellertid på doktrinen, att Finland icke utgjorde någon egentlig stat för sig, utan i grund och botten endast en del af det ryska riket, åt hvilken tsaren — hvilka motiven härför än varit — inrymt vissa rättigheter, som kunna återkallas, och hvilka i vissa afseenden skänkt den prägeln af en verklig stat. Denna doktrin är helt och hållet absolutistisk, tsaristisk, despotisk. I grunden erkänner den öfverhufvud ej någon stat, som vore skild från kronan och dess bärare. Den är intet

annat än en utveckling af den maxim »le grand Roi» uppställde: staten, det är jag. Enligt denna lära hade äfven den ryska staten genom tsarens egenmäktighet kunnat upplösas i 17 eller 70 olika stater, alla lydande under hans visa och nådiga spira. Denna lära är ohållbar. Statens begrepp är visserligen ännu omstridt — till skada för vetenskapen. Om en företeelse bör betraktas som en stat, detta kan måhända för juristen, men ej för filosofen, framgå ur vissa dokument. Man måste (liksom i alla fall af begreppssvårigheter) utgå från en idé, hvilken utrustar det faktum, som det gäller att förklara, med en mängd karaktäristiska egenskaper, och hvilka äro så utpräglade, att det blir en underordnad fråga, om enligt erfarenhetens vittnesbörd ett exemplar af detta slag tidigare förekommit, hvilket företer alla begreppets karaktäristika. Man måste emellertid då gifva det motsvarande namnet — i föreliggande fall namnet »stat» — åt företeelser, som äga ett flertal af de väsentligaste karaktäristika, äfven om dessa förekomma i former, som blott mer eller mindre närma sig det fulla förverkligandet däraf.

Utgående från detta betraktelsesätt kan man icke hysa något tvifvel därom, att den finländska staten varit och är en verklig stat, äfven om den saknat *en* väsentlig egenskap, nämligen folkrättslig själfständighet. Detta karaktäristikum sakna, som bekant, också de stater, hvilka tillsammans bilda Nord-Amerikas Förenta stater. Det saknas hos konungariket Preussen, hos konungariket Bayern och hos alla de öfriga enskilda stater, som tillhöra det tyska riket. Men äfven om dessa stater mot all erfarenhets vittnesbörd och all praxis kunde frånkännas namnet stat, så utmärkes dock storfurstendömet Finland framför det Tyska rikets delstater eller andra förbundsstater af för statens begrepp betydelsefulla egenskaper. Medan i Tyskland riksmedborgarskapet i sig innesluter det enskilda statsborgarskapet, så äger Finland sina särskilda regler för statsborgarskapet, enligt hvilka även den ryske statsborgaren är en utlänning. Det utgör ett i ekonomiskt afseende afgränsadt område och har sin egen tullagstiftning. Det har ett eget myntväsende, ett särskildt, gentemot det ryska olikartadt, mått- och viktsystem (det metriska) och naturligen polis, kyrka och skolväsende, kort sagdt hela den inre förvaltningen

för sig. I jämförelse härmed ha de tyska delstaterna blott sistnämnda funktioner hvar för sig, men utgöra icke ett särskildt ekonomiskt område och äga alltså ej någon särskild tullagstiftning, särskildt myntväsende eller särskildt mått- och viktsystem. Likaså har Finland sin egen, rättsligt fortfarande bestående värnpliktslag, äfven om Ryssland med våld beröfvat den gällande kraft. Man kan alltså fastslå, att med undantag af den omständigheten, att storfurstendömet Finland hittills utåt representerats av den ryska statsmakten, det dock på grund af sina yttre karaktäristika är en stat i egentlig mening.

Ryssland har antagit en ny statsform. Låtom oss ett ögonblick föreställa oss, att denna statsomhvälfning är definitiv, hvilket den ej är. Till följd af denna statsomvälfning och främst de facto, men icke uttryckligt eller afsiktligt, har Storfurstendömet Finlands tron blifvit vakant. Det är en grotesk, ja t. o. m. absurd föreställning, att de rättigheter, som voro fästade vid denna tron, skulle ha öfvergått på den tillfälliga regering, som trädt i tsarens ställe. Den finländska statens författning har icke förändrats därigenom, att den ryska statens undergått en förändring. Den kan icke på laglig väg förändras, så länge någon innehafvare af de monarkiska rättigheterna icke förefinnes. Enligt den under den gamla ståndsförfattningen gällande statsrätten, sådan denna i Finland bestod intill 1905, hade det varit de församlade ständernas uppgift att välja en ny storfurste. I de nyare författningsstaterna har en enhetlig och fast praxis i dylika fall ännu icke utbildat sig. Det motsvarar emellertid de i allt högre grad dominerande (trots att det officiellt förnekats, att så vore fallet) naturrättsligt-demokratiska idéerna, att i sådana fall statsförfattningen själf tänkes försatt ur gällande kraft, och att folket — då man som självklart antager, att detta vill statens fortbestånd — måste fatta ett alldeles nytt beslut om statens framtida form. Folket behöfver således icke anse det nödvändigt att, sedan med dynastiens utgång dennas rättigheter utslocknat, skaffa sig en ny dynasti, utan har frihet och rätt att gifva sig en ny författning utan en monark eller utan en ärftlig monark, hvarigenom alltså de statsrättsligt nödvändiga funktioner denne hittills utöfvat kunde öfvergå t. ex. på en vald president. Utan tvifvel skulle emeller-

tid en dylik konstituerande finländsk nationalförsamling finna många anledningar till att fortsätta och förnya den hittillsvarande statsformen, med andra ord fatta utkorandet af en ny storfurste som sin hufvuduppgift, äfven om den ej skulle tänka på att återställa de utvidgade monarkiska befogenheter, hvilka tsaren i egenskap af storfurste innehade. Huruvida Finland borde bestämma sig för republik eller för konstitutionell monarki, därom vågar jag icke döma, men allt, som kan vara en främling bekant, leder en till att anse en monarki sannolikare. För den sålunda nyfödda statens inre utveckling vore det framför allt önskvärdt, att beslutet fattades af ett såvidt möjligt enigt folk, att alltså, om en republik skall grundas, intet nämnvärdt monarkiskt, eller om monarkin skall förnyas, intet starkare republikanskt motstånd skulle belasta den i och för sig häftiga partikampen i hvarje modern stat.

Det nya Finland — låtom oss för en gångs skull tänka oss, att rätt också kunde blifva verklighet — skall inträda i raden av Europas suveräna, självständiga stater. Det skall blifva en folkrättslig personlighet. Men som sådan skall det icke känna sig starkt nog att stå ensamt för sig själf. Det måste och skall söka goda förbindelser till sina grannar, anslutning till dem.

Dess blickar skola först vända sig till Ryssland, med hvilket det genom den monarkiska personalunionen varit förbundet i 108 år, så att utåt en realunion mellan de båda staterna uppkommit. En dylik återgång till tidigare förhållanden vore tänkbar, antingen så, att en ny storfurste af Finland tillika blef tsar af Ryssland eller så, att Finland till sin storfurste valde en ny tsar, hvilken uppstigit på Rysslands tron, för att sålunda återställa det förutvarande tillståndet. Att så skulle blifva fallet, förefaller emellertid osannolikt af tvänne skäl, och det är ovisst, hvilket af dessa som väger tyngre, nämligen att det synes osannolikt, först och främst att monarkin skulle återställas i Ryssland, och för det andra, att Finland skulle vara hågadt att för sin del erkänna denna monarki. Jag talar här under den förutsättningen, att Finland fritt skall få bestämma öfver sig själf och så gestalta sin statliga utveckling, som det ur finländsk synpunkt synes önskvärdt och lyckligt. Ett fritt Finland skall snarare känna sig draget till ett republikanskt än ett tsaristiskt Ryssland, äfven om det självt bestämde sig för den

konstitutionella monarkin. Synbarligen har allt Finlands folk med sympati följt den ryska statsomhvälfningen och kan säkerligen på inga villkor önska, att en motrevolution uppstode och segrade. Och det gifves också utan tvifvel flere finländare, som motse den fria ryska statens framtida utveckling med tillförsikt och förtroende och äro beredda att, huru bittert de än må ha känt de senaste decenniernas förtryck, på nytt förbinda Finlands statliga utveckling vid Rysslands, och hvilka icke kunna tänka sig Finlands framtid annat än i förening med Ryssland.

Det stora flertalet af Finlands folk torde dock annorlunda bedöma denna svåra fråga. I en för sex år sedan (1911) utgifven skrift — hvars författare uppges vara en medlem af Finlands landtdag — heter det: »Finlands ställning som en särskild autonom stat — — — är en naturlig följd af de oerhörda olikheterna i Rysslands och Finlands historiska och kulturella utveckling; det är ett faktum, att man i Europa knappast kan finna två länder, hvilka med hänsyn till traditioner, nationell individualitet, åskådningssätt, sociala förhållanden och statsordning m. m. äro så olika som dessa (Ryssland och Finland). Dessa olikheter göra sig själfklart gällande på alla områden. Men knappast på något område i så hög grad som på de politiska och därmed sammanhängande förhållandenas.» (Den finländska frågan 1911. En orienterande öfversikt öfver den finländska författningsstridens nuvarande skede. Ss. 62, 63.) Också om man frånser de stora olikheterna i kulturellt afseende mellan de båda nationerna så skulle dock ett fritt fördragsförhållande mellan de två staterna erbjuda allt för stora likheter med ett *Pactum leoninum* (en lejonets lek med råttan), för att det skulle kunna förefalla den betydligt svagare parten önskvärdt. Dessutom skall den finländske patrioten icke glömma, att de svåraste krafven, författningsbrotten och de lagstridiga åtgärderna, med hvilka hans folk och stat plågats, hade sitt upphof icke i den gamla tsarismen i egentlig mening (hvilken tvärtom under lång tid lämnade Finland i fred och snarare befordrade än förhindrade en kraftig utveckling), utan i den konstitutionellt maskerade tsarismen; att just det Ryssland, där bourgeoisin jämte hofvet utgjorde en verklig maktfaktor, med allt för stor framgång

bemödade sig om att nedtrycka Finland till en rysk provins. Den finländske patrioten skall knappast hafva anledning att känna sig säker om, att ryska regeringar, emedan de kalla sig demokratiska — också det helt och hållet aristokratiska England kallar sig så, och Förenta Staterna, hvars politiska lif är förgiftadt och fördärfvat ända in i grunden af ett skamlöst penningevälde, gläder sig åt de skönaste demokratiska former — äfven om de i förstone nådigt beviljade Finland autonomi, icke ganska snart skulle söka realisera tanken om den enhetliga och odelade republiken som ett ryskt helhetsrike. Det är ett faktum, att de centraliserande tendenserna icke bero af statsformen. De äro militäriskt, imperialistiskt, handels- och socialpolitiskt betingade; och de så betecknade sträfvandena bero åter av de existensbetingelser, i hvilka en stat finner sig försatt, och inom hvilka den som sin egentliga uppgift ser att häfda sig själf. I Ryssland uppbyggdes en modern, centralistiskt organiserad stat på ett öfvervägande af bönder bestående samhälle med delvis nomadkaraktär, hvilket utsträckte sig öfver en väldig yta. Däraf följde ett osundt och onaturligt politiskt lif, hvars svåra förbrytelser äro allt för bekanta, för att vi här skulle behöfva uppehålla oss vid dem.

Till dessa förbrytelser bidrog äfven i betydande grad den omständigheten, att en mängd mycket olikartade, mer eller mindre undertryckta främmande folk tillsammans med de härskande storryssarna utgjorde »alla ryssar», hvilka folk caesaropapismen ville behärska som en homogen massa undersåtar. Skulle de, sedan detta tryck undanröjts, äfven såsom »befriade» hålla samman med hvarandra och storryssarna? Ni, ärade vän, som känner Ryssland såsom endast få icke-ryssar, betviflar det. Ni anser det ryska rikets ombildning i federalistisk riktning icke endast för Ryssland lyckligast och för Europa säkrast, utan äfven på grund af tingens ordning ganska sannolikt. I en artikel i Helsingfors-tidningen »Hufvudstadsbladet» för den 2 juni detta år (författad af Karl Tiander) finner jag dessa tankar historiskt utvecklade. Äfven enligt den utredning i denna fråga, som där presteras, är det icke osannolikt, att denna tanke har framtiden för sig. När den ryska nationalförsamlingen verkligen sammanträder skola säkert de främmande folken komma till ordet och veta att påvisa

betydande skäl för den fullkomliga decentralisationen eller devolutionen. Det är möjligt, att de därvid skola befinna sig i majoritet, och att denna konstituerande församling skall besluta upprättandet af en förbundsstat. Därmed skulle den ryska staten, som ännu i denna stund, ehuru i förändrad form, fortbestår, hafva upphört att existera såsom sådan. En alldeles ny rysk stat skulle träda i dess ställe. Faktiskt skulle en enhetlig rysk stat, som med tsaren och genom tsaren visat sig omöjlig, utan tsaren vara kanske ännu omöjligare; interimsregeringens hittillsvarande erfarenheter tyckas bestyrka denna förmodan.

Antag, att en dylik förbundsstat eller ett dylikt statsförbund komme till stånd — skall Finland blifva en del af denna stat, skall det önska blifva det, ty de jure skall det endast af fri vilja kunna biträda en dylik öfverenskommelse? Och skall Finland låta den *ryska* nationalförsamlingen besluta öfver sig samt deltaga i denna *ryska* nationalförsamling och därigenom uppträda som en del af det ryska riket? Detta vore detsamma som den finländska statens självmord. Låter Finland representera sig i denna församling och underkastar det sig dess beslut, så uttrycker det därigenom sin önskan att för alltid förblifva bundet vid Ryssland — i bästa fall som en förbundsmedlem, i värsta fall som en provins. Låter Finland åter representera sig vid församlingen, men motsätter sig dess beslut, då dessa förefalla skadliga för landet, så handlar det icke konsekvent och ger därigenom den då konstituerade ryska statsmakten — hurudan denna än må blifva — en rätt att tvinga det. Dessa svårigheter skulle Finland lämpligast undgå, om det på förhand inkallade sin egen finländska nationalförsamling, hvilken hade att uppbygga den finländska staten på ny grund. Därmed skulle någonting nytt ha skett, en fait accompli hade skapats, genom hvilket Finland för hela världen fastslagit och ådagalagt, att det i framtiden vill vara en stat, och att följaktligen den finländska nationen själf, fri och oafhängig, hade att bestämma och ville bestämma öfver sin statsform liksom öfver sin stats förhållande utåt. Och när det nya Finland fullkomligt fritt och helt, i öfverensstämmelse med sina insikter och erfarenheter, erfarenheterna af sina lidanden, insikterna om sina vitala intressen, skall besluta om sin ställning utåt, då skall det

helt säkert icke besluta sig för en orientering mot Ryssland. Det skall visserligen söka ett godt, vänskapligt förhållande till det nya Ryssland, huru dettas statsform än må se ut. Det skall vara så mycket angelägnare därom och så mycket lättare ha framgång i dessa bemödanden, om det nya Ryssland ej längre är tsaristiskt; de nya staterna skola lättare komma öfverens, om det antagligen republikanska Ryssland bryter med alla tsaristiska traditioner och upphör att vara en imperialistisk stat, som omväxlande eller samtidigt söker expansion i öster och väster, norr och söder, alltid orolig och oroande, icke minst efter det England hade börjat befordra och understöda tsarismens af detsamma länge bekämpade aspirationer. Ett nytt fredligt sinnadt Ryssland, som ägnar alla sina krafter åt den nya utvecklingen af sitt ekonomiska, sociala och andliga lif, skall främst kunna bidraga till att skapa ett lugnt Europa (såvida ett dylikt någonsin skall existera), äfven om det icke åter skall kunna upptaga sin tidigare uppgift att begränsa den engelska världsmaktens utbredning. Man kan emellertid vänta sig, att under loppet af de kommande årtiondena samtliga kontinentala europeiska stater däri skola se sin gemensamma och förenade uppgift; det är t. o. m. möjligt, att äfven England inser, att hela Europa af rena själfbevarelsehänsyn måste hålla samman, om det icke skall uppslukas af andra världsdelar — af det gamla Asien och det nya Amerika.

TREDJE BREFVET.

Jag tror, att ni skall instämma med mig och måhända med tillfredsställelse lyssna till den opartiske utlänningen, då han säger: »På vägvisaren till Finlands framtid såsom oafhängig och självständig stat står med stora och tydliga bokstäfver skrifvet ett ord: »Sverige» . . . Icke därför, att storfurstendömet under många århundraden utgjort en del af det Svenska riket och haft sin del i dess stormaktsställning, i dess segrar och land-förvärf, i dess glänsande kulturella utveckling. I detta förhållande kunde det finländska nationalmedvetandet snarare finna ett skäl mot riktigheten i hvad ofvan sagts. Ty det kan icke förnekas, att först

skiljsmässan från Sverige — huru våldsam den än var och huru litet hedrande vare sig för den förödmjukade f. d. stormakten eller för Finlands ständer, hvilka alltför villigt underkastade sig den nye härskaren — att först denna skiljsmässa lade grunden till staten »Finland», till det finländska nationalmedvetandets självständiga utveckling och landets egenartade finsk-svenska kultur. Huruvida och i hvilken grad Finland därför står i tacksamhetsskuld till de ryska tsarers, hvilka voro dess storfurstar, »högsinthet», »nåd» eller »vishet», detta är en fråga af måhända moralisk, men knappast någon som hälst politisk betydelse. Man får emellertid antaga, att det för denna tids ryska statsmän fanns alldeles bestämda och mycket vägande *politiska* skäl för att låta Finland sköta sig själft och icke störa dess utveckling. Det faktum, att Finlands stat och kultur under unionen med Ryssland kunde finna självständigare former för sin utveckling än under den tidigare, intimare unionen med Sverige, beröres icke däraf. Ett fritt Finland skall icke eftersträfva återställandet af vare sig den ena eller andra unionen, men om det söker ett förbund med någon annan makt, skall det vara hänvisat till Sverige och icke till Ryssland. Så skulle det förhålla sig, äfven om Rysslands politiska framtid icke doldes af tunga ovädersmoln, under det att Sverige tyckes befinna sig i ett mäktigt uppsving, som väl afbrutits genom världskriget, men af dess utgång och följder måhända skall i afsevärd grad påskyndas och befordras. Finlands relationer till Sverige bero, som kändt, mindre af grannskapet och historien, än af den omständigheten, att Finlands kultur, åtminstone dess stadskultur, till stor del är af svenskt ursprung och svenskt kynne, att en visserligen till antalet icke särskildt stor, men till bildning, ekonomiskt välstånd och inflytande mycket betydande del af Finlands befolkning består af svenskar, att det svenska språket, tidigare dominerande i landet, är likaberättigadt med det finska, att en stor del af landets litteratur, äfven dagspressen, författas på detta språk, och att äfven finnen anser det vara ett väsentligt moment i sin bildning att behärska detsamma. Så kunde man säga, att det är ett faktum, som måste fattas af det åskådliga tänkandet, af det intuitiva medvetandet — »wenn ihrs nicht fühlt, ihr werdets nicht erjagen» — att Finland och Sverige kulturellt höra ihop och af

kulturella skäl också politiskt. Besvarandet af frågan om formerna för denna politiska samhörighet måste man öfverlämna åt framtiden och resp. statsmäns vishet. Måhända skulle en mycket lös förening åtminstone i början vara det riktigaste; det kan förutsättas, att de båda staterna vilja utveckla sig i oafhängighet från hvarandra, därför skulle också en personalunion — innebärande, att konungen af Sverige blefve storfurste af Finland — förmodligen icke förefalla önskvärd för vare sig den ena eller andra staten, äfven om betänkligheterna mot en dylik förbindelse kanske nu äro mindre än förut. De båda staterna skulle emellertid genom ett förbund i ansenlig grad stärka sin ställning utåt. Om öfverhufvud u-båtvapnets och torpedteknikens glänsande utveckling möjliggör en ny framtid för de smärre sjömakterna, så skola Sverige och Finland, om jämväl deras landstridskrafter äro förbundna, vara i stånd att kraftigt understödja sina mariner. Med ett sammanlagt innevånareantal af inemot 10 miljoner skola de kunna uppställa en miljonarmé mot sina fiender. De bittraste erfarenheter och våra varmaste önskningar komma tyvärr knappast att kunna säkerställa den varaktiga världsfreden. Att vara rustad skall fortfarande under en oöfverskådlig tid förblifva ett lifsvillkor för staterna, äfven om det skulle lyckas att genom mellanfolkliga fördrag i någon mån inskränka rustningarna. Sverige och Finland skola äfven framdeles, liksom hittills, i rent handelspolitiskt afseende komma väl öfverens. En tullunion skulle måhända befordra såväl Finlands som Sveriges produktion och handel. Mot en tullunion tala knappast några större intressen. Det gifves hvarken i Finland betydande industrier, som behöfva skydd mot den svenska importen, eller tvärtom. Båda ländernas handel går ungefär parallella vägar

Sverige har alltid betraktat Finland som ett broderfolk. I Finland fanns det visserligen ett betydande parti, som under en längre tid snarare graviterade mot Ryssland än mot Sverige, emedan dess »fennomanska» karaktär kände sig mindre hotad af det förra landets lägre kultur än af det senares högre. De senaste årtiondenas erfarenheter torde dock hafva kommit äfven »gammalfennomanerna» på bättre tankar. Om de också nu tillkännagifva sina kraf på full oafhängighet, så betyder detta väl äfven, att de

erkänna: finländarne måste framför allt vara finländare, vare sig deras modersmål är finska eller svenska, och måste reglera sin stats relationer till andra stater uteslutande med hänsyn till dess eget välförstådda intresse. Af hvilken art deras sympatier än må vara, så skola de dock inse, att det nyfödda Finland måste stödja sig på Sverige, om det öfverhufvud skall söka stöd i ett annat land. De skola äfven förstå, att det finska språket och den finska kulturen i hvarje fall hafva att vänta större intresse och uppmuntran från Sverige än från Ryssland, redan af det skälet, att Sverige i alldeles annan utsträckning än Ryssland har förutsättningar att verka befruktande på denna kultur, och detta just emedan det svenska språket och den svenska kulturen i Finland utgör den brygga, som för till finsk kultur och finskt språk. Äfven i andra afseenden skall den tradition, som förbinder svenskt och finskt väsen, göra sig oemotståndligt gällande. I detta sammanhang bör erinras om några ord af en svensk historiker, som Ni, ärade vän, beundrar lika mycket som jag och känner bättre än jag, några ord nedskrifna redan 1880 af Harald Hjärne och riktade mot den då ännu unga fennomanska agitationen (Fennomanska fördomar, ånyo publicerade i »Östeuropas kriser och Sveriges försvar», Upsala 1914). Han talar om de olikartade inflytanden, som påverkat och ännu påverka Sverige, och om att Sverige för mycket står i tacksamhetsskuld till Finland: »och vi söka icke dölja för utlänningen, ännu mindre för oss själfva, att Sverige icke vore hvad det är, om ej finskt snille och finskt arbete hade varit med om dess förkofran. Det land, som skänkt oss Franzén och Runeberg, den högskola, där Kellgren lade grunden till sin bildning, stå oss ännu i dag andligen närmare än hvarje främmande bygd» (s. 153). Ej heller har den statsklokhet, som ledde Sverige till att gästfritt mottaga främmande språk och kulturer, förnekat sig i förhållandet till Finland. Det finska språket användes som medel för utbredandet och befästandet af protestantisk bildning och svenskt inflytande. »Flere af våra konungar och statsmän talade eller förstodo finska, och det finska stridsropet ljöd lika berättigadt som det svenska från våra krigares leder... Med stolthet kunna vi vädja till historiens vittnesbörd, att inga af finnarnes stamfränder äga en tidigare litteratur än de,

och att denna litteratur ända från sitt ursprung bär svensk stämpel. Var trycktes den första finska bibel, om ej här i Stockholm? Hvem skref den första finska språklära, om ej den svenskfödde Eskil Petræus?» Den svenska kronans värn och skydd har »bragt Suomis land och folk till heders» (»Suomen maan ja Suomen kansan arvohon asettaja»: så lyder den finska inskriften på en staty i Åbo). Och ännu i dag ådagalägger Sverige sin kärlek till den finska nationaliteten i oförtydbara handlingar. »Den befolkning, som inom vårt eget lands gränser har finskan till modersmål, skyddas och främjas i sin rätt af svenska lagar och regeringsåtgärder, utan att vi ett ögonblick frukta, att dess trohet mot fäderneslandet skall svikta. — Den dag skall ock komma, då Kalevala skall tydas vid våra egna högskolor, och då den svenska vetenskapen skall med självständig pröfning intränga på åter ett nytt område. Och *när* en gång den unga finskspråkiga litteraturens bebådade mästerverk se dagen, skola de ingenstädes hälsas varmare välkomna än i Sverige.» Då dessa ord af sympati skrefvos hade Finland ännu icke haft någon känning af det svåra tryck, som sedan dess hvilat på dess statliga och andliga lif. Och under denna lidandets tid anade det icke, att den dag snart skulle gry, som medförde dess befriande. Ännu se vi endast daggryningen. Solen skall uppgå öfver Finland, först då det tager sitt öde i egna händer.

FJÄRDE BREFVET.

Ni har, ärade vän, riktigt förstått mig. Ni kallar mina uttalanden »akademiska» och godkänner dem såsom sådana. Ni antager med full rätt, att jag vet, huru den praktiska politiken skall förhålla sig. Denna kan icke blott realisera en teori. När hälst man försökt göra detta har resultatet blifvit en ogynnsam politik. Men detta förminskar icke värdet af en ren teoretisk »deduktion», såsom Ni uttrycker eder. Också för en politiker är en sådan af stort värde. En genomtänkt idé kan, ja, måste mången gång tjäna honom som rättesnöre, äfven när han icke anser dess realiserande möjligt, eller ens gagneligt. Just i en så kritisk situa-

tion som den, i hvilken Finland befinner sig, är också ett klart och konsekvent tänkande nödvändigt. Naturligtvis kan Finland — af bekanta skäl — gå till väga endast med största försiktighet. Sina önskningar och kraf har det redan bestämdt och tydligt uttalat i en nästan oväntad enighet. Dessa ha stött på en lika otvetydig opposition hos dem, hvilka nu bemäktigat sig herraväldet öfver Ryssland, men som anse och säga sig utgöra endast en interimsregering. Ja, man har t. o. m. svarat med hotelser.

För visso. Politiken inskärper nödvändigheten af försiktighet. Den kan låta det synas lämpligt att underkasta sig våldet, om också med det tysta eller uttalade förbehållet, att man gör det endast för stunden och att underkastelsen icke binder samvetet. Men det ögonblick kan också komma, då det gäller att handla, afgörandets ögonblick, då det icke mera tjänar till något att endast uttala önskningar, då en vilja måste komma till uttryck — man har, stundom med rätt, betecknat vår tid som de starka önskningarnas och den svaga viljans tid — det ögonblick, då en ledande statsman, buren af sina anhängares öfvertygelse, vågar göra ett djärft grepp och just därför segrar. Huruvida, hvad Finland beträffar, detta ögonblick närmar sig eller ännu skall låta vänta på sig, eller om det kanske aldrig skall komma, därom vågar jag icke uttala mig. Detta skall bero äfven af hela det vidare förloppet af denna väldiga världskris.

Ni ger mig i allmänhet rätt i mina »deduktioner». Men ni anser dock, att de innehålla tvänne punkter, hvilka icke utvecklats på ett fullkomligt bindande sätt, och som därför måhända äfven af rent logiska skäl kunde angripas. Den första punkten är den, att jag kallat föreställningen, att tsarens rättigheter öfvergått på interimsregeringen absurd. Den andra: det är icke klargjordt, att — såsom jag påstått — Finlands statsförfattning måste betraktas såsom upphäfd; snarare kunde man säga, att den fortfarande äger bestånd och endast behöfver kompletteras, vare sig genom den ryske tsarens rättslige efterträdare — t. n. just interimsregeringen — eller genom en nyvald storfurste, och detta val kan landtdagen genast företaga.

Jag skall försöka att något närmare utveckla min uppfattning rörande dessa två punkter. I den förträffliga bok om Fin-

lands statsrätt, som prof. Erich i Helsingfors författat — den utkom 1912 — läsa vi och finna i första meningen bekräftadt, hvad också här uttalats:

»Äfven Rysslands konstitutionaliserande, denna utomordentligt viktiga process i dess inre statslif, skulle icke kunna utöfva någon återverkan på Finlands rättsliga ställning. Det gifves likväl *en* tänkbar reform af Rysslands författning, som omedelbart och med nödvändighet skulle medföra en revision af det mellan de båda länderna bestående rättsförhållandet (och detta t. o. m. utan att upphäfva Finlands beroende af Ryssland eller den Finland tillkommande självbestämmanderätten), och detta vore en förändring af Rysslands statsform. Denna teoretiska möjlighet skall dock här icke behandlas (s. 234).» Det är stor skada, att författaren icke ingått på denna teoretiska möjlighet, som 5 år senare blef praktisk verklighet. Han har likväl berört dess följder, då han säger att 1) en revision af rättsförhållandet vore omedelbart nödvändig, 2) Finlands beroende af Ryssland skulle icke upphäfvas, 3) den Finland tillkommande självbestämningsrätten skulle icke upphöra. Huru dessa tre satser kunna förenas med hvarandra, förstår jag icke.

Interimsregeringen innehar den faktiska makten i Ryssland. Denna makt är — på grund af det ryska folkets förutsatta vilja — äfven en rättslig makt, ända tills en om författningen beslutande nationalförsamling fråntager regeringen densamma. Så länge den varar, är emellertid interimsregeringen icke tsarens rättsefterträdare, utan tsarens och de båda lagstiftande kamrarnas (enligt den hittills gällande ryska statsförfattningen) — äfven om riksrådet och riksduman nominellt fortfarande äga bestånd, ty deras rättigheter berodde af den gamla, icke längre gällande, författningen. I Finland har denna blandade suveränitet icke ägt några rättigheter. Rättigheterna tillhörde tsaren, hvilken som sådan var storfurste af Finland. Dessa monarkens särskilda rättigheter hafva icke öfvergått på någon annan. De äro betingade helt och hållet af den ryska monarkin, således också fortfarande och uteslutande af den ryska konstitutionens monarkiska del. Om interimsregeringen hade velat gälla för ett regentskap, representerande en att utöfva regeringen förhindrad tsar, om den alltså hade fasthållit

vid fiktionen af ett den ryska monarkins fortbestånd, så hade det legat en statsrättslig mening i, att den toge i anspråk rätten att sammankalla och upplösa den finländska landtdagen. Då detta icke är fallet, så finnes icke denna statsrättsliga mening.

Likaså kan senaten och Finlands generalguvernör utöfva sina rättigheter endast i tsarens namn, men icke i en revolutionär regerings, som icke äger några omedelbara rättigheter i Finland. Det står naturligtvis den finländska nationen fritt att inrymma åt dessa allehanda slags rättigheter, men om den gör detta, af yttre lämplighetsskäl, »der Not gehorchend, nicht dem eigenen Trieb», så är det af yttersta vikt, att den gör det med ett uttryckligt förbehåll af sin rätt, såvida den icke är betänkt på att för alltid uppgifva sin statliga existens. Detta kan emellertid på grund af dess långvariga kamp för sin författning icke antagas. I ännu starkare motsats därtill står den förklaring om Finlands frihet och själfständighet, utfärdad i början af april 1917, hvilken antogs af alla den finländska landtdagens partier och afgafs i närvaro af den generalguvernör interimsregeringen tillsatt, (hvartill den visserligen icke ägde någon rätt).

Konsekventare och betydelsefullare hade det visserligen varit, om landtdagen omedelbart efter det tsaren-storfursten beröfvats sin makt, hade upplöst sig själf och inkallat en nationalförsamling för att fastställa Finlands blifvande statsförfattning. Och detta hade säkerligen gillats af den allmänna opinionen, om valen till denna församling anordnats i öfverensstämmelse med den nya valrätten, enligt hvilken varje manlig och kvinnlig statsborgare, som uppnått sitt 24 lefnadsår, är valberättigad och valbar till landtdagen. Genom dessa nyval hade äfven betonats, att landtdagen såsom sådan är ett organ för den hittills gällande författningen, men icke för folkets suveränitet, som efter upphäfvandet af den gällande författningen ensamt kan vara kompetent att skapa en ny författning. Och därmed återkommer jag till den andra viktiga punkten, till satsen, att Finlands statsförfattning vore att betrakta såsom upphäfd.

Jag skulle icke säga detta, om Finland hade varit en fullkomligt oafhängig stat och förlorat sin storfurste, utan att någon arfvinge till honom funnes. I detta fall skulle man säga: Finland

är och förblir en monarkisk stat. En storfurste måste då väljas. Om landtdagen valde honom eller folket omedelbart eller en där för särskildt inkallad folkförsamling, vore en underordnad fråga, eftersom författningen icke innehåller några bestämmelser därom. I hvarje fall vore det af största vikt, att en såväl framstående som populär personlighet utkorades till statsöfverhufvud, och att valet skedde med största möjliga röstmajoritet. Men det förhåller sig annorlunda. »Finland har ingen särskild tronföljds- och regentskapsrätt, utan erhåller denna från Ryssland. Den, som i kraft af den i Ryssland gällande successionsordningen bestiger den ryska tronen, blir *ipso iure* storfurste af Finland». (Erich s. 38). »Honom och ingen annan tillkommer det att regera landet», heter det i regeringsformen (af 1772, den svenska urkund, som ännu ligger till grund för Finlands författning). (Dens. s. 39). Häraf framgår, att om Ryssland icke äger någon monark, så kan ej Finland äga någon monark, som härleder en rätt från den ryske monarkens. Det är en logisk motsägelse, som äfven låter förtydliga sig genom följande satser: 1) Endast den ryske monarken kan vara Finlands monark, 2) Det finnes ingen rysk monark, 3) Följaktligen finnes det ej heller någon finländsk monark. Man invänder måhända, att det beträffande punkt 1) borde heta »Endast den ryske monarken eller hans ställföreträdare . . .» Detta medgifves, men ställföreträdaren eller regenten har till förutsättning en monarks existens — en regeringsinkapabel eller för längre tid utomlands bosatt eller på något annat sätt till regementets utöfvande förhindrad monark — med andra ord den monarkiska statsformens fortbestånd. Denna förutsättning föreligger som kändt icke i detta fall. Därför har Finland, d. v. s. den finländska nationen, genom den ryska statsförändringen blifvit oafhängig. Om den vill bevara sin egen stat, hvilket är självklart, såvida den icke vill uppgå i en annan, så måste den skapa en ny form för denna sin stat. Om den först och främst och för detta ändamål förklarar sig oafhängig, så uttrycker den ett faktum, som uppstått utan dess tillskyndan, den uttrycker icke en särskild önskan, som ginge ut på att upplösa eller bryta ett bestående rättsförhållande, såsom t. ex. skedde år 1776 genom de 13 koloniernas oafhängighetsförklaring. Rättsförhållandet mellan staten, det hittillsvarande

kejsardömet Ryssland, och staten, det hittillsvarande storfurstendömet Finland, har upphört att finnas till.

När därför ministerstatssekreteraren Enckell (enligt Stockholms Dagblad af d. 11 juni) visserligen uttalat sig för Finlands självständighet, men samtidigt tillagt, att det tillkomme den konstituerande församlingen (i Ryssland) och Finlands landtdag att gifva uttryck åt de ömsesidiga förhållandena mellan Ryssland och Finland och skapa formen för ett politiskt samlif, som vore antagligt såväl för Finland som Ryssland — så må detta vara välment, det må t. o. m. antyda en politisk lämplig handlingslinje; riktigt tänkt är det icke. Men när (enligt samma tidning) generalguvernör Stachovitsch yttrat: »om Finland i dag förklarar sig självständigt, så kunna vi, som där hafva tre fästningar, på en natt förklara krig och besätta landet» — så öfverger han därmed afsiktligt och medvetet hvarje rättsståndpunkt, Enligt denna metod hade visserligen också hvarje författningsenligt motstånd mot den tsaristiska regeringen kunnat undertryckas ännu hänsynslösare, än som skett. Att äfven det nuvarande Ryssland har makt att genomdriva sin vilja *mot* Finlands rätt, skall ingen finländare och ingen vän af Finlands rätt utan vidare förneka; osäker kan man däremot anse frågan, om denna makt verkligen skall kunna bevaras en längre tid. Det underligger intet tvifvel, att ententemakterna, den störtade tsarens förbundna, skola godkänna och understödja hvarje våldshandling. Det förtryck och den misshandel, hvarför finländske män och kvinnor varit utsatta, och, som skildras i den lilla boken »Finland och världskriget» (af Einar Spjut, Upsala, J. A. Lindblads förlag) hafva bland fransmän och engelsmän endast i enstaka fall väckt till lif den moraliska harm, som annars hos så högt moraliska folk är så lätt rörd.

Hade krigets förlopp blifvit, det man i Paris och London önskade, skulle säkert det russificeringsprogram, som ännu i december 1916 uppgjordes af det ryska ministerrådet, ha förverkligats, och »frihetsvännerna» i de så kallade västliga »demokratierna» gladts däråt.

FEMTE BREFVET.

De kloka och lärorika uttalanden från Finland, som Aftonbladet den 12 och 28 Maj meddelade, äro Eder bekanta liksom hvarje annan svensk, hvilken hyser ett lifligt intresse för Finlands öde. Jag får måhända fästa Eder uppmärksamhet på, att den åsikt i *rättsfrågan*, som där kommer till uttryck, nära berör min egen, äfven om den uttalats med mindre bestämdhet. Denne kännare af Finland — han kallar sig »Väring» — låter redan i det första brefvet sin verkliga åsikt komma till uttryck, ehuru endast i form af en kritik af »det något formalistiska sätt», hvarpå den ryska revolutionens oerhörda skådespel betraktas af Finlands ledande män. Rådplägningarnas resultat lär ha varit, att man reste till Petersburg för att sondera terrängen och underhandla med den provisoriska regeringen, på hvilken den störtade tsarens makt också beträffande Finland påstods ha öfvergått. Naturligtvis erhöll man — såsom af hvarje ny tsar — en ny bekräftelse af den finländska författningen, »som väl nu börjar blifva berömd bland de statsrättslärde som den författning, hvilken oftast kränkts och återställts, liksom den också samtidigt vållar desse lärde mycket hufvudbry rörande sitt betydelsefulla innehåll. Till denna »papperspåfve» vilja nu flera politiker i Finland på nytt sätta sin tillit?» Han tillfogar: »En politik i annan riktning hade väl dock varit tänkbar. Man hade kunnat förklara, att eftersom den monark, hvilken enligt landets lagar hade att härska öfver detsamma, icke mera existerade, så vore för Finland ingenting annat möjligt än att taga sitt öde i egna händer. En provisorisk regering för Finland hade bort tillsättas, hvilken ägt att så snabbt som möjligt (huru mycket snabbare än i Ryssland hade det icke kunnat ske) sammankalla en konstituerande församling, som hade måst ställa sig uppgiften såväl att gifva landet en författning som att underhandla med den ryska regeringen om Finlands framtida ställning till det ryska riket.» Författaren påvisar äfven de faror en dylik politik hade medfört. I hvarje fall hade emellertid därmed den princip räddats, att vid en omvälfning af de bestående fårhållandena Finland hade samma rätt som Ryssland att taga sitt öde i

egna händer, i stället för att underordna sig en af den ryska riksduman insatt. »Nu förefaller det ju, som om man hade tillerkänt riksduman en rätt att blanda sig i Finlands angelägenheter». En tredje utväg, anser »Väring», hade varit att tillsätta en provisorisk regering endast för att handhafva de löpande angelägenheterna, och denna utväg lär äfven ha öfvervägts. Man befarade emellertid periculum in mora, och man ansåg det vara framför allt nödvändigt, att af den nya ryska regeringen utverka »nya garantier» för landets framtida inre autonomi. Författaren döljer icke, att han har ringa förtrodende till dessa garantier. Detta strängt principiella resonnemang fullföljer han emellertid icke längre. Men i andra och tredje brefvet uttrycker han sitt gillande af partiernas enhälliga kraf på själfständighet och (senare) äfven bevarandet af den en gång fastslagna handlingslinjen trots många stridiga sträfvanden. I det tredje brefvet säger han äfven uttryckligen, att »rent formellt» interimsregeringens rätt att fungera såsom regent kunde vara tvifvel underkastad, emedan »storfurst Michaels tronafsägelse icke skedde till förmån för dumäns provisoriska regeringsutskott», äfven om den innehöll en rekommendation för denna regering. Faktiskt vore emellertid interimsregeringen innehafvare af den högsta makten i Finland, och den *finländska senaten* hade nu en gång af denna mottagit sitt mandat. Här glömmer författaren fullkomligt sin egen *principiella* ståndpunkt. Det måste förnekas, att den finländska senaten hade kunnat af interimsregeringen mottaga rättigheter, hvilka denna icke ägde. Den ägde icke dessa, emedan den ej är regent och icke kan vara regent. Den är icke regent och kan ej vara det, emedan det icke mera finnes någon tsar, och emedan endast en tsar eller en tsarens företrädare kan vara storfuste af Finland, enligt Finlands hittillsgällande statsrätt.

Härom må nu vara tillräckligt afhandladt.

Ni uttalar eder förvåning öfver, att jag vid behandlingen af de möjliga framtida förhållandena mellan Sverige och Finland icke alls berört frågan om Åland· Ni säger, att jag känner till betydelsen af denna lilla arkipelag, som geografiskt och politiskt hör till Finland, men etnografiskt och språkligt till Sverige. Jag har med största uppmärksamhet läst de på tyska (af Herr Vilhelm

Habermann) utgifna »Svenska röster öfver den finländska ögruppens militärpolitiska betydelse». I denna skrift återgifves också en tidningsartikel, författad — år 1908 — af den svenske socialdemokraten Herr Branting. Med hänsyn till öarnas befästande förekommer där uttrycket: »början till slutet», och »den svagares uppenbara rätt att icke omedelbart nedtryckas af en grannes militära nybyggnader» urgeras; en protest däremot måste sammanfalla med hela världens frihetsvänners mest uppenbara intresse, att det ryska tsardömets maktområde icke måtte utvidgas i norra Europa. Frågan om Åland, och det brott Ryssland begått mot sin folkrättsligt ingågna förpliktelse (att *icke* befästa öarna). är emellertid af politisk natur och faller som sådan icke inom ramen för mitt resonnemang. I hvarje fall är det en politisk fråga af största betydelse, åtminstone för Sverige.

Rättsfrågor och politiska frågor hänga öfverallt ihop. När Finlands rättsfråga blir politisk, d. v. s. när den suveräna fjärde nordiska staten uppstår, befriad från de ryska bojorna, så betyder dettta också en ny dag för Sveriges stat och folk. Frågan om Åland och dess befästningar löses då af sig själf. Måhända kunde Finland genom en godvillig öfverenskommelse till Sverige afstå ögruppen, hvars folk dock är helt och hållet svenskt, måhända kunde Sverige i utbyte därför gifva en del af sin lappmark. I hvarje fall kunna de båda staterna lefva endast i intimt förbund med hvarandra, och båda skulle då andas friare än hittills — liksom det ryska folket själft och de främmande nationaliteter, som tillsammans med det suckat under tsarismens tunga tryck.

Utkast till föreningslag för Skandinaviens Förenta Stater [1].

Af

Svensk Skandinav.

---

§ 1. De fyra skandinaviska landen Sverige, Danmark, Norge, Island utgöra för gemensam andlig och materiell utveckling samt för upprätthållande af gemensam neutralitet och för gemensamt försvar ett statsförbund under namn af *Skandinaviens Förenta Stater.*

§ 2. Detta stadsförbunds gemensamma angelägenheter beredas och — i vissa fall — afgöras af en skandinavisk regering, bestående af konungen i ett af de skandinaviska landen tillsammans med ett statsråd, däri nämnde konung presiderar.

§ 3. *Mom. 1.* Till president i det skandinaviska statsförbundet och dess regering väljes för en tid af fem år af de fyra landen medelst gemensam omröstning på en och samma dag af den enhetligt samlade riksförsamlingen — riksdag, Rigsdag, Storting, althing — i vart land för sig en af dessa lands konungar.

Mom. 2. Därest vid valet ingen erhåller röstflertal från alla de tre större landen, hvart för sig, Sverige, Danmark, Norge, inträder som president för fem år den som regent äldste konungen, vid nästa lika tillfälle den som regent därnäst äldste konungen,

---

[1] Red. har icke tvekat att införa efterföljande utkast till konstitution för »Skandinaviens» Förenta Stater», trots det i många afseenden äfventyrliga uti ett dylikt utkast. Det kommer också helt visst att mötas af kritik icke blott i enskildheter utan ock i sin grundplan, isynnerhet från svensk sida. Men tanken, som ligger bakom detsamma, förtjänar otvifvelaktigt beaktande och torde äfven nu finna mera förstående än tidigare. I alla händelser kan detta utkast, ehuru till sina grunddrag ett alster af ögonblickets inspiration, såsom förf. bekänner, och trots sina oundvikliga svagheter, tjäna som uppslag till eftertanke och eventuell diskussion om den för nordens alla folk viktiga frågan. — Författarens uttryckliga begäran att tillsvidare få förblifva okänd har Red. ansett sig böra i detta fall respektera.

vid nästa lika tillfälle det tredje landets konung, hvarefter i nya lika fall presidentplatsen beklädes af en af de tre landens konungar i den ordning dem emellan, som i förstnämnda tre fall kommit att iakttagas.

§ 4. Den sålunda valde presidenten bär, jämte sin titel som statschef för det egna landet, äfven titeln *President i Skandinaviens Förenta Stater.*

§ 5. Blir presidenten genom sjukdom eller utrikesvistelse urståndsatt att presidera i regeringen, inträder den enligt de särskilda landens grundlagar tjänstförrättande regenten i det land, presidenten tillhör.

Vid presidentens frånfälle genom döden, samlas genast de särskilda landens riksförsamlingar för nytt val.

§ 6. Mom. 1. Det skandinaviska statsrådet utgöres

för *inhemska* ärendən af statsministern i hvart af de tre större landen, Sverige, Danmark, Norge, samt ännu en af hvartdera landets statsrådsmedlemmar, inkallad, om möjligt, med hänsyn till ärendenas beskaffenhet, äfvensom i frågor, som röra Islands gemensamma förhållanden med de tre andra skandinaviska landen, af en minister för Island anställd i Köpenhamn,

för *utrikes* ärenden af de tre större landens statsministrar och utrikesministrar.

Statsministern i det land, presidenten tillhör, bär äfven titeln af *Skandinaviens Förenta Staters förste minister* och är föredragande i inhemska ärenden inför den skandinaviska regeringen. Utrikesministern i samma land bär äfven titeln af *Skandinaviens Förenta Staters utrikesminister* och är föredragande i utrikes ärenden.

Mom. 2. Under statsrådsmedlemmarnas frånvaro från sina hemland för deltagande i den skandinaviska regeringen förordnas andra medlemmar af landets statsråd att förvalta deras tjänster, då så anses behöfligt.

Utrikesminister tillförordnas alltid.

§ 7. Det skandinaviska statsrådet sammankallas till hufvudstaden i det land, presidenten tillhör, af denne jämte statsförbundets förste minister.

Det skandinaviska statsrådets medlemmar böra, om möjligt, på förhand i god tid underrättas om de ärenden, som skola bli föremål för behandling vid hvart regeringsmöte.

§ 8. Den skandinaviska regeringen äger

att *bereda de inhemska* ärendena, hvilka utgöras af alla de angelägenheter, som kunna bli föremål för gemensamma lagar, förordningar och andra åtgärder för åtminstone de tre större landen, och som väckts på tal inom regeringen eller dit hänskjutits af riksförsamlingarna;

att framlägga *förslag* därom för hvart särskildt lands regering, som är förpliktad att hänskjuta till sitt lands riksförsamling allt, som enligt detta lands grundlagar skall afgöras af denna, samt att i öfrigt själf fatta beslut.

att vidtaga de åtgärder, som erfordras för den enhetliga verkställigheten af de af de särskilda landens riksförsamlingar och regeringar godkända besluten; särskildt

att utnämna nödvändiga gemensamma ämbetsmän.

§ 9. De skandinaviska riksförsamlingarna och regeringarna kunna öfverenskomma om att öfverlämna afgöranderätt åt den skandinaviska regeringen i vissa bestämda inhemska ärenden, som ej behöfva godkännas af de förstnämda, och bestämma formerna därför.

§ 10. *Mom. 1.* Den skandinaviska regeringens beslut i *inhemska* ärenden enligt § 8 affattas i enlighet med den överensstämmande meningen hos två af de tre större landens statsrådsafdelningar samt hos presidenten. Minoriteten äger rätt att afgifva reservation.

Mom. 2. Besluten undertecknas af presidenten och kontrasigneras af statsförbundets förste minister.

§ 11. *Mom. 1.* Den skandinaviska regeringen äger att i gemensamma *utrikes* ärenden, som skola underställas riksförsamlingarna, förfara så som i § 8 och § 10, mom. 1, om *inhemska* ärenden sägs.

Mom. 2. I andra viktigare utrikes ärenden äger den skandinaviska regeringen fatta slutliga afgöranden, hvarvid enighet mellan de tre landen fordras. Därvid inhämtas dock, i nödfall telegrafiskt, de två andra landens konungars mening med kontrasignation eller motsvarande bekräftelse af deras t. f. utrikesministrar.

Mom. 3. Mindre viktiga löpande ärenden kunna afgöras af presidenten och den skandinaviska utrikesministern.

Mom. 4. Den sistnämnde kontrasignerar den skandinaviska regeringens beslut i utrikes ärenden, som undertecknas af presidenten.

§ 12. *Mom. 1.* Kan enighet ej åstadkommas inom den skandinaviska regeringen i de utrikes frågor, som enligt § 11 böra enigt afgöras och äro af den vikt, att ett snart afgörande måste träffas, eller hotas det skandinaviska statsförbundet af faror utifrån, inkallas, i nödfall telegrafiskt, af presidenten ett, efter särskildt beslut hemligt, utskott, bestående af fem medlemmar från hvart af de tre större skandinaviska landen, valda vid första årliga sammanträdet af dessa lands enhetligt samlade riksförsamlingar, hvarvid olika partier skola, så vidt möjligt, vara representerade i utskottet.

Detta utskott skall samarbeta med och söka medla inom regeringen. Kan enighet i besluten likväl ej ernås och medgifva tid och omständigheter det, hänskjutes frågan till de nämnda landens riksförsamlingar med, om möjligt, medlingsförslag uppgjordt af utskottet.

Mom. 2. Kunna riksförsamlingarna likväl ej enas om ett afgörande eller kan enighet inom regeringen ej åstadkommas i de fall, där tiden ej medger ett hänskjutande till riksförsamlingarna, träder denna föreningslag ur gällande kraft, så långt och så länge af de olika meningarna nödvändigt följer.

§ 13. Nämnda utskott skall ock uppgöra medlingsförslag i andra fall, där riksförsamlingarna fatta olika beslut, men där gemensamt beslut är önskligt. Därom kan skriftligen förhandlas, men om muntlig förhandling önskas af någotdera landets utskottsmedlemmar, skall utskottet samlas för öfverläggning i hufvudstaden i det land, presidenten tillhör.

§ 14. *Mom. 1.* Lagar och förordningar och andra slutliga afgöranden i inrikes ärenden, gemensamma för statsförbundet, utfärdas i regel i hvart lands regerings namn med en inledning, hvari omförmäles, att stadgandet eller beslutet gäller äfven för de öfriga landen.

Mom. 2. De i § 11, mom. 1, afsedda besluten utfärdas på sätt i mom. 1 nämnes, men delgifvas utländsk makt genom Skandinaviens Förenta Staters utrikesminister.

Mom. 3. De i § 8, sista stycket, § 9 och 11, mom. 2 och 3, afsedda besluten af den skandinaviska regeringen utfärdas i dess namn.

§ 15. Hvart lands statsrådsmedlemmar i den skandinaviska regeringen äro för sina rådslag och beslut däri ansvariga för sitt lands riksförsamlingar enligt landets grundlagar.

§ 16. Skandinaviens Förenta Stater bilda ett tullförbund, hvarom en särskild lag samtidigt härmed utfärdas. Denna lag får icke förändras förr än efter minst tre års förlopp. Om dess trädande ur kraft på viss tid se § 18.

§ 17. Skandinaviens Förenta Stater bilda ett försvarsförbund, hvarom en särskild lag samtidigt härmed utfärdas.

§ 18. För så vidt det i § 12, mom. 2, afsedda fallet sådant medför, kunna även de i § 16 och 17 nämnda lagarna träda ur kraft så långt och så länge, som enligt § 12 antages blifva nödvändigt för denna föreningslag.

§ 19. *Mom. 1.* De tre större skandinaviska landen kunna ha sina särskilda utländska sändebud och konsuler, men skola äfven ha gemensamma sådana enligt mom. 2. Dessa senare äro underordnade statsförbundets utrikesminister.

Mom. 2. Å hvarje ort, där alla tre landen ha särskilda sändebud eller konsuler, skall den bland dem, som tillhör det land, vars konung är statsförbundets president, ombesörja de för alla landen gemensamma angelägenheterna och med hänsyn till skötseln af dessa vara underordnad statsförbundets utrikesminister, eller, där konsul är utlänning, den bland dessa konsuler å hvarje ort, som särskildt utses att sköta statsförbundets gemensamma angelägenheter.

§ 20. Två statsförbundets departement inrättas, det ena för inrikes, det andra för utrikes ärenden, som höra under den skandinaviska regeringen. Deras chefer äro statsförbundets förste minister och dess utrikesminister.

§ 21. De gemensamma ämbetsmän, som måste finnas, kunna tagas från hvart af de fyra landen, de i § 6 nämnda undantagna.

Nödvändiga gemensamma högre styrelseverk skola under hvarje femårsperiod vara förlagda till det land, presidenten tillhör.

§ 22. Skandinaviens Förenta Stater skola hafva en gemensam flagga. Hvarje stat har dessutom sin egen nationella flagga.

§ 23. De tre större skandinaviska landens riksförsamlingar skola för hvar femårsperiod i förhållande till hvart lands vid början däraf fastställda inbyggareantal bevilja medel för gemensamma omkostnader, allt efter förslag från statsförbundets regering. Göres vid anslagens beviljande af de särskilda riksförsamlingarna sådan afvikelse från förslaget, att den fastställda proportionen mellan staterna rubbas, sammanräknas de beviljade beloppen, hvarefter fördelning på de särskilda staterna sker i det förhållande, som ofvan sägs, efter föranstaltning af statsförbundets inrikesdepartement.

Island beviljar efter anförda grunder blott ett tillägg till statsförbundets presidentlön och löner till statsförbundets departement.

§ 24. *Mom. 1.* För ändring af enskilda stadganden i denna föreningslag fordras sammanstämmande beslut af de fyra landens riksförsamlingar, hvardera enhetligt samlad.

Mom. 2. Rörande denna föreningslags trädande ur kraft på viss tid och i viss omfattning se § 12.

§ 25. Visar det sig, att motsättningar mellan de tre större staternas utrikespolitik, som enligt § 12 leda till denna föreningslags trädande ur kraft på viss tid och i viss omfattning, äro af den natur, att efter förloppet af fem år en utjämning af dessa motsatser ej kunnat ske, då äger den stat, som finner sig ej kunna kvarstå i statsförbundet, rätt att tillkännagifva sitt utträde därur.

EFTERSKRIFT.

Det hade varit författarens afsikt att utförligare kommentera det föregående lagutkastet samt att undersöka utsikterna för åstadkommande under nuvarande tidsomständigheter af en förening mellan de skandinaviska landen på den grundval, som här föreslagits. För närvarande kunna emellertid endast några mer kortfattade anmärkningar i dessa båda hänseenden göras.

Jag inser mer än väl, att de lösa former, som det skandinaviska statsförbundet här iklädts, skola på åtskilliga håll väcka anstöt.

De få sin förklaring dels däraf, att det synts mig önskvärdt, att de särskilda staterna vid inträdet i det nya förbundet skulle känna sig i minsta möjliga mån förlora sin själfständighet, dels däraf att den mer provisoriska anordningen af åtskilliga af dessa former lämpligen synts kunna tjäna till förberedelse för en fastare ordnings införande.

Det är nämligen mitt hopp, att samarbetet under dessa provisoriska former och det däraf och under den första förenings-

tiden i öfrigt, om allt ginge lyckligt, uppväxande innerligare förhållandet mellan de skandinaviska staterna och folken småningom skulle leda till känslan af önskvärdheten af en fastare regeringsbyggnad och fastare former öfver hufvud för förbundet.

Till § 1 må först anmärkas, att de olika skandinaviska landen och folken i verkligheten måste anses vara *fem*, ej fyra såsom i föreningslagen förutsatts, i det att som det femte bör räknas *Färöarna* (på landets eget språk *Föroyar*, uttaladt *Förjar*) med dess inbyggare *färingar* (*föroyingar* eller *föringar*).

Att dessa utgöra en egen nationalitet med sitt eget språk (*förjamál*, uttalat *förjamaal*) måste af hvarje kännare af förhållandena medgifvas.

Då dessa icke medtagits i föregående lagutkast, beror detta därpå, att jag ansett mig där böra bygga så mycket som möjligt på de bestående förhållandena. Island har det varit möjligt att införa i kretsen af de öfriga självständiga rikena, då detta land alltmera närmar sig att blifva en med Danmark i personalunion förbunden stat och då det i altinget redan äger en församling med lagstiftande makt. Om utvecklingens gång leder därhän för Färöarna, som ju redan i sitt *lagling* äger en grundval att bygga vidare på, så blir det lätt att införa detta land i kretsen af de öfriga skandinaviska staterna med en ställning liknande Islands.

Den tänkbara invändningen, att Färöarna äro allt för obetydliga för att tillerkännas en sådan själfständig plats i ett skandinaviskt statsförbund, må bemötas med påpekande af att inom det Tyska riket en stat som Schaumburg-Lippe med sina omkring 47,000 invånare är i jämförelse med Preussen med dess omkring 40,000,000 invånare betydligt svagare än Färöarna med sina omkring 16,500 invånare äro i jämförelse med Sverige med dess omkring 5,700,000 invånare (resp. 1 mot 850 och 1 mot 345).

I detta sammanhang vill jag påpeka, att jag nödgats föreslå en nyhet i fråga om Islands statsförfattning eller, rättare sagt, återgå till en förut befintlig, men nu afskaffad institution, nämligen en *minister för Island i Köpenhamn* (se § 6, mom. 1). En sådan fanns ju till 1903, men förflyttades då till Reykjavik. Då det emellertid är nödvändigt, att en statlig representant för Island för deltagande i den skandinaviska regeringen i vissa fall finnes på närmare håll, har jag måst förutsätta återinsättande af en minister för Island i Köpenhamn, åt hvilken väl äfven kunde anförtros chefskapet för *Islands Ministeriums Kontor i København.*

Hvad beträffar benämningen *statsförbund* (i § 1) för de förenade skandinaviska staterna, sådan denna förening här föreslagits skola blifva, må anmärkas, att denna tilltänkta statsskapelse visserligen icke blefve ett statsförbund i detta ords allra strängaste mening, utan i viss mån blefve en hybriditet mellan statsförbund och förbundsstat, särskildt i den mån § 9 komme till vidsträcktare användning. Till öfvervägande grad föreligga dock här karaktärerna af ett statsförbund genom bevarandet af de enskilda stater-

nas suveränitet som lagstiftande och äfven eljest i viktigare frågor hvar för sig afgörande.

De skandinaviska staterna nämnas här i ordning efter folkmängdens storlek.

Hvad beträffar benämningen *president* i § 3, så inses lätt, att en benämning som *öfverkonung* eller *kejsare* eller endast *konung* öfver Skandinaviens Förenta Stater skulle alldeles icke passa, vare sig med hvad som nyss sagts om de enskilda staternas suveräna ställning eller för en myndighet, som väljes på viss tid. Titeln president vid sidan af de särskilda statsöfverhufvudenas konungatitlar är ju egnad att visa, att här icke är fråga om någon *öfverhöghet* öfver de andra konungarna och landen.

Mot stadgandet i § 3 om val till president bland nordens konungar skall, därom är jag ingalunda i okunnighet, skarpt ogillande framkomma från åtskilliga håll i Sverige, som anse det som ett grundvillkor för en förening af Skandinaviens stater, att *Sverige* därvid skall hafva *principatet*. Detta yrkande har man till och med nyligen sett framfördt från danskt håll, nämligen af den bekante danske politiske skriftställaren Chr. Reventlow i hans intressanta skrift »Krigen og vi», Kbhn 1916 (där dock icke något statsförbunds bildande föreslås).

Äfven med fara att beskyllas för bristande fosterlandskärlek måste jag säga, att jag inte kan följa denna tankegång, tillämpad på här föreliggande förslag. Jag kan inte inse det principiellt riktiga uti, att principatet ständigt skulle ligga hos en och samma stat och nödvändigt hos den största och starkaste, Sverige, då åtskillnaden ej är större än den är. Det kan naturligtvis inträffa, att en af de två andra större staterna äger att uppvisa den lämpligaste presidenten och de största statsmannabegåfningarna och förgångsmännen bland sina politiska personligheter — det är ju klart, att vid presidentvalet äfven hänsyn kan komma att tagas till sistnämnda omständigheter — och de lifskraftigaste andliga och materiella sträfvandena bland folket, och att det vid sådant förhållande måste vara en stor fördel, om presidiet kunde lämnas åt denna stat. De tre större staterna, äfven de två mindre bland dem, måste antagas alla ha samma vitala intresse att arbeta för förbundets framtid. Att Sverige i flera afseenden har större materiella förutsättningar får icke vara principiellt afgörande. Detta förhållande uppväges fullt ut däraf, att större andliga förutsättningar kunna finnas i någon af de två andra staterna.

Härtill kommer nu, att en sådan föreslagen anordning som den nyssnämnda med principatet tillerkändt Sverige helt visst skulle omöjliggöra hvarje försök till bildande af ett skandinaviskt statsförbund. Kan någon på allvar tänka sig, att Norge skulle vilja vara med därom på sådana villkor? Föga troligt synes mig ock vara, att Danmark skulle vilja det.

Alltså, vill man verkligen en politisk skandinavisk sammanslutning, så måste man från svensk sida låta allt slags *öfverhöghetstankar* fara och ställa sig på den fulla *likställighetens grundval*, som just är det här gjorda lagutkastets.

Till § 3, mom. 2, kan anmärkas, att hvar och en af de tre större staterna kan, under lätt insedda omständigheter, åstadkomma, att dess konung utan val blir statsförbundets president för fem år och likaså ånyo efter femton år, och att valprincipen sålunda kan göras illusorisk. Därtill är att svara, att ett sådant ombyte af president i tur och ordning mellan de tre staternas konungar ju ock kan vara en antaglig princip för besättande af statsförbundets regeringschefsbefattning, i all synnerhet i fall ingen af de tre monarkerna kan anses öfvervägande kvalificerad för platsen. Valprincipen skulle då kunna bli förbehållen för undantagsfallen, och detta kan ju låta försvara sig från synpunkten af alla staternas fordringar på sin valde president. Sådana anordningar äro i alla händelser naturligtvis vida att föredraga framför en sådan bestämmelse om röstmajoritet, att två af de tre staterna skulle kunna påtvinga den tredje sin kandidat.

Till § 5. Närmare bestämmelser behöfvas för det fall att regeringen föres af statsrådet.

Till §§ 11 och 12. Då telegrafiska meddelanden här antagits kunna ske, skall detta sannolikt på några håll befinnas vara en olämplig nyhet för statsrätten. Jag vill därför nämna, att telegrafen redan nu är införd i nordisk statsrätt, i det att den danske konungens godkännande af isländska lagförslag m. m. i regeln sker därigenom, att han sätter sitt namn under ett telegram. (När den isländske ministern någon gång kommer till Köpenhamn, blir allt det sålunda stadfästa »korroboreret» i ett stadsrådsmöte.)

Hvad i § 12, mom. 2, föreslagits om föreningslagens suspendering i visst fall skall utan tvifvel väcka mycken gensaga. Man skall säga, att ett sådant stadgande är orimligt och lätt skall lända till hela statsförbundets snara kullstörtande. Jag tror emellertid, att man, om man närmare öfverväger saken, skall finna, att just den här föreslagna utvägen är den riktiga och enda möjliga för *bevarande* af statsförbundet så länge som möjligt är. Det är ju tydligt, att ett stadgande om genomdrifvande af viktiga beslut i utrikesangelägenheter genom röstöfvervikt af två stater, hvarigenom t. o. m. en af de tre hufvudstaterna skulle mot sin vilja kunna indragas i ett krig, är fullkomligt omöjligt. Det skulle snart leda till förbundets våldsamma sprängning, kanske till krig mellan dessa stater.

I stället är här en utväg funnen att på fredlig väg och, om möjligt, endast i viss mån och på viss tid låta den ena staten träda ut ur förbundet med de andra. Visar det sig, att motsatsen icke kan utjämnas, ja då är förbundet på fredlig väg upplöst, hvilket enligt § 25 får sin juridiska bekräftelse efter en väl

tillmätt pröfvotid, i annat fall kan det åter träda i kraft, när motsatsen kunnat utjämnas.

Hvarje stat, af de tre hufvudstaterna, som ej vill eller kan förena sig med de andra i viktiga utrikesangelägenheter, skall veta, att den i så fall får stå sitt kast att blifva ställd ensam gent emot de faror, som då kunna hota den. Detta måste vara en stark maning till enighet.

Ett försök har därmed gjorts att kläda i, visserligen ovanlig, statsrättslig form ungefär det samma som prof. Bredo Morgenstierne menar med sin föreslagna »försvarsentente» (Dagens Nyheter 11 april); detta mitt försök har emellertid skett oberoende däraf. Att bådas vår tankegång i hufvudsak härvidlag sammanfallit, synes mig rätt anmärkningsvärdt.

Till § 18. Det kan synas orimligt, att ett *tullförbund* skulle kunna träda ur kraft utan uppsägningstid, såsom här stadgats. Man skall säga, att svåra ekonomiska skador härigenom lätt kunna uppstå. Härtill må svaras, att naturligtvis tullförbundet såväl som försvarsförbundet äro afsedda för en längre framtid liksom själfva statsförbundet — under *normala* förhållanden. Men om sådana abnorma förhållanden inträda, att t. ex. två stater vilja vidtaga sådana anordningar, som enligt den tredjes mening kränka neutraliteten och kunna leda till krig, och den sistnämnda staten i följd däraf enligt §§ 12, mom. 1 och 18 tills vidare träder ut ur statsförbundet och försvarsförbundet, så är det ju klart, att tullförbundet icke häller kan bli beståndande, om krig inträder. De ekonomiska förluster, som därigenom kunna vållas, få tagas i beräkning af de stater, som vilja fatta det ödesdigra beslut, som vållar brytningen, och den tredje staten får taga dessa förluster hellre än de större, som skulle vållas af ett nödtvunget fasthållande vid förbundet. — § 18 är en nödvändig konsekvens af § 12, mom. 2.

Till § 22. Det bör upplysas, att Island fått sig en flagga beviljad, för begagnande på Island och inom dess sjöterritorium, genom kunglig resolution af den 22 nov. 1913 och bestämd till form och utseende den 19 juni 1915; denna flagga har ultramarinblåa fält med högrödt bottenkors och därå hvitt midtkors (således tvåfärgadt dubbelkors liksom Norges flagga).

Konstnären Carl Milles har gjort följande estetiskt mycket tilltalande flaggförslag:

På en hvit duk sättes i midten de fyra landens flaggor två och två bredvid och öfver hvarandra, så att de två med blått fält, Sveriges och Islands, sättas öfverst till vänster och underst till höger, de med rödt fält, Danmarks och Norges, öfverst till höger och underst till vänster. Mellan flaggorna något mellanrum.

Det utkast till föreningslag för ett skandinaviskt statsförbund som här föreligger, kom i sina grunddrag helt plötsligt för mig efter läsningen af den i Dagens Nyheter för den 1 april under titeln »Den nya skandinavismen» intagna intervjun med Fritjof Nansen.

Det hade gjort ett starkt intryck på mig, att en person som Nansen uttalat sig t. o. m. för en politisk—militär sammanslutning som »ett icke alltför aflägset ideal», som ett nästa steg, som borde tagas efter de redan pågående arbetena för ekonomiska och andliga sammanslutningar, hvilken »gemensamhetsnordiska» tankegång han varit inne på redan i början af kriget, och att han kunnat uttala som motivering härför: »det går ju icke an, att man börjar stycka mänskligheten i alltför små samfund». Det föll mig in, att man borde »smida medan järnet är varmt» och visa att det nästa steget, en verklig statsrättslig sammanslutning vore teoretiskt oah praktiskt möjlig på den enda grund, hvarpå en sådan efter min tanke kunde byggas, *den fulla likställighetens.*

Jag var ingalunda blind för att, såsom en ansedd norsk politiker sedan sagt mig, det *psykologiska momentet* för en *sådan* sammanslutning ännu icke var inne, men jag trodde också med honom, att omständigheter när som helst kunde inträda, som skulle ge spörsmålet om Skandinaviens statsrättsliga förening en tvingande aktualitet. Det syntes mig därför vara högeligen lämpligt, att formerna för en sådan blefve föremål för offentlig diskussion snarast möjligt, och det är mitt hopp, att föreliggande utkast skall kunna tjäna som utgångspunkt därför och till någon vägledning därvid.

Det har blifvit sagdt, att man borde tills vidare nöja sig med ett försvars- och tullförbund. Dessa båda föremål för en skandinavisk sammanslutning äro emellertid just de allra svåraste att bringa i en traktatmässig form, som skulle tillfredsställa alla landen. Kan det lyckas därmed — jag har i mitt utkast förutsatt detta, men ej kunnat ingå på några detaljer därvidlag —, så inser jag icke, hvarför man icke skulle *kunna* och *vilja* med det samma kröna byggnaden medelst upprättandet af ett statsförbund, hvilket väl då så mycket hellre borde ske, som båda de nyss nämnda förbunden kräfva så fast politisk samverkan som möjligt. Att allvarliga svårigheter skulle resa sig mot ingående af ett statsförbund, sedan man kunnat enas om försvars- och tullförbund, kan jag ej tro, och jag vågar hoppas med mitt utkast ha visat, att sådana svårigheter ej *behöfva* ifrågakomma från organisatorisk synpunkt.

Det har blifvit sagdt, att vi svenskar måste »taga ett bestämdt afstånd från all politisk skandinavism», enär denna »i närvarande tid endast skulle betyda, att vi i oträngdt mål lastade på oss Danmarks sak mot Tyskland« (R. Kjellén, Nationell Samling, 1906, s. 197—8.)

Nu är det emellertid klart, att ingåendet i ett statsförbund byggdt på *neutralitet* och *gemensamt försvar* icke förpliktar till någon yttre politisk samverkan af den art ett inskridande t. o. m. af endast diplomatisk natur till förmån för det dansktalande, under Tyskland nu hörande Sönderjylland (eller Nordslesvig) skulle vara, att en sådan faller utanför ramen af ett

dylikt statsförbund. Sverige skulle lika litet vara förpliktadt till en sådan samverkan som t. ex. Danmark till deltagande i någon som helst aktion för åländska öarnas återvinnande till Sverige. § 12, mom. 2, af föreningslagen blefve dessutom alltid tillämplig här. Den nordslesvigska frågan är för öfrigt af den utomordentligt ömtåliga och farliga natur, att inte ens Danmark själft lär vilja öppna någon politisk-diplomatisk aktion därom med Tyskland. Det är att hoppas, att en växande insikt om rättfärdighetens kraf och gagnet för båda parterna af dess tillfredsställande skall en gång gifva denna fråga en lycklig lösning.

Hvad slutligen beträffar önskvärdheten från storpolitisk synpunkt af en skandinavisk sammanslutning, så vill jag med instämmande anföra följande nyare uttalanden af en svensk, en dansk och en norrman.

I sitt den 23 november 1914 — således efter världskrigets början — i Göteborg hållna tänkvärda föredrag om *Svensk utrikespolitik* (utgifvet senast i Malmö 1915 med ett tillägg) yttrar lektor Sven Lönborg följande:

»En sammanslutning af de tre skandinaviska länderna med en gemensam front utåt, är den uppgift som den närvarande tiden ställer för oss. Denna uppgift är också i detta ögonblick för de skandinaviska folken möjlig att lösa — — — aldrig någonsin har denna uppgift trängt sig på alla de tre nordiska länderna på en gång med en sådan styrka, och aldrig har den varit så lätt att lösa som just nu. Men ingen vet, hur länge det kan förbli på detta sätt. När en gång fredsunderhandlingarna börja, och de olika maktgrupperna komma att söka locka in de tre nordiska folken i sina olika intressesfärer, då är det kanske för sent.

Och säkert är, att ett folk ej ostraffadt försitter ett sådant ögonblick.»

»Men *ett* allvarligt offer kräfves af de tre folken», säger denne förf. till sist, för att bringa till stånd denna nordiska sammanslutning: »Ett offer af allt det småsinne, den afundsjuka — — —, som så ofta förgiftat samlefnaden mellan de tre folken».

Författaren ingår emellertid ej alls på de statsrättsliga formerna för nämnda lösning. Han framhåller starkt, att en politisk sammanslutning mellan de skandinaviska folken ej behöfde medföra någon försämring af förhållandet till Tyskland.

Den danske skriftställaren professor Karl Larsen säger:

»Ett politiskt och militärt samarbete mellan de tre nordiska rikena är helt enkelt *villkoret* för att nyskandinavismen över hufvud taget skall komma att verkligen betyda något. På politisk-militär grund — säkerställdt genom ett vidare politisk-militärt perspektiv — måste det hus byggas, som bättre än de tre nuvarande hyddorna skall kunna skydda — och utveckla — vårt ekonomiska och andliga lif». Och det får ej dröja för länge, tillägger han. (Enquête om »En ny skandinavism» i Dagens Nyheter f. 10 april 1917.)

Af förre norske statsministern Sigurd Ibsen föreligger följande uttalande:

»De skandinaviske Stater maa søge at komme ud af en politisk Afmægtighed, der ikke stemmer overens med deres Dygtighed og Kulturstandpunkt. Gennem Sammenslutning vil de paa bedste Maade tjene Fredens Sag. Thi et stærkt Skandinavien vil være et fast Element i Europa, medens tre svage skandinaviske Stater vil være en Fare for dem selv og en Fristelse for de mægtige. Ikke mindst vil det være nødvendigt, hvis Forholdene efter Krigen bliver saaledes, at de smaa Stater skal tvinges til at vælge mellem den ene eller den anden store Magtgruppe. Gaar de skandinaviske Stater da hver sin Vej, løber de Fare for at blive slugte eller i hvert Fall at synke ned til at blive fuldstændig uden Indflydelse.» (Intervju intagen i Frankfurter Zeitung för den 18 mars 1916, refererad af Chr. Reventlow, Krigen og vi, s. 78).

Då S. Ibsen till det nu anförda fogar följande ord: »Det er ikke nødvendigt, at en saadan Sammenslutning antager statsretlige Former. De folkeretlige vil være tilstrækkelige. Jeg tænker herved særlig paa Overenskomster vedrørende en Samvirken paa det militære og økonomiske Omraade», så ber jag dels få hänvisa till vad nyss af mig blifvit sagdt i detta ämne, dels få framhålla, att såväl gent emot utlandet som ock i de skandinaviska staternas och folkens förhållande inbördes ett statsrättsligt förbund måste antagas besitta en helt annan och större både reell och suggestiv kraft än endast folkrättsliga sammanslutningar. Ett politiskt förenadt enigt Skandinavien skall af utlandet snart betraktas såsom *en* makt att räkna med, och medvetandet af att tillhöra en större statssammanslutning skall verka lyftande, eggande, andligen och materiellt utvecklande på de skandinaviska nordens folk och dess arbete för en gemensam lyckosam framtid. Och i detta nordiska förbund kunna, om det visar sig lyckligt, Europas folk finna ett stöd för förverkligandet af det mål, som ännu hägrar i fjärran: bildandet af *Europas Förenta Stater* [1].

Da skal det frie
Mægtige Norden
Føre til Seier
Folkenes Sag,

dessa högtflygande diktarord skulle då i någon mån kunna bli till sanning.

Vid det kommande fredsslutet, som förmodligen dröjer ännu rätt länge, skola Europas politiska och kommersiella förhållanden

[1] Liknande tanke har uttalats af Ellen Key, Några tankar om Skandinavismens Framtid 1906, s. 47; K. Albrecht, Tyskland och Skandinavismen, Stockholm 1917, s. 30.

ordnas för en längre tid framåt, måste det antagas. Det vore då af högsta vikt, att det för fredskongressen kunde blifva kändt, att Skandinaviens skilda stater vidtagit allvarliga förberedelser — mer kan ju ej medhinnas — för bildandet af ett skandinaviskt statsförbund.

Att söka verka därhän är en uppgift, som efter min mening hvarje vän af den skandinaviska nordens framtid borde ställa sig.

Ekonomisk sammanslutning i Norden.

Ett ord för dagen.

Af

Professor **Pontus Fahlbeck.**

På det nyligen hållna skandinaviska handelsmötets program stod som första punkten frågan om »samarbete mellan de tre skandinaviska länderna på det handelspolitiska området». Det var icke första gången den frågan varit uppe på ett nordiskt möte, ehuru visserligen med mera klart uttaladt syfte, än hvad denna försiktiga formulering antyder. Den utgjorde främsta ämnet för förhandlingarna vid flera af de allmänna nationalekonomiska mötena, isynnerhet i Malmö 1881 och i Köpenhamn 1888. Frågan uppbars då af tanken på och förhoppningarna om en varaktig ekonomisk sammanslutning i Norden, efter de längst gående önskningarna, syftande till full tullunion. Varnande och tviflande röster höjdes särskildt 1888, men grundstämningen vid dessa möten var dock en förhoppningsfull optimism. Man ville icke släppa tanken på Nordens enhet på detta område, äfven om för tillfället hindren syntes stora, utan som en talare yttrade sig 1888: »holde Idéns fane höjt».

Huru annorlunda lät ej tonen nu angående samma sak. Rättade man sig efter tidningarnas referat af förhandlingarna därom, så kunde man väl tro, att det var ej så illa beställdt med den stora tanken. Men dessa referat voro skönfärgade och återgåvo illa den verkliga stämningen. Redan själfva förloppet af förhandlingarna bevisar detta. Efter de tre inledarnes föredrag upplästes ett förslag till resolution med ett innehåll, som icke inbjöd till diskussion. Och sådan förekom ej heller. Icke ett ord yttrades utöfver detta om den stora saken. Jämförelsen med tidigare möten, icke blott

det i Malmö af 1881 utan ock det sista i Köpenhamn låter denna tystnad så mycket starkare framträda. På ett sätt kunna de svåra och farliga förhållanden, hvari Nordens folk nu befinna sig, kännas som maning till försiktighet och alltså binda tungan på mången, som eljest ville tala. Men just samma nödläge kunde å andra sidan fattas som skäl till att med aldrig förr känd kraft söka i sammanslutningen styrka och trygghet. Det sista framhölls visserligen utaf alla de tre talarne, Professorerna *Heckscher* och *Morgenstierne* samt folketingsman *Schovelin*. Men endast den sist nämnde vågade se längre än till ett tillfälligt samgående nu och vid fredsslutet och alltså förorda en varaktig sammanslutning, d. v. s. en tullförening.

Den svenske talaren framhöll, hurusom de tre länderna hvar på sitt sätt äro för sin ekonomi hänvisade mera till världsmarknaden än till hvarandra. Norge med sin sjöfart och sitt fiske, Danmark med sitt jordbruk och Sverige med sina kvalitetsprodukter af järn och trä. Sverige har bättre råmaterial af dessa slag än andra länder. Detta jämte folkets tekniska anlag disponera mindre för massproduktion än för kvalitetsproduktion med begränsad omfattning, hvarpå Sverige bör inrikta sin ekonomi. Huru talaren tänkt sig med denna begränsade uppgift för svensk industri kunna bereda sysselsättning och utkomst för ens hälften af vår industribefolkning, berördes icke. Däremot framhölls som den gifna konsekvensen af ofvannämnda i och för sig otvifvelaktigt riktiga uppfattning, att Sverige behöfde obehindradt tillträde till hela världsmarknaden och därför ej borde binda sig å ena eller andra sidan och således, — det var, så vidt jag fattade talaren rätt, slutsatsen — icke heller gå in uti något tullförbund med grannstaterna. Från principiel frihandelsståndpunkt är ju ock hvarje sådant förbund öfverflödigt, såsom äfven vid mötena 1863 och 1866 uttalades.

Den norske inledaren, Professor Morgenstierne, vidhöll i allt väsentligt sin redan 1888 uttalade uppfattning. Han har ock senare vid flera tillfällen yttrat sig i samma anda. Han är en varm anhängare af tanken på en handelspolitisk sammanslutning mellan de tre länderna. Den vidgade inhemska marknaden skulle bereda möjlighet till specialisering inom industrien, som är en af tidens fordringar, och sammanslutningen ge styrka utåt vid underhand-

lingar om handelstraktater m. m. Men redan 1888 under den opposition, som från svensk sida uppstått mot mellanrikslagen, uttalade han tvifvel och farhågor. Han betonade att utan behörigt tillmötesgående i fråga om tullagstiftningen i de respektive länderna en mellanrikslag är i längden ohållbar, hvarför han — såsom jag förstod hans tankegång — icke heller ville förorda en sådan lag. Det enda, som ledde till målet vore en verklig tullförening. Men han trodde ej längre därpå. Det låg en ton af smärtsam resignation uti Prof. M:s slutord, hvilket lifligt senterades af den, som följt hans oförtrutna och varmhjärtade sträfvan för den stora saken under en mansålders tid.

Endast den danske inledaren, folketingsman Schovelin, såg tingen ljust eller åtminstone förde samlingstankens och förhoppningarnas talan så, som på de förra nationalekonomiska mötena skett. Danskarne voro äfven då de ifrigaste förespråkarne för en nordisk tullunion. Herr S. har bibehållit sin ungdoms ideal, och det kändes värmande. Han påvisade, såsom ofta gjorts, att de tre ländernas ekonomi i mångt och mycket supplera hvarandra. Utan att möjliggöra en verklig autonomi kunde en ekonomisk sammanslutning mellan Nordens folk dock ställa dem relativt oberoende gent emot den öfriga världen och framför allt hjälpa dem att slå sig igenom nuvarande och stundande kritiska tid. Äfven de vidare utsikterna om ett enadt Skandinavien manade till en sådan sammanslutning. Preussare och Bayrare vore ej mindre olika än de nordiska folken. Hvad som i Tyskland lyckats, borde kunna gå för sig äfven här. Och den kommande tiden med dess trustbildningar icke blott inom nationerna utan ock mellan dem, med däraf följande ekonomiskt krig efter kriget, borde väcka de tre små skandinaviska folken till samförstånd och sammanslutningar uti ett tullförbund.

Så ungefär lödo manande de varmhjärtade orden.

Som nämndt, församlingen iakttog, bortsedt från en artig applåd, en isande tystnad. Ty det fanns uppenbarligen ingen resonnans för en nordisk tullunion. Och man visste det nog förut. De senaste årtiondena ha icke medfört den tankens växt, oaktadt förhållandena ekonomiskt sedt utvecklat sig i en för densamma gynnsam riktning sedan 1880-talet.

Vid den tiden talade dessa förhållanden i verkligheten kraftigt emot en tullförening för Sveriges del. Det var den tid, då det transoceana och ryska öfverflödet på spannmål hotade det karga svenska jordbruket med en öfvermäktig konkurrens. Behofvet af skyddstull för detsamma gjorde sig allt starkare kännbart i vårt land, medan man i Danmark och Norge, ehuru af motsatta skäl, förhöll sig likgiltig eller rent af ovillig däremot. Äfven andra svenska näringar, främst handel och skeppsfart, måste på den tiden frukta en tullförening, som syntes skola koncentrera den större handeln i Köpenhamn samt förkväfva den då svaga svenska sjöfarten. Det var ej underligt om å svensk sida fruktan för en sådan förening var större än önskan om densamma. Och i Norge rådde samma känslor, ehuru af rent politiska skäl. Man arbetade där redan på att komma ut ur unionen och var därför, inom ledande politiska kretsar, ej benägen att genom en tullunion stärka den politiska. Endast i Danmark voro de ekonomiska förhållandena och likasa stämningen mera gynnsamma för en tullförening. Beträffande de båda andra folken var det nog så, som en talare yttrade sig: »Den första svårigheten är, såvidt jag kan fatta den, att vi *vilja icke* denna förening. Nationerna vilja den icke. Det hjälper icke att vi *här*, en liten skara, som på grund af ställning, studier och principer se de ekonomiska förhållandena i större perspektiv, att vi bli eniga om en resolution i den ena eller den andra riktningen.» Och den motviljan var af antydda skäl helt naturlig.

Men hvarför har densamma fortlefvat eller till och med tillvuxit, oaktadt som nämndt de ekonomiska motsatser och hinder som då funnos, åtminstone hvad Sverige beträffar, torde få anses ha bortfallit. Det svenska jordbruket lär icke komma att behöfva skyddstull under de närmaste åren och kanske aldrig mer — utom beträffande sockerbetsodlingen. Handel och sjöfart ha ock tagit ett uppsving hos oss, som gjort dem jämnspelta med Danmarks. Och den betydande kapitalsamlingen i vårt land har gifvit företagsverksamheten det mod och den kraft, som de då saknade och som onekligen behöfs för att upptaga konkurrensen med våra driftiga grannar, både i väster och i söder.

Icke heller inom de båda andra länderna synas de ekonomiska förhållandena ligga sämre till nu än då, snarare tvärtom. Jämväl

äro de politiska skäl, som på 1880-talet gjorde Norge ovilligt mot en närmare ekonomisk sammanslutning, ej längre till finnandes. Men ändock torde resonnansen för en sådan vara i Norge ännu mindre än i Sverige; och i Danmark är den väl ej heller stor. Hvaraf kommer sig detta?

Förklaringen till det antydda förhållandet är att söka uti de gångna trettio årens historia. Den union, som bestod mellan den skandinaviska halföns båda folk, fick efter en lång dödskamp ett hastigt slut 1905 och detta återverkade äfven på förhållandet mellan Sverige och Danmark. Därmed hade alla tankar på sammanslutning till ett tullförbund naturligen fått sin dom för obestämd tid framåt. Hvart och ett af de tre folken måste gå sin väg i ekonomiskt hänseende som i politiskt. Och så skedde äfven, hvarvid hvad Sverige beträffar, en förut ej drömd ekonomisk utveckling inträdde. Sverige ryckte upp under sin självständiga ekonomiska politik till första platsen i Norden och fick utsikter att bli ett rikt land. Äfven de båda andra länderna slogo sig efter råd och lägenhet igenom den kristid, som kort efter unionsbrottet inträffade, hvarvid Norge oförmodadt fick hjälp uti tillgodogörande af sina vattenfall. Härunder funno alla tre folken, att de ekonomiskt blott föga behöfde hvarandra, och vidare att världsmarknaden, där de knöto allt intimare förbindelser åt olika håll, gaf både för försäljning och för köp allt hvad som behöfdes. Den ekonomiska utvecklingen mera aflägsnade än närmade på detta sätt Nordens tre folk från hvarandra, trots det handelsutbyte mellan dem som alltjämt ägde rum och, hvad beträffar absoluta tal, äfven hållit sig uppe.

Den för en tid afbrutna kulturella förbindelsen togs emellertid åter upp. Ty tanken på inre samhörighet i Norden kunde ej dö, huru mycket än politikerna gjorde för att förstöra den. Den har emellertid, då den icke fick göra sig gällande på de områden, där den hörde hemma och kunde något uträtta, slagit sig på andra och särskildt den inre lagstiftningen med en nästan sportaktig ifver. Det har rådt och råder en feberaktig verksamhet af detta slag, hvars behöflighet eller nytta ej alltid synes klar. Ty man har eftersträfvat att få likformiga bestämmelser icke blott på den eko-

nomiska lagstiftningens område, där sådana kunna vara till ett visst gagn, såsom beträffande växelrätt, sjörätt, varumärken, firma och prokura o. s. v., utan ock i fråga om familjerätten (äktenskaps ingående m. m.), där ett utplanande af nationella vanor och egendomligheter icke är något särskildt eftersträfvansvärdt. I alla händelser kunna lika lagar af detta slag icke öka sammanhållningen mellan Nordens folk, huru långt man än utsträcker dem. De kunna som tre parallella linjer följas åt, men rakas aldrig och leda därför icke heller till verklig samverkan och sammanslutning. Denna underligt nog s. k. praktiska skandinavism är ett surrogat för en verklig sådan, men den upprätthåller hos idealisterna, som icke kunna släppa tanken på Nordens enhet, hoppet om dess framtida realiserande eller åtminstone döljer den senaste utvecklingens verkliga facit, som är, att de tre folken allt mer gått isär, icke blott i sin ekonomi utan på grund af den dominerande betydelse denna äger jämväl i allmän politisk orientering.

Detta har äfven klart visat sig under världskriget. Den hos alla gemensamma önskan att ej dragas in i kriget och framför allt ej af stormakterna utspelas emot hvarandra, förde visserligen genast till en öfverenskommelse och monarkmöten för att afvärja en sådan olycka. Men detta hindrade icke att sympatierna gingo åt skilda håll och särskildt i Norge röster höjts emot ett alltför intimt samgående med de andra folken hvarken nu eller framdeles efter kriget, såsom det med otrolig kortsynthet sagts. Först den allra sista tidens erfarenheter synas bana väg för en annan uppfattning. Inför den hotande hungern, som ententens makter hänsynslöst låta gå ut öfver vän som fiende, har man i Norge börjat erinra sig stamfränderna, medan i Danmark benägenheten att hjälpa mot lifsmedelsbrist gjort sig hörd på ett sätt, som icke skall glömmas på denna sidan Sundet. De tre folken finna, att hjälp i nöden blott från hvarandra står att få. Här dokumenterar sig nu samhörigheten och tillika beviset för, att de tre landen faktiskt supplera hvarandra i ekonomiskt afseende, mer än man velat tidigare erkänna.

Men icke blott stundens nödläge utan ock farhågorna för den närmaste framtiden mana till sammanslutning. Både vid freds-

slutet och efterat kunna kombinationer befaras, som blefve för de skandinaviska folken ödesdigra. Äfven om, sasom man vill tro och hoppas, vapnen, när de en gång nedläggas, nedläggas om ej för alltid, så dock i vår tid i Europa och mellan Europas folk, så ma man dock ej däraf vänta ett behagligt fredstillstånd. Den ekonomiska kampen lär nog tagas upp mera energiskt och mera hänsynslöst än någonsin. Därvid lära de stora söka att indraga de sma uti sina s. k. intressesfärer för att därigenom exploitera dem och beherrska dem. Yttre politisk självständighet later sig väl förena med ekonomiskt vasallskap. Och sådan hotar, efter allt att döma atminstone ett eller två af de nordiska länderna, om ej alla. Detta tyckes rätt allmänt erkännas. Därför uttalades också vid mötet, liksom det skett förut, att de tre folken borde sta »rygg mot rygg» vid fredsuppgörelsen för att gemensamt motsta paträngande lock och pock.

Detta är ju vackert tänkt och sagt liksom löftena om inbördes hjälp under den stundande nödstiden. Men uthärdar ett sådant tillfälligt stöd de påfrestningar och lockelser, som utan tvifvel komma att uppenbara sig? Jag har svårt att tro det, hvad beträffar Norge i all synnerhet. Efter hvad det sägs, ha från Norge stora penningsummor, 30 à 40 milj. L, under kriget placerats i England. Detta i förening med den stora sjöfarten för engelsk och amerikansk räkning nu och framdeles har redan bundit detta land. Det skulle behöfvas ett vida starkare stöd än blott en tillfällig öfverenskommelse om ömsesidiga bona officia och framtida samarbete för att lösa det fran Englands och jämväl Förenta Staternas grepp samt trygga dess framtida oberoende. För Norge, men visserligen ock för Danmark vore en ekonomisk sammanslutning mellan de tre skandinaviska staterna, uti hvilken äfven ett fritt Finland senare kunde inga — förutsatt att det svenska elementet ej förtryckes — den säkraste garantien för obeskuren självständighet, ekonomiskt som politiskt. Detta är den stora drifvande kraften, som borde kunna leda till ett bestående resultat och en fast sammanslutning. Men äfven andra omständigheter jämna nu vägen för en sådan.

En tullförening mellan Nordens folk vore nu lättare att genom-

föra än någonsin vare sig förr eller senare. De betydande omhvälfningar, som en tullförening ovillkorligen måste medföra för många näringsgrenar, äro småsaker i jämförelse med de valdsamma ingrepp i all handel och vandel, som vi nu få tala, och skulle därför tagas med jämnmod. Äfven den, som det synes, största svårigheten — Köpenhamns tryck på Malmös och öfverhufvud de skånska städernas handel — skulle nu kännas mindre och säkerligen äfven jämförelsevis lätt kunna modereras. Aldrig har tidsläget, huru man ser tingen, varit så gynnsamt som nu för realiserande af den stora tanken om Nordens handelspolitiska enhet.

Äfven rent tekniskt sedt skulle en sådan nu lätt gå för sig. Man kunde för ögonblicket nöja sig med ett helt summariskt ordnande af tullsatserna t. ex. efter principen, att högsta i något land förekommande satsen blefve den allmänt gällande, men med öppen utsikt till reduktion, när kriget slutade. Likaså kunde tullinkomsterna lika fördelas efter folktalet, med förbehållen rätt att senare vidtaga nödiga jämkningar och ersättningar beträffande finanstullarna.

Men — och häruti ligger den stora svårigheten — det skulle äfven behöfvas ett *tullparlament.* En tullförening utan ett sådant är en omöjlighet. Den största bristen hos den svensk-norska mellanrikslagen var icke svårigheten att bestämma, hvad med inhemsk tillverkning, hvilken var tullfri, skulle förstås, utan att intet permanent organ fanns, som kunde öfverlägga och jämka i fråga om uppkommande önskningar och tvister. Ett tullparlament måste följa med en tullförening och det betyder bland annat, att respektive riksdagars makt öfver tullagstiftningen inskränkes eller upphäfves. Se där den stora stötestenen. Den demokratiska utvecklingen uti alla tre länderna är ej gynnsam för någon sådan inskränkning och därför ej heller för en tullförening. Riksdagarne äro allt för afundsjuka om sin makt. Tyvärr torde man därför nödgas konstatera nu som 1888: folken eller rättare de herrskande politiska strömningarna äro ej benägna för en tullförening, ehuru nu inga ekonomiska omöjligheter finnas, ty den fordrar en inskränkning uti riksdagarnes makt öfver tullar och finanser.

De stora tankarne och framtidsvyerna lära väl därför icke heller nu ra på småstatspolitikens inskränkthet, trots de maningar, som dagshändelserna med öfverväldigande kraft ställa till oss. Men säkert är, att kommer ej nu en ekonomisk sammanslutning i Norden till stånd, — så kommer den aldrig.

Pehr Wilhelm Wargentin.

Till 200-årsdagen af hans födelse.

Af

D:r **N. V. E. Nordenmark.**

Sverige äger, som bekant, det äldsta befolkningsstatistiska materialet. Ända från midten af 1700-talet kan man beräkna dödlighetstabeller, och tack vare den vetenskapliga behandling, som detta värdefulla statistiska material erhöll, fastställdes redan för 150 år sedan den statistiska lagbundenheten på demografiens område; det var först långt senare, som i andra länder liknande undersökningar kunde utföras. De svenska demografiska undersökningarna på 1700-talet ha därför varit af banbrytande betydelse.

Liksom det i våra dagar är astronomerna i Sverige, som ägna den matematiska statistiken den vetenskapliga omvårdnad, som den eljes skulle sakna i vårt land, så var det äfven på 1700-talet astronomerna, som det tillkommer äran, att ha grundlagt vår vetenskapliga befolkningsstatistik.

Tvåhundra år ha nu förrunnit, sedan den man, som kanske mer än någon annan härvidlag varit banbrytande, såg dagens ljus. Det kan därför vara skäl att bringa i erinring hans gärning som befolkningsstatistiker.

Först då några lefnadsdata rörande denne märklige svensk från vår vetenskapliga och litterära stormaktstid.

Pehr Wilhelm Wargentin föddes den 22 september 1717 i Sunne socken i Jämtland, där fadern, som flytt öfver från Finland under den stora ofreden, var prost, en för sin tid lärd man, som till och med varit uppförd på förslag till physicesprofessuren i

Dorpat. År 1735 blev Wargentin student i Upsala, där han studerade under observator Hjorter, professorerna Strömer, Klingenstierna, men i synnerhet Celsius, hvilken väckte och stimulerade hans intresse för astronomien. Denne gav honom äfven att disputera öfver Jupiters månar (1741), ett intressant och då för tiden synnerligen aktuellt problem, med hvilket han sedermera var sysselsatt hela sin lifstid. De mantabeller, han för sin disputation utförde, infördes i Upsala Vetenskapssocietetens acta och gjorde honom i ett slag känd i den vetenskapliga världen. Han kallades nu till ledamot af den nyligen bildade Svenska Vetenskapsakademien och snart äfven till medlem af Franska Vetenskapsakademien, Royal Society, vetenskapssocieteterna i Göttingen, Köbenhavn och Massachuset. Han förbättrade vidare sina mantabeller och sysselsatte sig samtidigt med teorien för Jupiters rörelse. De successiva förbättringarna af mantabellerna infördes i Lalandes »Tables astronomiques» i dennes »Astronomie» och i Bodes »Samlung astronomischer Tafeln», och vissa omarbetningar af dem i »Nautical Almanach», »Conoissance des mouvements célestes» och i »Astronomisches Jahrbuch». År 1749 kallades han till Vetenskapsakademiens sekreterare efter Pehr Elvius.

Akademiens handlingar riktade han nu med ett 60-tal avhandlingar; de flesta af astronomiskt och geofysiskt innehåll. Jag förbigår dessa och skall i detta sammanhang endast stanna vid hans befolkningsstatistiska arbeten.

Som banbrytare för den svenska befolkningsstatistiken måste man anse Wargentins företrädare i Vetenskapsakademien Pehr Elvius vara. Han offentliggjorde år 1744 den första befolkningsstatistiska undersökningen på svenska språket: »Förteckning uppå Barnens årliga antal, som äro födde uti U . . . . Stad under de sist förflutne 50 åren jemte anledning till anmärkning deröfver». Och två år senare författade han ett betänkande om »Menighetens talrikhet i Sverige». Den senare af dessa märkliga afhandlingar torde mäktigt hafva bidragit till Riksdagens beslut år 1748 att inrätta det s. k. Tabellverket, sedermera Tabellkommissionen, för utförande af en fortlöpande befolkningsstatistik.

Vid Tabellverkets upprättande 1749, samma år som Elvius dog, blef Wargentin medlem af detsamma såsom Vetenskapsaka-

demiens representant. Saken fångade snart hans intresse, och han började så småningom i Akademiens handlingar publicera den ena befolkningsstatistiska afhandlingen efter den andra i afsikt till en början att väcka intresse för Tabellverkets uppgifter.

Under den gemensamma titeln »Anmärkningar om nyttan af årliga Förteckningar på födda och döda i ett Land» offentliggjorde han under åren 1754 och 1755 sex afhandlingar, hvarvid han använde sig af Tabellverkets statistiska material för år 1749.

I den första uppsatsen hänvisar han till arbeten på hithörande områden af Graunt, Petty, Halley, Kerseboom, Süssmilch, Deparcieux och försöker i likhet med Elvius bestämma förhållandet mellan antalet födelser och invånare i ett land. I den andra uppsatsen upptager han till behandling spörsmålet om befolkningens fördelning efter kön och om fruktsamheten. Han konstaterar att medelantalet barn per hjonelag är fyra och att det födes fler gossar än flickor. I den tredje afhandlingen behandlar han frågan om folktillväxten och om förhållandet mellan antalet födelser och antalet dödsfall. I den fjärde diskuterar Wargentin: »uti hvad ålder människorna mäst och minst dö, huru länge man med någorlunda sannolikhet kan förmoda, att en frisk människa af gifven ålder kan ännu lefva, huru många människor ungefärligen finnas i hela samhället af en viss ålder, eller inom vissa år». Han konstaterar »att 1/4 af de födda afgå i första året, den andra fjärdedelen afsmälter ifrån det första till det 24 åldersåret; den tredje uthärdar de följande 36 åren intill det 60:de». I den femte afhandlingen behandlar han frågan om antalet lefvande i de olika årsklasserna och i den sjätte söker han åstadkomma en statistik öfver dödsorsakerna. Vi se sålunda, att Wargentin sysselsätter sig med de flesta moderna demografiska problemen. Enligt hans egen åsikt voro resultaten naturligtvis synnerligen osäkra, byggda, som de voro, på tabeller för endast ett för år; därjämte led primärmaterialet af stora brister och ofullständigheter.

Då han år 1766 publicerade sin nästa demografiska afhandling: »Mortaliteten i Sverige i anledning af Tabellverket», hade han ett betydligt större och säkrare material till sitt förfogande, nämligen tabellerna för åren 1755—1763, med ledning hvaraf han

utarbetade en »Dödlighetens Ordning i hela Riket», och en dylik för Stockholm, enligt medeltal för hvart och ett af trienniema 1755—1757, 1758—1760, 1761—1763.

Han yttrar i inledningen angående sitt statistiska material följande: »Något så ordentligt Tabell-Verk, som vårt Svenska, är ej ännu uti något annat helt Rike inrättadt; åtminstone ej så fullständigt, hvad de årligen dödas och de än lefvandes antal, kön och ålder angår. Därför vänta Utländingarne af oss den vissaste underrättelse uti detta mål, och några hafva träget påmint mig om fortsättning af denna undersökning; hälst emedan jag förra gången ej vågade utgifva för aldeles påliteligt, hvad jag då anförde af Svenska Förteckningar».

Vid sin konstruktion af »dödlighetens ordning» förfar han på följande sätt. Först beräknade han medeltalet dödsfall inom hvarje triennium samt därpå en nästa kolumn, i hvilken han angifver antalet lefvande i samma åldersklasser under respektive trienniers sista år. Genom att dividera talen i den senare kolumnen med talen i den förra, finner Wargentin, »af huru många lefvande en dödt om året» inom hvarje åldersklass, särskildt för män och för kvinnor. På samma sätt beräknade han dylika dödstal på grund af medeltal för alla åren.

I sin afhandling af år 1767: »Uti hvilka Månader flere Människor årligen födas och dö i Sverige», behandlar han nativitetens och mortalitetens variation under årets månader, hvarjämte han undersöker samma variation i fråga om äktenskapsfrekvensen. Jag tillåter mig här anföra hans tabeller i detta afseende och en del af vid dem fogade reflektioner.

Födde (under 13 år)	Verkeligt antal af Barn	Reduceradt antal [1]	Aflade
Januarii Månad	100,357	100,357	Aprilis Månad
Februarii »	90,810	102,799	Majii »
Martii »	105,128	105,128	Junii »
Aprilis »	94,886	98,049	Julii »
Maji »	84,970	84,970	Aug. »
Junii »	79,658	82,313	Sept. »
Julii »	83,308	83,308	Octob. »
Augusti »	89,885	89,885	Nov. »
Septemb. »	106,003	109,536	Dec. »
Octob. »	98,304	98,304	Januar. »
Novemb. »	91,945	95,010	Febr. »
Decemb. »	98,974	98,974	Martii »

Om orsakerna till variationen yttrar han bland annat: Mer och mindre träget och tungt arbete på olika års-tider tycktes jämväl böra minska och öka kropps och sinnens munterhet: och är troligt, at December månads hvila och långa nätter, äga någon del i Septembris synnerliga välsignelse på lifs-frukt: men ej eller den förklaring gör tillfyllest: ty om Våren och Sommaren är Landtmannens brådaste och tyngsta ande-tid, hvaremot han om Hösten börjar få någon lisa. Det oaktadt, aflas flera Barn om Våren, än om Hösten. Jag har därföre för min del stannat i den tanken, at Våren och första delen af Sommaren, som uplifvar hela Naturen, jämväl mer upmuntrar Människan til kärlighet, än någon annan årstid, besynnerligen mer än hösten, då alt mot vintern mistar sin lifaktighet. Det enda undantag ifrån denna ordning, är December månads afvelsamhet, hvilken torde böra tilskrifvas flera sammanstötande orsaker.»

[1] Alla månader reducerade till 31 dagar.

Huru många Människor dödt i hvar Månad på 12-årstid.

Döde	Verkeliga antalet af Döde	Reduceradt antal
Januarii Månad	66,646	66,646
Februarii »	62,994	71,663
Martii »	74,005	74,005
April »	78,293	80,902
Majii »	78,642	78,642
Junii »	60,290	68.417
Julii »	61,839	61,839
Augusti »	58,877	58,877
September »	54,537	56,355
October »	54,886	54,886
November »	55,251	57,093
December »	59,650	59,650

Till denna tabell fogar Wargentin bland annat följande:

»Således hafva flere dödt i April, än i nagon annan Månad: därnäst i Majus, Mart., Febr. och Junius; mindre i Nov., Sept. och October. De Dödas antal i October, är allenast två tredjedelar af det i April, da Månaderne reduceras til lika manga dagar. I gemen hafva under de 6 första Månaderne af året en femtedel flere allidit. än under de 6 senare. Manatliga antalet af Lik växer beständigt. ifran Vintrens början i Decemb. til dess slut i April, men aftager sedan smaningom igen, til sena hösten.

Vintrens köld tyckes i och för sig ej vara egenteliga orsaken til det förra, ej eller Sommarens värme till det senare; ty i en jämn köld, och en jämn medelmattig värme. ma vi lika väl. da vi äre klädde därefter. Tabellen intygar ock, att nästan lika mange dödt i Januarius, som är den kallaste, och i Junius, en ibland de varmaste af våra Månader. Hastig och stark omväxling af köld och värma tyckes vara den, som mäst angriper var helsa. Den naturliga omväxlingen sker Vår och Höst, och går ganska hastigt för sig hos oss. Ofta hafve vi skarp vinter tils mot slutet i Martius, och redan i April somliga dagar nästan sommarvarmt. Ater kommer köld, och därefter några varma dagar, som flera resor omskifta till slutet af Majus. `Osunda dunster, som uppfylla luften om våren, då snön smälter och kälen gar ur jorden, bidrager ock mycket til flera sjukdomar och större dödlighet den årstiden, hvarvid redan under Vinter-Månaderne grunden blifvit lagd, genom

manga dageliga omväxlingar af köld ute i fria luften, och af för stark, osund qvafd värma inne i våra hus. Om Sommaren och Hösten, så länge det ej eldas i våra Rumm, njute vi en jämnare värma både ute och inne, och må därföre bättre. Dock lemnar jag dessa tankar til Herrar Läkares ompröfvande, hvilke ock kunna göra bästa nyttan af dessa Observationer.»

Uti hvilka Månader de flästa Brude-Par blifvit vigde, i anledning af 6 års Tabeller.

Månad	Vigde Par
Januarii Månad	8,790
Februarii »	5,274
Martii »	7,027
April »	7,362
Majii »	8,467
Junii »	9,631
Julii »	4,412
Augusti »	3,382
September »	10,393
October »	23,702
November »	17,632
December »	19,093

»Orsaken til så få Giftermål i Jul. och Aug. och til så många i de 4 sista Månaderne, är ingen annan, än at Allmogen, som håller Bröllop nästan för hufvudsakelig nödvändighet til Brudvigsel, om Sommaren hvarken har så god tid til Bröllopsanstalter, eller så ymnig tilgång til förplägning åt Gästerne, som om Hösten och Vintren. Manga Giftermål blifva därigenom flere Månader upskutne; kan ock hända, at manga blifva aldeles til intet, blott för brist på Bröllops-kostnad. Detta är ej det enda skäl, hvarföre de kostsama och skadeliga Bröllopen borde afskaffas eller deras kostnad åtminstone än mer inskränkas.»

Wargentins nästa befolkningsstatistiska afhandling af år 1769 rörde sig om frågan: »Om Stockholms Stads tilväxt i Folkrikhet ifrån år 1721, til och med 1766». Äfven emigrationsfrågan upptogs af honom till undersökning i en uppsats af år 1780 med titel: »Undersökning om Folk-utflyttningen, så väl utur hela Riket, som utur hvart Höfdingedöme särskildt, i anledning af Tabell-verket för åren 1750, til och med 1773». Han uppvisar här att den dåtida emigrationen hade betydligt blygsammare dimensioner, än hvad

man i allmänhet hade antagit, omkring 900 personer per år, och knappast större än imigrationen.

Wargentins sista demografiska afhandling utkom 1782, ett år före hans död: »Folkmängden uti hela Riket och uti hvart Höfdingedöme, tillika med Hushållens antal i Städerne och på Landet, sådant som de af Tabell-verket befunnits, åren 1751 och 1772, med korta anmärkningar». Han beräknar här bland annat, i hvilken proportion folkmängden tillväxer.

Vi se sålunda, att Wargentin utöfvat ett såväl kvantitativt som kvalitativt storartadt befolkningsstatistiskt författarskap, och vi böra härvidlag ihågkomma att dessa hans undersökningar voro ett offervilligt, oaflönadt arbete i den svenska vetenskapliga odlingens tjänst vid sidan af hans egentliga verksamhet som astronom och sekreterare i Vetenskapsakademien.

Wargentins arbeten blefvo snart kända i hela den lärda världen. Genom professor A. G. Kästners i Göttingen öfversättning af Vetenskapsakademiens handlingar till tyska blefvo särskildt hans statistiska afhandlingar bekanta. På den vägen fick sålunda Süssmilch kännedom om dem, hvilken i senare upplagor af »Die göttliche Ordnung» flitigt citerar den »skicklige Herr Wargentin». Men han missuppfattar honom och hans åsikter om metoden med s. k. »stationär befolkning». Denna ödesdigra missuppfattning om Wargentin som anhängare af denna ofullkomliga metod har fortplantats genom tiderna och som en legend utbredt sig öfver nästan hela den statistiska literaturen. Synnerligen omildt uttalar sig sålunda med anledning häraf Knapp i sin »Theorie der Bevölkerungswechsel» (Braunschweig 1874) öfver Wargentin som befolkningsstatistiker. Det är uppenbart, att Knapp ej läst annat än Wargentins första uppsatser från 1754 och 1755. I dessa afhandlingar har Wargentin begått det felet, att han betecknat metoden att beräkna ett lands folkmängd blott ur dödslistorna som Halley's, hvilket det ej är. Wargentin har ej här sökt upprätta en dödlighetstabell. Han söker endast finna, huru 1000 dödsfall fördela sig på de olika åldersklasserna. Ur denna tabell beräknar han vidare genom

successiv addition en annan, som angifver antalet lefvande i olika åldersklasser. Han har här sålunda gått ut från en »stationär» befolkning, men det är då att märka, att de svenska folkräkningslistorna från 1749 ej stodo honom till buds, och han måste därför hjälpa sig fram genom en approximation för att skaffa sig åtminstone en föreställning om folkmängdens storlek. Han framhåller äfven (sid. 161 i Svenska Vetenskapsakademiens Handlingar 1755), att metoden ej kunde gifva ett riktigt resultat. »Men när antingen flera födas, än dö, eller tvärt om; det är, när menigheten antingen är uti ständigt til- eller aftagande, kan Halleyska Methoden ej fullkomligen instämma med sanningen; ty uti förra händelsen måste vara mindre, och i den senare större antal af människor än nyssnämnda räknings-sätt medgifver».

Wargentin var en alltför skicklig astronom och matematiker för att ej förstå detta.

I sin själfbiografi skrifver Wargentin[1]: »mina afhandlingar om nyttan af årliga förteckningar på födda och döda hade kunnat blifva långt bättre, om jag strax i början haft tillgång till våra tabeller, men de höllos så hemliga, att jag ej en gång fick titta på dem. Sedan jag nu fått nyttja dem, så mycket jag vill, och genom flere års öfning och eftertanke lärt mera, vore jag hugad att företaga ett nytt arbete öfver detta stora ämne, som förmodeligen skulle blifva bättre». På den tiden var folkmängdsiffran en statshemlighet!

Och i sin år 1766 publicerade afhandling öfver mortaliteten i Sverige, en afhandling, som tydligen Knapp och hans eftersägare i in- och utlandet ej läst, begagnar han sig ej längre af approximationen med den »stationära befolkningen», då här ett rikare och säkrare material stod till hans förfogande, och hemligstämpeln nu hade borttagits från folkmängdslistorna. Han använder här icke blott dödslistorna, utan äfven folkmängdslistorna för beräkning af mortalitetssiffrorna. Jag tillåter mig, att här anföra en af dessa hans dödlighetstabeller, den för åren 1755—1757, den första i sitt slag:

[1] Tydligen nedskrifvit, innan hans afhandling år 1766 om Mortaliteten sett dagen.

Dödlighetens Ordning i hela Riket enligt 1755, 1756 och 1757 års Tabeller.

De årligen Dödas och de än Lefvandes ålder	Årligen Döde, genom Medium af de tre årens Tabeller		De Lefvande enligt 1757 års Räkning		Af huru många Lefvande, en dödt om året	
	mank.	qvink.	mank.	qvink	mankön	qvinkön
Foster	1,301	950	46,096	43,949	1 af 35.43	1 af 16.26
Lefvande barn . .	10,542	9,348	44,795	42,999	1 af 4.25	1 af 4.60
under 1 års ålder	10,542	9,348	33,731	33,459	1 af 3.20	1 af 3.58
imellan 1 och 3 år	3,884	4,027	63,954	64,883	1 : 16.46	1 : 16.11
» 3 » 5 »	1,922	1,800	64,380	65,045	1 : 33,50	1 : 36.14
» 5 » 10 »	1,639	1,566	123,984	125,175	1 : 75.64	1 : 79.93
» 10 » 15 »	739	716	114,605	114,203	1 : 155.11	1 : 159.50
» 15 » 20 »	635	607	95,254	100,087	1 : 150.00	1 : 164.88
» 20 » 25 »	826	716	91,460	104,873	1 : 110.72	1 : 146.47
» 25 » 30 »	845	836	86,947	99,781	1 : 102.89	1 : 119.35
» 30 » 35 »	909	1,014	82,716	90,880	1 : 91.00	1 : 89.92
» 35 » 40 »	819	757	68,516	75,562	1 : 83.65	1 : 99.82
» 40 » 45 »	1,012	967	58,990	65,448	1 : 58.29	1 : 67.68
» 45 » 50 »	899	774	50,658	58,162	1 : 56.35	1 : 75.15
» 50 » 55 »	1,090	941	43,500	51,973	1 : 39.91	1 : 55.23
» 55 » 60 »	1,102	1,100	39,091	48,599	1 : 35.47	1 : 44.18
» 60 » 65 »	1,211	1,481	29,557	39,580	1 : 21,35	1 : 26.72
» 65 » 70 »	1,222	1,693	22,293	33,559	1 : 18.24	1 : 19.82
» 70 » 75 »	1,390	2,009	16,390	24,913	1 : 11.80	1 : 12.40
» 75 » 80 »	1,056	1,593	9,236	14,679	1 : 8.74	1 : 9.22
» 80 » 85 »	733	1,214	4,060	6,786	1 : 5.54	1 : 5.54
» 85 » 90 »	412	673	1,690	2,932	1 : 4.10	1 : 4.36
öfver 90 års ålder	240	407	583	1,026	1 : 2.43	1 : 2.52
Summor	33,130	34,269	1,101,593	1,221,600	1 : 33.25	1 : 35.65

Äfven här tar han afstand från den s. k. Halleyska metoden. Salunda heter det sid. 16, i denna afhandling efter att till en början ha förliknat folkhopens fördelning i årsklasser vid en pyramid. »Om alla år lika månge föddes, lika många dödde uti hvarje ålder, lika mange utflyttade m. m., skulle ålders-Classerne altid minskas uti en viss Seriers, med årens tiltagande. Men då somliga ar 10,000 flere födas och 15 till 20,000 färre dö, eller tvärtom, än de föregående och följande åren, då sjukdomar nu mer än vanligt angripa Barnen, nu åter mer gammalt folk; då vissa tider krig infalla, och större utflyttningar ske, hvarigenom mycket medelålders folk, hälst af Mankönet medtages, utan märkelig känning för de yngre och äldre ålders-Classerne; så måste Pyramiden få oordentliga svank och bögningar.»

Som förut nämnts tar han här medeltalet af dödsfallen för ett triennium och sätter detta i förhallande till antalet lefvande i trienniets sista år.

Anledningen härtill angifver han vara följande:

»Stands-Tabellen, som innehåller Förteckningar på alla lefvande fördelte efter kön, åldrar och stånd, med mera, uprättas allenast hvart tredje år. Altså har den sista, på de nyssnämnda 9 åren, allenast tre gånger inkommit, nämligen 1757, 1760 och 1763. Och som genaste vägen at finna Dödlighetens ordning, är, att jämföra dödas och lefvandes antal på et och samma år, så har jag ej kunnat anställa mer än tre sådana jämförelser. Dock at jämväl hämta någon nytta uti förevarande afsigt, af första och andra Tabellen för de öfriga sex åren, har jag af de dödas antal i hvarje ålder, för åren 1755, 1756 och 1757, utsökt et medeltal, eller tagit en tredjedel af de tre årens summor, och jämfört det med de år 1757 lefvandes antal i samma åldrar. På samma sätt har jag förfarit med de tre mellersta och de tre sista åren. Därigenom vinnes större visshet och jämnare utslag, än om man tager de dödas antal allenast efter 1 år, då det kan hafva varit mycket större eller mindre, än vanligt.» (l. c. sid. 3 o. f.)

Mot detta hans förfarande kan den anmärkningen göras, att han får för små dödlighetskoefficienter. Emellertid är det uppenbart, att hans metod härvidlag är mycket lämplig, emedan, såsom han påvisar, folkmängdslistorna lämna för små tal. »I anseende härtil, tror jag ock, att Mortaliteten här i Riket ej torde i självfva verket vara aldeles så stor, som den synes» (l. c. sid. 13). Sålunda skulle ändå dödlighetskoefficienterna blifva något för stora.

Någon dekrementtabell uträknar han emellertid ej, men publicerar några år senare en dylik i 4:de upplagan af R. Price »Observations on reversionary payments» (London 1783), samma år han dör.

Att Wargentin hade öppet öga för dödlighetsundersökningarnas praktiska betydelse redan nu, särskildt för lifränterörelse och lifförsäkring, framgår bland annat af »anmärkningar», som han fogar till »Dödlighetens ordning» af 1766 (l. c. sid. 17).

»1:o Märkes en stor och undransvärd beständighet uti dödlighetens ordning. Fastän långt flere af hela hopen aflidit det ena

året än det andra, har dock altid hvar ålders Class lidit i nästan samma proportion, i det hvart fjerde eller femte af späda Barn årligen dödt, ibland 150 eller 160 af ungdom, och så vidare. Alla år har varit nästan lika skillnad imellan könen, samt imellan hela Riket i gemen och Stockholm särskildt. Därföre, ehuru hvar enskild människas lifstid är ganska oviss, kan dock med mycken sannolikhet uträknas, huru mange, vid pass, af ett gifvet stort antal människor, årligen böra dö, huru hvar ålders Class småningom skall minskas, samt huru många år ungefärligen kan draga ut, innan hela Classen genom döden utslacknar. Följakteligen gifvas säkra grunder, hvarpå Liftids-räntor, Tontiner, Pensions-Änke- och Pupil-Cassor, med flere dylika nyttiga inrättningar kunna byggas.»

Wargentin var 1700-talets främste svenske astronom. Vid sidan häraf blef han äfven den svenska befolkningsstatistikens grundläggare, och arftagande generationer stå i stor tacksamhetsskuld för det samvetsgranna och fullödiga arbete, han på området utfört.

Uppenbart är, att Wargentin vederfarits en grof orättvisa både i in- och utlandet vid bedömande af hans statistiska arbeten, och det bör därför vara oss svenskar kärt att bringa den missuppfattning, som varit gängse om Wargentins mäktiga gärning på befolkningsstatistikens område, ur världen.

Nationalism och Internationalism.

Af

rofessor **Gerhard Seeliger.** [1]

Fran upplysningstidehvarfvet stammar den stora strömning, som för folken fordrade frihet och sjäfstyrelse och för den enskilde armbågsrum och allmänmänskliga rättigheter. Denna väldiga rörelse fick i franska revolutionen sitt brutala utbrott.

Men samtidigt erhöll äfven statstanken ett nationellt innehall, som den förut vanligen ej ägt. Under trycket af det Napoleonska världsregementet bröt den nationella tanken med oemotståndlig kraft fram hos de däraf berörda folken genom alla samhällslager. Därigenom blef nationalitetssträfvandet den allt beherrskande makten uti folkens politiska lif under 19:de seklet.

Upplysningstidens kosmopolitism och den följande tidens nationalism blefvo sålunda de två stora bärande, men tillika inbördes kämpande krafterna hos de europeiska folken intill den kris, hvarunder vi nu lefva och som i stort sedt kan betraktas som en slutuppgörelse mellan dessa båda makter. En sadan uppgörelse var dock langt förut pafordrad af Tysklands främste män. Ty det var grundtanken hos dem, som hjälpte till att andligen och politiskt återupprätta Tyskland och Preussen efter nederlagen mot Napoleon. Fichte, Freiherr von Stein och andra uppställde då som framtidsidealet: universell allmänmänsklighet parad med personlighetsutveckling för den enskilde och för folken. Endast genom

---

[1] Uti efterföljande lilla uppsats har förf., Professor vid Leipzigs universitet och en af Tysklands främste nu lefvande historiker, velat ge en historisk förklaring till de motsatta åskådningar, som äfven under kriget stå emot hvarandra i hans land liksom i grunden väl öfverallt

Red.

det nationella som medium skall det sannt universella uppnås och förverkligas. Sådan var tanken.

Men förverkligandet af det första ledet i detta människoideal, den nationella staten och särskildt den självständiga och enhetliga tyska nationalstaten, kräfde andra tankar och stämningar. Nationalitetsideen måste först, fri från allt kosmopolitiskt biverk, hänsynslöst gå sin väg fram. Och så skedde äfven under det 19:de århundradets senare del.

Viljan till nationell enhet måste hos det tyska folket framkalla en stark nationalkänsla, förbunden med åsidosättande af, ja förakt för det 18:de århundradets kosmopolitiska humanitetsideer. Men samtidigt framträdde, under inflytande af dessa ideer och statens allt mer omfattande inrepolitiska och ekonomiska verksamhet, sociala reformideer och sträfvanden, som ej bekymrade sig om nationella olikheter och skrankor. En nationalitetsideen rakt motsatt, antinationell och kosmopolitisk rörelse bredde ut sig bland arbetarmassorna under föreställningen om proletariatets solidaritet i alla länder. Så stodo emot hvarandra under senaste artionden exklusiv nationalism och radikal internationalism. Denna motsats måste komma. Den nationella statstanken och den universella gemenskapen inom det ekonomiska lifvet och på det sociala området förde den motsatsen med sig.

Omsider måste dock en jämvikt sökas mellan det begränsade nationella sinnelaget och det universella klassmedvetandet. Tecken till en stundande harmoni mellan båda kunna skönjas. Den nationella statstanken i sin öfverdrift har lefvat ut. Och likaså har socialismen mångenstädes afstått från sin oinskränkta internationalitet samt försonat sig med de nationala sträfvandena och inrättningarna. På så sätt skola de båda motsatta riktningarna finna och förstå hvarandra. Och därmed skola människornas sinnen vända åter till den åskådning som Fichte, Humboldt och Stein bekände — det nationella behöfver för sin fulländning det allmänmänskliga, i det att det känner sig som en del däraf, liksom å andra sidan det allmänmänskliga får sitt förverkligande blott uti den enskilda människan liksom i det enskilda folket och den enskilda staten.

1809—10 års grundlagsstiftning i ny belysning.

Af

Fil. lic. **Erik Fahlbeck.**

AXEL BRUSEWITZ: *Studier över 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen.* Uppsala 1917. 113 s. Ingår i Skrifter, utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 18: 5.

Det är två epoker i svenskt statslif, som i särskild grad fängslat den senaste tidens historiskt statsrättsliga forskning hos oss, nämligen frihetstiden och 1809—10 års författningsverk. Om båda epokerna utbildades, fastän från alldeles motsatta ståndpunkter, mycket tidigt en fast tradition; och det är denna delvis ensidigt färgade opinionsbildning, man nu börjat underkasta en kritisk granskning. Så har eftervärldens starka förkastelsedom öfver frihetstidens författning och politiska sträfvanden öfverhuvud i viss mån visat sig öfverdrifven inför en senare tids lidelsefriare forskning, ja tidehvarfvet har funnit en hänförd apologet i docent Fredrik Lagerroth, Frihetstidens författning, 1915.

Sammalunda har docenten Axel Brusewitz genom sin på ett synnerligen rikt och omsorgsfullt användt källmaterial byggda gradualafhandling Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag (1913) lämnat en redogörelse för det konstituerande ständermötets senare skede, som måste åstadkomma en fördjupning och i viss mån revidering af den häfdvunna åsikten om detta författningsverk i dess helhet. Källmaterialet till här föreliggande bok är, som förf. själf påpekar, i allt väsentligt detsamma som för gradualavhandlingen. Förf:s afsikt har sålunda varit, att på denna grund med användande av en historiskt kritisk metod granska statsvetenskapens traditionella uppfattning af vår Regeringsforms tillblifvelse

och »upptaga till förnyad ompröfning frågan om författnings-krisens verkliga innebörd och förlopp».

Den traditionella uppfattningen af författningsverket 1809 kan i några ord uttryckas så: 1809 års grundlagsstiftare ville, varnade af forna tiders skadliga öfverdrifter af folkvälde och envälde, skapa en författning på rent nationell grundval, där det bärande i de sista seklens statsskick skulle upptagas och bringas till samverkan. Regeringsformen är i sällsynt hög grad en produkt af vår historia. Främmande statsdoktriner hava väl varit upphofsmännen bekanta men i intet fall fått ombilda det inhemska dyrt vunna stoffet.

B. medgifver från början, att denna åskådning innehåller en beståndande kärna af sanning. För att komma åt det missvisande däri måste man först söka dettas upphof, och man möter da ingen mindre än Hans Järta själf. Under striderna på 1820- och 30-talet mellan konservativa och liberaler skapade Järta som den historiska skolans banérförare denna tradition om Regeringsformens genesis och väsen, som man med skäl kunde kalla den klassiska. Järtas uttalande från denna tid, hvaribland särskildt märkes hans berättelse från 1832 om R F:s tillkomst, måste emellertid betraktas som en den konservative partihöfdingens försvar för verket af 1809 mot oppositionen. Vi sakna direkta uttalanden af Järta från 1809. Man är sålunda för en rätt uppfattning af »1809 års idéer» och Järtas ställning till dessa hänvisad till samtida uttalanden af politici, som stodo Järta nära, och hvilkas åsikter han bevisligen då för tiden delade.

En dylik ingående undersökning ställer nu enligt B. författningsverket i en ny belysning och visar, att man ej varit berättigad att utan vidare godtaga Järtas af den historiska skolans åskådning färgade framställning af händelseförloppet tjugo år tidigare.

När riksdagens konstitutionsutskott den 14 maj 1809 sammanträdde till sitt riksviktiga värf, hade i stort sedt två ledande tankeströmningar framträdt angående den blifvande författningens gestaltning. Regeringspartiets, de konservatives, anbud utgjordes af det Håkansonska förslaget till R. F., medan framstegsmännens önskemål och fordringar kommo till uttryck främst i A. G. Silfver-

stolpes broschyr af 4 maj »Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig, förbättring af svenska statsförfattningen?» samt i tvenne af docenten B. upptäckta eller identifierade källskrifter, A. G. Mörners »Reflexioner» och L. A. Mannerheims konstitutionsutkast, bägge från april månad 1809.

Det gemensamma draget för de bägge riktningarnas program utgöres af strävan att finna en stundens kraf motsvarande acceptabel kompromiss. Det Håkansonska förslaget, aflämnadt d. 15 april 1809, företer sålunda trots upphofsmannens omisskänneliga sympatier för en möjligast stark konungamakt en gifven förbättring i konstitutionell riktning af 1772 års R. F., en förbättring, som B. delvis tillskrifver lagman Poppius' till regeringen öfverlämnade bekanta promemoria. Regeringens motståndare eller det konstitutionella partiet, som man efter riksdagens öppnande den 1 maj kan kalla dem, inrymde åtminstone i början två meningsriktningar. I Mannerheims programutkast, som säkert omfattades af åtskilliga äldre riddarhuspolitiker, genljuder parollerna från adelsoppositionen mot Gustaf III — nedbrytande af den starka konungamakten och återgång, hos Mannerheim dock modifierad, till frihetstiden med ett af ständerna valdt råd, som genom omröstning afgör alla riksvårdande ärenden. Mörners »Reflexioner» röja ett påfallande hänsynstagande till det historiskt möjliga, men gifva dock en tydlig försmak af det radikalteoretiska memorialet af d. 24 mars 1810, medan Silfverstolpes broschyr kan betraktas som samlingsprogrammet för den andra liberala meningsriktningen, den unga oppositionen, »jakobinerna», från 1800 års riksdag med ideal och utgångspunkter helt olika Mannerheims frihetstida och närmast inspirerade af franska revolutionens idévärld.. Det var denna senare åskådnings anhängare, som nu tog ledningen af författningsarbetet i konstitutionsutskottet.

I stora hufvuddrag lämna Poppius', Mörners och Silfverstolpes uttalanden en god inblick i den liberala utskottsmajoritetens allmänna politiska syn på situationen. Man ville ett fritt statsskick, byggdt på Montesquieu's maktfördelningsprincip men lämpadt efter vår historiska utveckling. Härvid måste i främsta rummet hänsyn tagas till en »allmär opinion», utan hvilkens stöd ingen författning kan muras upp. Med smärta konstatera Mörner och Silfverstolpe, att »allmänna opinionens» bristande mognad i Sverige stode i vägen för radikalare författningsprojekt, som de dock hoppas förr eller senare få se realiserade. Man hade, som förf. säger, ett handlingsprogram och ett framtidsprogram. Handlingsprogrammets frukt blef Regeringsformen, som Silfverstolpe själf förklarar vara i väsentliga delar uppgjord efter planen i hans broschyr. Förf. jämför R. F:s berömda memorial med Silfverstolpes skrift och finner, att tankegången ställvis är slående lik, ett ytterligare inre stöd för att memorialets författare helt omfattade den liberala åskådningen.

Regeringsformen var ett verk i kompromissens tecken. Tidens hårda tryck bragte parti- och meningsskiljaktigheterna till tystnad, alla ytterlighetstendenser fingo för stunden skrinläggas. Denna enighet varade emellertid ej länge. Den gamla regimens anhängare samlades snart åter. Gustavianerna, upptagande inom sig tidens konservatism, önskade bibehålla tronföljden inom den afsatta konungaätten och syftade mer eller mindre öppet till den nya författningens raserande. Deras eget grundlagsförslag, af förf. upptäckt och tryckt i Hist. tidskrift 1911, karakteriseras af en af ledarne, Jakob De la Gardie, som »i det närmaste lik 1772 års, men utan rådkammare och med några tillägg af 1789 års säkerhetsact». Gentemot denna hotande, man kan godt säga, sterila reaktion, som tack vare sin höge beskyddares konungens vankelmod dock löpte ut i sanden, slog den nya ordningens anhängare vakt kring författningen. Rollerna byttes om; den forna oppositionen blef nu ett konstitutionellt parti med vård om sitt eget verk, Regeringsformen af d. 6 juni. Samtidigt undergick partiets politiska åskådning en förändring i radikal riktning.

Med R. F. var en fast grund lagd för statsregementet, stundens faror voro lyckligt öfverstånda, och en lugnare tid inbjöd till reformer, dem man ej vågat förorda vid riksdagens början. Konstitutionsutskottets af A. G. Mörner uppsatta betänkande i representationsfrågan den 24 mars 1810, enligt grundlagen hvilande till nästa riksdag, är det främsta resultatet af den liberala meningsgruppens ändrade eller rättare innersta, förut tillbakahållna politiska idéer. Med sin naturrättsligt teoretiska grundåskådning, sitt efter Mörners lärofader Sieyès' principer uppbyggda tvåkammarsystem, sin grundlagsvaktande högsta domstol och sitt slopande af konungens absoluta veto utom i grundlagsfrågor framstår detta betänkande som ett förverkligande af grundlagsfädernas ofvan berörda »framtidsprogram». »Ett renodladt idéprogram» kallar förf. det. Vid R. F:s utarbetande voro de taktiska synpunkterna, dikterade af landets svåra läge, bestämmande, här åter dominera de ideologiska. I en på grundvalen af de allmänt mänskliga rättigheterna byggd representation väntade man sig en bättre motvikt mot den exekutiva makten, än hvad fyrståndsförfattningen kunde erbjuda.

Förslaget om konungens suspensiva veto — förordadt af Mörner och Silfverstolpe redan i deras förut omnämnda uttalanden — samt om inrättande af en det konstitutionella lifvet öfvervakande överste väktare, finner dock äfven Brusewitz utgöra »onekligen något öfverraskande konsekvenser». Hela representationsbetänkandet af den 24 mars betraktas emellertid af den äldre statsvetenskapliga åskådningen som ett hardt när oförklarligt fenomen, en »värdelös kuriositet», som bjärt kontrasterar mot memorialet till R. F. af den 2 juni året tidigare. Förf. söker nu visa det inre sambandet mellan dessa skenbart oförenliga aktstycken. Af

konstitutionsutskottets ledamöter i maj 1809 hade under riksdagens lopp sju afgått. Endast om en af dessa, Skjöldebrand, vet man med säkerhet, att han var motståndare till ståndsinrättningens upphäfvande. De öfriga fyra representanterna för adeln voro att betrakta som anhängare af en genomgripande reform. Hvad Järta beträffar, vitsordar den enda uppgift, som finnes, nämligen ett uttalande af Mörner, K. U:s spiritus rector, att han gillat representationsbetänkandet. Man har således rätt att betrakta betänkandet af den 24 mars 1810 såsom utgånget från i stort sedt samma K. U., som skapade R. F.

Till grund för båda dessa märkliga dokument, uttrycken för 1809 års idéer, ligger samma, främst af Montesquieu befruktade, naturrättsliga åskådning. I memorialet af den 2 juni speglar sig en af tidsomständigheterna förestafvad »försiktig konservatism» för att använda förf:s uttryck, medan representationsbetänkandets »hänsynslösa radikalism» återger grundlagsstiftarnes verkliga, förut med saknad beskurna ideal. Hans Järtas utläggning af 1809 års händelser är ett uttryck för, hur han halftannat decennium senare i ljuset af historiska skolans idéer såg på författningsverket. En bestämd gräns måste emellertid dragas mellan historiska skolans och 1809 års idéer. Järta 1809 var ej densamme som på 1820- och 30-talet. Vidare går det ej längre an att i Järta se R. F:s »författare» eller dylikt; att hans inflytande, särskildt hvad beträffar den formella redigeringen, varit stort, är otvifvelaktigt, men någon andlig ledareställning inom konstitutionsutskottet torde han ingalunda intagit.

Den berömda enighet, hvarur Regeringsformen framgick, varade som sagdt ej länge. Den konservativa riktning, som i mildare form framträdt i Håkansons förslag, öfvergick inom kort till reaktion i gustavianernas författningsutkast, under det den liberala åskådningen frigjorde sig från sin först ådagalagda nödtvungna historiska moderatism och öppet visade sitt af främmande teorier uppammade radikala kynne. Regeringsformen bär otvetydigt prägeln af en af det kritiska läget betingad sammanjämkning, som i grund och botten ej tillfredsställde någon af upphofsmännen.

Detta är i korthet de resultat, till hvilka docenten Brusewitz källforskningar fört honom. Fullt klara men framställda mera i förbigående i gradualafhandlingen, äro de nu framförda i hela sin räckvidd i medveten brytning med det äldre »klassiska» betraktelsesättet af 1809 års grundlagsarbete. Med utmärkt åskådlighet tecknas den tankemiljö hvarur författningen stammar, och de strömningar, som sedermera växte sig starka i olika riktningar. Förf. har på ett lyckligt sätt förmått gruppera och gifva form åt

det rika stoffet, och hans studier öfver 1809 års författningskris förena med full öfverskådlighet en angenäm, lättläst stil. Den äldre uppfattningen och den genom forskningarna nyvunna ställas mot hvarandra med pregnans och en välgörande liflighet. Förf:s slutledningar och nya resultat förefalla anm. i flera fall oomtvistliga, byggda som de äro på ett ingående arkivstudium. Vår kännedom om grundlagsverket 1809 är väsentligt rikare, och en viss, delvis nog så betydlig, förskjutning i det häfdvunna betraktelsesättet måste ske. Ett par kritiska synpunkter må dock härvidlag vara tillåtna.

B. inleder sina anfall mot den äldre uppfattningen med en kritisk värdesättning af Hans Järta som grundlagsstiftare och författningshistoriker. B:s detronisering af J. från hans föregifna roll af Regeringsformens »författare» eller ende auktoritative utläggare är otvifvelaktigt fullt berättigad. Hvad beträffar Järtas och öfverhufvud grundlagstiftarnes politiska åskådning 1809, anser B. densamma helt sammanfalla med Silfverstolpes och Mörners »af tidens doktrinärt mekanistiska tänkande» genomsyrade naturrättsliga statsuppfattning, se särskildt s. 12, 63, 87, 110 o. 112. Från den senaste tidens forskning angående Järtas politiska åskådning 1809 må vidare anföras N. Höjers åsikt [1] om Järta som radikalliberal med starka intryck af adelsoppositionens frihetstidsideal från Gustaf III's sista år samt S. J. Boëthius' antagande [2] att Järta sannolikt ännu vid denna tid omfattade naturrättens läror. G. Rexius påvisar [3] hurusom B. Höijer redan på 1790-talet i Silfverstolpes Litteraturtidning från tyskan öfversatte några af Rehberg mot naturrätten starkt riktade artiklar och undrar, om Järta, Höijers lärjunge, häraf mottagit några impulser till sin senare historiska statsåskådning. Järtas ställning 1809 beröres ej direkt, men senare [4], efter Brusewitz' undersökningar, tyckes äfven Rexius sluta sig till dennes uppfattning om J.

---

[1] »Hans Järta och Sveriges grundlagar», Hist. Tidskr. 1910 samt »Till frågan om uppkomsten af 1809 års regeringsform», Statsv. Tidskr. 1911.

[2] »Till frågan om tillkomsten af 1809 års regeringsform», Statsv. Tidskr. 1911 och »Ytterligare till frågan» etc., ibid. 1912.

[3] »Benjamin Höijers politiska åskådning», Statsv. Tidskr. 1910.

[4] »Några ord om andan i 1809 års grundlagsstiftning», Statsv. Tidskrift 1914.

Vi sakna såväl direkta uttalanden af Järta själf från denna tid som från andra om hans politiska åskådning. Det får väl tagas för gifvet, att han ej varit anhängare af »historiska skolan» före dennas uppkomst, som ju plägar räknas från utgifvandet af Savignys berömda skrift år 1814. Därmed är emellertid ej sagdt, att Järta nödvändigt måste hafva omfattat naturrättens dogma. B. pekar på, att Järta rådfrågats af Silfverstolpe vid dennes författande af skrifterna 1809 och 1812, samt att han godkänt representationsbetänkandet af d. 24 mars 1810. Men att gilla vissa positiva författningsutkast och grundlagstolkningar är en sak, en annan åter att omfatta den bakomliggande statsrättsliga åskådningen, härvidlag alldeles frånsedt den verkliga beskaffenheten af Järtas påstådda »gillande» af representationsbetänkandet, hvarom mera nedan.

Silfverstolpe och Mörner kunna med fog kallas de statsdoktrinära experterna bland 1809 års män. Bägge hade utpräglat teoretiska intressen och abstrakt naturrättsliga ideal. Järta åter med sin djupare, självständiga natur och sin genom praktisk erfarenhet vunna klarare blick på samhällets och statslivets realiteter[1] kan mycket väl redan vid denna tid tänkas hafva stått fri gentemot vännernas dogmatiskt mekanistiska statsrättsliga individualism. Mörners och Silfverstolpes ordande (ofvan anf. arb.) om »samhällscontractet», »Stats-maschinen», »villkoren för all samhällsförening» m. fl. naturrättsliga slagord, afviker bestämt från hela andan i memorialet af d. 2 juni. Det är ej utan inre skäl, som den äldre skolan uti just detta dokument funnit stöd för sin uppfattning af 1809 års författningsverk. Naturrättslärorna bildade ett slags samhällelig etik, en med förnuftet överensstämmande (!) kvasi-religion — helt förklarlig i betraktande av åskådningens ursprung — som gifvetvis med tiden måste verka afskräckande på ett oförvilladt sinne, lösgjordt från upplysningstidens naiva entusiasm. Inte endast i utlandet — Burke, Rehberg o. a. — utan äfven i Sverige hade redan sedan årtionden tillbaka enstaka röster höjts mot naturrätten med dess abstrakta individualism, hvilka förkunnade en mindre känslobetonad och mera

[1] Se Sveriges historia intill tjugonde seklet, afd. 9, s. 84.

med sundt historiskt vetande öfverensstämmande uppfattning af samhällslifvet [1]. Docenten B. uppvisar, hur Mannerheim — och han stod säkert ej ensam bland grundlagsstiftarne — från helt olika utgångspunkter, det aristokratiska baksträfvaridealet af frihetstiden, utan knot böjde sig för K. U:s arbete från R. F. till betänkandet d. 24 mars 1810. En och samma lagstiftningsprodukt kan naturligtvis accepteras af personer med skilda principåskådningar af statslifvet. Att därför inrangera Hans Järta under den gemensamma naturrättskategorien utan annat stöd än hans approbation af ofvannämnda akter, visar misskännande af hans oberoende naturell och hela läggning, som redan vid denna tid mycket väl kunde hafva fört till från vännerna principiella divergenser i uppfattningen af stat och rätt.

Men maktfördelningen, balansen, som genomgår hela R. F. och tydligt framhålles i memorialet af d. 2 juni! Är den tänkbar utan Montesquieu? Säkert ej, i denna starkt utpräglade form. Någon naturrättslig motivering kräver emellertid en maktfördelningsteori ingalunda. I Sverige med dess sedan århundraden tillbaka framträdande och rivaliserande samhällsgrupper, utkristalliserade i de fyra stånden, samt dess ömsevis samarbetande, ömsevis hvarandra usurperande statsorgan, konung, råd och ständer, måste tanken om en samhällskrafternas jämvikt och balans falla sig naturlig och har äfven tidigt uppstått, långt innan Montesquieu såg dagen. En självständig undersökning häraf borde vara ytterst intressant och gifvande.

Redan i 1634 års R. F., ingressen, möta de bekanta orden om »ett ordentligit regemente, där konungen sin höghet, rådet sin myndighet och ständerna deres skälige rätt och frihet tillbörligen blefve behållen», en formel, som frihetstidens regeringsformer upptogo och som blef det klassiska uttrycket för en typisk svensk statsmakternas jämvikt, »den så nödige balanceen» (jmfr härmed ö. nedan anm:s o. a. a. 1916 s. 41 o. f.). På det sociala området framkastas balanssynpunkten bl. a. af drottning Kristina, som vid 1650 års riksdags ståndsstrider förklarar, att emellan

[1] Se anm:s »Studier öfver frihetstidens politiska idéer» i Statsv. Tidskr. 1916 s. 114 o. f.

stånden borde råda »itt justum aequilibrium» [1], en tanke, som kom kraftigt till uttryck i Preste-, Borgare- och Bondeståndens memorial 15/10 1723, hvari man lofvade hvarandra att med all kraft upprätthålla »en oförkränkt jämwicht emellan fyra lika machtägande Ständer» [2]. En variant häraf är åsikten om balansen mellan adeln å ena sidan, de tre ofrälse stånden å den andra, uttalad redan af Rålamb o. a. år 1664 [3].

Alla dessa olika, ur maktförhållandenas egen natur framsprungna jämviktsåskådningar utbildades vidare under frihetstiden och särskildt under 1750- och 60-talens strider mellan hof-, hatt- och mösspartierna i växlande koalitioner. Nu tillkom emellertid ett nytt moment. Montesquieu's namn och läror började sitt eröfringståg genom Europa. Med förtjusning tog man hos oss hans — och äfven Lockes — maktfördelningsteori till intäkt för sina häfdvunna balanslärors riktighet och öfverensstämmelse med naturens egna ordningar. Med Montesquieu blef statsmaktens delning en »evig sanning». De gamla svenska åskådningarna om jämvikten inom samhället blefvo sålunda, ombildade och fördjupade, en slags statslärans praktiska postulat, som 1809 års grundlagsstiftare hade till ledstjärna vid sitt arbete.

Naturligtvis kände Hans Järta till Mostesquieu's system. Montesquieu har säkert för honom som för så många andra både tidigare och senare vidgat förståelsen för statslifvets kraf, och M:s inflytande på 1809 års grundlagsstiftare är obestridligt. Det svenska statsskickets urgamla dualistiska karaktär var särskildt ägnad att uppmuntra en grundlagsstiftning enligt M:s maktfördelningslära. De inhemska sekellånga erfarenheterna bjödo härvid själfva statsbyggnadsmaterialet och det därtill så tillrättalagdt, att Montesquieu's maktfördelningslära måste te sig som direkt skapad för oss. Tanken om en samhällskrafternas jämvikt var sedan gammalt rotfäst i Sverige, och Montesquieu (Locke) blott legaliserade, gaf en slags absolut giltighet åt de gamla balanslärorna, som samtidigt visserligen något omformades. Genom att bekänna

[1] B. Lövgren, Ståndsstridens uppkomst, 1915 s. 95.

[2] H. S. H. XXXIII s. 431.

[3] Se Grimberg, »Krigsbefälet på frihetstidens riksdagar», Hist. tidskr. 1905 s. 155 n. 2, samt Adlersparre, Historiska samlingar III, s. 383—391.

sig till Montesquieu's séparation des pouvoirs behöfde således Järta ingalunda hylla dennes naturrättsliga grundåskådning — nu för tiden t. ex. omfattas ju Montesquieu's maktfördelningslära i princip af vetenskapsmän ur skilda skolor [1] —utan han hade fastmera att stödja sig på en flerhundraårig svensk tankeriktning, framvuxen ur förhållandenas egen natur.

Ofvanstående må ej betraktas som något slags försök att »rehabilitera» Järta eller rädda honom åt hans senare historiska åskådning. Historiska skolans Järta på 1820- och 30-talen var otvifvelaktigt ej densamme som 1809. Men att därför, i brist på källmaterial, hänföra Järta under naturrätten, synes anm. förhastadt, och afsikten med denna granskning har varit att visa. att något inre skäl härför ännu ej förebragts. Här föreligger intet antingen (historiska skolan) eller (naturrätt), utan många mellanstadier äro tänkbara. Hvar Järta år 1809 precis befann sig, och när han brutit med naturrättens mekaniska statsuppfattning, vågar anm. ej framkasta någon förmodan om, ej heller förnekas att reminiscenser från de »jakobinska» åren kunde tänkas sitta kvar. Men ett fördomsfritt studium af å ena sidan memorialet af d. 2 juni och det bekanta Korsbergerska memorialet — bägge af B. erkändt Järtas verk — och å den andra Silfverstolpes och Mörners ofvannämnda skrifter gifver otvetydigt vid handen, att i de förra en annan, mindre dogmatisk och mera historiskt rättfram anda gör sig gällande. Hvad hade annars för att taga ett nära liggande exempel hindrat, att i memorialet af d. 2 juni, Regeringsformens introduktör och försvarare så att säga, framhalla, huru det nya författningsförslaget stode i öfverensstämmelse med naturens eviga ordningar och de förnuftiga principerna för alla samhällens bestånd? Af en rättrogen naturrätts-teoriker hade man gifvetvis väntat ett slags déclaration des droits de l'homme efter mönster af franska revolutionens inspirerande författningar, ett åberopande av institutionernas ändamål enligt jus naturale liksom i representationsbetänkandet d. 24 mars. Häraf synas emellertid inga spår. Järta hade icke kunnat skrifva representationsbetänkandet den 24 mars.

[1] Jmfr. S. J. Boëthius, Om statstifvet, 1916, s. 185 f.

Men, anmärker man, om också inre skäl göra det troligt, att Järta 1809 lämnat sina vänners naturrättsliga ideal, så finnas, som B. säger, yttre »positiva bevis» för ett motsatt antagande. A. G. Mörner hade i midten af mars 1810 af K. U. fått sig uppdraget att utarbeta ett betänkande till den representationsreform, han själf i främsta rummet var en entusiastisk ifrare för. I ett bref till sin hustru af d. 20/3 1810 (cit. af Brusewitz i gradualafhandlingen s. 179 n. 1 och i »Studier» etc. s. 9 n. 2) säger sig Mörner hafva slutfört detta betänkande, som han — här kommer »beviset» — uppläst för Järta och Mannerheim, »qui l'ont fort approuvé». Från vår uppfattning af Järtas idépolitiska ställning 1809 är emellertid detta Mörners nakna påstående af intet värde. Huru då förklara Mörners glada rapport till sin hustru om Järtas påstådda approbation af det radikalteoretiska betänkandet? Den yttre situationen tedde sig sålunda: riket hade fått fred med sina farliga fiender, grundlagarna voro antagna, Järta var sedan juni 1809 statssekreterare för finansärendena och kunde med lugn betrakta konstitutionsriksdagens sista kraftprof. Är det då antagligt, att Järta skulle velat stöta sin gode vän A. G. Mörner för hufvudet genom att uttala en förkastelsedom öfver hans dyrkade representationsförslag? Är det inte tvärtom naturligt, att Järta inför Mörner uttryckte sitt gillande af vännens ändtligen i »verkligheten» omsatta älsklingsidéer, hvilkas radikalism för ett kallt hufvud med öfverblick öfver situationen måste synas synnerligen ofarlig och gående ett förutbestämdt öde till mötes. En liten vänskaplig artighetsbetygelse utan några konsekvenser, så som tingen då stodo. Detta från vår uppfattning af Järta 1809 fullt plausibla och enda rimliga antagande om motiven till hans »gillande» af Mörners representationsutkast låter de »positiva bevisen» icke alls bevisa något om J:s verkliga ställning till 24-marsbetänkandet och än mindre om J:s förmenta anslutning till vännernas naturrättsliga åskådning.

Tack vare docenten Brusewitz' omfattande forskningar har bland annat den s. a. s. inre sidan af 1809 års författningsverk blifvit klarlagd. Det radikala 24-marsbetänkandet har fått sin

idépolitiskt psykologiska motivering[1]. Bland grundlagsfäderna funnos entusiastiska naturrättsteoretiker, som 1810 lyckades rifva hela konstitutionsutskottet med sig. Det ligger vid dylika upptäckter nära till hands att generalisera och betrakta Regeringsformen som ett, visserligen av tidsomständigheterna starkt dämpadt, uttryck för gemensamma importerade naturrättsliga statsteorier.

Brusewitz har, synes det, trots sin försiktighet, låtit förleda sig härhän; och populariserade af mindre varsamma händer kunna hans undersökningar lätt omtolkas så, att R. F. ställes i en tämligen vilseledande dager. Det är felaktigt emellertid och rent hopplöst att söka förstå R. F. med, om man så får säga, litteraturhistorisk metod: genom att påvisa direkta inflytanden från olika, helst främmande, tankesystem. Hvad ofvan är antaget om Hans Järtas i egentlig mening frisinnade, af naturrätten i stort sedt opåverkade, åskådning 1809 kan utan tvifvel tillämpas på flera af grundlagsfäderna, som till på köpet ej genomlöpt J:s »jakobinism». T. o. m. Mörner och Silfverstolpe framhålla ju i sina ofvan anförda skrifter med skärpa och med besvikelse, att man för tillfället måste bortse från i förnuftet nog så grundade samhällsregler och främst bygga upp statsformen af bepröfvadt svenskt virke.

Och äfven antaget att hela K. U. i maj 1809 bestått af abstrakta teoretici — ett uppenbart falskt antagande, jmfr Brusewitz om Mannerheim — så är dock själfva skapelsen, Regeringsformen, i sällspord grad en syntes af den föregående svenska statsutvecklingen. Huru detta var möjligt, visar docenten B. själf beträffande Mörner och Silfverstolpe: de radikala önskemålen måste på grund

[1] Att vissa punkter i betänkandet i repr.-frågan kunna tolkas på ett från Brusewitz afvikande sätt, se Rexius, Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan, 1917, s. 8 f. Det bör kanske här betonas, att frågan om 1809 års grundlagsverk i sin helhet ej kan anses hafva blifvit slutgiltigt besvarad genom docenten B:s arbeten. Än kunna nya gifvande källskrifter påträffas, och än saknas en något så när fullständig öfverblick af det idépolitiska tänkandet i Sverige 1772—1809, en tidsperiod, som af naturliga skäl i mycket måste verkat bestämmande på 1809 års idéer. Vidare återstår ett rätt afvägt bedömande af det genom de senaste forskningarne nyvunna materialet — det kanske svåraste problemet, hvars lösning anm. finner ej vara i allo nådd af docenten B.

af situationen läggas åsido, och, lyssnande till allmänna opinionen, sökte man åstadkomma det bästa möjliga med begagnande av föregående epokers rika statsrättsliga material. Med skäl har det också blifvit sagdt, att »1809 års regeringsform är Sveriges historia omsatt i lagparagrafer» (P. Fahlbeck, Regeringsformen i historisk belysning, 1910, s. 29).

De bakomliggande åskådningarna må hafva varit de ena eller de andra: verket, R. F., står på rent nationell grund, i rak motsats till representationsbetänkandet af den 24 mars med dess luftiga ideologiska läggning. Nyare forskningar hafva uppdagat det till synes obegripliga inre sammanhanget mellan dessa två akter, under det en äldre riktning företrädesvis fäst sig vid dem i deras yttre gestalt af lagstiftningsprodukter. Detta senare förklarar den kvalitativt olika uppskattningen af R. F. och representationsbetänkandet. Och denna till de faktiska resultaten sig anknytande värdesättning af 1809 års grundlagsstiftning har ej rubbats af den nyare forskningen. Tvärtom tillerkänner docenten Brusewitz denna ståndpunkt »en väsentlig och beståndande kärna af sanning». Äfven om man skulle tänka sig våra samtliga grundlagsstiftare 1809 behärskade af samma abstrakt naturrättsliga grundåskådning, komme dock, och detta måste kraftigt betonas, facit af verket i enlighet med häfdvunnen uppfattning fortfarande att lyda: Regeringsformen är en produkt af det svenska statslifvets egen utveckling och har därför ägt bestånd till den dag i dag är, medan betänkandet i representationsfrågan d. 24 mars 1810 med sitt verklighetsfrämmande »renodlade idéprogram» från början var dömdt till undergång.

Om officiella statistiska utredningars godtagande som specimen för filosofisk doktorsgrad [1].

Utdrag af Filosofiska Fakultetens i Upsala protokoll den 4 november 1916.

§ 13.

Till fakulteten hade professoren N. Wohlin ingifvit följande skrifvelse angående möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad använda inom ämbetsverken handhafda statistiska utredningar:

»Till Filosofiska Fakulteten. Upsala.

Några tjänstemän i statistiska ämbetsverk hafva hos mig förfrågat sig angående möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad vid Upsala universitet använda af dem inom ämbetsverken handhafda statistiska utredningar, eventuellt för ändamålet underkastade fortsatt bearbetning. En af dessa framställningar, gjord skriftligen, bilägges (Bil. I).

Denna för den akademiska statistiken ganska viktiga fråga har synts mig vara af den natur att den bör af Filosofiska Fakulteten göras till föremål för ett principuttalande. Fall af denna art hafva nämligen, hvad ämnet statistik beträffar, icke förut förelegat vid Upsala universitet och de äro, på grund af statistiska

[1] På begäran af prof. N. Wohlin införas efterföljande protokoll och utlåtanden i en fråga, som torde intressera många bland vårt lands statistiker. Red.

utredningars natur och tillkomstsätt, icke fullt jämförliga med fall då på offentligt uppdrag utarbetade afhandlingar i andra till filosofiska eller juridiska fakulteterna hörande ämnen kunna hafva godkänts såsom afhandlingar för doktorsgrad. Ej heller synes behandlingen af två i efterföljande bilagor n:ris 8—9 omnämnda gradualafhandlingar vara tillfyllestgörande som prejudikat och vara bindande för Filosofiska Fakulteten i Upsala, då dels endast den ena af dessa disputationer ägde rum vid statsuniversitet och dels här berörda statistiska utredningar, såsom nedan framgår, äro af ganska skiljaktig art och tillkomma på ganska olika sätt.

För att få frågan allsidigt belyst har jag till f. d. professorn i statskunskap och statistik vid Lunds universitet P. Fahlbeck, de akademiska lärarna och examinatorerna i ämnena statistik och nationalekonomi i filosofiska examina vid rikets högskolor äfvensom professorn vid Handelshögskolan E. Heckscher aflåtit en skrifvelse med åtföljande promemoria af innehåll som visas i Bilaga II. De från samtliga tillfrågade inkomna svaren finnas här bifogade, nämligen från f. d. professor Fahlbeck (Bilaga III), från professorn i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola G. Steffen (Bilaga IV), från professorn i nationalekonomi med finansvetenskap vid Stockholms högskola G. Cassel (Bilaga V), från professorn i nationalekonomi med statistik vid Handelshögskolan i Stockholm E. Heckscher (Bilaga VI), från t. f. examinatorn, i fråga om vissa examina, i statistik vid Lunds universitet docenten S. Wallengren (Bilaga VIII), från t. f. examinatorn i filosofiska examina i nationalekonomi vid Lunds universitet docenten E. Sommarin (Bilaga IX) samt från t. f. examinatorn, i fråga om vissa examina, i statistik vid Lunds universitet och t. f. examinatorn i statistik vid Göteborgs högskola docenten P. O. Gränström (Bilaga X). Vid tiden för frågeskrifvelsens utsändande var, enligt hvad för mig blifvit upplyst, examinator i filosofiska examina i nationalekonomi vid Upsala universitet icke förordnad.

Såsom eget yttrande i frågan får jag inskränka mig till att anföra hvad vidfogade Bilaga VII innehåller.

Öfverlämnande det sålunda förberedda ärendet får jag härmed hemställa

att Filosofiska Fakulteten ville till vederbörandes vägledning i omförmälda fråga afgifva ett principuttalande.

Stockholm den 29 september 1916.

Nils Wohlin.»

Härvid funnos fogade följande skrifvelser:

»*Bilaga I.*

Herr Professor. Stockholm 10 juni 1916.

Sedan jag på grund af hopade tjänstegöromål allt mera måst lämna planen att åstadkomma en doktorsafhandling i mitt licentiatämne, historia, har jag sysslat med tanken att i stället skrifva en sådan i statistik, åt hvilket ämne jag ju kommit att ägna min egentliga verksamhet. Också har jag under de senare åren bedrifvit omfattande studier i detta ämne, framför allt naturligtvis i anslutning till åt mig uppdragna utredningsarbeten men äfven i samband med undervisningen vid Statistiska seminariet i Upsala, där jag jämväl hållit ett par föredrag.

Möjligheten att åstadkomma en akademisk afhandling i statistik måste emellertid för mig af naturliga skäl stå och falla med möjligheten att få såsom sådan *i hufvudsak* använda någon af mina under Socialstyrelsens inseende utarbetade utredningar, hvilka ju som bekant publiceras icke såsom officiella »berättelser» utan som alster af i företalet namngifna författare. Närmast tänker jag då på de af mig ledda omfattande undersökningarna af de mindre bemedlade klassernas bostadsförhållanden, hvilkas sammanfattande del jag f. n. har under arbete och anser mig kunna gifva den nödiga vetenskapliga karaktären.

För att närmare afhandla detta ämne vore jag tacksam för ett personligt samtal med professorn vid lämpligt tillfälle och helst så snart som möjligt. Jag vågar hoppas på professorns intresse för saken, då den ju äfven torde vara af en viss principiell betydelse för de högre statistiska studierna i vårt land och enkannerligen för det enligt min mening högst önskvärda intimare samarbetet mellan den akademiska och den administrativa statistiken.

Med utmärkt högaktning

Bertil Nyström.

Fil. lic. Förste aktuarie i K. Socialstyrelsen.»

»*Bilaga II.*

Till ......

Några tjänstemän i statistiska ämbetsverk hafva förfrågat sig om möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad vid Upsala universitet använda af dem inom ämbets-

verken handhafda statistiska utredningar. Denna principfråga är af ganska stor vikt för det akademiska studie- och examensväsendet i statistik och torde äga någon betydelse äfven för studie- och examensväsendet i nationalekonomi. Det har synts mig riktigast att söka få den möjligast allsidigt belyst och att göra den till föremål för ett principuttalande af Filosofiska Fakulteten.

Det förhållandet, att en statistisk eller ekonomisk utredning tillkommer på offentlig bekostnad, kan gifvetvis icke vara något hinder för dess användning såsom akademiskt specimensarbete. Att vid den statistiska utredningens planläggning och speciellt vid frågeformulärens utarbetande sakkunniga i det ämne, utredningen omfattar, blifvit hörda, torde ej heller få utgöra ett sådant hinder, då ju äfven den som verkställer en enskild statistisk undersökning bör låta sig angeläget vara att inhämta sakkunnigas mening. Det afgörande torde fastmera vara den grad af själfständighet, hvarmed vederbörande bestämt utredningens plan, den grad af frihet, han ägt vid bearbetningen af resultaten och vid textframställningen, samt huruvida han äger eller icke äger det offentliga författareansvaret till publikationen.

Bifogande en promemoria med närmare uppgifter om de viktigaste olika fall, som kunna förekomma, har jag härmed äran förbindligast anhålla om Eder benägna medverkan till frågans rättvisa och omsorgsfulla pröfning och afgörande genom ett yttrande däröfver, med hvilken grad af själfständighet en person enligt Eder uppfattning bör hafva planlagt och utfört en statistisk eller ekonomisk utredning för att han skall tillåtas använda densamma såsom specimensarbete för filosofisk doktorsgrad, och särskildt huru universiteten enligt Eder uppfattning i detta hänseende böra ställa sig till de i promemorian upptagna olika fallen. Edert yttrande skall delgifvas Filosofiska Fakulteten i Upsala och skall senare jämte samtliga aktstycken i frågan i tryck offentliggöras.

Stockholm den 15 juli 1916.

Nils Wohlin.

P. M angående olika former af medverkan i offentliga statistiska berättelser och statistiska eller ekonomiska utredningar.

1:o) Tjänsteman i statistiskt ämbetsverk eller i statistisk afdelning af ämbetsverk leder och utarbetar närmast en ämbetsverket åliggande statistisk årsberättelse eller periodisk statistisk undersökning, hvartill planen tidigare fastställts af Kungl. Maj:t eller ämbetsverket. Texten öfverses och granskas af öfverordnad inom verket. Tjänstemannens namn förekommer under den tryckta berättelsen eller ock angifves hans medverkan till densamma i ingress till berättelsen.

2:o) På framställning af en kommitté eller beredning eller eljest uppdrager Kungl. Maj:t åt ett statistiskt ämbetsverk att verkställa en särskild statistisk undersökning, eventuellt i samråd med

kommittén eller beredningen. Planen till undersökningen inkl. de statistiska frågeformulärens innehåll fastställes af ämbetsverket, resp. af ämbetsverket i samråd med kommittén eller beredningen. Den närmaste ledningen af utredningen uppdrages åt viss tjänsteman i ämbetsverket, antingen enligt beslut af ämbetsverket eller enligt Kungl. Maj:ts särskilda förordnande. Berörda tjänsteman medverkar vid arbetets planläggning, hvari äfven andra statistiska tjänstemän inom verket deltaga. Han äger vid beslutens fattande endast sitt votum såsom ledamot af ämbetsverket eller ock i egenskap af underordnad tjänsteman intet votum. Därefter leder han utredningen enligt den fastställda planen och författar texten till tabellmaterialet, hvilken text öfverses af öfverordnad inom ämbetsverket. I publikationens ingress angifves, att han inom verket närmast handhaft ledningen af utredningen.

3:o) Statistiker anställes af en kommitté (eller beredning) såsom sekreterare och får i uppdrag af kommittén att verkställa en för dennas arbete erforderlig statistisk utredning; eller ock uppdrages åt honom att såsom biträde åt kommittén verkställa en sådan utredning. Planen för utredningen fastställes af kommittén och statistikern äger intet votum, men han medverkar härvid som kommitténs statistiske sakkunnig och ingen honom öfverordnad statistisk ämbetsman granskar planläggningen. Statistikern leder därefter självständigt undersökningen och författar texten, som icke närmare granskas af kommittén. Undersökningen publiceras som bilaga till kommitténs betänkande antingen med statistikerns namn som författare å titelbladet eller med angifvande i ingressen till publikationen att utredningen varit åt honom uppdragen.

4:o) Samma fall som 3:o) med den skillnad, att statistikern (ekonomen) jämväl är ledamot af kommittén.

5:o) Kungl. Maj:t, offentligt ämbetsverk eller beredning uppdrager åt en statistiker att, pa offentlig bekostnad och med rätt att inhämta uppgifter från offentliga myndigheter, verkställa utredning öfver visst ämne. Planläggningen och utförandet af undersökningen verkställes självständigt. Utredningen publiceras med författarenamn å titelbladet eller med missiv, som upplyser om författaren.

Anm. Hvad ofvan säges om statistiska utredningar gäller i tillämpliga delar äfven om nationalekonomiska utredningar.»

»*Bilaga III.*

Af professor Nils Wohlin anmodad att yttra mig angående en af honom, med anledning af en från statistiska tjänstemän gjord förfrågan om möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad använda af dem inom ämbetsverken handhafda statistiska utredningar, gjord framställning i denna sak, får jag härmed i korthet afgifva följande uttalande.

Som ett doktorsspecimen i främsta rummet bör afse att åda-

galägga vederbörandes förmåga af självständigt vetenskapligt arbete, måste de uti den skrifvelsen åtföljande P. M. under n:o 1 och 2 upptagna fallen anses utesluta publikationens användande som doktorsspecimen.

Hvad beträffar de under punkt 3 och 4 upptagna fallen, så kan en på sådant sätt verkställd undersökning otvifvelaktigt för sagda ändamål godtagas, förutsatt att det utaf författaren utförda arbetet har större omfattning samt eljest förtjänar detta. Man bör nämligen härvid städse fasthålla, att de yttre bevis på självständighet, som i de sagda fallen föreligga, icke frikalla från det kraf på allmän vetenskaplighet och nya uppslag, som vederbörande professor anser lämpligt uppställa som villkor för en afhandlings godkännande som specimen.

Hvad som sålunda sagts om fallen 3 och 4, gäller naturligen med ännu större rätt om fallet 5.

Djursholm i augusti 1916. *P. Fahlbeck.*»

»*Bilaga IV.*

Till hr d:r Nils Wohlin, professor i statistik vid Upsala universitet.

Ni har den 15 juli 1916 till mig riktat en skrifvelse med förfrågan angående min uppfattning beträffande betingelserna för användbarheten såsom doktorsafhandlingar af statistiska och nationalekonomiska utredningar, utförda inom något statistiskt ämbetsverk eller på uppdrag af ämbetsverk eller kommitté. Och Ni har till denna skrifvelse fogat en P. M., innehållande fem punkter. Jag tillåter mig härmed att referera till Er skrifvelse och Er P. M., utan att afskrifva ifrågavarande delar af desamma.

Principiellt är min uppfattning den, att å ämbetets vägnar eller i kommittéuppdrag utförd utredning af statistisk ämbetsman måste uppvisa *samma* grad af självständighet, som vid universitetet erfordras af en doktorsafhandling, för att kunna såsom sådan godtagas. Detta innebär framför allt, att den statistiske ämbetsmannen *icke* varit underkastad något *tvång* från ämbetsverkets eller kommitténs sida vid uppgörandet af utredningens plan och vid dess utförande samt att vetenskapligt väsentliga delar af plan och utförande *icke* härröra från någon annan än ifrågavarande ämbetsman, statistiker eller nationalekonom *själf*. Dennes negativa och positiva *frihet* och *själfständighet* måste vara lika stor som, i motsvarande fall, lärjungens vid ett universitet. Denne erhåller råd och vägledning samt viss kritik af sin lärare och hänvisas äfven till att hämta material från sakkunniga. Men han är *fri* att helt enligt eget godtfinnande gestalta sin afhandling. Och man fordrar af honom *största möjliga* mått af *självständighet*. Dessa kraf ställas däremot *icke* principiellt på verkställaren af utredningar i ämbetsverks och kommittéers tjänst eller uppdrag.

Mitt svar blir därför att de af Eder i Er P. M. under punkterna 1, 2, 3 och 4 upptagna fallen *icke* böra kunna godtagas, utom då en särskild *ingående granskning* ådagalägger, att ämbetsmannen i fråga vid utredningens planläggande och verkställande faktiskt förfogat med samma frihet och självständighet (d. v. s. vetenskapliga ansvarighet och originalitet) som en akademisk medborgare vid utarbetandet af sin doktorsafhandling.

Hvad beträffar punkt 5 i Eder P. M. synes mig intet hinder föreligga att kunna godtaga sa åstadkommen utredning såsom doktorsafhandling. Tvärt om synes det mig ur den nationalekonomiska och statistiska vetenskapens synpunkter vara synnerligen lyckligt, att strängt vetenskapliga undersökningar stundom kunna utföras med alla de hjälpmedel, som genom ett offentligt uppdrag ställas till undersökarens förfogande.

Göteborg den 13 sept. 1916.

Gustaf F. Steffen.

Professor i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola.»

»*Bilaga V.*

Herr Professor Nils Wohlin.

Till svar å Eder skrifvelse af den 15 juli angående fordringar på självständighet i officiellt statistiskt arbete, som användes som specimen för filosofisk doktorsgrad, vill jag meddela följande:

Examinator och fakultet böra gifvetvis strängt upprätthålla fordran på full vetenskaplig självständighet hos den författare, som vill dokumentera sig för filosofisk doktorsgrad. Underordnadt, äfven aldrig så väl utfördt, rutinarbete bör icke belönas med denna grad.

Jag tror emellertid att man måste afstå från att finna ett kriterium på självständighet i yttre kännemärken eller i några på förhand uppställda typiska fall. Författare behandlas så olika och det kan väl hända att en författare med mycket ringa självständighet fått en till det yttre framträdande ställning. Med den ringa aktning för andlig äganderätt, som ännu förefinnes i vårt offentliga lif, såväl i dess byråkratiska som dess politiska område, kan det emellertid också alltför väl hända att författare med verkligt självständiga vetenskapliga uppslag beröfvas den författarerätt, som borde tillkomma honom, medan helt obetydliga personer med stor officiell ställning tillägna sig förtjänsten af arbetet.

Bedömandet af ett arbete af ifrågavarande slag måste alltså ständigt grunda sig på en ingående kännedom om det särskilda fallet.

Djursholm den 2 aug. 1916.

Gustav Cassel.»

»*Bilaga VI.*

Professorn i statistik vid Upsala universitet d:r Nils Wohlin har anhållit om mitt yttrande rörande den grad af själfständighet, hvarmed en person enligt min mening bör ha planlagt och utfört en statistisk eller ekonomisk utredning för att han skall kunna tillåtas använda densamma såsom specimensarbete för filosofisk doktorsgrad och särskildt huru universiteten därvid böra ställa sig i de olika fall, som beröras i en särskildt upprättad promemoria.

Att uppställa allmängiltiga normer för dylika fall förefaller mig svårt. I sista hand afgörande måste vara den vetenskapliga kvaliteten af hvad aspiranten verkligen själf presterat. Bedömandet gäller alltså två frågor, aspirantens andel i resultatet och värdet af denna andel.

Första frågan är tydligen resultatets eget värde. Så långt min personliga erfarenhet sträcker sig, äro ämbetsverks och kommittéers statistiska och ekonomiska utredningar som regel i sig själfva långt ifrån af den vetenskapliga kvalitet. att de öfver hufvud borde godkännas såsom gradualafhandlingar; och i så fall blir undersökningen af den andliga äganderätten till produkten öfverflödig för nu ifrågavarande ändamål. På sin höjd pläga dylika arbeten innefatta partier eller uppslag, som efter fortsatt bearbetning kunna göra arbetet förtjänt att upptagas såsom specimen för akademisk grad.

Redan detta pekar hän på den lösning af svårigheten, som synes mig kunna användas såsom praktisk tillämpningsregel, nämligen att icke annat än i undantagsfall godkänna officiella utredningar af nu angifvet slag såsom gradualafhandlingar *utan fortsatt bearbetning*. Och ehuru detta nu närmast motiverats såsom föranledt af utredningarnas vetenskapliga kvalitet, uppnås därigenom också en indirekt ökad möjlighet att pröfva aspirantens andel i ett resultat af vetenskapligt värde; ty han får tillfälle att visa sin vetenskapliga förmåga och sitt vetenskapliga intresse när det gäller att afvinna det insamlade materialet synpunkter och slutsatser utöfver dem som pläga intressera ett ämbetsverk eller en kommitté.

Mitt resultat är, att realpröfningen af aspirantens prestation i flertalet fall är tillräcklig att gifva utslaget. I afseende på bevispröfningen af hans andliga äganderätt till resultatet synes åter den nyss antydda lösningen erbjuda åtskillig hjälp. Utvärtes kriterier förefalla däremot svåra att tillämpa. Äfven undersökningar, som verkställts under stor yttre osjälfständighet, exempelvis de former som angifvas i promemorians första alternativ, kunna i sällsynta fall innefatta så vetenskapligt värdefulla, ostridigt själfständiga bidrag af ifrågavarande tjänstemän, att de kunna godkännas såsom gradualspecimen. Men påtagligen måste aspirantens andliga rätt till resultatet i så fall särskildt bevisas; och det

kunde lämpligen ske på det förut angifna sättet. Utan särskildt bevis synes mig åter aspirantens andliga äganderätt till resultatet kunna godtagas endast i promemorians femte fall, då han ledt hela arbetet på eget ansvar.

Stockholm den 15 augusti 1916.

Eli F. Heckscher.»

»*Bilaga VII.*

I likhet med öfriga akademiska lärare är äfven undertecknad af den uppfattningen, att en på offentligt uppdrag utarbetad statistisk utredning, för att kunna godkännas som specimen för filosofisk doktorsgrad, bör hafva tillkommit med samma vetenskapliga själfständighet som enskildt vetenskapligt arbete. Då sådana statistiska undersökningar icke hafva den matematiskt-statistiska karaktär, att det statistiska materialets *bearbetning* ensamt är ett tillräckligt prof å vetenskaplig skicklighet, synes mig, i likhet med hvad docenten Gränström framhåller, det villkor böra uppställas, att *planläggningen* af den statistiska utredningen i allt väsentligt skall vara den statistikers verk, som får använda afhandlingen som doktorsspecimen. Realpröfningen af denna fråga förefaller mig emellertid i de fall, som promemorian i Bilaga II upptager under mom. 1 och 2, i många fall vara svår om icke omöjlig, och säkerhet synes icke kunna genom sådana pröfningar vinnas för att statistiska tjänstemän, anställda i olika ämbetsverk och under växlande öfverordnade, vid dylika tillfällen komma att behandlas efter enhetliga grunder och med nödig inbördes rättvisa. Då härtill kommer, att de statistiska ämbetsverken bära det offentliga ansvaret för dylika utredningars planläggning, hvilken planläggning består oförändrad, äfven om materialet underkastas fortsatt bearbetning för akademiskt syfte, och öfverordnade inom ämbetsverket i följd häraf icke lära underlåta att medverka vid samma planläggning, har jag, i likhet med f. d. professor Fahlbeck, den uppfattningen, att afhandlingar, tillkomna på sätt i omberörda båda moment anföres, principiellt icke böra mottagas som specimen för filosofisk doktorsgrad.

Stockholm den 29 september 1916.

Nils Wohlin.»

»*Bilaga VIII.*

Herr professor Nils Wohlin, Upsala.

Till svar å Eder ärade skrifvelse af den 15 juli innevarande år angående möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad använda på officiellt uppdrag verkställda statistiska utredningar får jag, med anslutning till de olika i Eder P. M. specificerade fallen, såsom min uppfattning anföra följande.

I det under 1:o omnämnda fallet synes mig i regel stark presumtion förefinnas *mot* den statistiska undersökningens användbarhet såsom disputationsprof. Det är sålunda tydligtvis alldeles uteslutet, att en tjänsteman, som t. ex. efter fastställd plan utarbetat de periodiska redogörelserna för arbetsinställelserna i riket, och som sedan ombesörjer deras sammanfogande till en berättelse, afseende en längre tidsperiod, skulle kunna tillräkna sig det sistnämnda arbetet såsom specimen för fil. doktorsgraden. Härmed är visserligen icke förnekadt, att sällsynta undantagsfall kunna tänkas, i hvilka förhållandena med hänsyn till tjänstemannens självständiga insatser i arbetet kunna ställa honom i förevarande afseende gynnsammare. Så kan ju vara händelsen, ifall han själf faktiskt en gång uppgjort planen, eller ifall denna plan, om också icke uppgjord af honom, är anlagd så pass generellt, att den lämnat utrymme för ett af förf. åvägabragt självständigt utgestaltande. Dylika fall höra emellertid såsom nämndt till undantagen; i regel faller uppenbarligen denna art af författareskap utanför här ifrågavarande rayon.

Äfven vid fallet n:r 2 kunna otvifvelaktigt betänkligheter göras gällande. Äfven här kan det inträffa, att vederbörande endast i jämförelsevis ringa grad utöfvat inflytande på arbetets planläggning. Skillnaden i detta hänseende mot fallet n:r 1 behöfver icke vara så synnerligen stor. Dock äro å andra sidan möjligheterna för självständiga insatser större, i det att man icke har någon redan föreliggande plan att direkt lägga till grund för arbetet, utan en ny sådan, och detta under tjänstemannens medverkan, måste för ändamålet utarbetas. Om därför större skäl här föreligga för den statistiska utredningens godtagande som disputationsprof, måste dock å andra sidan det i det konkreta fallet framstå såsom synnerligen angeläget att utröna räckvidden af författarens självständiga andel i arbetet. Därvid må också icke förgätas den befogenhet som, liksom i fallet n:r 1, tillkommer den öfverordnade statistiska myndigheten att granska och — möjligen äfven i strid med författarens uppfattning — korrigera arbetet.

De återstående trenne fallen synas ligga på annat plan än de båda nu behandlade. Hvad först beträffar fallen n:r 3 och 4, bör statistikerns medverkan vid planens uppgörande kunna blifva vida effektivare. och ingen öfverordnad statistisk myndighet äger att kontrollera vare sig planläggning eller utförande. Användandet såsom disputationsprof af en på sådant sätt tillkommen undersökning kan i regel icke möta något hinder. Hvad slutligen angår det 5:te fallet, är det jakande svaret på frågan självfallet.

Jag vill till sist endast för fullständighetens skull erinra om det välbekanta faktum, att prejudikat af här ifrågavarande art redan kommit till stånd. Ett par af dessa synas mig ligga inom ramen af fallen n:r 2 och 3, resp. på gränsen mellan båda. Som en allmän anmärkning må därjämte framhållas den redan för fallet n:r 2 särskildt understrukna nödvändigheten af noggrann undersökning

in casu af de föreliggande faktiska omständigheterna. Det kan tydligen ofta inträffa, att de yttre indicierna icke afgifva det fullt riktiga vittnesbördet, och att sålunda — såsom redan vid behandlingen af fallet n:r 1 antyddes — undersökningen kan vara mera själfständigt gjord än den synes, men också vice versa.

Lund den 21 september 1916.

Med utmärkt högaktning.

Sigfrid Wallengren.»

»*Bilaga IX.*

Med hänvisning till en mig af professor N. Wohlin tillställd promemoria angående olika former af medverkan i offentliga statistiska berättelser och statistiska eller ekonomiska utredningar ber jag att i frågan om tjänstemäns i statistiska ämbetsverk rätt att för vinnande af filosofisk doktorsgrad använda af dem inom ämbetsverken handhafda statistiska utredningar få anföra,

att i promemorian under 3:o, 4:o och 5:o berörda fall otvifvelaktigt torde fylla de villkor för vinnande af filosofie doktorsgrad, som innefattas i Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående filosofiska examina af $^{1}/_{11}$ 1907, § 26: att hafva aflagt filosofie licentiatexamen samt att hafva *författat* och utgifvit en vetenskaplig afhandling öfver ämne, som står i samband med den studerandes genom licentiatexamen vitsordade studier, hvadan fakultet näppeligen torde äga befogenhet att vägra författaren att offentligen försvara dylikt specimen, sedan det underkastats den granskning, som föreskrifves i universitetsstatuterna $^{28}/_{1}$ 1916, § 116, ur hvilken paragrafs 2 mom. torde kunna härledas vederbörandes inom fakulteten, respektive sektionen, eventuella samrådan med chefen i ifrågakommande ämbetsverk eller ordföranden i ifrågakommande kommitté;

att i promemorian under 2:o berörda fall, så vidt jag kunnat finna, prejudicerats af godkända disputationsprof vid Lunds universitet i januari 1900 och vid Göteborgs högskola i september 1911, hvarom protokoll i Humanistiska sektionen vid universitetet i Lund $^{25}/_{1}$ 1900 innehåller bl. a.: Prof. Fahlbeck: Fil. lic. E:s afhandling är väsentligen ett utdrag ur och en bearbetning utaf den af honom tidigare utgifna officiella publikationen Arbetarestatistik II. Undersökning af tobaksindustrien i Sverige (Stockholm 1899). Häraf följer, att undersökningens såväl idé som plan är honom gifven af andra. Vore detta ej fallet, skulle afhandlingen på grund af det förtjänstfulla sätt, hvarpå denna undersökning utförts och resultaten af densamma framställts, hafva förtjänt ett vida högre betyg; författaren till afhandlingen vid Göteborgs högskola, Den svenska tobaksindustrien år 1908, anför i förordet bl. a.: Med afseende på den författareandel andra personer kunna tänkas äga i särskilda delar af framställningen af den anledning, att den dels skolat utföras »i samråd med» tobaksskatte-

kommissionen, dels ock skett på grund af kommerskollegii förordnande, anser jag mig här böra nämna, att det samarbete och den granskning, som af denna orsak ifrågakommit, icke föranledt sådana ändringar i mitt manuskript, i hvad det afser denna afhandling, att mitt arbetes självständighet kunnat äfventyras. Jag vill emellertid i detta sammanhang påpeka, att kap. 7 ... utarbetats med ... (Lundaafhandlingen) ... såsom förebild, och att denna afhandling följts jämförelsevis troget. — Recension af undertecknad i Statsv. tidskr.;

att i promemorian under 1:o berörda fall, där det icke gäller ett första eller väsentligen nytt arbete i en serie, utarbetadt med samma själfständighet, som måste kräfvas såsom minimum under 2:o, icke i regel torde tillfredsställa villkoren »författat och utgifvit», hur liberalt dessa ord än tolkas med hänsyn till konceptionen och utarbetandet.

Af det anförda torde framgå, att de i promemorian berörda statistiska och ekonomiska utredningar icke principiellt kunna annorlunda bedömas såsom akademiska prof för filosofie doktorsgrad än afhandlingar, som författats och utgifvits utan dylika förbindelser med ämbetsverk och kommittéer, ankommande på vederbörande fakultet att underkasta hvarje specimen tillbörlig granskning och pröfning. Ifrågakommande tjänstemän torde väl i de flesta fall utgöras af lärjungar från de universitet och högskolor, till hvilka de hänvända sig för afläggande af disputationsprof, och resultaten af de studier, de bedrifvit vid undervisningsanstalterna, och sedermera säkerligen haft goda tillfällen att fortsätta vid sidan af eller i samband med tjänsten böra icke af formella skäl frånkännas vitsord som prof för filosofie doktorsgrad, så mycket mindre som intimare förbindelser mellan de akademiska undervisningsanstalterna och ämbetsverken torde främja bådas vetenskapliga och praktiska arbeten.

Enär en enhetlig behandling vid rikets universitet och högskolor i enlighet med gemensam eller likartade författningar bör förutsättas, anhåller jag vördsamt, att underrättelse meddelas om de grundsatser, som eventuellt kunna komma att fastställas, eller de synpunkter för frågans bedömande, som eventuellt kunna finnas afgörande inom Filosofiska Fakulteten vid Upsala universitet. Med hänsyn till de synpunkter, som synas mig afgörande, kan jag helt ansluta mig till en framställning af professor N. Wohlin: den grad af själfständighet, hvarmed vederbörande bestämdt — eller medverkat vid fastställandet af (S.) — utredningens plan, den grad af frihet, han ägt vid bearbetningen af resultaten och vid textframställningen, samt huruvida han äger eller icke äger det offentliga författareansvaret till publikationen.

Lund den 12 september 1916.

Emil Sommarin.

Docent vid universitetet i Lund,

t. f. examinator i nationalekonomi inom Filosofiska Fakulteten.»

»*Bilaga X.*

Herr professor Nils Wohlin, Upsala.

Anmodad att yttra mig öfver af tjänstemän i statistiska ämbetsverk väckt fråga angående möjligheten att såsom afhandlingar för vinnande af filosofisk doktorsgrad vid rikets universitet eller högskolor använda af dem inom ämbetsverken handhafda statistiska eller ekonomiska utredningar, får jag i frågan anföra följande:

Jag delar fullkomligt den i mig tillsända cirkulär uttalade mening angående frågans stora vikt för det akademiska studie- och examensväsendet, och jag hoppas lifligt, att den snarast möjligt måtte vinna en tillfredsställande lösning. Inskränkande mig till hvad statistiken vidkommer, får jag först och främst framhålla, att ett rationellt arrangemang härutinnan synes mig vara påkalladt, ej mindre med hänsyn till önskvärdheten af ett större samarbete mellan universiteten och de statistiska ämbetsverken för den grundliga utbildningen af statistiker inom »statistikens klassiska land» än äfven med hänsyn till billighet och rättvisa.

Vi behöfva statistiker, grundligt utbildade statistiker, i allt större antal som åren gå. Staten och storkommunerna, de handelsvetenskapliga inrättningarna och de stora företagen behöfva dem. Våra storstäder ligga för ankar med en mängd trängande utredningar, bostadsräkningar, aflönings- och pensionsutredningar o. s. v. i oändlighet; men det är dem ytterst svårt, stundom omöjligt, att komma öfver skolade statistiker för ändamålet. Tidsenliga kommunal-statistiska byråer äro ett önskemål och en snar framtidsfråga på många håll. Efter världskriget kommer också den tvingande nödvändigheten af en förbättrad ekonomisk organisation på alla punkter att göra statistiken och statistikerna ytterligare eftersökta. Så länge emellertid statsmakterna icke akta att sörja för en kontinuerlig teoretisk och praktisk undervisning ens vid rikets *båda* universitet, måste det alltfort till största delen hvila på de statistiska ämbetsverken att förse landet med utbildade praktiska statistiker. Och under sådana förhållanden vore det mera än annars oklokt och obilligt att beröfva den, som efter vid universitetet vunnen examenskvalifikation inträdt i ett statistiskt ämbetsverk, alla utsikter till att kunna göra sitt arbete inom verket fruktbringande i och för vinnande af högre akademiska lärdomsmeriter. Man bör väl snarare söka befordra utvecklingen härvidlag af en större växelverkan mellan akademi och ämbetsverk, i den statistiska bildningens intresse såväl som i den allmänna nyttans.

Det allmänna villkoret för användande af en afhandling, innefattande en inom ett statistiskt ämbetsverk eller annars på offentligt uppdrag gjord utredning, såsom disputationsprof för vinnande af filosofisk doktorsgrad, bör naturligtvis vara detsamma som för hvarje annan doktorsafhandling, d. v. s. afhandlingen bör utgöra en fullt själfständig vetenskaplig produkt. Förefinnas

de nödiga garantierna för att en på offentligt uppdrag verkställd statistisk utredning fyller detta kraf, må dess författare tillåtas att försvara densamma såsom doktorsspecimen, annars icke — omständigheterna med afseende på dess tillkomst må i öfrigt vara hvilka som helst.

Vidkommande dessa omständigheter vill jag redan nu såsom min åsikt framhålla, att *den* omständigheten »att vid den statistiska utredningens planläggning och speciellt vid frågeformulärens utarbetande sakkunniga i det ämne, utredningen omfattar, blifvit hörda», icke a priori bör föranleda dess afvisande såsom doktorsspecimen. I hvilken mån jag anser, att denna och liknande omständigheter böra tagas med i räkningen vid afgörandet i det enskilda fallet af huruvida en afhandling af här ifrågavarande natur må kunna användas såsom specimen eller icke, skall framgå af det följande.

Cirkuläret frågar, »med hvilken grad af självständighet» en person enligt min uppfattning bör hafva »planlagt och utfört» en statistisk utredning, för att han skall kunna få använda den såsom doktorsspecimen. Det förutsätter alltså, att för statistiska utredningars vidkommande något skall kunna prutas i det ena eller andra hänseendet på det allmänna krafvet för doktorsafhandlingar, som ju i princip är: full självständighet både i planläggning och utförande; med andra ord att en statistisk utredning skall kunna användas som doktorsafhandling, äfven om dess författare icke alldeles ensam uppgjort planens grunddrag eller dess detaljer, eller icke alldeles ensam utfört det mera mekaniska arbetet vid utredningens verkställande.

Min mening är också, att under vissa förutsättningar en sådan prutmån kan medgifvas, antingen i det ena hänseendet eller det andra, utan att därmed den allmänna principen kränkes. Statistiska afhandlingar utgöra nämligen i vissa afseenden en klass för sig och måste bedömas med hänsyn till detta förhållande. En statistisk afhandling måste som alla andra vara »en självständig vetenskaplig produkt» för att kunna antagas såsom doktorsspecimen; men kriteriet på dess vetenskaplighet kan bestämmas olika, allteſter den ställning man intager till den stora principfrågan om hvad som menas med statistiken såsom vetenskap.

Den som i statistiken ser en särskild socialvetenskaplig disciplin — »vetenskapen om de sociala massorna» (Fahlbeck) — måste naturligen bedöma en statistisk utredning ur vetenskaplig synpunkt på annat sätt, än den som identifierar statistiken såsom vetenskap med »det verktyg, medelst hvilket statistikern sättes i stånd att draga slutsatser ur sitt statistiska material» (Charlier), eller »den matematiska statistiken».

Betraktar man statistiken såsom en socialvetenskap, som till sitt förfogande har och bör hafva endast mera enkla och elementära framställningsmetoder, så måste vid bedömandet af en statistisk afhandlings vetenskaplighet hufvudvikten fästas vid plan-

läggningen af undersökningen och allt hvad därtill hörer. Planläggningen är ofta den kinkigaste fasen i en statistisk undersökning. Brister någonting häri, kan hela undersökningen lätt komma mer eller mindre på afvägar, ja totalt misslyckas, eller också blir bearbetningen af materialet onödigt långsam och besvärlig. Bearbetningen, såsom en till största delen rent mekanisk akt, har härvidlag en ur vetenskaplig synpunkt mera underordnad betydelse. För att en vanlig officiell statistisk utredning skall kunna anses såsom en själfständig vetenskaplig produkt af den statistiker, som själf utfört den eller handhaft dess utförande och därför står för den såsom dess författare, måste man. med detta betraktelsesätt, följaktligen framför allt kräfva, att planläggningen af densamma är i allt väsentligt hans eget verk. Att vid planeringen af en statistisk utredning i någon mån speciella fackmäns råd och biträde inhämtas är naturligt och nödvändigt, men statistikern måste själf vara så hemma på området, som skall undersökas, att den officiella hjälp han från speciellt sakkunnigt håll tager i anspråk blott är af synnerligen ringa omfattning, berörande endast detaljer, exempelvis smärre formulärfrågor, icke planläggningens verkliga konstitution. Annars kan han icke betraktas såsom utredningens själfständige auktor eller ställas i samma kategori som en vanlig privat författare af ett för vinnande af doktorsgrad anmäldt specimen.

Går man sålunda ut från ofvan angifna allmänna ståndpunkter och de konsekvenser, som däraf ansetts följa, så torde det vara tämligen klart, att med afseende å en på offentligt uppdrag gjord statistisk utrednings kvalifikation för antagande såsom specimen för filosofisk doktorsgrad blott de i den cirkuläret åtföljande promemorian under n:ris 3, 4 och 5 omnämnda fall kunna komma i fråga; och de under n:ris 3 och 4 endast för såvidt planläggningen visats vara af statistikern själf *faktiskt* i allt väsentligt utarbetad, så att vederbörande ämbetsverks, kommittés o. s. v. befattning därmed inskränkt sig till uppdragande af några konturer eller till en mera formell granskning och fastställelse af den genom statistikern utarbetade planen.

I och för styrkande af en vanlig administrativ statistisk utrednings vederbörliga kvalifikation ur vetenskaplighetssynpunkt torde vid arbetets anmälande såsom doktorsspecimen kunna bifogas vissa handlingar, som utvisa omständigheterna vid dess tillkomst, särskildt i afseende å den grad af själfständighet, med hvilken författaren uppgjort planläggningen, sålunda exempelvis styrkt protokollsutdrag från det sammanträde, då vederbörande ämbetsverk, kommitté etc. beslutat om utredningens igångsättande m. m., promemoria öfver vederbörande kommittés uppdrag, uppgift huruvida speciella fackmän tillkallats vid formulärens uppsättande, intyg under ämbetsmannaansvar angående författarens personliga insats i arbetet o. d.

Utgår man åter vid bedömande af spörsmålet om en statistisk afhandlings vetenskapliga kriterium från den principiella ståndpunkten, att den matematiska statistiken är den egentliga statistiska vetenskapen, så ställer sig hela den här diskuterade frågan alldeles annorlunda. I så fall torde samtliga i promemorian omnämnda fall anses kunna komma i betraktande; i så fall bör nämligen hvarje statistisk undersökning kunna presenteras såsom specimen för filosofisk doktorsgrad, för så vidt den utvisar, att bearbetningen af materialet är utförd enligt den matematiska statistikens principer och metoder. Ty härvidlag gäller som regel, att planläggningen af undersökningen är någonting, med hvilket den vetenskaplige författaren icke behöfver ha haft någon som helst befattning; hans uppgift har varit den vetenskapliga bearbetningen af materialet, och utförandet är hufvudsaken vid bedömandet för hans räkning af den vetenskapliga produkten. »Själfva frågoställningen, formuleringen af det problem, som skall lösas, liksom ock insamlingen af det statistiska material, som skall tjäna till frågans belysande, båda dessa uppgifter fordra speciella fackinsikter i den vetenskapsgren, inom hvilken det behandlade problemet ytterst hör. Men sedan materialet är insamladt och frågan blifvit vederbörligen formulerad, är dess besvarande en uppgift, som helt och hållet faller inom den matematiska statistikens område». (Charlier, Grunddragen af den matematiska statistiken, Statsv. Tidskr. 1910.)

Göteborg den 9 september 1916.

P. O. Gränström.
Docent i statskunskap och statistik.»

Samtliga dessa handlingar hade bland fakultetens ledamöter cirkulerat.

Fakulteten företog nu detta ärende till behandling och beslöt efter öfverläggning på förslag af professoren Noreen göra följande uttalande:

»Fakulteten, som i allt väsentligt kan ansluta sig till de synpunkter, som i prof. Wohlins utlåtande framhållits, finner emellertid, enär i alla händelser hvarje särskildt fall måste särskildt för sig pröfvas och bedömas, ej nödigt eller lämpligt att göra något mera detaljeradt principuttalande.»

Professor Wohlin önskade hafva till protokollet antecknadt, att han icke deltagit i fakultetens ofvanstående beslut, samt att han fattat detta beslut sålunda, att äfven sådana utredningar, som omnämnas i promemorians båda första moment, efter före-

gången pröfning i hvarje särskildt fall eventuellt kunna godtagas som gradualafhandlingar; då ämnesprofessorns uppgift vore att pröfva afhandlingarnas reala innehåll ur vetenskaplig synpunkt men icke bevismaterial om själfständighet i författarskap ämnade han för framtiden icke deltaga i pröfningar af sistnämnda slag, som kunde ifrågakomma.

Ur protokollet:

Carl Häggquist.

Strödda meddelanden.

Organisation centrale pour une paix durable är namnet på en i Holland stiftad internationell förening för att förbereda den kommande freden och trygga dess framtida bestånd. Föreningen bildades på en internationell sammankomst i april 1915, till hvilken »Nederlandsche Anti-Orlog Raad» kallat en del mer och mindre kända pacifister och andra, som man antog ha intresse för saken, från både krigförande och neutrala länder. Till kallelsen hade fogats ett »Mimimumprogram» i 5 punkter, som sedan lagts till grund för arbetet.

Dessa punkter innehålla följande fordringar:

1) eröfringar eller annexioner må icke ske emot vederbörande befolknings intressen och önskningar, skolande därvid dess röst inhämtas genom plebiscit eller annorledes.

Inom alla stater böra främmande nationaliteter tillförsäkras lika rätt med den egna äfvensom religionsfrihet och språkfrihet.

2) Inom alla kolonier, skyddsområden och intressesfärer skall råda handelsfrihet eller åtminstone lika rätt för alla nationer.

3) Haagkonferensen skall fastare organiseras med periodiskt återkommande sessioner. Alla stater skola förbinda sig att underställa eventuella tvister en fredsförhandling inför en särskild internationell domstol. För sådant ändamål böra utom den redan befintliga skiljedomstolen i Haag inrättas a) en permanent internationell domstol och b) ett permanent internationellt undersöknings- och medlingsråd. Staterna skola vidare förplikta sig att gemensamt företaga nödiga mått och steg — diplomatiska, ekonomiska och militära — emot en stat, som, utan att framlägga en tvist inför domstolen eller inhämta undersöknings- och förmedlingsrådets utlatande, tillgriper militärmakt.

4) Staterna skola öfverenskomma om rustningarnas inskränkande. Och för att underlätta begränsning af sjöstridskrafterna skall kaparerätten afskaffas och hafvets frihet tryggas.

5) Utrikespolitiken skall underkastas parlamentens kontroll. Hemliga fördrag få ej finnas.

Rörande hvar och en af dessa punkter pågår på föreningens uppmaning utredningar och undersökningar rundtom i världen. För att främja arbetet uppsättas och kringsändas utaf en »Internationel Studiekommission», senare uppdelad i flera, mera detaljerade frågor rörande de olika punkterna. En mängd författare ha ock redan afgifvit svar, dels vid en i Bern 1916 hållen kongress dels i fortlöpande serie.

Det är ett betydande arbete, som redan utförts på detta sätt. De hittills samlade svaren utgöra 3 band med supplement. Och nya tillkomma oafbrutet. Naturligen äro de lämnade bidragen ganska olikvärdiga. Men ett betydande förarbete för det stora målets förverkligande, den eviga freden eller atminstone krigets begränsning, utföres dock härmed. En särdeles förtjänstfull skrift är den officiella kommentaren till programmet: »Ein dauernder Friede. Offizieller Kommentar des Mindestprogramms, Haag, 51 Theresiastraat».

Här utläggas och begrundas de olika punkterna på ett i det hela förträffligt sätt. Svagast är kanske, hvad som säges om 5. punkten rörande parlamentens kontroll på utrikespolitiken och de förhoppningar, som ställas på en sådan kontroll. Förenta Staternas inträde i kriget och hela följande politik visar, att parlamentskontrollen betyder intet, när såsom i detta fall kongressen är ett lydigt verktyg i händerna på krigslystna och byteshungriga storkapitalister och landet ledes af en statschef som Wilson.

En brist i programmet är, att intet säges om väldet som utöfvas emot de neutrala, nu mer än i väl något krig under senare tid, och som innefattar, utom handelskaperi och u-båtskrig: 1) neutrala fartygs beslagtagande och pressning till tjänst hos de krigförande makterna; 2) försök att genom afspärrning och hunger tvinga de neutrala in i kriget; 3) pressning af främmande neutrala undersåtar till krigstjänst — endels utöfvadt af England, allt af Förenta Staterna.

Märkligt är att iakttaga det olika mottagande, som denna förening, dess program och kongresser — hvaraf en just nu pågår i Bern — ha fått hos Centralmakterna och inom Ententens länder. Hos de förra har ingen mindre än Österrike-Ungerns utrikesminister, grefve Czernin, varmt och obetingadt uttalat sin anslutning till alldeles samma tankar och grundsatser, som de i ofvan angifna program framställda, medan i Tyskland man atminstone ställt sig välvilligt afvaktande mot föreningens verksamhet. I Ententeländerna åter blåses alltjämt i krigstrumpeten af Lloyd-George, Wilson och Clemenceau ungefär som i krigets första dagar. Och i stil härmed förvägras pass för dem, som vilja från dessa länder deltaga i fredsföreningens konferenser samt — fast otroligt — brännmär-

kas alla, som uttala sig för fred, såsom besoldade af Tyskland och till och med lagföras och fänglas.

Under tiden stiger hungerspöket hotande upp öfver Europas horisont så, som icke sedan trettioåriga kriget varit fallet. Ändock svärma Sveriges arbetare och bönder för Ententens statsmän och politik! *P. F.*

Litteratur.

P. O. Gränström: *Om ordnings- och frihetsproblemet inom statslivet. En orientering öfver teori och praxis.* 1917. C. W. K. Gleerups förlag. 164 s.

Professor Gränström har tidigare dokumenterat sig som en framstående kännare af svensk riksdagshistoria och svensk parlamentarisk praxis. Arbetena »Adresser och adressdebatter» och »Prästeståndets sista strid» såväl som ett flertal artiklar i denna tidskrift lämna utmärkta inblickar i vår folkrepresentations kynne och arbetsmetoder från olika tidsskeden.

I föreliggande arbete har professor G. öfvergifvit dessa mera speciella forskningsområden och tagit upp till behandling ett af den allmänna statslärans centrala problem, »kärnpunkten i all statsorganisation» för att använda förf:s ord: »den rätta lösningen af förhållandet mellan stat och individ, mellan det allmänna intresset och det enskilda — korteligen: mellan »ordning och frihet» inom statslifvet». En dylik kortfattad framställning af »socialprincipens» kamp med »individualprincipen» inom statslära och praktisk politik, en kamp, som med olika intensitet förts och kommer att föras, så länge samfundslif består, kan naturligtvis endast i fågelperspektiv fånga utvecklingens oerhördt rika och mångskiftande gång.

Inledningsvis definierar förf. staten som makt och som enhet. Utan statslif intet framåtskridande och ingen frihet. Ett statslöst samfund skulle, tvärtemot anarkisternas drömmar, medföra ett tryckande socialt tvång. Hvar statsmaktens gränser böra dragas, och hur en lagbunden ordning skall förenas med medborgarnes individuella frihet, det är just problemet.

Antikens lösning häraf var principiell statsomnipotens. Stat och kyrka sammansmälte till en individerna helt öfverskyggande makt. Så i Grekland och så äfven i Rom, fastän här striderna mellan patricier och peblejer skapade ett slags statsorganens maktfördelning under republikens första århundraden, hvilken dock med tiden fick gifva vika för principatet, den fingerade folkviljans allsmäktiga organ. En personlig frihetssfär existerade väl faktiskt under antiken — så utöfvade ju husfadern i Rom en nästan oinskränkt patria potestas — men blott som ett ständigt återkalleligt precarium. Förf. lämnar en utmärkt öfversikt af Platos' och

Aristoteles' i grunden äkthellenska statsläror samt den senantika filosofiens härifrån skarpt afvikande individualistiska, naturrätten förebådande, system, som såg sina satsers giltighet bekräftad i den romerska rättens jus gentium et naturale.

Den antika stadsstaten framträdde fullvuxen och harmoniskt utbildad redan vid historiens början, medan medeltidens ur de olika landen och folken framväxande statsväsen hade att genomgå en flerhundraårig bildningsprocess. Individen stod under medeltiden förhållandevis fri gentemot en lös eller blott vardande statsmyndighet, men han var i stället klafbunden af två sociala makter: feodalismen och kyrkan. Kristendomen hade, säger förf. träffande, »genom att särskilja människan från medborgaren, hvilka för antikens åskådning voro ett, och häfda individens samvetsfrihet kullstörtadt »den traditionella statsteori, som lät det offentliga lifvet absorbera det privata och kräfde individen hel och hållen». Kristendomen förde trosfrihetens talan, men trosfriheten blef här med tiden tvång att omfatta den enda, den rätta tron. »Den af kristendomen uppväckta individualprincipen ändade i en järnhård socialprincip».

Först renässansen kan sägas hafva lagt grunden till den moderna statsmaktens utformning genom att utvidga det religiösa frihetsbegreppet till att omfatta individens fullständiga moraliska oberoende och genom häfdandet af folksuveräniteten. I stora linjer uppdrar förf. den moderna statens tillblivelse och utveckling genom den absoluta monarkien till våra dagars mer eller mindre beslöjade folkvälde. I naturrätten kulminerar frihetsprincipen inom statslifvet. Naturrätten, af upplysningstidehvarfvet »détaché du ciel et ramené sur la terre» (Esmein), är direkt eller indirekt upphofvet till alla stora rättsligt-politiska, sociala och ekonomiska företeelser, så inom tänkandet som det praktiska lifvet under de gångna hundrafemtio åren. Det måste betecknas som ett förbiseende af förf., när han vid en hastig öfverblick af statens förhållande till det ekonomiska lifvet skildrar den ekonomiska liberalismen utan att framhålla dennas samband med naturrätten, som är den bärande idén för denna rörelse.

Det är ogörligt att en gång för alla fastslå gränsen mellan statsmakt och medborgarfrihet. Den förskjutes alltefter samhällenas hela kulturella och ekonomiska tillstånd. I de moderna samhällena råder emellertid i stort sedt öfverensstämmelse hvad beträffar den individuella frihetssfären. Förf. lämnar en systematik af de individuella rättigheterna i egentlig mening och afgränsar dem gentemot de politiska. Efter en öfversikt af de uttryck, individens fri- och rättigheter erhållit i de moderna författningarna, i rättighetsförklaringar och rättighetsgarantier, efter mönster af 1789 års epokgörande »Déclaration des droits de l'homme et du citoyen» frågar sig förf., om dessa verkligen utgöra en säker borgen för den individuella frihetens fortbestånd. Svaret är pessimistiskt.

Den alltmer målmedvetna »folkviljan» tål inga skrankor i sin väg. Samlande sig i ett organ, en kammare, utgör denna kollektiva allenahärskare en långt fruktansvärdare fara för frihet och rätt, än äldre tiders despoter, som dock af försiktighet aktade sig att ingripa i sina folks enskilda göranden och låtanden. Tron på det intima sambandet mellan politisk och individuell frihet är en fullständig chimère. Under antiken saknades sålunda rättsligt skyddad individuell frihetssfär; medborgaren åtnjöt i stället full politisk frihet genom befogenheten att deltaga i bestämmandet af statsviljan. Mot folkviljan, förkroppsligad i en församling af sociala reformatorer har privatlifvet intet värn, om också det anglo-amerikanska garantisystemet med specialiserade rättighetsparagrafer i författningen och en grundlagsväktande domstolsorganisation någon tid torde förmå hejda en utsväfvande demokratis världsförbättrardrift.

Förf. har, naturligt nog, ej haft tillfälle att fördjupa och mera ingående behandla något särskildt parti af sitt vidtomspännande ämne. Det är de stora konturerna af ett världshistoriskt förlopp, professor G. velat gifva i sitt arbete. Ett företag, som fordrar vetande, takt och blick för proportioner. Förf. har på ett förträffligt sätt löst sin uppgift. Öfverskådlig gruppering och en elegant framställningskonst gör studiet af boken till ett nöje. Hvar och en, som önskar erhålla en snabblick öfver en af kardinalfrågorna i alla tiders statskonst, hänvisas därför till Om ordnings- och frihetsproblemet inom statslifvet.

E. F.

E. H. Thörnberg: *Samhällsklasser och politiska partier i Sverige. Studier och iakttagelser* 1917. P. A. Norstedt & Söners förlag. 170 s.

1800-talet inleder de västerländska kulturstaternas sociala omdanings- och nybildningsskede. Den sedan 1760-talet oafbrutet fortskridande omhvälfningen på teknikens och industriens alla marker i förening med den politiska frihetens allt mäktigare landvinningar bröt ned de gamla mer eller mindre feodalt färgade ståndsbildningarna och medförde en samhällenas strukturförändring från grunden, som ännu är midt upp i sitt vardande. De rättsligt och socialt skarpt afgränsade stånden fingo vika för fria samhällsklasser, hvilkas yttre och inre gestaltning och rekrytering alltfort är stadd i förvandlingens tecken. Det råder en oafbruten rörelse, upp och ned, inom dessa klasser och en ständig förskjutning af gränserna dem emellan, som förlänar det moderna inre samfundslifvet en kaotisk prägel.

En återspegling af detta kaos vidlåder äfven i viss mån Thörnbergs framställning. T. urskiljer i det svenska samhället en underklass, en medelklass och en öfverklass. Förf. lyckas emel-

lertid ej klart angifva, hvad han menar med medelklassen och hvad denna skall anses omfatta — det senare för öfrigt en synnerligen vansklig fråga. Med skarp blick och en viss humoristisk bredd i detaljerna tecknas den genomgående sträfvan att stiga högre på samfundsstegen, komma öfver sin sociala utgångspunkt och — i bästa fall — få räknas bland »the upper ten».

Efter en utredning af begreppet parti karaktäriserar förf. de tre stora svenska partierna som ett mellanting af idé- och intressepartier. Med vissa betydelsefulla undantag kunna de socialdemokratiska, liberala och konservativa partierna sägas företräda våra trenne samhällsklasser i ordning nedifrån och upp. Ett för våra svenska förhållanden nogsamt kändt faktum härvidlag är folkskollärarekårens nära nog mangranna uppslutning åt vänster och yttersta vänster.

Förf. lämnar en gifvande öfversikt af liberalismens och socialismens utveckling, inbördes förhållande och växt i England och Sverige, hvarvid våra mäktiga folkrörelser under medlet och senare delen af 1800-talet, de frireligiösa rörelserna och de olika nykterhetsrörelserna, blifva vederbörligen beaktade. Den konservativa politiken i Sverige finner förf. främst hylla principerna om statens öfverhöghet och den enskildes ekonomiska rörelsefrihet. Den privata äganderätten, af naturrätten och den äldre liberalismen gjord till en hörnsten i deras system, har sålunda med tiden blifvit en af konservatismens grundvalar. Förf. ser det konservativa partiets uppgift främst bestå i häfdandet af produktionen, medan liberaler och socialdemokrater böra inrikta sig på respektive förbruknings- och fördelningsproblemen.

»Samhällsklasser och politiska partier» utgör, som förf. inledningsvis framhåller, en utvidgning af några sociala föredrag. Till en del förklaras häraf ojämnheterna och den oklarhet, hvaraf boken ställvis lider. Större reda och mindre öfverlastadt framställningssätt här och hvar hade varit välgörande. Arbetet bjuder annars på åtskilliga intresseväckande och värdefulla utläggningar. Förf:s vidsträckta beläsenhet och intima kännedom om svenskt samhällslif rättfärdigar förhoppningar om arbeten af större räckvidd. Dock måste förf. lära sig att rensa sin framställnings något töckniga »dunstkrets» — för att använda hans egen, mindre lyckade benämning på idévärld! En ingående och i möjligaste mån öfverskådlig skildring af våra folkklasser just nu vore af stor betydelse ej endast som kulturbild utan äfven som utgångspunkt för bedömande af utsikterna för första kammarens eventuella rekonstruktion på intresse- och klassvalens grund.

E. F.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIVEN AV

PONTUS E. FAHLBECK

TJUGOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

1918

LUND
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

LUND 1918
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

Uppsatser.

Litteratur.

Strödda meddelanden.

Extrahäfte.

Finland och Ålandsfrågan.

Av

Pontus Fahlbeck.

Kriget är ej slut och ändock kunna vi redan fastslå, att utom och jämte allt det lidande, det hittills bragt över världen och varmed det än hotar, det också har en kreditsida med flera tungt vägande poster att ställa upp mot skuldsidan. Kriget är icke endast av ondo, när det som i detta fall leder till sonande av tidigare begångna våldsdåd och avlyftande av alltjämt bestående förtryck. Så har skett i och med det ryska rikets upplösning. Även om detta fruktansvärda krig ingen annan god frukt bure — och man har dock rätt att hoppas på flera — så skulle det komma att räknas som en välgärning för mänskligheten genom störtandet av det moskovitiska väldet. Detta var den enda återstående erövrarstaten i Europa, om man bortser från koloniala erövringar. Som sådant representerade det ett eljest övervunnet tidsskede, en anomali bland de europeiska folken — undantagandes Balkanfolken — och utgjorde en ständig fara för den allmänna freden och främst för grannarne. Men även Balkanfolkens liksom Italiens senaste erövrartendenser kunna till sin urskuldan förebära nationella intressen. Ryssland ensamt var erövrarstat av gammalt snitt, utan hänsyn till främmande nationaliteter, blott av begär efter väldets utbredning. Det ryska rikets fall innebar därför en vinst för Europa, vilken först framtiden kan rätt uppskatta, och tillika vedergällning för begånget våld.

Det ryska riket har uppstått genom erövring från alla kringboende folk, varvid de flesta underkuvats i bestämd avsikt att

tillintetgöras som folk. Kriget och dess följd revolutionen har vändt detta om. Vi bevittna en historisk reversion av ett förgånget händelseförlopp, vartill världshistorien väl aldrig sett maken. De förtryckta och nästan till döds kvävda folken stå åter upp och de underkuvade bli fria. Kaukasier, ukrainer, polacker, letter, ester, som voro nära att duka under, vakna till nytt lif. Och Finland, som nyss kämpade en ojämn strid för livet, kommer åter till sig själv. De i Ryssland inkorporerade, förtryckta och med förtryck hotade nationaliteterna kunna börja sitt liv på nytt och själva bygga sin framtid. Detta är den andra stora välgärningen, som detta krig fört med sig.

Intet folk, utom de nämnda omedelbart berörda, är så intresserat av dessa två första följder av kriget som Sveriges. Ryssland var vår enda synbara fara, det enda rike som kunde tänkas vilja angripa oss, och mot vilket vi oavlåtligen måste vara på vakt. Jag tror icke, att nutidens svenskar ännu rätt förstå eller erkänna den omätliga betydelse, som Rysslands nederlag för oss äger. Ej mindre glädjande, och knappt mindre betydelsefull är Finlands frihet. Finland är åter vordet en buffert mellan oss och moskoviten, men icke som en lidande provins utan som fritt land. Härtill kommer den djupa tillfredsställelsen över, att detta hårdt prövade folk, som stått oss så nära, dock ändtligen sett sina drömmar om självständighet gå i uppfyllelse, mer än det till och med någonsin vågat hoppas. Om med yttre självständighet och frihet också inre trygghet och lycka följa, blir nu det finska folkets egen sak.

Emellertid må vi svenskar icke inbilla oss, att dessa för oss lyckosamma frukter, som kriget utan all vår förskyllan och värdighet skänkt oss, kunna inhöstas och njutas så att säga utan vederlag. Liksom Ryssland, så länge det stod orubbat, för oss innebar en hotfull uppgift, uppgiften att värna vår självständighet, så innebär även dess upplösning, så som nu skett, uppgifter av olika slag, ej lika hotfulla, men säkerligen dock ytterst allvarliga. Ålandsfrågan är en sådan uppgift och nära förbunden med den vårt förhållande till Finland, en tredje hela Östersjöproblemet och slutligen som den viktigaste av alla, enär av den ytterst alla

de andra bero, vårt förhållande till det nya Ryssland, det renodlade moskovitiska riket.

Vi ha härmed berört blott ställningen för dagen och dess för oss gynnsamma utsikter. Antager man, att den för all framtid blir beståndande utan något försök att göra det gjorda ogjort, så är allt godt och väl; då kan både Ålandsfrågan och allt annat ordnas utan svårighet. Detta antagande vilar emellertid på ett annat, mera tvivelaktigt: att detta krig efterföljes av den eviga freden eller, om ej det, dock att krig i Europa och i vår omedelbara närhet ej vidare skola förekomma. Helt visst äro folken nu så krigströtta, att när freden en gång kommer, de ej i denna generations tid eller på något tiotal år vilja gå i krig igen. Men att verkligen den eviga freden och avrustningen och allt annat som pacifisterna drömma om, skulle komma, är ej därför givet, just vad Ryssland beträffar. I alla händelser måste den möjligheten tagas med i beräkningen, att storryssarne tillsamman med sibiriakerna räknande alltjämt 80 till 90 milj. huvuden med ett land stort som hela det övriga Europa icke skola för all framtid beskedligt finna sig i det nya läge, vari kriget och revolutionen försatt dem. Vilketdera av dessa antaganden, som har största sa nolikheten för sig, är ej lätt att med någon säkerhet besvara. Endast det torde kunna med visshet sägas, att om någon som garanti för det nuvarande lägets bestånd räknar det bolschevikiska regementets fortvaro, så tager han grundligt fel.

En revolution är ett övergångstillstånd, helt enkelt emedan den är en revolution. Det har så alltid varit och skall så evigt förbli. Och i detta fallet står den sanningen klarare än någonsin. Det ryska folket, djupt okunnigt och behärskat av naturdrifter, är icke på långt när moget för den folkliga självstyrelse, som revolutionen och den extrema demokratien svärma för och nu söka förverkliga. Men ännu omöjligare är, att det upp och ned i avseende på klassväsen och kulturarbete, som revolutionen för ögonblicket skapat, kan bestå. Att ställa sig på huvudet och så förflytta sig kan ingen göra mer än för ett ögonblick och ännu mindre ett folk. Den ryska revolutionens män förstå lika litet som dess svärmbröder hos oss, att samhällets klassväsen är en arbetsorganisation, nödvändig för kulturen. Utan klasser ingen

kultur; och som kulturbehovet dock trängt alla djupt i blodet, även den stora massan av undermåliga, som revolutionen tyvärr fört upp på ytan liksom stormen bottenslammet, så dröjer det ej länge, innan allt går tillbaka igen i de former, som nyss brötos sönder. Redan ordningens återställande och hävdande av säkerhet och rätt nödvändiggöra detta. Och likaså återtagandet av det för ett ögonblick avbrutna arbetet. Revolutionen har öga blott för fördelningen av alla nyttigheter. Men när det samlade förrådet av sådana tar slut — och det sker inom kort — så gäller det att skaffa nya eller också svälta och sjunka ned till okultur. Med produktionen åter följer organisationen och med den hela den gamla ordningen, högre och lägre klasser, olika livs- och förmögenhetsvillkor o. s. v. Och så går allt tillbaka, väl icke utan stora förändringar mot förr, men dock i grunden till detsamma.

Huru går det då, när Trotski och Lenin och alla de andra revolutionshjältarne äro borta och bourgeoisien återtagit sin ledande ställning i stat och samhälle, huru går det då med fredsverket och den nyskapade statliga ordningen? Kan man antaga, att gammalryssarne, som för ej länge sedan voro erövringslystna panslavister, skola godkänna den oerhörda stympning som ryska riket undergått? Skola de utan vidare finna sig uti att tre århundradens statuppbyggande arbete är lagt i spillror? Att Ryssland knappt har andrum vid Östersjön och genom Ukraina, låt vara som förbunden republik, är avstängt från Svarta havet liksom av japanerna från Stilla havet? Det vore väl om Bolschevikernas syn på dessa ting, som de genom freden synas vilja bekräfta, delades av Kerenskij, Miljukow och alla andra storryssar. Men kunna vi bygga härpå? Är ej det hotfulla alternativet, att ryssarne vilja göra allt om igen, när de åter kommit till krafter, lika sannolikt eller till och med sannolikare än det andra, att de godtaga krigets och revolutionens resultat och anamma den eviga freden?

Det förefaller, som om alla de både hos oss och i Finland, som diskutera Ålandsfrågan och Östersjöproblemet och annat därmed sammanhängande, städse utgå ifrån, att sedan Finland nu är vordet självständigt och likaså Estland och Kurland m. m., så är därmed en fast grund för alla dessa frågors ordnande utan

vidare komplikationer given. Man har blott den eviga fredens alternativ för ögonen, icke det andra, den stundande kampen för den nyvunna frihetens bestånd. Detta är, synes oss, ett farligt misstag. I alla händelser måste man i sina beräkningar förutsätta det värsta för att ej sedan värnlös överraskas därav.

Gör man det, så te sig alla de ovan nämnda uppgifterna för Sverige och för Finland — ty de äro ungefär desamma för oss som för finnarne — helt annorlunda, än om man utan vidare finge stanna vid de redan vunna resultaten som för framtiden bestående. Huru åter dessa uppgifter bäst skola lösas om man utgår ifrån, att moskoviterna en dag vilja återställa sin hegemoni och därför på nytt söka erövra de folk och länder, som nu befriats från deras ok, vilja vi här icke vidare diskutera utom beträffande Åland eller rättare de åländska öarne.

Medan den eviga freden skulle göra besittningen av Åland för Sverige politiskt betydelselös, måste utsikten till ett försök å rysk sida att åter underlägga sig Finland, inklusive Ålandsöarne, göra en sådan besittning till ett allvarligt livsintresse. Man hade börjat känna det så allt mer under den gångna tiden och allra mest under kriget, då de av Ryssland emot givna löften uppförda befästningarna utgjorde ett verkligt hot emot Sverige. Detsamma skulle bli ännu mera fallet, om det lyckades Ryssland att åter erövra Finland eller blott gjorde försök därtill. För den då inträdande striden, vid vilken Sverige sannolikt icke kunde stå utanför, är Åland som fast stödjepunkt för den svenska stridsmakten av oskattbar betydelse icke blott för oss utan därigenom också för Finland. Åland är ur försvarssynpunkt för Finland omedelbart av ringa betydelse, för Sverige däremot så godt som ett conditio sine qua non. Åland är nyckeln till det svenska försvaret österut. Detta gör besittningen av Åland till ett intresse av ojämförligt större vikt för Sverige än för Finland.

För Finland synes det största intresset i fråga om Åland — oavsett det som alltid ligger uti ägandet av land och folk — bestå uti dess svenskspråkiga befolkning. Genom att avstå från Åland skulle Finlands redan förut ej talrika svenska befolkning ej obetydligt reduceras, vilket vore till men för svenskheten överhuvud. Visserligen torde fennomanerna förhålla sig likgiltiga häremot eller

kanske vara belåtna, om svenskarne i Finland minskas. Detta är kortsynt och kan icke för oss utgöra skäl att underkänna svenskfinländarnes oro över en sådan minskning. Men vi tro, att de överskatta den skada, förlusten av Åland i det hänseendet skulle medföra. De förbise nämligen, att om ock antalet svensktalande i Finland därmed skulle med ett par tiotusental minskas, beröringen mellan Sverige och Finland alldeles ofantligt måste ökas, varigenom faran för svenskhetens undertryckande icke bleve större utan snarare mindre.

Kapellskärsbanan bleve naturligen då inom kort en verklighet, varigenom icke blott förbindelsen med Finland underlättades utan säkerligen även hela vår handel med Ryssland komme att gå den vägen i st. f. över Baltischport och Reval. Men än vidare, genom Ålands införlivande med Sverige komme det svenska riket att orienteras åt öster på ett annat sätt än hittills och därigenom på mångfaldigt vis träda i närmare förbindelse med Finland, än vad nu är fallet. Vad Finland förlorade av svensk befolkning finge det igen många gånger om i ökad beröring med Sverige och genom svenskt inflytande. Härav finge svenskheten i Finland ett moraliskt stöd, som mer än uppvägde förlusten i land och folk.

Vad slutligen beträffar sätt och vägar för verkställande av en sådan överlåtelse från Finland till Sverige, så behöva vi här ej närmare inlåta oss därpå. Det blir de ansvariga statsmännens sak och ligger för övrigt nära till hands. Blott det må fastslås, att överlåtelsen måste ske frivilligt, och så att den icke stör vårt goda förhållande till Finland. Det är ej utan att dessa betingelser under senaste tid stundom väl mycket trädt i bakgrunden uti den diskussion, som härom dagligen pågår i Sverige. Vi få icke tänka på Ålands återförening med moderlandet — även under befolkningens genom folkomröstning uttalade önskan — utan de finska statsmakternas ja och samtycke. På flera håll ha ock framhållits, att Sverige bör för vinnande härav prestera en motsvarande godtgörelse eller gentjänst. Som sådan har nämnts en större ersättning i penningar, även militär hjälp för återställande av ordningen i landet. Närmast till hands hade legat en energisk diplomatisk aktion för att förmå de nuvarande ryske maktägande

att draga sina trupper ur Finland. De upprepade rättskränkningar av eller hot mot svenska undersåtar och intressen, som med de ryska soldaternas bistånd förekommit, ge osökt anledning härtill. Tar revolutionen överhand, torde väl ock ett väpnat skydd icke vara ovälkommet. Även andra sätt att göra Finland en väntjänst kunna tänkas.

Men man må härvid icke å finsk sida förglömma, att framtiden av skäl, som ovan angavs, skall tvinga Finland att söka stöd västerut. Överhuvud måste förhållandet mellan Finland och Sverige få en helt annan och intimare karaktär, än det hittills haft. Som del av det ryska riket var Finland i flera avseenden skilt från Sverige genom en oöverstiglig mur. Som fri och självständig stat kan och bör det i Sverige och Norden söka de naturliga stöden för sin både politiska och kulturella utveckling. Visserligen dragas nu de finska socialisterna till de ryska; och socialisterna äro, tack vare den bedrövliga landtdagsordningen med dess fördärvliga allmänna och lika rösträtt, en betydande maktfaktor i Finland. Men lyckas det, som vi hoppas, övriga folkklasser att återställa ordningen och sålunda kväsa den revolution, som med rysk hjälp faktiskt söker få övertaget i landet, så lär väl även dragningen åt Ryssland få ett slut. När den ryska revolutionen går tillbaka, så försvinner den, om ej förr, av sig själv. Finland och Sverige måste då komma i ett vida närmare förhållande till varandra, än vad hittills varit möjligt. Detta bör av de finska statsmakterna tagas med i räkningen vid den stundande uppgörelsen i Ålandsfrågan.

Emellertid torde frågan icke vara utagerad med Finlands samtycke. Det är icke uteslutet, att Ryssland gör anspråk på att ha ett ord med i laget, under framhållande av att vid freden 1809 Åland av både de ryske och de svenske underhandlarne betraktades icke som en del av Finland utan av Sverige. Även Tyskland lär fordra att bli hört i saken, huvudsakligen emedan det är tack vare dess segrar som Finland och Åland och de ryska Östersjöländerna blivit fria, och det med skäl kan fordra att Östersjöproblemet i hela dess vidd löses efter dess önskningar eller med dess goda minne. Däremot kan icke, såvidt vi förstå, Pariserfreden av 1856 och dess garantibestämmelser beträffande

Åland åberopas av vare sig Tyskland eller någon annan makt som grund för medbestämmande eller ens utlåtande angående Ålands återförening med Sverige. Denna sak har intet att skaffa med den Ryssland en gång ålagda förpliktelsen att icke befästa Åland. Ty i samma stund Ryssland avstått från själva territoriet, måste dess förpliktelser härutinnan av sig själv förfalla och därmed ock andra makters garanti av nämnda förpliktelses upprätthållande.

Ålandsfrågan rör nu mer endast Östersjömakterna, vilket förenklar den och underlättar en tillfredsställande lösning av densamma. Ty lösningen består blott uti en fortsatt tillämpning av grundsatsen om de i ryska riket inkorporerade befolkningarnas rätt att själva bestämma om sina öden, vilken grundsats icke blott de nuvarande ryska makthavandena utan ock Centralmakterna proklamerat. På den grundsatsen vilar Finlands frihet liksom alla de andra landsdelarnes, varom nu i Brest-Litovsk förhandlas. Det är då ej mer än rätt och billigt, att de åländska öarne och deras befolkning komma i åtnjutande av samma förmån.

Emellertid gives det en annan lösning av Ålandsfrågan än den här antydda, men den är icke att rekommendera. Den består uti Ålandsöarnes förvandling till en självständig stat med eller utan internationell, närmast svensk-finsk överhöghet. Denna lösning vore ett surrogat för en verklig sådan, vilket icke komme att tillfredsställa någon av de tre vidkommande parterna. Finland ginge förlustigt Åland utan någon direkt eller indirekt ersättning därför, Sverige förlorade det stöd för sitt försvar som det oundgängligen behöver, och ålänningarne själva såge sina önskningar gäckade. Detta bleve en lösning, som vore i smak endast för en inaktiv och klenmodig diplomati, men för alla andra en stor missräkning. Måtte vi förskonas därifrån!

Det proportionella valsystemet och dess behov av reformering.

Av

Fil. kand. **Nore Tenow.**

De, som ha hyst den meningen, att efter hand som vårt nuvarande proportionella valsystem blivit väljarne mera bekant också olägenheterna, hvilka på en mångfald punkter trädt i dagen, skulle försvinna — ha icke fått sina förhoppningar infriade vid höstens andrakammarval. Tvärtom ha dessa olägenheter skarpare än någonsin trädt i dagen. Den första fordran, som ställes på ett proportionellt valsystem, att *partierna skola representeras i förhållande till sin styrka,* har aldrig sämre fyllts än vid höstens val. Enligt uträkningar, jag vidtagit, har vid höstens val det gammalsocialistiska partiet blivit öfverrepresenterat med ej mindre än 14 platser. Det Brantingska partiet äger efter sin röstsiffra endast rätt till 72 platser i stället för, som nu, 86. Av dessa 14 platser för mycket, som ge en märklig illustration till det Brantingska partiets stora valseger i år, ha vänstersocialisterna fått släppa till 7 platser, de borgerliga partierna ävenledes 7.

Vända vi åter blicken mot tillsättningen av platserna *inom* partierna, finna vi vid årets val en mångfald fall av dekapitering (genomfallande av ledare). Det mest svårartade av dessa fall torde ha inträffat under partibeteckningen »Bondeförbundet» i Skaraborgs läns södra valkrets, när första namnet, hr Berglund i Gimmene, känd som stiftare och ledare av Bondeförbundet, utslogs till förmån för det femte och nästan helt okvalificerade namnet å samma lista, en hr Gustaf Johansson i Slutarp. — Och jämte dessa

enstaka fall av dekapitering består i vårt till namnet och avsikten proportionella valsystem den egendomligheten, att inom partierna mandaten fördelas enligt *majoritets*principen. Ty nästan undantagslöst röstas på partiledningarnas och valmötenas lista — rösta annorlunda vågar man på goda grunder icke, då valresultatet i så fall skulle utlämnas till dekapiteringarnas godtycke.

Dessa fakta, även den i dagen liggande ytterst disproportionella fördelningen mellan partierna, ha lämnats nästan helt obeaktade, medan all uppmärksamhet riktats på maktstriden kring den 40-gradiga skalan och på regeringsombytet. Den här följande uppsatsen skall närmare klarlägga vårt proportionella valsystems behov av reformering ävensom söka ange några vägar, på vilka man lämpligen kan slå in för att göra detsamma till ett genomfört proportionellt valsystem. Men samtidigt har jag haft som ögonmärke en annan måhända än viktigare valprincip: den att utseendet av goda politiska förmågor bör genom valmetoden befrämjas. Att denna princip inte i och för sig sammanfaller med den proportionalistiska, såsom på proportionalistiskt håll gärna antages, har jag velat visa i en inledande undersökning av den *proportionalistiska principen och rangprincipen*, vilken jag ansett nödvändig för att kunna erhålla en måttstock för bedömandet av vårt gällande valsystem.

* * *

*

Medborgarens sätt att utöva inflytande på statens ledning tar nutilldags andra, mer opersonliga former än förr. Folkviljan finner icke längre sitt uttryck i hotfullt böljande skaror, som slå på sköldarna och hota med handgriplig vräkning. Så när som på enstaka bondetåg och tvångsinventeringar, nöjer sig den svenske medborgaren med att vara en man med en valsedel. Han är en etta i valuträkningen — vilket om ock prosaiskt är förmer än att vara en nolla.

Denna utveckling är väl ur allas synpunkt gagnelig — endast den obotlige romantikern saknar de tider, då konungen for land och rike ikring och på landskapsmöten överlade med sitt folk. Vi ha med de proportionella valen tagit ett ytterligare steg i detta folkviljans rationaliserande. Vi rädas icke längre att låta en halv

eller en tredjedels röst (d. v. s. en valman med hälften eller tredjedelen av sin vilja) avgöra ett representantval. Detta rationaliserande av folkviljan har framsprungit ur tvenne politiska idéers realiserande: *den demokratiska likhetsidéens och den proportionalistiska likhetsidéens.*

Den första av dessa har fordrat folkets medverkan vid statsviljans skapande enligt parollen: egalité, lika inflytande åt alla, hög och låg. Att därvid enskilda både som andliga tillskyndare och som utförare av folkviljan alltjämt måste få ett ojämförligt större inflytande än som betingas av deras medborgarskap allena, är självklart, men rubbar ej det sagda: i den mån medborgaren fungerar som blott medborgare är han lika god som envar annan. Demokratien fordrar, att i görligaste mån alla medborgare beredas samma tillfälle till inflytande på valresultatet.

Till sin historiska uppkomst besläktad med denna demokratiska grundidé och likaledes ägnad att rationalisera folkviljans uttrycksformer, ehuru visst icke identisk, är den *proportionalistiska tanken.* Även proportionalismens grundidé kan sägas vara: lika inflytande åt alla — men här är det icke fråga om *medborgare* utan om *röster.* Man må icke förbise, att det proportionella valsättet är byggdt på denna tanke: lika inflytande åt envar röst. När en väljare har fått sig tilldelad en viss röststyrka, det må nu vara en eller fyrtio röster — så bör, så resonnerar proportionalismen, envar av dessa röster utöva lika stort inflytande på valresultatet som envar annan röst — i den mån nu detta är görligt inför tvånget att välja hela och icke styckade representanter — ty det personliga är som bekant odelbart.

Man har så kommit att uppställa satsen, att representationen bör vara en spegelbild av folket i alla parti- och lokal-avskuggningar. I denna bild, först använd av Mirabeau, sammanflyta de demokratiska och de proportionalistiska likhetsidéerna.

Partiproportionalismen, som säger, att varje parti bör vara representerat i mån av sin storlek, m. a. o. att ett parti på 20000 röster (eller väljare vid lika rösträtt) böra ha endast dubbelt så många representanter som ett parti på 10000, icke som enligt majoritetsvalen tre- och fyradubbelt eller mer, denna partiproportionalism är en grövre utformning av röstlikhetstanken. Men

partiproportionalismen, denna primitiva form av röstlikhetstanken [1], är icke så lätt att genomföra i de fall, då inom partierna (inom »partibeteckningarna» i vårt valsystem) de olika grupperna genom förmedlande listor och gemensamma namn slingra sig in i varandra. Det är för den proportionalistiska tekniken i sådana fall av obestämda partibildningar en oeftergivlig nödvändighet att gå tillbaka till grundidéen [2].

Det må tillåtas mig att av detta skäl framlägga den nya beteckningen *ekvitetsval*. Medan den demokratiska grundidéen är egalitet — medborgarlikhet, är den proportionalistiska grundidéen ekvitet — röstlikhet. Ekvitetsval skulle på svenska heta »jämna val». Termen likhetsval [3] är mindre lämplig, enär det lätt kan ske en förväxling med den lika rösträtt, som ingår i demokratiens »allmän och lika rösträtt». Förväxlingen kan lätt vara skedd — det är i bägge fallen fråga om en rätt till lika inflytande. Men man erinre sig, att proportionella val (alias alltså ekvitetsval) icke tillämpas i flertalet länder med allmän och lika rösträtt; att proportionella val tillämpas vid val, där rösträtten är olika. Så i Belgien, där en del röstberättigade disponera tvenne eller trenne röster — våra egna landstingsmanna- och stadsfullmäktigeval med den 40-gradiga skalan icke att förglömma.

Den allmänna och lika rösträtten stadgar: *envar man — en röst* och är alltid en demokratisk fordran. Ekvitetsvalen åter stadga: *envar röst — lika representation* och är en fordran av logik och rättvisa, av allmän statsnytta eller växlande maktförhållanden [4].

Jag tror, att termen »ekvitetsval» inte bara väl återger de proportionella valens teoretiska grundval utan också på grund av

---

[1] En ännu primitivare, men fullt på proportionalistisk grund stående form finnes: *indelningen i lika valkretsar*, eller i proportionellt valsystem, i valkretsar med i proportion till de röstande eller invånarantalet stående representanttal; kort sagt: *lokal-proportionalismen*.

[2] Se min uppsats i Statsvet. Tidskr. 1912, Felaktigheter i de Thieleska metoderna sid. 154, där jag föreslagit benämningen likhetsval eller egalitetsval.

[3] Som jag, dock med i allt väsentligt samma teoretiska innebörd framkastade i uppsatsen om Thieleska valmetoderna.

[4] Alltför lätt insmyger sig — förf. vet det av egen erfarenhet — ett »lika inflytande för samtliga valmän» i stället för det rätta: »för samtliga röster». Demokrati och proportionalism uppträda ofta nog i ledtåg (varför,

betydelsen av det latinska ordet aequitas — jämlikhet, billighet, rättvisa — ger ett godt uttryck för *den de ömsesidiga hänsynens*

---

se nedan), varvid »röster» och »valmän» bli entydigt. — Må man dock noga akta sig för den falska generalisationen: proportionalismen såsom (det demokratiska) likhetskravets yttersta konsekvens, och framför allt för att förklara proportionalismen för identisk med det demokratiska likhetskravet.

Detta senare är vad som sker i N. Saripolos arbete »*La democratie et l'élection proportionelle*». (Thèse pour le doctorat, Paris 1899). Saripolos, till börden grek, vill — med en benägenhet för vida överblickar, som väl får kallas fransk och kanske även med en viss hellensk självkänsla — föra proportionalismen tillbaka till Aristoteles. Denne säger i sin Politik (Bok VI kap. I § 6): Principen för den demokratiska staten är friheten. Det främsta kännetecknet på friheten är att på en gång härska och behärs kas Den demokratiska rätten består i att alla skola ha lika efter antal, »*κατ ἀριθμὸν*», men icke efter förtjänst, »*καὶ γὰρ τὸ δίκαιον τὸ δημοτικὸν τὸ ἶσον ἔχειν ἐστὶ κατ᾽ ἀριθμὸν, ἀλλὰ μὴ κατ᾽ ἀξίαν*».

Detta är tydligt nog den demokratiska likheten, som till yttermera visso karaktäriseras genom negationen »*ἀλλὰ μὴ κατ᾽ ἀξίαν*», men icke efter förtjänst.

Den olikhet åter, som den proportionalistiska likheten negerar, är framsprungen av de olika partiernas inbördes styrkeförhållanden. Om något valprivilegium i egentlig mening kan man här inte tala, ty det »valprivilegium», som kan sägas bestå i att tillhöra majoriteten och på så sätt nå ökad effektiv rösträtt, är ju fullständigt en funktion av partibildningarna, den växlar med dessa och är icke bunden vid bestämda väljarkategorier.

I flertalet fall lär väl detta majoritetsvalprivilegium tillhöra de demokratiska partierna och icke de aristokratiska, då de förra vid allmän och lika rösträtt äga majoriteten; är pluralrösträtt stadgad, är motsatsen lätt nog fallet. Någon som helst principiell förbindelse mellan det demokratiska likhetskravet och det proportionalistiska står sålunda icke att upptäcka och i det konkreta politiska livet står gemenligen proportionalismen i en slags motsats till demokratien; högern fordrar proportionalism, när den allmänna och lika (demokratiska) rösträtten ej längre kan avvisas.

Underbart vore det väl också, om redan Aristoteles hade formulerat proportionalismens grundidé, eftersom representationer voro något för antiken så godt som alldeles okändt.

Cahn: Das Verhältniswahlsystem in den modernen Kulturstaaten (1909) söker komma tillrätta med de proportionella valens ställning till den demokratiska valprincipen eller den lika rösträtten. Han avvisar efter hand flertalet av de teorier, som velat grunda proportionalvalen på demokratien: teorien om den delade suveräniteten, om den personliga representationen, om parlamentet som en avbild av folket o. s. v. Däremot finner han (sid. 86 och 97), att försöket att grunda de proportionella valen på flertalsprincipen får anses ha i vidsträckt grad lyckats. Härmed menas, att de proportionella valen tjäna som garanti för att de beslut, som i skiftande frågor fattas i parlamentet, verkligen äro uttryck för vad väljarnas majoritet anser i ifrågavarande fråga.

anda, varur proportionalismen framsprungit, och vilken den enligt allmänna erfarenheter är ägnad att ytterligare förstärka [1]. Låt oss sålunda, så snart det blir fråga om vilket valresultat, som är det med »proportionalismen» överensstämmande, genast fråga: Vilket resultat *fördelar mandaten jämnast pa rösterna?*

* *

*

Häri har han tvivelsutan rätt. Genom sitt smidiga avspeglande av folkviljan ersätta de proportionella valen i mångt och mycket referendum. Något principiellt samband med demokratien följer dock ej härav (jmfr ovan).

Det äger vidare sin riktighet, då han sid. 97 säger att, »das Verhältniswahlsystem dem Prinzip der Gleichheit im Wahlrecht in höherem Masse entspricht als das Mehrheitswahlsystem» — dock må ej heller härav förhastade slutsatser dragas.

Proportionalvalen bringa nog den demokratiska likhetsprincipen till bättre uttryck än vad majoritetssystemen göra, *men detta icke därför att strängt teoretiskt taget någon överensstämmelse består mellan proportionalval och demokrati utan därför att proportionalvalen utläsa ettvart röstmaterial — detta må nu vara demokratiskt eller aristokratiskt — bättre än vad majoritetsvalsystemet gör.*

Med lika sanning och lika osanning, om man så vill, som i den senast citerade satsen hos Cahn, kan sägas, att proportionalvalen ge ett resultat, som bättre motsvarar en viss stadgad olikhet i valrätten (pluralvalrätt) än det resultat gör, som framgår ur majoritetsvalen.

Ty har en gång valrätten stadgat, att en viss grupp medborgare skola ha t. ex. två röster, medan övriga endast ha en, då är det just proportionalvalen, som mest exakt realisera denna pluralrösträtt i form av inflytande på valutgången.

Att Cahn i det sista, citerade uttalandet vill ge uttryck åt ett — om ock ensidigt — sammanhang mellan principen: envar man — en röst och principen: envar röst — lika representation, är tydligt. Att ett sådant sammanhang existerar måste avvisas.

Klöti, som på förhand säger sig icke ha för avsikt att anställa ingående filosofiska(!) betraktelser över proportionalvalen, och vars arbete Proportionalwahl in der Schweiz i motsats till Saripolos' och Cahns vittnar om självständiga proportionalistiskt tekniska studier, säger en passant: »Die meisten Proportionalisten in der Schweiz glauben die Proportionalvertretung einzig und allein als Konsekvens der in unsrer Verfassung niedergelegten Rechtsgleichheit aller Bürger fordern zu können.

Rein abstrakt mag dieser Gesichtspunkt richtig sein und zwar nicht nur in der Demokratie, sondern auch in der konstitutionellen und parlamentarischen Monarchie mit allgemeinem gleichen oder Pluralwahlrecht.» Det borde vara klart, ett en princip, vars qvinta essentia skulle vara »die Rechtsgleichheit aller Bürger», inte gärna är förenlig med pluralrätt.

[1] Se Klöti: Proportionalwahl in der Schweiz sid 419 ff.

Det har på tal om proportionella val och majoritetsval talats mycket om rättvisa och kanske än mer om orättvisa. Å andra sidan pläga vetenskapsmän på gebiet, som ligga de proportionella frågorna nära — statskunskapens, nationalekonomiens — visa sitt sakkunnigt odlade förstånd genom att avvisa detta lekmännens naiva tal om rättvisa. Vad som bör ske eller icke ske, beror på vad som är för staten gagneligt, heter det. Liksom de stackars föråldrade och teoretiskt utdömda men politiskt så märkvärdigt livskraftiga »demokratiska doktrinerna», har även proportionalismen fått uppbära klander för att vara en blind tro.

Dessa motsättningar torde dock icke ha någon avgörande praktisk betydelse utan endast vara olika sätt att se. Man kan säga: det är oklokt att icke släppa fram till politiskt inflytande den eller den folkklassen — oklokt att behålla ett valsystem, som icke skapar en allsidig representation av hela väljarfolket, eller som icke mäktar åstadkomma en duglig representantkår. Men man kan med samma skäl säga, att det sker en orätt mot denna folkklass, mot minoriteten, mot politiska krafter överhuvud taget, som förhindras att fullgöra det arbete, som endast de kunna fullgöra. Klokhets- och rättvisesynpunkterna löpa här fullständigt parallellt och föranleda ingen komplikation av problemen.

På val- och representationsfrågornas område är det en princip, vars allmänna ställning till proportionalismen torde behöva att särskilt skärskådas. Det är den principen, att representationen bör besättas med de personer, som *äga den största personliga dugligheten.* Här föreligger verkligen en princip, som i vissa fall kan stå i oförsonlig motsats till den proportionella. Det är för att bruka en bild en aristokratisk princip i motsats mot den demokratiska proportionalitets- alias ekvitetsprincipen.

Det kan vara skäl att åskådliggöra denna motsättning med ett exempel. Vi ha två listor vardera på två namn och utan rangordning mellan dessa:

I	II
c:a 2000 {A, B}	c:a 2000 {A, C}

Som synes är A gemensam för bägge. Listorna äga praktiskt taget lika stor röststyrka, c:a 2000. Två representanter skola ut-

ses. Nu spörjes: vilket resultat är mest proportionellt, d. v. s. ger listorna en representation, som står i förhållande till den inbördes röststyrkan? Svaret kan endast bli: det är en kombination av B och C, ty genom valet av dessa bägge erhåller bägge listorna en fullt proportionell representation. Skulle åter valet utfalla så, att A och C, eller att A och B bleve valda, då måste detta resultat sägas vara mindre proportionellt, ty ex:vis kombinationen A och C tillförsäkrar listan I endast *del* i ett mandat, listan II åter erhåller *dels* del i ett mandat *dels* en självständig representant [1]. Tillämpa vi åter den »aristokratiska» principen, rang- eller kvalitetsprincipen kan man kalla den, bör givet en av kombinationerna *AB* eller *AC* ha företräde [2].

Härav se vi, att i vissa fall majoritetsprincipen kan ge ett avgjordt bättre resultat än den konsekvent genomförda proportionalitetsprincipen. Omsorgen om att få en representation av hög arbetskvalitet synes mig äga större tyngd än omsorgen om att få en proportionellt mot väljarkårens alla nyanser svarande representation.

Den rättrogne proportionalisten skall mycket ogärna medgiva, att en motsättning mellan kvalitetsprincipen och proportionalitetsprincipen existerar. Vill han därmed säga, att proportionalismen *eo ipso* garanterar det bästa personvalet, så har han, i kraft av vad ovan sagts, orätt. Vill han åter säga, att i stort sedt icke någon oförenlig motsats mellan dessa bägge principer består och ej heller i praktiken behöver bestå, delar jag helt hans mening. Ty liksom en koalitionsministär oftast kommer att innehålla fler lysande namn än en ministär, tillsatt av ett enda parti, som är nödsakadt att gripa djupare ned i partileden, så kommer även en kammare, sammansatt av landets samtliga partier i förhållande till dessas utbredning, att bestå av flera självständiga förmågor än som finnas i en kammare, där majoriteten ensam eller till övervägande delen är representerad.

---

[1] Jmfr: Felaktigheter i de Thieleska valmetoderna sid. 157—165.

[2] Nu kan givetvis invändas, att A kan vara en obetydande blindpipa, som i bägge läger är väl liden, men ett sådant antagande vore att a priori underkänna väljarnas omdöme.

Georg Brandes säger visst någonstädes, med spets mot sitt lilla fosterlands kulturchauvinism, att genierna födas i proportion till folkmängden, och att givetvis ett litet land icke kan förvänta att se så många och så betydande genier födas inom sig som ett större. Resonnemanget synes vid första blicken naivt: hur stort var Grekland, Florenz, Shakespeares England? Man kan svara, att satsen endast gäller under i övrigt lika förhållanden — därmed har man dock berövat det dess tillförlitlighet på litteraturens och konstens specifikt »kulturella» områden, ty hur växla icke förutsättningarna från tid till tid och land till land.

Men jag tror dock, att satsen med fördel kan användas på det parlamentariskt politiska området, där de mindre oberäkneligt uppdykande *talangerna* äro i sitt esse. *Vi kunna med skäl antaga, att ett parti tillväxer i den mån det erhåller talangfulla förkämpar — vi kunna samtidigt säga oss att den utjämnande slumpen bjuder, att inom ett större partis krets gives flera dugliga män än inom ett mindre — och just i proportion till storleken av resp. partier*[1].

Här ha vi det sammanhang, som består mellan *kvaliteten* och *proportionen* i deras egenskap av normer för val. Därav satsen: Låt partierna välja i proportion till sin storlek, och resultatet skall i stort sett bli en god kvalitet hos de valde. Låt även inom partierna de olika grupperna komma till »sin rätt». —

Undantag kunna som sagt inträffa i enstaka fall, och det är därför nödvändigt, att en valmetod är så att säga väpnad för alla eventualiteter. För att hindra att proportionalitetsprincipen i enstaka fall förkväver kvalitetsprincipen erfordras särskilda metodiska bestämmelser, exempelvis följande:

1) Platserna skola tillsättas *en efter en* (d. v. s. metoden skall vara successiv), så att först det starkaste namnet, det som äger en majoritet av röster, tillsättes. Denna fordran är lyckligtvis lätt att fylla, ty hittills ha, så vidt jag vet, inga andra än successiva metoder tillämpats. Jmfr dock den Thieleska stora metoden, som vill avgöra ett val genom tävlan mellan *kombinationer* av namn som ovan *AB*, *AC* och *BC*[2].

[1] Jag skiljer härvid som synes, för att slippa komplicera framställningen, icke mellan egalitet och ekvitet.

[2] Thiele uttrycker det så, att enligt proportionella principer en kombination av n kandidater icke nödvändigt innehålles i $n+1$ kandidater.

2) Platserna skola tillsättas enligt rangmetod, d. v. s. varje väljare skall på ett eller annat sätt markera, i vilken ordning han föredrager de namn, som stå på hans lista.

Bägge de Thieleska metoderna och den Phragménska metoden av 1895 sakna rangordning. Den D'Hondtska fördelningsregeln, liksom samtliga fördelningsregler äro däremot i tillämpningen rangmetoder, eftersom ett undre namn på ett partis lista icke tillsättes förr än det övre gått in.

Om fordran på successiv d. v. s. i viss mån majoritär tillsättning är lättare att fylla än att undvika att fylla, så bjuder däremot genomförandet av en fullt effektiv rangordning de största vanskligheter. Av skäl, som jag här icke skall ingå på, måste städse anbringandet av rangordning försvåra de proportionalistiskt-tekniska vanskligheterna.

Man blir härvidlag naturligen lätt tvungen att för en stor vinst till förmån för rang och kvalitet offra någon del av den proportionella rättvisan. Svårigheten är att finna ett fast, begränsat komplex av regler, som hur än valmaterialet skiftar gestalt automatiskt tillgodoser båda synpunkterna.

Ekvitets- eller proportionalitetsprincipens berättigande kan i enlighet med vad som nyss sagts lånas från kvalitetsprincipen. Denna synpunkt framhålles exempelvis av Klöti: Proportionalwahl in der Schweiz. I de kantonalråd, till vilka proportionella val införts, har man kunnat förmärka en höjning av nivån, varpå han som belägg citerar en mångfald uttalanden av politici.

Men innebor då icke i de proportionella valen någon egen förträfflighet? Man har talat om rättvisa: det är rättvist, att minoriteten får sin del i makten. Härmed glida vi blott alltför lätt in på den praktiska filosofiens område. Låt oss fastställa: att *därest* man betraktar som en allmän mänsklig rättighet att få bestämma över sig och sitt samt att utsträcka sin verksamhet i så vid krets, som är med det helas väl förenligt, så bör även valrätten eller snarare framförallt valrätten ge medborgaren tillfälle att utöva ett dylikt själv- och medbestämmande, utan att ofta rätt godtyckliga

---

Därav synes mig utan vidare följa, att det starkaste namnet — det som har rätt till *en* plats, om endast en gives — kan bli utslaget, om *två* väljas.

majoritetsbildningar göra inflytandet fullständigt illusoriskt för den, som tillhör minoriteten [1].

Ställa vi oss åter på statsnyttans grund, så frågas, vilken nytta göra de proportionella valen just i egenskap av proportionella? Jag skulle som den bärande huvudpunkten vilja framhålla, att genom desamma den politiska utvecklingen stabiliseras.

Medan majoritetsvalen i sin mest markanta form, det engelska tory- och whig-systemet, innebär ett ständigt ombyte av politikens riktlinje, en ständig kamp om makten mellan två partier, höger och vänster, vilka var för sig pressats samman av majoritetsvalens tryck — *tendera de proportionella valen mot ett centrumstyre och mot upphävande av partibildning i traditionell mening.*

Detta påstående kan synas paradoxalt. Skulle proportionalismen, partisystemet par préférence, vara fientligt mot partibildning? För den, som endast ser på de former av proportionalism, som till följd av traditionella åskådningar och teknikens ofullkomlighet hittills varit praktiserade, synes detta påstående smattrande falskt. Men kasta blott en blick på det proportionalistiska idealet, sådant det omfattas av lärofäderna, av Tomas Hare och C. C. Andrae. Enligt dem borde landet utgöra en enda valkrets. Envar meningsgrupp, endast den nådde upp till valkvoten, skulle äga representationsrätt. Med en sådan valordning — och den är inte så ogenomförbar, som den blott dagspolitiskt orienterade förmenar — skulle de gamla partibildningarna vittra sönder.

Samma konklusion om man ställer sig på »ekvitetsvalens» ståndpunkt. Proportionalismen innebär enligt densamma, djupast sett, icke, att vissa, skarpt avgränsade partier representeras i mån av sin röststyrka, utan att på envar röstsedel kommer ett lika mått av inflytande på valets utgång [2]. Härvid kunna gemensamma kandidater mellan partierna mycket väl förekomma [3].

Fästa vi oss vid de faktiskt förekommande proportionella valsystemen, så visar årets val till A. K. en förefintlig tendens

---

[1] Jmfr föreg. anmärkn. sid. 12.

[2] Närmare utredning härav i Statsvet. tidskr. 1912 sid. 153.

[3] Hur ensidigt den proportionalistiska teorien hållit sig till den *parti*proportionalistiska tankegången visar Isidor Flodströms behandling

till bildande av småpartier[1]. Vi ha nu i Sverige 6 partier: moderata, jordbrukarnas riksförbund, bondeförbundet, frisinnade, gammalsocialister, nysocialister. Även när, som i vårt valsystem, de

av frågan om panacherade röstsedlar. Sådana förklaras stå i strid med den proportionalistiska grundtanken. Se Flodström: Proportionella valmetoder sid. 70—71.

[1] Klöti: Proportionalwahl in der Schweiz s. 410 ff. anser sig som rättrogen proportionalist böra på något sätt söka bortförklara det ofördnekliga faktum, att efter de proportionella valens införande partisplittringen blivit större i flera schweiziska kantoner, så särskilt i Tessin och Genève. På tal om Tessin skriver Klöti: »schreibt uns auch dr. Gabuzzi: 'die unmittelbare Folge der Einführung des proportionalen Systems war eine gewisse Zerstückung (disgregamento) der alten historischen Parteien, derart, dass sich nicht mehr zwei kompakte Parteien gegenüberstehen, von denen jede die andere mit allen Mitteln zu unterdrücken versucht, sondern man sieht Gruppen unterhalb der Parteien, die im Grunde verschiedene Aspirationen und Tendenzen vertreten.' (Nu Klöti:) Dass das neue Wahlsystem natürlich nur Veranlassung nicht eigentliche Ursache dieser Teilung sein kann, ist klar.» Och längre ner utföres detta resonnemang närmare: Endast den våldsamma kampen mellan de bägge huvudriktningarna hindrade under majoritetssystemets tid denna evolution mot partisplittring att erhålla yttre gestalt (äusserlich ins Leben zu treten). Och han fortsätter: »Die Begunstigung der 'Selezione', wie man in Tessin die Parteizersplitterung getauft hat, besteht also einzig und allein im *Nichthindern* von Parteievolutionen, die im Zuge der Zeit liegen und auch unter dem Majoritätssystem schliesslich zum Durchbruch gekommen wären und dann einen viel rascheren Umschwung der Verhältnisse bewirkt hätten.»

Att det proportionella valsystemet icke kan betraktas såsom causa efficiens utan blott som causa occasionalis till de partisönderdelningsprocesser, som uppstå vid densammas tillämpning är en träffande anmärkning. Fråga blott vad användning man gör av denna insikt. I tänkbarast sammanträngda form vederlägges förvisso därmed, att de proportionella valen skulle på något sätt göra våld på de naturligt givna grupperingarna inom folket, d. v. s. förhindra en sammanhållning som av politiska skäl av ett eller annat slag framstår som önskvärd. Tvärtom: proportionalismen (= ekviteten) innebär den fullständiga friheten att antingen gå samman eller åtskiljas — en frihet, som icke existerar under majoritetsvalen, vilka tvinga till ett minimum av partigrupperingar: hattar och mössor, tories och whigs, republikaner och demokrater. Som Klöti anmärker: proportionalismens roll består i ett »*icke-hindrande*» — i ett lossande på majoritetsbojorna.

Men när Klöti fortsättningsvis säger, att dessa partievolutioner ligga »im Zuge der Zeit» och slutligen skulle ha kommit till genombrott även under majoritetsvalsystemet, så är han något oklar. *En* sak är givetvis, att den politiska tyngdpunktens förflyttning (åt vänster?) sannolikt icke

mindre partierna icke på långt när bli representerade i mån av sin storlek, så måste dock den vida ökade möjligheten i jämförelse med majoritetsvalen till bildning av småpartier efter hand övervinna den traditionella föreställningen om de stora partiernas nödvändighet.

Här skall icke sägas något till försvar för dessa nya småkyrkor, som var för sig ha sin renlärighet och sin härskande majoritet. Majoritetstanken är ju icke utrotad ur vårt valsystem därmed att *partierna* fått en något så när proportionell representation. På grund av de metoder, som gälla för fördelningen *inom* partierna, har hela makten därstädes tillfallit valledningen och partimajoriteten, och majoritetsgodtycket har så tagit skadan igen — dubbelt anse många. Jag skall närmare utveckla detta längre fram.

Denna uppdelning i ett flertal partier åskådliggör likväl, om än mycket ofullständigt, en egenskap hos de proportionella valen: att desamma sträva hän mot en helt annan form av parlamentarism än den gamla »hälften + 1-parlamentarismen».

De proportionella valen bära i sitt sköte en ny form för parlamentarism, *Centrumsparlamentarismen:* där varest representationens medelpunkt, dess centrum, är beläget skall makten ligga. Det parti, som är tungan på vågen, är också det, som skall bilda regeringen[1].

Den Edénska ministärbildningen i år har till dels lydt denna proportionalistiska följdsats. Ännu hävdas under inverkan av de gamla lärorna nödvändigheten av fast majoritet — av ett block, som troget stöder regeringen o. s. v. — Det stöd, som det socialistiska partiet gåve en liberal regering, vore ringa eller intet —

heller under majoritetsval i längden skulle ha uteblivit och, då den till sist ägt rum skulle ha skett långt mer abrupt. En helt annan sak är partiernas sönderfallande överhuvudtaget (disgregamento). Detta senare skulle naturligen — i kraft av allt vad Klöti själv anfört — aldrig ha inställt sig.

Den som vill behålla de stora starkt sammansvetsade partierna, sådana vi hittills känna dem från partilivet och partikivet, bör icke vara med om konsekvent genomförda proportionella val — den saken står klar.

[1] Jämför diskussionen om den Staaffska »sockerparlamentarismen» år 1913 samt fil. mag. G. Gyllanders framställning af »*tyngdpunktsparlamentarismen*» i Dag. Nyh. d. 18 aug. och 7 dec. 1917.

om icke ett starkt, på de proportionella valen grundat högerparti gav ett, om ock tyst och motvilligt stöd på andra sidan.

Det är som centerparti, som det liberala partiet i år tagit ledningen.

* *
*

Demokratien har fått uppbära mycket klander för att den icke tillgodoser det hela, att den ger makten åt hälften + 1 men icke tillgodoser hänsynen mot hälften — 1. Å andra sidan har proportionalismen betraktats som en blott söndringstanke. Proportionalismen undergrävde ju endast grundvalen för en fast politik, som är en majoritet, vilken i alla voteringar troget följer sin regering — så hette det ofta.

Dessa brister äro kännbara, ej minst i famlande övergångstider, och man avhjälper dem enligt min tro endast genom att som en slutgiltig konsekvens av såväl demokrati som proportionalism antaga centrumsparlamentarismen.

Man skall härigenom vinna ett smidigare tillgodoseende av folkets önskningar. (Man erinre sig att exempelvis majoritet för radikal politik i en social eller författningsfråga icke innebär majoritet för radikal politik i försvarsfrågan. Majoritets- eller halvmajoritetssystem, som nu i Sverige, tvingar att skära alla frågor över en kam.) Man skall vidare vinna en lugnare av inga fördröjande bakslag hejdad utveckling. Den politiska tyngdpunkten förskjutes endast efter hand. Landet äger en verklig, organiskt sig utvecklande volonté générale i stället för de på den naturliga grupperingen inom folket sig våldförande partiviljorna.

* *
*

Efter representationsreformens genomförande 1907—09 har försports ett sjunkande av andra kammarens kvalitet. Samtidens riksdagsman tenderar, något som allmänt beklagas och belackas, till att nedsjunka till en röstsedel, en etta, som en väljarekår av ettor ställer till partiledningens disposition.

Anhängare av de demokratiska idéerna må säga sig, att detta är en svaghet, för vilken stora vinster köpas av socialreforma-

torisk art. Demokratien är tidens form, heter det, och, så fortsätter mången, som icke äger förmågan att blunda, man får taga bristerna med förtjänsterna — utom de demokratiska linjerna är likväl ingen framstegspolitik att vänta.

Jag tillåter mig att hysa den uppfattningen, att en *ändrad form för det proportionella valsättet* skulle i betydande grad bjuda de nivellerande, kompetensfientliga tendenserna inom demokratien spetsen, och jag stöder denna uppfattning dels på de allmänna kompetensbefordrande egenskaper hos proportionalismen, som jag förut sökt deducera, dels på kännedomen om vårt nuvarande valsätts struktur. Den form av proportionalism, som sedan 1909 är gällande i vårt land, äger blott alltför mycket gemensamt med de gamla majoritetsvalen i majoritetsförtryck och förhindrar rent av i högre grad än dessa valet av självständiga politiska förmågor.

Någon nyhet vill denna sats på intet sätt vara. Densamma har — i olika redaktioner — uttalats mångfaldiga gånger både före och efter representationsreformen. — Men beklagligt nog hava de kritici, som sålunda utdömt gängse former av proportionella val resp. vårt nuvarande valsystem, därmed även ansett sig uttala en dom över proportionalismen överhuvud, och då det icke varit någon tänkbar möjlighet att komma ifrån det proportionella valsättet, har varje tanke på reform fått förfalla.

Det är *inom* det proportionella valsättet som en reform i riktning mot befordran av kompetensen måste ske, och — därom är jag övertygad — med största framgång också kan ske.

I huru hög grad det nuvarande valsystemet kan komma att befordra inkompetensen, därom torde årets val i Skaraborgs läns södra valkrets giva en tillfyllestgörande illustration.

Detta val förtjänade att räddas från glömskan, då det i mönstergill sammanträngdhet exemplifierar några av vår valmetods svåraste bristfälligheter, och då resultatet, sådant det föreligger i hr Johanssons i Slutarp val till representant för valkretsens bondeförbundare, torde slå hittillsvarande rekord i det absurda.

Pressen meddelade vid tillfället, hurusom denne Gustaf Johansson blev vald framför godsägare Berglund i Gimmene,

ehuru den senare stod främst på bondeförbundets lista och Gustaf Johansson nederst som femte namn.

Flertalet av de tidningar, jag sett relatera detta val, ha i huvudsak uppfattat detta som en prickning af hr Berglund i Gimmene. Icke desto mindre må man intet ögonblick misstänka, att genomfallandet av hr Berglunds kandidatur berott på något särskildt misstroendevotum från de egna skarorna. Vi ha tvärtom här att göra med de mest utpräglade fall av vad som av licentiat O. Palme[1] präglats med namnet *rangordning nedifrån*, d. v. s. den egendomlighet hos gällande regler, att de så att säga avläsa röstsedlarna nedifrån och uppåt.

Var och en för valförhållandena intresserad person känner till att hos oss inom partierna tillämpas tvänne regler: rangordnings- och reduktionsreglerna. Rangordningsregeln träder först i funktion och tar endast hänsyn till översta namnet å var röstsedel. Häri dess egenskap av *rang*metod. Allt vore nu godt och väl om rangordningsregeln förmådde tillsätta samtliga partiets platser, men så är icke förhållandet. Rangordningsregeln skall endast tillämpas beträffande den *största* gruppen av besläktade listor och tillfredsställa dennas anspråk på representation. Men det är naturligen inte givet, att alla partiets platser tillkomma endast av denna grupp, den största.

Det stadgas i ifrågavarande lagtext: Upptaga valsedlar till mer än hälften av hela antalet valsedlar inom partiet[2] samma första namn bliver detta det första i ordningen; upptaga valsedlar *som hava samma första namn* och utgöra mer än $^2/_3$ av partiets rösttal jämväl samma andra namn, bliver detta namn det andra i ordningen o. s. v.

Härav följer som sagt, att rangordningsregeln endast tillsätter en, två, tre och flera platser å de listor, som äga en, två, tre kandidater gemensamma; som uppsätta dem i samma ordning och som *äga majoriteten* d. v. s. mer än hälften; mer än två tredjedelar, mer än tre fjärdedelar o. s. v. av partisiffran.

---

[1] Se särskildt dennes Landstingsmannavalen 1910.

[2] I lagtexten står »gruppen», varmed avses partiet. För att undvika förväxling med grupp inom partiet har jag icke användt lagtextens allmänna uttryck.

När denna enighet inte föreligger, och ännu någon plats återstår att tillsätta, tillgripes reduktionsregeln, och *enligt denna tages icke någon hänsyn till rangordningen.* Sedan de röstsedlar, som eventuellt deltagit i tillsättningen enligt rangordningsregeln, blivit reducerade genom den inom parentes sagt långt ifrån exakta Thieleska reduktionen, tillgodoräknas röstsedlarna åt *ettvart* ovan strecket uppfört namn.

Jag har till deras tjänst, som icke ha de bägge ifrågavarande reglerna aktuella för sig, återgivit deras grunddrag. Nu till exemplet! Under partibeteckningen »Bondeförbundet» samverkade denna gången mot det egentliga bondeförbundets vilja såväl höger som bondeförbundare. Bondeförbundet hade gått fram starkt, och det var klart, att detsamma skulle tillsätta en av de två platser, som tillkom den gemensamma partibeteckningen. »Bondeförbundets» (d. v. s. den gemensamma partibeteckningens) 8,603 röster fördelade sig i stort sett på följande listor (enl. uppgifter, som benäget givits av moderata valmansföreningen i Skara):

Listtyp	1.	Stallerhult (och i regel flera). Gemensamt för typen är att Bengtsson saknas	154	
»	2.	Stallerhult, Bengtsson (och i regel flera)	4,647	
»	3.	Moderata valmansföreningens lista med en mängd strykningar och tillskrivningar, gemensamt för typen: att Stallerhult saknas	752	5,553
»	4.	Berglund (ensam)	30	
»	5.	Berglund, J. Johansson, A. Johansson, G. Johansson	2,550	
»	6.	J. Johansson, K. Johansson, A. Johansson, G. Johansson	387	
»	7.	K. Johansson, A. Johansson, G. Johansson	4	
»	8.	A. Johansson, G. Johansson	74	3,050
			Summa	8,603

G. Johanssons namn var dessutom upptaget på en moderat valsedel.

Listorna tillhöra som synes två skilda grupper: 1—3 högern; 4—8 bondeförbundet i egentlig mening.

Endast högern, som är den större gruppen, kan få in något namn genom rangordningsregeln; det är Carl Persson i Stallerhult på 4,801 röster, i första rummet, vilket är mer än hälften av 8,603. När rangordningsregeln brister, vidtar reduktionsregeln,

och enligt denna, som tillåter att understående namn få tävla med ovanstående å samma lista, erhålla namnen å bondeförbundets valmöteslista (se listan n:r 5) rösttal *i fullständigt omvänd ordning* mot å listan. Först kommer den fjärde av Johanssönerna, herr Gustav Johansson, med 3,021 röster; i stället för att stanna hemma i Slutarp och växa i vishet och år, nöjd med utmärkelsen att överhuvud ha placerats på listan, rycker han nu in i riksdagen som bondeförbundets representant. Honom hack i häl följer dock den tredje Johansson med blott en röst mindre: 3,020. Därnäst kommer valmöteslistans andre Johansson med 2,941, så den förste Johansson med 2,937. Sist kommer partichefen, hr Berglund i Gimmene, med endast 2,580 röster.

Som vi se ett något förhastadt tillämpande av sentensen: de yttersta skola varda de främste.

Vi ha nu att särskildt besvara två frågor:

dels: Kan enligt gängse proportionalistiska regler och enligt de regler, som eljes råda i vårt valsystem, Berglund sägas äga rätt till ifrågavarande plats?

dels: Varpå beror, närmare besett, denna vidunderliga »rangordning nedifrån»?

Vad den första frågan beträffar, kan svaras, att med matematisk visshet hr Berglund måste sägas ha rätt till ifrågavarande plats, eller för den, som föredrar en annan synpunkt, att hr Berglunds val vore det bästa uttrycket för valmännens önskningar.

De 2,500 valmän, som i främsta rummet önska hr Berglund vald, äga nämligen rätt till representation — ty om dessa 2,500 ensamma gått fram under egen partibeteckning och med Berglunds namn som enda, så skulle de vid platsfördelningen mellan partierna erhållit en plats. (Jag förutsätter härvid, att de återstående bondeförbundarna hållit sig neutrala, d. v. s. icke röstat.)

Vidare och vad som är minst lika avgörande för denna fråga: det var högerns usurpation av bondeförbundets partibeteckning, som vållade, att rangordningen brast vid tillsättandet av bondeförbundets representant. Hade bondeförbundet fått vara ensamt om sin partibeteckning, skulle Berglund besatt partiets

första (och enda) plats, eftersom 2,580 är vida mer än hälften av 3,050; (ja, för den händelse, att bondeförbundarne med bibehållna proportioner för listornas röstetal hade erövrat ännu en plats skulle denna enligt rangordningsregeln tilldelats den översta av Johanssönerna, hr Johan Johansson i Falköping-Ranten).

Vi ha även till dels besvarat frågan, hur denna rangordning nedifrån uppstått: högerns usurpation av partibeteckningen har varit den närmast tillstötande orsaken. Men, djupare sett, är dock därmed icke röstningen inom bondeförbundets egna led förklarad. Varför har det översta namnet, som dessutom är partiledarens, endast omkring 2,500, då det understa fullständigt okvalificerade namnet har över 3,000 röster? Varför ordna sig automatiskt röstetalen så, att de minskas ju högre upp på listan man kommer? Detta beror på följande omständigheter:

Varje röstande, som föredrar ett *övre* namn framför ett undre, ser denna sin mening uttryckt i *rangordningen* mellan namnen och lämnar in valsedeln i så måtto oförändrad.

Varje röstande, som tvärtom föredrar ett *undre* namn framför ett övre, ger uttryck åt denna sin mening genom att stryka det övre namnet.

Resultat: när rangordningen brister, uttrycker *valsedelmaterialet endast deras särönskningar*, som föredraga *undre* namn framför övre, och röstetalen ordna sig automatiskt så, att det understa går i teten, med alltjämt sjunkande röstetal, ju högre upp på listan man kommer.

I det föreliggande valet avbrytes dock denna rangordning nedifrån av en liten avvikelse, så till vida att ingen av bondeförbundets egna väljare gjort någon åtskillnad mellan de bägge understa Johanssönerna. Det var en högerröst, som ställde om, att av bondeförbundarnas kandidater just den underste blev segrare. Detta får sägas vara pricken över i vid detta märkvärdiga val. Liksom högern genom att usurpera bondeförbundets partibeteckning föranledde, att ledaren blev utslagen, har den med erkännansvärd konsekvens ställt om, att just den understa blev vald i stället.

Av vad typ denna högervalsedel varit, som gripit lottsedeln i ämbetet, därom har jag icke kunnat få upplysning. Som be-

kant förseglas valsedlarna efter valuträkningen och brytas först vid val av ersättare. Man kan endast sluta sig till, att valsedeln i fråga icke å första plats innehållit namnet Carl Persson i Stallerhult, eftersom den i så fall skulle varit nedsatt till ½ röststyrka.

Även mycket ofullkomliga primitiva metoder kunna icke åstadkomma så vettlösa resultat som det ovan relaterade. Ett sådant resultat är endast möjligt, när två till hela sin karaktär vidt skilda förfaringssätt, såsom rangordnings- och reduktionsreglerna, tillämpas på samma valsedelsmaterial. Det är självklart vid varje metod nödvändigt för valmännen att lämpa sin röstning efter de principer, som de anta skola tillämpas vid valuträkningen. Och ingen metod, även den enklaste majoritetsmetod, är så undermålig som den, vilken tillämpas på ett valsedelmaterial, hopbragt med en annan metod för ögonen.

Den nu valde hr Gustaf Johansson i Slutarp är en helt ung, nyss valmyndig man och skall ha uppsatts på femte rummet av bondeförbundets lista som erkänsla för att han, son till en ivrig högerman, bildat en sockenförening åt bondeförbundet. Vid kreerandet på valmötet av detta femte namn, var det givetvis ingen, som hade någon tanke att här förelåg annat än en likgiltig formalitet.

Måhända kommer »Slutarp» i kraft av historiens ironi att värdigt sluta sig till den lysande raden av våra bondehövdingar. Än så länge har man dock skäl att anta, att riksdagen gjort en större förlust i herr Berglunds i Gimmene person.

* *

*

Orimligheter, sådana som det ovan relaterade fallet, dominera icke i vår valmetod. Men den svaghet, som gått i dagen, är djupt konstitutiv för vårt valsystem.

Det är nämligen så, att den fara för dekapitering, som ständigt hotar vid minsta splittring, spelar all makt över i händerna på partiernas valledningar. En sådan makt var icke genom bestämmelserna åsyftad om också av mången förutsedd. I valledningens hand har glidit över de reglerande uppgifter, som icke valsystemet förmår fullgöra.

Noga besett ha av valsystemets svagheter väljarna försatts i valet mellan två onda: att *antingen* utlämna valresultatet till dekapiteringarnas lotteri, *eller* att blindt följa partiledningen. Må man icke förvånas över, att de i det stora flertalet fall föredragit det senare alternativet.

* *

*

En reform av valmetoden har länge varit på tal — diskussionen begynte efter de första valen till F. K., alltså innan andrakammarvalen 1911 gått av stapeln. En kommitté av år 1912, vilken utrustades med samma proportionalistiska sakkunskap, som år 1907 hade ansvaret för valreformens tekniska sida, fick i uppdrag att avgiva ett ändringsförslag, »utan rubbande av grunderna för metoden».

Dessa sakkunnige synas efter allt att döma icke ha anslagit något större antal sammanträden på det dem tilldelade uppdraget. Givetvis voro deras händer genom klausulen om, att grunderna för metoden icke finge rubbas, bundna på ett sätt, som icke kunde ge anledning till ett fördjupande i uppgiften. Genom denna bestämmelse ansågo sig kommitterade icke kunna åtgöra något till rättelse av den betydande disproportionalitet, som består mellan partiernas representation i riksdagen och deras sammanlagda röstsiffror i hela landet (för visso en av de väsentligaste reformpunkterna) ej heller ansågo de sig kunna förorda åtgärder sådana som offentlig kandidatur och valkartell. Såvidt jag förstår, var detta en alldeles onödigt sträng tolkning av klausulen om att icke grunderna för metoden finge rubbas.

Betänkandet avgavs i slutet av år 1913, och däri föreslagna åtgärder voro som var att vänta föga genomgripande. På en punkt infördes en radikal nyhet: en ny rangordningsmetod förordades till ersättande av rang- och reduktionsreglerna. Denna rangmetod, med all säkerhet ett verk av prof. Edvard Phragmén, var av rätt komplicerad natur. Däremot vore dock intet att säga, om samtidigt densamma inneburit någon stor och betydande vinst. Att så knappast var fallet, därom se tvenne artiklar av undertecknad i Dag. Nyh. 13 och 24 jan. 1914.

Det komplicerade och likväl av sakkunnige själva på ett flertal punkter som otillfredsställande betecknade förslaget föranledde ej någon kungl. proposition till 1914 års riksdag. Den dittillsvarande chefen för justitiedepartementet, Sandström, avgick jämte sina kolleger i februari 1914 och efterträddes av Hasselrot. Ett flertal hänsyn föranledde denne senare att icke upptaga förslaget. Han blev enligt statsrådsprotokollet för den 29 maj 1914, av andra trängande lagstiftningsfrågor hindrad att ägna »förevarande synnerligen svårlösta fråga det övervägande» som erfordrades »för att bilda ett bestämt omdöme om sättet för detsammas lösande». Vidare, anförde han vid samma tillfälle, skulle en reform icke kunna träda i kraft tids nog att bliva tillämpad vid de allmänna valen hösten 1914. Att det också kunde ifrågasättas, om man inte kunde låta metoden verka ännu en tid för att vinna erfarenhet, om icke vid fortsatt tillämpning av metoden, och då valmännen alltså bleve mera förtrogna med densamma, resultaten skulle bliva väsentligen bättre — var en synpunkt, som ävenledes framhölls av statsrådet.

Emellertid skedde likväl vid 1914 års fortsatta riksdag en ändring i valmetoden, i det att (i överensstämmelse med kungl. proposition n:r 97) stadgades *absolut rangordning vid ersättareval.* Genom denna i och för sig lika behövliga som lämpligt genomförda reform åstadkommes dock en märklig anomali, i det ersättaren väljes enligt rangordning, ehuru den avgångne kanske valts enligt reduktionsregeln. Den genom dekapitering utslagne ledaren kan på så vis bli ersättare åt den, av vilken han förbigåtts. I det ovan relaterade valet i Skaraborgs södra skulle G. Johansson icke ersättas av vare sig Anders, Karl eller Johan Johansson men av Berglund, vilken dock vid ordinarie valet ägde minsta antalet röster.

Efter detta reformförsök, för vilket ovan redogjorts, har det varit tyst kring frågan om valmetodens reformering. Skall det blifva så även nu efter förnyade erfarenheter om valmetodens missgärningar samt med en författningsrevision i utsikt?

* *

*

De proportionella valproblemen äro icke, som gärna antages, frågor om matematiska finesser. De sammanfalla med frågan om det politiska livets rekrytering, närmare bestämt med *demokratiens* rekryteringsproblem. Man skall måhända som invändning anföra, att inget valsystem liksom överhuvud ingen statsform kan skapa en sund och handlingskraftig politik. Må dock inte denna banalitet utestänga insikten i huru stor skada ett olämpligt valsystem, liksom ett olämpligt statsskick, kan göra genom att binda personliga krafter.

Även om man frånser den enskilde riksdagsmannens direkta personliga insats — varannan riksdagsman är som bekant ledamot i ordinarie utskott — så måste det anses meningslöst, att staten tilldelar den utmärkelse och den kurs i politisk kunskap, som riksdagsmannaskapet innebär, åt relativt ovärdiga, och att så sker bidrar såväl att öka den allmänna parlamentsledan som mången enskild högt meriterad mans lust för den politiska vädjobanan.

Framförallt skall beaktas, att genom den allmänna nivåns sjunkande urvalet av de politiska ledarna måste ske inom en sämre meriterad krets. Satsen, att den gud giver ämbetet, den giver han ock förmågan, är den sämsta av politiska maximer. Men den satsen kan också förstås så: många färdigheter ligga slumrande och aldrig väckta inom människor, därför att de aldrig haft tillfälle att utövas. Mången Bismarck har gått i sin grav som landtjunkare och mången Hindenburg som en i förtid pensionerad general. Det är demokratiens förtjänst, att den på den parlamentariska banan ger dessa dolda krafter tillfälle att utvecklas. Men genom ett partityranniskt och godtyckligt valsystem ryckas förutsättningarna för denna kraftbefriande process undan.

* *
*

Disproportionaliteterna mellan partierna (vilket jag får tillfälle att närmare utreda under punkt V), majoritetsväldet inom partierna och de genom rang- och reduktionsregeln åstadkomna fallen av rangordning nerifrån visa behövligheten av en reform, och jag övergår nu till frågan om vad som valtekniskt kan åtgöras. Därvid ämnar jag söka uppvisa, att vi verkligen med till-

hjälp av den teknik, som redan står till buds, och utan uppbåd av några nybildade, allena saliggörande proportionella valmetoder, skulle kunna på ett genomgripande sätt främja ett friare val av politiska personligheter och samtidigt åstadkomma mer proportionalistiskt korrekta resultat.

Jag förbiser ingalunda, då jag på detta sätt begränsar valet av de medel, som jag anser böra tillgripas, att viktiga proportionellt tekniska problem vänta på sin lösning. *Det är emellertid, synes mig, av vikt att slå fast, att det visst icke är några komplicerade nyheter, som behövas för ett främjande av ifrågavarande politiska syftemål.*

Jämte detta direktiv att icke framlägga några nya och ogranskade hälsomedel, skall här även följas den, att de ändringar, som göras, böra stå i överensstämmelse med de tankevanor, som vårt hittillsvarande valsystem, om också icke alltid följdriktigt, har inskärpt hos väljarkåren. Därmed följer ovillkorligt det i stort sett orubbade bibehållandet av sådana grundvalar för det svenska valsystemet som valkretsindelning, partibeteckning och rangordning. Förslag i stil med det kända Peschke-Koedtska i Danmark att slå samman landet till en enda valkrets, ett slopande av rangordningen mellan namnen, sådant som Isidor Flodström fortfarande synes ansluta sig till, äro naturligen a priori uteslutna — om de också skulle kunna visas vara gagneliga för stäckandet av partityranniet.

Det gäller just i dessa avseenden tvärtom att konsekvent bygga vidare på de lagda grundvalarna.

Övergå vi så till de enstaka reformpunkterna:

I. *Införande av offentlig kandidatur.* Offentlig kandidatur innebär som bekant att såväl partibeteckningar som listor någon viss tid före valet böra ingivas till myndigheterna av respektive partier eller fraktioner. Ett visst antal röstberättigade namn (på danska kallade stiller, uppställare) pläga erfordras för uppsättandet av en särskild lista.

Offentlig kandidatur är en åtgärd, som har en mer praktiskpolitisk och juridisk karaktär än egentligt valteknisk. Alla valsystem kunna sålunda praktiseras med eller utan offentlig kandi-

datnominering. Offentlig kandidatur rubbar intet i valsystemets allmänna struktur — men är likväl av den största betydelse, då den bringar densamma att fungera långt säkrare, i det den motverkar skumraskmanövrer och tillfälligheternas spel.

De fördelar, som kunna vinnas genom införande av offentlig kandidatur i det svenska valsystemet, äro särskilt:

1:o att usurpation av främmande partibeteckning omöjliggöres. Vad detta betyder visas av det i det föregående relaterade Skaraborgsvalet, där det var högerns usurpation av »Bondeförbundets» partibeteckning, som framtvingade reduktionsregelns användning och därigenom möjliggjorde, att bondeförbundarnas femte namn passerade de ovanstående. Enbart offentlig kandidatur hade i detta fall varit nog för att förhindra felresultatet [1]

2:o att icke genom oöverlagda strykningar i sista stund från väljarnas sida listtyper uppstå, som motverka ett godt valresultat, ja rentav, som emellanåt händer, verka i rakt motsatt riktning mot den, som genom strykningen avsetts.

En mängd oansvarigt avgivna röster kunna, ehuru kanske ingen vid lugnt övervägande i tid före valet ville stå för en sådan listtyp, spela segern i händerna på kandidater, som ingen eller nästan ingen föredrager. Även härvidlag kan valet i Skaraborgs södra detta år tjäna som åskådningsmaterial. Det är känt, att det alldeles övervägande antalet av dem, som ströko Berglund i Gimmene nämligen 391 av 465, gjorde detta i avsikt att främja valet av hrr Johan Johansson i Falköping-Ranten och Karl Johansson i Saleby, vilka bägge tillhörde bondeförbundets ledande krafter och såsom mera tvättäkta jordbrukare av mången föredrogos framför herr Berglund — dock endast med resultat som omförmält: att det femte och fullständigt okvalificerade namnet gick in.

[1] För förhastade konklusioner må i största allmänhet varnas. Intet är lättare än att plåstra med nya bestämmelser och samtidigt uppvisa, att i *det* och *det* och *det* »fallet» skulle ett felaktigt resultat ha undgåtts, därvid förglömmande, att när dessa nya bestämmelser införts, *nya* felaktigheter uppstå, kanske mer svårartade än de gamla. Endast en grundlig teoretisk prövning kan förutse och tillnärmelsevis uttömma de mångskiftande växlingarna i valsedelsmaterialet, till vilka vid reglernas uppställning hänsyn skall tagas.

Även med bibehållande av nuvarande valtekniska regler skulle för den skull offentlig kandidatur på många punkter säkerligen verka i rätt riktning.

Men därtill komma några ytterligare fördelar.

3:o att först därigenom möjliggöres eller åtminstone betydligt underlättas en reform, varom senare skall talas, nämligen införande av valkartell m. a. o. dubbel partibeteckning.

4:o och till sist, att valsiffrorna bli betydligt förenklade. Besväret vid själva valuträkningen skulle förminskas och felräkningar undvikas.

Dessa fördelar äro, synes det mig, ganska tungt vägande. Häri torde nog de, som studerat vårt valsystems verkningssätt och sökt efter medel att avhjälpa bristerna, vara ganska allmänt ense. Så valkommitterade av år 1913 i sitt betänkande, sid. 24, ehuru de på grund av begränsningen i sitt uppdrag ej anse sig kunna föreslå offentlig kandidaturs införande.

Invändas kan förvisso och har ofta anförts emot offentlig kandidatur, att densamma är fientlig mot rätten att fritt rösta. Detta argument är dock endast en flirt med valfriheten utan varje allvarlig avsikt. Friheten att kasta in vilken godtyckligt uppställd valsedel som helst är friheten att kasta bort sin röst. Till förmån för en verklig valfrihet äro helt andra bestämmelser av nöden.

II. *Valkartell* eller dubbel partibeteckning. Härmed menas, att tvenne befryndade partier kunna gå fram under gemensam partibeteckning samtidigt, med bibehållande av resp. särpartibeteckningar. Sålunda vid årets val hade båda de socialdemokratiska partierna kunnat gå fram under »Arbetare»-beteckningen, under vilken sorterat »vänster»- och »höger»-socialdemokratiska partibeteckningar. Så också gemensam kartellbeteckning för exempelvis »nationella partierna», sönderfallande i »bondeförbund» och »moderata». Vid fördelningen av platserna tillämpas naturligen först D'Hondts regel mellan olika kartellerna och ev. fristående partibeteckningar; därefter samma regel inom resp. karteller, mellan de underordnade partibeteckningarna.

Vinsten härav framgår av följande: nu måste, då två partier eller skarpt skilda partifraktioner strida inom samma parti-

beteckning, varje parti strängt hålla sig till sin partilista. Den minsta splittring åstadkommer, i kraft av reduktionsregeln, att gruppen resp. partiet blir representerat av ett mindrevärdigt namn. En större splittring kan alldeles beröva gruppen resp. partiet platsen (exempel på det senare Jönköpings östra 1911). Genomföres åter valkartell, kunna grupperna fritt eller åtminstone relativt fritt låta motsatserna pröva sina krafter. M. a. o. en särkandidatur till förmån för någon enskild, av valledningen mindre välsedd, men i övrigt av starka sympatier inom partiet uppburen kandidat, behöver icke inhiberas på grund av de nyssnämnda riskerna.

Betydelsen av valkartell vid en reform av valmetoden ligger dock än djupare än härmed angivits och sammanhänger med ett av den proportionella valteknikens kvistigaste problem. Det ligger nämligen i varje valmetods uppgift icke blott att skipa rätt mellan klart uppställda listor utan även att bringa skiljaktiga listor till samarbete. Valmannen liksom väljargrupperna ha nämligen inga absoluta önskemål i kandidatväg: de ha sina favorit-önskningar, vidare kompromissönskningar och till sist sin partianslutenhet. Därest sålunda en anhängare av Johan Bergman icke kan få denne vald, nöjer han sig med att understödja Knut Kjellbergs val. Därest ingen av dessa kan väljas, vill han i varje fall med sin röst understödja de frisinnade.

Åt dessa valmannens första- och andrahandsönskningar bör också, i den mån med praktikens behov av enkelhet är förenligt, även valsedeln ge uttryck. En valsedel, som lyder »Nationella valkartellen», »Bondeförbundet» + en namnlista är ett fullödigare uttryck för den röstandes vilja än den, som endast lyder »Bondeförbundet» + en namnlista.

Det blir för den skull valmetodens sak att samarbeta de på så vis mer specialiserade valönskningarna. Förlägges icke denna uppgift till själva valet och valuträkningen, så bringas den därmed icke ur världen: den enighet, som icke valmetoden kan ombesörja, måste då vara åvägabragt redan före valet, och det blir respektive valledningar, som få utföra detta. Men därigenom lägges till skada för de enskilda väljarnas frihet en enorm makt i valledningens hand.

Ett sätt att åstadkomma ett dylikt samarbete av skilda listor föreligger som sagt i partibeteckningen. Alla listor inom partiet, vilka namn de än tillhöra, understödja till slut partiets starkaste namn. Om ett parti når upp till exempelvis jämnt största effektiva valkvoten och alltså enligt D'Hondts regel erhåller en plats, behöver ett detta parti tillhörigt namn endast 1/2 av valkvoten + någon majoritet för att erhålla platsen i fråga. Detta namn har sålunda blivit placerat på ett *ursprungligt* röstetal, som endast utgjorde något mer än 1/2 valkvot; den andra hälften av valkvoten utfylldes av andrahandsröster, som uteslutande understödja kandidaten i fråga i hans egenskap av partiman.

Hade nu partibeteckning saknats, skulle partiledningen varit nödsakad att locka och tubba denna andra hälft av partiets väljare att *omedelbart* rösta på ifrågavarande kandidat. — Dessa andra hade då stått i valet och kvalet mellan att uppgiva varje prövning av sin röststyrka och helt giva sig i partiledningens lydno eller att riskera att kasta bort sina röster på en spränglista — fenomenet är särskilt känt från majoritetssystemets dagar.

Häri således partibeteckningens samarbetande uppgift. Det må i förbigående nämnas, att det gives metoder, som på ett vida smidigare sätt än partibeteckningarna utföra denna samverkan. Enklast av dessa är »uteslutningsmetoden» av undertecknad framställd år 1910 i en broschyr »Ny metod för röstsammanräkning». Enligt denna, som från början var avsedd för voteringar, uteslutas efter hand de svagaste namnen, och dessas anhängare få överflytta sina röster på de *eventuella* namn, som de utsatt under den egentliga önskekandidaten. Att kombinera dessa invecklade förfaringssätt med proportionella val är en svår men efter min mening för den proportionalistiska teknikens framtid mycket viktig uppgift. Den resulterar dock näppeligen i valmetoder, som kunna handteras av icke-specialister, och har detta problem här nämnts endast för att ytterligare markera partibeteckningens roll i valsystemet.

Vad är det då, som just gör införandet av *dubbel* partibeteckning eller »valkartell» nödvändigt? Jag tror mig i det föregående till dels ha besvarat frågan men skall påpeka en särskilt

tvingande omständighet. Det är följande: Till de reformer, som behöva vidtagas, hör det konsekventa genomförandet av absolut rangordning, sådan som redan för närvarande gäller vid tillämpandet av rangordningsregeln. Men nu finnes snart sagt intet som så splittrar ett röstmaterial som absolut rangordning mellan namnen — ty därigenom understöder ju en lista i varje moment endast *en enda* kandidat. Den Thieleska reduktionsregeln i all sin groteska felaktighet har dock en förtjänst: att den sammanhåller besläktade listor. Den utletar dock det namn, som utgör föreningsbandet mellan de skilda listorna. Här som på andra områden äro dessa för alla välbehagliga personer inte alltid de mest glänsande, men de kunna dock i vissa fall ha funktionen att åt en grupp (eller parti utan särskild partibeteckning) rädda ett mandat, som eljest skulle ha gått förlorat för densamma. Denna sammanhållande kraft i Thieleska reduktionsregeln går förlorad i det ögonblick, absolut rangordning införes — och det är som ekvivalent till denna, det är nödvändigt att införa den dubbla partibeteckningen.

* *

*

III. *Så till metodfrågan inom partierna.*

Det torde råda en nästan undantagslös enighet mellan svenska proportionalistiska författare allt sedan 1910, då valsystemet började visa sina praktiska verkningar — därom, att rangordningen måste sättas i kraft vid tillsättandet av samtliga platser. *Hur* detta skall ske, därom gå meningarna i sär. Sålunda föreslog hr Petersson i Lidingö vid 1912 års riksdag användandet av ett *automatiskt streck*, vilket skulle å valsedlarna, uppifrån räknat, avskilja endast just så många namn, som ifrågavarande parti hade att besätta. En sådan enkel bestämmelse skulle endast den skydda mot svårare fall av dekapitering, men dock ej mot alla [1]. Fullt effektiv är endast absolut rangordning, så som vid samma riksdag föreslogs av hr Nilson i Örebro, nuvarande krigsministern. Jämte absolut rangordning ville hr

---

[1] Se undertecknads kritik Dag. Nyh. 29 jan. 1912 samt O. Palmes till just.-min. Sandström afgifna Undersökning om 1912 års motioner sid. 5—27.

Nilson ha använd den Thieleska reduktionsmetoden, d. v. s. att envar sedel, som deltagit i tillsättningen av 1, 2, 3 . . . x platser skulle i och för följande tillsättningar divideras med 1 + 1, 2 + 1, 3 + 1 . . . x + 1 röster.

Tyvärr står denna Thieleska reduktionsregel icke i överensstämmelse med den D'Hondtska fördelningsregeln liksom ej heller med den s. k. Hagenbach-Bischoffska valkvoten, vilka bägge sins emellan nära besläktade fördelningsmetoder äro för vårt valsystem grundläggande. Att den Thieleska reduktionsregeln beror på en alldeles falsk generalisering av det D'Hondtska fördelningssättet, har undertecknad sökt uppvisa i Statsvetenskaplig tidskrift 1912: Felaktigheter i de Thieleska valmetoderna. D'Hondts regel avser endast att åstadkomma en fördelning, då *skarpt åtskilda partier* föreligga [1]. Inom partierna är problemet på ett helt annat sätt invecklat, ty där måste man tillåta de olika listorna att samverka för besättandet av gemensamma namn. Jag skall icke här spilla tid på att ådagalägga detta förhållande, men hänvisar den intresserade till min broschyr: Förslag till ny metod för röstsammanräkning sid. 10 och 11, nyssnämnda artikel om Felaktigheter i de Thieleska valmetoderna sid. 160—165, proportionsvalkommitténs betänkande 1913, sid. 27 samt lic. O. Palmes Undersökning år 1912 på uppdrag av justitieminister Sandström, sid. 31 ff.

Ett litet belysande exempel förtjänar dock anföras.

1600	800	1400
A	B	C
B		

Absolut rangordning är stadgad och därför bliva vid första platsens besättande röstsummorna följande: A 1600, B endast 800, C 1400. A erhåller första platsen. Till andra tillsättningen reduceras första listans 1600 till 1600 : 2 = 800; röstsummorna bliva: B 800 + 800 = 1600; C 1400. B erhåller andra platsen. De två första listorna, som sammanlagt ha 1600 + 800 = 2400, ha således

[1] Vår valmetods sällan praktiserade bestämmelse, att gemensamma namn *först* kunna tillsättas av ett parti, *sedan* av ett annat och att halvering av platsen ifråga skall ske, är, som lätt förstås, en oväsentlig modifikation, ehuru den har skenet av att innebära något mera. Avgörande är här, att samverkan mellan listor icke får ske.

erhållit två platser genom att splittra sig på två listor; C, som äger rätt till andra platsen, såsom mer än hälften av de övriga listornas summa, har gått miste om denna plats.

De felaktigheter, varav den Thieleska reduktionsmetoden så att säga konstituvt lider, äro sådana, att de högst väsentligt skärpas, när och i den mån rangordning införes. När nu det stora reformönskemålet är just rangordning, måste man se till, att icke vid dess tillgodoseende valresultatet i stället försämras ur den proportionella rättvisans synpunkt. Man måste för att återgå till den förut använda bilden samtidigt med att man tillgodoser rangordningens »aristokratiska» krav, akta sig för att släppa efter på den proportionella rättvisans »demokratiska» krav, på fordran att alla röster skola ha i görligaste mån lika inflytande.

För att kunna tillgodose dessa samtliga synpunkter vill jag föreslå *den Thiele-Englund-Nilsonska metoden i förening med en utvidgad rangordningsregel.*

Den nuvarande rangordningsregeln grundar sig på den s. k. Hagenbach-Bischoffska, rättare Droopska valkvoten, vars formel är

$$\frac{\text{antalet väljare}}{\text{genom antalet representanter} + 1} + \text{en differens.}$$

Denna formel är konstruerad på grundvalen av följande tankegång: När vi skola avgöra om en lista har rättighet till en enda, partiet tillkommande, plats, dela vi partiets röstsiffra i tvenne lika stora delar, och därest listans röstetal överskjuter storleken av en av dessa delar, äger den givetvis majoritet och för den skull en rätt till den enda platsen. Vad ha vi härvid rent matematiskt gjort? — Vi ha dividerat partiets samlade röstsiffra med en divisor, som utgöres av antalet av de platser, som skola besättas, ökat med 1. Kvoten ha vi ökat med en differens, som av praktiska grunder icke gärna bör vara mindre än att den höjer kvoten i fråga till närmaste högre hela tal, och som icke heller, för att konstituera majoritet, behöver vara större. Härav formeln $\frac{v}{r+1}$ + diff. (v = ant. väljare; r = ant. representanter).

Att den svenska rangordningsregeln endast är ett tillämpande av denna valkvot är tydligt. *Men valkvoten i fråga är icke i vår*

rangordningsregel fullt utnyttjad.[1]. Den svenska vallagen talar endast om »samma röstsedlars» rätt att tillsätta representanter, därest de utgöra:

$$\frac{v}{1+1} + \text{diff.};\ 2 . \frac{v}{2+1} + \text{diff.};\ 3 . \frac{v}{3+1} + \text{diff.};\ \text{etc.}$$

Minoritetsgrupper kunna icke få sina namn placerade enligt detta förminskade fördelningstal (l. valkvot)[2]. Härav rangordningsregelns bristning tidigare än eljes behövligt, och genom reduktionsregelns inträdande tvenne fel:

1:o att minoritetsgruppen icke alls blir placerad. Detta har för gällande metods del mycket omsorgsfullt klarlagts av lic. O. Palme i hans undersökning åt justitieminister Sandström 1912.

2:o att minoritetsgruppen (till läsaren: skilj mellan parti och grupp!) får som sin representant ett av gruppens obetydligaste namn.

Tillämpa vi en utsträckt rangordningsregel även på minoritetsgruppen i det ovan givna exemplet på fel hos Thiele-Englund-Nilson, så finna vi $v = 3800$; $r = 2$; valkvoten i fråga blir $3800 : (2 + 1) + \text{diff.} = 1266{,}67 + \text{diff.} = \mathit{1267}$. När nu listan III når upp till detta rösttal, äger den i konsekvens med valsystemet i övrigt en otvivelaktig rätt till en plats. Den andra av platserna går som förut enligt rangordningsregeln till listan I.

Kan icke denna utvidgade rangordningsregel tillsätta ytterligare någon plats, skulle Thiele + rangordning träda i funktion. D. v. s. envar röstsedel, som deltagit i tillsättningen av ett eller flera namn, divideras med antalet tillsatta platser + 1 och platserna tillsättas efter relativ majoritet; därvid skulle alltid endast det översta ännu ej tillsatta namnet å resp. valsedlar gälla.

Tilläggas må, att en lista bör anses ha deltagit i tillsättningen av samtliga namn, vilka på listan inneha ett högre rum än det namn, som listan vid pågående tillsättning understöder. Sålunda:

---

[1] Detta sannolikt beroende på, att man från början tänkt sig att *partierna* skulle alltsomoftast få gemensamma kandidater, och att en utsträckt rangordningsregel då skulle vålla räknebesvär.

[2] Ang. denna terminologi jfr Cassel: Proportionella val, sid. 14. (Bil. 1 till Bet. med förslag till prop. valsätt avg. 1903).

	A_I	B_{II}
	B_I	A_{II}
	C_I	D_{II}
antal röster:	24	20

A och B äro redan tillsatta. Tävlan står mellan C och D. Ehuru A. insättes på första platsen av listan I ensam, är det rättvist att, när A_{II} efter B:s tillsättande »dykt upp», listan II anses ha deltagit i tillsättningen av A. I annat fall skulle D få större röstsiffra än C och den mindre listan bli avsevärdt bättre representerad än den större. Det är en mycket väsentlig fördel hos en metod som denna enkla, på Thiele byggda rangmetod, att den utan komplikationer möjliggör sådant hänsyntagande till »uppdykande namn». Detta kan ej Phragméns finare byggda rangmetod av 1913, enär detta skulle göra metoden »så komplicerad, att den bleve praktiskt oanvändbar» [1].

Genom införande av ovanstående regler, skulle dels vinnas ett absolut skydd mot dekapitering, dels en högst väsentlig förbättring ske i den proportionella fördelningen.

* *

*

Svensk proportionalism har sedan 1909 särskilt haft en viss bestämd teknisk uppgift för ögonen, som populärt talat kan sägas vara en utsträckt d. v. s. fullt effektiv rangordningsregel, men som mer exakt bestämt har inneburit försök att ombilda den D'Hondtska fördelningsregeln på ett sådant sätt, att den äger giltighet även på fall av listor med gemensamma namn.

Svensken Phragmén och dansken Thiele hade redan på 1890-talet utarbetat metoder med den d'Hondtska metoden för ögonen. De utgingo bägge från att ingen rangordning skulle gälla utan namnen vara likvärdiga. Skillnaden dem emellan består i, att Thiele — ehuruväl hans lära om väljarkårens större eller mindre tillfredsställelse som måttstock för ett valresultats riktighet er-

[1] Angående denna metod se undertecknads artiklar i Dag. Nyh. 13 och 24 jan. 1914: De sakkunnigas förslag till reform av valmetoden. Min rangmetod av 1910 (Statsv. tidskr.) tar i motsats till Phragméns av 1913 hänsyn till uppdykande namn.

bjuder sitt stora teoretiska intresse — likväl aldrig insåg, hur långt mera komplicerad problemställningen är vid fall av blandade listor, medan åter Phragmén utarbetade sin metod med fäst avseende å just detta förhållande.

Då efter 1909 behovet av en effektiv *rang*ordningsmetod tydligt framstått i de inträffade dekapiteringarnas grella belysning, föranledde detta en mängd rangmetodsförslag. I stort sett kunna dessa metoder sägas ligga antingen på den enklare byggda Thieleska reduktionsregelns linje eller på den mer komplicerade Phragménska metodens. På den förra linjen ligga sålunda den av dåv. fil. kand. T. Fogelqvist i Uppsala N. T. år 1910 framlagda metoden, den förutnämnda Thiele-Englundska metoden samt det av hr Petersson i Lidingö motionsvis 1912 framlagda förslag till »automatiskt streck». Av det senare slaget åter äro den av undertecknad i Statsvet. Tidskr. 1910 framlagda rangmetoden, den Phragménska metoden av 1913, samt i viss mening den i »Förslag till ny metod för röstsammanräkning» av mig framställda proportionella valmetoden.

Såsom några ens tillnärmelsevis giltiga lösningar av problemet kunna icke de på den Thieleska linjen liggande metodförslagen göra anspråk; dessas förtjänster äro av helt praktisk natur. Men ej heller de senare metoderna, som söka att mer ingående reglera listornas växlande samverkan och konkurrens, kunna sägas utgöra fullgiltiga lösningar av problemet: ombildandet av det D'Hondtska successiva förfarandet för fall av blandade listor. Det synes mig därför, så länge icke en sådan fullgiltig lösning av problemet i fråga föreligger, icke vara tvingande skäl att tillgripa något mer inveckladt förfaringssätt. I allt väsentligt torde kombinationen: en utvidgad rangordningsregel + den Thiele-Englundska rangmetoden föra till målet [1].

---

[1] Ytterligare kunde dock tilläggas såsom ett listsammanhållande element den av mig 1910 konstruerade prövningsmetoden (se »Förslag till ny metod för röstsammanräkning» etc.). Men i motsats till vad jag tänkte mig 1910 skulle därvid redan vid första tillsättningen *varje* lista deltaga med sin oreducerade styrka, samt *alla* listor, som upptagit ett namn, vilket tillsatts, reduceras för detta och reduceras lika.

Vill man gå ännu ett steg i riktning mot fulländning och komplikation, vilket på detta område blir detsamma, kan lämpligen den Thie-

För att resumera: 1:o stadgas i bägge dessa metoder absolut rangordning, vilken ger skydd mot till följd av nuvarande regler inträffade dekapiteringsfall. 2:o förhindrar anbringandet av en utvidgad rangordningsregel de iögonenfallande disproportionaliteter, som förefinnas i det nuvarande valsystemet, och vilka lätt skulle bli än mer omfattande, om den Thiele-Englund-Nilsonska metoden ensam tillämpades.

* *

*

IV. *Personröstning med supplementär anslutning till parti.*

Den tanke, som låg till grund för stadgandet i nuvarande valsystem om »fria gruppen» borde återupptas men ges en mer livsduglig gestaltning. Avsikten med »fria gruppen» var givetvis att bereda plats åt politiska riktningar liksom politiska personligheter, som stodo utanför de politiska partibildningarna. Den form, som gavs åt denna för visso lovvärda tanke, var icke lycklig och har icke manat till praktisk efterföljd. De fria grupperna ha icke skickat representanter till riksdagens kamrar.

Orsaken härtill ligger i öppen dag. Den, som lämnar sin röst till en lista tillhörande fria gruppen, riskerar i högsta grad att få sin röst till ingen verkan bortkastad, och detta därför, att en aktion till förmån för en eller flera kandidater utom partierna är ett fullständigt oberäkneligt företag. Varje sådan aktion råkar

---

leska reduktionsregeln ersättas med min i Statsvet. Tidskrift år 1910 framlagda rangmetod (vilken icke med avseende å reduktionen må förväxlas med den snarlika Phragménska metoden av 1913). — Ett dylikt metodkomplex, bestående av: utvidgad rangordningsregel + ifrågavarande rang- och reduktionsmetod + prövningsmetoden, skulle fylla långt gående anspråk i alla riktningar. Den är givetvis knappast praktiserbar annat än under förutsättning att valuträkningarna betros åt en central valuträkningsbyrå. En sådan få vi väl förr eller senare.

Må man dock inte överdriva svårigheterna i tillämpningen av mera invecklade proportionella valmetoder. När man betänker, hur stora svårigheter ettvart folkskolebarn måste kunna bemästra: allmänna och decimalbråk, regula de tri m. m. för att icke tala om den algebra som femteklassisten måste ha på sina fem fingrar, så förvånas man över misstron till »vanliga dödligas» prestationsförmåga i proportionella val. Men hemligheten är tillfinnandes i fördomen, att all kunskap, som hör politiken till, *icke skall behöva kosta någon särskild möda.*

ut för en växelverkan mellan företagets egen oberäknelighet och valmännens därpå grundade misstro, som förhindrar de naturliga sympatierna att ta sig uttryck i rösturnan. När trots denna för alla dylika säraktioner förhärjande korseld vid årets val i skånska trestadskretsen f. d. riksdagsman Christiernsson lyckades att på sitt namn ensamt[1] erhålla 800 röster, så tyckes mig detta visa hän på mycket vittgående sympatier inom valmanskåren.

Det gives en utväg att möjliggöra sådana säraktioner, som vilja åt riksdagen bevara enstaka män, som ha stor duglighet, men vilkas politiska kynne icke kan betecknas genom att sätta en punkt någonstädes på den linje, som förenar desperadohöger med Z-socialism. Denna utväg finnes i *personröstning med supplementär anslutning till parti.* På en dylik valsedel anger valmannen överst namnet på den person, vars namn han vill främja. Under detta namn, skildt från detsamma exempelvis genom ett dubbelt streck, följer en vanlig partiröstsedel, upptagande det parti och de kandidater, valmannen skulle rösta på, därest han på förhand insåge, att aktionen till förmån för den specielle kandidaten vore utsiktslös. Vid valuträkningen tävlar så denna fria grupp (d. v. s. alla de valsedlar, som i första hand rösta på specialkandaten i fråga) med de sedvanliga partierna och har tillfälle att enligt D'Hondts regel erhålla en plats. Erhåller den ifrågavarande fria gruppen åter ingen plats, fördelas gruppens röstsedlar, i enlighet med den supplementära röstningen (under dubbelstrecket) på partierna, och ny fördelning enligt D'Hondts regel sker.

Den här föreslagna anordningen skulle måhända åt representationen kunna bevara och återskänka månget offentligt samvete. Det må vara, att dylika offentliga samveten icke ha så stort dagspolitiskt inflytande, men månne de icke i det politiska livet och även i representationen kunna utgöra ett välbehövligt salt?

* *
*

V. *Avskiljande av tilläggsmandat för åstadkommande av en rättvis partirepresentation över landet som helhet.*

En av säregenheterna i vårt proportionella valsystem av 1909 är att partiernas representation i landet som helhet avsevärdt av-

---

[1] Under partibeteckning: »Fria gruppen», en contradictio in adiecto!

viker från det rent proportionella. Sålunda var det liberala partiet exempelvis vid 1911 års val överrepresenterat med icke mindre än 9 platser, som alltså bort tillkomma övriga partier. Vid årets val erhöllo som nämnt gammalsocialdemokraterna 14 platser mer än deras röstsiffra berättigade till.

TABLÅ I.

	Höger		Liberaler		Socialdemokrater	
	Fakt. result.	D'Hondt öv. land.	Fakt. result.	D'Hondt öv. land.	Fakt. result.	D'Hondt öv. land.
Hösten 1911 [1]	65	72	101	92	64	66
Våren 1914 [2]	86	86	71	74	73	70
Hösten 1914 [3]	86	84	57	62	84	87

TABLÅ II.

Partiställningen i Andra kammaren januari 1918.

	Faktiskt result.	Röstsiffror [4]	Proportion. enl. d'Hondt	Behövlig korrigering för erhållande av prop. resultat
Moderata	59	182,070	57	— 2
Jordbrukarnas riksförbund	3	22,659	7	+ 4
Bondeförbundet	9	39,262	12	+ 3
Liberalerna	62	202,936	64	+ 2
Gammal-socialdemokraterna	86	228,777	72	— 14
Ny-socialdemokraterna	11	59,243	18	+ 7
Summa	230		230	

Orsaken till denna brist på full eller ens tillnärmelsevis korrekt proportionalitet ligger närmast att söka i de alltför små valkretsarna. Tänkom oss att, som i huvudsak före reformen 1907—09, varje valkrets endast väljer en representant — det är

[1] Sveriges officiella statistik, riksdagsmannavalen, åren 1909—1911 sid. 43.

[2] Sveriges officiella statistik, riksdagsmannavalen, våren 1914, sid. 28.

[3] Sveriges officiella statistik, riksdagsmannavalen, 1912, 1913 samt hösten 1914 sid. 50.

[4] Enligt uppgifter lämnade av Statistiska Centralbyrån.

den ena ytterligheten, majoritetsvalen — tag å andra sidan det fall, att hela landet utgör en enda valkrets — vilket ju är det proportionalistiska idealet, förfäktat av de proportionalistiska fäderna, Victor Considérant, Andrae och Hare, så synes det naturligt, att envar mellanliggande storlek hos valkretsarna, valkretsar på 2, 3, 4, 5 och flera representanter, trots det proportionella valsättet, endast utgöra en övergångsform från majoritetsvalsystemet till det proportionalistiska idealet.

Envar som godtar den D'Hondtska regeln såsom giltig, kan endast söka orsaken till den nämnda disproportionaliteten i valkretsarnas alltför ringa storlek, och i överensstämmelse härmed har föreslagits utvidgande av valkretsarna. (Så i en motion av Nydal vid 1912 års riksdag.)

Emellertid har på annat håll orsaken ansetts ligga i själva fördelningsregeln. I en skrift med titeln: *Kritik av den senaste proportionsvalkommitténs betänkande* (Sthlm 1914) har fil. lic. Hugo Reuter påvisat, att därest i stället för den D'Hondtska fördelningsregeln det såsom föråldrat ansedda Andrae-Hareska fördelningssättet: valkvot med största överskott använts inom valkretsarna, skulle fördelningen vid 1911 års val ställt sig sålunda:

mod. 73, lib. 91, soc. 66.

Enligt såväl D'Hondt som Andrae över landet som helhet:

mod. 72, lib. 92, soc. 66.

Enligt D'Hondt inom valkretsarna (verkl. partiställn. 1911—1914):

mod. 65, lib. 101, soc. 64.

Det midtersta resultatet: 72, 92, 66 är det proportionalistiska idealet. Med det överensstämmer i det allra närmaste det resultat, som skulle ha erhållits med Andraeska största överskottets regel. Avvikelsen som finnes är till förmån för ett minoritetsparti: liberala partiet har en plats för litet, det moderata en för mycket. Denna avvikelse är förvisso att likna vid den enda svala, som ingen sommar gör.

D'Hondt åter ger ett felresultat på icke mindre än 9 platser — till förmån för det största partiet. Att D'Hondt gynnar de större partierna är en förebråelse, som ofta riktats mot densamma. Å andra sidan — är det icke en riktig konsekvens av valkretsar

på endast 4—7 representanter, att resultatet kommer att i sin helhet utfalla till förmån för majoritetspartierna, som naturligen äro förhållandevis mindre splittrade och därigenom göra mindre restförluster? Man kan diskutera, om icke, när Andrae ger så tillnärmelsevis godt resultat över landet som helhet, detta är ett indicium *emot* Andrae: det ena felet, de små valkretsarna, upphäves av det andra, den Andraeska restmetoden.

I den riktningen peka undersökningar av den Andraeska största överskottsregelns verkningar vid vissa fall av tillspetsade partiproportioner. Så i nedanstående exempel, anfört hos Cahn: das Verhältniswahlsystem sid. 313.

I en valkrets skola väljas tre representanter; tre grupper (A, B och C) ha uppställt tre kandidater var; antagom att

Gruppen	A:s	kandidater	erhålla	tillsammans	15,000	röster
»	B:s	»	»	»	9,000	»
»	C:s	»	»	»	6,000	»

då ha sammanlagdt avgivits 30,000 röster. Den Andraeska valkvoten = 30,000 : 3 = 10,000. I kraft av valkvoten blir gruppen A tilldelad en plats. Gruppen A:s rest blir 15,000 — 10,000 = 5,000. Nu måste de bägge återstående platserna besättas enligt största överskotts-(rest-) regeln, och därvid erhålla grupperna B och C var sin plats. Är detta resultat rättvist? — Att gruppen A, som har *mer* än dubbelt så många röster som gruppen C, går miste om en andra plats, tyckes icke överensstämma med proportionalistiska principer.

Resultat sådana som dessa jämte den omständigheten, att den D'Hondtska lösningen åtminstone förefaller gå fördelningsproblemet på ett långt smidigare sätt in på livet, ha gjort, att den D'Hondtska regeln efter hand utträngt den Andraeska. Och när för två och ett halvt år sedan Andraes eget hemland, Danmark, införde ett fullständigt proportionellt valsätt, var det icke Andraes utan D'Hondts regel, som föredrogs.

Dock vill jag på intet vis ha sagt, att jag betraktar Andraes fördelningsregel såsom oriktig eller D'Hondts som riktig. Jag har endast velat visa, att frågan icke är avgjord med de valstatistiska

hänvisningar, som lic. Reuter i sin broschyr under uttryckligt avböjande av en matematisk prövning framlägger.

D'Hondts regel har på senare tid varit grundläggande för snart sagt allt proportionalistiskt arbete. Den är också grunden för det svenska valsystemet och bör givetvis så förbli, till dess densammas matematiska och eo ipso praktiska ohållbarhet blivit klart ådagalagd.

Möjligt är, att proportionalismens grundläggande problem, fördelningsregelns, ännu bidar sin lösning.

Emellertid behöva vi icke vänta på en sådan trollformel för att åstadkomma en i stort sett fullt proportionell fördelning. Danmark, som länge varit ett proportionalistiskt föregångsland — Andrae lyckades redan 1855 genomföra ett högst utvecklat proportionellt valsystem vid val till riksrådet — har frambragt en fyndig, ja genial idé, som förtjänar att lysa över det svenska valsystemets tristess.

Denna idé, vars upphovsman enligt uppgift skall vara en folkskollärare Axel Schmidt, är den att reservera ett visst antal mandat, och att sedan valen i kretsarna försiggått, använda de reserverade mandaten, »tilläggsmandaten», till att åstadkomma en proportionell fördelning mellan partierna över landet i sin helhet.

När Danmark 1915 i princip övergick till det proportionella valsystemet, bibehöll det likväl vid folketingsvalen enmansvalkretsarna (så när som på Köpenhamns-Frederiksbergskretsen). Antalet mandat i folketinget blir enligt denna, på grund av kriget ej ikraftträdda reform[1], 140, men endast 117 av dessa tillsättas i de enskilda kretsarna. De övriga 23 användas till att, sedan valen i kretsarna avgjorts, åstadkomma en fullt proportionell representation, så att varje parti får den mandatsiffra, vartill det är berättigat enligt sin sammanlagda röststyrka i hela landet. Om sålunda vid de kommande folketingsvalen ett minoritetsparti, t. ex. högern, skulle erhålla låt oss säga 15 av valkretsarnas mandater, men det vid en sammanräkning av partiernas röstsiffror över hela landet visade sig, att partiet i fråga enligt D'Hondts fördelningsregel vore berättigat till inalles 25 mandat,

[1] Val skola hållas våren 1918.

då skulle det för att nå upp till full representation få sig tilldelat 10 av de ovannämnda 23 tilläggsmandaten.

Vid införande av en liknande anordning med tilläggsmandat i Sverige, ha vi ju den betydande fördelen av att redan äga proportionella val i de särskilda kretsarna, varför de disproportionella resultat, som skola utjämnas, ej äro tillnärmelsevis så stora, som om valen i kretsarna vore majoritetsval, vilket på det nämnda undantaget när är fallet i Danmark. Medan danskarna ansett sig behöva reservera 23 av 140 mandat, torde det antal mandat, som vid de svenska andrakammarvalen skulle behöva reserveras, icke överstiga 20 av 230. Hela anordningen skulle sålunda endast bliva en lätt anbragt överbyggnad på det nuvarande valsystemet [1].

Det skulle föra för långt att här å nyo bryta en lans för den proportionella idéen — har man en gång anslutit sig till densamma, är det självklart, att den till fullo bör följas. Så mycket blott skall påpekas, att den bristfälliga proportionaliteten i vårt svenska valsystem trenne gånger suggererat fram en uppfattning om en större omkastning inom väljarkårens sympatier än som verkligen ägt rum: 1911, våren 1914 och vid årets val. Må man betänka, att 10 platser för mycket vid ena valtillfället till förmån för högern och 10 platser för litet vid nästa val gör ett »jordskred» på 20 platser — som är idel sken [2].

Även för denna uppsats främsta syfte, att söka ange några valtekniska medel, som underlätta representationens rekrytering av självständiga politiska förmågor, ha »tilläggsmandaten» sin betydelse. — Minoritetspartierna riskera nämligen — i motsats till majoritetspartierna — att till följd av bostadsbandet i A. K. få sina främsta män utslagna, om dessa råka vara bosatta i partiets svagare kretsar. Så hände vid årets val med Lindhagen (som, även om plats skulle beredas honom i F. K., därstädes knappast skulle erhålla någon särskilt förstående publik). Nu är det just till minoritetspartierna, som tilläggsmandaten huvud-

---

[1] Som jag förut påpekat i Dag. Nyh. 15 juni 1915.

[2] Jag förbiser icke härvidlag, att detta skenbara »jordskred» uppträder i form av ett påbröd till ärligt förvärvade vinster. Bildandet av valkartell kan dock här väsentligt spela in.

sakligen skola gå, och tillfälle beredas därigenom — därest tilläggsmandatens personliga besättande uppdrogs åt resp. nyvalda riksdagspartier — dessa att invälja sina särskilda förtroendemän. Tilläggsmandaten bli på sitt sätt ett slags skydd för dekapitering.

* *
*

Vid angivandet av de medel, som kunna skapa en bättre riksdagsmannarekrytering, har utelämnats en och den säkert icke minst viktiga — att sinnet för de personliga insatsernas betydelse höjes. Nå, det ligger utom valteknikerns sfär — ja, i gudarnes sköte. — Att sinnet för, intresset för politiska personligheter är svagt i vårt land, är säkert, man jämföre engelsmännens rikhaltiga memoarlitteratur och deras nästan sentimentala andakt inför personliga kraftyttringar. England entusiasmeras av personligheter, Frankrike av idéer, men i ingeniörernas land betraktas både personligheter och idéer med misstro.

* *
*

I den strid, som kommer att utspinna sig mellan partierna kring den nyväckta författningsfrågan — borde det dock kunna vara enighet om, att jämte det brännande spörsmålet om hur de olika partierna genom rösträtts- och valbestämmelser skola få sitt inflytande minskat eller ökat, finnes ett gemensamt intresse, att oavsedt vilket parti som sitter inne med majoriteten och vid rikets roder — få det offentliga livet fylldt med det bästa i personuppsättning, som nationen kan åstadkomma. Högern, som särskilt i första kammaren ser en kompetensens borg, och som i den framtågande demokratien fruktar för en inkompetensens syndaflod, torde låta sig angeläget vara att icke släppa någon av de garantier, den f. n. besitter, utan nya garantier. Skulle den icke till någon del kunna finna den i reformer av här antydt slag? Demokratien åter, som sätter lit till att folket nog skall kunna skaka fram de behövliga styresmännen ur sin kappa, och som dessutom har intresse av att representationens sammansätt-

ning ger densamma auktoritet gent emot den personliga kungamakten, borde, tyckes det, även den kunna ha goda skäl att ansluta sig till en reform i här skisserad riktning.

Ja, i grunden är detta en den parlamentariska demokratiens sak, då denna givetvis alltid har ett *positivt* intresse i representationssystemet. Historiska omständigheter ha i flera länder, så i vårt land och Danmark, gjort att proportionalismen framförts som en högersak. Högerpartiet — väntande att genom en representationsändring komma i hopplös minoritet — fick i bägge dessa länder ögonen öppnade för det rättvisa i den proportionalistiska tanken och uppställde densammas realiserande som ett sitt villkor. Detta får dock icke skymma insikten i att den proportionella idéen är jämnårig med den moderna demokratiens genombrott: franska revolutionen. Nu kan givetvis denna princip även tillämpas, när oligarkiskt begränsade kårer välja — men det var likväl naturligt, att först de tider, som sökt genomföra satsen om allmän frihet, jämlikhet och broderskap, fick tillfälle att utveckla representationsskicket överhuvud och därmed också förståelse för det oberättigade i att göra majoritetstvånget större än strängt nödigt är.

I den politiska utvecklingen har ständigt demokratien beredt vägen för proportionalismen. Demokratien är det första: den förintar forna jämviktsförhållanden mellan segrare och underkuvade, herrar och tjänare, och bringar nya skikt upp i dagen, vilka begära platsen i solen. Proportionalismen är det andra — det medel, som man tillgriper för att bringa jämvikt mellan dessa motsättningar.

Man ser detta samband mellan demokrati och proportionalism klarast i Schweiz. Det var städse de franska frihetsrörelserna, den stora revolutionen i form av erövring och befriande av de underkuvade välska kantonerna, 1830- och 1840-talens frihetsrörelser genom exemplets makt, som bragte de nationella, sociala och konfessionella motsatserna i dagen och manade detta lands många elementer till ny och rättvisare maktfördelning.

Så har marken beredts för proportionalismens segertåg i Schweiz under senare hälften av 1800-talet. Detta land, som

farmför andra skapat en realdemokrati, är också proportionalismens huvudfäste.

Det proportionella valsystemet är ett instrument, som den moderna demokratien behöver för att bli mäktig sina arbetsuppgifter. Må densamma se till, att detta instrument fungerar väl.

Den kommunala skattereformen.

Enligt senast avgivna förslag.

Av

Redaktör **Uno Landén.**

Såsom uti dagspressen tidigare omtalats, avlämnades under sistlidne april månad till finansministern två förslag till kommunalskattefrågans lösning. Det ena av dessa, här benämnt komitéförslaget, är utarbetat av för ändamålet tillsatta sakkunniga, hrr landskamreraren G. V. Eiserman och f. d. kammarrättsrådet, numera kamreraren i överståthållareämbetet Erik von Wolcker; det andra har avgivits av landskamreraren Otto V. Landén, vilken i egenskap av medlem i den s. k. värdestegringsskattekomitén förordnats att deltaga i kommunalskattekomiterades arbete. Då det under arbetets gång visade sig, att av landskamrer Landén ifrågasatta allmänna grunder för frågans lösande i väsentliga delar skilde sig från komiterades förslag, erhöll herr L. ytterligare uppdrag att utarbeta de av honom skisserade huvudgrunderna för frågans lösning; och resultatet härav föreligger i hans ovannämnda jämsides med de komiterades utarbetade förslag.

Det är sålunda redan från början klart, att de båda förslagen skola förete grundväsentliga olikheter. Men då båda i huvudsak bygga på redan gällande kommunala skattelagstiftning följer därav, att förslagen åter i vissa avseenden ganska nära sammanfalla. Här nedan skall försökas att på det begränsade utrymme, som för ändamålet står till buds, lämna en kortfattad resumé av förslagens huvudpunkter med särskilt aktgivande på de likheter och olikheter, som emellan dem förefinnas.

Komiterade hava kallat sitt förslag »lag angående kommunal skattskyldighet och taxering», i landskamrer Landéns förslag heter det »lag om kommunal beskattning».

Redan här möter man en grundläggande skiljaktighet. Komiterade utgå från den enskildes skyldighet att erlägga kommunal skatt, landskamrer Landén från kommunens rättighet att beskatta.

I båda förslagen har man för erhållande av på samma gång största möjliga fasthet och största möjliga mångsidighet i den kommunala beskattningen jämsides tillämpat principen »skatt efter intresse» med principen »skatt efter förmåga», den förra med avseende på dem, som i kommunen besitta fast egendom eller utöva till densamma lokaliserad förvärvsverksamhet, den senare i mera intimt samband med den skattskyldiges rent personliga förhållanden. Då kommunen i olikhet mot staten är uteslutande hänvisad till de skattekällor, som anvisas för täckande av det kommunala skattebehovet, är det av stor vikt, att dessa skattekällor d. v. s. beskattningsföremålen bestämmas och utformas på ett sådant sätt, att deras skattevalörer i förhållande till varandra icke allt för mycket bliva beroende av konjunkturväxlingarna. Syftet att åstadkomma en sådan fasthet i beskattningen vinnes, enligt förslagen, genom tillämpandet av principen skatt efter intresse. Men då i vårt land kommunerna utöver handhavandet av egna hushållningsangelägenheter fått sig ålagt att såsom organ för statsförvaltningen ombesörja jämväl vissa statens uppgifter av beskaffenhet att i allmänhet böra av medborgarna bestridas efter ungefärligen enahanda principer, som ansetts riktiga vid den direkta statsbeskattningen, skulle ett ensidigt fullföljande av intresseprincipen, särskilt på grund av densammas oförenlighet med ett hänsynstagande till de skattskyldigas personliga förhållanden lätt leda till en allt för tyngande skattebelastning av skuldsatta skattskyldige eller i allmänhet för sådana, som hava jämförelsevis stora personliga förpliktelser att fullgöra. Till undvikande härav har jämsides med principen om skatt efter intresse föreslagits principen skatt efter förmåga.

Vid den detaljerade utformningen av dessa principer gå förslagen åter i sär.

I komitéförslagets första paragraf stadgas att till underlag för den allmänna bidragsskyldigheten till täckande av kommuns skattebehov skall taxering ske till skatt för *fast egendom*, skatt för *avkastning* samt skatt för *inkomst* och *förmögenhet*.

Fastighetsskatten skall enligt förslaget utgå efter taxeringsvärde, som med vissa undantag åsättes efter den fasta egendomens påräkneliga saluvärde, beräknat efter objektiva och således allmängiltiga grunder. Åtskillnaden i taxeringshänseende mellan jordbruksfastighet och annan fastighet bibehålles i förslaget men göres mera distinkt än för närvarande och bestämmes, oberoende av fastighets kamerala natur, uteslutande av användningssättet. Varje brukningsdel eller med andra ord varje för sig nyttjad ägovidd tillhörande ett och samma ägovälde blir taxeringsenhet oberoende av den kamerala naturen.

Enär skogsaccisen tänkes fortfarande bibehållen, avser förslaget beträffande jordbruksfastighet att ålägga den del av taxeringsvärdet, som belöper å skog utöver husbehov, lindrigare fastighetsskatt än taxeringsvärdet i övrigt. Såsom en gagnelig kontroll

över, att alla värdefaktorer må bliva vid taxeringen vederbörligen beaktade, skall taxeringsvärdet uppdelas i vissa specialvärden, jordbruksvärde, skogsvärde samt tomt- och industrivärde.

I jordbruksfastighets taxeringsvärde skola såsom hittills inga mangårds- och driftsbyggnader. Beträffande annan fastighet däremot skall, såvida den är bebyggd, å marken sättas det särskilda värde, marken skulle äga utan byggnader, samt å byggnaderna det värde, som efter avdrag av markvärdet från fastighetens hela taxeringsvärde må återstå. Denna föreskrift, asyftande att få utrönt själva jordvärdet, är betingad av det sätt, varpå sakkunnige tänkt sig beskattningen av oförtjänt värdestegring å jord till annan fastighet än jordbruksfastighet.

Avkastningsskatten skall enligt förslaget träffa nettoavkastningen för varje särskild förvärvskälla, med bortseende från sådana förhållanden, som äro att hänföra till andra förvärvskällor eller till den skattskyldiges person. Vid beräkning av avkastningen från en förvärvskälla får således icke avdragas förlust eller kostnader, som uppstått i annan förvärvskälla, samt icke heller några som helst personliga utgifter eller förpliktelser, utom vad som är att anse såsom omkostnader i den ifrågavarande förvärvskällan. Ränteutgifter räknas i allmänhet icke till avdragsgilla omkostnader i vidare mån än de kunna gå i kvittning mot ränteinkomster med undantag för bank eller annan pänningrörelse, däri inbegripet handel med värdepapper. Dessa få räkna ränteutgifter som omkostnader, varemot till dem influtna intäkter i form av utdelning å aktier, som eljest icke underkastas avkastningsskatt, skola inberäknas i förvärvskällans skattepliktiga avkastning.

För taxeringen till avkastningsskatt äro förvärvskällorna noggrant afgränsade från varandra. De uppdelas i sju grupper, som benämnas jordbruksfastighet, annan fastighet, kapital, avkomstgivande rättigheter, rörelse eller yrke, tjänst samt annan förvärvsverksamhet.

Föremål för avkastningsskatten skall i regel vara varje särskild förvärvskällas avkastning under beskattningsåret. I fråga om förvärvskälla tillhörande grupperna jordbruksfastighet, rörelse eller yrke föreskrives att, därest förvärvskällan under hela beskattningsåret samt under ett helt eller två hela år närmast därförut varit i samma innehavares hand, avkastningen skall taxeras efter medeltalsberäkning under ifrågavarande två resp. tre år. Beträffande enskild skattskyldig, som blivit eller bort bliva i riket mantalsskriven, skall i hans mantalsskrivningskommun 500 kronor vara fria från avkastningsskatt. Ytterligare lindringar i avkastningsskatten kunna efter prövning av varje särskilt fall även beredas skattskyldiga med upp till 2000 kronor taxerad inkomst- och förmögenhetsskatt, i händelse vissa ömmande omständigheter föreligga.

Om den i komitéförslaget intagna kommunala *inkomst- och*

förmögenhetsskatten kan i korthet sägas, att den i allt väsentligt sammanfaller med statens inkomst- och förmögenhetsskatt.

Återgår man så till det Landénska förslaget finner man även där grunderna angivna i första paragrafen, där det heter »kommun äger till täckande av sitt för varje år i laga ordning fastställda skattebehov uttaga följande skatter (kommunalutskylder) nämligen 1) *egendomsskatt*, 2) *kommunal inkomstskatt* samt 3) *kommunal förmögenhetsskatt*».

Egendomsskatten enligt detta förslag sammanfaller i princip med komitéförslagets fastighetsskatt. Vissa detaljskillnader kunna dock fastslås. I komitéförslaget har begreppet fast egendom tagits i den nu brukliga formen, så att lös egendom, vilken enligt gällande lag är att hänföra till fast egendom, beskattas i samband med skatten för fast egendom men annan lös egendom lämnas oberörd av fastighetsskatten. Landskamrer Landén har här föreslagit en annan ordning. Då fast egendom gjorts till föremål för en särskild objektskatt vid sidan av den kommunala inkomstskatten å egendomens avkastning, har herr L. ansett rättvisan fordra att även besittningen av annan produktiv egendom bör göras till föremål för liknande objektbeskattning. Enligt hans förslag avser därför egendomsskatten att drabba såväl fast egendom som produktiv lös egendom. Och för att bringa större reda i taxeringsförfarandet hänför han till lös egendom även sådan, som enligt gällande lag är att hänföra till fast egendom. Den Landénska egendomsskatten avser vidare att rikta sig mot fastigheterna i deras helhet i bestämt angivet syfte, att träffa såväl jorden som byggnaderna.

Enligt det Landénska förslaget är egendomsskatten sålunda en objektskatt på besittningen och motsvarar i huvudsak komitéförslagets fastighetsskatt. Den subjektiverade skatt på avkastningen, som i det Landénska förslaget benämnes *kommunal inkomstskatt*, innefattar däremot i sig komitéförslagets både avkastningsskatt och kommunala inkomstskatt. Herr L. anser sig härigenom undgå dubbelbeskattning samt genom inkomstskattens hänsynstagande till den skattskyldiges personliga förhållanden vinna största möjliga rättvisa vid skatternas fördelning.

Inkomst- och förmögenhetsskatten är i det Landénska förslaget utarbetad efter väsentligt andra grunder än de, som gälla för statens inkomst- och förmögenhetsskatt. Den skilsmässa mellan statens och kommunernas skatteväsen, vilken i själva verket uppnåddes genom 1910 års reform av statens skatteväsen, bör enligt herr L:s mening även i formellt avseende göras så fullständig som möjligt. Hans förslag till kommunal inkomstskatt är endast ett fortgående på den väg gällande bevillningsförordning inslagit, när den bygger inkomstbevillningen på en beskattning av avkastningen från särskilda inkomstkällor. Den kommunala inkomstbeskattningen måste, heter det, i likhet med inkomstbevillningen mera ansluta sig till själva inkomstkällans avkastning än till personens inkomst, även om vid skattens beräkning hänsyn i ej så ringa mån

kan tagas till vissa personliga moment. Den kommunala inkomstskatten är, såsom komplement till den besittningen träffande egendomsskatten, avsedd att vara en skatt på avkastningen av alla inkomstkällor, som falla under kommunens beskattningsrätt. Den skall utgå för inkomst av fast egendom, rörelse eller yrke samt annan inkomstkälla.

Denna inkomstskatt kompletteras i sin ordning av en rent personlig *förmögenhetsskatt* avsedd att träffa den efter avdrag av ägarens skulder återstående, behållna förmögenheten i det fall, där denna uppgår till minst 1000 kronor. Den kommunala förmögenhetsskattens grundbelopp är förslagsvis satt så lågt som till 50 öre för varje tusental kronor av den taxerade förmögenheten och skattens andel i repartionen är begränsad till högst 100 procent av grundbeloppet. Förmögenheten som beskattningsföremål har redan för statsbeskattningens del tagits i anspråk i så pass vidsträckt omfattning, att det icke synes tillrådligt att låta kommunalbeskattningen inrikta sig på densamma i ett direkt och huvudsakligt syfte att därav utvinna något mera avsevärdt skattebidrag. Den kommunala förmögenhetsskatten har därför tilldelats endast en utjämnande uppgift.

Beträffande gränsen för den personliga *skattelindringen* skilja sig förslagen. Denna är i komitéförslaget satt till 3000 kronor, under det landskamrer Landén föreslår den till 6000 kronor.

I det Landénska förslaget föreslås beträffande kooperativa föreningar, i det fall att föreningen icke tillämpar vanliga marknadspriser, att sådan förenings inkomst av rörelsen skall beräknas till minst 8 procent av årsomsättningen. I samma riktning uttala sig även komiterade i sin allmänna motivering, men de ha icke föreslagit särskilt lagstadgande på denna punkt.

I fråga om äkta makars skattskyldighet upptager det Landénska förslaget en nyhet avsedd att tillmötesgå kravet på, att äkta makar icke må betraktas såsom ett gemensamt skatteobjekt. Härom stadgas, att, där hustru har egen inkomst av arbete, nedsättning i makarnas skattskyldighet skall, såvida nämnda inkomst icke överstiger 6000 kronor, äga rum efter en närmare angiven skala.

De båda förslagen sammanfalla i bestämmelserna om fastighets taxering efter gällande saluvärde, om taxeringsenheter och taxeringsvärdets uppdelning för kontrollens skull i vissa angivna specialvärden samt rörande bestämmelserna om beskattningsorten. Ävensa beträffande statens kommunala skattskyldighet uttala sig förslagen i princip likartat. Komiterade ha dock frikallat staten från erläggande av avkastningsskatt samt med vissa undantag beviljat kommuner och andra myndigheter enahanda frihet.

Skatteprocenten för de skattekällor, som icke hänföras till fast egendom är i båda förslagen satt till 1 procent av det beskattningsbara beloppet, lika för land och stad. För egendomsskatten föreslår det Landénska förslaget ett »grundbelopp», varmed förstås det belopp, som utgör 0.04 procent av egendomens taxeringsvärde. Och

är detta grundbelopp gemensamt för all fast egendom. Komitéförslaget däremot upptar i detta fall inga lagbestämmelser, enär dessa äro ämnade att få sin plats i de egentliga kommunallagarna. I betänkandet angives dock, huru de sakkunnige tänkt sig saken. Enligt detta skulle repartitionen ske efter följande »förhållandetal»: jordbruksfastighet utom skogsvärde 0.05 procent i landskommuner, i städer 0.04 procent av taxeringsvärdet, jordbruksfastighets skogsvärde 0.03 resp. 0.02 procent samt annan fastighet 0.04 procent i landskommuner och 0.03 i städer.

I motsats till komiterade förutsätter landskamrer Landén, att skogsaccisen skall bortfalla.

Det Landénska förslaget är indelat i fyra avdelningar, av vilka den fjärde handlar om »jordräntestegringsskatt». Förslaget till sistnämnda skatt förelag dock icke färdigt i samband med förslaget till kommunal beskattning i övrigt utan har först senare avlämnats.

Jordräntestegringsskatten innefattar en för vårt land helt ny skatteform. Skatten är obligatorisk och skall, oberoende av skattebehovet för året, uttagas inom varje kommun av där taxerad jordräntestegring. Jordräntestegringskatten är en å fast egendom vilande avgäld, som erlägges årligen med två kronor för varje fulla etthundra kronor av jordräntestegringens beskattningsbara belopp. Skatten är avsedd att drabba endast själva jorden, det fristående markvärdet, ej därå uppförda byggnader och dylikt. Den skall drabba all jord, i motsats till vad kommunalskattekomiterade förutsatt, således även jordbruksjord. Men förslaget skiljer på markvärdestegring och jordräntestegring. Med *markvärdestegring* förstås sådan värdestegring, som uppkommit genom jordägarens egna åtgöranden, och sådan värdestegring skall enligt förslagets uttryckliga föreskrift icke påföras jordräntestegringsskatt. Genom denna föreskrift anses skatten endast i undantagsfall komma att beröra verkliga jordbrukskommuner. Med *jordräntestegring* förstås värdet av den stegring i marks årliga avkastningsförmåga, som icke skäligen är att tillskriva åtgärder från markägarens sida utan uppkommit av andra omständigheter, särskilt direkta åtgärder från samhällets sida eller den allmänna utveecklingen och befolkningens tillväxt. Har jord träffats av värdestegring enligt båda dessa grunder skall för bestämmande av jordräntestegringens kapitalvärde från det belopp, som angiver den totala markvärdestegringen, avdragas värdet av den markvärdestegring, som skäligen är att tillskriva åtgärder av markens ägare. Detta värde uppföres såsom för taxeringsperioden skattefri markvärdestegring. Från det belopp, som angiver jordräntestegringens kapitalvärde, må för bestämmande av det beskattningsbara beloppet avdrag ske för skada och förlust genom *intrång*, som markägaren skulle lida, därest jordräntestegringen utnyttjades, genom att nödgas bortföra å marken befintliga byggnader eller anläggningar. *Har* markägaren för detta utnyttjande lidit skada och förlust genom intrång, skall skatten beräknas å jordräntestegringens kapitalvärde utan nyss nämnt avdrag, men

markägaren åtnjuta vederlag genom frihet från den sålunda beräknade jordräntestegringsskatten under så lång tid, som enligt matematiska grunder erfordras för ersättande av kapitalvärdet å för markägaren sålunda uppkommen förlust.

Taxering till jordräntestegringsskatt skall verkställas vart femte år. Varje år skall jordräntestegringens för året gällande beskattningsbara belopp med därå belöpande jordräntestegringsskatt fastställas.

Staten är befriad från erläggande av jordräntestegringskatt och kommunen påföres icke sådan skatt till sig själv. Även viss annan i lagen angiven mark är befriad från erläggande av jordräntestegringsskatt.

En särbeskattning av jordvärdet eller jordräntan har synts förslagsställaren berättigad och i sin ordning vid sidan av den allmänna kommunala fastighetsbeskattningen, vilken senare riktar sig mot den fasta egendomen i dess helhet och ej blott mot jorden. Han har dock funnit såväl rättsliga som praktiska hinder möta för en sådan särbeskattning av redan uppkommen jordränta under sådana former, som här kunna ifrågakomma. Jordräntestegringsskatten är därför avsedd att drabba endast det jordvärde eller den jordränta, som uppkommer i framtiden efter en i sammanhang med beskattningens antagande fastställd dag. Under visst år efter lagens ikraftträdande skall i sammanhang med da företagen allmän fastighetstaxering all i riket belägen mark, med undantag av mark som tillhör staten eller kommunen själv, uppskattas för bestämmande av det förhandenvarande markvärdet (ingångsvärdet), vilket är ett för framtiden skattefritt markvärde.

Jordräntestegringsskattens bärande princip är att den skall drabba endast den »oförtjänta» värdestegringen, i förslaget benämnd jordräntestegring i motsats till den genom jordägarens egna åtgöranden uppkomna markvärdestegringen.

Jordreformvännernas krav på att all skatt pålägges det nakna jordvärdet har i detta sammanhang gjorts till föremål för en intressant historisk utredning. Efter anförande av denna utredning kommer landskamrer Landén till den slutsatsen att »tanken på införandet av en jordvärdeskatt enligt Henry Georges program under bestående samhällsordning hör till de planer, som icke kunna realiseras».

Litteratur.

Karl Petander. *Goda och dåliga tider.* Stockholm 1917.

Det föreliggande arbetet är läsvärt, trots de avsevärda brister som enligt nedan få anses vidlåda detsamma. Författaren synes nämligen i viss mån lyckas i den uppgift, han tydligen förelagt sig, nämligen att göra sannolikt, att skördarnas beskaffenhet hava ett större inflytande på konjunkturväxlingarna, än flertalet nationalekonomer varit benägna att medgiva. En stor förtjänst hos arbetet är, att förf. icke i högre grad fallit offer för den naturliga frestelsen att tillmäta den omständighet (skördarnas beskaffenhet), som han särskilt vill framhäva, oproportionerligt stor betydelse i förhållande till andra omständigheter, som medverka till konjunkturväxlingarna. Arbetet präglas tvärtom med få undantag av en lovvärd måttfullhet i omdömet, som gör läsaren böjd att med förtroende följa förf:s framställning, en benägenhet, som visserligen ibland försvagas, då man här och var tycker sig finna, att förf. förväxlar orsak och verkan. Detta fel är emellertid så vanligt i avhandlingar om konjunktur- och prisförhållanden t. o. m. hos nationalekonomer av rang, att det ej bör bortskymma förtjänsterna i förf:s arbete.

Förf. stöder sin åsikt om skördarnas betydelse för konjunkturväxlingarna framför allt på statistiska data, kurvor och sammanställningar i rikt mått. Det teoretiska resonnemanget om konjunkturväxlingarnas orsaker är instrött mellan siffrorna, vilket för övrigt är rätt naturligt i ett arbete, som ej behandlar enbart dessa utan konjunkturfenomenet i dess helhet. Att giva en kort sammanfattning av förf:s åskådningssätt i frågan ställer sig på grund härav ej så lätt. Nedanstående utdrag torde emellertid innehålla kärnpunkterna.

Jordbruket bildar enl. förf. genom sin avkastning den bas, varpå det industriella uppsvinget vilar; detta gäller såväl den kontinuerliga utvecklingen som de tillfälliga starka uppsvingen. Rikare skördar tillåta en ökad industribefolkning att utan sänkning av levnadsstandarden få sitt behov av livsmedel tillfredsställt. Under uppsvingsperioden drager industrien genom att erbjuda flera arbetstillfällen och genom att stegra lönerna till sig arbetskraft bl. a. från jordbruket. Denna arbetskraft, som drages från jordbruket ersättes genom ökad användning av maskiner där.

Jordbruket är »den faktor, som framför andra genom sina växlande skördar igångsätter eller framkallar den industriella vågrörelsen». (Sid. 45 och 46).

Huru förf. tänker sig, att de växlande skördarna verka, torde bäst framgå av sid. 83—88, där det bl. annat heter, att rika skördar medföra »en starkt ökad efterfrågan på industriprodukter, framkallad vare sig direkt av jordbrukarnas ökade inköp av industrivaror, av de ökade transporterna [1] eller av den starka spekulation, som den låga eller sänkta räntefoten framlockar eller på båda sätten». Grunden till den låga räntefot, som förf. här omnämner, är enligt honom den ökning i det »agrara sparkapitalet», som rika skördar förorsaka. Enär en del av detta sparkapital insättes i bankerna (»det i bankerna representerade eller insatta sparkapitalet») föranledas nämligen enl. förf. dessa att sänka räntefoten. En rik tillgång på agrart »sparkapital» synes enligt förf. vara en förutsättning för den industriella spekulationen och den industriella konjunkturvågen. Sparkapitalets ökning är »det moment — — som sätter uppsvingsrörelsen i gång» (sid. 192). Den egentliga orsaken till att förf. förnekar möjligheten av att en konjunkturvåg kan uppkomma utan växling i skördarna är nämligen hans mening att industrien själv ej kan skapa något nämnvärdt »sparkapital» (sid. 80 och 81).

Som man ser spelar »det agrara sparkapitalet» en mycket stor roll i förf:s teori. Man skulle då kunna vänta, att en fullt klar definition lämnas å detta begrepp, men häri besvikes läsaren. Förf. lämnar å sid. 72 följande utredning av begreppets innebörd:

»Den del av jordbrukets avkastning, som jordbrukaren icke brukar för egen del eller för den fortsatta driften av sitt företag, överlåter han, såsom vi sett, i regel till industrien och dess befolkning eller till andra samhällsklasser och erhåller i ersättning härför andra varor, såsom maskiner o. d., penningar eller värdepapper. Detta överskott från jordbruket, som sålunda *icke omedelbart konsumeras*, kan med en nationalekonomisk term betecknas såsom *reala sparmedel* eller *konkret sparkapital*. Det torde i regel icke bli mer än ett à ett och ett hallt, högst två år gammalt, och det ersättes eller förnyas ständigt genom de årliga tillskott, som jordbruket skänker.»

Det framgår ej av ovanstående begreppsutredning vari detta »konkreta sparkapital» egentligen består. Tydligt är, att förf. åtminstone här ej vill, att själva spannmålen skall räknas dit [2]. Såsom exempel på beståndsdelar av detta sparkapital nämner han maskiner o. d., penningar eller värdepapper. Det må först anmärkas, att det är högst ovanligt att räkna värdepapper, t. ex. en aktie eller en obligation, såsom konkret kapital. Detsamma gäl-

---

[1] Av stora spannmålslaster o. d.

[2] På andra ställen i arbetet förefaller det emellertid som om spannmål skall räknas till sparkapitalet.

ler väl även om penningar, såvida det ej är fråga om mynt. Vidare måste det med skäl frågas, varföre detta kapital har så kort varaktighet som ett till högst två år. Någon förklaring till denna förf:s förmodan lämnas ej. En lantbruksmaskin har väl betydligt större varaktighet än 1 à 2 år och likaledes mynt och värdepapper. Enligt förf. insättes en del av det agrara sparkapitalet i bankerna. Det framgår ej, huruvida även detta sparkapital är »konkret».

Att ett av förf:s grundbegrepp, såsom vi sett, är oklart, utgör i och för sig en betänklig sak. Värre är, att denna oklarhet synes hava lett till ett direkt tankefel i förf:s teori. Förf. förmenar, såsom vi av den ovanstående redogörelsen sett, att den omständigheten att jordbrukarna i betalning för en rik skörd få in ett jämförelsevis stort penningkapital, vilket insättes i bankerna (»det i bankerna representerade sparkapitalet») såsom en anledning till en sänkning av bankräntan. Han förbiser därvid, att detta penningkapital måste komma någonstädes ifrån, och glömmer, att köparna av spannmålen tydligen för att framskaffa penningarna, ceteris paribus, måste anlita bankerna till minst det belopp, som sedermera av jordbrukarna insättes i bankerna. En rik skörd kan således icke skapa någon riklig penningtillgång i bankerna. Tvärt om är det högst sannolikt, att en sådan skörd medför en tendens till knappare penningmarknad, eftersom en rik skörd under förutsättning att den har ett högt penningvärde för sin omsättning bör kräva en jämförelsevis stor penningstock.

Samma tankefel torde förf. sedermera begå, då han vill förklara övergången från uppsving till depression. Han lägger därvid (se t. ex. sid. 120) mycket stor vikt vid det agrara sparkapitalets tillvaro såsom bas för bankernas utlåning och ser i det svaga utbudet av dylikt sparkapital en av anledningarna till penningknappheten vid krisen. Förhållandet är det rakt motsatta. En svag (mindre värdefull) skörd kräver i och för sig mindre och ej mera omsättningsmedel och tenderar således i och för sig att minska och ej att öka kreditspänningen.

De ovannämnda grundfelen i förf:s teori hava åtminstone efter anmälarens uppfattning på ett ofördelaktigt sätt påverkat största delen av förf:s framställning. Detta hindrar emellertid ej, att förf. i realiteten kan hava rätt i sin mening att skördarna utöva ett ganska stort inflytande på konjunkturvågen, större än nationalekonomerna i regel hava velat medgiva. Teoretiskt kan detta förklaras blott med användande av det ena ledet i förf:s teori eller genom påpekandet att en rik skörd (eller helst flera rika skördar) som väsentligt höja jordbrukarnas ekonomiska ställning, böra hava den verkan att tillfälligtvis öka efterfrågan på industriprodukter. Mera behöves helt visst vid vissa tillfällen ej för att sätta den industriella konjunkturvågen i rörelse, en rörelse, som sedan automatiskt förstärkes på grund av de latenta krafterna i den kapitalistiska produktionsprocessen. Från detta medgivande

åt förf. är det emellertid långt till ett godkännande av förf:s sats att den industriella vågrörelsen icke kan med avseende å sina primära orsaker förklaras ur industrien och kapitalismen.

Förf. har nog också rätt i sin åsikt att en svag skörd å en tidpunkt, då högkonjunkturen närmar sig toppen, lätt nog leder till krisen, liksom att en god skörd kan fördröja omslaget. Detta har många gånger påpekats av teoretikerna och praktiska finansmän. Såsom stöd för sin åsikt kunde förf. ock hava omnämnt, att kriserna oftast inträffat på hösten efter en svag skörd på norra halvklotet.

Att granska och uttala sig om beviskraften hos de statistiska tablåer och kurvor, varmed arbetet är utrustat, skulle föra alltför långt. För förf:s åsikt torde särskilt tala tablån å sid. 134 och 135, däri det visas, såväl att åtminstone sedan år 1881 en kvantitativ rik skörd också betyder en värdefull skörd, i pengar räknat, som att de årliga variationerna i skördarnas värde både absolut och relativt sett äro så stora, att de måste vara i stånd att öva ett rätt betydande inflytande på världskonjunkturen. Variationer på ända till 30 % från ett år till ett annat i världsskördens (vete, korn, råg, majs och havre) värde och absoluta värdeskillnader om mer än 6 millarder kr. kunna svårligen anses betydelselösa.

Frappant är också sammanställningen å sid. 57, därav det synes framgå att uppsvingsperioderna i regel utmärkas av betydligt rikare skördar än nedgångsperioderna. Fakta, som rätt starkt tala emot förf:s åsikter, finnas emellertid även och förf:s förklaringar och försök att bringa dessa fakta i överensstämmelse med hans teori verka ej alltid övertygande. Alltför lätt synes han t. ex. glida över Minnie Throop Englands iakttagelse med stöd av amerikanska siffror att vid uppsving varugrupperna livsmedel och kläder stiga i pris före kapitalvarorna. (Sid. 36).

M. B. Hamilton.

K. J. Ekman: *Klasser och partier i Sverige. Jämte några ord om Förstakammarproblemet.* P. Palmquists A. B., Stockholm 1917. 300 s.

Hj. Haralds: *»Nyorientering». Riktlinjer för en representationsreform.* A. Bonniers förlag, 1917. 116 s.

Diskussionen om vår Första kammares vara eller icke vara, sammansättning och eventuella ombildning är sedan en tid i full gång i dagspressen av olika partifärg. Bland mera vägande och vederhäftiga inlägg märkas, förutom artiklar av professor Reuterskiöld och docenten Rexius i resp. Statsvetenskaplig tidskrift och Svensk tidskrift 1917, främst ovan anförda litteratur. Redan 1906 har frågan berörts från väsentligen samma förutsättningar i denna

tidskrift av P. Fahlbeck. I rent objektivt vetenskapligt syftemål behandlar Kjellén förslagen till vårt tvåkammarsystems nydaning alltsedan grundläggningen i sin idérika systematiserande historik »Rösträttsfrågan 1869—1909. Ett bidrag till den svenska statsförfattningens historia», Hugo Gebers förlag, 1915. En modärn statsvetenskaplig behandling har på senaste tid kommit Förstakammarproblemet i sin helhet till del genom professor S. Wallengrens arbeten. Böckerna »Valrättsproblem. Studier på grundval av den politiska valreformen i Österrike 1907», Lund 1915, »Tvåkammarsystemet i belysning av den danska författningsrevisionen 1912—15», ib. 1915, samt »Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866», ib. 1916, lämna ingående analyser av de mångfaldiga motiveringarna och förslagen till en övre kammare under ifrågavarande tidsperioder. Wallengrens sällsynt lättflytande och åskådliga framställning syftar särskilt till att sammanfatta och gruppera de författningspolitiska åskådningarna i deras olika brytningar. Med skarp blick urskiljer W. de ledande idéerna eller ansatserna därtill samt avgränsar och sammanför dem gentemot varandra; dymedelst bjuda hans arbeten en ypperlig vägledning genom Förstakammarproblemets till synes förvirrande tankelabyrint, som dock under systematikerns händer framvisar i stort sett samma typiska drag hos skilda folk och i skilda tider. W. har ännu icke själv intagit någon utpräglad ståndpunkt. Hans sympatier peka emellertid otvivelaktigt hän mot vänsterprogrammen i Förstakammarfrågan.

* * *

Hovrättsrådet Ekman giver i sin bok främst en översikt av det svenska stånds- och klassamhällets utveckling samt våra politiska partier under 1800-talet fram till senaste tid. De politiska partierna framväxa med en viss naturnödvändighet, påpekar förf., inom varje sundt samhällsliv och utgöra i och för sig intet ondt. Förf. indelar dem i personliga partibildningar — samling kring en enstaka framträdande politisk personlighet — åsiktspartier, grundade på skiljaktigheter i temperament, religiös eller allmän världsåskådning eller på olika nationalekonomiska uppfattningar, samt intressepartier. Intressepartierna, bildade kring ekonomiska och sociala önskemål, äro otvivelaktigt de mäktigaste och mest målmedvetna. Hit höra klart och tydligt det nuvarande socialdemokratiska partiet, det gamla lantmannapartiet samt främst de forna riksstånden.

Efter en skildring av de fyra gamla stånden redogör förf. för det moderna klassamhället, förnämligast efter P. Fahlbecks »Stånd och klasser», 1892, och Thörnbergs här förut anmälda »Samhällsklasser och potitiska partier i Sverige», 1917. E. godkänner dock icke dessa förff.:s indelning av det nutida svenska samhället i en underklass, en medelklass och en överklass. Dessa

blott genom olika förmögenhet åtskilda klasser äro baserade på en alltför godtycklig grundval, penningen, och dessutom alltför obestämda och skiftande för att kunna uppbära det ständigt stegrade kulturarbetet. Detta vidmakthålles genom social arbetsfördelning. Stånden hade sina stora, i samhällets behov grundade arbetsuppgifter. Det moderna samhället kräver oavvisligen klassbildning efter arbetsfördelningens lag, och en dylik skönjer förf. redan.

Våra verkliga klasser äro sålunda: arbetarklassen i stad och på land: industri- eller företagareklassen, som innehar ledningen av allt produktivt arbete utom vad beträffar jordbruket; den självständiga jordbrukarklassen, vartill ej räknas torparna, samt tjänstemannaklassen, omfattande såväl civila, militära, kommunala och privatföretags tjänstemän som bildningens representanter från folkskollärarne uppåt. I dessa fyra stora folkgrupper, ståndsamhällets arvtagare, ser förf. den nya tidens arbetsorganisation, och på dem måste, anser han, representationen, enkannerligen en livskraftig F. K., byggas.

Genom 1909 års grundlagsändringar bröts de Geers på förmögenheten byggda representation. Arbetarklassen, den först organiserade av de fyra, har fått ett inflytande i riksdagen, som, med den 40-gradiga skalans slopande i sikte, hotar de övriga klassernas bestånd. Det fordras en jämvikt samhällsklasserna emellan likaväl som mellan statsorganen. Med kommunalstreckens borttagande är emellertid grunden för en självständig F. K. bortryckt och därmed även jämvikten rubbad i riksdagen och i sista hand i statsstyrelsen överhuvud. En stark och självständig F. K. utgör en av grundpelarna i vårt nuvarande statsskick. För att efter den 40-gradigas slopande kunna fylla sin uppgift som jämbördig motvikt mot den folkvalda A. K., bör, anser förf., F. K. bildas genom representanter, utsedda till lika antal från var och en av de fyra folkklasserna. Härvidlag kunde senatorerna från »tjänstemännens och de bildades klass» utses av Kungl. Maj:t eller av universitet, vissa ämbetsverk etc., medan de övriga tre klasserna finge välja exempelvis genom elektorer, utsedda genom allmänna val i stora valkretsar, omfattande hela riket, eller genom korporationer ss. fackförbunden, handelskammare o. s. v. Särskilda valrätts- och valbarhetskvalifikationer, funktionstider o. d., garanterande »en mera allsidig och mognad uppfattning av samhällsspörsmålen» borde föreskrivas, dock aldrig fotade på olikhet i förmögenhetsställning. Genom dylika anordningar komme F. K. att utgå från hela folket likaväl som medkammaren, något som torde i väsenlig grad stärka dess ställning i det allmänna medvetandet. En samhällsklassernas jämnstarka representation i F. K. skulle förhindra förtryck från en enda klass å de andra och finge otvivelaktigt till följd ett främjande av riksintressena på bekostnad av de nu i partiprogrammen, särskilt hos arbetarpartiet, dominerande klassynpunkterna.

Förf. går som synes från skildringen av stånd och klasser över till positiva förslag angående F. K:s ombildning. Framställningen erbjuder stort intresse, om ock enstaka inkast kunna göras. Så förefaller E:s »tjänstemännens och de bildades klass» skäligen heterogen. Den inre samhörighetsandan mellan å ena sidan folkskollärarkåren och tjänstemännen i något privatföretag och å den andra universitetslärarne och statens högre ämbetsmän torde mera vara att skriva på fri konstruktion än faktisk förefintlighet. Vidare förefaller förf:s tro på gagnet av samhällsklassernas strider såsom mera främjande riksintresset, än de nuvarande mellan höger och vänster, väl optimistisk. De upprivande flersekellånga ståndsfejderna mana ej till efterföljd. I ett som allt skänker emellertid Klasser och partier i Sverige en god orientering över de sociala spörsmål, som behandlas, och lämnar därjämte väckande uppslag i författningsfrågan, väl värda att taga vara på.

* * *

Doktor Haralds lilla skrift utvecklar med journalistisk verve intresserepresentationens företräden och berättigande i Sverige. Högern får ej i tider, som nu stunda, intaga en non possumusståndpunkt. Det behövs ett genomtänkt, på riktig teoretisk insikt vilande, förslag till ombildning av i främsta rummet F. K. Förf. betecknar tvåkammarsystemets införande 1866 som ett misstag, föranlett av de då aktuella anglosachsiska förebilderna. De fyra stånden, utvidgade och omgestaltade, hade bäst motsvarat samhällets naturliga behov.

I och med A. K:s omläggning på de allmänna valens grund 1909 har en enda klass, arbetarklassen, fått en för riket och folket i övrigt ödesdiger betydelse inom representationen. Mot de allmänna valens A. K. måste ställas en fullt likvärdig F. K. Denna kan då ej få grundas på fyrkskalans ohållbara indelning av medborgarne efter penningen. Statens sociala element, klasserna, böra i F. K. erhålla en inbördes jämnstark representation. Genom att på dylikt sätt giva klasserna en rättsligt erkänd karaktär med representation i F. K. måste denna vinna i styrka samt striderna samfundsgrupperna emellan undvikas.

Förf:s syn på klassrepresentationens praktiska utförbarhet är mycket ljus. Han urskiljer sex stora befolkningsgrupper. Landtmannanäringar och stadsmannanäringar uppdelas vardera i en företagare- och en de anställdas klass; kommer så härtill den andliga odlingens utövare, varunder sammanfattas alla utexaminerade från å ena sidan universitet och högskolor och å den andra elementarläroverk och seminarier. Det sistnämnda sjätte »ståndet» tänkes omfatta alla dem, som avlagt realskoleexamen — ett något svagt föreningsband, synes det, för att konstituera ett stånd! Varje stånd väljer en sjättedel av F. K. Valkorporationer äro universitet, handelskamrar, hushållningssällskap och fack

föreningar. Själva valsättet, varvid två »stånd» komma att sakna valkorporationer, är ej närmare utredt.

Hand i hand med F. K:s nydaning borde även gå A. K:s i så måtto, att dess medlemsantal delades upp i två hälfter, landtrepresentanter för de agrariska och stadsrepresentanter för de merkantilt-industriella intressena, de senare naturligtvis valda även från landsbygden inom där befintliga stadsnäringsyrken. (Kjelléns »Mossebolinje» från 1906.) Genom att på dylikt sätt samla landets alla yrken och intressen, jämt avvägda mot varandra, bleve riksdagen en verklig socialrepresentation, väl skickad att upptaga samarbetet med regeringen, statsintressets bärare.

Förf. skisserar vidare det kommunala rösträttsproblemet i analogi med det politiska. Slutligen riktar han även »ett uppriktigt ord till samhällsbevarande kvinnor». Likasom värnplikten så faller även den politiska rösträtten utanför kvinnans naturliga verksamhetsområde. »Staten kan icke vara betjänt med att premiera en utveckling, som förvandlar mödrar och hustrur till könlösa arbetsbin.»

De båda förff.'s här skärskådade program överensstämma med Reuterskiölds och Rexius' ovan angivna förslag från 1917 till F. K:s ombildning däri, att de grunda denna på klass- och intresseval. I F. K. böra alla sociala grupper, allt efter sin vikt för det hela, företrädas. F. K. skall utgöra ett skydd för samhällets värdefulla minoriteter är grundtanken, som helt sammanfaller med högerns allmänna ståndpunkt vid rösträttsreformen 1907. Härmed har F. K:s uppgift utvidgats utöver vad som närmast avsågs vid det nya representationsskickets införande. De Geer åsyftade främst en sorts abstrakt jämvikt inom representationen. Kamrarnes i alla frågor »lika behörighet och myndighet» var en konsekvens av den hela författningen behärskande maktfördelningsprincipen. F. K. skulle verka modererande, återhållande på den »folkliga» A. K. Detta är, för att använda Wallengrens terminologi i hans o. a. a. Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen, en »psykologisk» jämvikt. Den »sociala» jämvikten, balansen mellan samhällsklasserna, hade de Geer föga i tankarne vid skapandet av sin F. K.

F. K:s uppgift att upprätthålla den sociala jämvikten inom samhället intar i den moderna högerteorien ater en framträdande plats vid sidan av kammarens modererande funktion Det är händelsernas egen utveckling, som här avspeglar sig. De Geers gammalliberala medelklass som utövare av de politiska rättigheterna har sprängts sönder av den uppmarscherande arbetarklassen. Demokratien kräver emellertid motvikter för att ej urarta och förkväva samhällets kvantitativt underlägsna men kvalitativt omistliga lager. Att spela ut de Geer mot denna högeraskådning om de högre minoriteternas skydd i och genom F. K. är förfelat. De Geer vill ytterst genom sin reform stärka det konstitutionella jämviktssystem, som fått gestalt i 1809 års R. F.

Sammalunda den nuvarande högeropinionen. Även nu, ja än mer nu, framstår en med den nedre jämbördig övre kammare som ett värn för statsskicket i sin helhet. Sättet för denna övre kammares bildande är i och för sig av underordnad vikt, närmast ett valtekniskt problem, som kan kräva olika lösning alltefter ändrade tidslägen. Huvudsaken är en stark och självständig F. K. till bålverk för konungamakten och den verkliga folkfriheten gentemot en »folkvald» A. K:s landsvådliga allenahärskarsträvanden.

E. F.

Vår rättsordnings omvandling.

Av

Professor juris **C. A. Reuterskiöld.**

Alla märka vi och alla känna vi granneligen krigets inverkan på vårt dagliga livs handel och vandel, men endast få hava ögonen öppna för de verkningar, vilka kriget lika säkert som sakta i all tysthet bereder för kommande dagar. Medan våra privaträttsjurister hålla på att skandinavisera vår privaträtt och omskriva den i nya, till sitt innehåll ofta omtvistligt nyttiga, men till sin volym oomtvistligt digra lagar, fortgår en mindre beaktad, men därför icke mindre beaktansvärd omvandlingsprocess beträffande vår rättsordnings yttersta grunder och offentligrättsliga utformning. Obekantskapen med och bristande förståelse för den offentliga rätten i vårt land har gjort det möjligt, att denna process redan kunnat fortgå och fått fortgå så långt som skett utan synbart allvarligt motstånd.

Det är främst två ting, som karakterisera ifrågavarande omvandlingsprocess, nämligen å ena sidan ett allt mera stegrat godtycke i regementet, utövat genom delegerade organ, och å den andra ett allt mera avtrubbat konstitutionellt ansvar för det primära regementsorganet. Det sistnämnda förhållandet utgör i själva verket den nödvändiga förutsättningen för det förra, i det att regementsansvaret dock alltid måste i sista hand läggas på det primära och egentliga organet för statsregementet. Avtrubbningen åter i detta ansvar har blivit möjlig allenast därigenom, att ansvaret genom delegationen av regementsutövningen förvandlats till ett blott formellt ansvar; och godtyckligheten har i sin tur blivit möjlig allenast därigenom att de delegerade organens realansvar icke varit av

konstitutionell natur. I allra egentligaste mening har sålunda skapats vad man kallat ett divisionsansvar med dettas vanliga följd, det reala ansvarets ineffektivitet.

Kriget har för denna utveckling endast spelat rollen av ett hastigt påskyndande faktum. Tecken och förebud hade ingalunda saknats långt före kriget, och sannolikt hade, även om intet världskrig utbrutit, det allenast varit en tidsfråga, när utvecklingen och tidsförhållandena i alla fall framkallat den situation, som i följd av kriget redan nu föreligger, om än tills vidare möjligen såsom övergående och tillfällig. Om emellertid intet i tid göres för att förändra densamma och hejda omvandlingen, är fara värdt, att situationen blir varaktig och omvandlingen oundviklig. Ytterst är det nämligen tidens demokratiseringsanda, som här varit verksam och en smula i förtid blottat framtidsläget, om till sitt eget fromma eller ej, borde väl ännu vara oavgjort.

Demokratien är autokratiens tvillingbroder och kan i sina verkningar ej lätteligen skiljas från denne. Ingendera lider vid sin sida en annan och jämbördig makt, för båda är därför friheten i grunden en styggelse, så snart det är fråga om frihet för annan än den som makten haver, låt vara att den ene tvillingbrodern städse för frihetens sinnebilder på sitt banér, medan den andre icke kan tåla ens namnet. Den skiljaktigheten mellan de båda beror därav, att den ene är en månghövdad massa, den andre en enda person eller en sluten och trång krets av personer: därför kan den förre utropa och förkunna massans frihet och ändock icke vilja erkänna individernas eller ens annorlunda tänkande massors, de där i antalet utgöra blott en minoritet. Friheten förutsätter för demokratiens uppfattning en jämlikhet, vilken i själva verket gör friheten till ett tomt sken. Någon verklig och tryggad rätt är för den skull lika litet möjlig inom ett autokratiskt som inom ett rent demokratiskt samhälle. Maktäganden, han må vara fursten eller folket, en enskild man eller en solidarisk massa, vill alltid äga möjlighet att handla obunden och efter eget behag, liksom han i båda fallen alltid åberopar nödvändigheten och behovet såsom grund för varje intrång han gör eller låter göra i de enskildas möjligen lagstadgade frihet. För att denna frihet skall vara en rätt och för att överhuvud en rättsordning skall kunna finnas i egentlig

mening, är oundgängligt, att maktens utövning är delad mellan varandra kontrollerande och likvärdiga organ, vilka icke såsom Herodes och Pilatus bliva vänner i den mening, att de uppgiva kontrollen för att samfäldt härska. När regementsutövningen ligger i händerna på en demokrati, som tillika råder över konstitutionsutskottets och riksdagens majoritet, är kontrollen i grunden förfelad och demokratien allenahärskare — så vida ej en effektiv kontroll kan utövas genom en tredje makt, självständiga domstolar.

Kriget medförde nu den oväntade situationen, att trots regementets utövande genom en på grund av sin tillkomst såsom alldeles särskilt »kungavald» betecknad regering, kontrollen blev i vissa stycken alldeles ineffektiv, nämligen så vidt fråga blev om kristidsåtgärderna, där riksdagen så godt som utan förbehåll godkände vad regeringen ville och gjorde, sedan det visat sig att i dessa stycken regeringen verkade nästan lika kraftigt som och stundom kraftigare än demokratien själv omedelbart skulle hava vågat. Det kan icke förnekas och kommer för visso av framtidens historieskrivare att understrykas, att den kungaregering, som kom till i februari 1914 och som förblev sittande under världskriget ända till våren 1917, ingalunda förstod att i rikets intresse utnyttja den starka stämning, som behärskade Sveriges bonde- och borgarefolk under de bekanta februaridagarna, till skapandet av en stark och målmedveten regering oberoende av demokratien. Redan den tvekan, som gjorde regeringskrisen så långvarig — ehuru icke fullt lika långvarig som den vid avgången i mars 1917 — varslade härom; och när strax efter regeringsbildningen den nya regeringen lät konungen offentligen betyga sig icke hava eftersträvat något envälde, vilket ingen vettig människa någonsin trott eller tänkt, vittnade detta därom, att en nyskapande statsmans både blick och kraft saknades inom den nya regeringen. I svaghetens och den blott klent betäckta reträttens tecken gick också arbetet på den nya härordningen, regeringens huvuduppgift, vilken visserligen löstes, men alldeles icke på det sätt, som intentionen varit och bort giva vid handen. Samtidigt visade förvaltningsåtgärder, lagförslag och anslagsäskanden, att regeringen icke kände sig skickad att leda utvecklingen in på andra banor än dem demokratien eftersträvade, utan på sin höjd att modifiera frammarschen på dessa i ett eller annat

hänseende. T. o. m. den grundval, varpå regeringen ytterst hade att stödja sin egen tillkomst, 1809 års grundlags uttryckliga bestämmelser om konungens makt, bragtes av regeringen själv i gungning genom det fullkomliga åsidosättandet av dessa i vad de avsågo förbud mot monopol, då regeringen rent av gjorde till kabinettsfråga antagandet i strid med RF § 60 av tobaksmonopolet i inkomstsyfte: kunde grundlagen i ett fall lämnas ur räkningen trots sitt uttryckliga innehåll, så fanns naturligen heller intet hinder att så göra i andra fall, och oppositionen, som ansåg parlamentarismen vara konstitutionell sedvanerätt i trots av grundlagens ganska motsatta föreskrifter, kunde då icke längre bekämpas med just denna grundlag.

Redan maktlös och försvagad stod sålunda regeringen, då kriget bröt ut och förlängde dess livstid: ingen var hågad att just då träda i dess ställe. Svagheten framträdde i skarp belysning genast vid krigsutbrottet, då den panik, som blev allmän i Sverige, i ej oväsentlig grad synes hava, om ej uppstått, så dock ökats genom de om allt annat än kallt huvud vittnande åtgärder, regeringen omedelbart vidtog. Under fortsättningen skulle partifejderna vila och regeringen erhålla nödigt stöd från alla sidor under förutsättning, att den ville hävda en »obrottslig neutralitet», vars karaktär skulle kontrolleras framför allt genom hemliga utskottet. Svagheten i regeringens ställning blev härunder än mera uppenbar, väl icke så mycket genom den inre splittring som efter hand uppkom och vidgades ända till obotlighet, men så mycket mera genom de konstitutionella nybildningar i parlamentarismens demokratiseringsanda, som det blev den oparlamentariska kungaregeringens lott att med eller mot sin vilja, med eller utan klar insikt om betydelsen därav, genomföra. Den viktigaste och måhända ödesdigraste nyheten blev riksdagens s. k. »förpuppning» eller formella förlängning efter avslutat arbete — för att därigenom hemliga utskottet skulle kunna fortfarande sammankallas. Statsrättsligt står denna anordning i klar strid med eljes härskande principer i svensk rätt och politiskt betyder den ett kraftigt handtag åt demokratiens krav på permanent riksdag. De formella villkor och tysta utfästelser, som möjligen uppställts för »förpuppningens» medgivande från regeringens sida, betyda för framtiden, som endast

räknar med »förpuppningens» faktum, platt intet; de hava endast verkat som skygglappar för den då sittande regeringens eget lugnande.

Mycket snart blev det ock tydligt, att regeringen i sin inre politik gärna önskade demokratiens stöd, fastän den formellt förnekade behovet därav i formen av parlamentarism. Onekligen hade det kunnat ligga en statsmannatanke häri, om nämligen regeringen genom en fullföljd demokratisk inre politik förstått att skaffa sig fullt fria händer för en nationellt positiv utrikespolitik. Så skedde dock icke. Visserligen måste oförbehållsamt erkännas, att regeringens utrikespolitik åtminstone tidvis utmärktes av ett fast och klart hävdande av Sveriges historiska roll som folkrättens vårdare och i alla händelser förskaffade Sverige större respekt utåt, än regeringen i någon annan verkligt neutral stat lyckades för sitt land uppnå. Men ej så sällan förmärktes också här en tvekan och en obeslutsamhet, som tydde på att utrikespolitiken icke hade något eget realt mål, utan begränsades till neutralitetens bevarande för neutralitetens skull [1]. Och inåt hindrades varje eljes möjligt försök till demo-

[1] Alldeles särskilt måste sättas ett stort frågetecken vid regeringens utrikespolitik beträffande åländska öarna. Av till synes inspirerade uttalanden i svensk press att döma har regeringen, i full anslutning till sitt allmänna hävdande av formalrättsliga synpunkter, länge sökt bygga på någon slags formell rätt för Sverige att fordra upprätthållandet av 1856 års Ålandstraktat mellan Ryssland, England och Frankrike, och i dess bibehållande sett ett svenskt intresse, utan att våga sig på någon ny och radikalare *svensk* lösning av Ålandsfrågan. En sådan politik, om den nu varit avsedd, var dömd att misslyckas. Redan den omständigheten, att Sverige, såsom uppvisats i *Tidsskrift for Retsvidenskab* 1915, icke av vare sig 1856 års traktater eller av annan folkrättslig grund kan stödja sig på någon som helst formell rätt beträffande Åland — ehuru motsatsen alltjämt påstås av en del historici och privaträttsjurister, vilka antingen sammanblandat juridisk rätt och politiskt intresse eller förmenat folkrätten vara någon slags historisk filosofisk rätt, vars tolkning följer andra regler än juridikens, — gör, att Sveriges politik för länge sedan bort inriktas icke på ett bibehållande av 1856 års traktat, utan på ett direkt svenskt-ryskt ordnande av frågan på säkrare basis. Härtill gav världskriget rika tillfällen, som så vidt man utifrån kan döma, av brist på politisk målmedvetenhet och av bundenhet vid imaginära formella sunpunkter försuttits. Över huvud skulle en ingående granskning av svensk utrikespolitik under världskrigets hittillsvarande skede vara av synnerligt intresse, men av naturliga skäl är en sådan ännu icke lämplig. Jfr. *Det nya Sverige* 1918 h. 2.

kratiens vinnande på parlamentarisk väg genom de ovanligt bristfälliga kontakter regeringen hade med riksdagen. Under sådana förhållanden återstod som enda utväg att någorlunda hålla lugn bland landets demokrati, att regeringen på egen hand sökte ordna de inre kristidsförhållandena, så som det kunde antagas vara demokratien behagligast, i all synnerhet som regeringen åtminstone i början torde hava betraktat folkhushållningsfrågan uteslutande som en fråga om lättnaders beredande åt arbetareklassen och främst industriarbetarne[1]. Får ej denna förklaring av dess inre politik anses riktig, så synes ingen annan möjlig än den, att regeringen aldrig själv helt insett eller förstått, på vilka vägar den slagit in; men den förklaringen vore för regeringens förstånd vida mindre gynnsam och torde böra förkastas, om den än måhända har sin giltighet beträffande en eller annan departementschef inom regeringen.

Att den regering, som sedermera på våren 1917 efterträdde den gamla, då denna föll samman av egen inre skröplighet och yttre stormar, dem den icke kunde bemästra, icke ägde större vare sig anseende eller förmåga än den förra, och sålunda redan från begynnelsen saknade möjlighet att bliva en stark regering, det framgick omedelbart av dess egen sammansättning och bekräftades på ett sällsport olyckligt sätt genom regeringskapitulationen den 28 april, då demokratien av statsministervärdighetens tillfällige innehavare formligen knäsattes som regementets legitime arvtagare. Därför blev ock denna regerings inre och yttre politik intet annat än en fortsättning av den föregåendes, men i än större svaghet och osjälvständighet. Och när höstens val givit det efter allt som föregått naturliga och även på förhand vissa och förutsagda utslag, som skedde, var tiden inne för demokratiens regering att träda till regementet, visserligen icke på den grund, att valutslaget behövde vara bindande, men därför att ingen man fanns, som kände sig äga nog statsmannakraft att i denna yttersta timma söka dämma upp den demokratiska flodvågen. Sedermera har denna nya regering i inre politiskt avseende intet annat haft

[1] Jfr min skrift Två politiska tal, Uppsala 1917. Naturligen kan därjämte för ransoneringsbesluten hava funnits ett utrikespolitiskt skäl, men detta förklarar ej ransoneringssättet.

att göra än gå vidare på de demokratiens vägar, dem de föregående regeringarna, alla varningar till trots, ävlats att beträda.

*

Kristidens bekämpande inom landet började genast efter världskrigets utbrott, då regeringen på förslag av cheferna för kommerskollegium, landtbruksstyrelsen och socialstyrelsen, hrr Fryxell, Flach och Elmquist, den 11 aug. 1914 tillsatte en central statens livsmedelskommission under landshövdingen greve Hamiltons ordförandeskap och i övrigt bestående av de nämnda tre förslagsställarna. Uppgiften blev att övervaka tillgången å, fördelningen av och handeln med livsförnödenheter, *på det att livsmedelsmarknaden skulle i görligaste mån undgå mera betydande rubbningar.* Tillika skapades efter hand lokala livsmedelskommissioner, men meningen var dock, att främst samverkan med vederbörande myndigheter skulle åvägabringas. Emellertid sattes dessa senare tämligen fullständigt utanför och kommissionen kom att utöva sin verksamhet på egen hand dels med biträde av det 1916 på hösten av K. M:t utnämnda livsmedelsrådet, bland vars medlemmar särskilt två fingo stor betydelse, den ene, kvarndirektören Åkerlindh, för en kortare tid, den andre, redaktören Svensson, mera varaktigt — i det att hela systemet med fog betecknats efter honom och den senare tillsatta folkhushållningskommissionens chef Elmquist, såsom systemet Elmquist-Svensson — ävensom fritt tillkallade specialsakkunnige inom olika verksamhetsgrenar, dels ock i samförstånd med olika organisationer och sammanslutningar på näringarnas område. Därmed var riktningen angiven, om än vederbörande föga anade, hurudant utvecklingens resultat inom kort skulle gestalta sig.

Statens livsmedelskommission blev ett mellanting mellan kommitté och myndighet, men den avkastade successivt allt mera av sin kommiténatur för att i stället utbilda sin myndighetskaraktär, till dess den i tidens fullbordan uppgick i en av sina egna avläggare, den ovannämnda på hösten 1916 tillsatta och vida beryktade folkhushållningskommissionen, ofta förkortad till FHK, men lika väl betecknad helt enkelt enligt satsen *lucus a non lucendo* som folkhushållningen, vars karaktär av myndighet är höjd över varje tvivel. Dessa särskilda myndigheter för »folknäringens tryggande»

hava kompletterats med ett flertal andra kommissioner av mer eller mindre likartad beskaffenhet och ett otal underlydande organ. Typologiskt hör hela denna nya statsförvaltningsgren till de s. k. affärsdrivande verken eller driftsförvaltningen, men den har tillika fått sig tilldelad vida mera av ämbetsmakt i förhållande till allmänheten än som principiellt är med driftsförvaltningen förenlig.

Kommissionsförvaltningen är emellertid ej blott en organisatorisk nyskapelse, som rent tekniskt väl förtjänar ett klart erkännande för det sätt, varpå den löst den formella uppgiften att dels förena lokal självförvaltning med central ämbetsförvaltning dels bilda statliga förvaltningsorgan för både drifts- och maktuppgifter, om än alltid måste betonas, att denna blott formella sida naturligtvis icke är den viktigaste eller väsentliga i samma förvaltning. Tvärtom måste huvudintresset knytas till kommissionsförvaltningens innehåll och de principer, som i dess verksamhet kommit till uttryck. Det är dessa, som beteckna den började omvandlingen av vår hittillsvarande rättsordning och mot vilka kritiken alltid ytterst riktat sig. Direkt och uttryckligen har detta erkänts t. o. m. av folkhushållningen själv, då den i dec. 1917 vände sig till K. M:t med begäran om förstärkning av polismakten i riket under anförande som skäl härtill av bl. a. det förhållandet, att den bristande laglydnad, som satte systemet i fara, väsentligen hade sin förklaring däri, att vanlig lagstiftning »i regel tillkommit som resultat av en allmänt gällande rättsuppfattning, vilken i och för sig utgör den bästa garantien för lagarnas efterlevnad», varemot de lagbestämmelser, varpå kommissionsförvaltningen vilade, äro »mera att anse som extra ordinära förvaltningsåtgärder och göra ingrepp i förhållanden, vilka förut sedan lång tid tillbaka reglerats efter helt andra grunder».

Folkhushållningen menar visserligen, att »själva den omständigheten, att man sett sig tvungen att tillgripa dylika utomordentliga åtgärder, borde göra det klart för alla, att varje åsidosättande av de givna föreskrifterna är ägnat att medföra allvarliga faror för det allmänna». Men denna uppfattning är alldeles felaktig, i det att det åberopade nödtvånget att tillgripa just dessa åtgärder icke är bevisat bara därmed, att folkhushållningen ansett

ett sådant nödtvång föreligga: det kan tänkas — och hela utvecklingen ger stöd åt en sådan tanke — att tvärtom folkhushållningens män icke haft tillräcklig förmåga att bedöma läget rätt och därför framdrivit åtgärder, som varit vida farligare och skadligare än det onda, mot vilket de riktats. Det är möjligt och det synes visst, att folkhushållningens varken förstånd eller krafter varit, trots den goda viljan, tillräckliga, något som visserligen ej kan läggas dess ledande män till last, varemot det alltid förblir ett oursäktligt fel, att de, trots allt vad erfarenheten givit vid handen, envisats att fullfölja systemet, vilket just därigenom fått en helt annan karaktär än den av »extraordinära förvaltningsåtgärder». Det är heller icke utan, att t. o. m. kommissionsmännen själva börjat förstå, att förtroendet hos befolkningen *är* undergrävt, såsom framgår av förutvarande statsrådet Dahlbergs slutord i det eljes tämligen panegyriska defensionsföredrag, han nyligen höll i Stockholms Köpmansklubb[1]. Men orsaken härtill liksom till den numera så godt som alldeles och helt naturligt försvunna laglydnaden, den ligger icke i kritiken mot kommissionsförvaltningen och icke i en allmän depravation, utan i sagda förvaltnings egna grundväsentliga missgrepp och dess talemäns bristande insikt och förmåga[2].

Principen i denna förvaltning har givits en formellt bestickande formulering, som tid efter annan kunnat variera, men som dock i stort sett alltid varit den samma. Det är också denna formulering, som förklarar, huru kungaregeringen från 1914 under trycket av svagheten i sin egen position kunnat lämna systemet så fria händer som skett. Redan i det inlägg, som hösten 1916 gjordes av d. v. viceordföranden i folkhushållningen Dahlberg i

---

[1] Se »*Folkhushållningen*» Veckoblad 1918 nr 2, 3.

[2] I *Det nya Sverige* 1918 nr 1 har d:r G. Huss i en indignerad och av varm övertygelse buren artikel sökt gå till rätta med den kristidsdepravation, som han tror vara rådande. Sant är, att »gulascheriet» och »jobberiet» äro symptom till en sådan, men denna är varken så allmän eller av nämnda företeelser så oberoende som d:r Huss synes mena. Vad han tror vara depravation är ofta blott ett utslag av passivt motstånd mot den godtyckliga kommissionsförvaltningen. Det passiva motståndet är den naturliga reaktionen mot begångna misstag och så till vida i verkligheten ett utslag av sunda rättsinstinkter och förty i grunden ett lovvärt godt.

en tidningspolemik (tidn. Uppsala 24 okt.), betonades »samhällssolidariteten» såsom den grund varpå kommissionens arbete skulle bygga och för vars skull detta borde fritagas från all kritik [1], åtminstone så, att kritiken borde »i varje fall undvika offentlighet», så snart den »uppenbarligen måste skadligt inverka på den förelagda uppgiftens genomförande». Själva principen åter tycktes då vara »lika fördelning» av vad som fanns, om än samtidigt uttalades, att det kanske varit riktigare med en »behovsprincip», ehuru genomförandet därav ärligen tillkännagavs övergå kommissionens förmåga [2]. Sedermera har den »lika fördelningen», som skulle vara en sant demokratisk princip och som sådan obesett t. o. m. applåderades av känslotänkande högermän, förkastats av demokratien, när dess behov befunnos därav bliva lidande: de av arbetarna framtvungna s. k. påbrödskorten och extra grynkorten blevo kilar i den »lika fördelningens» princip, som nu kvarstår mera som en vacker dekoration för vissa fall än som fasthållet mål. I stället har »solidariteten» eller t. o. m. »hungersolidariteten» upphöjts till princip, vilket förklaras därav, att under detta begrepp kan inrymmas varje anordning, som ger demokratien vad den begär. Det svenska folket är svagt för vackra fraser och fångas lätt med slagord. Även därför är den nya principbeteckningen särdeles lämplig.

Undersöker man emellertid kallt och nyktert, vad denna »hungersolidaritet» betyder, så måste först anmärkas, att redan begreppet solidaritet har en dubbel innebörd. För det bildade föreställningssättet betyder det frivillig sammanhållning under ömsesidigt ansvar såsom ett *mål*; för demokratiens massor betyder

---

[1] Numera är anspråket något mera dämpat: kommissionsförvaltningen gör, enligt hr Dahlbergs ovan antydda föredrag i Stockholms Köpmansklubb (jfr *Folkhushållningen* 1918 nr 3) »givetvis icke anspråk på att undslippa kritik av de ofullkomliga åtgärder, som vidtagas», men fordrar, att kritiken ej undergräver förtroendet (!) och laglydnaden. Kritiken måste dock i varje fall läggas så, att den direkt eller indirekt vinner sitt mål. Och om de, som kritiseras, hava egenskapen att med seende ögon icke se och med hörande öron dock icke höra, så kan det ej hjälpas, att förtroendet, även kritikens hjälp förutan, undergräves, liksom att det blir kritikens oavvisliga plikt att uppvisa auktoritetsbristen. Det är bättre, när en blind leder en blind, att upprepade varningsrop höjas, än att de båda till sist hamna i gropen, så vidt detta över huvud kan undvikas.

[2] Härom se min Sockerregleringen och förfogandelagarna, 1916.

det tvungen samverkan som ett *medel* till massans vinning. Begreppet såsom modernt är en skapelse av arbetarfackföreningarna och socialismen och förbindes därför alltid, om än mer eller mindre klart, med kravet på underordnande under ett yttre maktorgan för solidariteten, vilket fordrar ovillkorlig lydnad och har att såsom förtroendeorgan handla efter godtfinnande. Att det är detta begrepp, och icke det bildade föreställningssättets, som behärskar folkhushållningen, lider intet som helst tvivel, och har även funnit sitt direkta uttryck i hr Dahlbergs förut berörda ord om »förtroendet och laglydnaden». Solidaritetsprincipen, sådan den av kommissionsförvaltningen utvecklats, innebär *folkförsörjning genom staten i demokratisk anda*, vilket på ett mindre omskrivande språk betyder tvångsfördelning genom godtycklig folkhushållning på privathushållningens och självförsörjningens bekostnad [1]. Eller för att använda uttalanden av ett par, visserligen svårt skamfilade, apologeter bland systemets profeter, principen är att låta alla lida lika nöd och att ersätta den enskilda hushållningen med en samfäld under statens förmynderskap. Att för en sådan princips genomförande fordra »lojalitet» är visserligen i orden lätt, men icke i praktiken och förutsätter i själva verket, att genom en sådan lojalitet åtminstone utlovade fördelar vinnas. Sker icke detta — och det har genomgående icke skett — så blir den sista villan värre än den första, ty då brista alla den gamla rättsordningens band och falla alla fasta rättsbegrepp. Men därmed är också det gamla samhällets bestånd hotat.

Kommissionsförvaltningens grundfel — förutsatt att den verkligen avsett allenast extra ordinära anstalter för nödlägets avhjälpande och icke syftat längre, såsom beträffande systemet Elmquist-Svensson icke utan fog kan misstänkas — har bestått däri, att man utan hänsyn till faktiskt givna förutsättningar velat, när reglering ansetts nödig, lägga allas och en vars försörjning på staten, även där detta varit både obehövligt och olämpligt eller t. o. m. skadligt. Uppgiften borde hava fattats sådan den, från det bestående samhällets synpunkt *även med fullt avseende fäst å nödläget*, i verkligheten var och alltjämt är, nämligen som en uppgift icke att skapa lika nöd för alla, vilket för både stat och

---

[1] Jfr *Folkhushållningen* 1918 n:r 5.

kultur innebär den största fara, utan att tillse, att oundgängliga medel finnas för en vars egen *självförsörjning*[1]. Sålunda måste tvivelsutan, vid den brist, som faktiskt varit och är rådande i fråga om livsmedel, ett slags ransonering ske, d. v. s. ett visst förbrukningsmaximum beräknas och i princip bestämmas. Men därav följer icke, att den vanliga handeln och hushållningen skall sättas ur funktion och övertagas av staten, utan blott att staten *genom kommunerna och deras organ* för de samhällsklasser, som notoriskt äro ur stånd att själva hushålla och spara med nödig omtanke, träder emellan såsom så att säga deras förrådsförvaltare.

Praktiskt taget omfattar Sveriges befolkning i stort fyra slags privathushåll, nämligen 1) jordbrukshushåll, 2) andra hushåll å landet, 3) arbetarhushåll i städer och andra samhällen med mera sammanträngd befolkning samt 4) medelklassens i städerna och de högre klassernas hushåll. Av dessa äro de förstnämnda liksom de sistnämnda helt i stånd att själva sörja för sig även i nödtiden, så vida blott de, som äro löntagare, erhålla nödiga dyrtidsförbättringar å lönen, och varje annan reglering än en ransonering i ovan nämnda bemärkelse av ett principiellt förbrukningsmaximums bestämmande blir här till skada och förlust. Beträffande åter

[1] Det är en genomgående tendens hos alla dem, som föra folkhushållningens talan, att åter och åter framhäva, hurusom *enda* utvägen ur kris- och nödtiden är ett »lojalt» följande av folkhushållningens direktiv och anordningar; så senast Juhlin-Dannfelt — jämte hrr Dahlberg och Hildebrand en av systemets steg för steg i kurs fallande profeter — i *Det nya Sverige* 1918 n:r 1. Härom gäller, att huru mörk och hotande ställningen än synes vara och för visso är, så svår är den icke, att den behöver oavbrutet utskrikas. Tvärtom ligger häri en allvarlig fara för det fall, att verkligt krig skulle komma till och nöden bliva verklig, vilket den ännu ej på långa vägar är. Vi äro blott alltför benägna att *känna* svårigheter som nöd; och våra myndigheter tyckas drivna av samma panik som 1914 att vidtaga tillfälliga kraftåtgärder, som icke kunna i längden upprätthållas, utan i stället verka förslöande. Det säkra är, såsom allaredan erfarenheten visat, att om ej myndigheternas ofta huvudlösa åtgärder mött det sunda bondförståndets passiva motstånd, ställningen skulle vara långt värre än den nu är. Ju mera framför allt jordbruket får sköta sig självt efter sin egen erfarenhet, desto säkrare kommer produktionen att ökas och svårigheterna att övervinnas. Högre än all »lojalitet» mot kommissionsmyndigheterna står lojaliteten mot vår gamla rätts- och hushållsordning, som kunnat förr utan de nymoderna påfunden full väl rida ut värre stormar än dem, som hittills under kriget blåst.

de båda andra kategorierna, äro tydligen hushåll å landet, som sakna den möjlighet till dagliga butiksköp, vilken städer och dylika samhällen erbjuda, redan sedan gammalt nödgade till en viss naturalhushållning och till uppsparande av förråd, må vara att dessa icke kunna bli särdeles stora. Arbetarhushållen åter leva mestadels ur hand i mun och sakna både vana och möjlighet till dylik hushållning. Om båda gäller dessutom, att deras ekonomiska resurser äro så svaga, att i dyrtid särskilda anstalter kunna bliva oundgängliga för dessa hushålls möjliga fortbestånd. Rimligt och riktigt hade då varit, att kommunerna anskaffat de för dessa hushåll eller måhända för dem däribland, vilka velat härav begagna sig och anmält detta, nödiga förråden enligt ransoneringsplanen och tillhandahållit dem efter hand till överkomliga pris, *men staten låtit de övriga fritt sköta sig själva.* Någon som helst svårighet för staten att åt kommunerna anskaffa dylika förråd hade ej funnits, då den kunnat dels konkurrera i den öppna marknaden, dels med en riktigt — och ej som nu oriktigt — tillämpad förfogandelag expropriera mot full ersättning vad som fattats. Därvid hade tillika i motsats mot nu jobberiet kunnat stävjas genom att expropriationen använts främst mot dettas upplagringar, eventuellt med tillhjälp efter domstolsprövning av en maximiprissättning, som enbart bort hafva till uppgift att för dylika fall modifiera den fulla ersättning, som jämlikt förfogandelagen tid efter annan genom taxesättning av fullt fristående värderingsnämnder blivit fastställd.

Nu har folkhushållningen tvärt emot vad den sålunda rätteligen bort, i stället sökt tvinga alla hushåll att leva ur hand i mun och lita till staten som obligatorisk förrådsförvaltare och instruktör. Uppgiften har visat sig icke blott överstiga folkhushållningens krafter, i det att dessa varken kunnat väl vårda och tillhandahålla de nödiga medlen åt alla eller ägt erforderlig kunskap och erfarenhet, utan också i och för sig vara olöslig, i det att de enskilda hushållen omöjligen kunnat uppgiva sin egen verksamhet eller frånsäga sig det försörjningsansvar, som såväl lag som sed ålagt dem i förhållande till sina egna. Så har en strid uppstått mellan de enskilda hushållen, enkannerligen dem, som tillika äro producerande, d. v. s. jordbrukshushållen, och »folkhushållningen». Men den striden medför som svåraste följd, att aktningen icke för lag och

rätt, men väl för myndigheternas bud och förbud, försvinner och att det uppstår en skarp skillnad mellan rätten och myndigheternas åtgärder, som förty erhålla godtyckets prägel [1]. Tyvärr lider även laglydnaden härunder, i det att gränsen mellan lag och myndighetspåbud utplånas och det mer och mer börjar anses fullt riktigt att kringgå myndigheternas anordningar, vilkas bristande rättsenlighet synes framgå ej mindre av de orimligt högt tilltagna böter, som stadgats, och av den på förhand av de sakkunniga bestämt förutsagda ineffektiviteten i den extra ordinära prisockerlagstiftning och strafflagstiftning i övrigt, som skapats till stöd för anordningarna, än även i de ständigt stegrade kraven på nya tvångsåtgärder, t. ex. godtyckliga ingrepp i den normala posttrafiken och på nya diverse förbud av ofta löjligaste och godtyckligaste slag — alldeles utan spår till nytta eller avsedd verken. Allra värst är dock, att den godtycklighet, som på detta sätt vidhäftats kommissionsförvaltningen, ytterligare skärpts genom det ofta verkligt godtyckliga sätt och den envisa högdragenhet, varmed den emot den enskilda hushållningens praktiska sakkunskap gång efter annan sökt och alltfort söker tvinga denna senare till åtgärder, som den finner för sig ruinerande eller skadliga. Folkhushållningen har dock genom sina egna avita principer själv tvungits att steg för steg gå vidare och söka reglera privathushållningen mot dess vilja som ett led i en folkhushållning, om vars omöjlighet och opraktiskhet den privata hushållningen är fullt övertygad och erfarenheten dessutom dagligdags bär vittne.

---

[1] Mycket har folkhushållningen själv härtill bidragit även genom sitt väl livliga offrande på den moderna reklamhumbugens altare. När kommissionen tillsatt ett dekorativt kvinnligt råd eller utsändt massor av goda råd och uppmaningar eller t. o. m. påbjudit bagateller som t. ex. användande blott av gammalt bröd eller oskalad potatis eller diverse flingor eller anordnat instruktionskurser och föredrag, så ser allt detta bra ut för världen, men är rent formella åtgärder utan ringaste spår av betydelse. De praktiska uppslag kvinnorådet undantagsvis givit, vinna icke kommissionens bifall och åt allt det andra ler man i regel ett stilla, medlidsamt löje: de som kunde tarva upplysning i hushållsfrågor, de söka den icke och mottaga den icke; och undervisningen till de andra påminner mest om historien, huru ägget ville lära hönan värpa. Eller är det någon rimlighet i att den teoretiserande kommissionen skulle lära de praktiska enskilda hushållen konsten att hushålla? Endast ett visar all denna humbug — den bestyrker i sin mån, att kommissionen icke är sitt värv vuxen.

Finge privathushållningen med den begränsning en ransonering av ovan antydd art innebär fritt fortgå, så skulle därmed ingenting äventyras men allt vinnas, som över huvud kan vinnas. Då folksamhället eljes byggt och med framgång kunnat bygga på privathushållningen, då hela samhällslivet är inriktat på en sådan och dess rätt ordnad därefter, då det i nödtid och dyrtid just är privathushållen det gäller och ingen bättre än de själva känna, vad de behöva och vad de kunna undvara, så är alldeles visst, att allt det, som folkhushållningen nu på konstlad väg och med tvångsmakt vill ernå, men dock icke ernår — se t. ex. dess egen inkompetensförklaring beträffande stråfoder[1] eller den dagliga erfarenheten av maximiprisen[2] — allt detta skulle på andra vägar och annat sätt till det helas fromma ernås. En nedslaktning av kreatur blir exempelvis nödig: vore privathushållningen fri, reglerades denna efter varje orts och hushålls egen insikt och erfarenhet om det för sig och därmed för det hela bästa — nu åter kommer sannolikt förr eller senare tvångsslakten att tillgripas med alla dess ödesdigra konsekvenser. Att folkhushållningen drager sig hårdt för detta och det därmed förenade ansvaret, är fullt begripligt; svårare är det blott att förstå, varför den ej redan tidigare hejdat sig. Väl säger man, att hushållning och produktion måste ledas in på banor, som för det helas väl äro nödvändiga, även om de enskilda ej inse detta: må så vara, ehuru det är ovisst, om just folkhushållningens män äro de rätta att bestämma dessa banor. I varje fall har dock staten för detta ändamål medel att främja en frivillig utveckling i önskad riktning, nu som eljes, och den kunde inskränka sig till anlitande av dessa, om den icke just på grund av folkhushållningens felaktiga principer drivits till användande av tvång, därmed allenast skärpande striden om rättsordningens omvandling.

*

---

[1] Det är typiskt, att när ändtligen maximipriset på hö höjes och samtidigt kommissionsförvaltningen tager sin hand från stråfoderhandeln, så skärpes transportförbudet; vad som ges med ena, återtages med andra handen: allmän villervalla! Och potatishandeln . . ?

[2] Om dessa, se min skrift Beslagens och maximiprisens fördärv för vår folkhushållning, Upsala 1917.

Den rättsordningens omvandling, som kommissionsförvaltningen sålunda satt i rörelse, består emellertid ej blott däri, att antingen självförsörjning och privat förtänksamhet eller laglydnad och myndighetsrespekt försvagas och går förlorad, utan den har också en positiv sida, som är minst lika betänklig, nämligen godtyckets upphöjande till formalprincip för förvaltningsorganens handhavande av gällande författningar rörande deras verksamhet. Godtyckligheten i kommissionsförvaltningen har en stark benägenhet att breda ut sig och smitta ned även andra förvaltningsgrenar, i första hand givetvis sådana, som hava någon slags möjlighet att låta förfogandelagen komma till användning. Exempelvis har kontrollstyrelsen, såsom bl. a. justitiekanslerns visserligen något svävande men dock otvetydiga uttalanden i anledning av en hos honom mot sagda styrelse gjord anmälan givit vid handen, så nära snuddat vid gränsen av vad den är berättigad göra, att det måste ifrågasättas, om den utan fara för rättsordningen borde tillåtas fortfara med sin verksamhet å de banor, varpå den inslagit: hela spritransoneringens laglighet är ytterst tvivelaktig, trots »kungaregeringens» godtagande därav. Likaså visar den underliga historien om det mot förfogandelagen klart stridande, men dock på den samma sig stödjande spritbeslaget, att kommissionsförvaltningens anda helt behärskar åtminstone detta ordinarie ämbetsverk [1].

---

[1] När samma verks juridiska biträde, rev.-sekr. Schlyter, söker försvara dess åtgärder genom starkt rödfärgat angripande av vanlig lagtolkning — se *Socialdemokraten* 25 jan. 1918 — må erinras, att det icke är det ena eller andra partiets önskningar och avsikter med en viss lagstiftning, som bestämma dennas tolkning, utan lagstiftningen är resultatet av en kompromiss mellan olika intressen, därvid den objektiverade texten icke får utöver vad den direkt utsäger tolkas efter den »anda», vari den ene eller andre helst vill se utvecklingen framdrivas, d. v. s. lagen kompletteras genom tillämpning på ett sätt, som lagstiftaren avböjt eller ej prövat eller ej kunnat förmås att fastslå i lagen — vilket dock är kontrollstyrelsens liksom kommissionsförvaltningens universalmedel och patentmedicin med fältet fritt för godtyckligheten. Därför är i grunden den en större »lagvrängare», som söker så använda lagen, som passar i stycke med den »anda» han *anser* böra råda i tillämpningen, än den, som handlar efter vad lagen uteslutande efter sitt eget innehåll ger vid handen. Den subjektiva tolkningsmetoden är dubbelt farlig i en tid, så litet skickad för lagstiftningsverksamhet som vår egen. Och »lagsvängare» av förfogandelagen på subjektiv tolkningsgrund äro för visso minst lika betänkliga företeelser som »lag-

Två saker äro härvid att märka. Det ena är, att godtyckligheten går hand i hand med bristen på juridiskt utbildade tjänstemän, som hava känsla för och förståelse av godtyckets oförenlighet med rättssäkerheten och en ordnad autoritativ förvaltning. Kommissionsförvaltningen handhaves genomgående av icke-juridiska krafter och ofta t. o. m. av över huvud oskolade krafter. Och i andra verk, där godtyckligheten mera uppenbart framträdt, kan grunden härtill spåras just i inflytandet från där anställda liknande element. När bristerna i detta stycke bliva alltför uppenbara, väljer man vanligen utvägen att anställa en rättskunnig ombudsman eller »avdelning» med uppdrag att vara juridisk rådgivare. Fördelen härav är uppenbar, i det att därigenom skenet av juridisk sakkunskap vinnes, utan att vederbörande får nödigt inflytande under beslutsansvar, varförutan en ombudsman i regel har till skyldighet att, så långt sig göra låter, finna rättsskäl för och ur rättssynpunkt försvara sina huvudmäns beslut: han blir härigenom icke rättens objektive taleman i verket, utan advokaten för dess handlingar. Icke mycket bättre är det, när även i ledningen insättas män med juridiska insikter, så vida dessa män, såsom fallet oftast varit, icke äga den för en sådan ställning nödiga högre rättsbildningen eller t. o. m. visa sig vara skäligen okunniga inom det område av rätten, som här dock är det viktigaste, den offentliga rätten; i detta fall skapas väl skenet av en juridisk sakkunskap, men dess kraft försakas.

Det andra, som bör fasthållas, är, att godtyckligheten visat sig följa två utvecklingslinjer, en inre och en yttre. Den inre linjen betyder, att förvaltningsorganet skaffar sig av K. M:t en allmänt hållen fullmakt att genomföra en viss framlagd plan jämte de oundgängligen behövliga författningarna, vilka för övrigt avfattas så, att de lämna möjlighet att förfara efter omständigheterna:

vrängare» av sprithandelslagen på rent formalistisk grund. Så länge intet annat sker än vad en strängt objektiv tolkning visar vara tillåtet, föreligger intet lagvrängande. Men därför måste ock sins emellan olika fall av faktisk laganvändning hållas i sär och ej bedömas lika, när det ena sker *in fraudem legis* (Sundströmska fallet), det andra icke (Lindgrenska fallet), även om de båda tilläventyrs skulle strida i lika grad mot den utvecklingens »anda», vars allenahärskande man eftersträvar, men ej kunnat ännu uppnå — såsom lagstiftningen själv visar.

man vill vara obunden och dock skenbart bunden. Den yttre linjen åter består däri, att verkställigheten regleras genom successiva direktiv och instruktioner för varje särskilt fall till de underordnade organen eller till allmänheten, vilka båda därför översvämmas med blanketter och tryckta råd, anvisningar och föreskrifter, de där ingalunda alltid äro praktiskt utförbara, åtminstone ej utan stor tidspillan och mycken besvärlighet. Självt vill det centrala organet vara obundet uppåt och utåt, men utåt och nedåt vill det in i minsta detalj binda andra för att, som det så vackert kan uttryckas, äga möjlighet att utan formalistisk omgång tillgodose de praktiska behoven — underligt blott, att just här florerar det formalistiska skrivardömet mer än annorstädes och utdömas de vidtagna åtgärderna just av det praktiska livets män! I verkligheten är det intet annat än den demokratiska lekmannainkompetensens förgodtfinnande, som firar en av sina skenbara triumfer.

Men — har verkligen kommissionsförvaltningen varit godtycklig? Är det månne icke blott förtal eller uttryck för ett naturligt missnöje hos dem, som drabbats av åtgärderna, då sådant i tal och skrift, i tidningsinsändare och mötesresolutioner, vid debatter och uppvaktningar påståtts? Och även om missnöjet i och för sig varit nog så berättigat, ha månne ej de åtgärder, mot vilka detta missnöje riktats, haft sådana förtjänster, att dessa måste väga tyngre än missnöjet?

Redan den första reglering, som folkhushållningen — för att nu lämna åtgärderna före dess tid ur räkningen — fick om händer, sockerregleringen, uppenbarade kommissionens anda och tendenser: jag kan här helt enkelt hänvisa till vad jag då skrev och ännu i varje punkt vidhåller[1] — utvecklingen har bestyrkt riktigheten därav till alla delar. Vid följande regleringar ha de godtyckligheter, som sålunda bekämpats, formellt undvikits, men andan har ej förändrats och kan säkert ej utan grundligt personbyte ändras[2]. Det visar bl. a. den godtycklighet som det s. k. allmänna

[1] Sockerregleringen och förfogandelagarna, Upsala 1916, samt uppsatserna i tidn. *Upsala* 21, 24, 25 okt. 1916.

[2] Erkänt även av kommissionen i dess om misskänd oskuld erinrande redogörelse 17 nov. 1917, se Hildebrand, Handbok i folkhushållningsfrågor sid. 660.

beslaget till en början innebar, och som väl ej kan läggas folkhushållningen såsom sådan direkt till last, då den grundades på en administrativ författning äldre än kommissionen själv; men det är dock kommissionsförvaltningen i dess helhet, som även här bär skulden. Och även sedan allmänt beslag i 1917 års lag formellt och nödtorftigt legaliserats, har dess användning såsom självständigt institut, emot lagens mening att det skall vara allenast en inledningsåtgärd, förblivit godtycklig.

Ej mindre äro de godtyckligheter brödsädesregleringen yppat. Ingen laglig grund torde kunna uppvisas för den åtgärd, varigenom resekorts innehavare tillagts mindre brödranson per dag än andra eller varigenom vanliga brödkortsinnehavare vid utbyte mot resekort frånhändas en kupong per dag. Lika godtycklig verkar, till sina grunder och följder, den lokala begränsning, som gäller för vanliga brödkort, och som är fullständigt onödig. Påbrödskortens tillkomst, ökning och indragning ger likaledes en skarp belysning av kommissionens godtycke och vankelmod, ej minst genom de svävande instruktioner rörande tilldelningen som först gåvos och som framkallade godtycklighet även hos de underordnade organen i orterna, vilka dock eljes ofta sökt bättra upp kommissionens föreskrifter genom ett praktiskt klokt avvikande från dem, må vara att därigenom godtycket så att säga fått upphäva sig självt. Vetemjölsbegränsningen till 40 % framkallade liknande godtycke hos handlandena, som ej ville sälja vete utan samtidigt avyttrande av 60 % råg, vilket kommissionen enligt tidningarna helt gillade, ehuru den sedermera nödgades ej blott acceptera en helt annan ordning, utan t. o. m. genom lag sökt förhindra ett dylikt förfarande i andra fall än dem, då den själv funnit ett sådant lämpligt.

När kommissionen sommaren 1917 tilldelade en var 2 hg. kaffe utan att förråden räckte till för mer än 2/3 av befolkningen, gåvos inga anvisningar, huru fördelningen skulle ske: det lämnades till handlandenas godtycke, som sålunda framkallades, men icke reglerades av kommissionen. Å andra sidan har kommissionen även gentemot handlandena förfarit godtyckligt bl. a. genom beskaffenheten av de förbindelser dessa nödgats underskriva och genom andra åtgärder t. ex. då kommissionen godtagit och låtit

praktisera, att handlandena vid köp av mjöl från kvarnarna eller kommissionen erhålla blott 99 eller 98 mot 100 och dessutom måste hålla säck och bekosta transport; om också vid fri försäljning före regleringen praxis varit sådan, så borde dock med statlig reglering följa en ovillkorlig ändring härav, ej minst för allmänhetens skull. Godtyckets döljande under det s. k. frivilliga avtalets mask upphäver ingalunda, utan skärper faran därav; mejeriregleringen liksom de tidigare kvarnavtalen äro nog så talande exempel, ej minst om man erinrar sig det hot om vissa repressalier som användts mot mejerier, vilka vägrat underskriva önskade avtal.

Godtycke måste vidare exempelvis kallas det förfarande, varigenom kommissionen, emot det klara stadgandet i förordningen 19 dec. 1916 § 3 angående kli vid förmalning av spannmål, förvägrade den, som förmalde å egen kvarn, fritt förfogande över kliet. Då detta icke kunde i längden fortgå, nödgades kommissionen få paragrafen ändrad. Godtycke var det ock, när kommissionen tolkade författningen av 15 febr. 1917 § 9 ang. grynkort på sådant sätt, att brödransonen begränsades för dem, som behövde köpa gryn, där över huvud gryn kunde tillhandahållas. Om en extra begränsning i brödransonen var nödig, vilket icke har visats, skulle denna skett på ett helt annat sätt och utan den godtycklighet, som nu användes till synes blott provisoriskt, fastän provisoriet fortgick till nya skörden började komma, då särskilda grynkort åt alla lämnades — för att längre fram åter indragas. Att dylikt väcker misstanke lika mycket om bristande klokskap som om överflödande godtycke, är självklart, särdeles som varningar och verkligt sakkunniga råd föraktats, då de ej stämt med de till synes något planlösa planer, som kommissionen omfattat [1]. Misstankarna minskas ej genom ett upprepat åberopande av »ogynnsamma omständigheter» som förklaringsgrund, såsom skett både 1917 och 1918.

Ett särskilt kapitel förtjäna kommissionens åtgärder rörande tillämpningen av stadgade maximipris vid egen upphandling. Oaktat då gällande författningar icke gåvo anledning eller rätt till

[1] Om laglösheten i kommissionsförvaltningen, se vidare mina artiklar i *Stockholms Dagblad* 31 mars, 16 och 24 april 1917.

olika pris för olika kvalitet, synes kommissionen i början av 1917 på egen hand ordnat en gradering efter normal medelvikt, så att i stället för 23 kr. för råg skulle betalas 20: 75 à 23 och i stället för 24 kr. för vete 21: 50 à 24, d. v. s. mindre om vikten understeg normala medelvikten, oaktat medelvikten för årets skörd icke var normal, utan under normal, och oaktat även den sämre varan, om den användes av ägaren, måste utmalas och räcka till på vanligt sätt. Kommissionen begärde sedermera rätt att även få överskrida maximiprisen och har i stor utsträckning erhållit sådan rätt. Alldeles bortsett från det konstitutionelt lagstridiga i ett dylikt medgivande, är uppenbart att med denna rätt följer alltför lätt en stark godtycklighet, för vilken kanske icke alltid FHK kan göras direkt ansvarig, men som har sin grund just i dess egen begäran om en dylik godtycklig makt. Redan maximiprisens fixering verkar godtycklig, men än starkare framträder godtycket, då dessa pris såsom beträffande t. ex. hö genomgående av kommissionen överskridas och samtidigt riksvärderingsnämnden förmås att bestämma taxeprisen, som skola motsvara full ersättning, till likhet med de för låga maximiprisen.

Det sagda lärer vara nog för att påvisa, huru godtycket verkligen behärskat regleringsverksamheten; mycket kunde ytterligare tilläggas, men blott ett skall här framhållas, nämligen det godtycke, som gjort sig gällande, då å ena sidan kommuner eller enskilde uppmanats att tänka på morgondagen och insamla förråd, och å den andra, sedan så skett, kommissionerna helt enkelt på dessa med besvär och uppoffringar skapade förråd låtit tillämpa förfogandelagen, t. o. m. utan att ge full ersättning för de havda kostnaderna. Så har skett med spannmålsupplag i städerna, och så har skett med varor som importerats genom enskild företagsamhet. Att misstron är väckt och man nu befarar ett liknande godtycke mot enskilda, är ju ingalunda oförklarligt. Och bestridas måste, att K. M:t, när kommissionerna erhållit uppdrag att verkställa vissa regleringar på egen hand, därmed också avsett, att dylika godtyckligheter skulle bliva följden. När sådana ändock ägt rum, betyda de otvivelaktigt ett överskridande av kommissionernas befogenhet, även om man kan hålla för sant, att kommissionerna icke *sökt* överskrida råmärkena för sin verksamhet.

Det olyckliga är snarare, att det verkligen ser ut, som om kommissionerna aldrig riktigt förstått eller ännu förstå, att och när de gått utanför dessa.

Står det sålunda utom allt tvivel, att godtycklighet ej blott förefunnits i, utan till synes rent av, må vara *bona fide*, behärskat kommissionsförvaltningen — en granskning av industri- och bränslekommissionernas verksamhet skulle mångfaldiga exemplen — så återstår dock frågan, om ej måhända denna förvaltning allt godtycket till trots skapat ett godt resultat, som eljest ej vunnits och därför ur högre synpunkt kan försvaras såsom nödvändigt. Alldeles bortsett från oriktigheten i satsen, att ändamålet helgar medlen, skulle ju kunna påstås, såsom också skett, att utan den statens reglerande verksamhet, som nu ägt rum, skulle snart nog hava uppstått ett anarkiskt tillstånd [1], och i sådan händelse kunde ju nöden få ursäkta godtycket. Ett påstående är dock intet bevis, och om vad som hade inträffat, därest det eller det icke skett, är det alltid svårt att uttala något säkert omdöme: här beror det mesta av omdömesgillheten hos dem, som göra påståendet, och därför torde alltför stor tillit i detta fallet icke kunna fästas vid det samma. Däremot bör å andra sidan erinras om vissa skarpt belysande fakta i motsatt riktning.

Maximiprisen, som varit ett av kommissionsförvaltningens huvudmedel och på samma gång ett klart uttryck för dess godtycklighet [2], hava åsyftat att lätta inköpen för konsumenterna och hindra oskälig prisstegring: följden av dem har däremot regelmässigt blivit ökad brist just på den maximerade varan, ja mången har genom dem kommit till övertygelsen, att bästa sättet för en varas utdrivande ur rörelsen är maximering därav. Och det illegala jobberiets pris bliva genom maximeringen allt mera stegrade, för riskens skull. T. o. m. kommissionerna betala över priset!

Beslagen och förbuden av allehanda slag, med därtill hörande licenser efter mer eller mindre godtyckliga villkor, hava åsyftat

---

[1] Så folkhushållningens v. ordf. Dahlberg i sitt förut omtalade föredrag, se *Folkhushållningen* 1918 n:r 3. Den beryktade Sölvesborgsaffären pekar dock i helt annan riktning: hade där regleringen fått gå efter hr Dahlbergs linjer, så hade just anarkien framkallats.

[2] Se bl. a. min uppsats i *Det nya Sverige* 1917 sid. 437 ff.

att tillförsäkra staten nödiga förråd för regleringarnas genomförande: följden har blivit dels i vissa fall mindre god vårdnad om förråden, som sålunda minskats — huru det skulle gått utan beslag, lärer icke kunna avgöras — dels i allmänhet en minskad produktion eller inställd drift, d. v. s. man har köpt ögonblickets lättnad med ökad ovisshet även för den närmaste framtiden.

Uppmaningar och råd, obetänkt givna och godtyckligt annullerade, t. ex. sommaren 1916 att sylta utan socker i avvaktan å nya skörden, då socker skulle fås, eller sommaren 1917 att lagra smör, hava tvivelsutan åsyftat privathushållens bästa: följden har dock oftast blivit, när maningen och rådet åtlydts, ganska annorlunda.

Över huvud har erfarenheten skapat den allmänt utbredda föreställningen, att vad kommissionsförvaltningen lägger sin hand på, det är förlorat för allmänheten: det är så att säga lagt under död hand, och de smulor, som därav småningom portioneras ut efter grunder, dem ingen rätt känner eller tror på, betraktas som vida sämre än de lika smulor, vilka på andra vägar vinnas. Redan denna föreställning är vittnesbörd nog, och det är därför bättre, att dess faktiska förhandenvaro offentligen fastslås än att den förtiges och överskyles. Godtyckets förvaltningsregim, sådan den tagit gestalt i den svenska kommissionsförvaltningen, har icke visats, trots alla motsatta påståenden, vara grund till eller garanti för ett enda värdefullt resultat, som uppväger dess olägenheter och faror, men väl kan med visshet sägas, att den ej mindre skapat olägenheter och faror, som ej behövt vara med en annan regim förenade, den där kunnat giva minst samma resultat, än även i vissa fall rent av ökat de svårigheter, ur vilka den skulle hjälpa.

Och allt detta har både enskildt och offentligt förutsagts, liksom det även nu med full visshet kan förutsägas att, om systemet får fortgå, utan att något under inträffar, en *fortgående försämring blir oundviklig just genom systemets egna atgärder.* Ve det folk, vars öden förbliva lagda i sådana händer, och tvefaldt ve det folk, vars ledande politici, vänster som höger, varken inse detta eller än mindre ens vilja avskaka de händernas fördervbringande ok!

*

Ett säkert hejdande av den olyckliga omvandling, för vilken vår rättsordning för närvarande är utsatt, kan knappast tänkas utan användande av radikalmedlet att helt upphäva förfogande- och maximiprislagstiftningen, vilken är kommissionsförvaltningens legala grund. Men även om ett sådant hävande icke skulle låta sig omedelbart genomföra, emedan folkhushållningen bragt landet i en återvändsgränd, kvarstår såsom en oavvislig fordran, därest ej omvandlingen skall medföra obotlig skada, att samma lagstiftning grundligt revideras. En sådan revision är också under förberedande, men vad den kommer att medföra, är ännu ovisst, ehuru det må anses sannolikt, med kännedom om dem, åt vilka uppdraget givits, att denna revision icke åsyftar skydd för gällande rättsordning, utan tvärtom ökad makt åt kommissionsförvaltningen. Ej minst under en demokratisk regering, som med säkerhet utnyttjar alla de medgivanden, vilka tidigare regeringar av annan färg gjort, blir det därför av yttersta vikt, att i riksdagen förslaget underkastas en ingående granskning och eventuellt nödig rättelse. Detta är desto mera behövligt, som kommissionsintressena representeras även av åtskilliga högermän, om vilka man bort kunna vänta bättre insikt om och blick för vad dessa intressen betyda, fast panik och dogmtro i förening förblindat.

Vad som med avseende härå fordras, är först och främst, att förfogandelagarne icke få bliva definitiva, utan även nu givas blott på högst ett år. Det är en väsentlig skillnad mellan att föreslå och genomföra ändringar i en, vid avslag därå, fortfarande dock gällande lag, och att så göra med avseende å en tillämnad ny lag, som ej kommer till stånd utan båda kamrarnes samtycke. Utomdess har hittills erfarenheten varje år visat, att den för året nyreviderade förfogandelagen — vi ha haft en ny för varje år — även i sitt ändrade skick nästa år tarvat grundlig omarbetning: det tör vara skäl att låta även den nya lagen av 1918 vara ett år i tillämpning, innan det avgöres om den skall bliva slutlig! I samband härmed kan erinras, att i senaste förslag till ny förfogandelag 1917 var även upptagen en bestämmelse om rätt för konungen att provisoriskt sätta lagen i tillämpning: skulle detta förslag upprepas, måste betonas, att en dylik provisorisk rätt bleve en nyskapelse med vissa anor i frihetstiden, men illa passade i

stycke med nutida svensk statsrätt och dessutom vore alldeles överflödig, då riksdag numera kan alldeles tillräckligt hastigt inkallas.

Därnäst gäller att avgöra, huruvida man anser sig ovillkorligen ännu behöva, för systemets skull, under detta krig bibehålla det s. k. allmänna beslaget, ehuru det bör vara klart att detta i en slutlig förfogandelag saknar varje berättigande. I sådant fall bör beslagsbestämmelsen t. v. så avfattas, att den gör beslaget till en fristående akt och icke som 1917 års lag bibehåller beslaget i betydelsen av en inledning till expropriation, men i praxis låter det vara en självständig akt, som sålunda reglerats godtyckligt, vilket icke bör få fortfara. Likaså bör själva uttrycket »beslag», såsom också hade skett i 1917 års kungliga förslag, ehuru detta icke i denna punkt bifölls, ändras till »förbud», vilket klarare uttrycker åtgärdens karaktär och icke kan framkalla de felaktiga föreställningar, till vilka den n. v. godtyckliga kommissionsförvaltningen med stor talang anknyter.

Beträffande de förutsättningar, under vilka förfogandelagen må tillämpas, har erfarenheten visat, att icke ens 1917 års lagtext varit fullt lycklig. Såväl det mot lagen i själva verket ovillkorligt stridande, men dock beslutade beslaget å viss sprit, som hotet att förfoga över svenskt tonnage till utländsk makts förmån med tillhjälp av ett beslags- och förfogandebeslut pekar på nödvändigheten att närmare precisera och begränsa sagda förutsättningar, vare sig fråga är om varor, fartyg eller byggnader m. m. Av ännu större vikt är dock, att ersättningsbestämmelserna omarbetas. Även 1917 års lagutskott uttalade tvivel om lämpligheten att låta värderingen ske i samma ordning som enligt rekvisitionslagen, och erfarenheten har till fullo bestyrkt, att detta tvivel var väl grundat. Riksvärderingsnämnden har nämligen visat sig alldeles icke förstå sin legala skyldighet att, oberoende av alla maximipris, självständigt bestämma de taxepris, varefter ersättning skall utgå [1], och därmed hava de enskilde blivit ställda fullkomligt rättslösa. Antingen bör värderingen lämnas helt och hållet till lokala värderingsnämnder, vilka icke stå under

[1] Se min uppsats i *Det Nya Sverige* 1917 om riksvärderingsnämndens rättsvådliga beroende av folkhushållningen.

folkhushållningens påträngande inflytande, eller också bör uttryckligen stadgas, att taxeprisen skola sättas utan all hänsyn till möjliga maximipris och bestämmas så, att full ersättning för varan och skadan lämnas. Onekligen vore det bäst, om både det ena och det andra stadgades, varjämte expropriationsförfarandet bör i en eller annan form kräva domstols medverkan.

Domstolarnas ställning till förfogandelagens tillämpning är f. n. tämligen oviss. I den före 1917 gällande förfogandelagstiftningen saknades alla föreskrifter härom, och det samma är till synes fallet även med 1917 års lag. Emellertid förefinnes mellan denna och den tidigare lagstiftningen en olikhet, som är särdeles betydelsefull och ödesdiger. Enligt de tidigare förfogandelagarne blev det nämligen, i brist på positiva stadganden, domstolarnas sak att i sista hand pröva, huru mycket av en vara, varå förfogandelagen skulle tillämpas, borde anses som behövlig, resp. oundgängligen behövlig, för innehavaren och alltså ej kunde frånhändas denne. Därmed fanns ett godt skydd för den enskilde mot varje godtycklighet, ehuru skyddet så till vida var svagt, som han måste taga på eget ansvar att bedöma utsikterna för erhållande av domstols frikännande i händelse av åtal, enär domstolen endast efter åtal kunde komma i tillfälle att bedöma frågan: någon positiv fastställelsetalan fanns icke och domstol medverkade icke vid beslutet om förfogandet. För att råda bot på denna ovisshet och brist föreslogs motionsvis vid 1917 års riksdag införandet av en uttrycklig föreskrift, antingen att konungen under vanligt konstitutionellt ansvar eller hellre domstol skulle tillerkännas prövningsrätt i berörda avseende. Efter utskottets avstyrkande av motionen i denna punkt och förordande av den kungliga propositionen, enligt vilken konungen eller den, åt vilken K. M:t härom lämnade uppdrag, skulle avgöra frågan, blev resultatet ock, att 1917 års lag i § 7 tillerkänner konungen eller den han förordnar — i regel vederbörande kommission — prövningsrätten i fråga om huru mycket innehavare av vara må behålla eller använda. Motivet till detta stadgande, som ställer den enskilde fullkomligt rättslös inför administrativt godtycke, var [1] att »anord-

[1] Se Lagutskottets utlåtande 1917 n:r 27 sid. 10.

ningen torde nämligen vara nödig för att befordra ett snabbt avgörande» — på rättssäkerhetens bekostnad! Sant är, att på detta sätt snabbhet vinnes, men den snabbheten är icke behövlig, i ty att förfogandebeslutet varken behöver eller bör bestämma något visst kvantum, vilket endast av det ursprungligen illegala allmänna beslaget framkallats. Om det administrativa avgörandet anses nödigt, kunde saken säkert ordnats så, att den enskilde åtminstone tillagts rätt att själv hos domstol begära prövning, därest han ej funne sig nöjd med vad i administrativ väg förordnats. Som det nu blivit, har 1917 års lag berövat domstol t. o. m. den rätt, som förut tillkom den samma, att vid åtal pröva saken.

En dylik situation är i längden omöjlig. Om det konstitutionella ansvaret sjunkit ned till en formalitet, så snart K. M:t och riksdagen äro ense, så finnes ingen annan garanti för ett verkligt rättstillstånd än just domstolarna. Härvid gäller, att domstolarnas befogenhet långt ifrån att begränsas tvärtom måste utvidgas till att omfatta även prövning av frågan, om K. M:ts administrativa stadgar och beslut kunna anses grundade i gällande lag och konstitution. Enligt äldre svensk rätt ha domstolarna icke haft en dylik makt, men med den konstitutionella utveckling ifrån 1809 års reglering av förhållandet mellan konung och riksdag, som faktiskt ägt rum och som ej heller 1914 års kungaregering på allvar sökt förändra, kan det icke undgås, att ett allt starkare behov gör sig gällande av full frihet för domstolarne. I själva verket behöves ej heller någon vare sig grundlagsändring eller särskild lagstiftning för att genomföra saken, utan allenast att domstolarna själva taga denna befogenhet i anspråk, vartill de hava redan nu full rättslig möjlighet.

Grunden till denna, hittills obegagnade, möjlighet ligger däri, att domaremakten, som i 1809 års lagstiftningsmotiv betonades såsom självständig vid sidan av den s. k. styrande och lagstiftande, numera helt skilts från allt realt samband med konungen i statsrådet. Så länge konungen hade två röster i högsta domstolen och dessa röster alltid skulle vid lagförklaringar inhämtas, även om konungen ej var i domstolen närvarande, och så länge justitieråd hade säte och stämma i justitiekonselj, så länge var

K. M:t i statsrådet dock i allo en högsta instans, vars behörighet att giva författningar och anordningar icke kunde av domstol prövas, må vara att domstol, såsom rättsfall visa[1], ansett sig kunna i strid med både riksdag och K. M:t i statsrådet avgöra tillämpningsfrågor beträffande lag och författningar. Men när med 1909 års nya grundlagsstiftning konungen förlorade sina två röster i högsta domstolen, justitieråden försvunno ur justitiekonselj och t. o. m. administrativa besvärsmål undandrogos K. M:t i statsrådet för att avgöras av den nyinrättade regeringsrätten, där konungen ej heller har någon röst, då blev härav en följd, att den lagförklaringsrätt, som tillkommer högsta domstolen, också skall utövas utan all medverkan av konungen. Under sådana förhållanden, och då den lagförklaring, varom här är fråga, rent av motsvarar lagstiftning, är det blott en naturlig följd, att domstolarna och i sista hand högsta domstolen numera måste betraktas såsom även organisatoriskt fullt självständiga. Och med denna självständighet är det alldeles överensstämmande, att domstolarna, om och i den mån äldre konstitutionella garantier för medborgerlig rätt visa sig allt mera bristfälliga, tillerkänna sig själva all nödig makt, som lagen ej uttryckligen frånhändt dem, till upprätthållandet av den lagbundna, men också blott *lag*bundna frihet, som grundlagarna velat skapa.

Att häri ligger något nytt, skall ingalunda förnekas. Men egentligen är det allenast formen, som är ny, icke saken, efter som även högsta domstolen *är* Kongl. Maj:t. Och i grunden är det ingalunda heller allenast förfogandelagarnas tillämpning, som det gäller, eller de enskildes anspråk på lagligt rättsskydd även i nödtider, utan det är ytterst fråga om en allmän företeelse. Ju mera statsskicket demokratiseras, ju mera K. M:t i statsrådet blir ett rent verktyg för riksdagsdemokratien, ju mera ämbetsverken kringskäras och K. M:t blir ett politiskt mer än ett administrativt organ, desto skarpare framträder behovet av någon annan självständig och kontrollerande makt i det svenska samhället vid demokratiens sida. Den enda makt, som här kan komma i fråga, är just domstolarna. Och ju förr domstolarna bliva varse och

[1] Jfr *N. J. A.* 1910 sid. 277.

inse denna sin uppgift och ställning, desto bättre för Sveriges gamla rättsordning. Grundsatsen i 1809 års regeringsform är balansen mellan statsmaktens högsta organ. Rubbas denna på en punkt, måste den bättras och utfyllas på en annan, och därför är det i fullaste enlighet med både vår hittillsvarande allmänna rättsordning och vår konstitutionella rätt, om K. M:t i högsta domstolen träder in för upprätthållandet av grundlagens princip och lagens helgd.

Undersökningar till politikens system.

I.

Öfverindelning och terminologi.

Af

Rudolf Kjellén.

Vetenskapernas samhälle uppbäres liksom det borgerliga af de tvänne grundprinciperna *frihet* och *ordning*, här yttrande sig närmast i de bägge hufvudriktningarna forskning och framställning. Likheten sträcker sig äfven därhän, att ett tidehvarf vanligen betonar den ena principen utöfver den naturliga jämvikten med den andra; då står den andra relativt i skuggan, för att när tiden är mogen, efter ett slags strömkantring, i sin tur taga ledningen. På detta sätt befruktas vetenskapen successivt af bägge principerna, och utvecklingen skrider framåt i en mer eller mindre regelbunden rytmik, hvars väsen är expansion och koncentration.

Sitt allmänna patos likmätigt hade 1800-talet särskildt betonat friheten och därmed premierat forskningsmomentet. Forskningens frihet och förutsättningslöshet blef den stora lösen, för hvilken tiden var särskildt känslig. För vetenskapen har detta tecken betydt omätliga framsteg. Som en eröfrande väridsmakt har den underlagt sig nya länder på alla verklighetens områden. Allt finare och skarpare blefvo dess eröfringsmetoder, allt större därmed också massorna af stoff som bragtes i dagen. Det var en högkonjunktur för den analytiska forskningen som aldrig förr i människans historia.

Under denna starka expansion har ordningsmomentet säkerligen icke i allo hållit jämna steg. På enhetens bekostnad har

mångfalden florerat. Det är då också mycket naturligt, om systembyggeriet rent af setts med en viss ringaktning under dessa stora strider och segrar i forskningens namn. Den rekognoscerande uppmärksamhet på olika sidor af fältet, som innebär det nödvändiga förarbetet för systembyggarens uppgift, förefaller lätt forskaren i hans rikt gifvande grufschakt som en förflackning af vetenskapen. Denna naket abstraherande verksamhet, som icke tillför världen nytt material utan nöjer sig med att ordna det gamla, synes icke längre likvärdig med forskaregärningen. Att en ny idé för en arkitektonisk detalj i systemet kan vara en ej mindre rik lön än ett fynd af okändt material, att självfva tankearbetet med systemet kan fylla vetenskapsmannens dagar och nätter med samma intensitet och samma sanningsökandets lycka som någonsin ett framgångsrikt detektivarbete på forskningsfältet — det blir lätt fördoldt för den allmänna meningen i expansionstider.

Men vetande blir dock vetenskap endast i den mån det är organiseradt; och organisationen kräfver en öfverblick, som löper fara att gå förlorad i den allt minutiösare arbetsfördelning som den rena forskningen för sina ändamål behöfver. »Fagmennesket» af Jörgen Tesmans typ (i Ibsens »Hedda Gabler») är dock till sist icke idealet af en vetenskapsman. På en viss punkt hotar stoffet sålunda att växa vetenskapen själf öfver hufvudet. Då är tiden inne för de stora samlande uppgifterna: för syntesen, systemet.

Ett allt starkare intryck säger oss, att en sådan tid kommit med 1900-talet. Ingen sitter inne med förutsättningar att döma öfver alla vetenskaper, och det är också mycket rimligt att de icke alla hålla samma utvecklingstempo; men på den del af fältet, som jag förmår med någon vittnesgillhet öfverblicka, är omdömet icke tvifvelaktigt. Vi stå i strömkantringen, då vetenskapen, »saturiert» med stoff, börjar åter längta efter form.

Öfvergångstiden kännetecknas helt naturligt af någonting likt anarki och kaos. Vill man få en klar föreställning om detta tillstånd inom statsvetenskapen, så kan Georg v. Mayr's »Begriff und Gliederung der Statswissenschaften» 1906 tjäna som spegel: vi se ett vimmel af indelningar som stundom korsa hvarandra, termerna flyta, icke ens de grundläggande begreppen ligga klara och

allmängiltiga eller allmänt erkända, kategorierna förvirra mera än de förklara.

I en sådan tid kan ingen uppgift vara mera lockande, ingen heller mera maktpåliggande, än att söka införa ordning i kaos. Äfven den, som icke vågar hoppas att ensam mäkta det stora verket, kan dock alltid bidraga med experimenter, på större eller mindre partier av det hela. I hvarje fall, redan för sin egen skull måste han — om han eljest har något af organisationens patos i sig — söka en väg genom snåren, likgiltigt om sedan flera eller färre följa.

Därför har äfven jag sedan en längre tid tillbaka arbetat på en sådan väg; med stigande målmedvetenhet, tills arbetet på sistone börjat taga karaktär af lifsuppgift. Det första större steget betecknas af ett arbete om »Stormakterna» i första upplagan 1905; det var ett slags statsstudier efter lefvande modell, i grofva linjer och lösa konturer, men dock syftande till helhetsbilder. År 1908 var jag färdig med den första teoretiska konklusionen af dessa experiment; den drogs på offentliga föreläsningar under rubriken »Staten som lifsform» och innehöll, som underrubriken lydde, »konturer tlll en empirisk statslära», d. v. s. en första skiss till ett system. Därpå återupptogs det experimentella arbetet i större omfattning och fördjupning, fortfarande med stormakterna till åskådningsobjekt; resultatet blef en andra, utvidgad upplaga af detta verk, som utgafs i fyra band åren 1911—13, samt en i ett band sammandragen framställning af det hela 1914, där systemet ännu strängare tillämpades; genom sistnämnda upplagas utgifvande äfven på tyska språket blef systemet nu också kändt i utlandet. Nu öfvergick jag åter till teorien, med inträdesföreläsningen om »Statskunskapens objekt» och den publicerade framställningen af »Staten som lifsform» nov. 1916; därmed voro principerna slutgiltigt utformade, därmed var ock systemets indelningsgrund fastslagen och öfverindelningen klar. Innan systemet närmare utbyggdes inom denna ram, ville jag emellertid ännu en gång pröfva det på en konkret statsbild, och detta skedde med den »politiska monografien» öfver Sverige maj 1917, som äfven innehåller en genomförd underindelning.

Gången af detta systemarbete har, som synes, varit från empiri till teori. Ur konkreta statslif har systemet i olika repri-

ser abstraherats. Bakom hvarje »grå teori» sitter ett skott på »lifvets gröna träd». Sista stadiet i experimentelt hänseende betecknas af boken om Sverige. Den slutliga affattningen af systemet återstår. Och det är med den, som jag nu sysslar [1].

Den förutsätter en del förarbeten af lärdomshistorisk och terminologisk samt äfven apologetisk art, hvarpå här början skall göras.

*

Problemet om politikens system innesluter trenne specialfrågor och behärskas helt af dem. De äro: 1) om den politiska vetenskapens föremål; 2) om vetenskapens yttre gränser; 3) om dess inre sammanhang och organiska indelning. Praktiskt gå de på mångahanda sätt in i hvarandra. Alla måste de lösas, innan ett system kan uppföras. Här skola nu några anmärkningar i dessa frågor läggas till de förut (i redan omnämnda arbeten) uppdragna grundlinjerna.

Föremålet är staten som folkrättsligt faktum, ledamoten i statssystemet, dessa historiens handlande personer som vi benämna England, Tyskland o. s. v. De stå för oss som objektiva, lefvande verkligheter. Det är dessa empiriskt förnumna, öfverindividuella verkligheter det gäller. Det är samma väsen, som subjektivt förnimmes som *fosterland*. Min »politiska monografi» öfver Sverige är ett försök att vetenskapligt demonstrera och deskribera ett fosterland, med allt hvad däruti är och intet därutöfver. Politiken är, från denna synpunkt, vetenskapen om det egna och andra fosterländer.

I en recension af »Staten som lifsform» betecknar CONRAD BORNHAK denna uppfattning för statsvetenskapens räkning som »ein so einfacher und bescheidener und doch so bahnbrechender Gedanke wie einst RANKE der Geschichtsschreibung die Aufgabe zuwies zu erzählen *wie es eigentlich gewesen sei*» [2]. Denna anmärkning träffar det väsentliga såtillvida som jag uppställt till enda och stadiga ögonmärke för studiet *staten sådan den* **är,**

---

[1] Se förorden till de i texten angifna skrifterna, särskildt till »Staten som lifsform».

[2] *Jurist. Centralblatt* $^{4}/_{8}$ 1917.

icke mer och icke mindre. Som vetenskaplig uppgift kan nu denna synas skäligen enkel, men hör i verkligheten till de svåraste: icke blott därför att föremålet icke är tillgängligt för observation efter naturvetenskapliga metoder, utan ännu mera därför att så stora hinder uppställa sig mot den nödiga objektiviteten. På intet område insmyger sig så mycken fördom och vidskepelse, ty på intet område samla sig så stora och ömtåliga intressen. Därför kräfves här mer än någonsin den uppmärksamhet, som tillser att det egna subjektet verkligen träder ut ur objektet och ser det på afstånd, i dess egna villkor.

Det bör vidare redan från början framhållas, att denna empirism ingalunda står i strid med vår allmänna förutsättning, enligt hvilken det här är fråga om en öfverindividuell verklighet. Empirism är icke eo ipso materialism; och materialisten har lika litet som idealisten direkt skådat staten. Försåvidt staterna af oss förnimmas som självständiga väsen, äro vi berättigade att utgå från denna föreställning som en arbetshypotes; bevisningen ligger i dess förmåga att samstämmigt och motsägelselöst förklara verkligheten. I den stora striden mellan individualistisk och kollektivistisk statsuppfattning ställa vi oss alltså medvetet och beslutsamt på den senare [1]. Vi taga från början afstånd från den uppfattning af staten där individen är A och O, begynnelsen och ändan, det enda vid statens uppkomst och det enda i dess ändamål. Härmed följer ett praktiskt korollarium: när vi söka en orientering i litteraturen, så måste vi i det hela vända oss ifrån den anglofranska och till den germanska — endast där kunna vi vänta att finna anknytningspunkter och stöd.

---

[1] Se JELLINEK, Allg. Staatslehre (1905), s. 166: »alle Versuche, den Staat zu erklären, sind entweder *individualistisch* oder *kollektivistisch* geartet». Längre ned användes också motsatsen atomistisk — universalistisk. SIEGFR. MARK, Deutsche Staatsgesinnung (1916), säger *nominalistisk* och *universalistisk*, och finner den tyska anden på senare sidan såsom hellenismens arftagare, s. 5 ff. Jfr H. O. MEISSNER, Der Staat als Lebensform, i *Die Grenzboten* 28/11 1917, där min uppfattning självklart inställes i den universalistiska förkunnelsen, s. 251 f. I RÜHLMANN, Staatsanschauungen, 1918, inrangeras den som »*realistische* Staatsauffassung» (i serien Adam Müller — Hegel — Ranke — Gierke, se III, 8), till skillnad från liberal, konservativ och socialistisk.

Det är nu mycket anmärkningsvärdt, att redan under det Rankeska tidehvarfvet verkligen framfördes en statslära, som betecknades som »politik», och som står i nära öfverensstämmelse med den ofvan utvecklade. För kännedomen därom hafva vi att tacka Rudolf Hübner 1917; det är J. G. Droysens förgätna, aldrig publicerade »Vorlesungen über Politik» från år 1850, som han dragit fram i ljuset och inställt i det lärdomshistoriska sammanhanget [1]. Jag måste själf vitsorda den af H. framhållna släktskapen. Redan nu få vi alltså höra, att »die Politik lehrt nicht, wie die Lage der Welt, der Staaten, des Einzelstaats sein sollte, sondern *wie sie ist* und nach den erkannten Machtbedingungen werden kann; sie giebt nicht Ideale — — sondern die konkrete Wirklichkeit und in derselben ganz andere Triebkräfte als jene nebulosen», samt att politiken är »die *exakte* Wissenschaft vom Staat und von den Staaten, *Machtlehre* dergleichen» [2]. Men äfven i det praktiska utförandet kommer Droysen vår ståndpunkt nära, då han — i märklig afvikelse från tidens andra politiska systematiker — efter statistiska och historiska inledningar tecknar politiska bilder af de fem stormakterna mot geografisk bakgrund.

Redan vid medlet af förra århundradet förelåg alltså från auktoritativt håll inom tysk vetenskap en ansats till rent empirisk uppfattning och behandling af den politiska världen. Att denna tråd släpptes, är säkerligen att tillskrifva den stimulans i juristisk riktning som enhetsverket gaf statsvetenskapen. Den aflöstes i sin tur, mot århundradets slut, af en ännu mera utpräglad stimulans i riktning mot de ekonomiska och sociala intressen som följde med fäderneslandets erkända uppsving på dessa områden. Det har gått därhän, att nationalekonomiska och sociologiska synpunkter dominerat statsvetenskapen och rent af velat monopolisera dess namn; så fullt medvetet och afsiktligt i Conrad-Lexis' »Handbuch der Staatswissenschaften» (uppl. 3, 1909—11), där man förgäfves söker efter statsrättsliga, för att icke tala om geografisk-politiska, ämnen. Ännu »Handbuch der Politik» 1912—13 rör sig öfvervägande inom denna sfär, dock med intresse äfven för för-

[1] Se *Zeitschrift für Politik*, sista häftet 1917, ss. 327—376; om öfverensstämmelsen med min statslära särskildt s. 375 f.

[2] Anf. st. ss. 344, 341. Det sist citerade yttrandet fälles i ett bref af 1/12 1851.

fattningslifvet; men för ett ämne sådant som »Die politischen Ziele der Mächte in der Gegenwart» har den (som HÜBNER påpekar) icke afsett mera än 76 sidor af inalles 1300.

Det har dock icke alldeles saknats tankar att återknyta den systematiska forskningens tråd vid Droysens ståndpunkt (äfven om detta skett ovetande, försåvidt Dr. själf i detta afseende var fallen i glömska). Frånsedt de från geografiens håll utgångna ansatser (RATZEL, PENCK), som omnämnas i »Staten som lifsform» — hvartill nu är att lägga en liknande från folkrättsligt, representeradt af FLEISCHMANN 1917 [1] — finnes redan från 1897 ett betydande inlägg i direkt lärdomshistorisk riktning af OTTO HINTZE. Jag beklagar, att det hittills varit mig obekant. Det har formen af en kritik öfver »Roschers politische Entwickelungstheorie«, men växer ut till en studie öfver politiken som vetenskap, som han »zur Zeit» finner vara »eine unfertige, erst im Werden begriffene». I Tyskland har nationalekonomien öfverskyggat och utdrifvit politiken ur universiteterna; i England, Frankrike och Amerika skrifves alltjämt under den rubriken, men det som skrifves »trägt durchaus den Stempel tastender Versuche und entbehrt einer Gleichförmigkeit der Gesichtspunkte wie sie in anderen Wissenschaften zu finden ist» [2]. H. förebrår nu den granskade författaren, att han icke ser staterna själfva »als konkrete Gebiets- und Bevölkerungskomplexe» utan blott deras »abstrakte Regierungsform»; under begreppet stat tänka vi, säger han, numera på »den konkret uppfattade totaliteten af Staat och Gesellschaft». De antydningar i rent empirisk riktning, som härmed gifvas, komma väl knappast

[1] Se den af honom utgifna *Zeitschrift für Völkerrecht* 1917, s. 241 f. Krafvet är här närmast att öfverbygga klyftan mellan geografi och folkrätt.

[2] HINTZES afhandling är publicerad i *Schmollers Jahrbuch* 1897, tredje häftet, ss. 1—45, samt omtryckt i hans Hist. und polit. Aufsätze, fjärde bandet, ss. 35—86; jfr HÜBNER anf. st. s. 372 f. I den af HINTZE citerade anglofranska litteraturen märkas FREEMAN, Comparative Politics 1873, BURGESS, Political science 1891, P. LERO-BEAULIEU, L'État moderne et ses fonctions 1891, SIDGEWICK, The elements of politics 1891, FUNCH-BRENTANO, La Politique 1892, MICHEL, L'idée de l'État 1896. Genom SPENCER tog den politiska vetenskapen i England en utpräglad sociologisk riktning. Själfva ordet stat fatta engelsmän och fransmän snäfvare än tyskarne, i det att de alldeles utesluta den vidare bemärkelsen, enligt HINTZE, först anf. st. s. 40 f.

till sin rätt i de grundlinjer till en politisk vetenskap, hvarmed den märkliga uppsatsen afslutas; men af ett uttalande 1916 vill det synas som om förf. skulle betrakta den af mig i »Stormakterna» använda metoden som gående i rätt riktning [1].

Roscher, hvars Politik utkom 1893, var den siste i raden af tyska författare som under 1800-talet föredrogo politik som universitetsfack; främst Dahlmann 1835, Waitz 1862 och Treitschke, hvars föreläsningar utgåfvos först 1898 efter författarens död. De representera alla ur innehållssynpunkt den vida uppfattning af politikens begrepp, som bevarar den Aristoteliska traditionen, och som går igen i fransmännens »science politique» ej mindre än i engelsmännens »political science» eller »politics»: politik är läran om staten utan all begränsning, öfverbegreppet som innesluter alla speciella statsvetenskaper. Vid sidan af denna uppfattning går emellertid en inskränkande, som i politiken ser en dylik specialvetenskap allena, en teori för statskonsten; så sammanställer Robert von Mohl 1862 »Staatsrecht, Völkerrecht, Politik», och Bluntschli urskiljer 1876 »Politik» som en tredje del vid sidan af »Allgemeines Staatsrecht» och »Allg. Staatslehre» i sin »Lehre vom modernen Staat». Redan 1869 vittnar Holtzendorff, att »det moderna språkbruket mer och mer aflägsnar sig från den gamla begreppsbestämning som fattar politik som liktydig med totaliteten af alla statsvetenskaper»; och 1907 sekunderar Stier-Somlo: »das geht heutzutage nicht mehr an» [2]. Ännu i den senaste mig bekanta monografien öfver »Politik als Wissenschaft», Fritz Fleiner 1917, begränsas ämnet också i en grad, som Meinecke karaktäriserar med omdömet att den sammanfaller med den rena historieforskningens högre uppgifter [3].

---

[1] Han säger om denna bok, att den har »Epoche gemacht durch die fruchtbare — — Verbindung geografischer, historisch-politischer und wirtschaftlich-sozialer Gesichtpunkte in der Betrachtung der Staatenwelt», *Sokrates*, juni 1916, s. 291.

[2] Holtzendorff, Die Principien der Politik, s. 9; Stier-Somlo, Politik, s. 34.

[3] Se *Hist. Zeitschrift*, B. 22 (1917), s. 139. Med historia och juridik till hjälp vill förf. utforska de krafter som pådrifva händelser och grundlägga institutioner, jämföra och tyda historiska paralellföreteelser, uppdaga yttersta grunderna för nationers upp- och nedgång, m. m. d.

Under tiden har emellertid det praktiska behofvet af statsvetenskaplig allmänbildning under världskriget vuxit ut till en omfattning, som icke täckes af någon eller några speciella discipliner. Det har i Tyskland framkallat ett nytt begrepp, hvarom diskussionen just nu går högt: »Auslandskunde». Det viktigaste dokumentet i fråga är »Denkschrift des preussischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien» af $^{24}/_{1}$ 1917, där ramen vidgas långt ut öfver juridik och historia till ekonomiska och geografiska horisonter [1]. Ett tidens tecken är också, att Berlins universitet förra året — efter POHLES förslag — fått en särskild lärostol i »Staatenkunde», hvarmed uppenbart förstås en politik i empirisk och vidsträckt mening [2].

Det är tydligt, att vår lära om *staten sådan den är* omedelbart ger utslag för den vidare termen. Den som ställer sig på verklighetens grund ser först och främst till att han icke begränsar verkligheten. Vi fatta alltså ordet politik i den ärevördiga klassiska meningen, som sammanfattningen af all kunskap om staten, utan afseende på det inskränkande tyska språkbruket. Detta språkbruk skall tjäna oss på annat sätt, nämligen som stöd för en första indelning inom systemet, där alltså MOHLS och BLUNTSCHLIS »politik» ingår som det ena ledet.

Det skulle föra mycket långt att undersöka och differentiera alla nyanser i de föreliggande uppfattningarne af politiken som specialdisciplin. Som sammanfattning torde kunna sägas, att uppfattningarna vackla mellan en *syntetisk* behandling, som nöjer sig med att öfverskåda stoffet efter kategorier, och en *pragmatisk*, som vill draga lärdomar därur. Ur denna synpunkt äro äfven de politiska systemen i vidare mening (såsom TREITSCHKES) begränsade, nämligen till syntetisk framställning. Jag anser den syntetiska uppgiften som en organisk fortsättning på den analyti-

---

[1] Skriften är publicerad bl. a. i *Internat. Monatsschrift* für Wiss., Kunst und Technik $^{1}/_{2}$ 1917, sp. 513—532; dess ändamål är att garantera det tyska folket ett fördjupadt »staatswissenschaftliches Verstehen der Gegenwart». Se i diskussionen bl. a. POHLE i *Zeitschr. für Sozialwissenschaft* maj 1917 ss. 287 ff.

[2] Den nya lärostolens innehafvare är professor VOGEL, förut känd som historisk geograf. POHLES förslag se *Zeitschr. für Sozialwissenschaft* 1916, s. 682.

ska, ett högre stadium i arbetet att bemästra stoffet, och kan således icke lägga den till grund för en specialdisciplin. Däremot erbjuder sig utan tvifvel pragmatismen som en sådan grund i motsats mot den rena empirismen. Det är den studieriktning, som icke nöjer sig med den exakta kunskapen om politikens föremål, utan vill därur derivera regler för praktiska ändamål: sålunda en lära i statskonst, en »statsmannavetenskap» i prägnant mening (DROYSEN), afsedd att realisera det grekiska idealet θεωρητικὸς τῶν ὄντων καὶ πράκτικος τῶν δεόντων [1].

Man skulle också kunna kalla denna vetenskapsgren didaktisk eller grammatisk eller rationell. Vi stanna här vid termen pragmatisk, och uppställa alltså som första indelning *empirisk* och *pragmatisk*. Härtill är blott att ytterligare anmärka, att denna motsats ingalunda är exklusiv, försåvidt äfven den pragmatiska uppgiften hvilar på full och ren erfarenhets grund. Äfven den är byggd på staten som är. Den spekulerar icke öfver statens ideal och innersta grund; den resignerar till dess fenomenologi. Och därmed stå vi med detsamma vid vår vetenskaps ena hufvudgräns, gränsen mot filosofien, såsom ett direkt korollarium af vår precisering af dess föremål.

*

Samma grundbestämning — staten sådan den är — skall måhända förhjälpa oss öfver svårigheterna vid afstickandet af en andra hufvudgräns, den mot historien, men visserligen på annat sätt. Det är tydligt, att den rent empiriska politiken i nu fixerad mening å sin sida sönderfaller i *statisk* och *dynamisk*, allt efter som den betraktar sitt föremål staten i hvila eller i rörelse. Detta blir alltså det andra ledet i indelningen. Jag har upptagit termerna närmast från HINTZE [2]. Man kunde också säga deskriptiv och aktiv: den statiska politiken blifver en rent beskrifvande vetenskap, medan den dynamiska sysslar med handlingar och

[1] HÜBNER å anf. st. s. 344 f. Det grekiska citatet lär härstamma från en Pseudo-Plutarkos.

[2] I *Sokrates*, anf. st. s. 291 f., karaktäriserar han skillnaden mellan mina arbeten om *Die Grossmächte* och *Die politischen Probleme* så, att »während dort (i det förra) der einzelne Staat unter den verschiedenen angedeuteten Gesichtspunkte dargestellt wurde, ist hier (i det senare) eine dynamische Auffassung an Stelle der statischen getreten».

aktiv verksamhet. Droysen synes nu vilja utesluta det förra ledet, att döma af detta uttalande i föreläsningarne: politiken »ist selsbt nichts anderes als *die Gegenwart der Geschichte*, aber nicht unter dem Gesichtspunkt der Zuständigkeit wie die Statistik, sondern unter dem der bewegenden Kräfte, der massgebenden Bedingungen, der indizierten Richtungen». I praktiken medtog dock äfven han en »statistische Übersicht»[1]. Det är ju också ställdt utom tvifvel, att den linjen hör med i en empirisk vetenskap om den politiska världen. Tviflet gäller i verkligheten den andra, af D. särskildt rekommenderade linjen.

Det faller nämligen i ögonen, huru nära den går historien i den mån denna är politisk. I vidaste utsträckning kunde hela denna historia betecknas som dynamisk politik, och det kunde då sättas i fråga om icke denna linje borde helt afskiljas åt denna mäktiga granne. Att politikens intresse är koncentreradt på samtiden (»die Gegenwart der Geschichte») — att politikens betraktelse af sitt föremål alltså endast kan vara prospektiv, men historikerns tillika retrospektiv — detta konstituerar visserligen en praktisk och pedagogisk skillnad, men kan knappast läggas till grund för den kunskapsteoretiska indelning som ett organiskt system eftersträfvar. En sådan synes emellertid inneligga i vår grundtes, *staten* sådan den är, nu med tonvikten på staten, och endast i den. Den historiska betraktelsen sätter icke som sitt mål kunskapen om själfva staten som öfverindividuelt fenomen. Då den t. ex. studerar franska revolutionen, så är detta icke allena eller ens i första rummet för att komma till ökad kunskap om Frankrike vid den tiden. Den intresserar sig för utvecklingen själf, rörelsen som sådan, med de krafter af alla slag som där verka. Man har sagt att ett folks historia är dess fosterland i tiden; säkert är att historiens kategorier ligga alla i tiden. Politiken åter intresserar sig för rörelsen endast i dess relationer till de statliga tillstånd, till hvilkas belysning den äfven här känner som sin speciella uppgift att bidraga. Endast i den mån de verkande krafterna utgå från staten och återgå till staten, gör den anspråk på dem som laga fång. Dess fosterland ligger väsentligen i rummet. Den gör

[1] Se Hübner ss. 344 samt 357 ff.

ett tvärsnitt, där historien gör längdsnitt genom utvecklingen. Sålunda torde den förmå bevara en egenart äfven i denna konkurrens; den svåraste af alla, alldenstund politiken aldrig kan frånse från att dess föremål äro historiska fakta, skapade i historisk utveckling och tillgängliga till stora delar endast på historiens metodvägar.

Det må här anmärkas, att motsatsen mellan statisk och dynamisk åskådning icke heller är exklusiv och absolut. Den dynamiska rörelsen är i grunden en serie af tillstånd, i snabb växling efter hvarandra som fotografierna till en bild på filmen. Äfven ur denna synpunkt kan politiken icke undvara denna väg till förståelse af sitt fenomen. Men med densamma blir det för politiken möjligt bl. a. att i staternas utrikespolitik se ett utflöde ur deras egna karaktärer, något som framhållits som en särskild förtjänst i här utvecklade och praktiserade ståndpunkt. Den dynamiska politiken fördelar sig nämligen naturligt i utrikes- och inrikespolitik eller mera prägnant *internationell* och *nationell* politik, allt efter som rörelsekraften verkar mellan staterna själfva eller mellan intressen inom dem. Därmed är systemet på denna linje genomfördt i tredje led, och längre kan jag f. n. icke föra det.

*

Vända vi nu uppmärksamheten till den statiska politiken eller rena statbeskrifningen, så möter där ännu en traditionell gränskonflikt, nämligen med den juridiska disciplinen statsrätt. Och ännu en gång skall boskiftet framstå klart från vår utgångspunkt *staten som **är***, nu åter med tonvikten på *är*. Detta både till omfång och innehåll.

Att gränsregleringen till omfånget öfverhufvud kunnat blifva ett problem, förklaras uteslutande af den gamla, inskränkande identifieringen mellan stat och författning; sedan vi förskjutit begreppet till de empiriska makterna och fosterländerna, behöfver icke ett ord spillas i detta afseende. Författningsläran ingår självklart i politiken som en specialdisciplin likt den pragmatiska och den dynamiska politiken, men som underafdelning i den statiska. Problemet börjar, när vi fixera stoffgemenskapen mellan denna

speciella disciplin och statsrätten, som också sysslar med författningarne, och alltså innehållssynpunkten träder fram.

Reuterskiöld afhugger resolut knuten genom att reservera »statslifvets former» och »författningarnes norminnehåll» åt juridiken, medan statslifvet själft, den faktiska verksamheten, bildar politikens objekt [1]. Jag vågar icke gå så långt, då jag icke kan dölja för mig att äfven författningsformen bestämmer statens verkliga fysionomi. Jag föreställer mig på den punkten sammanhanget som något liknande kemiens till den medicinska kemiens eller den grekiska filologien till nya testamentets exegetik eller historiens till rätts- och kyrkohistoria. Materialgemenskapen är oförneklig, men långt ifrån fullständig, och den vetenskapliga synpunkten är helt olika inställd. Om politiken således icke kan undvara kännedom om den skrifna författningen, så är det icke för dennas egen skull utan därför att den är en ingrediens i det faktiska statsskicket, hvars öfriga ingredienser utgöras af sedvanerätt och (kanske författningsvidrig) praxis. Denna stat, sådan den lefver och verkar, är politikens föremål, här som alltid. Dess tyngdpunkt sitter i förvaltningen — fattad i vidaste mening som verksamhet inom lagarnas ram — mera än i författningen. Man får ett starkt intryck af olikheten, om man studerar Englands författning hos Lowell och Low eller hos Hatschek: det är en annan luft inom författningspolitiken, äfven om det nu gifvetvis icke är uteslutet att samma forskare har arbete äfven inom statsrätten [2].

---

[1] Se uppsatsen »Statsrätt—statskunskap—statsfilosofi» i *Svensk humanistisk tidskrift* mars 1917, sp. 67.

[2] Lowell, The government of England, 1908, Sidney Low, The governance of E., 1914, Hatschek, Englisches Staatsrecht, 1905—06. Ett arbete i författningspolitik, som i visst afseende förtjänar att kallas klassiskt, är Bryce's bekanta »The american commonwealth». I Tyskland, där statsvetenskapen länge stått under Labands stora skugga, är författningspolitiken mycket anspråkslöst företrädd bredvid statsrätten. I Sverige infördes den förra af Fahlbeck (särskildt genom »Sveriges författning och den moderna parlamentarismen» 1904) och har sedermera framgångsrikt odlats af Gunnar Rexius (Presidentmaktens renässans i För. staterna 1916, Studier i Frankrikes författningsproblem 1917) samt Karl Staaff (Det demokratiska statsskicket 1917). Den sistnämnde har på kap. om »den politiska vetenskapen», ss. 28—31, en del träffande anmärkningar just till den teoretiska gränsfrågan politik—juridik.

Men den verkliga skillnaden sitter djupare än i materialet. Den sitter i perspektivet. För juristen framstår staten endast från den sida där den är ett rättssubjekt [1]; för politikern framstår staten äfven på detta kapitel i grunden som ett *maktsubjekt*, och rätten och de fasta formerna äro till endast som medel — låt vara nödvändiga — för dess härskareuppgifter. Staten är makt, med *herradöme* på sina axlar. Den är *öfverheten* som icke bär svärdet förgäfves, äfven om det normalt hvilar i lagens slida och aldrig drages — i alla händelser aldrig bör dragas — annat än i noggrannt reglerade syften. Vi säga också styrelse och regering, ehuru denna term är något snäf såsom lätt för tanken uteslutande representationen. Mest prägnant är termen r e g e m e n t e, sådan den af REUTERSKIÖLD återupptogs från ett äldre språkbruk år 1911 [2]; för att undvika förväxling med militärförband bör den blott sammansättas med stat, s t a t s r e g e m e n t e t.

Förutsättningen för denna gränsbestämning är att »das Wesen des Staates zuerst und zuletzt Macht ist», som DROYSEN säger [3]; staten är innerst makt, och rätten dess tjänare. Som bekant är denna förutsättning på sina håll ifrigt och hetsigt bestridd, så att självfva ordet »maktlära», med hvilket Droysen identifierar politiken (ofvan s. 103), fått en dålig klang. På dessa håll vill man alltså sudda ut vår gränslinje till innehållet mellan politik och juridik, genom att lägga äfven staten under rättens domvärjo, göra staten till rättens tjänare. Så som denna lära vanligen förkunnas med udd emot »maktläran» eller »maktfilosofien», har den intet med vetenskap att göra. Vi behöfva endast observera att den rätt, som man vill teoretiskt skydda, i praktiken aldrig är de starkes och besittandes utan alltid och allestädes och allena de små svages — vi behöfva endast observera detta för att förstå, att det här gäller praktisk-politisk propaganda och intet sanningsbehof. Detta resonnemang hvilar på ett själfbedrägeri och ett bedrägeri: själfbedrägeriet att ett intresse, när det bara vuxit till en

---

[1] låt vara med af REUTERSKIÖLD uppställd modifikation, anf. st. sp. 66.

[2] Se art. »Regementet i Sverige» i *Statsvet. Tidskrift* 1911 s. 297.

[3] Gesch. der preuss. Politik, III, (1871), s. 370, cit. af HÜBNER s. 346; jfr ibm. brefvet af 1/12 1851, s. 341.

viss höjd, förnimmes som rätt, samt bedrägeriet att identifiera makt med *våld*, liksom voro makt och rätt kontradiktoriska motsatser. Det är ett slagord, falskt i både rot och topp.

En helt annan, djupare respekt måste man självklart hysa för de filosofiska spekulationer, som ur statens väsen uttaga rättsmomentet och icke finna något därinnanför. Ehuru egentligen fallande utanför ämnet — enligt ofvan s. 107 utstakade gränslinje — kan jag vid detta tillfälle icke underlåta att taga ståndpunkt till det senaste försöket af detta slag, nämligen Hjalmar Wallgrens i denna tidskrifts aprilhäfte 1917; detta icke blott därför att det riktar sig direkt kritiskt mot min uppfattning, utan äfven därför att det förefaller mig som ett af de mest originella och skarpast genomförda. Jag står i djup och bestående tacksamhetsförbindelse till denne kritiker för den stora uppmärksamhet han ägnat min statslära; men där våra åsikter divergera, ser jag mig mig icke i stånd till något väsentligt medgifvande. Då kritikern således fixerar »detta inbördes tillvarohäfdande eller tillvarofördragande som är lika med det rent förnumna samhället» och så *kallar detta rätt*, så blir detta en tvist mellan oss icke om statens utan om *rättens* väsen och till sist ett spel med ord: jag uppfattar samma impuls som en naturlig drift hos det »animal sociale», som heter människan, och kallar den *socialitet* och inlägger en helt annan, högre mening i rätten (utan att därmed gå in på den sociologiska frågan om rättens ursprung). Och då kritikern stämplar det som dogmatik att utrusta staten »med vissa ur den yttre verkligheten hämtade attribut, såsom en territoriell kropp, en nationell själ o. s. v.», så synes han själf ofrånkomligen skyldig att uppvisa någon stat som *saknat* dessa attribut, d. v. s. land och folk; brister han i denna bevisning, så är han sedan skyldig att uppvisa, att detta sålunda experimentelt för alla rum och alla tider intygade sammanhang berott på ren slump och tillfällighet. Hvarom icke, så är det icke på min uppfattning den dogmatiska stämpeln sitter.

Men hela denna ståndpunkt under lösen »rättsstaten» blir från begynnelsen ohållbar i och med det att vi vidgat själfva statsuppfattningen utöfver statsskicket till staten själf, fosterlandet, den historiska personligheten. Det är den gamla, inskränkande bety-

delsen, som alltjämt smyger sig tillbaka in i statsbegreppet, äfven hos min granskare. Eller vill han väl påstå, att det är rättstanken som konstituerar *fosterlandet?* Den engelska, resp. tyska kronan kan möjligen tänkas identifierad med rättsuppgiften, men England och Tyskland själfva? Kunna vi verkligen föreställa oss stormakterna t. ex. på kolonial stråt vandrande omkring för att upprätthålla rätten i världen, liksom Gud Wotan i Völsungaskepnad efter Wagners version i »Valkyrian»? Visserligen höra vi dem själfva vid tillfälle förebära sådant, men det är blott allt för lätt att däri igenkänna det ofvan nämnda självbedrägeriet: förväxlingen af ett stort själfviskt intresse med en rätt. Har man blott något det minsta sinne för realiteter, så vet man att dessa makter existera för sin egen skull; och vårt ögonmärke är alltjämt intet annat eller högre än att framställa staten sådan den är.

Vår grundläggande princip för undersökningen lämnar sålunda intet tvifvel öfrigt äfven i denna gamla och stora tvistefråga [1]. Utslaget blir ännu klarare, om vi fixera rättens verkliga betydelse för staten såsom blodets i kroppen; det är ett nödvändigt element, men icke lefver människan för sitt blods skull! Och gäller det lifvet, så kan hon t. o. m. gjuta en del af sitt blod. Härmed skall rättsstatens teori också spikas fast på sin begränsning, när det gäller statens ändamål och ledmotiv. Vi fråga: hvarför just rätten? Respiration och digestion äro för kroppen lika nödvändiga som cirkulationen. Hvarför icke lika gärna tänka sig staten för sedlighetens skull eller rent af för kärlekens skull? Detta ligger kanske i verkligheten t. o. m. närmare, så snart vi öfver staten uppdraga fosterlandets horisont: barmhertighet snarare än rättfärdighet — mindre domare och mera fader. En orientalisk härskare, som emir Abdurraman af Afganistan i KIPLINGS bekanta skiss, må stå för sitt folks fantasi som primärt den rättfärdige domaren; oss västerländingar tilltalar i praktiken bättre en bild som Gustaf Vasas, patriarken, landsfadern. Den bilden öfverensstämmer också närmare med vår tids stat i dess ekonomiska expansion och »soziale Fürsorge». I själfva verket är staten både domare och fader och alltså identisk med ingendera; men alltid är den *husbonde.*

---

[1] Det mest träffande svaret är gifvet af MACKAY i *Deutsche Rundschau* 15/12 1916, s. 418: »Katederfrågan, om rätt eller makt är statens lifsprincip, löser sig så, att de förhålla sig till hvarandra som *förnuft och vilja*».

Äfven från denna synpunkt förbjuder det sig alltså att låta staten uppgå i rätten. Den fördomen är ett arf från naturrättens tidehvarf, som öfvergått i gammalliberalismens och nu med detsamma förlorat sitt existensberättigande; beskäftiga tungor syssla alltjämt med densamma i agitationen för praktiska och själfviska ändamål, men vetenskapen har endast att lysa den — som andra vålnader — till grafvens ro.

*

Med regementet hafva vi kommit till ett underled inom den statiska politiken, och vända nu vår uppmärksamhet till de öfriga kategorierna inom samma led. Det faller från början i ögonen, att indelningsgrunden här icke ligger inom ett på förhand bestämdt statsbegrepp såsom i nästan alla äldre system, utan i erfarenheten och den konkreta verkligheten. Det blir systematiskt en nyorientering, så att säga på bredden i st. f. djupet, efter rent deskriptiv metod; en indelning icke efter de olika arterna af statsverksamhet, utan efter de olika konkreta elementerna i den faktiska staten.

Denna nyorientering har gifvetvis icke varit möjlig förrän »rättsstatens» öfvervälde blifvit sprängdt; i dess tecken var ju statens system intet annat än statsförfattningarnes. Men äfven i vetenskapens »ancien régime» kunde man ju icke alldeles förbise det enkla faktum, att ett *land* och ett *folk* hängde vid hvarje statsförfattning. Därför plägade handböckerna i politik ända från Aristoteles hafva några ord äfven om dem, såsom statliga tillbehör eller »Grundlagen». Jellinek är därhän kommen, att »Staatsgebiet» och »Staatsvolk» urskiljas bredvid »Staatsgewalt» som statens »elementer»; men de läggas icke till grund för systemet, de behandlas endast ur »statsrättslärans» synpunkt, hvilken står som systemets hufvudled bredvid den »sociala statsläran». Den ende mig bekante författare i äldre tider, som öfverhufvud kännt något behof att indela staten ur yttre synpunkter, är åter Droysen 1850, i det att han tager sin »statistische Übersicht» från fyra synpunkter: gebit och befolkning, nationell fördelning, konfessionell delning och materiella krafter[1]. Äfven här gäller det alltså nu att upptaga tråden efter honom.

[2] Se Hübner ss. 357 ff.

Här mötes statsvetenskapsmannen i sitt systemarbete af representanterna för de båda andra, erkända elementerna: folk och land. Med folket till grundval har Kurt Rietzler 1913 utkastat »Prolegomena zu einer Theorie der Politik» och äfven utritat grundlinjer till ett system med följande indelning: *rum, ras, stat* och *kultur*, hvilken sistnämnda kategori sedan upplöses i språk, konst, sed och religion. Man ser, att staten här blir ett element i folket, d. v. s. staten betyder alltjämt den rättsliga organisationen och intet därutöfver. På samma sätt ingår staten under landet i de politiska geografernas system, som åsyftar att rubricera allt som rymmes i och bygges på ett rum; det må vara nog att hänvisa till Hettner, Russland, eine Betrachtung von *Volk, Staat* und *Kultur* (1916) eller än mera typiskt Wettstein, Die Schweiz, *Land, Volk, Staat* und *Wirtschaft* (1915).

Då vi nu hafva den empiriska staten till utgångspunkt, så är det självklart att land och folk skola i systemet ingå som självständiga led vid sidan af regementet. Därmed följa tvänne nya gränsregleringsfrågor, å ena sidan mot geografien, å den andra mot etnografien.

Förhållandet till den politiska geografien är snarlikt det till den politiska historien. Ur omfångets synpunkt kunde politiken afstå hela denna flygel åt geografien, den kunde också göra helt anspråk på den för egen räkning och därmed reducera geografien till ren geofysik; i bägge fallen bortfölle ju konkurrensen. Då sannolikt ingendera vetenskapen — i alla händelser icke politiken — vill och kan undvara ett så viktigt område, måste man bestämma sig för en rågång ur innehållssynpunkt; och den erbjuder sig af sig själft, då politikens föremål bestämmes icke som landet, utan som det politiskt organiserade, af politisk makt genomsyrade, politiska uppgifter tjänande landet. Termen för detta är r i k e t, och det är något helt annat än det nakna landet. Det intresserar politiken såsom form, territorium, och innehåll, dominium, men alltid och allena som ett element i makten. Häraf ger sig bl. a. ett helt annat öfversiktssystem af jorden för den analytiska geopolitiken än för den politiska geografien. För att endast taga ett exempel: Indien är för den senare ett asiatiskt men för den förra

ett brittiskt och i så måtto europeiskt land; ty den politiska makt, som organiserar och genomsyrar det, är brittisk.

Detta enda fall torde räcka att åskådliggöra de olika vetenskapliga perspektiven. Mutatis mutandis, gäller detsamma också om folket som politisk faktor i jämförelse med etnografiens folkbegrepp. Rätta termen för det senare är *nation*. Folk betecknar nu i svenskt språkbruk båda slagen och är alltså icke en lika prägnant term som rike, hvilket genom både ursprung och användning är politiskt färgadt. Därför torde politiken för sina distinktioner böra använda sig af termen statfolk[1]. I och med denna beteckning träder den politiska synpunkten i förgrunden, och rågången blir från början klar emot etnografien, hvars föremål nationerna ju på mångahanda sätt spränga staternas ram. Själfva denna inkongruens är, som allbekant, mättad med politiskt intresse; men utöfver detta faktum har politiken intet att göra med de egenskaper och differenser hos nationerna själfva, som etnografien har till uppgift att studera. För att taga ett praktiskt exempel äfven här: politiken nöjer sig med det faktum *att* Österrikes statfolk utgöres af skilda nationer och drager politiska konsekvenser därur, men öfverlämnar helt åt etnografien att utransaka hvari skillnaderna sitta.

Härmed äro trenne kategorier konstituerade innanför den statiska politiken och termerna fastslagna som *statregemente, rike* och *statfolk*. Redan på ett tidigt stadium fann jag mig föranlåten att därtill lägga en fjärde på grundvalen af Mohl's »Gesellschaft» och Gierke's »Genossenschaft»; då det svenska ordet samhälle (särskildt genom Boströms filosofi) fått en mycket vidare mening, torde vi här böra begränsa och fixera termen som folksamhälle. Reformen var ju i och för sig skäligen enkel: den bestod endast däri, att den redan allmänt som legitim erkända sociala synpunkten på staten, det andra ledet i Jellineks hufvudsystem bredvid statsrätten, flyttades ned och konkretiserades till ett nytt element vid sidan af hans Staatsgebiet, Staatvolk och Staatsgewalt.

[1] Kirchoffs och Meineckes »statsnation» lämpar sig åtminstone icke för svenskt språkbruk, där nation fattas som en naturlig och organisk enhet.

I sammandraget af «Stormakterna» 1914, som först gjorde systemet kändt i utlandet, räknade jag alltså genomgående med fyra elementer, som korteligen betecknades *Reich*, *Volk*, *Gesellschaft* och *Staat*, det sistnämnda alltså i den gamla restriktiva meningen; och ännu i arbetet om »Die politischen Probleme des Weltkrieges» 1916 behöll jag denna fyrdelning vid utransakningen af krisens motiver. På »Gesellschafts» räkning voro här förda såväl rent sociala som ekonomiska motiv — »socialitet» och »autarki» — då ju nutidens associationsprincip verkar i båda och föder politiska kraf från båda. På denna punkt slog kritiken emellertid ned; PETER RASSOW i *Preuss. Jahrbücher* yttrade att dessa motivkrstsar läto sig »nur mit einer gewissen Gewaltsamkeit unter einer gemeinsamen Marke zusammenfassen», och POHLE sekunderade i sin *Zeitschr. für Sozialwissenschaft*: »diese Dinge haben schlechterdings nichts miteinander zu tun» [1]. Att jag själf icke varit blind för deras heterogenitet, framstår i inledningen till det sistnämnda verket (tyska upplagan), där staten som »ekonomisk individ» urskiljes från den sociala såsom »Reichshaushalt» vid sidan af Gesellschaft. I mitt närmast följande arbete, »Staten som lifsform», är emancipationen fullt genomförd, så att jag nu, med erkännande af den citerade kritikens berättigande, uppställer rikshushållet som ännu ett självständigt element; vi säga rikshushåll för att differentiera det såväl från smärre ekonomiska samfund som från statens fiscus. Man må blott icke alldeles underkänna tankegången att taga dem båda i ett: äfven utan att antaga den socialistiska förkunnelsen, enligt hvilken alla samhällsklasser bottna i ekonomiska motsatser, kan man icke vara blind för att det existerar en massa grupper för ekonomiska ändamål som hafva formalt social karaktär. Vi stå här här i verkligheten på en gränszon inom den statiska politiken själf, och det är mången gång ganska tvifvelaktigt om en sådan bildning skall hänföras till folksamhällets eller till rikshushållets afdelning.

På samma gång vi sålunda fixera folksamhälle och rikshushåll som statens fjärde och femte element, få vi ännu en gång fästa blicken på konkurrensen vid periferien och utstaka hufvud-

[1] RASSOW anf. st. s. 299, POHLE s. 681.

gränser, i ena fallet mot sociologien, i det andra mot nationalekonomien. Dessa frågor skola dock icke länge sysselsätta oss. De kräfva till svar endast ett närmare preciserande af våra kategorier såsom politiska. Folksamhället innefattar sålunda endast sådana cirklar inom folket som trängta till makten eller till politisk form: stånd, klasser, kommuner, partier. Rikshushållet åter omfattar de stora problemen om statens orientering på världsmarknaden, dess själftillräcklighet i produktionen och dess ekonomiska förvaltningsprinciper, allt under den ledande synpunkten att ekonomisk själfständighet är en lifsfråga ej mindre för stater än för enskilda. Med blicken stadigt fäst på dessa begränsningar skall man icke finna någon verklig svårighet att hålla politiken isär från de vetenskaper, som behandla de sociala och ekonomiska företeelserna själfva och efterforska lagarna för deras utveckling.

Inom den statiska politiken har rikshushållet tydligen plats mellan riket, som väsentligen består resurserna, och folket, som tager ut dem därur; medan folksamhället är lika naturligt beläget emellan folket, som sålunda differentierar sig, och regementet, där det söker sitt representativa uttryck. Härmed sluter sig ringen kring den politiska världen. Hvad man därutanför velat föra in där — såsom kulturen, religionen, privaträtten — kan utan vidare afvisas såsom till sin grund opolitiskt, och de drag däraf som kunna omsättas i politiska motiv skola återfinnas inom någon af de fem kategorierna. Ur dem allena, men också ur dem alla, afsätter sig statsviljan — som floden Indus ur Pundschab, femströmmalandet.

Det återstår att skänka någon uppmärksamhet åt röster som, utan att eljest förorda inknappning af politikens område, icke vilja vid systemet gå utom den ursprungliga trialismen. Här möta vi först en representant för sociologien, Gustaf Steffen, i »Sociala studier» 1906: staten är i hans system ett *samhälle*, ett *territorium* och en *organisation*. Vi se, att våra kategorier folk och hushåll saknas; det förra ingår i hans samhälle, det senare i hans territorium. Till omfånget blir här sålunda knappast någon skillnad; men genom sin radikalt individualistiska syn på staten står denne författare visserligen ur innehållssynpunkt fjärran från våra förut-

sättningar[1]. Mera intressera i detta sammanhang några anmärkningar som framställts direkt emot mitt system. Rassow och Pohle — alltså de samma författare som förut reagerat mot sammanslagningen af samhälle och hushåll — vilja öfverhufvud icke tillerkänna dessa elementer en självständig plats i systemet. Dessa stå, säger den förre, »principiell nicht auf derselben Ebene»; de äro »mittelbarer Natur», hvilka »zum Teil als tiefere Motivschicht unter jenen geopolitischen und ethnopolitischen Gegensätzen liegen und daher in ihnen enthalten sind». Särskildt riktas denna anmärkning mot rikshushållet; de från detta håll framgångna friktionerna höra »als Teilmotive in die Erörterung der geopolitischen Probleme, machen deren Wesen aus, werden aber auch von ihnen rückwärts in ihrer Bedeutung reguliert». Pohle går ännu längre särskilt i betonande af rikets hägemoni: »geopolitisch sind in gewissem Sinne überhaupt alle Bestrebungen der Staaten»[2]. I samma anda (likaledes i direkt anknytning till mitt system) framhåller en författare i *Rheinisch-Westfählische Zeitung* 26/7 1917, att riket är icke blott det rum, inom hvilket folket lefver, utan ännu mera det, hvaraf folket lefver; men han lutar åt den motsatta konsekvensen att sätta »das Volksvermögen» i rikets ställe i systemet: »neben dem Volke als solchem kommt als zweiter selbständiger Bestandteil des Staates das Volksvermögen in Frage, das Gesamtvermögen, von dem das Volk sich ernährt und vermehrt»[3].

Vid sistnämnda förslag är nu genast att märka, att det skulle utelämna ur politiken de väldiga politiska intressen och krafter som fästa sig vid staternas läge och gränser utanför all egendomssynpunkt. Detta är geopolitikens ensamdomän, som ingen annan disciplin kan göra densamma stridigt. Å andra sidan är

---

[1] »Till sitt väsen är staten dock icke något, vare sig sinnligt eller osinnligt, som existerar utanför människorna, öfver dem eller eljes oberoende af dem», Sociala studier, tredje häftet, s. 5. Klarare kan den anglofranska statsåskådningen (ofvan s. 102) icke uttryckas. Se om indelningen ibm s. 4—7.

[2] Rassow å anf. st. s. 299. 302; Pohle anf. st. s. 681. Invändningarna äro observerade redan i Staten som lifsform, s. 138 n.

[3] Anmärkningen tillhör en artikel öfver »das gleiche allgemeine Wahlrecht und seine innere sachliche Berechtigung», och författaren presenteras af red. som »Professor einer westlichen Universitätsstadt».

t. ex. handelspolitiken uppenbart ett monopol för rikshushållets kapitel. Redan dessa exempel visa, att här föreligga inbördes själfständiga områden; och under sådana förhållanden kan det ur den ordningssynpunkt, som ytterst dirigerar hvarje systemarbete, endast vara en vinning att de särskiljas från hvarandra. Det är för ingen fördoldt, att dessutom föreligga stora områden, som kunna anses tvistiga dem emellan; dit hör hela det intressekomplex, som kan sammanfattas som dominiet, dit hör vidare kommunikationspolitiken m. m. Men detta är endast ett nytt fall af gränskonflikter inom den statiska politiken, hvarpå vi ofvan anförde ett exempel. Det ankommer på fortsatta systematiska undersökningar för underindelningen att skaffa tillbörlig utredning och klarhet i sådana fall, så att hvarje hufvudkapitel får sitt; men det rubbar i ingen mån hufvudindelningen själf, hvartill dagens undersökning begränsar sig.

I själfva verket är det icke blott mellan rike och hushåll, resp. hushåll och samhälle, som sådana teoretiska friktioner förefinnas. Hela vårt undersökningsfält vimlar af dem; vi skola här endast som ytterligare exempel framhålla partiorganisationen som berörande både samhälle och regemente, kommunalorganisationen som berörande desamma och dessutom riket, emigrationen som berörande hushåll och folk, befästningsväsendet som berörande rike och regemente. Men dessa teoretiska konflikter äro lika många praktiska bryggor och förbindelser mellan specialdisciplinerna och bestyrka starkare än något det organiska sammanhanget inom statens stora lif, som är politikens föremål. De attestera vetenskapens inre enhet, som till sist binder författningspolitiken närmare samman med geopolitiken än med statsrätten och omvändt den senare närmare med den förra än med geografien.

Att detta sammanhang under ett och samma härskande perspektiv måhända icke ännu ingått i den allmänna föreställningen, beror uteslutande på oklarheten i fråga om vetenskapens yttre gränser. Man synes ännu på sina håll uppfatta systemet som ett konglomerat, där ett stycke ren geografi okats samman med ett kapitel nationalekonomi o. s. v. ända ut till statsrätten. Vår från Svedelius härstammande, allt annat än vetenskapliga lärobok i statskunskap har en god del af skulden till sådana missuppfatt-

ningar. Från samma synpunkt uppstå sedan misstankar — som jag visserligen icke sett framförda från något auktoritativt håll men ändock känner i luften — nämligen att denna vida frontutsträckning måste förflacka vetenskapen om staten. Till lugnande af sådana farhågor torde en enda jämförande anmärkning vara tillräcklig. Frihetstidens historieskrifvare måste börja sin framställning med en redovisning af svenska territoriets förminskning genom frederna, alltså ett kapitel om riket, vidare med en framställning af den nya regeringsformen i förening med klasskillnadens upphäfvande på riddarhuset, alltså kapitel om regemente och samhälle; och sedan får han fördjupa sig ganska långt i närings- och bankpolitik, d. v. s. kapitel om det svenska hushållet. Är det någon, som på denna grund vill förevita honom att förflacka sin vetenskap? Han kan helt enkelt icke underlåta det, emedan alla dessa ämnen höra samman i Sveriges historia. Men detta är intet annat än de skilda sidorna i svenska staten, sådana de på den tiden uppenbarade sig. Men om nu historien utan risk åtagit sig att studera dessa olika sidor för alla stater under alla tider, så är det förmodligen icke allt för anspråksfullt eller vanskligt af den politiska vetenskapen att pretendera en till omfånget liknande uppgift för samtiden.

Såsom ännu ett missförstånd, beroende på oklarhet om systemets verkliga innebörd, måste jag beteckna det, att man framhäft *geopolitiken,* kapitlet om riket, som systemets hjärtpunkt [1]. Detta torde närmast bero på en synvilla: såsom jämförelsevis nytt har detta kapitel fallit mest i ögonen. Men jag kan icke erkänna att min framställning af stormakterna, som tagits till attest för denna karaktäristik af systemet, inrymmer åt geopolitiken en sådan hufvudroll. I verkligheten undersökas de olika föremålen där efter hvarandra från systemets alla sidor, och det beror endast på dem själfva — d. v. s. på verkligheten — om ljus eller skugga faller mera på den ena än på den andra; så skall man finna, att kapitlen om hushållet och regementet dominera

---

[1] Detta synes vara meningen hos BOËTHIUS, Om statslifvet, 1916, ss. 18 n. 3 och 22 n. 1. — Måhända har jag personligen fått en viss förkärlek för denna sida af vetenskapen, såsom den syntes hvarigenom jag räddat mig själf ur en mångårig konflikt mellan fysisk geografi och statsrätt, hvari yttre omständigheter under min lärarebana ledt mig.

bilden af England väl så mycket som riket, att befolkningsfrågor alldeles behärska framställningen af Österrike-Ungern och utgöra en betydande insats i teckningen af Frankrike, o. s. v. Detta betraktar jag just som systemets praktiska styrka, att det bjuder en likare till objektiv uppskattning af alla stater (liksom äfven politiska situationer); och det har varit mig en särskild tillfredsställelse att äfven finna det af utländska kritiker så uppfattadt [1].

*

En rent terminologisk uppgift återstår. Ordningen inom systemet är icke fullt upprättad, förrän de skilda underdisciplinerna såsom sådana markerats genom speciella termer.

Af det föregående är det nu ett rent korollarium, att de alla skola betecknas som — *politik* [2]; de äro alla läror om staten; den specifika egenarten får alltså komma till sin rätt genom ett sammansättningsled till denna generella term. Härvid göra sig samma allmänna förutsättningar gällande som i allt terminologiskt

---

[1] »Vor allem ist es das systematische Anlegen der gleichen Masstäbe an alle Staaten, was seine Untersuchungen so fruchtbar macht und ihnen zugleich trotz der problematischen politischen Natur des Gegenstandes einen streng wissenschaftlichen Charaktär gibt»; Pohle i rec. af Die polit. Probleme, anf. st. s. 677. Öfverensstämmande Rassow, anf. st. s. 294. — I detta arbete är metoden applicerad på en situation; likaså i »Russlands Vervandlung» bland mina *Studien zur Weltkrise* (1917), ss. 69 ff. I tal i riksdagens Första kammare 9/6 1917 har medelst samma metod gifvits en lösning på det svenska partiväsendets problem, hvarvid visat sig att partierna öfverbetona hvar sina sidor inom staten: högern regementet och riket, vänstern folket och samhället.

[2] Det är alltså ett missförstånd, då det i en anmälan af sign. B. B. i *Svensk Tidskrift* 1917, häfte 7, s. 504, heter: »genom att välja termen 'politik' framför beteckningar sådana som 'lära', 'logi', i hvilka hufvudvikten lägges vid den teoretiska kunskapen, framhäfver han, att organismens ändamålsenlighetskraf allena vid hans studium får ange synpunkt och måttstock». Det är den dubbla meningen i själfva ordet politik, som här verkat förvillande. Anmälaren utgår från det allmänna språkbruket, som här ser ett praktiskt (dynamiskt) element. Jag tager ordet i dess generella mening som läran om staten. Sammansättningarna med — politik säga i och för sig intet om ändamålsenligheten, utesluta ej heller den teoretiska kunskapen; de säga endast att det här handlar om staten.

arbete: formellt att termerna skola tillhöra samma språkområde, reellt att de skola täcka ämnet så nära som möjligt. Kunna de sedan lätt associeras med välbekanta begrepp, så är detta ett särskildt företräde som bör skattas mycket högt, då man ju endast i nödfall bör belamra vetenskapen med helt nya termer.

Med tillämpning häraf erbjuder sig genast ordet geopolitik för läran om staten som rike; på sitt sätt pendant till *geofysik* eller läran om jorden under naturlagarna. Det startades på en offentlig föreläsning i april 1899, sedermera utgifven i serien »Inledning till Sveriges geografi» 1900; hvarvid det sattes likabetydande med RATZEL's »politiska geografi» och delvis äfven med hans »antropogeografi». Första gången denna term kom till kännedom i den tyska litteraturen var i en rec. af nyssnämnda arbete, af prof. SIEGER (i Graz) i *Geograph. Zeitschrift* 1903. Recenseten, eljest i det hela välvillig, afvisar den helt: den är, skrifver han, »ein Ausdruck, der mir ebenso unglücklich scheint, wie die Auffassung des Autors über ihre Stellung im System der Wissenschaften». Två år därefter offentliggjorde jag i samma tidskrift »Geopolitische Betrachtungen über Skandinavien», och uttryckte där i en not mitt beklagande att termen icke vunnit Siegers bifall: »vielleicht ergibt er sich natürlicher, wenn man wie ich zur Geographie vom staatswissenschaftlichen Gebiete aus gekommen ist» [1]. Men det är först i sammanhang med hela systemet som termen slagit igenom i utlandet, hvilket torde kunna sägas ha skett genom arbetet »Die politischen Probleme des Weltkrieges» 1916, där första kapitlet handlar om »Geopolitische Probleme». Sedan dess finner man nu termen öfverallt i den tyskspråkiga litteraturen; och jag har icke ens sett den diskuterad mera än en gång, nämligen i *Deutsche Politik* för 14/7 1916, där prof. JÄCKH besvarar inkomna frågor från skyttegrafvarna med en utredning därom (»Der geopolitische Zwang») [2]. Äfven i vår svenska diskussion ser man den numera allt oftare i substantiv och adjektiv

---

[1] Se Inledn. till Sveriges Geografi, Pop.-vetensk. föreläsningar vid Göteborgs Högskola, XIII, s. 17; *Geograph. Zeitschrift*, utg. af HETTNER, 1903, s. 481, och 1905, s. 658 n.

[2] Någon gång ser man tyskarna till omväxling använda ›Raumpolitik‹.

utan citationstecken eller förklarande hänvisningar; ett tecken till att den fyllt ett behof inom språket.

Samma burskap synes också termen *etnopolitik* hafva förvärfvat sig både i svensk och utländsk litteratur. Den är grekisk som den förra och ansluter sig direkt till välkända ord som etnografi, etnologi, adj. etnisk. Självklart hänför den sig till staten som folkperson, men skiftar därinom i betydelsen. Då jag först använde den, hvilket (så vidt jag erinrar mig) var i en artikel om »politiken som vetenskap» i *Göteborgs Aftonblad* $^{26}/_{3}$ 1901, var det endast i omfattning af »de naturliga karaktärs- och själsegenskaperna», d. v. s. som pendant till folkpsykologi. I föreläsningen om »staten som lifsform» 1908 uppflyttades den till att omfatta hela kapitlet, och i denna mening har jag användt den i detta arbetes tryckta upplaga 1916. Härvid gjordes emellertid följande anmärkning (i not till s. 77): »Ur en viss synpunkt erbjuder sig också namnet *demopolitik*. Jag finner dock den termen lämpligare för den underdisciplin inom etnopolitiken som behandlar folkmassan som sådan (folkstocken), i anslutning till den redan naturaliserade termen *demografi*». Här anmäler sig, som synes, en rival, af lika äkta grekisk börd och med samma eller ännu bättre hemortsrätt inom det vetenskapliga språkbruket: hela världen känner demokratien och demografien, man har ju ock försökt lancera en demologi (för samhällslära, E. Engel, eller folkloristik, Ad. Noreen). Frågan är då, hvilket af de tvänne begreppen etnos och demos här i grunden är det mest adekvata. Den tvekan, som kom till synes i nyss citerade not, övervanns i den tyska uppl. af samma arbete 1917, men i motsatt riktning, så att demopolitiken uppflyttades i öfverledet och etnopolitiken degraderades till underdisciplin, nämligen för den del som behandlar folkslaget eller folkrasen, d. v. s. nationalitets- och rasproblemen. Det har nämligen vid fortsatt reflexion framstått som afgörande synpunkt att i den större rubriken gifva ett uttryck åt folket som historiskt begrepp, och då lär demos begreppsmässigt stå närmare än etnos. Att termen etnopolitik kommit till användning i arbetet om världskrigets politiska problem, rubbar icke denna cirkel, försåvida som dessa problem samtliga falla inom den trängre

delen, nationalitetens och rasens område. Jag har alltså stannat vid demopolitik som andra specialdisciplin. För den först så benämnda underdisciplinen om folkstocken eller folkkroppen erbjuder sig i stället *fysiopolitik* i anslutning till fysiologi och som »dritter im Bunde» *psykopolitik*, läran om folksjälen som politisk faktor — hvilken term alltså i det definitiva systemet får den plats som ursprungligen tillämnades etnopolitiken.

Ännu en hufvudterm som redan kan anses allmänt accepterad är sociopolitiken, läran om staten som folksamhälle. Den har stått utan konkurrens allt ifrån begynnelsen (i nyssnämnda tidningsartikel 1901). Så till vida är det terminologiska problemet här lika enkelt som det om riket. Men visserligen måste erkännas, att denna lösning lider af tvänne svagheter. Först faller i ögonen, att denna latinska sammansättning bryter mot den formella lagen, som bjuder att hålla sig inom språkområdet. Men den är väl icke heller fullt adekvat: de andra termerna framställa staten som en enhet, ett rum, ett folk o. s. v, men detta är icke meningen här, sociopolitik afser icke staten som en bundsförvant utan som ett helt af smärre förbund. Hvad som talar för termen, är alltså uteslutande dess viga associering med sociologi och i allmänhet det sociala. Utan att underkänna vikten af de här framställda anmärkningarna måste jag dock anse denna praktiska synpunkt afgörande gent emot ett principrytteri, som här måste utmynna i ett rent främmande utslag, vare sig det anknytes till det äkta »koinonia» eller det gamla Athens »fyle» eller »fratria», hvilka enligt WILAMOWITZ utvecklades från »Geschlecht» till »Genossenschaft» [1]; tilläfventyrs kunna de komma till pass vid underindelningen, där nyskapelser mindre kunna undvikas. Det må ytterligare endast anmärkas, att sociopolitiken såsom en teoretisk lära om staten är noga att skilja från *socialpolitiken*, där ordet politik enligt fast språkbruk afser den praktiska verksamheten allena.

---

[1] Staat und Gesellschaft der Griechen, i *Die Kultur der Gegenwart*, 1910, s. 47. — Skulle formalprincipen upprätthållas med sociopolitiken som grundvalen, så erbjuder latinet tillfredsställande termer för statens öfriga elementer: territorium, domus, populus och imperium.

Efter boskiftet mellan folksamhälle och rikshushåll följer kraf vet på ett namn för specialdisciplinen om det senare. Här ligger anknytningen till *ekonomi* klar; vår nationalekonomi, norrmännens statsökonomi, engelsmännens politiska ekonomi peka gemensamt dit. Tanken går då af sig själf till *ekonomipolitik.* Den termen är emellertid icke alldeles adekvat; ty redan ordet ekonomi är sammansatt, af oikos = hus och nomos = förvaltning, och ekonomipolitik betyder alltså bokstafligen läran om det politiska visthusets förvaltning, men icke om huset själft. Från dessa synpunkter lämpar sig den angifna termen för underindelningar; men för det hela kommer man till e k o p o l i t i k, som ju också till sin struktur passar bättre in med de föregående såsom syftande på ett konkret föremål. Det är bara den haken, att här lätt uppstår en tankeassociation med gudinnan Echo. Nu finnes emellertid en vetenskap som redan tagit denna risk, nämligen »ekologien»; ordet bildadt 1885 af REITER för läran om lifvets anpassning till sitt hus (miljön). Funnes icke denna analogi, skulle jag tveka på denna punkt; med densamma anser jag mig kunna föreslå denna pendant på politikens område, och betecknar alltså hädanefter läran om staten som rikshushåll såsom ekopolitik. I främmande språkområden, där man skrifver öko eller oeko, torde ingen som hälst svårighet här föreligga.

Det återstår nu endast läran om staten som härskaremakt, men här är också svårigheten störst. Sedan jag bestämt mig för termen regemente för saken, erbjöd sig ju genast *regementspolitik* för vetenskapen, och jag lancerade äfven denna term i Staten som lifsform. Men samtidigt anmärktes, att »jag icke är rätt nöjd» med den. Andra förslag framställas, men förkastas af olika anledningar: *författnings-* och *förvaltningspolitik* såsom för trånga — tydliga underafdelningar —, *guvernementspolitik* såsom tungt, *statspolitik* som tavtologiskt för den vanliga uppfattningen. I den tyska upplagan kringgås svårigheterna genom beteckningen »Herrschaftspolitik». Men om denna och motsvarande bildningar på svenska äro adekvata och lätta att förstå, så falla de ju utom språkramen i systemet. Vi måste först söka inom det grekiska området; och det skall då visa sig att vi här, liksom i fråga om

folket, komma i valet mellan tvänne, hvar för sig rekommendabla möjligheter.

Det första — mig ursprungligen påvisadt af framlidne professor SAM. WIDE — utgår från *kratos*, härskare, maktsubjekt. Uppenbarligen är betydelsen den rätta, och ordet är välkändt i många förbindelser: aristokrati, demokrati, plutokrati, byråkrati, autokrati, alltid pekande på ett herravälde i samhället. Härur skulle för vårt ändamål afledas kratopolitik, i god symmetri med våra föregående termer. Man kan blott icke undgå att mottaga ett främmande intryck däraf trots associationerna, isynnerhet som deras »krati» här blir »krato»; det är nämligen så, att vi på alla andra ställen hafva ordet endast som andra sammansättningsled — jag känner icke mera än ett ord som börjar med krato, nämligen POUL LA COURS »kratostat» (en regulator för vindkraftens tillgodogörande), och den har knappast skjutit bresch i språkets motvilja mot det främmande ordet. Den andra här ifrågavarande lösningen är arkopolitik. Den omgifves af en ännu större svärm associationer, och detta icke blott som andra sammansättningsled — monarki, dyarki, autarki, pleonarki, tetrarki, anarki, patriark, matriarkat — utan äfven som första: arkiater, arkimandit, arkipelag, arkitekt, arkitrav. Nu vill det synas, som låge i detta »arki» en tankeskiftning i mera passiv riktning, snarare ett företräde i rang än en maktställning — detta visar sig ännu tydligare i de förvandlade formerna ärkeängel, ärkehertig, ärkebiskop, ärkedjäkne —; åtminstone i arkitekt har ordet dock aktiv mening, denna är oförtydbar öfverallt där det utgör sista ledet i sammansättningen, och den styrkes ock af den gamle arkontens ställning. Det synes mig här närmast vara en ren smakfråga, hvilket man väljer, hvarvid kratos synes mig ha något företräde. Men vare sig vågskålen sjunker för det ena eller andra, kommer det andra ordet tydligen till nytta för underindelningen; jag tänker därvid närmast på *statsmakten*, d. v. s. det kapital som handlar om utsträckningen af statens härskareområde in på den privata sfären (suveräniteten) — till skillnad från *statsformen*, som innefattar de rättsligt eller praktiskt fastslagna normerna för statens verksamhet inom detta sitt område, och *statslifvet*, som innefattar denna verksamhet själf.

Som synes, leder undersökningen af de fem hufvudkapitlen gång på gång direkt in äfven på underindelningens vida rikare och mera komplicerade kapitel. Systemet är icke färdigt, förrän äfven dessa äro klart urskilda och tillfredsställande rubricerade.

Statsministerämbetets genesis.

Ett bidrag till de konstitutionella idéernas historia i Sverige.

Av

fil. mag. **Nils Forssell.**

Betydelsen av statsministerämbetets instiftande har på ett träffande sätt karaktäriserats av VARENIUS så, att det »medförde, att det förut vid justitie-statsministerämbetet bundna och ofta därigenom blott nominella chefskapet överflyttades på ett stats- och premiärministersämbete, till vars innehavare man kunde kalla den politiska ledareförmågan oberoende av hans speciella fackutbildning»[1]. Då denna reform haft stor vikt för vår konstitutionella utveckling, har den givetvis flitigt uppmärksammats i litteraturen. Främst märkes CHRISTOPHER GRENANDERS broschyr i ämnet från år 1876[2]. I denna behandlas ganska ingående den statsrättsliga sidan av grundlagsförändringen; i övrigt bär GRENANDERS skrift prägeln av tendens och konstruktion i likhet med övriga dåtida inlägg i frågan. C. F. BERGSTEDT har likaledes från dåtida synpunkt lämnat en allmän översikt över statsministerreformens riksdagshistoria till och med år 1874[3]. Emellertid föreligger icke någon monografi över detta moment i vår författningsutveckling ur en senare tids perspektiv.

Den synpunkt, som här anlagts, skulle kunna benämnas motivhistorisk. Jag har väsentligen begränsat mitt synfält till den period, då statsministerfrågan utagerades, 1866—1876, och frågat

---

[1] OTTO VARENIUS: Författningskonflikt eller ej? Särtryck ur Det Nya Sverige, Häft. 2, 1914. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, s. 10.

[2] G.: I Statsministerfrågan. 1876.

[3] Samtiden. 1874. N:r 49. Uppsatsen om »Statsrådets grundlagsenliga ställning». Ett spörsmål, som i detta samband förtjänar att uppkastas, är också det, i vad mån partipolitiska motsatser kunna ha bestämt statsministerfrågans fortgång. Härvid kan noteras, att 1868 års motionär, Schulzenheim, tillhörde det äldre landtmannapartiet och att hans insats i utvecklingen möjligen kan ha bidragit att införliva statsministeridén med landtmannapartiets traditioner. Att likväl icke frågan varit på något sätt partiskiljande, visar sig redan av det faktum, att Ehrenheim efter 1872 i så hög grad tagit sig an densamma och ryckt förstakammarkonservatismen med sig.

mig, vilka konstitutionella idéer, som dikterat olika uttalanden i detta spörsmål eller i vilka formler man aktat nödigt att inför offentligheten i detta samband kläda sina dagspolitiska önskemål. Anledningarna till att detta decennium sålunda har låtit sig isoleras ha varit trenne: dels lanceras först då statsministertanken i vår riksdagshistoria i en serie grundlagsenliga förslag, stående i faktiskt samband med varandra och medvetet anlagda mot ett och samma mål, denna tankes realiserande; dels löses den utan omedelbart sammanhang med övriga krav på en departementalreform och kan därför i behandlingen särskiljas från dessa frågors tidigare och senare öden, dels slutligen behärskas denna period av konseljpresidentsidéns historia av en gemensam tendens: den att taga position till representationsreformens faktum och att besinna sig på huruvida denna reform innebure några praktiska konsekvenser för vårt statsskick, och i så fall, vilka dessa månde vara. Såsom av nedanstående framställning torde framgå, har under denna tid tanken på en svensk statsminister visserligen icke betecknat något genomgripande politiskt krav — tvärtom har den för många förefallit alltför obetydlig, åtminstone formellt sett, för att överhuvud kunna accepteras — men denna tanke har likvisst verkat så att säga utlösande inom den politiska atmosfären; den har uppställt de stora författningsprinciperna för samtiden, och den utgör desto mer ett beaktansvärdt tidshistoriskt inslag, som man för övrigt under nämnda period koncentrerade sin uppmärksamhet på spörsmål av realpolitisk natur — försvaret och grundskatterna — spörsmål, vilka för övrigt i de olika faserna av deras framträdande bilda den aktuella bakgrunden till statsministerfrågans behandling och å andra sidan stundom på ett betecknande sätt belysas av denna [1].

[1] Nedanstående undersökning har föranledts av mina arbeten höstterminen 1916 på prof. Rudolf Kjelléns seminarium i statskunskap; den har såsom föredrag framförts dels på Stockholms Högskolas Juridiska Förening våren 1917, dels på Historiska Föreningen i Upsala våren 1918. Givetvis återstå intresseväckande uppgifter inom statsministerfrågan att behandla. En av dessa är problemet om konseljpresidenttanken i dess förhållande till den dåtida uppfattningen av ministeransvarigheten; en annan är en jämförelse mellan statsministerinstitutionens uppkomst hos oss och i andra länder. Det frapperar i detta samband, att gången varit rakt motsatt den engelskt parlamentariska, att den begynt med formell lagstiftning och detta rörande den punkt, som sist nåddes av den engelska parlamentariska utvecklingen, regeringsmakten. Den analogi, som närmast torde erbjuda sig, är den preussiska, där statsministertanken startade i reaktion mot monarkens kabinettsstyre. Se Otto Hintze: Das preussische Staatsministerium im 19. Jahrhundert. Festschrift zu Gustav Schmollers 70. Geburtstag. Beiträge zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. Leipzig. Verlag von Duncker & Humblot. 1908. Även det moderna franska konseljpresidentämbetet erbjuder jämförelsepunkter: så dess ringa formella bestämdhet och övervägande politiska karaktär. Jfr. L. Dupriez: Les ministres dans les principaux pays d'Europe et d'Amérique. Paris. J. Rothschild. 1893. II s. 337 ff. Likaså erbjuda vårt statsministerämbetes inhemska historiska anor ämne för en undersökning. Från den synpunkt, som nedan anlagts, den idépolitiska utvecklingens, är förut en

Den grundlagsförändring, som skedde år 1876 och varigenom ett svenskt statsministerämbete konstituerades, innebar, formellt sett, icke någon utskiftning av kompetens utan gällde endast rang och företräde. 1841 hade justitiestatsministern upphört att vara ledamot av högsta domstolen; han nämndes därefter i stället främst bland de i § 6 Rf. uppräknade departementscheferna; dessa ordalag hade emellertid, enligt LOUIS DE GEERS omdöme[1], icke bort hindra, att justitiestatsministern och statsministern för utrikesärendena, vilka enligt § 34 Rf. fortfarande båda innehade »Rikets högsta värdighet», intogo plats efter ålder, såsom de övriga statsråden; emellertid hade justitiestatsministerns »primariat» till rangen småningom vunnit hävd och detsamma hade ävenledes erhållit en slags laglig bekräftelse i riksakten, vilken gjorde denne till ordförande i interimsregering. År 1876 degraderades emellertid rättsordningens målsman inom konseljen till en departementschef vid sidan av de andra (§ 6 Rf.); det statsministerämbete, som tillskapades, skulle av konungen tilldelas den av konseljens ledamöter, som han funne lämplig, och genom denna akt bleve den utsedde den »främste ledamoten» inom statsrådet (§ 5 Rf.); statsministern skulle jämte den »minister för utrikes ärendena», vilken samtidigt ersatte »statsministern för utrikes ärendena», innehava rikets högsta värdighet (§ 34 Rf.); vid lagtima riksdags öppnande skall ordet föras av »konungen eller, då han så för godt finner, statsministern eller annan statsrådsledamot» (§ 34 R. O.); då riksdag skall åtskiljas, förklarar »konungen, själv eller genom statsministern eller annan statsrådsledamot», mötet vara avslutat (§ 36 R. O.); i de båda sistnämnda fallen hade förut statsministern för utrikes ärendena först innehaft förtroendet inom konseljen[2].

Inom den ymniga diskussion, som under tidrymden 1866—1876 rörde sig omkring statsministerfrågan i riksdag och publicistik, skola först de argument uppmärksammas, vilka direkt hänföra sig till reformens ovan angivna, statsrättsliga ram. Ett viktigt moment i debatten var, huruvida den lagliga ordningens målsman inom regeringen borde träda tillbaka från sin innehavda rang och sidoordnas med övriga departementschefer. Man hävdade å ena sidan, att maximen »land skall med lag byggas»[3] vore »den äldsta kända grundsatsen i statsrätt och lagstiftning i vårt land»;

---

uppsats skriven, som även berör statsministerämbetets genesis (VERNER SÖDERBERG: Svensk parlamentarism. Det Nya Sverige, 1907); någon systematisk behandling av ämnet är emellertid där knappast åsyftad, även om en intresseväckande belysning gives åt åtskilliga sidor av uppgiften. Jfr också NILS ALEXANDERSSON, i Forum 1915, härom.

[1] A. K. 1876, n:r 7, s. 20. Jfr dock GRENANDER s. 10, att »deras Excellenser sins emellan taga plats efter sin fullmakts datum», en fråga, där DE GEERS votum emellertid synes väga tyngre. I allmänhet om rangfrågorna: Marcellus (Bergstrand), Ett och annat om våra rangförhållanden. Ur dagens krönika, 1885.

[2] NAUMANN: Sveriges statsförfattningsrätt. I. s. 464, 467.

[3] Jfr TROLLE. F. K. 1872. III. s. 118.

av detta skäl var det som lagens högste vårdare erhållit sin hedersplats — »en svensk tanke och en vacker tanke, som vunnit hävd, ja, snart sagt, urminnes hävd i vårt land»; å andra sidan replikerade man med en historisk analys[1]: den fakticitet, som 1809 års grundlagstiftare närmast haft att räkna med, hade varit det av Gustaf III återupplivade drotsämbetet, bl. a. förenat med ordförandeskap i högsta domstolen; justitiestatsministern trädde i drotsens ställe på en främsta rangplats i konseljen med enahanda myndighet i högsta domstolen; och denna sistnämnda behöll han intill »år 1840, då alltså, i och med detsamma han skildes från denna funktion, alla skäl att bibehålla honom vid sin höga värdighet försvunno».

Denna olika uppfattning om rättskipningens rangplats inom konseljen var emellertid knappast något allmänt skiljemärke mellan vänner och motståndare till 1876 års reform. Även om chefen för justitiedepartementet degraderades, var ju icke därmed nödvändigheten att konstituera ett statsministerämbete given; en krets av sidoordnade statsråd omkring konungen syntes tvärtom för många vara ett ideal, som väl passade in i vår konstitutionella författningstyp; till och med på högsta ort synes man tidtals ha eftersträvat en dylik lösning av frågan[2]. Däremot förfäktade då statsministertankens anhängare, att chefen för justitiedepartementet, politiskt sett, icke endast hade sig tilldelad uppgiften att vårda lagligheten, utan också hade en annan mission inom konseljen, och att om han upphörde att äga statsministers värdighet, han icke längre skulle kunna fylla denna mission; eftersom sistnämnda uppgift emellertid måste tillgodoses, återstode det att sörja för att den finge en särskild målsman inom konseljen; därav härledde man så kravet på en statsminister.

Vilka voro då de politiska värv, som man ansåg justitiestatsministern fylla? Svaret blir i korthet: de som en konseljpresident

---

[1] Jfr Rydin. F. K. 1873. I. s. 122.

[2] Greve Oscar Mörner. F. K. 1873. I. s. 126.

Jfr Bergstedt. F. K. 1875. II. n:r 24 s. 24: »En talare på östgötabänken har uttalat den önskan, att statsråden borde erhålla lika ställning, emedan det då vore lättare för Kungl. Maj:t att under hand göra sitt val och giva sitt förtroende åt den ene eller den andre. Detta sätt vore det mest rationella, och jag är icke den, som i konstitutionsutskottet talat mot en sådan anordning. Två alternativ kunna här ifrågakomma: antingen att kalla alla ledamöter av konungens råd stats-råd och överlämna åt Kungl. Maj:t att giva den ene eller andre en mera framstående ställning, eller att upphöja alla ledamöter av konungens råd till statsministrar, vilket alternativ har det företräde, att det ej fordrar någon förändring i riksakten. Det förra alternativet har dock det emot sig, att man ej gärna fråntager personer en värdighet, som de innehava, och mot det senare talar, att det vore ett för storartadt maskineri för en så liten stat som vår att hava tio statsministrar.» B. förordade därför utskottets förslag om en statsminister. Ibidinem s. 2. justitieminister Carleson för statsrådens koordination. Friherre af Schmidt i samma riktning. A. K. 1873, I s. 133. De Geer: Minnen. II s. 67: om Karl XV:s önskan att alla statsråden skulle bliva excellenser.

utomlands omhänderhar. Man menade, att dessa åligganden i vart fall icke borde fjättras vid chefen för justitiedepartementet: »han bör vara den bäste juristen icke nödvändigt den skickligaste statsmannen»[1]; å andra sidan höll man före, att juridisk fallenhet och utbildning icke nödvändigtvis innebure presumption för statsmannens egenskaper: det rykte, som de franska advokaterna åtnjöte inom det offentliga livet, fick därvidlag företrädesvis tjänstgöra som illustrationsmaterial.

Påståendet, att 1876 års författningsändring helt enkelt sanktionerar en faktisk författningsomvandling, förtjänar dock att något närmare prövas. Man fäster sig vid, att även en justitiestatsminister som De Geer, vilken uppbar hela den prestige, som representationsreformen medförde och dessutom efter år 1866 icke såg vid sin sida inom konseljen en kraft som Johan August Gripenstedt, — även han förklarar[2], att han icke under den nya representationens första riksdagar känt sig som en »konseljpresident». Den politiska uppgift, som man isynnerhet ansåg böra på detta sätt gå i arv från justitiestatsministern till en statsminister, var den av ordförande i statsrådsberedningen. Fyllde verkligen den förre en dylik mission?

Rörande praxis inom statsrådsberedningen under tiden närmast före år 1876 skola några vittnesbörd anföras från män, som därom ägt personlig erfarenhet. Greve Henning Hamilton hade varit medlem av konseljen 1859—1861, dels såsom konsultativt statsråd, dels (jan. 59—nov. 60) såsom chef för ecklesiastikdepartementet; hans ord förtjäna desto mer att beaktas, som han principiellt omfattade tanken på en svensk konseljpresident[3]; han ifrågasätter icke ens, att i beredningen dittills skulle funnits någon ordförande; han diskuterar endast, huruvida »behovet av en ordförande» varit förhanden och anser i vart fall, att det icke varit starkt: sammanträdena hade haft karaktären av en lugn, enskild diskussion; »icke heller förekommer i beredningen någon framställning av propositioner, vartill en ordförande kunde vara nödig». Av intresse är också den framställning, som hr Wennerberg[4], vars insikt förskriver sig från hans statsrådstid 1870—75, giver av beredningens arbete. Kärnan inom denna vore en departementschef och de konsultativa statsråden, och när dessa funne, att en fråga har större vikt, tillkallar man »vanligen ett par av de övriga statsråden, bland dem oftast justitiestatsmini-

[1] Jfr Rydin. F. K. 1873. I. s. 123.

[2] Minnen upptecknade av Louis De Geer. Stockholm. P. A. Norstedt & Söners förlag 1892. II. s. 53.

[3] F. K. 1876. I n:r 4 s. 30. Om statsrådsberedningens förhistoria, se S. Clason: Sveriges historia intill tjugonde seklet. Stockholm. P. A. Norstedt & Söners Förlag. Afdeln. 9, s. 315. Ivar Andersson: »Oppositionen» och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809—1840. Uppsala & Stockholm. Almqvist & Wicksells Boktryckeri A.-B. 1917, s. 51.

[4] F. K. 1876. I n:r 4 s. 42.

stern». Självklart är det således enligt W:s mening icke, att denne tillkallas. Sker detta, fyller han visserligen en ordförandes uppgift, men detta på den grund, att »han representerar det, som är det viktigaste inom det lagbundna samhället, *rätten*». Hans helt formella ordförandeuppgift markeras också, enligt W., därav, att vid sakliga meningsskiljaktigheter inom beredningen även andra statsråd än han ledt sammanjämkningsarbetet. En ordförande finge ej heller dominera inom beredningen: statsråden vore självständiga personer både i dess diskussioner och så [1], att de fritt framställde sin ståndpunkt inför konungen.

Det förtjänar att uppmärksammas, att i konstitutionsutskottets betänkanden i statsministerfrågan 1868—1876 [2] intet förekommer om en statsministers uppgift som ordförande i beredningen; märkligt är, att Ehrenheim, vilken såsom ledamot av utskottet 1872—76 särskildt synes ha tagit sig an tanken på en statsminister, icke låtit nämnda synpunkt komma till uttryck i dessa utlåtanden; ej heller i hans motion i frågan av år 1872 är den representerad [3]; E. borde dock såsom f. d. ledamot av konseljen (1868—70) ha behjärtat ett sådant krav, därest han ansett det vara väsentligt. När slutligen utskottet yttrar sig i detta spörsmål med anledning av en vid 1877 års riksdag väckt motion [4], ställer det sig enhälligt på i huvudsak samma ståndpunkt till spörsmålet om de rådande och lämpliga förhandlingsmetoderna i beredningen som den Hamilton och Wennerberg förut yppat.

Hade justitiestatsministern vid kabinettsbildningen spelat en roll, som kunde anses jämförlig med den, som en konseljpresident skulle komma att utöva? Detta spörsmål har visserligen icke i debatten stått i förgrunden, men faktiskt har justitiestatsministerns politiska verksamhetskrets utvidgats i detta hänseende under tiden närmast före reformen och detta på ett sätt, som mäktigt kan hava underhjälpt dennas tillkomst. Vid ministerkriserna närmast efter representationsreformen — 1868 och 1870 — synes konungens personliga ingripande ha betydt mycket; det proklamerades i en kommuniké, att hans förtroende vore grunden för statsrådens ställning; konungen rådförde sig själv med ministerkandidaterna liksom han i egen person underrättade enskilda av sina rådgivare

[1] Jfr om statsrådens självständighet, med dess hemul i ansvarighetslagen: Nordström. F. K. 1872. III s. 113. Fåhreus. F. K. 1876. I n:r 4, s. 13. Berg. A. K. 1876. I n:r 7, s. 15: »enigheten skall hava sin grund i upplyste och självständige mäns fria överensstämmelse i åsikter, icke i den enes tvungna undergivenhet under den andre».

[2] K. U:s betänkanden i denna fråga: 1868: 3 och (återremiss) 10; 1872: 9; 1874: 6 och (skiljaktiga beslut) 8; 1875: 11.

[3] F. K. n:r 9.

[4] Motion i A. K. n:r 110 av W. Wieselgren om legalisering av statsrådsberedningen, där »statsministern eller den av statsrådets övriga medlemmar, han därom förordnar» skulle vara ordförande. K. U:s utlåtande n:r 4.

om att de borde demissionera [1]. Emellertid grupperade sig icke regeringen under 1860-talet i de politiska frågorna på samma sätt omkring konungens vilja som sin medelpunkt; tvärtom enade statsråden sig i väsentliga spörsmål gentemot monarken och genomdrevo också sin åsikt. När således i praktiken statsrådet etablerade sig snart sagt som en enhetlig kampformation mot konungen, då låg det önskemålet för dess medlemmar nära till hands, att en sådan enhet också respekterades eller förbereddes redan vid ministärbildningen, och att monarken icke godtyckligt utsöndrade vissa statsråd av sin konselj utan att han läte kabinetten uppstå kring en bestämd kärna av tilltänkta rådgivare, om icke rentav kring en enda ministerkandidat. Man möter särskildt i den pressdiskussion, som beledsagade den långvariga ministerkrisen på hösten år 1871, uttalanden i sistnämnda syfte, som både till följd av de personers betydelse, från vilka de stamma, och genom sitt innehåll förtjäna att beaktas [2]. GRIPENSTEDT — »kompassen» från den De Geerska ministärens tidigare och mer fruktbara år och nu uppenbarligen DE GEERS mer eller mindre utpräglade journalistiske vapendragare — lancerar sålunda frågan om metoden vid ministärbildning. Visserligen uppställer G. varken kravet på ett statsministerämbete, ej heller utpekar han justitiestatsministern som konseljens specifike målsman, men hans betraktelser stå likväl i det närmaste samband med frågan om en svensk konseljpresident. Det vore icke lämpligt, att, såsom nu skett, »konungen själv tillkallat den ena efter den andra av de påtänkta personerna och med dem enskildt samtalat». Tillvägagångssättet borde i stället anpassa sig efter nödvändigheten att inom en statsrådskombination »solidaritet i åsikter och syftemål» förefunnes, och av detta nödtvång följde kravet, att konseljens tilltänkta personal erhölle »tillfälle att träffas och samråda». Metoden för ministärbildning borde då bliva följande. Konungen skulle vända sig till »en eller några få personer som ägde hans förtroende och av honom ansågos mest lämpliga att bilda kärnan till den nya konseljen»; han borde vidare med dessa överenskomma om »såväl huvudgrunderna för regeringssystemet, som om de personer, vilka skulle erbjudas att ingå i konseljen». Men därefter »borde konungen ej vidare personligen uppträda», om icke i nöd-

---

[1] DE GEER: Minnen. II s. 73, 79. PEHR EHRENHEIM: Några Minnen. Stockholm. P. A. Norstedt & Söners förlag 1916, s. 62. Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. Del 12. 1897. Stockholm 1898. Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, s. 60, 61.

[2] Aftonbladet den 30/10 71 (insändt) Ministerkrisen. J. A. G. — Ännu ett ord om »ministerkrisen» av J. A. G. (Aftryck ur Aftonbladet n:ris 29 och 30). Stockholm 1872, Aftonbladstryckeriet. Dessa artiklar återfinnas även på Kungl. Bibl. i Stockholm. Polit. Sv. ser. 1871 under rubrik: Gripenstedt. Ministerkrisen. I polemik häremot: Ministerkriser. Några anmärkningar av G. N. Stockholm 1871. P. A. Norstedt & Söner. Kungl. Boktryckare. Många skäl tyda på att bakom denna skrift står greve Henning Hamilton.

fall, utan låta sina betrodda ombud föra saken till ett lyckligt slut eller förspilla tillfället.

Man kan i detta Gripenstedts program fästa sig vid vissa drag, som icke rätt väl synas stämma med en »parlamentarisk» kabinettsbildning. Det är sålunda fråga om att »en *eller några få* personer» skola utgöra ministärens kristallisationspunkt; ett samlat politiskt ledarskap uppställes icke som något ideal. Vidare tillerkännes konungen medbestämmanderätt även över regeringsprogrammets reella innebörd; detta torde återigen sammanhänga med att Gripenstedt icke ifrågasätter en ministärbildning på partiväldets grund och att det alltså icke för konungen blir möjligt att fatta sin uppgift som ett abstrakt räkneprov, som en plikt att förlägga maktens tyngdpunkt till den för tillfället inom representationen mest inflytelserika gruppen. Slutligen kan anmärkas, att förtroendemännens uppgift att utse sina kolleger icke helt skall bliva deras ensak, utan att denna nominering bör bero på en förhandsöverenskommelse mellan dem och konungen.

Det kan förefalla överraskande, att Gripenstedt, med den bestämda frontställning, som han annars intog mot varje »personellt» ingripande från monarkens sida, här tillmäter honom så pass stor betydelse, i synnerhet som samtidigt personer med långt mer moderat konstitutionell åskådning, än Gripenstedts, förordade, att ministärbildningen borde försiggå efter strikt parlamentariskt mönster. Men Gripenstedts syfte torde ej närmast ha varit ideologiskt utan praktiskt. Man befann sig i ett övergångsskede, då visserligen konungens förtroende knappast längre utgjorde tillräcklig grund för statsrådens existens, men då de lika litet kunde räkna på någon stabil basis i den nyorganiserade, endast med intressepolitiska partibildningar arbetande representationen. Vad Gripenstedt då närmast kunde ernå, var en förändring i det personliga förhållandet mellan konung och statsråd, och hans uppträdande ter sig också mest som en reaktion mot det sätt, varpå hans forne kollega De Geer fått sig uppdraget att bilda ministär tilldelat [1]; Gripenstedt säger sig även hoppas »det goda av vad som händt, att den erfarenhet, som därigenom i flera avseenden vunnits, ej måtte gå helt och hållet förlorad». Först sedan konung Karl XV

---

[1] Jfr De Geers självbiografi i P. von Möller. 1867 års första kammare. Biografiska skizzer. Stockholm 1875. P. A. Norstedt & Söner Kungl. Boktryckare, s. 22. »Sättet, varpå detta (De Geers återinträdande i statsrådet) erbjöds mig av konungen, ingav mig också någon tvekan, huruvida han heldre önskat ett jakande svar än det nekande, som jag avgav.» Märket G. N. betonar (s. 17), att »hos oss ej finnes en konseljpresident, som inför det allmänna tänkesättet är ansvarig för konseljens sammansättning i överensstämmelse med vissa, av honom på förhand uttalade eller hos honom kända grundsatser, varföre också varken lag eller sed här hindrar konungen att i bildandet av en ny konselj taga en verksammare del än bruket medgiver i de länder, där en verklig ministerstyrelse äger rum eller det parlamentariska styrelsesättet vunnit hävd». Veckotidskriften Samtiden (n:r 42, 1871) under C. F. Bergstedts ledning yrkar på en ministärbildning omkring en enhetlig ledning inom statsrådet.

gått ur tiden, skulle emellertid det program, som GRIPENSTEDT proklamerat, komma att äga någon motsvarighet vid uppgörandet av en statsrådskombination.

Vid 1874 års ministerkris vände sig nämligen Oscar II — att börja med enskildt — till De Geer och uppmanade honom att i den avgående Adlercreutz' ställe ingå i konseljen som justitiestatsminister; under förutsättning av att De Geer accepterade ville konungen endast »behålla några» av de dittillsvarande statsråden, men för övrigt lämna honom fria händer att föreslå, likvisst med vissa riksdagspolitiska konsiderationer[1]. De Geer avböjde emellertid, men konungen publicerade nu, nästan mot De Geers råd, sin hemställan till honom, och detta i en form, som är märklig. Frånsett ett erkännande av De Geers riksdagspolitiska prestige och av riksdagens betydelse inom statslivet, vilket med hänsyn till det då uppenbara maktläget mellan konung och riksdag var av mindre uppseendeväckande natur, förklarar kommunikén nämligen, att konungen velat »så vitt möjligt tillmötesgå de framställningar, vilka friherren i följd av detta uppdrag kunde finna sig föranlåten att göra». Men därvid är utgångsläget vid ministärbildningen ej längre principiellt, att konungen hänvänder sig till enskilda personer, som han hedrar med sitt förtroende, utan den, som så utmärkes, framträder som en självständigt underhandlande politisk part. Även om konungen förbehåller sig det slutliga avgörandet vid detta tillfälle, godtager han dock offentligt, att en kandidat uppställer sina villkor och villkor av politisk natur. Därjämte förlägges en kristallisationspunkt vid konseljens konstituerande uttryckligen till en medlem av själva konseljen och — vad som i detta sammanhang intresserar — det är justitiestatsministern eller kandidaten till denna plats, som därvidlag kommer i fråga. Det är bekant, att detta ministärbildningsprogram, som 1874 måste skrinläggas, följande år, strax före statsministerreformen, verkligen realiserades.

*

»Det är icke av representationens form, som konungamaktens styrka eller svaghet är beroende», yttrade DE GEER på 1865 års riddarhus. Några år senare upprepades i andra ordalag samma påstående i ett kungligt diktamen: »andan av Sveriges regeringsform (har) ej blivit förändrad genom den försiggångna ombildningen av nationalrepresentationen[2].» Man frestas att i representationsförslagets motivering söka grunden för dessa satser i dess påpekande av att Rf. »lämnats orörd i alla delar, som icke ovillkorligen sammanhänga med representationsformen»[3]. I så fall skulle här vara

[1] DE GEER: Minnen. II. s. 165, 6.
[2] Ad. Prot. I s. 182. DE GEER: Minnen II s. 73.
[3] Riksdagstryck 1862—63. Kungl. Maj:ts Nåd. Proposition N:o 61. Utdrag av Protokoll över Justitie departem. ärenden av d. 5 jan. 1863, s. 45.

tillfälle att konstatera en förblandning av författningens byggnad av rättssatser med själva författningstypen, av juridisk bokstav med politiska maktfakta. Huru som helst var knappast den statsrådskombination, i vilken De Geer ingick, mäktig att bemästra utvecklingen: den fullföljde representationsreformen efter linjer, som redan i det föregående voro givna [1], och sedan reformen fullbordats, ställde den sig på en nära nog principiellt passiv ståndpunkt till den omorganiserade riksdagen. Ja, denna eftergivenhet för representationens stigande anspråk gick, vad De Geer angår, därhän, att han medgav, att vad som skett påkallade ett komplement i konungamaktens organisation — ett statsministerämbete. Efter representationens omvandling framträdde detta krav på en motsvarande reform av styrelsemakten företrädesvis ur tvänne synpunkter, dels som en konsekvens av, dels som en garanti mot riksdagens krafttillväxt. Tvänne representativa yttranden från 1867 års riksdag skola illustrera detta påstående. Dels ville man gentemot regeringen göra gällande ett politiskt ansvar. »Om vi hava en ministeriel styrelse (och vi hava det), säger en talare [2], så är det ett behov för representationen, sedan den blivit ombildad på två kamrar, att uttala sig över den riktning, vari styrelsen gått». Å andra sidan betonades [3], att inom de forna stånden partiställningen varit överskådlig och frågornas utfallande beräkneligt, men att nu »dessa majoriteter hava sönderfallit; intressen och åsikter stå nu bredvid varandra; men de äro därföre icke döda, utan de söka var för sig att genom vissa partigrupperingar vinna inflytande»; detta särskildt i andra kammaren, på grund av den kortare tid, för vilken denna är vald. Fördenskull blir uppgiften att skapa och sammanhålla en majoritet »kamrarna emellan» försvårad och kräver en verklig ledning från regeringens sida. Huru som helst var en nära kontakt nu upprättad mellan regering och riksdag, genom de årliga mötena och statsrådens tillträde till plena; problemet blev att också upprätta harmoni mellan de båda »statsmakterna», en uppgift, som understundom karaktäriserades som den att införa »parlamentarismen» [4] och i samband med vilken tanken på en statsminister kraftigt lancerades.

[1] Rexius: Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41. Uppsala - Leipzig 1915. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 17:2. V.

[2] Frih. Raab, Adam Christian. F. K. II. sid. 315.

[3] Greve av Ugglas, ibidinem s. 320.

[4] Motion i A. K. 1872 n:o 195 av M. Carlén s. 2: »Det parlamentariska styrelsesättet fordrar i första rummet, att Regeringen och Riksdagen äro ense i stora frågor, att den anda, i vilken riksstyrelsen föres, av riksdagsmajoriteten gillas. Det fordrar vidare att Regeringen sedan den blivit ense med Riksdagen om vad göras skall, ställer sig i spetsen såsom ledare, handlar med all den snabbhet, ärendenas mogna prövning medgiver, verkar med all den kraft, dess höga ställning skänker.» Märk, att här är endast fråga om en allmän överensstämmelse mellan regering och riksdag, icke om den senares makt över den förra, icke om partibildningar såsom ministärens basis, icke om underhusproblemet.

När det gäller att konstatera sambandet mellan riksdagens stigande anspråk och kravet på en svensk konseljpresident, frågar man sig, vad betydelse *partiidén* därvid kan ha haft. Inom den brittiska parlamentariska prototypen [1] utgjorde ju tillvaron av fasta partibildningar första förutsättningen för en parlamentarisk kabinettsledning; monarken tillkallar vid ministerkris som regel chefen för det oppositionella huvudpartiet och förmår denne att åtaga sig uppgiften som premierminister; han utser sina kolleger, blir det politiskt sammanhållande bandet, så att i regel dessa vid meningsskiljaktigheter få vika. Emellertid innebar godtagandet av statsministertanken hos oss icke ens någon teoretisk reception av partiväldesprincipen [2], frånsett den praktiska betänkligheten, att partierna i Sverige, åtminstone från 1871 års horisont, icke lämpade sig som underlag för ministärbildning [3]; visserligen framställas antydningsvis påståenden om att ett parti borde finnas till regeringens stöd [4], men man är icke på mer inflytelserikt håll böjd att låta den dåvarande främsta partiordningen inom representationen, landtmannagruppen, utan vidare komma till makten. Låt vara att Arvid Posses namn skymtar i bakgrunden vid De Geers statskombinationer från och med 1868, men den sistnämnde har dock som sitt innersta credo bekänt, att han ansåg, att de av landtmannapartiets önskemål,

---

[1] Jfr Georg Jellineks komparativa framställning: die Entwickelung des Ministeriums in der konstitutionellen Monarchie (1883). Ausgewählte Schriften und Reden. Zweiter Band. Berlin. Verlag von O. Häring 1911, s. 90 ff.

[2] T. ex. Emil Key har emellertid i 1870-talets början i en uppsats ställt sig på en mot partivälde orienterad parlamentarisk basis: »Först och främst måste ministären tagas ur flertalets meningskrets och i enlighet med dess åsikter. Sedan inträder de nya rådgivarnas plikt att tilllämpa och genomföra de grundsatser, vilka i och genom deras val gjort sig gällande». Minnen av och om Emil Key, utgivna och utfyllda av Ellen Key, del III, Stockholm, Albert Bonniers Förlag 1907, s. 52.

[3] Ehrenheim: Några minnen, s. 65. »Meningarna i sak äro antingen allt för litet utpräglade eller ock divergera de från varandra allt för mycket för att en sammanhållning av någon fasthet därpå skulle kunna grundas, och partier, som endast i *personer* hava sina föreningspunkter, äro vi lyckliga nog att icke känna, lika litet som sådana, vilka endast i önskan att åstadkomma en ministerförändring finna en tillfällig förenings punkt». E. säger, att den uppsats av honom, ur vilken ovanstående citat är hämtat, skrevs »några veckor efter min avgång», d. v. s. på sommaren 1870. Emellertid polemiserar E. mot tidskriften Samtiden, vars första årgång är av 1871, och såvida ej detta polemiska inslag är ett senare tillskott i förhållande till det övriga, får kanske uppsatsen anses stamma från sistnämnda år. Den »polemik mellan ett par tidningar», som omtalas, är måhända Gripenstedts och Hamiltons meningsutbyte i de konstitutionella spörsmålen?

[4] Dalman i Nya Dagligt Allehanda d. 6 april 1870; greve Henning Hamilton ibidinem d. 7 april 1870: »jag anser det vara nödvändigt, att regeringen intager en sådan ställning, att hon kan med sig förena alla dem, vilka inse olägenheterna, att icke säga vådan av ofta tvingade och av intet verkligt behov påkallade ombyten av konungens rådgivare». H. förordade sålunda mindre partivälde än en slags union av lojala riksdagselement.

som han ville befrämja, »helst böra genomföras av en regering, som varken handlade eller kunde misstänkas handla endast ur ett partis synpunkt, därvid möjligen lämnande det helas bästa mer eller mindre ur sikte»[1]. I 1871 års offentliga diskussion föreslår märket G. N.[2] att landtmannapartiets ledare borde få försöka att komponera en ministerlista, men detta endast för att de måtte konstatera sin egen oförmåga därvid. Särskilt pregnant är GRIPENSTEDTS högdragna hållning gentemot varje antydan om partibundna maktavsikter från landtmannapartiet[3], och detta är desto märkligare, som han i annat sammanhang gärna talade om att regeringen borde vara ett »folkviljans» uttryck. För att ytterligare citera ett namn bland statsministertankens målsmän, är hr RYDIN[4] angelägen att betona, att för en parlamentarism efter engelskt mönster saknas förutsättningar hos oss, de fasta och traditionella partibildningarna eller de valbarhetsbestämmelser, som i England underlätta partihövdingarnas tillträde till parlamentet. För att sammanfatta det sagda synas icke de främsta förespråkarna för en statsminister ha velat inaugurera ett partivälde, även om de av motståndarna göras till föremål för dylika anklagelser.

Parlamentarismen av engelsk typ baserar sig därpå, att den politiska tyngdpunkten inom representationen vilar i en enda be-

---

[1] P. VON MÖLLER etc. s. 25.

[2] Ministerkrisen s. 16. Förf. tänker sig, att »Herr Carl Ifvarsson, Herr Sven Nilsson eller möjligen greve Arvid Posse», skulle få i uppdrag att bilda regering: deras misslyckande skulle visa »partiets oförmåga att taga verksam del i landets styrelse». Marcellus (Bergstrand) ifrågasätter dock (Ministerskiftenas historia under det nya representationsskicket. Stockholm. Skoglunds förlag 1884, s. 126), »huruvida icke, i fall verkligen en homogen landtmannaministèr kunnat bildas, detta just var den lösning, som situationen 1871 krävde». Synpunkten för Bergstrand var emellertid icke parlamentarisk, utan den att landtmannapartiet genom erfarenhet skulle röna sin inkompetens att styra. Jfr BERGSTEDT i Samtiden 1874, n:o 14 mot partivälde.

[3] Aftonbladet d. 30/1 71, citatet må anföras: G. frågar efter medverkande orsaker till den långvariga ministerkrisen på hösten 1871: »Först och främst må bland dessa nämnas konungens fasta beslut, för vilket hela landet utan tvivel ägnar honom en odelad och uppriktig tacksamhet, att icke vilja ens höra omtalas sådana personer, vilka i anseende till partiförbindelser och politiskt lycksökeri ej åtnjuta en allmän aktning och det offentliga anseende, som i överensstämmelse med grundlagens bud alltid böra vara det första villkoret för att kunna intaga en plats vid konungens rådsbord. Ty man måste hålla orubbligt fast vid den grundsatsen, att den *persona moralis,* som benämnes »kronan» eller »konungamakten», icke ens för ett ögonblick får nedsmutsas eller göras till föremål för missaktning. Det är tyvärr icke allt väl beställt med de rådande föreställningarna angående såväl människans som samhällets viktigaste angelägenheter, och de, som av tanklöshet eller beräkning äro delaktige i det upplösningsarbete, som pågår för att undergräva religion, sedlighet och samhällsordning, hava ett drygt ansvar att uppbära. Men desto mera är skyldigheten oeftergivlig, att skydda den offentliga moralen och icke medgiva ett så farligt, till sina följder så oberäkneligt exempel, som att den lagbundna regeringsmakten skulle överlämnas åt andra än rena händer.»

[4] F. K. 1873. I s. 124.

stämd kammare. När fråga blev, att i Sverige inrätta ett konseljpresidentämbete efter utländsk förebild, uppstod även spörsmålet, hur en sådan anordning, politiskt sett, läte sig förenas med vårt tvåkammarsystem. Ehuru denna synpunkt knappast varit förhärskande, har den likväl uppställt de principiella författningsfrågorna på ett intresseväckande sätt inför samtiden.

För övertygade anhängare av representationsreformen som Ehrenheim[1] var förstakammarinstitutionen en hörnsten inom densamma, »det verkliga mästerdraget i själva den nya riksdagsordningen»; den bildade »ett konservativt element av den mest folkliga beskaffenhet»; den skulle nog hålla provet även i fortsättningen. Kamrarnas jämnställdhet kan också i praktiken sägas ha trädt i förgrunden under de första åren, då De Geer och hans kolleger loverade sin kosa fram väsentligen på de gemensamma voteringarnas stråt. Men med år 1871 kastades på allvar ett nytt brandämne in i politiken, försvarsfrågan med därmed förbundna lagreformer, och för att bringa denna i hamn måste givetvis varje kammare för sig bearbetas av regeringen — och i synnerhet den andra. Emellertid stammade åskådningarna hos de män, som särskilt visade sig bedöma statsministertanken med hänsyn till dess förhållande till tvåkammarproblemet, från äldre datum. Det är forna medlemmar av 1865 års riddarhusopposition, som från sin konservativa utgångspunkt orientera sig i det nya politiska läget. Denna utgångspunkt kan betecknas så: riksdagen är utlämnad åt demokratien. Men i frågan, hur hastigt denna sistnämnda skall helt bemäktiga sig riksdagen, gå meningarna återigen isär. Greve Henning Hamilton[2] ansåg, att »karaktärsskillnaden mellan kamrarne icke är större än att den småningom fördunstar», och han krävde fördenskull en statsminister för att stärka styrelsemakten gentemot den samlade representationen: han utgick således allaredan från enkammarsystemet såsom ett faktum, politiskt sett. Grevarna Mörner — Oscar och Carl Göran — profeterade båda om att karaktärsskillnaden mellan kamrarna framdeles måste skapa en antinomi dem emellan. Den förre[3] betonade då, att om regeringen underläte att intaga en så politiskt prononcerad ställning, som skulle bli följden av ett statsministerämbetes införande, den heller icke bleve engagerad i utgången av kamrarnas inre uppgörelse; den skulle då efter striden framstå som statens representant; dennas väl och ve bleve icke

---

[1] Anförda uppsatsen. Några minnen. I Samtiden 1874, n:r 12, har Bergstedt berört Förstakammarfrågan med hänsyn till den då sittande ministären, vilken enligt förf:s mening nonchalerade denna avdelning av representationen till förmån för den andra: »man har ännu icke hunnit glömma det barska tillropet från en kronans rådgivare till 'go'herrarne' där att betänka, vilkendera kammaren representerar svenska folket, och om glömskan varit aldrig så djup, så är det ingen brist på tilldragelser, som hjälpa folk att avskaka dess dvala».

[2] F. K. 1876. I. n:o 4. s. 28.

[3] F. K. 1873. I. s. 126.

handlöst utlämnat till några triumferande riksdagspolitiker. Greve Carl Göran Mörner [1] återigen tog fasta på utsikten att en statsminister utnämndes; denne skulle då nödgas företrädesvis välja endera kammaren till forum för sina uttalanden och i den andra bruka substitut; han menade att första kammaren i så fall finge nöja sig med statsministerns ersättare och dymedelst nedtryckas i anseende. Dessa båda talare, som ville försvara det bestående så att säga från position till position, framstå emellertid som skäligen isolerade med sin argumentering; denna är näppeligen representativ för första kammarens allmänna åsikt.

Så länge tvåkammarsystemet i allmänhet respekterades och några partigrupper, mäktiga att bilda underlag för en ministär, icke kunde påvisas, var det mindre representationens parlamentariska bärkraftighet än dess i det hela ökade prestige, som gjorde konseljpresidentfrågan aktuell. Det är på förhållandet mellan regeringen och riksdagen som organiserad enhet, som uppmärksamheten därvidlag fästes [2]. Man torde emellertid knappast få betrakta statsministerämbetets tillkomst så, att det varit någon självklar följdverkan av 1866 års representationsreform. »Varje historiskt resultat uppstår ur en ofta oöverskådlig mångfald av orsaker» [3], och de författningspolitiska motiv som i debatten förebäras, förefalla till väsentlig del att vara formler för dagspolitiska tendenser eller personliga motsättningar. (Forts.)

---

[1] F. K. 1873. I. s. 121.

[2] Se Rexius: Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär. s. 345.

[3] Jellinek: Verfassungsänderung und Verfassungswandlung. Eine staatsrechtlich-politische Abhandlung. Berlin. Verlag von O. Häring. 1906. s. 1.

Litteratur.

GUNNAR REXIUS: *Studier i Frankrikes författningsproblem.* Albert Bonniers förlag. Uppsala 1917. XII + 290 s.

Frankrikes glänsande bedrifter på slagfälten i nu snart fyra år hava tillfullo styrkt fortvaron hos la grande nation av det gamla äkta krigarkynnet, som mangen trodde vara förrunnet och försvunnet i partiintrigernas, skandalernas och den sjunkande nativitetens förlovade land. Huruvida kriget även skall kunna åstadkomma någon panyttfödelse inom Frankrikes försumpade politiska liv, torde vara för tidigt att ännu yttra sig om. Visst är i varje fall, att redan flera år före krigsutbrottet en målmedveten riktning arbetade på författningens och förvaltningens befriande från det ödesdigra beroendet av parlamentet. Det är dessa märkliga strävanden, docenten Rexius' senaste bok avhandlar.

Frankrikes författning, så som den utvecklat sig med ett allenahärskande parlament, står i Rousseau's tecken, framhåller förf. i en inledande »Allmän orientering». All makts odelade anhopning hos folkviljans utövare är i god överensstämmelse med Rousseau's recept. Ett dylikt parlamentsenvälde var emellertid ej avsett och eftersträvat vid författningens tillkomst 1875. Då önskade man närmast en dualistisk parlamentarism i Benjamin Constant's stil med nog så vidsträckt inflytande för presidenten, såsom framgår av själva författningen. Denna har sedermera gradvis undergått en omvandling med det resultat, att parlamentet erhållit den allt dominerande makten inom författningen och, tack vare den starka centralisationen, även inom förvaltningen.

De huvudsakliga orsakerna härtill äro det franska partilivets splittring och nyckfullhet, presidentmaktens självförskyllda svaghet samt parlamentets arbetsformer, som underlätta och inbjuda till granskning av regeringens alla göranden och låtanden. Parlamentets makt över ministrarne leder osökt till makten över förvaltningen. Den av Napoleon I reorganiserade, ytterligt centraliserade förvaltningsmaskinen, dubbelt mäktig genom frånvaron av verklig kommunal självstyrelse, lägger i parlamentsledamöternas hand ämbets- och tjänstemännens hela väl och ve på ett sätt, som förklarar det bekanta faktum, att den regeringsvänlige deputera-

den på sina agitationsresor inom valkretsen följes och understödjes av alla de administrativa myndigheterna, från prefekten och nedåt.

Det är mot detta partibelöningarnes system, »le favoritisme», ytterst bottnande i parlamentets oinskränkta makt, som under senaste decenniet en reaktion uppstått, starkt påverkad av de fruktansvärda s. k. syndikaliststrejkerna av tjänstemän o. a. åren 1906—09. Reformrörelsens män äro företrädesvis tillfinnandes bland republikaner av mera moderat läggning, bland dem Poincaré, samt i stort antal bland statsvetenskapsmän, därav flera av Frankrikes nuvarande främste såsom Duguit, Benoist, Barthélemy, förvaltningsrättsexperterna Hauriou och Jéze m. fl., till vilka slutit sig en hel del publicister och litteratörer såsom Faguet, Leyret, Jouvenel (»La république des camarades»).

Reformvännernas program kan sammanfattas i den korta formeln: begränsning av parlamentets makt, maktfördelning. Det franska tvåkammarsystemet med en senat till sammansättning i stort sett lika med deputeradekammaren, blott mera kompakt radikal, medgiver ingen delning eller ens inskränkning av makten. Man hoppades genom införande av proportionella val till deputeradekammaren kunna åstadkomma en genomgripande förbättring av »les moeurs électorales». Valreformen antogs även av deputeradekammaren, men föll i senaten 1913. Bland övriga reformpunkter märkas främst regeringsmaktens förstärkande, förvaltningsreformen samt utvecklingen av den administrativa rättsskipningen. Förf. tecknar i trenne kapitel gången av dessa frågor.

Tanken på regeringsmaktens höjande riktar sig som sagt mot parlamentsväldet, »regime conventionnel» som fransmännen uttrycka det. Man kan urskilja två linjer i dessa strävanden. Somliga, och bland dem den även i Sverige bekante statsrättsläraren Esmein, önska närmast ett förstärkande av ministärens auktoritet efter engelskt mönster. Rexius kallar denna riktning den angliserande. De flesta — av förf. sammanfattade under benämningen den amerikaniserande reformriktningen — åstunda en presidentmaktens renässans. Några bland dessa såge helst en direkt utvidgning av presidentens makt till något i stil med förhållandet i Förenta Staterna. Majoriteten anser nog en dylik, eventuellt folkvald, president vådlig i det förvaltningscentraliserade Frankrike, och fasthåller därför huvudsakligen vid den parlamentariska författningen men med villkor, att presidenten verkligen gör bruk av sina på papperet rätt så omfattande befogenheter. Förf. redogör ingående för, huru man tänker sig dessa utövade och omsatta i olika situationer. För en presidentmaktens utveckling kräves emellertid även ökad prestige och ökat förtroende för ämbetet, som alltfort i vida kretsar misstänksamt betraktas såsom trappsteget till cæsarismen.

Vad reformvännerna asyfta med kravet på presidentmaktens stärkande är sålunda parlamentarisk maktfördelning. Englands monistiska underhusparlamentarism har, omplanterad på fransk

mark, visat ett fördärvbringande inflytande. Presidenten får ej innehava samma makt som i Förenta Staterna — det vore att göra honom hart när enväldig så, som förhållandena äro i Frankrike — men han bör intaga en självständig och oberoende ställning gentemot parlamentet. Presidenten bör, för att använda fransk statsrättslig terminologi, likaväl som parlamentet betraktas som »representant», omedelbart statsorgan, för det franska folket och ej blott som »agent», medelbart statsorgan, för parlamentet.

Något positivt resultat har dessa strävanden ännu ej avsatt. Poincaré's val till president 1913 väckte emellertid stora förhoppningar hos alla reformvänner. Huruvida hans presidentskap kan komma att lämna några bestående spår i här antydd riktning, är omöjligt att nu avgöra. Förf. ställer sig tämligen skeptisk mot den parlamentariska maktfördelning man hoppas på. Maktfördelningstanken har visserligen utformats främst av franska statsrättslärde, men den i verklig mening liberala, toleranta anda, som fordras för dess omsättande i verkligheten, torde näppeligen förefinnas i det franska folkets politiska psyke med dess abstrakt logiska förkärlek för ett antingen (envälde i någon form) — eller (oinskränkt folkvälde).

Reformsträvandena inom förvaltningen hava förnämligast inriktat sig på att begränsa regeringens hittillsvarande obegränsade frihet vid tjänstetillsättningarna. Förvaltningens emancipation från politiken och parlamentskorridorerna samt dess relativa autonomi är målet. Detta skall nås främst genom införande av ett objektivt befordringsväsen. En hel del specialreformer i denna riktning hava även vidtagits, men i stort sett råda fortsättningsvis, enligt den politiska litteraturen, de gamla patronageförhållandena.

Den administrativa rättskipningens område är egentligen det enda, där bannlysningen av politiken krönts med framgång. Det 1799 upprättade Conseil d'État har med tiden erhållit en synnerligen vidtomfattande administrativ domsrätt, som även sträcker sig till regeringens förordningar i de flesta frågor. Med en ställning mera självständig, än de ordinarie domstolarnes, underkastar Conseil d'État förordningar och förvaltningsakter sin prövning ur såväl formell som materiell synpunkt. Conseil d'État är den minst politikbesmittade offentliga institutionen i det nuvarande Frankrike, och reformrörelsens vänner såge gärna dess befogenhet utsträckt till en prövning även av parlamentets beslut i likhet med de amerikanska domstolarnas.

Varje mera omfattande politisk rörelse söker grunda och rättfärdiga sina strävanden i några allmänna principer. Ingenstädes har behovet av dylika det politiska livets principdeklarationer tagit sig mera eklatanta uttryck än i Frankrike. Även det senaste decenniets ovan berörda reformrörelser hava avsatt en mer eller mindre sammanhängande och konsekvent teori över statslivets yttersta betingelser, en ny statslära, som förf. i ett intressant slutkapitel, »Reformrörelsens statsdoktriner», tar i skärskådande. Den härskande

och officiella politiska doktrinen i Frankrike, till vilken senast även Esmein anslutit sig, är folksuveränitetsläran. Mot denna rikta sig de nya åskådningarna, som utarbetats och fått skolbildande betydelse främst genom Duguit. Duguit angriper suveränitetsbegreppet överhuvud. Staten är en maktkombination, intet annat. Att vilja grunda styrelsens existens på någon sorts rättstitel är förfelat. Berättigad blir statsmakten endast genom att den utövas i enlighet med den sociala solidaritetens lag. Förgriper den sig på denna, förverkar den sitt krav på lydnad. Genom en effektiv domstolskontroll å statsmaktens alla handlingar bör denna hållas inom de gränser, som samhällsnyttan av sig själv utstakar. Maktfördelning måste ersätta maktanhopningen, vare sig hos en härskare eller en parlamentarisk församling.

Så ter sig i starkaste förkortning den nya uppfattningen av statens natur och organisation. Rexius framhåller det vaga, man kan tycka anarkiska element, som vidlåder denna doktrin. Den erinrar för övrigt på flera punkter om 1830-talets franska s. k. doktrinära skola samt har tydligen, ehuru den ej själv vill medgiva det, tagit intryck av den moderna tyska statssuveränitetsläran. Som integrerande del ingår även den särskilt av Benoist framförda tanken om klassval till parlamentet eller åtminstone senaten samt klassernas rättsliga erkännande av staten.

Docenten Rexius' Studier i Frankrikes författningsproblem äro utförda med säker hand och öppen blick för avståndet mellan de reformvänliga krafternas mål och de positiva resultaten. Förf:s klara och koncisa stil är väl känd från föregående arbeten. En liten oegentlighet utgör dock den ständigt återkommande, direkt överflyttade, benämningen »funktionärer» för ämbetsmän. Förf:s framställning sträcker sig av naturliga skäl ej över krigsåren, men den rörelse, han tecknat, måste tagas i beaktande av den, som vill bilda sig en föreställning om Frankrikes författningspolitiska möjligheter, när lugna förhållanden åter vidtaga.

E. F.

Ett försummat tillfälle.

Ett ord för dagen tillika en folkpsykologisk studie.

Av

Professor **Pontus Fahlbeck.**

Sveriges regering mottog kort efter revolutionens utbrott i Finland dess lagliga styrelses begäran om hjälp att trygga den nyvunna självständigheten samt skydda medborgarnas liv och egendom emot ett tygellöst skräckvälde. Tre gånger framställdes en sådan begäran och för varje gång avslogs den med allt större eftertryck. Man frågar sig ovillkorligen: huru var sådant möjligt? Skäl föreburos naturligtvis — såsom att dylik hjälp kunde bringa Sveriges neutralitet i fara och draga oss in i kriget, att man icke borde taga parti i de finska klass-striderna, senare också att ett sådant steg skulle ha ställt oss sida om sida med Tyskland o. s. v. Men huru kunde dessa klena skäl av regeringen förebäras och av riksdagen och en stor del av pressen tagas för godt? Det är frågor, som kräva ett svar och en förklaring, icke endast från finsk sida utan lika mycket från svensk. Ty det avslaget är ej lätt att fatta, jag vill ej säga för mången svensk utan, vad ledsammare är, för de flesta främmande, både utanför och inom Norden. Man må blott erinra sig ställningen, sådan den var vid den tiden, för att inse detta.

Allt ifrån krigets början hade det funnits några ibland oss, som yrkat på Sveriges deltagande däri. Och syftet därvid var städse att hjälpa Finland att avskudda det ryska oket och på så sätt även befria Sverige från det hot, som Ryssland länge utgjort och som, ifall det segrande ginge ur striden, skulle med för-

färande styrka hänga över oss. Så riktig denna tankegång i och för sig var, så utgjorde den dock icke tillräcklig grund för att störta sig in uti den vidt utseende striden. Utom andra skäl häremot gällde i krigets början, att vi icke på långt när voro tillräckligt rustade därför. Senare förbättrades vår krigsberedskap så, att Sverige år 1916 säkerligen var bättre rustat än det någonsin varit. Men nu hade, under det kriget drog ut på längden och man icke såg ett slut därpå, kommit till, att livsmedlen började tryta. Härmed var Sveriges deltagande i kriget på den sida, som var den enda rimliga, omöjliggjort, även om det hade så velat. Vi hade av England blockerats till döds. Det är därför ett oberättigat tal, man fått höra, att högerpartiet i landet bär svår skuld, därför att det, när det var vid styret, ej förde oss ut i kriget. Det är att förblanda situationen i år och Finlands läge med ställningen tidigare och världskriget. Ingen bör av nyssnämnda skäl förebrå högern, att den strängt fasthållit vid neutraliteten under världskriget. Annat hade varit ren dårskap. En helt annan sak var dess och hela landets hållning till Finlands begäran om hjälp i febr. i år.

Ryssland låg nu slaget till marken, hade måst ge ifrån sig allt, vad det under senaste två hundra år erövrat, och genom freden i Brest bekräftat detta. Det hade trädt ut ur världskriget och erkänt Finlands frihet och oberoende. Finland hade vidare genom sina lagliga myndigheter proklamerat sin självständighet och fått densamma erkänd utav, bland andra stater, även Sverige. Då inträffade d. 28 jan. den röda revolutionen, varigenom de finska socialisterna, med hjälp visserligen av ryska likasinnade, fördrevo senaten och landtdagen samt började en terroristisk förföljelse mot alla, som ej tillhörde samma band. Under förebärande, att en socialistisk statsordning skulle införas, etablerades ett skräckvälde, där flockar av våldsmän efter eget behag begingo mord och rov mot alla, som syntes misshagliga, eller av vilka byte var att vänta.

Sådan var ställningen, då Finlands lagliga regering kom till Sverige med bön om hjälp, först avseende vapen, sedan även militär intervention. Denna ställning hade två sidor, en inre och en yttre, vilka båda borde ha manat till ett raskt ingripande från

svensk sida. Inåt betecknade den ett tillstånd av laglöshet och våld, inför vilket varje kulturfolks och varje myndighets uppgift bör vara given. Liksom den enskilde brottslingen, var helst han beger sig, möter lagens arm från land till land, så böra även folkrörelser, som manifestera sig uti enskilda brott och allmän anarki, på samma sätt bemötas. Mord är mord och stöld är stöld, även om de skyla sig under namn av klasskamp och social revolution. Att hjälpa till att dämpa sådan, när framställning därom göres av den det lagligen tillhör, är granneplikt, när det utan stor våda för egen säkerhet kan ske.

Att åter ingen sådan risk förelåg, vad beträffar vårt förhållande till andra makter, därför borgade ställningens yttersida. Ryssland hade gått ut ur kriget, och Finland var av det erkänt som oberoende stat. En hjälp åt det senare kunde därför icke föra till konflikt med det förra — för övrigt, en sak, som ej behövde tagas särdeles allvarligt. Och från intet annat håll var någon invändning däremot att befara. Tvärtom väntade man uppenbarligen på ententehåll, att Sverige skulle ingripa, om ej för annat så för att förekomma Tyskland. Detta åter drog sig i det längsta härför, emedan man där menade, att Sverige var närmast till att bringa Finland den hjälp det behövde. Om någonsin en situation kallat ett folk till ett behjärtat och för dess framtid betydelsefullt steg, så var det i detta fall. Allt låg till rätta härför. Men ändock togs det steget icke. Senare, när det gällde att försvara denna försummelse, för att ej använda ett starkare ord, så urskuldade man sig med, att Finland tidigare hade vändt sig till Tyskland med bön om hjälp än till Sverige eller åtminstone samtidigt. Intetdera är sant. Från Finland hade visserligen enskilde behjärtade män begivit sig till Tyskland långt förut. Men det gällde en helt annan sak, landets frigörelse från Ryssland, vilken endast kunde förväntas av Tysklands seger. Försvararne av vår regerings politik begå samma fel som kritikern av högerpartiet, såsom nyss påpekats. De förblanda Finlands strävan till självständighet, vilken levde och verkade allt ifrån krigets början och helt och hållet berodde av dess förlopp, med begäran om hjälp mot den röda revolutionen. Den begäran ställdes först till Sverige, och blott när i Stockholm sades nej, vände

man sig till Berlin även i denna sak. Att det ena och det andra låg i tiden nära, bör ej förvåna, då telegraf står till buds.

Slutligen hade ett raskt och kraftfullt ingripande från svensk sida även militärt sett varit utan risk, ja sannolikt förlupit utan blodsutgjutelse alls. Allt talar nämligen för, att om Sverige genast lovat sända Finlands regering nödig militär hjälp, så hade revolutionen aldrig tagit fart. Visserligen hade härtill icke förslagit en obetydlig truppstyrka — oaktat man sett, vilken respekt det svenska namnet ägde, när det bars upp med eftertryck och oförskräckthet. Men just för att förekomma blodsutgjutelse hade en större styrka bort omedelbart mobiliseras och översändas. Då hade revolutionen sannolikt kommit av sig redan i begynnelsen och många dyrbara både svenska och finska liv sparats och framför allt Finland sluppit att uppleva sådana orgier av grymhet och förvildning, som nu gått över det, samt sist och slutligen Sverige främjat sin egen ställning, i det att det hjälpt Finland.

Ty till de nämnda, från ögonblickets behov och ställning hämtade, skälen för en aktiv svensk politik i detta fall kommo andra avseende framtiden.

Sverige behöver för sin trygghet Åland med dess befästningar. Den svenska industrien har ock länge hoppats på en utvidgad marknad i Finland och Ryssland. Man har drömt om Sverige som mellanhand mellan ost- och västeuropa med därav följande ekonomisk utveckling. Till Sverige ha slutligen tankarne gått, när det var tal om samling i Norden. Särskilt väckte Finlands frigörelse förhoppningar om Östersjöländernas närmande till det övriga Norden med Sverige som främste man och föreningslänk därvid. Allt detta hade fallit oss till som en mogen frukt, om det svenska folket förstått sin kallelse i detta historiska ögonblick. Och icke blott det utan helt visst aktning och sympati rundt om i hela världen.

Huru kunde Sveriges folk, både höger och vänster, försitta detta tillfälle? Att vänstern och de socialistiska arbetarna av sina förvända sympatier och abstrakta teorier kunde förledas därtill, kan man lättare förstå. Men att även högern och dess ledare tvekade. Det är det gåtfulla. Man fruktade för landstingsvalens utfall, sades det, och man visste, att bönderna icke skulle gå med

om militär aktion. Detta må vara sant, men fritager icke högerns ledare från ansvaret och skulden. Även med fara att övergivas av sina partier, måste ledarna visa vägen, när den ligger så klar som i detta fall. Men huru förklara, att de svenska bönderna och överhuvud det svenska folket undandrogo sig att hjälpa den, som dock nämndes vår vän och broder, och om vars samhörighet i tal och skrift erinrades under hänvisning till en sexhundraårig gemensam historia? — och att de kunde blunda för de egna fördelar, en sådan hjälp måste bringa? Utlänningar, särskilt från de frändefolk, med vilka Sverige under gångna tider haft beröring, ha uttryckt sin stora förvåning häröver. De ha alltjämt kvar föreställningen om svenskarne som ett storslaget och krigiskt folk. Vår historia från de tider, som människorna bevara i minne, vittnar otvetydigt härom. Man frågar undrande: ha svenskarne vansläktats och blivit ett annat folk än deras förfäder voro?

Ja, visserligen kan en främling så fråga, inför vad som nu händt. Men härtill måste genast svaras, att om fysisk degeneration kan icke vara tal. Svenskarna äro nog lika kraftfulla och lika tappra som förr — om de väl stå i striden. De bragder, som våra unga frivilliga i Finland utfört, äro bevis nog härför. Och jag är förvissad om, att samma mod och samma kraft skulle Sveriges hela befolkning, även de vänstermän, som nu skryta med sin antimilitarism, visa, om det verkligen gällde. Det är varken fysisk kraft eller mod som fattas. Det var viljan allenast, som svek. Det felas vilja att gripa sig an en sådan sak som militär aktion, när man icke är tvungen därtill. Detta var den verkliga orsaken till obenägenheten att bringa Finland hjälp. Den oviljan kan man till nöd förstå hos våra socialister, som betrakta det finska upproret, så orimligt det än är, såsom ett försök att förverkliga deras utopier. Men huru förklara den hos de svenska bönderna och andra, som ha den naturliga känslan för ordning och rätt oförstörd, och som borde kunna bedöma de ödesdigra framtida följderna av Sveriges passivitet inför det forna broderfolkets kamp för självbestånd och rätt? Den förklaringen får man ej av stämningar och intressen för dagen. Den får sökas djupare än så. Ty den ligger uti det svenska folkets psyke, så-

dan denna uppenbarar sig uti dess historia från äldsta tider till våra dagar. Vi skola söka i några få ord belysa detta.

Det svenska folket är ingalunda av naturen krigiskt, såsom allmänt ansetts, även om äventyrslusta och begär efter byte i äldsta tider förde enskilde stridsmän ut i vikingafärder, eller under alla tider och jämväl i våra dagar berserkagång och slagskämpar ej äro sällsynta. Dylik enskild stridslust är något helt annat än den vilja till samfäld aktion och nationel utvidgning, som utmärka ett krigiskt sinnat folk. Svenskarne ha aldrig haft den starka nationalkänsla, som behövs härför, utan i det stycket städse varit några »dröngöter», som gamle kung Gösta karaktäriserade dem. När de detta oaktat haft mycken strid och fört många krig, så ha de därtill varit av yttre omständigheter och impulser nödda och tvungna. Icke av egen inre drift utan under tvång och yttre påverkan ha svenskarne under medeltiden hävdat sin frihet och senare uppbyggt ett stort välde och beredt sig en ärofull plats i världshistorien. Det är två krafter, som härvid varit verksamma och ej sällan emot deras vilja gjort svenskarne eller rättare menige man till krigare — ty ibland adeln har väl alltid funnits en viss krigisk anda, ehuru på intet vis jämförlig med den, som besjälade adeln hos flertalet andra folk. Dessa två drivande krafter ha varit — *hotande förtryck* samt *kraftfull ledning från de styrandes sida.*

Svenskarna äro oerhört känsliga för förtryck och tvång av något slag, säkerligen mer än de flesta folk. Detta visade sig naturligen mest på den tid, när förtryck hotade — under medeltiden. Sverige var så godt som det enda folk, hos vilket — trots en allmäneuropeisk utveckling i övrigt med folkförtryckande adel och präster — bönderna bevarade sin frihet. Och det icke blott emot herrarne utan lika mycket mot konungamakten, när den i utländskfödde konungars händer, en Albrekts av Mecklenburg och Eriks av Pommern, hotade bönderna till frihet och egendom. Under tretton- och fjortonhundratalen gjorde de svenska bönderna sin stora insats i Sveriges historia, visserligen icke ensamme och utan stöd av kraftfulla ledare. Men frihetskrigen under

Engelbrekt och Sturarne liksom ännu under Gustaf Wasa mot Kristian tyrann voro dock framför allt böndernas krig, då de av egen drift och med liv och lust buro vapen och stredo för frihet och oberoende. Härunder stegrades denna känsla till sist så, att Dalabönderna och även andra icke mer ville tåla ett fast regemente, utan det behövdes Gustav Wasas kraft och auktoritet för att hålla nämnda känsla inom de gränser, som ett starkt statsväsen utstakade.

Sedan den tiden har tillfälle ej givits för detta lynnedrag att yttra sig annat än som opposition mot andra samhällsklasser och mot kronans krav på skatter och uppoffringar, sist beträffande grundskatter och indelningsverk samt allmän värnplikt. Som ett uttryck för denna känsla kan även betraktas det ofta under debatterna om värnplikten och krigsväsendets ordnande hörda ordet: »Vi behöva ej stora anstalter, ty gäller det, så gå vi man ur huse». Det ordet kom helt visst ur hjärtats djup och med full avsikt att infria det. Ty det har sin rot uti den sedan århundraden nedärvda oviljan mot förtryck och främmande våld. Tyvärr förslår denna ovilja ej längre för att föra ett lyckosamt krig. Men på sin tid har den räddat Sverige från såväl feodalism som nationalitetens förlust. Och därför må vi hedra den som en av de stora krafter, som givit det svenska folket dess ärorika historia. Tider kunna stunda, när den åter behöves och då säkert vaknar upp. Men tills vidare är dess rol utspelt och därmed ock den kamplust, som följde med den, och som gjorde svenskarne till krigare.

Den andra makt, som varit i stånd att elda svenskarne till krigiska värv, har i alla tider varit en kraftfull ledning. Sveriges historia är dess konungars, har Geijer träffande sagt. Och intet bestyrker den satsen mera än svenskarnas förhållande till kriget. Under ledning av våra stora konungar ha de kämpat som lejon och visat alla drag av ett äkta krigarfolk. Men dessa drag försvunno som de kommit, när kronan bars av mindre betydande eller rent av svaga män. Då upplöstes den fasta sammanhallningen, som behövs för krigiska värv, och inre tvedräkt och partistrider kommo i dess ställe. Det svenska folket behöver en kraftig styrande hand. Då kan det uträtta stora ting. När den handen saknas, blir allt smått och olustigt. Av de motsatta sty-

relseformer, som enligt träffande tysk statsrättslig terminologi nämnas: »genossenschaftlich» och »herrschaftlich», passar blott den sista för svenskarne. Det är en av nutidens många falska generalisationer att prisa demokratien som den för alla folk passande statsformen. Folkens lynnesarter äro olika, och därefter bör även statsskicket avpassas, för att de skola uppnå högsta arbetsduglighet och största lycka. För svenskarna med deras tröga sinnelag och osjälvständiga tänkande passar bäst en styrelse med en kraftfull konung i spetsen. Under en riksdagsstyrelse, såsom vi under frihetstiden haft och åter hålla på att få, kunna väl enskilda duktiga män inom näringar och vetenskaper uträtta betydande ting, men ingen nationel kraftyttring av större omfattning är då möjlig. Sinnena äro därtill alltför motstridiga och nationalkänslan för svag. Då kan ej heller den samling komma till stånd, som ett krigiskt företag fordrar, huru ringa det än må vara. I vår tid, då minnena av storhetstiden totalt förbleknat, har därför själva viljan till en nationell kraftansträngning av detta slag slocknat.

Detta är den djupare förklaringen till, att det svenska folkets massa och särskilt dess bönder ej ville lyssna till vare sig hjärtats bud att hjälpa det i nöd stadda Finland eller förståndets maning att tänka på egen framtid. Men det är icke den enda förklaringen. Hos de socialistiskt anstuckna arbetarna — det yngsta ståndet — och även hos andra, ha tankeriktningar och stämningar i senare tid kommit till, vilka i sin mån bidrogo till det nej på den finska regeringens begäran om hjälp, som Herr Edén med sådan tillförsikt uttalade.

Under inflytande av Karl Marx' idéer har det svenska folkets känsla för lag och lagstadgad ordning i vida kretsar fördunklats och med det förmågan att skilja mellan rätt och orätt. Även detta sammanhänger med svenskarnas osjälvständighet i tänkande liksom i nationell handling. De behöva även i sina meningar ledning för att trivas; eller i alla händelser de låta sig gärna av andra härutinnan ledas. Man tycker detta svär emot det ofta hörda talet om svenskarnas upplysning och höga bildningsgrad. Men det är ett falskt tal. Svenskarna äro ett upplyst folk endast i den meningen, att de kunna läsa och inhämta varjehanda kun-

skaper och även med intresse och lust mottaga sådana. Men de äro icke upplysta i den högre mening, att de äga omdömesförmåga. Svenskarna äro intellektuelt godtrogna. De sakna kritisk blick och äro för den skull omdömeslösa i allt, som icke rör tekniska eller alldagliga ting. Det är denna brist på kritiskt omdöme och självständigt tänkande, som gör, att de även intellektuellt behöva ledning och tanklöst överlämna sig åt en sådan, när den pockande bjudes.

Och ledning av detta slag har icke saknats. Den kom först med den religiösa väckelsen i midten av förra århundradet. Läseri och frikyrklighet togo då hand om meniga folket och blevo dess andliga ledare, tills godtemplarism och sedan socialism kommo och övertogo ledarskapet. Under dessa utifrån komna idéers bann står nu massans förstånd bundet som i katolicismens dagar under kyrkan. Och den, som utövar bannet är den radikala pressen, vars makt över sinnena är icke mindre än prästernas i fordom tid.

Karl Marx' inflytande på de svenska arbetarnas tänkande och jämväl på vissa andra kretsars har varit oerhört stort och ödeläggande. De ha — väl icke genom hans teoretiska spekulationer över produktionsprocessen, som de ej förstått, men genom hans praktiska postulat om klasskamp och klassväsendets avskaffande — förvandlats till revolutionära anarkister. Visserligen medgiva ej alla socialister ens för sig själva, att de äro sådana. Men det är åter endast ett självbedrägeri. De läror de omfatta föra med obönhörlig konsekvens därhän, de må sedan förhålla sig i sitt medvetna tänkande till katastrofteorien huru som helst. Den som i likhet med Marx icke förstår klassväsendets betydelse för kulturarbetet utan betraktar detta och med det den olika egendomsfördelning, som måste till viss grad åtfölja detsamma, såsom orätt och en verkan allenast av godtycklig lag, han måste i det nuvarande samhället se blott orättvisa och förtryck. Och när härtill sälla sig de mänskliga svagheterna, avunden mot andra, som synas ha det bättre, och begäret att få komma i dessas ställe, så är steget från teoretisk socialism till praktisk anarkism ett tuppfjät blott, i synnerhet för ungdomen, som ingen erfarenhet äger om de mångfaldiga rötter, den nuvarande rätts- och

egendomsordningen har i kulturmänniskans djupaste behov och känslor.

Under denna revolutionsstämning, förstärkt av antireligiösa från Darwinism och materialism stammande idéer, försvinner respekten för laglig ordning och förmågan att skilja på rätt och orätt. Lögn och trolöshet, stöld och mord — allt sådant, som det naturliga samvetet utan all positiv lag dömer som synd och brott — betraktas ej så, när de ske i revolutionens namn. Och så kan det hända som nu i vårt land, att de finska rödgardisterna, i sin framfärd begående de avskyvärdaste brott, av Sveriges ungsocialister hyllas som hjältar, medan varje åtgärd från vår sida att slå dem ned och hjälpa den lagliga ordningens män av både gammal- och ungsocialister stämplas som orätt och missgärning eller, som det hetat, brott mot neutraliteten.

Så förvänd denna uppfattning är, så har den dock i förevarande fall fått ett visst stöd från ett håll rakt motsatt de socialistiska revolutionsmännens, nämligen från målsmännen för en kristen och humanitär syn på alla samhällsföreteelser. Detta är också ett drag hos våra dagars svenska folk, som icke får förbises, när man söker förklaringen till de stämningar, som lågo bakom obenägenheten att med vapenmakt hjälpa Finlands regering och lagtrogna folk mot upprorsmännen. Så underligt detta kan synas, så har det dock sin förklaring och sitt stöd uti stora humanitära synpunkter, blott allt för ensidigt fattade.

Ett av de största framsteg i moraliskt avseende, som mänskligheten gjort, innefattas otvivelaktigt uti det stegrade människovärdet. Respekten för människan som person har sedan medeltiden vuxit alldeles ofantligt. Lagar och seder äro under senaste tre till fyra hundra år därav i hög grad omvandlade. Visserligen finnas områden, där hänsynen till den enskilde personen alltjämt får vika inför staten och det allmänna såsom just beträffande kriget. Men eljest, huru ha ej på så godt som alla områden denna stegrade värdesättning av människan givit sig till känna? Och som alltid, när en stor rörelse går fram, förekomma fall av överdrift. Vi kunna iakttaga sådana inom familjelivet beträffande uppfostran och äktenskapets stadga, inom samhälle och stat uti den obegränsade yttrandefriheten och den lika rösträtten samt

särskilt uti uppfattningen och behandlingen av brott och brottslingar. Ingenting är mera upplysande härutinnan än de teorier, som sett dagen angående brottsligheten och statens förhållande därtill. När brottsligheten icke betraktas rent av som en sjukdomsyttring, så uppfattas den som en följd av dåliga samfundsförhållanden. Och om man också fördömer brottet, så dömer man så mildt som möjligt om brottslingen, och behandlar honom, som vore han mera värd än den oförvitlige mannen. Man vill icke se honom med den kränkta rättens ögon utan blott med den förlåtande kärlekens. Inför denna uppfattning av brott och brottslighet för vilken stöd jämväl sökes uti vissa Kristi ord, te sig händelser som den finska revolutionen mera som beklagliga förvillelser än som brott, vilka böra efter förtjänst straffas.

Detta är emellertid en överdrift uti uppfattningen av människovärdet, som ingen stat kan finna sig uti. Ty den omöjliggör all rättsordning; och utan rättsordning ingen stat. Kärleken har sin plats, där den är omistlig, — inom familjen och överallt, där nöd och lidande är på färde. Men i staten skall rätten råda. Stater ha bestått under århundraden utan kärlek i lagar och rättsordning (Rom), men ingen utan rätt. Här var nu ett fall, då den kränkta rättsordningen måste återställas och de, som brutit den, tvingas att böja sig. Att här förorda kärlekens medling, såsom välmenande svenska män och kvinnor gjorde, var att gå för långt i försvar för människovärdet hos desse rödgardister. Rättens kränkta majestät fordrar icke blott underkastelse utan ock straff på den, som så fruktansvärdt brutit mot densamma, som desse gjort. Medlingstanken möttes ock helt naturligt av harmsna protester från finsk sida, då den syntes innebära, att de röda betraktades som jämställd part med det laglydiga folket och den rättsliga ordningen.

Men denna stämning hos högt aktade medlemmar av vårt samhälle föll samman i fråga om behandlingen av upprorsmännen med socialisternas försvar för dem. Och så kunde regeringen även här få stöd för sin avvisande hållning gent emot Finlands begäran om hjälp, ehuru stödet, det måste sägas, blott från den ena sidan verkligen kunde fattas som ett stöd. Socialisternas protester och hot borde aldrig ha fått utgöra ett motiv för dess beslut,

såsom dock fallet synes ha varit efter de antydningar, som statsministern gav om faran av inre oro, ifall hjälp gåves. De antydningarna och den fruktan, som låg där bakom, vill man helst med tystnad förbigå. — Sammanställas emellertid dessa olikartade stämningar inom skilda delar av vårt folk med de ovan berörda, mest hos bönderna förekommande, så förstår man, huru Herr Edén kunde triumferande förklara, att han hade alldeles övervägande den allmänna meningen bakom sig och sin politik. Den triumfen fritager honom dock icke från ansvaret och domen. Ty det var hans, och för övrigt även högerns, stora misstag och fel, att de i stället för att statsmannamässigt handla så, som granneplikten och Sveriges intresse krävde, själva läto sig ledas av en okunnig och tanklös, för övrigt mycket heterogen folkvilja. Men sådan är demokratiens frukt hos ett folk som det svenska — i saknad av en kraftfull ledning.

Misstaget har nu skett och står icke att göras ogjort. Men vad som bör och kan göras är att efter bästa förmåga söka mildra de ledsamma följderna därav. Vissa av dem torde vara urbota och kunna kanske aldrig repareras. Andra och särskilt beträffande den inbördes stämningen mellan folken böra, med god vilja och behörig takt å båda sidor, kunna hävas. Därvid kommer det icke minst an på, huru den nya kursen i Finland ställes. Skulle här det finska elementet vilja begagna sig av sin numeriska övermakt för att undertrycka det svenska mindretalet, så vore därmed oberäknelig skada skedd. Ehuru enstaka röster och stämningar inom den finsktalande befolkningen nog hörts syfta häråt och kanske därför icke utan glädje sett, att det blev Tyskland och icke Sverige, som bragte landet hjälp i nöden, så må man dock hoppas, att högre än den nationella chauvinismen skall tala, om ej minnena från fordom, så dock den klara insikten om Finlands behov av den svenska kulturen även i framtiden. Skall Finland kunna hålla stånd mot inflytelserna från öster, måste det hava alla fönster öppna mot väster, och då ligger Sverige närmast. Redan klok omtanke om eget bästa bör därför komma de finske statsmännen att med bortseende från missstämningar för stunden i ett godt förhållande till Sverige se sitt naturliga stöd. Den svenska brigadens hjältemodiga deltagande i

striden har i det hänseendet gjort icke blott Finland utan ock Sverige en ovärderlig tjänst.

Men det är icke nog härmed, Sverige måste för framtiden lära sig förstå, att det nya läget vid Östersjön även för det innebär uppgifter och förpliktelser, som icke få försummas, såsom nu skett. Detta är dock näppeligen att vänta, så länge menige man okritiskt följer sådana ledare som de ovan nämnda, och regeringen är en avbild av dem.

Om förutsättningarna för maximipris.

Av

Förste kanslisekreterare **Curt Rohtlieb.**

Tillräckligt lång tid har redan förflutit, sedan maximiprisen börjat tillämpas, för att detta botemedel mot dyrtiden hunnit förlora en god del av sin första popularitet. Syftet har ju allt ifrån början varit att nedpressa priset under den fria marknadens. Men då prisets ekonomiska uppgift just är att bringa tillgång och efterfrågan i överensstämmelse med varandra och därför priset normalt rättar sig efter gränsproduktivitetskostnaden, innebär i regel varje nedpressning av priset å en vara, att priset ej täcker produktionskostnaden för den del av varan, vars framställande ställer sig kostsammast. Även där förespråkarna för maximipris själva försäkra, att de vilja garantera ett pris, motsvarande produktionskostnaderna, visar det sig i allmänhet, att de därvid tänka, ej på gränskostnadspriset, utan på något slags medelpris. Maximiprisens tendens riktar sig därför vanligen direkt eller indirekt på ett pris, understigande gränskostnaden. Undantag utgör blott det fall, att prisbestämmelserna rikta sig mot en tillfällig panik eller monopolpris.

Den första frågan på tal om maximipris blir därför: är det möjligt att nedpressa priset under produktionskostnaden? Och den andra frågan blir: är det önskvärdt? Båda frågorna äro av lika stor betydelse för lagstiftningen, och den senare därjämte av omfattande socialpolitisk räckvidd.

Då det fria priset normalt garanterar kongruitet mellan tillgång och efterfrågan, utövar varje annat pris en rubbning här-

utinnan, i större eller mindre grad och förr eller senare, beroende på elasticiteten hos tillgången och efterfrågan. Det blir då en uppgift av avgörande betydelse för den förra frågan att undersöka begreppet elasticitet [1].

Hos tillgången sammanhänger elasticiteten med produktionsprocessens förlopp. Där kapital i större omfattning användes vid produktion, så att varan under medverkan av maskiner eller redskap genomlöper flera produktionsstadier, ingår tydligen dessas värdeavkastning successivt i produkten. En väsentlig förutsättning, om man vill utfinna, huru pass känslig tillgången av en viss vara är för prisförändringar, blir då att fastställa produktionsperiodens längd och, därest i produktionprocessen ingå element av olika period (exempelvis uppfödande av kreatur och odling av foderväxter, båda nödvändiga för att erhålla mjölk), särskilja dessa. Om produktionskostnaden för en vara nästan helt eller i huvudsak faller på en kort slutperiod, kommer tydligen varje prisändring å varan att ganska snart göra sig märkbar genom ökad eller minskad tillgång. En prishöjning begränsas därför i sådant fall ganska snart och kan till och med leda till en reaktion. Tvångsvis åsatta maximipris bli då onödiga, och mer än så; de avskräcka producenterna och hindra den prissänkning, som skulle ha blivit följden av ökad tillgång. Det sista gäller alldeles särskildt, när maximipriset från början är lägre än det fria priset. Likaså utgör ett sådant pris en opåkallad stimulans för efterfrågan. Men ju mindre elastiska tillgång och efterfrågan äro dess lättare kunna olägenheterna av maximipris bäras. Att undersöka elasticiteten hos både tillgång och efterfrågan blir därför en uppgift, som måste föregå varje dom över maximipris, ehuru beträffande efterfrågan andra hjälpmedel vore behövliga än vad nationalekonomien erbjuder. I sakens natur ligger därför, att produktionens elasticitet blir undersökningens huvudföremål.

I fråga om varor med övervägande lång produktionsperiod hotar ej fara för minskad tillgång i någon högre grad. Visserligen faller alltid någon del av anskaffningskostnaden på en kortare slut-

[1] Från maximipris i egentlig bemärkelse, avsett att tillämpas vid handel med varor, med vilka staten ej tagit befattning, bör naturligen skiljas priset å statens egna eller å beslagtagna varor.

fas, i varje fall åtminstone transportkostnaden. Och verkningarna av ett ihållande tvångspris bli förr eller senare alltid desamma. Någon fast gräns mellan de olika kategorierna av varor kan av dessa dubbla anledningar ej uppdragas. Och visserligen kan ett maximipris i regel ej utmätas annat än på lösa och godtyckliga grunder, varigenom det även såsom medel att skipa rättvisa mellan olika intressen i regel blir avgjort underlägset den normala prisbildningens resultat. Men under en kritisk tid, då alla krafter måste spännas och då allt står på spel, kan man ej utan vidare avvisa ett medel, som gör en oumbärlig vara tillgänglig för köpare, vilka ej kunna betala den fria marknadens pris. En annan sak är, huruvida ett maximipris, som frånhänder producenten en del av hans förmögenhet, överensstämmer med rättvisa och billighet. Den grundväsentliga frågan för närvarande lyder: är det *möjligt* att hålla priset å en vara under produktionskostnaden? Man måste göra klart för sig både att varje konstlad nedtryckning av priset avskräcker producenten och att en sådan nedtryckning alls ej inverkar på förrådet av färdiga varor och ej heller nämnvärdt på tillgången av sådana framtida varor, som redan tillryggalagt en väsentlig del av produktionsprocessen.

Om man tänker sig en vara, i vars produktionsperiod slutfasen utgör en månad, kommer ett maximipris, som ej betalar den mot nämnda slutfas svarande del av anskaffningskostnaden utan tvivel att förorsaka fullständig brist å varan, därest under månaden konsumtionen fortgått som dittills och enligt producenternas beräkning. Om priset överstiger slutfasens kostnad, men ej hela produktionsperiodens och möjlighet att alternativt länka förproduktens förarbetande in på ny produktionsbana saknas, måste brist tydligen uppstå efter den tid, å vilken en kostnad, uppgående till fulla priset, belöper. Kan produktionen alterneras, blir priset å den alternativa produkten avgörande. Det finnes i själva verket två sätt, på vilka produktionen kan gäcka statens prisreglerande verksamhet. Den kan ledas in på en riktning, oåtkomlig för prisregleringen, och den kan helt enkelt avstanna. För att den första av dessa utvägar skall anses stängd, måste maximipriset antingen avse en produkt, som på ett tidigt stadium av sin tillblivelse är determinerad, eller också drabba alla eller huvud-

delen av de förnödenheter, som konkurrera om samma råvara eller utgöra derivat av samma ursprung. Brödsäd t. ex. är praktiskt sett determinerad redan genom sådden, men en produkt som kol, först kort före konsumtionen t. ex. genom hemforslande till ett privat hushåll. Om maximipris sättes å mjöl, som är determinerat på en senare tidpunkt än säden, användes spannmålen till gröpe eller gryn och vice versa. Därest slutfasen är kort, föreligger tydligen en frestelse att låta maximeringen drabba varan på en punkt, som i genetiskt avseende ligger före valet mellan flere produktionsriktingar. Maximerar man t. ex. vetet, så träffar man hela den produktmängd, som skall härröra av redan verkställt utsäde, och har ej att befara brist förrän efter en tidrymd, motsvarande slutfasen, men då lämnar man frihet — en ganska farlig och lätt missbrukad frihet — åt alla producenter, vilkas verksamhet vidtager först på ett senare produktionsstadium än den maximerade varan, åt mjölnare, bagare m. fl.

Om den första av produktionsprocessens karakteristika sålunda kan sägas vara dess egenskap att sammansmälta produktionselement av olika ålder, kan dess andra karakteristikon angivas såsom dess benägenhet att upplösas i produktionselement med olika beskaffenhet och livslängd. Det är ur synpunkten av dessa två produktionsprocessens egenskaper som ett maximipris måste prövas, när man vill bedöma dess ekonomiska användbarhet gent emot producenten. Gäller det dess inverkan på konsumenten måste ytterligare synpunkter anläggas, varom framdeles i korthet skall ordas.

Säljarpriset kan emellertid bero, förutom av produktionskostnaden, av två andra faktorer, knapphetsränta och, där samproduktion föreligger, av biproduktens avsättningsmöjligheter och köparpris. Då dessa faktorer ej äro väsentliga för all prisbildning utan stundom saknas, kunna de tills vidare förbigås.

En prövning av antydda art förutsätter emellertid en så pass ingående undersökning av produktionsförloppet, att här ej kan bliva plats för en utredning rörande produktionskostnaderna in casu för någon av de med maximipris belagda förnödenheter. Till förtydligande av det sagda må blott ett exempel anföras:

Ett typiskt exempel på övervägande kort periodicitet erbjuder mjölkproduktionen. Med stöd av det siffermaterial, som folkhushållningskommissionen samlat, kunna kostnaderna i genomsnitt beräknas på ungefär följande sätt [1]. Kostnaden för utfodring torde i genomsnitt under föregående år sättas till ungefär 20,0 öre per kg. mjölk. Därtill kommer 2,5 öre för kornas skötsel och mjölkning. Kornas rekrytering har beräknats medföra en kostnad, motsvarande 0,8 öre per kg. mjölk. För stallrum och förräntning med amortering av nedlagt fast kapital kan kostnaden sättas till ungefär 1 öre per kg. Betraktad ur synpunkten av omsättningsperiodens längd sönderfalla kostnaderna i fyra element med olika produktionsperiod. Utfodringskostnaden återkommer till djurägaren efter några få dagar, högst en vecka, eller *kan* i alla händelser göra så. Häremot må ej invändas, att inköp vanligen sker av större foderpartier på en gång, som sålunda ofta få vänta månader på att konsumeras, lika litet som att långvarig kredit ofta lämnas avnämare. Vad det kommer an på härvidlag är den för produktionsprocessen nödvändiga (minsta) perioden, och att producenten i följd av särskilda kreditoperationer eller bekvämlighetshänsyn underkastar sig en längre väntan på penningeavkastningen, bör ej komma i betraktande. Nästa kostnadselement omfattar utgifter för arbete (skötsel och mjölkning). Arbetsavtalet tillhör de s. k. nödvändiga kreditavtalen, d. v. s. prestationen från ena sidan är kontinuerlig och kan ej motsvaras av en betalning, som sammanfaller därmed i tiden, utan godtgörelsen sker i förskott eller efterskott. Perioden måste därför rätta sig efter den genom gängse avlöningsvillkor stadgade betalningsterminen samt utgör i regel åtminstone en eller flera månader, eller ett år. För rekryteringskostnaderna gäller en period av flera år, beroende på huru länge djuret i fråga användes. Stallrum och övriga fasta kostnader draga en betydligt längre omsättningsperiod, flere tiotal år.

[1] Då materialet blott avser en kortare tidrymd och i övrigt är tämligen knapphändigt, giva siffrorna ej någon exakt bild; det väsentliga i detta sammanhang är emellertid den inbördes relationen mellan kostnader med längre och med kortare period. Transportkostnaderna, som ju måste anses såsom en nödvändig del av anskaffningskostnaden, ha alldeles lämnats å sido. I arbetskostnaden ingår visserligen mjölkens bärande från ladugården, men annan transport kommer ju ofta ej i fråga.

Följande poster måste därför behållas i minnet:

1.	Utfodringskostnad	20,0 öre
2.	arbetskostnad	2,5 »
3.	rekrytering	0,8 »
4.	(fast) kapital	1,0 »
		24,3 öre

Från summan kan enligt gjorda beräkningar avräknas ungefär 4,3 öre för gödsel och kalv; återstår 20 öre [1]. Omsättningsperioden kan, utan att exemplet allt för mycket avlägsnar sig från verkligheten, i enlighet med vad förut nämnts, sättas till, för posten 1 en vecka, för posten 2 ett år, för posten 3 tio år och för posten 4 trettio år. Gällande mjölkpris är som bekant nu vida högre, varierande i olika trakter. Om vi antaga ett pris av 30 öre per kg., uppstår en vinst av 10 öre pr kg. för dem, som arbeta med angivna kostnader. Om 20 öre per kg. får anses vara en genomsnittskostnad och marknadspriset är 30 öre, allt under stationära förhållanden, betyder detta, att för fyllande av den köpkraftiga efterfrågan erfordras mjölk från brukningsdelar, där kostnaderna är 10 öre högre än de genomsnittliga d. v. s. de marginella brukningsdelarna. Och omvändt, om nyss anförda exempel antages vara hämtat från de marginella brukningsdelarna, måste tydligen ett maximipris, som understiger angivna kostnad av 20 öre förr eller senare nedtrycka produktionen. Så länge förlusten är obetydlig och hopp om bättre tider förefinnes eller andra psykologiska faktorer hindra nedläggandet, behöver brist ej befaras, men huru mycket skall priset sänkas, för att produktionen måste upp-

[1] Då här endast meddelats genomsnittssiffror, men priset rättar sig efter den kostsammaste erforderliga produkten (gränsprodukten), lämna siffrorna tydligen ingen ledning beträffande den lämpliga *höjden* av maximipris; det är endast posternas inbördes relation det kommer an på att illustrera, och siffrorna äro därför något utjämnade. Avdraget för gödsel och kalv, som utgör ett typiskt exempel på vad med engelsk terminologi kallas joint products, på svenska kanske lämpligast samprodukter, torde här kunna anses beräknat i lika proportion för samtliga angivna kostnadselement.

höra? Och huru länge dröjer det, innan prissänkningen får denna verkan?

Vi antaga först, att produktionsmedlen, här en brukningsdel med ladugårdsbesättning, icke kan apteras till annan produktion; i så fall skulle den påräknade avkastningen härav vara avgörande för den tidigare produktionens upphörande. Likaledes frånse vi möjligheten att successivt genom nyinvestering förflytta de kapitalkvotdelar, som behöva ersättas eller förnyas, till andra grenar av produktionen. Spörsmålet om möjligheten av en sådan investering är av teknisk art; någon större praktisk betydelse torde frågan ej äga, då en sådan operation förutsätter ett sällsynt sammanträffande av omständigheter. Valet står sålunda mellan att fortsätta med mjölkproduktionen eller att inställa hela verksamheten. Av denna förutsättning följer äfven, att brukningsdelen med uppsättning icke kan avyttras till sitt fulla värde, då ju produktionen ej betalar sig.

Under ovan angivna förutsättningar, då ju den rörligaste kostnaden hade en omloppstid av en vecka, bör produktionen fortsätta denna tidrymd, så länge priset uppnår eller överstiger vad man gemenligen kallar driftkostnaden, d. v. s. de kortperiodiga kostnadselementen. Den tidrymd, varunder produktionen kan fortfara, beror på perioden för de kostnadselement, som sammanlagt uppgå till underskottet. För att uppehålla produktionen minst en vecka måste priset sättas så högt, att förlusten av driftens inställande bleve större än den del av utfodringskostnaden, som icke kunde betäckas av priset, d. v. s. det måste vara minst lika stort som $20 - (2{,}5 + 0{,}8 + 1) = 15{,}7$.

Vid priset 15,7 per kg. upphör mjölkproduktionen redan efter en vecka, och vid lägre pris framtvingas nedslaktning av kreaturen, såvida ej ägaren hällre bär förlusten i hopp om bättre tider. Priset $20 - (0{,}8 + 1) = 18{,}2$ garanterar produktionens bedrivande ett år och priset $20 - 0{,}8 = 19{,}2$ under tio år, allt under förutsättning att kostnads- och prisförhållandena äro orubbade. Ett sådant maximipris har alltså under tio år allenast den verkan, att efterfrågan blir ivrigare, vilket visserligen är värdt all eftertanke. En höjning över 20 öre framkallar den vanliga reaktionen på grund av bristande efterfrågan — såvida man ej räknar med den psyko-

logiska verkan, att ett statligt maximipris kan narra konsumenter att köpa onödigt dyrt [1].

Vid dessa tre sistnämnda pris får producenten vidkännas en förlust till konsumentens fromma, och fråga är, om en sådan ordning kan kallas försvarlig. Att konsumenten efter utloppet av en viss tidrymd får sota för sin temporära fördel, är i varje fall uppenbart. Både för legalt maximipris, som vi närmast betraktat, och ett av bristande efterfrågan nedpressat pris gäller såsom en allmängiltig sats, att inverkan av underpris på produktionen inträder efter en tidrymd, motsvarande produktionsperioden hos de sista kostnadselement, vilka i värde uppgå till underskottet. Ånyo må här erinras, att kostnaderna för distribution m. m. äro att jämställa med produktionskostnad, vadan såsom exempel lika väl hade kunnat tagas mjölk avsedd för hembärning eller transport till annan ort, då hembärningen eller transporten hade ingått i slutfasen. Vill man fastställa, vilken inverkan en sänkning av priset under produktionskostnaderna utövar, måste man därför, såsom redan antydts, upplösa dessa i olika kategorier, allt efter deras omloppstid. Ofta är sammansättningen så invecklad och omloppstiderna så skiftande, att någon förenkling är nödvändig, och man måste tydligen förfara med stor aktsamhet, för att ej förenklingen avlägsnar sig från verkligheten på ett för slutsatserna störande sätt.

När man på sätt ovanstående exempel visar uppdelat anskaffningskostnaderna i deras element och tänker sig dessa ordnade efter omloppet i olika kategorier, exempelvis tre, e^1—e^3, varav den första är kortperiodigast, finner man, att priset (P) kan, utan hinder för produktionen, under viss tidrymd understiga kostnaderna (K) med belopp, motsvarande samtliga kostnadselement med längre omsättningsperiod. Översiktligast kan man uttrycka detta sålunda: under omsättningsperioden för e^1 kan P vara = $K - (e^2 + e^3)$.

[1] I ett flertal av de fall, då K. B. för vissa särskilda orter fastställt maximipris på mjölk, har tillförseln ganska snart upphört eller ledts åt andra håll. Den härav stundom framkallade paniken har då resulterat i en höjning av priset, som sannolikt ibland verkat mera betungande än vad utan maximipris behövt bliva fallet.

Såsom redan av de anförda exemplen framgår, måste emellertid denna formel kompletteras ur två synpunkter.

Det är först att märka, att någon vinst för producenten (företagarvinst eller knapphetsränta) icke förutsatts. Ingår en sådan i priset, kan förhållandet ställa sig olika allt efter som den tillgodokommer alla eller blott vissa företag (men ej de marginella). I senare fallet måste de tydligen adderas till kostnaderna, för att nyssnämnda sats skall äga giltighet. Därest samtliga företag hava lika förutsättningar för produktivitet, saknas anledning till sådan addering i företagarvinsten, och räntan kan utan men för produktionen helt enkelt konfiskeras genom maximipris. På efterfrågan skulle visserligen sådan prisreglering hava ett stort och måhända skadligt inflytande, men därom är ej ännu här platsen att orda. Produktionen bleve orubbad. Om vissa företag, de marginella, sakna företagarränta, får beloppet härför ej fråndragas kostnaderna, om man vill finna den tid, varunder produktionen kan uppehållas till pris under kostnaderna. Att alla företag i en produktionsgren skulle ha lika produktionsbetingelser kan väl knappt någonsin förutsättas; i ovanintagna sifferexempel har ett företag, representerande genomsnittet [1], behandlats, och där företagarvinst eller knapphetsränta antagits kan det anses enklast att fördela vinsten eller räntan proportionellt på samtliga produktionselement. Ett sådant förfaringssätt är dock försvarligt blott under två alternativ. Å samtliga i produktionen deltagande föremål kan en knapphet hava uppkommit i ungefär lika hög grad, och knappheten kan gälla en på visst sätt sammansatt totalitet av produktionsmedel t. ex. en på egen foderskörd baserad mjölkproduktion, inriktad på någon av marknadsläget gynnad produkt, eller landtbruk, i samband med viss förädlingsindustri o. s. v. Om knapphetsräntan i olika mån häftar vid de olika nyttigheterna, måste naturligtvis siffervärdena jämkas därefter, likaså då vinsten till större eller mindre del utgör företagarvinst. Någon kasuistik härutinnan är ej nödvändig. Den omfattning, vari produktionen kan

[1] Enligt beräkning av folkhushållningskommissionen; kostnaderna ha under senare tid stegrats så snabbt, att även ganska färska sifferuppgifter äro föråldrade.

hållas gående till pris under produktionskostnaden, är ovan generellt angiven.

Om tillgången är oelastisk och efterfrågan driver upp priset över produktionskostnaden, uppstår en vinst eller ränta även på de marginella företagen. Monopolpriset illustrerar ofta detta på ett slående sätt. Då kan tydligen ett maximipris uppfylla sitt ändamål, under förutsättning att stegringen i efterfrågan hämmas på annat sätt, så att den nödvändiga kongruensen mellan tillgång och efterfrågan ej går förlorad och behovstäckningen ej sker slumpvis. Och än mera. Om ränta förefinnes å ett produktionselement i dettas helhet (alltså även å de marginella delarna) medför maximipriset en indragning av ränta till konsumentens förmån *utan* produktionsinskränkning eller, därest de räntelösa delarna äro obetydliga, med mindre sådan än vad en prissänkning vid fri och elastisk produktion skulle medföra. Den förut anförda ekvationen blir först efter denna indragning aktuell. När hastiga förändringar i efterfrågan inträffa, och tillgången ej kan anpassa sig efter rusningen, uppstå tydligen sådana vinster, som utan men för produktionen kunna indragas genom maximering. Likaså när prisstegringen beror på lagring i spekulationssyfte och spekulanten förlorar hoppet om högre pris. Sådana fall torde den allmänna meningen hava främst tagit sikte på vid det ofta hörda ropet efter maximipris, varvid dessa fall nog generaliserats i hög grad. Att andra åtgärder, såsom beslag, ransonering m. m., samtidigt kunna bliva nödvändiga för att häva diskongruensen mellan tillgång och efterfrågan, behöver knappast nämnas.

Det finnes emellertid även ett annat fall, redan förut berört, då ett maximipris kan visa sig ändamålsenligt. Om vid produktion av en vara en viss mängd biprodukter uppstår och efterfrågan efter dessa är oelastisk, kan man genom att nedtrycka priset på huvudprodukten bringa producenten att vältra över en större del av den gemensamma kostnaden än förut på biproduktens avnämare. En viss inskränkning i produktionen kan tydligen ej undgås, då man ju måste utgå från att priset på biprodukten förut var så högt, som efterfrågan vid den givna tillgången medgav. Följden av en prissänkning (tvungen eller frivillig) i sistberörda fall kan bliva, att konsumenterna av en viss vara få åtnjuta en be-

tydlig prislindring utan avsevärd förknappning, varvid avnämarna av biprodukten bli så mycket kännbarare beskattade. Detta gäller för övrigt ej blott biprodukter i egentlig mening utan i allmänhet samprodukter (joint products). Att sociala eller hygieniska fördelar därmed kunna uppnås, belyses redan av nyss anförda exempel på mjölkkostnaderna. En nedpressning av priset skulle här kunna ske på bekostnad av de produktionsgrenar, som använda gödseln och som ogärna minska sin användning härav. Och att uppmuntra mjölkkonsumtionen kan utan tvivel väl försvaras; på övriga, mera indirekta verkningar av ett sådant förfaringssätt är här ej platsen att ingå. Genom penningevärdets nedgång torde förresten i ett flertal fall, där prisen för mjölkleveransen varit bestämda för längre tid, förhållandena hava utvecklat sig just på antydda sätt.

För att förstå orsaken till olikheten i elasticitetsgrad hos tillgången av olika varor måste man sålunda ha i minnet, att i priset ofta ingår knapphetsränta eller företagarvinst, jämväl å marginella företag, särskilt när produktionsområdet är begränsat, i vilket fall tillgången är relativt oelastisk; att samma produktion i följd af egen beskaffenhet stundom resulterar i flere olika produkter (joint products eller samprodukter), vilket likaledes medför minskad elasticitet (svårighet att omlägga produktionen); samt att varje produkt kan upplösas i element, på vilkas produktionsperiod graden av elasticitet först och främst beror.

För att undersöka elasticiteten hos efterfrågan, varpå maximiprisens användbarhet minst lika mycket beror, borde man måhända uppdela priset, som från konsumentens synpunkt kan kallas köpesumman, på enahanda sätt. Man skulle då finna, att knapphetsräntan och företagarvinsten hade en pendant i vad som kallats consumers surplus (konsumentränta); att samproduktion motsvarades av mångsidig användbarhet hos konsumtionsföremålen (resp. mellanprodukter); samt att varje akt av behovstillfredsställelse i regel upplöste sig i kemiska, fysiska och psykologiska fenomen med olika inverkan på producenten [1]. Denna

[1] I regel torde varje konsumtionsföremål besitta ett flertal för konsumenten mer eller mindre önskvärda egenskaper, ett klädesplagg, värme, prydlighet, hållbarhet m. m.; verkningarna av begagnandet sträcka sig

likformighet i produktions- och konsumtionsförloppet är ej tillfällig, utan torde följa av båda dessa företeelsers natur. Då emellertid konsumtionens verkningar förete en allt för invecklad kausalnexus, för att ens in concreto kunna fastställas, skulle ett närmare utförande av ifrågavarande parallell bliva blott en konstruktion utan praktisk betydelse. Man måste dock fastslå, att verkan av ett ingripande i den fria prisbildningen beror minst lika mycket på efterfrågans som på tillgångens elasticitet. För efterfrågans del måste denna fastställas empiriskt och in casu. Teorien lämnar här föga ledning. Försök hava nog gjorts att för livsmedel t. ex. betrakta kalorivärdet som objektiv måttstock, men då efterfrågan faktisk riktar sig på varor av mer eller mindre komplexa kvaliteter, är denna måttstock av underordnad betydelse. Kunde man finna en generell formel för känsligheten hos efterfrågan vid prisrubbningar, i samma bemärkelse som ovan angivits i fråga om tillgången, vore nog mycket vunnet, men den psykologiska analysen förfogar ej över tillräckliga hjälpmedel.

En helt annan sak är, huruvida efterfrågan såsom norm för prisbildningen kan betecknas såsom rationell eller ens önskvärd. Härom torde några ytterligare ord vara på sin plats.

För konsumentens del är maximeringen ett önskemål, men ofta av ödesdiger art, då de konsumenter, för vilka varan i följd av den alltför stora efterfrågan ej räcker till, själva genom överbud avskaffa maximipriset, såvida ej mera effektiva hinder möta. Det normala korrektivet för en diskongruitet mellan pris och efterfrågan måste tydligen ersättas av någon ny begränsning i köparens förmåga eller rätt, om ej behovstillfredsställelsen skall begränsas av en oberäknelig slump. Ransonering eller statligt ingripande

långt fram i tiden och förgrena sig på liknande sätt som vid förarbetande av en mellanprodukt till färdiga varor. Redan hos konsumenten framkallas ett flertal olika sensationer, ehuru de från ekonomisk synpunkt sammanfattas under den vaga termen behovstillfredsställelse. Se härom J. B. Clark, The distribution of Wealth, London 1914 ss. 212 o. ff., där varor upplösas i vissa element från konsumentens synpunkt; man kan alltså här tala om konsumtionselement i motsats till produktionselement. Att närmare följa antydda verkningar torde emellertid av lätt insedda skäl vara lönlöst, och någon undersökning av efterfrågans elasticitet, motsvarande vad som försökts i fråga om tillgången, kan säkerligen ej f. n. presteras ens av psykologiens målsmän.

komma därvid främst i åtanke. Från synpunkten av det allmänna bästa kan säkerligen icke någon invändning häremot göras. Den nuvarande behovstillfredsställelsen beror på förmögenhetsgraden hos köparen och är alltså visserligen bestämd på ett konstant sätt, men i hög grad slumpens verk. Den är lika irrationell som förmögenhetsfördelningen själv. T. o. m. egenskapen konstant ter sig ofta irrationell, när den är attribut till en på irrationellt sätt tillkommen förmån. Skulle den gräns, som ett visst pris drar mellan verkliga köpare och potentiella, bortfalla, skulle varje ny tillgång av varor framkalla en rusning, varvid en del köpare — ovisst vilka — bleve utan. I sådant fall skulle man kunna trösta sig med att de otillfredsställda väl ej alltid bleve samma personer. Vid fritt pris har man ej ens den trösten. Nackdelen av antydda korrektivs bortfallande vore därför ur konsumtionssynpunkten ej synnerligen stor, och det är väl icke någon chimär att hoppas på en bättre och socialt fördelaktigare ransoneringsgrund än den på gällande förmögenhetsfördelning fotade. Om man betraktar de verkningar av ett maximipris, som hänföra sig till konsumenten, så uppstår den frågan: utgör ett fritt eller maximerat pris den önskvärdaste begränsningen av efterfrågan? Delvis är svaret anteciperat. Men mot den särskilt ur gränsnyttesynpunkt försvarade konsumtionsreglering, som den fria prisbildningen innebär, kan ännu en invändning göras. Uppnås den rationellaste behovstillfredsställelse därigenom, att den enskilde själv får avgöra ordningen mellan viktigare och mindre viktiga behov? Det är här ej meningen att besvara den frågan, endast att antyda några riktlinjer. Till en början är att märka, att i det på familjen uppbyggda samhället i regel ej konsumenten avgör frågan om behovsteckning, utan försörjaren, vars synpunkter ofta alls ej överensstämma med familjens bästa. Spörsmålet, huruvida den enskilde för sin egen skull behöver en förmyndare eller ej, må gärna besvaras olika, vilket ju sker exempelvis i fråga om spritkonsumtion, därvid som bekant förbudsvänner och andra ha olika ståndpunkt. Även om frågan för den enskildes egen del skulle kunna anses avgjord genom Gœthes ord »Des Menschen Wille ist sein Himmel-

reich», återstår alltså frågan, om vilken inverkan hans efterfrågan utövar indirekt för andras vidkommande [1].

I själva verket är det fria priset såsom korrektiv för efterfrågan sedan gammalt utdömt beträffande en hel rad av de viktigaste behoven, såsom behovet av skolundervisning, rättsskipning, kommunikationer samt på nästan alla områden för högre kultur. Den statliga regleringen av rätten att åtnjuta antydda förmåner är fotad minst lika mycket på ransonering som på prisreglering. Såsom åtgärder i detta senare hänseende måste ock all subventionering med statsmedel betraktas. Enighet torde därför råda därom, att för ett flertal viktiga förmåner den fria efterfrågan ej är någon önskvärd regulator av konsumtionen. Huruvida ransonering eller prisreglering generellt är att föredraga, beror måhända främst på graden av elasticitet hos behovet i fråga; där detta riktar sig på ett visst konstant kvantum, därvid varje minskning av nyttigheter eller förmåner i fråga är kännbar och varje tillskott av obetydligt värde (t. ex. rättsskydd, elementarundervisning), ter sig ransonering naturligast.

I varje fall måste man göra klart för sig, att den apologi, som från rättens och moralens ståndpunkt försökts även av så framstående forskare som W. Smart och J. B. Clark för den fria prisbildningen är förfelad [2]. Utan att ingå på någon närmare kritik av deras försvar av gränsnyttan såsom den *rättvisa* normen för värdet må framhållas, att begreppet kausalitet (som antages lika med ekonomisk tillräknelighet), varpå dessa författare grunda sin apologi, ej har någon ekonomisk relevans, likasom etiken ej

[1] En närmare mönstring av invändningarna mot efterfrågans frihet lämnas i koncis form av Heckscher i slutet av arbetet Världskrigets ekonomi, därvid dock samtliga invändningar bagatelliseras. Allt för ofta förbises för övrigt den fundamentala skillnaden mellan efterfrågaren, som rättsligen disponerar familjens köpkraft, och konsumenten.

[2] I företalet till sitt arbete The distribution of income, London 1912 s. XV framhåller Smart, att han vid början av sina undersökningar över fördelningsläran varit av den övertygelsen, att rådande fördelning vore orättvis; ur gränsnyttesynpunkt tror han sig emellertid kunna försvara fördelningens rättmätighet. Senare har han dock börjat betvivla metodens moraliska beviskraft (anf. arb. s. VIII). Själva kausalitetsbegreppet avfärdas ofta, i apologetisk iver för det historiskt givna, såsom likabetydande med den genom prisbildningen bestämda ekonomiska tillräkneligheten.

utan inre splittring kan inom sina råmärken intaga gränsnytteteorien. Denna uttrycker nämligen, där den behandlar fördelningsproblemet, blott en viss balans av ekonomiska makter, och torde ej ha någon annan etisk innebörd än den historiska rättens. Gemensamt för all tillämpning av gränsnytteteorien på fördelningsläran torde vara, att värdet av varje vid fördelningen relevant prestation förklarats beroende av prestationens gränsnytta för motparten, och att den enskildes andel i samfäld produktion är beroende av samma värde. När ett visst tillskott av arbete medför en viss ökad avkastning, har man trott, att ett verkligt kausalitetsförhållande existerade mellan arbetstillskottet in konkreto och avkastningstillskottet in konkreto. En viss skördemängd skulle ha sin *orsak* i ett visst kvantum odlings- och skördearbete. Här föreligger uppenbart en förväxling mellan två begrepp, ekonomisk tillräknelighet och kausalitet. Skörden har nämligen sin orsak jämväl i naturens fria krafter, som sakna ekonomiskt värde och växla med väder och andra naturförhållanden. Då sålunda *samma arbete* lämnar olika resultat under olika väderlek, skulle ett fasthållande av antagande om ett rent kausalförhållande dem emellan leda till ett förnekande av satsen, att samma orsaker städse hava samma verkningar. Berörda antagande hyses och försvaras mer eller mindre direkt dagligen både i tal och skrift. Vid nästan varje arbete medverka krafter, som sakna ekonomiskt värde (solljus, atmosfärens syre m. m.), och energetiskt härrör ofta blott den lilla bråkdel, som erfordras för att utlösa naturens fria krafter, från producenten [1]. Han har alltså ur kausalitetssynpunkt ofta blott föga del i vad han betraktar som frukten av sitt arbete. Den ekonomiska tillräkneligheten åter bestämmes av *värdet,* som i fullt fri konkurrens bildas genom en lagbunden och naturnödvändig process. I regel är denna för övrigt mer eller mindre störd genom ingripande av statsviljan eller historiskt givna sedvanor och andra hänsyn. Just i dessa torde man emellertid kunna se ett socialt och etiskt moment vid prisbildningen, och dessas under vissa tider framträdande större betydelse är städse att föra

[1] Denna tanke har närmare utvecklats av J. Esslen, särskilt i Archiv f. Socialw. Bd XXX, Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages sidor 333 och 721 o. ff. samt Bd XXXII, Positive Darstellung, sidor 378 o. ff.

tillbaka till önskemål, som äro eller uppgivas vara av etiskt värde. Däri ligger tydligen ett erkännande, att den av gränsvärdet beroende prisbildningen saknar etisk karaktär. I regel torde det vara behov, förtjänst eller samhällsnytta ur en högre synpunkt än den ekonomiska, som åberopas såsom grund för bättre rätt till samhällsavkastningen. Utan att fästa oss vid den dualism i det vanliga betraktelsesättet, som sålunda framträder, kan man taga fasta på erkännandet att den individuella efterfrågan är en ganska bristfällig värdebildare. Därmed är ej sagt, att en kollektiv uppskattning av behoven är adekvatare, särskilt så länge statsviljan bestämmes på ett så konstlöst sätt som hittills.

Rationell kan man därför knappast kalla den behovstäckning, som sker i enlighet med principen för gränsnyttan hos de i produktionen deltagandes prestationer. Principen verkar, vid fullt fri konkurrens åtminstone och under stationära förhållanden, med en naturlags nödvändighet och konsekvens. Den är alltså att föredraga framför rena godtycket. Men förutsättningen för att fördelningen blir ej blott mekaniskt nödvändig, utan även svarande mot den samfällda välfärd, som måste anses som samhällslivets ändamål, är att enskilda vid sin efterfrågan ledas av en riktig uppfattning rörande åtminstone sin egen och sina närmastes fördel. Så som exempelvis Smart framställt fördelningens förlopp visar han blott, att summan av all efterfrågan genom den fria prisbildningen i högsta möjliga mått blir uppfylld. Men om kulturella eller hygieniska förmåner ej röna efterfrågan eller om tanken på en avlägsnare framtids behov ligger utom deras horisont, som bestämma efterfrågan, då uppstår tydligen en brist i behovstäckningen, som det är för sent att avhjälpa, när den omsider blir kännbar. Och omvänt, en övervärdering av i grunden oväsentliga och tillfälliga behov ställer sig hindrande i vägen för andra.

Såsom målsman för ett flertal viktiga behov har därför statsviljan en roll, som alldeles genombryter det av gränsnytteteoretikerna deducerade och beskrivna prisbildningsförloppet. Från en beskrivning av detta till en apologi är steget långt — eller borde vara det. För maximering äro produktionshänsynen viktigast.

En granskning av de särskilda nu gällande maximiprisen från nu antydda synpunkter torde giva ett ganska nedslående re-

sultat. Verkan har ständigt blivit densamma: minskad tillgång, beroende antingen på ökad tillströmning till nya produktionsgrenar, som absorberat ännu icke determinerade mellanprodukter, eller på produktionens förlamande. Däremot har efterfrågan, vars överdrivna stegring från teoretiskt håll stundom betecknats såsom maximiprisets svåraste olägenhet, i det hela lyckligt kunnat regleras genom ransonering. Blott i undantagsfall ha både tillgång och efterfrågan varit så oelastiska, att enbart maximipris haft åsyftad verkan [1]. I betraktande av den över all förväntan långa tid, varunder kristidslagstiftningen fått utsträckas, är detta helt naturligt. Hade världskriget förlupit så snabbt, som man från början allmänt hoppats, hade olägenheterna av maximipris åtminstone i ett flertal fall säkerligen ej hunnit framträda. Många av dettas vedersakare hade utan tvivel fått erkänna dess användbarhet inom vissa gränser. Felbedömning ligger minst lika mycket inom det politiska och militära området som inom det ekonomiska och sammanhänger med det allmänna felbedömandet av krigsläget och av Tysklands moraliska resurser.

Att i detalj granska de olika maximipriserna kan här ej komma i fråga. Såvidt känt är, hava de utan undantag grundat sig på mer eller mindre summariska beräkningar av resp. produktionskostnaderna, till vilkas belopp man trott sig böra bestämma priset. Därvid har man, att döma av vad offentliga meningsutbyten giva vid handen, uppställt medelkostnaderna såsom norm och tagit föga hänsyn till att priset bestämmes av kostnaderna på de för behovstäckningen nödiga brukningsdelar, där nettot är minst Blott i det fall, att samtliga företag, även de marginella, lämna knapphetsränta eller företagarvinst, kan priset, utan inskränkning i tillgången, permanent sänkas under marknadspriset. I praktiken torde detta vara ett sällsynt fall. Att de marginella företagen i regel måste bestämma priset, förbises kon-

[1] Ett gott exempel är maximipriset å skördegarn. Av skäl, som lätt inses av varje med landtbruksförhållanden förtrogen, är både tillgången och efterfrågan synnerligen oelastisk. Maximipriset å denna vara, som visserligen tillhandahållits genom hushållningssällskapen, men icke varit föremål för beslag eller ransonering, har varit till avsevärd lättnad för avnämare utan att några olägenheter av maximeringen försports. För viss tidrymd torde detsamma hava gällt andra produkter, såsom socker.

sekvent även av folkhushållningskommissionen [1]. Av det redan sagda torde framgå att hela metoden för maximering är otillfredsställande. Man måste utgå ej från kostnaderna utan från det faktiska marknadspriset, och 1) därifrån avskilja den eventuella knapphetsräntan och företagarvinsten hos de företag, som äro eller efter åsyftad produktionsinskränkning väntas bliva de marginella, 2) granska möjligheterna till värdeförskjutning hos sam- och biprodukter, 3) uppdela resp. produkt i dess element, såvidt möjligt med angivande av dessas olika produktionsperioder och göra klart för sig, huru lång giltighet priset i olika lägen kan erhålla. Vid ändrade kostnader måste tydligen ett nytt pris utfinnas enligt samma metod.

Gent emot efterfrågan måste man naturligen förfara mera summariskt och nöja sig med resoluta ransoneringsåtgärder så fort faran för överkonsumtion närmar sig. Dessa äro ej för sin effektivitet bundna vid någon bestämd tidrymd och åtföljas ej av sådana återverkningar, som en nedtryckning av priset alltid förr eller senare måste framkalla. I själva verket har därför ransoneringssystemet vuxit över maximeringen och hotar — eller kanske snarare lovar — att göra denna överflödig. Flera av de senaste maximiprisförordningarna dölja, närmare besedda, en för prisfrågan främmande tendens [2].

Statsåtgärderna för en ändamålsenlig behovstäckning tyckas således, ehuru tillkomna såsom följd av maximeringen, likt gökungen, tränga sin tillvaros upphov ur boet, och maximiprisen ha under nuvarande kristid än en gång visat sin efemära — ehuru ej alldeles betydelselösa — roll. Om maximipris inom omsättningen enskilda emellan skola bibehållas, måste i varje fall förutsättningarna undersökas från helt andra utgångspunkter än vad ivrarna för dylika åtgärder vanligen föreställa sig.

---

[1] Även där hänsyn tagits till att produktionskostnaderna växla, har själva gränskostnadens betydelse ej beaktats.

[2] Såsom exempel kan nämnas maximipriset på kalvkött, varmed åsyftades att stimulera konsumtionen av mjölk och smör, samt maximipriset på smör, som genom olika prissatser för enskilda och folkhushållningskommission blivit praktiskt sett statsmonopol.

Klassval — korporationsval.

Af

Prof. jur. **C. A. Reuterskiöld.**

Karl Hildebrand, *Klassval till första kammaren, förslag framlagt i motion i riksdagens andra kammare,* Sthlm, A.-B. Nord. Bokh. 1918.

Genom motion vid årets riksdag, även utgiven i broschyrform, har d:r K. Hildebrand hemställt, att riksdagen måtte begära *utredning rörande ett på klassval byggt förslag till omläggning av första kammarens sammansättning under beaktande* av de allmänna synpunkter och grunder, som i motionen framlagts. Onekligen är denna hemställan väl grundad och man bör vara förslagsställaren tacksam, att han överfört frågan från den allmänna diskussionen till en diskussion även i riksdagen. Det måste nämligen, inte minst för riksdagens och riksdagshögerns egen skull, i längden bliva lika ödesdigert som förargligt, om alltjämt riksdagens män skulle bliva efter i den allmänna utvecklingen och stå kvar och stampa på föråldrade ståndpunkter, ända tills det blir för sent, så som hittills mestadels skett. Det finnes måhända inte så värst stora utsikter, att d:r Hildebrand lyckas vinna gehör, men desto mera prisvärd är handlingen såsom framsprungen uteslutande ur en ärlig övertygelse om vad som borde och kunde göras.

Att förslagsställaren härvid anknutit närmast och direkt till klassvalen, är helt naturligt. Läser man hans broschyr, så finner man snart, att han själv är livligt övertygad både om klassvalens berättigande i och för sig och om deras företräde framför andra former för en intresserepresentation. Men även om så icke varit förhållandet, hade det dock varit klokast och riktigast att inrikta diskussionen i riksdagen just på klassvalen av det skäl, att denna höga församling ännu icke velat diskutera själva grunderna och förutsättningarna för intresserepresentationen och förty lättast fattar och kommer in i saken, om debatten börjar med klassvalen. Visserligen ligger den faran, nära till hands, att redan namnet avskräcker, eftersom vår riksdagshöger aldrig är så rädd för någonting som för det, dess motståndare förklara vara dåligt och omöjligt. Men tiderna äro å andra sidan sådana, att just dessa motståndare

själva i handling visat sig fullt uppskatta klasspolitiken och klassintressena, när frågan gäller den s. k. lägre klassen eller flertalsklassen. Därigenom har det avskräckande i namnet och saken icke oväsentligt minskats, varjämte riksdagshögern redan begynt inse, att de klassintressen, som draperas i folkflertalets röda mantel, icke kunna utan allvarligt intrång på de övrigas egen mark tillgodoses i den utsträckning, som detta folkflertals högljudda målsmän allt hotfullare kräva. Marken är alltså en smula uppluckrad och klassvalssådden behöver icke längre helt falla på hälleberget.

Förslagsställaren daterar sin egen uppfattnings morgongryning från författningsdiskussionen 1906—1907 och betraktar proportionalismen som inkörsporten till den utveckling han nu förordar. Redan långt dessförinnan hade dock intresserepresentationen på allvar debatterats inom både vetenskap och politik och avsatt åtskilliga förslag och riktlinier[1]. Och proportionalismen, som i utlandet otvivelaktigt kan betraktas som intresserepresentationens inkörsport, blev i själva verket här i riket, som ända till 1909 års reform bibehöll åtskilligt av direkt intresserepresentation, i stället ett hinder för denna representations omedelbara vidareutveckling, d. v. s. föranledde här en omväg och ett dröjsmål, såsom även under debatten om proportionalismen klart och direkt framhölls. Emellertid är det enbart glädjande, att redan nu, knappast ett decennium efter proportionalismens införande, ögonen börja öppnas för intresserepresentationens nödvändighet också hos riksdagspolitikens män.

Efter en skizzering av första kammarens uppgift, vars säkerställande förslagsställaren anser oundgängligen nödigt i samband med den författningsändring genom kommunalrösträttens omläggning, som av vänstern yrkas, granskar han olika lösningar av detta förstakammarproblem. Grundtanken är härvid den, att första kammaren icke blott skall tjäna som broms, utan lika mycket genom speciell sakkunskap ur fåtalsgruppernas led verka för rent positiva uppgifter. Dessa fåtalsgruppers rätt betonas dock icke för deras egen skull, utan emedan de samtidigt representera synnerligen viktiga samhällsintressen — riktigare hade måhända varit att här tala om kulturintressen. Förslagsställaren finner emellertid den sammankoppling av kommunalt och politiskt, som blivit en följd av landstingens och vissa städers valrätt till första kammaren, vara särdeles betänklig både ur politisk och kommunal synpunkt. Hans utgångspunkt blir därför i själva verket, att den n. v. anordningen bör ändras trots »50-årig hävd», så vida ett annat lämpligt system kan finnas. Anmärkas bör, att förslagsställaren, såsom så

[1] För egen del hade jag i anslutning till den grundåskådning, som min oförgätlige lärare i politikens vetenskap Oscar Alin länge framställt, redan 1902 framlagt ett »Utkast till ett rösträttsförslag från svensk högerståndpunkt,» vari förordades klassval till andra kammaren med ävenledes ett 5-klass system.

många andra, i sin kritik av det bestående betraktar förstakammarvalen såsom indirekta val, landstingsmän och stadsfullmäktige som elektorer, ett betraktelsesätt som är fullständigt felaktigt, även om det är, ur den praktiska tillämpningens synpunkt, förklarligt. Vad det borde gälla, då det här i grunden icke är fråga om indirekta val, vore emellertid att vidtaga sådana åtgärder, att ej heller i den praktiska tillämpningen valen finge en dylik dem egentligen främmande karaktär.

I klassvalen ser förslagsställaren räddningen. Då första kammaren efter hans mening väsentligen behöver »särskilda insikter på näringslivets, utrikesförhållandenas och den högre bildningens områden», och då det tillika är en fördel »om en del representanter för den högre statsförvaltningen» också finge plats i första kammaren, så bör denna helst »avspegla» samhället, »sådant det är uppdelat på olika näringsgrenar och yrken, med tillbörligt hänsynstagande till de grupper, som faktiskt hava ledningen av landets både materiella och andliga utveckling». Mot den kritik av klassval och intresserepresentation, som framförts särskildt av prof. S. Wallengren, riktar förslagsställaren en del praktiska invändningar, vilkas riktighet är obestridlig, även om de icke hava den principiella innebörd, som han förmenar. Principiellt borde snarare mot prof. Wallengren anmärkas, att det moderna representationsbegreppet ingalunda vilar på de allmänna valens princip och att lika litet representationen skall vara ett uttryck för det samlade statsintresset. Om detta möjligen kunde medgivas vara fallet, därest en statsförfattning byggts på folksuveränitetens grund, ehuru det även då är tvivelaktigt, gäller det alldeles icke beträffande de många författningar, som tvärtom uteslutit denna grund. Och i båda fallen skall representationen principiellt vara ett uttryck icke för det samlade statsintresset, utan för det eller de såsom berättigade erkända maktintressena inom folket: allt kommer an på, vilka av dessa intressen faktiskt erkännas eller bliva erkända, icke vilka av dem som hittills erkänts — ett motsatt förfarande innebure ren cirkel.

Beträffande folkets uppdelning i klasser eller grupper — vilket senare uttryck trots förslagsställarens motsatta mening givetvis är att föredraga, då därigenom bättre antydes den inre samhörigheten, under det att klassen betecknar den yttre — betonas yrkesutövningens grundläggande betydelse. Huruvida den skematiska bild av det svenska samhällets gruppering, förslagsställaren givit, är alldeles riktig eller lämplig, kan diskuteras, men till sina grunddrag måste den givetvis godtagas. Emellertid bör tillika betonas, att grupp- eller klassindelningen måste bliva i viss mån olika, därest man med den samma endast avser att erhålla en åskådlig bild av samhällsorganisationen, eller man därjämte har ett praktiskt syfte med indelningen. För den skull synes det vara riktigast att så anordna den för valändamål praktiska gruppindelningen, att den samma bygges på någon för detta ändamål väsentlig och enhetlig

synpunkt utan att man samtidigt åsyftar en i övrigt utlämnande indelning. Om t. ex. för valrätt fast bostad eller viss tids bosättning anses nödig, såsom i England, behöver indelningen icke omfatta andra än dem, som över huvud fylla detta villkor. Eller med andra ord grupp- eller klassindelningen behöver icke genomföras mer än som är behövligt för ett praktiskt ordnande av valen, oavsedt om gränslinierna bliva fullt exakta, såvida blott möjlighet beredes för de enskilda, som kunna tillhöra olika grupper, att antingen rösta inom alla dessa eller inom den, de själva föredraga. Huvudsaken vid gruppvalen blir dock, att gruppindelningen verkställes på sådant sätt, att grupperna motsvara *de sins emellan lika berättigade maktintressena*, eller annorlunda uttryckt, att de maktintressen, som erkännas, komma att uppbäras av grupper, vilka måste anses äga var för sig lika anspråk på beaktande. I annat fall blir alltid platsfördelningen godtycklig.

Ur denna synpunkt möter det framlagda förslaget bestämda invändningar. Den platsfördelning, förslagsställaren tänkt sig, måste betecknas som godtycklig och framkalla allvarliga strider mellan de olika grupperna — måhända lika bittra som i Österrike-Ungarn mellan nationaliteterna. Lika riktigt det är att platsfördelningen, såsom förslagsställaren skarpt understryker, måste ske utan hänsyn till numerären och genom fixering oberoende av deltagandet i valen, lika betänkligt och felaktigt vore det, om platsfördelningen icke skedde *med lika tal för varje grupp*. Här blir det ytterst själva gruppindelningen, på vilken allt ankommer, och därför måste vida större uppmärksamhet ägnas just åt gruppindelningens verkställande än förslagsställaren synes mena. Strängt taget vilar ock förslagsställarens uppfattning av fördelningsproblemet på det förhållandet, att han tänker sig intresserepresentationen genomförd endast i avseende å första kammaren, i följd varav problemet väsentligen sammankopplats med frågan om första kammarens uppgifter. Men därmed har jag ock vidrört förslagets svagaste punkt: klass- eller gruppvalen hava sin största betydelse i verkligheten icke när det gäller första kammarens bildande, atminstone icke i Sverige, utan när det blir fråga om andra kammaren.

Förslagsställaren har i ett särskildt kapitel polemiserat mot korporationsvalen. Detta kapitel är, efter min tanke, det centrala i hela hans framställning, ty det berör nyss antydda kärnpunkt. Men behandlingen av korporationsvalen visar också till full evidens, att förslagsställaren icke alldeles klart fattat betydelsen av och skiljaktigheten i klassval och korporationsval. Kapitlets rubrik »Ej korporationsval» anger tydligt nog den mot dessa avvisande ståndpunkt förslagsställaren intager. Och denna ståndpunkt är lika försvarlig som förklarlig, om det vore fråga om bildandet av andra kammaren. Men den är varken försvarlig eller — annat än som missförstånd — förklarlig beträffande första kammaren. Allt vad förslagsställaren anfört till klass- eller gruppvalens förmån och rörande deras utformning äger giltighet, när det gäller andra-

kammarval, utom vad han sagt om platsfördelningen. Och grunden, varför detta blivit felaktigt, är den, att hans förslag till platsfördelning bygger pa — korporationssynpunkter, icke pa klass- eller gruppvalens egen princip. Det korporativa inslag, som han själv omedvetet upptagit, och som i samband med gruppvalen är felaktigt, det blir, beträffande förstakammarvalen, strängt taget det enda, som förtjänar att upptagas till närmare prövning, just emedan det är ett sadant inslag. Därmed vill jag givetvis icke hava sagt, att de siffror förslagsställaren framlagt som fördelningsresultat vore riktiga; detta beror naturligen ytterst av beskaffenheten hos det korporativa underlag, varpa de vila. Och detta underlag har förslagsställaren själv berövat varje väsentligt korporativt moment.

Förslagsställarens felsyn torde bero däraf, *att han betraktar korporationsvalen såsom en form för klassval.* Han säger, att klassval kunna förrättas antingen sa att vissa korporationer anses representera klasserna och a deras vägnar förrätta val eller att urväljarna välja själva direkt eller genom elektorer». I verkligheten äro korporationsvalen nagot helt annat än klassval och pa intet sätt blott en form för dessas förrättande, må vara att de tillika i viss mån kunna verka som klassval, vilket dock är för dem oväsentligt. Även om för klassval vissa valkorporationer skulle särskildt bildas, uppstår ingalunda därigenom ett korporationsval i egentlig mening, utan härför fordras, att för andra och egna ändamål bildade, befintliga eller tillskapade, korporationer erhalla även särskildt representationsrätt inom riksdagen. Därför äro korporationerna icke heller något slags representation för olika klasser; ja de hava över huvud intet med klassindelningen att skaffa.

Det andra misstag, vartill denna sammanblandning av klass- och korporationsval givit anledning, består däri, att man menat korporationsvalen vara omöjliga bl. a. pa den grund, att korporationerna inom ett land icke äro sa talrika, att varje klass blir genom dem representerad, och att förty genom korporationsval icke hela folket, sa vidt det är i grupper fördelat, kan bliva representerat. Det är alldeles riktigt, att korporationerna aldrig kunna sa att säga uttömma folkets hela massa, men detta är icke heller deras uppgift, lika litet som det är korporationsvalens uppgift att åstadkomma en representation av klasserna eller grupperna. Korporationer såsom underlag för bildandet av en representation kunna för den skull aldrig användas, om det gäller andra kammaren, i vilken folket i dess helhet såsom maktmassa eller maktmassor skall representeras. Där måste alla, som tillhöra berättigade maktfaktorer, på något sätt komma med. Men när det gäller första kammaren, är det tvärtom icke denna maktintressesynpunkt, som blir den avgörande, utan en annan, nämligen folket såsom i förvaltningsväg självstyrande. Här blir huvudfrågan den, pa vilka omraden och i vilka avseenden en självstyrelse äger rum, icke om alla äro med i denna. Och därvid kunna och böra de korporationer, som hava erhållit eller lämpligen ma erhalla självstyrelseuppgifter, komma i betrak-

tande, alldeles oavsedt huru de förhålla sig till klasserna. Klarast och enklast torde frågan vinna sin nödiga belysning genom en blick på den svenska riksdagens representativa karaktär och ställning.

*

Den n. v. svenska riksdagen är i motsats till den gamla ståndsriksdagen en enhet av två lika berättigade delar, vilka äga bestånd allenast såsom delar av enheten, under det att i ståndsriksdagen stånden voro var för sig fristående enheter, vilka dock gemensamt bildade riksens ständer såsom sammanfattande helhet. Den formella likställighet, som grundlagen föreskriver i fråga om de båda kamrarna, kan även vara en reell, men detta beror ytterst av deras egen sammansättning; förutsättningen för en reell likställighet är, att vardera erhåller verkligt representativ karaktär och verkligt skiljaktig representativ karaktär. Vid ursprungslikhet kunna konstlade skiljaktigheter aldrig förhindra, att andra kammaren får reell övervikt; vid verklig ursprungsolikhet får likställigheten lätteligen en dualism till följd, men vid en ursprungslikhet med verkligt olika representativ ställning, d. v. s. när båda härledas ur folket, men representera detta i helt olika avseenden såsom t. ex. den amerikanska presidenten och kongressen, blir reell likställighet utan dylik dualism en naturlig följd.

De gamla svenska riksstånden, sådana de framträdde vid riksdagen, hade en dubbel karaktär. Å ena sidan utgjorde de intresserepresentationer för de fyra stånd, vari folket sedan äldre tid differentierats, och med lika rätt för varje stånd: det blev en verklig intresserepresentation även för folket i dess helhet. Ur denna synpunkt är det, som man hittills nästan uteslutande velat betrakta ståndsriksdagen, och detta förhållande förklarar, att man så enstämmigt kunnat utdöma ståndsriksdagen i och med de gamlaståndens fortgående inre upplösning. Men å andra sidan voro riksstånden icke alldeles identiska med stånden, de voro icke blott intresserepresentationer för dessa, utan de voro i minst lika hög grad *en korporativt färgad representation av den svenska förvaltningens folk.*

Ridderskapet och adeln utgjorde det stånd, som hade till väsentlig egen uppgift att handhava statens förvaltning: det var ämbetsmannaståndet och det administrativt ledande ståndet, i sig inneslutande så att säga spetsarna av all ämbetsförvaltning i riket. Sin styrka hade ståndet just härigenom, icke därför att det satt inne med en viss rikare och större sakkunskap, utan därför att ämbetsförvaltningen allt mera blivit benstommen och ryggraden i den svenska samhällsbyggnaden. Såsom ansvariga utövare av denna hade ståndets ledamöter en naturlig benägenhet att bedöma förefallande frågor främst och huvudsakligast ur ämbetsförvaltningssynpunkt och med beaktande av dennas krav, utan att därvid bindas av något visst ämbetes uppgifter och ställning. Såsom in-

tresserepresentation åter var R. o. A. representation för den större jordegendomen och den så att säga allmänna högre, icke lärda, bildningen.

Prästeståndet representerade däremot den lärda bildningen och det andliga livet i dess olika former. Men det var tillika en representation för stiften och kontrakten såsom både administrativa enheter och kyrkliga självstyrelsekorporationer, om man allenast fasthåller att den kyrkliga självstyrelsen visst icke behövde eller ens i våra dagar behöver betyda en folklig självstyrelse. Den svenska kyrkan såsom nationalkyrka intager en starkare ställning än den av blott korporation, i det att den snarare utgör sammanfattningen av ett flertal korporativa bildningar på grundvalen av religiös eller kulturell arbetsgemenskap inom kyrka, skola och universitet. Samtliga dessa hade eller strävade efter egen representation inom prästeståndet, icke så mycket i sin egenskap av klass eller grupp, utan fastmera i följd av sina administrativa uppgifter och vikten av dessas behöriga beaktande även i riksdagsarbetet.

Borgareståndet skulle väl främst vara en borgerskapets representation, men utdanades mer och mer till en representation för städerna såsom självstyrande enheter. De ombud, som sändes till riksdagen, utgjordes också väsentligen av självstyrelseorganen, borgmästare, rådmän eller personer som eljes voro verksamma i stadens angelägenheter. Man har på denna grund icke utan fog kunnat säga, att även borgarståndet blev ett ämbetsstånd, men egentligen förhöll sig saken så, att det icke var ämbets-, utan den lokala självförvaltningen, som här fick, vad städerna angick, en representation, vilken också inom bondeståndet hade sin fulla motsvarighet.

Gemenligen brukar bondeståndet anses som det enda icke-ämbetsståndet och som en ren intresserepresentation för bondeklassen. Emellertid var bondeståndet fullt ut lika mycket en häradsrepresentation, varvid det gäller att ej förglömma, huru just häradet utgjorde den svenska landsbygdens självstyrelseenhet. Häradets betydelse som förvaltningsområde förminskades visserligen efter hand, och denna förändring sammanhängde väsentligen med sockenstämmornas tillväxande betydelse under 1800-talet, varigenom den gamla häradsförvaltningen i mera engelskliknande självstyrelseformer allt mera ersattes av en sockenförvaltning genom valda organ och omedelbara stämmor med alla röstägande. Det var denna förvandling lika mycket som bondeståndets egen inre omdaning, varur behovet av en reform beträffande representationen framgick.

När slutligen representationsreformen av 1865—66 genomfördes, skedde detta därför under mycket nära anknytning till den utveckling av självstyrelse- och förvaltningsorganisationen, som då kommit till stadga och någorlunda fasthet. Den nya andra kammaren byggde visserligen icke på de gamla borgare- och bondestånden såsom stånd eller gruppgemenskaper, men väl på dem i

deras egenskap av representationer för den kommunala självstyrelsen. Skillnaden mellan land och stad bibehölls, den kommunala rösträtten kombinerades med den politiska och även om valkretsarna å landet icke kommo att sammanfalla med socknarna, så fingo dock dessa såsom kommunalenheter därvid en viss betydelse. Utan att fasthålla detta inre och nödvändiga samband mellan andra kammaren och de gamla två lägre stånden kan man icke rätt fatta representationsreformeens verkliga innebörd och dess grundande på rent svenska, historiskt givna förutsättningar.

Men sambandet mellan den nya riksdagen och de gamla riksstånden visar sig vara ännu starkare om man betraktar första kammaren och dess bildande. Mycket har skrivits och skrives än om L. de Geers mening och avsikt med första kammaren. Den frågan synes mig dock sakna större intresse, då det i grunden är tämligen likgiltigt, vad upphovsmannen önskat och menat, enkannerligen när han icke var en statsman av större mått än den mycket överskattade L. de Geer. Större intresse erbjuder det att undersöka det så att säga objektiva sammanhanget och härvid faller främst i ögonen, att vad som erfordrades, för att den nya riksdagen skulle kunna fylla den gamlas uppgifter och träda helt i dess ställe, det var, att ämbetsförvaltningen oberoende av kommunerna erhöll sin särskilda representation. Då man icke längre ville behålla självskrivenheten och då icke heller längre adeln i sig inneslöt det mesta av ämbeten och tjänster liksom ej längre prästerskapet utgjorde den lärda bildningens egentliga målsmän i en tid, då naturvetenskaperna trängde fram på humanismens bekostnad, fanns ingen annan utväg än att genom anordnande av val söka sörja för en ämbetsrepresentations åstadkommande. Och detta skedde genom anknytning till landstingen och vissa stadsfullmäktige.

Mycket skulle man misstaga sig, om man häri ville se vare sig ett slags indirekta val eller ett kommunalt inslag. Landstingen och de stadsfullmäktige, som ersatte dessa, betraktades ursprungligen som ett slags representationer, vilka alltför lätt kunde få de gamla lokala utskottsriksdagarnas karaktär — uttryckligen varnades i ämbetsskrivelser landstingen för att taga befattning med riksfrågor — men man ville på samma gång i dem se förvaltningskorporationer, vilka genom sin homogena sammansättning lätteligen borde vara i stånd att förrätta de val, som behövdes för att låta den allmänna högre bildningens och ämbetsförvaltningens målsmän erhålla plats i riksdagen. Det vanliga talet om nationens bäste och mest upplysta män o. s. v., som skulle härigenom utses, eller om fatalsgruppernas representation genom landstingens val är intet annat än en förskönande och delvis vilseledande omskrivning av det faktum, att inom landstingen *under landshövdingarnas ledning* funnos de bästa förutsättningarna för val av just de element, som behövdes, vare sig de valde sedan visade sig vara en elit eller icke: elitsynpunkten är helt och hållet underordnad, huvudsaken var, att den svenska förvaltningen kunde förbliva lika allsidigt

representerad som förut. Ur denna synpunkt kan sägas, att första kammaren blev efterträdaren till prästeståndet samt R. o. A., ehuru icke i deras egenskap av enskilda intresserepresentationer.

Sin förmåga att garantera ämbetsförvaltningens representation inom riksdagen förlorade landstingen egentligen först med 1909 års reform. Därigenom upphörde de att vara homogena korporationer, och därigenom fick partipolitiken dem helt i sin makt, i det att det vid valen av landstingsmän alltid gällde att vinna så många platser som möjligt åt partierna. Det blev nu partierna, icke ämbetsförvaltningen, som det gällde att tillförsäkra representanter. Och detta så mycket mera, som samma års reform beträffande andra kammaren ej blott upphävde den gamla skillnaden mellan land och stad, utan också och framför allt drog ett tjockt streck över andra kammarens samband med den kommunala självstyrelsen. I själva verket skapade man genom proportionalismen, som fick verka på båda kamrarna, en ofullgången och ofärdig intresserepresentation, vilken dock kunde verka väsentligen blott till en enda grupps fördel: först med 1917 års valrörelse har det visat sig genom bondeförbunden, att även andra grupper kunna, om de följdriktigt och endräktigt vilja, begagna systemet även till sin förmån — med sönderbrytande av partiorganisationen i dess gamla former och införande efter hand av en ny och vida strängare. På denna väg har nu första kammaren mer och mer omdanats till en försvagad efterbildning av den andra: ursprungslikheten har bibehållits, men den representativa olikheten har nästan försvunnit, och därmed är i realiteten andra kammarens primat på bästa väg att förverkligas.

Därför är det fullkomligt riktigt, när d:r Hildebrand i sitt förslag betonar nödvändigheten av en förstakammarreform, så vida första kammaren skall bevara sin både reella och formella likställighet med andra kammaren. Och det ligger onekligen en mycket stor fara även i minsta dröjsmål. Men vägen till räddning heter icke klassval, utan korporationsval. Redan nu är det för den, som vill bruka sina ögon till att se, uppenbart, att vårt gällande andrakammarvalsätt käpprätt leder in i intresserepresentationen med klassval eller gruppval. Till en början kan saken maskeras genom proportionalismen. Men ju mera denna utvecklas till att omfatta allt större kretsar och allt flera personer att vid varje val välja, desto säkrare blir den proportion, som principiellt skulle bero av deltagandet i valet, stabiliserad efter gruppnumerären. Och härvid kommer med nödvändighet en strävan hos grupperna, i den mån de i likhet med arbetare och bönder, socialt betonas och organiseras i stället för partierna, att göra sig gällande till så stor gruppanslutning, att gruppen uppväger en var av övriga grupper. Vägen mot klassvalen ligger öppen och klar. Skulle man då samtidigt söka bygga även första kamaren på klass- eller gruppvalens grund, så skulle detta helt enkelt betyda, att man motverkade just det mål, man ville vinna. Målet är representativ olikhet trots ursprungs-

gemenskap mellan kamrarna: medlet kan då icke vara — klassval till båda!

Däremot betyda korporationsvalen ett återknytande till förvaltningsrepresentationens tanke. Den moderna statsförvaltningen har i långt större utsträckning än förr blivit en självförvaltning och begagnat sig av självstyrelsens former och medel. Främst visar sig detta i den kommunala förvaltningen. Men här har ocksa mer än förr en centralisering gjort sig gällande, som tagit sig uttryck däri, att landstingen fått väsentligt ökad förvaltningsbetydelse. Om de än med homogeniteten förlorat sin gamla förmåga att utgöra valkorporationer för ämbetsförvaltningen i allmänhet, hava de i stället erhållit möjlighet att genom sina val låta den kommunala förvaltningen erhålla en representation, som allt mera försvunnit ur andra kammaren. Det behöves blott att genom reduktion och fixering av antalet representanter avskära den obehöriga sammanblandning av politiskt och kommunalt, som blomstrat under rätten att välja i förhållande till antalet. Vid sidan av landstingen hava emellertid uppstått andra korporationer eller kunna uppstå sådana med möjlighet till egen förvaltning och därmed till val av första kammarledamöter: jag har i denna tidskrifts förra årgång angivit några riktlinier i fråga om sättet att på denna väg bygga upp en första kammare. Och jag kan därför begränsa mig till en granskning av några principinvändningar mot korporationsvalen, särskilt med hänsyn till vad d:r Hildebrand härom anfört.

*

»Vi äga icke ett sådant nät av korporationer som täcker de olika klasserna. Stora luckor uppkomma.» Detta är förslagsställarens första invändning. Då utgångspunkten är felaktig, förfaller hela invändningen. Det enda, som står kvar, är en viss tvekan, huruvida en första kammare, byggd på korporationsval, som icke omfatta alla klasser, kan sägas hava ursprungslikhet med andra kammaren. Så vida man för ursprungslikhet fordrar, att alla skola med sina röster, direkt eller indirekt medverka vid valen, saknas utan tvivel sådan ursprungslikhet. Men detta är i grunden oväsentligt. Huvudsaken blir, att korporationsvalen avse *folket i dess helhet*, icke folkets alla klasser och individer. Det är just *det på olika sätt organiserade folket*, som skall i båda fallen vara verksamt, och *olikheten* kan främst bestå just däri, att de enskildes medverkan gestaltas högst olika i de särskilda fallen. Lika väl som man måste skilja mellan representationsrätt och rösträtt och lika visst som representation kan finnas utan rösträtt, lika visst blir hela folket representerat genom korporationsval, försåvidt dess hela förvaltning därigenom blir representerad. Då denna är dels ämbets-, dels självförvaltning, blir det behövligt att valkorporationerna äro i stånd att utse en representation för alla de former

härav, som finnas. Sker detta, är det alldeles likgiltigt, huruvida alla klasser eller individer därvid fått medverka eller icke.

»Förefintliga korporationer intaga ej alltid en så auktoritativ ställning, att de av klasserna betraktas såsom tillräckligt representativa.» Efter som klasserna intet hava med korporationerna att skaffa förfaller även denna andra anmärkning. Men det bör också betonas, att vad det kommer an på, icke är den mer eller mindre autoritativa ställningen, utan allenast det enkla faktum, att en viss korporation har eller saknar allmänna förvaltningsuppgifter. Om och i den man sådana lagts i en korporations händer, har den tillräcklig grund för valrätt. Dess större eller mindre auktoritet och betydelse blir av intresse först när det gäller att fixera det antal representanter, som samma korporation har att utse. Härvid måste statens egen uppskattning av denna betydelse bliva avgörande. Och om en viss godtycklighet icke kan undvikas, så beror detta därav, att det uteslutande är en lämplighets-, icke såsom vid klassvalen tillika en makt- eller rättvisefråga.

»Korporationerna måste omorganiseras innan de lämpa sig för uppdraget att förrätta val å vissa klassers vägnar.» Denna tredje invändning har ingen större bärkraft än de förra av samma skäl. Om det vore fråga om val å vissa klassers vägnar, så vore anmärkningen riktig; nu är det alls inte fråga härom, och då kvarstår blott spörsmålet, om en dylik omorganisation av andra skäl behöves. Härtill kan svaras klart nekande, i det att de korporationer, som skulle komma i fråga, skulle göra detta, just emedan de organiserats för vissa förvaltningsuppgifter, och för den skull också böra i denna sin organisation vara fullt lämpade för val av representanter för samma förvaltningsverksamhet.

»Det vore för korporationerna själva skadligt att dragas in i det politiska livet.» Denna sista och fjärde invändning är den allvarligaste och har till synes mycket fog för sig. Alldeles särskildt avskräckande måste t. ex. den tanken verka, att universitetens eller läroverkens lärareplatser skulle komma att tillsättas med fäst avseende å ett kommande förstakammarval och röstfördelningen därvid. Men faran är icke så stor som den synes. Först och främst måste erinras, att valperioden bör vara lång och att alltså valen icke ofta återkomma. Därnäst bör ihågkommas, att antalet platser, som skall besättas, för varje korporation bör bestämmas på sådant sätt, att, när bristande politisk homogenitet kan förutses såsom normalt förhållande, korporationen får tillsätta så många eller så få platser, att denna brist neutraliseras, i det att de motsatta huvudriktningarna båda kunna i lika grad tillgodoses. Men viktigast är dock i detta hänseende en annan omständighet, som alltför lätt förbises. Man jämför nämligen förhållandena med vad erfarenheten givit vid handen rörande landstingen, men man förbiser härvid, att de n. v. landstingen och vissa stadsfullmäktige äro likartade korporationer med exklusiv valrätt, under det att vid rena korporationsval det bleve fråga om ett flertal olikartade korporationer, för

vilka det gällde att i första hand låta det förvaltningsintresse, som av dem uppbures, icke förtrampas av andra: alla äro de statliga intressen, men alla behöva de ock representeras. Detta behov att främst låta korporationsverksamheten bliva utslagsgivande skulle säkerligen väsentligt motverka den befarade olägenheten av ett indragande i det politiska livet, för så vidt därmed menas det politiska partilivet och partikivet. Att ett indragande på annat sätt i politiken skulle vara till skada, måste bestridas, i det att korporationen aldrig kan såsom förvaltningskorporation undgå delaktighet i statens utveckling och verksamhet härför, d. v. s. i politiken. Erfarenheten från äldre tider och från andra länder vittnar ej heller om någon större fara i detta hänseende.

Allt som allt, korporationsvalen kunna icke fördömas på hittills anförda grunder, för så vidt fråga är om första kammarens bildande, men väl om det gäller andra kammaren. Klassvalen åter eller gruppvalen, som de böra kallas, äro föga lämpliga för första kammaren, men väl för den andra. Båda betyda en intresserepresentation: klassvalen en representation av de enskilda gruppintressena, korporationsvalen av de offentliga förvaltningsintressena. Att de sistnämnda nu som förr böra läggas till grund vid första kammarens bildande, torde få anses självklart.

Statsministerämbetets genesis.

Ett bidrag till de konstitutionella idéernas historia i Sverige.

Av

fil. mag. **Nils Forssell.**

(Forts.).

Kravet på en svensk konseljpresident restes att börja med av förstakammaroppositionen såsom identiskt med kravet på en stark regering i stället för De Geers svaga regemente under tiden efter representationsreformen. Riksdagen lämnades enligt oppositionens mening utan ledning. Vid den första remissen av statsverksproposition under den nya ordningen saknades regeringen på stadsrådsbänken; endast motspänstigt fogade den sig i att vid dechargedebatten upptaga kritik till bemötande, när icke formella anmärkningar från konstitutionsutskottet förelåge: Ehrenheim [1] berättar också, att ministären dessa år hyllat den grundsatsen, att icke dess medlemmar borde gripa till ordet i kamrarna med anledning av väckta motioner. Frånsett sådana formella kriterier på regeringspassivitet, märktes också en stor böjlighet i sak efter representationens stämningar: citeras må endast statsrådens känslighet i anslagsfrågor vid 1868 års riksdag samt den ödesdigra roll i den första De Geerska ministärens historia, som dess vacklan i den s. k. frågan om handels- och manufakturfonden kom att spela. Sedan De Geer i juni 1870 avgått, fortfor dock maktlöshet att karaktärisera den politiska ledningen, och den framträdde särskilt i tvänne moment. Försvarsfrågan provocerade i oktober 1871 en långvarig ministerkris, som likvisst utmynnade i ett tröstlöst status quo på ministerbänken, på ett undantag när. Dessa sistnämnda händelser ha uppenbarligen haft direkt betydelse för statsministertankens frammarsch [2]. Det

---

[1] Några minnen. s. 85. Bergstedt betonar (Samtiden 1874 n:o 21), att med representationsreformen den äldre liberalismens idéer uttömts.

[2] Veckotidskriften Samtiden 1872. n:o 20. »De till nästa riksdag vilande grundlagsändringarna äro få och jämförelsevis av mindre vikt. Den mest betydande är utan allt tvivel den om införandet av en konseljpresident. Uppslaget därtill gavs av 1868 års konstitutionsutskott, men tanken förmådde icke då vinna kamrarnas bifall och skulle sannolikt icke heller denna gång hava förmått det utom de händelser, som inträffade omedelbart efter den urtima riksdagen och vilkas återupprepande i

andra öppna manifesterandet av regeringens svaghet kom 1875, då den kungl. propositionen i försvarsfrågan åtföljdes av en serie reservationer från olika statsråd samt till råga på måttet ett avstyrkande av förslagens framläggande för riksdagen »åtminstone försåvidt därmed avses deras antagande till lag» [1] — från chefen för finansdepartementet. 1876 blev statsministerinstitutionen grundlagfäst.

Visserligen har man [2] velat deducera denna slapphet och söndring i styrelsen ur 1866 års reform, som en följdverkan av denna, men å andra sidan har man även hävdat, att den berott på ett mer eller mindre av vilja hos de ledande personerna, att De Geer med den auktoritet han ägde år 1867 hade t. ex. kunnat föra försvarsfrågan i hamn omedelbart och i ett sammanhang. Huru som helst, statsrådens krävande belägenhet inför de årliga riksdagarna var påtaglig. För att anföra en talare [3] i 1870 års märkliga förstakammardebatt i dechargefrågan, anmärktes det, att det fordrades »mer än mänskliga krafter för konungens rådgivare att fyra månader på året vara dagligen på brêchen och försvara regeringens förslag och under övriga åtta månader utan rast och ro utarbeta dessa förslag». Under en dylik påpressning sjönk lätteligen regeringens betydelse, och initiativet överflyttades till riksdagen och följden blev så, enligt en författares [4] ord »en fullkomlig cirkelgång, så att förslagen till förbättring gå runt om från riksdagen till regeringen, från regeringen till en komité; därpå åter till regeringen och slutligen till riksdagen, der alltsammans stannar i stöpet».

Det prekära i statsrådens situation gentemot riksdagen syntes yttermera tillskärpt genom deras inbördes självständighet, grundlagfästad genom deras individuella ansvar och yttermera stärkt genom 1841 års departementalreform, som skapat skilda verksamhetssfärer för de flesta av dem; särskilt efter det att De Geer dragit sig tillbaka, tycktes denna söndring betänklig. 1873 påpekade Ehrenheim [5], under betonande av att »det kollektiva» draget i konseljen måste framträda, att »genom den ständiga beröring, i vilken statsrådets ledamöter kommo med representationen under de årliga riksdagarna, det *personliga* i Statsrådet, eller de särskilda departements-chefernas från varandra tämligen fristående ställning,

---

samma form förslaget synes hava avsett att förekomma». Det kan i detta sammanhang påpekas, att det är efter år 1871, som de ymniga debatterna i ämnet förekomma; förut föllo endast sporadiska yttranden i frågan.

[1] Kungl. Maj:ts Nåd. Proposition n:o 18.

[2] Märket G. N. s. 21 framhäver, att det är svårt att finna ministrar, som både ha kontakt med riksdagen och den ämbetsmannarutin, som kräves.

[3] Friherre von Schwerin F. K. 1870. II. s. 340.

[4] Dalman i Nya Dagligt Allehanda d. 6 april 1870.

[5] F. K. 1873. I. s. 105. Jfr Samtiden 1874 n:o 12. Bergstedt betonar här, att departementschefernas självrådighet alldeles eliminerar konungens inflytande.

ännu starkare skulle framträda». Det skick, vari försvarspropositionen år 1875 kom till offentligheten, förmådde greve HENNING HAMILTON [1] att sedermera förfäkta, att ett statsråd hellre borde avgå än på detta sätt genom reservation diskreditera ett regeringens förslag: om han kvarstode, försattes han ju i det läge, att han »antingen måste uppträda mot den regering, han tillhör, eller försumma sin plikt att vid riksdagen verka för det beslut, varigenom han anser landets väl befrämjas». Man menade då, att kravet på en samlad och enhetlig regeringspolitik förutsatte en speciell målsman för densamma, en konseljpresident, »en man, som, om jag så får uttrycka mig, utgör det politiska programmet»[2]. Skulle nu också denne lämpligen uppbära den formella värdigheten av statsminister? Det var den fråga, som i första hand uppställde sig.

Även från reformvännerna närstående håll uttalades det visserligen så tidigt som år 1870, innan de stora slitningarna mellan regering och riksdag 1871 och 1875, att detta icke vore nödigt [3]: inom konseljen »uppstår säkerligen frivilligt och liksom av sig själv det förhållande, att den mest framstående personligheten utövar ett ledande inflytande». Från motsidan vindicerades, att om en statsministervärdighet tilldelades en person, som icke vore mäktig av en verklig prestige, bleve läget inom konseljen skevt [4]. Oppositionen mot att låta regeringens politiska färg koncentreras på en enda man, motiverades också ur synpunkten av att dennes post då skulle bliva svår att på ett hedrande sätt rekrytera. »Har man anledning att förmoda, att anmärkningar och klander av de missnöjda — ett parti, som alltid finnes — komme att koncentrera sig på den främste mannen i statsrådet, skulle därav sannolikt föranledas en ökad svårighet att för platsen vinna personer, man kunde anse därtill mest lämpliga», yttrar justitiestatsminister ADLERCREUTZ 1872 [5]; i hans ord återspegla sig måhända både minnet av vedermödorna från 1871 års ministerkris och en något byråkratisk motvilja mot den offentliga politikens yrkesutövare. Men å andra sidan hävdades det, att en statsministerpost skulle bliva — icke allenast friktionspunkten, där all »avund» [6] utkristalliserade sig — utan fastmer ansvarsmedvetandets knytfäste inom ett politiskt system, där ansvaret annars mer och mer bleve hemlöst. Problemläget blir: ansvarsdivision eller ansvarskoncentration, och exposén

---

[1] F. K. 1876. n:o 4. s. 30.
[2] Hr HALLENBORG. F. K. 1876. n:o 4. s. 45.
[3] GRIPENSTEDT d. 19 april 1870 i Nya Dagligt Allehanda.
[4] Hr WÆRN. F. K. 1876. n:o 4. s. 50.
[5] F. K. 1872. III. s. 108.
[6] Greve SPARRE. A. K. 1875. n:o 31. s. 23. S. refererar där också ett samtal, som han skulle haft med Hans Järta, medan 1840-41 års riksdag pågick, och vari Järta blottat för honom den innersta anledningen till att år 1809 icke ministrar, men statssekreterare införts: ›egentliga orsaken, varför man, den tid, då vår nuvarande grundlag stiftades, icke ville intaga ministrar, utan i deras ställe statssekreterare, bestod däruti, att, såsom

av denna frågeställning har lämnats av en person (prof. RYDIN) och på ett sätt, som rättfärdiga ett citat [1]:

»Den tid kan komma, då det icke finnes en enda person i hela Sveriges rike, som är ansvarig eller vill taga ansvaret på sig för vad som sker. Statsrådet fördelar sig nämligen uti de särskilda departementen, inom detsamma finnes ingen kollektivitet och ingen person, som står i ansvar för det hela, utan ministrarna citera Riksdagens skrivelser och expediera de löpande ärendena. Riksdagen åter å sin sida fördelar sig i de båda kamrarna, vilka var för sig fatta sina beslut, och till följd av den slutna voteringen behöver ingen representant förklara, att jag haft den eller den åsikten och står ansvarig för det eller det beslutet. Vidare hör man sägas: för min del skulle jag vilja göra så eller så, men mina kommittenter vilja det icke, och därföre kan jag det icke heller. Då på sådant sätt var och en skyller ifrån sig på den andra, då konungens ansvar vilar på hans rådgivare, då dessa skudda ifrån sig det på representationen och de enskilda representanterna skylla på sina komittenter, kommer man slutligen därhän, att ingen person står i ansvar för regeringssystemet. Genom den nu föreslagna förändringen åstadkommes dock, att inom regeringen alltid finnes en person, som icke kan undandraga sig detta ansvar, och man bör då kunna hoppas, att denna ansvarighetskänsla skall utbreda sig från regeringen till representationen, dess särskilda avdelningar och ledamöter.»

Det anförda må gälla som en illustration, hurusom man tänkte sig ett, om icke »parlamentariskt», så dock monistiskt motiverat, styrelsesystem, visserligen utan partiväldets fundament och med bibehållande av tvåkammarprincipen, men likvisst med »offentlighetens ljus» som allena saliggörande remedium, utdestillerande »ansvar» hos den, som i fullaste mått utsattes därför. Det byråkratiska momentet, som framskymtade hos Adlercreutz,

---

han uttryckte sig, de, som intaga de förnämsta platserna i samhället, såsom ledare av allmänna ärenden, så ofta bliva föremål för avund. Detta ville han undvika›. Citatet kan ju åtminstone illustrera Sparres höga värdesättning av Järtas roll år 1809. För övrigt styrker S. sin åsikt om avundens betydelse även med följande ord: ›Som bekant anser en fransk författare avunden var en av människans största synder›. S:s framställning går uppenbarligen här som annars i den lättare stilen. Det förtjänar dessutom att uppmärksammas, att man ganska tidigt på högsta håll visade sig inse den faktiska kursförändring, som gått av stapeln med 1866 års reform. K. Brevet av d. 10 jan. 1868 stadgar sålunda, ›att den värdighet, som grundlagen tillägger statsministrar och statsråd, skall av dem innehavas så länge de sina ämbeten bekläda›. Enligt Marcellus (Ur dagens krönika 1885, s. 571), var ändamålet med detta brev att underlätta för ringare situerade personer att vinna tillträde till statsrådsplatserna.

[1] F. K. 1873. I. s. 124. Om brytningen mellan byråkratiska och dynastiska riktningar inom riksstyrelsen under 1800-talet, se: Svenskt statsmanskap. Också ett försök att belysa den s. k. ministerkrisen av Spectator. (P. A. Siljeström, 1872).

tyckes hos Rydin till den grad vara eliminerat, att varje antydan om ett personligt ansvar inför uppgiften saknas.

Godtog man nu tanken på en statsminister som målsman för regeringspolitiken, uppstod frågan, huruvida därmed *hela* statsrådsuppsättningen skulle »politiseras» eller en arbetsfördelning ske, så att den förstnämnde representerade, stode och fölle med det politiska programmet, och de övriga handlade rena fackuppgifter.

En anordning i överensstämmelse med sistnämnda alternativ föresvävade i själva verket flera av reformvännerna. Man ville redan i statsrådets givna organisation finna en dylik uppdelning, såsom då De Geer år 1868 uttalade den tanken, att visserligen departementscheferna, men ej de konsultativa statsråden, genom sin ställning ägde politisk betydelse [1]. Som reformförslag framträder åter uppdelningstanken hos Carlén [2] en grupp inom konseljen svarar politiskt för regeringens hållning och för de speciella förslag, som övriga ledamöter av densamma förberedt. Den motion, som slutligen för statsministerplanen till seger, hr Wallenbergs av 1875 [3], präglas av den tanken, att om ett av statsråden såsom konseljpresident representerar de politiska synpunkterna, behöva vid ministerkris icke nödvändigtvis med honom fackministrarna avgå. Denna uppdelningssträvan mellan sakligt och politiskt förefaller i det hela mindre som en ledande idé än som en kompromiss: man hade att taga hänsyn till den ministeriella självkänslan och man väjde undan för den genom att hävda, att en statsminister icke behövde inkräkta på sina kollegers sfärer utan kunde bli en »fackminister», låt vara av politisk art, vid sidan av de andra redan grundlagfästade. För motståndarna förblev det dock icke doldt, hur expansivt detta politiska element vore; hr Wennerberg [4] påpekade, att »om en konseljpresident skall betyda, vad han i andra länder betyder, så måste han omgiva sig med, så vidt möjligt, politiskt framstående män». Då dessa icke

---

[1] Ehrenheim. Några minnen, s. 59. I detta samband kan också uppmärksammas en punkt i »ministerkrisen» av G. N. 1871 s. 16: när statsråden samtliga demissionerade 1871 d. 3 okt. borde endast krigsminister ha förebragt försvarsfrågan som anledning till sin avgång, de övriga statsrådsledamöterna sin politiska medansvarighet i urtima riksdagens inkallande.

[2] Hr Carléns motion i A. K. 1872. n:o 195. Han föreslog bl. a. (enligt K. U:s utlåtande n:o 9 s. 8): »en *ministerkonselj* av sex eller sju ledamöter, handläggande de egentliga regeringsärendena och inför representationen ansvarig för riksstyrelsens förande, en *stadsrådskonselj* av fem ledamöter, utövande domsrätt i högsta instans i alla icke judiciella mål och utgörande en ekonomisk lagberedning, i det närmaste oberoende av de politiska vindkasten». I motionen utvecklar hr Carlén (s. 7) närmare skälen för sitt förslag. De äro att begränsa den politiska ansvarigheten, så att »ledamöterna av densamma (statsrådskonseljen) i de aldra flesta fall finna sig oberörda av de politiska opinionsvindarna och kunna alltså saklöst kvarstanna på sina platser, även om alla ledamöterna av ministerkonseljen måste lämna sina för andra.»

[3] F. K. motion n:o 46. 1875.

[4] F. K. 1876. I. n:o 4. s. 43.

gärna tillika kunna i fullaste mening representera sakkunskapen, kräver denna ett substitut. Hr WENNERBERG kommer så fram till den profetiskt klingande satsen, att man »inom kort får vara betänkt på vidtagandet av en ytterligare förändring i samma riktning, nämligen införandet av statssekreterare eller något dem motsvarande». När det politiska »ansvaret», i hr RYDINS mening, skulle gå in i svensk författning, måste facksynpunkterna förr eller senare i motsvarande mån gå ut därur — det är kontentan i hr WENNERBERGS reflexioner, och de kunna åtminstone sägas ställa problemet på dess spets.

Från en annan sida, men med lika stor skärpa, pekade en annan talare på diskussionens kärna, när han tog fasta på avsikten att i och med statsministerämbetets införande legalisera det politiska ansvarsutkrävandet och sporde: »vad betydelse erhålla då 106 och 107 §§ Regeringsformen, som stadga, att riksdagen äger att ingå till Kungl. Maj:t med begäran om den ene eller andre statsrådsledamotens entledigande?» [1] Eller med andra ord: var det politiska ansvarsutkrävandet redan faktum eller ej? Och, i sistnämnda fall, måste det då bliva verklighet, såsom konsekvens av att den nya riksdagsordningen införts? Det är bekant, att WALLENBERG besvarat den förstnämnda frågan med ja, och rentav föreslagit, att § 107 borde utgå ur Rf. [2]; i allmänhet var samtiden dock icke färdig med ett dylikt domslut. Men med desto större enighet samlades man på få undantag när omkring den meningen, att detta ansvar — eller »parlamentarismen» som det också benämndes — framdeles skulle komma att realiseras [3]. Spörsmålet blev då i allmänhet det, huruvida ett statsministerämbete redan nu borde införas, som en den parlamentariska utvecklingens topppunkt.

Man hade från konservativ sida påpekat [4], att i England den förste ministerns ställning baserades på sedvanerättslig grund och

---

[1] Grefve Sparre A. K. 1876, n:o 7, s. 27.

[2] F. K. 1873 motion n:o 39.

[3] Se t. ex. A. K. 1873. I. s. 132: Hr DICKSON anser, att parlamentarismen skall komma och bliva lyckosam för landet, men folket är ännu ej moget; s. 133: Friherre AV SCHMIDT är av liknande mening; s. 134: P. STAAFF: »En gång i framtiden, då ministären kommer att växla var månad, var vecka, ja, kanske varje dag, då kan det vara tid att företaga den föreslagna åtgärden, men nu skulle det vara ganska olyckligt att göra en sådan förändring, utan att på samma gång införa alla i sammanhang därmed stående institutioner» (om statsministerämbet) s. 165, 6: Hr LYTTKENS om parlamentarismens annalkande. Om denna politiska fatalism, som mycket erinrar om Alexis de Tocquevilles förkunnelse om demokratiens nödvändighet, finnes som bekant även vittnesbörd från 1865 års debatter i representationsfrågan: på argument *mot* reformen kommer man dock fram till en slutsats för densamma. Jfr FLORÉN: Tillkomsten av 1866 års R. O. Göteborg 1912 s. 182. Även en »reaktionär» som greve Oscar Mörner synes tro på parlamentarismens tillkomst. F. K. 1873. I. s. 125—27. Det må i detta sammanhang nämnas, att icke Sven Adolf Hedin syns ha spelat någon roll i statsministerfrågan.

[4] Jfr NORDSTRÖM F. K. 1873. I. s. 114. yttrandet må anföras såsom representativt för dåtida konservatism: »Högsta maktfördelningen är hos

att i motsats härtill vår författning vore »statutarisk», skriven rätt; ävenså hade man framhävt motsatsen mellan den ringa formella kompetens, som man ville tillerkänna statsministern såsom sådan, och den titel av »främste» statsrådsledamot, som man ville tillerkänna honom. Louis De Geer sökte på ett synnerligen kännetecknande sätt förlika dessa motsatser [1]. Han anser, att det är »just en fördel att förslaget snarare lämnar rum för en utveckling av det förestavade ändamålet än det kategoriskt föreskriver, hur det skall vinnas»; han vill med andra ord åstadkomma en elastisk grundlagsparagraf, öppen mot de parlamentariska tendenser, som enligt hans mening oblidkeligen behärska tiden. Detta stämmer väl med den åskådning, som han i övrigt lagt i dagen som regeringens uppgift: att den helst bör stå över partisyften och från sin höjd hämta direktiv från de strömningar, som framträda inom en representation, vilken genom 1866 års reform bragts i nära kontakt med den »allmänna meningen», att regeringen i allmänhet bör vara ett rendestillerat uttryck för den sistnämndas sjudande innehåll. Vid sidan av Louis De Geers doktrinära motivering [2] af ett statsministersämbete förtjänar greve Henning Hamiltons att i korthet refereras som en originell variant av den samtida parlamen-

---

oss grundad på och fastställd genom statutarisk lag. I England äro parlamentets prærogativ, med undantag af bevillningsrätten, i de flesta fall grundade på erkänd sed. Själfva konseljpresidenten eller premierministern i England stöder sin tillvaro på denna grund, ehuru hans uppdrag, det oaktadt. innefattar en verksamhet af en ojämförligt mycket större betydelse, än den föreslagna konseljpresidenten hos oss skulle erhålla. Att genom *lagstiftning* söka införa ett parlamentariskt styrelsesätt, vore i själfva verket för öfrigt ett olösligt problemet.» Det kan anmärkas, att ett i representationsreformens historia så viktigt förstag som det Anckarsvärd-Rickertska av år 1830 var kombineradt med ett utkast till Rf., där också § 107 var struken. Se S. J. Boëthius: Rickerts politiska idéer. Ett bidrag till liberalismens och konservatismens historia under förra hälften av 1800-talet. Historisk Tidskrift, 1905, s. 214.

[1] F. K. 1873. I. s. 116.

[2] Minnen II. s. 59: »Hvad man hade rätt att vänta af den nya representationen var, att den utveckling, som allt lefvande är underkastadt, gick säkrare än förut i den riktning, som var till allas bästa, eller åtminstone öfverensstämde med en allmännare mening, än den, som af stånden representerades. Och häruti ligger representationsreformens berättigande, såsom ett mål för sig, äfven om man kunde antaga, att allt skulle gått på samma sätt, om också förändringen icke skett». Gränström har om De Geers insats i 1865 års reform anmärkt att vinsten av densamma icke bestod »så mycket i en djupare representativ grundval — De Geer lade med afsikt gränsen för rösträtt så, att den ungefär skulle sammanfalla med den aktuella hos borgare- och bondestånden». (Gränström: Om plenum plenorum i form av gemensam överläggning mellan de fyra riksstånden. Göteborgs Högskolas årsskrift XXII. 1916. s. 34). Hur ville nu de Geer förlika denna sin åsikt att den allmänna opinionen kommit till sin rätt genom representationsreformen i riksdagen, med sitt vidhållande av de representativa grundvalarna av den gamla ståndsriksdagen? De Geer har icke stått på den politiska personlighetsprincipens principiella basis, utan endast velat acceptera densamma, för såvitt som den kombinerades med aktgivande på »samhällets förkovran och välgång.» Florén a. a. s. 81.

tariska åskådningen. Kändt är hans slagord från 1867 års dechargedebatt: hellre parlamentarism än riksdagsvälde. I förevarande samband må det katastrofala i hans politiska uppfattning betonas. Visserligen förklarade han sig inse, att demokratien[1] »på en viss kulturens ståndpunkt — — utgör ett nödvändigt villkor för samhällets lugna framåtskridande», men sedan med år 1866 ett brådstörtadt medgivande gjorts åt folkmakten fann han nödigt, att snarast tänkbart en stark regering upprättades, »förrän möjligen inom riksdagen en majoritet hunnit breda sig, som funne med sin fördel bättre överensstämmande att avslå det förslag i sådan syftning, som förr eller senare måste framställas»[2]. Han befarade det värsta, om maktens tyngdpunkt stadfästes och förbleve hos riksdagen; redan förut hade han yttrat, det »historien icke företer ett enda exempel, att en talrik lagstiftande församling tagit ett lands styrelse i sin hand, utan att dess öde ganska snart blivit att *krossa* och *krossas*»[3]. I motsats mot Louis de Geer ser han mindre till den juridiska bokstaven än till den politiska realiteten; den dualistiska svenska författningstypen måste upprätthållas, om också under parlamentarismens täckmantel och på bekostnad av 1809 års statsrättsliga urkunder, hellre än att en författningspolitisk monism, förankrad i riksdagen, uppkomme. Men organisationsuppgiften är trängande, ty med representationsreformen äro också dammarna undanryckta för demokratiens högflod. Ett svenskt konseljpresidentsämbete vore botemedlet mot tidens onda, den form, inom vilken regeringen kunde hämta styrka till motstånd.

Visserligen uppträda i debatterna även en del talare, som känna sig stå inför ett val mellan parlamentarism och 1809 års svenska konstitutionalism och som mena, att man bör möta den förstnämnda med ett: *principiis obsta!*[4] Ju obetydligare formen vore av den grundlagsreform, genom vilken man ville införa en statsminister, dess ödesdigrare kunde dess politiska innebörd bli. Man gick så långt, att man av själva konseljpresidentsinstitutionen deducerade de största landsolyckor i samtiden[5]: Guizot hade i sin

[1] F. K. 1870. II. s. 351.
[2] Jfr i Nya Dagligt Allehanda d. 7 april 1870.
[3] F. K. 1867. II. s. 322.
[4] Jfr Sigurd Ribbing. F. K. 1876. I. n:o 4. s. 16.
[5] Greve Sparre. A. K. 1873. I. s. 140—151. Hr Key replikerade, att Frankrikes olyckor i stället berott på »konflikten mellan vidskepelse och gudlöshet». Greve Björnstjerna yttrade vid ett annat tillfälle (A. K. 1875. n:o 31. s. 27): »I Preussen, där väl ingen vill påstå, att konungamakten är svag, finnes likväl en sådan ministerpresident. Jag tror, att han sköter regeringen öfver så väl Preussen som hela Tyska Riket på ett sätt, att icke konungamakten åtminstone behöfver klaga däröfver.» Således ett förtroendevotum åt Bismarck i 1875 års debatt i den svenska andrakammaren! Det må i vart fall lämnas därhän, huruvida den preussiske monarken alltid kommit att känna sin personliga makt lika befrämjad genom en Bismarcks auktoritet. Vad här är av intresse, är att konstatera, hurusom debatten omkring statsministerinstitutionen famnade snart sagt allt mellan himmel och jord och återspeglade samtliga de dåtida stridsfrågorna.

andra ministerperiod dragit hela julimonarkien med sig i fallet, Ollivier hade genom sin avhängighet av representationen störtat Frankrike in i 1870 års krig, konseljpresidenten Monrad — icke konungen — hade vållat, att Danmark miste Slesvig o. s. v.

*

Projektet om en statsminister tillhör ju även förvaltningsreformfrågornas krets och kan betraktas ur deras perspektiv; det förekommer tidigare, t. ex. i 1834 års riksdagsdebatter, direkt sammankoppladt med dessa spörsmål och likaså delvis efter 1866, såsom vi sett det i samband med statsrådsberedningen. Emellertid är kombinationen med en departementalreform av det ena eller andra slaget av sekundär betydelse, när man söker efter vårt svenska statsministerämbetes genesis. Det är sålunda icke på grund av någon av Schulzenheims båda motioner av 1868 och 1874, av Carléns förslag 1872 eller konstitutionsutskottets av 1868 och 1874 [1], som frågan genomförts; visserligen kunna dessa projekt ha haft opinionsbildande betydelse, men det är påfallande, hurusom de motioner som rönt mer eller mindre framgång — Ehrenheims och Wallenbergs — saknat dylika administrativa tillsatser. Givetvis har dock debatten också kastat en belysning över förvaltningsspörsmålen.

Ehrenheim [2] berättar från sin statsrådstid 1868—1870, att »då ett ärende kom upp i beredningen, var det redan förut avgjort». En statsminister, som skulle betyda något, måste tydligtvis utöva inflytande redan på detta tidigare stadium. Emellertid måste han givetvis taga vederbörlig hänsyn till sina kollegers självständiga ställning; den uppgift som återstode för regeringens politiska representant, bleve att reglera ärendenas så att säga taktiska gång, den ordning och den inbördes kombination, i vilken de skulle framföras för riksdagen. Särskilt Gripenstedt [3] framhävde betydelsen av att inom konseljen någon funnes, som ägde »ett slags erkänd rättighet att ordna och leda» dess arbeten; varje departementschef nedlade betydande möda på att inom sin verksamhetskrets förbereda just de ärenden, som lågo honom om hjärtat; det vore då naturligt, att de inbördes tävlade om företrädet, när det gällde att framlägga propositioner; en medlem av statsrådet kunde då vara till nytta genom att överblicka arbetets gång, »så att det på lämpligaste sätt bedrives» och medla mellan departementscheferna.

*

Det ligger i öppen dag att instiftandet av ett statsministersämbete i Sverige liksom annorstädes måste inverka på förhållandet mellan monarken och ministären. Visserligen har icke detta moment varit det i debatten kvantitativt dominerande, utan trädt

---

[1] Motioner A. K. n:ris 161 år 1868 och 112 år 1874. Jfr Carléns anförda motion; KU:s betänkande n:ris 3 år 1868, 6 år 1874.
[2] Några minnen, s. 57.
[3] A. K. 1873. I. s. 158.

tillbaka för frågan om relationerna *mellan* riksdag och regering, men vissa omständigheter göra, att det må ställas under diskussion, vad betydelse denna synpunkt på inflytandets fördelning *inom* regeringen kan ha haft för statsministerämbetets historiska genesis.

Det är i detta samband av intresse att efterforska, vad det personliga initiativet spelat för roll i hela den riksdagspolitiska förhistorien. Vi utgå därvid från satsen, att 1871 års ministerkris givit den egentliga impulsen till hela frågans avveckling. EHRENHEIM synes därvid ha varit en drivande kraft. Han överflyttade 1872 enligt egen uppgift frivilligt från statsutskottet till konstitutionsutskottet för att befrämja sin motion om ett statsministerämbete [1]. Han uppträdde då liksom sedermera flitigt i förstakammardebatterna till förmån för reformen. WALLENBERGS förslag år 1875 var enligt ett samtida omdöme »lika beskaffadt» med det som EHRENHEIM tidigare väckt. Den sistnämnde har också enligt alldeles samma källa 1875 i konstitutionsutskottet »på det varmaste» förordat projektet [2]. De argument, som EHRENHEIM under frågans offentliga dryftande använder, beröra nu icke konungens personliga ställning. Emellertid tyda vissa tecken på, att detta perspektiv på spörsmålet likvisst icke varit honom främmande.

1868 har han enligt egen uppgift bland stadsrådsledamöterna hävdat statsrådens solidaritet vid ministerkris [3]. 1870 har han reagerat mot konungens suveräna ingripande i frågor rörande konseljens sammanhållning: hans avgång då skall vara att betrakta som en protest mot »le régime personel»; han hävdade vid detta tillfälle, att en mellanlänk mellan honom och statsråden borde finnas bland dessa senare. Enligt auktoritativ utsago står hans mottion 1872 i direkt samband med 1871 års ministerkris [4], men denna kännetecknades enligt dåtida uppfattning just av den stora roll monarken därvid spelade. Den uppsats av EHRENHEIMS hand, som troligtvis stammar från hösten 1871, giver oss också betecknande nog närmare besked företrädesvis i en punkt [5]: den om hans åsikt

[1] Några minnen s. 87: »1872 blev jag på egen begäran ledamot av konstitutionsutskottet mot ett anbud att komma in i statsutskottet. Jag önskade nämligen i utskottet främja en min motion om inrättandet av ett statsministerämbete, som visserligen då ej blev bifallen, men som något senare upptogs av A. O. WALLENBERG och då gick igenom». Motion i F. K. n:o 9 1872.

[2] A. K. 1875. n:o 31 s. 30. Konstitutionsutskottets ledamot Hr Ola Jönsson i Kungshult: »jag tror mig icke gå grannlagenheten för nära, då jag nämner, det en ledamot av konstitutionsutskottet, vilket under loppet av många år suttit vid konungens rådsbord, och vilken just är en man, vars ord i detta fall borde äga någon betydelse genom den erfarenhet, han förvärvat rörande vad behövligt och gagneligt är, just denne ledamot, säger jag, har på det varmaste uppträdt för förslaget, och själv har han vid en föregående riksdag eller år 1872, väckt en lika beskaffad motion om ändring uti den föreliggande paragrafen.

[3] Några minnen. s. 59, 62.

[4] Jfr ovan s. 23 not 1. Auktoriteten är Förstakammarledamoten C. F. Bergstedt.

[5] Några minnen. s. 63 ff.

angående konungens förhållande till statsrådet, och nämnda uppsats må därför något vidlyftigare uppmärksammas på tal om statsministerämbetets förhistoria. Förf. konstruerar en konstitutionell utvecklingslinje genom 1800-talet: 1809 års regeringsform beredde ännu ett bredt utrymme åt »det personliga regeringssättet», monarken kunde dominera, då statsråden icke hade tillräcklig kännedom om ärendenas förberedande behandling, statssekreterarna endast i vissa frågor deltogo i konseljen; med departementsreformen infördes statsskicket »i ett nytt spår»: statsråden fingo nu en självständigare ställning, som åt dem gav en sådan betydelse, att de kunde göra anspråk på att politiskt få svara för regeringens beslut, ej blott för de råd, som de givit konungen; monarkens rätt att ombyta rådgivare kvarstår visserligen, men synes som »ett allvarligt steg». EHRENHEIM medgiver visserligen, att med 1866 statsrådens »rättighet och väl även skyldighet» att deltaga i plena betydt en »viktig förändring» i deras ställning, men hävdar dock, i likhet med den ovan anförda officiella doktrinen av 1863—68, att därmed ingen väsentlig rubbning inträdt i vår författning.

Följer man det sålunda angivna spåret och spörjer sig, i vad mån den för övrigt historiskt styrkta motsättningen mellan monarki och statsråd under Karl XV:s regering kan ha reflekterats i statsministerfrågans gång, i riksdagsdebatter och press, frappera åtskilliga omständigheter. Redan *det* verkar egendomligt, att motivet till reformen föregives vara att stärka konungamakten, men initiativet utgår från riksdagen[1]. F. d. och varande statsråd[2] ha mycket flitigt ingripit i diskussionen: sålunda efter varandra

[1] Greve HENNING HAMILTONS taktiska hållning återspeglar denna synpunkt. Trots sitt principiella förfäktande av statsministertanken, talar han mot förslaget år 1872 och 1873, men accepterar det år 1875, då justitiestatsminister Carleson såsom konungens förtroendeman uttalar sig i åtminstone svävande om också icke tillstyrkande ordalag om detsamma. Kanske är i detta sammanhang den frågan icke oberättigad, huruvida tronskiftet år 1872 kan ha inverkat; udden av statsministeridén var i varje fall mer uppenbart riktad mot Karl XV än mot Oscar II, och HAMILTON var som bekant också den förres personlige vän. Emellertid kan icke logik frånkännas detta HAMILTONS sätt att resonera: om han ville genom statsministerreformen *stärka* regeringen, så förutsatte detta uppenbarligen en god vilja, att taga institutionen i bruk hos styrelsemakten. DE GEER genmälte häremot (F. K. 1873 I. s. 116), att förslaget vore så allmänt, att det icke bunde regeringen, om det antoges.

[2] För reformen ha sålunda yttrat sig: De Geer, Gripenstedt, Ehrenheim, Hamilton, Faxe; mot densamma: Wærn, Berg, Fåhræus, Wennerberg, Adlercreutz, Carleson, Mörner (Carl Göran). Diskussionen får i mycket härav sin färg. Frih. av SCHMIDT anmärker också (A. K. 1873 I. s. 132): »Hvad skall nu en mindre erfaren representant tänka, när å ena sidan två utmärkta män, som båda varit konungens rådgifvare, säga, att den föreslagna grundlagsändringen är behöflig, och, å andra sidan, två lika utmärkta män, en nuvarande och en före detta ledamot af Konungens råd, förklara, att den icke blott är obehövlig, utan till och med, såsom den ene uttryckte sig, skadlig?»

tre justitiestatsministrar, Adlercreutz, Carleson och De Geer. Bestämdt har ett f. d. statsråd tryckt på detta personliga moment i frågan, hr Wennerberg i 1876 års förstakammarbehandling. Denne hade ju desslikes varit Karl XV:s enskilde vän; Han utbrister bl. a.[1]:

»varför skulle icke Första Kammaren vänta, att just den, vilken det här främst gäller, ville hava sitt ord med i laget! Har *han* väl beklagat sig över att hans makt bleve försvagad? Har *han* begärt genom sina rådgivare förut eller nu, att riksdagen måtte förbarma sig över honom och giva honom en man vid sin sida, som kan skydda honom mot en för stark folkmakt?».

Detta tidshistoriska inslag måste ses som bakgrund, när vi nu övergå till frågan, vilka politiska åskådningar som i samband med statsministerreformen framträda rörande monarkens och statsministerns inbördes ställning. Schulzenheim hade år 1868 föreslagit titeln »ordförande» i statsrådet åt en konseljpresident; konstitutionsutskottet[2] replikerade, att denna benämning förefallit det »mindre lyckligt vald, då enligt våra grundlagar ingen annan än Konungen är Statsrådets ordförande». Denna betänklighet hindrade likvisst icke utskottet, att samtidigt föreslå en »statsminister»; 1870 däremot synes man på enahanda skäl inom denna delegation även ha tagit avstånd från sistnämnda eventualitet[3]; sedermera, när frågan fått förnyad aktualitet, anmärkte man i debatten likaledes gentemot statsministertanken[4], att »de statsråd, som sålunda blivit utsedd till den främste ledamoten, skall vara statsrådets chef; ty det svenska uttrycket är ju endast en översättning av det nämnda franska ordet». Man motiverade politiskt ur skilda synpunkter detta sitt avståndstagande.

Statsministern skulle komma att bli kärnan inom regeringen, kring vilken ministärbildningen skulle komma att ske[5]. Han skulle betitlas den »främste» bland statsråden; i denna term skulle komma att ligga en uppfordran för honom att även skaffa sig motsvarande makt, men denna komme han *de facto* att söka sig hos representationen[6]. Så skulle regeringen komma att basera

---

[1] F. K. 1876. I. n:o 4. s. 41.

[2] K. U:s utlåtande n:o 3. s. 11.

[3] Jfr Bergstedt. F. K. 1870. II. s. 352. Tanken på en »ministerpresident» hade varit uppe i K. U., där B. var ledamot; vid närmare besinning hade dock icke så få betänkligheter uppstått: »den svenska riksdagsordningen (!) erkänner ingen annan ordförande i stadsrådet än konungen, och för att uppbära en sådan regeringens enhet, som man vill hava uttalad i konseljpresidentinstitutionen, förutsättas äfven verkliga politiska situationer, hvilka ej alltid förefinnas».

[4] Jfr Mannerscantz F. K. 1876. n:o 4. s. 47.

[5] Jfr Abraham Rundbäck om statsministern. A. K. 1870. I. s. 167: »om denne skulle vara regeringens ansvarige chef och högste representant för landet, så måste därav nödvändigt följa, att han även skall äga rättighet att själf utse sina kolleger inom regeringen, hvarest således äfven hans ande och åsikter komme att bliva bestämmande.»

[6] Jfr Sigurd Ribbing. F. K. 1876. I. n:o 4. s. 19.

sig på grupperingen inom denna sistnämnda [1]. Men hur skulle nu monarken kunna vidhålla sin beslutande makt, om han när som helst kunde möta motstånd från en man, som i sin hand ägde koncentrerad hela summan av denna statsrådens auktoritet? Skulle monarken vedervåga att oupphörligt riskera totala ministerkriser, under vilka han trädde i offentlighetens belysning i motsats mot statsråden [2]? Så frågade man sig, och man trodde sig redan kunna skönja utgången av dylika konflikter: konungens nedsjunkande till att i förhållande till statsrådet bliva, vad en andrakammarledamot med ett drastiskt uttryck karaktäriserade som »hålet i kakan» [3], en *roi fainéant* utan anknytning i våra stora traditioner. Om man vidhölle konungens beslutanderätt och likvisst medgåve, att regeringen måste effektivt företrädas i riksdagen, syntes ju för övrigt i logikens namn ännu en utväg öppen: att konungen från fall till fall läte det statsråd, som för tillfället bäst representerade förmågan att föra saken till framgång, bjuda riksdagen spetsen i debatten [4].

Statsministertankens propagandister sökte nu delvis bortadvocera dylika argument. Regeringsbesluten måste dock grundlagsenligt fattas inför konungen i statsrådet även enligt deras projekt [5]. Och detta sistnämnda tilläte också monarken att fritt välja vilken som helst av sina tio rådgivare till konseljpresident [6]. Hur formellt i synnerhet nu anförda skäl var beskaffadt, blir uppenbart redan i de ord, varmed Louis de Geer lancerade detsamma [7]. Konungen kunde av statsministerinstitutionen göra, vad han funne lämpligt:

»Vill konungen icke giva den någon politisk betydelse, så kan han låta statsministersvärdigheten såsom attribut följa något visst departement eller tillfalla den äldste inom rådet, eller till och med utnämna den politiskt obetydligaste. Finner han däremot, att det är behövligt för konseljens styrka och att dennas

[1] Greve Carl Göran Mörner. F. K. 1875. I. s. 119: »Om — — majoriteten inom representationen skulle komma att blifva den, som i verkligheten bestämde tillsättningen af statsministern och denne åter valet af statsrådets öfriga ledamöter, skulle detta kunna blifva mindre förmånligt för konungamakten».

[2] Tydligt var, att i mån som statsråden etablerade sig såsom självständiga politiska faktorer, ministerskiften skulle blifva en allt allvarligare sak. Ehrenheim (Några minnen. s. 64 i den nämnda uppsatsen) kallar dem »ett allvarligt steg, som icke utan viktiga skäl bör vidtagas», men betonar saklighetens primat framför politiska konsiderationer äfven i detta hänseende. Därifrån var uppenbarligen icke steget långt till en mer utpräglad politisk uppfattning, gående ut över monarkens rörelsefrihet.

[3] Jfr Abraham Rundbäck, citerade anförande.

[4] Justitiestatsministern Adlercreutz, F. K. 1872. III. s. 108.

[5] De Geer. A. K. 1876. n:o 7. s. 21.

[6] Det betonades, att förut konseljpresidentens roll faktiskt varit bunden till justitiestatsministerns värdighet; nu finge monarken enligt förslaget fritt val att till denna plats kora vilken av sina statsråd som helst. K. U:s utlåtande n:o 9. 1872.

[7] F. K. 1872. I. s. 81.

styrka ökar hans egen, såsom det efter min tanke gör, så har han fria händer att välja den, som anses med mesta framgång kunna fullgöra en konseljpresidents alla funktioner» [1].

Det var ju alltför uppenbart, att i denna populära frågeställning, som placerade monarken inför valet mellan att följa gammal slentrian eller att låta konseljens dugligaste ledamot taga ledningen inom regeringen, någon egentlig frihet för honom icke kunde ifrågakomma. Likaså var satsen, att regeringens styrka ökar monarkens, åtminstone omtvistlig. Greve HENNING HAMILTON trodde visserligen på att statsministern blott skulle bli konungens förtroendeman [2], ett organ i hans styrelse, men det är icke utan att GRIPENSTEDT har sannolikheten för sig, när han härpå ironiskt genmäler:

»att greve H. skulle, med förordnande av en konseljpresident, åsyfta, att denne, såsom konungens särskilda ombud. egentligen skulle utgöra en tygel på statsrådet, varmed det skulle styras, eller att han skulle verka som en kil, för att spränga ett för allenastyrandet obekvämt motstånd av ett enigt statsråd, har jag varken rättighet eller anledning att antaga».

Det betonades i konstitutionsutskottets betänkande av 1872, att statsministern borde få ställningen av en förmedlande länk i viktigare frågor mellan konung och statsråd. Och att i själva verket med statsministertanken också var uppkastat själva principspörsmålet om monarkens ställning enligt svensk konstitution, därom bär för övrigt hela debatten syn för sägen.

Ett slagord, som ofta möter i diskussionen, var det, att regeringen borde utgöra en »kollektivitet» [3]; vi ha redan påträffat det

---

[1] Härpå replikerade senare Hr WENNERBERG (F. K. 1876. I. n:o 4. s. 41): »Jag undrar, hvad de, som verkligen tro, att någon nytta skulle åstadkommas genom en konseljpresidentbefattning, skulle säga, om Kungl. Maj:t till denna befattning, om hvilken grundlagen komme att innehålla, att dess innehafvare skulle vara den främste i statsrådet, toge den obetydligaste inom detsamma!»

[2] HAMILTONS deduktion må anföras (F. K. 1876. I. n:o 4. s. 30): »Konungen utför — — icke omedelbart sin vilja. Statsrådet är organet för hans verksamhet, och på styrkan af detta organ beror således väsentligen den framgång med hvilken han kan verka. Statsrådets styrka återigen är beroende, visserligen av de särskilda ledamöternas personliga egenskaper, men därjämte av deras överensstämmelse i åsikter, deras samverkan vid utförandet af hvad dem gemensamt åligger». Redan i en presspolemik år 1870 (Nya Dagligt Allehanda d. 7 april), hade han framfört denna åsikt om »regeringsmakten i konungens hand», som endast skulle ökas genom införandet av en statsminister, och det var härpå GRIPENSTEDT gav det ofvan citerade svaret (N. D. A. d. 19 april). Det må anmärkas, att HAMILTON här sviker det vitsord, som vi ovan velat giva honom, för hänsynstagandet till det politiska momentet utan att fastna i juridiken.

[3] Jfr GRIPENSTEDTS uttryck: »den kollektiva eller konstitutionella konungamakten d. v. s. den statsmakt, som jämte nationalrepresentationen, hvilken utgör den andra statsmakten, har sig anförtrodd högsta ledningen af samhällets angelägenheter». Nya Dagligt Allehanda d. 19 april 1870. G. hade redan 1865 (på riddarhuset d. 5 december) på tal om rätten att

i samband med Ehrenheims åsikt, att statsråden ej borde, var för sig, »personellt» framträda i politiska frågor inför riksdagen. Tilllämpadt på monarken, innebär samma uttryck, att han ej bör synas i en »allena styrande» position, utan skall träda tillbaka in i statsrådens krets, som hermetiskt betäcker honom med sitt ansvar mot riskabla angrepp utifrån. Inför offentligheten blir konungen sålunda endast representanten för regeringens »kontinuitet», länken, som bevarar styrelsemaktens identitet över ministärskiftena. Denna åskådning tillspetsas understundom därhän, att konungen och den sittande ministären utåt alltid måste representera samma åsikter. Wallenberg [1] säger t. ex. vid ett tillfälle: »skulle verkligen så tillgå, att Konungen angående något regeringsärende giver sin mening tillkänna förr än han inhämtat samtlige sina statsråds åsikt, visar redan detta, att någonting är i olag»; han nämner å andra sidan i ogillande ton [2], »att man tvekar i valet mellan sin plats och sina åsikter»; konsekvensen måste för monarken bli, att han står inför alternativet att låta det gå till ministerkris eller att foga sig efter rådgivarnas mening.

Vad betydelse skulle nu en statsminister få för »kollektiviteten»? Han skall i allmänhet stärka regeringen såsom enhet: »Kongl. Maj:t, icke konungen allena, icke heller rådskammaren, utan konungen i och med rådet» [3]. Närmare bestämdt skall statsministern genom att på sig koncentrera det offentliga ansvarets summa alldeles avlyfta det från monarken. Wallenberg [4] yttrar sålunda i polemik mot greve Carl Göran Mörner: »Den ärade talaren har yttrat, att »Regenten skulle förvandlas till en nolla och konseljpresidenten till den verkligen styrande», men jag frågar: tycker då talaren bättre om att regenten förvandlas till en skottavla»?

---

upplösa riksdagen eller endera av kamrarna, uttalat att »för närvarande kan *konungen* icke vidtaga en sådan åtgärd förr än efter fyra månaders förlopp, även om riksdagen, redan från början, skulle taga en i *Regeringens* tanke samhällsvådlig riktning». (Kurs. här.) Det är att antaga, att konung och regering här om icke logiskt, så dock i det föreliggande sammanhanget, äro synonymer.

[1] F. K. 1876. n:o 4. s. 56.

[2] Ibidem s. 57. Ur citatet må ytterligare anföras för att illustrera den ovanligt skarpa tonen mot konungens person. Allusionen gäller naturligtvis 1871 års ministerkris. »Det händer, att man tvekar i valet mellan sin plats och sina åsikter. Denna tvekan slutar någon gång med att sammanhållningen grundas mindre på politiska åsikter än på platsens bibehållande. Ett exempel på, huru långt man i detta avseende inom konungens råd kunnat gå, äga vi uti den bekanta tilldragelse, som inträffade för några år sedan, då nämligen konungens rådgivare gillade ett konungens yttrande, varuti förekommo de förfärliga orden att han *oaktat de allvarligaste bemödanden icke kunnat inom Sveriges rike finna andra tio män, som voro värda hans förtroende, utom dem, som sutto i konungens råd.* (Kurs. av Wallenberg.)

[3] Jfr Hedlund. F. K. 1876. I. n:o 4. s. 37.

[4] F. K. 1875. II. n:o 24. s. 19.

Utåt skulle konseljpresidenten alltså konsolidera kollektiviteten; vad roll skulle han då spela gentemot monarken *inom* statsrådet? GRIPENSTEDT och EHRENHEIM [1] förebära båda offentligen, att denna fråga undandroge sig grundlagsenlig reglering, att den berodde på personliga, faktiska relationer, som vore oåtkomliga för publikt ingripande. Å andra sidan företrädde båda dessa män en fixerad uppfattning av hur detta förhållande borde gestalta sig. I allmänhet är den dåtida uppfattningen i denna punkt intresseväckande.

Redan kollektivitetens hävdande är i detta hänseende upplysande; den utesluter en subordination av statsråden under konungen och ställer dessa båda konstitutionella faktorer i koordination och komparation. Därvid utgår man från § 3 Rf., att konungens majestät skall hållas i helgd och vördnad. Monarkens på förhand givna höghet gör, att han helt enkelt icke *kan* kränkas i sin ställning, icke ens genom införandet av en konseljpresident; harmonien inom regeringen är redan genom författningen prestabilerad. Och [2] »står konungen icke över konseljen, lärer han väl icke kunna sägas *allena* styra riket». Man menar också, att monarkens höghet befästes därigenom, att en statsminister omhändertager regeringsärendenas faktiska ledning; den sistnämnda sköter då förhandlingarna med statsråden och konungen »behöver ej, liksom i ett kollegium, gräla med 10 personer, varibland en eller flera, ehuru skickliga fackmän eller mycket lärda, måhända genom ovishet kunna tråka ut honom» [3].

Mycket talar emellertid för, att denna teori om monarkens självklara, tillbakadragna höghet endast varit formeln för en kampidé — för det praktiska postulatet att han *borde* nöja sig med en sådan uppgift. Det verkliga, dåtida, politiska problemläget avslöjar sig i DE GEERS sats, att det ligger »i sakens natur, att en konstitutionell kung i sina ansvariga rådgivare snarare ser sina motståndare än sina vänner»; bilden av Karl XV:s förhallande till sina statsråd synes ha legat till grund för denna uppfattning, och frågan är, »varest tyngdpunkten inom själva regeringsmakten borde förläggas» [5].

I detta sammanhang förtjäna GRIPENSTEDTS uttalanden på 1870-talet särskilt att uppmärksammas, och detta icke blott ur den synpunkten, att de förvisso äro av utpräglat aktuell och stämningsbetonad läggning. Denne man hade redan under det före-

[1] A. K. 1873. I. s. 158. F. K. 1875. II. n:o 24. s. 9. Jfr DE GEER. Minnen. II. s. 25.

[2] Jfr WALLENBERG. F. K. 1876. I. n:o 4. s. 57.

[3] Jfr VON KOCK. F. K. 1873. I. s. 117. Detta uttalande renderade honom följande replik av greve Carl Göran Mörner (s. 120). »För mig bevisade detta yttrande blott, att talaren aldrig varit statsråd, knappast ledamot af något kollegium.»

[4] Minnen. II. s. 82.

[5] GRIPENSTEDT i Nya Dagligt Allehanda d. 19 april 1870.

gående decenniet nödgats såsom statsråd taga deciderad ståndpunkt till dessa konstitutionella spörsmål, under ständig personlig friktion mot monarken. Måhända var motsatsen dem emellan från början endast saklig, utdanad under konflikter i frågorna om frihandel och skandinavism och representationsreform, och hävdandet av den ansvarige rådgivarens ställning var kanske för Gripenstedt då ännu enbart ett taktiskt medel. Men för en person med hans lidelsefulla temperament blev den taktiska formeln lätteligen en doktrin, en princip bland de andra, som innefattades i hans i detta avseende rikligt utrustade arsenal. Det är en sådan förening av å ena sidan konkret känning med den konstitutionella rådgivarens belägenhet och å andra sidan en generaliserande abstraktion i hithörande spörsmål, som gör Gripenstedts uppfattning särskilt förtjänt att beaktas.

Det verklighetskära draget i Gripenstedts konstitionella doktrin yppar sig ju redan i det inflytande, som han, enligt vad vi sett, trots alla sina betänkligheter anser sig nödgas tillmäta monarken vid ministärbildandet. Men även på regeringsärendenas vanliga gång äger denne enligt hans uppfattning att kraftigt inverka. Detta kommer till synes, när Gripenstedt ordar om den fara, som kan ligga däri, att söndring råder mellan konungen och rådgivare: »Om det förhållandet någon gång skulle inträffa, säger han, att konungen — — i stället för att understödja dem i deras strävanden och söka bereda framgång åt de företag, som i samråd med dem blivit framlagda, på omvägar motverkar dessa förslag och strävanden, då förlamas också styrkan och enheten hos regeringsmakten» [1]. Dagspolitiskt sett är det ju icke tvivel underkastat, vad dessa ord innebära — en rätt giftig insinuation mot konung Karl XV — men icke desto mindre representera de även ett vägande erkännande av nödvändigheten för statsråden att i sitt verk hava monarkens positiva och aktiva stöd. Konungen måste omfatta sina rådgivare med personligt förtroende; han måste verka för att deras planer realiseras; dessa planer förutsättas vara uppgjorda »i samråd» mellan konung och statsråd. Som man ser, värdesätter icke Gripenstedt monarkens skyldiga insats som enbart negativ och passiv; han går ganska långt i motsatt riktning.

Grundsynpunkten för Gripenstedt kan emellertid sägas vara, att monarken är en för »personella» avsikter misstänkt figur inne i kretsen av den »kollektiva» regeringsmakten. Detta förhållande kommer måhända främst till sin rätt i hans förkunnelse om den rymd, inom vilken monarken personligen får göra sin vilja, »själva andan» av sitt väsen gällande. Inom ett utstakat område får detta ske, »hans *dagliga omgivning* och *hovet*. och man må säga, vad man vill, äro dock inverkningarna härifrån i ett monarkiskt

---

[1] Nya Dagligt Allehanda d. 19 april 1870.

samhälle ej utan sin stora betydelse»[1]. Hans personliga handlingar där äro då dels befordringarna inom hovet, dels »de extra utdelningarna av såväl egne som ock främmande ordnar». Ovisst kan vara, i vad mån den f. d. riddarhusdemokraten kan ha delat en följande radikal generations sätt att se i denna punkt, men som säkert kan anses, att Gripenstedt särskilt stannat vid denna fråga för att giva ett av dessa sidohugg åt den då levande konungen, vilka — för att bruka Gripenstedts egen martialiska terminologi — knappast kunna karaktäriseras med fäkttermen »prime», utan snarare som »finter» och »degagementer». Han yttrar till yttermera visso följande, som må illustrera arten av hans skriftställarskap i detta ämne:[2]

»tror man kanske, att *om* från denna krets (konungens personliga) utgå endast ädla föredömen samt upplysta och storsinnade åsikter, *om* de levnadsvanor, som där råda, äro enkla men upphöjda, om sysselsättningarna där äro värdiga och allvarliga, om ett klokt, väl avpassat användande av tiden äger rum — med ett ord, om en sant konungslig *anda*, sådan man i Sverige ofta haft den lyckan att älska och beundra hos dem, som innehaft dess gamla ärofulla tron, från densamma utgår: tror man då icke, att detta verkligen utövar ett ganska stort och nyttigt inflytande på de olika kretsarna inom samhället, allt ifrån den högsta?»

Med detta misstänksamma perspektiv på monarken passar också in den tribuniciska uppgift, som Gripenstedt tilldelar statsråden inom konstitutionen. Han fastslår[3], att redan enligt 1809 års Rf. statsrådet är ämnadt att vara »ett skydd mot den personella regeringsmaktens vådor» och att detta skydd yttermera stärkts och befästats genom 1841 års departementalreform. Statsrådsinstitutionen »motsvarar visserligen icke helt och hållet, vad man i andra länder kallar ministèren, men genom det nya representationssättets införande och genom statsrådets förändrade ställning till riksdagen har ett närmande onekligen ägt rum». Om förf. således anser, att konseljen icke blott har en förvaltande och rådgivande, utan även en gentemot monarken folkrepresentativ uppgift, så är han återigen angelägen att påpeka, att denna verksamhet icke kan vara av påtaglig och formell art; den har dock *faktiskt* utövats och mäktat förekomma »förhastade, äventyrliga beslut»; detta inflytande har visserligen varit »av negativ beskaffenhet», men icke desto mindre existerat. Denna statsrådets uppgift — att, som Gripenstedt redan yttrade i sitt stora tal på

[1] Ännu ett ord om ministerkrisen. s. 22.

[2] De Geer har berättat, att G. särskilt var angelägen att peka på skuggsidorna av Karl XV:s personliga politik, på det att icke ansvaret för händelserna ensidigt måtte vila på de män, som genomdrivit representationsförändringen. Minnen. II. s. 129, 30.

[3] Nya Dagligt Allehanda d. 19 april 1870.

Börsen d. 21 nov 1865 [1], hindra monarken »att även i statsangelägenheter få följa, vad man under l'ancien régime kallade sitt *bon plaisir»* — motiverade han år 1870 på ett mer utförligt sätt [2]. Ehuru han vidhåller sin mening, att regeringsmakten till sin yta bör te sig som en absolut enhet, tror han uppenbarligen på en principiell söndring inom densamma, mellan monarken och folkets ombud, statsråden. Han talar å ena sidan om »slumpen, som så nyckfullt och olika begåvar även dem, vilka födas till purpurn». Å andra sidan uppställer han som sin sats, att »det folk, som icke i främsta rummet råder över sina öden, måste icke allenast känna en förödmjukelse över att vara försatt i ett omyndighetstillstånd, utan därjämte finna sig tryckt av en ständig osäkerhet och oro». Därvid skulle då stadsrådet tjäna som ett medium, en betryggande garant för folket mot konungen. Visserligen är denna Gripenstedts teori såtillvida utformad *ad hoc*, att den endast försvarar de anspråk, som statsråden av De Geers anda förfäktade gentemot Karl XV, men däremot icke upptager några moment, som anses kunna bringa dessa statsråd i direkt kontakt med »folkviljan» eller, med andra ord, icke på något sätt antyder, hur parlamentarismen tekniskt bör gestalta sig.

Det återstår att med några ord sammanfatta de resultat, till vilka jag ovan kommit rörande det svenska statsministerämbetets genesis. Kan detta anses faktiskt endast ha tagit i arv de politiska uppgifter, som kvarstått, sedan justitiestatsministerämbetet upphävts? Svaret på denna fråga beror givetvis på vad man anser, att sistnämnda institution i själva verket betydt. Vi hava ovan sett, dels att det är mer tvivelaktigt, huruvida justitiestatsministern bildat centrum inom statsrådsberedningen vid tiden närmast före år 1876, dels att dennes ämbete däremot genom förhållandenas makt kommit att tjäna som kristallisationspunkt vid ministärbildningen och såtillvida prejudicerat det arbete, som måste tillfalla en konseljpresident. Emellertid synes kravet på att Sverige borde begåvas med en sådan, väsentligen ha förts till seger på tvänne linjer. Vi förutskicka då, att sambandet med departementalreformens frågor icke tyckes därvid ha varit avgörande. Den ena synpunkten är då den, att regeringen, den »kollektiva» konungamakten, borde stärkas, när representationen nyorganiserats. Skenbart förfäktar man därvid, att det dualistiska draget i vår författning måste upprätthållas; i själva verket döljer sig där bakom den tron, att 1866 parlamentarismen *eo ipso* införts; det vore blott en tidsfråga när den realiserades, och när den komme, borde allt vara redo, sålunda även formerna för en parlamentarisk premiärministers verksamhet. Den andra linje, som ävenledes

[1] Tre tal angående representationsfrågan av J. A. Gripenstedt. Stockholm, tryckt hos Joh. Beckman, 1865. s. 11.
[2] Nya Dagligt Allehanda d. 19 april.

mynnar ut i reformens fullbordan år 1876, är mer fördold för uppmärksamheten: det är reaktionen mot den »personella» konungamakten, sådan den framträdt särdeles under Karl XV:s dagar, det är kravet på att det inom statsrådet skulle finnas en person, som kunde sammanhålla de andra i nödfall även gentemot monarken. Det undandrager sig visserligen allt bedömande, i vad mån detta moment genetiskt inverkat till att genomdriva reformen, men det har säkerligen icke varit betydelselöst, även om man väl får akta sig för att gå så långt, att man anser 1876 års grundlagsform som någon konspiration mot konungamakten, såsom de samtida konservativerna av WENNERBERGS och CARL GÖRAN MÖRNERS typ ävlades att göra det [1].

[1] Den undersökning, som ovan verkställts har sökt taga sikte på de krafter, som uppbygga ett statsskick, de ideella liksom realpolitiska inslagen i denna verksamhet. Den har således rört sig på *författningspolitikens* område, vilket i vårt land vetenskapligt utstakats av prof. P. FAHLBECK.

Litteratur.

P. O. Gränström: *Prästeståndets sista strid.* Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum. C. W. K. Gleerups förlag. Lund 1915. VII + 194 s.

Prof. Gränströms bok belyser en av de hittills mindre kända faserna i striden om reprensentationsreformen 1863—65. Den nya riksdagsordningens tillblivelse har som så många andra mera betydelsetulla händelser givit upphov till traditionsbildning och en delvis falsk dylik. I Prästeståndets sista strid underkastas denna en välbehövlig hyfsning och skipas — efter protokollen och andra ojäviga vittnesbörd — rättvisa mellan aktörerna, deras yttre framträdande och deras verkliga roller, i det med sådan spänning följda riksskådespelet. Översiktlig disposition och en angenäm stilkonst gör framställningen av det Högvördiga ståndets överläggningar lättläst och roande, ett omdöme, som alltför sällan kan fällas om de i närbesläktade vetenskapliga arbeten vedertagna, mer eller mindre odrägliga och osmälta, redogörelserna för förhandlingar eller debatter.

I den allmänna meningen både vid riksdagarna 1863 och 1865 samt därefter har kyrkomötesinstitutionen framstått som ett vederlag åt prästerskapet för förlusten av egen representation i riksförsamlingen. Redan Sigurd Hansson har i sin avhandling »Den svenska kyrkomötesinstitutionen», 1900, uppvisat det felaktiga i denna åsikt och G. understryker i ett första avsnitt, »Kyrkomötets tillblivande, och dess betydelse i striden om representationsreformen», ytterligare detta. Kyrkan ägde i de gamla lutherska kyrkomötena en särrepresentation, medan riksdagen ännu låg i sin linda, framhåller förf. Kyrkans män släppte egentligen aldrig tanken på ett självständigt kyrkomöte. Denna sköt särskilt fart i början av 1800-talet under intrycket av de frikyrkliga rörelserna med deras krav på lösgörelse från statens förmynderskap. Behovet av en kyrkans samling kunde till ingen del tillgodoses i det enligt sakens natur till stor del av politiska synpunkter genomsyrade prästeståndet vid riksdagen. 1827 möter i litteraturen det första förslaget till kyrkomöte. 1844 framfördes det memorialvägen inför riksdagen, där kyrkomötestanken sedermera är uppe vid flera tillfällen för

att 1858 resultera i ett av riksdagen antaget förslag, som dock föll på Kungl. Maj:ts sanktionsvägran.

De Geers kyrkomöte, så som det fick gestalt i K. F. den 16 nov. 1863, är i allt väsentligt byggt på föregående inhemska förslag — liksom överhuvud hela den nya representationen. De Geer önskade, alldeles oberoende av någon representationsförändring i övrigt, tillgodose kyrkans speciella behov och önskemål och fann i den föregående utvecklingen bärkraftiga uppslag för sin kyrkomötesinstitution, som således tvärtemot det populära föreställningssättet är frukten av ett halvsekellångt meningsutbyte. Genom att k. propositionen i representationsfrågan ävenledes förelades Riksens ständer år 1863 och därtill av K. U. förklarades vilande, innan ännu förslaget till kyrkomöte blivit slutbehandlat, har emellertid detta senare kommit att framstå som en stundens skapelse, avsedd att bryta prästeståndets med skäl befarade motstånd mot den nya R. O. Härtill kom ytterligare en sak.

Representationsförordningen åtföljdes av förslag till ändring i Regeringsformens 87, 88 och 114 §§. Genom dessa tillades det annars blott med diskussions- och petitionsrätt utrustade kyrkomötet vetorätt mot Konung och riksdag i kyrkolags- och kyrkolagsförklaringsfrågor. Det sålunda genom R. F. kvalificerade kyrkomötet, för att använda förf:s lyckliga uttryck, kan med rätta betraktas som ett vederlag åt prästeståndet för mistandet av rätten till plats i riksdagen. Utan denna i R. F grundade kyrkomötesinstitution av högre valör hade säkerligen prästeståndet sagt blankt nej till den nya R. O. I och med K. F. om kyrkomöte 1863 var ett länge känt kyrkligt behov fyllt. Detta var också De Geers avsikt. Med grundlagsändringarne i R. F. åter önskade han främst vinna prästeståndet för representationsreformen.

Det lyckades även, ehuru efter starkt motstånd. Sålunda framhölls mot den i omförmälda §§ i R. F. föreslagna institutionen, att kyrkomötet därigenom komme i efterhand gentemot riksdagen. Konung och kyrkomöte borde stifta kyrkolag, framhöll man, och riksdagen samtycka ev. förkasta. Vidare komme hela kyrkomötet att hänga i luften i så måtto, att detsamma av Konung och riksdag genom grundlagsändring av R. F:s 87 och 88 §§ helt kan upphävas utan något dess eget åtgörande. Dessa och andra anmärkningar framställdes — som bekant med negativt resultat — i den av ståndets samtliga ledamöter i K. U. 1863 avgivna märkliga reservationen mot hela representationsbetänkandet.

Prästeståndets ställning till representationsfrågan skärskådar förf. ingående i arbetets andra avsnitt, »Prästeståndet i striden om representationsreformen». Ståndets ställning till den föreslagna R. O. var från början klart avvisande. En minoritet fanns väl för saken, men det övervägande flertalet stod den emot såväl 1863 som 1865. Med hela den allmänna opinionen mot sig vågade likväl ståndet icke — bl. a. med hänsyn till kyrkans framtida ställning i folkmedvetandet — taga på sitt ansvar ett förkastande

av den vilande representationsförändringen 1865. Man fattade det bekanta beslutet att först invänta frågans utgång hos adeln. När den här gick igenom, var prästeståndets motstånd ändamålslöst och brutet. Grundlagsförslaget antogs utan votering — i verkligheten av en minoritet av ståndet, efter vad den påföljande massreservationen utvisade.

Man har häcklat prästeståndet för detta tillvägagångssätt, funnit dess försvar för det bestående svagt och dess reträtt utan värdighet, medan ridderskapet och adeln omstrålats av en ädelmodets och framsynthetens glans. Förf. uppvisar det skeva i denna tradition. Prästeståndets sakrika och genomträngande kritik bryter fördelaktigt av mot deklamationerna å Riddarhuset. Ett studium av protokollen lämnar intet tvivel om, varifrån de verkligt vägande och avgörande inkasten mot representationsreformen kommo. Prästeståndets åsikter äro främst sammanfattade i den ovannämnda stora reservationen 1863, av förf. införd som bilaga jämte förteckningar över Högvördiga Prästeståndets ledamöter vid riksdagarna 1862—63 samt 1865—66.

Med klarhet, pregnans och obestridlig följdriktighet kritiseras i reservationen den nya representationen i dess helhet, F. K., A. K. samt ämnenas behandling i riksdagen. Vad särskilt anmärkningarna mot F. K. vidkommer, gå de ut på att visa de otillfredsställande anordningarna i och för åstadkommande av den i kungl. propositionen förordade karaktärsskillnaden mellan kamrarne. Den längre valperioden, de strängare valbarhetskvalifikationerna och kammarens väljande av landsting — vilket f. ö. läte politiken obehörigt intränga på det kommunala livets område — allt detta syftar, framhålles det, till att grunda F. K. på en »förmögenhetens conservatism». »Men därmed har man», fortsätter reservationen, »ock kommit till sjelfva tyngdpunkten i det Kongl. Förslaget, till det, som, enligt dess idé, utgör den uteslutande garantien för caractersskilnaden: penningens allsvåldighet att skapa conservativa tendenser, penningens rätt att bilda den Första Kammaren. Här vore således mycket att säga; men tystnaden har ock sin vältalighet.»

Övergivandet av ståndsprincipen för samfällda val finner reservationen olyckligt och alltför brådstörtat. Man borde åtminstone stannat vid klassvalen, vilkas principiella överlägsenhet över de allmänna valen reservationen påvisar i följande ord, som, vad F. K. angår, just i dessa dagar hava sin fulla aktualitet: »Classvalsprincipens företräde framför de samfällda valens ligger deruti, att den å ena sidan i oinskränktaste mening, utan villkor af census eller andra positiva qvalifikationer, lemnar vägen öppen för de hittills orepresenterade att vinna inträde i representationen, utan att beröfva någon af de hittills representerade valrätt och valbarhet, under det att den å andra sidan undviker de samfällda valens Scylla och Carybdis, der man antingen måste binda representationsrätten vid penningen eller ock öppna dörrarne för demokratiens alla vådor». *E. F.*

Demokratiens utvecklingslinjer under krigets tryck.

Av

Professor **Pontus Fahlbeck.**

Världskrigets verkningar inskränka sig icke till de yttre politiska omvälvningar, som redan inträffat med Rysslands fall eller framdeles kunna komma att inträffa. Det har även ekonomiska, sociala och inre politiska följder av utomordentlig omfattning och vikt. Av de ekonomiska ha vi en smärtsam erfarenhet, allt sedan England började det orättfärdiga handelskriget med ty åtföljande blockad jämväl mot de neutrala. Även sociala verkningar av stor betydelse ha hos oss som i alla länder givit sig till känna genom arbetarfrågans snabba utveckling i för arbetarne gynnsam riktning. Härtill komma verkningar på det politiska livet och författningarna, som äro icke mindre märkliga, även om de i vissa fall framträda blott som tendenser, ej som fullbordade fakta.

Vi skola belysa ett par av dem. Men först en allmän anmärkning om krigets inflytande på det politiska livet och författningarna.

Allt sedan ett konstitutionellt liv uppstått och med det folkrepresentationer, som delade makten med regeringarna, ha krigen åtföljts av politiska förändringar, vanligen syftande till vidgad makt för de förra. Demokratiens framsteg under 1800-talet ha sålunda mestadels ägt rum under och i följd av storpolitiska kriser av ett eller annat slag och synnerligast krig. Detta är ock lätt förklarligt. De utomordentliga åtgärder, som i krigstid behöva vidtagas, och de stora offer, som av regeringarna krävas, måste själv-

fallet framkalla fordran på större andel i makten och större kontroll över dess utövning. Det är samhällets naturliga reaktion mot statens våldsamma ingrepp uti livets alla förhållanden, som i detta ger sig till känna. Detsamma märka vi för närvarande i alla länder, blott så mycket mer, som detta krig överträffar alla föregående under senare tid i fråga om kraftansträngning och längd. Framför allt krigets långvarighet har en skickelsediger verkan i detta och andra avseenden. För ett par hundra år sedan var ett krigstillstånd långt mindre fördärvligt än nu. Människorna voro då vana därvid liksom vid nöd och hunger och läto sådant ej allt för djupt gå sig till sinnes. Endast om kriget såsom det trettioåriga varade en hel generation igenom, inträdde allmän upplösning och kulturens förfall i det land, som var dess skådeplats. Men eljest betraktades även ett flerårigt krig som ett oundvikligt ondt, som man underkastade sig, utan att därav ändra sinnelag eller begära annat än fredens återställande. I nutiden, då kriget uppfattas som ett abnormt tillstånd och hungersnöd eller allmän brist som något rent onaturligt, förlora sinnena lätt jämvikten och bli fallna för ytterligheter. Skulle kriget och nöden fortfara lika länge, som England och Amerika alltjämt hota med, så kunde befaras, att anarkien på allvar reste huvudet, och samhällsbyggnaden litet varstans i Europa började vackla. Redan nu befinner sig Ryssland i ett sådant tillstånd och mångenstädes hoppas man, att det är blott början. Men även där utvecklingen icke tar sådana former, ha författningar och samhällsskick råkat i drift. De monarkiska författningarna demokratiseras, och demokratien både i författningarna och i det politiska livet är i färd med att förvandlas. Den monarkiska regimens förändringar känna vi sedan ett århundrade tillbaka och behöva ej här uppehålla oss vid den. Den omvandling, som håller på att försiggå med demokratien, är — i den utsträckning, den hotar att ta — ett tidsdrag, som påkallar uppmärksamhet.

Demokratiens förvandling försiggår emellertid icke efter en linje allenast utan efter två, diametralt motsatta. Vi kunna konstatera den ena, typiskt ren i Ryssland och Finland, där den på en gång ändade uti den sociala revolutionen, vidare uti de ditåt syftande rörelser inom alla länders radikala och demokratiska

partier, som vi dagligen kuna följa. Socialdemokraterna, den hittills yttersta flygeln av vänstern, vilka ävenledes åsyfta en social omgestaltning, men officiellt på evolutionens stillsamma väg, ha börjat söndra sig uti gammalsocialister och vänstersocialister, syndikalister, bolscheviker, »de röda», eller vad nu detta nya rent revolutionära parti kallar sig. Och, såsom det tyckes, icke utan framgång strävar denna ytterlighetsgrupp att taga ledningen bland hela massan av socialdemokrater. I alla händelser, vad man med visshet redan nu kan fastslå, är demokratiens snabba utveckling på denna väg mot den sociala revolutionen.

Detta är den ena utvecklingslinjen, uppburen af arbetarnes stora massa och deras förespråkare och följesmän inom det litterära proletariatet. Den andra, utgången från samhällets övre lager, följer en helt annan riktning. Den har också länge verkat, ehuru mera i det tysta, tills den nu kastat masken och visar sitt rätta kynne.

Säkerligen icke utan förvåning har mången erfarit det stränga regemente, som under kriget förts och föres uti ententens länder, alla redan förut och ett par sedan gammalt utpräglade demokratier. Ty även om England i mångahanda seder och inrättningar bibehållit karaktären av aristokrati, ehuru med starkt kapitalistisk läggning, så har dock författningen, särdeles genom senaste reform av Överhuset, allt mer förvandlats i demokratisk riktning. Under kriget har denna utveckling yttermera fortskridit, så att detta land nu lika väl som Frankrike och Förenta Staterna och även Italien kan i författningshänseende betraktas som ren demokrati. Men det märkliga är, att i alla desa länder en frihetsfiendtlig och autokratisk regim under kriget uppstått, som man icke trodde kunna förekomma där, varest folkstyre både teoretiskt och praktiskt var fullt genomfört, om också i parlamentariska former. De allmännaste medborgerliga rättigheter ha inskränkts eller upphävts, både yttrande- och församlingsfrihet. Ingen kritik tåles varken i pressen eller i parlamenten. Sådan brännmärkes som fosterlandsfientlig och till och med beläggës med svåra frihetsstraff. Så som regeringen i Förenta Staterna bekämpar dem, som våga tvivla på nyttan och rättfärdigheten av dess drakoniska påbud, har det knappast förekommit i någon despoti. Och även parlamenten hållas i

sträng lydno av de tre männen Wilson, Lloyd George och Clemenceau, i det att varje opposition under hånande och stränga ord klubbas ned av en lydig majoritet. Vad betyda Kejsar Wilhelm och Kejsar Karl inom sina länder i jämförelse med desse folkliga självherrskare? Demokratien har här förvandlats till den strängaste autokrati.

Detta är lika litet som revolutionen blott tillfälliga företeelser orsakade av krigets tryck, om de också därav förstorats och påskyndats. Det ena som det andra är yttringar av i demokratien liggande tendenser och utvecklingslinjer, bekanta allt sedan forntiden. Aristoteles har genom sin beskrivning av massväldet, oklokratien, sådant det redan då visat sig, för alla tider tecknat det ena slaget av demokrati. Han karaktäriserar det som tyranni, men i verkligheten var det, vad vi kalla den sociala revolutionen. Ty denna kan ej bestå utan våld och är därför städse tyrannisk, ehuru den principiellt icke syftar därtill, utan till rent folkvälde med upphävande av bestående förmögenhets- och klassolikheter. Den andra formen av utvecklad demokrati, den autokratiska och plutokratiska, kände Aristoteles ej till. Den förekom likväl även den i Antiken, men senare — uti Rom. Rom efter Grachernas tid var en demokrati av i grunden samma slag som Englands och Förenta Staternas i våra dagar, ehuru de skilda tidsförhållandena med syftning till personlig cæsarism naturligen föranleda stora olikheter. Men samma koncentration av statsmakten i en mans hand eller ett triumvirats — med en av de makthavande ledd folkförsamling — och samma rikemansvälde förekom då som nu.

Den pågående utvecklingen av demokratien så åt ena som åt andra hållet, är alltså ingen nyhet. Även samma förutsättningar, som i Antiken framkallade demokratiens urartning på olika sätt, förefinnas i våra samhällen — en avundsam och lysten underklass samt en storrik kapitalistklass. Den måttfulla demokratien, som med bibehållen frihet för de enskilde, styr sig själv i enkla former, fordrar andra samhällsförhållanden än de i flertalet länder nu rådande. Aristoteles har klart angivit dem såsom medelklassens övervikt och måttliga förmögenhetsvillkor inom ett begränsat statsområde. Blott Schweiz äger tillnärmelsevis liknande förhållanden uti sin övervägande bondebefolkning och sin ringa utsträckning.

De flesta andra länder och mest naturligen de stora kulturländerna ha en helt annan social struktur och andra yttre betingelser. Därför har demokratien i dem så svårt att stanna vid denna idealbild utan strävar att övergå, allra helst under den påfrestning, som kriget medför, till den ena eller andra avarten — den anarkiska, sociala demokratien eller den autokratiska, kapitalistiska demokratien.

Den sociala demokratien skulle dock näppeligen i nutiden få så många anhängare, funnes ej de socialistiska lärorna, och deras postulat klasskampen. Arbetarne äro icke längre proletärer i detta ords rätta betydelse. De ha mestadels goda inkomster och en ganska god levnadsstandard. Endast den trygghet mot fattigdomen, som egendom och innehavande av kapital skänker, sakna de. Men i alla kulturländer är man i färd med att genom försäkring bereda dem sådan trygghet. Aldrig har den egendomslösa kroppsarbetande klassen haft det så bra eller ägt så ljusa utsikter för framtiden som i våra dagar. Men sällan har det oaktadt missnöjet varit större än nu. Och skuld därtill är socialismen, som, vilka teorier den än må hylla, för arbetarne betyder helt enkelt herrskapsklassens avlägsnande och egendomens övertagande, företag efter företag. Att flertalet socialistiska teoretici tänkt sig socialismens fullbordan på annat sätt — genom statens övertagande av all produktiv egendom, såsom Marx fordrar, eller blott jordens indragning enligt Henry Georges recept, — blir för de socialistiska arbetarne alltmer gammaldags prat. Och man förstår lätt, huru den försmak av den socialistiska tvångsanstalten, som nu rådande ransonering och reglementering skänker, gör denna allt annat än tilltalande för unga och obändiga sinnen. Ännu finnas väl socialdemokrater av den gamla skolan, officiellt till och med i majoritet. Men många tecken förebåda, att den majoriteten är i färd med att försvinna här som i Norge och Finland, där gammalsocialismen helt uppgått i ungsocialism. De unge, som se saken på sitt vis, mötas av tydliga sympatier långt utanför sin egen krets, såsom hetsen mot de i Finlands frihetskamp deltagande s. k. brigadisterna utvisar. Länge torde det därför ej dröja, innan även hos oss och överhuvud uti de små och

mindre rika nationerna, vänstersocialisterna utgöra flertalet bland de socialistiskt anstuckna arbetarne.

Vad detta kan betyda, har det ohyggliga skådespelet i Finland klarligen uppenbarat. Finland hade genom sitt enkammaresystem med allmän och lika rösträtt för alla, män och kvinnor, som fyllt 24 år, nått så långt som den politiska demokratien överhuvud begär. Men detta är ännu icke demokratien, sådan den hägrar för våra dagars yngre socialister. Arbetarnes mobilisering genom allmän och lika rösträtt i stat och kommun för statsmaktens övertagande är blott förutsättningen för den sociala demokratien och dess syften. Men dessa äro, såsom nyss nämndes, ej statssocialism i en eller annan form utan en vida enklare och framför allt lättfattligare socialism, vilken kort och träffande uttryckes med det bekanta ordet: ôte toi de là que je m'y mette — bort med dig, nu är det min tur att sitta; eller bort med herrarne, nu vilja vi vara herrskap. Därför skall hela den vuxna högre klassen tillintetgöras, antingen så att alla vuxna män dräpas eller i bästa fall så, att de berövas ämbeten och egendom samt tvingas att övertaga de obetydligaste värv och göromål, att sopa gator, sälja tidningar o. s. v. I dessas ställe träda arbetarne som ämbetenas förvaltare och innehavare av egendomen och alla höga löner. Det är, som man ser, ingen verklig omgestaltning av samhälle och stat, som de röde eftersträva, blott en annan fördelning av rolerna i samhällsarbetet. De förut ledande skola bli de tjänande och de tjänande de ledande. Och vilja de senare ej godvilligt gå in härpå, så bort med dem. I Finland och Ryssland har både det ena och andra försökts för att förverkliga den sociala demokratien och det verkliga folkväldet.

Denna fruktansvärda, men under ett socialistiskt tänkesätt med klasskampen som på en gång medel och mål fullt konsekventa utveckling av folkväldet, är som nämnt icke någon nyhet. Samma syften och samma metoder ha beherrskat massan mer än tvåtusen år före Karl Marx och vår tids socialister. Den grekiska demokratien ändade i en rasande klasskamp, av alldeles samma slag som våra dagars. De fattige, såsom underklassen kallades, reste sig, dräpte eller förjagade de rike, överklassen, samt satte sig i besittning av deras egendom. Efter en tids skräckvälde störtades

denna folkstyrelse av de återvändande överklassarne. Och så fortgick det ibland både två och tre gånger, tills de grekiska småstaterna blevo ett lätt rov för angränsande stormakter, kulturen sjönk och folkminskning samt allmän fattigdom blev slutet på den grekiska frihetssagan. Likväl funnos i forntiden slavarne, som kunde hålla arbetet gående på vanligt sätt.

I nutiden måste en sådan demokrati, som den de röde hos oss och i alla länder vilja införa, i ett slag bringa kulturen på fall och hastigt sluta med allmän hungersnöd. Ty det är en vådlig villfarelse, varav desse ungsocialister besjälas, att kulturarbetet skulle kunna fortgå, sedan arbetarne med huvudet och arbetets ledare avlivats eller berövats sina platser. En hungerkatastrof, sådan som världen sällan skådat, kommer sannolikt under stundande vinter att giva de ryska bolschevikerna den handgripliga vederläggningen av deras läror. Men om det skall bringa deras likasinnade hos oss och annorstädes till förnuft, är mer än ovisst. Ty den demokratiska föreställningen om folkvälde, som nu behärrskar massorna, utgör den allmänna grund, varav dessa strävanden ständigt hämta ny näring. Så länge denna föreställning tillika med socialistiska idéer är så levande som i vår tid, så länge lära försök att realisera den sociala demokratien icke heller felas, — när icke den andra riktningen inom demokratien, den kapitalistiska, tar ledningen. Men något bestandande är icke att vänta av den sociala demokratiens seger, blott revolution och reaktion i ständig omväxling med kulturellt förfall och politisk nedgång för de folk, som hemsökas därav.

Emellertid, detta är den ena utvecklingslinjen, som den moderna demokratien följer. Den andra går åt rakt motsatt håll, såsom ovan antydts. Den rör sig ock på en helt annan scen. Förekommer den sociala demokratien hos de mindre eller såsom i Ryssland fattigare folken, återfinnes *den kapitalistiska demokratien* hos de stora och rika eller närmare bestämt hos de tre makter, som under kriget förvandlats till autokratier, Frankrike, England och Förenta Staterna, vartill som den fjärde med vissa inskränkningar kan räknas Italien, som ehuru i det hela fattigt dock har många stora förmögenheter. Naturligen lever uti dessa stater samma röda idéströmningar som i de andra. Men de beherrska

ej den stora massan utan uppträda personligt och lokalt som anarkism och anarkistiska klubbar uti storstäderna. Orsakerna härtill äro flera såsom landets och folkets storlek, som gör det svårt att samla arbetarne till gemensam aktion, och det allmänna välståndet inom den övervägande delen, som gör den mindre benägen för extrema idéer. Men först och sist beror det av kapitalets makt. Egendomens koncentration till storkapital i både fast och rörlig form eller den s. k. kapitalismen är den verklige herrskaren över dessa folk, vilken leder arbetarne liksom alla andra. Den gör det öppet och uppenbart på det ekonomiska området. Och den gör det fördoldt, och utan att mängden märker det, likaså på det politiska. Hur detta är möjligt och huru det tillgår, är ett för vidlyftigt ämne att närmare behandla. Endast några antydningar om förutsättningar och medel kunna här få plats.

Den första förutsättningen för kapitalets välde är naturligen, att det finnes i stor mängd och koncentration samt innehaves av kloka och företagsamma män. Ty det kapitalistiska styret kräver stora medel för propaganda och utförande. Den andra lika viktiga förutsättningen är demokratiska men tillika parlamentariska styrelseformer med allmän rösträtt och självstyre i lägre och högre instans. Detta är nödvändigt för att trygga inflytandet på allmänna angelägenheter samt, det icke minst viktiga, att låta folket tro sig styra land och rike.

De huvudsakliga medel, varigenom detta sker, äro i de båda anglosachsiska länderna partiorganisationerna, i Frankrike och även i Italien administrationen samt i alla pressen. The caucus eller bossväldet tillsätter i de förra länderna liksom administrationen i de senare alla folkförsamlingar, från kommunalrådet till parlamentet. Att det vanligen är två eller flera partier, som tävla om makten betyder intet, ty bakom dem stå mäktiga finansgrupper, om ock konkurrerande i enskilda fall, så dock eniga uti att skydda kapitalets intresse och upprätthålla själva styrelsesättet. De medel slutligen, varigenom de enskilde valmännen förmås att fullgöra sin rol uti detta maskineri, äro delvis olika i de olika länderna. I Förenta Staterna låta sålunda valmännen direkt köpa sig, i England brukas andra mindre stötande övertalningsmedel men dock av ekonomiskt slag. I de romanska länderna är det

påtryckning av prefekter och märer med sysslor och uppdrag som lockmedel, som utgör den drivande kraften. Men härtill kommer i alla länder pressen, som dagligen uppfostrar och leder massorna så, som dess förläggare, kapitalisterna, bjuda. En vad vi kalla fri press existerar knappt i dessa länder, åtminstone ej som tongivande. Samma rol spela nu även biograferna.

Med dessa av den demokratiska utvecklingen själv skapade medel styr kapitalet eller rättare de store finansmännen land och rike i dessa demokratier. De utföra därmed samma konststycke, som cesarismen i Augustus' händer på sin tid gjorde i Rom, och som Napoleon III i våra dagar försökte utan att rätt lyckas — att styra folket genom folket, utan att det vet därav. Till sitt väsen är den kapitalistiska demokratien en aristokrati i demokratiska former. I den praktiska politiken och statsstyrelsen ändrar den signal efter omständigheterna. I utrikespolitiken är den än pacifistisk än imperalistisk, allt efter som de ekonomiska intressena för tillfället bjuda. Inrepolitiskt är den i vardagslag och för det mesta mycket demokratisk: men i utomordentliga fall såsom nu under kriget kan den uppträda hänsynslöst autokratiskt, utan försyn för medborgerlig frihet och alla s. k. mänskliga rättigheter. De forne frihetshjältarne kunna då förvandlas till despoter. Men det hyckleri, varpå hela denna regim vilar, förbjuder dem att avlägga den demokratiska masken och de stora orden om frihet och rätt och annat dylikt. Det är innerst en föga tilltalande blandning av beräknande klokhet och folkliga illusioner, som ligger till grund för denna demokrati. Men den erbjuder även andra sidor.

Den kapitalistiska demokratien är i många avseenden en synnerligen passande form av självstyrelse, framför allt hos de stora folken. Massan av enskilde medborgare kunna här omöjligen överskåda de storartade företeelser, som rymmas uti och behövas för ett stort rike. Styrelsen måste därför ligga i händerna på en eller ett fåtal högt begåvade män, som stå ovan och oberoende av denna massa. Men tillika måste massan tro sig vara suverän och självstyrande. Annars känner den sig ej tillfreds och anser sig ej äga en fri författning. Den måste alltså få välja sina styresmän, ty däri består folkets styrelse uti nutiden. Att därvid de enskilde röstande dirigeras av en utanför stående, är en privatsak,

som man ej ger akt pa. Illusionen, att folket fritt tillsatt sin styrelse och alltså själv styr, förblir ändock orubbad. Och mer behövs ej.

Även verkliga skäl till belåtenhet under denna regim saknas ej. Storkapitalet sörjer för, att det ekonomiska livet blomstrar och därav följer både god utkomst för menige man och jämväl behörig omsorg om vetenskaper och konster. Att kapitalet låter sig väl betala för den självtagna tjänst det utför, är naturligt, men förbises eller överses liksom de andra nackdelar, som denna regim innebär, däribland främst en materialistisk livssyn, som i längden tär på folkens livsnerv eller hindrar dem att uppna det högsta av mänsklig kultur.

I jämförelse med den andra riktningen inom demokratien är den kapitalistiska himmelsvidt överlägsen. Man skulle därför gärna taga den trots dess inre brister, för att dymedelst bli av med bolschevismens spöke. Tyvärr låter den sig icke överallt inplanteras och särskildt ej hos de skandinaviska folken. Ty oaktadt vänsterpartierna här gjort allt för att införa den engelska parlamentarismen, saknas alla de ovannämnda förutsättningarna för den i Storbrittanien och i de andra ententeländerna rådande kapitalistiska demokratien. Sålunda har kapitalet, så mäktigt det än må vara i ekonomiska ting, såsom naturligt och billigt är, i våra länder ingen makt över det politiska livet. Det har icke hand över partierna, som övervägande äro klasspartier, isynnerhet arbetarnes, och som därför gå sina vägar under egen ledning och efter egna intressen. Och detsamma är fallet med pressen. Tidningsföretagen äro här mestadels självständiga ekonomiska företag, i alla händelser icke underhållna av kapitalet och än mindre köpta, såsom den politiska pressen är i de nämnda länderna. Framför allt äro de i senare tid talrikt uppväxande arbetare- och socialisttidningarna språkrör blott för sina anhängares idéer. Slutligen strider det alldeles mot de nordiska folkens vanor att rösta på befallning av för dem främmande partiledningar och ännu mindre av regeringens ämbetsmän. Det starkt utvecklade partilivet har visserligen så bemäktigat sig massorna, att den enskilde valmannen endast har att lyda order. Men orderna komma från det egna lägret och det fastställda programmet.

Ingen enda av de förutsättningar, varpå den kapitalistiska demokratien vilar, äro sålunda här till finnandes och intet av dess maktmedel. Skall hos dessa folk ett rent demokratiskt styrelsesätt försökas — det må sedan heta parlamentarism eller kort och godt folkvälde — så blir det av det andra slaget, d. v. s. ungsocialism eller bolschevism. Ty drömmen att hos oss upprätta en bonde- eller medelklass-republik efter Schweiz som mönster, vilken vissa svärmare hylla lär aldrig annat bli än en dröm. Våra folk eller rättare deras arbetareklasser ha alltför mycket ätit av det socialistiska kunskapträdet, för att den drömmen skulle kunna bli verklighet. Oss återstår, mänskligt att se, ingen annan form av demokrati än den röda, så omöjlig den i sig är — om vi *nödvändigt* skola överge den författning vi ha, den konstitutionella monarkien, vilken i nutiden är ett folkvälde lika väl som demokratien, men icke direkt som den utan indirekt med en regering, som står ovan partierna, ej är tjänare åt ett ibland dem och just därigenom kan fatta och följa den verkliga folkviljan. Ingen sådan nödvändighet föreligger, endast livliga önskningar å socialisternas sida och ett tanklöst instämmande beträffande rösträtten å den borgerliga vänsterns. Men detta är fara nog.

Bland de många lockelser, som i detta krig användas för att leda och missleda opinionen, är det från ententeländerna och särskildt Amerika utgående ropet, att Tysklands och Österrikes folk skola befrias, deras furstehus störtas och författningarna omstöpas till angelsachsisk eller fransk demokrati, en av de vidrigaste. De enda länder, där varken kapitalism eller socialism ha utsikt att segra, äro dessa. Man förstår därför det hat, som ägnas dem jämväl ur författningssynpunkt, icke minst från våra socialister av både ena och andra slaget. Det tyska riket är en rocher de bronce, som ännu motstår den demokratiska störtfloden, den må ledas av kapitalets män eller av bolschevismens. Vi må vara tacksamma för, att det gives någon del av den civiliserade världen, som förblir oberörd av dessa makters herravälde eller tvekamp — ty det är det öde, som hotar kulturfolken så godt som överallt annorstädes.

Den utomäktenskapliga fruktsamheten i Sverige.

Av

Fil. D:r **John Olsson**.

I ett föregående arbete[1] har författaren sökt bevisa, att de regionala variationerna i den *äktenskapliga* fruktsamheten i Sverige förnämligast äro att tillskriva de sociala klassernas olika utbredning inom landet och icke, såsom från vissa håll gjorts gällande, en existerande rasskillnad hos det svenska folket[2]. Nämnda undersökning av den sociala ställningens inflytande på den äktenskapliga fruktsamheten har i och med föreliggande uppsats utsträckts till att även omfatta dess inflytande på den *utomäktenskapliga* fruktsamheten.

Tillvägagångssättet har vid denna undersökning liksom vid den ovannämnda bestått i att söka utforska, huruvida någon korrelation i regionalt avseende existerar mellan den olika förekomsten av de olika samhällsklasserna och den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. Den i statistiken över valen till riksdagens andra kammare numera förekommande fördelningen av den röstberättigade befolkningen efter yrken lämnar material till ett konstaterande av de olika samhällsklassernas utbredning valkretsvis inom landet. I denna yrkesstatistik förekommer dessutom en sammanslagning valkretsvis av samtliga yrken i trenne stora huvudgrupper, grupp I, grupp II och grupp III, vilka respektive representera överklassen, medelklassen och underklassen.

Grupp I omfattar nämligen godsägare o. d., fabrikörer o. d., kontorspersonal, tjänstemän av högre grad, fria yrken, husägare, kapitalister m. fl.

Grupp II omfattar hemmansägare o. d., arrendatorer och bru-

---

[1] Statistiska studier över den äktenskapliga fruktsamheten med särskild hänsyn till dess beroende av den sociala ställningen. Gradualavhandling. Göteborg 1918. Kap. IV.

[2] Sundbärg: Emigrationsutredningen, bil. V, Bygdestatistik, sid. 4 ff. — Folkmängdens förändringar i Sverige åren 1881—1891. Bihang till Befolkningsstatistik år 1890. Flodström: Till frågan om rasskillnader inom Sveriges befolkning, Ymer 1915. — Sveriges folk, sid. 47 ff. Svenska folkets härstamning. Uppsala 1918.

kare, handtverkare, handlande (mindre), handelsbiträden, övriga näringsidkare, tjänstemän av lägre grad, folkskollärare m. fl.

Grupp III omfattar rättare, torpare, drängar i jordbruk, övriga jordbruksarbetare, sjömän och fiskare, alla övriga arbetare m. fl.

Genom denna yrkesstatistik erhålles ju endast en fördelning i yrken av männen över 24 års ålder, men med största sannolikhet torde denna fördelning vara representativ för hela befolkningen [1].

Den relativa numerären av dessa trenne stora sociala huvudgrupper inom de olika valkretsarna år 1911 [2] har i tabell 1 sammanställts med det oäkta fruktsamhetstalet för år 1910 inom nämnda områden. Material till beräkning av det oäkta fruktsamhetstalet inom valkretsarna har erhållits från K. Statistiska Centralbyrån.

TABELL 1.

Valkretsar.	Antal barnaföderskor med oäkta barn av 1,000 ogifta kvinnor i åldern 20—45 år. År 1910.	Grupp I %	Grupp II %	Grupp III %	Summa
Älfsborgs läns norra	20.07	2.47	55.33	42.30	100.00
Kronobergs läns östra	21.00	4.16	50.52	45.32	100.00
Jönköpings läns östra	22.76	4.07	53.03	42.90	100.00
Älfsborgs läns södra	22.92	3.92	45.30	50.78	100.00
Jönköpings läns västra	23.07	6.19	47.08	46.73	100.00
Kronobergs läns västra	23.64	2.70	59.60	37.70	100.00
Skaraborgs läns västra	23.83	3.33	49.44	47.23	100.00
Västerbottens läns norra	24.21	2.25	51.85	45.90	100.00
Älfsborgs läns mellersta	25.30	4.57	41.25	54.18	100.00
Ångermanlands norra	25.84	3.86	34.70	61.44	100.00
Hallands län	26.23	4.35	48.26	47.39	100.00
Värmlands läns västra	27.79	3.32	53.13	43.55	100.00
Skaraborgs läns norra	27.89	4.81	44.47	50.72	100.00
Kalmar läns norra	32.00	4.12	40.42	55.46	100.00
Kalmar läns södra	32.30	4.57	45.21	50.22	100.00
Västerbottens läns södra	32.52	3.99	55.06	40.95	100.00
Göteborgs och Bohus läns norra	34.02	3.23	40.69	56.08	100.00
Kristianstads läns nordvästra	36.57	3.89	53.15	42.96	100.00
Norrbottens läns södra	35.74	5.28	54.43	40.29	100.00
Göteborgs och Bohus läns södra	36.99	3.36	34.76	61.88	100.00
Hälsingborg, Landskrona, Lund	39.81	15.76	31.62	52.62	100.00

[1] Angående värdesättningen av denna yrkesstatistik se närmare författarens a. a., sid. 96 ff.

[2] Sveriges Officiella statistik. Allmänna val. Riksdagsmannavalen åren 1909—1911 av K. Statistiska Centralbyrån. Stockholm 1912.

Stockholms stads tvenne valkretsar ha i det följande sammanslagits till en.

Valkretsar	Antal barnaföderskor med oäkta barn av 1,000 ogifta kvinnor i åldern 20—45 år. År 1910.	Grupp I %	Grupp II %	Grupp III %	Summa
Kristianstads läns sydöstra......	41.81	4.86	51.69	43.45	100.00
Östergötlands läns södra......	42.18	3.13	43.05	53.32	100.00
Örebro läns södra	42.46	3.64	39.70	56.66	100.00
Östergötlands läns norra......	42.93	3 95	33.33	62.82	100 00
Malmöhus läns mellersta......	43.41	4.43	51.36	44.21	100.00
Blekinge län	43.70	6.08	28.31	65.61	100.00
Göteborgs stad	45.26	13.81	26.70	59.49	100.00
Malmöhus läns norra	45.78	4.65	38.03	57.32	100.00
Kopparbergs läns norra.........	46 25	2.89	60.59	36.52	100.00
Malmöhus läns södra	47.19	6.67	46.03	47.30	100.00
Gottlands län	48.26	3.94	57.79	38.27	100.00
Värmlands läns östra	48.70	6.60	35.71	57.69	100.00
Södermanlands läns södra......	50.77	4.76	33.83	61.41	100.00
Kopparbergs läns östra	49.38	6.58	43.14	50.28	100.00
Uppsala län........................ ..	50.95	7.23	38.32	54.45	100.00
Örebro läns norra.................	51.02	6.67	34.86	58.47	100.00
Värmlands läns norra...........	51.10	2 04	45.61	52.35	100.00
Kopparbergs läns västra.........	51.80	3.65	41.42	54.93	100.00
Norrköping och Linköping......	51.90	13.30	26.77	59.93	100 00
Västmanlands läns västra......	52.73	4.95	31.46	63.59	100.00
Gästrikland	53.62	6.38	31.01	62.61	100.00
Norrbottens läns norra	54.90	3.16	39.00	57.84	100.00
Stockholms stad	56.37	21.51	19.89	58.60	100.00
Stockholms läns norra	58.34	3.57	40.35	56.08	100.00
Malmö stad	59.43	13.99	39.94	46.07	100.00
Stockholms läns södra	61.31	11.11	25.78	63.11	100.00
Ångermanlands södra	62.87	5.45	31.25	62.80	100.00
Västmanlands läns östra	63.02	6.39	37.90	55.71	100.00
Jämtlands läns norra...........	64 02	2.46	44.72	52.82	100.00
Hälsinglands södra	67.42	4.30	36.20	59.50	100.00
Södermanlands läns norra ...	68.15	7.97	30.52	61.51	100.00
Jämtlands läns södra...........	71.88	5.73	46.05	48.22	100 00
Medelpad..............................	91.07	6.00	29.00	65.00	100.00
Hälsinglands norra	94.00	3.31	41.47	55.22	100.00

På grund av elementens stora antal och flerstädes befintliga tillfälliga fluktuationer hos talen vållar det svårigheter att av denna tabell erhålla någon uppfattning av korrelatförhållandet mellan social nivå och utomäktenskaplig fruktsamhet.

Göres emellertid en frekvensfördelning av elementen, erhålles följande korrelationssammanställning, som tydligen utvisar samhörigheten mellan företeelserna (tabell 2).

TABELL 2.

Antal barnaföderskor med oäkta barn av 1.000 ogifta kvinnor i åldern 20—45 år.	Antal valkretsar	Grupp I %	Grupp II %	Grupp III %
20—29	13	4.02	48.51	47.47
30—39	7	4.02	45.70	50.28
40—49	14	6.36	40.74	52.90
50—59	12	10.27	32.17	57.56
60—69	6	7.14	32.88	59.98
70—79	1	5.73	46.05	48.22
80—89	—	—	—	—
90—99	2	4.74	34.86	60.40

Av denna tabell framgår, att mellan utbredningen av grupp I, överklassen, och den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer synes icke någon vidare avsevärd korrelation vara rådande. En tydlig gång i siffrorna märkes endast i de fyra första klasserna, där numerären i grupp I tilltager, allteftersom det oäkta fruktsamhetstalet tilltager. Dessa fyra klasser omfatta dock 46 valkretsar, så att överhuvud taget förefinnes säkerligen en *positiv* korrelation, om än icke särskilt stor, mellan överklassen och den utomäktenskapliga fruktsamheten, d. v. s. att allteftersom den relativa numerären i grupp I ökas, resp. minskas, ökas, resp. minskas även det oäkta fruktsamhetstalet. Mellan grupp II resp. III och det oäkta fruktsamhetstalet synes korrelationen däremot vara rätt avsevärd, trots att i ett par av de fyra sista klasserna gangen något brytes. Mellan medelklassen och den utomäktenskapliga fruktsamheten råder *negativ* korrelation, d. v. s. att allteftersom det oäkta fruktsamhetstalet stiger, så avtager den relativa numerären i grupp II och tvärtom. Underklassen, grupp III, och det oäkta fruktsamhetstalet uppvisa däremot *positiv* korrelation.

Den exakta graden av statistiska företeelsers ömsesidighetsförhållande kan tydligtvis icke erhållas genom en dylik, nästan rent okulär bedömning. En metod, som emellertid sätter oss i stånd att i exakta siffror värdesätta statistiska fenomens beroende av varandra, lämnar den matematiska statistiken, nämligen i beräkningen av den s. k. korrelationskoefficienten *(r)*, vars formel lyder:

$$r = \frac{\Sigma xy}{N \cdot \sigma_1 \cdot \sigma_2},\ ^{1)}$$

[1] YULE. An introduction to the theory of statistics. London 1912. Sid. 157 ff. CHARLIER, Grunddragen av den matematiska statistiken. Lund 1912 (Statsvetenskaplig Tidskrift). Sid. 75 ff. WESTERGAARD. Statistikens Teori i Grundrids. Köpenhamn 1915. Sid. 389 ff. BOWLEY. Elements of statistics. London 1916. Sid. 316 ff.

där x och y utgöra serieelementens avvikningar från resp. seriers medium, N är antalet element och σ_1 samt σ_2 äro resp. seriers dispersioner.

Korrelationskoefficienten blir ett tal, vars värde varierar mellan 0 och 1 allt efter styrkan i sammanhanget mellan de undersökta företeelserna. Blir värdet positivt, råder positiv korrelation mellan de statistiska fenomenen, och blir värdet negativt, säges korrelationen vara negativ. Vid bedömandet av korrelationskoefficienten såsom mätare av graden i sammanhanget mellan företeelserna måste även tagas hänsyn till medelfelet[1] i koefficienten. Ju större denna är i förhållande till sitt medelfel, desto starkare beroende av varandra äro de observerade statistiska fenomenen.

Beräknas värdet av korrelationen mellan den utomäktenskapliga fruktsamhetens och de trenne stora samhällsklassernas numerära variationer inom de olika valkretsarna enligt nämnda formel[2], erhållas följande resultat:

Korrelationen mellan den utomäktenskapliga fruktsamheten och grupp I har koefficienten $+ 0.204 \pm 0.129$;

korrelationen mellan den utomäktenskapliga fruktsamheten och grupp II har koefficienten $- 0.487 \pm 0.103$;

korrelationen mellan den utomäktenskapliga fruktsamheten och grupp III har koefficienten $+ 0.468 \pm 0.105$.

Dessa korrelationskoefficienter bestyrka således det ovan sagda om korrelatförhållandena mellan ifrågavarande företeelser. Korrelationen mellan överklassen och den utomäktenskapliga fruktsamheten har en så ringa koefficient som $+ 0.204$, vilken dessutom är ungefär blott 1.6 gånger så stor som medelfelet. Överklassens utbredning synes därför knappast i någon nämnvärd grad utöva inflytande på den utomäktenskapliga fruktsamhetens storlek. Däremot synes medelklassens utbredning verka synnerligen kraftigt *förminskande* på det oäkta fruktsamhetstalet. Korrelationen är $- 0.487$ och mera än 4 gånger så stor som medelfelet. Ungefär lika kraftigt, men i motsatt riktning, verkar underklassens utbredning på det oäkta fruktsamhetstalet. Hos denna samhällsklass skulle sålunda skulden ligga till det förhållandet, att vissa delar av vårt land uppvisa en synnerligen hög, ja, ibland abnormt hög, utomäktenskaplig fruktsamhet.

Värdet på korrelationen mellan överklassen jämte underklassen och den utomäktenskapliga fruktsamheten blir naturligtvis lika stort, men med omvänt tecken, som värdet på korrelationen mellan medelklassen och den utomäktenskapliga fruktsamheten, eller

---

[1] a. a. å sid. 004.

[2] För att denna formel skall kunna användas, måste korrelationen vara *linjär*. Denna förutsättning finnes hos dessa korrelationer, vilket framgått vid grafisk framställning av dem.

$+ 0._{487} \pm 0._{103}$ d. v. s., där överklassen jämte underklassen ha sin relativt största utbredning, där är den utomäktenskapliga fruktsamheten högst och tvärtom.

Granskas tabell 1 närmare, så framgår det, att en del valkretsar bilda undantag från den allmänna gången i serierna. Således finnes det tydligen en del tillfälliga orsaker, som inverka på den utomäktenskapliga fruktsamheten. Dessa faktorer äro säkerligen främst folksedvänjor — framförallt i Norrland — såsom Statistiska Centralbyrån påvisat i sin utredning om »Utom äktenskapet födda barn» [1]. Något utförligare ingående på frågan om de tillfälliga orsakernas inflytande på den utomäktenskapliga fruktsamheten avser författaren icke i denna uppsats. Av framställningen ovan torde det emellertid ovedersägligen framgå, att de regionala variationerna i den utomäktenskapliga fruktsamheten till den ojämförligt största delen ytterst äro att tillskriva sociala och ekonomiska förhållanden, såsom de taga sig uttryck i befolkningens yrkesfördelning.

Vill man på grund av resultaten av ovan meddelade korrelationsberäkningar draga slutsatser med avseende på den utomäktenskapliga fruktsamhetens *storlek* inom de trenne stora sociala huvudgrupperna, så kan med bestämdhet påstås, att underklassen måste uppvisa den högsta utomäktenskapliga fruktsamheten, på grund av den starka positiva korrelation, som vi funnit råda mellan dess utbredning och det oäkta fruktsamhetstalets storlek. Den lägsta utomäktenskapliga fruktsamheten skulle man naturligtvis vara benägen att tillskriva medelklassen, till följd av den avsevärda negativa korrelation den uppvisade med det oäkta fruktsamhetstalet. Emellan underklassens och medelklassens utomäktenskapliga fruktsamhet skulle följaktligen överklassens ligga. Att det verkligen skulle förhålla sig så, att överklassen i genomsnitt har högre utomäktenskaplig fruktsamhet än medelklassen, måste anses fullkomligt absurdt, och rangordningen dessa tvenne samhällsklasser emellan är utan tvivel den motsatta, vilket framgår av följande.

Av tabell 3 finna vi, att positiv korrelation är rådande mellan över- och underklassens utbredning. Härigenom blir det då tydligt, att överklassens svaga numerär i förhållande till underklassens icke gör det möjligt för den att låta sin helt säkert svaga utomäktenskapliga fruktsamhet inverka på det gemensamma fruktsamhetstalet i de valkretsar där överklassen — och således även underklassen — har den relativt största utbredningen. Överklassens utomäktenskapliga fruktsamhet försvinner så att säga fullständigt i underklassens.

Den positiva korrelation, som fanns mellan överklassen och det oäkta fruktsamhetstalet kan m. a. o. även sägas vara *skenbar*, emedan överklassens utbredning icke i och för sig inverkar på den utomäktenskapliga fruktsamhetens storlek. Utan det är andra faktorer, främst då underklassens utbredning, vilka följa med över-

[1] I. Stockholm 1914, sid. 22 ff.

klassens utbredning och vilka bestämma den utomäktenskapliga fruktsamhetens storlek.

TABELL 3.

Den procentuella numerären i grupp III.	Antal valkretsar.	Den procentuella numerären i grupp I.
36—49	3	3.1
40—43	6	4.0
44—47	6	5.8
48—51	8	5.3
52—55	6	5.7
56—59	12	9.0
60—63	11	6.8
64—67	3	8.1

$r = 0.488 \pm 0.103.$

* *
*

I detta sammanhang kan det äga ett visst intresse att undersöka, huru den utomäktenskapliga fruktsamheten ställer sig i de trenne av *Sundbärg* och *Flodström* supponerade demografiska områdena, Norra, Östra och Västra Sverige [1]. Förutom den primära skillnaden mellan dessa områden i demografiskt hänseende, nämligen den äkta fruktsamhetens olika storlek, förefinnes enligt dessa författare även en del sekundära demografiska skiljaktigheter, bl. a. i fråga om den utomäktenskapliga fruktsamheten. Denna skulle vara högst i Östra och lägst i Norra och Västra Sverige.

I följande tabell 4 ha valkretsarna ordnats efter stigande värde på det oäkta fruktsamhetstalet, och bredvid varje valkrets har antecknats, till vilket demografiskt område den ungefär hör. I Sundbärgs och Flodströms undersökningar har den geografiska sönderstyckningen gått vida längre, till härader och socknar, men för att ge en bild i stort torde valkretsuppdelningen vara tillräcklig.

[1] Norra Sverige skulle utgöras av Norrbottens och Västerbottens län samt Ångermanland. Östra Sverige skulle ungefär omfatta området mellan dessa län och en linje dragen från norra delen av Kalmar sund till ungefär den punkt på norska gränsen, där Värmlands norra gränslinje infaller. Området väster och söder om denna linje skulle utgöra Västra Sverige.

TABELL 4.

Valkretsar.	Antal barnaföderskor med oäkta barn av 1,000 ogifta kvinnor i åldern 20—45 år. År 1910.	Ö = Östra Sverige V = Västra Sverige N = Norra Svvrige
Älfsborgs läns norra	20.07	V
Kronobergs läns östra	21.00	V
Jönköpings läns östra	22.76	V
Älfsborgs läns södra	22.92	V
Jönköpings läns västa	23.07	V
Kronobergs läns västra	23.64	V
Skaraborgs läns södra	23.83	V
Västerbottens läns norra	24.21	N
Älfsborgs läns mellersta	25.30	V
Ångermanlands norra	25.84	N
Hallands län	26.23	V
Värmlands läns västra	27.79	V
Skaraborgs läns norra	27.89	V
Kalmar läns norra	32.00	Ö
Kalmar läns södra	32.30	V
Västerbottens läns södra	32.52	N
Göteborgs o. Bohus läns norra	34.02	V
Norrbottens läns södra	35.74	N
Kristianstads läns nordvästra	36.57	V
Göteborgs o. Bohus läns södra	36.99	V
Hälsingborg, Landskr:a, Lund	39.81	V
Kristianstads läns sydöstra	41.81	V
Östergötlands läns södra	42.18	V
Örebro läns södra	42.46	V
Östergötlands läns norra	42.93	Ö
Malmöhus läns mellersta	43.41	V
Blekinge län	43.70	V
Göteborgs stad	45.26	V
Malmöhus läns norra	45.78	V
Kopparbergs läns norra	46.25	Ö
Malmöhus läns södra	47.19	V
Gottlands län	48.26	Ö
Värmlands läns östra	48.70	V
Kopparbergs läns östra	49.38	Ö
Södermanlands läns södra	50.77	Ö
Uppsala län	50.95	Ö
Örebro läns norra	51.02	Ö
Värmlands läns norra	51.10	V
Kopparbergs läns västra	51.80	V
Norrköping och Linköping	51.90	Ö
Västmanlands läns västra	52.73	Ö
Gästrikland	53.62	Ö
Norrbottens läns norra	54.90	N
Stockholms stad	56.37	Ö
Stockholms läns norra	58.34	Ö
Malmö stad	59.43	V
Stockholms läns södra	61.31	Ö

Valkretsar.	Antal barnaföderskor med oäkta barn av 1,000 ogifta kvinnor i åldern 20—45 år. År 1910.	Ö = Östra Sverige V = Västra Sverige N = Norra Sverige
Ångermanlands södra	62.87	N
Västmanlands läns östra	63.02	Ö
Jämtlands läns norra	64.02	Ö
Hälsinglands södra	67.42	Ö
Södermanlans läns norra	68.15	Ö
Jämtlands läns södra	71.88	Ö
Medelpad	91.07	Ö
Hälsinglands norra	94.00	Ö

Av tabellen framgår det, att V, d. v. s. Västra Sverige, dominerar i början av sammanställningen, medan Ö, d. v. s. Östra Sverige, dominerar i slutet. De sex valkretsar, som tillhöra Norra Sverige, ligga däremot spridda i serien, så att fyra befinna sig i början och två i slutet.

Västra Sverige och större delen av Norra Sverige uppvisa sålunda överhuvud den lägsta utomäktenskapliga fruktsamheten, medan Östra Sverige äger den högsta.

Men att denna olikhet skulle bero på en existerande rasskillnad hos det svenska folket är nog ganska problematiskt, då, såsom ovan visats, de regionala variationerna i den utomäktenskapliga fruktsamheten närmast äro att tillskriva de ekonomiska och sociala olikheterna inom landet.

Strödda meddelanden.

Stiftelse till statsvetenskapernas främjande. I sammanhang med 250-års-jubileet har vid Lunds Universitet upprättats en stiftelse till främjande av stats- och samhällsvetenskaperna. Till sin organisation är den ett mellanting mellan en statsvetenskaplig fakultet och en akademi för dessa vetenskaper. Liksom en fakultet är den fäst vid ett visst antal lärostolar och har ej fler medlemmar än deras innehavare. Men verksamhet och arbetssätt erinra mest om en akademi. Som denna stiftelse kommer att på det närmaste beröra Statsvetenskaplig Tidskrift, i det densamma bestämts till dess ordinarie organ, meddelas här nedan urkunden eller gåvobrevet in extenso.

"Gåvobrev.

För att hedra Lunds Universitet och minnet av den store Konung, som grundat detsamma, samt för att främja de vetenskaper, åt vilka jag ägnat mitt livs arbete, får jag härmed till Universitetet överlämna ett kapital, stort Kr. Tvåhundrafemtiotusen (250,000) att för all framtid förvaltas och användas för nedan angivna ändamål och på följande allmänna grunder:

Ändamål och uppgifter.

Denna stiftelse, som bör heta

›Fahlbeckska stiftelsen›

skall ha till ändamål:

1) *att* övertaga och fortsätta *Statsvetenskaplig tidskrift för politik, statistik, ekonomi* under samma titel med tillägget *Ny följd;*

2) *att* genom ersättning för tryckningskostnader och medels premier uppmuntra och stödja därtill värdiga arbeten inom nämnda vetenskaper, vilka ej kunna intagas uti tidskriften. Även histo-

riska arbeten, som röra sig på det statsvetenskapliga området, må på detta sätt understödjas. Understöd av antydt slag får likväl icke tilldelas akademiska avhandlingar för vinnande av doktorsgrad, åt vilka blott premier kunna, om de det förtjäna, tilldelas;

3) *att* understödja eller bekosta forskningar av statsvetenskaplig art, särskilt rörande svenska förhållanden i nutiden och i äldre tid (demografiska, sociala, ekonomiska och finansiella, statsrättsliga m. m.), men därjämte även andra (folkrättsliga och allmänt statsvetenskapliga);

4) *att* framställa ämnen för vetenskaplig forskning inom här och nedan berörda områden samt för däröver utförda arbeten utdela pris.

Närmare bestämmelser om tidskriften m. m.

Tidskriften vars litterära angelägenheter närmast handhavas av en redaktionssekreterare under nedan angivna Kollegiums överinseende och medverkan, bör utgivas med minst fem häften för år samt regelbundet innehålla: 1) vetenskapliga uppsatser, 2) strödda meddelanden, 3) litteraturöversikt — allt efter mönster av de större utländska publikationerna på området samt inom landet Historisk Tidskrift. Särskilt må rörande litteraturöversikten framhållas, att den bör omfatta all inhemsk statsvetenskaplig litteratur samt den viktigaste utländska. Även kommittébetänkanden och statistiska publikationer böra omnämnas och, ifall så anses lämpligt, refereras. — Slutligen må beträffande litteraturöversikten och därtill hörande granskning erinras, att de för att rätt tjäna till upplysning böra kort, men sakligt redogöra för innehållet uti varje föreliggande arbete, innan det, eventuellt, göres till föremål för kritiskt bedömande och värdesättning.

Som tidskriften uteslutande tjänar vetenskapliga syften jämte allmän upplysning, bör densamma icke intaga någon viss partiståndpunkt utan, när aktuella politiska spörsmål behandlas — vilket väl må ske —, vinnlägga sig om full objektivitet. Denna fordran är svår att uppfylla inom statsvetenskaperna, — undantagandes statistiken, vilken omfattar samhällslivets alla områden och därför lättare undgår ensidighet samt i siffermaterialet har ett stöd för sin saklighet. Nämnda fordran, som visserligen gör

statsvetenskapsmannen politiskt till »vilde», måste dock fasthållas. Ute i det offentliga livet, i press och i litteratur råder genomgående blott en partifärgad uppfattning av alla politiska och sociala ting. Så mycket nödvändigare är det, att vid Universiteten dessa vetenskaper äga en fristad, där oväldig forskning ägnas dem sine ira et studio, och där olika meningar kunna föras fram och brytas på vetenskaplig grund och i vetenskapliga former.

Även må erinras, att fordringarna på vetenskaplighet icke böra ställas så högt, att unga lovande krafter därigenom utestängas. Tidskriften har hittills låtit sig angeläget vara att lämna tillfälle för nybörjare inom vetenskapen att få sina arbeten, seminarieavhandlingar o. dyl. publicerade. Så bör även framdeles ske, så långt sådant, utan men för den rent vetenskapliga uppgiften, lämpligt synes. I övrigt vill jag inga föreskrifter giva, huru tidskriften bör skötas eller övriga uppgifter fyllas, fullt förvissad om, att vetenskaperna själva, även om subjektiva värdesättningar för en tid leda på villospår, slutligen finna rätta vägen, liksom att de män, som äro satte att vårda desamma, skola veta att följa den.

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja, utom och jämte de uppgifter, som ovan angivits. Det gäller det stora ämnet om *folks, staters och kulturers förfall och undergång.*

Den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår, kan väcka farhågor för, att de folk, som närmast därav hemsökas, stå inför ett sådant öde. Men manspillan och annan ödeläggelse i krig ersättas snart inom ett livskraftigt folk, blott icke inre sjukdom kommer till. Ty mestadels när folk och kulturer gingo under, var orsaken därtill jämte yttre övervåld inre brister, sjukdomar i känsla och vilja. Sådana ha redan yppat sig i krigets spår ej blott uti de krigförande länderna utan i alla. Rättsbegreppen hålla på att fördunklas, varigenom samhällsordningen hotas i hela Europa, därest kriget skulle länge fortgå. Men värre än dessa kanske övergående sjukdomstecken äro andra, som redan länge vittnat om folklig ohälsa. Sådana hos de flesta kulturfolk framträdande tecken äro en materialistisk livssyn med kapitalism ovantill i samhället och socialism nedan, samt det s. k. tvåbarns-

systemet. Härtill märkas för Sverige särskilt den ringa äktenskapligheten och det stora antalet utom äktenskapet födda barn; bristande nationalkänsla med därav följande stor emigration och försvarsolust; vidare statskänslans och statlydnadens undanträngande i det allmänna livet och rättskänslans i det enskilda av partikänsla och partilydnad. Det är många och svåra sjukdomstecken, som kunna konstateras inom Sveriges folk och hos alla folk i närvarande tid. Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot, om bot står att vinna. Men förutsättningen för det är i första hand att känna det onda, icke blott i det enskilda fallet utan i allmänhet. Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång, genom tiderna, dess förebud och dess förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna — det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testemente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Styrelse och arbetsorganisation.

För utförande av det med stiftelsen avsedda ändamålet bildas ett Kollegium, bestående av de ordinarie innehavarne utav lärostolarne *i Statskunskap, Statsrätt och folkrätt m. m., Statistik* — jag hoppas, att den utlovade lärostolen i detta ämne ej må länge låta vänta på sig — i *Nationalekonomi m. m., Historia* samt *Klassisk fornkunskap och antikens historia* vid Lunds Universitet. Härvid är att märka, att med »statistik» förstås verklig statistik, icke s. k. matematisk statistik, vilken är en gren av matematik och alltså icke tillhör kretsen av humanistiska discipliner och särskilt icke statsvetenskaperna, däruti inbegripet historia, för vilka stiftelsen är avsedd.

Framtida förändringar beträffande de ovan nämnda lärostolarne, genom deras dubblering eller specialisering inom de angivna ämnena, inverka icke på samtliga här avsedda professorers rätt att sitta uti kollegiet. Om och när lärostol uti *sociologi* vid Universitetet inrättas, äger även dess innehavare taga säte uti Kollegiet.

Tillförordnad, som under ledighet upprätthåller en lärostol, må kallas till och deltaga uti Kollegiets sammanträden, men kan icke tjänstgöra som præses.

Kollegiets arbeten ledes av en *præses*, vartill i ovan avgiven ordning respektive professorer kallas för ett år i sänder, samt en *sekreterare*, helst docent i statistik, om sådan finnes och är därtill passande och villig, eljest annan av Kollegiet inom eller utom sig på obestämd tid utsedd man, vilken tillika skall vara *redaktionssekreterare* för tidskriften. Andra biträden vid tidskriftens skötsel utses på enahanda sätt; skolande härvid liksom i allmänhet iakttagas, att för förvaltningsändamål ej större medel tagas i anspråk, än nödigt är. — För tidskriftens utgivande, insända skrifters bedömande m. m. kunna särskilda nämnder inom Kollegiet tillsättas, ävensom krafter utanför Kollegiet tagas till hjälp, t. ex. för recensioner, allt efter Kollegiets beprövande.

Kollegiet skall årligen hålla sju ordinarie sammanträden, fyra under vårterminen, tre under höstterminen, samt i övrigt så många tillfälliga sammanträden, som för uppdragets rätta skötsel äro erforderliga. De ordinarie sammanträdena böra fastställas en gång för alla till viss månads- och veckodag. Förhandlingsordningen vid sammanträdena är densamma som vid fakulteternas sammanträden. För besluts fattande fordras i mindre, löpande ärenden, att utom præses minst två äro närvarande; vid frågor av större betydelse böra minst fyra utom præses i behandlingen deltaga. Vid sammanträdena skall protokoll föras.

Ekonomisk förvaltning.

Stiftelsens medel böra förvaltas av Universitetes drätselnämnd, varvid en eller två af Kollegiet därtill utsedde ledamöter må äga att som rådgivande taga del uti nämnda förvaltning. Inventering och revision verkställes på sätt, som för Universitetets övriga fonder är föreskrivet; skolande därjämte en ledamot av juridiska fakulteten, ej tillhörande Kollegiet, vilken därtill av Rektor anmodas, i revisionen deltaga samt över den och stiftelsens tillgångar årligen avgiva berättelse.

Stiftelsens fonder utgöras av:

A) ovannämnda kapital, benämnt *Grundfond*, med till detsamma inflytande medel, vilka samfält böra vara placerade i säkra räntebärande papper eller inteckningar;

B) nedan omnämnda *Understödsfond*, som mot högsta ränta hålles tillgänglig i Skånska Handelsbanken eller dess framtida efterföljare.

Utav årliga ränteavkastningen å grundfonden samt genom tidskriften inflytande medel skola följande ordinarie utgifter bestridas:

1) avsättning till grundfonden under de första tio åren med tio procent av dennas avkastning samt därefter under tjugo år fem procent, och sedan denna eller en lägre procentsats, så länge lämpligt synes, för att med hänsyn till sjunkande räntefot och penningvärde hålla avkastningen uppe vid nuvarande köpkraft samt föröka densamma;

2) arvode till den för året fungerande præses 200 kronor, så länge ingen lärostol uti statistik finnes, därefter 300 kronor, samt för varje ordinarie sammanträde till en var däri deltagande ledamot en jeton, vilken löses med 5 kronor;

3) tidskriftens utgivande, inklusive arvoden till redaktionssekreterare tillika kollegiets sekreterare samt till ett, helst kvinnligt, biträde för tidskriftens expedition och ekonomi;

4) författarearvoden för i tidskriften intagna artiklar, litteraturgranskningar m. m.; börande dessa arvoden bestämmas efter gängse priser, men, där så anses lämpligt, med skälig jämkning uppåt och nedåt;

5) ersättning till vederbörande professor eller hans ställföreträdare för granskning av till hans ämne hörande artiklar, som av utanför stående erbjudas tidskriften, när sådan granskning ej kunnat av redaktionssekreteraren utföras, ävensom för annat, ovan antydt, särskilt uppdrag;

6) ersättning till Akademiräntmästaren för skötseln av stiftelsens medel, inklusive tidskriftens ekonomi och övrig ekonomisk förvaltning årligen 100 kronor, ävensom till den ovannämnda revisorn 50 kronor;

7) hyra för och uppvärmning av lokal för tidskriftens expedition och eventuellt bibliotek, så vida ej Universitetet välvilligt kan tillhandahålla sådan lokal liksom rum för Kollegiets sammanträden.

Skulle i en framtid de i förestående punkter nämnda kontanta ersättningarna genom penningvärdets sjunkande varda väsentligt förringade, må de på ansökan därom av Kanslersämbetet kunna höjas, dock städse med iakttagande av nödig sparsamhet. Återstående räntemedel tillföras en särskild fond, ur vilken premier, anslag till tryckningskostnader av därtill förtjänta arbeten samt statistiska och andra undersökningar bestridas eller understödjas. Denna fond, vilken benämnes *Understödsfonden*, förvaltas och förräntas särskilt, såsom ovan nämnts. Finnas medel tillgängliga utöver de för de egentliga statsvetenskaperna i anspråk tagna, må anslag därav jämväl kunna givas till understöd åt andra humanistiska vetenskaper, främst klassisk fornkunskap och svensk historia i allmänhet.

Över stiftelsens verksamhet och förvaltning utgives årligen av præses en berättelse, vilken införes uti tidskriften tillika med revisionsberättelsen, börande denna åtföljas av full specifikation av inkomster och utgifter.

Slutligen anmodas stiftelsen vänligen att underhålla och vårda den grav för mig och mina efterkommande, som kan komma att anläggas å Lunds norra kyrkogård.

Tillägg.

Skulle under min livstid vid tillämpningen av ovan givna bestämmelser visa sig behov av ändring däri, må jag vara berättigad, att sådan ändring göra. Därefter må behövlig ändring kunna företagas av Konungen på vederbörlig framställning av Kollegiet samt efter utlåtande av Konsistoriet och Kanslersämbetet. Dock må sådan ändring icke gälla det avsedda ändamålet eller stiftelsens grunder.

Skulle av en eller annan orsak någon av ovan uppräknade lärostolars innehavare förklara sig förhindrad att inträda uti förenämnda Kollegium samt övertaga därmed förenade förpliktelser enligt här givna bestämmelser, må det ankomma på det Större

akademiska konsistoriet att kalla annan kompetent person att intaga dennes plats.

Djursholm 21 Sept. 1918.

Pontus Erland Fahlbeck».

Emellertid är ännu icke bestämt, huruvida stiftelsen kommer att övertaga Statsvetenskaplig Tidskrift redan med ingången av nästa år, eller så först med 1920 kan ske. I övriga delar träder densamma omedelbart i verksamhet, så snart Kanslerns tillstånd för Universitetet att mottaga den erhållits.

Litteratur.

JOHN OLSSON: *Statistiska studier över den äktenskapliga fruktsamheten med särskild hänsyn till dess beroende av den sociala ställningen.* Göteborg 1918. 168 sid. Gradualdisp.

Alla de förträffliga prestationer till trots, vilka man kan räkna det svenska systemet för upptagande av befolkningsstatistiska data till godo, är det likväl ej svårt att sätta fingret på dess svaghetspunkt. Under de sista av dessa dagar har denna svaghetspunkt blivit särskildt starkt belyst i det från statsmakternas sida initiativ tagits till åstadkommande av en förbättrad yrkesstatistik. I själva verket är vår yrkesstatistik allt annat än tillfredsställande och, i betraktande av den stora praktiska betydelsen av en tillförlitlig yrkesstatistik, är det ej underligt att just detta förhållande skall bli föremål för riksdagens anmärkningar.

Men det är ej blott beträffande yrkesstatistiken som det rådande systemets svagheter komma till synes. På ett flertal andra områden göra de sig i lika mån gällande. Faktiskt äro de i sin helhet betraktade oupplösligt förbundna med själva arten av de svenska folkräkningarna.

Som bekant grunda sig de svenska folkräkningarna på utdrag ur kyrkoböckerna, vilka vart tionde år insändas till och bearbetas av Statistiska Centralbyrån. Hur väl man än förstått att göra kyrkoböckerna till ett pålitligt register över befolkningen med avseende på dess numerär och sammansättning till kön, ålder och civilstånd, så har man ej varit lika lycklig med avseende på yrkesuppgifterna, detta trots det att man sökt förbättra dem med ledning av en i samband med mantalsskrivning genomförd särskild yrkesenquête. Och än mera, vilket i detta sammanhang är av än större betydelse, man saknar fullständigt alla användbara familjestatistiska uppgifter.

Hur man nu skall gå tillväga för att verksamt avhjälpa dessa brister, om det är möjligt inom ramen för det rådande systemet, eller om man måste övergå till verkliga folk- och yrkesräkningar efter kontinentalt mönster, får väl den blivande utredningen avgöra. Men ett är säkert, och det är att alla reformer på detta område få karaktären av halvmesyrer om icke samtidigt med en förbättrad yrkesstatistik också en verkligt användbar familjestatistik kommer till stånd.

Är yrkesstatistiken av oerhörd betydelse för det praktiska livet och för befolkningsläran i sin helhet, så är familjestatistiken det icke mindre, särskildt som den måste utgöra grundvalen för all befolkningspolitik. Också intar familjestatistiken en framskjuten plats pa de flesta kulturländers befolkningsstatistiska program, och dess betydelse belyses av den ingående behandling dess organisation blivit föremål för fran det internationella statistiska institutets sida.

Som det nu är sa rymmes inom ramen för den svenska officiella statistiken ingen möjlighet för någon egentlig familjestatistik. Det är därför så mycket mera glädjande att vi i John Olssons bok fått en första ansats till en modern svensk familjestatistisk undersökning[1], om än denna av omständigheternas makt måst huvudsakligen grundas på ett ytterligt begränsat material, nämligen resultatet av en för stadsfullmäktiges i Göteborg räkning genomförd enquête bland Göteborgs stads kommunala befattningshavare.

John Olssons bok har till ändamål att undersöka fruktsamheten inom äktenskapet och dess beroende av den sociala nivån. Den härför använda metoden — den att räkna barnantalet inom varje vid en viss tidpunkt bestående äktenskap — är som sådan visserligen icke ny. Samma väg har förut beträtts av bl. a. Rubin och Westergaard för danska förhållanden (Aegteskabsstatistik Kbhvn 1890), och i samband med senare folkräkningar ha liknande undersökningar utförts särskildt inom den danska och franska officiella statistiken.

Det viktigaste i metodologiskt hänseende är uppdelningen av materialet efter barnantalet kombinerat med samhällsställning och äktenskapens varighet. Som föremål för de statistiska jämförelserna tjäna så den procentuella förekomsten av äktenskap med olika barnantal och medelantalet barn inom en var samhällsklass och varighetsgrupp. Resultatet av undersökningen har, i stort sett, blivit en bekräftelse av vad man förut visste från andra länder, nämligen att fruktsamheten sjunker med stigande social nivå.

Så till vida erbjuder arbetet alltså intet egentligt nytt, men därmed är det ej sagt att det saknar sitt speciella intresse, då erfarenheter från främmande länder ej utan vidare kunna utsträckas till svenska förhållanden och då de bevisade fakta ej i tillräcklig grad räknas med av alla svenska forskare.

Primärmaterialets insamlande har, som sagts, ägt rum på uppdrag av Göteborgs stadsfullmäktige. Frågeformulären, som bland annat upptagit: Namn och anställning, födelsedatum, civilstånd, äktenskapets ordningsnummer, datum för dess ingående, avlöning, inkomst och natura-förmåner 1915, antalet levande och döda barn.

---

[1] Naturligtvis är John Olssons bok ej den första svenska familjestatistiska undersökningen. Av äldre arbeten behöva vi blott hänvisa till Prof. Fahlbecks bekanta verk »Sveriges adel». I sitt slag har emellertid John Olssons bok ej några svenska förelöpare.

hustruns födelsedatum samt döda barns dödsdag, ha distribuerats av Göteborgs stadsfullmäktiges beredning för ärenden angående stadens befattningshavares avlönings- och pensionsförmåner, och har distributionen skett genom stadens verk och styrelser. Ifyllandet av formulären har dels gjorts av de frågade befattningshavarna själva, varvid i regel en tjänsteman inom resp. verk och styrelser utövat den nödiga kontrollen, dels ha vederbörande förmän ifyllt vissa uppgifter.

Det material som sålunda insamlats har naturligen blivit ganska litet till omfattningen. I allt ha uppgifter beträffande 3,008 äktenskap erhallits och uppdela sig dessa på 1,094 »tjänstemän» och 1,914 »arbetare». Uppdelas nu detta material på ytterligare underavdelningar, nämligen tjänstemännen på »egentliga tjänstemän» och »betjänte», arbetarna på trenne inkomstklasser och slutligen dessa underavdelningar på 5 grupper i avseende på äktenskapens varighet samt efter antalet levande resp. döda barn, så blir tydligen de för procentberäkningarna till buds stående talen ganska små. Detsamma gäller då också medeltalsberäkningarna.

Det må nu särskildt, till författarens fördel påpekas, att han, väl medveten om sitt materials obetydliga omfång och den härmed förknippade faran att föras bakom ljuset av tillfälliga olikheter, genom att utföra omfattande s. k. medelfelsberäkningar, på ett verksamt sätt förstått gardera sig mot för vidtgående slutsatser. Författaren har sålunda gått fram med en i allo berömdvärd försiktighet, i det han ej beaktat andra olikheter än sådana, som vida överstiga det fel, som på grund av tillfälligheternas spel rimligen kunnat väntas vara förhanden. Från denna synpunkt sett, och i den mån talen icke av andra grunder äro felaktigt tydda, torde de dragna slutsatserna vara ungefär lika mycket värda, som om ett flera gånger större material varit för handen. I detta avseende utgör också arbetet en välgörande kontrast mot vad som eljest ej sällan förekommer från deras sida som bedriva statistiska forskningar utan att vara i besittning av den speciella träning som en matematisk utbildning skänker.

Författaren finner nu, att i procent av alla äktenskap inom vederbörande grupp arbetarna äro relativt mindre representerade med 0—3 barns äktenskap än vad tjänstemännen äro, medan de naturligen äro relativt starkare representerade av äktenskap med över 4 barn. Detta gäller såväl för äktenskap som varat över 15 år som för sådana som varat över 20 resp. 25 år (tab. 4). Likaså uppvisa arbetarna ett högre medeltal födda barn än tjänstemännen och den iakttagelsen håller streck i alla varighetsklasser (0—5, 5—10, 10—15, 15—20, 20—25 och 25— år, tab. 6). För äktenskap som varat mer än 25 år var hos arbetarna medeltalet $5_{.41}$ barn, medan det för tjänstemännen blott var $4_{.44}$. Samtidigt visade det sig att medan tjänstemännens typiska fruksamhet höll sig kring ungefär 3 à 4 barn så var den för arbetarna ungefär 4 à 6 barn.

I det följande särskiljer författaren på egentliga tjänstemän (jurister, läkare, högre och lägre teknici, lärare och kontorspersonal) samt betjänte (vaktmästare, portvakter m. m. samt poliskonstaplar och brandkarlar). Vidare uppdelas arbetarna pa 3 inkomstklasser (arbetare med över 1600, 1300—1600 och under 1300 kronors inkomst). Beträffande dessa grupper påvisar förf. att fruktsamheten är lägre hos eg. tjänstemän än hos betjänte. Rörande arbetarna däremot menar sig förf. finna belägg för att fruktsamheten skulle vara lägst hos den lägsta inkomstklassen, en slutsats, som *om den vore riktig,* onekligen skulle förtjäna att särskildt beaktas, i det den skulle kasta ljus över de vägar, pa vilka den bekanta tendensen att inskränka barnantalet så smaningom tränger ned även till arbetareklassen. Emellertid har författaren här gjort ett felslut, som vi skola närmare beröra i det följande.

Efter att ha lämnat en historik över familjestatistikens utveckling i olika länder och berört några familjestatistiska monografier, samt efter att ha diskuterat en del utländska siffror, övergar förf. till en undersökning av nettofruktsamheten, d. v. s. en undersökning baserad på de *levande* barnens antal. Som störande faktor beträffande de olika sociala gruppernas rangställning kommer här dödligheten bland barnen. Denna uppvisas vara i stigande dels med barnkullarnas storlek, dels med barnalstringens intensitet. Därtill kommer så, att dödligheten visar ett markerat avtagande med växande social nivå. Uppenbarligen ligger häri intet överraskande. Slutsatserna bekräfta för övrigt blott de iakttagelser som gjorts i andra länder. Effekten av dödligheten bland barnen belyses bl. a. av, att medeltalet överlevande barn i äktenskap som varat över 25 ar bland tjänstemännen var 3.57 och hos arbetarna 4.14 medan motsvarande medeltal födda barn var 4.44 resp. 5.41. Arbetarnas medelantal barn reduceras sålunda mera genom döden än vad tjänstemännens gör.

Sitt tredje kapitel ägnar författaren åt frågan om fruktsamhetens »rationalisering». Undersökningen inriktar sig här på att konstatera huruvida någon förändring i tiden mellan de olika födslarna ägt rum. Förf. har sålunda undersökt tiden mellan vigseln och födslarna samt mellan de olika födslarna i äktenskap som ingåtts under tidsperioderna 1886—1895; 1896—1905 och 1906—1916. Endast de barn ha medtagits, som ha fötts under nämnda tidsperioder. Resultatet har blivit att tiden mellan vigseln och första, andra och tredje barnets födelse efterhand förkortats. Tiden *mellan* de olika barnens födelse har däremot avsevärt förlängts. Dessa till synes motstridande resultat förklaras därutav, att i de nyare äktenskapen vida flera avlelser ske före vigseln än vad fallet var i de äldre.

Slutligen genomför förf. i sitt fjärde och sista kapitel en undersökning från helt andra utgångspunkter än de föregående. Det gäller här påvisandet av sambandet mellan de olika sociala klassernas utbredning inom olika territoriella enheter i Sverige och

fruktsamhetstalets storlek. Materialet för den sociala uppdelningen har hämtats ur valstatistiken, den enda officiella svenska statistik, som tillåter en uppdelning på sociala klasser inom smärre områden än länen. Till territoriella enheter ha tagits valkretsarna, och fruktsamhetstalen ha beräknats på övligt sätt som proportionen av barnaföderskor med äkta barn på 1000 gifta kvinnor i åldern 15—45 år. Den sociala fördelningen på trenne klasser »överklass», »medelklass» och »underklass», vilka sammanfalla med valstatistikens välbekanta grupper I, II och III, gälla år 1911, medan fruktsamhetstalen beräknats för år 1910, ett förfaringssätt till stöd för vilket åberopas, att de gifta kvinnornas antal blott kan erhållas enligt folkräkningen 1910 (ett föga hållbart skäl då ju folkräkningen ägde rum $^{31}/_{12}$ 1910 och dess resultat sålunda lika väl kunde använts för beräkning av fruktsamhetstalen under år 1911, eller kanske hellre, då den sociala fördelningen endast långsamt ändrar sig, för beräkningen av den stabilare genomsnittsfruktsamheten för båda åren).

Förf. lyckas här påvisa en påfallande antagonism mellan överklassens relativa utbredning och fruktsamheten. Det egendomliga är emellertid att en liknande, ehuru svagare antagonism uppvisas mellan fruktsamheten och underklassens utbredning. Förf. drar av dessa fakta den slutsatsen att överklassens närvaro verkar deprimerande på fruktsamheten, men bestrider slutsatsens giltighet beträffande underklassens utbredning. Som skäl härtill anföres, att det är en stark parallellism mellan överklassens och underklassens utbredning. De utbreda sig nämligen båda inom de olika orterna så, att där överklassen är talrik där är i regel också underklassen det, vadan antagonismen mellan fruktsamheten och underklassens utbredning kan anses skenbar och förklaras genom den inom den matematiska statistiken så välbekanta partiella korrelationen. Med andra ord, förf. menar, att det är överklassen som verkar deprimerande på fruktsamheten, men att, då den samtidigt, där den är talrik och fruktsamheten alltså låg, åtföljes av en relativt talrik underklass, denna som följd härav kommer i antagonism till fruktsamheten. Som stöd för denna teori åberopar förf. en matematisk granskning, som undertecknad genomfört av siffrorna. Ett exempel kunde kanske bidraga till att klargöra vad frågan gäller. Antag att överklassens fruktsamhet är låg och medelklassens och underklassens högre. Antag vidare att de två sistnämnda klasserna ha samma fruktsamhet. En följd härav skulle nu bli den, att inom de områden, där överklassen är relativt talrik och alltså de båda övriga klasserna tillsammans relativt fåtaliga, fruktsamheten skulle bli låg. En antagonism mellan överklassutbredning och fruktsamhet bleve alltså följden. Däremot kan det här icke ha något som helst inflytande på fruktsamheten, hur medelklassen och underklassen *sinsemellan* fördela sig. Inträffar det därför, att i de trakter där överklassen är talrik, underklassen också är det på medelklassens bekostnad, så bleve den solklara följden, att även underklassens utbredning uppvisade antagonism mot fruktsam-

heten, och detta utan att på något sätt utöva direkt inverkan därpå. Det berörda fenomenet är som sagt välkändt av alla matematiskt orienterade statistici, och frågan om det är förhanden låter sig lätt avgöra med enkla matematiskt statistiska räknemetoder. I föreliggande fall vill det verkligen synas, som om underklassens oväntade, negativa inflytande på fruktsamheten skulle vara blott skenbart.

Så langt avhandlingens positiva resultat. Beträffande dess fel och brister kunde en hel del vara att tillägga. Också har anmälaren i egenskap av Humanistiska Sektionens i Lund opponent redan en gång förut haft anledning rätt ingående dröja vid en kritisk granskning av arbetets metod och resultat. Emellertid kan det ej komma ifråga att på detta ställe i detalj utveckla denna kritik. I det vi anmärka att avhandlingen ingalunda är fri från en del ojämnheter och inkonsekvenser vilka, präglade som de äro av den hast med vilken avhandlingen kommit till, dock icke äro vare sig flera eller mera graverande, än att de i en summarisk anmälan saklöst kunna överhoppas, skola vi blott beröra några huvudsynpunkter.

Vad då först angår resultatens hållbarhet i stor sett så är det uppenbart, att en uppdelning efter kontrahenternas (eller åtminstone hustruns) ålder vid äktenskapets ingående är en nödvändig förutsättning för dess bedömande. Med ledning av andra forskares resultat vet man nämligen, att åldern vid vigseln har ett högst betydande inflytande på ett äktenskaps fruktsamhet. Därtill kommer också, att äktenskapsåldern i allmänhet är lägre inom de lägre samhällsklasserna än inom de högre. Man kunde då måhända mot författarens resultat, att barnantalet är högre för arbetarna än för tjänstemännen, anmärka, att detta till stor del kan bero på att arbetarna gifta sig vid yngre ålder. Det måste därför i varje fall beklagas, att i förf:s arbete inga hållpunkter för bedömande av denna fråga är förhanden. Nu kan det visserligen ifrågasättas, huruvida icke materialet verkligen är allt för litet, för att man skulle kunna hålla i sär äktenskapen även efter vigselålder. Så vitt jag kan se, skulle dock siffrorna kunnat göras i detta avseende mera jämförbara, om de omräknats på grundval av en lämplig standardfördelning av vigselåldern. Huru nu än därmed må förhålla sig sa kunde man dock som minimifordran ha begärt, att till arbetet varit fogat ett tabellariskt sammandrag av vigselålderns fördelning inom de olika sociala kategorierna. De därför nödvändiga uppgifterna äro förhanden i primärmaterialet. Utan ett sådant sammandrag står man faktiskt alldeles rådlös vid bedömandet av arbetets resultat, och en mindre välvillig läsare skulle faktiskt kunna känna sig berättigad att alldeles förkasta detsamma. Ehuru vi för vår del icke vilja gå så långt, så kunna vi i varje fall icke låta bli att understryka denna billiga fordran.

Vad beträffar för:s egen motivering för den ovan berörda uraktlåtenheten — förf. har nämligen en motivering — så är den verk-

ligen högst egendomlig och bär alla tecken av att vara åstadkommen i sista stund. I en not säger nämligen förf. följande. »Som ifrågavarande undersökning endast avser att konstatera den äktenskapliga fruktsamhetens *storlek* inom olika klasser och icke *orsakerna* till olikheterna i fruktsamheten, har icke den kombination företagits, som förekommer i de flesta äktenskapsstatistiska undersökningar, nämligen kombination av fruktsamheten och mannens och hustruns ålder vid äktenskapets ingående. En sådan kombination vore visserligen synnerligen intressant, men dels faller den som sagt utom ramen för undersökningen och dels hade därigenom på grund av materialets icke över hövan stora omfång talen blivit synnerligen små.» Uppenbarligen är det det sist angivna skälet som är förf:s verkliga, ehuru även detta kan diskuteras och det i varje fall icke berör vår fordran på ett allmänt sammandrag över fördelningen med avseende på vigselålder. Förf:s första skäl, som med så stort eftertryck framföres, jävas kraftigt av avhandlingens såväl titel som framför allt av dess innehåll. Skulle man här taga förf. på orden så voro det detsamma som att frånkänna avhandlingen varje spår av vetenskaplig uppgift, ty det måste väl anses som ett huvudvillkor för en vetenskaplig statistisk undersökning att inflytandet från saken ovidkommande störande faktorer borteliminleras.

En fråga, ehuru kanske mera en smakfråga, är om ej förf., i likhet med andra författare på området, bort beräkna medelbarnantalet på grund av en standard-fördelning av äktenskapens varaktighet.

Komma vi så till en detaljanmärkning, som blir en huvudanmärkning därför, att den träffar förf:s kanske viktigaste och mest originella slutsats. Det gäller förf:s slutsats att bland arbetarna fruktsamheten är lägst inom den *lägsta* inkomstklassen. Vi ha redan betecknat denna slutsats såsom icke hållbar. Den grundar sig nämligen på de äktenskap, som varat under 15 år och på att bland dessa de lägre inkomsttagarna uppvisa en större procent 0- och 1-barnsäktenskap än de högre inkomsttagarna. Nu är det ju ett allbekant faktum, att man icke får jämföra tvenne procenttal, förrän man eftersett, huruvida de icke grunda sig på material, som i något viktigare avseende ha en väsentligen olika inre struktur. Men varighetsklassen 0—15 år är faktiskt så »bred» att därinom mycket viktiga olikheter i avseende på varighetsstrukturen kunna rymmas. Ser man efter — vilket förf:s tabeller ger möjlighet till — så finner man att bland äktenskap, som varat under 15 år, voro bland arbetarna med lägsta inkomst (under 1300 kronor) 63 % sådana som ännu icke varat 5 år, medan motsvarande procenttal för de båda högre inkomstklasserna voro resp. 43 % och 28 %. Bland de lägsta inkomsttagarna funnos alltså inom varighetsklassen 0—15 år vida större proportion nybildade äktenskap än vad fallet var hos arbetare med högre inkomster. Varpå detta beror, skola vi här ej beröra, men det är uppenbart att härigenom överskottet

barnfattiga äktenskap bland de lägst avlönade arbetarna får en fullt tillräcklig förklaring. Uppdelar man materialet på de smärre grupperna 0—5 år, 5—10 år och 10—15 år skall man finna, att de lägre inkomsstagarnas försprång i avseende på 0- och 1-barnsäktenskap till stor del bortfaller. Man finner sålunda för äktenskap som varat under 5 år följande tablå:

Antal barn:	Inkomst under 1300 kr.	1300—1600 kr.	Över 1600 kr.
0	23.4 %	25.4 %	24 %
1	44.3 %	41.9 %	36 %
2	19.0 %	23.7 %	36 %
3 och flera	13.3 %	9.0 %	4 %

Totalintrycket av denna tabell är kanske något blandat. I nollbarnsklassen se vi huru de lägst avlönade arbetarna i stället för mera äro procentuellt mindre representerade än de bättre situerade arbetarna. Här ha alltså, genom en finare gruppindelning förhållandena blivit alldeles omkastade. I ettbarnsklassen kvarstår ännu differenser av samma tecken som de av Olsson funna. Men de ha blivit avsevärt reducerade. Dr. Olsson hade sålunda för äktenskap, som varat under 15 år, funnit differensen mellan den lägsta och de högre inkomstklassernas procenttal vara resp. 7.4 och 14.0. I ovanstående tabell ha dessa differenser sjunkit till 2.4 resp. 8.4. Vid bedömande av dessa siffror tillkommer emellertid en omständighet, som är speciell för förhållandena hos äktenskap, som varat kort tid. Inom den här betraktade varighetsklassen 0—5 år kvarstår med stor sannolikhet hos de lägst avlönade arbetarna ett överskott av äktenskap, som varat mindre än ett år. I den mån som detta överskott utgöres av äktenskap, där havandeskap förelegat innan vigseln, kommer därav ett överskott av ettbarnsäktenskap till stånd. I själva sakfrågan, d. v. s. till bedömande av fruktsamhetens relativa nivå i de olika inkomstklasserna, har dock naturligtvis vår tabell icke så mycket att säga. Dels äro de för procentberäkningarna till buds stående talen ganska små, dels är varighetsklassen 0—5 år härvid icke ensam utslagsgivande.

Allt om allt torde man sålunda tryggt kunna säga att förf. här råkat ut för ett förargligt förbiseende, visserligen av en art som ingalunda är sällsynt inom den statistiska litteraturen, men därför är det blott så mycket angelägnare att det ordentligt påpekas. Därtill kommer att förf. borde haft särskild anledning misstänka att här ej allt stod rätt till. Det skulle dock tarvat en särskild förklaring att en sådan tendens, som den han trott sig kunna iakttaga, blott gällde äktenskap med varighet under 15 år, ej äktenskap med längre varighet. Och än mera; det finns andra grunder än den ovan anförda, varför han borde haft anledning misstänka resultaten på denna punkt. Så t. ex. förefinnes den möjligheten att

arbetarnas inkomster växa allteftersom barnskaran ökas, en möjlighet som väl icke är alldeles utesluten, och som skulle ha till följd att de större barnskarorna hopa sig i de högre inkomstklasserna. Emellertid torde det först påtalade förhållandet, att det inom gruppen med varighet 0—5 år finns proportionsvis flera nybildade äktenskap bland de lägst stående arbetarna fullt räcka till att ensamt förklara hela saken.

För att icke göra denna anmälan, som redan blivit alltför lång, än vidlyftigare skola vi utelämna en del kritiska betraktelser till kap. 3, där förf. opererar med s. k. stympade statistiska serier. Det kan här räcka med den anmärkningen, att förf:s hithörande medeltal icke utan stor försiktighet få användas vid jämförelse med *annat* material, och att hans proportionstal, speciellt beträffande avlelserna före vigseln, icke alltid äro att värdera till deras nominella valör. (Sålunda betyder det, då förf. säger, att i de yngsta äktenskapen över hälften av alla första barn avlas före vigseln, icke vad som angives, enär ju en del av dessa första barn ännu icke äro födda, utan blott, att av de första barn i nyare äktenskap som fötts inom de senaste tio åren över hälften voro avlade före vigseln. Som lätt inses är detta tvenne skilda ting.) För förf:s *egna* jämförelser synas hans hithörande tal dock vara adekvata, vilket ju reellt sett är huvudsaken.

Till kapitel 4, vid vilket vi redan rätt omständligt uppehållit oss, blott några randanmärkningar. Förf:s resultat gå här ut på att överklassen i sin regionala fördelning står i antagonism till fruktsamheten. Emellertid vill det synas, som om förf. icke själv riktigt förstått hela innebörden av sitt påstående jämte det, att underklassens motsvarande antagonism mot fruktsamheten är rent skenbar. Ej så underligt för resten, då denna fråga — trots sin matematiska enkelhet — torde ställa sig rätt så invecklad för en icke med de matematiska tankevägarna förtrogen person. Han säger nämligen följande: »Utan tvivel måste överklassens fruktsamhet vara synnerligen låg, då den i så hög grad kan påverka den gemensamma fruktsamheten, att denna deprimeras trots underklassens allmänt kända höga fruktsamhet och trots överklassens ringa numerär i förhållande till underklassens». Av detta uttalande framgår, att förf. anser att fluktuationerna i fruktsamheten till sin mest väsentliga del *direkt* bero av överklassens större eller mindre utbredning. Orimligheten av detta påstående blir uppenbar om det anföres, att den äkta fruktsamheten inom de 56 valkretsarna varierar mellan 167 och 346, alltså med över 100 %, medan överklassens utbredning ligger mellan 20 % och 3 % av alla klassers numerär. Även om överklassen icke födde några barn alls skulle den dock icke kunna öva ett så starkt inflytande på fruktsamheten. Det är nog fastmera så, att fruktsamheten är låg *över lag* i de trakter, där överklassen är talrikt representerad. Skenbarheten i underklassens antagonism, på vilken en objektiv granskning av siffrorna tyder, består då däri, att en relativt talrik överklass

genom att på en gång förorsaka en sänkning av fruktsamheten över lag och en höjning av underklassens numerär på medelklassens bekostnad, ger upphov till, att underklassen också är talrik, där fruktsamheten är låg. Underklassens fruktsamhet kan det oaktat vara högre än de övriga klassernas på samma ort. Uppenbarligen kan överklassens inverkan på fruktsamheten uppfattas som det primära och består både i en direkt inverkan genom dess egen relativt låga fruktsamhet och i en indirekt inverkan på de övriga klassernas fruktsamhet, t. ex. genom ett höjande av den allmänna bildningsnivån. Möjligen är också över- och underklass relativa begrepp i den mening, att underklassen mahända står socialt högre i trakter med talrik överklass (d. v. s. först och främst i städerna) än i trakter med obetydlig överklass. Det må vara oss tillåtet framkasta denna förmodan utan att med siffror belägga den (vilket för övrigt väl ställer sig rätt svårt).

Till allra sist vilja vi, för att ovanstående kritiska betraktelser icke skola kvarlämna intrycket av, att vi läst arbetet uteslutande med blicken riktad på dess svagheter (vilket ju på sätt och vis varit vår skyldighet som opponent å detsamma), med all styrka betona, att vi trots dessa svagheter, vilka vi äro benägna tillskriva förf:s brådska parad med en viss brist på exakta uttrycksmedel, dock alltjämt räkna det Olssonska arbetet som ett intressant och värdefullt tillskott till vår statistiska litteratur. Framför allt är förf. värd erkännande för sin praktiska rutin och företagsamhet.

S. Wicksell.

RAMSAY MUIR: *Nationalism och internationalism.* Svensk översättning. Hjalmar Lundberg & Gösta Olzons förlag. Stockholm 1917.

En bok om England och dess undertryckta folk. Utgiven under medverkan av dessas nationella kommittéer. Nationalförlaget. Stockholm 1918.

Författaren till ovanstående i vårdad svenska föreliggande lilla bok med titeln Nationalism och internationlism är professor i modern historia vid universitetet i Manchester och har med sitt opus tydligtvis velat giva en fullt opartisk snapshot av de västerländska folkens politiska utveckling fram till världskriget 1914 samt de ideella orsakerna till detta. Opartisk i egen sak är dock mer än mycket begärt, även av en så pass lugn och saklig skildrare som professor Muir i denna sin studie söker vara. I en svensk liberal veckotidskrift har Muirs argument för vältrandet av skulden till Europas nuvarande katastrof på Englands fiender fått vitsordet, att man har »svårt att värja sig emot erkännandet, att dessa skäl verkligen äro goda och grundade». Just dessa »skäl» utgöra emellertid förklarligt nog de blindskär, där framställningens annars

skickligt styrda farkost ohjälpligt skrapar. När Muir kommer in på orsakerna till världskriget, är han patriot — naturligtvis. Att påvisa de uppenbara orimligheterna i dessa stycken eller rada upp den andra partens motskäl torde vara ändamålslöst, vare sig man syftar åt de omedelbart tvistande eller deras svurna kumpaner å närmare håll. Nationalism och internationalism berör till övervägande del andra, av känslornas tyranni förhållandevis oavhängiga områden, och detta förklarar en anmälan här.

Muir fastslår inledningsvis som den västerländska civilisationens huvudprinciper föreställningarna om lagen och om friheten. Lagen är uttrycket för samhällsmedlemmarnes eget rättsmedvetande, ett utflöde av moralen, som bör lydas och villigt lydas ej på grund av någon yttre gudomlig sanktion, utan därför att samhällets väl och bästa så kräver. Friheten kan möjligen omskrivas som »rätten för individen eller gruppen att låta sitt eget inre ljus vara vägledande vid strävandet att göra det bästa av sitt liv, sina utvecklingsmöjligheter och sin tankekraft». Så framställda utgöra lagen och friheten något för det europeiskt-västerländska kulturmedvetandet eget, som ej återfinnes hos andra jordens folkpersonligheter. Växelverkan och striden mellan lagens och frihetens principer, vilka för övrigt framställas något dimmigt, kan spåras i de västerländska folkens hela historia och bildar den drivande kraften i deras kultur.

Den västerländska civilisationens vagga stod i Grekland. Antikens undergång — orsakad av det mångtydiga »att lagen tog överhand över friheten» — lämnar platsen åt den kristna medeltiden, vår världsdels andra stora utvecklingsskede, som karaktäriseras av påvemaktens andliga överhöghet över Respublica Christiana. Den nationella statens uppkomst är medeltidens märkligaste företeelse, det främsta arvet till den tredje och sista kulturepoken, med början omkring år 1500. Denna sista period fram till de yttersta av dessa dagar står i nationalstaternas tecken. Politisk frihet har banat sig väg jämsides med tros- och tankefriheten. Europas andliga samhörighet i den heliga romersk-katolska kyrkans hägn brast visserligen, men i stället har, under seklernas lopp allt mera obetvingligt, vuxit fram de enhetssträvanden, som kunna sammanföras under namnet internationalism.

Bokens andra huvudavsnitt behandlar »Nationalismen». Nationalitetsidén är av rent europeiskt ursprung och framväxte som politiskt ideal under den stora franska revolutionen. Att giva en uttömmande och på alla fall tillämplig definition på nationaliteten är egentligen ogörligt. En nation uppstår ej ur särskilda, låt vara än så starka, yttre realiteter såsom geografisk enhet, samma ras, gemensamhet i språk eller religion eller styrelsesätt, förbindande ekonomiska intressen o. d. Allt detta är faktorer, som var för sig eller tillsammantagna, kunna bidraga till fostran och stärkandet av det väsentliga i nationalismen — nationalmedvetandet, nationalkänslan. Denna känsla av samhörighet är det bärande

och osvikliga kännemärket på en nation, men nationalkänslan växer aldrig fram ur enbart yttre betingelser. Gemensam tradition är den yppersta nationsbildande kraften: nationalkänslan suger styrka och tro på sig själv främst ur »minnen av gemensamt utstandna lidanden och gemensamt vunna segrar, hugfästa i sånger och legender och knutna vid namnen på stora män och kvinnor, som förkroppsliga nationalkaraktären och de nationella idealen, eller knutna vid namnen på platser, som spelat roll i nationens historia».

Fylld av en levande tradition kan ett folk vara splittrat eller underkuvat, det utgör dock en nation. I vidaste omfattning sammanfattar Muir nationen som »en samling människor, vilka känna sig naturligt sammanlänkade genom vissa frändskapsband, som för dem äga så djup och reel innebörd, att de kunna leva lyckligt tillsammans, äro missnöja om de skiljas åt och icke kunna tåla underkastelse under folk, som icke är bundna av samma band som de». Först när nationalkänslan nått verklig bredd och innerlighet kan man tala om en nations rättighet att få leva sitt eget liv. Någon abstrakt dylik »rätt» finns ej, utan måste den, som åberopar sig därpå, visa grundade skäl i en förefintlig andlig livsgemenskap.

Europas nationer hava utan undantag framgått ur och genom krig. En gång väl fixerade besitta emelletid nationalitetsgränserna en inneboende mäktig styrka, som man vid konflikter söker respektera. Det största brottet häremot var Polens delningar och, kan en icke-britt tillägga — Irlands underkuvande. De sextonde och sjuttonde seklen sågo en mängd europeiska nationalstater framväxa, medan 1700-talet med sin kosmopolitiskt allmänmänskliga läggning stod mera oförstående inför de skilda folken och staterna. Franska revolutionen och Napoleons framfart gåvo väckelsen åt folkens förut mer eller mindre latenta nationalmedvetande. Nationalstaterna, ursprungligen uppbyggda och hoptvingade av någon härskarsläkt, få nu sin teoretiska begrundning. Nationalitetsprincipen håller sitt intåg och blir en allt betvingande självklar lärosats och trosdogm. 1800-talet är nationalstaternas århundrade. Då konsoliderades slutligen Mellan-Europas talrika splittrade statsområden, som under föregående århundraden utgjort en ständig lockelse till erövringskrig. Fyra gånger har Europas nationalriken hotats av någon kontinentalmakts världsherreplaner. Filip II av Spanien följdes av Ludvig XIV och Napoleon. Det sista hotet är, självfallet, Tyskland — här nedlägger historikern Muir sin penna och patrioten spetsar sin.

Det tredje huvudavsnittet »Internationalismen» behandlar i några förträffliga kapitel de ideella enhetsträvandena inom Europa genom tiderna. Medeltidens Respublica Christiana med sin högsta överallt erkända skiljedomare i alla viktigare moraliska frågor sprängdes främst av de gryende nationalstaterna, renässansens politiska teorier, förkroppsligade i Macchiavelli, samt av reforma-

tionen. Men tanken på den västerländska civilisationens inre gemenskap har aldrig dött. Muir visar i kapitlet »Den internationella idéns utveckling till 1815» hur denna tanke under ifrågavarande tidrymd tagit sig uttryck i trenne huvudformer: Sully's, Saint-Pierre's och slutligen Kants förslag till evig fred genom upprättande av en gemensam auktoritet för hela Europa; den internationella rättens utveckling alltifrån Hugo Grotius; kongresser makterna emellan för slitande av tvistefrågor. Denna sista form tog ny gestalt efter 1815 först i den heliga alliansens »upphöjda förbund» och sedan i den »europeiska konserten», som verkligen skänkt kontinenten något för de närmast föregående seklerna okänt: två långa fredsperioder, åren 1815—48 och 1878—1914.

Alla tidigare strävanden för Europas sammanslutning hava strandat på misskännandet av nationernas rätt till oberoende liv. Ingen internationalism utan nationalism, säger Muir. Nationen är den fasta grund, som man måste bygga på, om icke allt skall bliva luftslott. Det adertonde seklets dröm om en övernationell kosmopolis var en chimère, framkallad av besvikelsen över det oavlåtligt blödande, splittrade Europa. »Enhet i mångfald — det har varit kännetecknet för den europeiska civilisationen och hemligheten med dess livskraft: mångfald av nationella typer, baserad på en enhet av moraliska och politiska idéer». Först adertonhundratalet har verkligen anammat nationalitetsidén, samtidigt som de kulturella, ekonomiska och politiska krafterna mer än någonsin riktats mot gemensamma mål, manifesterande sig bland annat i Haagkonferensen.

Det nu rasande världskriget kommer att slutgiltigt avgöra, huruvida Europas kulturutveckling sådan den avspeglar sig i de under tidernas lopp framdrivna principerna om lagen och friheten allt framgent skall äga bestånd eller avbrytas. Ententen kämpar som bekant för dessa principers hotade existens mot stater, som ständigt utstrålat krafter, fientliga mot såväl den nationella som den internationella idén. Så lyder domen. I ett slutkapitel upprullar patrioten Muir för oss den välbekanta engelska bilden av det maktdyrkande råa Tyskland, inspirerat av sina »glasögonsprydda professorer». Det är fabeln om den oädle rövaren, som så grymt förgrep sig på — för att återigen citera ovan anförda liberala veckoblad — »den första partiella och långsamma, slutligen frodiga och härlig frukt lovande växten av de känslor, idéer och strävanden, som mot slutet av det 19:de århundradet hade så genomsyrat det europeiska samhället, att det stod färdigt att omskapas till en av internationella lagar regerad komplex av rena nationaliteter»!

Bortsett från liknande direkta apologier pro domo påträffar ett oförvillat öga här och var i den eljest erkännansvärda framställningen satser, som ogenerat, man kan gott säga naivt, svära mot något kanske alldeles nyss förut omhandlat. Härmed åsyftas de ej så sällsynta fallen, då ett händelseförlopp eller en statsakt förklaras fullt naturliga och lovvärda i allmänhet, men företagna av

en viss stat eller en viss statssammanslutning i grund förkastliga! Huruvida förirringar av detta slag böra tillskrivas den anglosachsiska rasens medfödda »tiefe Verlogenheit», engelsmännens outrotliga »cant», eller en av krigsstämningen född s. a. s. naturnödvändig syn på motståndaren, omisskännelig inom alla läger, må lämnas därhän. Muirs bok är skriven under krigsåren och bär spår därav, mindre avskräckande i varje fall, än många andra vetenskapliga publikationer från ömse sidor. Det, som särskilt ger Nationalism och internationalism i dess blygsamma omfång värde, är förf:s levande förvissning om och tro på den västerländska kulturens egenart och inre samhörighet. Att döma av denna skrift synes professorn i modern historia vid universitetet i Manchester med skäl kunna räkna sig till »den gode européens» efterlysta och sällsynta släkte.

* *
*

När förf. till ovan omhandlade bok kommer in på kapitlet om den »lyckliga nation», som långt tidigare och bättre än någon annan förverkligat de nationella idealen, märker man oförtydbart de äkta tonfallen. Ingen tvivlar på uppriktigheten i dylika bekännelser från en old merry England's son. Det äger då sitt stora intresse att höra vad några representanter för de folk, som fått till uppgift att lyckliggöra det mäktiga öriket, hava att säga om sin behärskarinna. »En bok om England och dess undertryckta folk» är tillkommen under medverkan av några bland dessa folks nationella kommittéer, bestående av landsflyktiga patrioter, samt skandinaviska kännare av engelsk politik. Här skärskådas havens drottning utifrån och, med förlov sagt, underifrån på ett sätt, som väl ådagalägger den målmedvetna viljan hos höga vederbörande men också obarmhärtigt avslöjar hänsynslösheten och det skrupelfria förtrampandet av allt, som står i vägen för den egna välfärden.

Efter några inledande ord av Per Hallström ställer professor Kjellén diagnosen för England som rike och finner, att »vad vi kalla England, är i verkligheten the British Empire, en världsfamnande byggnad med hörnstenar i alla världsdelar». Kulturellt sett hör England väl till Europa, i motsats till Ryssland, men politiskt och ekonomiskt är britterväldet liksom detta senare en helt och hållet utomeuropeisk världsmakt. England kan — par la force des choses — inte känna och handla europeiskt i sin politik, något som förklarar dess växlande och till synes oförklarliga ingripanden i de europeiska fastlandsmakternas mellanhavanden under senaste århundraden. Hjalmar Haralds skildrar »Det brittiska världsväldets genesis» och professor Erik Björkman »Fattigdom och välgörenhet i England». Följa så de verkliga anklagelserna: »Irland» av doktor Georges Chatterton Hill, »Det engelska väldet i Indien» och »Birma» av medlemmar av Indiska nationalkommit-

tén samt »Egypten förr och nu» av doktor E. Eloui, medlem av Egyptiska nationalpartiet.

Dessa vittnesbörd, av vilka de om Englands kolonier helt ösa ur engelska officiella källor, lämna en skakande inblick i örikets uppstigande till världsväldets makt, ära och härlighet. Den vägen är kantad med våld och list i tusen former — bl. a. sönderrivna »heliga» traktater! — och med förtryckta millioners ve och förbannelser. Gamla kulturer i spillror eller bragta i ett ohjälpligt förnedringstillstånd och yngre kulturformer, som hänsynslöst beskäras redan vid framträdandet, kunna belysa halten i härskarens ord inför världen, att han bringar civilisationens välsignelser till lågt stående folkslag. Administrationens spetsar inom dessa kolonier äro utan undantag engelsmän; självförvaltningen, där sådan finnes, står helt under brittisk kontroll, det nationella undervisningsväsendet förtrampas målmedvetet, medan engelskt språk och betraktelsesätt söker vinna terräng ifrån därför bildade anstalter. Det går genom dessa på engelska auktoriteter byggda skildringar en underton av sorg, fasa och oförsonlig förbittring mot inkränktaren, som utan misskund pressar skatteskruven till sin egen fromma och offrens ruin, allt under sken av att utöva en kulturgärning i mänsklighetens namn.

Boken avslutas med en svidande granskning av »Englands syfte med kriget» av doktor Herman Harris Aall, den bekante författaren till »Nordens skjaebne».

»En bok om England och dess undertryckta folk» ger den, som ej visste det förut, klart besked om, var världens störste makt- och realpolitiker är tillfinnandes. I England har det under världskriget blivit mode att betrakta Tyskland som »maktfilosofiens» förlovade land; man glömmer blott, att »maktfilosofien» ingenstädes nått en sådan höjd av praktisk tillämpning, som hos det folk, vars hjärta eldas av »Rule, Britannia, rule the waves». Tysklands övergrepp i Elsass-Lothringen eller Sleswig utgöra, bildlikt talat, en försvinnande droppe i det hav av orättmätighet, som kan symbolisera Englands framfart i världens alla kanter. Och dock har Europa under årtionden genljudit av förkastelsedomar över förstnämnda missgrepp, medan Englands skickligt bemantlade, gigantiska våldspolitik beundrats som resultatet av en upphöjd, osviklig statsmannakonst. Skenets och ordets makt över tanken i världshistoriskt pespektiv!

Vid läsningen av de tvänne här anmälda böckerna inställer sig självmant frågan, i vilket förhållande de stå till varandra, om man, rent ut, kan tro bägge på en gång. Å ena sidan engelsmannen med sina internationellt-europeiska rätts- och fredsideal, å den andra hans vedersakare med deras oemotsägbara anklagelser. De senares dom står fast: den är fotad på historiska fakta. Att emellertid även Muir talar och tänker i god tro, när han i England ser fredens, rättens och nationalstaternas beskyddarinna, torde vara

odisputabelt. Det tycks som om man för att finna lösningen till denna gåta verkligen måste gripa till hypotesen om engelsmännens ofrånkomliga »cant», deras ingrodda vana att, åtminstone i utrikespolitiska ting, ständigt se rättens palm beskugga de egna gärningarna. När jag dricker är det rätt. En flerhundraårig erövrarhistoria kan godt tänkas hava lett därhän.

England, statslivets veritabla Leviathan, vars kropp består av inlemmade stora och små riken runtom i världen, de små nationernas väktare! För en Albions son framstår tydligtvis Englands världsvälde lika självklart och naturligt som en gång slaveriet för forna tiders folk. Vem ägnade under antiken en tanke åt de i mörker och oavlåtlig möda stadda folklager, vars axlar uppburo hela den i ljuset blomstrande civilisationen? I slaveriet se vi numer en förgripelse och synd mot mänskligheten själv. Så småningom skall väl det betraktelsesättet läggas även på staters och nationers förslavande. En sorts världshistorisk rättfärdighet har för våra ögon utskiftats i och med ryska rikets delvisa sönderfall. Kanske är det ej förmätet tro, att en liknande uppgörelse i stort en dag kommer att övergå the British Empire. Men det blir sannerligen »en annan historia».

E. F.

Till

Statsvetenskaplig Tidskrifts läsare.

Ett avskedsord.

Det är i år 21 år sedan Statsvetenskaplig Tidskrift hösten 1897 tog sin början. Planen på en tidskrift av detta slag mognade först i Lund, men när densamma meddelades Oscar Alin, uttalade denne för egen del önskan att vara med därom. Redaktionen blev därför efter någon överläggning förlagd till Uppsala. Sedan emellertid Ekonomisk Tidskrift i jan. 1899 kommit till, återupptogs den ursprungliga planen på tidskriftens utgivande i Lund och undertecknad övertog densamma i sept. 1899 som utgivare och ägare.

Av de tre ting, som behövas för ett företag av detta slag — penningar, medarbetare och en läsekrets — förbigår jag det förstnämnda för att ägna några ord åt de båda andra.

Det var ingalunda lätt att förutse, huruvida medarbetare och läsare skulle alltjämt stå till buds så, som önskligt och behövligt var. En statsvetenskaplig tidskrift var en nyhet i Sverige; det gällde alltså att skapa de nämnda förutsättningarna. Löften om medverkan hade nog givits av de män, som ingått uti den första redaktionen eller låtit sina namn stå uti anmälan till tidskriften. Men dels voro desse ej många, dels äro som bekant löften av detta slag ej så mycket att bygga på. Blott en, tidskriftens förste redaktör, nuv. professorn C. A. Reuterskiöld, har infriat sitt löfte på ett sätt, som utgivaren och — jag är övertygad därom — tidskriftens läsare med stor tacksamhet erkänna. Det behövdes alltså flere medarbetare, allra helst som tidskriften med överflyttningen till Lund utvidgades till fem häften om året i st. f. de först utlovade tre.

Detta blev för framtiden det stora och svåra problemet, som långt ifrån att med tiden lättas, såsom man kunnat tro, tvärtom intill senaste år snarare förvärrats.

Även för läsekretsen hade sörjts genom subskription på förhand. Men också den har icke kunnat ökas, såsom önskvärdt varit, ja icke ens hållas uppe vid sin ursprungliga numerär.

Anledningen till dessa besvärliga förhållanden har varit det väl allestädes, men mest i Sverige, tror jag, vanliga faktum, att blott en börjar, komma många efter. Visserligen har ingen tidskrift senare kommit med det allomfattande program, som Statsvetenskaplig Tidskrift för sig uppställt. Men sådana ha uppstått för enskilda uppgifter av programmet eller inom området. Först kom sålunda Ekonomisk Tidskrift (1899), därefter Social Tidskrift (1900), vidare med skarp begränsning till ett enda område inom statslivet Svenska Fattigvårdsförbundets Tidskrift (1907), Svenska Stadsförbundets Tidskrift (1909), Från Svenska Statsförvaltningen (1909) m. fl. Å andra sidan ha nya tidskrifter sett dagen, som bjuda på, utom politik och ekonomi, allehanda ämnen avsedda för den stora publiken, ss. Det nya Sverige (1907) och Svensk Tidskrift (1911), vartill kan räknas partitidskrifterna Tiden (1909) och Forum (1914). Denna snabba utveckling av tidskriftslitteraturen på det statsvetenskapliga och politiska området måste givetvis hälsas med glädje. Det är blott att hoppas, att den icke urartar därhän, att varje för statsvetenskaperna intresserad skribent anser sig böra försöka med en ny tidskrift, vartill dock ansatser förekommit.

Men för Statsvetenskaplig Tidskrift var varje sådan framträdande kollega en konkurrent om läsare och om medarbetare — så mycket svårare att möta, som tidskriften enligt sakens natur måste hålla sig på en midtellinje, ej specialisera sig på enskilda sidor av stats- och samhällslivet, men icke heller breda ut sig till konst och varjehanda för en större allmänhet lockande företeelser. Ej heller kunde Statsvetenskaplig Tidskrift så till omfånget begränsa artiklarne, som mängden av läsare helst önskar.

Det var därför ej underligt, att den ursprungligen rätt aktningsvärda prenumerantstock, som för sakens skull uppbådats att stödja det nya företaget, efterhand minskades. Den krets i Sverige,

som intresserar sig för statsvetenskaperna är ej stor, om ock den politiskt intresserade allmänheten under senare tid betydligt vuxit. Men denna får sitt lystmäte tillgodosett av de dagliga tidningarna och önskar intet mer. Jag skall emellertid icke klaga på läsarne, tvärtom hjärtligen tacka dem för trofast följe. Det bästa beviset härför är, att den nästan enda orsaken till avgång bland de ursprungliga prenumeranterna varit dödsfall. Att sedan nyförvärvet icke svarat mot avgången är helt visst de många konkurrenternas skull.

Vida svårare emellertid än ifråga om läsekretsen har denna konkurrens känts beträffande medarbetarne. Otvivelaktigt har antalet av dem, som kunna och vilja skriva i politiska, sociala och ekonomiska frågor, ökats högst betydligt under de två årtionden, under vilka Statsvetenskaplig Tidskrift arbetat. Och den tror sig icke så litet ha bidragit till denna framväxt. Men konkurrensen om författarne har ökats ännu mer. En första följd härav har varit, att tidskriften icke kunnat så, som man önskat, hålla planen. Att publikationen utav administrativ praxis måste upphöra, sedan Regeringsrätten 1909 gått i författning om utgivande av sin årsbok — även det ett exempel på, huru utvecklingen kringskurit Statsvetenskaplig Tidskrift — betydde ej så mycket, alldenstund denna publikation, ehuru i och för sig intressant, särskilt under nuv. regeringsrådet G. Thulins insiktsfulla redaktion, låg något vid sidan om tidskriftens huvuduppgift. Värre var, att litteraturgranskningen, trots flerfaldiga försök att vinna stadigvarande medarbetare härtill, icke blev vad den borde vara. Det skall också bli en av de förnämsta uppgifterna för tidskriften i dess nya gestalt att tillgodose detta viktiga behov och sålunda skapa ett forum för all statsvetenskaplig litteratur i vårt land.

Att redigerandet av Statsvetenskaplig Tidskrift under dessa förhållanden icke varit en så lätt sak, torde utan vidare vara klart. Faktiskt är, att Red. aldrig varit i stånd att för längre tid planlägga och ordna dess innehåll utan mestadels fått leva ur hand i mun. Ofta har den icke från det ena häftet till det andra vetat, huru den skulle fylla desamma. Detta har föranledt, att tidskriften innehållit förstlingsarbeten mer, än kanske önskligt varit. Men

Red. har ansett sig även på detta sätt fylla sin uppgift att främja och stödja statsvetenskaperna i vårt land. Å andra sidan har den ej sällan genom extrahäften för större vetenskapliga undersökningar sökt bereda läsarne ersättning härför.

Men då ej främmande bidrag, större eller mindre, bättre eller sämre, räckte till, måste redaktören själv gripa till pennan för att fylla de utlovade fem häftena om tillsammans minst tjugo ark. Även om detta mestadels icke skett ogärna, har det dock ägt rum alltför ofta — det är jag den förste att erkänna — både för skrivarens egen del, som därigenom störts i annat arbete, och för tidskriftens. Med bästa vilja i världen har nämligen därigenom ej kunnat undvikas, att tidskriften fått en personlig prägel. Ty om också ingen censur lades på andras meningar eller något hinder ställdes mot publicerande av åsikter stridande mot utgivarens, så inses dock lätt, att mången författare måste draga sig för att för sådana begära plats. I alla händelser fick tidskriften genom mängden av bidrag från utgivarens hand en sådan anstrykning.

Ehuru detta möjligen varit för tidskriften mindre gynnsamt, har jag dock ingen anledning att beklaga det. Och då jag nu säger farväl till mina läsare som redaktör — som skribent hoppas jag få mången gång ännu taga till orda i Statsvetenskaplig Tidskrift — må det vara mig tillåtet att ånyo deklarera den personliga syn på samhällsförhållandena, särskildt de sociala och politiska, som satt sin prägel på min litterära och politiska verksamhet i Statsvetenskaplig Tidskrift liksom annorstädes.

Den synen kan efter tidens fraseologi formuleras i orden: radikal i sociala ting, konservativ i politiska. Alltså *med* utvecklingen i arbetarefrågor och till och med långt före den, men *mot* densamma på författningens område.

Att vara radikal i socialt avseende betyder dock ej att vara med om socialismen och dess tvångsanstalt och ännu mindre om bolschevismen med hungersnöd och kulturdöd i följe. Men också mycket annat, som i Sverige går och gäller för att vara god socialpolitik ss. nykterhetsfanatismen eller en sockerpolitik, som tvingar det svenska folket att äta kålrötter i st. f. socker, kan ej gillas. Det är på andra vägar den s. k. sociala frågan skall lösas och klass-

skillnaderna utjämnas. Jag har i skriften »Arbetarefrågan. Villa och verklighet» (1910), uttalat mig därom och vill här blott tillägga, att jämväl en inskränkning av arvsrätten synes nödvändig för att lösa de uppgifter, som på detta område föreligga den europeiska kulturen.

Huru mycket det talas om och experimenteras i arbetarefrågan, är det dock icke den, som mest fängslar intresset för ögonblicket, utan politiken d. v. s. författningsfrågorna och deras springande punkt, demokratiseringen. Denna innebär, att rösträtten skall bli obegränsad, valbarheten likaså, samt att den så bildade majoriteten får hand om regering och förvaltning. Detta är, vad man kallar, att folket blir herre i eget hus, ehuru det rättare borde heta: herre i andras hus. Ty folket, som här talas om, är den mindervärdiga massan, icke de bäste och väl ej heller de fleste av det verkliga folket, de många stilla i landena. Det är emellertid för detta tiden svärmar, i dess tecken man söker utvecklingen. Till det har jag, trots det just nu starka larmet från gatan, blott ett svar — det är allt villa och våda.

Hela denna av liberala och radikala entusiastiskt omfattade lära vilar på begreppsförväxlingar och farliga förbiseenden. Begreppsförväxlingen består däri, att man tolkar den av nutiden fordrade likheten inför lagen som icke blott lika rättsskydd (passiv medborgarrätt), utan ock lika andel i statsstyrelsen (aktiv medborgarrätt). Det förra följer med personligheten och gäller det nyfödda barnet lika väl som den vuxne mannen; det senare bör enligt sakens natur bero av dugligheten, förmågan att fylla den uppgift, varom fråga är, deltagande i statens styrelse direkt eller indirekt.

Men härutinnan råder stor olikhet mellan människorna i samhället. Barnen och alla unga intill mogen ålder — och den åldern är minst 24 år men vanligen först långt senare — äro oförmögna att utföra detta värv så, som det bör utföras. De måste alltså uteslutas från rösträtt. Och detsamma gäller, oberoende av åldern, alla intellektuella och moraliskt undermåliga, som ej kunna sköta och föda sig själva eller ej vilja fylla sina plikter som medborgare, odugligar, lättingar o. d. Även de böra alltså uteslutas från aktivt

medborgarskap. Men nu är det just åt dem, man vill bereda rum i statslivet. Däri består demokratien för närvarande. Vore dessa undermaliga element ringa i antal, så gjorde detta väl mindre. Men nu äro de tyvärr i vårt folk som hos alla högst betydande. Därigenom kunna de tillsammans med de omogna yngre åldersklasserna, tack vare partiväsendet och den moderna parlamentarismens mekanism, bli utslagsgivande och herrskande i staten. Det är detta, som utsträckningen av rösträtten innebär. Det är dess våda — nu så mycket större som den socialistiska propagandan väckt klasskampen i dess urgamla och farliga form till liv uti bolschevismen.

Vid detta credo i dagens sociala och politiska frågor har jag stått under hela den tid, jag varit Statsvetenskaplig Tidskrifts redaktör, såsom mången artikel däri också lär utvisa. Den trosbekännelsen har säkerligen varit några av mina läsare för radikal, andra åter för konservativ. Så mycket mer tackar jag för godt följe under dessa år, tillika uttalande förhoppningen, att detsamma må komma Statsvetenskaplig Tidskrift till del jämväl under dessa nya ledning. Vad undertecknad önskat göra av tidskriften, men ensam icke förmått, det skall — därom är jag förvissad — fullbordas av den stiftelse, i vars händer jag härmed överlåter densamma.

Djursholm i december 1918.

Pontus Fahlbeck.

Fullmaktsröstning och representationsrätt.

Af

Prof. jur. C. A. Reuterskiöld.

Gällande kommunalstyrelseförordningar för land och för stad skilja som bekant mellan två slag av fullmaktsröstning, nämligen enligt § 9 KFL, resp. § 10 KFS, å ena och § 12 i samma författningar å andra sidan. Även i praxis är skillnaden erkänd, men i fråga om både dess räckvidd och dess grund synas olika meningar liksom en viss oklarhet råda, något som framgår bl. a. av ett intressant rättsfall, refereradt i Regeringsrättens Årsbok 1914 under n:r 59 — tyvärr utan att i registret någon hänvisning därtill givits under vare sig »kommunala mål: fullmakt» eller »kommunala mål: rösträtt, utövande av», eller ens »kommunala mål: val», utan allenast under »val: landstingsmannaval», vilken rubrik knappast uppsökes vid efterforskande av rättsfall rörande fullmaktsröstning.

I nämnda rättsfall hade klagan förts över förrättadt landstingsmannaval och därvid bl. a. som skäl för valets upphävande anförts, att flere personer tillåtits rösta, förutom för egen del, var och en för flera än en annan röstberättigad. Sålunda hade en röstande fått rösta dels för egen del, dels för en annan person, för ett sterbhus och för ett aktiebolag, samt sex andra röstande för dels sig själva, dels vardera en annan person och ett aktiebolag. Av de förklaringar, som över besvären avgåvos, framgick, att en av de ifrågavarande sex röstande varit såsom verkställande direktör i det aktiebolag, vars rösträtt han utövat, härtill jämlikt bolagsordningen utan särskild fullmakt berättigad, varjämte i förklarin-

garna framhölls, att, då såväl bolag som sterbhus hade att utöva sin rösträtt genom ombud, vartill aktiebolag kunde befullmäktiga även person, som icke vore röstberättigad inom det samhälle, där valet skedde, hinder icke syntes möta för bolags eller sterbhus' ombud att härutinnan rösta jämväl för annan röstberättigad enligt fullmakt.

Regeringsrätten ogillade i sitt utslag enhälligt påståendet, att den, som i egenskap av verkställande direktör jämlikt bolagsordningen utövat bolags rösträtt, icke bort tillika få utöva rösträtt även på grund av fullmakt för annan person, och förklarade alltså hinder härför icke hava mött. Vidkommande åter anmärkningarna mot de övriga, som röstat för 2 eller 3 röstegande förutom sig själva, förklarade regeringsrätten likaledes enhälligt[1] ett sådant förfarande strida mot stadgandet i § 12 KFS, jämfördt med § 5 mom. 3 a) i landstingsförordningen därom, att ingen må på grund av fullmakt utöva rösträtt för mer än en röstberättigad, och att förty för varje ombud skulle frånräknas de röster, som avgivits på grund av mer än en fullmakt. Trots regeringsrättens enhällighet måste jag på det bestämdaste bestrida riktigheten av den lagtolkning, som ligger till grund för den senare delen av utslaget, och kan icke se annat, än att denna beror av en felaktig uppfattning av dels fullmaktsbegreppet, dels förhållandet mellan § 12 å ena samt § 10 (resp. § 9) å andra sidan. För frågans belysning och utredning torde emellertid vara nödvändigt att utgå från vissa principiella synpunkter och att därvid särskildt taga i betraktande förhållandet mellan representationsrätt och rösträtt.

* *
*

För den populära åskådningen torde rösträtt och representationsrätt så till vida sammanfalla, som rösträtten, när den avser val, anses innebära utövning även av representationsrätt i betydelsen av rätt att bliva representerad eller utse representant. En dylik åskådning håller dock icke stånd inför kritiken. Såväl

---

[1] Formellt föreligga 2 meningar, den ena företrädd av regeringsråden Ernberg, Lindstedt, Palmgren och Rydin, den andra av regeringsrådet Hederstierna, men i sak sammanfalla båda, så vidt ovan berörda frågor angår.

RF:s och RO:s stadganden om riksdagen såsom »svenska folkets» representation, som kommunalstyrelseförordningarnas föreskrifter om »kommunens beslutande rätts» utövning genom kommunalstämma, resp. allmän rådstuga, *eller* kommunalfullmäktige, resp. stadsfullmäktige hänvisa klart på ett visst kollektivsubjekt — svenska folket, kommunen — såsom det subjekt, som härvid skall representeras, d. v. s. har vad man kan kalla passiv representationsrätt. Undersöker man vad denna rätt, i enlighet härmed, innebär, så kan förhållandet så angivas, att den passiva representationsrätten är rätten för ett kollektivsubjekt att vara verksamt genom vissa samfäldt verkande personer såsom organ. I och för sig föreligger dock ingen nödvändighet, att organet består av ett flertal personer; det kan likaväl utgöras av enda person, t. ex. Förenta Staternas av det amerikanska folket valde president[1]. Dessa personer erhålla, genom sin designation till sådana organpersoner, vad man kan beteckna som aktiv representationsrätt eller rätten att vara självständigt verksamma såsom organ för visst subjekt, d. v. s. tala å dettas vägnar efter egen uppfattning av dess intresse och vilja. Om nämligen den passiva representationsrätten är fästad vid folket eller kommunen såsom enhet och helhet, så måste också den aktiva representationsrätten hänföras till samma subjekt såsom enhet och helhet, icke till dess särskilda medlemmar eller än mindre till dem, som genom begagnande av sin rösträtt medverkat till designationen genom val. Även när valet är ett majoritetsval, får den valde aktiv representationsrätt för det hela, liksom vid proportionella val både majoritetens och minoritetens kandidater, i den mån de bliva valde, äro att anse som representanter för det hela. Härom vittnar även det faktum, att medlemskap av folket eller av kommunen aldrig helt sammanfaller med rätten att rösta, liksom representantorganens beslut binda ej blott dem som valt organpersonerna, utan folket, resp. kommunen, i dess helhet.

Rösträtten hänför sig däremot till individerna, de fysiska personerna, i deras egenskap av på visst sätt kvalificerade med-

---

[1] Huruvida passiv representationsrätt kan finnas även för annat än ett kollektivsubjekt, är en särskild fråga, som här nedan skall i korthet beröras.

lemmar av ett visst samhälle, ett folk, en kommun. Den utgör det normala medlet för representantdesignationen under vissa förutsättningar, men därjämte för varje organpersonens samfällda utövande av beslutandemakten: i förra fallet — liksom vid samfälld designation av organpersoner utan representantställning — blir rösträtten aktiv valrätt [1], i senare fallet vad man kunde kalla voteringsrätt eller, från resultatets synpunkt, decisionsrätt. I båda fallen innebär rösträtten en rätt för vissa personer att genom egna viljeförklaringar i viss form medverka till åstadkommandet av ett konkret uttryck för det kollektivsubjekts vilja, av vilket de äro medlemmar och för vilket de såsom sådana förty äro faktiskt förmögna eller mäktiga att tänka eller tala [2]. Huru dessa personer skola bestämmas och vilka villkoren för rösträtts tilldelande skola vara, det är och förblir ytterst en rent praktisk lämplighetsfråga, varvid dock alltid de faktiska maktförhållandena måste beaktas och rösträtten bliva beroende av ett faktiskt maktunderlag för de personer, som skola kunna erhålla och behålla den samma [3].

Emellertid kan en representantdesignation ske på olika vägar, direkt genom lagen eller indirekt genom personlig utkorelse. Användes den senare vägen, betyder detta en tudelning av representantskapet, i det att dels direkt genom lagen vissa personer eller persongrupper bestämmas, vilka det åligger att såsom primära representanter för subjektsviljan verkställa utkorelsen medels en val- eller utnämningsakt, dels de härvid utkorade likaledes genom lagen tillägges befogenhet och plikt att själva konstituera sig till sekundära organ med likaledes omedelbar representationsrätt och därmed avlösa och träda i stället för de vid utkorelsen verksamma. Begagnas den först nämnda utvägen, betyder detta en koncentration av samtliga representationsuppgifter hos de primära representanterna, vilka i följd härav icke behöva verkställa någon dylik utkorelse av andra, och i stället för valrätt alltså erhålla omedelbar voteringsrätt. För det demokratiskt or-

[1] Såsom passiv valrätt brukar stundom, som bekant, valbarheten betecknas, och av detta skäl kan uttrycket aktiv valrätt möjligen vara lämpligare än blott valrätt.

[2] Se härom vidare *min* Rätts- och samhällslära sid. 4 ff.

[3] Jfr *min* Kvinnans politiska rösträtt, sid. 17 ff.

ganiserade samhället är den direkta representantdesignationen en nödvändig princip, och varje röstutövningsberättigad är där omedelbar organperson och representant för samhället, vilket naturligen icke utesluter, att vid sidan av dessa kunna finnas för särskilda uppgifter utkorade representanter, om än ytterst genom referendum eller annorledes avgörandet beror av de förra.

I svensk offentlig rätt har för den politiska folkrepresentantdesignationen den indirekta vägen stadgats, så att aktiv representationsrätt tillagts dels alla politiskt röstberättigade såsom primära representanter men med allenast valrätt till riksdagen, dels de valde riksdagsmännen med full och oinskränkt voterings- eller decisionsrätt under den tid, för vilken valen förbliva gällande. Däremot har kommunalrätten upptagit både en direkt och en indirekt representantdesignation. Den direkta föreligger, då lagen bestämmer, att kommunen representeras av kommunalstämma, allmän rådstuga och kyrkostämma och gör en var som är i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigad samt behörig att utöva rösträtten till organperson eller ledamot av stämman och därmed till primärrepresentant för kommunen äfven med voteringsrätt. Den indirekta åter föreligger, när lagen tillerkänt aktiv representationsrätt åt kommunal- och stadsfullmäktige samt landsting, och föreskrivit, att dessas medlemmar såsom sekundärrepresentanter skola utkoras genom val av nämnda stämmor, vilkas egna ledamöter därigenom helt eller delvis fråntagits voteringsrätten och blott behållit representantvalrätten.

Kommunal rösträtt har emellertid, både som valrätt och som voteringsrätt, tillagts icke blott fysiska personer, myndiga och omyndiga, utan även sterbhus, bolag och andra privata kollektivsubjekt, vilka ej ega förmåga att själva utöva rätten, utan måste härför begagna fysiska personer som organ. Principiellt har lagen för dessa fall å ena sidan fordrat, att rösträttsutövningen måste ske genom en enda fysisk person, som blir representant för detta röstberättigade subjekt, å den andra medgivit, att bestämmandet eller utkorandet av denna person får och skall ske efter de privaträttsliga regler som äro för subjektet såsom privaträttssubjekt gällande. För omyndig röstar alltså hans laglige förmyndare med stöd av sin förmyndarrätt eller om flere äro förmyndare,

den av dessa, som de efter eljes gällande regler själva bland sig utse att för visst fall handhava myndlingens angelägenheter. Alldeles det samma gäller om sterbhus, dock att, i enlighet med dess rättsregler, talan kan föras av ej blott viss delegare, utan ock utomstående, som därtill bemyndigats, vilket därjämte beträffande bolag är uttryckligen stadgadt. I alla dessa fall är den privaträttsliga fullmakten det medel, som användes för designerandet av den vilken skall såsom kommunal organperson ega att i stämman utöva privaträttssubjektets kommunala rösträtt; till någon som helst skillnad i organpersonens rättsliga ställning beroende av sättet för designerandet, ger lagen i intet av dessa fall anledning.

* *
*

Regeringsrättens, i det ovan anförda rättsfallet, skarpt markerade åtskiljande mellan en verkställande direktörs designerande i och genom bolagsordningen till representant och annan persons designerande därtill genom särskildt beslut är sålunda felaktigt. Bolagsordningens stadgande utgör intet annat än en generalfullmakt för frivilligt ställföreträdarskap, och om en sådan i stället utfärdas genom särskildt beslut av det enligt bolagsordningen därtill berättigade organet, medför denna omständighet ingen skillnad i rättsställningen. Det samma måste sägas om en in casu given fullmakt, t. o. m. om denna lämnas till en utomstående person: fullmakten förlorar icke härigenom på minsta vis sin rent privaträttsliga karakter, lika litet som kommunallagarnas princip att låta den privaträttsliga fullmaktshavaren erkännas såsom representant för bolaget, resp. sterbhuset, och i denna egenskap göra honom till ledamot av stämman (= offentligrättslig representant för kommunen) därav på något sätt rubbas. Med andra ord: regeringsrätten synes hava utan något stöd av lagen, på fullmakt enl. KFL § 9 och KFS § 10 tillämpat vad i § 12 säges om den offentligrättsliga fullmakten, och i följd härav drivits att uppställa en skillnad mellan rösträttsutövning för bolag och sterbhus i kraft av ett slags ipso iure representantskap och sådan i kraft av ett ställföreträdarskap genom fullmakt, vartill nämnda § 9, resp. § 10, icke ger ringaste anledning. En dylik skillnad vore så mycket mindre

befogad, som, även vid frivillig fullmakt in casu, det från offentligrättslig synpunkt dock förblir fråga om ett nödvändigt ställföreträdarskap och dess reglerande: bolaget måste, enligt § 8 KFL, resp. § 9 KFS, härtill designera viss person, men kan göra detta på vilket sätt som helst, som är privaträttsligt möjligt[1] — sättet är för kommunalrätten totalt likgiltigt, enär bolaget eller sterbhuset väl har rösträttsförmåga, men ej rösträttsutövningsförmåga och förty ej heller självt är organperson eller medlem av stämman, vilket endast fysiska personer kunna vara.

Helt annorlunda ställer sig saken beträffande fullmaktsröstning enligt § 12 i KFL och KFS, där fråga är om offentligrättslig, icke om privaträttslig fullmakt. Den rätt, varom här handlas, är rätten för den, som själv är behörig att i stämma deltaga och där utöva rösträtt, d. v. s. som själv är organperson för kommunen, att sätta annan i sitt ställe i trots av att detta icke är juridiskt nödvändigt. Lagen talar här om att »överlåta» den »talan och rösträtt i kommunalstämman (: å allmän rådstuga)», som tillkommer den röstegande, och åsyftar därmed att all den rätt, som tillhör fullmaktsgivaren, skall, så länge fullmakten gäller, i stället tillhöra fullmaktshavaren, vilken följaktligen icke får begränsas eller bindas genom något slags instruktion: fullmakten är intet annat än en temporär överlåtelseurkund med avseende å medlemskapet i stämman och skapar ingen som helst redovisningsskyldighet eller röstningsplikt för fullmaktshavaren utan ger denne allenast en offentligrättslig maktbefogenhet. I KFL § 9 och KFS § 10 är däremot icke tal om någon »överlåtelse» av »talan och rösträtt»; skall en sådan överlåtelse av där omnämnda subjekts rösträtt ega rum, så kan detta visserligen ske, men endast och allenast därigenom att subjektets privaträttsligt bestämda ombud i sin tur utställer en fullmakt jämlikt § 12. Den fullmakt, varpå ombudet självt grundar sin rätt, kan visserligen lägga hinder i vägen för en sådan överlåtelse, men om så icke skett, står det ombudet fritt att begagna den allmänna överlåtelserätten enligt § 12. Härav följer ock en annan, nog så betydelsefull regel, nämligen den, att ombudets privaträttsliga fullmakt, som utgör

[1] Jfr orden i § 8, resp. § 9: under »iakttagande af de närmare bestämmelser, som § 9 (§ 10) innehåller».

anknytningsfaktum för hans offentligrättsliga medlemskap av stämman, vilket grundas direkt på kommunallagen, också i andra avseenden kan medföra en begränsning av ombudets frihet att utöva sin huvudmans rösträtt. Då ingen överlåtelse i offentligrättslig bemärkelse enligt § 12 föreligger, måste antagas, att ombudet kan utrustas med instruktioner, för vilkas noggranna följande han blir privaträttsligt ansvarig, i den mån ett dylikt ansvar av privaträtten möjligen erkännes och ehuru en avvikelse från dem ur offentligrättslig synpunkt är fullt verksam, då något offentligrättsligt ansvar varken stadgats eller ens kunnat stadgas för organpersoner, så vidt lagen trots anknytningen skolat kunna hålla det offentligrättsliga och det privaträttsliga i sär.

Emellertid skulle kunna ifrågasättas, huruvida ej affattningen av lagens § 12 är så allmän, att därunder även må inbegripas en rätt för de i KFL § 9 och KFS § 10 nämnda »röstegande» att direkt »överlåta» rösträtten genom offentligrättslig fullmakts utställande, i vilket fall det bleve en särskild fråga att söka avgöra, om och när ett sådant subjekts fullmakt vore offentligrättslig eller privaträttslig. Rent formellt kunde ju även de här åsyftade subjekten anses som »röstegande» och därmed som inneslutna i stadgandet i § 12, därest de ville lämna fullmakt till annan röstegande och icke till någon, som i och för sig ej vore medlem av vare sig kommunen eller stämman. Men realiter och principiellt bör en sådan tolkning avvisas på den grund, att dels § 8, resp. § 9, gör dem till »röstegande» *allenast på de villkor* § 9, resp. § 10, innehåller, dels § 12 allenast avser ett berättigande att utställa fullmakt, under det att ifrågavarande subjekt överhuvud sakna all möjlighet till talan utan att först hava skaffat sig ett ombud med kommunalrättslig handlingsförmåga: den »röstegande» är enligt lagen själv kommunalrepresentant, och då, enligt samma lag, privaträttsliga kollektivsubjekt och omyndiga icke kunna utan att i visst ombud personifieras vara detta, synes det bliva ofrånkomligt att icke heller den rätt, som § 12 ger de »röstegande» kan utövas av annan än den, som enligt KFL § 9 och KFS § 10 är subjektets personliga ombud.

Av det sagda följer slutligen även, att vid avgörandet av frågan, huruvida viss person är röstutövningsberättigad på grund av full-

makt efter § 12 eller ej, alldeles ingen hänsyn får tagas till en i sak så oväsentlig omständighet som den, att bemyndigandet möjligen är skriftligen fixeradt med begagnande av fullmaktsblankett enligt § 12. Det är icke affattningen av eller formen för bemyndigandet, utan *utställarens egen ställning*, som här måste fälla utslaget: är utställaren själv berättigad att i egen person deltaga i stämman, då är alltid bemyndigandet att anse som överlåtelse enligt § 12 och då föreligger en offentligrättslig fullmakt, vars beskaffenhet regleras i samma lagrums andra stycke — är åter utställaren icke själv berättigad att som sådan deltaga i stämman, då är bemyndigandet aldrig att anse som överlåtelse enligt § 12 och då föreligger ingen offentligrättslig fullmakt, även om den form användts, som för en sådan är föreskriven.

Om sålunda fullmakt enligt KFL § 9 och KFS § 10 icke kan anses lika med fullmakt enligt samma författningars § 12, så torde vara uppenbart, att icke heller förbudet i sistnämnda lagrum mot innehavande av mer än en offentligrättslig fullmakt kan utsträckas att gälla fullmakt enligt förstnämnda båda paragrafer. Grunden till förbudet mot kumulation av offentligrättsliga fullmakter på en hand kan principiell icke vara någon annan än den, att här är fråga om ett kommunalt representantskap på det sätt, att, liksom kommunalstämman kan överflytta sina uppgifter på kommunalfullmäktige i enlighet med vad lagen härom stadgat, så kan även den enskilde rösteganden, när han är berättigad att själv utöva sin rösträtt, såsom organperson i sitt ställe sätta annan organperson, varvid emellertid den allmänna regeln numera är, att mandatkumulation ej får ske, d. v. s. i detta fall att röstegande, som erhåller dylikt mandat för annan genom fullmakt enligt § 12, väl kan välja mellan flere honom erbjudna sådana mandat, men icke mottaga flera än ett enda. Att han därjämte behåller sin egen rösträtt, ligger i sakens natur, då primär representation är anordnad. Samma förhållande föreligger däremot icke beträffande fullmakten enligt KFL § 9 och KFS § 10, vilka icke skapa ett offentligträttsligt mandatsförhållande, d. v. s. icke göra fullmäktigen såsom redan varande organperson till kommunal representant i fullmaktsgivarens ställe, utan tvärtom skapa den organperson, vilken har att representera subjektet i kommunala

förhållanden och som själv därigenom enligt lagen blir primär kommunal representant å subjektets vägnar.

Naturligen skulle kunna tänkas, att även en kumulation av dylikt primärt representantskap på en hand förbjödes, men härom innehåller lagen intet; och icke heller kan principen om hinder för kumulation av sekundärt representantskap på grund av mandat genom fullmakt utsträckas att utan vidare gälla även i fråga om kumulation av primärt representantskap. Tvärtom måste sägas, att, då det primära representantskapet här anknytes till privaträttsligt bestämda personer, det också måste bero av den tillämpliga privaträtten, huruvida kumulation kan komma att inträda eller icke. Och då något lagligt hinder alldeles icke förefinnes för en och samma person att samtidigt vara ombud för flere privaträttssubjekt, när dessas intressen icke skola mot varandra bevakas, så blir, om ej motsatsen uttryckligen stadgas, den naturliga och självklara följden, att kumulation tillåtes.

Under sådana förhållanden kan regeringsrättens uppfattning i denna fråga, sådan den kommit till uttryck i det berörda rättsfallet, icke anses hållbar, såvidt som enligt den kumulation av fullmakt enligt KFS § 10, resp. KFL § 9, med annan liknande fullmakt eller med fullmakt enligt § 12 skulle vara, i kraft av § 12, utesluten. Det är i stället så, att den kumulation, som även enligt regeringsrättens mening är medgiven i vissa av de i KFS § 10, resp. KFL § 9, omhandlade fallen, såväl med annan fullmakt enligt dessa lagrum som med fullmakt enligt § 12, den kumulationsmöjligheten förefinnes för alla de fall, som beröras av KFS § 10 och KFL § 9.

Det återstår dock att avgöra, hurudan den ställning är, som en fullmaktshavare enligt § 12 har. Att denna, såsom alltid med nödvändighet själv organperson och omedelbar medlem av stämman, i denna sin egenskap är och förblir primär representant, är uppenbart. Men frågan blir, om fullmakten ger honom ett dubbelt primärt representantskap eller om den rätt, han på grund av fullmakten utövar, är utövning av ett sekundärt representantskap. Frågan sammanhänger med den ovan antydda, om individuell person kan hava passiv representationsrätt. Något ovillkorligt hinder härför torde icke finnas, såsom visar sig t. ex. av bestämmelserna om s. k. virilröster i vissa utländska lagar eller om röst-

ning genom ombud inom vissa främmande parlament eller om fullmakt enligt svenska riddarhusordningarna. Men i alla dessa fall är det dock ytterst icke individen som sådan, vilken med bestämmelserna avses, utan personen såsom organperson: lika väl som kommunalstämman i sin egenskap av kollektiv organperson kan överlåta sin rätt till kommunalfullmäktige, lika väl kan den individuella organpersonen överlåta sin till fullmäktig — i båda fallen blir situationen väsentligen likartad. Skilnaden ligger egentligen blott däri, att enskild organpersons fullmäktig icke är i lika grad som kollektiv organpersons pliktig att utöva den delegande makten. Men ett sekundärt representantskap uppstår i båda fallen, må vara att i det ena alla inom kollektivorganet samverkande representanter äro sekundärrepresentanter, under det att i det andra flertalet blir primärrepresentanter och blott vissa tillika äro sekundärrepresentanter, nämligen för andra subjekt.

Främmande Grundlagar.

Några anmärkningar

av

Fil. Lic. **Georg Andrén.**

Främmande Grundlagar samt vallagar och parlamentariska arbetsordningar i svensk öfversättning, efter Riksdagens beslut och på dess bekostnad utgifvna av C. A. Reuterskiöld och V. A. Rinander. Band V. Tyska stater. — Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 1918. Pris hft. kr. 4.

Det politiska folkbildningsarbetet ligger i vårt land nästan helt i partipolitikens händer och dess omedelbara mål är ingenting annat än att värva röster vid valen. Vinnes blott detta syfte, så är det för övrigt tämligen likgiltigt för partiorganisationerna, hur det står till med de politiska kunskaperna ute bland väljarmassorna; ja, t. o. m. åsikterna representera ur den rena partisynpunkten ett mindre värde än rösterna. Alltför fasta och bestämda åsikter kunna ju rent av vara till hinders för partiledningens taktiska rörelsefrihet. Väljaren må gärna tänka lite fritt, bara han röstar rätt; den regeln gäller som oskriven lag mer eller mindre inom alla partiorganisationer. Att sedan också det politiska fritänkeriet, alla vackra namn och principer till trots, är nog så begränsat inom våra politiska partier, är ju allom bekant.

Den praktiska betydelsen av det upplysningsarbete, som i detta syfte bedrives av de politiska partierna, kan man helt säkert inte skatta högt nog; dess ideella värde kan man måhända dra i tvivelsmål. Aldrig synas väl den politiska bildningen och den poli-

tiska omdömesförmågan stå så lågt som de göra, när herrar valagitatorer som ivrigast resa land och rike kring, och när tidningarna som hårdast slå på stora trumman. De som först bliva överröstade äro förståndet och sakligheten. Aldrig sitta heller sanningen och riksintresset så trångt, aldrig göra sig frasen och partiintresset så breda som just då. Man skulle ibland nästan kunna tro, att sanningshalten är *omvänt* proportionell med frasernas bålstorhet och laternas säkerhet.

För dem, som i demokratien överhuvudtaget kunna och vilja se ej en enkel och helig trollformel utan framförallt ett stort och svårt problem, torde det vara tydligt, att stora delar av vårt folk stå alltför värnlösa gentemot de stora fraserna och de säkra laterna. Hur många gånger har inte de sista årens svenska politik visat detta? Under sådana förhållanden blir det ett riksintresse av första ordningen att genom spridande av faktiska kunskaper stärka omdömesförmågan och den intellektuella självständigheten i politiska frågor, att med andra ord öka vårt folks motståndskraft mot politiska mass-suggestioner. Detta riksintresse blir så mycket starkare, som vårt statsskicks fortgående demokratisering gör allt fler och allt större avgöranden helt beroende av de breda lagrens meningar och röster. Ett land kan ej, även om det förövrigt kan berömma sig av att mer än andra tillgodose folkbildningens krav, i längden utan skada låta partierna och partisynpunkterna helt behärska det politiska folkbildningsarbetet.

Det var väl dessa och liknande synpunkter, som i främsta rummet ledde professor R. Kjellén, när han 1911 i motion i Första kammaren föreslog, att Riksdagen måtte lämna sitt understöd för utgivande av främmande grundlagar och andra lagar av konstitutionell innebörd i svensk översättning [1]. Riksdagen ställde sig välvillig mot densamma. Dess byråkratiska samvete fordrade emellertid först en grundligare utredning och sedan en sådan blivit verkställd av en särskild kommitté, bestående av dåvarande statsministern Staaff och professorerna Kjellén och C. A. Reuter-

[1] Motion i F. K. 1911 nr 22 av R. Kjellén med instämmande av Sam. Clason, J. F. Nyström och P. Fahlbeck. Kjellén har även i sitt arbete Staten som lifsform 1916 sid. 17 berört den i Sverige eljest så döda men oerhört betydelsefulla frågan om en politisk folkuppfostran.

skiöld, bifölls förslaget 1912. Arbetet skulle utgivas efter den plan, som nämnda kommitté, i närmaste överensstämmelse men motionärens förslag, uppgjort och beräknades vara fullt färdigt 1914.

Av detta arbete har nu i år en första del utkommit. Hela verket skall utgivas i sju delar, varje del upptagande alla viktigare nu gällande grundlagar, vallagar och parlamentariska arbetsordningar för en särskild, naturligt avgränsad grupp i statssystemet. Det nu utkomna bandet omfattar de tyska staterna, och ingen torde vilja påstå, att denna grupp saknar organiskt sammanhang. De typologiska olikheterna äro ju nog så stora bland dessa tyska stater. Vid sidan av det stora konungadömet Preussen med sina 44 mill. invånare står det lilla furstendömet Schaumburg-Lippe med blott 50,000 invånare; vid sidan av de båda monarkiska storhertigdömena Mecklenburg med sina halvt medeltida sländerförfattningar rymmas inom denna grupp de aristokratiska stadsrepubtikerna Hamburg och Lübeck, den demokratiska stadsrepubliken Bremen och ett sådant stadsrättsligt unicum som rikslandet Elsass-Lothringen. De författningspolitiska olikheterna äro alltså mycket stora inom denna statsgrupp och tyska lärde ha gjort sig mycken möda för att finna en säregen tysk tanke, gemensam för alla dessa olika författningar. Utmärkande för dem alla är väl också en mer eller mindre utpräglad *dualistisk* karaktär [1], — en karaktär, som dock ej sällan i kanske ännu renare former påträffas utanför Tysklands gränser, om också uppvuxen ur andra historiska förutsättningar än i Tyskland [2]. Över alla olikheterna välver sig också det Tyska Riket som en sammanfattande enhet och i alla staterna flyter, mer eller mindre rent, samma tyska blod och lever i många skiftningar samma tyska kultur.

Att inför denna rikedom på skilda författningar göra ett strängt begränsat urval är naturligtvis ingen lätt sak. Utgivarna ha kanske allför mycket förenklat uppgiften för sig, då de, som det synes,

---

[1] Se t. ex. H. Rehm: Das rechtliche Wesen der Deutschen Monarchie i Archiv f. öff. Recht. Bd XXV 1909 sid. 393 f.

[2] Se t. ex. A. Esmein: Éléments de droit constitutionel etc. 3:me éd. 1903 sid. 4 f. P. Fahlbeck: Sveriges författning och den moderna parlamentarismen, 1904, sid 94 f. (150 ff.), O. Hintze: Das monarchische Prinzip und die konstitutionelle Verfassung i Preuss. Jahrb. 1911 sid 382 ff, R. Kjellén: Parlamentarismen i Politiska Essayer II. 1915 (1911) sid. 105 ff.

låtit staternas befolkningstal vara den avgörande synpunkten. Även om de större staterna ha sina särskilda författningsproblem, liksom de mindre (t. ex stadsstaterna, kantonerna) ha sina, så kan det dock ej vara en stats folkmängd eller yttre storlek, som gör dess författning »intressant». Ur denna synpunkt förefaller det tvivelaktigt, om urvalet av de meddelade lagtexterna på alla punkter är det rätta. Medan Tyska Riket och de fyra konungadömena Preussen, Bayern, Sachsen och Württemberg tillsammans upptaga 445 sidor av arbetet, behandlas Tysklands övriga 21 stater och rikslandet tämligen summariskt i korta historiska och statsrättsliga redogörelser på tillsammans 31 sidor. Det skall ej förnekas, att dessa redogörelser i sin klara och koncentrerade form ge en god föreställning om de olika ländernas statsrätt; man måste dock ändå beklaga, att detta arbete, som för övrigt tillfredsställer så högt ställda anspråk, ej meddelar i svensk översättning t. ex. Elsass-Lothringens och Hamburgs (eller Bremens) typologiskt så intressanta författningar. Elsass-Lothringens författning av 1911, framvuxen ur och skapad för säreget komplicerade förhållanden och redan därför av största intresse, kan dessutom ensamt ge nyckeln till den eljest delvis oförståeliga artikel 6 a i riksförfattningen. Egendomligt nog ha utgivarna emellertid ej ens ansett nödigt att förse denna artikel med en statsrättslig kommentar, som kunnat ersätta den anmärkta bristen. Några oövervinneliga hinder för meddelandet av t. ex. rikslandets och Hamburgs författningar kan man ej finna, då de tillsammans ej hade behövt öka arbetet med mer än 30 sidor, som kanske utan större olägenheter hade kunnat inbesparas på andra punkter.

För övrigt måste man i stort sett beundra det sätt, varpå utgivarna skilt sig från den ingalunda lätta uppgift, som här förelegat. En egenhet bland andra, som fördelaktigt skiljer denna upplaga av främmande grundlagar från flertalet utländska arbeten av detta slag, är, att de viktigare texterna meddelas även på originalspråket, sida vid sida om den svenska översättningen. De korta, men innehållsrika författningshistoriska översikter och de värdefulla och väl valda litteraturanvisningar, som meddelas som inledning till de olika författningstexterna, förtjäna också sitt särskilda omnämnande. Överhuvudtaget kan man tryggt påstå, att

detta svenska arbete, om man får döma efter det, som hittils utkommit, med heder skall kunna mäta sig med de jämförliga verk, som utlandet har att uppvisa.

Framför allt är översättningen värd ett oförbehållsamt erkännande för sitt klara och fasta lagspråk. Detta gäller kanske alldeles särskilt om översättningen av Rikets och Preussens grundlagar, som blivit verkställd av Doktor Hjalmar Haralds, men även Lektor Hugo Hultenbergs överflyttning av Bayerns, Sachsens och Württembergs författningar äger sina stora förtjänster. Dessa översättarnas förtjänster framstå så mycket starkare, om man tänker på de stora svårigheter, som här ha mött dem. De tyska grundlagarna äro oftast avfattade i ett otympligt och invecklat lagspråk och röra sig ej sällan med begrepp, som ej äga någon full motsvarighet i den svenska statsrätten. Med stor skicklighet ha översättarna övervunnit dessa svårigheter.

Ej sällan är den svenska översättningen språkligt klarare än originalet. Ett intressant exempel härpå ger tolkningen av artikel 9 i den tyska riksförfattningen. Denna artikels första punkt lyder: »Jedes Mitglied des Bundesrates hat das Recht im Reichstage zu erscheinen und muss daselbst auf Verlangen jederzeit gehört werden, um die Ansichten seiner Regierung zu vertreten» etc. Redan en mycket enkel analys av detta stadgande ger vid handen, att denna artikel ger förbundsrådets ledamöter en rättighet och ej en skyldighet. Att de »måste bliva hörda» kan ej betyda, att de måste tala, ännu mindre att de måste stå till svars inför riksdagen för sin regerings politik. Faktiskt har emellertid denna artikel blivit missförstådd och man har i tyska riksdagen, under åberopande av denna artikels ord, gjort gällande, att förbundsrådets ledamöter skulle vara skyldiga att svara på de angrepp, som i riksdagen riktas mot deras regeringar [1]. Artikelns kanske oklara uttryck

---

[1] Så t. ex. riksdagsmannen Dr. *Müller-Meiningen* (framstegsvänliga folkpartiet) den 19 okt. 1911 (Verhandlungen des Reichstags Sten. Ber. sid. 7408). Mot denna uppfattning inlade statsminister Dr. Delbrück omedelbart sin bestämda gensaga. (Sten. Ber. sid. 7417). Se också kontroversen i denna fråga mellan den socialdemokratiske riksdagsmannen Dr. W. Heine och statssekreterare Dr. Nieberding den 21 mars 1901. (Sten. Ber. sid 2070 ff.) och riksdagsdebatterna den 27 och 29 febr. 1904.

»auf Verlangen» har tolkats som om det lytt: »auf Verlangen *des Reichstags.*» Denna missförståelse har den svenska översättningen omöjliggjort genom att med följande ord återgiva detta stadgande: »Hvarje ledamot av förbundsrådet äger rätt att infinna sig i riksdagen och skall, närhelst *han* [1] så äskar, där erhålla ordet för att häfda sin regerings mening etc.» De resultat, som en analys av författningstexten måste komma till, bekräftas också av artikelns tillkomsthistoria. I konstituerande riksdagen 1867 väcktes nämligen ett förslag, enligt vilket riksdagen skulle ha rätt att fordra rikskanslerns närvaro vid sina förhandlingar (jfr. Preussens grundlag art. 60), men detta förslag blev på Bismarcks tillrådan förkastat [2]. Till yttermera visso har riksdagen i sin arbetsordning § 43, som innehåller en omskrivning och ett förtydligande av bestämmelsen i riksförfattningen art. 9, fastslagit denna tolkning. — Även om man skulle vilja göra gällande, att översättningen på denna punkt också ger en interpretation, så torde man ändock ej kunna klandra översättaren för att han på detta sätt språkligt förtydligat ett stadgande, vars verkliga innebörd så bestämt framgår vid en analys av artikelns innehåll, vid ett studium av artikelns tillkomsthistoria och vid en jämförelse med andra bestämmelser.

Naturligtvis skall man i ett arbete av detta omfång på ett eller annat ställe kunna göra vissa anmärkningar mot översättningen. Vid en granskning, som dock ej kunnat göras så grundlig som kanske varit önskvärt, har rec. dock ej kunnat upptäcka mer än en verkligt felaktig översättning. Översättaren har återgivit originaltextens ord i riksförfattningen art. 8: 3: »zwei, vom Bundesrate alljährlich zu *wählenden Bevollmächtigten* anderer Bundesstaaten» på följande sätt: »tvänne fullmäktige för andra *förbundsstater, hvilka* af förbundsrådet årligen *utses*[3].» Det är i det här återgivna stadgandet fråga om de två medlemmar i förbundsrådets utrikesutskott, som enligt författningen skola utses utanför kretsen av de sydtyska konungarikenas fullmäktige. Medan

---

[1] Kurs. av rec.

[2] Se *L. Dambitsch:* Die Verfassung des Deutschen Reichs. 1910 sid. 259.

[3] Kursiveringarna naturligtvis gjorda av rec.

originaltexten tydligt bestämmer, att valet skall ske genom utseende av tvenne *fullmäktige*, synes översättningen närmast giva vid handen, att det är *förbundsstaterna*, och ej dessas personliga ombud, som vid valet skola utpekas [1]. Några störande tryckfel förekomma ej, för så vitt rec. kunnat finna. Som ett sådant kan ju knappast räknas, att den svenska texten i riksförfattningen art. 65 giver kejsaren rätt att anlägga fästningar inom förbundsrådet — i st. f. inom förbundsområdet.

Utgivarna ha på vissa punkter försett de meddelade lagtexterna med förklarande kommentar. Härför måste man naturligtvis vara dem synnerligen tacksam; man kan blott önska, att de varit än frikostigare med sina förklaringar och upplysningar. På ett par ställen måste man kanske dock sätta ett frågetecken vid de lämnade förklaringarna. När utgivarne t. ex. påstå, att »kejsaren är icke blott primus inter pares bland de tyska furstarna» (sid. 25), så är redan detta en sats, som man i den tyska statsrättsliga litteraturen understundom ser bestridd. Ännu mycket oftare är detta fallet med en annan förklaring till samma artikel 11 i den tyska riksförfattningen: »Suveräniteten inom Tyska Riket är enligt författningen delad mellan kejsaren och förbundsrådet». Gentemot detta påstående, som inom den tyska statsvetenskapen förfäktats t. ex. av E. Löning och L. Dambitsch, ställer t. ex. Paul Laband, den tyska statsrättens erkänt främste mästare, den satsen, att en delning av suveräniteten begreppsenligt (»begrifflich») är omöjlig [2]. Dock, dessa principiellt betydelsefulla, men mycket omstridda och oerhört »akademiska» frågor skola ej här diskuteras. Man kan blott konstatera, att dessa frågor, som utgivarna här frankt avgöra med några nakna påståenden, inom den tyska statsrättsvetenskapen ännu ej synas ha fått några mera allmänt erkända och

---

[1] Det kan förtjäna anmärkas, att valet i själva verket tillgår, ej som den tyska riksförfattningen bestämmer, utan så som den felaktiga svenska översättningen angiver. Se härom E. Jagemann: Die deutsche Reichsverfassung 1904 sid. 86 och Geschäftsordnung des Bundesrats § 18 (i H. Triepel: Quellensammlung zum deutschen Reichsstaatsrecht. 2. Aufl. 1907 sid. 229)

[2] P. Laband: Das Staatsrecht des Deutschen Reichs. 5. Aufl. I sid. 216, 255. Jfr. E. Löning: Grundzüge der Verfassung des Deutschen Reiches. 4. Aufl. 1913. sid. 45 f., L. Dambitsch: Die Verfassung etc. sid. 195 f., 267 ff.

slutgiltiga svar och stundom kanske rentav hos flertalet författare besvaras på annat sätt.

Mera praktisk betydelse har kanske då den fråga, som utgivarna i kommentaren till artikel 4 i riksförfattningen avgöra med följande ord: »Öfverinseendet från rikets sida afser delstaternas förvaltande verksamhet vid rikslagarnas verkställighet och tillämpning». Här skall ej undersökas, om denna förklaring ej griper för vidt, då den på intet vis antyder kontrollens begränsning nedåt, mot den enstaka, konkreta verkställighetsåtgärden [1]. Däremot torde den här givna definitionen kunna betecknas som alldeles för trång i en annan, mera extensiv riktning: i fråga om kompetensens materiella omfång. På denna punkt påstår nämligen den tyska statsrättsvetenskapen med en inom denna sällsynt samstämmighet, att denna rikets kontrollrätt omfattar ett ännu större område än det, som utgivarna här angiva. Hela det område, som artikel 4 utstakar, anses av den nästan enstämmiga tyska teorien falla under Rikets kontroll, oberoende av om Riket tagit sin lagstiftningsrätt på området i bruk eller ej. De skäl, som den tyska statsrättsvetenskapen anför för denna åsikt, förefalla synnerligen tungt vägande, samtidigt som de äro ytterst belysande för denna vetenskaps metoder. Det lagställe, vars tolkning det här gäller (art. 4), lyder: »Der Beaufsichtigung seitens des Reichs und der Gesetzgebung desselben unterliegen die nachstehenden Angelegenheiten», varefter artikeln som bekant ger en lång uppräkning på dessa rikets angelägenheter. Redan därför, att denna artikel nämner överinseendet *före* lagstiftningen, anser den härskande statsrättsliga teorien [2], att Riket har kontrollerande myndighet inom de angivna ämnessfärerna, även om det ej begagnat sig av sin lagstiftningsrätt. Detta anmärktes redan av en talare i den konstituerande riksdagen 1867 [3]. Ännu ett skäl, och ett skäl, som kanske

---

[1] Se härom t. ex. P. LABAND: Das Staatsrecht etc. 1. Aufl. 1876 I. sid. 261 (3. Aufl. I: 229) 5. Aufl. I. sid. 111. f. M. v. SEYDEL: Commentar zur Verfassungs-Urkunde für das Deutsche Reich. 2. Aufl. 1897 sid. 60 f. 145. L. DAMBITSCH: Die Verfassung etc. sid. 103 f. Se också statssekreterare v. POSADOWSKYS anförande i tyska riksdagen den 28 jan. 1901 (Sten Ber. sid. 563).

[2] Se t. ex. M. v. SEYDEL: Commentar etc. 2. Aufl. 1897, sid 59. A. ARNDT: Verfassung des Deutschen Reichs. 5. Aufl. 1913, sid. 61.

[3] v. SCHWARZE den 21 mars 1867 (Sten. Ber. sid. 315).

väger väl så tungt, kan åberopas för denna tolkning. Enligt artikel 17 tillkommer det kejsaren att övervaka rikslagarnas verkställighet. Den tyska texten talar här om »die *Überwachung* der Ausführung» (der Reichsgesetze), och det torde vara tydligt, att därmed ej gärna kan avses detsamma, som artikel 4 kallar »Beaufsichtigung». En god lagtolkning får ju ej utan tvingande skäl förutsätta, att olika ställen i samma lag på olika sätt uttrycka samma tanke [1]. Från dessa synpunkter har den tyska statsrättsteorien kommit till den slutsatsen, att »övervakandet», som artikel 17 talar om, gäller det område, som Riket *har* reglerat med sin lagstiftning, under det att »överinseendet» enligt artikel 4 sträcker sig över hela det område, som Riket enligt samma artikel över huvud taget *kan* nå med sin lagstiftning [2].

Sedan detta nedskrivits, har Tysklands konstitutionella rätt på revolutionens brådstörtade vägar brutits ner. En ny rätt håller väl på att växa fram, men ännu kan man ej ens se några tydliga konturer till densamma. Den »cauchemar des coalitions», som plågade Bismarck under hans drömmar, har nu på ett egendomligt sätt förverkligats. Under trycket av västmakternas hungerblockad, deras härar och författningsideal och det nya Rysslands anarkiskt demokratiska idéer ha de tyska författningarna smulats sönder, och ovisst är väl, hur mycket av det gamla det är, som skall kunna räddas över, bliva »aufbewahrt» i den nya ordningen. Säkert är väl, att i sin gamla gestalt har Bismarcks verk nu förvandlats till blott ett stycke historia. Det kan då måhända synas överflödigt att längre dröja vid den statsrättsliga analysens alla subtila distinktioner och definitioner med avseende på de författningar, som funnos i Bismarcks, Wilhelm I:s och Wilhelm II:s rike och som nu, strax före sin död, för första gången blivit tillgängliga på svenskt språk. Av större aktuellt intresse är det kanske då att se, hur författnings-

[1] P. Laband: Das Staatsrecht etc. 5 Aufl. I, sid. 108 och i Deutsche Juristen Zeitung 1906 sid. 613 ff.

[2] Samma uppfattning kommer till synes i det stora huvudarbetet för denna fråga: H. Triepel: Die Reichsaufsicht. 1917 sid. 355, 370f. — En motsatt uppfattning hävdas av L. Dambitsch: Die Verfassung etc. 1910 sid. 104ff., som dock inom den tyska vetenskapen torde vara tämligen ensam om sin mening.

bestämmelser helt eller delvis kunna dö — på andra vägar än revolutionens — genom utvecklingens egen lugna och tysta gång. Därmed beröres också en sida av frågan om författningsurkundernas värde som kunskapskälla.

Man har alltmer lärt sig inse, att staten har andra sidor än rätten, och allteftersom medvetandet härom har vaknat, har också följt ett behov att giva statsvetenskapen nya verkstäder och nya metoder. Liksom rätten ger en ofullständig och ensidig bild av den levande staten, så ge också lagarna en ensidig och fragmentarisk bild av den levande rätten. Detta får man ej glömma, när man går till studiet av främmande grundlagar. Det är ofta med paragraferna i dessa som med begreppen i Iherings berömda »juridiska begreppshimmel». Även om de äro aldrig så liv- och kraftlösa, så ger man dem hellre ett otium cum dignitate än man låter formligen begrava dem. På så sätt komma de att stå kvar på sina gamla platser som »döda bokstäver», utan all aktuell betydelse men påminnande om äldre rättsvegetationer, om det uttrycket tillåtes. De tyska grundlagarna ge många exempel härpå, som utgivarna av föreliggande edition tyvärr ej alltid ha utpekat. Så ha nära hälften av paragraferna i Hessens författning förlorat all kraft. I Württembergs författning kan man ännu läsa (§ 3) att »konungariket Württemberg utgör en del av det tyska förbundet» och att den gamla förbundsförsamlingens »organiska beslut» under vissa förhållanden äga »bindande kraft även för Württemberg». Det Tyska Förbundet, som efter en vanmäktig och föga ärofull tillvaro 1866 oåterkalleligen gick under, lever allså ännu i Württembergs grundlagstext liksom i andra tyska författningsurkunder ett tomt spökliv, medan det Tyska Riket endast på ett par ställen helt obetydligt skymtar fram.

Även den tyska riksförfattningen har många döda stadganden. Åtskilliga hade alltifrån början karaktären av övergångsbestämmelser och voro redan därför dömda att snart förlora all betydelse. Detta är t. ex. mer eller mindre fallet med vissa bestämmelser i artiklarna 18: 2, 51, 56: 2, 61, 71: 2 och 77. Andra paragrafer ha däremot av andra skäl och på andra sätt, genom lagstiftning eller genom praxis, helt eller delvis skjutits åt sidan eller modifierats. Detta gäller t. ex. om artiklarna 1, 4, 13, 17,

18: 1, 20: 2, 34, 35, 38: 1, 40, 50, 54: 4, 60, 70, 74 och 75[1]. Icke ens den tyska riksdagens arbetsordning, som när som helst kan ändras genom ett vanligt riksdagsbeslut och som formellt endast gäller för en legislaturperiod i sänder, har undgått ödet att få flera av sina bestämmelser degraderade till regler, som gälla på papperet men ej i verkligheten (t. ex. §§ 2, 26, 47)[2].

Men samtidigt som sålunda stora partier av de skrivna författningarna liksom vissna bort och förlora all betydelse, växer en ny rätt eller en ny praxis fram. Överallt, där den skrivna författningen har luckor eller svaga punkter, märker man denna nybildningsprocess. Lagarna må tiga om denna nya vegetation, som hotar att förkväva stora delar av den formellt gällande rätten, och den statsrättsliga dogmatiken må blunda för densamma. För statsvetenskapsmannen måste det alltid vara ett intressant studium att se, hur gammal rätt dör och ny rätt bildas, och att undersöka de krafter, som därvid äro verksamma.

De skrivna grundlagarna kunna alltså väl aldrig ge en fullständig och adekvat bild av den levande författningen. Detta måste naturligtvis delvis förringa deras värde som kunskapskälla om staten. Detta värde är dock stort nog ändå, för att man med glädje måste hälsa utgivandet av en svensk upplaga av främmande författningstexter. Få politiska kunskapskällor resa så fasta hinder mot subjektivismens interpretationskonster och vantolkningar som lagarnas regler och begrepp.

Hade det nu så lyckligt påbörjade verket efter den ursprungliga planen förelegat fullt färdigt redan 1914, så hade det blivit ett svenskt monument över en redan avslutad politisk kulturepok. Nu har utgivandet i stället kommit att infalla under en tid av stora och svåra brytningar mellan gamla och nya, mellan inhemska och främmande författningsideal. Vända vi blicken mot Tyskland, så är det inte blott en kejsarkrona som fallit, inte heller blott ett rike, som förlorat sin »plats i solen»; det är en

---

[1] Se härom t. ex. P. LABAND: Die geschichtliche Entwicklung der Reichsverfassung i Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Bd. I. 1907 sid 3, LABAND: Das Staatsrecht etc. 5. Aufl. II. 1911. sid. 38 ff. samt under de anförda artiklarna i olika kommentarer till riksförfattningen.

[2] Se t. ex. W. KULEMANN: Politische Erinnerungen. 1911 sid 48 f. och J. NATSCHEK: Das Parlaments recht des Deutschen Reiches I. 1915 sid 43 f.

hel idévärld, som förlorat sin aktualitet — om dess inre värde är här ej tal. I grunden ha kanhända segrarens idéer gjort större lycka än hans vapen, om man nu i detta krig så noga kan skilja på dessa två ting. Vi se alltså för tillfället en oerhörd rörlighet och osäkerhet på den konstitutionella rättens område inom alla de besegrade staterna. Inhemska traditioner kämpa förgäves med främmande idéer och i demokratiens tecken fortskrider med rasande fart den denationalisering av författningsrätten, som redan långt före kriget i de flesta länder var tydligt skönjbar. Såsom ofta förut betyder denationaliseringen även denna gång en reception av angelsaxiska och franska ideal. De skriande ryska inslag, som också ingå i stundens bullrande spel, torde vara relativt snart övergående — kanhända innehålla de dock »framtidsmusik».

Även segrarnes statliga ordning skall säkerligen bliva utsatt för svåra anlopp och påfrestningar, som, om de också ej behöva medföra revolutioner, dock torde leda till djupgående reformer. Kanhända skola emellertid dessa reformer mera bliva av sociopolitiskt än av författningspolitiskt slag. Man vet ännu ej, vilka tankar de segrande soldaterna föra med sig från skyttegravarne.

Dessa synpunkter torde motivera några önskemål angående det fortsatta utgivandet av dessa främmande grundlagar. Det är tydligt, att den nuvarande tidpunkten ej är lämplig för det påbörjade verkets fullbordande. Den redan föreliggande delen hade knappast hunnit utkomma, förrän de meddelade texterna fått ett övervägande *historiskt* intresse. Man måste därför redan nu önska att senare, när Tyskland genomgått denna svåra kris och återvunnit något så när stadgade statsrättsliga förhallanden, erhålla en ny del, innehållande Tysklands *gällande* konstitutionella rätt. Man måste också uttala det önskemålet, att hela verkets utgivande uppskjutes till dess nyorienteringens oro och osäkerhet blivit övervunnen och en ny, mera stabil ordning upprättats. I annat fall riskerar man att förfuska riksdagens ursprungliga tanke och att erhålla föga mer än ett oerhört dyrbart makulatur — ty, hur många i vårt land studera väl döda, främmande grundlagar? Säkerligen skola detta och närmaste år många nya författningar se dagen och åtskilliga nya författningar åter försvinna. Det kan ju ej vara någon egentlig mening i att giva en relativt dyrbar svensk

dräkt åt utlandets mera efemära författningsskapelser. Endast genom att avvakta de närmaste årens utveckling kan detta undvikas. För dem, som synas tro, att man 1918 kan föda evigt gällande och evigt härskande idéer, kan det kanske vara lämpligt att tänka på t. ex. 1848. I grunden kan ju eljest vilket årtal som helst giva lärdomar i denna sak.

Om Kunglig Majestäts Befallningshavande och den nya instruktionen för densamma i historisk belysning.

Av

e. o. Hovrättsnotarie L. E. Birger Gezelius.

Sverige har såsom samlat rike uppstått genom förening av skilda land. Tyngdpunkten för styrelsen låg inom landen själva och där är det till synes, som de första spåren av en förvaltning äro att finna. Denna handhades av folket självt, odalmännen och bland dem valda hövdingar. Någon ämbetsmannaklass fanns ej. Den växande konungamakten föranledde vidtgående förändringar häri.

Utgångspunkter för denna utveckling voro: förvaltningen av konungens egendom i de olika landen, vilken handhades av s. k. länsmän, utsedda av konungen, vidare den omständigheten att vissa brott betraktades som fridsbrott, varav bl. a. följde att konungen som fridens vårdare fick andel i böterna, samt sedermera den begynnande rikslagstiftningen och beskattningen.

När så de nämnda förvaltarne av konungagodsen därjämte ombetroddes med konungens rätt gentemot samhället, skapades i Sverige en förvaltning i egentlig mening. Konungens »länsman» övertog många av de värv, som tillhört allmogen. Han skulle sammankalla till ting, verkställa domar, tillse vägar, syna broar, utöva kontroll vid kronans uppbörd m. m. Under midten av 1300-talet blevo länsmännen underordnade och i viss mån ersatta av »fogdar», vilka tillsattes med i huvudsak samma uppgifter beträffande kronans uppbörd och landsfriden, men inom större områden. De av fogdarna, vilka voro befälhavare å de kungliga slotten, slottshövdingarne, innehade därjämte s. k. slottsloven, som innefattade en militärisk förpliktelse, grundande ett närmare personligt förhållande mellan konungen och förläningsinnehavaren.

Förutsättningarna voro sålunda givna för en egentlig konunglig förvaltning, men utvecklingen tog en sådan riktning vad beträffar förhållandet mellan konungen och hans tjänare, att vad

som var avsett att bliva en förvaltning i konungens hand inom loppet av tvenne århundraden blev i huvudsak en länsherreförvaltning.

Förläningsväsendet, som närmast blott var ett naturahushållningssystem och till sin karaktär något annat än länsväsendet i det övriga medeltida Europa, innebar emellertid ett försvagande av konungens makt över förvaltningen Att länsherrarna dock icke blevo feodala härskare och att offentlig rätt i Sverige icke blev privaträtt, berodde till en del på styrkan hos bondefriheten och den kommunala självständigheten, men isynnerhet därpå, att länen icke blevo ärftliga. Den på 1300-talet framträdande tendensen hos länsherrarne att betrakta länen såsom sina egna förmådde icke tränga igenom.

Under Gustaf Vasa blev utan svårare brytningar »länsherreförvaltningen» åter en konungaförvaltning. Länen sattes på räkenskap och fogdarna, vilka fingo en alltmer underordnad social ställning, övervakades strängt av konungen.

Men liksom tidigare, då mellan konungamakten och dess tjänare i »landen», länsmännen, skjutits in en myndighet av låt vara ofta tillfällig och opålitlig natur, »länsherrarna», så yppade sig även för Gustav Vasa ett behov av en mellanmyndighet. Härur utvecklades den högre landtregeringen, som vi kunna spåra redan under hans tid, men som först i instruktioner av 1616 och 1624 framträder i ordnat skick. Sina rötter har organisationen av den högre landtregeringen i de två medeltida institutionerna: rådet i landsändarna och befallningsmännen på slotten. I dessas ställning till de lägre ämbetsmännen skönjes ock en viss organisation. Subordinationsförhållandet är omisskänligt. Men det hela var dock endast en oklar början. Särskilt är att ihågkomma, att systemet ej gällde över hela riket, och att fogdarna med förbigående av mellaninstansen redovisade för konungen direkt. Fogdarna stodo omedelbart i förbindelse med den s. k. fatburen på slottet, men denna var icke organiserad såsom ämbetsverk. Det hela berodde av konungen personligen. Detta personliga drag i förhållandet mellan konungen och fogdarna, vilket kvarstod även efter räntekammarens inrättande, kom ock att utmärka den förutnämnda mellanmyndighetens ställning.

Gustaf Vasas kraftiga styrelse kunde väl i det stora hela övervinna de svårigheter, som följde därav, att denna anordning var helt ny, ofullständig och sammansatt av olikartade element. Under hans efterträdare framträdde emellertid allt starkare nödvändigheten av, först och främst att länsstyrelsen utsträcktes över hela riket, vidare att rådsherrarna i orterna ersattes av ett fast organ, varunder fogdarna inordnades, samt att åt denna »länsstyrelse» gåvos sådana befogenheter, att därigenom centrala myndigheternas arbete underlättades. Behovet av en dylik anordning växte än mer i styrka i början av 1600-talet, då Sveriges politiska ställning ställde ständigt stegrade anspråk på dess finansiella styrka.

Redan Gustaf Vasa synes ha haft planer på att genomföra en efter provinserna ordnad länsregering. Ett steg i denna riktning var regementsformen för Vestergötland 1540. Denna avsåg att skapa ett förvaltningsorgan, som skulle utgöra en sammansmältning av rådet i landsändarne och slottslänsväsendet, låt vara med främmande tillsatser. I spetsen för provinsen ställdes, såsom förvaltande och dömande myndighet, ett kollegium bestående av en ståthållare, en underkansler, fyra regementsråd, s. k. medrad, och en sekreterare. Kollegiet skulle förestå regering, lagskipning, förvaltning av kronogodsen och ränteuppbörden inom provinsen. Det sorterade omedelbart under »konungen och hans regementes råd».

Att denna reform icke ledde till efterföljd och att regementsformen av 1540 mycket snart bragtes ur tillämpning, med undantag av att dess ståthållarämbete bibehölls, lärer icke endast kunna tillskrivas oformligheter i regementsrådets sammansättning eller bristande tillgång på lämpligt ämbetsmannamaterial. Fastmer hade det förnämligast sin grund däri, att regementsformens av 1540 tilllämpning på lagskipningen och införandet av kollegial organisation av den högre landtregeringen stredo mot svensk rättsuppfattning.

Emot denna uppfattning gör Boisman i sitt arbete »Om rättskontrollerna» gällande, att landtregeringens rot var fogdarne, och att det svenska fogdesystemet grundade sig å feodala principer, icke inhemska.[1] Detta innebär ett förnekande av, att fogdarna skulle ha »utvecklats» ur länsmännen. Det berättigade häri kan betvivlas, liksom ock att man — även antaget att det svenska fogdesystemet är byggt på feodala principer — skulle av den historiska utvecklingen komma till den slutsatsen, att den svenska landtregeringen till sin »inhemska rot och sed» vore kollegial, icke byråkratisk. Icke ens av ett antagande, att i fogdeförvaltningen fanns en början till feodal förvaltning, följer med nödvändighet, att landshövdingeförvaltningens byråkratiska karaktär vore av utländskt ursprung. Fastmer synes av den historiska översikt, som i det föregående givits och i det följande kommer att ytterligare utvecklas, framgå, hurusom för den svenska landtregeringen den byråkratiska principen varit den förhärskande allt ifrån landshövdingeinstitutionens uppkomst.

Det avsteg man 1540 tog från denna grundsats blev såsom förut nämnts icke av större betydelse. Det har t. o. m. ifrågasatts, huruvida regementsformen av 1540 någonsin tillämpats. I varje fall gick man icke vidare på den väg, som genom denna beträdts, utan sökte på andra vägar nå det åsyftade målet, en förbättrad organisation av landtregeringen. Slottslänen förvandlades efter hand till modärna förvaltningsdistrikt. Ståthållare inom större områden förekommo allt flera, och under Erik XIV och Johan III lades grunden till en ny länsindelning. Redan under Johan III:s tid

[1] A. W. Boisman: Om Rättskontrollerna, Helsingfors 1908, s. 117 ff.

började ståthållarne kallas landshövdingar, och denna benämning fastställdes i 1634 års regeringsform [2].

Vilken ställning intogo då dessa ståthållare i förhållande till konungen?

Under Gustaf Vasa är Vestergötlands ståthållare Gustaf Olsson ett gott exempel på i vad riktning utvecklingen tenderade att gå. Hans åligganden voro att vaka över kronans egendom och uppbörden av skatterna, att hålla uppsikt över och tillhålla frälsemän, fogdar, häradshövdingar och andra ämbetsmän att fullgöra sina skyldigheter, att upptaga klagomål över dessa, att förestava tjänsteeder, att beivra försnillningar, att kontrollera att tionden rätt utgjordes till kronan och prästerskapet, att hava inseende över alla ekonomiska anordningars utförande, att förhindra olaga utförsel och landsköp, att hålla de nya skattläggningarna, att uppläsa konungens mandater och utse män att tingta med allmogen. Och för att rätt fylla dessa uppgifter låg han i livlig skriftväxling med konungen. Även sedan regementsformen av 1540 upphört att gälla, kvarstod han i sin egenskap av en konungens mycket anlitade tjänsteman. Det skulle föra för långt att ingå på en redogörelse för de skilda uppdrag, som ålades honom. Det torde vara tillräckligt att understryka, hurusom genom ståthållaren konungen personligen verkade i provinsen i allt, som låg honom om hjärtat för rikets bästa.

Erik XIV fortgick medvetet och bestämt i den riktning Gustaf Vasa gått. Hans misstänksamma natur gjorde dock, att medan hos fadern det var den levande personliga kraften, som verkade i hans förhållande till ämbetsmännen, så var det under Erik XIV talrika, noggranna och oftast för ämbetsmännen farliga instruktioner, som ersatte konungens personliga verksamhet. Det personliga bandet mellan konung och ståthållare fasthölls dock alltid. Detta framträder än skarpare under Sigismund, då ju konung och rike icke längre sammanfalla. När Sigismund avrest till Polen, var det icke inför regeringen i Sverige utan för konungen i Polen, som ståthållarna voro ansvariga.

Karl IX med sin utpräglade känsla för konungens makt och myndighet måste givetvis taga fasta på denna förvaltningsform, och under hans tid utbildades landtregeringen vidare efter samma grunder. Under Gustaf II Adolf och Kristinas förmyndareregering vann organisationen i styrka genom bestämmelser i memorial av 1620 och 1640, genom vilka ståthållarnas uppsikt över fogdarne reglerades samt riket indelades i län och fögderier.

På grundvalen av den föregående utvecklingen gav 1634 års regeringsform och i tiden närmast därefter givna landshövdingeinstruktioner det hela en väsentligen ökad fasthet och fullständighet. Då genom denna regeringsform hela förvaltningen blev ett till alla delar sammanhängande helt, kom landtregeringen att ställas i närmare samband med riksstyrelsen.

---

[2] Jmfr. Kungl. Brev till Landshövd. i Österbotten $^{2}/_{6}$ 1617 och Kungl. Res. $^{16}/_{8}$ 1627.

Vad dess organisation angår, avsåg Axel Oxenstierna tydligen att ge den en viss kollegial prägel. Den borde bestå »in triumviratu» av landshövding, sekreterare och bokhållare och de bägge senare ej bero av den förre utan omedelbart av regeringen dock så, att de betraktade landshövdingen såsom en »vice rex» i den provinsen [3]. Häri kom till uttryck en konungamaktens sedermera under enväldet än mer framträdande obenägenhet för en stadigvarande delegation av makt till ett underordnat statsorgan.

Utvecklingen gick emellertid icke i den riktning Axel Oxenstierna angivit. Man försökte visserligen göra bokhållaren oberoende af landshövdingen genom att ställa den förre omedelbart under »Kammaren»; vidare utnämndes ofta bokhållare över flera län och stundom lät man dem äfven arbeta i »Kammaren», medan landshövdingen biträddes av »skrivare». Redan 1638 återgick man emellertid till att låta bokhållaren tjänstgöra hos landshövdingen. »Sekreteraren» eller, som han vid denna tid kallades, »handskrivaren» blev redan från början beroende av landshövdingen, som för övrigt utsåg honom. Först genom 1687 års landshövdingeinstruktion når han samma ställning som bokhållaren.

1634 års regeringsform hade lagt utövandet av den högsta lokala myndigheten i det stora hela i landshövdingens hand. Vid dess utövande hade denne att följa den särskilda instruktion Kungl. Maj:t för honom utfärdade. Att så emellertid icke alltid skedde, framgår därav, att landshövdingen i Vesterås i ett missiv till Kongl. Maj:t, däri han översänder sitt memorial angående en tillämnad allmän landshövdingeinstruktion, bl. a. såsom skäl för dröjsmål med dess insändande åberopar, att han icke i sitt kansli ägt någon äldre instruktion, efter vilken han kunnat uppsätta sina påminnelser, utan hade han måst anskaffa avskrift av landshövding Per Ribbings instruktion av 1648. Utan tvivel funnos emellertid instruktioner utfärdade för de flesta landshövdingar och de, som möjligen saknade sådana, följde givetvis vid utövningen av sitt ämbete i huvudsak samma grunder som de övriga. Man har förmenat, att en den 8 januari 1635 utfärdad instruktion ägt allmängiltig karaktär. Så torde icke ha varit förhållandet. Men då denna instruktion ägt en vida större betydelse än de övriga och otvivelaktigt var avsedd att utgöra en förebild för framtida instruktioner, torde det vara av intresse att närmare undersöka landshövdingarnas ställning enligt densamma.

I instruktionens 6 § anges den i stora drag. Det heter där, att han skall sig först och främst påminna, att han står där i konungens stad och ställe, den konungsliga staten i Hans Majestäts frånvaro där uppehåller och administrerar och fördenskull kallas »konungens ståthållare». Hans uppgifter voro enligt instruktionen mycket omfattande. Därom heter det: »Såsom konungen bredvid den andlige staten hela rikseps världsliga stat regerar

[3] Jmfr. Rådsprotokoll den 28 mars 1636.

genom fem consilier eller collegier, alltså bör ock landshövdingen såsom konungens vicarius eller högbemälte fem collegiers executor näst religionen och gudstjänsten förnämligen hava ögat på fem huvudstycken nämligen justitien, krigsväsendet, sjöstaten, landsregeringen (politien) och räntorna».

Den viktigaste av dessa uppgifter blev givetvis politien, mindre den militära och judiciella förvaltningen, då ju dessa hade sina särskilda representanter inom länet. För övrigt förbjöd instruktionen landshövdingen att, såsom dittills skett, sitta till doms i stad eller å land eller att på samma ort vara lagman [4]. Hans uppgift i förhållande till justitien blev liksom till den kyrkliga och militära förvaltningen huvudsakligen kontrollerande [5]. När det gällde »landets politia och regering» åter ägde han en vidtgående befogenhet. Gentemot »in- och utländska» skulle han bevaka konungens och kronans rätt. Han skulle hålla alla stadgar vid makt och »handhava de enskilde vid Sveriges lag och välfångna privilegier». Häri biträddes han enligt regeringsformen 1634 av en »landsprophoss» och en »underprophoss», vilka skulle »följa landshövdingen eller eljest berida vägar och stigar och exequera landsfreden, ordinancer och befallningar» [6]. Landshövdingen hade vidare att främja god ordning i mynt, mål och vikt. Detsamma gällde skjutsning och gästning liksom han f. ö. hade att överhuvudtaget upprätthålla och befrämja alla kommunikationsanstalter [7]. Den nya poststaten och lantmäteripersonalen fördelades på länen och underordnades landshövdingarna [8]. Instruktionen gav även bestämmelser angående hans verksamhet för sjukvård, fattigvård och motarbetande av lösdriveri. Landshövdingen hade slutligen hand om exekutions- och uppbördsväsendet och naturligtvis kontrollen över de lokala civila myndigheterna och framförallt över fogdar, länsmän, häradsskrivare, borgmästare och magistrater.

Regeringens kontroll över landtregeringen var avsedd att utövas genom två slags redovisningar, en årlig inför kansliet och en efter tre års förlopp inför alla kollegier. Ingendera kom emellertid att tillämpas. Kontrollen från regeringens sida var dock ganska sträng. Man begagnade sig emellertid endast i sällsynta fall av den möjlighet, som gavs genom bestämmelsen, att landshövdingarne förordnades för 3 år. Detta stadgande, som skarpt markerar uppdragets karaktär av förtroendeämbete, gällde emellertid endast en kortare tid.

---

[4] Praxis gjorde härifrån några undantag: I fråga om de norrländska landstingen och den s. k. borgrätten.

[5] Jmfr. ang. landtregeringens ställning till rättsskipningen R. F. 1634 §§ 26 och 27, 1635 års instr. §§ 9—11 samt memorial av 19/2 och 22/3 1639 och ang. dess ställning till den militära förvaltningen 1635 års instr. §§ 12 och 13.

[6] R. F. 1634 § 25. Jmfr. bestämmelserna i Regemenstformen 1540 ang. en »ridmestere» och en »umridende rote».

[7] Landsh. instr. 1635 §§ 14—18 och 20.

[8] Jmfr. t. ex. Riksstaten för 1643.

Det har förut i annat sammanhang påpekats, att 1635 års instruktion icke torde kunna antagas hava ägt allmängiltighet, utan är den år 1687 den 28 januari givna att betrakta såsom vår första allmäna landshövdingeinstruktion. Genom denna erhåller landtregeringen en fullständig organisation. Enväldet inverkar härvid i olika riktningar. Så talar 1635 års instruktion om landshövdingen såsom konungens vicarius och de fem collegiernas executor. Då emellertid efter 1680 kollegierna ställdes i helt beroende av konungens person, kommo landshövdingarna att betraktas företrädesvis såsom Kungl. Maj:ts Befallningshavande [9]. Vidare genomfördes 1687 den förändring i den formella organisationen, att landssekreteraren löstes från sitt fullständiga beroende av landshövdingen och jämställdes med landsbokhållaren. Bägges ställning till landshövdingen sökte enväldet, om ock icke alltid medvetet, att göra mera självständig [10].

Det är Axel Oxenstiernas strävanden, som här gå igen. I såväl 1600-talets konungamakts som enväldets natur låg en motvilja mot stadigvarande delegation av makten och, när en dylik likväl ägde rum, krav på möjligast verksamma kontroll. Men de stadganden, som i här berörda avseenden givits, inneburo säkerligen icke ens vid denna tid en avvikelse från de grundsatser, som dittills reglerat och framdeles kommo att bestämma landshövdingens ställning. Landssekreteraren och landsbokhållaren blevo icke medlemmar av någon slags kollegial länsstyrelse utan förblevo Kungl. Maj:ts Befallningshavandes underordnade ämbetsmän.

På 1687 års instruktion följde landshövdingeinstruktioner av den 16 oktober 1723 och den 4 november 1734. Den sistnämnda är utförligare än de föregående och av densamma framgår bland annat, att Kungl. Maj:ts Befallningshavande blivit en central myndighet, som på sig fått överlåtna många av de befogenheter, som förr hörde till den kommunala självförvaltningen. 1734 års instruktion ersattes den 10 november 1855 av nu gällande, vilken är avsedd att inom kort få lämna plats för en ny.

Alla de nyssnämnda instruktionerna vila på samma grund som 1600-talets. Kungl. Maj:ts Befallningshavande är alltjämt de centrala verkens exekutor, och hans uppgifter äro i första hand bevakandet och tillvaratagandet av kronans fiskala och ekonomiska intressen, politiens handhavande, polismaktens utövning och verkställandet av en omfattande kontroll. Det skulle föra för långt att ingå på en jämförelse mellan de skilda landshövdingeinstruktionerna. För frågan om Kungl. Maj:ts Befallningshavandes ställning till de lokala myndigheterna och olika förvaltningsgrenarne erbjöde den givetvis det rikaste material, men för bedöman-

---

[9] Jmfr. 1687 års instr. § 3. »In summa, allt hvad Kongl. Maj:t uthi dess nådigste — . — Instruction biuder och befaller skal jag — . —»

[10] Jmfr. bl. a. Kongl. Maj:ts nådigste stadga och Förordning ang. den lydno som de nedrige Betiente äro deras Förmän skyldige i saker, som lända till Kgl. Maj:ts Tienst och Otienst, Stockholm den 27/4 1696.

de av denna myndighets ställning till Kungl. Maj:t och grunderna för dess organisation, vilka denna framställning närmast avsett, vore den föga givande.

Vi hava funnit Kungl. Maj:ts Befallningshavande såsom allt ifrån början en konungens förtroendeman. Arten av deras inbördes förhållande belyses klart av Gustaf Vasas ställning till Vestergötlands ståthållare Gustaf Olsson och Sigismunds ställning till sina ståthållare. Utvecklingen kan icke anses hava brutit detta samband, utan har man fortfarande att betrakta Kungl. Maj:ts Befallningshavande såsom Kungl. Maj:ts ställföreträdare i länet. Denna myndighet blir inom sitt förvaltningsområde Kungl. Maj:t i smått och har alltså att inom detta område verka i överensstämmelse med Kungl. Maj:ts hela förvaltningspolitik. Denna torde för övrigt först härigenom kunna vinna önskvärd enhetlighet och styrka. Arten och omfånget av Kungl. Maj:ts Befallningshavandes verksamhet gör, att man icke kunnat nå detta mål genom detaljerade instruktioner in concreto. Vad man byggt på och alltjämt har att bygga på, är denna myndighets karaktär av ett förtroendeuppdrag, självständig och dock medveten om sin ställning såsom *Kungl. Maj:ts* Befallningshavande.

Just detta drag av personligt förtroende är utmärkande för ifrågavarande ämbetsorgan, såsom hela dess utveckling och historia visar [11]. Därav framgår ock, att denna myndighets organisation efter den kollegiala principen varit främmande för svensk rättsuppfattning. Ansatser i sådan riktning hava väl någon gång kommit till synes, men hittills icke med framgång förmått göra sig gällande.

Först i våra dagar har en liknande strävan kommit klart till uttryck uti det förslag till »instruktion för länsstyrelserna», som särskilt tillkallade sakkunnige den 11 september 1917 avgivit [12]. Det innehåller nämligen bestämmelser, som skulle med försvagande av Kungl Maj:ts Befallningshavandes personlighetskaraktär giva institutionen åtminstone formellt en kollegial prägel. De sakkunnige föreslå sålunda, att, med ändring av stadgandet i § 1 av gällande instruktion, att styrelsen inom länet utövas av en landshövding såsom Kungl. Maj:ts Befallningshavande med *biträde* av en landssekreterare och en landskamrerare, denna skall utövas

---

[11] I förbigående må påpekas, vilken god illustration av detta som rådsprotokollen särskilt från 1600-talet ge. Så beskrives t. ex. i rådet den 23 jan. 1644 en landshövdings egenskaper sålunda: »Han måste vara reel, allvarsam dock civil, även till en sak, intet mänga sig i alla små akter». Alldeles särkilt kom också landshövdingens person att spela stor roll under 1600-talet, då han ju den tiden ägde icke ringa politisk betydelse. Regeringen använde honom till att påverka de ofrälse ståndens riksdagsmannaval och till att vid riksdagarna söka vidtala länets allmogerepresentanter till eftergivenhet. Han användes också till att bearbeta opinionen inom länet såväl före som efter riksdagarna, och slutligen för att underhandla om beslutade bevillningars utgörande, eller ehuru mera sällan till och med för att utverka nya bevillningar.

[12] Jmfr. Kjellén. Politisk Handbok IV. Sverige. Stockholm 1917. s. 164. Där talas om »länsstyrelsen» med landshövdingen såsom chef.

av en länsstyrelse, »Konungens befallningshavande», bestående av en landshövding såsom chef samt en landssekreterare såsom avdelningschef å landskansliet och en landskamrerare såsom avdelningschef å landskontoret. Enligt förslagets 15 § skall emellertid beslutanderätten »uti alla mål och ärenden, som på Konungens befallningshavande ankomma», och i vilkas handläggning landshövdingen deltager, tillkomma denne med skyldighet för vederbörande föredragande, vars mening bör av landshövdingen före beslutet inhämtas, ävensom för avdelningschef att i protokollet anteckna sin skiljaktiga mening. Likaledes är enligt förslagets 6 § främjandet av »allt som kan lända till länets båtnad», varmed förslaget väl torde avse att angiva »länsstyrelsens» väsentligaste åligganden såsom sådan, uttryckligen ålagt icke »länsstyrelsen» utan såsom hitintills landshövdingen.

Uti detta ligger en motsägelse, som visar att man tvekat att taga ut steget till en reell omläggning av Kungl. Maj:ts Befallningshavandeinstitutionen. Till en omorganisation efter förebilden av de såsom styrelser anordnade centrala ämbetsverken synes dock förslaget ha syftat. Syftet må emellertid vara vilket som helst. Motsägelsen mellan förslagets nämnda §§ är så djupgående, att den icke kan kvarstå.

Att den nödiga överensstämmelsen bör åstadkommas genom att låta de nya grundsatserna i förslagets 1 § gå all världens väg och hålla fast vid gällande instruktions bestämmelser i denna punkt, torde framgå av den föregående framställningen. Ty mot en avvikelse från gällande instruktions ståndpunkt i denna fråga tala med styrka denna myndighets personliga karaktär, dess egenartade uppgifter och dess historiska utveckling. 1917 års sakkunnige hava icke heller med ett ord motiverat förändringen, liksom ej heller varken från riksdagens eller Kungl. Maj:ts sida givits någon antydan om vare sig behovet eller lämpligheten av en dylik förändring.

Endast på ännu en punkt är anledning att i samband med denna framställning ingå på en granskning av de sakkunniges förslag.

Vad i det föregående yttrats angående ifrågavarande myndighets personliga karaktär och särskilt omöjligheten att helt bygga på instruktioner in concreto, innebär icke att i lag ej skulle närmare angivas Kungl. Maj:ts Befallningshavandes allmänna befogenheter och hans ställning till övriga myndigheter. Ett dylikt angivande i instruktionen av de ärenden, denna myndighet äger att handlägga, är önskvärd av hänsyn till icke endast Kungl. Maj:ts Befallningshavande själv utan framförallt övriga myndigheter, tjänstemän och enskilda. Gällande rätt har ock tillgodosett detta behov. I anseende till de utgångspunkter, varifrån de sakkunnige få anses ha utgått, borde ett sådant behov för dem ha gjort sig än mer gällande. Likväl har förslaget även på denna punkt brutit med gällande instruktion. Vad § 17 i förslaget stadgar angående

inkomna ärendens fördelning mellan landskansliet och landskontoret kan nämligen icke åberopas såsom stöd för en befogenhet för Konungens Befallningshavande att till saklig prövning upptaga varje däri angivet ärende. Så mycket mindre är detta möjligt, som nyssnämnda § ej anger arten av den befattning Konungens Befallningshavande äger att ägna vederbörande ärende. Det anges icke om denna är avsedd att vara en förstahandsprövning eller en prövning i besvärsväg eller ett avgivande av yttrande, utredning eller utlåtande till annan myndighet. Ej heller anges, i vilka fall Konungens Befallningshavande skulle äga rätt att taga initiativ till en frågas behandling.

Förslaget är sålunda även i denna del otillfredsställande. Då gällande bestämmelser i berörda avseende visat sig vara tillfyllest, föreligger ock än mindre anledning låta dem lämna plats för de av de sakkunnige föreslagna.

Överhuvudtaget har man ju, när det gäller en författning sådan som landshövdingeinstruktionen av 1855, vilken får anses giva ett betydelserikt och omfattande stöd åt praxis och uppfattning på skilda områden, att vid varje nydaningsarbete gå fram med försiktighet och under strängt hänsynstagande till de gamla grundvalarna.

* *

*

Sedan föreliggande framställning avslutats har Kungl. Maj:t utfärdat den bebådade nya »landshövdingeinstruktionen».

Med frångående av det utav de sakkunnige avgivna förslaget i denna del stadgar dess 1 § att »styrelsen inom varje län är anförtrodd åt en landshövding, som utövar densamma med biträde av en landssekreterare och en landskamrerare såsom föredragande (Kungl. Maj:ts befallningshavande, länsstyrelse)». I det stora hela synes detta överensstämma med gällande rätt, men avvikelserna från densamma äro dock av icke ringa betydelse. Under det 1855 års instruktion uttryckligen betecknar landshövdingen såsom Kungl. Maj:ts Befallningshavande har § 1 i 1918 års instruktion erhållit en avfattning, som synes angiva och i varje fall icke utesluter, att därmed skulle betecknas landshövdingen *jämte* landssekreteraren och landskamreraren.

Detta liksom den åt ifrågavarande myndighet givna benämningen »länsstyrelse», vilken i instruktionen genomgående kommer till användning, står ej i god samklang med denna myndighets natur. Dessa avvikelser från 1855 års instruktion äro ock därför ägnade påverka utvecklingen i en enligt vad den föregående framställningen sökt påvisa felaktig riktning.

Vad slutligen beträffar frågan om angivandet i vederbörande instruktion av Kungl. Maj:ts Befallningshavandes skyldigheter och befogenheter så innehåller den utfärdade instruktionen till denna del bestämmelser, vilka i huvudsak vila på samma grunder, som de i förut gällande instruktion givna.

Till Gustav Sundbärgs minne.

Tal vid avtäckning av minnesvården 20 nov. 1918 [1].

Som vänner till den man, vars jordiska vilar härunder, Gustav Sundbärg, ha vi samlats för att ägna hans minne en hyllning.

Jag vet icke, om just jag är den närmaste att taga ordet härvid. Ty jag kan icke säga, att jag stod Sundbärg personligen nära. Men jag tror icke heller, att någon annan gjorde det. Sundbärg hade blott ett intimt och träget umgänge, umgänget med arbetet. Och det gav icke mycket rum och tid för annat. Ty Sundbärg var en arbetsman som få. Därför är ock den gärning, han vid arbetsdagens slut ännu ej 60-årig uträttat, ovanligt stor och betydelsefull.

Det är isynnerhet två drag i Sundbärgs gärning och liv, som jag i denna stund vill erinra om. Det ena gäller hans läggning och verksamhet som statistiker.

Sundbärgs hela håg låg åt statistiken, fattad innerst som folkbeskrivning i tal och mått. Genom konstaterande av samhällsföreteelsernas storlek, vilket ju ock är den första och största av alla statistikens uppgifter, ville han tillika ge en bild av folket självt och av samhällslivet. Det har i senaste tid uppstått en riktning inom statistiken som är övervägande atomistisk i sin uppfattning av företeelserna och jämväl mermatematisk än statistisk, hellre vill beräkna än räkna.

---

[1] Som Gustaf Sundbärgs verksamhet och livsgärning kan betraktas som typisk för den rätte statistikern, torde denna teckning därav, huru sammanträngd och därför ofullständig den må vara, försvara sin plats i Statsvetenskaplig Tidskrift.

P. F.

Sådan var ej Sundbärgs art. Han var nöjd, om han kunde exakt mäta samhällsföreteelserna och så finna deras allmänna mått eller typerna och se deras utvecklingstendenser. För detta behöver man blott de absoluta talen och deras inbördes relationer. Men det är det karaktäristiska för den rätte statistikern, den som är statistiker icke blott genom studier och av ämbetsplikt utan av böjelse och naturlig fallenhet, att han framför allt älskar och gläder sig åt de absoluta talen. Ty blott de sammanställda med andra absoluta tal ge en handgriplig föreställning om företeelserna, sådana de äro i levande livet och som verkande krafter.

Visst icke, att Sundbärg försummade andra uppgifter såsom att uppspåra och framställa lagbundenheten i de mänskliga tingen — jag erinrar särskildt om hans »Standardbefolkning» och lagen om åldersfördelningen — eller att söka utreda orsaksförhållandena mellan dem. Hans sista stora arbete, emigrationsutredningen, var ju helt ägnadt häråt. Men det var icke dessa mera speciella uppgifter utan grunduppgiften att konstatera de mänskliga företeelsernas storlek, som mest intresserade Sundbärg. Och därvid ådagalade han i hög grad de egenskaper, som skapa den framstående statistikern: stor iakttagelseförmåga, skarpsinnig analys och säkert omdöme samt först och sist en skrupulös noggrannhet.

Detta var det ena stora draget i Sundbärgs gärning, för vilket statistiken icke blott i vårt land utan i alla — jag erinrar om hans högt skattade Aperçus statistiques internationaux — är honom tacksam. Ett annat framstående drag däri kom oss allena till godo. Det var hans djupa vidt skådande fosterlandskärlek.

Den lika mycket som hans läggning bestämde riktningen i hans vetenskapliga arbete och anvisade föremålet för detsamma — det svenska folket. I sin ämbetsgärning ägnade sig Sundbärg tidigast och mest åt befolkningsstatistik. Därunder har han på mångfaldigt sätt fördjupat och bättre tillgodogjort det material, som vårt tabellväsen innehåller, särskilt beträffande äktenskaplighet och födelser. Men härunder sökte hans forskarblick allt vidare utsikter dels tillbaka till svenska folkets tidigare befolkningsförhållanden, såvidt de av vårt tabellverk framgå, dels och framför allt till dess nutida livsvillkor. Efter hand trädde denna sida av det svenska folkets liv allt mer i förgrunden av hans intresse,

om han också ej direkt arbetade så mycket med den. Ej minst var det sysslandet med den internationella statistiken, som skärpte hans blick för de ekonomiska förhållandena och deras dominerande betydelse. Men han såg längre än så. Hans forskande ande anade, att bakom de yttre villkoren låg något annat, som var för mer än de — folkets andliga krafter. Och så fann han i det svenska folkets väsen urkällan till alla de verk och data, varom statistiken vittnar.

Kanske har han redan tidigare kommit till denna insikt. Men säkert är, att den mognat, då han som ledare av det stora arbetet om Sverige, fick ge en totalbild av det svenska folket. Och ännu mer då han i den stora emigrationsutredningen sökte utforska orsakerna till denna folkrörelse och andra därmed sammanhängande egenheter och brister. Det var då, han fann och tecknade svenskarnes lynnesdrag så, som kanske ingen före honom gjort, om ej gamle kung Gösta. Den teckningen blev det facit, vartill hans arbete ledt honom, och på sätt och vis liksom summan av hans forskargärning.

Skriften »Det svenska folklynnet» är ock till hela sin art så utpräglat svensk. Svensken älskar ej slutledningarnas mera säkra men omständliga tänkande. Han föredrager omdömets, väl mindre pålitliga, men raska och, vill det sig väl, träffande utsago. Och det är det, som möter en uti boken om svenskarnes lynne med en styrka och friskhet, som städse skall tillförsäkra den en rangplats inom vår litteratur. Man har anmärkt icke utan skäl, att den bild han samtidigt ger av grannfolken är mer än tillbörligt full av skuggor. Men det var hans stora kärlek till det egna folket, som kom honom att så fördela dagrar och skuggor, som i denna teckning av Nordens folk skett.

Till sist ännu ett drag hos Gustav Sundbärg, som ej bör förbigås, huru flyktig denna minnesteckning än må vara. Det rör hans sätt att arbeta.

Sundbärg arbetade helst ensam. Det fins de, som utan svårighet arbeta så att säga i flock. Vi ha i Sverige stor vana häruti, ty de flesta utredningar ske genom kommittéer. Detta arbetssätt tilltalade ej Sundbärg.

Därav följde dock ej, att han icke kunde arbeta med andra — nämligen som ledare av arbetet. Den formen av samarbete var tvärtom just efter hans sinne, ty så anspråklös han i det personliga umgänget var, så framträdde dock i arbetet den överlägsna begåvningens herrenatur. Men där ej samarbete av detta slag kunde förekomma, arbetade han ensam. Ett märkligt ex. på denna hans egenart äro de förenämnda Aperçus statist. internationaux.

Det hade länge varit ett önskemål att få en internationel statistik till stånd. Förslag därom hade väckts upprepade gånger på det Internationella Stat. Institutets möten, och enskilda delar hade i olika länder utarbetats. Men en omfattande sådan statistik fans ej, och man endast tvistade om, vem som skulle få göra den och var den skulle göras. Medan man så diskuterade och tvistade, handlade Gustav Sundbärg och tog ensam den stora uppgiften om hand samt utförde den så, att arbetet allestädes mottogs med tack och erkännande.

Sådan var i få ord Gustav Sundbärgs livsgärning och sådan var mannen som arbetare och forskare. Och det var, vad Sundbärg mest var. För det trädde andra sidor i hans liv och person tillbaka. Politiken, våra dagars stora lidelse, var honom sålunda ganska främmande. Ehuru politiskt intresserad, tillhörde han ej något parti utan var, såsom statistikern och statsvetenskapsmannen gärna är — vilde. Vad han för övrigt var som enskild man och som vän, behöver jag i denna krets av vänner ej omtala. Vi ha honom alla i levande minne och skola så behålla honom.

Nu står här ett vårdtecken med hans bild att även för kommande släkten och tider erinra om honom. Det är dock icke det utan den egna livsgärningen, som för alla tider hos svenska folket skall i tacksamt minne bevara — Gustav Sundbärg.

Litteratur.

Pontus Fahlbeck, *Engelsk parlamentarism contra svensk.* Ett stycke nutidshistoria. Lund, C. W. K. Gleerups förlag, 1916. 118 ss.

Författaren till ovannämnda arbete, denna tidskrifts utgivare, är inom den svenska statskunskapen framför allt vägrödjaren, som skapar nya förbindelser, och erövraren, som i metodiskt avseende utvidgar rikets gränser. Men därmed är hans betydelse för vår vetenskap ännu icke uttömd. Han är tillika på en avgörande punkt befriaren, som utställt rikets självständighetsförklaring och förmått hävda densamma mot en förut övermäktig granne. Han har skiftat byte mellan statskunskapen och statsrätten. Han är den moderna svenska *författningspolitikens* grundläggare — ej mindre än den moderna statistikens.

Denna bragd kan på sätt och vis föras tillbaka till ett bestämt datum, nämligen den 20 maj 1899: det var nämligen den dagen, på det andra nordiska akademiska mötet, som Fahlbeck i Göteborgs högskolas stora sal höll sin föreläsning om »författningstyper och författningskonflikter». Varje vän av vår vetenskap måste livligt beklaga, att denna föreläsning endast är bevarad i ett referat på 6 sidor (i mötesberättelsen). På den ur tidens Uppsalaskola och företrädesvis tysk litteraturläsning utgångne anmälaren verkade den med något av en uppenbarelse. Den stat vi kände låg helt innesluten i sina grundlagar, och den logiska och filologiska interpretationen av dem mot historisk bakgrund var vår trygga väg till kunskap om densamma; men detta var en helt annan stat, något mera än den skrivna författningen, det var ett kämpande liv, som efter andra lagar än grundlagarna sökte komma till organisatorisk harmoni. En anglosachsisk riktning inom vetenskapen gent emot Labands tyska skola gjorde sig här, fördjupad, fruktbart gällande även hos oss. I detta ljus blev mycket klart, som förut legat i dunkel; och framför allt, hela vetenskapen gjorde en rättning i riktning mot *verkligheten.* Steget var uttaget, som förde från juridiken till politiken

Fem år senare utkom FAHLBECK's huvudarbete på denna linje, »Sveriges författning och den moderna parlamentarismen». Här inriktas hela vårt statsskick under det nya perspektivet, av honom själv betecknat som »jämförande typologiskt». Här statuerar han sin fruktbärande princip att bygga systemet på »sättet för statsviljans bildande» och icke blott på hennes formella rättsgrund. Redan här ligger ock *in nuce* hela det idéinnehåll, som fyller ovanskrivna arbete och där finnes tillämpat på den svenska författningskrisen efter 1905.

I en av de uppsatser från senare år, vilka samlats i boken om »engelsk parlamentarism contra svensk», har författaren haft anledning att återkomma till och precisera sin reformatoriska gärning. Det är i anmälan av HERMANSONS »Svensk konungamakt», på sid. 96. Han betecknar där sitt betraktelsesätt som »typologiskt-politiskt», i motsats mot den andres »rent juridiska». De båda synpunkterna skära särskilt skarpt emot varandra i uppfattningen av den svenska författningens förhållande till den amerikanska. Det var en av de mest uppseendeväckande punkterna i huvudarbetet av 1904, att dessa statsskick fördes till en gemensam typ och författaren återkommer nu med förkärlek till denna jämförelse, (ss. 20, 35, 69, 72, 96 f.). Det kan också betecknas som en triumf för den nya metoden, att detta släktdrag uppdagades innan man ännu visste så mycket om deras gemensamma teoretiska börd (Montesquieu) och efterföljande förbindelselinjer (Tocquevile!), som vi numera veta genom BRUSEWITZ' och REXIUS' rent historiska undersökningar.

Anmälaren är fullt enig med förf. däri, att Sverige och U. S. A. kunna betraktas som tvänne arter i samma författningspolitiska släkte.[1] Däremot förefaller mig förf:s rubricering av släktnamnet icke rätt lycklig. Redan 1904 har han startat termen »dualistisk parlamentarism», och begagnar sig i närvarande arbete allt jämt av densamma. Jag fruktar, att denna beteckning är ägnad att snarare öka än minska oklarheten i våra allmänna politiska begrepp. Jag förstår väl förf:s syfte att framställa Sveriges författning som ur frihetssynpunkt likställd och likaberättigad med den engelska (»enhetlig dualism»); men den gemensamma basen skulle väl då i alla händelser snarast vara demokratism — i politiskt avseende, således väl förenlig med den sociala aristokrati, vars insats i engelskt statsliv förf. ofta och naturligtvis med full rätt framhåller — och icke parlamentarism. Förf. använder sig här av ordet parlamentarism som beteckning på varje statsskick där representationen innehar en självständig ställning, alltså en vidare definition än den vanliga. Efter min uppfattning är det icke möjligt att få några klara linjer i systemet utan att inlägga *monismen* som konstitue-

[1] Jfr dock anm. å s. 138 n. 1 i »Festskrift till Pontus Fahlbeck» p915. I det naturliga systemet skilja de sig som *konstitutionalism* och *principat*; blott i det articifiella sammanfalla de som *dyarki* (ibm s. 149).

rande drag i parlamentarismen, liksom dualismen i konstitutionalismen, och från sådana utgångspunkter blir ju den »dualistiska parlamentarismen» en *contradictio in adjecto*. Det är också påfallande huru vag förf:s eljest så säkra linjeföring blir, när det gäller att draga gränserna mellan denna »dualistiska parlamentarism» och den »konstitutionella monarkien» i hans system: man synes blott behöva slopa »monarkien» och säga »konstitutionalismen» för att få även U. S. A:s liksom Sveriges författning naturligt in i den sistnämnda kategorien.

Osäkerheten i terminologien kommer sig i grunden därav, att ordet parlamentarism i vårt språkbruk har två betydelser: den ena formell, avseende ett sammanhang med riksdagen utan vidare mening, den andra reell, avseende det speciella sammanhanget att riksdagen bestämmer rikets styrelse. Det förra är ett yttre epitet, det senare ett statsskick. På det förra tänka vi, då vi tala om parlamentariska arbetsordningar, kommittéer, begåvningar; på det senare, när vi sätta adjektivet i förbindelse med monarki eller republik. Men när vi tala om t. ex. parlamentarisk praxis, då kommer osäkerheten och tvetydigheten fram; ty detta kan betyda såväl praxis inom parlamentet (ex. vid voteringar) som praxis i speciell riktning mot ett parlamentariskt styrelsesätt. För att få någon reda i denna viktiga termfråga kunde man lämpligen reservera adjektivet parlamentarisk för den yttre, formella meningen och införa *parlamentaristisk* (analogi socialism, — istisk; ej socialisk) för den reella [1]. Är man sedan ense om att beteckna som parlamentaristiska endast sådana statsskick, som hava monistisk signatur med parlamentet som säte för statsviljans bildande, då torde i systematiskt hänseende oredan vara övervunnen. Sedan möter intet hinder att urskilja två slags parlamentarism, allteftersom parlamentet delegerat sin makt till ett kabinett eller behåller den kvar i egna händer såsom regerande riksdag.

Detta blir just motsatsen mellan engelsk och svensk parlamentarism, sådan den senare i verkligheten framträtt under 1700-talets frihetstid, och sådan den nu åter utvecklat sig inför våra egna ögon. Författarens huvudtes i detta arbete är nu den, att strävandet till engelsk parlamentarism i vårt land måste leda till ett av de två: rent fiasko eller en ny frihetstid. Tesen ventileras i olika uppsatser från de kritiska åren 1905, 1911 och 1914, d. v. s.

---

[1] Det är anmärkningsvärt, att även termen *konstitutionell* har dubbel mening i det politiska språkbruket: dels en trängre, refererande sig till det speciellt konstitutionella statsskicket, dels en vidare, avseende den faktiska konstitutionen, den må sedan vara monarkisk eller republikansk eller vilken som helst. Då Staaff presenterar sitt parlamentaristiska program under skylten »det konstitutionella styrelsesättet» (1914), så kan detta betecknas som ett rent missförstånd, beroende därpå att han uppfattat i trängre mening en term som hans källa (Gladstone) begagnat i den vidare. För att avhjälpa denna tvetydighet föreslår jag termen *konstitutionalistisk* för relationen till statsskicket: klar pendant till »parlamentaristisk» härovan.

vid den Staaffska regimens båda genombrott och slutliga fall. Det är en period av utomordentligt intresse just för författningspolitikern, som här har tillfälle att se idéernas kamp i lika dramatisk utprägling som i det samtida Ungern (kriserna 1905 och 1910). Som en första teoretisk-politisk kommentar till denna händelseutveckling i vårt land skall förf:s arbete alltid bevara ett grundläggande värde, även om det måste inskränka sig till endast några sidor i ett ganska rikt komplicerat problem.

Förf. uppfattar skarpt den engelska parlamentarismens krig på två fronter, mot konungen och mot riksdagen, och fastslår att Staaff icke såg mer än den första, i alla händelser icke engagerade sig mera än på den. På denna linje stupade han, då konungamakten reste sig i statens namn under februarikrisen 1914; detta var, enligt förf., en »politisk remission», innebärande den inhemska »parlamentarismens» seger över den importerade. Det är under intrycket av denna konungamaktens seger boken är utgiven. Men förf. låter mer än en gång framskymta möjligheten, att för det inhemska statsskicket kan förestå en ännu hårdare kamp än med den utländska konkurrenten, nämligen med föregångaren av 1720. Denna nya kamp har icke låtit länge vänta på sig. Tillsvidare föreligger endast 1917 års prejudikat, och det blev en lysande seger för 1720; ty något mindre specifikt-engelskt än regeringsbildningen på hösten detta år, med dess partivoteringar om ministerplatserna kan knappast tänkas. Men denna nya kris bestyrker endast författarens prognos: det var det andra alternativet, om den nya frihetstiden, som då blev förverkligat, medan 1914 såg det första, fiaskot.

Huruvida det nu måste gå så — och alltså alltid kommer att gå så — kan måhända diskuteras. Ur vetenskaplig synpunkt kunde man i ett arbete om engelsk parlamentarism contra svensk önskat en mera fullständig utredning av de såväl rättsliga som politiska stötestenarna för en engelsk författningsutveckling i svenskt stats- och samhällsliv; därom torde åtskilligt vara att säga utöver såväl förf:s egna antydningar å ss. 60 f. och. 81 (liksom i 1904 års arbete, särskilt s. 214 f.) som Rydins grundläggande framställning i Sv. Tidskrift 1876 (»om det parlamentariska styrelsesättet»). Även med alla det svenska statsskickets egenheter i minne kan man emellertid frestas att fråga sig, huruvida icke allmän rösträtt och partiväsen är på väg att uppmjuka även riksdagen till en blott trampolin för mäktiga politiska personligheter. På denna synpunkt, utbildningen av dominerande personligheter, synes här huvudvikten ligga: komma de, då kunde väl hända att något liknande den gamla engelska kabinettsparlamentarismen även hos oss kunde se dagen, trots allt. Det är icke bara troner, som i vår tid visa tendens att degenerera.

Tyngdpunkten i föreliggande arbete är emellertid överhuvud och helt naturligt icke belägen i prognosen utan i diagnosen.

Förf:s avsikt är att konfrontera det liberala idealet i praktisk politik med vår gällande regeringsform av 1809; och han återkommer därvid ofta till bristen på »politisk hembygdskunskap» som förklaring till dessa strävanden ut över de inhemska förutsättningarna. Anm. lämnar därhän huruvida okunnigheten om vårt eget statsskick eller oviljan mot detsamma är den starkaste drivfjädern; i själva saken, det nämnda programmets oförenlighet med 1809 års bokstav och anda, lär mellan sakkunnige ingen dissens råda.

Däremot kan det sättas i fråga, om icke förf. själv understryker draget av »folkstyre» (s. 37) i regeringsformen mera än som kan anses överensstämmande med dess verkliga mening. Anm:s reaktion mot termen »dualistisk parlamentarism» synes här få ett sakligt underlag i en olika uppfattning av statsskickets egna principer. Då förf. sålunda nu ett par gånger (ss. 23 och 71) framställer budgetens specialisering som liggande i författningens typ, så överensstämmer denna ståndpunkt knappast med den som han själv i frågan förut intagit (i arbetet av 1904, s. 187) och i varje fall icke med den hittills inom vetenskapen allmänt gällande doktrinen, sådan den särskilt av RYDIN och mig utvecklats. Den påfallande dualismen i statsskicket blir i författarens framställning skärpt ända till en verklig *dyarki* och, vill det synas, med företräde för riksdagens part. Men mot denna uppfattning kunna angivas direkta uttalanden av grundlagsstiftarna själva (särskilt i motiverna till Tryckfrihetsförordningen, KU. $^{28}/_{11}$ 1809, se Hist. Tidskr. 1893, s. 20). Konungens ledande roll inom statsskicket påkallades ju ock direkt av tidsomständigheterna — samma krigsfara, som på de yttersta av dessa dagar verkat demokratiserande på Tysklands författning, verkade 1809 lika avgjort monarkiserande på vår. Dessutom måste man alltid hålla för ögonen, att den tidens lagstiftare räknade med riksdag regelbundet endast vart femte år; detta betydde att statsskickets tyngdpunkt då ännu mycket mera än nu låg i *förvaltningen*, och med sitt envälde på detta område kunde den ständigt närvarande kronan väl lida åtskilligt intrång i den rena författningen utan att därför på något sätt behöva uppge sitt primat i staten åt den andra statsmakten. —

Det är givetvis icke möjligt att på några få sidor ge ett fullständigt referat eller ens ett något så när uttömmande begrepp om det rika innehållet i FAHLBECKS senaste större arbete. Anm. vill yttermera endast framhäva den välgörande distinktion mellan stats- och samhällssynpunkter, som sätter förf. i stånd bl. a. att utställa den sunda statsmannalösen för nutiden: radikalism på det sociala, konservatism på det politiska området (s. 110 f.; jfr de träffande anmärkningarna angående riksdagen som stats- och samhällsorgan s. 25 f. och 36 f.). Sådana ledmotiv gå igenom hela arbetet och lyfta det högt upp över den tillfällighet, som utlöst de skilda artiklarne. Även de historiska överblickarna ge ofta nya vyer på kända ting (märk anmärkningen om den större faran 1772 än 1718, å s. 9 f., om bortförklaringen av frihetstidens onda

som byråkrati å s. 33 f.) och uppbäras genomgående av den magistrala klarhet, som är det Fahlbeckska författarskapets signatur.

»Blott det synes visst», så slutar arbetet, »att en frihetstid till går det svenska folket icke med livet igenom». Skall denna prövning nu beredas oss — detta arbete är vittnesbördet, att den inhemska vetenskapen åtminstone sagt sitt varningsord och dymedelst gjort sin plikt.

Kj.

OSCAR HERTWIG: *Mot den etiska, sociala och politiska darwinismen.* Svensk översättning 1918. C. W. K. Gleerups förlag, Lund. 174 s.

Under ovanstående titel föreligger den av föreståndaren för Berlinuniversitetets anatomisk-biologiska institut professor Oscar Hertwig 1918 utsända stridsskriften »Zur Abwehr des ethischen, des sozialen, des politischen Darwinismus» i vårdad svensk översättning, utförd av Robert Larsson. Med företal av professor Seved Ribbing och avslutningsvis försedt med källförteckning till den intresserades tjänst är detta lilla arbete utav en av samtidens främste naturforskare såsom ett märkligt tidens tecken väl värdt studium av envar, som en smula intresserar sig för problemen ovanför stundens förvirrade och upprörda meningsbrytningar.

Professor Hertwigs bok är ett vackert prov på den naturvetenskapens självbesinning, som dess utövare hava så svårt att uppnå. H. går härvidlag fram på tvenne linier: dels drar han i härnad mot darwinismen på dess eget, naturvetenskapens, gebit, dels bekämpar han den som världsåskådning och påvisar faran överhuvudtaget av analogier från naturvetenskapernas fält å stats- och samhällslivets områden, härmed understrykande vad en annan naturforskare av obestridd rang, rektorn vid Köpenhamns universitet, professor W. Johannsen i sin nyligen till svenska överflyttade bok »Falska analogier» med styrka framhållit.

H. påvisar inledningsvis, hurusom Darwins på naturvetenskapliga rön byggda och av honom endast å naturen tillämpade läror om naturligt urval etc., av senare forskare som Häckel, Weismann och Galton utvidgats till att omfatta även mänskligheten. Darwinismen blev en världsåskådning, en sorts vetenskaplig religion av samma slag som 1700-talets naturrätt, och Jean Jacques Rousseau har motsvarigheter, om icke i snille, så i övertygat förkunnelsenit i män som Galton, Tille, Schallmayer. I kapitlet »Den biologiska darwinismen» vänder sig H. mot Darwins lära om kampen för tillvaron, konkurrensen i naturen, det naturliga urvalet, med ett ord selektionsläran. Kapitlet är således en kort rekapitulation av de resultat, vilka förf. nått i sitt stora arbete »Das Werden der Organismen. Eine Widerlegung von Darwins

Zufallstheorie», 1916. Lekmannen kan endast konstatera, att en av vår tids naturvetenskapliga märkesmän härmed i grund förnekat giltigheten av det åskådningssätt, som, alltsedan »On the origin of species» 1859 såg dagen, mer eller mindre enväldigt behärskat såväl lärds som lekts uppfattning av den levande organiska världen.

Å etikens område hava Darwins läror lagts till grund för en Unwertung aller Werte av, utom de förut nämnde, bl. a. Balfour, Ploetz, Ammon och Nietzsche. Den härskande kristligt-humanistiska moralen premierar enligt dessas mening de svaga, de undermåliga. Principen om the survival of the fittest, som leder naturen i dess egen gallringsprocess, måste lämnas fritt spelrum även inom samhället, där hitintills missriktad solidaritet och förvänd medkänsla åstadkommit oöverskådlig skada. Man fordar en ny, på vetenskapens resultat fotad samhällsmoral.

I anknytning härtill går man till storms mot det samhälleliga reformarbetet. Genom förbättrad hygien, fattigvård etc., på hundratals olika sätt, söker staten bevara och höja sina styvbarn. Men genom dessa kontraselektoriska åtgärder motarbetas den nödvändiga gallring, som det naturliga urvalet fordrar. Det är de starkaste, de bäst utrustade, som skola bevaras på de underlägsnas bekostnad. Förnämligast på två olika vägar tänker man sig detta. Genom det negativa urvalet, genom sjukdomar och socialt elände av alla slag, utgallras de mindervärdiga, de som ej kunna hålla ut i struggle for life. Genom det positiva urvalet vill man enligt »en förnuftig sexualetiks» fingervisning förlägga släktets förökning till de härför som lämpligast ansedda. En målmedveten rashygien bör ensam avgöra vilka, som skola få bidraga till människorasens fortplantning. Denna vår viktigaste funktion måste underkastas sträng läkarekontroll. Vår husdjursstock låta vi tillväxa efter bestämda avelsprinciper, så mycket mera bör detta gälla om människorasens förökning. Ett medel härtill ser bl. a. von Ehrenfels i det lagstadgade månggiftet!

Tillämpad på politiken, på staternas förhållanden till varandra giver darwinismen upphov till åskådningar, som klinga välbekanta för envar nutilldags. Det är läran om statens rätt och plikt till oinskränkt självhävdelse, om de små och svaga staternas naturnödvändiga undergång och de storas rätt till all tänkbar maktutvidgning. Kriget blir under denna synvinkel en nödvändig och nyttig prövosten på folks och staters existensberättigande, en gallrare i stort, som obarmhärtigt mejar ned de svagare och förment mindre livsdugliga.

Mot dessa åskådningar träder nu H. på alla punkter i harnesk. Att lägga en obevisad »naturlag» om kampen för tillvaron till grund för etiken visar sig förfelat redan däri, att man på så sätt totalt förbiser den samhälleliga människans oavvisliga krav på inbördes hjälp och ömsesidigt bistånd. Känslan av allas behov och avhängighet av varandra utgör grunden för det ordnade

mänskliga samarbetet. På det sociala området leder denna obestridbara och mäktiga mänskliga känslofaktor till kampen mot socialt elände och till strävandena att höja de efterblivne. En vilseledd fanatisk naturvetenskaplig åskådning förbiser helt, att synpunkter, som tilläventyrs kunna läggas å naturlivet, ej höra hemma inom de mänskliga samfunden. Den mänskliga sammanlevnaden regleras av lagen om arbetsfördelning och differentiering. Socialdarwinisterna vilja ombilda mänskligheten till ett gigantiskt avelsinstitut, i det de blunda för, att sedligt ansvar och självuppfostran äro en av grundpelarne för vår civilisation.

Mot den på missriktade och falska analogier från föregivna obönhörliga naturlagar byggda föreställningen om nationalstaternas obegränsade rätt till maktutvidgning ställer förf., i anslutning till Kant, sin tro på den internationella rörelsens arbete på mänsklighetens enande. Fredstanken får ej bliva en utopi, säger han. Och han hoppas, att »mänsklighetens utveckling skall om också efter många skakningar och omvägar leda till ett tillstånd, där det råder en internationel fredsorganisation mellan folken i de olika världsdelarna och likaledes mellan dessa inbördes, och där moral och rätt bli den avgörande makten i mänsklighetens folkförbund».

Det är endast en högst fragmentarisk och blek översikt av Hertwigs klartänkta och varmhjärtade bok, som här givits. Att det är en naturforskare, som skrivit den, framgår nog å sina ställen, men just i detta faktum ligger å andra sidan bokens betydelse. Den är som sagt ett märkligt tecken och förebud bland andra till den nya omvärdering och uppgörelse inom världs- och livsåskådningarnas rike, som otvivelaktigt förestår.

Det är att märka, att Hertwigs bok skrivits anno 1917 i ett då ännu segerrikt land av en man, som enligt den övervägande världsopinionen tillhör en nation av barbarer. Man är under dylika förhållanden berättigad att vänta, att de, som nu i skenet av makten, äran och härligheten skola gå att förverkliga sina ljudeligen förkunnade principer om rätt och rättvisa, i ännu högre grad än denne exponent för »the huns», veta att bekämpa den etiska, sociala och alldeles särskildt den politiska darwinismen.

E. F.

Ragnar Lundborg: *Zwei umstrittene Staatenbildungen. Ein Beitrag zur Frage Souveränität und Nicht-Souveränität.* Puttkammer & Mühlbrecht. Berlin 1918. Preis Mk 5.

Förf. till detta folkrättsliga arbete, som på titelbladet bär ett av Tysklands mest välkända förlags firmanamn, har specialicerat sig på statsförbindelserna. I detsamma behandlar han två så aktuella saker som Ungarn-Kroatien och Danmark-Island; och beträffande den förstnämnda framlägger han som sin åsikt, att Kroatien är en icke-suverän stat, som står i en statsförbindelse med Ungarn,

som endast liknar en realunion, men där Ungarn ensamt är innehavare av den suveräna makten. De ungerska författarna ha ej velat medgiva ens Kroatiens statliga ställning, och liknande är uppfattningen hos den övervägande delen av folkrättslärde. Förf. till nu behandlade arbete klarlägger dock på ett övertygande sätt, att Kroatien innehar de tre fundamentala prerogativen för en stat. Sedan boken utgavs, har utvecklingen som bekant gått därhän, att Kroatien blivit kärnan i en ny suverän statsbildning, som uppstått på ruinerna av den Habsburgska monarkiens sönderfallna välde.

Vad beträffar Island utgör den del av boken, som behandlar denna stat, en nybearbetning och komplettering av förf:s förut, likaledes på Puttkammer & Mühlbrecht förlag, utgivna arbete om Islands statsrättsliga ställning, och har förf. sedermera behandlat frågan bl. a. i Statsvetenskaplig Tidskrift Årg. XIII (1910). Redan i sistnämnda arbete fastslog han, att Island rättsligt vore en suverän stat i personalunion med Danmark, vilket dock ej erkändes av detta land, varför Island ej heller vore en folkrättsligt erkänd medlem av statssystemet. Samtidigt som denna åsikt mött opposition från bl. a. den danske statsrättslärde, prof. Knud Berlin och flera tyska författare, har den helt godtagits av en sådan auktoritet som professor Franz v. Liszt i Berlin liksom av professor Gjelsvik i Kristiania i av dem utgivna arbeten. I sitt nya arbete utvecklar Lundborg närmare sin åsikt och bemöter de invändningar, som gjorts mot hans lära, och han har fullgoda skäl att ge för sin åsikt. Bokens värde förhöjes av den stora mängden litteraturhänvisningar samt av de bilagor, som åtfölja densamma rörande Islands rättsliga ställning.

Lundborgs arbete utkom innan de nya förhandlingarna mellan Danmark och Island begynte. Nu har Danmark med frångående av sin förut städse hävdade ståndpunkt erkänt Island som en suverän stat i personalunion med Danmark, alltså den ställning, Island enligt Lundborg förut intog de jure, men ej realiter.

Till sist lämnar förf. en översikt över stater med begränsad suveränitet, en avdelning, som tydligen utgör en studie till en blivande utförligare avhandling. Anmälaren är ej ense med förf. i en del specialfrågor, bl. a. beträffande de tyska förbundsstaternas suveränitet. Som slutomdöme kan dock framhållas, att Ragnar Lundborgs nya arbete är av ett stort intresse. Det bidrager till belysande av frågan om suveränitet och icke-suveränitet.

C. H. Trolle.

Georg Schauman: *Vid vändpunkten.* Tankar rörande Finlands utrikespolitik. Helsingfors 1918. 18 s.

Bibliotekarien och chefen för Universitetsbiblioteket i Helsingfors D:r Georg Schauman är inom svensk statsvetenskap bekant främst för sina betydelsefulla forskningar rörande frihetstidens nationalekonomiska teorier, varav avhandlingarna »Biografiska undersökningar om Anders Chydenius» och »Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur» äro resultaten. Ovanstående lilla välskrivna och sakrika broschyr visar D:r Schauman från en för svenska läsare mindre känd sida, nämligen som politiker.

Övertygad vänsterman och republikan har D:r Schauman tagit livlig del i sitt hemlands så inrikes- som utrikespolitiska problem under senaste upprörda tider. Som ett prov på det borgerliga radikala Finlands önskemål och syftningar bör därför S.'s broschyr vara av intresse även i Sverige.

S. konstaterar, att den finska regeringen efter oavhängighetsförklaringen i dec. 1917 sökte vinna de främmande staternas erkännande därav genom iakttagande av neutralitet under världskriget. Det röda upprorets tryck tvang dock regeringen att, när hjälp från Sverige ej var att påräkna, vända sig till Tyskland med allbekant resultat. Den på så sätt åvägabragta tyska orienteringen ställde emellertid i utsikt Finlands bindande vid den mäktige bundsförvanten i militärt, handelspolitiskt, ja dynastiskt hänseende. Syftemålet från tysk sida var, anser förf., att tilldela Finland »samma hedrande roll i norr som mönsterlandet Bulgarien i söder: att vara utposten i det av Tyskland ledda militär- och handelspolitiska förbundet 'Mitteleuropa'».

Händelseutvecklingen i Europa har nu dragit ett brett streck över alla dessa planer (förf.'s broschyr är slutdaterad d. 25 Okt. d. å., och har sålunda ej kunnat taga ställning till vad sedan dess timat). Det gäller nu främst av allt för Finland att få sin oavhängighet erkänd av alla makter före den stundande fredskonferensen för att om möjligt därstädes kunna göra sin stämma hörd. Härtill fordras anknytande av vänskapliga förbindelser med ententemakterna. Om konungavalet av Karl av Hessen, som förf. djupt beklagar, går åter, samt den tyska militären drages från Finland, hoppas han, att detta skall kunna nöjaktigt ordnas. Ett ytterligare villkor ser han dock i den Svinhufvudska, av händelsernas utveckling desavouerade, kampregeringens avgång.

Något brott med Tyskland vill förf. givetvis ingalunda. Det imperialistiskt-militaristiska Tysklands svärd har befriat Finland från Ryssland och räddat det från undergång. Tacksamhetsskulden härför skall blott växa gentemot ett demokratiskt, folkstyrt Tyskland, den stormakt, säger S., »vars kultur mest liknar vår, och som alltid skall stå oss närmare än västmakterna». S. tror på ett nationernas förbund efter fredsslutet och ser i detta även Fin-

lands utrikespolitiska framtid tryggad. Intill dess det allmänna folkförbundet förverkligats, förordar S. till skydd mot eventuellt hot från Ryssland anslutning till de skandinaviska länderna, enkannerligen Sverige. För ett litet land är det dessutom, från oberoendets synpunkt, lämpligast att söka allianser med någotsånär jämbördiga stater.

Vad den inre politiken beträffar, berör S. denna helt flyktigt. Han anser en ny regering av nöden, stödd på en ur nyval framgången fullständig folkrepresentation. Landet behöver ordning och samhällsfred, byggd på förtroende till och från folket. Alla inskränkningar i de medborgerliga rättigheterna böra upphävas samt amnesti beviljas för de i upproret delaktige, utom vad ledarne och naturligtvis verkliga förbrytare beträffar.

I tidigare artiklar i den finländska tidskriften Nya Argus, dec. 1917 och jan. d. å., har S. uttalat sig för republik med en handlingskraftig regering. Presidenten frånkännes sanktions- och vetorätt, men bör hava befogenhet att upplösa landtdagen. Ett parlamentsenvälde innebär, icke minst ur demokratisk synpunkt, stora vådor. S. måste som ärlig demokrat vidgå, att den ur den obeskurna allmänna rösträtten framgångna landtdagen visar en relativt låg kulturnivå och lagstiftningskapacitet. »Den folkliga sammansättningen, i förening med kvinnornas valbarhet, har framkallat en uppenbar benägenhet hos landtdagen för överilade, känslobetonade och motsägande, icke följdriktiga beslut.» Ett memento för naiva folksvärmare på vår kant!

Som synes intar S. en självständigt demokratisk hållning till sitt lands livsfrågor. Han giver i sin broschyr sina landsmäns uppträdande i utrikespolitiska värv en besk kritik. Av den borgerliga högern har i synnerhet S.'s energiska kampanj mot det tyska prins-konungavalet skarpt häcklats. Tidens oförutsedda och brådstörtade omvälvningar synas dock på denna punkt fällt utslag till hans favör. Från svensk synpunkt är den förbehållslösa deklarationen för Sverige särskilt värd beaktande. Man kan fråga sig, om ej förf.'s förvissning såväl om det stundande nationernas förbund som om det snara inre samförståndet i Finland är väl optimistisk. En viss kolartro följer ju onekligen allt demokratiskt tänkande åt.

Övertygelsen om »folkets förmåga av klokt självstyre och »ordnande i eget hus» är en av hörnstenarne i radikal åskådning. Den övertygelsen borde, tycker man, i Finland fått en knäck, åtminstone vad den del av folket angår, som utgöres av den partiagitatoriskt uppviglade arbetarklassen. Senaste underrättelser giva ock vid handen, att denna ruvar på en ny röd diktatur. Det gäller därför för finsk statsmakt att, vid återknytandet av de upprivna samfundsbanden, vaksamt se till, att ej godtroget förlitande på det »arbetande folkets» samhällelighet åter en gång kommer blodigt på skam.

E. F.

FÖRTECKNING ÖVER UPPSATSER I STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT ÅRGÅNGARNE I—XXI.

VÅRA SJÖARS FISKAVKASTNING

AV

OSC. NORDQVIST
BYRÅCHEF

LUND 1918
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Likasom den enskilde affärsmannen måste för att känna sin affärsställning tid efter annan »inventera» sin egendom, så är det även nödvändigt, att samhället undersöker sina tillgångar och ser till, att de bliva på ett tillfredsställande sätt utnyttjade. Särskilt är detta nödvändigt under nu rådande dyrtid. Den för Sveriges folkhushållning viktiga tillgång, som ligger uti landets sötvattensfiske, har hittills icke varit föremål för en dylik undersökning. Orsaken härtill är att söka däri, att huvudförutsättningen härför, en tillförlitlig och hela landets sötvattensfiske omfattande statistik, ända till de senaste åren saknats.

Allt sedan 1700-talet har mycket skrivits om sötvattensfiskets försämring och olika förslag framställts till fiskets förbättrande, men någon vetenskaplig undersökning av orsakerna till olika sjöars och andra vattendrags växlande fiskavkastning, varigenom man skulle erhålla en säker utgångspunkt för åtgärder till en eventuell fiskminsknings hämmande eller för avkastningens ökande, har hittills ännu icke blivit gjord varken hos oss eller, så vidt jag vet, i något annat land. Sedan vi numera hava den nödvändiga grundvalen för en dylik undersökning, en hela Sverige omfattande och — såsom jag i det följande skall visa — överhuvudtaget ganska tillförlitlig statistik, har jag ansett mig böra våga försöket att göra en dylik utredning.

Tack vare huvudsakligen fiskeriinspektören Rudolf Lundbergs bemödanden hava vi statistiska uppgifter bl. a. angående de årliga fiskfångstmängderna i en del län eller vattendrag redan från 1870- och 1880-talen. Först sedan ett statsanslag fr. o. m. år 1913 beviljats till insamlande av primäruppgifter till fiskeristatistik och detta arbete blivit ordnat på ett för hela riket mera enhetligt sätt, finnes emellertid ett tillräckligt tillförlitligt och omfattande material för bedömande av insjöfiskets avkastning i hela Sverige. Den allmänna statistiska bearbetningen av detta material verkställes fr. o. m. år 1913 av Statistiska Centralbyrån, vilken årligen utgiver en omfattande publikation om fisket. Den första årgången behandlar fisket år 1914. Numera innehåller denna publikation även uppgifter om fångstmängderna i ett betydligt antal större sjöar i de flesta län [1].

Någon fiskeribiologisk bearbetning av det insamlade statistiska materialet kan Statistiska Centralbyrån naturligtvis icke inlåta sig på, och mahända torde det förefalla mången, som om detta material överhuvudtaget vore så otillförlitligt, att det icke kunde läggas till grund för en dylik bearbetning. Det kan ju också icke nekas, att det är rätt ojämnt i avseende på sin tillförlitlighet, beroende på insamlarenas större eller mindre kännedom om fiskeriförhållandena inom sina distrikt, förmåga att bedöma fiskets avkastning, och samvetsgrannhet. Det är nämligen endast i få fall, som fiskare föra bok över vad de fiska, varför deras uppgifter i de fall, då de överhuvudtaget lämna några, ofta icke kunna utan vidare godtagas. Då uppgifterna emellertid insamlas av lokala ombud, fiskeritillsyningsmän eller fiskeriinstruktörer, som i regeln känna fiskeriförhållandena inom sina distrikt, samt dessutom granskas av vederbörande fiskeriintendent, innan de sändas in till Statistiska Centralbyrån, måste man kunna antaga, att de giva ett överhuvudtaget riktigt begrepp om fiskets avkastning i de olika vattnen. Att så är fallet framgår även av efterföljande undersökning.

I nu föreliggande arbete lämnas först uppgifter över medelfiskavkastningen i ett antal sjöar i olika delar av Sverige, beräk-

[1] Från Blekinge, där något nämnvärdt insjöfiske icke bedrives, saknas uppgifter, och från Göteborgs- och Bohus län lämnas uppgifter endast från N. o. S. Bullaren.

nade ur de till Statistiska Centralbyrån inkomna primäruppgifterna, vilka godhetsfullt ställts till mitt förfogande[1]. För att kunna jämföra de olika sjöarna med varandra i avseende på deras fiskavkastning har denna dividerats med arealen, varigenom fångstmängden pr hektar erhållits. Beträffande flertalet av de sjöar, om vilkas areal jag icke lyckats finna några uppgifter i litteraturen, har Hydrografiska byrån benäget lämnat de nödiga uppgifterna. För att möjliggöra jämförelser har jag vidare sammanställt de sparsamma uppgifter, som jag lyckats finna i litteraturen, angående sjöars fiskavkastning i andra länder.

Härefter följer en statistisk utredning angående olika yttre faktorers inverkan på sjöarnas fiskavkastning samt som resultat av denna undersökning en framställning av de sannolika orsakerna till, att flertalet av våra sjöar giva en så ringa avkastning.

Detta är så vidt jag vet, första gången en mera omfattande sammanställning göres av fångstresultaten i olika sjöar och första gången ett försök göres, att enligt statistiska metoder på ett exakt vetenskapligt sätt utreda de yttre orsakerna till sjöars olika fiskeriavkastning. Oaktat jag väl inser, att detta försök måste vara bristfälligt, tror jag, att det kan föranleda kompletteringar och beriktiganden, och sålunda bidraga till att lägga en säkrare grund, än den vi nu hava för behövliga åtgärder till fiskets förbättrande.

För vinnande av klarhet i framställningen är det nödvändigt att definiera de olika termer, som i detta arbete kommer att användas. Med en sjös avkastning förstås den mängd fisk och kräftor, som erhållits i sjön under ett års tid. Då ordet avkastning i litteraturen ibland avser fångstmängden och ibland dennas värde, har jag i regeln i det följande sökt ersätta ordet avkastning med de exaktare uttrycken *fångstmängd* (kg.) och *fångstvärde* (kr.). För att kunna jämföra *fångstmängden* och *fångstvärdet* i olika vatten brukar man hänföra dem till en viss ytenhet, vanligtvis en hektar. Man erhåller sålunda den årliga fångstmängden eller fångstvärdet per hektar, vilka jag kallar *hektarfångst* och *hektarfångstvärde*.

Då kräftfångstmängderna i statistiken angivas i tjog, har det

[1] Till aktuarien d:r P. J. Dahn, som alltid med största beredvillighet utlånat åt mig de statistiska primäruppgifterna, får jag härmed uttala mitt förbindliga tack.

för att kunna jämföra avkastningen i sjöar, som giva enbart fisk med avkastningen i sjöar, som giva både fisk och kräftor, varit nödvändigt att uttrycka även kräftfångsten i kilogram. Enligt vad dr. I. Arwidsson meddelat mig, torde medellängden av i Sverige fångade kräftor vara 9—10 cm. Då kräftor av denna längd kunna antagas väga omkr. 30 gram [1], väger ett tjog kräftor omkr. 0,6 kg. Uttrycken »fangstmängd» och »hektarfångst» beteckna i det följande, när icke annat sägs, antalet kilogram fisk *och* kräftor, som erhållits under ett års tid.

Det är tydligt, att den årliga fångstmängden kan vara mindre eller större än den årliga *fiskproduktionen*, vilka begrepp således icke få förväxlas. Likasom man kan tala om hektarfångsten, kan man även tala om fiskproduktionen pr hektar eller hektarfiskproduktionen. Fiskproduktionen bör även skiljas från *fisktillgången* d. v. s. fiskbesättningens storlek.

I. Sjöarnas hektarfångst.

1. Hektarfångsten i Sveriges sjöar.

I efterföljande tabell har jag sammanställt de af mig ur de fiskeristatistiska primäruppgifterna beräknade medelfangstmängderna ävensom hektarfångsterna för alla sådana svenska sjöar, vilkas areal jag lyckats få reda på. För att underlätta uppgifternas finnande äro sjöarna grupperade länsvis och inom länen i alfabetisk ordning.

---

[1] Jmfr. W. Dröscher, Der Krebs, seine Pflege und Fang. Zweite umgearbeitete Auflage. Neudamm. 1906. Sid. 59.

TAB. I. **De undersökta sjöarnas arealer, medelfångstmängder och hektarfångster.**

Län och sjöarnas namn	Areal har	Medelfångstmängder		Hektarfångster			Medelfångstmängderna och hektarfångsterna beräknade ur statistiken för åren	Sjöarnas areal enl.
		fisk kg.	kräftor tjog	fisk kg.	kräftor st.	fisk o. kräftor kg.		
Malmöhus län.								
Börringesjön	382	1,145	—	3,0	—	3,0	1913—1916	Generalst. topogr. afd.[1].
Ellestasjön	288	3,254	11	11,3	0,8	11,3	1913—1916	» » »
Fjällfotasjön	230	693	—	3,0	—	3,0	1913—1916	Grefve C. Beck-Friis.
Hafgårdsjön	62	1,271	0,7	20,5	—	20,5	1913—1916	» » »
Häckebärgasjön	78	1,957	139	24,8	35	25,8	1913, 1915, 1916	Frih. C. G. Wrangel.
Krageholmssjön	219	1,614	—	7,4	—	7,4	1913—1916	Generalst. topogr. afd.[1].
Nötesjön	4	103	43	27,1	162,5	32,0	1912, 1913, 1915, 1916	Grefve C. Beck-Friis.
Ringsjön	4,200	55,328	89	13,2	0,4	13,2	1913—1916	H. B.[2].
Snogeholmssjön	309	3,296	5,5	10,7	0,4	10,7	1913—1916	Generalst. topogr. afd.[1].
Söfdesjön	351	1,603	—	4,5	—	4,5	1911, 1912, 1915, 1916	» » »
Vombsjön	1,240	6,820	—	5,5	—	5,5	1904, 1906—1910	Ahlenius, Sverige.
Yddingen	261	782	—	3,0	—	3,0	1911, 1912, 1915, 1916	Generalst. topogr. afd.[1].
Kristianstads län.								
Finjasjön	1,360	10,973	5	8,8	—	8,8	1912, 1914, 1915	H. B.
Immeln	2,280	5,312	11	2,3	—	2,3	1913—1916	H. B.
Ivösjön	5,410	10,013	—	1,9	—	1,9	1913—1915	H. B.
Lursjön	450	2,860	197	6,4	8,7	6,6	1913—1915	H. B.
Oppmannasjön	1,400	7,622	—	5,4	—	5,4	1913—1915	H. B.
Tydingen	720	5,421	—	7,5	—	7,5	1913—1915	H. B.
Västersjön	530	2,629	—	5,0	—	5,0	1913—1915	H. B.
Kronobergs län.								
Helgasjön	4,910	15,572	833	3,2	3,4	3,3	1913—1915	H. B.
Innaren	1,580	5,790	—	3,7	—	3,7	1913—1915	H. B.
Möckeln	4,440	17,756	—	4,0	—	4,0	1913—1915	H. B.
Rottnen	3,360	8,693	4,467	2,6	26,6	3,4	1913—1915	H. B.

[1] Enl. anteckning av F. Trybom.
[2] H. B. = Hydrografiska Byrån.

Län och sjöarnas namn	Areal har	Medelfångstmängder		Hektarfångster			Medelfångstmängderna och hektarfångsterna beräknade ur statistiken för åren	Sjöarnas areal enl.
		fisk kg.	kräftor tjog	fisk kg.	kräfter st.	fisk o. kräftor kg.		
Salen	2,190	8,252	—	3,8	—	3,8	1913—1915	H. B.
Åsnen	15,120	62,174	20	4,1	—	4,1	1913—1915	H. B.
Jönköpings län.								
Bolmen Jönk. del	11,180	30,090	—	2,7	—	2,7	1914—1916	H. B.
» Kronob. del	6,770	13,048	—	1,9	—	1,9	1913—1916	H. B.
Bunn	1,100	4,499	6,813	4,1	123,9	7,8	1914, 1915	H. B.
Flisbysjön	224	2,145	1,050	9,6	93,7	12,4	1913, 1914	Gerda Nordqvist
Flögen (= Näsbysjön)	190	1,240	220	6,5	23,1	7,2	1914, 1916	» »
Grumlarn (= Bexhedasjön)	460	5,490	1,033	11,9	45,0	13,3	1914—1916	H. B.
Hästsjön	370	1,429	3,152	3,8	170,3	8,9	1915, 1916	H. B.
Noen	730	2,745	4,500	3,8	123,3	7,5	1914, 1916	F. Trybom 1895[1]
Nätarn, stora	840	1,996	6,577	2,4	156,6	7,1	1914, 1915	H. B.
Nömmen	1,480	6,370	24,901	4,3	336,5	14,4	1914—1916	H. B.
Rusken	3,260	7,983	930	2,4	5,7	2,6	1914—1916	H. B.
Solgen	2,310	9,409	—	4,1	—	4,1	1914—1916	H. B.
Valen	108	183	80	1,7	15,0	2,2	1914, 1916	F. Trybom 1892[1].
Ylen	680	1,834	4,045	2,7	119,0	6,3	1914, 1915	H. B.
Älfsborgs län.								
Edslaren	560	1,342	50	2,5	2,0	2,5	1913—1916	Vattenfallsstyrelsen[2]
Ellnesjön	287	993	—	3,5	—	3,5	1914—1916	E. Holmgren[3].
Grann	632	4,325	75	6,8	2,4	6,9	1913—1916	»
Hästefjorden	944	3,492	—	3,7	—	3,7	1913—1916	»
Hästefjorden, östra	219	1,702	—	7,8	—	7,8	1913—1916	»
Iväg	1,170	4,957	75	4,3	1,3	4,3	1913—1916	Vattenfallsstyrelsen.
Kappebosjön	240	1,428	—	5,9	—	5,9	1913—1916	E. Holmgren
Knarrebysjön	255	1,382	—	5,4	—	5,4	1913—1916	»
Kolungen	160	2,234		14,0	—	14,0	1913, 1915, 1916	»
Laxsjön	1,670	6,552	225	3,9	2,7	4,0	1913—1916	H. B.
Le, Lilla	83	302	—	3,6	—	3,6	1913—1916	E. Holmgren.

Le, Stora (länsd.)	8,170	5,470	—	0,7	—	0,7	1913—1916	H. B.
Lelången	3,420	9,270	—	2,7	—	2,7	1913—1916	H. B.
Mjörn	5,600	11,153	—	2,0	—	2,0	1913—1916	H. B.
Nyckelvattnet	180	998	—	5,5	—	5,5	1914—1916	E. Holmgren.
Nären	425	2,328	333	5,2	15,6	5,7	1913, 1915, 1916	»
Näsöln	340	1,544	—	4,5	—	4,5	1913, 1915, 1916	»
Råvarpen	520	2,617	—	5,1	—	5,1	1913—1916	»
Silen, Västra (länsd.)	2,260	6,796	—	3,0	—	3,0	1913—1916	H. B.
Silen, Östra »	1,170	4,819	—	4,1	—	4,1	1913—1916	H. B.
Svärdlången	440	1,738	—	4,0	—	4,0	1913—1916	E. Holmgren.
Teåkersjön	424	2,983	—	7,0	—	7,0	1913—1915	»
Upperudshöljan	86	1,133	—	13,2	—	13,2	1913—1916	»
Vångsjön	112	2,214	100	19,8	17,8	20,3	1913—1916	»
Åklången	160	1,497	—	9,4	—	9,4	1913—1916	E. Holmgren.
Ånimmen	1,520	4,369	—	2,9	—	2,9	1913—1916	H. B.
Ärr	550	1,878	—	3,4	—	3,4	1913—1916	E. Holmgren.
Ärven	530	1,241	100	2,3	4,0	2,4	1913—1916	»
Örsjön (i Ör skn)	465	2,452	—	5,3	—	5,3	1913—1915	»
Skaraborgs län.								
Skagern (Skarab. o. Värml.)	11,010	13,422	—	1,2	—	1,2	1914, 1915	H. B.
Unden	9,400	2,860	425	0,3	—	0,3	1914, 1915	H. B.
Ymsen	1,370	4,643	225	3,3	—	3,3	1913—1915	H. B.
Östergötlands län.								
Boren	2,820	11,273	3	4,0	—	4,0	1913—1915	H. B.
Drögen	1,010	3,513	—	3,5	—	3,5	1914, 1915	H. B.
Glan	7,140	26,953	—	3,6	—	3,6	1913—1915	H. B.
Hunn	1,270	1,635	2,024	1,3	31,9	2,3	1914, 1915	H. B.
Lägern, Östra	1 500	5,635	8,825	3,8	117,7	7,3	1913—1915	H. B.

[1] Filip Trybom, Sjöarna Noen och Valen i Jönk:s län. Medd. fr. K. Landtbruksstyrelsen. N:r 8 år 1895 Norrk. 1895.

[2] Underd. förslag till reglering av Vänern. Medd. fr. H. Vattenfallsstyrelsen. N:o 11. Stockholm 1916.

[3] E. Holmgrens undersökningar av fiskevatten å Dalsland, omfattande 658 sjöar och vattendrag. Vänersborg 1916.

Län och sjöarnas namn	Areal har	Medelfångstmängder		Hektarfångster			Medelfångstmängderna och hektarfångsterna beräknade ur statistiken för åren	Sjöarnas areal enl.
		fisk kg.	kräftor tjog	fisk kg.	kräftor st.	fisk o. kräftor kg.		
Nimmern	420	2,058	1,012	4,9	48,2	6,3	1913—1915	H. B.
Roxen	9,560	34,696	172	3,6	0,3	3,6	1913—1915	H. B.
Sommen (Österg.)	11,550	17,900	—	1,6	—	1,6	1917	H. B.
» (Jönk.)	870	2,150	—	2,5	—	2,5	1917	H. B.
Tisnaren (Österg. o. Söderm.)	3,660	6,588	—	1,8	—	1,8	1914, 1915	H. B.
Tåkern	4,430	28,258	—	6,4	—	6,4	1913—1915	H. B.
Åländern	760	2,002	33	2,7	0,9	2,7	1913—1915	H. B.
Asunden	5,430	11,163	1,010	2,1	3,7	2,2	1913—1915	H. B.
Värmlands län.								
Alstern	950	5,046	—	5,3	—	5,3	1914, 1915	H. B.
Foxen	4,110	8,238	—	2,0	—	2,0	1914, 1915	H. B.
Fryken	10,080	15,138	—	1,5	—	1,5	1914, 1915	H. B.
Gapern	2,110	2,607	—	1,2	—	1,2	1914, 1915	H. B.
Gla, Stora	3,380	7,965	—	2,3	—	2,3	1914, 1915	H. B.
Molkomsjön	510	3,868	—	7,6	—	7,6	1914, 1915	H. B.
Rottnen	1,650	4,245	8	2,6	—	2,6	1914, 1915	H. B.
Rådasjön	1,060	1,723	—	1,6	—	1,6	1914, 1915	H. B.
Visten	3,290	13,751	—	4,2	—	4,2	1914, 1915	H. B.
Värmeln	7,650	16,953	2,000	2,2	5,2	2,4	1914, 1915	H. B.
Yngen	2,680	5,308	363	2,0	2,7	2,1	1914, 1915	H. B.
Östersjön	870	4,905	698	5,6	16,0	6,1	1914, 1915	H. B.
Örebro län.								
Alkvättern	1,780	3,413	528	1,9	12,1	2,3	1914, 1915	H. B.
Möckeln	1,800	3,240	—	1,8	—	1,8	1914, 1915	H. B.
Norasjön	780	1,135	700	1,5	18,0	2,0	1914, 1915	H. B.
Rossvalen	1,305	2,391	228	1,8	3,5	1,9	1914, 1915	Gerda Nordqvist.
Toften	1,740	1,828	518	1,1	6,0	1,2	1913—1915	H. B.
Torrvarpen	2,330	2,238	80	1,0	0,7	1,0	1914, 1915	H. B.
Usken	790	2,072	773	2,6	19,6	3,2	1913—1915	H. B.

Södermanlands län.								
Båven	6,550	10,095	1,257	1,5	3,8	1,6	1913—1915	H. B.
Hallbosjön	1,210	2,304	—	1,9	—	1,9	1914, 1915	H. B.
Kolsnaren	1,250	1,876	—	1,5	—	1,5	1914, 1915	H. B.
Långhalsen	2,140	17,775	—	8,3	—	8,3	1914, 1915	H. B.
Näsnaren	550	1,512	13	2,8	0,5	2,8	1913—1915	H. B.
Uren	720	3,103	650	4,3	18,1	4,8	1913—1915	H. B.
Viren	11,30	2 268	—	2,0	—	2,0	1914, 1915	H. B.
Yngaren	4,740	11,753	—	2,5	—	2,5	1911, 1915	H. B.
Öljaren	1,850	6,659	—	3,6	—	3,6	1913—1915	H. B.
Västmanlands län.								
Snyten	260	919	1,020	3,5	78,5	5,9	1913—1915	H. B.
Amänningen	2,120	3,789	3,434	1,8	32,4	2,8	1913—1915	H. B.
Uppsala län.								
Alstasjön	160	1,317	—	8,2	—	8,2	1913—1915	H. B.
Fundbosjön	210	2,159	—	10,3	—	10,3	1913—1915	H. B.
Temnaren	1,190	7,511	—	1,8	—	1,8	1913—1915	H. B.
Vendelsjön	550	1,410	60	8,1	2,2	8,2	1913—1915	H. B.
Stockholms län.								
Drefviken	580	1,636	—	2,8	—	2,8	1913—1915	H. B.
Erken	2,140	8,348	5,772	3,4	17,3	4,8	1913—1915	H. B.
Fysingen	640	2,335	15	3,6	0,5	3,6	1913—1915	H. B.
Garnsviken	230	2,988	625	13,0	51,4	11,6	1914—1915	H. B.
Norrviken	310	1,605	2	5,2	—	5,2	1913—1915	H. B.
Vallentunasjön	670	3,800	1,025	5,7	30,7	6,6	1914—1915	H. B.
Valloxen	330	3,725	1,350	11,3	81,8	13,8	1914—1915	H. B.
Yngen	1,350	2,230	1,105	1,7	20,8	2,3	1913—1915	H. B.
Vänern	556,800	773,511	—	1,4	—	1,4	1913—1915	Vattenfallsstyrelsen.
Vättern	189,800	133,219	—	0,7	—	0,7	1913—1915	C. Schmidt.
Hjälmaren	48,000	218,131	—	4,3	—	4,3	1913—1915	Gustaf Nerman.
Mälaren	116,200	310,556	—	2,7	—	2,7	1913—1915	A. Wallén i Nord. Fam.-bok

Län och sjöarnas namn	Areal har	Medelfångs-mängder		Hektarfångster			Medelfångstmängderna och hektarfångsterna beräknade ur statistiken för åren	Sjöarnas areal enl.
		fisk kg.	kräftor tjog	fisk kg	kräftor st.	fisk o. krättor kg.		
Kopparbergs län.								
Amungen	500	13,388	—	26,8	—	26,8	1914—1915	H. B.
Flinesjön	540	5,220	—	9,7	—	9,7	1914—1915	H. B.
Ljugaren	2,230	3,968	—	1,8	—	1,8	1913—1915	H. B.
Rossen	690	4,718	1,083	6,8	31,4	7,7	1913—1915	H. B.
Runn	6,170	6,707	—	1,1	—	1,1	1913—1915	H. B.
Svärdsjön	570	1,607	2,167	2,8	76,0	5,1	1913—1915	H. B.
Viggen	280	663	137	2,4	9,	2,7	1913—1915	H. B.
Åsgarn	260	1,002	—	3,9	—	3,9	1913—1915	H. B.
Gäfleborgs län.								
Bergviken	4,120	4,028	—	1,0	—	1,0	1914—1915	H. B.
Dellen, Norra	8,120	2,700	—	0,3	—	0,3	1914—1915	H. B.
Marmen	700	1,195	—	1,7	—	1,7	1914—1915	H. B.
Ottnaren	1,280	3,837	—	3,0	—	3,0	1914—1915	H. B.
Storsjön (Gästrikl.)	7,400	11,749	—	1,6	—	1,6	1914—1915	H. B.
Västernorrlands län.								
Armsjön	1,260	3,025	—	2,4	—	2,4	1914—1915	H. B.
Betarsjön	3,350	7,172	—	2,1	—	2,1	1913—1915	H. B.
Borgsjön	510	1,947	—	3,8	—	3,8	1913—1915	H. B.
Ångesjön	280	1,257	—	4,5	—	4,5	1913—1915	H. B.
Västerbottens län.								
Avaträsk	530	3,887	—	7,3	—	7,3	1913—1915	H. B.
Norrbottens län.								
Altträsket	880	3,750	—	4,3	—	4,3	1914, 1915	H. B.
Arvidsjaur	1,000	7,367	—	7,4	—	7,4	1913—1916	H. B.
Avaviken	530	5,400	—	10,2	—	10,2	1914—1916	H. B.
Bodträsket	160	3,744	—	23,4	—	23,4	1914, 1915	H. B.

Buddby träsk	440	5,150	—	11,7	—	11,7	1914, 1915	H. B.
Flukaviken	1,160	4,750	—	4,1	—	4,1	1914—1915	H. B.
Gråträsk	900	2,463	—	2,7	—	2,7	1914—1915	H. B.
Hornavan	22,800	17,495	—	0,8	—	0,8	1913—1916	H. B.
Idijärvi	320	510	—	1,6	—	1,6	1914—1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 22)
Jervojaur	600	6,733	—	11,2	—	11,2	1913—1916	H. B.
Jokujärvi	250	1,240	—	5,0	—	5,0	1914, 1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 21).
Jukkasjärvi	1,420[1]	2,400	—	1,7	—	1,7	1913—1915	H. B. » » s. 20).
Kaarejärvi	100	510	—	5,1	—	5,1	1914, 1915	H. B. » » s. 22).
Kakel	2,600	7,348	—	2,8	—	2,8	1913—1916	H. B.
Kikkejaur, V.	1,880	7,117	—	3,8	—	3,8	1913—1916	H. B.
Kilpisjärvi	1,510[2]	700	—	0,4	—	0,4	1914—1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 22).
Levattnet	2,080	4,050	—	1,9	—	1,9	1914, 1915	H. B.
Malmesjaur	1,360	5,450	—	4,0	—	4,0	1913—1915	H. B.
Mettäjärvi	190	165	—	0,9	—	0,9	1914, 1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 22).
Nuulankijärvi	130	530	—	4,1	—	4,1	1914, 1915	H. B. » » » »
Paittasjärvi	510[3]	1,890	—	3,7	—	3,7	1914, 1915	H. B. » » » »
Persöfjärden	2,080	25,525	—	12,3	—	12,3	1914—1916	H. B.
Rantajärvi	170	996	—	5,8	—	5,8	1914, 1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 22).
Ruotusjärvi	100	480	—	4,8	—	4,8	1914, 1915	H. B. » » » »
Saittajärvi	320	3,197	—	10,0	—	10,0	1914—1916	H. B.
Sautusjärvi n:r 1	2,560[4]	6,983	—	2,7	—	2,7	1913—1916	H. B. (Årsb. 1914, s. 20).
Sautusjärvi n:r 2	150	390	—	2,6	—	2,6	1914, 1915	H. B. » » » 21).
Stora Lulevatten	15,860	12,015	—	0,8	—	0,8	1914—1916	H. B,
Torne träsk	31,730	19,138	—	0,6	—	0,6	1913—1915	H. B. (Årsb. 1914, s. 20).
Uddjaur	18,250	15,451	—	0,8	—	0,8	1913—1916	H. B.
Vittangijärvi n:r 1	1,130	3,293	—	2,9	—	2,9	1913—1916	H. B. Årsb. 1914, s. 21).
Vuolvojaur	2,920	3,523	—	1,2	—	1,2	1914, 1915	H. B.
Vuolusjärvi, Yli o Ala	1,280	1,050	—	0,8	—	0,8	1914, 1915	H. B. (.rsb. 1914, s. 20).
Vändträsk	200	4,475	—	22,4	—	22,4	1914, 1915	H. B.

[1] Inberäknat Luspajärvi.

[2] Inom Sverige, sjöns hela areal 3,840 har.

[3] Inberäknat Matalajärvi.

[4] » Sovasjärvi och Rapakkojärvi.

TAB. II. **Översikt av de undersökta sjöarnas medelfångstmängder och hektarfångster.**

Län och sjöar	Antal	Areal har	Medelfångstmängder fisk kg.	Medelfångstmängder kräftor tjog	Medelfångstmängder fisk och kräftor kg.	Hektarfångster kg.
Malmöhus län	12	7,630	77,866	288	77,939	10,2
Kristianstads län	7	12,150	44,863	213	44,991	3,7
Kronobergs län	6	31,600	118,237	5,320	121,429	3,8
Jönköpings län [1]	13	29,702	88,461	53,301	120,442	4,1
Älfsborgs län	29	32,592	93,209	958	93,784	2,9
Skaraborgs o. Östergötlands län [2]	15	72,500	174,749	13,729	182,986	2,5
Värmlands o. Örebro län	19	48,865	106,064	5,896	109,602	2,2
Södermanlands, Västmanlands, Uppsala o. Stockholms län	23	34,180	104,177	16,628	114 154	3,3
Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands o. Västerbottens län	18	38.790	78,070	3.387	80,102	2,1
Norrbottens län	34	117.570	185,278	—	185,278	1,6
Vänern, Vättern, Mälaren o. Hjälmaren	4	910.800	1,435,777	—	1,435,777	1,6
Summa	180	1,336,379	2,506,751	99,720	2,566,484	1,9

Enligt den officiella statistiken för år 1915 har fångstmängden i Sveriges sötvatten under nämnda år varit 5,927,446 kg. fisk och 329,129 tjog kräftor. Dessa tal giva emellertid icke fångsten i alla Sveriges sötvatten. Uppgifter om fångsten uppsamlas nämligen årligen endast från de större vattnen, varemot dylika uppgifter insamlas blott från en del av de mindre vattnen. I de flesta län är insamlandet av statistiska uppgifter från de senare vattnen underkastat ett omlopp av fem år, så att en femtedel av dessa vatten blir årligen undersökt, och samma sjö således undersökt vart femte år. Skulle man känna arealen dels av alla de sjöar, som bliva årligen undersökta, och dels av de sjöar, som undersökas vart femte år, så kunde man ju beräkna fångstmängden i alla Sveriges sötvatten. Då dessa arealer för flertalet sjöar äro obekanta, kan en exakt sådan beräkning icke göras. Man kan dock på en annan väg få ett ungefärligt begrepp om hela fångst-

[1] Inberäknadt Kronobergs läns del i Bolmen.

[2] Inberäknadt Värmlands läns del af sjön Skagern, Södermanlands läns del af Tisnaren och Jönköpings läns del af Sommen.

mängden. Medan hela den år 1915 redovisade fångstmängden, såsom nämnt, utgjorde 5,927,446 kg. fisk och 329,129 tjog kräftor, hade i årligen undersökta vattendrag erhållits 4,015,795 kg. fisk och 140,450 tjog kräftor. Skillnaden mellan de förra och de senare talen, d. v. s. 1,911,651 kg. fisk och 188,679 tjog kräftor, utgör summan av 1914 och 1915 års fångstmängder i sådana sjöar, som icke undersökas årligen. Då dessa enligt det ovan sagda i regeln undersökas vart femte år, kan man — under förutsättning att fångstmängden under olika år är ungefär lika stor, och att de under ett år undersökta sjöarnas areal är $1/5$ av alla de sjöar, som undersökas vart femte år — antaga, att fångstmängden i alla dessa sjöar är $5/2 \times 1,911,651$ kg fisk = 4,779,128 kg fisk och $5/2 \times 188,679$ tjog = 471,698 tjog kräftor. Läggas dessa tal till fångstmängderna från de vatten, som undersökas årligen, fås hela fångstmängden i alla sötvatten, nämligen 8,794,923 kg. fisk och 612,148 tjog kräftor. Då Sveriges sötvattensareal upgår till omkring 3,628,000 hektar, är hektarfångstmängden således av fisk 2,4 kg. och af kräftor 0,2 tjog eller 4 st. Antages likasom i det föregående, att en kräfta i medeltal väger 30 gr., skulle 4 kräftor väga omkring 120 gr. Hela hektarfångstmängden av fisk och kräftor skulle således vara c:a 2,5 kg.

Detta tal är såsom synes något större än det som vi nyss erhöllo ur de undersökta sjöarnas fångstmängder. Orsaken härtill torde åtminstone delvis vara att söka däri, att de undersökta sjöarna omfatta huvudsakligen stora sjöar, vilka, såsom jag längre fram skall visa, i regel giva en mindre hektarfångst än de små sjöarna. Då medelstorleken av Sveriges alla sjöar måste vara mindre än medelstorleken av de av mig statistiskt undersökta sjöarna, måste således medelhektarfångsten i Sveriges alla sjöar vara större än i de senare.

Uppå nedanstående tabell har jag efter hektarfångsten ordnat de undersökta sjöarna, däri inberäknat även Södra Sveriges Fiskeriförenings sjöar och de sjöar, över vilkas fiske bokföring är anordnad. Bolmens inom Kronobergs och Jönköpings län belägna delar äro upptagna var för sig och likaså Sommens inom Jönköpings och Östergötlands län belägna delar. Alla sjöar, vilkas

hektarfångst är högst 0,4 kg, äro upptagna såsom havande en hektarfångst av 0 kg., hektarfångster av 0,5—1,4 såsom 1 kg., 1,5—2,4 såsom 2 kg. o. s. v. Av tabellen synes, att den hektarfångst, som oftast förekommer, är 1,5—2,4 kg., och att 69 % av de undersökta sjöarna hava en hektarfångst som understiger 5,5 kg.

TAB. II. **Sjöarnes hektarfångst.**

Kg.	Antal sjöar	Kg.	Antal sjöar
0	4	11	3
1	18	12	3
2	34	13	4
3	30	14	3
4	29	15	1
5	17	16	
6	12	17	
7	10	18	1
8	9	19	
9	3	20	1
10	4	21—32	6 [1]

* *
*

Det statistiska materialets tillförlitlighet. Innan jag går att draga några vidare slutsatser på grund av de olika sjöarnas här meddelade årliga hektarfångster, är det nödvändigt att granska det statistiska materialets tillförlitlighet. Då denna såsom jag redan i inledningen nämnt, beror på insamlarenas större eller mindre förtrogenhet med fiskeriförhållandena inom sina distrikt, förmåga att uppskatta fångstmängderna och samvetsgrannhet, är det naturligt, att primäruppgifterna måste i avseende på sin noggrannhet bliva rätt olika. Det enda sättet att *direkt* kontrollera denna är att göra om hela insamlingsarbetet genom olika personer. Det finnes emellertid ett annat indirekt sätt som lättare leder till resultat, nämligen att jämföra uppgifterna med sådana från andra vatten med liknande fiskeriförhållanden, och vilkas

[1] Av dessa sex sjöar äro tre belägna i Malmöhus län med respektive 20,5 25,8 och 32,0 kg., en i Kopparbergs län med 26,8 kg. och två i Norrbottens län med respektive 22,4 och 23,4 kg. hektarfångst.

årliga fångstmängder man känner. Lyckligtvis finnas en del sådana uppgifter dels från Sverige och dels från Finland.

Det jämförelsematerial, som står till buds från Sverige, utgöres först och främst av de på bokföring grundade uppgifterna över fisket i de av Södra Sveriges Fiskeriförening arrenderade sjöarna, vilkas fångstresultater äro upptagna å efterföljande tab. III.

Medelhektarfångsten för alla dessa sjöar är 7,3 kg. fisk och 4,4 st. kräftor, för de skånska sjöarna 8,4 kg. fisk och 0,3 st. kräftor och för de småländska sjöarna 6,6 kg. fisk och 33,6 st. kräftor. Om man icke medräknar de två sjöar i Jönköpings län, i vilka Södra Sveriges Fiskeriförening fiskat endast ett år, har medelhektarfångsten i föreningens småländska sjöar uppgått till 4,0 kg. fisk och 51 st. kräftor. Om kräftornas medelvikt enligt det föregående är 30 gr., skulle 51 kräftor väga 1,5 kg. Medelhektarfångsten av fisk och kräftor tillsammans i föreningens småländska sjöar skulle således vara 5,5 kg., i de skånska sjöarna 8,4 kg. och i alla sjöarna (utom ovannämnda två i Jönköpings län) 7,4 kg.

En annan grupp av uppgifter härrör från fiskeribokföringsstationerna. Uti brev till hushållningssällskapens förvaltningsutskott av den 7 juli 1913 hade jag bl. a. föreslagit, att, vid sidan av den officiella organisationen för insamlande av primäruppgifter för fiskeristatistik, inom varje län skulle utväljas några för länet typiska fiskevatten, vilkas innehavare vore villiga att dels föra fullständig bok över fiskena enligt av Kungl. Landtbruksstyrelsen fastställda formulär dels ock vid årets slut till styrelsen insända de sålunda förda böckerna.

Dessa fiskevatten skulle därefter undersökas av statens fiskeritjänstemän, varigenom innehavarena av fiskena skulle beträffande fiskets ordnande och skötsel bliva i tillfälle att erhålla råd, grundade såväl på bokföringen som på undersökningar på stället. Vid fiskerier, vars ägare visade sig vara särskildt intresserade och där förhållandena vore lämpliga, kunde staten eller vederbörande hushållningssällskap framdeles anordna mindre försök eller understödja åtgärder till fiskets förbättring. De föreslagna fiskeribokföringsstationerna skulle således dels avse att åstadkomma fullt säkra uppgifter angående fisket, med vilka de statistiska uppgif-

TAB. III. **Uppgifter om fångstmängderna i Södra Sveriges Fiskeriförenings sjöar.**

	Lammen 119 ha		Lygnen 16 ha		Långanässjön 50 ha (föreningens del)		Tungsjön 20 ha		Ellestasjön 288 ha		Snogeholmssjön 309 ha	
	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog
1907	239	61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1908	700	682	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1909	386	264	11	2	—	—	—	—	—	—	—	—
1910	534	717	117	3	604	—	202	—	—	—	—	—
1911	619	437	202	—	—	—	—	—	1033	3	1411	—
1912	431	237	—	—	—	—	—	—	7617	24	4817	19
1913	885	357	49	—	—	—	—	—	5098	25	3984	7
1914	26	140	—	—	—	—	—	—	1609	13	2139	8
1915	488	264	17	—	—	—	—	—	3913	10	3206	—
1916	459	281	129	—	—	—	—	—	2406	$9^1/_2$	3857	—
Summa	4767	3440	525	5	604	—	202	—	21676	$84^1/_2$	19414	34
Medeltal	476,7	344 tj.	65,6	12,5 st.	—	—	—	—	3613	282 st.	3236	113 st.
Hektarfångst	4,0	57,8 st.	4,1	0,8 st.	12,0	—	10,0	—	12,5	0,8 st.	10,5	0,4 st.
	5,7 kg.											

	Krageholmssjön 219 ha		Börringestorsjön 345 ha		Börringe Klosterviken 20 ha		Fjällfotasjön 320 ha		Hafgårdsjön 60 ha	
	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog	fisk kg	kräftor tjog
1907	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1908	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1909	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1910	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1911	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1914	2225	—	758	1	142	—	711	—	1040	3
1915	1801	—	1122	—	175	—	573	—	1720	—
1916	1758	—	1387	—	115	—	959	—	1827	—
Summa	5784	—	3267	1	432	—	2243	—	4587	3
Medeltal	1928	—	1089	—	144	—	748	—	1529	20 st.
Hektarfångst	8,8	—	3,1	—	7,2	—	3,2	—	25,5	0,3 st

terna i resp. län kunde jämföras och justeras, och dels bliva utgångspunkter för lokala fiskeriförsök. Till bekostande av bokföringen vid dessa stationer har Kungl. Maj:t fr. o. m. år 1915 årligen beviljat mindre anslag.

Av de sålunda inrättade bokföringsstationerna hava vid följande anteckningar om fångsterna förts för *hela* sjöar, eller också av stationens föreståndare uppgifter lämnats om de ungefärliga fångstmängderna från de delar av resp. sjöar, som icke höra till bokföringsstationerna, varför de möjliggöra beräknandet av hektarfångsten för dessa sjöar.

TAB. IV.

Uppgifter om fångstmängderna vid några fiskeribokföringsstationer.

Bokföringsstationens (sjöns) namn o. län	Sjöns areal ha	Fångst		Fångst pr heklar			Vilka år fisket bokförts
		fisk kg.	kräftor tjog	fisk kg.	kräftor st.	fisk o. kräftor kg.	
1. Rössjön (Kristianst.)...	364	625	—	1,7	—	1,7	1915—1916
2. Näsbysjön l. Flögen (Jönk.)[1]	190	1,272	348	6,7	36,6	7,8	» »
3. Flisbysjön (Jönk.)[1]	187	1,184	512	6,3	54,8	8,0	» »
4. Toften o. Testen (Örebro)	1,864	1,768	365	0,9	4	1,0	» »
5. Storsjön (Söderml.)[1]...	218	3,825	265	17,5	24	18,2	» »
6. Salbosjön (Örebro) . . .	448	1,480	1,015	3,3	45	4,6	1915—1917
7. Hillesjön (Gävleb.)[1] ...	109	1,389	—	12,7	—	12,7	1915—1916
8. Öjaren »	1,850	1,681	—	0,9	—	0,9	» »
9. Råssjön (Jämtl.).........	504	192	—	0,4	—	0,4	» »
10. Mälgsjön »	100	612	—	6,1	—	6,1	» »
11. Medstugusjön (Jämtl.) ..	828	649	—	0,8	—	0,8	» »
	6,662	14,677	2,505 = 1,503 kg.			2,4	

Vid dessa 11 bokföringsstationer har således i medeltal fiskats 2,4 kg. fisk och kräftor pr ha., ett resultat som överraskande nära överensstämmer med de tidigare meddelade, ur den officiella stati-

[1] Bokföringsstationen omfattar endast en del af sjöns fiske, fångsten i de övriga delarna uppskattad av stationens föreståndare.

stiken beräknade medelfångsterna, vilken överensstämmelse dock delvis måste anses bero på en tillfällighet.

Ett värdefullt jämförelsematerial lämnas vidare i den av H. V. Tiberg uppställda »Tabell till belysning av fiskets ståndpunkt i Filipstads Bergslag mot slutet av adertonhundratalet. En tidsbild och ett motiv för bedömandet av bergslagssjöarnas produktionsförmåga under då givna förhållanden.»[1] I nämnda tabell, i vilken »siffrorna göra endast anspråk på approximativ riktighet» har Tiberg lämnat uppgifter om fisket dels i 6 av honom själv kända sjöar och dels i 24 andra sjöar, rörande vilka han erhållit uppgifter av personer förtrogna med fiskeriförhållandena i dessa. I tabellen meddelas, förutom de olika sjöarnas namn och den eller de socknar, inom vilka de äro belägna, antalet öar och holmar, sjöarnas höjd över havet, längd, största bredd, största kända djup, areal, den årliga fångsten av i sjöarna förekommande olika fiskslag och kräftor, hela årsfångstens värde och vidare årsfångsten beräknad pr tunnland sjöyta. Fångsttalen uppgivas vara »uppskattade medeltal för år under decenniet närmast före år 1892». Oaktat endast delvis grundade på bokföring, torde dessa uppgifter böra anses kunna giva ett praktiskt taget riktigt begrepp om fiskfångstens storlek i de ifrågavarande sjöarna. I en uppsats benämnd »Vara fiskevattens produktionsförmaga»[2] har Tiberg lämnat synnerligen lärorika kommentarier till ovannämnda tabell och uttalat åsikter rörande fiskerihushallning och fiskeripolitik, som i mycket överensstämma med dem, vilka senare förfäktats av Schiemenz.

Av Tibergs tabell framgår att de 30 värmländska bergslagssjöar, för vilka han lämnar uppgifter, i medeltal gavo 4,3 kg. fisk och 9,4 st. kräftor pr ha. eller 4,6 kg. fisk och kräftor.

För kontrollen av de statistiska uppgifterna om de svenska sjöarnas fiskavkastning kunna även användas fångstresultaten från Evois fiskeriförsöksstation i Finland, där förhållandena överensstämma med dem i skogssjöar i mellersta och norra Sverige. I

---

[1] Carl Cederström, Wermlands läns fiskevatten. Första delen. Karlstad 1895.

[2] Carl Cederström, Wermlands läns fiskevatten. Fjärde delen. Karlstad 1897.

de 10 små skogssjöar, som tillhöra Evois fiskeriförsöksstation är medelfångsten för en lång följd av år c:a 5 kg. pr ha.[1], således obetydligt mera än Tiberg uppgiver för de av honom undersökta värmländska sjöarna och litet mindre än i Södra Sveriges Fiskeriförenings småländska sjöar. Då såväl i Södra Sveriges Fiskeriförenings småländska sjöar som i Evois fiskeriförsöksstations sjöar fiskfångsten utan tvivel kunde utan fara för överfiskning bedrivas intensivare, torde man kunna antaga att 5—6 kg. fisk pr ha. och år i allmänhet borde kunna tagas i våra sjöar med liknande beskaffenhet med de ifrågavarande, d. v. s. grunda sjöar med oftast mörkt vatten och till större delen omgivna av skogar eller torvmossar. Däremot uppgår hektarfångsten enligt den officiella statistiken, såsom jag tidigare visat endast till 2,5 kg. fisk och kräftor pr ha., således till endast ungefär hälften av vad fisket i försökssjöarna giver. Orsakerna härtill äro sannolikt att söka 1) däri, att fiskproduktionen i en stor del av våra sjöar är mindre än uti försökssjöarna; 2) att fisket i allmänhet bedrives med för liten intensitet, d. v. s. att fångstmängden är mindre än produktionen, och 3) att de statistiska uppgifterna i en del fall äro ofullständiga eller giva för låga värden.

Då jag längre fram skall söka närmare utreda orsakerna till sjöars olika fiskproduktion, vill jag nu inskränka mig till att av de resultat, jag där kommer till, endast anföra, att djupa och stora sjöar i allmänhet producera pr hektar räknat mindre fisk än grunda och små sjöar. Då såväl Södra Sveriges Fiskeriförenings sjöar som de sjöar, vilka tillhöra Evois fiskeriförsöksstation i Finland äro grunda (högst 15 meter) och små, och det samma även gäller flertalet av de sjöar, rörande vilka Tiberg lämnat uppgifter, medan största delen av Sveriges sjöar har ett betydligt större djup, kan man redan därav draga den slutsatsen, att hektarproduktionen i Sveriges sjöar i allmänhet måste vara mindre än i försöksstationernas sjöar. Ju mindre fisk, som finnes i en sjö, desto mindre lönande måste fisket vara och desto mindre intensivt bedrivs det i regel. I de djupa och stora sjöarna bedrivs fisket därför vanligen

[1] Jmfr. sid 26.

mindre intensivt än i grunda och små sjöar och giver i förhållande ännu mindre fångstmängd än det i anseende till produktionen kunde giva. Då fångstmängder som uppgå till mera än 5 kg. pr ha. hos oss utom i Skåne höra till undantagen, är det sannolikt att den verkliga medelhektarfångsten i Sveriges sjöar ligger mellan 2,5 kg., d. v. s. det tal som den officiella statistiken giver, och 5—5,5 kg., d. v. s. fångstmängden vid försöksstationerna. Av vad jag nyss nämnt torde framgå, att det sannolika värdet ligger närmare den nedre än den övre gränsen.

Av särskilt intresse vore att kunna kontrollera riktigheten av uppgifterna rörande några sjöar med de lägsta hektarfångstmängderna. För en av dessa, nämligen Torne träsk med en hektarfångstmängd av 0,6 kg. har Hjalmar Lundbohm i förordet till Sven Ekmans »Om Torne träsks röding, sjöns naturförhållanden och dess fiske» [1] meddelat, av stationsföreståndaren E. Lindqvist insamlade uppgifter över från järnvägsstationerna vid Torne träsk under åren 1908—1910 avsända fiskmängder.

Dessa voro

år	1908	19,371	kg.
»	1909	17,690	»
»	1910	18,731	»

Medeltalet av dessa tre tal är 18,597 kg. och hektarfångsten 0,6 kg., således samma tal som fås ur den officiella statistiken. Dr. Lundbohm meddelar visserligen, att i rätt många fall emballagets vikt är inräknad i den bokförda vikten, varför de uppgivna kvantiteterna äro något för höga. Då husbehovsfisket emellertid icke är medräknat, torde hela fångstmängderna dock vara något högre, varför så godt som fullständig överensstämmelse mellan de bägge uppgifterna synes råda.

Vad de högsta uppgifterna beträffar, så föreligger icke någon fara för att de skulle vara överdrivna, då ju fiskarena knappast kunna antagas någonsin uppgiva större fångstmängder, än de i själva verket erhållit. De sjöar, som i detta avseende äro an-

---

[1] Vetenskapliga och praktiska undersökningar i Lappland anordnade av Luossavaara-Kiirunavaara aktiebolag. Stockholm 1912.

märkningsvärdast, äro en del mindre sjöar i Norrbottens län med medelhektarfångster för åren 1914—1915 av omkr. 11—23 kg. Det återstår ännu att genom undersökningar på ort och ställe utreda, huruvida dessa höga tal äro beroende på sjöarnas egen höga fiskproduktion eller därpå, att fisk samlar sig till dessa sjöar från omgivande vatten och då blir föremål för fångst.

Den nu gjorda undersökningen synes visa, att de statistiska uppgifterna överhuvudtaget giva ett ungefär riktigt begrepp om våra sjöars hektarfångster, vilket naturligtvis icke utesluter, att uppgifterna från en del sjöar kunna vara mindre tillfredsställande.

2. **Hektarfångsten i andra länders sjöar.**

Norge. Den norske fiskeribiologen Hartvig Huitfeldt-Kaas har i Trondhjems amterna undersökt ett antal sjöar i avseende å deras fiskavkastning [1]. Av dessa undersökningar framgår, att av 18 undersökta sjöar 6 st. giva en hektarfångstmängd, som understiger 1 kg., att 6 st. giva 1—3 kg. och 6 st. mer än 3 kg. pr år. Av dessa sistnämnda sjöar giva en del en hektarfångstmängd, som går upp till 8—15 kg., och i ett fall påstås den uppgå till den fabelaktiga mängden av 250 kg. I allmänhet innehålla de undersökta sjöarna huvudsakligast röding och laxöring, ibland även ål, som hittills dock i allmänhet icke utgjort föremål för fångst. Av de beskrivningar över de undersökta sjöarna, som Huitfeldt-Kaas lämnar vill jag här meddela några uppgifter beträffande de fyra mest givande sjöarna.

Den sjö, som giver den ofantliga fiskmängden, heter *Haugatjärnet*, är 15 ha. stor, belägen 700 meter över havet och har ett största djup av 15 m., fastän en betydlig del har ett djup av endast 2—4 meter. Dess lägre djurliv är ovanligt rikt. Ända till år 1903 fanns det ingen fisk i sjön, men då inplanterades där 20,000 sikyngel och under de följande åren t. o. m. år 1910 ytterligare sam-

---

[1] Hartwig Huitfeldt-Kaas, Fiskeribiologiske undersökelser i vande i Trondhjems-amterne. — Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1912. Nr. 14. 1913.

manlagt 74,000 st., vilka synas hava gått synnerligen väl till i det fisktomma tjärnet. Detta är omgivet av ljungmoar bevuxna med gles björkskog samt litet odlad jord. Botten och stränder bestå av morängrus. Nederbördsområdet är mycket litet. Ett den 4 juli 1910 taget vattenprov befanns i en liter innehålla

fasta ämnen	0.062	gr.
glödgningsåterstod (huvudsakligen bestående av kolsyrad och svavelsyrad kalk och klornatrium)	0,038	»
kalk	0,018	»

Vattnet är ofantligt rikt på plankton [1].

Skjaersjöen har en areal av endast 3 ha. och ett största djup av 9 m. samt ligger 223 m. över havet. Tjärnet är omgivet av barrskog och har ett litet nederbördsområde. Isen brukar lägga sig i midten av oktober. I tjärnet försiggår en i Norge mycket sällan förekommande stark utfällning av kalk. Hela bottnen, åtminstone i den grunda delen av vattnet, var nämligen täckt av ett minst meterdjupt fint, mjukt, ljusgrönt slam, som man med lätthet kunde sticka åran djupt ned i och som luktade starkt av svavelväte. Ett prov, som jag medtog och lät analysera hos stadskemiker L. Schmelk, visade, att de fasta ämnena i slammet innehöllo 77,68 % kolsyrad kalk, motsvarande 43 % Ca 0 (kalk). [2] I sjön skall förekomma laxöring och al. och den ger en avkastning av c:a 15 kg. pr ha.

Angående *Röragen*, som skall giva en avkastning av 8,7 kg. pr ha., meddelar Huitfeldt-Kaas bl. a. följande. Areal 127 ha., 682 m. över havet. Vattnet är grundt med ett största djup av 23 m. Nederbördsområdet är litet. Omgivningarna utgöras väsentligen av gles björkskog. Isläggningen plägar försigga i sista hälften av oktober, islossningen i slutet av maj och början av juni. Ursprungligen har det förmodligen funnits endast laxöring eller laxöring och röding och kanske också lake i vattnet; men så har sik, abborre, alkuva (»örretkyte») och kanske lake sannolikt vandrat ditupp från Feragen. Under de senare åren har det också kommit

---

[1] H. Huitfeldt-Kaas, l. c. p. 52—56.

[2] H. Huitfeldt-Kaas, l. c. p. 26.

in gädda i sjön.»[1] — *Hjultjernet.* Areal 6 ha. 263 m. ö. h. Tjärnet är grundt, största djup 17 m. Isläggningen försiggår i oktober. Nederbördsområdet är mycket litet. Tjärnet är omgivet av barr- och lövskog. I detsamma förekommer endast laxöring. Fisken är mager. Den årliga avkastningen omkring 8,3 kg. pr ha. — För sjön Mjösen har Huitfeldt-Kaas beräknat hektarfångstmängden till c:a 3,5 kg.[2]

Finland. 1895 års finska fiskerikommitté har i sitt 1898 avgivna betänkande beträffande avkastningen av Finlands inlandsvatten yttrat bl. a. följande[3]. »Enligt de officiella statistiska uppgifterna angående Finlands fiskerier erhölls under åren 1886—1890 i landets insjöar och floder årligen i medeltal 6,162,900 kg. fisk[4], vilket utgör omkring 148 kg. per kvadratkilometer eller 1,48 kg. per hektar vatten. Berörda uppgifter kunna väl av flera skäl icke anses fullt exakta. Men om ock det uppgivna utbytet för nämnda år, med hänsyn därtill att en del av fiskfångsten undandrager sig statistisk kontroll, bör antagas understiga det verkliga, torde detta i ingen händelse få uppskattas högre än till det dubbla av de anförda beloppen. Den årliga avkastningen av fisket i landets inlandsvatten kan sålunda för närvarande beräknas utgöra högst 3 kilogram per hektar.» P. Brofeldt säger[5], att den årliga fiskfångstmängden i Finlands sjöar antages vara 2—3 kg. pr ha.

De säkraste uppgifterna över fiskfångsten har man från de till Evois fiskeriförsöksstation hörande sjöarna, över vilka noggrann bokföring finnes. Över fångstresultaten i dessa sjöar lämnar försöksstationens föreståndare direktör Bernh. Ericsson följande uppgifter[6].

Ylimäinen Rautjärvi ..	37,62 ha	3,38 kg.	årligt	medeltal	pr ha	för 19 år
Alimainen Rautjärvi	51,62 »	2,78 »	»	»	» »	» 18 »

[1] H. Huitfeldt-Kaas l. c. p. 39.

[2] Hartvig Huitfeldt-Kaas, Mjösens fisker og fiskerier. — Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1916. Nr. 2. Sid. 212.

[3] Underdånigt betänkande av fiskerikomitén. Helsingfors 1898. Sid. 1

[4] Översikt av Finlands ekonomiska tillstånd. 6. Femårsperioden 1886—1890. Sid. 60—67.

[5] P. Brofeldt, Kunna vi öka vår fiskproduktion? — Fiskeritidskrift för Finland. 1917. Sid. 53.

[6] Bernh. Ericsson, Evois fiskeriförsöksstation, dess verksamhet och uppnådda resultat. — Fiskeritidskrift för Finland. 1914. N:o 6—7. Sid. 87.

Keskim. Rautjärvi	14,92 ha	5,14 kg.	årligt	medeltal	pr	ha	för	19	år
Valkea-Mustajärvi	13,72 »	8,18 »	»	»	»	»	»	18	»
Rahtjärvi	13,92 »	2,98 »	»	»	»	»	»	18	»
Hokajärvi	10,27 »	5,19 »	»	»	»	»	»	8	»
Valkjärvi	3,96 »	6,73 »	»	»	»	»	»	13	»
Majajärvi	3,93 »	5,07 »	»	»	»	»	»	12	»
Kaitalampi	2,27 »	7,77 »	»	»	»	»	»	17	»
Pitkäniemen järvi	14,40 »	3,37 »	»	»	»	»	»		

»Då fisken i sjöarne inte avtagit, utan tvärt om tilltagit, isynnerhet efter utsättning av värdefullare fisklag, kan det anses vara säkert, att ingen överfiskning ägt rum. Troligt är, att sjöarne kunnat beskattas ändå starkare, isynnerhet de, i vilka den värdefullare fisken redan trives. Ovanstående siffror synas mig vara belysande för våra sjöars produktionsförmåga samt, mig veterligt, de enda observationer som i den vägen gjorts hos oss. Dock bör man inte glömma, att Evoissjöarna äro bra fattiga på näring, och att avkastningen från rikare sjöar således bör kunna vara betydligt större.»

Danmark. I den »Beretning om Ferskvandsfiskeriet»[1], som årligen avgives av »Landbrugsministeriets Konsulent i Sager vedrørende Ferskvandsfiskeri» J. Chr. L. Löfting, meddelas uppgifter även om fiskfångsten och dess penningvärde i en del sjöar. Av dessa sjöar har jag valt ut en del, beträffande vilka dylika uppgifter finnas för ett större antal år, och vilkas areal jag lyckats få reda på. Det hade varit önskligt att få med flera sjöar från Jylland, t. ex. Skanderborgsö och någon av Silkeborgsjöarna. Då uppgifterna beträffande Skanderborgsö emellertid synas omfatta endast fiskeriföreningens fångst och beträffande Silkeborgssjöarna icke finnes angivet, vilka av de inom Silkeborgs landdistrikt *delvis* belägna sjöarna uppgifterna gälla, har jag varit tvungen att inskränka mig till de i tabellen V upptagna sjöarna. Beträffande sjöarnas areal har jag följt J. P. Trap, Kongeriget Danmark. Tredje omarbejdede Udgave under Medvirkning av V. Falbe-Hansen og H. Westergaard

[1] Ingår i de »Fiskeriberetninger» som åren 1888—1906 utarbetades för Landtbrugsministeriet av kommendör C. F. Drechsel och därefter av fiskeriinspektör F. V. Mortensen.

udarbejdet av H. Weitemeyer. Kjöbenhavn MCMVI. Ett danskt tunnland har jag antagit vara 0,55 ha. I Statistisk Aarbog 17:de Aargang 1912 ingå uppgifter beträffande en del större sjöars areal, vilka avvika något från de av mig begagnade. Olikheterna äro emellertid icke så betydliga, att de skulle inverka på de av mig uträknade medelfångsterna pr hektar. Beträffande Esrom Sö har jag till upgifterna om fångsten i själva sjön tillagt fångsttalen för ålkistan i Esrom Mölle, då den här fångade fisken måste anses hava kommit ned från sjön. Uppgifterna beträffande fiskfångsten i Kattinge Sö torde för de flesta år gälla endast den Store Kattinge Sö, som har en areal av 155 danska tunnland = 85 ha. För ett par år står i berättelserna emellertid i stället för »Kattinge Sö» »Kattinge Söer», varför uppgifterna för dessa år även torde omfatta »Lill-Kattinge Sö» med en areal av 13 tunnland = 7 ha. Då medelfångsten pr ha, i händelse arealen antages vara 85 ha, blir 2,8 kg., och om arealen antages var 92 ha, 2,6 kg., således endast en obetydlig olikhet, har jag ansett mig kunna medtaga även denna sjö.

TAB. V. **Danska sjöars hektarfångst.**

	Areal ha	Hektarfångst kg.	År
Jylland:			
Nors Sö	495	5,2	1906—1915
Stubbergaard Sö	153	21.1	1906—1912
Hald Sö	341	9,3	1906—1913, 1915
Fyen:			
Arreskov Sö	369	2,0	1906—1913
Själland:			
Arre Sö	4,043	2,7	1906—1915
Esrom Sö och kvarn	1,733	24,5	1908—1913
Kattinge Sö	85	28,3	1906—1915
Sorö Sö	242	6,1	1906, 1908—1914
Tuel Sö	237	8,5	1906, 1908—1914
Pedersborgs Sö	18	17,3	1906, 1908—1914
Tissö	1,353	5,9	1908—1915

Såsom synes varierar hektarfångsten i de olika sjöarna mellan 2,0 och 28,3 kg. För alla dessa sjöar tillsammans (9,969 ha) blir den årliga medelfångsten 77,300 kg. och medelhektarfångsten 8,5 kg.

Ryssland. Från Ryssland finnes noggrann bokföring över fiskets avkastning i den av Nikolska fiskodlingsanstalten disponerade sjön Pestovo i Novgorodska guvernementet. Sjön ligger i Valdajbergen vid 57° 42' nordl. bredd och 230 m. över havet. Dess vattenareal är 175 hektar och största djup 17 m.[1]. Den årliga medelfångsten i denna sjö har under åren 1881—1898 varit 696 pud[2] = 11,400,5 kg.[3], vilket gör 65 kg. pr ha.

Att denna stora hektarfångst icke är något undantagsfall synes framgå av en uppgift av O. Grimm, enligt vilken sjöarna i Novgorodska guvernementet giva 3—5 pud fisk pr desjatina, d. v. s. c:a 49—82 kg. pr ha. I den 100 ha. stora nära Dorpat belägna Spankausjön, som år 1899 övertogs av Livländska avdelningen av »Kejs. ryska sällskapet för fiskodling och fiskfångst», har den årliga medelhektarfångsten varit 15,3 kg.[4]

Enligt N. N. Puschkareff uppgår den årliga fiskfångsten i Onegasjön till omkr. 80,000 pud = 1,310,400 kg.[5] Då sjöns areal är 8,568,9 kvadr. verst[6] = 9,769 km², skulle den årliga fångsten således uppgå till 134 kg. pr km² eller 1,34 kg. pr ha. Puschkareff säger emellertid, att han icke medtagit den fisk, som fångas i Onegasjöns långa och smala vikar, ävensom den fisk som bönderna fiska till husbehov[7], varför fångstmängden i själva verket är något större. Några andra uppgifter om fångstmängder i ryska sjöar har jag icke lyckats finna i litteraturen.

---

[1] W. Jankowsky, Die Aufnahme des Pestowo-Sees, dessen Flächengrösse, Tiefe und Bodenrelief. -- Aus der Fischzuchtanstalt Nikolsk. Red. Dr. O. Grimm St. Petersburg 1903.

[2] 1 pud = 16,38 kg.

[3] O. A. Grimm, Ulovy ryby v oz. Pestovo za vremja s 1882 po 1898 g. — Iz Nikoljskavo rybovodnavo zavoda N:o 2 St. Petersburg 1899. Sid. 40. (Fiskfångsterna i sjön Pestovo under tiden 1882—1898. — Från Nikolska fiskodlingsanstalten.)

[4] Gunnar Gottberg, Fiskeristudier i Skandinavien, Tyskland och Östersjöprovinserna. — Meddel. fr. Inspektören för fiskerierna i Finland. 6. Helsingfors 1912. Sid. 35.

[5] N. N. Puschkareff, Rybolovstvo na Oneschskom ozere. — M. Z. i G. I. Departement zemljedelja. St. Peterburg 1900. Sid. 222. (Fisket på Onega sjön).

[6] Puschkareff, a. st. s. 1.

[7] Puschkareff, a. st. s. 223.

Mellersta och södra Europa. Vid fiskerikongressen i Berlin år 1896 meddelade Seligo [1], att det framgår av de officiella uppgifterna rörande fiskfångsten i kronosjöarna uti regeringskretsen Gumbinnen i Ost-Preussen, att dessa sjöar, som äro 330 till antalet och hava en areal av sammanlagt 45,400 hektar, i årligt medeltal under fem år avkastat 1,300,000 kilogram fisk eller 25 kg. pr ha. Detta belopp anser Seligo dock betydligt understiga den verkliga avkastningen. I själva verket beräknar Hübner [2] den årliga fiskfångsten i de »domänfiskaliska sjöarna i Masuren», således samma sjöar som Seligo nyss anförda uppgifter avse, tillsammans 47,000 ha., till 50,000 centner (à 50 kg) eller över 50 kg. pr ha. Då Hübner var en av Tysklands erfarnaste fiskare och fiskevattensarrendatorer, och själv arrenderat vidsträckta fiskevatten i Masuren, måste man antaga, att hans beräkning är riktig. Schröder [3] uppgiver, att den årliga fiskfångsten i de ostschlesiska sjöarna och floderna i medeltal uppgår till 45 kg. pr ha. vattenyta. Enligt Walter [4] bör en medelgod sjö i norra Tyskland giva 15—30 kg. fisk pr ha. och år. Detta stämmer även med Garbinis [5] beräkning, enligt vilken de tyska och franska sjöarnas medelavkastning är 45 Pfund (= 22,5 kg). En tysk fiskare har meddelat mig, att en medelgod sjö i Brandenburg bör giva 20 kg. pr ha. År 1899 beräknade Hübner, att sjöarna i Potsdamstrakten avkastade minst 60 Riksmark pr ha. [6] Enligt en uppgift, som jag erhöll år 1903, avkastade en 1250 ha. stor sjö i Brandenburg årligen 25—50 kg. pr ha. Den också i Brandenburg belägna Köllnitzersee, som har en areal av 1000 ha., har i medeltal under fem år givit 12,5 kg. fisk pr ha., vilket Hübner anser vara en dålig avkastning [7]. Ännu sämre resultat hava följande sjöar givit, nämligen, Dammersee (2360 ha.) 10 kg. pr ha. (medeltal för 1905—1909), Steinhuder

[1] Seligo, Über die Fischerei auf der Preussischen Seen-Plette. — Zeitschrift für Fischerei. 1897. Heft. 7.

[2] A. Hübner, Fischwirtschaft. Bautzen. 1905. Sid. 157.

[3] E. A. Schroeder, Fischerei-Wirtschaftslehre der natürlichen Binnengewässer. Dresden 1889.

[4] E. Walter, Die Fischerei als Nebenbetrieb des Landwirtes und Forstmannes. Neudamm 1903. Sid. 293.

[5] Zeitschrift für Fischerei. 1897. Sid. 109—112.

[6] Hübner, Fischwirtschaft. Sid. 159.

[7] Hübner, a. st. s. 157.

Meer (3200 ha.) 10 kg., Seeberger See (103 ha.) 8,5 kg. (4 års medeltal).

Rörande de bayerska sjöarnas fiskavkastning meddelar fiskeriinspektören i Bayern H. N. Maier[1] att de, utom Bodensjön, giva en årlig avkastning av omkring 5,000 centner (à 50 kg), således 250,000 kg., vilka fördelade på 25,000 ha., vartill Bayerns sjöareal, utom Bodensjön, uppgår, gör 10 kg. pr ha. För en del sjöar har man en mångårig noggrann bokföring. Sålunda fiskas i Königsee. Obersee och Grünsee på en areal av 590 ha. årligen (1900—1909) knappt 55 centner (= 2,750 kg), således 4,6 kg. pr ha., i Schliersee (1901—1912) på 224 ha. 1,300 kg., således 5,8 kg. pr ha. I den 7,800 ha. stora Chiemsee beräknar Maier den årliga fångsten till högst 39,000 kg., vilket skulle göra 5 kg. pr ha., och i hela Bodensjön, som har en areal av 54,700 ha.. till omkr. 375,000 kg., således endast 6,8 kg. pr ha. Maier synes emellertid hava grundat sin beräkning över Bodensjöns fiskavkastning på fångstuppgifterna endast från år 1915. År 1913 uppgick fångsten till c:a 580,000 kg. och hektarfångsten således till c:a 10,6 kg.[2]

För Garda sjön i norra Italien beräknar Garbini hektarfångsten till 6,3 kg. och för Iseosjön till 9,8 kg.[3]

Fiskeriinspektören Emil Doljan har nyligen meddelat följande sammanställning av uppgifter om hektarfångsten i olika länders sjöar inom mellersta och södra Europa[4]:

a) Djupa sjöar.

Stora djupa sjöar i alpregionen beroende på hushållning och fiskodlingens intensitet	5—10 kg.
Till exempel:	
Bodensjön med intensiv fiskodling bestående av en årlig utsättning av omkr. 40,000,000 fiskyngel, således omkr. 800 st. pr ha. (förutom en del äldre fisk) ..	8—10
Genfersjön med ringa fiskodling (året 1914—1915 enl. Surbeck 20 st. sikyngel pr ha.)	5
I flertalet större djupa alpsjöar	5—6

[1] H. N. Maier, Versorgung der Bevölkerung mit Süsswasserfischen in Bayern. — Allgemeine Fischerei-Zeitung. 1916. Pag. 212.

[2] Jmfr Fischerei-Zeitung (Neudamm) 1915, sid. 301 och 1917, sid. 379.

[3] Zeitschrift für Fischerei. 1897. V. Jahrg. Sid. 112.

[4] Emil Doljan, Die Fischerei am Skutarisee. — Oesterreichische Fischereizeitung. XIV, Jahrg. Nr 22. 1917.

b) Grunda sjöar.

Grunda sjöar och liknande dalavspärrningar i alpregionen under gynnsamma förhållanden ända till omkr.	15 kg.
Nordtysklands låglandssjöar (enl. meddelande av Mahnkopf):	
Rikt givande braxensjöar (minst 12—15 m. djupa) ..	25 »
Mycket rikt givande braxensjöar	40—45 »
Goda gössjöar (1 1/2—4 m. djupa) kunna giva en gösfångst av ända till	10 »
Rumäniska grunda sjöar i privatbesittning. (Huvudsakligen cyprinider.) Medeltal	37 1/2 »
Plattensee i Ungern omkr.	12 »
Skutarisjön med översvämningsområde	20 »

Uti ett i december 1917 hållet föredrag har professor P. Schiemenz beräknat, att bruttoinkomsten av hela Tysklands sötvattensfiske uppgår till 125 miljoner tyska mark eller till 45 mark per hektar [1]. Då Schiemenz utgått från ett pris av 80 mark pr centner d. v. s. 1 mark 60 pf. pr kg., motsvarar 45 mark en fångst av 28 kg., vilket således skulle vara medelhektarfångsten för hela Tysklands sötvatten.

Den sammanställning av fångstuppgifter från svenska och andra länders sjöar, som jag i det föregående givit, visar, att hektarfångsten är synnerligen växlande i olika sjöar såväl i Sverige som i utlandet. I Sverige växlar den, så vidt hittills är känt, mellan 0,3 och omkr. 30 kg. Vidare framgår av denna sammanställning, att medelhektarfångsten i Sveriges sjöar i flertalet fall understiger 5,5 kg., vilken regel även torde gälla för Norges, Finlands och norra Rysslands sjöar, medan hektarfångsten i mellersta och södra Europas sjöar i regeln är större. I avseende å hektarfångsternas storlek bilda sjöarna i Malmöhus län och Danmark en övergång mellan de nordtyska och de uppsvenska sjöarna.

[1] P. Schiemenz, Der fischereiliche Wert unserer Binnengewässer. — Mitteilungen des Fischerei-Vereins f. d. Provinz Brandenburg. Bd. X N. F. Nr 1/2. 1918.

II. En del fysiska orsaker till sjöarnas olika avkastning.

Sedan jag i det föregående meddelat dels uträkningar över hektarfångsterna i ett antal svenska sjöar och dels en sammanställning av dylika i litteraturen befintliga uppgifter från andra länder, skall jag övergå till frågan om orsakerna till sjöarnas olika fiskavkastning [1]. Denna fråga har även tidigare behandlats av fiskeribiologer eller praktiska män såsom Seligo, [2] Apstein, [3] Tiberg, [4] Huitfeldt-Kaas [5] m. fl. Medan Seligo och Apstein sökt genom allmänna teoretiska betraktelser utreda betingelserna för sjöarnas fruktbarhet och källorna till fiskarnas näring, torde Tiberg vara den ende som hittills ur uppgifter angående olika sjöars avkastning och beskaffenhet sökt empiriskt härleda sig till den olika avkastningens beroende av en del yttre förhållanden. Han är sålunda den förste som påvisat, att små och grunda sjöar giva en större hektarfångst än stora och djupa sjöar. Att hans statistiska material är litet och samladt endast från hans hemtrakt,

[1] I anseende till att denna uppsats svällt ut till ett betydligt större omfång än som var förenligt med dess publicerande i »Statsvetenskaplig tidskrift», har jag varit nödsakad att utesluta ur densamma tvenne avdelningar, som jag ursprungligen tänkt medtaga, nämligen en om sambandet mellan vattnets kemiska beskaffenhet (inkl. färg och genomskinlighet) och fiskavkastningen och en om fiskminskningen. Dessa båda uppsatser har jag för avsikt att utgiva särskilt.

[2] Seligo, Hydrobiologische Untersuchungen. I. Zur Kenntniss der Lebensverhältnisse in einigen Westpreussischen Seen. — Separat-Abdruck aus den Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Danzig. N. F. Bd. VII: H. 3. 1890 Sid. 1—8.

[3] Carl Apstein, Das Süsswasserplankton. Kiel und Leipzig 1896. Sid. 102—106.

[4] H. V. Tiberg, Tabell till belysning av fiskets ståndpunkt i Filipstads Bergslag mot slutet av adertonhundratalet. En tidsbild och ett motiv för bedömande av bergslagssjöarnas produktionsförmåga under da givna förhållanden. — Uti Carl Cederström, Wermlands fiskevatten. Första delen. Karlstad 1895, och H. V. Tiberg, Våra fiskevattens produktionsförmåga. — Uti Carl Cederström, Wermlands läns Fiskevatten. Fjerde delen. Karlstad 1897. Sid. 3—25.

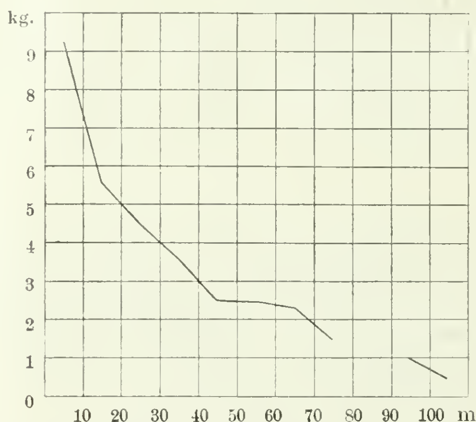
[5] Hartwig Huitfeldt-Kaas, Planktonundersögelser i norske vande. Christiania 1906. Sid. 93 och Hartwig Huitfeldt-Kaas, Fiskeribiologiska undersökelser i vande i Trondhjemsamterne. — Det Kgl. Videskabers Selskabs Skrifter 1912. Nr. 14.

varför resultaten icke kunna göra anspråk på någon större grad av säkerhet och allmängiltighet, minskar icke arbetets förtjänst. Uti sina ovananförda arbeten har även Huitfeldt-Kaas påvisat beroendet mellan sjöarnas djup och deras plankton- och fiskproduktion, varjämte han sökt visa vilket inflytande förhållandet mellan nederbördsområdenas storlek och sjöarnas kubikinnehåll ävensom andra yttre faktorer utöva på deras plankton- och fiskproduktion.

1. Sjöarnas djup och storlek.

För att komma till fullt exakta resultat beträffande djupförhållandenas inverkan på hektarfångsten vore det nödvändigt att ha

Diagram I.

fullständiga djupkartor över ett tillräckligt stort antal sjöar jämte fångst- och arealuppgifter. Då vi emellertid hava djupkartor endast över ett jämförelsevis litet antal sjöar, är jag nödsakad att välja andra metoder, vilka giva, om också icke lika säkra, så dock någorlunda användbara resultat.

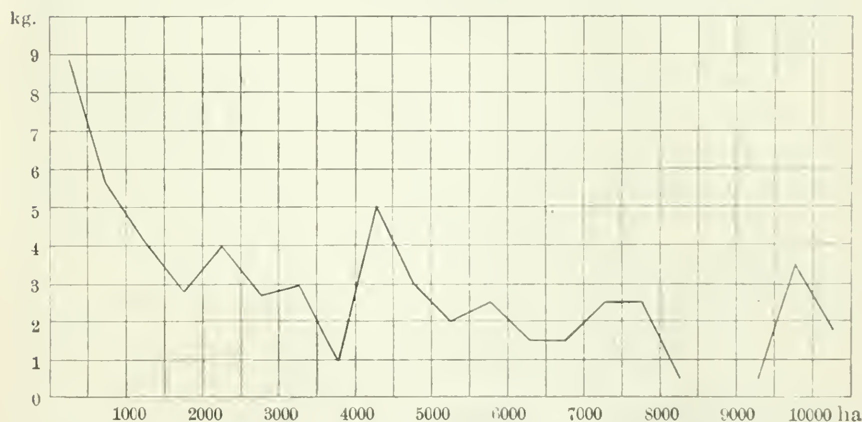
Sålunda giva sjöarnas kända största djup en god ledning för bedömande av deras djupförhållanden. I diagramform har jag sammanställt uppgifter angående hektarfångsten och vattendjupet i 115 svenska sjöar. Diagrammet I visar, att en bestämd korrelation förefinnes mellan dessa båda faktorer. Därav synes nämligen att de av de undersökta sjöarna, som hava ett djup understigande 10 meter, givit en hektarfångst av 9,3 kg., sjöar med 10—20

meters djup 5,6 kg. o. s. v. så att slutligen de sjöar, vilkas djup uppgått till 100 met. eller därutöver endast givit en hektarfångst av 0,5 kg.

Även sjöarnas storlek står i en tydlig korrelation till hektarfångsten, såsom diagram II utvisar. Att så är fallet beror därpå, att det grunda vattnet huvudsakligen finnes vid stränderna, varför de grunda områdena i allmänhet måste intaga en jämförelsevis större del av en liten än av en stor sjö.

Då de grunda områdena, såsom nyss nämndes, hufvudsakligen äro belägna vid stränderna, har Seligo antagit, att sjöar med

Diagram II.

relativt lång strandlinje producera mera fisk än sjöar med en relativt kort strandlinje. Han har därför uti förhållandet mellan strandlinjens längd och sjöns areal sökt finna ett mått på sjöars olika fiskproduktion. [1]

---

[1] Seligo, Hydrobiologische Untersuchungen. I. Zur Kenntniss der Lebensverhältnisse in einigen Westpreussischen Seen.

Den absoluta strandutvecklingen beräknas av Seligo ur formeln $\frac{V}{\sqrt{F}}$, där V är sjöns absoluta strandlängd och F sjöns ytinnehåll, den relativa strandutvecklingen ur formeln $U = \frac{V}{\frac{\sqrt{F}\,2\pi r}{\sqrt{\pi r^2}}}$ där r är radien i en cirkel av samma ytinnehåll som den ifrågavarande sjöns.

2. Sjöarnas vattenomsättning.

Den amerikanske biologen Kofoid har genom sina omfattande undersökningar i Illinoisfloden kommit till bl. a. det resultatet, att planktonproduktionen i ett vatten står i omvänt förhållande till den tid, varunder vattnet förnyas. Den är således störst där avrinningen är minst och vattnets omsättning långsammast.[1] Sedan har norrmannen Huitfeldt-Kaas kommit till liknande resultat, nämligen »at et i forhold til vandets kubikinhold ringe vandtillöb (ringe nedslagsdistrikt) er gunstigt for planktonets udvikling, medens omvendt et i forhold til vandets kubikindhold stort vandtillöb (stort nedslagsdistrikt) er ugunstigt for planktonets udvikling.» [2])

Då Huitfeldt-Kaas anser »att planktonrikedom är ett uttryck för rikedom på fisknäring i det hela taget» [3], så är det naturligt att han även anser att vattentilloppets relativa storlek måste stå i omvändt förhållande till resp. sjöars fiskproduktion, så att ett litet tillopp, d. v. s. en relativt långsam förnyelse av vattnet är en gynnsam faktor för produktion av fiskföda, medan ett stort tillopp och en relativt hastig vattenomsättning är en ogynnsam faktor.[4] Medan Huitfeldt-Kaas således anser, att ju mindre tillopp en sjö har, desto bättre är det för plankton- och således även för fiskproduktionen, hava Seligo[5] och Apstein[6] uttalat en alldeles motsatt åsikt. Seligo säger sålunda, efter att hava framhållit att den näring en sjö innehåller antingen tillförts utifrån eller också uppstått i sjön, att den förstnämnda näringskällans riklighet i allmänhet är proportionell mot nederbördsområdets storlek och frukt-

[1] C. A. Kofoid, The Plankton of the Illinois River, 1894—1899, with introductory notes upon the Hydrography of the Illinois River and its Basin. Part I. Quantitative investigations and general results. — Bulletin of the Illinois State Laboratory of Natural History, Urbane, Illinois, U. S. A. Vol. VI. 1903. Pag. 572.

[2] Hartwig Huitfeldt-Kaas, Planktonundersögelser i norske vande. Pag. 94.

[3] Huitfeldt-Kaas, l. c. p. 132.

[4] Hartwig Huitfeldt-Kaas, Fiskeribiologiska undersökelser. Sid. 6.

[5] Seligo, Hydrobiologische Untersuchungen. I. 1890. Sid. 3.

[6] Carl Apstein, Das Süsswasserplankton. Sid. 104.

barhet. Således ju större nederbördsområde desto större fiskproduktion. En liknande åsikt uttalar även Apstein.

Uti följande tabell VI har jag ur uppgifter om sjöarnas fångstmängder, arealer och nederbördsområdenas storlek sökt enligt korrelationsmetoden beräkna, huruvida något samband förefinnes mellan hektarfångstmängden å ena sidan och förhållandet mellan nederbördsområdena och sjöarnas egna arealer å den andra sidan.

I tab. VI äro hektarfångsterna betecknade med X_1 och deras medelvärde med M_1, förhållandena mellan sjöarnas nederbördsområdens och sjöarnas egna arealer med X_2 samt dessa förhållandens medelvärde med M_2. Såsom synes är $M_1 = 4{,}7$ kg. och $M_2 = 75{,}8$. De olika sjöarnas hektarfångster (X_1) avvikelse från medelvärdet (M_1) betecknas med x_1, medan avvikelsen av de olika värdena på X_2 från medelvärdet M_2 betecknas med x_2. Om medelstorleken på avvikelserna x_1 betecknas med σ_1 och medelstorleken på avvikelserna x_2 med σ_2 samt antalet i tabellen upptagna sjöar med n ($= 75$), få vi

$$\sigma_1 = \sqrt{\frac{\Sigma x_1^2}{n}} = 4{,}6$$

och

$$\sigma_2 = \sqrt{\frac{\Sigma x_2^2}{n}} = 247{,}0 .$$

Enligt Bravais' formel för beräknandet av korrelationsfaktorn r få vi

$$r = \frac{\Sigma x_1 x_2}{n \sigma_1 \sigma_2} = \frac{-445{,}3}{75 \,.\, 4{,}6 \,.\, 247{,}0} = 0{,}0052 .$$

Då en fullständig korrelation motsvaras av värdet $r = 1$ och fullständig brist på korrelation av $r = 0$, synes av resultatet $r = 0{,}0052$, att praktiskt taget ingen korrelation förefinnes mellan hektarfångstarna å ena sidan och förhållandena mellan motsvarande sjöars nederbördsområdens och deras egna arealer å den andra sidan. Då därtill kommer, att sannolika felet, som erhålles ur formeln

$$\varepsilon = 0{,}674 \,.\, \frac{1 - r^2}{\sqrt{n}} ,$$

blir

$$\varepsilon = 0{,}674 \,.\, \frac{1 - 0{,}000027}{8{,}66} = 0{,}074 ,$$

således $\varepsilon > 14\, r$, medan för befintligheten af en säker korrelation fordras att $r > 6 \,.\, \varepsilon$, så kan man säga att den gjorda undersök-

TAB. VI.

Sjöarnas namn	Län	Sjöarnas hektar-fångst X_1	Förh. m. neder-bördsomr. o. sjöarnas areal X_2	Avvikelsen fr. M_1 x_1	Avvikelsen fr. M_2 x_2	x_1^2	x_2^2	$x_1 x_2$
Ellestasjön	Malmöh.	11,3	7,9	+ 6,6	— 67,9	43,56	4610,41	— 448,14
Snogeholmssjön	»	10,7	14,5	+ 6,0	— 61,3	36,00	3757,69	— 367,80
Hafgårdssjön	»	20,5	8,4	+ 15,8	— 67,4	249,64	4542,76	— 1064,92
Ringsjön	»	13,2	9,0	+ 8,5	— 66,8	72,25	4462,24	— 567,80
Finjasjön	Krst.	8,8	19,6	+ 4,1	— 56,2	16,81	3158,44	— 530,42
Grumlan	Jnk.	13,3	140,4	+ 8,6	+ 64,6	73,96	4173,16	+ 555,56
Nömmen	»	14,4	11,8	+ 9,7	— 64,0	94,09	4096,00	— 620,80
Ylen	»	6,2	44,7	+ 1,5	— 31,1	2,25	967,21	— 46,65
Bunn	»	7,6	15,9	+ 2,9	— 59,9	8,41	3588,01	— 173,71
Mjörn	Älfsb.	2,0	20,5	— 2,7	— 55,3	7,29	3058,09	+ 149,31
Skagern	{ Skrb. Värml.	1,2	42,5	— 3,5	— 33,3	12,25	1108,89	+ 116,55
Unden	Skrb.	0,3	3,3	— 4,4	— 72,5	19,36	5256,25	+ 319,00
Tisnaren	{ Östg. Sdml.	1,8	19,7	— 2,9	— 56,1	8,41	3147,21	+ 162,69
Tåkern	Östg.	6,4	8,4	+ 1,7	— 67,4	2,89	4542,76	— 114,58
Fryken	Vrml.	1,5	40,7	— 3,2	— 35,1	10,24	1232,01	+ 112,32
Gapern	»	1,2	13,5	— 3,5	— 62,3	12,25	3881,29	+ 218,05
Yngen	»	2,1	4,8	— 2,6	— 71,0	6,76	5041,00	+ 184,60
Molkomsjön	»	7,6	36,3	+ 2,9	— 39,5	8,41	1560,25	— 114,55
Möckeln	Örebr.	1,8	244,4	— 2,9	+ 168,6	8,41	28425,96	— 488,94
Tolten	»	1,2	28,7	— 3,5	— 47,1	12,25	2218,41	+ 164,85
Torrvarpen	»	1,0	84,5	— 3,7	+ 8,7	13,69	75,69	— 32,19
Båfven	Sdml.	1,6	13,0	— 3,1	— 62,8	9,61	3943,84	+ 194,68
Långhalsen	»	8,3	357,1	+ 3,6	+ 281,3	12,96	79129,69	+ 1012,68
Vänern		1,4	8,3	— 3,3	— 67,5	10,89	4556,25	+ 222,75
Vättern		0,7	3,5	— 4,0	— 72,3	16,00	5227,29	+ 289,20

Hjälmaren		4,3	8,7	— 0,4	— 67,1	0,16	4502,41	+ 26,84
Mälaren		2,7	19,6	— 2,0	— 56,2	4,00	3158,44	+ 112,40
Noen	Jnk.	7,5	27,4	+ 2,8	— 48,4	7,84	2342,56	— 135,52
Valen	»	2,1	37,0	— 2,6	— 38,8	6,76	1505,44	+ 100,88
Rusken	»	2,6	27,6	— 2,1	— 48,2	4,41	2323,24	+ 101,22
Solgen	»	4,1	27,3	— 0,6	— 48,5	0,36	2352,25	+ 29,10
Storsjön	Gflb.	1,6	28,6	— 3,1	— 47,2	9,61	2227,84	+ 146,32
Öjaren	»	0,9	9,0	— 3,8	— 66,8	14,41	4462,24	+ 253,84
Bergviken	»	1,0	475,7	— 3,7	+ 399,9	13,69	159920,01	— 1479,63
N. Dellen	»	0,3	15,5	— 4,4	— 60,3	19,36	3636,09	+ 265,32
Medstugusjön	Jmtl.	0,8	27,5	— 3,9	— 48,3	15,21	2332,89	+ 188,37
Målgsjön	»	6,1	13,0	+ 1,4	— 62,8	1,96	3943,84	— 87,92
Ångesjön	Västnrl.	4,5	2071,4	— 0,2	+ 1995,6	0,04	3972419,36	— 399,12
Hornavan	Nrrbt.	0,8	18,6	— 3,9	— 57,2	15,21	3271,84	+ 223,08
Uddjaur	»	0,8	30,9	— 3,9	— 44,9	15,21	2016,01	+ 175,11
Vuolvojaur	»	1,2	29,8	— 3,5	— 46,0	12,25	2116,00	+ 161,00
Arvidsjaur	»	6,8	141,4	+ 2,1	+ 65,6	4,41	4303,36	+ 137,76
Buddbyträsk	»	11,7	90,9	+ 7,0	+ 15,1	49,00	228,01	+ 105,70
Vändträsk	»	22,4	126,5	+ 17,7	+ 50,7	313,29	2570,49	+ 897,39
Allträsket	»	4,3	22,3	— 0,4	— 53,5	0,16	2862,25	+ 21,40
St. Lulevatten	»	0,6	60,7	— 4,1	— 15,1	16,81	228,01	+ 61,91
Torneträsk	»	0,6	10,0	— 4,1	— 65,8	16,81	4329,64	+ 269,78
Mettäjärvi	»	0,8	6,8	— 3,9	— 69,0	15,21	4761,00	+ 269,10
Vuolvusjärvi	»	0,8	11,1	— 3,9	— 64,7	15,21	4186,09	+ 252,33
Kilpisjärvi	»	0,2	7,5	— 4,5	— 68,3	20,25	4664,89	+ 307,35
Idijärvi	»	1,6	114,4	— 3,1	+ 38,6	9,61	1489,96	— 119,66
Jukkasjärvi	»	1,7	418,6	— 3,0	+ 342,8	9,00	117511,84	— 1028,40
Kaarejärvi	»	5,1	7,0	+ 0,4	— 68,8	0,16	4733,44	— 27,52
Krageholmssjön	Mlm.	7,4	4,6	+ 2,7	— 71,2	7,29	5069,44	— 192,24
Börringesjön	»	3,0	15,4	— 1,7	— 60,4	2,89	3648,16	+ 102,68
Ivösjön	Krst.	1,9	19,0	— 2,8	— 56,8	7,84	3226,24	+ 159,04
Rössjön	»	1,7	26,1	— 3,0	— 49,7	9,00	2470,09	+ 149,10
Tydingesjön	»	7,5	4,7	+ 2,8	— 71,1	7,84	5055,21	— 199,08
Lursjön	»	6,6	5,3	+ 1,9	— 70,5	3,61	4970,25	— 133,95
Lammen	Krbrg.	5,7	9,2	+ 1,0	— 66,6	1,00	4435,56	— 66,60
Rossvalen	Örebr.	1,9	77,4	— 2,8	+ 1,6	7,84	2,56	— 4,48
Östersjön	Vrml.	6,1	34,5	+ 1,4	— 41,3	1,96	1705,69	— 57,82

Sjöarnas namn	Län	Sjöarnas hektar-fångst X_1	Förh. m. neder-bördsomr. o. sjöarnas areal X_2	Avvikelsen fr. M_1 x_1	Avvikelsen fr. M_2 x_2	x_1^2	x_2^2	x_1x_2
Djuprämen	Vrml.	1,9	47,9	— 2,8	— 27,9	7,84	778.41	+ 78,12
Drögen	Östgtl.	3,5	8,0	— 1,2	— 67,8	1,44	4596,84	+ 81,36
Snyten	Vstml.	5,9	89,6	+ 1,2	+ 13,8	1,44	190,44	+ 16,56
Hillesjön	Gflb.	12,7	11,5	+ 8,0	— 64,3	64,00	4134,49	— 514,40
Persöfjärden	Nrrb.	12,6	4,0	+ 7,9	— 71,8	62,41	5155,24	— 567,22
Jokujärvi	»	5,0	45,2	+ 0,3	— 30,6	0,09	936,36	— 9,18
Rantajärvi	»	5,8	91,1	+ 1,1	+ 15,3	1,21	234,09	+ 16,83
Nuulankijärvi	»	4,0	5,4	— 0,7	— 70,4	0,49	4956,16	+ 49,28
Vittangijärvi n:r 1	»	2,9	54,5	— 1,8	— 21,3	3,24	453,69	+ 38,34
Sautusjärvi n:r 1	»	2,7	4,0	— 2,0	— 71,8	4,00	5155.24	+ 143,60
Paittasjärvi	»	3,7	3,5	— 1,0	— 72,3	1,00	5227,29	+ 72,30
Ruotusjärvi	»	4,8	25,0	+ 0,1	— 50,8	0,01	2580,64	— 5,08
Sautusjärvi n:r 2	»	2,6	16,0	— 2,1	— 59,8	4,41	3576,04	+ 125,58
		$M_1 = 4,7$	$M_2 = 75,8$			$1579,8 = \Sigma x_1^2$	$4578673,6 = \Sigma x_2^2$	$-445,3 = \Sigma x_1 x_2$

ningen ådagalägger, att någon korrelation mellan hektarfångsterna och förhållandet mellan nederbördsområdenas och sjöarnas arealer icke existerar.

Följande resonnemang torde förklara, varför resultatet blivit det angivna. Tänka vi oss en sjö med ett relativt stort och näringsrikt nederbördsområde, så måste tillförseln av näring till sjön bliva stor. Om en annan, lika stor sjö, skulle ha ett lika stort men absolut sterilt nederbördsområde, skulle det tillströmmande vattnet icke medföra någon näring till sjön. I vardera fallet skulle strömmen d. v. s. vattenomsättningen i någon mån hindra planktonutvecklingen i sjön och således verka nedsättande på sjöns egen näringsproduktion. I det förra fallet skulle den utifrån tillförda näringen emellertid motväga nedsättningen i sjöns egen produktion, i det senare fallet skulle det tillströmmande vattnet verka endast nedsättande på sjöns egen produktion utan att giva någon kompensation därför. Detta resonemang torde visa, att det för sjöar, belägna i näringsrika trakter, måste vara fördelaktigt att nederbördsområdet är stort, medan detta i näringsfattiga trakter måste vara ofördelaktigt. Medan hektarfångsten i näringsrika trakter således skulle vara direkt proportionell mot nederbördsområdets storlek, skulle den i näringsfattiga trakter vara omvänt proportionell mot denna. Det är tydligt att mellan dessa ytterliga fall av näringsrikedom och näringsbrist måste finnas fall, då det tillströmmande vattnets näringshalt är sådan, att nederbördsområdets storlek icke utövar något nämnvärt inflytande på hektarsfångsten. Av det anförda torde framgå, att en korrelation uti nu ifrågavarande avseende kan finnas endast inom begränsade områden med någorlunda likartade bördighetsförhållanden.

3. Klimatets inverkan.

Jag skall nu övergå till granskning av klimatets eller närmare bestämt lufttemperaturens inverkan på sjöarnas hektarfångst. Även i detta avseende kan det vara belysande att utgå från den erfarenhet dammhushållningen givit. Vi veta, att ju varmare och längre sommaren är, desto större avkastning giva karp- och sutaredammar. Även veta vi genom O. Grimms undersökningar, att

vårlekande vildfisk, såsom aborre och mört, blir större under varma än under kalla somrar.[1] Likaså veta vi, att vildfiskarnas tillväxt minskas eller upphör under den kalla årstiden, varpå uppkomsten av årsringar i fiskarnas fjäll och benbyggnad beror. Att fiskarnas tillväxt minskas eller upphör under den kalla årstiden kan bero av två orsaker, nämligen dels att tillgången på föda är mindre under vintern än under sommaren, och dels därpå att fiskarnas assimilation och hela ämnesomsättning är nedsatt vid lägre temperatur. Dessa omständigheter synas antyda, att hektarfiskproduktionen borde vara mindre i ett kallare än i ett varmare klimat. Å andra sidan finnas uppgifter, som synas ådagalägga, att de höstlekande kallvattensfiskarna såsom laxöring och sik visa en bättre tillväxt under kalla än under varma somrar.[2]

Att kallvattensfiskarna växa bättre under kalla än under varma somrar beror därpå, att de icke tåla en högre temperatur och upphöra att taga föda, då temperaturen *överstiger* vissa gradtal. Det är således ett motsvarande fenomen, som när varmvattensfiskarna upphöra att äta, då vattnets temperatur sjunkit *under* ett visst gradtal, t. ex. för karpen 8—10^0 C. Emellertid beror fiskens tillväxt icke allenast av dess matlust och förmåga att tillgodogöra sig föda utan även av tillgången på föda. Huru det förhåller

[1] Osc. Grimm har anställt iakttagelser härom i sjön Pestovo i Novgorodska guvernementet i Ryssland. Följande tabell giver en åskådlig bild av beroendet mellan vattnets temperatur och fiskens tillväxt.

År	Medeltemperaturen °C.	Medelvikten av 1 sommar gammal	
		aborre	mört
1901	15°,77 (1/V—1/IX)	2,92	0.970
1903	14°,55 (1/V—1/IX)	2,26	0,860
1900	13°,45 (1/V—20/VIII)	1,46	0,445
1902	11°,10 (1/V—1/IX)	1,42	—
1904	9°,10 (1/V—1/VIII)	0,64	0,204

Osc. Grimm, Ueber die Einwirkung der Temperatur auf das Wachstum der Fische. — Aus der Fischzuchtanstalt Nikolsk. N:o 9. S:t Petersburg 1904. På ryska.

[2] Jmfr O. Grimm anf. ställe sid. 139.

sig med beroendet mellan denna faktor och temperaturen veta vi icke. Vi veta däremot, att de arktiska *haven* hava ett rikare djurliv än de tropiska, men huru det i detta avseende förhåller sig med sötvattnen, veta vi som sagt icke. De arktiska havens rikare djurliv har K. Brandt sökt förklara genom de denitrificerande bakteriernas mindre intensiva verksamhet i dessa hav.[1]

I »Sveriges land och folk» meddelar N. Ekholm en tabell över årstidernas längd på några orter i Sverige.[2] Som sommar betecknas i denna tabell den årstid, då dygnets medeltemperatur är högre än 10° C. Då det är vid temperaturer, som överstiga 10° C. som våra vanliga vårlekande fiskslag huvudsakligen torde växa, kunde man förmoda, att en korrelation skulle finnas mellan den sålunda definierade sommarens längd och hektarfiskproduktionen resp. hektarfångsten. Enligt nämnda tabell varar sommaren i Norrland mellan 57 dygn (i Karesuando) och 95 dygn (i Umeå), i mellersta och södra Sverige mellan 118 dygn (i Uppsala) och 142 dygn (i Lund) resp. 145 dygn (i Göteborg). Tager man icke med Malmöhus, Hallands och Göteborgs län, så kan man antaga, att sommaren i övriga delar av mellersta och södra Sverige varar omkring 4 månader, i Norrland 2—3 månader. Jämför man därför hektarfångstmängden i Norrlands sjöar med hektarfångstmängden i mellersta och södra Sveriges sjöar, så borde en skillnad framträda, för den händelse, att temperaturen utövar något inflytande i detta avseende. Då sjöarna i Malmöhus län även i anseende till vattnets kemiska sammansättning skilja sig från sjöarna i Sveriges flesta övriga delar, kan det även ur denna synpunkt vara lämpligt att icke taga dem med, varigenom temperaturens inflytande måste bättre framträda.

Om vi således indela Sverige i två delar, norra och södra Sverige, och till norra Sverige räkna hela Norrland jämte Kopparbergs län medan hela det övriga Sverige utom Malmöhus län, som vi av nyssnämnda orsaker nu icke medtaga, räknas till södra

---

[1] D. Brandt Ueber den Stoffwechsel im Meere. 2. Abhandlung. — Separatabdr. aus: Wissensch. Meeresunters. herausg. v. d. Komm. zur Untersuchung d. deutschen Meere etc. . Abtl. Kiel. Neue Folge. Band 6. Kiel 1902. S. 47.

[2] J. Guinchard, Sveriges land och folk. Andra upplagan. Första delen. Stockholm 1915. Sid. 34.

Sverige, samt ur tabell II beräkna sjöarnas hektarfångst i vardera av dessa delar, så finna vi att medelhektarfångsten i de undersökta 53 norrländska sjöarna är 1,6 kg. medan den i de 116 sydsvenska sjöarna är 1,9 kg. således något litet större i de senare.

Medräkna vi däremot icke de största sjöarna Vänern, Vättern, Mälaren och Hjälmaren, så blir hektarfångsten för södra Sveriges sjöar 2,6 kg., varför skillnaden mellan denna hektarfångst och den för Norrlands sjöar blir 1,0 kg. eller 39 % av den förra. Av de uppräknade 4 stora sjöarna är det emellertid endast de två förstnämnda d. v. s. Vänern och Vättern, som draga ned medeltalen såväl för södra som för hela Sveriges sjöar. Om endast dessa våra två största sjöar icke medräknas, blir hektarfångsten för södra Sveriges sjöar 3,0 kg., således i det närmaste 50 % större än för Norrlands sjöar. Å andra sidan är det även de stora och djupa sjöarna i Norrland såsom Torneträsk, Stora Lulevatten, Uddjaur och Hornavan, hvilka sänka medeltalet för Norrlands sjöar. Utelämnas dessa blir medeltalet för hektarfångsten större även för de norrländska sjöarna.

Fästa vi åter icke något avseende vid sjöarnas storlek, vilket vid en undersökning angående klimatets inverkan på hektarfångsten måste anses vara berättigat, utan taga ett medeltal av de olika sjöarnas hektarfångster, sådana dessa äro angivna i tab. I, varvid Malmöhus län likasom tidigare icke medräknas, så få vi följande resultat:

Hektarfångsten i de 53 norrländska sjöarna.................... 5,0 kg.
» i de 118[1] sydsvenska sjöarna.................. 4,7 »

Då man räknar på detta sätt, får man således ett något större värde för hektarfångsten i Norrland än i södra Sveriges sjöar. Såväl i detta som i förstnämnda fall är skillnaden emellertid så obetydlig, att den måste anses ligga inom de sannolika felens gränser.

Något stöd för den åsikten, att temperaturen — åtminstone inom de gränser som förekomma i Sverige — skulle utöva något nämnvärt inflytande på sjöarnas avkastning lämnar således statistiken icke. I samma riktning peka även Huitfeldt-Kaas iakt-

[1] Sommens och Bolmens länsdelar upptagna var för sig.

tagelser beträffande fiskavkastningen i av honom i Norge undersökta sjöar, som ligga på olika höjd över havet.[1]

Detta resultat står såsom synes tydligen i strid med den av mig tidigare omnämnda erfarenheten från dammkulturen, enligt vilken varma och långa somrar giva större fiskavkastning i karp- och sutaredammar än kalla och korta somrar. För att förklara denna motsägelse torde man ovillkorligen först komma att tänka på, att de norrländska sjöarnas fiskbesättning företrädesvis utgöres av höstlekande fiskslag, vilka, såsom av Grimms ovan anförda undersökningar framgår, växa bättre under kalla än under varma somrar. Delvis måste detta förhållande ju medverka till det erhållna resultatet. Att huvudorsaken dock är att söka på annat håll framgår därav, att de högsta hektarfångsterna även i Norrbotten erhållas i sjöar med övervägande vårlekande fiskslag. Man måste därför antaga, antingen att tillgången på föda — åtminstone under den korta sommaren — i de norrländska sjöarna är större än i de sydsvenska, eller också att de vårlekande fiskarna i de förra så anpassat sig efter klimatet, att de upptaga och assimilera födan även vid lägre temperatur. Några undersökningar, som skulle giva stöd för det senare antagandet, föreligga, så vitt jag vet, icke. Beträffande det första veta vi däremot, att tillgången på vissa insektgrupper, särskilt mygg, vilkas larver och nymfer leva i vatten, är synnerligen riklig i landets nordliga delar. Vidare veta vi av E. Haglunds undersökningar[2], att kvävehalten i de norrbottniska torvmossarna är ovanligt hög. Slutligen visar R. Tolfs karta över fördelningen av mossar och kärr[3], att de senare hava sin huvudsakliga utbredning i Norrland, medan mossarna företrädesvis förekomma i mellersta och södra Sverige. Då kärren i allmänhet äro näringsrikare än mossarna, synes även detta antyda, att vattnen i Norrland äro rikare på näring än i de sydligare delarna av Sverige.

---

[1] Huitfeldt-Kaas, Fiskeribiologiska undersökningar.

[2] E. Haglund, Redogörelse för torfmarksundersökningar inom Norrbottens län 1913. — Sv. Mosskulturföreningens Tidskrift. XXVIII årg. 1914. Sid. 256 o. 271.

[3] Emil Haglund. Svenska Mosskulturföreningens torvgeologiska undersökningar. — Svenska Mosskulturföreningens tidskrift XXV årg. 1911. Sid. 652.

För övrigt är det förtjänt att ihågkommas, att så gott som alla sjöar med stor hektarfångst i Sverige, så vitt jag vet, äro belägna inom områden med en julimedeltemperatur av minst 15° C. Detta synes redan visa, att klimatet sannolikt har ett visst inflytande på hektarfångsten, fastän detta inflytande icke framträder i de tidigare anförda hektarfångstmedeltalen, måhända beroende på att den långa vinterns på fisktillväxten hämmande inflytande kompenseras av rik näringstillgång och livlig assimilation under den korta sommaren. Av det anförda framgår, att klimatets inverkan på sjöarnas fiskavkastning är av mycket komplicerad beskaffenhet.

Såsom redan tidigare nämnt hade jag ursprungligen i en särskild avdelning av denna uppsats behandlat sambandet mellan vattnets kemiska beskaffenhet inkl. färg och genomskinlighet och hektarfångsten men av utrymmesskäl uteslutit denna avdelning, som jag tänker trycka särskilt. Som ett ytterligare skäl härför har sedan tillkommit, att docenten E. Naumann i Lund, efter att mitt manuskript redan blivit inlämnat till tryckning, utgivit tvenne synnerligen förtjänstfulla arbeten, nämligen »Sötvattnets produktionsbiologi (i Skrifter utgivna av Södra Sveriges Fiskeriförening 1918, N:o 2 och i något omarbetad form på Gleerups förlag i Lund 1918) samt »Über die natürliche Nahrung des limnischen Zooplanktons, ein Beitrag zur Kenntnis des Stoffhaushalts im Süsswasser (Lunds Universitets Årsskrift N. F. Avd. 2. Bd 14. Nr 33), i vilka han framlägger resultaten av sina undersökningar över näringsproduktionen och ämnesomsättningen i sötvattnen. Då särskilt sistnämnda arbete är av en genomgripande betydelse för hela vår uppfattning om näringsproduktionen i sjöarna, har jag ansett det vara önskligt att i samband med min undersökning av sambandet mellan vattnets kemiska beskaffenhet och hektaravkastningen även pröva de av Naumann framställda nya synpunkterna.

Av den nu gjorda undersökningen synes följande framgå i avseende på beroendet mellan en sjös fiskavkastning och sjöns fysiska egenskaper:

1) Ett tydligt samband finnes mellan sjöarnas djup och dess hektarfångst resp. hektarproduktion, så att ju större djup en sjö har, desto mindre är hektarfångsten resp. hektarproduktionen. En följd av denna lag är, att små sjöar i regeln hava en större hektarfångst resp. hektarproduktion än stora sjöar.

2) Den gjorda undersökningen giver icke något stöd åt den åsikten, att sjöar med större vattengenomrinning skulle hava en mindre hektarfångst än sjöar med mindre vattengenomrinning.

3) Något nämnvärt beroende mellan klimatet (sommarens längd) och sjöarnas avkastning kan icke påvisas med stöd av statistiken rörande svenska sjöar.

I sistnämnda två punkter angivna resultat torde emellertid icke bero därpå, att vattengenomrinningen och klimatet icke skulle utöva något inflytande på sjöarnas hektarproduktion utan därpå, att detta inflytande är så komplicerat.

* * *

Varför giva Sveriges sjöar i allmänhet en mindre avkastning än mellersta Europas sjöar?

En av orsakerna till att våra svenska sjöar i allmänhet giva en så mycket mindre hektarfångst än de danska och nordtyska sjöarna är säkert att söka däri att våra sjöar till en stor del äro djupare än dessa. Enligt Samter[1] uppnå av 891 lodade sjöar i mellersta Brandenburg

277	st.	eller	31,0 %	ett	djup	av	minst	10	met.
76	»	»	8,5 »	»	»	»	»	20	»
31	»	»	3,4 »	»	»	»	»	30	»
6	»	»	0,6 »	»	»	»	»	40	»
4	»	»	0,4 »	»	»	»	»	50	»
1	»	»	0,1 »	»	»	»	»	60	»

Av de undersökta sjöarna äro således 69 % mindre än 10 meter djupa. Av de 276 lodade svenska sjöar, som Sahlström

[1] Max Samter, Statistik der märkischen stehenden Gewässer, — Jahrbuch für die Gewässerkunde Norddeutschlands. Besondere Mitteilungen Bd. 2 Nr. 4 u. 5 (Sonderabdruck) Berlin 1912. S. 20.

uppräknar, äro endast 26,1 % mindre än 10 met. djupa[1]. Medan av sjöarna i Mark Brandenburg endast 0,4 % äro minst 50 meter djupa, hava av våra svenska sjöar 21,1 % minst detta djup. Det är visserligen sant, att även de svenska sjöarna sannolikt komma att visa en högre procent grunda sjöar, när våra sjöar blivit så fullständigt undersökta som de brandenburgska sjöarna, men mitt påstående, att våra sjöar överhuvudtaget äro djupare, måste dock anses vara riktigt.

Att djupförhållandena dock icke ensamma äro orsaken till, att hektarfångsten i de svenska sjöarna är mindre än i de centraleuropeiska framgår av en jämförelse mellan de djupa sydtyska och schweiziska sjöarna å ena och de djupa svenska sjöarna å andra sidan. Medan hektarfångsten i de förra, vilka ofta äro djupare än de flesta svenska sjöar, i allmänhet varierar mellan 5 och 10 kg, uppgår den som vi sett i våra djupa sjöar till endast omkring 1 kg. I Bodensjön (största djup 252 met., hektarfångst 8—10 kg), Genfersjön (största djup 310 met., hektarfångst ca 5 kg) och andra schweiziska sjöar bedrives visserligen en mer eller mindre betydande odling och utplantering av sikyngel, men denna torde dock icke heller allena för sig kunna åstadkomma skillnaden, om den också sannolikt bidrager till avkastningens höjande. Såsom jag på annat ställe hoppas bliva i tillfälle att visa hava vi antagligen att söka huvudorsaken till denna stora olikhet i avkastning uti olikheter hos vattnets kemiska sammansättning och framförallt uti dess i de schweiziska och bayerska sjöarna större kalkhalt samt måhända även i ett varmare klimat och därav beroende gynnsammare näringsupptagning.

[1] K. E. Sahlström, Förteckning över lodade sjöar i Sverige. Sveriges geologiska undersökning. Ser. C. N:o 273. Årsbok 9 (1915) N:o 9. Stockholm 1916.

Statsvetenskaplig tidskrift
för politik - statistik -
ekonomi